פרקי גליציה

ספר זכרון לא. זילברשיין

פרקי גליציה

ספר זכרון לד"ר אברהם וילברשין

בעריכת ישראל כהן ודב סדן

"עם עובד"
תל־אביב • תשי"ז

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

©

הוצאת ספרים „עם עובד" בע"מ, תל־אביב
Am Oved Ltd., Publishers, Tel-Aviv, 1957

נדפס ב„דפוס דבר" בע"מ
Printed in Israel

התוכן

*** / יוסף שפרינצק 7

— ל / מתולדותיו של ד"ר אברהם זילברשיין 9

קופל שוואַרץ / ד"ר אברהם זילברשיין 12

ז. פ. פינקלשטיין / זילברשיין בימי נעוריו 16

משה טצה / זילברשיין איש הקואופרציה היהודית בפולין 18

ד"ר נתן עק / פעולת־ההצלה של זילברשיין 20

*

ד"ר נ. מ. גלבר / תנועת העבודה בגליציה בשנים 1893—1918 27

שלוש תעודות:

I ד"ר אברהם זאלץ / לתולדותיה ולסטטיסטיקה של התנועה הציונית בגליציה . 57

II ד"ר דוד שרייבר / ועידות המפלגה בלבוב 61

III מרדכי אהרנפרייז / התנועה הציונית בגליציה 69

ד"ר נ. מ. גלבר / „אהבת־ציון" 81

ד"ר נתן קוסטה (י. קרטון) / השחר—צעירי ציון 99

נתן מלצר / פרקים לתולדות תנועת העבודה בגליציה המזרחית 109

דוד בצלאלי / לאחר האיחוד 240

מנדל זינגר / מפלגת פועלי ציון באוסטריה במלחמת־העולם הראשונה . . . 253

יוסף אלסטר / ראשיתו של „השומר הצעיר" בגליציה 263

ד"ר יעקב ביקלס / בראשית תנועת החלוץ במזרח גליציה 266

מאיר מנדל / תנועת גורדוניה 270

א. רייס / מפעלי הפרודוקטיביזציה בגליציה 282

א. רייס / יהודי לבוב בימי המלחמה הפולנית־האוקראינית 303

ד"ר יוסף טננבוים / יהודי מזרח־אירופה בועידת השלום לאחר מלחמת־העולם הראשונה 332

ד"ר יהושע טהון / דמויות מלבוב 343

נפתלי זיגל / זכרונות לבוב 386
מאיר הניש / יהודי גליציה שבוינה 396

*

ג. קרסל / על שאול רפאל לנדוי 411
דויד לאזר / ד"ר זאב ברקלהאמר 418
מעכה שפוני־ספרבוים / ד"ר צצילה קלאפטן 425
יוסף קרמיש / פרשת השואה של יהודי גליציה 428

*

ישראל כהן / קופל שווארץ 457

ד״ר אברהם זילברשיין
(1951—1882)

⁂ / יוסף שפרינצק • מתולדותיו של ד"ר אברהם זילברשיין / ג. • לדמותו של אברהם זילברשיין / קופל שוואַרץ • זילברשיין בימי נעוריו / ז. פ. פינקלשטיין • זילברשיין איש הקואופרציה היהודית בפולין / משה טצה • פעולת ההצלה של זילברשיין / ד"ר נתן עק.

* *
*

אברהם זילברשיין, שלזכרו ולכבודו מוצא הספר הזה, שמו ושם משפחתו היו לכאורה מן הרגילים והשגורים ביותר בישראל. ואף הרושם שהיה עושה האיש בראיה ראשונה, היה של יהודי רגיל אם כי בעל הופעה מכובדת, שיש בו משהו משל פרנס או ראש קהילה באחת מתפוצות הגולה.

אולם האיש, שהיה ואיננו עוד, היה לאמיתו של דבר הרבה יותר מזה. הוא היה מאישי תנועת העבודה הציונית, מן הצנועים ומן החשובים שבהם. וצניעותו, שהיתה בבחינת „עוטה אור כשלמה", חייבה את המתבונן בו לחדד קצת את ראייתו. ואז נתגלתה לו מהותו האמיתית כהוגה דעות, הספוג השכלה מגוונת, הבקיא בהוויות העולם, הנתון כולו בעניני העם, החרד מאוד לקיום האומה ולקניני הרוח שלה והצמוד לערכים החלוציים של הציונות העובדת.

כל יודעיו ומכיריו מקרוב אהבו אהבה רבה את זילברשיין בגלל מידותיו ובגלל הליכות חייו, שנדיבות־לב ותבונה רחבה קרנו מהן. כל חייו היו שרויים בסימן ערות מתמדת לכל המתרחש בציבור היהודי, ופעילות שאינה פוסקת למען הקל ממצוקות הכלל והפרט. הוא עמד תמיד על המשמר והיה חש בכל שינוי שחל במזג־האויר הכלכלי והמדיני בתפוצות, וביחוד בכנסת ישראל שבפולין, ולפי תחושתו היה עורך את מכשירי־העזרה השונים, שנוצרו ביזמתו הברוכה. מכשירים אלה פיתחו תנועה יצרנית וצרכנית יהודית, שלא רק סייעו סיוע חמרי ממשי לשכבות כלכליות שונות בעם, אלא אף שיוו לאוכלוסיה היהודית אופי פרודוקטיבי יותר והעלו את ערכה בעיני עצמה ובעיני הסביבה.

מבחינת העזר והסעד, שהשתדל להושיט בכל שעת מצוקה, היה זילברשיין בהכרת רבים מעין פודה ומציל, שכן התכניות הכלכליות הרגילות וכן הנועזות היו נחתכות על ידו לטובת מבקשי הצלה ואסירי התקווה. ועם זה לא היה בהופעתו מגינוני רשמיות נוקשה, אלא הקו האינטימי־היהודי היה מרטט בכל התנהגותו ובכל מעשיו.

בהתחולל השואה על יהודי אירופה באו לידי גילוי מרוכז ונפלא כל סגולותיו. בהגיע אליו הידיעות האיומות על ההשמדה, אזר את כל כוחותיו וכשרונותיו כדי להציל מה שאפשר להציל. במסירות־נפש ממש החיש מפלט וישע בכל דרך ובכל צורה, ולא הניח סדק צר, שבעדו יכול היה להביא הקלה כלשהי לקרבנות־הסבל.

פרשה זו של זילברשיין, שהיה אחיעזר ואחיסמך לרבים בימי הפורענות האיומה שנתרגשה על העם היהודי, עוד תיכתב ועוד תתואר בכל היקפה על יסוד הארכיון שלו ועל יסוד עדויות של אנשים, שעבדו עמו באותה תקופה ויודעים את עלילותיו.

הספר הזה „פרקי גליציה", תכליתו להנציח את זכרו היקר של אברהם זילברשיין על ידי תיאור הווייתה היהודית והציונית של אותה ארץ, שהוא עצמו כתב בה בדור האחרון פרק נאה כל כך.

יוסף שפרינצק

מתולדותיו של ד"ר אברהם זילברשיין

אברהם זילברשיין נולד בלבוב בשנת 1882 לאביו יעקב לייזר ולאמו חנה. בחינוכו עסקה אמו ויחד עם יניקתו מהמקורות העבריים, למד בבתי ספר חילוניים. לאחר שסיים בית ספר תיכוני, למד באוניברסיטה של לבוב תורת המשפטים והתחיל לשקוד על לימוד מדעי הכלכלה והחברה. בגיל מוקדם ביותר החל בפעילותו הצבורית, ודומה שבמוקדם ראה בעסקנות אפיק למרצו ולפעלתנותו. הימים ימי בראשית לתנועת הנוער האקדמאית היהודית בעלת רקע ציוני ארצישראלי ועברי. זילברשיין תופס בתנועה זו בגליציה מקום ראשי והוא אינו נלאה להפיץ מעינות תרבות ישראל וציונות בחוגי הנוער האקדמאי, העומד על סף ההתבוללות. נוער זה עיקר לשונו פולנית והוא מחבר למענו ספר לימוד לתולדות ישראל, הנפוץ בסטנסיל בין כל החוגים והוא הראשון בספרים מסוג זה בפולנית. רבים סיפרו לאחר שנים מה היו בשבילם שעורים־בכתב אלה של זילברשיין לעיצוב דרכם הציונית בעתיד. את לימודיו סיים בוינה ושם גם השתלם במקצועות הלימודים שבחר בהם: כלכלה ומדעי החברה והוא גם אחד המעטים שהשתמש לאחר זמן קצר בתורתו זו בחיי הצבור והמעשה.

סיום לימודיו סמוך למלחמת העולם הראשונה (1913) הכשיר אותו ביתר שאת לעסקנותו הציבורית, וביחוד לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שבה גדלה מצוקת הערים והעיירות. בראשית המלחמה נוסד בגליציה „ועד הצלה" בראשותו של ד"ר אמיל פרנס לשם פתרון בעיות היתומים והפליטים ולשם הושטת עזרה בתחומים שנכבשו על ידי רוסיה. זילברשיין נכנס ל„ועד" זה כמזכיר ראשי ובזכות מרצו ופעלו נעשה הרוח החיה ב„ועד" זה, שמילא תפקידים כה נכבדים בימי מלחמת העולם הראשונה בחיי יהודי גליציה. קמעה קמעה התפתח ועד זה עד שנהפך למוסד מרכזי ולכתובת האחת והיחידה ליהודי גליציה, שהיו נתונים בצרה בימות המלחמה ולאחריהם. זילברשיין גדל עם הועד והועד גדל אתו, ובכתליו התבלט כעסקן ציבורי בעל שיעור קומה ואחריות ציבורית, ואחרון אחרון — כאיש היודע לקשור קשרים עם מוסדות העזרה והחסד של יהודי חוץ־לארץ בכלל ואמריקה בפרט. מוסדות אלה הכירו אף הם בזילברשיין כעסקן בהא הידיעה ושמו הפליג מתחומי גליציה והשתלב בתוך עסקני הציבור של כלל היהדות. ועד זה מילא, כידוע, תפקיד נכבד בימי הפוגרום בלבוב ואז היה זילברשיין האיש שהרחיב את יריעות הועד ועשאו מוסד מרכזי של יהדות גליציה.

יחד עם עסקנותו בשדה הציבור לא נטש את שתי זיקותיו הראשונות: לתחום הכלכלה — מזה ולתנועה הציונית, וביחוד לאגף העבודה — מזה. עם הפגישות הראשונות להקמת ה„התאחדות" בגליציה (עוד לפני ועידת פראג) היה זילברשיין בין הבולטים בפגישות ואף הזקן שבחבורה ובעל הוותק בציונות ובהדרכה לאומית. נערץ היה על כל אלה, שיזמו את הקמת ה„התאחדות", שכן היה לרבים מהם המורה הראשון והאיש שממנו שמעו לראשונה שיעורים בתולדות העם ותנועת התחיה בישראל. בשנים הראשונות של ה„התאחדות" היה יושב ראש שלה, הראשון

בתולדותיה של כהונה זו. נוסף לכך היה כל ימיו ראש המדברים והמכוונים את צעדיה של תנועה זו.

בשנת 1922 נבחר למוסד המחוקק של פולין, הסיים, כנציג ה„התאחדות" במחוז זלוצ'וב־ברודי ומאז נסתעפה פעילותו הציבורית בכל רחבי גליציה כגון: הקמתם של בתי הספר המקצועיים (יחד עם צצילה קלאפטן) ועשיית כל דבר שיש בו משום עזרה קונסטרוקטיבית ליהודי גליציה. בתי הספר של הבארון הירש, שהיו מוזנחים בכל עיר ועיירה בגליציה, זכו אף הם לטיפולו של זילברשיין. אולם עם כל מרצו לא עלה בידו לשבור קיר אטום זה של האפוטרופסות בחוץ־לארץ. בסיים היה בנשיאות ה„קולו" מטעם ה„התאחדות" ודברו נשמע בין כל חברי ה„קולו" בהקשבה יתירה. ברם, גולת הכותרת בעסקנותו הציבורית היתה הקואופרציה האשראית ליהודי גליציה ופולין, שזילברשיין איששה על יסודות איתנים ונאמנים. הוא גם עמד בראש תנועת הפרודוקטיביזציה של יהודי גליציה בעיר ובכפר.

חברת יק„א קיימה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה רשת של באנקים בגליציה לשם מתן הלוואות לסוחרים זעירים ואומנים. משהוקמה פולין העצמאית וגליציה נכללה בה, נאחז זילברשיין ביסודות אלה, ביחוד לאחר שהוקמה בפולין תנועה קואופרטיבית גדולה לאשראי. זילברשיין יסד בגליציה את הסניף של התנועה הקואופרטיבית היהודית הגדולה, שהיה כפוף למרכז בוורשה. בסניף זה הכניס את מיטב מרצו וידיעותיו, ועד מהרה נתפרסם הסניף הן בהיקף פעולותיו והן ביסודותיו הארגוניים למופת. קמעה קמעה חדר שמו של הסניף לכל רחבי פולין ועד לחוץ־לארץ הגיע. לבסוף, משהגיע המרכז בוורשה לידי משבר קשה, נבחר זילברשיין לראש המרכז וכך נעשה ראש המדברים בקואופרציה היהודית לאשראי בכל פולין. בכהונתו זו חולל גדולות אם בריאורגניזציה ואם בהרחבת הרשת של הקואופרציה.

זילברשיין נעשה באותה תקופה שם דבר בתנועה הקואופרטיבית, היא התנועה שהיתה למופת בעולם היהודי והכללי. אולם זילברשיין לא סבל בשום פנים ואופן התערבותו של הג'וינט על־ידי מתן התמיכות הקבועות שלו. לדבריו, בגרה יהדות פולין במידה מספקת, על אף הזדקקותה לאמצעי עזרה מהחוץ, להחליט בעצמה מה מועיל ומה טוב לה. בגלל זה קמו לו מתנגדים במנגנון, שבו חולל ריאורגניזציה גמורה. מסיבות אלו אילצו אותו להתפטר ולחזור למרכז הקואופרציה בגליציה, הוא המרכז, שהוציא לו מוניטין.

תנועה זו התפתחה והתפשטה בימי זילברשיין והיתה מרכזה של הפעילות היהודית בפולין בין שתי המלחמות, שבה היו שותפים עסקני ציבור יהודיים מחוץלארץ ועסקניה של יהדות פולין. זילברשיין קיים כל הזמן קשרים כלל־ישראליים, והם שעמדו לו עם פרוץ מלחמת העולם השניה לפתוח במעשי־הצלה.

עם כינוס הקונגרס האחרון, על סף מלחמת העולם השניה, נשאר זילברשיין בשווייץ, ובה פתח בראשית ימי המלחמה במפעל ההצלה, שנמשך במשך כל שנות המלחמה וכמה שנים לאחריה. מעשה זה של זילברשיין בימי המלחמה אין דומה לו מבחינת ההיקף, שיחיד השיג בפעולה בינלאומית, שכללה עמים וארצות ובה היו שותפים עסקני ציבור יהודיים מכל העולם וחברות יהודיות מרובות. את כולם הוא הזעיק ממקום מושבו בשווייץ והיה במשך שנים המוציא והמביא את עניני היהודים הנמצאים בארצות השואה והמתווך בין כל הגורמים בעולם. על כך מספר קצת

בקובץ שלפנינו ועל כך עוד יסופר כשייפתח ארכיון ההצלה שלו. אז, רק אז, יתברר, כמה אלפי יהודים ניצלו בזכות זילברשיין, כשם שיתברר שהוא היה הראשון, שהודיע לעולם, על ידי ציגורות שונים ומרובים, על היקפה של השואה — בימים שטרם האמינו בכך היהודים עצמם.

בארץ־ישראל ביקר כמה פעמים ובאחרונה בקונגרס הציוני, שנתכנס בפעם הראשונה בירושלים. כאן נפגש בפעם האחרונה עם ידידיו המרובים בארץ, ביניהם רבים מתלמידיו, ואף תיכנן את עליתו. אולם לא ארכו הימים ולארץ הגיעה הידיעה על פטירתו — והוא עדיין שופע מרץ וכושר פעולה.

בד בבד עם כהונתו כראש התנועה הקואופרטיבית לא זזה ידו משום דבר גדול וקטן בתנועת ה„התאחדות" מראשית קיומה עד פרוץ מלחמת העולם השניה. הוא היה היו"ר הקבוע של כל ועידה ומועצה ולפיו ייחלה כל התנועה בכל עת ושעה, אף שהמעיט לכתוב. יחד עם ד"ר א. טרטקובר ניהל את מו"מ האיחוד עם פועלי־ציון ומשקם האיחוד נבחר (ינואר 1933) כיו"ר התנועה המאוחדת (התאחדות פועלי ציון) וכיהן עד בוא השואה בפולין.

נעים הליכות היה ואף בר־אוריין, מעורה במסורת התרבות והספרות העברית. בימי ביקורו האחרון הפליא בידיעותיו בכל תחומי התרבות והספרות העברית החדשה וביחוד בעֵרותו ובהתעניינותו בכל תחומי העשייה בשדה הרוח והספרות. היה טיפוס מובהק של איש מעשה וחזון, בקיא ביסוד העיוני והמעשי של כל מפעל כלכלי. ככל שברח מכל פירסום כן רדף אחריו פירסום זה לאור פעלו המזהיר והוא השתדל הרבה להצניע את עצמו בצל פעלו.

היה אחד האחרונים בבני גליציה, שעל אף פירסומם מחוצה לגליציה שמר לה אמונים עד סוף קיומה של יהדות זו, כשם שיהדות גליציה העריכה אותו על כל שכבותיה, ולא היה איש בעיירה הקטנה ביותר בגליציה שלא הגיע אליו שמו של זילברשיין ותנועתו. עם פטירתו לא היתה עוד קיימת יהדות זו, שאותה שירת שנים לעשרות, אולם הניצלים והנותרים־בחיים ידעו, שעם פטירתו נסתלקה אחת הדמויות המפוארות של יהדות גליציה ופולין.

— ל

קופל שוואַרץ

ד"ר אברהם זילברשיין

אילו היה זילברשיין עסקן באמריקה או בא"י, לא רק שמפעליו היו קיימים ומעידים על מחוללם ומספרים על האדם, אשר יזם, עיצב והגשים אותם ולא היה צריך להוסיף כל כחל ושרק של דמיון ולשון, מפעליו היו מדברים בעדו ומביעים את יקרו. יתרה מזו: אילו היה חי באמריקה או בארץ, בודאי היו היום לפנינו ספרים שלמים המספרים על חייו ופעולתו ומגדלים את שמו...

אולם הוא חי ופעל בגליציה ובפולין ואם גם היו לו שפע של מעלות וסגולות, הנה סגולה אחת היה חסר: היתה לו אימה מפני הכתיבה וכתב מעט מאד ופחות מכל על עצמו, ויחד עם זה היה יותר מדי עדין וענו, ממעט את נפשו ומנוע מ„פובליסיטי", כדי להעסיק אדם מושך בעט אשר ילווה את מעשיו וירשום ויוריש לאלה ששם זילברשיין הוא להם מדרש פליאה או ספר חתום, שידעו כי זילברשיין לא היה אחד מני אלף, כוהן הדיוט, אלא כלי יקר מלא וגדוש, איש מידות ראוי שלא יישכח.

אבל הוא חי לא באמריקה ולא בארץ ואין עליו שורה והוא tabula rasa, חייל אלמוני בשביל אלה שלא הכירוהו מקרוב ולא ראוהו במעגלות פעולתו. ואין לזה תקנה, משום שמפעליו נחרבו וירדו לגרוטאות יחד עם הארצות שבהן פעל. ומה שאנו מספרים יכול להראות כצלם בדים או חלום יעוף. הטראגיות המיוחדת שבו היא, שהוא היה איש מעשה, כי אילו היה היינה או הרמן כהן, אילו היה משורר או פילוסוף, אפשר היה לתרגמו ולהמחישו ולהנחילו לדורות הבאים. ברם, הוא היה רק איש מעשה.

חייו היו עשירים מאוד. בגליציה לא היה שני שידמה לו במעמדו, ביחס הציבור על כל שכבותיו אליו. בעסקנות מפלגתית ב„התאחדות" ואח"כ במפלגה המאוחדת „התאחדות פועלי ציון" הוא לא היה יחיד. היו שותפים שבנו אתו יחד את תנועת החלוץ ואת המפלגה. שותפים למחשבה, למאמץ ולמחץ הרחיבו את המפלגה והפכו אותה למבצר חזק של תנועת העבודה. מהם רבים שנגדעו ונטרפו בצהרי חייהם ומעטים כאן. אם זילברשיין האפיל על כל אלה ועבר את תחום המפלגה, אם קנה לו שם בכל חוגי הצבור, הרי משום שהוא יזם, ארגן ופתח פעולות סוציאליות וכלליות שהביאו ברכה לכל הציבור בלי הבדל מעמד והשקפה פוליטית. אנו לא עדרנו במערכה זו, זה היה שדהו של ז. והוא יצר מפעלים לדוגמא ולתפארת, מפעלים שהיו עלולים לשנות את המבנה הכללי ואת אורחות חייהם של יהודי גליציה ופולין, אלמלא השואה שהחריבה גם את היהודים וגם את מפעלו הגדול של זילברשיין.

מלחמת העולם הראשונה הסבה הרבה חורבן בחיי היהודים. אלה שעזבו את בתיהם בשל זוועות המלחמה, משחזרו, מצאו את רכושם נחרב, את חנויותיהם ריקות מסחורה, מטה־לחמם נשבר. זילברשיין אירגן אז בעזרת הג'וינט פעולת עזרה רחבת־ידיים, פעולת שיקום כלכלי, הקים כמעט בכל עיירה קופת־מלווה וחסכון או הפעיל והחייה את הקופות שידן יבשה. בד בבד עם הפעולה הזאת הוא שקד על

פעולת הצלה שהזמן גרמה, פעולה שנעשתה ע״י „ועד ההצלה״ שזילברשיין היה אחד ממיסדיו ומנהלו המעשי. „ועד־ההצלה״ שמושבו היה בלבוב, פעל לא רק למען יהודי גליציה, אלא בעיקר למען רבבות היהודים מרוסיה אשר אחרי המהפכה ברוסיה בשנות 1918—1920 נפלטו לגליציה בעירום ובחוסר כל. ועד ההצלה נתן להם סעד בכלכלה ובהלבשה, עמד לידם בעזרה משפטית, דאג לשיקומם הכלכלי, להכשרה מקצועית, לאפשרויות של הגירה לארצות שונות ובשיתוף עם המשרד הא״י לעליה לא״י. רבבות יהודים שהעולם חשך בעדם ועד ההצלה בהנהלתו של ז. הרימם מן העפר, חילצם מטיט יוון של יאוש ופתח לפניהם דרך לחידוש חייהם. אלפים מהם מעבר לאוקינוסים, אלפים מהם כאן. אפשר לפגוש אותם בקיבוץ, בקבוצה ובעיר והם מזכירים את שמו של זילברשיין, כדרך שטובעים בים מזכירים את אלה שמשו אותם מגלי הים.

אולם גם הפעולה הזאת עם כל הברכה שהיתה בה, שכן חשכה את נפשם של רבבות יהודים מלהיות טרף למשחית, גם היא היתה רק צדדית, חוליה אחת בשרשרת פעולותיו, אבן אחת בפסיפס מעלליו, שהיו מכוונים בעיקר לקואופרציה להקמת קואופרטיבים יצרניים וקואופרטיבים צרכניים, והוא הקים אותם בגליציה וניהל אותם בכשרון, ביד אמונה ובשאר רוח מדעי וטכני כזה, שפולין הגדולה, היהירה שהתיחסה בביטול ובגודל לבב לגליציה ולאנשיה, התכופפה ושלחה משלחת לגליציה לחלות את פני ז. שיבוא לפולין ויעמוד בראש הקואופרציה שגם שם התחילה לבצבץ ולצמוח. והוא עשה את מלאכתו בשקט, בלי לווי של פרסמנים וחצרנים וטרובדורים הקוראים אברך — ובכל זאת נהפך שמו לשם דבר: לא היה מוסד סוציאלי חשוב בעולם היהודי שלא היה בקשר עם ז., שלא ביקש את עזרתו, שלא היה מוכן לפעול בהדרכתו ובהנהלתו.

וצריך לדעת שז. רכש את מעמדו לא בתמרוקי־מלים, ובחלקת לשון, לא בדבור חנפני ודגדגני, להיפך, הוא היה מחוספס בדיבורו, חריף, מנגח, נוקע מתכסיסים ולהטים ומשום כך היו לו גם יריבים ובעיקר מפחדים מפניו, מדיבורו. וכשהתחיל נואם, והוא לא היה נואם שווה נפש, מלהטט להטוטי לשון ומסלסל סלסולי לשון, שומעיו לא פעם חלו, רטט החזיקם, שכן ידעו שהוא לא ירחם, שיגיד ללא כווצים וקפולים את אשר עם לבו, שלא יכחיד תחת לשונו, שידקדק עם כל אחד לפי עניותו ואניותו.

אולם גם היריבים שלו רחשו לו כבוד ולא נטרו לו, כי כולם העריכו בו את יושר לבו, את בור כפיו ואת העובדה, שאת אשר השיג השיג בעמלו ולא נכנסה ציפור תחת כנפיו, שהוא היה לא רק דורש נאה אלא גם עושה נאה או יותר נכון שעשייתו היתה יותר נאה מדרשתו, כולם הוקירוהו כבעל אופי של צור ורצון חלמיש. והיריבים שלו אף פעם לא נתיאשו ממנו ולא משכו את ידם ממנו, אלא על אף ביקרתו והתנצחותו השתדלו להפיסו ולקנות את הכרתו וחסדו. לדוגמה, הוא כל חייו הלך בקרי עם הג׳וינט, חלק על שיטות פעולתו, על המשטר האבטוקראטי ששרר בו ובכל זאת קבריטי ג׳וינט לא הסתירו פנים ממנו, לא כיהו בו, אלא להיפך מדדו כור מלח להוציא ממנו אות של הכרה ולקנות את הסכמתו להנהלת המוסדות שלהם בגליציה ובפולין. כי ידעו שלפניהם אדם נקי כפיים, נבון דבר, אחראי, מיחידי סגולה בעבודה סוציאלית וכלכלית המבקר לא מתוך נרגנות או בשל סמיות עיניים, אלא

מתוך הכרה המבוססת על חכמת חיים, ידיעת הדברים ורצון נחוש לשנותם או לבנותם שיוכלו לעמוד בפני זעזועים וסערות.

גדול היה המפעל שהקים בגליציה ובפולין והוא היה רק בראשיתו, התכנית והתכלית היו לשדד את מערכות החיים הכלכליים של הקיבוץ היהודי הגדול ביותר באותו זמן, ולולא יד־אכזר של בכור־מוות אשר הפסיקה את המפעל ולולא אבני נגף מצד השלטונות הפולניים עוד לפני כן, כי אז... למותר לפרט.

לולא, לולא. נהפך עלינו הגלגל, דבקה בנו הרעה וקרה מה שלא קרה בתולדות האנושות ועמל של דורות ניתץ ונכתש לרסיסים וכל הבנין של זילברשיין שעמל עליו משך 20 שנה וכל התקוות והתכניות שהגה, היו כהנדף עשן או כמוץ אשר תדפנו רוח. ובזאת הטרגדיה הכפולה שלו. בתנאים נורמאליים מת האיש ונותר מפעלו המספר את גדולתו, כאן מת גם המפעל ולא נשאר אלא מקלה ופיח והמספד שלנו, שהוא בשביל רבים סיפור מעולם הרפאים של העבר. היתה לך, החכם, קרן זהב ואף פתיל לא נשאר ממנה.

וכשקרה האסון, היה זילברשיין בשוייץ ללא ידיד ומכר והוא אז לא עוד ימים, הוא כבר בן 58 ובגיל כזה אחרי פורענות כזאת בני אדם נוהגים לומר נואש, לחפש להם או כסא במגדל שן או מקום סתר להתחבא בו ולבכות על הגורל המר שמונה להם. לא כן זילברשיין. על אף היותו כבר 58, הוא התחיל מחדש, כי זילברשיין הוא טיפוס תוסס, פעלתני, הוא אינו יכול לשבת בחיבוק ידיים ולצפות במזלות ולבלות את ימיו על הבלי הזמן והחיים. הוא אינו יודע מנוחה מהי, הוא אינו יודע בטלה מהי, הוא מוכרח לפעול. רוחו תמיד ער ובוער, תמיד שטוף בתכניות ובהגשמתן. ובכן גם בשוייץ לא נטלטלה דעתו. לא התיישב על נהרות גנף לבכות, אלא גמר אומר להציל מה שאפשר עוד להציל מתופתו של היטלר.

מי אינו יודע מה קשה היה להוציא נפש אחת מכפיו של היטלר? היו דרושים מאמצים אנושיים, וגם תחבולות ואמצעים גדולים, וכן קשירת קשרים מסוכנים. וזילברשיין הצליח להושיט עזרה לרבבות יהודים, וגם להושיט סעד ללוחמי הגיטאות. נבצר ממנו לפרוש כאן את כל היריעה הרחבה וההיסטורית הזאת, זהו פרק דרמאטי ומגעיש את הדם, הראוי לעיבוד מיוחד, ויש ארונות גדושים תעודות ומכתבים המתיחסים אל הפרק הזה.

וכאשר גם ההצלה נגמרה והוא מתקרב ל־70, הוא לא חשב לנוח על זרי־דפנה, אלא המשיך לרקום ולתכנן תכניות, הפעם קשורות עם ארץ־ישראל, ברם, מלאך המוות התערב, מעיו התחתכו, ושם קץ למעיין המתגבר של בן־בוצ׳אץ זה. ויכולתי לספר סיפור ארוך על ז. בתנועתנו. מצבנו בגליציה היה קשה, עמדנו שם מול המעוז של הציונים הכלליים מגזע ב׳. זה המחנה שריכז בקרבו את כל האינטליגנציה הציונית, האדווקאטים, הדוקטורים, המהנדסים, כל מרומי הארץ, כל אלה שנשאו את עיניהם לקאריירה פוליטית; מי שתלה את עיניו בכסא כבוד בעיריה, בקהילה, מי שקסם לו להיות פרזידנט או סגן־פרזידנט לא בא אלינו, על כל פנים לא בשנים הראשונות של התכוננותנו. אנו לא היינו אבן שואבת בשביל האינטליגנציה. אולם זילברשיין לא התערב עמה. הוא לא הלך בדרך המלך, הוא היה איפכא מסתברא, הוא היה טיפוס מהפכני־קונסטרוקטיבי וכשם שבחיים הסוציאליים והכלכליים חיפש דרכים חדשות, כן גם בציונות, משום כך בא אלינו, אל ה„יינגלאך״, אל הפרחחים,

אל הכריתים והפליתים, אל אלה שגם בציונות גרסו שינוי ערכין והוא הוסיף לתנועתנו כוח וכבוד. הוא עשה אותנו געזעלשאפטספעיג, שכן אמרו הבריות, אלה שלא מתפלספים הרבה ולא מרבים לקרוא מגילות אידיאולוגיות: אם ז. שם, זה האדם, המנהל של ועד ההצלה, האב לרבבות פליטים, זה הבונה קואופרטיבים שאין משלם בשום ארץ, זה שהג'וינט ואיקה בוטחים בו וסומכים על חכמתו, אם הוא ב„התאחדות" בודאי זאת מפלגה רציונית וכו' וכו'.

ובכן הוא הוסיף לנו כוח ושם טוב, והוא מילא במפלגה תפקיד מחטא, הוא שמר אותה מסטיות וממעידות רעיוניות, מפשרות מיותרות ומנדנודים פוליטיים, ואם מפלגתנו כבשה לה אחיזה בציבור היהודי והציונים הכלליים לבם היה סחרחר, כאשר היו צריכים להתמודד עמנו בזירת הבחירות, הרי לזילברשיין היה חלק רב בזה.

אנו, חבריו וידידיו, שראינו אותו בעבודתו הגדולה וכל אלה מ„גורדוניה" ומן החלוץ, שגם להם נתן מחילו וממחשבתו, אנו נשמור את זכרו באהבה ובהוקרה ובתולדות גליציה העסקנית, אם תכתבנה, זכרו יבצבץ מתוך ערפילי העבר כדרך שמבצבצת פסגתו של הר מבין חשרת העננים.

ז. פ. פינקלשטיין

זילברשיין בימי נעוריו

כאשר הצטרפתי לארגון של תלמידי הגימנסיה בלבוב, בירת גליציה שהיוותה אז חלק מאוסטריה, הייתי החבר הצעיר ביותר ותלמיד הכיתה הרביעית. במדים שלי נראיתי כמו נער ששרת בצבא, ועל צווארוני נראו ארבעה פסים מכסיפים, לפי הסדר הנהוג בגימנסיות הגליציאיות של הממשלה. על קיום הארגון הזה, שהיה חשאי ושמו „השחר" נודע לי במקרה מאבא שלי, אשר שירת בתור פקיד במשטרה הפולנית ולחש בביתנו, שרוגזים שם על איזה ארגון של צעירים מהפכניים, הרוצים ללכת לפלשתינה.

מובן מאליו, שהתעניינתי מיד בצעירים האלה והקרתי לדעת באיזה מקום הם מתאספים. הואיל ואני כבר קראתי בעתונות על הספר „מדינת היהודים" והתפעלתי מן הרעיון הלאומי של הסופר הוינאי ד"ר הרצל. לא עברו ימים רבים ובכל מיני אמצעי־זהירות עליתי יחד עם חבר צעיר כמוני, אשר היה כבר מזמן חבר הארגון, על מדרגות מכוערות ומלוכלכות של המלון „תחת הדוב" (בפולנית) — לעלית־הגג. דוקא במלון ממדרגה פחותה מצא הנוער הציוני בימים ההם מקלט, כדי שלא לעורר את תשומת לבה של הבולשת הפולנית.

נכנסתי לחדר קטן הנמצא על הגג, ומצאתי כבר חברה של צעירים, כולם במדים של גימנסיסטים, המקשיבים ברצינות ובשקט להרצאתו של המבוגר ביניהם, אשר שני פסים מזהיבים הבריקו על צווארונו, כלומר סימן של הכיתה הששית. זו היתה פגישתי הראשונה עם זילברשיין, המרצה הצעיר. אחרי הרצאתו התיצבתי לפניו בתור חבר חדש. הוא הכתיב למזכיר הארגון את שמי ואת גילי וציוה עלי לבוא ביום שבת הבאה לאספה, שבה מקבלים חברים חדשים אחרי התיעצות.

זילברשיין עשה עלי מן הרגע הראשון רושם חזק. בקומתו הביהונית ובעיניו החודרות נראה היה כמו רב או מורה.

מה היה לנו בימים הללו זילברשיין ומה היה לנו ארגון „השחר"?

בעליות־הגג היו מתאספים צעירים, תלמידים יהודים של בתי־ספר פולנים בכל ערב ובימי חג ושבתות, כדי ללמוד את דברי־הימים של עמנו, לשמוע הרצאות על ציונות ולהשתתף בשיעורים עברים. עולם שלם של רעיונות וחלומות היה פתוח לפנינו בחדר הצנוע הזה, ופה התחלנו בפעם הראשונה לנשום באוירה של גאולה לאומית והתלהבות אמיתית של הדור החדש.

מסביבנו געשה השנאה. הציונות נחשבה בימים ההם כמין מחלה מסוכנת בעיני ההורים שלנו וכמהפכה ממש בעיני הפולנים, הנוהגים שלטון שוביניסטי בגליציה. הם ראו ברעיון הלאומי של היהודים סכנה חמורה לעצם קיומם בתור רוב לעומת המיעוט של הרותינים, והרי היהודים הגליצאים עד אז היו מכריעים את הכף מבחינה סטטיסטית ופוליטית לטובת העם הפולני ולרעת העם הרותיני, בעוד שהציונים הטיפו לפוליטיקה נויטרלית, ובו בזמן היו המוני העם היהודי, ביודעים ובלא יודעים, נלחמים נגד ההתבוללות הפולנית, שהיתה הולכת וגוברת משנה לשנה. נערים עוד היינו, אולם הגעש של התקופה הפך אותנו לגיבורים. הצטרפנו אל

הארגון החשאי בהחלט, למרות הסכנות המרובות מבחוץ ומבפנים, והתחלנו במלחמה עקשנית נגד ההורים שלנו, אשר ראו בנו שוטים או מטורפים, ונגד המורים הפולנים, אשר שנאו אותנו שנאת דמים ממש. מר ומעציב היה גורלם של הצעירים ההם, שקלטו מצד אחד את התרבות הפולנית ומצד שני היו מלאים חלומות ציוניים והתלהבות לאומית. מדוכאים ומדולדלים בין כתלי הבית שלנו, שנהפך לקיר סתום וברחוב היהודי שלא הבין לרוחנו והתחיל גם ללחום נגד הזרם החדש של תחית עמנו.

בלבוב היו כבר פעילים מנהיגים ציונים ממדרגה ראשונה. אדולף שטאנד, הנואם בחסד עליון, הלהיב את הנוער, מנהיגים כמו ליאון רייך, גרשון ציפר, לייביל טאובס, שלמה שילר ואחרים יצרו אוירה מיוחדת. בשבילנו, הנוער של „השחר", נוצרה מנהיגות מיוחדת, וזו התגשמה באישיותו של זילברשיין. ראינו בו מורה ומחנך שהטיל על עצמו תפקיד היסטורי, כלומר, להוציא אותנו ממערבולת של סכסוכים, ספקות ופקפוקים, ולהוליך אותנו לדרך המלך של הציונות.

למרות גילו הרך בערך יכול היה זילברשיין כבר בימים ההם להרצות כדוגמת מלומד ומנוסה. הבטנו עליו בדרך־ארץ מפליאה כמו תלמידים על מוריהם. הוא תמיד הופיע רציני, מלא מחשבות, והרבה בהרצאותיו לצטט פסוקים שלמים מכל סוגי ספרים. היתה בו מזיגה של מטיף ומלומד ויחד עם זה היה המייסד והיושב־ראש של ארגון „השחר". בהשגחתו עבדנו בתור תועמלנים בין חוגי הנוער היהודי בבתי־הספר. הוא לא רדף אחרי כבוד, ודוקא הצניעות שלו עוררה יחס של דרך־ארץ מצד התלמידים, שלא היו צעירים ממנו אלא בשנה או בשנתיים.

שנים אחדות עבד אתנו זילברשיין בעלית־הגג, גם לאחר שגמר את הלימודים בבית־הספר התיכון. בעזרתו נוסדה ספריה בשביל חברינו, והוא היה אחד הראשונים שהשתתף יחד עם יעקב טהון, נתן קירטון־קוסטא, ירמיהו פרנקל, שטראוך, משה פרוסטיג, קופל שוארץ, נ. מ. גלבר וכו' בירחון הפולני הראשון בשביל הנוער הציוני בגליציה, ב„מוריה". גם במאמריו בולטת הנטיה של ממשות ורצינות. הוא היה איש־הפשטות, שונא מליצות ודברים בטלים. גם בגיל זה כל־כך רבה היתה השפעתו על הדור הצעיר של סביבתנו.

התפקיד החשוב, שמילא זילברשיין בימים הללו, נמשך כל ימי חייו. אחרי תקופת „השחר" הרחיב את עבודתו בכל ערי גליציה כמעט. הוא ישב בראשם של כמה וכמה כינוסים של הנוער, והרצאותיו הצטיינו תמיד בנושא אחד ויחיד: ארץ־ישראל.

חמשים שנה עברו מאז המהפכה הרוחנית בקרב דור שלם של הנבוכים והתועים בדרכי החיים. שורה שלמה של מנהיגים ציונים יצאה מעליית־הגג ההיא במלון המכוער, אשר התפרסמו, מי פחות ומי יותר, בעולם היהודי וביחוד בפולניה, כסופרים, עסקנים ותועמלנים מצוינים. זילברשיין סלל לכמה מהם את הדרך. הוא היה חולם ומלומד ואיש־המעשה. מימי נעוריו לא רדף אחרי הצלחה אישית ופרסומת זולה. נאמן היה לתפקידו הציבורי כל ימי חייו. מ„השחר" התחיל הצעיר הפשוט והצנוע למשוך נשמות הנוער. הצלחתו וכשרונו התפתחו במרוצת הזמן, כאשר נכנס למרחבי הפעולה הציבורית והארגונית. משחר נעוריו היו חייו מלאים וגדושים סבל רב, עמל ודאגות. הצרות של מיליוני אחיו היו צרותיו עד יומו האחרון.

משה טצה

זילברשיין, איש הקואופרציה היהודית בפולין

תנועת הקואופרציה — בעיקר האשראית — של יהדות פולניה בת שלושת המיליונים היתה לשם־דבר. היתה זאת התנועה הראשונה במעלה בגדלה ובחיוניותה, בעירנותה ובכלליותה. כמעט כל האוכלוסיה היהודית — לרבות המתבוללים שבתוכה — על כל שדרותיה ושכבותיה, גוניה ומפלגותיה, היתה מאורגנת בתנועת הקואופרציה היהודית. בכל מקום־ישוב יהודי היה קיים בנק קואופרטיבי להלוואה וחסכון אשר נהפך גם למרכז הציבוריות היהודית. ונוסף לאגודות הקואופרטיביות לאשראי וחסכון קמו והתפתחו במסגרת ברית האגודות הקואופרטיביות היהודיות בפולניה קואופרטיבים יצרניים של בעלי־מלאכה זעירים, ובמחוזות הספר ובגליציה המזרחית — גם קואופרטיבים חקלאיים של יהודים, אשר פרנסתם היתה על החקלאות.

בתנועה הקואופרטיבית היהודית לקחה חלק פעיל גם האינטליגנציה היהודית, שראתה בקואופרציה תנועה מתחדשת ומחדשת את חיי האומה העברית. בתוכה התבלט המנוח הד״ר אברהם זילברשיין ז״ל, שתפס במשך הזמן את המקום הראשי בברית האגודות הקואופרטיביות היהודיות בפולניה כולה. הד״ר אברהם זילברשיין עמד בראש הקואופרציה היהודית בגליציה המזרחית והמערבית גם יחד, שמרכזה היה בלבוב והיתה מסונפת לברית האגודות הקואופרטיביות היהודית בפולניה עם מרכזה הראשי בורשה הבירה ונהנתה מאבטונומיה פנימית מסויימת. הקואופרציה היהודית בחבל ארץ זו התפתחה בדרכים בריאות ונכונות ועסקני הקואופרציה, עם אברהם זילברשיין בראשה, שמרו בקפדנות על היסודות הקואופרטיביים בתנועה זו. כאן גם התפתחה, תודות לעמלו הרב, מלבד הקואופרציה האשראית גם הקואופרציה היצרנית שהיתה בבחינת חידוש בחיי הכלכלה של היהודים. ללא עזרת־חוץ הוקם בלבוב בנק מרכזי של כל הקואופרטיבים בגליציה שבעלי המניות והפקדונות היו הקואופרטיבים עצמם והוא היה מבוסס על עזרה עצמית הדדית מתוך מגמה ברורה, שהקואופרטיבים יעזרו לעצמם וכל השפעתם על המוסד המרכזי הכספי שלהם תהיה כולה בידיהם בלבד. לא כן היה מצבו של הבנק המרכזי של כל הקואופרטיבים בפולניה שמושבו היה בוורשה, שהיה נתון להשפעת ה„פונדיישן״ (שותפות היק״א והג׳וינט בשדה הקואופרציה היהודית), אשר הזרים את ההון למימון הקואופרטיבים היהודים בכל רחבי המדינה דרך הבנק המרכזי הזה. לצנינים היו בעיני ה„פונדיישן״ דרכי הצבוריות היהודית. הם רצו להיות הבעלים היחידים, להתערב התערבות מכרעת בחיי הקואופרציה היהודית ולהטביע עליה את חותם הפילנטרופיות. אנשי־גליציה, וזילברשיין בראש, לא רצו בכספי ה„פונדיישן״, כי חששו להתערבותה ולערעור היסודות הקואופרטיביים. וכל הפיתויים לא הועילו. הקואופרציה היהודית בפולניה עצמה הושפעה לא מעט מסדריה, יסודותיה, משטרה ורוחה של הקואופרציה בגליציה בהנהלתו של המנוח זילברשיין. הודות לגישה הקואופרטיבית עמדה הקואופרציה בגליציה איתנה בפני כל התערבות פוליטית, או גישה מפלגתית צרת־אופק. והיא

היתה קואופרציה לא רק בשמה אלא גם בתכנה. ועוד נופך משלה הוסיפה גליציה העניה, מין „נוסח גליציה": הקפדה יתירה על כל פרוטה צבורית, כגדולה וכקטנה, וגישה צבורית לכל דבר. המבקר של הקואופרציה תפס עמדת־כבוד ועמד למעלה מכל המוסדות הנבחרים במקום ובמרכז. והבקורת שלו הכריעה ללא משוא־פנים ולפיה הלכו ונקבעו הדברים. לא מעט פרזידנטים ותת־פרזידנטים וסתם חברי ועד של האגודות הקואופרטיביות סולקו על יסוד בקורתם של מבקרים אלה. זילברשיין סמך את ידיו על כך ולא גונן על איש מהם אפילו נשקפה לו סכנת מאסר או שהענין עבר לידי פרקליט המדינה. עמדה זו הצילה לא מעט מוסדות ואנשים. רבים נזהרו מללכת בדרך חתחתים בפעולותיהם הצבוריות. משלחת הקואופרציה היהודית מגליציה וזילברשיין בראשה — לועידות הארציות ובמוסדות המרכזיים של הקואופרציה היהודית בפולניה — ערך ומשקל רב נודעו לה, ותכופות היו אפילו אנשי וילנה אנוסים לוותר לגליציאים, שעמדו מאחורי זילברשיין כחומה בצורה אף אם נמנו על מתנגדיו הפוליטיים. הקואופרציה קירבה וליכדה אותם ולמותר להוסיף, שגם ה„פונדיישן" עם המיליונים שלה לא יכלה לעמוד בפני כוח קואופרטיבי צבורי מאורגן, ישר ותוסס כזה.

עם פרוץ המשבר בקואופרציה היהודית בפולניה נבחר דירקטוריאט (זה היה שמו) בן חמשה אנשים עם סמכויות רחבות ביותר, עד לשינוי התקנות. בראשו עמד הד"ר אברהם זילברשיין ז"ל, ובדירקטוריאט עצמו היה המנוח בעל השפעה מכרעת ביותר. קשה היתה התקופה שבה התקיים הדירקטוריאט, ובהרבה חזיתות היה צריך לנהל מאבק ושבעתים קשה היתה המלחמה עם ה„פונדיישן" שלא היה נוח לה איש מרד כזילברשיין, שלמרות הכל העריכה אותו ושאפה לכך, כי ישתף פעולה עמה לפי רצונה ואילו זילברשיין לעומת זה הלך בדרך של השתחררות מעול ה„פונדיישן", דבר שבא לידי ביטוי בעתון הברית „די קאאפעראַטיווע באַוועגונג" בעריכתו המנוסה של מיסדו א. י. פרובלסקי ז"ל, ירחון קואופרטיבי רציני באידיש, שהקדיש גם מקום רב לקואופרציה היהודית בארץ־ישראל. אולם נצחו אראלים את מצוקים, וכעבור תקופה מסויימת, בגלל דבר של מה־בכך, פרץ סכסוך רציני עם ה„פונדיישן" ובחזית הפנימית ניבעו פרצים. במקום הדירקטוריאט באה נשיאות בת שבעה אנשים עם אישים נוחים ל„פונדיישן", ועצמאותה של הקואופרציה היהודית הוכתה מכה אנושה. זילברשיין המורד חזר ל„מבצרו" בגליציה ושמר עם הנאמנים לקואופרציה מפני חדירתה של ה„פונדיישן" והשפעתה.

תקופת הדירקטוריאט בעבודתו הצבורית של זילברשיין גרמה לו צרות רבות, אבל היא היתה גם תקופה של תסיסה בלתי רגילה בחייו. לכאורה היה זילברשיין אדם שקט, בעל מזג טוב, אך בתוך־תוכו היה מרדן ולוחם עז לדעותיו ועורר כבוד אצל כל יודעיו, ומכריו ואף מתנגדיו.

ד"ר א. זילברשיין היה פעיל בהרבה שטחים של העבודה הצבורית, אך הרבה מזמנו הקדיש לקואופרציה היהודית, לפיתוחה והאדרתה. שמו נישא לברכה בפי כל בעיירות פולניה הנדחות, בין שהכירוהו ובין שלא הכירוהו פנים אל פנים.

ד"ר נתן עק

פעולת-ההצלה של זילברשיין
(בשנות 45—1939)

ב־22 בינואר 1945 נוצר, לפי פקודת נשיא ארה"ב פ. ד. רוזבלט, מכשיר ממשלתי בוואשינגטון בשם „משרד פליטי מלחמה", שבהתאם לתפקידיו ופעולתו אפשר להגדירו בשם הידוע לכולנו: „ועדת הצלה" של הממשלה האמריקאית. הועדה היתה מורכבת משר החוץ, שר הבטחון, ושר האוצר של ממשלת ארה"ב והיתה לה הסמכות לדרוש ממשרד החוץ, שהוא ימנה ליד נציגויות ארה"ב בארצות שונות נספחי הצלה, בעלי מעמד דיפלומטי, שיהיו באי כוח הועדה.

אולם הידושה וסמכותה של ועדה מיוחדת זו התבטאו בשתי מלים רבות משמעות, שהיו כלולות בסעיף 2 של פקודת הנשיא. בסעיף זה נאמר: „מתפקידי הוועדה יהיה להעלות הצעות ותכניות ולנקוט פעולות ללא הגבלה לשם הצלה, העברה, החזקה, המצאת מקומות מקלט וכו'". בשתי המלים „ללא הגבלה" החידוש המהפכני, שכן ממשלת ארה"ב החליטה סוף סוף להנהיגו בינואר 1944 — שנתיים ומחצה לאחר שהגרמנים פתחו במסע השמדת היהודים, ולאחר שמזימה זו כבר נתבצעה כמעט במלואה.

מה היה פירושן של שתי מלות־קסם אלו? על כך מוצאים אנו תשובה מפורשת בדו"ח הסופי, שהגיש המנהל הכללי של הוועדה הזאת עם תום המלחמה, ב־15 בספטמבר 1945. בו מסופר, שהוועדה התקשרה עם „הסוכנויות הפרטיות", כלומר עם הארגונים והמוסדות השונים, שהיו יהודיים ברובם (הוועדה נוסדה להלכה למען נרדפי הנאצים מכל העמים), וכן עם חוגים מהתרתיים, שעסקו כל הזמן — במידת יכולתם — בנסיונות עזרה והצלה. מן הרגע הראשון — כך מדגיש הדו"ח הרשמי הזה — „נקטה הוועדה עמדה, שאין להתחשב בתקדימים בדרכים ביורוקרטיים, אלא הכרח לבצע פעולה נועזת וללא תקדים, אם רוצים להציל נפשות"*.

הדו"ח אינו בוש כלל לגלות — להיפך, הוא מספר על כך בגאווה — שהוועדה הזאת, ועדת שרי הממשלה האמריקאים, היפנתה סכומים ניכרים לשם מתן שוחד לפקידים גרמניים ולשומרי גבולות, וכן להכנת תעודות זיהוי מזויפות בשביל נרדפי הנאצים. אולם הצעד העיקרי שנעשה ע"י הוועדה, הצעד שהיה תנאי ראשון לפתיחת כל מפעל רציני של הצלה, היתה התגברות על חוקי החירום האמריקאיים, שאסרו כל קשר — אישי, מסחרי וכספי — עם האויב. בשטח זה הצליחה הוועדה להביא לידי שינוי מכריע וע"י כך להתיר את ידי עסקני הארגונים היהודיים הגדולים, שהיו עד כה אסורות, ובמידה ריבה בשל הסנוותם וחשדנותם של העסקנים עצמם. אולם, כאמור, כל זה — רק בשנת 1944!

---

* "The Board took position from the beginning that precedent and red tape had to be eliminated and bold unprecedented action taken, if any lives were to be saved."

אחד המעטים, שהכיר מיד עם פרוץ המלחמה, כי בדרכים הרגילות, הגלויות והמותרות, אי־אפשר יהיה להגיש עזרה כלשהי לנלכדי הנאצים, או להציל אפילו קרבן אחד מצפרניהם, היה ד"ר אברהם זילברשיין ז"ל. עם פלישת הנאצים לפולין בספטמבר 1939, נשתבשו „הדרכים המקובלות" בארץ זו, ועד מהרה גם בארצות אחרות. נסגרו־נהרסו המפלגות, הארגונים והמוסדות היהודיים, והקשר בין יהודי העולם החפשי ויהודי הארצות, הכבושות בידי הנאצים וגרוריהם, לא היה אפשרי מאז אלא באמצעות מכתבים פרטיים אל קרובי משפחה, ידידים וזכרים. גם על הקורספונדנציה הזאת חלה אז בקורת חמורה והיה הכרח להיזהר בדברים ולהשתמש בלשון סתרים. ארגונים ומוסדות לא זו בלבד שלא היו רשאים, אלא אף לא היו מסוגלים, לפתח ולקיים קשרים בתנאים האלה.

זילברשיין, שאחר הקונגרס הציוני ה־21 לא חזר לפולין אלא נשאר בז'ניבה, היה מן הראשונים שפתחו בחליפת מכתבים מעין זו, ואחר זמן לא רב הוא נעשה למרכז התיווך בין היהודים שבשני חלקי העולם. פנו אליו לא לבד עסקנים ציבוריים בעניני הכלל, אלא החלו לכתוב אליו אלפי יחידים, יהודים „סתם", שרובם לא הכירוהו כלל קודם לכן. הם כתבו אליו על מצב קרוביהם, בני משפחתם, על חיפוש מקום הימצאם, על האפשרויות לתמוך בהם וכו' — בסגנון של מכתבי ידידות, בלשון נוכח, כדרך שכותבים אל שאר־בשר או אל בן עיר. הם האמינו, שע"י כך לא יעוררו חשד ומכתביהם יגיעו למקומם המיועד. עם זה היו משוכנעים, שלאמיתו של דבר פונים הם אל איזה מוסד עליון של יהדות העולם המאורגנת, שבשעת צרה כזאת — כך היו מאמינים — ודאי קיים אי שם, וזילברשיין הוא נציגו בשוויץ הנייטרלית. אפשר לקבוע ללא ספק, ששמו של זילברשיין היה אז הפופולרי ביותר בין היהודים הנדכאים והנאנקים תחת שלטון הנאצים, ושכתבתו היתה בעיניהם כתובת העם היהודי, ובעצם — כתבתו של העולם החפשי. היו בימי המלחמה גם גורמים אחרים (כגון נציגי הסוכנות היהודית בקושטא, נציגי אגודת ישראל בשוויץ), שניסו לקשור ולקיים קשרים עם היהודים שבארצות הפאשיסטיות, אך שום כתובת לא זכתה למדרגה של פופולאריות כזו של זילברשיין.

מפני מה נעשה זילברשיין כעין מרכז, שאליו היו נשואות עיני כול? ראשית, שמו היה ידוע גם לפני המלחמה בחוגים שונים, בפולין, בא"י ובארצות אחרות. הוא היה ציר בסיים הפולני, היה ממנהיגי תנועת הקואופרציה היהודית, מראשי העסקנים הכלכליים בציבור היהודי, היה גם מן האישים הידועים בהסתדרות הציונית, ציר בכל הקונגרסים משנות העשרים ועד פרוץ המלחמה, חבר הועד הפועל הציוני, מראשי תנועת העבודה הציונית ומראשי הקונגרס היהודי העולמי. והיו לו מכרים וחברים רבים בארצות שונות, בעיקר בפולין ובא"י. שנית, הוא החל תיכף אחר פרוץ המלחמה להחליף מכתבים עם חבריו ומיודעיו, והוא עשה זאת בכוונה ובשיטה, כי הבין, שמעתה אפשר יהיה רק בדרך זו לקיים קשר, לאסוף ידיעות, לעודד ולעזור. ולבסוף — הוא היה עונה לכל איש במהירות, באדיבות ובנימה אישית. לפלא הוא, שהאיש הזה, שלא היה „מושך בשבט סופרים", היה מצטיין בכשרון מיוחד לכתיבת מכתבים. ודאי, בשנים הטראגיות ההן אי־אפשר היה לו להשיב לכל שואליו ומבקשיו תשובות ברורות ומניחות את הדעת, אף־על־פי־כן, דומני שמעולם לא היתה למקבלי

מכתביו ההרגשה, שהוא משיב להם — ולו מתוך הכרח אכזרי! — דברי שיגרה.

הוא לא הסתפק, כמובן, בכתיבת מכתבים ובהעברת ידיעות. הוא היה מושיט גם עזרה ממשית: חבילות מזון, מלבושים וגם כספים. את המזון — כרגיל קופסאות סרדינים — את המלבושים היה שולח בדואר, ואת הכספים — בדרכי סתר. זוכר אני אותו יום שיהודי אחד בא אלי בגיטו ורשה והראה לי מכתב כתוב גרמנית מאת בנו הגר בשוייץ, ובו איזה סיפור מעורפל על אודות כך וכך „אמפולות" לזריקות, שהוא שולח בשביל המשפחה. היהודי הסביר, כי עלי לקבל („בשביל המשפחה" — כלומר בשביל התנועה) סכום מסויים של כסף. אגב, הוא ניכה לעצמו אחוז גבוה מאוד כדמי עמילות, ואני התאוננתי על כך במכתבי הקרוב אל זילברשיין בלשון סתרים. ואמנם מעתה ואילך קבלתי את משלוחי הכסף ע"י איש אחר; זילברשיין מצא לו במהרה צינור חדש להעברת כספים, שלא עלה ביוקר כזה.

בימים ההם לא עלה על דעתי, שזילברשיין קיים קשרים דומים גם עם ארצות אחרות. סבור הייתי, שבתור איש פולין הריהו מטפל רק, או בעיקר, בפעולות עזרה ליהודי הארץ הזאת. רק אחרי המלחמה, ביחוד כשנתאפשרה לי הגישה לארכיונו־עזבונו, נתברר לי, שרשתו היתה פרושה על ארצות שונות. הוא קיים קשרים — חוץ מפולין — גם עם הולאנד, בלגיה, איטליה, רומניה, יוגוסלביה, יוון, ואין צורך לומר — עם כל הישובים היהודיים הגדולים שבעולם החפשי. ולא זו בלבד, אלא שאף משנחאי הרחוקה היו פונים אליו פליטים שנתקעו לשם, והוא היה מעביר להם כסף ומכתבים. גם גורמים בלתי יהודיים בשוייץ ראו בזילברשיין בא־כוח של היהדות העולמית. אנשי הלשכה הראשית של הצלב האדום הבינלאומי בז'ניבה, למשל, שבקיאים היו למדי בהוויות העולם, ראו גם הם בזילברשיין נציג יהודי עולמי, המרכז בידיו פעולות עזרה למען יהודי ארצות שונות, ושעל כן מותר לפנות אליו בכל מקרה של צורך עזרה ליהודים, אף אם הנצרכים נמצאים במרחקים מופלגים.

אביא כאן מכתב שידגים זאת. זהו מכתב הצלב האדום הבינלאומי אל זילברשיין מיום 21.4.1942 (מתורגם מצרפתית):

„א. נ.

„במכתבנו מ־15 ביאנואר ש. ז. היה לנו הכבוד להפנות את תשומת לבך למצבם הקשה של 13 יהודים מחוסרי אזרחות, ממוצא אירופי, הנמצאים עתה במחנה עצורים בפאראמאריבו סורינאם (גיאנה ההולנדית — נ. ע.). עתה מודיע לנו נציגנו בניאסאלאנד (אפריקה המזרחית! — נ. ע.), שקבוצה של 75 יהודים מחוסרי אזרחות, אנשים נשים וטף, גם הם ממוצא אירופי, מבקשים תמיכה.

„אנו מבקשים אותך, שתואיל להודיענו, אם יש ביכלתך לעשות דבר־מה למען העצורים האלה באמצעות נציגינו..."

לרוע מזלו של עמנו לא היה בימי השואה אירגון אוניברסאלי יהודי, שניסה לבצע מפעלי הצלה גדולים למען אחים ואחיות שנגזרה עליהם כלייה. והנה ביקש לעשות במידת־מה את המלאכה הזאת זילברשיין, שלא היה לאמיתו של דבר נציגו הרשמי של שום אחד מן האירגונים והמוסדות היהודיים הגדולים, — אף לא של הקונגרס היהודי העולמי, שאתו קשור היה כל השנים.

הקונגרס, כידוע, לא היה ביסודו אירגון למתן עזרה אלא נועד לפעולה מדינית. רק בשנת 1940 החליט הוא להקים לו מחלקת עזרה. „אז היה הרעיון למנות את ד"ר זילברשיין לנציג הקונגרס לפעולת עזרה באירופה, אלא שהמו"מ המייגע בענין זה לא נסתיים בהצלחה" *. מסתבר שזילברשיין רצה לנהוג בעבודתו לפי דרכיו ושיטותיו הוא, לפיכך „המשיך לפעול על דעת עצמו", אלא שבכל זאת „נהנה תכופות מעזרתו המוסרית והחמרית של הקונגרס" **. יש לזכור, שהיה אז לקונגרס היהודי העולמי סניף משלו בז'ניבה. אין ספק, שראשי הקונגרס החשיבו הרבה את פעולתו של זילברשיין, אם נתנו לו את „התמיכה המוסרית והחמרית", אף־על־פי שהוא התעקש ועשה את עבודתו מחוץ למסגרת הסניף ולא לפי הוראות המרכז. זילברשיין היה קשור עם שורה של אירגונים יהודיים שונים בעולם (ביניהם דוקא אירגונים לא מפורסמים ובעלי אמצעים מצומצמים, כגון איגוד יהודי גאליציה בארה"ב, ועד העזרה של פועלי ציון בארה"ב), אך לא היה כפוף לשום מרות. הוא קיבל מהם אמצעים לביצוע פעולותיו בלי תנאים.

אחד מנסיונותיו הנועזים של זילברשיין להציל יהודים מצפרני הרוצחים הנאציים, נסיון, שהיה בניגוד לכל המקובל, שהיה מפוקפק מבחינה משפטית ושהרבה עסקנים טובים, מנוסים וזהירים, התיחסו אליו בשלילה גמורה, או לפחות בהסתייגות מפורשת — היה מפעל הדרכונים. בשנות 1944—1943 העביר זילברשיין ליהודים בארצות הכיבוש הנאצי אלפי דרכונים ואישורים, שהוצאו ע"י קונסולים של מדינות אמריקה הדרומית בשוויץ (פאראגוויי, הונדוראס, סלאוואדור וכו'). הכוונה היתה להעניק למקבלי הניירות הללו מעמד של נתיני „ארצות האויב", כביכול (מדינות אמריקה הדרומית היו אז במצב מלחמה עם גרמניה), ועל ידי כך למלטם מגזרת ההשמדה. בארצות אמריקה הדרומית גרו אלפי גרמנים נתיני הרייך, שהיו משמשים ערובה לבטחונם של אזרחי הארצות ההן באירופה הנאצית. ואמנם על סמך הדרכונים הללו נשלחו אלפי יהודים מפולין, הולאנד, בלגיה וכו' למחנות עצורים לנתיני ארצות האויב ולא אל מקומות השמדה. זה היה מפעל ענקי, שעלה בעמל רב ובכספים מרובים (גם נציגי אגודת ישראל בשוויץ עסקו בנסיון הצלה זה). במשך זמן מסויים נראה היה, שעל אף כל החששות והאזהרות של מומחים יודעי משפט, הוכתר המפעל הזה בהצלחה. אולם בסופו של דבר, כשממשלות הארצות הנ"ל הודיעו, כי אין הם מכירים בתוקף „הניירות", שולחו רוב בעלי הדרכונים ממחנות נתיני חוץ אל אושביץ ושם חוסלו (אך כמה מאות מהם ניצלו בברגן־בלזן, בויטל, בטיטמוניג, ליבנאו וכו').

ברם, את גודל מעשהו של המציל אין אנו רשאים ללמוד רק לפי מידת ההצלחה, אלא גם, ואולי בעיקר, לפי כוונתו, מעוף העזתו וכובד מאמציו. הנה לא ניצלו גם מאות אלפי יהודי הונגריה (שמחוץ לבודפסט), אף על פי שבעת שהשיגה אותם יד הרוצח, במארס 1944, כבר היתה קיימת ועדת ההצלה של רוזנבלט, והיא היתה פועלת, כאמור, ב„דרכים בלתי מקובלות", וחוץ לזה הופעל אז לחץ מדיני כביר

---

* מתוך עדות שנגבתה מפי הד"ר א. טרטקובר, שהועמד אז בראש מחלקת העזרה של הקונגרס היהודי העולמי בניו־יורק.

** מתוך העדות הנ"ל.

לטובת היהודים ההם — אזהרות ואיומים של רוזבלט, אידן, האפיפיור, הקרדינאל ספלמן, ועדת החוץ של הקונגרס האמריקאי, וכו'. כל זה לא הועיל, ואילולא נאלצו צבאות גרמניה לעזוב את הונגריה כולה בראשית 1945, מי יודע אם גם יהודי בודפסט היו ניצלים. אך מאידך גיסא, ניתנה רשות להניח, שאילו קמה ועדה מעין זו בזמן מוקדם, היתה היא מצליחה להציל — אם לא את כל המיליונים, הרי לפחות אלפים ורבבות, ואולי גם מאות אלפים.

אכן, גדול הצער על שלא ניצלו אלא מעטים, אך עוד יותר גדול הרוגז על שלא נעשו בעוד מועד נסיונות הצלה, שהיו הולמים את מבוכת העתים, את עוצם הסכנה ואת גודל מספר הנתונים בה.

אברהם זילברשיין היה רק איש יחיד, בלי סמכות ממשלתית וצבורית, ובלי המכשירים שהזמן דרשם, אף־על־פי־כן היה לו העוז לנסות, בעת שהגויים בעלי השלטון לא רצו — והיהודים בעלי האמצעים לא העיזו לנסות. עלינו להעלות על נס את העזתו, עירנותו ומסירותו; יש לשבחו ולפאר את זכרו בגלל חתירותיו הבלתי פוסקות וחיפושיו הקדחתניים אחרי שבילי הצלה שונים ומשונים.

אין אנו יכולים לגולל כאן את כל מסכת פעולותיו הרבגוניות של זילברשיין בשנות 1945—1939; וקשה אפילו לתת כאן את ראשי פרקיה. נציין במלים ספורות עוד כמה משטחי פעולותיו: הוא היה אוסף כל הזמן ידיעות מאחורי מסך הדמים הנאצי ומפיצן בקהל בחוברות מיוחדות. הוא ידע ליצור קשרים עם נציגי ממשלות, גדולי הכנסיה, אנשי תנועות ואירגונים. הוא השתלב בפעולות ועדת ההצלה של הסוכנות, בפעולותיה של ההסתדרות הציונית, של הסתדרות העובדים ושל „החלוץ". הוא המשיך את פעולתו גם בזמן הראשון לאחר המלחמה, היה מן הראשונים שבאו במגע עם שאירית הפליטה ושביקרו בפולין המשוחררת (הוא הגיע אז, כפי שסיפר לי, גם ללבוב, שהיתה כבר סובייטית־אוקראינית).

לתיאור פעולותיו ולהבהרת תפקידו של זילברשיין בשנות המלחמה והשואה מן הראוי יהיה להקדיש מחקר היסטורי מקיף ומפורט. במחקר הזה ייחשף המאור שבאישיותו, עוז רצונו, מהירות תפיסתו, עומק בינתו, חושו הציבורי ועל הכל: גודל מסירותו; ויועלו מסתמא גם חולשותיו, שהרי ככל בשר־ודם גם הוא לא היה נקי מהן.

*

כשנשאר זילברשיין, עם פרוץ המלחמה, באותו האי הנייטראלי המבודד ונוכח שאין שם — ואין גם בעולם הרחב — מוסד או מכשיר, שיידע לעמוד מול החיה הנאצית הטורפת וינסה להציל קרבנות מלועה, השתדל בכל כוחותיו למלא במידת־מה את התפקיד הזה.

במקום שלא היה מוסד השתדל זילברשיין האיש והיה הוא למוסד־הצלה.

תנועת־העבודה היהודית בגליציה (1893—1918) / ד״ר מ. גלבר • שלוש תעודות / ד״ר א. זלץ, דוד שרייבר, מרדכי אהרנפרייז • „אהבת־ציון״ / ד״ר מ. גלבר • השחר — צעירי־ציון / ד״ר י. קוסטא • פרקים לתולדות תנועת העבודה הציונית / נתן מלצר • לאחר האיחוד / דוד בצלאלי • מפלגת פועלי ציון באוסטריה / מנדל זינגר • ראשיתו של השומר הצעיר / יוסף אלסטר • ראשיתה של תנועת החלוץ בגליציה / ד״ר יעקב ביקלס • תנועת גורדוניה / מאיר מנדל • מפעלי הפרודוקטיביזציה בגליציה / א. רייס • יהודי לבוב בימי המלחמה הפולנית־אוקראינית / א. רייס • יהודי מזרח גליציה בועידת השלום / ד״ר יוסף טנגבוים • דמויות מלבוב / ד״ר יהושע טון • זכרונות לבוב / נפתלי זיגל • יהודי גליציה שבוינה / מאיר הניש.

ד"ר נ. מ. גלבר

תנועת העבודה בגליציה בשנים 1893—1918

בסוף המאה הי"ט היו הפועלים בגליציה מאורגנים במפלגה הסוציאלדמוקראטית האוסטרית, שעדיין לא היתה מפולגת ללאומיה, ובה היו מאורגנים גם פועלים יהודים. הסוציאַליזם פתח אז בתעמולה מַקיפה בארצות המונארכיה ההאבסבורגית והצליח להלביש את התנועה צורה מציאותית מאד על ידי יסוד ארגונים, עתונים ברוח מארכס ולאסאל. סיסמאות אלו השפיעו על חוגי האינטליגנציה היהודית המתבוללת, שחשבה למצוא בסוֹציאַליזם את התרופה הבטוחה ביותר נגד הלאומיות היהודית. ביחוד יצאו תועמלני הסוֹציאַליזם נגד הרעיון של ריכוז היהודים בארץ־ישראל. בויכוחים סוערים לחמו הציונים בעמדת הסוציאַליסטים היהודים.

עמדת התנועה הציונית לסוציאַליזם בתקופה 1889—1897 הושפעה מאד מהעובדה, שהתנועות הסוציאַליסטיות נמנעו מלטפל בשאלת היהדות. בועידה הסוציאַליסטית הבינלאומית, שהתכנסה ב־1891 בבריסל, עברו לסדר היום על דרישתו של נציג האיגודים המקצועיים היהודיים באמריקה, אב. כהן, לנקוט עמדה בשאלה היהודית.

לא מעט התרשמו חוגי האינטליגנציה הציונית מהעובדה, שבשבועון הסוציאל־דמוקראטי הנודע, „די נייע צייט", נדפס מאמר על „התלמוד", ובו נאמר, שחוברת־הבלע של הכומר האנטישמי פרופסור רוהלינג „דער תלמוד", כוללת גם אמת רבה ודברים מַעציבים על היהדות. גם התיחסות הסוציאלדמוקראטים לשאלת יום־המנוחה והתנגדותם לאישור חוקת יום שבת כיום מנוחה לסוחרים ולפועלים היהודים, עוררה התמרמרות בקרב היהודים, וביחוד במחנה הפועלים היהודים, לאחר שדַברָי הסוציאל־דמוקראטים בלבוב, היהודים קארל נאכֶר וטֶלץ, דחו את דרישות הפועלים היהודים בטענה, שמכיון שהסוציאלדמוקראטיה היא בינלאומית ובינקונפסיונאלית, „מחובתם של היהודים להעביר את יום המנוחה משבת ליום א'".

בכיוון זה השפיע על חוגי הציונים גם היחס השלילי של הועידה הסוציאַליסטית הפולנית בסוף ינוּאַר 1892, ובפרט של מנהיג הסוציאַליסטים הפולנים, איגנאצי דאשינסקי, שהצהיר, כי התבוללות היא האמצעי היחיד לפתור את השאלה היהודית.

בתעמולה האנטיציונית של הסוציאלדמוקראטים הפולנים היו פעילים במיוחד היהודים ד"ר מקס צטרבאום, שטרנבאַך והרמַן דיאמאנד, שהיה פעם ממייסדי החברה הציונית הראשונה בלבוב „ציון" ונשיאה בשנים 1889—1890.

בשנת 1891 עזב דיאמאנד את התנועה הציונית והצטרף לסוציאלדמוקראטיה הפולנית (פ.פ.ס.). תעמולת הפ.פ.ס. נתקלה בהתנגדות גם מצד חוג הפועלים היהודים בלבוב, בראשותם של יֶגר ופוֹפּיאֶל, שדרשו להקים מפלגה סוציאלדמוקראטית יהודית, והוציאו לאור כתב־עת משלהם „די ארבייטער שטימע, אורגאן דער אידישען אר־בייטער פארטיי", שבו התקיפו במיוחד את הרמַן דיאמאנד, בגלל נטיותיו הלאומיות הפולניות. אולם הנסיון הזה להקים תנועה סוציאלדמוקראטית יהודית נכשל כעבור זמן קצר.

היחס האדיש של המנהיגים לשאלת היהודים, דחה את הפועל היהודי משורות

הסוציאלדמוקראטים. מראשיתה של התנועה הציונית בגליציה נמשכו אליה פועלים ועוזרים מסחריים, בלי להיות מאורגנים במסגרת מיוחדת.

בשנת 1893 ניסה ליאון קופלר לייסד אגודה ציונית מיוחדת ולארגן בה פקידי מסחר ופועלים על בסיס הפרוגראמה הציונית. לשם כך החליט להוציא ביידיש שבועון בשם „עברי", בטאון מיוחד לתעמולה בקרב הפועלים.

בכרוז, שהיה חתום גם ע"י ד"ר אברהם זאלץ, ד"ר היינריך גאבל כנציגי ההסתדרות הציונית הארצית, נשיאי האגודה „עברי", היינריך באלטוך וליאון קופלר — פנו אל הציבוריות היהודית בדרישה לעזור להם לייסד שבועון ביידיש, שיהיה מוקדש להפצת הרעיון הלאומי־הציוני בקרב המוני העם. אולם גם הנסיון הזה לא הצליח. אז הוברר לקופלר, שרצוי יותר לארגן את העוזרים המסחריים והפועלים הנוטים לרעיון הציוני על יסוד מקצועי.

הנסיון הראשון להקים אגודה ציונית מקצועית של פקידים, עוזרים מסחריים ופועלים נעשה בקיץ 1897 ע"י משה איהר (Ihr) וליאון קופלר. וביולי 1897 נוסדה האגודה „עברי". ב־7 באוגוסט התקיימה אספת היסוד ובה דיברו שמואל שור והסטודנט ו. שפינר על הקונגרס הציוני. האספה אף החליטה לשלוח למכנסי הקונגרס גילוי אהדה[1]. גם ב־21 באוגוסט 1897 התאַספו חברי האגודה ואחרי נאומיהם של שמואל שור ודוד שרייבר, החליטו החלטה ובה ברכה האספה בשמחה רבה את הקונגרס הציוני הראשון בבאזל והביעה את תקותה, ש„האספה הראשונה של נציגי היהודים מכל תפוצות העולם תצליח להתחיל בפעולה לחיסול צרת ישראל ולהגשים את תחיתו הלאומית של עם ישראל בארצו"[2].

ב־23 באוקטובר 1897 כבר התקיימה האספה הכללית הראשונה של האגודה המקצועית „עברי", שאליה הצטרפו באוגוסט 1897 150 חברים. אל הועד הראשון נבחר משה איהר כנשיא, וליאון קופלר כסגנו[3]. באספה זו דיבר שלמה שילר על יסודות הציונות. פעולת האגודה הצטמצמה רק בהרצאות על הציונות, תורת הכלכלה ועריכת קורסים מקצועיים. האגודה הוציאה בשנים 1898—1899 גם ביידיש דו־שבועון בשם „העברי" בעריכתו של שמואל שור.

אחרי שד"ר שאול רפאל לנדא ניסה בגמר הקונגרס הראשון, בעיקר מטעמים אישיים, להקים אופוזיציה נגד ד"ר הרצל ולארגן בקרב התנועה הציונית אגודות של עובדים ופועלים, שהיו חדורי הכרה ציונית — ייסד יחד עם שלמה רובינשטיין, שהיה ממיסדי הארגונים הסוציאַליסטיים היהודיים הראשונים בגליציה במאי 1898, את האגודה הראשונה „אחוה" בוינה. האגודה „עברי" בלבוב קיימה קשרים עם „אחוה" הוינאית. באותה שנה נוסדו עוד אגודות „עברי" בדרוהוביץ, סטניסלבוב, נוביסונץ וקראקא[4].

מבחינה אידיאולוגית ראו אגודות אלו בציונות תנועה מַהפכנית, שמעוררת ומעודדת את היהודים להתמרדות נגד מיעוט דמותה של היהדות. מסיבה זו מחו גם על הסוציאַליסטים היהודים בגלל נטייתם להתבוללות. לאמיתו של דבר, היו הסוציאַליסטים היהודים יורשי המתבוללים בוזי יהדותם. הסוציאליזם שלהם היה פירושו בריחה מן היהדות[5]. כל מגמתם היתה לטשטש את השתייכותם לעם היהודי. אגודות „עברי" רצו להשתתף גם בארגונים המקצועיים הכלליים, אולם לא הצליחו להתקבל אליהם.

באותה עת פתחו הסוציאלדמוקראטים בגליציה במלחמה תוקפנית נגד התנועה הציונית. הועידה שלהם, שהתכנסה במחצית ספטמבר 1897 בלבוב, דנה בשאלת הקמתן של שתי מפלגות פועלים על יסודות לאומיים: מפלגת סוציאלדמוקראטים פולניים ומפלגת רותנים (אוקראינים.) בשעת הויכוח לא נמנע מנהיג הפועלים בוריסלאבסקי להאשים בנאומו בועידה את היהודים, שאינם ראויים לאמון, הואיל והם הולכים תמיד עם החזק. לעומת זאת יצא ד"ר דיאמאנד, בלי להגיב על דבריו, בהתקפה קשה על הציונות וביקש שיקבלו את הפועלים היהודים למפלגת הפועלים הפולנים, כי הסוציאליסטים היהודים שואפים להתבוללות. מצד שני הצהיר הרמן ליברמן, שהאומה היהודית איננה קיימת בכלל. אולם לא כל הפולנים הסכימו לדעה זו. מספר גדול של צירי הועידה דרשו לבחור בועדה, שתסדר את הבעיה הלאומית. ציר הפרלמנט קוזאקיביץ הציע להפריד את היהודים מההסתדרות הקיימת וליצור בשבילם ארגון מיוחד. אולם הצעתו נדחתה בקולות היהודים, שנתמכו ע"י איגנאצי דאשינסקי. בעד הצעתו של קוזאקיביץ הצביעו הצירים הנוצרים[6].

נגד הקמת הסתדרות סוציאלדמוקראטית יהודית יצא גם העתון הראשי בוינה „ארבייטער־צייטונג", שהיה נתון להשפעת המנהיגים היהודים. ד"ר דיאמאנד הצהיר בו ב־18.9.1897 בפירוש, שאין ברצונם של „החברים היהודים להקים ארגון מיוחד משלהם". המנהיגים היהודים בגליציה עם ד"ר דיאמאנד בראש, חושבים, כי כל השאיפות לספראטיזם יהודי בקרב הפועלים היהודים — הן רק תוצאות הציונות. לכן מן הנחוץ להילחם בה בתנועה המזיקה לתנועת הפועלים. כסיסמה מתאימה נראה לו להכריז על הציונות, שהיא תנועה ריאקציונית־קלריקאלית. מתוך נאומיו באספות נשמעה נימה זו ואתה הדרישה להתקיף את הציונות. באותו רוח דיבר וכתב בקראקא, חֶקר, עורך הבטאון של הסוציאלדמוקראטים הפולנים „נאַפשוד".

בפוּבליציסטיקה היהודית בגליציה נדונה עמדת הסוֹציאַלדמוֹקראטים במאמרו של ד"ר ש. ר. לנדא „ציונות או סוציאלדמוקראטיה"[7] ושמואל מייזלש מפשמישל בעלון „ציונות או סוציאלדמוקראטיה"[8], שהוכיחו את אי־נכונותן של הטענות הסוציאלדמוקרטיות והצביעו על האופי הלאומי של הפועלים היהודים, שמקומם אך ורק בשורות התנועה הציונית.

לפי המצב בקרב הסוציאלדמוקראטיה אין להתפלא על כך, שבועידת נציגי אגודות העובדים המסחריים בגליציה, שהתכנסה בפברואַר 1899 בלבוב, לשם התיעצויות בעניינים פרופסיונליים, דרשו מנהלי הועידה מאת האגודה „העברי", ששיגרה לועידה את נציגיה, הצהרה, שיהיו נשמעים להחלטות הועידה הסוציאל־דמוקראטית הפולנית, שהתכנסה באותה שעה בקראקא. לאחר שנציגי „העברי" סירבו למלא דרישה זו, לא ניתנה להם זכות השתתפות בועידה הנזכרת לעיל[9].

בקונגרס הציוני השני ניסה ד"ר לנדא ללכד סביבו את אוהדי אגודות הפועלים והציע בהסכמתן, שהקונגרס יתן לנציג פועלים מקום אחד בועד הפועל הגדול. בין אלה שחתמו על הצעתו היו גם צירים מגליציה: ד"ר זאלץ, ד"ר מאלץ[10]. הקונגרס קידם בברכה את ארגון הפועלים במסגרת ההסתדרות הציונית והמליץ לתמוך בו וכן גם לחקור את מצב הפועל היהודי ולהציע לפני הקונגרס הבא הצעות לשיפורו. אולם ביחס להצעה — להשאיר מקום לנציג הפועלים — עבר הקונגרס לסדר היום.

בתנועת העובדים והפועלים הציוניים בגליציה פעיל היה ביחוד שמואל שור

(1878—1903) ממיסדי האגודה „העברי" ואח"כ האגודה „אחוה"[11]. הוא הוציא לאור בלבוב את העתון הראשון „העברי", שהיה מוקדש לעניני עובדים ופועלים. הוא ניסה לארגן את העובדים והפועלים הציונים מבחינה מקצועית באגודות, שהיו צריכות להדגיש לא רק את מטרתן המקצועית בלבד, אלא גם את צביונן הלאומי־ציוני.

כאשר נעשה הנסיון הראשון לארגן את העובדים היהודים בארצות אוסטריה במסגרת ההסתדרות הציונית בשנת 1899 ע"י עורך העתון „יודישע פאלקסשטימע" בברין, מקס היקל, היה שור מהראשונים שעמד לימינו. ב־6—7 באוגוסט 1899 התכנסה בברין הועידה הראשונה, שהוכרז בה על יסוד הסתדרות העובדים בענפי המסחר והפועלים היהודים באוסטריה. הועידה קיבלה גם את הפרוגרמה הבזילאית מתוך הנחה, שאין פתרון לבעיה היהודית מלבד הציונות הפוליטית. בעניני הפוליטיקה הארצית הוחלט לתמוך אלא במפלגות, התומכות באינטרסים של הפועלים היהודים; בין יתר ההחלטות יש להזכיר את החלטות להקים לשכות עבודה וליסד עתון מוקדש להגנה על האינטרסים של העובדים היהודים, שצריכים להתארגן על בסיס לאומי[12].

בועידה זו הרצה שמואל שור על מצב העובדים המסחריים בגליציה, שהיה עגום מבחינת תשלומי המשכורת ומספר שעות העבודה.

גם בועידת נציגי ארגוני העובדים המסחריים והפועלים הציוניים, שהתכנסה בפראג ב־24 ו־25 במאי 1901, בהשתתפות 60 צירים מערים שונות, במונארכיה האוסטרית, היו מיוצגות האגודות הגליציאיות.

הנציג פאול ריזר מקראקא תיאר בויכוח, אחרי הרצאתו של נתן גרוס על „מצב הפרולטריון היהודי", את מצבם הקשה של העובדים בגליציה, שהם מחוסרי כל חסות סוציאלית. ביחוד ציין את מצבם המעציב של השוליות המתחילים לעבוד עוד בגיל הילדות[13].

בשנות 1901—1902 גדל מספר הארגונים של העובדים והפועלים הציוניים בגליציה ל־8 אגודות ו־4 קבוצות. בשנת 1901 היו קיימות בגליציה האגודות הבאות[14]: 1) אגודת עוזרים מסחריים ופועלים בשם „אחדות" בקראקא; 2) מועדון העוזרים המסחריים באגודת „ארץ־ישראל" בסטניסלבוב; 3) אגודת עוזרים מסחריים לאומיים „העברי" ביארוסלב; 4) „העברי" בלבוב; 5) מועדון עוזרים מסחריים „בני ציון" בזלוצ'וב; 6) אגודת עוזרים מסחריים ופועלים בטרנופול[15]; 7) מועדון העוזרים המסחריים[16] בדרוהוביץ; 8) מועדון עוזרים מסחריים בסטרי.

מלבד האגודות הנזכרות התקיימו עוד קבוצות, שטרם אורגנו באגודות והן בנדבורנה[17], סמבור[18] ואינילוב[19] ובוריסלב[20] שנוהלו ע"י נאמנים שעמדו בקשרים עם „העברי" בלבוב.

בשנת 1902 נוסדה אגודת פועלי ציון בטרנוב ע"י יעקב קנר[21], יצחק בוטרפאס, זיגמונט פעניכל והנריך פלוהר.

דברם בזמן ההוא היה זלמן הרץ, שנבחר גם כנציגם בועידה הגלילית בלבוב בשנת 1903 וכחבר ועד הגליל בלבוב[22].

הרץ היה בעל מרץ והתחיל בעבודה ארגונית שיטתית. הוא ארגן אגודות מקצועיות של פועלים ופועלות, שעמדו על בסיס הפרוגרמה הציונית. המפלגה הסוציאלדמוקראטית עשתה כל נסיון לרכוש את הרץ לעצמה ולהעביר את ארגוניו לתוכה.

בדצמבר 1903 הציעו לו מועמדות בבחירות לבתי הדין לעניני התעשיה, אולם בתנאי שיכנס לאיגוד העובדים היהודים, שהיה מצורף למפלגה הסוציאלדמוקראטית.

בישיבת הועד הגלילי מיום 8/12 1903 מסר הרץ דו"ח מפורט ושאל אם הועד מסכים לכך. הועד דחה פה אחד את הדרישה הזאת. באותה שנה קראו, ביזמתו של ש. שור, האגודות „אחוה" בלבוב, „אחדות" בקראקא ו„אחוה" בסטניסלבוב ל־27—28 ביוני 1903, את הועידה הראשונה של פועלים ועובדים יהודים בגליציה, שקיבלה מברק ברכה מאת הד"ר הרצל. היוזם העיקרי של הכינוס היה הסופר הידוע שלמה שילר, שבהרצאתו „על הצורך לייסד ארגון פועלים ברוח לאומית ציונית", שהרצה באספה המייסדת של „אחוה" בלבוב, באוקטובר 1902, הניח את היסוד האידיאולוגי של הארגון.

בימים ההם דיכאה הסוציאלדמוקראטיה הפולנית כל נסיון של פועלים יהודים להתארגן על בסיס לאומי־יהודי. היא התנגדה ברוח הועידה, שהתקיימה באותה שנה בפשמישל, אפילו לנסיון של פועלים יהודים, שהיו מאורגנים באגודה יהודית ולא־ציונית „ברידערליכקייט", — להקים מפלגה סוציאַליסטית יהודית בגליציה. אולם פורשים אחדים לא רצו להיכנע למפקדת המפלגה. הם הוציאו עלון מיוחד „צור קונפערענץ" (14.4.1903) ובו הצהירו, שהיהודים הם אומה בעלת שפה ותרבות משלה ולכן רשאים הם להקים מפלגה סוציאליסטית יהודית. לשם דיון בבעיה זו דרשו כינוס ועידה מיוחדת. המנהיגים המתבוללים ד"ר הרמן דיאמאנד, סאלאמאנדר נאַכר עשו כל מאץ להכשיל את דרישות הפורשים.

הופעות אלו עוררו את עסקני ה„אַחוה" לקחת בידיהם את היזמה ולאַחד את ארגוני הפועלים הציונים במסגרת אחת מוצקת. לשם כך כינסו את הועידה הנ"ל.

בועידה השתתפו 34 צירים של אגודות עובדים ופועלים ציונים בלבוב, קראקא, סטניסלבוב, סטרי, דרוהוביץ, לאנצוט, פשמישל, פשמישלאני וטרנופול. על סדר היום עמדו: 1) העובדים והפועלים היהודים בגליציה; 2) יחס הפרולטריון היהודי אל האינטליגנציה היהודית; 3) תעמולה; 4) ארגון; 5) עתונות; 6) לשכות עבודה.

בשם המזמינים פתחו את הועידה שור ושמואל בילבל.

מוריץ איהר, שהיה בין מייסדי החברה הראשונה „עברי", מסר בהרצאתו תיאור מקיף על מצב הפועלים היהודים, הסובלים הן מן המצב הכלכלי הרע של הפועל בכלל ונוסף לכך גם בתור יהודי ובא לידי מסקנה, שרק בשיתוף פעולה עם התנועה הציונית, בארגון משותף להגנה משותפת על האינטרסים היהודיים, אפשר יהיה לשפר את המצב העגום של העם היהודי על כל מעמדותיו. בסוף הרצאתו הציע לארגן את הפועלים היהודים בגליציה על יסוד המצע, שהוחלט עליו בועידות בברין (1899) ובפראג (1901).

על היחס של הפרולטריון היהודי אל האינטליגנציה היהודית דיבר אַרב (Erb) מלבוב, וקבע, שהאינטליגנציה משתדלת להחדיר לתוך ההמונים את האידיאלים הלאומיים של העם היהודי, אולם בכל זאת קיימת מחיצה בין ההמונים לבין האינטליגנציה. באמצעות התנועה הציונית יש לשפר את היחסים ההדדיים ולהביאם לידי שיתוף פעולה.

ליאון רייך מסר בשם נציגות הנוער האקדמאי הצהרה ובה הבליט, שהנוער הציוני מרגיש את עצמו מקושר ומאוחד עם המוני ישראל, הסובלים במלחמתם הכללית

כפרולטריון ומלבד זה כפרולטריון יהודי. הצהרתו של רייך נתקבלה ע"י הועידה בתשואות רבות.

ברוח הצהרה זו הוחלט, שאגודות הפועלים צריכות להיות מיוצגות בועדי המחוזות של ההסתדרות הציונית הארצית.

בויכוח על הרצאתו של כץ מסטניסלבוב על „דרכי תעמולה", הובלטה ע"י רוב הנואמים הדרישה לנהל את התעמולה בחוגי הפועלים בכיוון ציוני, אולם בהדגשה מיוחדת של הבעיה הסוציאַלית הכלכלית. התעמולה צריכה להסתמך גם על חומר, המבוסס מבחינה מדעית כלכלית. לפי הצעתו של הרץ הוחלט לעמוד בפרץ בכל הממרץ כנגד התקפות הסוציאַליסטים היהודים, הנוטים להתבוללות. וכן הוחלט, לייסד בכל הערים אגודות פועלים ציוניים ועל ידן להקים מוסדות, הדרושים להגשמת תפקידי האגודות. בהצהרתה הפוליטית הדגישה הועידה, שהפועלים הציוניים ב„מלחמתם הכלכלית בקאפיטל" ובעמדתם לגבי הבעיה הסוציאַליסטית, הם בלתי תלויים בהסתדרות הציונית.

ברוח הצעותיו של ריזר מקראקא, שהרצה על „הארגון", נתקבל תקנון ההתאַחדות, שלפיו מתפקידה הוא לייסד אגודות ציוניות של עובדים ופועלים. אגודות אלו תהיינה מלוכדות בהתאַחדות ובראשה יעמוד ועד פועל. בתור ארגון מקצועי כפופה ההתאַחדות לועד הארצי של התאַחדות אגודות העובדים והפועלים בוינה, ובעניינים ציוניים — לועדים המחוזיים של ההסתדרות הציונית, שבהם הן מיוצגות ע"י נציגיה. לפי החלטה מיוחדת נאסר על ההתאַחדות להיכנס בהסכמים קבועים עם מפלגות שאינן ציוניות, אפילו לא בעניינים פרופסיונאליים.

מושב הועד הפועל נקבע בקראקא וחברי הועד הפועל הורכבו מקרב חברי האגודה „אחדות" בקראקא. ב־12.7 1903 הורכב הועד הפועל כדלקמן: פ. ריזר כיו"ר, ה. באנדט כסגן, מ. פרייואלד כגזבר, מ. בלוך כמזכיר ללשונות המדינה, פרייבד כמזכיר אידי[23].

התאַחדות אגודות העובדים והפועלים הציוניים בגליציה הושפעו בימים אלה לא מעט מהסיעה הסוציאַליסטית הציונית „חירות", שנוסדה בבאזל ע"י ד"ר נחמן סירקין בקונגרס הציוני החמישי. הפרוגרמה שלה היתה קרובה למגמותיה של ההתאַחדות. ההתאַחדות עמדה בקשר עם ההסתדרות הציונית הארצית. בועידה של הגליל לבוב הוחלט, על יסוד הצעותיו של ד"ר ביקלס, בהרצאתו על „יחסנו אל אגודות הפועלים הלאומיות־היהודיות", שמחובתם של הציונים לארגן את הפועלים על בסיס לאומי ולעמוד לימינם. האגודות הפרופסיונליות הלאומיות נתונות בעניינים לאומיים כלכליים למרותו של הועד הגלילי, ואילו בעניינים פרופסיונליים הן נשמעות להתאַחדות הארצית של אגודות הפועלים הציוניים, שהוקמה בלבוב ביוני 1903[24].

אל התאַחדות השתייכו בלבוב: „אחוה" עם 134 חברים, „אחדות" 75, בקראקא; „אחדות" 100, „יהודית" 150; בסטניסלבוב: „אחוה" 240, בירוסלב: „עברי" 180, בטרנוב: „פועלי ציון" 67, ובסך־הכל: 7 אגודות עם 879 חברים. באותה שעה עמדו להיווסד בקראקא אגודת „חירות" עם 50 חברים, אגודות בזלוצ'וב וברז'ז'ני. מלבד האגודות השתייכו גם ארבעה סניפים: בפשמישל עם 30 חברים, ברישא 180, בטארנוב 62, בסטרי 50, וביחד: 322 חברים.

ההתאַחדות קשורה היתה לאגודת הפועלים הציוניים בוינה, שהחל בקיץ 1903,

ביזמתם של שמואל אינזליכט וגרינהוט, הוציאה בטאון משלה: „דער יודישע ארבייטער", בעריכתו של הסטודנט למשפטים קארל האהן[25] ועובד מסחרי ע. אוברניק[26]. דו־שבועון זה יצא לאור בשפה הגרמנית, ומדצמבר 1903 באה תוספת באידיש, בעריכתם של הסטודנט בתכניון הוינאי שלמה קפלאנסקי[27], נתן גרוס[28] ושמואל אינזליכט.

ביזמתו של העתון הנ"ל התכנס בקראקא בחודש מאי הכינוס הראשון של הפועלים והעובדים הציוניים בכל אוסטריה.

ההודעה של הועד המכין את הועידה, כי הבעיה העיקרית, העומדת לדיון בועידה, תהיה „עמדתנו כלפי הציונות והסוציאלדמוקראטיה", עוררה בחוגי ציוני גליציה ויכוחים ערים. עמדתם באה לידי ביטוי במאמר שנדפס ב„ווסחוד"[29] כחודש ימים לפני כינוס הועידה בקראקא.

מחבר המאמר קובע, שהפרולטריון היהודי, הסובל את הסבל המשותף לכל המון הפועלים, אינו יכול ליהנות מטובות, שרכש לו במלחמתו הפרופסיונלית הפרולטריון הבלתי יהודי, מחמת התחרותם של הפועלים הלא־יהודים, הדוחים את הפועלים היהודים והופכים אותם לעובדים בלתי מאומנים. התנאים בגולה אינם מאפשרים ליהודים מלחמת מעמדות. מלחמה כזו תוכל להתקיים רק כשתהיינה לעם היהודי השכבות הכלכליות הדרושות לכך. מפני מצב כזה מוכרחים הפועלים היהודים להגן על עצמם כיהודים.

הנורמאליזציה תבוצע אך ורק במולדתם. מהסוציאלדימוקראטיה אין ליהודים מה לצפות. היא שואפת להתבוללות מוחלטת של היהודים, ובשטח זה תלויות על בלימה תקוותיו של ה„בונד", שאפשר לפתור את הבעיה היהודית הלאומית במסגרת הסוציאלדמוקראטיה הבינלאומית. הפתרון היחידי של השאלה היהודית הוא בציונות, הן מבחינות תרבותיות והן מבחינות כלכליות. על הפועלים היהודים להיות ציונים ולהתארגן לא כמעמד סוציאלי מיוחד, אלא כקבוצה מאוחדת, בגלל תנאי חייהם המיוחדים.

בכיוון זה צריכה ועידת הפועלים, המתכנסת בקראקא, להכריע. הועידה התקיימה בקראקא ב־22 ו־23 במאי 1904 ובה השתתפו 37 צירים מכל אוסטריה. ביום הראשון היה הכינוס מוקדש באמת לעניני ההתאחדות של האגודות בגליציה. מתוך הדו"ח, שנמסר ע"י בלוך, נודע לועידה על הקשיים בתעמולה ועל הסכסוכים שפרצו בין אגודות „אחדות" וכן על המאמצים לשיפור מצב העובדים.

ביום השני הרצה נתן גרוס על „יחסנו אל הסוציאלדמוקראטיה והציונות".

עיקר הבעיה, שגרוס דן בה, הוא, אם הפרולטריון היהודי יכול, בלי לפגוע בהשקפתו הסוציאליסטית, להשתייך להסתדרות הציונית ואם השתתפותו הפעילה הכרחית היא בשביל שני החלקים, ובאיזה אופן אפשר ורצוי הוא לארגן את הפועלים בתוך ההסתדרות הציונית, ואם לא יוכלו להצטרף לסוציאלדמוקראטיה? הציונות מייצגת את כל העם היהודי ושואפת לתחיתו בארצו, ולכן אין שום שאלה, שמקומו של הפועל היהודי הוא בהסתדרות הציונית.

במפלגה הסוציאלדמוקראטית אין לדרישות היהודים ההקשבה הדרושה; ע"י הקמת אגודות מקצועיות בקרב ההסתדרות הציונית, מתכוון הפועל הציוני לעבוד למען הסוציאליזם. לכן אין אפשרות וגם אין הרצון להיכנס למפלגה הסוציאל־

דמוקראטית. אין בדעת הפועלים הציונים להילחם בסוציאלדמוקראטיה; להיפך, במלחמה הכלכלית וגם הפוליטית מוכנים הפועלים הציונים לתמוך בסוציאלדמוקראטיה, אולם לא על חשבון קיומם הלאומי.

לשם קביעת פרוגרמה הציע גרוס את ההנחות הבאות:

א) פועלי־ציון עומדים על בסיס הפרוגרמה הבזילאית ומכירים במסגרת הארגונית, שנוצרה על ידי הקונגרס הציוני.

ב) בציונות אין לראות מפלגה מעמדית, אלא נציגות של כל מעמדות ושכבות העם היהודי, הרוצים להבטיח את קיומם לעתיד ע"י הקמת בית לאומי. הציונות איננה תובעת מחבריה להתכחש לדעותיהם בשאלה הסוציאלית.

ג) הפרולטריון היהודי הוא בעת אחת עצם התנועה הציונית ונושאיה. ולכן צריכה המדיניות הציונית להיות דימוקראטית, כדי לארגן את כל הכוחות בעם היהודי למען הגשמת המטרה הסופית.

ד) יעודו של הפרולטריון היהודי, שמצבו אינו מזדהה עם מצבו של מעמד הפועלים הלא יהודים, להיות גורם מכריע בתנועה הציונית. בעניינים ציוניים מדיניים חלה עליו מרותו של הקונגרס הציוני. בפעולתו הסוציאלית כלכלית הוא נהנה מאוטונומיה שלימה.

ה) מצבו של הפועל היהודי שונה לגמרי מזה של שאינו־יהודי, כי עליו להילחם לא רק בניצול, אלא גם במגמות לקיפוח ולדחיקתו מעמדות כלכליות. מסיבה זו אין הוא מעונין לצרף את ארגונו למפלגה הסוציאלדמוקראטית, שאינה רוצה להכיר במצבו האמיתי. חשיבותן של שאיפות הסוציאלדמוקראטיה בשביל הפועל היהודי אינה באה בחשבון כל זמן שלא תאופשר הקמת טריטוריה משלו. ההתפתחות המעמדית הנורמלית של העם היהודי, ההפרה באוטונומיה לאומית של הפועלים היהודים מטעם המפלגה הסוציאלדמוקראטית, היא מבחינה כלכלית ולאומית בלי שום ערך.

ו) ארגוני הפועלים הציוניים, הקיימים והעומדים להיווסד, יתמכו בכל פעולות סוציאל־פוליטיות של הסוציאלדמוקראטים, שיש בהן כדי להגן על האינטרסים הכלכליים של הפועל היהודי.

ז) הפועלים הציונים יתמכו רק בפעולות פוליטיות אלה של הסוציאלדמוקראטים, שתהיינה לטובת האינטרסים הלאומיים של העם היהודי.

בויכוח הסכימו כל הנואמים זלמן הרץ, ד"ר פלדבלום (קראקא)[30], בלוך, שטיינמץ (צ'רנוביץ), פרייבלד (קראקא), קפלן־קפלנסקי, רובינשטיין (וינה), מקס בינשטוק (טרנוב) לתיזות של גרוס. אחדים מהם דרשו רק להדגיש את המומנט המעמדי של הפועל הציוני הדגשה מובלטת יותר.

קפלן־קפלנסקי הדגיש בנאומו במיוחד, שהגשמת האידיאלים של הפועל הציוני היא מחוץ לגולה, שפירושה התבוללות והתאבדות. את הניגודים המעמדיים בתוך העם היהודי אפשר לפתור אך ורק בארץ ישראל.

כל התיזות נתקבלו פה אחד, פרט לתיזה הששית והשביעית, הדנות על עניינים אוסטריים בלבד, שהופרו כפלטפורמה שהסכימו לה כל הצירים. הועידה החליטה גם לקבוע את הניסוח הסופי של הפרוגרמה בהסכם עם ארגוני הפועלים הציוניים מחוץ לאוסטריה.

מבחינה ארגונית הוחלט להקים התאַחדות „פועלי־ציון", שתכלול את כל אגודות הפועלים באוסטריה, ומקום מושבה נקבע בוינה.

הועידה החליטה גם להוציא את הדו־שבועון „דער יודישער ארבייטער" אך ורק בשפה האידית.

ההחלטות והתיזות שנתקבלו לא עיצבו עדיין את דמותה של הפרוגרמה הכללית של פועלי ציון, שכבר היוו חלק ניכר בהסתדרות הציונית ברוסיה, פולין, לונדון וגם בארצות הברית של אמריקה הצפונית. את הפרוגרמה יכולה היתה לנסח רק ועידה כללית של פועלי ציון מכל הארצות, וכינוסה לא היה מן הדברים הקלים בגלל הקשיים הפוליטיים.

החלטות הועידה בקראקא נתקבלו ע"י ציוני גליציה באהדה. בטאונם „ווסחוד" ציין בסיפוק מיוחד את הישגי הועידה וביחוד את ההחלטה, שבעניינים ציוניים מכירים הם במרות הגורמים המוסמכים של ההסתדרות הציונית. ציוני גליציה קיוו, שבעזרת האינטליגנציה המתקדמת יצליחו לרכוש לתנועה הלאומית את ההמונים הפועליים. „מבחינת קידום הציונות והגשמת שאיפותינו, הרי השתתפותם של ‚פועלי־ציון' הוא דבר בעל ערך גדול"[31].

אולם בעבודה היום־יומית לא נמנעו מסכסוכים והתנגשויות.

שאלת „פועלי־ציון" העסיקה את ועד הגליל לבוב למעשה בדצמבר 1904, כשהועד הפועל של „פועלי־ציון" בקראקא פנה אל הועד הלבובי בדרישה להמציא לו את רשימת המורשים בגליל לבוב. מבחינות עקרוניות התנגד רוב הועד הגלילי לדרישה זו והחליט לדחותה בטענה, שאין זה מתפקידו של הועד הגלילי לעזור להקמת ארגון עצמאי, העומד מחוץ להסתדרות הגלילית, הקיימת כבר, ביחוד כששאיפות „פועלי־ציון" תהיינה בקרוב בניגוד לציונות. לאמיתו של דבר, מטרתה היא ליצור סוציאַליזם ציוני, ביחוד אחרי שהחברה „אחוה" בלבוב התקינה תקנון פנימי ובו מודגש קודם כל אופיה המעמדי[32].

בועידת הגליל הלבובי ב־19 בפברואר 1905 דרשו צירי „פועלי ציון" להקדיש תשומת לב לאגודותיהם. בועידה נבחרו לועד הגלילי בלבוב כנציגי „פועלי־ציון" זלמן הרץ ויעקב קנר[33], שהשתתפו בכל עבודותיו. אולם בלחץ חבריהם, שהושפעו מזמן ע"י חבריהם מרוסיה, שנמלטו מפני רדיפות השלטונות הרוסיים לאוסטריה והכניסו את עמדתם המעמדית הקיצונית לתוך שורות „פועלי־ציון" בגליציה ודרשו לנתק כל מגע עם הציונות הבורגנית — התפטרו שניהם ממקומותיהם בועד הגלילי הלבובי[34].

אולם כעבור חודש ימים חזרו „פועלי־ציון" מהחלטתם ושיגרו אל הועד כנציגם במקומו של הרץ את החבר שניידר[35], דבר שנתקבל ע"י חברי הועד הגלילי בסיפוק רב, כי הם לא היו מעוניינים, ש„פועלי־ציון" יעמדו מחוץ למסגרת ההסתדרות הציונית הארצית.

באותם הימים עמדו „פועלי־ציון" במלחמה קשה עם המפלגה הסוציאלדמוקראטית היהודית Ż. P. S., שנוסדה בזמן ההוא וכיוונה את כל מאמציה להכשיל את „פועלי־ציון", כי בהם ראתה את המתחרה הקשה ביותר.

מלחמה זו נוהלה מעל עמודי העתונים, בעלונים ובאספות סוערות. במערכה הציונית הפנימית יצאו „פועלי־ציון" בגליציה ובאוסטריה נגד הטריטוריאַליזם ועמדו

יחד עם ציוני גליציה לימין החזית הארצישראלית. לשם הבהרת הפרוגרמה והאידיאולוגיה נקראה לקראקא ליום 18.6 1905 הועידה השניה של „פועלי־ציון".

ב־17.4 התקיימו התיעצויות החברים האוסטרים ופגישות, שהיו מוקדשות לבירור הבעיות של הועידה.

על סדר היום[35א] של הועידה עמדה שאלת עבודת ההווה, הפיכת „פועלי־ציון" לפדראציה עצמאית בתוך ההסתדרות הציונית העולמית ושאלת הביסוס הארגוני.

מעל כל הבעיות האלו עמד הדיון הפרוגראמטי והעקרוני: האם הפועלים והעובדים היהודים הם קודם כל פועלים ואח"כ ציונים או קודם לכן ציונים ואח"כ פועלים, ז. א. האם מלחמת המעמדות קודמת לציונות או להיפך?

אחרי ויכוחים רבים הגיעה ועידה זו לכלל דעה, שמלחמת מעמדות וציונות שוות הן בערכן לגבי הפועל היהודי[36].

בתשומת לב לכך אישרה הועידה את התיזות הפרוגראמטיות, שנתקבלו בועידה בשנת 1904, בהדגשה מיוחדת של א"י ובצירוף תוספת, שמתוך ההנחה, שהציונות ניגשת לעבודה מעשית בא"י, דורשים „פועלי־ציון":

א) שבהתישבות החקלאית יש להעדיף התישבות חקלאים עצמאיים על יסודות קואופרטיביים.

ב) למנוע יצירת אחוזות חקלאיות גדולות.

ג) בהקמת מפעלי תעשיה על ההנהלה הציונית לדאוג, שישימו לב לעקרונות פוליטיקה סוציאלית מודרנית ולביטוח הפועלים.

בהחלטה מיוחדת נקבע, שבשטח ההגנה על האינטרסים הסוציאליים־כלכליים של הפועלים, נהנים „פועלי־ציון" מאוטונומיה מלאה, בלי להיות אחראים לפעולתם זו לפני הקונגרס הציוני.

וכן הוחלט, שלחברי „פועלי־ציון" אסור להשתייך להסתדרות פוליטית אחרת. אסורה גם הצטרפות קבוצות „פועלי־ציון" להסתדרויות מקצועיות אחרות.

תשומת לב הופנתה לדיון על קרן הקיימת לישראל והוחלט להטיל על כל חבר מס עצמי והחברים חוייבו לפעול לטובת הקק"ל.

בועידה צוין, שבפרק הזמן בין הועידה הראשונה ובין השניה, גדלה התאַחדות „פועלי־ציון" מ־9 אגודות ו־4 סניפים עם 1200 חברים ל־20 אגודות ו־15 סניפים עם מספר של 2000 חברים מאורגנים.

אגודות וסניפים היו קיימים בגליציה: בקראקא, לבוב, ברודי, ריישא, ברז'ני, ז'ולקיב, סטניסלבוב, טארנוב, פשמישל ובעוד ערים מספר. מלבד אגודות אלו היו אגודות נוער בברודי, לבוב וטארנוב.

אל הועד הפועל החדש, שמושבו נשאר בקראקא, נבחרו: שוסהיים כיו"ר, נתן גרוס, ליינקראם — סגנים, יעקב קנר, גב' פַּפרברג, הרשטיין, נוסבאום, לוריא, פאלמן, בירנהאק ופרייגד.

אחרי הועידה השניה החריפו היחסים ההדדיים בין „פועלי־ציון" לבין ההסתדרות הציונית הארצית. הדיפרנציאַציה נמצאה עוד בתהליך ההתפתחות. בהשפעת האלמנטים, שהמליצו על הדגשת הצביון והאופי המעמדי של „פועלי־ציון" ודרשו את שיחרורם מהאפוטרופסות של „הציונים הבורז'ואזיים", התחילה מתחדדת קמעא ההגדרה המעמדית. אף על פי שהיחסים עם ההסתדרות הציונית הארצית לא נותקו

וטרם הוגדרו ההבדלים הארגוניים בין הציונים ו„פועלי־ציון", התחיל הועד הפועל של „פועלי־ציון" להרחיב את הבסיס הארגוני שלו ע"י יסוד ועדים מחוזיים בלבוב, פשמישל, קראקא וטארנוב. הבטאון „דער אידישער ארבייטער" נהפך מדו־שבועון לשבועון בעריכתו של ל. שוסהיים[37]. שוסהיים היה אחד הפובליציסטים המוכשרים ביותר והצליח להעלות את העתון לבמה תרבותית ופוליטית גבוהה[38].

אל שורות „פועלי־ציון" הצטרפו בשנת 1905 במספר ניכר סטודנטים ואקדמאים, בראותם בהם את הלוחמים לקידמה וחירות. מבחינה זו הושפעו הללו מן ההשתתפות הפעילה של „פועלי־ציון" בתנועות המהפכניות ברוסיה בשנות 1904—1905. בכיוון זה השפיע על חוגי האינטליגנציה ספרו של ד"ר דניאל פסמניק Theorie und Praxis der Poalei Zion (קראקא 1905), שבתאורו המדעי הבהיר עשה נפשות רבות ל„פועלי־ציון". אולם בשנים אלו התפתחו „פועלי־ציון" בארצות אירופה המזרחית והמרכזית באופן עצמאי. ודוקא בתקופה זו יש לציין שגשוג גדול של התנועה. אף על פי שקיום ההתאַחדות נאסר ע"י השלטונות, לפי בקשתו של ד"ר אמיל ביק, בטענה, ש„פועלי־ציון" עברו על סמכויות התאַחדותם כארגון מקצועי וטיפלו בפוליטיקה, הצליחו להשיג מידי המיניסטריון לעניני פנים בוינה, אישור של התקנות.

מספר האגודות עלה מ־20 ל־31 אגודות ומ־15 ל־50 סניפים מקומיים. מספר החברים עלה מ־2000 בשנת 1905 ל־4000 חברים בשנת 1906.

מלבד העבודות הרגילות היו „פועלי־ציון" פעילים גם בשטח מתן עזרה לחוגי „פועלי־ציון" ברוסיה. לשם מתן עזרה למחוסרי עבודה שלהם בגליציה הוקמה קרן־ברזל, שגייסה מ־1000 חברים סכום של 1182 כתרים.

„פועלי־ציון" השתתפו גם במלחמה הפוליטית, שנוהלה בתקופה זו למען הריפורמה של חוק הבחירות לפרלמנט באוסטריה. הם תמכו גם בכל פעולות הסוציאל־דמוקראטיה להגנת האינטרסים של הפועלים. באוסטריה המערבית נכנסו חבריהם גם לאגודות המקצועיות של הסוציאלדמוקראטים.

לא מעט הוסיפו להחמרת היחסים בין „פועלי־ציון" והציונים המלחמות הקשות, ש„פועלי־ציון" הוכרחו לנהל בשנות 1905—1906 נגד היהודים במפלגה הסוציאליסטית הפולנית מצד אחד ונגד המפלגה הסוציאליסטית היהודית[39] (Ż.P.S.) מצד שני, שלא החמיצו שום הזדמנות לצאת נגדם בעקיצות מעליבות בגלל ציוניותם[40].

מלחמות אלו עוררו אמנם בקרב „פועלי־ציון" רוח מלחמתית, אך הן הכניסו גם רוח של עצבנות בקרב דבריה. מלחמות אלו הכריחו אותם להדגיש בכל הזדמנות את האופי המעמדי של „פועלי־ציון", כדי שלא יוחלש מעמדם כמפלגה סוציאַליסטית בעלת הפרה מעמדית בקרב המוני הפועלים היהודיים.

בתהליך התפתחות זו נעשתה התאַחדות הפועלים הציוניים למפלגה ציונית־סוציאלדמוקראטית עצמאית. ע"י התפתחות זו הצליחו „פועלי־ציון" לעמוד כנגד ההתקפות של פ.פ.ס. וז'.פ.ס. שלא הפסיקו לטעון, כאילו „פועלי־ציון" נוסדו ע"י „הבורז'ואַזיה הציונית", כדי להדיח — לפי דוגמת הקאתולים הקלריקאליים את הפועלים היהודיים מן האינטרסים המעמדיים שלהם. בתור מפלגת פועלים השתמשה בתעמולתה אך ורק בשפה האידית, דבר שהשפיע עליה לרכז את כל הפעולה התרבותית בשפה זו ולהכריז על השפה האידית כשפה לאומית יחידה, שבה יש גם

לפתח את התרבות היהודית. ה„אידישיזם" — וכאן ניכרת במידה לא קטנה השפעת חוגי „פועלי־ציון" ברוסיה — נהפך למעשה לחלק אינטגראלי של תכניתה התרבותית.

הועידה השלישית[41], שנקראה לבובה והתקיימה ב־11, 12, 13 באוקטובר 1906, הוטל עליה להחליט, מה היא דמותם של „פועלי־ציון" ולקבוע את יחסה אל ההסתדרות הציונית הארצית. בועידה השתתפו מלבד חברי הועד הפועל והועדים המחוזיים 92 צירים, שייצגו 39 ערי אוסטריה, שני נציגי הועד המרכזי של „פועלי־ציון" ברוסיה ופולין, ואדולף שטאנד כנציג הועד הפועל הציוני.

אחרי נאום הפתיחה של ל. שוסהיים, בירכו את הועידה בשם „פועלי־ציון" ברוסיה ויטבסקי (חאשין) ובשם „פועלי־ציון" בפולין — שימאנסקי.

בברכתו בשם הועד הפועל הציוני הדגיש אדולף שטאנד, ש„פועלי־ציון" קרבו לציונות את המוני העובדים, שבלעדיהם מן הנמנע להגשים את הציונות. ועידה זו מפגינה, שהציונות מקיפה את כל העם היהודי. על „פועלי־ציון" למצוא את הסינתיזה בין מארכס לבין הרצל. הסינתיזה בין הציונות והסוציאליזם אף היא מפעל לאומי.

היום הראשון היה מוקדש לדו"ח על פעולות הועד הפועל, שנמסר ע"י ד"ר מרגליות מקראקא, ולדיון על בעית ארגון הנוער הפועלי.

לפי הצעתו של יעקב קנר הוחלט להקים מדור של נוער פועלי, שיהיה נתון לפיקוחה של הנהלת המפלגה.

ביום השני התקיים דיון על הצעת הפרוגרמה של מפלגת הפועלים הסוציאליסטית היהודית באוסטריה, „פועלי־ציון", שעובדה ע"י ועדה מיוחדת בוינה והוגשה לועידה על ידי שלמה קפלנסקי. התכנית[42] דנה ב־8 סעיפים על הבעיות העיקריות של „פועלי־ציון" ואלה הן:

1) קפיטאליזם ושאלת היהודים: ההתפתחות הכלכלית של היהודים מודרכת ע"י מגמות ההתפתחות הקפיטאליסטית של הארצות, שבהן ישנם יהודים במספר ניכר. הקפיטאליזם המתקדם נתקל ביהדות בתופעות, המהוות בכללן את מהותה של שאלת היהודים, שביטויה הוא דלדול כלכלי, אין־אונים פוליטי והתפוררות הקשרים התרבותיים של האומה היהודית.

2) הסטרוקטורה הכלכלית וחוסר משק לאומי: התפתחות כלכלית של היהודים שהם אומה מחוסרת קרקע ועצמאות, נקבעו ע"י התפתחות הייצור של עמי־המשק אשר בתוכם הם חיים. בגלל סטרוקטורה זו, ההרכב הכלכלי של היהודים הוא בלתי נורמלי לגמרי.

3) הפרולטריון היהודי: הרוב המכריע שלו מרוכז במספר מצומצם של ענפי ייצור שפיגרו בהתפתחותם. ההעברה לתעשיה גדולה דוחקת ומסלקת ענפי ייצור אלה ומדלדלת שכבות גדולות של יהודים, בניגוד לפרולטריון שאינו־יהודי, המחזיק את עמדותיו הכלכליות החדשות.

4) תפקידי הפרולטריון ביצור הכללי ותחומי מלחמתו המעמדית: עקב ההתחרות הנזכרת נעולה לפני הפרולטריון היהודי הכניסה אל התעשיה המודרנית ולכן מוגבלים תחומי מלחמתו המעמדית.

5) תעודתו של הפרולטריון היהודי: לאפשר לעם היהודי פיתוח חפשי של כוחות הייצור שלו ע"י שינוי גמור של תנאי חייו.

6) הכוחות המניעים את ההתפתחות למדינת היהודים: המגמות של שינוי זה מתגלות בכל עובדות חיי העם ובאופן מובלט ביותר בתופעת ההגירה העצומה של מיליוני פרולטרים אל מעבר לים. הגירה זו מכניסה אותם לשיטת Sweating ומעוררת בקרב האוכלוסיה המקומית כל מיני איסורי כניסה.

7) הפתרון הטריטוריאלי של שאלת היהודים: ריכוז וארגון העבודה של היהודים והתנחלותם בעמדות כלכליות חשובות יכולים ליצור את היסוד ליחידה משקית יהודית ולהבטיח התפתחות כוחות הייצור והאופי הלאומי שלו.

בשאיפה זו לפתור את השאלה היהודית על בסיס טריטוריאלי, מאוחד הפרולטריון עם יתר שכבות העם היהודי ועובד אתן יחד למען הגשמת הענין הלאומי בלי לטשטש את ההבדלים שבין המעמדות השונים.

8) כיוון ההתישבות הלאומית בא"י: רק המולדת ההיסטורית, ארץ ישראל, תוכל למלא את התנאים הדרושים להקמת המרכז הטריטוריאלי.

מתוך העקרונות הנזכרים מַצהירה מפלגת „פועלי־ציון" שהיא:

א) עומדת על בסיס התורה הסוציאליסטית ושאיפתה לבצע סוציאליזציה של כל אמצעי הייצור ולהפוך את ייצור הסחורות לייצור סוציאליסטי, הנוצר ע"י החברה לטובתה היא.

ב) הנקודה העיקרית של הפרוגרמה המינימלית של מפלגת „פועלי־ציון", המַקבילה בכל יתר תביעותיה לפרוגרמה של המפלגה הסוציאלדמוקראטית, היא הפתרון הטריטוריאלי של שאלת היהודים.

ג) עם הגשמת סעיף זה של הפרוגרמה, שואפת המפלגה בכל הארצות שהן בנות לאומים שונים, לשיווי זכויות מלא בשביל העם היהודי על יסוד האוטונומיה הלאומית, בלי לראות בהשגת המועצות הלאומיות, שהן אוטונומיות בשאלות כלכליות, פוליטיות ותרבותיות, את הפתרון או אפילו תנאי מוקדם לפתרון טריטוריאלי של שאלת היהודים בשביל חוקי העם החיים בגולה.

בתכנית זו באו דברי המַרצה שלמה קפלנסקי לידי ביטוי עקרונות, שהיו תוצאת ההתפתחות הרעיונית של יהודים סוציאלדמוקראטים, שהשתייכו במשך שנים למחנות סוציאליסטיים של אומות זרות ושל פרולטרים ציוניים, שהגיעו במרוצת התפתחותם לידי ציונות פרולטרית. על ידי מיזוג הדדי זה נוצר הסוציאליזם היהודי האמיתי.

בויכוח שהתעורר ביחס לתכנית הדגיש בא־כוח „פועלי־ציון" ברוסיה, ויטבסקי, שאמנם אין הבדלים בין הפרוגרמה האוסטרית לבין הרוסית, אולם יש לציין, שהכיוון לפתרון טריטוריאלי של שאלת היהודים הוא לא בהגירה, אלא באימיגרציה. לא הטריטוריה העיקר, אלא האוטונומיה הטריטוריאלית, שכן הצורה הפוליטית, שאליה שואפים, היא היא הגורם המניע.

התכנית נמסרה לועדה פרוגרמתית, ולפי הצעתה קיבלה הועידה את תכנית הפרוגרמה כבסיס לויכוח בתוך המפלגה.

ביום השלישי דיבר א. ל. שוסהיים על „שאלות הטכסיס בשאלות הפוליטיקה הארצית". אחרי תיאור מקיף של עמדת הסוציאלדמוקראטים מן האומות השונות באוסטריה לבעית האוטונומיה הלאומית, שיש להסדיר במדינות אוסטריה, הציע שוסהיים החלטה, שלפיה יש לקבוע את עמדת „פועלי־ציון" בשאלות אלו.

בבחירות אל הפרלמנט יש לתמוך באזורי־בחירה היהודיים רק במועמדים, שיצהירו את נכונותם להשתדל למען שיווי־זכויות ואוטונומיה לאומית של האומה היהודית. יש להילחם במועמדים, שיתנגדו לדרישות אלו בלי שים לב להשתייכותם המפלגתית. באזורי בחירות לא יהודיים יתמכו „פועלי־ציון" במועמדים סוציאל־דמוקראטים. בנוגע לקהילות, שהן שרידי אוטונומיה לאומית, יש לנהל מלחמה למען חוק־בחירות מודרני, כי רק אז תהיה האפשרות להפוך את הקהילות הדתיות לקהילות לאומיות. במלחמה זו, על „פועלי־ציון" להתקשר עם יתר מפלגות יהודיות דמוקרא־טיות, וביחוד עם ציוני אוסטריה.

בועידה זו נידונה גם שאלת היציאה מתוך הועדים הגליליים של ההסתדרות הציונית הארצית, והוחלט להשתדל, שיכירו ב„פועלי־ציון" כפדראציה עצמאית בתוך ההסתדרות הציונית העולמית. זולת זה הוחלט גם, שמן הרצוי ליסד לשכה עולמית של „פועלי־ציון", שתסדיר את היחסים בין „פועלי־ציון" לבין ההסתדרות הציונית העולמית.

בכיוון זה נתקבלה גם הצעתו של יעקב קנר, שלפיה נדרשו באי־כוח „פועלי־ציון" להתפטר מהועדים הגליליים ועל חברי המפלגה לעזוב את האגודות האזרחיות של הציונים, והסטודנטים המאורגנים ב„פועלי־ציון" — את האגודות האקדמאיות. קנר הציע, ש„פועלי־ציון" ישתדלו לשגר באי־כוח משלהם לקונגרס הסוציאַליסטי הבינלאומי. אולם הצעתו לא נידונה בכלל[43].

למרות ההחלטה לא הופסק מיד השיתוף עם הציונים, כדרישתו של בא־כוח „פועלי־ציון" ברוסיה[44]. „פועלי־ציון" באוסטריה ובגליציה עבדו, בניגוד ל„פועלי־ציון" ברוסיה, יד ביד עם ההסתדרות הציונית, חוץ מבשטח הפוליטיקה הארצית.

המפלגה האוסטרית והגליצאית היתה גם חפשית מהדוגמאַטיזם והמַרכסיזם הקיצוני של „פועלי־ציון" ברוסיה, שברובם לא הכירו בפרוגרמה הבזילאית, ושבא לידי ביטוי מובהק בפרוגרמה, שנתקבלה בועידתם בגרודנו, באוקטובר 1906[45].

אל הנהלת המפלגה נבחרו 5 חברים מקראקא: א. ל. שוסהיים יו"ר, ד"ר מרגליות, י. נוסבוים, היילפרן, מלר, נתן גרוס (וינה), זלמן הרץ (לבוב), ד"ר דרימר[46] (סטניסלבוב), בין (טרנופול), ד"ר מאקס רוזנפלד[47] (דרוהוביץ), שכנר (צרנוביץ).

*

ההחלטה לעזוב את ההסתדרות הציונית הארצית גרמה, שמספר גדול של אקדי־מאים ומן האינטליגנציה הציונית שאהדה את „פועלי־ציון" עזבו את שורותיה, וביניהם משה פרוסטיג, שכתב בפולנית את החוברת הראשונה על „פועלי־ציון", ד"ר שמעון פלדבלום (קראקא), ד"ר מקס (מאיר) בינשטוק[48], הפובליציסט הידוע ועורך „מוריה", יצחק (איזידור) שניידר (חיט).

סכסוך רציני בין ההסתדרות הציונית באוסטריה והועדים הגליליים מצד אחד ולבין „פועלי־ציון" מצד שני, התפרץ בגלל השקלים ובגלל הבחירות אל הקונגרס הציוני. הועדים הגליליים לא רצו למסור ל„פועלי־ציון" שקלים למכירה ישירה ולא הסכימו לתת להם לנכות ממחיר השקל 33% לכיסוי הוצאותיהם.

ב־8 בנובמבר 1906 דרשה הנהלת „פועלי־ציון" בקראקא מההנהלה הציונית בקלן להמציא להם את שוברי השקלים באופן ישיר ולא באמצעות הועדים הגליליים, הואיל והם למעשה „ארגון עצמאי ואוטונומי[49]", הכפוף אך ורק לועד הפועל המצומצם. הם

דרשו גם את ניכוי ההוצאות מכספי השקלים באותו אחוז כמו שקיבלו הועדים הגליליים.

ההנהלה הציונית נטתה להכיר בדרישותיהם של „פועלי־ציון"[50]. על עמדה זו הגיב יו"ר ההסתדרות הציונית באוסטריה במכתב ובו קבע, שאסור להמציא ל„פועלי־ציון" שקלים בדרך ישירה. הועד הארצי האוסטרי מוכן להעמיד שאלה זו על סדר היום של הועידה הארצית, שנקראה ל־20.1 1907 לוינה.

בועידה זו הועמדה שאלת „פועלי־ציון" על סדר היום כענין בעל חשיבות מיוחדת.

בדיונים הדגישו רוב הנואמים — ד"ר מרדכי בראודא בשם ציוני גליציה, שטיינר בשם ציוני בוהמיה, ד"ר איזידור מרגליות, נציג ציוני אוסטריה — שלנוכח העובדה, ש„פועלי־ציון" הם ארגון ציוני עצמאי, אף על פי שהכרה זו באה נגד רצונם של הועדים הגליליים בגליציה — מן הנחוץ להפריד בין הפעולות, אפילו בשטח השקלים ולמסור להם שקלים, שיהיו שונים אפילו בחיצוניותם ובצבעם.

ד"ר בראודא הציע גם בכיוון זה הצעה להפרדה חיצונית של שקלי „פועלי־ציון", שימכרו אך ורק לציונים, המשתייכים לפי מעמדם החברתי ל„פועלי־ציון"[51].

נגד הצעתו של ד"ר בראודא דיבר ד"ר פאול וייזגרין, הואיל ואמצעים מיכניים כאלה לא יעכבו את גידול הארגונים של „פועלי־ציון".

ליבל טאובש, נציג ציוני בוקובינה, הצביע על העובדה, ש„פועלי־ציון" מרכזים סביב ארגונם נוער שהיה מצטרף לתנועה סוציאליסטית. להיפך, יש לחפש דרכים לשיתוף פעולה. אדולף בהם ראה את יתרונם של „פועלי־ציון" בזה, שיש להם פרוגרמה, מה שאין לועדים ארציים, ובכיוון זה יש, לדעתו, מקום לשיתוף פעולה. אולם כולם החזיקו בדעה, שאין בסמכותה של ההנהלה הציונית בקלן לתת ל„פועלי־ציון" שקלים באופן ישיר.

בהחלטתה בענין זה מחתה הועידה בהחלט על צעד זה של ההנהלה הציונית, העומד בניגוד לתקנון שהוחלט עליו בבאזל. על הועד הארצי לפעול על הועד הפועל ברוח החלטה זו. מלבד זה הוחלט להביא בועידה הארצית הבאה לדיון את כל שאלת „פועלי־ציון"[52].

בראשיתה מצאה תנועת „פועלי־ציון" בחוגי האינטליגנציה הציונית בגליציה אהדה רבה. לאהדה זו נתן ביטוי שלמה שילר, שכתב[53], כי „פועלי־ציון" הם הנציגות היחידה של הפרולטריון היהודי העומד על בסיס לאומי־ציוני. מתוך הנחה זו על „פועלי־ציון" להסיק את המסקנה הנכונה. „אין מחובתם לשאול מפי המַרכסיזם תעודת־זהות לאידיאולוגיה היהודית, אלא עליהם לעבוד יחד עם הציונות לשם תחית העם ותרבותו הלאומית. ואם חשובה א"י ל‚פועלי־ציון', מפני ששם אפשר לחסל לגמרי את הפרולטריזציה האַנורמַלית של חלק מסוים של פועלינו, אזי לארץ זו חשיבות גדולה ביותר, הואיל ורק שם תוכל להתגשם תחית היהדות הרוחנית. על כן אין אפשרות ל‚פועלי־ציון", עד כמה שהם עקיבים ביהדותם, וגם אסור להם להסתלק משיתוף פעולה בהגשמת הרעיון הציוני".

אולם התרחקותה מהסתדרות הציונית הביאה לידי התנפרות הדדית. על חוגים — אמנם מצומצמים — כבר התחילו להשפיע סיסמאותיו של „הפועל הצעיר". הגרעין הראשון הוטל בברודי בשנת 1905 בהשפעתו של יוסף אהרונוביץ[54], שהיה שם מורה

עברי והשפיע על הנוער השפעה כבירה והטיף לחלוציות ולעליה לא״י.

באותה שנה — בשני לחג השבועות — נוסד בברודי ארגון חלוצי ראשון בגליציה, אגודת „חלוצי־ציון״, ותכניתה[55] „להכין את עצמנו לעבודתנו העתידית״. בתור חברים נתקבלו רק „אנשים מלומדים, בריאים בגופם וברוחם, ציוני ציון, יודעי שפת עבר, בני פחות משלושים שנה, פנויים״, ומטרתם „ללמוד את מלאכת עבודת האדמה מתוך קריאה בספרים ועד כמה שאפשר גם במעשה; ללמוד את השפה העברית, להתרגל לדבר עברית ולהשתלם בידיעת השפה הזאת״.

בטבת תרס״ו (1906) עלה אהרונוביץ בעצמו לארץ־ישראל, אתו עלו גם צעירים אחדים מברודי. אחרי עלייתו לא״י מברודי — עמד בקשרים עם הנוער הברודאי. מכאן הפיצוי, אף על פי שהיו עוד מאורגנים ב„פועלי־ציון״, את רעיונות „הפועל־הצעיר״ לערים אחדות. אולם פעולת אגודת „חלוצי־ציון״ הוחלשה קצת והיא חודשה אך לאחר שמשה אוקין[56] חזר בשנת 1908 מארץ ישראל. הוא ייסד קבוצה חלוצית שניה, שלא ביקשה להמשיך בקו של „חלוצי־ציון״. בניגוד לאגודה הראשונה, שבה בלטה השתתפותם של אקדמאים ו„אנשים מלומדים״, נתבקש פה הנושא בין העובדים והתגברה השפעת „פועלי־ציון״.

משה אוקין, אוארבאך וטננבאום, שעמדו בעונה זו בראש „פועלי־ציון״ בברודי, התלוננו, „שהאקדמאים הברודאים לא יאה להם לבוא אל פועלי־ציון, כי שם פועלים בלבד״. האגודה החלוצית, שהוקמה ע״י משה אוקין, ושמה „פועלים חלוצים״, פנתה בד׳ בחשון אתת״מ לחורבן בקול קורא אל הנוער הפועלי בקריאה להתכונן לעליה, „שהיא צרכה של ארצנו וצרכם של אנשי הגולה, בעלי המלאכה העניים וסתם צעירים הצריכים הגירה״. אין לאחר את הרגע. „האומנם נוכל להחריש בשעה כבדה כזאת? אנו הציונים הצעירים, אין אנו יכולים להחריש. אנו חיים ברגע היסטורי למדי, משנוכל להחריש. כדי לתקן את השגיאות שהראינו עליהן — וכדי להתקרב לתכליתנו הסופית, שפלשתינה תעבור ממש לידים יהודיות, התלקטנו וייסדנו אגודה „פועלים חלוצים׳ מברודי ומעיירות הסביבה ובקרוב יסעו חברים הרבה לארץ־ישראל״. בכרוז נאמר, כי מתכוננים גם למסור אינפורמציה על המצב התרבותי והכלכלי בא״י, לערוך שיעורים ללימוד השפה העברית, לאסוף ספרים למען א״י וכו׳. הכרוז נתפרסם ב־6 בנובמבר 1908 ב„יודישער ארבייטער״ (בלבוב)[57]. כעבור שבוע נדפס בעתון מאמר[58], שכולו קיטרוג ולעג על האגודה „פועלים חלוצים״. כותב המאמר, כתריאל — ליאון חזנוביץ, מראשי המפלגה, התקיף בלשון חריפה את מחברי הכרוז ולא חשש אפילו להטיל רמז־חשד שלו, כי כאן מעשה סילוף, כי קשה היה לו להאמין, שהחתומים על הכרוז הם גם חברי מפלגתו. ביחוד יצא כתריאל נגד ההגדרה „אנו הציונים הצעירים״. כתריאל הצביע במאמרו על מאמרו של אבנר (בן־צבי), שבו יצא בחריפות נגד כרוז העליה, שפורסם בעונה זו מטעם „הפועל־הצעיר״ והעריך אותו כקלות־דעת. לפי דעתו של כתריאל, כרוז „הפועלים הצעירים״ הוא בניגוד להחלטות הועידה האחרונה של „פועלי־ציון״.

עורך ה„יודישער ארבייטער״, א. ל. שוסהיים, מצא לנחוץ להתנצל במאמר תשובה, והודה בגילוי לב, כי, „אין הוא רואה את הענין טראגי כל כך ולא כדבר המתנגד להשקפת המפלגה״. „פועלי־ציון״ בברודי הזכרתו לפרסם ב„יודישער ארבייטער״, ש„אין לנו ולא כלום לאגודת פועלים חלוצים ורק מאדיבות השאלנו להם את

הכתובת". בהודעה זו חוסל הנסיון החלוצי הראשון של „פועלי־ציון" בגליציה[59].

בדעה אחרת לגמרי היה „הפועל הצעיר" ביפו, שהודיע בסיפוק רב, כי נוסדה אגודה „לתכלית נסיעה לארץ־ישראל בתור פועלים. סוף סוף התעוררו גם צעירי גליציה".

בהשפעתה של אגודה זו עלו בשנים 1907—1908 החלוצים הראשונים מגליציה לארץ ישראל, ביחוד בחורים מספר מברודי[60].

בהשפעת „הפועל הצעיר" ובטאונו התחילה להתפשט בקרב הנוער הציוני השאיפה לעזוב את הגולה ולעלות לעבודה בא"י. וכך נתגבש רעיון החלוציות וכיבוש הקרקע והעבודה בא"י. אולם חוגים אלה לא הצליחו לצאת ממסגרתם הצרה וליסד אגודות. עד 1918 נשארו רק חוגים מצומצמים של חובבי „הפועל הצעיר" בא"י. לא כן „פועלי־ציון".

אחרי הועידה השלישית התחיל הועד הפועל של המפלגה בארגון אינטנסיבי של הנוער. הודות לפעולותיהם של יעקב קנר ושכנא זאגאן[61] אורגנו ב־22 ערים אגודות פועלים צעירים שהיוו את הנוער של „פועלי־ציון". הוא משך לעבודה סטודנטים, שניהלו קורסים ושיעורי ערב. ב־30.9 1907 התכנסה בלבוב הועידה הראשונה של הסתדרות הנוער בהשתתפותם של 47 צירים, שייצגו 1900 חברים מאורגנים. הארגון הוציא גם בטאון משלו: „די יודישע ארבייטער יוגענד". בשנת 1907 בא לגליציה חבר „פועלי־ציון" ברוסיה, זרובבל, ובסיוריו ובהרצאותיו בערים ובעיירות גליציה עשה רבות להתפתחות התנועה. הוא הועמד גם אחרי שוסהיים בראש מערכת „דער אידישער ארבייטער". אולם בגלל חילוקי דעות הוכרח להתפטר[62].

בקונגרס השמיני בהאג נתמלאה דרישתם של „פועלי־ציון" להכיר בהם כפדרציה עצמאית[63].

בהאג התכנסה גם הועידה העולמית הראשונה של „פועלי־ציון". עוד בקונגרס השביעי בבאזל ניסה קפלנסקי לאחד את צירי „פועלי־ציון" לאגף שמאלי של הקונגרס ולייסד לשכת „פועלי־ציון" בין־ארצית, אולם בגלל חילוקי־דעות פרוגרמטיים נכשלו מאמציו. אחר לגמרי היה המצב בקונגרס השמיני. הועידה התקיימה מ־14 עד 20 באוגוסט 1907. השתתפו בה 21 נציגי „פועלי־ציון" מא"י, רוסיה, אמריקה, אנגליה, רומניה ואוסטריה.

הנציגות האוסטרית היתה ברובה המכריע מגליציה ובה היו: קפלנסקי (וינה), נתן גרוס (וינה), ד"ר מקס רוזנפלד (גליציה), א. ל. שוסהיים (גליציה), יעקב קנר (גליציה), וילהלם רוזנפלד (גליציה)[64], ליאו שוצמן (גליציה), ד"ר קארל האהן (וינה), צבי לוריא. אחרי דיונים עיוניים ממושכים, שבאו בהם לידי ביטוי חילוקי־דעות ביחס לעבודה הארצישראלית — ביחוד בענין תכניתו של פרופ' פרנץ אופנהיימר — הוחלט להקים התאחדות עולמית של „פועלי־ציון" עם לשכה מרכזית בווינה, בהנהלתם של בר ברוכוב ושלמה קפלנסקי[65].

בגליציה עצמה טיפלה סיעת „פועלי־ציון" בהרחבת ארגוניה והקדישה פעולה מעטה לטובת א"י. בימי הבחירות 1907, באה לידי הסכם עם הציונים, הואיל והם היו לבסוף היחידים שנלחמו לאוטונומיה לאומית של היהודים. בשלהי 1907 היו בגליציה אגודות „פועלי־ציון": בלבוב 2 (פועלי־ציון, אחוה), סטניסלבוב, קראקא, ברז'ני, ברודי, בוצ'אץ', זלוצ'וב, ריישא, חורוסקוב, פשמישל, פודבולוצ'יסקה, סאמבור,

דלטין, טישמיניצה, טרנופול, דמביצה, פודגורזה, טרנוב[66]. שתי אגודות נשים „יהודית" בטרנופול ובקראקא וכמה אגודות נוער (22). תקציב המפלגה בגליציה מ־1.10 1906 עד 31.6 1908, היה 12.448 כתרים. השאיפה להתבדלות מן ההסתדרות הציונית הארצית, שהתחילה בועידה השלישית, הרחיקה מהם, כפי שכבר הזכרנו לעיל, מספר גדול של תלמידי בתי הספר התיכוניים והאוניברסיטאות ומחוגי האינטליגנציה החפשית, ומספר חברים שהגיע לפני הועידה השלישית ל־4000 ירד ל־3500. ירידה זו היתה גדולה עוד יותר אם נביא בחשבון את גידול המפלגה מהועידה השניה עד השלישית שעלה מ־2000 ל־4000 חברים. אולם מלבד ההפסד המספרי, גדול היה עוד יותר הנזק של אבדן ניכר בכוחות אינטלקטואַליים. למרות הנזק הזה הוסיפו לדחות אינטליגנטים מקרב שורותיהם.

הועידה הרביעית[67] של „פועלי־ציון", שהתכנסה בלבוב ב־5—7 ביוני 1908, שהשתתפו בה 58 צירים וצירות מ־30 ערים באוסטריה[68], היתה מוקדשת למדיניות של הפרולטריון בא״י, לתפקידי ההתאַחדות העולמית, לעמדת „פועלי ציון" לגבי יתר המפלגות ולשאלות ארגוניות.

שלמה קפלנסקי בהרצאתו על המדיניות ההתישבותית ופעולות „פועלי־ציון", ניסה אחרי תיאור התפתחות העליה והמצב הכלכלי בא״י להוכיח, כי עיקר הבעיה הוא לאַפשר לחסרי כל רכוש, להתאַחז על הקרקע. תנאי הארץ טרם מאַפשרים לפועל היהודי לרכוש את שוק העבודה ולחיות על עבודתו. מתפקידם של „פועלי־ציון" הוא, לנהל מדיניות התישבותית פרולטרית ולא סוציאליסטית. הראשונה היא מדיניות מבוצעת בשיתוף כל שכבות העם למען טובת הפרולטריון הנכנס לא״י. ההתישבות בא״י עד כה, הלמה את האינטרסים של הפועלים וגם של העם היהודי כולו. בדברו על עמדתו האנטי־מעמדית של „הפועל הצעיר" הדגיש קפלנסקי, שאין ברצונם של „פועלי־ציון" לסכל בא״י כל אפשרות של משק קפיטליסטי. הוא דרש להקים הסתדרות מקצועית בלתי מפלגתית, שתכלול את הפועלים מכל הזרמים ותטפל רק בהגנת האינטרסים הכלכליים שלהם. בינתים הציע לייסד בא״י לשכת מודיעין של „פועלי־ציון" לטיפול בהתישבות חקלאית. את הפתרון היחיד להתנחלותם של הפועלים על הקרקע מצא קפלנסקי בייסוד מושבות על יסוד קואופרטיבי, לפי שיטתו של אופנהיימר, ומשום כך יש לייסד קרן מיוחדת. כל הצעותיו נתקבלו.

לפני כינוס הועידה פורסמו ב„דער יודישער אַרבייטער" הצעות לייסוד קבוצות חלוצים. בועידה עצמה נדונו שאלות הקשורות בא״י. משה אוקין מברודי, הציע לייסד קבוצות חלוצים. הצעתו הועברה לדיון בועדה לעניני א״י. אולם היא דחתה את הצעתו[69].

ויכוחים סוערים התנהלו על שאלות הטכסיס והארגון המקצועי, וכאן נתגלו שני זרמים. הקיצוניים ערערו על אותו שריד האַחדות עם הציונים, שנתגלה מצד „פועלי־ציון" בשעת הבחירות אל הפרלמנט בשנת 1907. בענין ההסתדרות המקצועית דרש אגף אחד פירוק גמור של התאַחדות הפועלים היהודים והצטרפותו להסתדרות המקצועית הכללית. בנידון זה נתקבלה החלטת פשרה, שלפיה נמסר סידור הענין לועד הפועל.

בהרצאתו על „הקהלה היהודית" ניסה ד״ר מקס רוזנפלד להגדיר את עמדתה וסמכויותיה, ודרישותיו לא היו אחרות מאלו שנקבעו בפרוגרמה הקהילתית של

הציונים. על יסוד הקהילות יש להקים את בנין האוטונומיה הלאומית היהודית עם המועצה הלאומית בראש (נאציונאלקאמער). לאמיתו של דבר התאים רוזנפלד את תכניתו לשיטת האוטונומיה הלאומית של שפרינגר (ד"ר קארל רנר) וד"ר אוטו באוּאר, שדרשו לבסס את האוטונומיה, לא על בסיס חטיבות ארציות עם פרלמנט ארצי (לאנדטאג) בראש, אלא על חטיבות לאומיות עם מועצות לאומיות (Nationalkammer) בראש.

בהרצאתו הדגיש רוזנפלד, שאת בתי הספר אין להעמיד תחת השפעת האוטונומיה הלאומית — גם אם יהיו בתי ספר אידיים — אלא להניח להורים את החופש לשלוח את ילדיהם לבתי ספר הכלליים: הגרמניים, הפולניים והאוקראיניים.

עמדתו זו עוררה את התנגדות הועידה, שהחליטה, כי בתי הספר הם חלק אינטגרלי של האוטונומיה הלאומית.

הפעם נקבע מושב הועד הפועל בוינה[70] ומערכת ה„יודישער ארבייטער" הועברה ללבוב.

אחרי הועידה הרביעית ריכזה מפלגת „פועלי־ציון" את עיקר פעולותיה במלחמה ב„ציונים בורגניים"[71] מצד אחד, ובז.פ.ס. ו„הסקציה היהודית" של פ.פ.ס. מצד שני. מלבד יסוד מספר אגודות הנוער לא נעשתה שום פעולה ניכרת בשטח הארצישראלי או התרבותי. ב־30 במאי 1909 התקיימה ועידת „פועלי־ציון" בסטניסלבוב[72] וב־5 בספטמבר 1909 נתקיים הכינוס המחוזי הראשון בטרנופול[73].

בקרב התנועה העולמית של „פועלי־ציון" נאבקו שני זרמים. „פועלי־ציון" באוסטריה, גליציה ואמריקה[74] קבעו בתכניתם, שמטרתם של „פועלי־ציון" היא לאַחד את כל הפרולטריון היהודי בהסתדרות עולמית אחידה, השואפת כחלק הפרולטריון הבין־לאומי למשטר סוציאַליסטי, יחד עם כל העם היהודי לריכוז העם היהודי בא"י ובארצות השכנות ולהשיג שם אוטונומיה, לשיפור השויון הפוליטי הלאומי, הכלכלי, התרבותי של היהודים בארצות הגולה, לכוון את ההגירה היהודית לא"י ע"י יצירת תנאים ומוסדות, שיאַפשרו התישבות פועלית בא"י בעיר ובכפר וישמרו על האינטרסים של הפועלים במלחמתם עם הקאפיטאל.

על יסוד עקרונות אלו קבעו „פועלי־ציון" באמריקה, שההסתדרות העולמית של „פועלי־ציון" נכנסת כפדרציה אל ההסתדרות הציונית העולמית. לעומת זאת החליטה ועידת „פועלי־ציון" הרוסית, שהתקיימה בספטמבר 1909 בוינה[75], מתוך ההנחה, ש„פועלי־ציון" לא יצליחו להשפיע על הדמוקראטיזציה של העבודה הא"י של ההסתדרות הציונית, שעליהם לנתק לחלוטין כל יחסים ארגוניים עם „הציונות האזרחית" ומוסדותיה.

לעמדה זו התנגדו מלבד „פועלי־ציון" באמריקה גם אלה בא"י ואוסטריה. כדי לנסח פרוגרמה משותפת לכל חלקי „פועלי־ציון" התכנסה בקראקא הועידה העולמית השניה של „פועלי־ציון" ב־19—22 בדצמבר 1909, שבה השתתפו 45 נציגים מא"י, רוסיה, גליציה, אוסטריה, אנגליה ואמריקה.

אחרי דיונים חריפים הצליחו לנסח פרוגרמה של המפלגה, אולם נכשלו בהסרת כל המכשולים בענין ההשתייכות להסתדרות הציונית העולמית.

הצעתו של ד"ר נחמן סירקין, „שהועידה העולמית השניה מאַשרת את החלטת הועידה בהאג להצטרף להסתדרות הציונית על יסוד פדראטיבי ומייפה את כוחם

של הועדים המרכזיים והנהלות המפלגות הארציות לתמוך בלשכת ההתאַחדות, בארגון נציגות ההתאַחדות בקונגרסים הציוניים ורואים בזה אמצעי לשמירת האינטרסים של הפועלים היהודים העולים לא"י, נתקבלה תוך התנגדותם התקיפה של „פועלי־ציון" מרוסיה עם ברוכוב וזרובבל בראשם, שהחליטו להימנע מההצבעה[76].

בקונגרס הציוני התשיעי השתתפו כל חלקי פועלי־ציון, פרט לפועלי־ציון ברוסיה. פועלי־ציון בגליציה ואוסטריה התנגדו מתחילתם לעמדתם של פועלי־ציון ברוסיה.

בגליציה התחילה מפלגת פועלי־ציון מתפתחת בזמן התעמולה מסביב למפקד בשנת 1910, שעורר את ההמונים למלחמה פוליטית. הציונים ופועלי־ציון דרשו לרשום את השפה האידית כשפה המדוברת בפי היהודים.

המזכירות בלבוב, ובראשה ד"ר מקס רוזנפלד, הצליחה להגדיל את מספר האגודות ל־48 ומספר החברים המאורגנים ל־3950 ומהם החלק המכריע בגליציה גופה. לארגוני הנוער „יוגענט" השתייכו 900 פועלים צעירים. בשנת 1909 נוסדו הארגונים הראשונים פועלי־ציון של תלמידי בתי הספר התיכוניים; נוסדו גם 4 אגודות „חרות" של תלמידי האוניברסיטאות בלבוב, פשמישל, סטניסלבוב וטרנופול.

ב־11—12 ביולי 1909 התקיימה בלבוב הועידה הראשונה של האקדמאים. בועידה זו נקבע תקנון של ארגון תלמידי בתי הספר התיכוניים, שלפיו נותק כל קשר עם ארגון הגימנזיסטים הציוניים „צעירי־ציון". לעומת זה נקשרו קשרים עם ארגוני הנוער של פועלי־ציון „יוגענט". בתכנית הלימודים בוטל לימוד השפה העברית ובמקומו הוחלט להעמיק בלימוד הספרות האידית. למרות החלטה זו נוהלה כל העבודה התרבותית בחוגי הגימנזיסטים והאקדמאים בשפה הפולנית.

בועידה הראשונה נבחר ועד מרכזי עם י. קאנדל[77] בראש, ומושבו — פשמישל.

הועידה השניה התקיימה ב־23.10 1910 בלבוב[78]. אחרי דברי הפתיחה של גלמן ובחירת הנשיאות, דיבר קפלנסקי על תעודת האקדמאים־פועלי־ציון והדגיש את הצורך, שהאינטליגנציה תתאַחד עם המפלגה ולא תהווה מדינה בתוך מדינה.

י. קאנדל (מפשמישל) בהרצאתו על תפקידי ארגוני האקדמאים־פועלי־ציון, דרש את השתתפותם בכל פעולות המפלגה והדגיש, שעל האקדמאים להכיר בשפה האידית כשפה היחידה של העם היהודי, ועליהם לנהל בה את כל העבודה התרבותית. על יסוד הרצאתו נתקבלה ההחלטה, שהאקדמאים־פועלי־ציון מכירים באידית כשפה הלאומית היחידה של העם היהודי. השפה העברית היא ענין של אהדה (סימפטיה) פרטית־אישית. לפי הצעתו של גלמן הוחלט, שלגבי השלטונות האוניברסיטאיים יופיעו המאקדמאים, חברי „פועלי־ציון", כנציגות מיוחדת עצמאית. התאַחדות „חירות" ארגנה גם חוגי גימנזיסטים „פועלי־ציון" לפי דוגמת „צעירי־ציון". ב־3—4 ביולי 1910 התקיימה בלבוב ועידת הנוער הגימנזיסטי ובה השתתפו 18 צירים מ־11 ערים ובה הוחלט לייסד בשביל נוער הגימנזיסטים והאקדמאים, שעזבו את הסתדרות „צעירי־ציון" והאגודות האקדמאיות ירחון מיוחד. נוסד גם דו־ירחון בשפה הפולנית "Nasze Hasła" (סיסמאותינו) בעריכתם של ד"ר מקס רוזנפלד, ד"ר יצחק שיפר דו־ירחון זה, שהצטיין ברמתו הפובליציסטית־המדעית הגבוהה, לא מצא במפלגה את ההערכה הנכונה. חוגי „פועלי־ציון" הצטערו ש„התנאים הארורים בקרב האינטליגנציה היהודית בגליציה מכריחים את חברינו המו"ל להוציא לאור את הבטאון הזה בשפה הפולנית ולא באידית", אולם חוגים אלה התנחמו שזהו ענין ארעי בלבד.

עוד בשנת 1909 חגג הנוער הגימנסיסטי של „פועלי־ציון" יחד עם ארגוני הנוער הגימנסיסטי של פ.פ.ס. (P.P.S.) את האחד במאי ונציג ה־ "Promieh" פרוכניק סיים את האספה בקריאות: „תחי פולין הסוציאַליסטית, תחי אוקראינה הסוציאליס־טית, תחי פלשתינה הסוציאליסטית".

לארגוני התלמידים „פועלי־ציון" השתייכו בכל גליציה 200 תלמידים[79] ומספר קטן של חברי „חרות". האגודה הפעילה ביותר היתה אגודת „חרות" בלבוב, שבראשה עמד האקדמאי שמחה גלמן, שהיה בשנות 1905—1907 מפעילי הועד המרכזי של „צעירי־ציון". מבין הפעילים יש להזכיר גם את אנזלם רייס ונתן בוקסבאום[80]. בשנת 1913 התקיימה הועידה האחרונה של אגודות „חרות" ואחרי הרצאתם של ש. גלמן, י. קאנדל וברל לוקר[81] נתקבלה תכנית לעבודה תרבותית ומפלגתית בקרב האקדמאים.

ב־22 באוקטובר 1910 התקיימה בלבוב הועידה החמישית של „פועלי־ציון" באוסטריה[82], שבעיקרה היתה מוקדשת לשאלת הסתדרות מקצועית והחליטה להצטרף ברוח החלטות הקונגרס הסוציאַליסטי בקופנהאגן להסתדרות המקצועית האחידה.

בועידה זו נבחרו להנהלה, שמושבה היה בלבוב: זלמן הרץ, י. קאנדל, שמואל קרץ, ברל לוקר, ד"ר י. מלר, ואל הועד המרכזי: פייארמן (סטניסלבוב), ד"ר הנדל (ירוסלב), ש. קפלנסקי (וינה), קליין (פראג), ד"ר מרגליות (קראקא), מייזל (דרוהוביץ), נוסבאום (קראקא), אנזלם רייס (לבוב), ד"ר מקס רוזנפלד (דרוהוביץ), שטיינמאץ (צ'רנוביץ).

ברוח החלטות הועידה התחיל משא־ומתן ממושך עם מנהיגי הסתדרות העובדים המסחריים, שלא הביא לשום תוצאה חיובית. ב־18.2 1911 התכנסה בלבוב ועידת „פועלי־ציון" יוצאת מן הכלל והחליטה, שלנוכח היחס של ההסתדרות בוינה, הכרח הוא לייסד הסתדרות עובדים מסחריים יהודיים. העבודות הארגוניות נמשכו כשנה, ובשנת 1912 נוסדה הסתדרות העובדים המסחריים ופקידים פרטיים יהודים, שהקימה כמה סניפים והצליחה בפעולותיה למרות הקשיים והמכשולים, ששמו לה הפ.פ.ס. והז.פ.ס.

לקראת הבחירות אל הפרלמנט בקיץ 1911, התכנסה ב־23 באַפריל בלבוב ועידה יוצאת מן הכלל בהשתתפות 51 צירים מ־22 ערים[83]. אחרי ההרצאות של ד"ר יוסף מלר, ד"ר מקס רוזנפלד ושאול סוקאל, נתקבלו החלטות, שלפיהן על „פועלי־ציון" להיכנס למלחמת הבחירות כמפלגה עצמאית ולהעמיד בשני אזורי הבחירות העירוניות המאוכלסות יהודים, מועמדים משלהם. באזורים, שבהם לא יעמידו מועמדים, יש לתמוך בסוציאלדמוקראטים יהודים, המכירים בדרישות הלאומיות היהודיות ובדמוקראטים יהודים לאומיים. באזורים, שבהם יהיו מועמדים משתי המפלגות הנזכרות, יחליט הועד המרכזי על מי להצביע. ביתר האזורים יש לתמוך בסוציאלדמוקראטים ובהעדרם — בדמוקראטים. הועידה בחרה גם בועד־בחירות ראשי עם יעקב רייס בראש והכריזה על קרן־הבחירות.

אולם במרוצת הבחירות הגיע הועד המרכזי של „פועלי־ציון" לידי הכרה, שטרם הגיע הזמן לפנות ישיר אל הבוחרים היהודים בדרישה להצביע על מועמדיהם ולכן החליטו לא להשתתף בבחירות ולא להעמיד מועמדים משלהם. במלחמת הבחירות נלחמו בחריפות נגד מועמדי הפ.פ.ס. ובאזורים יהודים תמכו במועמדיהם הציוניים.

בשנת 1911 גדל מספר אגודות „פועלי־ציון" בכל אוסטריה כדי 58 ומספר

החברים — הגיע למעלה מ־3000[84]. בחייה הפנימיים של המפלגה חלו בשנות 1911—1913 שינויים בשאלת השתתפותה בקונגרס הציוני ובשיתוף פעולה עם הציונים; בהשפעתם של „פועלי־ציון" הרוסיים, שהתגוררו אז בגליציה, זרובבל, כתריאל[85] (חזנוביץ), וארבוצקי (שלימוביץ) וביקרו בהרצאות בכל סניפי המפלגה, גדל מספר המתנגדים להשתתפות „פועלי־ציון" בקונגרס הציוני. הועד המרכזי של „פועלי־ציון" עם ש. קפלנסקי בראש היה בעד השתתפות בקונגרס הציוני, פרט לי. קנדל, יעקב קנר, שאול סוקאל, שהצטרפו למחנה המתנגדים[86].

בגליציה פתחו „פועלי־ציון" בתעמולה גדולה בקשר עם הריפורמה של חוק הבחירות אל הסיים. ד"ר שיפר, הרץ, לוקר, קנדל ואטנברג, דיברו בעשרות ערים באספות עם וניצלו אותו להרחבת ארגוניהם[87]. בערים יאסלו, ברזסקו, קרוסנו, סאנוק, בוברקה, הורודנקה, קשאנוב, ראדימנו ועוד, נוסדו אגודות חדשות; באותה שנה (1912) נוסדה בלבוב אגודה להפצת השכלה עממית (פאלקסבילדונגס פעריין).

הועידה הששית, שהתכנסה ב־3—5 באוקטובר 1912 בלבוב, לא קבעה עמדה נגדית. אחרי ויכוחים סוערים דחתה את הצעת המתנגדים להשתתפות בקונגרס הציוני, מ־120 צירים הצביעו נגד רק עשרים וכמה[88].

אחרי ציון עבודת א"י הוקדשה בועידה זו תשומת לב מיוחדת למדיניות הארצית ולבעית האוטונומיה היהודית הלאומית בגולה, שעליה דיבר ד"ר מקס רוזנפלד. מבין הצעותיו יש להזכיר את הדרישה ליסוד בתי ספר באידית והסתדרות למען בתי ספר אידיים.

מתוך עמדתם המַרכסיסטית לא הכירו „פועלי־ציון" בזכותה של השפה העברית כשפה הלאומית, אלא רק בשפה האידית כשפה הלאומית של היהודים. ד"ר רוזנפלד בעצמו לא היה מקנאי האידית. בתור מתכנן הפרוגרמה של האוטונומיה הלאומית־יהודית לא הושפע מתורתם המַרכסיסטית של „פועלי־ציון" ברוסיה, שגם הם עיבדו פרוגרמה לאוטונומיה לאומית. בהשקפותיו הפוליטיות היה רוזנפלד ריאַליסט ויוריסטן. הוא ביסס את הפוליטיקה הארצית של תכנית „פועלי־ציון" על יסודות האוטונומיה ונימק אותה במחקריו המדעיים, שהביא בהם חומר רב, השאוב מתוך ההיסטוריה, הסוציולוגיה ותורת המשפטים.

הוא ויצחק שיפר[89], שדיבר בועידה זו על בעיות התרבות וההשפלה, התנגדו גם לכל ניתוק של שיתוף פעולה פוליטי עם ההסתדרות הציונית הארצית והודות להם הוחלט, כי במקרה שסכנה רצינית תהא מאַיימת לעם ישראל, רשאית המפלגה לשתף פעולה עם ההסתדרות הציונית. בהחלטות מיוחדות קבעה הועידה שעל „פועלי־ציון" להשתתף בפעילות במלחמת היהודים לתיקון חוק הבחירות אל הסיים הגליצאי ולנהל מלחמה חריפה נגד האיחוד של Ż.P.S. והסוציאלדמוקראטים היהודים עם הסקציה היהודית של פ.פ.ס., הואיל והסוציאלדמוקראטים מתיחסים כיתר המפלגות הפולניות והאוקראיניות לבעיה היהודית רק מנקודת המבט של ההתבוללות. יש לנהל בקרב המוני ישראל ופועליהם תעמולה ומלחמה נמרצה למען הזכויות הלאומיות של העם היהודי.

אל הועד הפועל בלבוב נבחרו ד"ר מקס רוזנפלד, שאול סוקאל, זלמן הרץ, י. קנדל ואנזלס רייס. אל הנהלת המפלגה: ד"ר א. ואטנברג (סטניסלבוב), ד"ר א. הנדל (ירוסלב), ברל לוקר (לבוב), מ. מייזליש (דרוהוביץ), נ. בירנהאק (קרקא), ד.

אפשטיין (סטניסלבוב), א. ל. שוסהיים (סטניסלבוב), ד"ר דרימר (דרוהוביץ), יוסף ואכמן (וינה), ל. שטיינמאץ (צ'רנוביץ') וקליין (פראג). ב־30 ביוני וב־1 ביולי 1912 התקיימה גם ועידת הגימנסיסטים החמישית „פועלי־ציון"[90], בהשתתפות של 28 צירים מ־10 ארגונים (לבוב, קרקא, פשמישל, טרנוב, דרוהוביץ, סטניסלבוב, נובי־סונץ, קולומיא וסמבור). הועידה נפתחה ע"י יצחק קנדל בהדגשה מיוחדת, שעל הנוער לחסל את תהליך ההתבוללות בקרב האינטליגנציה היהודית והציונית. בלוך דיבר על העתון „נאשע האסלא" ודרש להפסיק את הוצאתו בשפה הפולנית. לפי הצעתו של ברל לוקר הוחלט להפסיק את הוצאת דו־הירחון "Nasze Hasła" ובמקומו להוציא ירחון באידית „דער נייער דור". בעריכתו של ברל לוקר.

לועד הארצי נבחרו נתן בוקסבאום כיו"ר, ב. פורדס כסגנו. מן הירחון „דער נייער דור" יצאה רק החוברת הראשונה. הגימנסיסטים והאקדמאים היו גם פעילים בארגוני הנוער הפועלי. הסתדרות הנוער הפועלי קיימה ב־22—23 במאי 1912 את ועידתם הארצית הרביעית[91] ובה הוחלט „לחנך את הנוער הפועלי ברוח התודעה המעמדית והלאומית וכן ברוח הסולידריות הבינלאומית. במיוחד הודגש, שיש להחדיר לתוך לב הפרולטארי הצעיר את השקפת העולם הפרולטרית, כדי להכשירו למלחמת המעמדות". הועידה ובה השתתפו 52 צירים מ־20 ארגונים, החליטה גם לנהל את כל העבודה החינוכית והתרבותית אך ורק בשפה האידית.

אל הועד המרכזי נבחרו טוניס כיו"ר, לאוב ורייס כמזכירים, בוקסבאום (קרקא), הניג (טרנוב) ורינגר (דרוהוביץ), רודל (צ'רנוביץ'). הודות לפעולתו הנמרצת של הועד המרכזי החדש גדלה הסתדרות הנוער. בשנת 1914 מנתה בגליציה המערבית 10 אגודות, בגליציה המזרחית 9 ושתי אגודות פועלות צעירות, ומספר החברים הגיע ל־1500.

בשנת 1913 התכנסה בלבוב הועידה הארצית השביעית של „פועלי־ציון" (2 בנובמבר 1913)[92], בהשתתפותם של 25 צירים, שייצגו 18 ארגונים ועיקר דיוניה החלטות של הועידה העולמית הרביעית, שהתקיימה ב־25—29 באוגוסט 1913 בקרקא[93], ובתוכן ההחלטה, „שהחברים, שישארו מחוץ להסתדרות המקצועית עומדים בניגוד לעקרונות ואינטרסים של המפלגה".

מלחמת העולם הראשונה הפסיקה את פעולות המפלגה. ב־31.7 1914 יצא הגליון האחרון של „דער יודישר ארבייטער". מספר גדול של חברי המפלגה גויסו אל הצבא. והחברות חוסלו עקב המאורעות המלחמתיים.

בחורף 1914 הורכבה בוינה ועדה ארגונית ובה ד"ר ואטנברג, ד"ר סוקאל, ד"ר פייבל שטרנברג, מיכל כהן, מאיר טוניס, רודל ומנדל זינגר, שניסתה לחדש את פעולת המפלגה, אולם בלי תוצאות חיוביות.

אחרי שיחרורה של גליציה נעשו מאמצים לחדש את פעולות המפלגה. קשיים רבים מטעם השלטונות הצבאיים עיכבו את חידוש עבודתה. ב־1 ביולי 1917, חודשה בוינה הוצאת ה„יודישער ארבייטער" ובערי גליציה ניסו להקים מחדש את האגודות, אולם עסקני המפלגות נתקלו בעיכובים מצד השלטונות. אך למרות אלה, לא נרתעו להמשיך בפעולותיהם.

ב־25—26 בדצמבר 1917 התקיימה בקרקא ועידת „פועלי־ציון" בגליציה[94], ובה השתתפו 32 צירים. אחרי נאומו של ד"ר יצחק שיפר על אישיותו של דב ברוכוב,

שנפטר ב־17 בדצמבר 1917, מסר ש. רודל דו״ח על פעולת המפלגה, שחודשה ב־1917. המזכירות הצליחה לחדש את הוצאתו של „אידישער ארבייטער״. על שאלות פוליטיות דיבר ד״ר שיפר, שהגדיר את תביעות „פועלי־ציון״ לקראת ועידת השלום הבאה. מלבד חסות על המיעוטים הלאומיים בארצות הגולה, יש לדרוש עליה חפשית לא״י, התישבות והנהלה עצמית בשביל האוכלוסיה היהודית בא״י. אחת הבעיות החשובות ביותר היא: שאלת היהודים בפולין.

אחרי ויכוחים בשאלת האוטונומיה בפולין ובעיות הקונגרס היהודי הוגשו כל ההצעות למזכירות המפלגה ואליה נבחרו ד״ר מאיר רוזנר, מנדל זינגר, מלכה שור, א. דוד, מיכאל כהן, א. רוטנשטרייך וש. רודל.

המפלגה טרם הצליחה להתחיל בפעולותיה והשלטונות פתחו במאי 1918 בגל חדש של מאסרים וחיסול האגודות בגלל פעולותיהן והשתתפותן בשביתות הפועלים.

מצב זה נמשך עד סוף המלחמה.

הערות

1. Welt 1897, Nr. 11, p. 13.
2. Welt 1897, Nr. 13, p. 12.
3. מלבדם נבחרו ברתולד (ברוך) גולדשטיין כמזכיר בשפות המדינה, יהושע באסכס כמזכיר עברי, מוריץ מאנדל כגזבר. ואל הועד נבחרו: אייגל, היבל, שמואל שור (ספרן), וזאנד. (המגיד 1897, גל׳ 45, ע׳ 361).
4. לפני „עברי״ התקיימה בקראקא אגודה ציונית; אחרי „עברי״ נוסדה ב־15.4.1900 עוד אגודה אחת של פועלים ציוניים בשם „אחדות״ ואל הנהלתה נבחרו: אברהם שפירא כיו״ר, מיכל ברקוביץ ופאול ריזר כסגנים, מוריץ בלוך כגזבר, שמעון הרצוג כמזכיר עברי, מוריץ הורביץ כמזכיר ליתר השפות (Welt 1900, Nr. 17, p. 10). מספר החברים בשנה הראשונה עלה ל־73.
5. מדבריו של נחמן סירקין ב: Deutsche Worte, herausgegeben von Engelbert Pernerstorfer (2/VII 1899, p. 2901). מצוטט בעתונו של ד״ר ש. ר. לנדא.
6. Welt 1897, Nr. 16, p. 8.
7. ב: יודישער פאלקסקאלענדר, לבוב תרנ״ח.
8. Samuel Meisels, Zionistisch oder sozialistisch. Przemyśl. 1898.
9. Przyszłość 1899, Nr. 10, p. 82.
10. Dr. S. R. Landau: Sturm und Drang. Wien 1936, p. 155—157.
11. נקרולוג ב־Wschód 1903, 12/8, Nr. 46.
12. Przyszłość 1899, Nr. 21, p. 168—169.
13. דו״ח ב־1901, Nr. 22, 3—4.
14. ארכיון ציוני, דו״ח של מקס היקל מ־Z. B. Wien, A2 a Fasz 2 1901 4/3. „אחוה״, אגודת עובדי המסחר, נוסדה אחרי חיסולו של „העברי״ ע״י שור באוקטובר 1902. מיד הצטרפו אליה 90 חברים. ליו״ר נבחר בילבל. היא הצטרפה להתאחדות אגודות העובדים הציוניים. באספה המייסדת דיבר שלמה שילר על הצורך לייסד ארגון פועלים ברוח לאומית־ציונית.
15. המנהל מ. סירקס־ספיר.
16. המנהל שמעון הרשדרפר.
17. הנאמן חיים קליינמן.
18. יוסף קארפף.

19. גרינברג.
20. איזידור לינדנבאום.
21. 78 .p ,Tarnów ,Sjonizmu lat 50. גם מאמרו של יעקב קנר „זכרונות" באידישער ארבייטער 1914, גל' 11—12—16.
22. ארכיון ציוני ירושלים, Ks. protokołów dystr. Lwowskiego.
23. הודעת הועד הפועל ב: 6—5 ,Wschód 1903, Nr. 142, p.
24. ארכיון ציוני Ks. protokołów.
25. נפטר בתל־אביב בשנת 1956.
26. ראה את מאמרו של ש. קפלנסקי: פון די ערשטע יאהרען ב„יודישער ארבייטער", לבוב 1913, גל' 49־50 (יובל־נומער).
27. שלמה קפלן־קפלנסקי (1884—1950) מוצאו מביאליסטוק, גמר את לימודיו בתכניון הוינאי בשנת 1912. ממייסדי פועלי־ציון באוסטריה (1906) וממנהיגיו הרוחניים. 1907 ממייסדי הפדרציה העולמית של פועלי־ציון. השתתף בכל הקונגרסים הציוניים החל מ־1907, נציג פועלי־ציון בועד הפועל הגדול עד 1947. 1909—1919 ממנהלי ק.ק.ל. 1919—1921 באי־כוח מדיני של פועלי־ציון בלונדון. מ־1924 בארץ־ישראל, 1924—1927, 1929—1931 חבר ההנהלה הציונית. מ־1932 רקטור התכניון בחיפה. בפעולתו הפוליטית הצליח לרכוש לציונות את ראשי התנועה הסוציאליסטית העולמית. פירסם מאמרים בכל העתונות הציונית, עד 1911 כתב ה„וועלט" באוסטריה. פירסם ספרים בגרמנית, אנגלית, אידית ועברית, על בעיות ההתישבות בא"י, שאלת היהודים, הבעיה הערבית ועל התפתחות הבית הלאומי היהודי.
28. נתן גרוס נולד בטארנופול 1874. חי בווינה והיה פעיל במפלגה הסוציאלדימוקראטית בווינה. בשנת 1902 יצא את המפלגה והצטרף לתנועה הציונית. היה בין מייסדי פועלי־ציון ומעורכיו הראשונים של „יודישער ארבייטער". ב־1908 עבר ללשכה הראשית של הקק"ל והיה במשך 14 שנים מפקידיה הראשיים. נפטר בפראג בשנת 1922.
29. Stosunek żydowskiego proletarjatu do syonizmu i partji socyalno-demokratycznej.
30. Wschód 1904, Nr. 17, p. 34, Nr. 18, p. 2—3.
31. עזב את"כ את פועלי־ציון, נפטר בתל־אביב בשנת 1956.
32. Wschód 1905, Nr. 9, p. 1 :ב Poale-Syon.
33. פרטיכל הישיבה מיום 12.12.1904 ארכיון ציוני; Ks. protokołów.
34. יעקב קנר נולד בשנת 1884, מראשוני התנועה, עורך השבועון „פרייע יוגנט", עלה לא"י. נפטר בתל־אביב ב־23/10 1951.
35. פרטיכל הישיבה מיום 8/11 1905.
36. פרטיכל הישיבה מיום 6/12 1905.
37. Wschód 1905, Nr. 2, p. 1—2; Welt 1905, Nr. 26, p. 15—16 דו"ח[8]. אל נשיאות הועידה נבחרו באנדט, יו"ר, הרץ, סגן, כץ, בן־ציון פט והגב' הרשטיין — למזכירות.
38. „פועלי־ציון כמפלגה, המארגנת את הפרולטריון היהודי על בסיס האינטרסים המעמדיים שלו ומכריחים למלחמת מעמדות, באים לידי הכרה, שמסיבות היסטוריות חיים היהודים במצב בלתי נורמאלי ומחוסרי תנאים, הדרושים להנהלת מלחמת מעמדות נורמאלית, כגון חוסר טריטוריה עצמאית שבה יתרכזו ההון היהודי, אמצעי־ייצור יהודיים וכמובן גם הפרולטריון היהודי. אולם תנאים כאלה יוכלו להווצר אך ורק בחברה יהודית בלתי תלויה בארץ־ישראל".
39. העתון יצא לאור בקרקא ב־1/3 1906. שוסהיים היה עורכו עד 1908, מ־1908 ערך את העתון כתריאל, וממאי 1910 — זרובבל, אחריו ערכו את העתון ברל לוקר, ד"ר מאקס רוזנפלד ומנדל זינגר.
40. אהרן לייב שוסהיים, נולד בשנת 1878 בראדימנו. היה בנו של המגיד הציוני הידוע בגליציה שוסהיים. למד בחדר ובישיבה, אח"כ למד מלאכה. עבד בברודי, קרקא, וינה. בקרקא הצטרף בשנת 1905 לפועלי־ציון. בשנים 1905—1906 היה יושב־ראש פועלי־ציון באוסטריה ואח"כ יו"ר הועד המרכזי בקרקא. 1906—1908 עורך ה„יודישער ארבייטער". השתתף גם ב„וואהרהייט" בניו־יורק. מ־1907 בסטניסלבוב. 1911—1914 עורך השבועון „דער יוד"

בסטניסלבוב. 1914—1915 כפליט בוינה השתתף בעתון האידי בוינה: „מאַרגענצייטונג" של מ. נ. ראקער, 1915—1918 — בצבא האוסטרי. 1918 חזר לסטניסלבוב, הוציא לאור שבועון: „דאָס יודישע וואָרט", שהופסק על־ידי השלטונות האוקראיניים. מ־1926 בארגנטינה, עורך העתון „די אידישע צייטונג". בשנת 1951 ביקר בארץ־ישראל, היה ציר בקונגרס הציוני כ"ג בירושלים. ב־1955 מת בארגנטינה.

39. על Ż. P. S. ראה את המחקר היסודי של ישראל משה הורן: המפלגה הסוציאליסטית היהודית ז.פ.ס. בגליציה בספרו: מחקרים, תל־אביב תש"א, ע' 143—161.

40. דוגמאות מספר לאופן המלחמה, שבו השתמשו הסוציאלדמוקראטים באוסטריה ובגליציה כנגד פועלי־ציון:

אחרי הפוגרום בביאליסטוק (1905) כתב ה„ארבייטער צייטונג" בוינה, ש„הפועלים היהודים בביאליסטוק נלחמים לזכות אזרחותם ברוסיה ולא בארץ הדמיונית, שלשם רוצים להביאם חוזים פנטסטיים (פועלי־ציון)".

באסיפות הפועלים בגליציה ספרו חברי פ.פ.ס. — יהודים באספת פועלים נוצרית, שכספי השקל הציוני נאספו למתן מלווה לצאר. מצוטט ב: „Welt" 1906, Nr. 40, p. 9. „ גישתה של הסוציאלדמוקראטיה האוסטרית והפולנית אל הבעיה היהודית היתה פעמים רבות זו של אנטישמיים ממש. נגד טכסיסי הסוציאלדמוקראטים האוסטריים יצא ד"ר נתן בירנבאום בשלושה מאמרים ב־„Jüdisches Volksblatt" הוינאי, שהופיעו אחר כך כחוברת בשם: Das Stiefkind der Socialdemokratie (Wien, 1905).

41. דו"ח מפורט ב„יודישער ארבעטער" גל' 24־26 1906, זכרונותיו של יעקב קענער ב„ארבעטער פנקס", ע' 152—166, דו"ח ב־44, 45, 46 Welt 1906, Nr. לועידה השלישית קדמו כינוסים מחוזיים כגון ברישא ב־3/4 1906. דו"ח ב„יודישער ארבייטער" 1906, גל' 18 בלבוב (גל' 23, 24).

42. נדפסה בדו"ת על הועידה ב־Welt 1906, Nr. 41, p 9—01, וב„יודישער ארבעטער פנקס" כרך 1, בעריכתו של זרובבל, וארשה 1907, ע' 420—424.

43. פועלי־ציון הגישו בשנת 1907 ללשכה הסוציאליסטית הבינלאומית תזכיר ובו דרשו לתת להם נציגות בקונגרס הסוציאליסטי הבינלאומי, שעמד להתכנס בשטוטגארט. תזכיר זה נדחה, הואיל ובלשכה ישב כנציג פ.פ.ס. ד"ר הרמן דיאמנד והוא ונציגי הסוציאלדמוקראטיה האוסטרית התנגדו בכל תוקף להכיר במפלגה סוציאליסטית בעלת צביון יהודי־לאומי.

44. באותו זמן נדרשה הדרישה להפוך את פועלי־ציון לפדראציה עצמאית במסגרת ההסתדרות הציונית ולאַחד את כל הארגונים של פועלי־ציון בארצות השונות להסתדרות בין־ארצית אחידה, גם על ידי ועידות מספר של פועלי־ציון.

א) ועידה של פועלי־ציון ברוסיה בגרודנו באוקטובר 1906.

ב) בועידה השניה של פועלי־ציון באמריקה, בבוסטון בדצמבר 1906.

ג) בועידת־יסוד של פועלי־ציון באנגליה בליברפול ב־23—25 דצמבר 1906.

ד) ע"י הועד המרכזי של פועלי־ציון בארגנטינה באוקטובר 1906.

ה) בועידה הראשונה של פועלי־ציון בארץ־ישראל בינואר 1907, שהחליטה גם, כי „מתוך הכרה, שהאינטרסים של הפרולטריון היהודי בא"י הם סולידריים עם האינטרסים של הפרולטריון העולמי כולו, משתתפת המפלגה בקונגרס הסוציאליסטי הבין־לאומי".

45. במיוחד אמורים הדברים לגבי פרק ג, העקרונות הכלליים להגשמת הציונות, סעיף 7, שעורר ויכוח סוער בחוגי הציונים. ראה את מאמרו של אדולף בהם Zur Revision des Zionismus, ב־27 נובמבר, Welt 1907: „בתהליך זה מנהלת הציונות הפרולטרית את מלחמת המעמדות של הפרולטריון היהודי בגולה ובא"י והציונות הבורז'ואַזית מסדרת את העברת ההון היהודי לא"י. שני הכוחות האלה הם בלתי נפרדים בתהליך ההגשמה של הציונות, אולם הם נסמכים על גורמים שונים של העם היהודי ועל רקע זה קיימת ביניהם השאיפה לאוטונומיה טריטוריאלית ומלחמת מעמדות".

שינוי ניכר היה גם בעמדת פועלי־ציון האוסטריים והרוסיים לעבודה הא"יית. בניגוד לעמדת האוסטריים, שהעבודה הא"יית צריכה להעשות על ידי כל הציונים, ועל פועלי־ציון להלחם בקונגרס לסיסמאות סוציאליסטיות, היו פועלי־ציון הרוסיים בעד עבודה א"יית

עצמאית, הנעשית על ידי המפלגה (פנקס, ע׳ 153) נדפס ב (יוד. ארבייטער 1906, גל׳ 47, ע׳ 17—18). מענין, שפרוגרמה זו לא נדפסה ב„ארבעטער פנקס״.

46. משנת 1938 בארץ־ישראל, נפטר בירושלים בשנת 1949.

47) ד״ר מאקס רוזנפלד, נולד בשנת 1884 בדרוהוביץ. אביו וילהלם, שהיה מראשוני הציונים בדרוהוביץ, חינך אותו ברוח ציונית. בגימנסיה הצטרף לחוג הסטודנטים הציוניים. בשנת 1908 הוכתר בתואר ד״ר למשפטים. עוד בשנת 1904 הצטרף לפועלי־ציון. יחד עם ד״ר מרגליות בירנהאק, א. ל. שוסהיים, הניח את היסודות לתקמת תנועת פועלי־ציון בגליציה. למרות הכל לא הניח את עבודתו המדעית, ואותה הקדיש לחקר הבעיה הלאומית ולשאלת האוטונומיה היהודית. בשנת 1906, פירסם שורת מאמרים על הפרוגרמה של פועלי־ציון, ונתן בהם את הביסוס המדעי. התענין גם בבעית יצירת משק לאומי בא״י. בהרצאותיו בועידות פועלי־ציון הניח רוזנפלד את היסוד העניני והמדעי לפרוגרמה של המפלגה. כשרוב האקדמאים עזבו את שורות המפלגה, נשאר הוא בתוכה. בשנים 1907—1914 התמסר לחקירותיו המדעיות, וכתוצאה מהן, פירסם את ספרו היסודי „Die polnische Juden frage (Wien, 1981). Juden uad Polen (Wien, 1917). בשנת 1918 עמד בראש המועצה הלאומית היהודית בפשמישל. נבחר לציר בפרלמנט הפולני. בדרכו לועידת נציגי המועצות הלאומיות היהודיות בברן (1919) נפטר בוינה ב־9/2 1919. מאמרו האחרון Sociale Steintafeln, היה מוקדש לבעיית בנין א״י ונדפס ב: „Der Jude" 1919.

48. ד״ר מקס (מאיר) ביננשטוק נולד בשנת 1881 בטרנוב. בגימנסיה יסד בשנת 1898 חוג סטודנטים ציונים (Kółko judaistyczne) אליו הצטרפו יצחק שיפר, פ. קאסלר, מ. בלאך, ש. מנשה, שמחה שנפלד. חוג זה עמד בקשרים אמיצים עם חוג הסטודנטים הפולניים, שהיו סוציאליסטים (Promień), בראשותו של קארול סובלזוהן (ראדק). אחרי שגמר את הגימנסיה יסד את האגודה הראשונה של אקדמאים ציוניים בטרנוב „בר־כוכבא״ וניהל את כל העבודה הציונית בעיר זו. בהיותו עוד גימנסיסט עזר לייסד חוג בחורות ציוניות „מרים״. למד באוניברסיטה בלבוב ובקראקא והוסמך לד״ר לפילוסופיה לאחר שכתב עבודה על „היסודות היהודיים בשירתו של היינריך היינה״, שנדפסה בשנת 1910. השתתף גם בעתונות הציונית ופירסם בפסידונים בגרמנית, פולנית ואידית, מאמרים על בעיות ציוניות אקטואליות ועל נושאים ספרותיים. ב־1904 היה מורה בגימנסיה ממלכתית. בגלל ציונותו נרדף על ידי שלטונות החינוך, שהיו מעבירים אותו תכופות ממקום למקום עד שהתפטר בשנת 1918. בגלל ציונותו נפסל גם על ידי השלטונות הפולניים. בשנת 1919 נאסר על ידי הפולנים וישב שלושה חדשים בבית הסוהר. לאחר ששוחרר היה מורה ואחר זמן קצר מנהל בית־הספר התיכון היהודי בלבוב. אולם השלטונות הפולניים לא רצו להסכים למינויו והתפטר. מאז התמסר לעבודה ספרותית. הדפיס מחקרים כלליים בפילוסופיה, ספרות ואמנות כגון: הבל והיינה (1919), איבסן והשקפותיו על האמנות (1913), השפעות גרמניות על סלובאצקי, תירגם לגרמנית את Nieboska Komedja של קראשינסקי ו„ספר יזכור״. כתב גם ספר על אדולף שטאנד, אולם כתב־היד הלך לאיבוד. הצטרף לפועלי־ציון, עזב את שורותיהם כשהתרחקו מן ההסתדרות הציונית הארצית, אך כתב מאמרים בכיוון ציוני־סוציאליסטי. הצטרף ל„הפועל הצעיר״. ממייסדי ה„התאחדות״ בגליציה ומראשיה. בשנת 1922 נבחר לסנאט הפולני, נפטר ב־20/3 1923.

49. מכתב של הנהלת פועלי־ציון מ־8/11 1906. ZB Köln B I g 1 ג 2 Fasz 1. ארכיון ציוני.

50. מכתב מקלן מ־16/11 1906, חתום בידי נחום סוקולוב ויוליוס ברגר. מצוטט גם בפרוטוקול הישיבה של הועד הארצי, תיק 17 Fasz 1 ב. ZB Köln B I g 1.

51. ארכיון ציוני, פרטיכל של הועד הציוני בוינה. Chronik, p. 312.

52. מכתב של ד״ר איזידור שאליט אל הועדים הגליליים מיום 24/1 1907. תיק 17 Fasz 1 ב. ZB. Köln B I g 1.

53. במאמרו: Zadania poale-syonizmu ב: Moriah 1907, p. 260.

54. נולד בשנת 1878 בכפר על־יד ברשאד באוקראינה. בימי מלחמת רוסיה־יאפן בא לברודי, ב־1906 עלה לא״י. כאן היה מראשוני מפלגת הפועל הצעיר וממנהיגיה. עורך „הפועל

הצעיר" 1908—1922, ציר בקונגרסים הציוניים 8, 9, 11, 12; 1922 — מנהל בנק הפועלים. נפטר בתרצ"ז.

55. במכתבו אל מ. אוסישקין, שכתב אליו מברודי בשנת תרס"ה, מצטט אהרונוביץ מ„תקנותיה של האגודה". הנוסח המלא של המכתב ופרוטוקול מישיבת „חלוצי ציון" בשני לחג השבועות תרס"ח, נדפסו בכתבי יוסף אהרונוביץ, כרך א', ע' 213—215.

56. אח"כ עלה בפעם השניה לא"י, אולם בגלל מלריה חזר לברודי. במלחמת־העולם השניה נמלט לוינה. עלה בשנת 1938 לא"י. היום חי בארץ.

57. יודישער ארבייטער 1908, גל' 40.

58. יודישער ארבייטער 1908, גל' 41.

59. על אגודת „פועלים חלוצים", ראה את מאמרו של דוב שטוק: אפיזודה ומסביב לה, ב„המזרח של הציוני הותיק", תל־אביב תש"א, חוברת שבט, ע' 6—7, חוב' אדר, ע' 8—9; ראה גם את זכרונותיו של מנדל זינגר מברודי לארץ־ישראל בספר: העליה השניה, ת"א תש"ז.

60. וביניהם חארי (היום בחיפה), משה אוקין (בתל־אביב), אקר (במושב על־יד ת"א) ואשתו לינה מבית אנדרמן. בשנת 1909 עלו מנדל זינגר (חיפה), שלום קופפר (נפטר בת"א), ודוד רפפורט שלמד בבית־הספר „בצלאל" ואח"כ היה צייר פורטרטים מפורסם באמריקה.

61. זרובבל: אין אֲנהויב, תל־אביב 1938.

62. זרובבל: אין אֲנהויב, ע' 111—112. באותה עונה השתתפו בעתון גם הסופרים והמשוררים הצעירים שמואל יעקב אימבר, אברהם ויזיורקא, דוד קיניגסברג, מלך ראוויץ, מלך חמלניצקי, מלבדם גם נתן בירנבאום, ד"ר מקס רוזנפלד, יצחק שיפר, וכעוזר העורך הראשי בן־ציון פאטש, שעזב אח"כ את המפלגה מפני שלא הסכים לעמדת פועלי־ציון הרוסיים.

63. בקונגרס השמיני השתתפו מטעם פועלי־ציון מגליציה: יעקב קגר, א. ל. שוסהיים וד"ר מקס רוזנפלד.

64. אביו של ד"ר מקס רוזנפלד, היה חבר פועלי־ציון. אחרי מלחמת־העולם הראשונה הצטרף להתאחדות בוינה.

65. השם הרשמי היה „אַלוועלטליכער יודיש־סוציאליסטישער ארבייטער־פארבאנד פועלי־ציון".

66. דו"ח של אדולף בהם לועד הפועל הציוני המצומצם בקלן מ־1/1 1908 (ארכיון ציוני: ZB. Köln B I g l. 213 Fasz 13.

67. הנשיאות היתה מורכבת מד"ר יוסף מרגליות (יו"ר), שמואל קרץ (סגנו), ליב שטינמאץ (צרנוביץ), אליהו ואטנברג (סטניסלבוב).

68. דו"ח ב: דער יודישער ארבייטער 1908, גל. 19, העולם 1908, גל. כ"ד, Jüdische Zeitung, Wien 1908, Nr. 24.

69. מנדל זינגר: מברודי לא"י בספר העליה הראשונה, ע' 119—121.

70. אל הועד הפועל נבחרו ד"ר יוסף מרגליות, מקס רוזנפלד, אליהו ואטנברג, נתן גרוס, קפלנסקי; כממלאי מקום: ליאו מייזלש ויוליוס שולר. אל ההנהלה נבחרו: מקרקא: נוסבוים, מלר, היילפרן, גב' הרשטיין. מסטניסלבוב: א. ל. שוסהיים, וד"ר דרימר, מלבוב. שלמה זלמן הרץ, שמואל קרץ, וייסברט (טרנופול), ד"ר הנדל (ירוסלב), שטיינמץ (צרנוביץ).

71. ביחוד הותקפה המדיניות של הקלוב היהודי בפרלמנט האוסטרי על ידי ד"ר מקס רוזנפלד (במאמרו ביודישער ארבייטער 1910, גל' 9, 10). הוא הוכיח את הציונים על חוסר קו פוליטי ביחוד במדיניותם הכלכלית ובששה בתי־הספר.

72. דו"ח ביודישער ארבייטער 1909, גל' 20, 21.

73. יודישער ארבייטער 1909, גל' 34.

74. בועידתם בשיקאגו באוקטובר 1909.

75. אחת הבעיות הראשיות שנידונו, היתה, שאלת איחוד כל המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות. מלבד נציגי פועלי־ציון השתתפו בועידה גם נציגי יתר המפלגות, מ. ב. ראטנר בוריסוב בשם הסיימיסטים (סרפ), ברתולדי־לצקי, ד"ר יוסף קרוק (ס.ס.), בשם פועלי־ציון באוסטריה והלשכה העולמית של פועלי־ציון ש. קפלנסקי. פרוטוקול נדפס ב„ארבייטער פנקס", ע' 176—279. גם בחוגי פועלי־ציון בגליציה נשמעו קולות, שדרשו לקיים איחוד כזה בגליציה

גופה, מתוך ההנחה, שיש בזה צורך חיוני ואפשרות לשיתוף פעולה עם Ż.P.S. בשטח התרבותי והפרופסיונלי. בכיוון זה כתבו מאמרים אוהדים יצחק קאנדל (יודישער ארבייטער: צו דער פראקיניגונגס פראגע, גל' 3, מיום 21/1 1910), ד"ר מקס רוזנפלד ב־Nasze hasła Nr. 2 1910, ברל לוקר ביודישער ארבייטער, גל' 23, 25, 28 1910, שטען כי התנועה העובדת צעירה מכדי שתוכל כבר להתאחד, אולם לא מן הנמנע הוא, שישנם שטחים, שבהם אפשרית פעולה משותפת עם Ż.P.S. נגד האיחוד כתב בן־ישי (בגל' 4, 1910).

76. זרובבל: אין אָנהויב, ע' 112—117.

77. יצחק קאנדל הצטרף בשנת 1920 לפועלי־ציון שמאל ואח"כ לקומוניסטים, נסע לרוסיה ושם תפס עמדה חשובה. כעבור שנים נאסר, אולם הצליח לברוח לאמריקה. מאוכזב לגמרי מהנעשה ברוסיה, מת בפריז בשנת 1947.

78. דו"ח ב„דער יודישער ארבייטער" 1910, גל' 24.

79. נ. בוקסבאום: פועלי־ציון אין עסטרייך, ב„ארבעטער פנקס", ע' 295.

80. בוקסבאום נתן נולד בשנת 1890 בלבוב. עוד בגימנסיה הצטרף לחוגי פועלי־ציון בהסתדרות הנוער הגימנסיסטי „צעירי ציון" בגליציה. באוניברסיטה עמד בראש האגודה האקדמאית „חירות". משנת 1918 מחשובי המנהיגים בפועלי־ציון בגליציה, ערך ה„יודישער ארבייטער" ו„פאלקס־בלאט" בלבוב. אחרי הפילוג הצטרף לפועלי־ציון שמאל ועבר 1924 לוארשה. מראשי ה„לאנדראט". 1937 ביקר בא"י. ציר לקונגרס הציוני הכ"א בג'נבה, נבחר חבר הועד הפועל הציוני. במלחמה עבר ללבוב, נשאר שם עד 1942, עבר לוארשה, 1943 הועבר עם משפחתו לברגן־בלזן ומשם לאושבינצים ולבירקנאו ונהרג ע"י הנאצים.

81. ברל לוקר נולד בשנת 1887 בכפר קריווץ. אביו יעקב שאטנר היה מורה עברי ועסקן ציוני. גמר גימנסיה בבוקובינה, למד משפטים באוניברסיטה בצ'רנוביץ. בגימנסיה ובאוניברסיטה מפעילי פועלי־ציון. מזכיר פועלי־ציון באוסטריה, השתתף בפעולה בימי המפקד 1910. 1911 עורך ה„יודישער ארבייטער". ב־1916 עבר להאג כמזכיר משרד הברית של פועלי־ציון ובספטמבר 1917 — לשטוקהולם. פעיל בזירה הפוליטית, בשטח רכישת הועד הסוציאליסטי ליסטי למען התביעות היהודיות לא"י. בשנת 1919 ייצג את פועלי־ציון בועידה הסוציאליסטית הבינלאומית בברן, מאז היה נציגם בועידות הבינלאומיות. אחרי הפילוג ב־1920 יצא לוארשה, ניהל מערכת הבחירות אל הסיים הפולני, ביצע את האיחוד של פועלי־ציון, צ.ס. וצעירי־ציון. בשנים 1923—1928 ניהל את משרד פועלי־ציון בברלין, ובשנים 1928—1931 — באמריקה. מ־1923—1931 הוא בא־כוח של פועלי־ציון בועד הפועל הציוני. 1931—1935 חבר ההנהלה הציונית בלונדון. 1936—1938 — פעיל בועד הפועל של הסתדרות העובדים בא"י. ב־1938 עבר ללונדון בראש המשרד הפוליטי של הסתדרות הפועלים בא"י והשתתף בעבודה הפוליטית של הסוכנות היהודית. בקיץ 1948 נבחר ליו"ר של הסוכנות היהודית וכיהן בתפקיד זה עד אפריל 1956. משנת 1955 חבר הכנסת. פירסם מאמרים, עלונים וספרים על בעיות אקטואליות.

82. דו"ח ביודישער ארבייטער 1910, גל' 37—38.

83. דו"ח ביודישער ארבייטער 1911, גל' 17.

84. דו"ח במכתב לקלן מ־12.7 1911 Fasz 2 ג 2 ZB Köln B I g 1.

85. פירסם ב־1913 מאמרים חריפים על ליקויי הפוליטיקה הארצית של „הציונים הבורגנים" בגליציה. נגדו יצא טאגבלאט וַ־Wschód.

86. ארבייטער פנקס, ע' 301.

87. דו"ח בביולטין של פועלי־ציון, הקטוגרף בארכיון ציוני, ZB Berlin Fasz 32.

88. ארבייטער פנקס, ע' 301. דו"ח על הועידה ב„יודישער ארבייטער" 1912, גל' 41.

89. ד"ר יצחק שיפר, נולד 1884 בטרנוב. עוד בגימנסיה השתתף בפעילות בעבודות ציוניות, יחד עם מקס ביננשטוק, ד"ר שלמה גולדברג יסד חוג ציוני של גימנזיסטים. 1904 פירסם את מחקרו הראשון „לתולדות היהודים בטרנוב" ב־Kwartalnik historyczny. כתב בקביעות על נושאים ספרותיים ב„מוריה" (פולנית) „וסכוד" (לבוב). אחרי גמר לימודיו

באוניברסיטה (dr. iur) נסע לוינה לשם השתלמות במדע הכלכלה, עבד בסמינריון של הכלכלן המפורסם פרופ. בהם־באווארק. בעונה זו פירסם את מחקריו היסודיים לתולדות הכלכלה היהודית. ב־1910 קיבל פרס ואולברג של האוניברסיטה הלבובית בעד ספרו: Studia nad stosunkami gospodarczemi Żydów w Polsce podczas średniowiecza (Lwów 1911). משנת 1901 היה פעיל בפועלי־ציון. למרות עסקנותו המפלגתית לא הזניח את עבודתו המדעית ועבד במרץ רב בארכיוני קרקא ולבוב. תוצאות חקירותיו פירסם במספר מחקרים וספרים לפני 1914. בימי המלחמה בוינה ואח"כ בשירות צבאי בקראקא, 1918 היה שוב פעיל במפלגה. אחרי מותו של ד"ר מקס רוזנפלד נכנס ד"ר שיפר כממלא מקומו בסיים. בוארשה מתחילה תקופה חדשה בחייו מלאת עבודה מדעית ספרותית ופוליטית. בסיים הצטיין בידיעות הכלכליות והמשפטיות. 1928 עזב את פועלי־ציון והצטרף לציונים הכלליים. היה חבר הועד המרכזי הציוני ובהנהלת המוסדות „אורט", „אוזע", משרד־א"י, „איוא", „היאס", היה מרצה במכון למדעי היהדות. בשנים 1935—1939 היה מנהל קרן היסוד בפולין. בימי הכיבוש הנאצי בוארשה, היה פעיל בתנועת המחתרת היהודית, והיה ממארגני המרד בגיטו. נאסר והובא למאידאנק ושם נהרג אחרי עינויים רבים בשנת 1943. ד"ר שיפר כתב מאות מאמרים על נושאים היסטוריים ספרותיים ועשרות מונוגרפיות היסטוריות והשתתף כמעט בכל עתון וירחון יהודי. יחד עם ד"ר גלבר, ד"ר טרטקובר וצווייבאום, הוציא לאור באידית ופולנית: „אַנציקלופדיה ציונית".

90. דו"ח ביודישער ארבייטער 1912, גל' 27־28.

91. יודישער ארבייטער 1912, גל' 22.

92. יודישער ארבייטער 1913, גל' 43.

93. דו"ח ביודישער ארבייטער 1913, גל' 31־35.

94. דו"ח ביודישער ארבייטער 1917, גל' 7, ומאמרו של ש. רודל: Poale Zion in Österreich während des Krieges: ב: Der jüdischer Arbeiter, Wien 1927, Nr. 14, p. 30.

שלוש תעודות

בזה ניתנות שלוש תעודות נחשבות — מאמרים של ד"ר אברהם זאלץ, מרדכי אהרנפריז וד"ר דוד שריבר, שנכתבו על התנועה הציונית בגליציה לפני הופעת הרצל. הם נדפסו גם אז (על דפי „זעלבסטעמאנציפאציאן" בעריכת נתן בירנביום) ותירגומם העברי נעשה בידי ירוחם טולקס וכן מאמרו של מרדכי אהרנפריז שנכתב במקורו עברית ב„המגיד לישראל" 1894.

I

לתולדותיה ולסטטיסטיקה של התנועה הציונית בגאליציה

חשיבות גדולה נודעת לו לכל מפעל ומפעל, כשבאים לסירוגין לאזן את מאזנו, לסקור את שנעשה, כדי לדעת את הטעון ביצוע והמשך. אם לגבי הסוחר חשיבות זו אין לשער את ערכה — אנו, שנשמענו לו לקולו האדיר של העם שקראנו בעוז רוחו לעמוד ולהתייצב בשורות הלוחמים לקיומה ולתחייתה של האומה הישראלית, לא כל שכן, שיהא מוטל עלינו נוהג זה? יהא זה, איפוא, לטובת הדבר ולתועלת חברי התנועה בגאליציה ומחוצה לה, אם אבוא לתאר לפניהם, בקוים קצרים, את תולדותיה ואת מצבה של התנועה הלאומית־ישראלית בגאליציה עתה.

א.

על תנועה ותעמולה לאומית־ישראלית בגאליציה אפשר לפתוח ולדבר אך עם הופעתו של כתב־העת „פשישלושטש" (העתיד) היינו, מאוקטובר שנת 1892. עד אותו זמן היו, אמנם, בערי המדינה שבגאליציה אי־אלו, שמקור התלהבותם לרעיון התקומה של האומה הישראלית, בא אליהם, אם מהארגון האקדימאי „קדימה" או מ„המגיד" הישן (של דוד גורדון בליק), ואם מן „השחר" של פרץ סמולנסקין המנוח. הם היו מלוהטי כמיהה יוקדת להביא את דברם של הרעיונות החדשים האלה לכל שכבות היהדות הגאליציאית. אולם הם עמדו, כשהם מפוזרים ומפורדים ללא ארגון ומרכז כלשהם. אמנם, היו קיימות בגאליציה שלוש או ארבע אגודות בעלות מגמות ציוניות, וביחוד האחת מהן „ציון" (מקודם „מקרא קודש"), שנוסדה בידי ד"ר ראובן בירר בלבוב, ושגילתה פעילות רבה למדי — בכל־זאת עמדו כמעט כל מעמדות העם היהודי בגאליציה מנגד לאידיאה זו.

הצעד הראשון להגברתה של תנועה ציונית גדולה בגאליציה החל עם ייסודו של הדו־שבועון הפולני „פשישלושטש", שנזדרז להפיץ את עקרונותינו בין ה„אינטליגנציה היהודית" כביכול (היינו: האינטליגנציה המתבוללת). עתון מפלגתי זה, שבירר וליבן לפני הכל, באומץ־רוח, את העקרונות הציוניים, והוקיע את דברי ההבאי והכסלות שבתורת ההתבוללות וגילה, ללא מורך, את תאוות־הבצע של

ה„פולנים בני דת משה" — פרץ פירצה גדולה במחנה המאשרים המתעים של ישראל. והד גדול נתעורר על־ידו, אפילו בעתונות הפולנית והרוסית. שום עתון מתחדש לא יעבור מאז בשתיקה על שעת־הכושר, לחוות דעתו ועמדתו ביחס לתנועה הציונית.

כתוצאה ישירה מאז הופעת ה„פשישלושטש" יש לחשוב לא בלבד את חיסולו הגמור של ארגון המתבוללים „אגודת אחים" שבלבוב יחד עם כלי־מבטאה „אויטשיזנה" (מולדת), אלא גם הפסקה מוחלטת של כל פעולה צבורית מתבוללת בגאליציה.

עם הופעת ה„פשישלושטש" נעלמו בגאליציה אחיזת־העינים והאונאה המתועבת והמבחילה, שבהן היו דברי־התמול של היהדות הגאליציאית מעקמים את רגשותיו המקודשים של העם. מאז חדלו מלהתפאר בחגיגות הלאומיות־פולניות ובאסיפות של בוחרים בלשון מדברת גבוהה על התקדמותה של ההתבוללות בקרב המוני־היהודים. הם פסקו מלהשלות עוד את לבות הפולנים בצפייתם, הגוברת תוך קוצר־רוח, לקראת התבוללותם של היהודים. וכן לא העז עוד שום רודף־כבוד או חוטף־מועמדות מבין המתבוללים לדבר בשם העם היהודי, שלא אבה ואף אינו תאב לדעת את ההתבוללות.

עילומה הקליל והפחוז של מגמה שהיכתה, כנראה, לאחר שנות פעולה רבות שרשים בחוגי האינטליגנציה היהודית כביכול, מוכיחה בעליל, על איזה יסוד לא־מוסרי ולא־היסטורי ולא־הגיוני היתה מבוססת כל תורת־ההתבוללות כולה. כדי להילחם בהיליניות חדשה זו, לא נזדקקנו לא למכבים ואף לא למלחמות־דמים. דייה היתה הופעתו של דו־שבועון פולני כחוש בגיל של שנה אחת בלויית שתי חוברות־תעמולה בלשון הפולנית בשם: 1) „מה צריכה להיות עמדתו של הנוער היהודי", 2) „איזה יחס צריך להיות בין היהודים והפולנים", כדי להשתיק מתייוונים חדשים אלה לגמרם.

ב

ברם נצחון זה היה רק שלילי בלבד. תורת־ההתבוללות חדלה, אמנם, מלהיות דוברת ושלטת בגאליציה, אולם האינטליגנציה היהודית אין לה תורה אחרת תמורתה. הדור הצעיר, קומץ אקדימאים ודוקטורים צעירים, נתארגנו מיד עם הופעת ה„פשישלושטש" עם מתי מספר מבני העם, שהרעיון הציוני מצא לו מהלכים בלבותיהם, לאגודות ציוניות; וכן קמו חבורות ציוניות קטנות בלבוב, טארנוב, קראקא, רישא, סטרי, פשמישל — ואף על פי כן לא היוו עדיין כל אלה מעין תנועת־עם גדולה ומקפת.

המוני המשמרים שמקרב יהודי־גאליציה התמידו עדיין בעמידתם מן הצד, מבלי שהיה להם אף מושג כלשהו על התנועה הציונית שבארצות אחרות ועל התחלותיה שבגאליציה עצמה. סיבת־הדברים היתה בכך, שה„פשישלושטש" שבלשון הפולנית לא ידעו לא לקרוא ולא להבין, ואילו העתונים הציוניים שבעברית וגרמנית, שיצאו לאור מחוצה לגאליציה, לא נפוצו דיים. אולם גם האינטליגנציה היהודית החמרנית לא היה בכוחה להתאושש ולהתעורר לקראת רעיונות ומעשים חדשים. אינטליגנציה זו, שהיתה למודה עד עתה לרדוף אחר כבוד, התמנות ומשרות, ולמלא את כיסיה כסף, לא היתה מסוגלת עוד להשתדל באומץ־לב מרוענן ובקנאה לאומית לטובת

עמה, לשים לעצמה למטרת־חייה את השמירה על האינטרסים המדיניים, הלאומיים והכלכליים של העם היהודי. היא לא ידעה אפילו להתלהב בשלהבתו של רעיון החייאת ארץ־האבות על־ידי יצירת מעמד־אכרים בתוכה.

דרגתו העליונה של הרעיון, שאליה עלה בידינו לקרב חלק ניכר של האינטליגנציה היהודית בגאליציה הוא, שהבאנוה לידי כך שהיא תחתום על ה„פשישלושטש", לסלק כסדרם את תשלומי־המיסים לאגודות הציוניות ובשיחות הפרטיות להסכים ולהודות בערכה של הציונות. ומלבד כל אלה היתה הציונות בגאליציה לא־מאורגנת. כיום, בימים של פעילות קבוצית, עלולה אך אותה חברה לקוות להצלחתה ולהתפתחותה כשהיא יודעת להשתמש לצרכי מלחמתה במכשירי תעמולה וארגון במתאים לזמננו. מחמת חוסר ארגון חסרים היינו גם נוהג משותף ופעולה אחידה.

לפיכך היה משום צעד קדימה, כשציוני לבוב וטארנוב החליטו לכנס כנוס ללבוב, שמחובתו לדון ולברר את הניסוח המדוייק של הציונים בהתוויית האמצעים הכשרים־ביותר, כדי להפיץ את הרעיון הציוני בקרב המוני העם היהודי לשכבותיו בגאליציה, ובעיקר כדי להקים ארגון לציוני־גאליציה.

ג

הוועידה הראשונה של ציוני־גאליציה, שנתקיימה בלבוב בימים: כ״ג, כ״ד וכ״ה באפריל בשנת 1893, לא רבו, אמנם, משתתפיה, אך לעומת־זה היתה חשיבות רבת־תוצאות בהחלטות שנתקבלו ובארגון, שהוקם בשביל חברי המפלגה לגבי התפתחותה של המפלגה ולהפצתו של הרעיון בגאליציה.

מתפקידה של התנועה הציונית, היודעת את שלפניה, הוא, כידוע, ליצור לעם ישראל בארץ־ישראל מרכז לאומי, שבו יהיו היהודים הנרדפים והמנודים, זה אלף ושמונה מאות שנה, רשאים למצוא מקלט לראשם. כדי לממש את המטרה הזאת, ולחנך את העם היהודי לקראת חיים רוחניים ומוסריים יותר, שיהיו משוחררים מכל משוגות הגיטו שנכפו עליהם, וכדי לעורר בהם את תודעת ערכם הלאומי — מן הצורך לעורר בכל מקום שבני ישראל נחיתים שם את תודעת עצמותם ולשאוף להשגת זכיונם החומרי, המדיני והרוחני, וכאחת ליצור את כל התנאים ההכרחיים לתחיה לאומית.

בראשית התנועה הציונית, עם תחילת גילויה ב ט ר י ט ו ר י ה ח ד ש ה, מקום שבתם של יהודים, היא נתקלה שם בכאלה, שנתחנכו בבית־מדרשה של ההתבוללות. ולפיכך רחוקים היו אלה מכל החיים הלאומיים של עמם ובלתי מסוגלים להתרומם בנקל ולהמריא עד לשיא רעיון התחייה הלאומית־ארצית של עם ישראל. או שהתנועה פגשה בכאלה, שהם שטופים בבצעם או בקנאות דתית ומשום כך אין בכוחם לתפוס את הרעיון הציוני במלוא חשיבותו האמיתית. בנסיבות הללו היו נאמני־ציון הראשונים מדמים לעצמם את הרעיון הציוני, כאילו שני כיוונים נבדלים בו; האחד כיוון לאומי בלבד והאחר — כמיישם בלבד, מבלי שישימו לב לעובדה, ששני הכיוונים הללו, כשהם נפרדים, אחד אחד לעצמו, אין בהם כדי יכולת של פתרון בעיית היהודים הסבוכה ואף לא לשנות את מעמדו המיוחד של ישראל בעמים.

בוועידתם הראשונה של ציוני־גאליציה נתחבטו שני הכיוונים אהדדי; הללו רצו אך ורק ליישב והללו — כל מאווים היה רק לחנך את היהודים חינוך לאומי ומדיני. אלו הראשונים שכחו, שהתיישבות־גרידא ללא כל מצע לאומי, לא הצליחה מעולם

מטעמים היסטוריים מנומקים ומאושרים. ואילו האחרונים היו קצרי־ראות כל־כך, שסברו, שיהדות לאומית בגאליציה, עד כמה שלא תהא מאורגנת יפה, תוכל במלחמתה בפולנים וברותינים להשיג לעתיד־לבוא אי־אלו הישגים של קיימא.

ההכרעה, שהעקרונות הנכונים נחלו את נצחונם, ושהרוב נהה אחר התפיסה הציונית השרירה והבחונה, היה בה משום מיפנה לטובת התפתחות התנועה בגאליציה. כתכליתה היסודית של התנועה החדשה נקבעה „תחייתו הלאומית של עם־ישראל במטרה סופית של יצירת צבור ישראלי בארץ־ישראל". החלטה זו באה ללמדנו כי אך התיישבות זו של ארץ ישראל, הנעשית מטעמים לאומיים ורק עידוד זה של רגש לאומי השוקד על יצירת צבוריות ישראלית־לאומית, אוצרים בקרבם את זרע התשועה הממושכה.

עם החלטה זו כוונה פעולתם של ציוני־גאליציה בעת ובעונה אחת גם כלפי העלאת מצבם החומרי, המוסרי והרוחני של היהודים בגאליציה וגם כלפי תמיכתה של ההתיישבות בארץ־ישראל. ונסיון זעיר הורה וגם הוכיח, שהעם היהודי המאוכזב והמנוון במקצתו בגופו אינו עשוי להתאושש אלא מההתרשמות הרבה של הרעיון שביצירת צבוריות ישראלית בארץ ישראל. הוא עשוי לפתח את כוחותיו הרוחניים והמוסריים ולהכשיר את עצמו לקראת חיים לאומיים חדשים. ומאידך גיסא — לא תשא גם התיישבותה של ארץ־ישראל פירות, אלא אם תהא מיועדת ליצור צבור ישראלי ולאומי לאמיתו בארץ האבות, כשיהדות הגולה תורם גם ברוח וגם במוסר, ותהא פדוייה מן הפגימות, שדבקו בה באונס — ובעיקר כשתהיה יהדות זו מכוונת ומודרכת לקראת חיים לאומיים חדשים.

העלאתו החומרית, הרוחנית והמוסרית של עם־ישראל מזה והתיישבותה של א״י מזה הם, איפוא, לציוני־גאליציה הסממנים מחוייבי־הכיווּנים ההדדיים של תנועה אחת, אשר במיזוגם ובצירופם של אלה היא מעותדת להיות בעלת חשיבות היסטורית בשביל היהדות. — קביעותו של עקרון יסודי זה של התנועה הציונית מאז, וועידתם הראשונה של ציוני־גאליציה, הוא כמכריע לגבי החברים תמימי־הדעה והוא גם נחשב רשמית כתכליתה האחרונה של מפלגתנו.

חשיבות לא פחותה מזו נודעת לה להתמנותו של וועד־פועל בן חמישה חברים שנתמנה על ידי הוועידה הראשונה של הציונים בגאליציה שתפקידו לשקוד על החדרתו של הרעיון הציוני בקרב יהודי גאליציה, לפרסם חוברות־תעמולה, לכלכל כל ענייני המפלגה. מאז הוועידה הראשונה נעלמו מעל סדר־יומם של ציונינו הראשונים כל אותם הוויכוחים החד־גוניים שלא היה להם סוף, וחשיבותם היתה פרובלימטית ביחס לעקרונותיה של התנועה הציונית. כל אלה נוסחו ונתלבנו עתה לכולם במפורש ובדיוק. וכן הוקמה וועדה שניגשה, תוך דעה אחת ופעילות מתוכנת ואחידה, להחדיר את הרעיון הציוני בקרב המוני המשמרים.

פעולה קצרה בת־שנה אחת השרישה את המחשבה הציונית בכל ערי גאליציה ועיירותיה למקומותיהן, וחוללה תנועה המעוררת תקוות הרבה. איך בוצע הדבר, ובאיזה נתיבות עלינו לדרוך, כדי להתקדם בדרכנו הכבושה, שהחילונו ללכת בה, ולכל לראש — באיזה תנאים תוכל הציונות בגאליציה ליעשות תנועת־עם מובהקת ולהביא תועלת מ מ ש י ת — את כל אלה אברר במאמרי הבאים.

ד״ר אברהם זאלץ

II

ועידות המפלגה בלבוב

א.

כשעלה במחשבה לפני ציוני לבוב וטרנוב לכנס וועידה ללבוב, נמצאו ספקנים רבים, שחשבו את ההצעה כולה כדבר שבדמיון. ועד לרגע האחרון לא האמינו בהגשמתה. הדברים הגיעו עד לידי כך, שלא נועזו אפילו להודיע בעתונות על כינוסה של הוועידה, משום שהטילו ספקות, אם היא תתקיים בכלל. ומה פלא, אם רוח קודרת כזו היתה מנשבת? הרי כל עצם־קיומם של ציוני־גאליציה משמעו מתי־מספר של צעירים בלבוב ונאמנים מועטים המפוזרים בערי־השדה!

לאשרנו נוכחנו לדעת, שלא היה כל מקום לספק. באפריל [1893] התקיימה וועידת־הצירים הראשונה של ציוני־גאליציה, שרק עתה ניסחה את עקרונות המפלגה כהלכתם. מן הצורך הדחוף היה להקים כעין ארגון ובחירתו של וועד־פועל, שיטול בידו את סידור־העניינים. בראש וראשונה דרוש היה לעשות נפשות לרעיוננו. דבר המובן מעצמו הוא, שצעדיו הראשונים של וועד פועל זה שנבחר היו בהם, כעדות עצמו, ערך נסיוני בלבד. דרכי־התעמולה לא היו נהירים להם כל צרכם, הם לא ידעו את תנאי המקומות השונים וכן לא ידעו מה כיוון שדין לכוון אליו את תעמולתם; אם כלפי האינטליגנציה אם כלפי העם וכו'. כל אלה הן תקלות, שכמעט לא הניחו פתח לפעולה פוריה ותכליתית. רק במחציתה האחרת של השנה חלו שינויים לטובה בכל. בעוד כלי המבטא הפולני שלנו „פשישלושטש" כבש לו קמעה־קמעה דריסת־הרגל לחוגי־האינטליגנציה, עשה עתוננו האידי „כרמל" גדולות, בעיקר בין שכבות־העם הרחבות.

בינתים נתקיימה בווינה בספטמבר [1893] האספה המכוננת של ארגון כל האגודות להתיישבות ארץ ישראל שבאוסטריה כולה. כאן טעו טעות אחת, שהתנקמה בנו קשה במשך כל השנה כולה. הם העבירו את מקום מושבה של כל ה ה נ ה ל ה לווינה, ובזה מסרו את הנהלת כל העניינים בידי אנשים, שלא היה להם מושג כלשהו מן הנעשה בגאליציה ומן התנאים שבה ובמדינות־הכתר האחרות. מחמת משגה זה שותקה כל פעילותו של האיגוד בגאליציה (בוועידת הצירים השניה שהתקיימה אך זה מקרוב סולק משגה זה, ועל כך בפעם אחרת).

משום כך ניגש הוועד הפועל הזריז של המפלגה הציונית בגאליציה, ובראשו ה"ה אברהם דוד ק ו ר ק י ס וד"ר אברהם ז א ל ץ, לפעולה במשנה־מרץ. החלה פעולה גם בכתב וגם בדבור; תועמלנים (וביניהם בעיקר היה: ד"ר ג. ציפר ולייבוש מנדיל ל נ ד א) נשלחו מזה וחוברת־תעמולה וקונטרסים הופצו מזה, והתוצאות שהושגו בפעולה אינטנסיבית זו כמעט אין לשערן. די להדגיש, כי לעומת קומץ־האנשים הקטן, שדגל מקודם בציונות, קיימות עתה בגאליציה 23 אגודות לאומיות־יהודיות וציוניות, בעוד שבעיירות אחרות עומד להיווסד ממש כמספרן. ומן ההכרח הוא להגיד אגב־כך, בקורת־רוח מרובה, כי ברוב המקומות מתחילים המוני־העם להתלהב לרעיוננו, עד שתנועתנו עומדת לקבל צביון של תנועת־עם. מלבד התועלת הרבה כשלעצמה,

שפעולה זו הביאה עמה, יש להעריכה גם מתוך־כך, שבמרוצת הימים העשירתנו בנסיונות חדשים, שישמשונו גם בעבודתנו להבא. נתחוור, איפוא, הכרחו של ארגון אחיד ומלוכד של כל האגודות המשתפות דעה אחת ופעולה אחת. וכן נתברר, כי מן הצורך לייסד אגודה פוליטית שתתן בידנו בכל מקרה ומקרה דחוף לעמוד בפרץ במהירות ולהשתדל לתועלת ולטובת העניינים של עמנו. כל דיוניה של וועידת־הצירים השניה של המפלגה היהודית־לאומית עמדו במזל זה.

ב.

מלפני שבועות מספר הורגשה כבר באגודתנו „ציון" תכונה לא־רגילה. הוועד־הפועל דאשתקד של המפלגה היהודית־לאומית בגאליציה, כאחת עם ההנהלה של „ציון" ו„ארץ־ישראל", בחרו בוועדה גדולה, שמתפקידה היה לעשות את כל ההכנות הנאותות לקבלתם ולהארחתם של האורחים היקרים והחביבים על לבם של כל ציוני וציוני. וועדה גדולה זו נסתעפה לשלוש: הקבלה, האיכסון והשעשועים. וכן קבענו באגודתנו ישיבות מישיבות שונות, וכל אחד ואחד מאתנו שאף לתת את ידו ואת חלקו לטובת הענין שלנו. עד לרגע האחרון ממש עסוקים היו בקישוטו, הפשוט אך המשובח, של האולם שנועד לישיבות). דבר אחרון זה יש לזקוף לזכותן של הציוניות פה, ששיתפו עצמן, תוך שקידה ראוייה לשבח, בכל עבודות־ההכנה. הרושם בכללו היה, כאילו שרויים היינו באוירה של ליל־התקדש־חג מרומם ונדיר. לבסוף והנה הרגע הנכסף הגיע ובא. ביום חמישי בבוקר בשלושים לחודש שעבר נתקבלו האורחים בבית־הנתיבות, ותיכף בשעה 10 לפני־הצהרים החלו דיוניה של

אספת־הצירים השניה של „ציון",

התאחדות החברות האויסטריות להתישבות בארץ־ישראל וסוריה.

כציר הועד־הפועל הגיע ה' ד"ר מ. שנירר, וכצירי־האגודות למקומותיהן „ווינה" (ד"ר שאול רפאל לנדוי), „לבוב" (א. ד. קורקיס), „רישא" (ד"ר א. זאלץ), „טרנוב" (זכריה מנדל שפירא), „טרנובז'ג" (ל. מ. לנדוי), „סטניסלבוב" (שלמה שילר), טרנופול (ד"ר גרשון ציפר), רופשיץ (הרב לייבוש קורטץ), פשמישל (שלמה קנולר), בז'וזדוביץ (דוד מלץ), ציר אגודת „קראקוב" (סיני פלץ) נפקד מחמת מחלתו.

בשם הועד־הפועל מקדם היו"ר שלו, ד"ר שנירר, את פני הבאים בברכה, מודה להם על הופעתם ומבקש מהם לבחור את הנשיאות. בקשתו נתקבלה ונבחרו: ד"ר שנירר — יושב־ראש, כסגניו: ה"ה ל. מ. לנדוי וד"ר א. זאלץ, מזכירים: א. ד. קורקיס וד. מלץ.

לאחר זה נותן הד"ר שנירר בשם הועד הפועל דין־וחשבון. לאחר הערות מספר בענין הרכבו של הועד־הפועל הפורש קובע הנואם את התרבותם המשמחת של הסניפים במקומות השונים. נרשמו, אמנם, עד עתה רק 9 אגודות בודדות, אך למעשה קיימות ועומדות יותר, שנוסדו זה מקרוב, ומשום כך לא הודיעו עדיין לארגון על התייסדותן. גידול זה בא בעיקר בזכותם של ציוני־גאליציה, אשר בזמן כה קצר עלה בידם, באמצעות תעמולתם האישית, לפעול נצורות, שכמעט לא תיאמנה. מלבד זה נעשו נסיונות, בדרך חליפת־מכתבים, לרכוש, נוסף לגאליציה, גם ארצות אחרות, אך כל המאמצים בכיוון זה נשארו מעל. עם זאת יש לצפות, כי בקרוב יקומו סניפים בפראג, ברין, פילזן ובאַדן.

אחר כך נועצו ודנו בהצעת חברת יצוא של תוצרת ארץ־ישראל. על יסוד ידיעות, שהועד־הפועל הצליח להשיג מארץ־ישראל, מסתבר, שייסודה של חברה כזאת לא הגיעה עדיין שעתה. הועד הפועל הביא, איפוא, יין וקוניאק בלבד מראשון לציון. על הרווחים אין לחרוץ עדיין דעה מסויימת, ובכל־זאת דומה כי אם תבוצענה הפעולות להגדלת היבוא במלוכד יצליח הדבר.

האיגוד „קדימה" נדרש בשעתו לפעולה ציונית ממשית, אך ללא כל הצלחה. מבין עתונות המפלגה נתמך „הכרמל" בסכום של 30 פלורין.

בכנוס הציוני בפאריס ייצגו ה"ה ד"ר אלפרד נוסיג וראובן ברייניז את אוסטריה ואת תוצאותיו הודיע הועד־הפועל לכל הסניפים.

כדי להמציא לכל הסניפים ידיעות מוסמכות על מצב־הדברים שלנו הוציא הועד הפועל את „הידיעות".

מארץ־ישראל עצמה יצאה ההצעה בדבר ייסוד קרן גדולה, לאפשר למושבות את אי־תלותן; ביתר דיוק: הכוונה היא לנסות אם אפשר לייסד מושבה עצמאית, שתהא מבוססת על יסודות החקלאות בלבד. לשם כך דרושה קרן קיימת בת מיליונות אחדים. בארץ־ישראל עצמה נאספו, לפי שעה, בשביל מטרה זו רק 1000 פרנקים. בשביל אוסטריה הוציא הועד־הפועל מחברות־תלושים, שבהן אפשר יהיה להעלות הון של אלפיים פלורין.

באחרונה מעיר ד"ר שנירר, שדעתו של הועד־הפועל היא, שענין ההתישבות צריך להיות נפרד מכל השאלות הפוליטיות, ומן הצורך לראותה כבעייה כלכלית־יהודית; בעייה זו מאוד אנינה היא וחמורה והיא טעונה עמדה זהירה מאוד. זוהי גם דעתם של החברים בצרפת ובאנגליה ובעיקר בארץ ישראל.

לאחר ויכוח ממושך נתקבל הדין וחשבון של הועד־הפועל ושל מצב־הקופה, שאף הוא נמסר על ידי הד"ר מ. שנירר, והועד־הפועל קיבל את פטוריו.

ויכוח סוער נתעורר אחר כך מסביב לענין יצוא תוצרת־הארץ. הצעות שונות הוצעו ולבסוף נתקבלה ההחלטה הזאת: על הועד הפועל, העומד להיבחר מחדש, לייסד ככל המוקדם אגודה שיתופית או חברה ליבוא תוצרת הארץ. ובינתים עד שחברה זו תוקם, מוטלת החובה על הסניף שבטארנוב למכור יין וקוניאק, על הסניף בפשמישל — אתרוגים ועל הסניף שבלבוב — חרושת־צעצועים, כיור וחיטוב.

בישיבת יום ה־31 לחודש העבר הרצה הציר א. ד. קורקיס על שנוי התקנון. במרוצת השנה בא לידי גילוי שהאירגון כקיומו עד עתה, היה מוטעה, עד שמחמת אי־ידיעת המצב במקומות השונים, סוכלה במיוחד כל פעולתו של הועד הפועל. הנואם מציע את שינויו של הארגון באופן שכל מדינה תבחר ועדות ארציות משלה, שתהיה להן בעניני תעמולה אבטונומיה מלאה, אולם ביתר העניינים תפשרנה בין הנהלת הארגון והסניפים למקומותיהם. הצעת הנואם, שהוקראה ביחס לשנוי התקנות, נתקבלה.

אחר כך דנו, איך לנהוג ביחס להוצאת הכספים. הוחלט להפקיד את מחצית הסכום של הכספים שבקופה כקרן לייסוד מושבה בשביל יהודים מאוסטריה, להצטרף בסכום של 100 פרנק לאגודה הפריסאית ואת העודף להעמיד לרשותו של הועד הפועל.

ועתה ניגשו לבחירות. כיו״ר נבחר (שוב) ד״ר מ. שנירר. להנהלת התאחדות הארגון ה״ה: פאול ליבל, ד״ר עוזר קוקש, קרל ברינגר, ראובן ברייניז במקרה שהתקנות תאושרנה, ומלבד זה כחברי הנהלת הארגון ה״ה: ד״ר א. זלץ, א. ד. קורקיס, ל. מ. לנדויי, נ. אנדרמן; כממלאי מקום: ד״ר ש. ר. לנדויי, פינלס, באואר, ליידנר (כולם בוינה), ל. קורטץ (רופשיץ), סיני פלץ (קראקא), שמואל טהאלר (בוצ׳ץ), מנדיל פומרנץ (טרנופול); כמבקרי־חשבונות: אלכסנדר כהן וגליקמן.

לאחר שנקבעה קראקא כמקום־המועצה של אספת־הצירים הבאה ולאחר שנתקבלה עוד שורה של הצעות קטנות, נעל ד״ר שנירר את האספה ותבע מאת הנוכחים להמשיך ולעבוד לטובת ענייננו ביתר אומץ ומרץ. בשמם של הצירים הודה ד״ר א. זלץ לד״ר שנירר על הנהלתו המתונה והנבונה בנשיאות.

בשעת הדיונים הגיעו מברקי־ברכה מאת ה׳ גליקמן, א. כהן, ברייניז מוינה, ס. פלץ מקראקא, פרופ׳ ד״ר בלקובסקי, ד״ר ראובן בירר וד״ר יוסף בירר מסופיה ומאחרים.

בזה נסתיימה הועידה האחת ומיד נעשו הכנות לפתיחתה הראוייה של האחרת — ועידת הצירים של המפלגה היהודית־לאומית שבגאליציה, שהחלה ביום ראשון בשני לח. ז. ונמשכה שלושה ימים.

ג

מראה חי והרבה יותר משמח נזדמן לנו לראות עם ועידת־הצירים השניה של המפלגה הלאומית־היהודית בגאליציה. ימים מועטים לפני כן כבר נתגלתה ברבים ובכל מקום ההתענינות המרובה שנתעוררה על־ידה, ודי להדגיש, כי נשלחו למעלה משלוש מאות הזמנות. במתיחות ציפו ציוני־לבוב לאותו יום, שבו יזכו להכיר פנים אל פנים חברים לדעה למקומותיהם השונים במספר כה גדול, כדי לשאת ולתת בינם לבין עצמם בהילכות דעות ומחשבות. והנה היום הנכסף הגיע. הלכנו במספר רב לבית־הנתיבות, לקבל את פני־הבאים. הלב פעם בקרבנו מרוב שמחה. רכבות זו אחר זו הנה באו והביאו לנו המון חברים־לדעה. לאחר היכרויות וברכות־הדדיות אנו מכוונים את פעמינו לאגודת „ציון". כאן הכול שואן ורועש; 70 צירים הופיעו ואתם מספר אורחים גדול. מעל הקירות ניבטות אלינו תמונותיהם של פרץ סמולנסקין, י. ל. גורדון, צבי גרץ, משה מונטיפיורי, הבארון רוטשילד ומשל גדולי־ישראל אחרים, אשר עבדו לטובת הענין שלנו או לטובת כלל־ישראל כולו, וכל אלה מסתכלים עתה כביכול מתוך מסגרות דיוקנאותיהם בפרי־עמלם. לבסוף היתה דממה. משולחן־הנשיאות נשמע קול צלצול הפעמון, וד״ר זלץ עולה על בימת־הנואמים כדי לקדם בברכה בשם הועד־הפועל הפורש את פני הבאים. אגב כך נתקבל סדר־היום בשביל מועצות ועידת־הצירים, שהוצע על־ידי ה׳ מ. שפרכר, ולאחריו נבחר הרכב הלשכה, כיושב ראש ליום ראשון, 2 לח. ז. — יום ראשון לדיונים — נבחר הד״ר קויטנר (פשמישל), כסגניו: ד״ר ל. מ. לנדוי (פשמישל) ודוד הירש טיגר (לבוב), כמזכירים ללשון הפולנית ה״ה: ד״ר גרשון ציפר וא. ל. קורמן וללשון הגרמנית: דוד שרייבר ויהושע טהון. לאחר בחירת ועדת הפיקוח והבקורת מקריא הא׳ א. ד.

קורקיס את דין וחשבון הועד־הפועל. מר מ. שפרכר מוסר על מצב־הכספים בקופה. הא׳ א. ד. קורקיס מודיע בעל פה פרטים בדבר ה„פשישלושטש״ והא׳ ראובן אשר ברוידס — על „הכרמל״. לאחר ויכוח ממושך נתקבלו כל ההודעות, והובעה התודה לועד־הפועל ולועדות שתי מערכות העתונים. וכן נתקבלה החלטה, שעל פיה הוטל על מערכת ה„פשישלושטש״ לתת מקום לפרסום מאמרים הדנים בתולדות־ישראל וספרותו ואילו ה„כרמל״ — מאמרים בעלי תוכן ספרותי ומדעי כללי. אחר כך נקראו מברקי־ברכה אחדים ומכתב אחד מאת פרופ׳ ד״ר צבי בלקובסקי מסופיה, גם מאת האגרונום ד״ר ז. סוסקין מברלין הגיענו מכתב־ברכה בשמה של ה„ידישה פולקסצייטונג״. האספה מביעה את תודתה למברכים ועוברת לסעיף השני של סדר־היום — מסירת דינים וחשבונות על ידי הצירים השונים עצמם. רשות הדיבור ניתנת זה אחרי זה לצירי האגודות „ציון״, „ארץ ישראל״, „דגל יהודה״ (לבוב), „אהבת ציון״ (טרנוב), „דגל ישורון״ (זלוטשוב), „בית ישראל״ (קולומיאה), „ציון״ (בוצ׳ץ), „חובבי ציון״ (רישא), „ישורון״ ו„ציון״ (פשמישל), „ציון״ (רופשיץ), „שוחרי תושיה״ (סטרי), „ציון״ וה„פולקסבילדונגספאריין״ (דרוהוביטש), „ארץ ישראל״ (סטניסלב), „ארץ ישראל (טרנובז׳ג), „אהבת ציון״ (לאנצוט), „בני ציון״ (טרנופול), „אהבת ציון״ (סוקולוב), „חשמונאים״ (צ׳רנוביץ), „מכבי״ (פראג), „קדימה״ (ווינה). מלבד אלה דברו נאמנים מרוהטין, סאַנוק, יארוסלב, סניאטין; אלה האחרונים הודיעו על התייסדותן העתידה של אגודות ציוניות בעריהם. את זאת הודיעו גם צירים אחרים על סאמבור, פילזנו, מיאלאַץ, רימַנוב, טוכוב, סנדזשישוב, בוכניה, סאנדז חדשה, דמביצה ודוברובה. נוסף לכך הודיעו גם על ייסודה של אגודת צעירות „דבורה״ בלבוב. עם הדינים־וחשבונות של הצירים, שמתוכם נתבררה התפתחותה המהירה של תנועתנו, נסתיימו הדיונים של היום הראשון. בשעת הישיבה עצמה הופיע הד״ר נתן בירנבוים מווינה ונתקבל על ידי כל הנאספים במחיאות סוערות.

* * *

ביום ג׳, שלישי לח. ז. נבחרה לכל לראש הנשיאות. כיושב ראש נבחר מר משה שטרן — חבר במועצת־העיריה (סטרי), כממלאי־מקומו: דויד רודניק (טרנופול) וד״ר פ. מנרל (וינה). אחר הבחירות מרצה הד״ר ג. ציפר על התעמולה. האספה מחליטה: 1) להקים בכל ערי־גאליציה הגדולות ועדות־תעמולה, שעליהן לעמוד בקשר־תמיד עם הנהלת־המפלגה וגם בינן לבין עצמן; 2) להוציא לעתים מזומנות את הספריה העממית ובעיקר ספורים בעלי תוכן יהודי וכללי; 3) לדרוש מאת הסניפים למקומותיהם לסדר מדי פעם בפעם הרצאות וויכוחים וגם לארגן קורסים לתועלת קידומה של ההשכלה היהודית והכללית; 4) הכרזות־פרס על מחזות בעלי תוכן ציוני, כדי שיעלה בידנו בדרך זו להשפיע על התיאטרון היהודי וגם לקשור קשרים עם בעלי־המלאכות מישראל.

ה׳ מ. שפרכר מציע את תכניתו בדבר השנוי של ארגון המפלגה, הצעתו הועברה לאחת הועדות לשם עיון ודיון בה.

היושב ראש מקריא הצעה, שהוצעה בכתב, לעבור מיד לדיון בסעיף האחרון (הצעות) שבסדר־היום. היא נתקבלה. והנה אלו הן ההצעות שנתקבלו: ייסודה של אגודה יהודית־פוליטית (המרצה: ד״ר ג. ציפר), הוצאת לוח עברי־

פולני־אידי (המרצים: יהושע טהון, א. שטאנד, גרשום באַדר), הוצאת כלי מבטא מפלגתי בעברית, ומקום מערכתו בטרנוב (המרצים: לייבל טויביש וד״ר א. זאלץ). בזה נסתיימו מועצות היום השני.

ביום ג׳, רביעי לח. ז., לפני הצהריט ישב ראש באסיפה הד״ר ג. ציפר, ממלאי־מקומו: לייבוש ווינדבוים (רופשיץ) וזכריה מנדל שפירא (טרנוב).

ה׳ ל. מ. לנדוי מרצה על ייסוד מושבה מיהודי גאליציה בארץ ישראל. האספה מחליטה לבחור בוועדה לשם ייסוד מושבה בת 10 משפחות גאליצאיות, שעליהן יהא מוטל לכסות את שליש ההוצאות. לתכלית זו יהיה מן הצורך להוציא 10000 מניות, כל אחת בת 12 פלורין. ואת התשלום אפשר יהיה לפרוע בשיעור של 1 פל׳ לחודש.

בענין הסעיף שלאחר זה בסדר־היום: עמדתנו כלפי הקהלות שבגאליציה (המרצה ד״ר זאלץ) הוחלט: 1) האגודה הפוליטית, העומדת להיווסד, נתבעת לדרוש מאת המיניסטריון ומהנציבות, בכוח של פטיציה חתומה בידי המונים רבים, להוציא ככל המוקדם לפועל את חוקת הקהלות משנת 1890. 2) אגודה פוליטית זו נתבעת להשתדל ולפעול באסיפות־עם בערים השונות, שעם התקנת תקנוני־הקהלה החדשים להרחיב במידה רבה את צנזוס־הבחירה ולעורר את ההתענינות הכללית בענין הקהלה. 3) האגודה הפוליטית נתבעת לפעול בקרב הקהילות לטובת ייסודו של ארגון כולל את כל הקהילות.

אחר כך דנו בענין בתי־הספר שבגאליציה והוחלט להקים ועד יהודי לעניני בתי־הספר, להכריז על פרסים למורים ותלמידים העושים חַיִל בשפה העברית, לא להתעלם מבתי־הספר מיסודו של הבארון הירש, להנהיג תקונים בלימוד־הדת שבבתי־הספר התיכוניים.

אחר כך מרצה ה׳ מ. שפרכר על: עמדתנו כלפי הבחירות לחברות הפוליטיות למיניהן. הוחלט: 1) המפלגה משתפת עצמה בכל בחירות פוליטית. 2) מלכתחילה אין אנו מצהירים על דרך משותפת או ליכוד עם אומה או מפלגה כלשהי. דרכנו בבחירות תותווה מדי פעם בפעם על ידי הנהלת המפלגה. 3) בענין בחירות שליחי־העיריות מכריעים הסניפים המקומיים, היינו הציונים דמתא, ואילו בבחירות לבית־המחוקקים (פרלמנט בוינה) ולסיים הארצי — נתונה ההכרעה בידי הנהלת המפלגה בלבד. 4) הצירים שנבחרו בכוח השפעתנו אסור להם להצטרף לאחד החוגים הקיימים. 5) על האגודה הפוליטית לערוך אספות־בוחרים ולדרוש את החשת הגשמתם של התיקונים בחוקת הבחירות והעתונות. 6) הצירים היהודים נתבעים להשתדל, שהיהודים הקוראים עברית לא יהיו חשובים כאנאלפאביתים.

בענין הסעיף: התיקונים בלמוד הדת (המרצה: יהושע טהון), הוחלט, בין השאר, שנציג יהודי יהיה יושב במועצת בתי־הספר.

ועתה הרצה הד״ר זלץ על: יחסנו כלפי האגודות הלאומיות־יהודיות של האקדימאים. עם הסבריו וביורוריו של המרצה נתפתח וויכוח ער וחי מאוד, שבו השתתפו, מלבד הצירים מגאליציה, גם באי־כוח רבים, שהופיעו מטעם איגודיהם האקדימאיים. לא נתקבלו שום החלטות.

נתקבלה הצעת ארגון המפלגה ומיד ניגשו לבחירות שתוצאותיהן כדלהלן:

I. הנהלת המפלגה:
1. נשיא: א. ד. קורקיס.
2. סגן הנשיא: מ. שפרכר.
3. גזבר: קארל שטאנד.
4. מזכיר (פולני): אדולף שטאנד.
5. מזכיר (עברי): שלמה שילר.
6. נשיא וועדת־התעמולה בשביל גאליציה המערבית: ד"ר אברהם זאלץ.

II. וועדות־התעמולה:
א) בשביל גאליציה המזרחית: ל. מ. לנדוי וי. פרידמן (גזבר).
ב) בשביל גאליציה המערבית: מנדיל שפירא והירש בארד (גזבר).

III. וועדות־המערכת:
א) בשביל ה„פשישלושטש":
מר א. ד. קורקיס, עורך ראשי.
מר ק. שטאנד, אדמיניסטרטור.
מר דוד מלץ.
מר הייניריך גאבל.
מר שלמה שילר.
ב) בשביל „הכרמל":
מר ראובן אשר ברוידס, עורך ראשי.
מר ש. ארנולד, אדמיניסטרטור.
מר דוד הירש טיגר.

IV. המזכירות: ד. שרייבר, י. קורמן, ה. גאבל וא. וויס.

V. וועדת־הבקורת: א. אנדרמן (סטניסלבוב), לייבל טויבים (קולומיאה), וו. צימר (בוקרשט), מ. פומרנץ (טרנופול) ול. ווידנבוים (רופשיץ).

לאחר שניתנה הרשות בידי הנהלת המפלגה לקבוע את מקומה של וועידת־הצירים הבעה נעל הד"ר ג. ציפר את האספה אגב תודה לכל הצירים על בואם.

לאחר שירת „שיר התחיה" הציוני וקריאות־הידד לכבוד עם ישראל ולכבוד המפלגה הלאומית־יהודית נתפזרו הנאספים למקומותיהם.

* * *

ביום א' בשני לח. ז. בשעה 7 בערב, היינו ביום ראשון לדיונים, נערך מטעם אגודת „ציון" פה נשף מוסיקאלי לכבוד חג העשור לקיומה. בנשף השתתפו מלבד קהל־אורחים גדול גם כל הצירים. החגיגה נפתחה ב„שיר התחיה" הציוני, שהושר בפי מקהלת האגודה. לאחר זה קידם הנשיא מר קארל שטאנד את פני האורחים בדברי ברכה נלהבים מאוד. אחריו תיאר מר א. שטאנד, סגן־נשיאה של „ציון", בלשון־למודים את תולדותיה של האגודה. הנואם חילק את קורות התפתחותה לשלוש תקופות וסיפר על פעולותיה הפוריות וזכה לאותות הסכמה ומחיאות־כפים סוערות של הקהל. הנואם שלאחריו היה הסופר העברי הנודע מר ראובן אשר ברוידס. נסתפק בעובדה שנקבע שהעברית הקלאסית, שבה נשא הנואם את מדברותיו על

„אור ואוּר" Licht und Wärme הפעים עד למאוד את הנוכחים, עד שחשבו את עצמם מועברים לשעה קלה לימים רחוקים־קדמונים וטובים מאלה. אחר דקלומה של ילדה בת שמונה, הגב' דבורה ש פ י נ ר, שהפיקה את רצון כל הקהל, עלתה על בימת־הנואמים הגב' שושנה ה א ו פ ט, ליסר קשות ולדבר משפטים את הנשים על אדישותן ביחס לרעיון הציוני. ובסוף נאומה המוצלח מאוד פנתה הנואמת בלשון־שוועה אל הנשים שנכחו שסוף סוף תספחנה על שורת לוחמי־ציון ולשאת את דגל־ישראל ברמה. עם „שיר התחייה", שהושר בפי המקהלה והנוכחים מבין הקהל, נסתיימה חגיגה לא־רגילה זו.

* * *

ביום ב', בשלישי לח. ז., בחמש לפנות ערב, נגמרו כל הישיבות והדיונים, וכל הצירים יצאו כולם בצוותא אל התערוכה. בשעה תשע בערב נערכה מטעם הנהלת־המפלגה מסיבה משותפת לכבוד הצירים ובה השתתפו כ־120 איש. היתה זו שעה של התרוממות רוח גדולה למראה אנשים, שעד עתה לא הכירו זה את זה, אנשים בעלי מחשבות ורעיונות שונים ומשונים, צעירים וזקנים, גברים ונשים, שמרנים ומתקדמים, אקדימאים, דוקטורים, סוחרים וכו' והנה כל אלה ישבו שבת־אחים לכודי־אחווה ואצולי־אידיאה אחת ושאיפה לקראת מטרה אחת — מראה זה החדיר בלב כל אחד ואחד בינינו תקוה ועידוד להמשך עבודתנו. — אכן, אידיאה נעלה וגם נשגבה היא הציונות! ראשון הרים את כוסו לברכה מר ראובן אשר ב ר ו י ד ס בנאומו העברי על הנושא: „אמת ושלום". אחר כך הרימו את כוסותיהם ושתו לחיים לכבוד מאורעות שונים. מבין הברכות האלו ראוי להזכיר את זו שנאמרה בחרוזים לכבוד אגודת „ציון" ושנתחברה בידי העלמה קלרה ר ב נ ר. בהפסקות הושרו שירים עבריים: „שיר התחייה", „המנון האגודה" Bundeslied „שם במקום ארזים" ואחרים, ואגב כך שתו מיינותיה של המושבה ראשון לציון. בשעת המסיבה נתכבד יושב ראש מפלגתנו הא' א. ד. ק ו ר ק י ס על ידי המסובים בכבוד גדול. מבלי לדעת מראש, נגשו אליו נשיא אגודת „ארץ ישראל", הד"ר ג. צ י פ ר, וסגן־הנשיא של אגודת „ציון", ה' א. ש ט א נ ד להודיעו על התמנותו כחבר־כבוד של שתי האגודות האלה. ראשונה נאם ה' א. ש ט א נ ד ומסר לו, לחתן המסיבה, את תעודת־הכבוד ואחריו נאם הד"ר ג. צ י פ ר והגיש לו, מטעם חבר־הוועד, טבעת־זהב כתשורת־כבוד. שני הנואמים הרימו על נס את זכויותיו של מר ק ו ר ק י ס לטובת רעיוננו, את מסירותו שאין לפניה כל ליאות ואת רצון־עבודתו שאין לשערו כמעט. ה' ק ו ר ק י ס הודה, כשדמעות נוצצו בעיניו, על זכות „שלא זכה לה" — כדבריו — וכדרכו הצנועה תמיד השתדל להוכיח, שלא הגדיל לעשות, אולם הבטיח, וזה חשוב מכול, להתמיד ולהמשיך בעבודתו ללא הרף. תרועות־הידד, שהריע הקהל, הוכיחו שאינם מאמינים לדבריו על מיעוט העשייה, וביחד עם זה אמון ואמונה בהבטחתו להבא. המסובים השתעו עוד ארוכות ובטרם עלות השחר התפזרו השרידים לבתיהם.

ל ב ו ב.

ד"ר דוד ש ר י ב ר

ה ע ר ה: הילדה בת שמונה דבורה ש פ י נ ר היא אשת יהושע ראדלר (ר' בנימין) בירושלים ונפטרה זה מקרוב.

III

התנועה הציונית בגליציה

א.

מיום שנחרב בית המקדש ובני ישראל הלכו בגולה ונפזרו בכל הארצות, לא היתה התעוררות כ ל ל י ת של יהודי כל הארצות כהתעוררות הלאומית אשר בימינו. ההתעוררות הזאת הקיפה בזמן קצר את כל מפלגותינו ותקשרן בקשר אמיץ וחזק. במקום השפלות והעבדות, אשר גדלו בקרבנו במשך ימי גלותנו, באה התקוה הלאומית, האמונה ה מ מ ש י ת בתחיית־ישראל על אדמתו. האמונה הזאת הביאה רוח־חיים בעצמותינו היבשות, קירבה את הרחוקים, ובני־הנעורים יצאו בראשונה חלוצים לפני כל העם, עזבו את ארץ־מולדתם וישובו לארץ־ישראל לעבדה ולשמרה. ז א ת ה י ת ה ת ח ל ת ה ג א ו ל ה. ובעת אשר בארץ־ישראל התפתחו לאט־לאט מושבותינו התפשטה התנועה הלאומית בכל הארצות ותרכוש לה נפשות רבות בכל כתות העם. מרוסיה ורומניה באה למערב אירופה ובאשכנז, בצרפת ובאנגליה אספו כסף לתמיכת המושבות החדשות. התנועה הזאת היתה גם בארצות המערב לאומית בעיקרה, אם גם ראשית השתדלו על הרוב להלבישה צורה של גמילות־חסדים, אבל מרכז התנועה נשאר ברוסיה, אשר שם התפתח הפרוגרם הלאומי לכל סניפיו וחלקיו; הלאומיים ברוסיה לא השפיקו [=הסתפקו] ביסוד מושבות בלבד, מפני שכל עיקר עבודתם היה תחית־העם שאינה תלויה רק ביסוד מושבות, כי אם גם התעוררו ל ת ח י ת ה ל ש ו ן ו ל ת ח י ת ה ס פ ר ה [=הספרות] ה ע ב ר י ת אשר היא היא מיץ־חייו של העם; ומצד השני השתמשו באמצעים שונים להפיץ את האמונה בתחית ישראל על אדמתו בין כל בני העם ולהשפיע על חנוך הבנים ברוח הרעיון הציוני. בעקבות הלאומים ברוסיה הלכו הלאומים בגליציה אשר יסדו בשנת תרמ"ז חברת „ציון" (לפנים „מקרא קדש") בלבוב, ובתקנות החברה (שנדפסו בשנת תרמ"ט) סי' ב' נאמר: „מטרת החברה להפיץ דעת יעוד לאומנו ולהאדירה בין בני עמנו ב ל י כ ל ח פ ץ מ ד י נ י", והאמצעים, אשר על ידם אמרה חברת „ציון" להגיע למטרתה, הם: תחית שפת עבר, חגיגת ימי זכרון לתולדותינו, יסוד עקד ספרים וחדר־למקרא ועוד. ב ז ה ה ח ל ה ה ת נ ו ע ה ה ל א ו מ י ת ב ג ל י צ י ה. רק צעירים מעטים השתתפו ביסוד החברה הזאת, אשר ראשיתה מצער היה מאוד. בכנסיה הקטנה הזאת לא שלט איזה רעיון ברור אשר ביכלתו לרכוש נפשות, רק רגש חתום וסתום, איזה חפץ פנימי שא"א [שאי־אפשר] לבררו בדברים הלהיב את מוחות הצעירים האלה. החוברת הזארגונית „דער קאנטשיק" שי"ל [=שיצא לאור] בהוצאת חברת „ציון" (תר"ן) הוא ה מ נ י פ ס ט הראשון של הציונים בלבוב, כי הציעו בה בפעם הראשונה לפני קהל הקוראים בגליציה את דעותיהם ע"ד [על דבר] שאלת היהודים ועקרי התנועה. במאמר הראשון „אל הקוראים" ילחם הכותב בדברים בוטים נגד המתבוללים, אשר השפיעו בעת ההיא במידה מרובה על המונינו בערי המדינה על ידי חברתם „אגודת אחים" וכלי מבטאם "Ojczyzna" [=מולדת], ותוכן שני המאמרים האחרים הוא תנועת הישוב וערכה ונחיצות התאחדות כל יהודי

גאליציה בענינים מדיניים, איקונומיים ורוחניים. בסקירה כללית נרשם כבר פה הפרוגרם הציוני בחלקיו העיקרים, אם גם לא נתברר עוד פה כל צרכו היחס שבין העבודה לישוב הארץ והאורגניזציה המדינית בגאליציה, אשר אדותיו אדבר עוד בהמשך מאמרי.

יותר ברור הוא הפרוגרם הציוני בחוברת הפולנית שיצאה לאור בהוצאות תלמידי האוניברסיטה בשנת תרנ 'Jakiem być powinien program młodzieży żydowskiej' [מה צריכה להיות תכנית הנוער היהודי]. „אנחנו חפצים — יאמרו כותבי החוברת — לעבודה בכל כוחותינו, כדי שיתפתח עם־ישראל לחיים בריאים ושלמים, באומץ־לב נלחם בכל המכשולים אשר נמצא בדרכנו, פרוגרמנו הוא: לחם, השכלה, הכרת עצמנו ושווי זכויותינו". בהמשך הדברים מבררים הכותבים את חפץ הציונים בפרוטרוט, את השקפותינו על הענינים היקרים העומדים על הפרק ומאריכים לבאר את נחיצות יסוד מושבות בארץ ישראל וערך העבודה ההיא בפרוגרם הציוני בכלל. החוברת הזאת משנה [=משננת] את תוכן החוברת הזרגונית רק בדברים יותר ברורים. הנה כי כן עבדו הציונים בכל נפשם בהתפתחות הפנימית של הרעיון אשר התברר והתלבן אצלם בכל פעם יותר, ואמנם החוברת הנזכרה עשתה רושם גדול בכל ערי ארצנו והשפיעה במידה מרובה על הפצת רעיוננו בין תלמידי האוניברסיטה, אשר באו מרחוק ומקרוב ויכתבו ידם לציון. גם מכה"ע [מכתבי העת] הפולנים והרוטנים הקדישו מאמרים גדולים להחוברת ההיא, אם גם לא ידעו הטובה להם התנועה החדשה או לא, וגם עד היום הזה מחליפים הם את השקפותיהם בנוגע לתנועתנו ככל העולה על רוחם. המקרה היותר נכבד בהתפתחות התנועה בשנה ההיא היה יסוד מכה"ע הפולני "Przyszłość" (העתיד) היו"ל בלבוב פעמים בירח (מחודש אוקטובר 1892). על ידי מכה"ע הזה התפשט הרעיון הלאומי בין הנאורים היהודים במהירות רבה, על ידו מוכרחים היו ראשי־הציונים לברר לעצמם את הפרוגרם לכל פרטיו ודקדוקיו ועל ידו נקשרו הלאומיים המפוזרים בכל פנות ארצנו בקשר אמיץ וחזק ויהיו למפלגה א ח ת, לציבור העובד בדעה ובמחשבה אחת. על ידי „העתיד" נודע לנו כי, אמנם, ישנם רבים בערי המדינה החושבים כמונו והחפצים לתמוך אותנו בעבודתנו, ע"י „העתיד" נודענו להם והם אלינו. זאת ועוד אחרת: בימים ההם אשר החל „העתיד" להופיע נאסף מכה"ע "Ojczyzna" וחברת „אגודת אחים" נתפרדה. פעולות הציונים מצד האחד והרעש במחנה הפולנים בדבר חכירת כפרי פודהייצי ע"י יהודים ש נ ת פ ל נ ו מצד השני היו מלאכי־המות של ההתבוללות בגאליציה, אשר מיום נפלה לא יספה לקום. „מלאים תקות נעימות — כותבים המתבוללים ב„מלתם האחרונה" — החלנו את עבודתנו, קוינו כי הפולנים יקרבונו כאחים, קוינו כי בעזרתם נילחם בעד זכויותינו המדיניות והאיקונומיות וגם נוכל, אולם עתה רואים אנחנו כי קרבונו כאחים כל עוד שצריכים היו לעזרתנו, וכאשר החלנו לדרוש איזה שכר בעד עבודתנו אז התנכרו אלינו. עתה מוכרחים אנחנו להניח את כלי הקרב מידינו ולעזוב את שדה המערכה"... השפעת „העתיד" על התרחבות תנועתנו גדלה עד כי חצי שנה אחרי הוסדו (בירח אפריל 1893) יכולים היינו לקרוא בפעם הראשונה את שליחי הלאומיים מערי המדינה לעצרה ללבוב. העצרה הזאת, אשר היתה ביום כ"ג, כ"ד וכ"ה לירח הנזכר, בראה תקופה חדשה בהתפתחות תנועתנו בגאליציה; על ידה יצאנו מתקופת המחשבה לתקופת העבודה

המעשית, וביחוד נכבד ערכה של העצרה הזאת בהתפתחות תנועתנו, מפני ששם בארנו בראשונה את הפרוגרם של הציונים בגאליציה לכל חלקיו וסניפיו בדברים צחים וברורים.

ב.

על פי הפרוגראם היסודי שהוחלט אחרי ויכוחים ארוכים בעצרה הראשונה נפרדה העבודה הציונית לשני סניפים ראשים. מצד האחד חובבי־ציון בגאליציה חושבים את עצמם „לחלק מפלגת הציונים הכללית, אשר מגמתה לפתור שאלת היהודים על ידי יסוד מושבות בארץ־ישראל וסוריא ותכליתה האחרונה יסוד ציבור עברי בפלשתינא", ומצד השני הם „רואים חובה לעצמם לדאוג לצרכיהם המדיניים, האקונמים והרוחניים של יהודי ארצנו על ידי פוליטיקה יהודית בגאליציה". על ידי הפרוגראם הכפול הזה לבשה עבודת הציונים בגאליציה צורה חדשה השונה מהצורה שנתנו לה חו"צ בארצות המערב בכלל וברוסיה בפרט. הקורא בין השורות ימצא פה השקפה חדשה ועצמית, והמעמיק לראות יראה בהחלטה הזאת פסיעה גסה לפנים. העבודה הציונית, אשר נביאיה ומטיפיה ברוסיה צמצמו אותה בד' אמות שלה קולוניזציה ותחית הלשון ויעשוה לבריה דקה ומוגבלת, נסבה ורחבה פה ואינה נשענת יותר על משענת קנה רצוץ ואינה תלויה כולה באוירים השולטים מחוצה לנו, כי אם עומדת על בסיס אדיר וחזק ובידנו להטותה לחפצנו. רשאים אנחנו להחליט, כי פרוגראם זה הוא כעין ריאקציה נגד התלהבות חו"צ [=חובבי ציון] ברוסיה ליסוד מושבות עם כל תוצאותיה ותולדותיה. אמנם אין אחד בינינו אשר יטיל ספק בנחיצות הקולוניזציה ואשר יאמר להקטין ערכה אף כמלוא נימא; כולנו מאמינים ומקוים, כי על ידה ורק על ידה תבוא גאולה לישראל, אבל גם באנו לידי הכרה, כי החובה עלינו לסדר חיי ציבורנו בהווה וכי הציבור הזה מלא צרכים רבים ושנים, אשר אינם יכולים לחכות עד בוא היום הגדול, שאנחנו כולנו מחכים אליו, צרכים שאי אפשר להספיקם על ידי יסוד מושבות כי אם על ידי אחרים יותר פשוטים ויותר קרובים, הרחוקים והשונים בזמן ובמקום מהאמצעי העיקרי. הכרנו, כי על מפלגה, החפצה בתיקון האומה, להקיף את כל צרכיה, יהיו איזה שיהיו, כי עליה לתקן ולהשלים בכל מקום שצריך תיקון והשלמה. זה הוא החידוש הגדול שנתחדש בבית מדרש ציוני גאליציה, זה הוא השינוי הנמרץ בין פעולות הלאומי בגאליציה ובין פעולות אחיהם ביתר הארצות.

מתחכמים ומתנגדים יגעו למצוא סתירה בין שני חלקי הפרוגרם הנזכר ובחוברות ובמאמרים הוכיחו, כי לא רק שאין כל יחס אורגני בין הקולוניזציה הפלשתינית ופוליטיקה יהודית בגאליציה כי אם אדרבה הם סותרים עוד זה את זה. „אם עומדים אתם הכן — כדברים האלה דיברו מתנגדינו — לשוב לפלישתינה, מה לכם ולזכויותיכם בגאליציה, אשר גרים הנכם בקרבה?" אבל תקותנו הפלישתינית היא תקוה לעתיד, תקוה אשר מאמינים אנחנו שתמלא בזמן מן הזמנים, ואף האופטימיסטים היותר נלהבים שבנו אינם יכולים להאמין, כי הגאולה עומדת אחר כתלנו ואין לנו חפץ יותר באירופה ובזכיותיה. לעת־עתה הקולוניזציה נועדה בשורה ראשונה למען גולי רוסיה ורומניה ולאלה מבני ארצנו המוכרחים לעזוב את ארצם מחסרון פרנסה; ואף אם יהיו תנאי הכניסה לארץ־ישראל היותר טובים — מה שאינם עתה — ואף אם תנדב כל נפש ונפש

מישראל לטובת הישוב ויהיה בידינו ממון קורח ממש — מה שאין לנו עתה — ואף אם יהיו כל בני ישראל ציונים יעמדו כולם במקלם ובתרמילם מוכנים ומזומנים לעזוב את ארצות מולדתם ולשוב לארץ־ישראל — מה שאינם עושים עוד — גם אז אי אפשר יהיה להביא את כל המון העם בפעם אחת לארץ החדשה, מפני שכניסה פתאומית כזאת תסב סכנות אין מספר לא רק להגולים החדשים כי אם גם לאלה שכבר ישבו ויעבדו את אדמתם רבות בשנים. רק מתנגדינו המציאו את ההגדה, כי הציונים מכינים יציאה פתאומית של כל היהודים, למען הבאיש ריחנו בעיני העם, בעוד אשר אנחנו נשנה ונשלש בדברים ברורים, שהיציאה לארץ־ישראל שאנו חפצים בה תתנהג רק לאט־לאט, במתינות יתרה, על ידי התישבות חלקית וטבעית. היוצא מזה, שאין אנו גרים בגאליציה, שאין אנו יוצאים לא היום ולא מחר לארץ ישראל ועוד נשב פה שנים רבות, עוד נבנה בתים ונטע כרמים עד אשר יתקע בשופר גדול לחרותנו... ומפני שישיבתנו פה היא לעת עתה ישיבת קבע, אין אנו יכולים להסתפק בהזכיות המעטות שנתנו לנו על הניר, כי אם חפצים אנחנו להשתוות ליתר אזרחי־הארץ בזכיותינו כשם ששווים אנו להם בחובותינו. אין אנו יכולים לשבת בחיבוק ידים ולחלום חלומות שהממשלה בוראה בכל יום חוקים חדשים הלוחצים ודוחקים אותנו ומגבילים את ענפי פרנסתנו, בשעה שבבתי המחוקקים כותבים וחותמים את גזר דיננו ואין איש עומד לימינינו; אין אנו יכולים ואין אנו רשאים להשתעשע באידיאלים בשעה ששכנינו המרובים והחזקים מאתנו נלחמים נגדנו ביד חזקה ולוקחים את פת־הלחם מפינו, בשעה שמצד השני בנינו בערי־המדינה מחונכים על פי שיטה נושנה ומקולקלת ואינם מסוגלים אחר־כך למלחמת הקיום וידיעותיהם מעטות וחוג מבטם צר ומוגבל וכאשר יגדלו ויבואו בימים הולכים הם למלחמה, אבל אין כלי־זיין בידם. זאת היא הפוליטיקה היהודית שלנו וזה הוא היחס שבינה ובין הקולוניזציה הפלישתינית; אנו חפצים לקחת חלק בחיים המדיניים בפועל, אנו חפצים לדרוש את זכויותינו בקול רם ובדברים ברורים — ולא לבקש רחמים ותחנונים כעני בפתח; אנו חפצים לחנך את בנינו באופן המתאים לצרכי־חיינו ולהרוס את הקיר המסוכן המבדיל בינינו ובין הציוויליזציה האירופית, אנו חפצים להשכיל וללמד על ידי ספרים טובים ומועילים את המון בני עמנו, אשר למרות השירים ששרים זה רבות בשנים עודנו יושב בחושך ואינו רואה אור. זה הוא אדיר־חפצנו, לו אנחנו מקדישים את כוחותינו וכל יכלתנו ולא נחדול בעבודתנו ולא נעזוב את מקומנו, עד אשר נבוא אל המטרה.

העצרה הראשונה בראה, על יסוד הפרוגראם שבררנו בזה, האורגניזציה של המפלגה הלאומית בגאליציה; האברים המדולדלים והנפרדים היו לגוף אחד שלם ואורגני, אשר רוח אחד מחיהו. בראש האורגניזציה עומד „הועד הפועל" אשר בלבוב, בעבודה לוקחים חלקם ראשי־החברות בערי־המדינה ואנשי־סודו של הועד הפועל אשר בכל עיר ועיר. העצרה החליטה על דבר סדר העבודה לשנה הבאה ברשמים כוללים: אגיטציה גדולה בדיבור ובכתב בערי המדינה, יסוד מכתב־עת זרגוני, הוצאת ביבליותיקה זרגונית בעד העם (ע' ע"ד הצעתי זאת מאמרי „לתקן הספרה הזרגונית", „המגיד" גליונות 11, 14, 25), פעולות לטובת הפצת שפת־עבר וספרתה [=וספרותה] ועוד. מלאים תקוות נעימות, מלאים התלהבות וחשק נמרץ לעבודה ולפעילות עזבו חברי „ציון" את חדר־העצרה, רוח של תחיה ושל

גאולה היה מרחף על פני האספה ברגעיה האחרונים: הנאספים הרגישו, כי עומדים הם על מפתן תקופה חדשה, תקופה שתביא שינויים נמרצים בחיינו הפנימיים והמדיניים, ושם במרחקים ראו את העתיד הולך ומתקרב אלינו בצעדי־און — העתיד שיביא לנו גאולה וחירות ואשר אליו אנחנו מחכים זה אלפים שנה.

ג.

בספורו „שלג" מתאר אלכסנדר קולאנד את המלחמה בין הדור ההולך והדור הבא בנורווֹיגיה: הכומר דניאל יירגינס היושב בחדרו ונלחם במאמריו נגד התנועה החדשה, מבטל בלבו את הצעירים המבוהלים העומדים בראשה, אלה האנשים המוכים בסנוורים, הרודפים אחר הצל והמליצה שאפשר לנצחם בהבל־פה; אבל כראותו את ארוסת־בנו וכשמעו את דבריה הברורים והחזקים, מיד הוא מרגיש את הד קול־החיים החדשים הבאים בסופה ובסערה ואזניו שומעות בצעדי־הענק של הדור החדש הבא ביד חזקה ובזרוע נטויה ופוסע על החורבות ועל הקברים של הדור ההולך ברוח־גבורה ולב אמיץ — ולבו נמלא פחד ודאגה.

כדברים האלה אנו רואים גם בארצנו בשנים האחרונות. כדניאל יירגינס בשעתו שחקו בזמן האחרון נאורינו, האוחזים רסן־הקהילות בידיהם, להציונים ולמעשיהם — וממכון שבתם הגבוה הביטו על הפעולות האלה כעל מעשי־נערות, שאינו כדאי לטפל בו. אבל ימי הילדות לא ארכו ולתמהונם ראו הגיבורים האלה בזמן קצר מאד, כי זה הילד הנחשב בעיניהם למאום היה לאיש, כי הגדי נעשה תיש וקהל התיישים הולך ומתרחב בכל חלקי־ארצנו. את ההתרחבות הזאת יכול היה לראות כל איש אשר עיניים בראשו מיד אחרי העצרה הראשונה: נסיעות האגיטציה — אשר החלו בירחי־הקיץ 1893 ולא חדלו עד היום הזה — הראו לדעת, כי תנאי־החיים והחינוך בארצנו מוכשרים מאד לאגיטציה ציונית, כי הדור ראוי לכך, וכי ביחוד בני־המונינו בערי־המדינה מבינים אותנו ואת חפצנו הבנה גמורה ומוחלטת. „במשך עבודתנו — מספר „הועד הפועל" בדין וחשבון שהציע לפני העצרה השניה — באנו לידי הכרה, כי בשורה הראשונה עלינו להתקרב אל ההמון הפשוט וביחוד אל מפלגת היראים. הכרנו, כי חסרה לנאורינו התשוקה לכל עבודה אידיאלית ברוח הלאומי, אם גם החלו לכחד את התבוללותם תחת לשונם בסיבת התפשטות הרגש הלאומי בין כל כיתותינו [=מפלגותינו]; הכרנו, כי ההמון הפשוט מוכשר ומסוגל לאידיאלים, וכי בו נמצא את התמיכה העיקרית". בכל מקום בואנו קבלונו בני ההמון בידים פתוחות, נהרו למאות ולאלפים לאסיפות שאספנו ומפניהם המלאות התלהבות והתפעלות יכולים היינו לראות בעליל, כי מרגישים הם את הלחץ והדחק בכל פינה שהם פונים, כי שמחים הם לשמוע את הדברים שעלו גם על לבם זה כבר, וכי מלבם הוצאנו מלים. ההסכמה הכללית הזאת של כל מפלגותינו בערי־המדינה חיזקה ואימצה את לבבנו בראותנו כי אין אנו בודדים במחשבותינו, כי החפץ שאנו שואפים אליו הוא גם חפץ כל העם במעמקי־לבו ובחדרי חדריו. במשך נסיעותי בחדרי־המדינה (בקיץ 1893 ובקיץ האחרון) הכרתי (ואינני מסופק כי גם חברי ר' לייבוש מנדל לנדא והד"ר גרשון ציפר הכירו כזאת), כי אחינו היראים בערי המדינה קרובים אלינו רב יתר מאשר נחשוב בסקירה שטחית, וכי ביחוד בגאליציה המערבית חפצם הם להתקרב אלינו בלב שלם ולהשתתף אתנו בעבודתנו להרמת קרן ישראל. התקרבות החסידים אל

תלמידי האוניברסיטות הוא הנצחון היותר גדול והיותר נכבד של הציונים בגאליציה. כל אשר השתתף בחיינו הפנימיים בשנים האחרונות, כל אשר ראה את המחיצה בין החסידים והנאורים שגדלה בכל פעם יותר, כל הזוכר את המלחמה הכבדה בין שתי המפלגות, את ה„שומר ישראל" ו„מחזיקי הדת" בשעת תיקונם, בשעה שעמדו מזויינים אלה מול אלה על שדה־הקרב — מי שראה וזוכר את כל המקרים המעציבים האלה שהכאיבו כל חלקה טובה בקרבנו ויעשו פרוד בין הדבקים שכמעט אי אפשר לתקנו, ידע גם את ערכה של ההתקרבות, שרשמיה הראשונים נראים בהתפתחות מפלגתנו בשתי השנים האחרונות. הנסיעות השפיעו גם במדה מרובה על התפתחות הרוח הציבורי בין בני־עמנו בכלל. בכל מקום בואנו עלתה בידנו להעיר את בני־ההמון משנתם ולהוציאם מגבולות פרטיותם אל הכלל כולו, שהם בשר מבשרו, נסיעותינו הביאו את יהודי ארצנו לידי הכרה, שלא די לאדם לדאוג לצרכיו ולצרכי־ביתו, כי יש עניינים וצרכים משותפים לציבור כולו וכי לחכלית זו דרושה עבודה משותפת, אשר על כל אחד לקחת חלק בה כפי יכלתו. הרשות לאדם לחשוב על דבר מפלגת הציונים ככל העולה על רוחו, הרשות גם ל„גדולינו" לעקם את „חוטמיהם הנכבדים" בשביל הצעירים המבוהלים שמביאים סכנה לישראל — כאשר עשה זה מקרוב אחד מאפיטרופסינו היושב בועד המחוקקים [=פרלמנט] —, אבל זאת יודה כל הרואה בעינים פקוחות, כי התנועה הציונית הביאה חיים חדשים בעצמותינו היבשות, כי על־ידה התעוררו בני־ההמון לפעולות ציבוריות ולעניינים הנוגעים אל הכלל, וכי אלה הרשמים והסימנים הראשונים, אם גם אינם בולטים עוד, הם התחלת תקופה חדשה בהתפתחותנו הפנימית והמדינית בארצנו. ואמנם, הפולנים והרוטנים הכירו עד מהרה את ערכו הגדול של נסיעותינו וירבו לדבר אודותן במכתבי־העת במאמרים ארוכים, שבאו על הרוב במקום הראשי. די להזכיר, כי האספה שהיתה בקיץ העבר בבורישלב נתנה ענין לכל מכתבי־העת הפולנים והרוטנים לענות בו זמן רב, ואלה האחרונים חיוו את דעתם לא בסתר, כי אינם מתנגדים לתנועה החדשה ואדרבה מקויים הם, שברבות הימים ישתנה על יד זהי מצב הדברים בגליציה לטוב. רבים ממכתבי־העת עיקמו, אמנם, הכתובים והודיעו בשמנו דברים אשר לא אמרנו עד שמיכרחים היינו לפשט את העקמומיות במאמרים מיוחדים ששלחנו למכתבי־העת; אבל בכולם, ממכתב־העת האכרי „חליבורוב" ועד הגבוה שבגבוהים „טשאס", ניכר היה, כי גדול ערך האגיטציה החדשה בעיניהם וכי רואים הם מראש, שאחריתה ישגה מאוד. בעת ההיא כתב גם טיאופיל מירונוביטש את מאמרו הגדול: "Radykaliści żydowscy" במכתב־העת „גאזיטה נארודובה" (בכ"ח פרקים, יצא אחר־כך בהוצאה מיוחדת) ויספר בהרחבה קורות התנועה החדשה וראשית התפתחותה, וממילא מובן כי בא גם — כנהוג — לידי החלטה, כי „הציונים אינם מסתפקים רק בשווי־זכויות ושיבתם לארץ־ישראל, כי אם חפצים הם להכניע את כל העולם תחת ממשלת היהודים ולכן עוסק הבארון הירש בהתישבות ארגנטינה מצד האחד והציונים בהתישבות ארץ ישראל מצד השני — וכל העולם כולו באמצע"... אבל יהיה איך שיהיה, על ידי הרעש שהתעורר במכתבי־העת בארצנו הוכרחו גם נאורינו לתת דין וחשבון על דבר התנועה החדשה, שנראתה להם בראשונה כשחוק־ילדים ולאט באו לידי הכרה, שהתנועה חיה וקיימת, שהיא הולכת

ומתרחבת בתמידות ואי־אפשר לבטלה בהבל פה ובלי ספק שבו גם הם, כגיבורו של קולאנד, בפנים זועפות לחדרם הבודד ומלבם יצאה האנחה: אמנם חיה היא — העת החדשה.

ד.

פה מקום להעביר בסקירה כללית את התועלת הרבה, שהביאו לנו ה נ ס י ע ו ת גם מצד אחר, שאינה קטנה בערכה מהאגיטציה בעצמה. על ידן יכולים היינו לראות בעינינו את חיי־ההמון, אשר ידענו אותם עד כה רק מפי השמועה. יכולים היינו על ידי ה ת ק ר ב ו ת מ מ ש י ת א ל ה מ פ ל ג ו ת השונות בערי־המדינה לגלות טפח וטפחיים ולחדור אל תוך החיים ההם עד לעמקי־עמקיהם, יכולים היינו לראות כי בעיקרים נכבדים רבים המצב האמתי שונה מאוד מאשר מקובל הוא על ידי הדעה השולטת, כי הרבה דברים נשתנו במשך הזמן שינוי גמור, פשטו צורה ולבשו צורה — וכה היו לנו הנסיעות ללימוד המרחיב את הדעת, לבית־מדרש המתווך את הידיעות היותר נכבדות, שהן הן עיקר ההכנה הדרושה לעבודתנו. כל עבודה ציבורית, הנשענת על השמועה ועל ההשערה, היא פורחת באויר ואינה יוצאת ידי חובתה; על העוסקים בצרכי ציבור ב א מ ו נ ה החובה להתקרב אל הציבור ולהכירו הכרה ברורה ומדויקת.

בראשונה עלי להזכיר, כי הדעה המקובלת על דבר החסידים ויחסם אל הנאורים בערי המדינה משובשת מאד. רבים חושבים עוד היום, כי הנאורים בערי המדינה הם מפיצי־האור וההשכלה, כאשר היו בימי ר' יהודה לייב מ י ז ס ו ר' יוסף פ ר ל והחסידים הם היושבים בחושך, השונאים את בעלי המכנסים הארוכים תכלית שנאה, המחרימים גם את לשון־הקודש מפני שספרי מינות נושרים מחיקה ועוד כהנה. כל החושבים כזאת אינם אלא טועים; העתים נשתנו לגמרי, הנאורים מ ה י ו ם הם על הרוב (ממילא מובן שיש יוצאים מן הכלל הזה, אשר שמחתי מאד להכירם) בריות מגושמות שאיבדו את היהדות וחיי הציבור אינם נוגעים אל לבם כלל. את רוח ישראל אינם יודעים ואינם חפצים לדעת, ואוי לו לאיש אשר יעיז להזכירם, כי בשעותיהם הפנויות הם גם יהודים. באחת מערי גליציה המזרחית, אשר רוב מספר יושביה הם יהודים, ענה אותי רוקח על הצעתי, שיחתום על „העתיד" המוקדש לעניני היהודים: „אני רוקח ולא יהודי", וברוח הזה דיברו אלי הרבה מהנאורים הנכבדים בקהילותיהם כמעט בכל מקום בואי. לעומת זאת החסידים הם על הרוב אנשים שקראו ושנו הרבה, מעורבים בין הבריות ולבם פתוח לכל עניני הציבור. ביחוד ראיתי לשמחת לבי כמה ג ד ל ה א ה ב ה ב ל ש ו ן ה ק ו ד ש ב י ן ה ח ס י ד י ם ו ב נ י־ ה ה מ ו ן ו כ מ ה ר ח ב ה י ד י ע ת ה ב י נ י ה ם. יכול אני להחליט, כי הדיבור העברי הוא, כפי מצב הדברים בארצנו, אחד האמצעים היותר נכבדים לחזק לב העם ולאחד את כל חלקיו ומפלגותיו אחדות שלמה ואמתית, הפעולה שפועלים על כל השומעים דברי דורש העומד על הבימה ומדבר עברית במהירות על דבר העניינים העומדים על הפרק, יכול לערוך [=להעריך] רק האיש, ששמע דרשה כזאת וראה בעיניו את התלהבות הנאספים. כל מלה עברית הבאה מעל הבמה היא כעין ניצוץ היוצא ללהב, הנאספים, אשר על הרוב כיום מבינים היטב את דברי הדורש, שוכחים רגע את הגלות כשמעם איש מדבר אליהם על דבר עניניהם ע ב ר י ת, ובתחית הלשון הם רואים התחלת התחיה הלאומית בכלל.

ולא רק שמבינים עברית כמעט בכל ערי ארצנו, במקומות אחדים התוכחו גם הנאספים על דבר דברי הדורש ורוב הדברנים דברו עברית במהירות ויביעו בנקל את כל מחשבותיהם, וגם בשיחה פרטית נוכחתי, כי רבים מאד ביניהם הממהרים לדבר עברית ואשר הדיבור העברי הוא להם עונג רוחני שאין למעלה הימנו. החברות הרבות, שנוסדו זה מקרוב בערי המדינה יכולות בנקל להספיק את צרכי חבריהן בפנה זו על ידי יסוד „אגודות דוברי עברית" כהחברות שפרחו לפני שנים מעטות ברוסיה וגם בלבוב. השעה מוכשרת עתה לכך; הכל יודעים ומודים כי הדיבור העברי אינו רק אמצעי כאשר אמרתי כי אם הוא גם אחד מצרכי הציבור היותר עיקרים ואני מאמין, כי ברוב ערי ארצנו ימצאו רבים אשר בנפש חפצה יקחו חלק באגודות כאלה, איש איש כפי כוחו וכפי יכלתו.

נקודה שחורה ומעציבה בחיי המוננו היא עברינותם המדינית. באותה המידה, שבקיאים הם בעניניהם הפנימיים, בעניני קהילותיהם, וחברותיהם ועיניהם פקוחות לראות את כל הנעשה — באותה המדה עצמה חסרה להם כל הבנה בנוגע להנהגת המדינה ומצבם האזרחי. אחד המחזות היותר מעציבים בפינה זו הוא הפחד מפני הפקידים והממשלה, אשר סיבתו העיקרית היא, מלבד ההרגל והירושה מדור דורות אותה העברינות בעניינים מדיניים שהזכרתי. ראש־המחוז הוא על הרוב הדן יחידי ולמשמעתו סרים בני־המוננו בערי־המדינה, כאילו היה הוא הגבוה על הגבוהים שאין להרהר אחר מידותיו. הם מוותרים על זכויותיהם, מוותרים על חפציהם במקום שיש איזה התנגדות לראש־המחוז ולהפקידות. בקיץ האחרון קראנו לאסיפה באחת מערי גאליציה הדרומית ליום א׳ ועל סדר היום שבית יום הראשון. כאשר נודע הדבר לראש־המחוז ביקש תואנה לאסור את האספה משום איזה שגיאה חיצונית, וכאשר באנו ביום השני להעיר ההיא להכין את האספה ליום א׳ הבא, היתה כל העיר כמרקחה, כאלו עמדה המרידה הסוציאלית אחורי כתלינו, וחשובי־העיר ביקשו מאתנו, שנמחוק את ענין שביתת יום הראשון מסדר־היום, מפני שאין דעת ראש המחוז נוחה הימנו. נגד הפחד המוגזם הזה, שאין לו כל יסוד ואשר יפריע כל עבודה מדינית, עלינו ללחום בדיבור ובכתב. מפני שפלוני בן פלוני חפץ לשחרר את בנו מעבודת־הצבא או להוריד את המס שהושם עליו וכדומה, אין כל העדה מחוייבת להשתחוות לפני פקיד־המחוז וללחך עפר־רגליו. ולא רק שר־המחוז הוא החותך חיים לכל חי, כי אם כל פקיד גדול או קטן אשר כפתורי־זהב על בגדו הוא מחוסר מעט מאלהים. כל האגיטציות וכל האספות וכל המאמרים שבעולם לא יועילו, כל עוד לא נבוא לידי הכרה, שאין אנחנו עבדים לפקידים בעלי כפתורי־זהב ואין אנו תלויים בדעתם וברצונם, כי אם שאנחנו אזרחים נאמנים לממשלתנו הרוממה, הדואגים למצבם ולהתפתחותם ככל אשר ירשו להם חוקי־הארץ. מצבנו לא ישתנה כל עוד שנחרד לכל קול עלה נדף ונרכין את ראשנו בפני כל גזרה שגוזרים עלינו.

ה.

כחצי שנה אחרי העצרה הראשונה בלבוב, נוסדה האגודה האוסטרית „ציון" לתמיכת המושבות בסוריא ופלישתינא, אשר מרכזה בווין. אספת האגודה הראשונה, שהיתה בווין בימים הראשונים לירח ספטמבר 1893, הראתה, כי מצער מאד ראשיתה וכי במספר הקטן של החברות שנסתפחו לאגודה לוקחת גאליציה מקום בראש. לאספה

באו צירי שש חברות לישוב ארץ ישראל, מהן ד׳ בגאליציה (לבוב, רזישוב, טארנוב, קראקא) והחברות בווין והוראזדוביץ (בביהם), אולם לשם האמת ההיסתורית עלי להגיד פה, כי רוב החלטות האספה ההיא נשארו על הנייר והנסיונות בשנה האחרונה הוכיחו, כי הועד הפועל בווין אינו עוסק בעניני האגודה בהתמדה הדרושה וכל מה שנעשה במשך השנה להרחבת רעיון הישוב וליסוד חברות חדשות נ ע ש ה ר ק ב ג א ל י צ י ה בהשתדלות הועד הפועל הלבובי. האגיטציה בביהם ובוקובינא נשארה חלום יפה. השתתפות האגודה בבנין יקב בסביבות המושבה רחובות נשכחה כמת מלב וייסוד „אגודת־מסחר לתבואות ארץ־ישראל״ (שהוחלט בכל הדעות על פי הצעת הד״ר ז א ל ץ וכותב הדברים האלה) יוצא זה עתה לפעולה בשנוי צורה מעט על ידי חברת „מחית ארץ ישראל״ בלבוב. בסיבת המצב הזה לא יכלו גם צירי האגודה האוסטרית להשפיע על מהלך המועצות בקונפירנציה הפאריזית (פיברואר 1894) ואפשר היה להחליט שם דברים אשר, לפי דעתי, רוב חו״צ בגאליציה מתנגדים להם. כמובן התפשטה ביניגו ההכרה, שנחוץ להביא שינויים נמרצים בהתרכזות החבורות לישוב ארץ ישראל וימים רבים עמד הענין הזה על הפרק, אולם גם השינויים שנתקבלו באסיפה השניה (שהיתה בלבוב בימים האחרונים לאוגוסט ש״ז) הם רק ה צ ל ה פ ו ר ת א, כאשר אברר עוד בהמשך דברי. — אספה שניה אשר החלטותיה נקברו בים השיכחה, היא גם א ס פ ת ה צ י ו נ י ם ה א ו ס ט ר י ם, שהיתה ביום א׳ נובמבר בקראקא. מטרת האספה ההיא היתה לאחד את כל ציוני אוסטריה לאגודה אחת כללית, מבלי נגוע בחוג פעולותיה של האגודה הארצית בגאליציה; מצד השני ביקשה האספה להחליט על דבר השתתפות הציונים בבחירות לועד המחוקקים שעמדו בעת ההיא אחורי הכותלים, כי כנודע הציע אז ט א פ י את החוק לשנוי־הבחירות וכמעט לא היה ספק בדבר, שהממשלה תסגור את בית המחוקקים ותכין בחירות חדשות. בין כה וכה נשתנה מצב־הדברים, בית המחוקקים לא נסגר, המינסטריום טאפי הלך בדרך כל הארץ ובמקומו בא מיניסטריום חדש — שנתחדשו גזרותיו, אבל למרות השינוי הזה, שבא בדרך פתאומי כמנהג אוסטריה, רוב החלטות האספה בקראקא עוד היום בתקפן ומקרה מעציב הוא, כי הועד הלבובי לא לקח חלק באספה ההיא בסבת איזו השקפה משובשת שהתפשטה בין חבריו וכי עוד היום מחזיק הוא בהתנגדותו להתרכזות הציונים האוסטרים לאגודה אחת. — שני ימים אחרי האספה ההיא, שלא נולדה בשעה מוצלחת, יצא בלבוב הגליון הראשון למכתב־העת הזארגוני „דער כרמל״, ובזה עשתה תנועתנו בגאליציה צעד גדול קדימה, לא רק שבכלל חסר היה עד העת ההיא ליהודי ארצנו מכתב־עת בשפה המדוברת, אשר יאיר את עיני ההמון על דבר הענינים והמקרים היותר נכבדים הנוגעים אל עצמו ואל בשרו, כי אם גם נחוץ היה למפלגתנו בשורה ראשונה לברוא לעצמה כלי מבטא, כדי להפיץ על־ידו את דעותיה בין המון־העם ולסלול את המסילה לפעולותיה העתידות, שיכולות לצאת לפעולה רק בהשתתפות המון־העם ובעזרתו. בשני מאמרים ראשיים („צו וואס די צייטונג״, „וואס מיר ווילן״) בררה המערכת את חפצה ומגמת פניה ותחווה את דעתה, כי מטרת מכתב־העת אינה רק לספר המקרים המתהווים בחיים כי אם גם „ל ע ש ו ת פ י ר ו ש לחיים. להראות המעשים והפעולות אשר עלינו לעשות, כדי להטיב את המצב, לגלות את המגרעות והחסרונות בכל מקום שהם ולבקש תחבולה לתקנם ולמנותם״. מכתב־העת הנ״ל התפשט ברוב

ערי־המדינה, בכל מקום בואו העיר את הנרדמים לחיים חדשים, אך למרות כל אלה רק מעטים מאד הכירו את נחיצותו, ולכן היו ההכנסות מעטות ורק בכבדות מאד יכול היה „הועד הפועל" להחזיק את מכתב־העת הזה הדורש הוצאות רבות.

ו

במשך השנה ראינו, כי יגיעתנו לא היתה לריק, ובקיץ האחרון יכולים היינו לראות לשמחתנו את תוצאות העצרה הראשונה, שני מכתבי־העת שלנו ונסיעותינו. מכל פינות ארצנו באו ידיעות על דבר ייסוד חברות לאומיות, כמעט בכל הערים הגדולות והקטנות נמצאו אנשים בעלי־התלהבות, שהקדישו כוחם וזמנם לעבודה הלאומית ובני־המוננו מיהרו לבוא תחת כנפי המפלגה הציונית באופן אשר לא פיללנו. כדי לתת מושג מדויק מהתלהבות התנועה ארשום בזה את כל החברות הציוניות הנמצאות עתה בארצנו, מספר חבריהן וזמן יסודן כפי הידיעות שבאו לי בימים האחרונים מ„ועד הפועל" הלבובי על ידי נשיאו חברי ה' א. קורקיס. במקומות אחדים חסר מספר החברים וטוב יעשו ראשי־החברות ההן, אם ימלאו החסרון על ידי הודעות במכתב־העת, למען תהיה השקפתנו על מצב התנועה שלמה ומדויקת.

לוח סטטיסטי על דבר החברות הלאומיות בגליציה

א) בוטשאטש: ציון, 250 חברים (1894)
ב) ברזאן: בני ציון, 40 חברים (1894)
ג) דרוהוביטש: ציון 71 חברים (1894)
ד) דרוהוביטש: אשויאטה לודובא, 130 חברים (1894)
ה) זלוטשוב: דגל ישורון? (1894)
ו) טוכוב: ציון?
ז) טארנוב: אהבת ציון, 301 (1891)
ח) טארנובז'יג: ארץ־ישראל? (1894)
ט) טרנופול: בני ציון? (1894)
י) יארוסלא: בני ציון 100, (1894)
יא) לבוב: ציון 114 (1894)
יב) לבוב: ארץ ישראל, 119 (1893)
יג) לבוב: דגל יהודה? (1893)
יד) לבוב: דבורה, 50 (1894)
טו) ליסק: ציון? (1894)
טז) לאנצוט: אהבת ציון, 45 (1894)
יז) מונאסטרז'יסק: ציון? (1894)
יח) סוקולוב: אהבת ציון 60 (1894)
יט) סטאניסלא: ארץ־ישראל, 300 (1894)
כ) סטריא: שוחרי תושיה 100 (1894)
כא) סטריא: אדמת ישראל־
כב) סמבור: בני ציון 120, (1894)

כג) סאנוק: ישורון ? (1894)
כד) סניאטין: בני ציון 80, (1894)
כה) פודבולוטשיסק: דגל יהודה? (1894)
כו) פילצנו: ציון ? (1894)
כז) פשמישל: ציון, 310 (1893)
כח) פשמישל: ישורון ? (1894)
כט) קולומייא: בית ישראל, 90, (1894)
ל) קראקא: שפת אמת, 200, (1892)
לא) קראקא: חובבי ארץ־ישראל, 95, (1893)
לב) קראקא: לבנון ? (1894)
לג) קשאנוב: בני ציון (1894)
לד) רופטשיץ: ציון 80, (1894)
לה) רזישוב: חובבי ציון, 150, (1893).

יש לנו איפוא ל"ה חברות ציוניות הכוללות (אם נחשוב גם את החברות שלא נודע לנו מספר חבריהן) בערך ד' אלפים חברים. ה' חברות נוסדו בשנת 1893, כ"ו בשנה האחרונה והשאר בהשנים הקודמות. החברות היותר גדולות במספר הן: פשמישל, טארנוב וסטאניסלא, בעוד אשר בלבוב וקראקא מעט מספר החברים. רוב החברות (בערך כ"ד) הן סניפים לאגודה האוסטרית „ציון" ומטרתן תמיכת היישוב, אולם רובן יש להן גם חדרים־לקריאה ועקד־ספרים, ועל ידי זה אופן הנהגתם אינו מתאים לתקנות האגודה והוצאותיהן מרובות מכפי שנקבע בתקנות ההן. על פי מצב הדברים בארצנו קשה להחזיק חברות העוסקות רק בישוב הארץ וכפי שהורה הנסיון רוב החברות האלה אינן מסתפקות בקיבוץ כסף לבד, כי אם מקיפות את כל סניפי העבודה. בסיבת המצב הזה השתתפות החברות האלה בפעולות האגודה היא רק חלקית, בעוד שבעיקרן תלויות הן באורגניזציא הארצית, אשר מרכזה בלבוב. לאספה השניה של האגודה האוסטרית „ציון", שהיתה בלבוב בימים האחרונים לירח אוגוסט, שלחו רק חברות אחדות (בערך ט') את ציריהן, בעוד אשר לעצרה השניה של המפלגה הציונית, שהיתה בלבוב בימים הראשונים לספטמבר ש"ז, באו שליחי כל החברות, בערך שמונים במספר. בעצרה ההיא הוחלטו ענינים נכבדים מאוד בנוגע לפעולת המפלגה לשנה הבאה. האורגניזציה רחבה על ידי בחירת שני ועדים לאגיטציה (האחד בלבוב והשני בטרנוב), אשר עליהם לעזור על יד „ועד הפועל" בעבודתו הקשה, גם הפעולות בנוגע לבחירות לועד המחוקקים ולועד הארצי, כמו כן יחס הציונים להנהגת הקהילות ותיקון לימוד הדת בבתי־הספר התיכונים נתבררו לכל חלקיהם. ההחלטה היותר נכבדה, העולה בערכה על כל יתר החלטות העצרה השניה, היא ליסד „חברה מדינית", אשר כפי שנודע לי בימים האחרונים תקיף את כל יהודי אוסטריה וחוג פעולתה מדינת־אוסטריה כולה. מטרת החברה היא על פי סימן ב' מתקנותיה: „החינוך המדיני של המון־עמנו, העבודה בעד כל צרכי־היהודים, ביחוד המדיניים והאיקונומיים, שמירת זכיותינו בתור אזרחי הארץ והמדינה, ובתור חברי הערים והקהילות." מהאמצעים המפורשים בסימן ג' אזכיר רק: אסיפות החברים בערים שונות, אסיפות־עם, יסוד

בתי־עקד וחדרים־לקריאה, הפצת מכתבי־עת, חוברות וספרים הנוגעים לעניני החברה, ערוכת בקשות ודיפוטציות להפקידות ולהממשלה בעת הצורך, השתתפות בבחירות לועד המחוקקים, לועד הארצי, למועצות העיר ולהנהגת הקהילות. ייסוד החברה המדינית היא פעולה רבת־הערך, הראויה לתמיכת כל מפלגותינו. אין מן הצורך לברר פה, כמה תלויה ההתפתחות הרוחנית בתנאי החיים האיקונומיים, אין גם מן הצורך לברר, כי האושר האיקונומי הדרוש לחיים טבעיים כאויר לנשימה לא יבוא מאליו ולא ינתן במתנה כי אם תלוי הוא בעיקרו בעבודה מדינית תמידית, אם גם יש עוד היום תמימים החושבים, כי שאיפותינו המדיניות הן „מליצות וחלומות שלא יהיו ולא יקומו" („המגיד", גליון אחרון) והגוזרים בתור חוכרי היהדות „האמתית" על כל הציבור שיעסוק רק ב„שיבת לב בנים לחיק אומתם", כאילו היינו יושבים כולנו שלווים ושקטים איש תחת גפנו ותחת תאנתו וכלום אנו חסרים רק המליצה היקרה של „חיק־אומתנו" וכאילו אפשר היה להגביל את הפעולה הציבורית בתלמוד השפה, בעוד אשר צרכי־הצבור וסיפוקו תלויים זה בזה כצרכי כל אורגניזם החי ומתפתח ואי אפשר להסתפק בסיפוק צורך אחד כשם שאי אפשר להחזיק איזו בריה בחיים על ידי שנרחץ למשל בכל יום את אצבעות ידיה ורגליה. ומפני שיודעים ומכירים אנחנו את היחס הזה שבין צרכינו השונים, אין אנו יכולים להסתפק בפעולה הספרותית ועבודתנו מקפת את הכל. החירות המדינית, שאנו שואפים אליה, הוא התנאי העיקרי להתפתחותנו הרוחנית והלאומית ולחיינו הציבוריים, ולכן מקדישים אנחנו לה את כל כוחותינו. לפני יותר ממשים שנה קרא ליאופולד צונץ, שהיה בודאי יהודי אמתי את הדברים החוצבים להבות: „בסבלנות הסובלת את ירידתנו ולא את התקדמותנו, הנותנת מחסה בלא כבוד, חובות בלא זכויות, בסבלנות כזאת איני רואה אהבה וצדק. כבר באה העת לתת ליהודי אירופה זכות וחירות במקום הזכיות והחרויות; לא מחסה מצומצם ושפל, כי אם אזרחות שלמה ומוחלטת." הדברים האלה עומדים עוד היום, אחרי ששים שנה, בתקפם; היהודים האמתים, הטרודים כל היום תמיד ב„שיבתם לחיק אומתנו" לא הביאונו אף צעד קטן קדימה ועוד היום אנו משתתפים בכל כוחנו בקריאתו של צונץ — כבר באה העת לתת לנו זכות וחירות, אזרחות שלמה ומוחלטת.

מרדכי אהרנפריז

ד"ר נ. מ. גלבר

„אהבת-ציון"

מראשית התנועה הציונית בגליציה — עוד שנים רבות לפני קום ההסתדרות הציונית העולמית בשנת 1897 — הפה הרעיון הציוני שורש עמוק בלב היהודים.

בערים רבות נוסדו חברות יישוב ארץ ישראל כסניפי התאחדות „ציון" בוינה, שנתנה את האפשרות הפורמאלית לקיום חברות כאלו בכל מדינות אוסטריה. אולם בכל זאת היה תמוה, שלמרות המספר הניכר של חברות יישוב ארץ־ישראל, לא השתתפו יהודי גליציה בפועל בתמיכת הישוב בארץ ועוד פחות מכך בבנין הארץ על ידי שליחת עולים והקמת מושבות. לא „הדלות הגליצאית" הידועה למכביר גרמה לכך, אלא כל מַהותה של הציונות הגליצאית בתקופה הטרום־הרצלאית לא היתה מבוססת על יסודות „חיבת־ציון" כמו הציונות של יהודי רוסיה או גרמניה, שכל מטרת ציונותם היתה לעזור למתישבים בארץ ישראל בתמיכה כספית זעירה, שלעומת פעולתו של הברון אדמונד רוטשילד נראה כל מה שהללו עשו כדבר של מה בכך.

התנועה הציונית בגליציה, שהתרכזה סביב ד"ר נתן בירנבוים ועתונם „פשישלושץ", ראו את ההכרח הראשון לעורר קודם כל את ההכרה הלאומית באמצעות פעולות פוליטיות, כלכליות ותרבותיות. אמנם את המטרה הסופית של פתרון הבעיה היהודית ראו בריכוז הטריטוריאלי של העם היהודי בארץ־ישראל. אולם מטרה זו יש להשיג באמצעות פעולה פוליטית, שתאפשר גם את העבודה ההתישבותית בארץ. חובבי־ציון בגליציה שננהו אחר „חיבת־ציון", שעיקרה תמיכה מעשית ביישוב בארץ, התרכזו מסביב לשבועון „המגיד" בקראקא, שהיה שופרם. לפי דעת חוגים אלה, חסרים היו בגליציה האנשים, ש„יבינו את רעיון הישוב במובנו האמיתי וידעו למשוך אחריו את המפלגות הרבות אשר פה (בגליציה) לאין חקר". אין כוח בידי התנועה הציונית, שבראשה עמדו סטודנטים ובעלי תוארים אקדמיים, „למשוך אחריהם את לבות אחינו היראים", שהם, ורק הם, מהווים רוב מניה ורוב בניה של האוכלוסיה היהודית בגליציה.

מחוגים אלה באה הדרישה להקים, לשם הפצת רעיון ישוב ארץ־ישראל, חברה חדשה, שתדע „להתנהג עם המפלגות פה, כחסידים, כיראים ונאורים וכו', ולרכוש את לבותיהם בתמיכת אחינו עובדי אדמה בארץ־ישראל בלי כל פניה צדדית"[1].

הם לא רצו, שחברות ישוב א"י יהיו סניפים לחברה, אשר טיבה בלתי נודע — הכוונה למפלגה הלאומית־היהודית והתאחדות חברות ישוב א"י „ציון" בוינה, שלפי החלטות הועידות הארציות בשנים 1893—1894 היו מאוחדות ופעולתן היתה משותפת באוסטריה ובגליציה.

אולם עיקר התנגדות היה, לאמיתו של דבר, בזה, שלפי דעת חוגים אלה „יש לעכב, שהציונים יעשו את רעיון הישוב לרעיון מדיני, שיעסקו בו בבית המחוקקים ובראשי המדינות וחיבת ציון האמיתית זרה לרוחם."

כפי שאנו רואים, התלבטה התנועה הציונית בגליציה עוד מראשיתה במלחמת „המעשיים" ב„המדיניים", מלחמה, שנמשכה אחרי כן גם בימי הציונות ההרצלאית.

הדברים הראשיים של „חובבי־ציון", שחשבו את עצמם נושאי דגל „חיבת ציון" הטהורה, היו המזכיר של חברת „ציון" ברופצ'יצה, אריה ליבוש קורץ ושמואל הכהן שפירא מקראקא. קורץ יצא עוד במארס 1895 ב„המגיד" במאמר חריף בשם „חסרון להמנות" על מצב הציונות בגליציה ודרש להקים חברה אחת לכל גליציה, ש„מטרתה תהיה לאסוף כסף ולשלוח ירושלימה בלי שום מטרה אחרת, כמו החברה הגדולה ברוסיה"[2]. שניהם, קורץ ושפירא, נתמכו על ידי מערכת „המגיד", שנקטה עמדה, שכל זמן שישוב א"י לא יצא בגליציה מגדר הרעיון לגדר המַעשה, וכל זמן שלא תיווסד „חברה לתמיכת מושבות ישראל בארץ־ישראל", דוגמת החברה ברוסיה, העוסקת אך ורק ביישוב ארץ־ישראל, לא ייעשה שום דבר מעשי בגליציה.

בחוגי „חובבי־ציון" התעסקו עוד באוקטובר 1893 ברעיון ליסד חברה להתישבות בע"מ לפי דוגמת חברות „חובבי־ציון" ברוסיה, לונדון, פריס ואמריקה („שבי־ציון"). שהיו חברות בנויות על יסודות כלכליים לשם עזרה הדדית לחבריהן.

על חברה כזו לקנות שטח אדמה, שעליו יישבו רק מחבריה לפי הגרלה. האדמה תינתן לחברים המתישבים בחכירה, מדמי חכירה ותשלומים שונים יוקמו בתים ומשקים, לאחר שהחברה תתקיים 5 שנים תתחיל ההגרלה, שלפיה יישלחו בכל שנה 20 מתישבים למשקים המוכנים. הראשונים, שהביעו את נכונותם להצטרף לאגודה כזו, היו ארבעים חברים של „אהבת־ציון" בטרנוב[3].

לפי דעת אנשי „המגיד", דרושות להפצת ולתעמולת הרעיון הלאומי רק חברות ספרותיות, ולהפצת הרעיון הציוני, שמטרתו אינה אלא לתמוך במושבות ולהקים חדשות, אינה דרושה אלא חברה גדולה אחת, שתעסוק ביישוב ארץ־ישראל, כי הרעיון הלאומי לחוד ורעיון היישוב בארץ־ישראל לחוד[4].

נגד תפיסה זו יצאה ההנהלה הציונית בלבוב, בהסתמכה על תכנית התנועה, שנתקבלה ואושרה בועידה הארצית בלבוב בשנת 1893. סוף סוף הושקטו חוגי „חובבי־ציון" כאשר הועידה הארצית בנובמבר 1896 החליטה, כי בנוגע לפעולה בשביל ארץ ישראל יש להעביר את נקודת הכובד לידי החברה „אהבת־ציון" בטארנוב, שנוסדה לא מכבר ומטרתה ליסד בארץ־ישראל מושבה של יהודי גליציה או בוקובינה.

חברת „אהבת־ציון", שנוסדה בראשית שנות התשעים והיתה עד כה חברה מקומית וסניף של „ציון" בוינה, נהפכה באופן כזה למרכז, ובקשר עם זה היה הסידור החדש טעון הגשת תקנות חדשות.

אישור התקנות של החברה להתישבות „אהבת־ציון" בטארנוב על ידי הנציבות בלבוב כחברה מרכזית, שמטרתה לקנות אדמות בארץ־ישראל ולהושיב עליה יהודים מגליציה, הגיע בשנת 1896. לפי התקנות[5] היו הכספים הנאספים מידי החברים והאוהדים מוקדשים אך ורק לצרכי התישבות.

את הסיבה לכך, ש„אהבת־ציון" נהפכה למרכזן של חברות יישוב ארץ־ישראל בגליציה, יש גם לראות בהתפתחות היחסים בינה לבין „ציון" בוינה.

חברת „אהבת־ציון", שהמליצה בשנת 1893 על הצטרפות חברות ישוב א"י להתאחדות חברות א"י „ציון" בוינה והצליחה גם בביצוע הדבר, קיבלה לאחר זמן קצר תלונות, שוינה מתעלמת לגמרי מן המצב בגליציה ואינה עושה שום פעולה. בייחוד התאוננו חברות יחידות ובראשן פשמישל, שהציעו להן להעביר את הכספים

הנאספים ל„קרן הקיימת"[6] בווינה, דבר, שאמנם עשוּ אף על פי שלא ידעוּ מה שנעשה על ידי הנהלת „ציון" בווינה. מכתבי תלונות נדפסוּ גם ב„המגיד" ולרגל תלונות אלוּ התחילה „אהבת־ציון" ללחוץ על וינה להתחיל באיזו פעולה ניכרת ולהתחשב גם בדרישות הסניפים לשינוּי הצורה האירגונית, כדי ליצור אפשרויות של פעולה סדירה[7].

הנהלת המפלגה הלאומית בלבוב אף פנתה בדרישה לקרוא לאסיפה של צירי הסניפים, שעמדה להתקיים בסתיו 1895 בלבוב, כי רוב הסניפים של „ציון" היוּ דוקא בגליציה המזרחית. בהנהלת „ציון" ייצגוּ את גליציה ד"ר אברהם קורקיס, הרב מגדל לייב לנדא מפשמישל, ד"ר אברהם זאלץ מטרנוב ונ. אנדרמן מסטניסלבוב.

במקרה שהמצב ישתפר הוּא הוּרע עד כדי כך, שד"ר קורקיס התפטר ב־1 בנובמבר 1895 מחברוּתו בהנהלת „ציון", כיון שבא לידי מסקנה, שרק שינוּי אירגוני מוחלט של ההתאַחדוּת ייצור בסיס לפעולה פוריה בגליציה.

העובדה, שהמרכז לפעולות בשביל יישוּב ארץ־ישראל הועבר לטארנוב, שאל אנשיה התיחסוּ חובבי־ציון, המתרכזים סביב מערכת „המגיד" באימוּן גדול יותר מאשר אל אנשי לבוב, נתקבלה בסיפוּק רב. בעובדה זו ראוּ, כי התנועה בגליציה יצאה מגדר הבטלה והשעמוּם, „מגדר הדרשות והמליצות היפות ותחל לשמחת לבנוּ לעסוק בפועל ממשי, שאליו השתוקקה נפש כל חובבי ציון בארצנוּ, זה ימים ושנים"[8].

ב־27 בדצמבר 1896 (כ"ב בטבת תרנ"ז) נערכה בטארנוב האסיפה המייסדת של חברת „אהבת ציון" ובה השתתפוּ בראשוּתוֹ של ד"ר אברהם זאלץ, מלבד טארנוב: מיכאל ברקוביץ בשם „ציון" בווינה, ד"ר פרילינג, ד"ר באדר, ב. שפירא, שנוּוטר, הורביץ מקראקא וקורץ מרופצ'יצה. ד"ר זאלץ הציע לבחור להנהלת החברה את הרב מרימנוב, הרב אשר הורוויץ, נשיא, ד"ר זאלץ סגן, זכריה מנדל אברדאם גזבר, אהרון ספיר גזבר שני, זיגמונד ברומברג־ביטקובסקי ואדוּאַרד שוואגר מַזכירים בשפה הפוֹלנית והגרמנית, צבי בארד וזכריה מנדל שפירא, מזכירים בשפה העברית, ואילוּ יעקב שמואל פוכס, עורך „המגיד", הרב מבוהורודצאני ר' פייביש שרייאר, שלום הכהן מלצר מרוהטין, ברוך מטרנוב נבחרוּ כועדת הביקורת. אוּלם לאחר האסיפה נתמנוּ כחברי הועד גם ד"ר רוסט (טרנוֹב), מנדל פרנקל (קרקא), אפרים שטרנהל (רוהאטין) וד"ר רוסברגר (ירוסלב).

לאחר הבחירות ביקש ברקוביץ בשם „ציון" בווינה, כי הסניפים של האגודה לא ינתקוּ את קשריהם עם ההנהלה בווינה. „ציון" מוכנה לשיתוף פעולה עם „אהבת ציון". דבריו עוררוּ ויכוחים ארוכים על דבר יחסי „אהבת ציון" אל „ציון" בווינה.

באַסיפה הוחלט כי: 1) „אהבת ציון" עומדת ברשוּת עצמה בלא כל שעבוּד לאגודה „ציון" בווינה; 2) „אהבת ציון" לא תשים שום מכשול בדרכי האגודה ליסד חברות וסניפים בגליציה ועוד תעזור לה ככל האפשר בפעוּלותיה, אך בתנאי, כי רשוּת תינתן לסניפים לקנות בעד הכסף שיובא לאוצר, מניות החברה „אהבת ציון".

לפי הצעת הרב ר' פייביש שרייאר הוחלט להודיע „גלוּי ובמפורש, כי בהמושבה או בהמושבות אשר יוסדוּ בעז"ה ע"י חברת „אהבת ציון", יתנהגוּ האנשים כדת תוה"ק בלי מחסור ואף פרט אחד מכל המוּטל על יהודי כשר לא יפוֹל דבר ארצה אף ממנהגים אשר נתקבלוּ בכל הגוֹלה, בין בני ישראל אשר נוסד על הש"ס והש"ע."

מטרתה הראשונה של הנהלת החברה היתה לרכוש אוֹהדים וחברים מחוּגי החרדים.

בפעולה זו טיפל המזכיר העברי זכריה מנדל שפירא. הוא שלח לכל הרבנים ואדמו"רים ספרו של הרב סלוצקי, „שיבת־ציון" והצליח לרכוש 20 רבנים מערים שונות, שהעמידו לרשותו חוות דעת המוכיחות, שכל יהודי מחויב לתמוך בישוב א"י.

כל חברות ישוב א"י שהיו קיימות בימים ההם בגליציה ובבוקובינה הצטרפו ל„אהבת־ציון", שריכזה בידיה את כל החברות ונעשתה מרכזן.

פּוֹבד הפעולה היה מוטל על ד"ר אברהם זאלץ, שהיה כבר מעורה בתנועה הציונית מימי נעוריו. הוא נולד בטרנוב בשנת 1864[9]. לאחר שגמר את לימודי הגימנסיה החליט ללמוד משפטים בווינה. והנה בקיץ 1884 — באותה שנה עמד הוא וידידו זיגמונד ברומברג־ביטקובסקי בבחינת הבגרות — בא לטארנוב לחופשה הסטודנט אויסאיבל שמחה שלמד בתכניון בווינה. הוא היה חבר האגודה האקדמאית „קדימה"[10] וסיפר לזאלץ ולברומברג וגם לחברם אדוארד שוואגר על התנועה הציונית. הצעירים התרשמו מדבריו והתחילו חושבים על יסוד חברה ציונית בטארנוב. בבואו לווינה נכנס זאלץ ל„קדימה" וכאן קשר ידידות עם ד"ר נתן בירנבוים ובשנות 1885—1887 שיתף אתו פעולה בכל העבודות הציוניות וכן בעתון „זלבסטאַמאַנציפאציאָן", ופירסם בו כתבות ומאמרים על מצב היהודים בגליציה. מוינה שלח גם חומר תעמולה על הציונות לגליציה ובפרט לעיר מולדתו טרנוב לידי ידידו שוואגר.

בשנת 1885 יסד זאלץ בווינה אגודה לנוער יהודי „העתיד", שהצטרפו אליה מספר רב של צעירים מגליציה שהתגוררו בווינה. באגודה ערך הרצאות, חגיגות לאומיות וויכוחים. לאחר שחזר בשנת 1887 לטרנוב פתח בפעולה ציונית בגליציה המערבית. הוא התקשר עם החוג הציוני בלבוב ומשנת 1890 נמנה עם הנואמים הידועים בגליציה. ביזמתו התכנסה בשנת 1893 הועידה הציונית הארצית הראשונה בגליציה והוא נבחר לנשיא הועד המנהל. מאז היה ד"ר זאלץ אחד האישים המרכזיים בתנועה הציונית בגליציה. הוא הציע גם למסור את פעולות למען ישוב א"י ל„אהבת ציון" וקיבל עליו את הנהלת העבודה. יסוד „אהבת ציון" כמרכז לאגודות ישוב א"י היווה בחייו מפנה ניפר. בכל התלהבותו ומרצו נכנס ד"ר זאלץ לעבודה זו.

ד"ר זאלץ השתדל לרכוש את עזרת הרבנים והאדמו"רים, קודם כל את רבי יחזקאל האלברשטאם משׂניאנה ור' ישראל פרידמן האדמו"ר מצ'ורטקוב. המשא ומתן עם ר' יחזקאל האלברשטאם נכשל והוא סירב לבוא באיזה מגע שהוא עם „אהבת ציון"; לעומת זה הצטרף האדמו"ר מצ'ורטקוב כחבר ל„אהבת ציון" והרשה אפילו להודיע זאת בעתונות.

החל מינואר 1897 התחילה „אהבת ציון" בפעולתה ופירסמה כרוזים[11] והודעות ב„המגיד", ב„פשישלושץ" וב„זלבסטאַמאַנציפאציאָן".

ההכנסות של החברה באו ממניות[12], כל אחת בסך של 5 גולדין לכל הפחות, שנתנו לכל חבר את כל זכויות החבר ואת הזכות להשתתף בהגרלה, שבה נקבעו המשפחות הראשונות לקבל זכות התישבות.

בין החברים הראשונים היו ד"ר תיאודור הרצל ומנהלי „ציון" בווינה ד"ר מ. שנירר וד"ר קוקיש.

פעולתה של „אהבת־ציון" השפיעה על „ציון" בווינה וביזמתה הקציבה מקרנה

5000 פלורין לשם השתתפות בהקמת מושבה גליצאית בארץ־ישראל. לפי הצעת החברה דבורה וייסמן־חיות מדינוב, חודשה מצות „מחצית השקל" לישוב א"י ליסוד מושבה גליצאית בא"י.

פעולות „אהבת־ציון" נתקבלו עוד בתחילתן באיבה ושנאה ע"י חסידי שיאניאווה, שהחלו להפריע ולא נתנו ביחוד בעיירות הקטנות לכנס אספות תעמולה ולמכור מניות.

הרבי לא הספיק לשום דבר, העומד בניגוד לדעותיו, והיה שונא נאורים ויהודים שלא היו חסידיו. הוא עמד בימים ההם בראש הכולל הגליצאי וראה בפעולות „אהבת־ציון" ספנה להתמעטות ההכנסות „מעות רמב"ן" ולא נרתע לזייף ציטטות מספר „שיבת־ציון". בעזרת תושב ירושלים, מאיר יהושע אונגר, שנשלח ע"י הכולל לגליציה „לתקן את בדקי החלוקה הרפויים בגליציה" — זה היה אדם, שהרג בימי המחלוקת הגדולה חסיד אחד מסדיגורה ומאימת הדין ברח לארץ־ישראל — הבאיש את ריחו של הישוב החדש והוציא דיבה על המושבות היהודיות והמתישבים. התחילה בגליציה פרשת „מכתבים גלויים וכל מיני כתבי פלסתר, שקרים וכזבים כדי לקרות לריב ומדנים". מובן, שחברת „אהבת־ציון" לא שתקה והשיבה ב„המגיד". ביזמתה פירסם הרב מלבוב הגאון הידוע, ר' יצחק שמלקיש, מכתב ובו קבע כי „גודל מצות ישוב א"י ידוע ומפורסם, כי מבואר בדברי חז"ל בהרבה מקומות ובפוסקים קדמאי ובתראי ודבר שפתים אך למותר לתאר חין ערך המצוה הרבה הזאת". הוא בעצמו הצטרף ל„אהבת־ציון".

אנשי „אהבת־ציון" המשיכו בפעולתם. ב־19 במאי 1897 התכנסה האספה הכללית הראשונה בטארנוב בהשתתפות 48 צירים מכל ערי גליציה וגם מבוקובינה.

בשם התאחדות „ציון" בוינה השתתף הפעם הסופר ועוזרו של ד"ר הרצל היינריך יורק־שטיינר. רושם חזק מאד עשתה השתתפותו של זקן הרבנים בגליציה, הרב הישיש ר' פייבל שרייאר מבוהורודצאני, שהתמסר בכל לבו לרעיון שיבת ציון למרות כל המזימות והחתירות, שנעשו בימים אלה נגד חיבת ציון מצד רבנים ורביים מספר. הוא נלחם באומץ לב, נשען על למדנותו המופתית וסמכותו כגאון הדור נגד כל התקפות אלו, שהיו מבוססות על שקרים, סילופים וזיופים ממש.

הרב שרייאר נבחר ליו"ר הכבוד וד"ר זאלץ ליושב ראש. ד"ר זאלץ מסר דין־וחשבון שלפיו אורגנו 26 סניפים ונרכשו 600 חברים חדשים, סכום הכסף הנאסף עלה ל־2.082 גולדין 92 קרייצר.

אדולף שטאנד דיבר על התנועה הציונית ומצב המושבות בארץ.

נוכח הקונגרס הציוני הראשון, שחשבו כי יתכנס במינכן ולאחר התנגדות הקהילה התכנס, כידוע, באוגוסט 1897 בבאזל, הוחלט, לפי הצעתו של שלום מלצר, להשתתף בקונגרס ולשגר משלחת מטעם החברה.

אחת ההחלטות העיקריות היתה בענין קרקעות בא"י. לפי בקשתו של ד"ר הרצל אספה „אהבת־ציון" אחרי הכינוס 10.000 חתימות של יהודי גליציה על פטיציה אל הקונגרס, בה נאמר, שהיהודים מוכנים להשתקע בארץ־ישראל בשעה שהרצל יקרא לכך. לקונגרס הציוני בבאזל נסעו מטעם „אהבת־ציון" ד"ר אברהם זאלץ, אדוארד שוואגר ויגמונד ברומברג־ביטקובסקי.

מן הקונגרס נסע ד"ר זאלץ לפריס, כדי לקנות באמצעות הועד המרכזי של חובבי־

ציון בפריס בראשותו של נרסיס לֶוִן שטח אדמה לשם ייסוד המושבה הגליציאית.

מיד לאחר היווסדה של „אהבת־ציון" ניהל ד"ר זאלץ בעזרתו של ד"ר אלפרד נוסיג משא ומתן עם האדמיניסטרטור הראשי של מושבות הברון, אלי שייד, שמושבו היה בזכרון יעקב ובא בקיץ 1897 לביקור לפאריס.

ב־7 בספטמבר 1897 בא ד"ר זאלץ, לפי הזמנת הברון, לפריס לחתום כבא־כוחה של „אהבת־ציון" על חוזה, שלפיו קנתה „אהבת־ציון" מאת הברון שטח אדמה של 8.600 דונם בגליל בשביל 50 משפחות, את הכפר הערבי קאבא אשר בין המושבות ראש־פנה ומשמר־הירדן, במחיר של יותר מ־110.000 פרנק לשלם בחמשה שיעורים של 20.000 פרנק בכל שנה. אחרי שישולם השיעור הראשון מחויב הבארון למסור ל„אהבת־ציון" את כל השטח הנרכש על ידה וזכות הקנין על הקרקע עוברת לידי „אהבת־ציון".

הידיעה על הקניה נתקבלה בגליציה בשמחה גדולה, ו„המגיד" ראה לנחוץ להטיל עוקצו בציונים המדיניים, בהדגישו, שדוקא לאחר החלטות הקונגרס הציוני „קם ד"ר זאלץ מישיבות הקונגרס וישם לדרך פעמיו לקנות אדמה למושבה גליציאית".

בשעה שהנהלת „אהבת־ציון" הכינה תכניות להתישבות 50 משפחות, עובדה גם תכנית ההגרלה בינואר 1898, שלפיה יזכו בעלי המניות לקבל זכות התישבות במושבה שעמדה להיווסד. מיד התחילו חיכוכים עם התאַחדות „ציון", שמחתה על כך, שקנית הקרקע נעשתה בלי להתקשר אתה, הואיל ו„אהבת־ציון" אינה אלא סניף שלה. למחלוקת זו הכניסה „ציון" גם את ד"ר הרצל, שפנה אל ד"ר זאלץ במכתב אישי וסודי, ובו הביע את צערו על הקשיים שגרם לו ד"ר זאלץ ע"י מעשהו שעשה על דעת עצמו. בתור סגן הנשיא של הקונגרס הציוני מחויב היה להיזהר יותר ולהימנע מזאת. מלבד מכתב זה קיבל ד"ר זאלץ, ועל זה הודיע לו ד"ר הרצל במכתבו האישי, שני מכתבי נזיפה רשמיים מאת הועד הפועל (A. C.), שבהם הצביעו על החלטת הקונגרס, שלפיה יש להפסיק כל פעולה התישבותית עד השגת הבטחונות החוקיים והפוליטיים ולהסתפק רק בחיזוק המושבות הקיימות, על כן עליו לבטל את הקניה, כי לא נעים יהיה לפרסם נגדו הצהרה פומבית.

הסכסוך התרחב עוד עקב התחדדות היחסים בין „אהבת־ציון" לבין „ציון" בווינה.

והנה התחילה פרשת תעמולה נגד „אהבת־ציון" ואין להכחיש שבתעמולה זו אשם היה לא מעט יורק־שטיינר. הוא הוכיח לד"ר הרצל, שמנהיגי „אהבת־ציון" רוצים לנצל את השפעתו המוסכמת של ד"ר הרצל, כדי ליצור להם עמדה ואחר כך לבגוד בו ובציונות הפוליטית. יורק־שטיינר האשים את ד"ר זאלץ, שבכוונה שלח דו"ח על הקניה לעתונים אויבים — כוונתו כאן ל„אַסטערייכישע וואַכענשריפט" של ד"ר שמואל יוסף בלוך בווינה.

יורק־שטיינר דרש מד"ר הרצל להתקיפם באופן גלוי כבוגדים, אלא ד"ר הרצל דחה זאת מתוך תקוה, שסוף סוף יצליח לבוא לידי פשרה בלי לפגוע בתנועה פגיעות קשות. אולם „ציון" בווינה לא חדלה להציק ל„אהבת־ציון". כל הסכסוך הזה לא היה נעים למנהיגות ציוני גליציה, כי הם לא רצו להימצא במצב של התנגדות לד"ר הרצל ולגרום לו טורח וסבל. מצד שני היו מעונינים מאד בהקמת מושבה בא"י, שבודאי היתה נותנת דחיפה לגידול התנועה הציונית בגליציה. אחרי התיעצויות

באו לידי פשרה, שאין בכוונתה של „אהבת־ציון" לפעול בניגוד להחלטת הקונגרס נגד הסתננות עולים (Infiltration) ובעד יצירת יסודות משפטיים ציבוריים בהתישבות בא"י, הואיל ובדעתה של „אהבת־ציון" להקים מושבה, שתשמש רק תחנת נסיון בשביל ציוני גליציה.

בינתיים קיימה „אהבת־ציון" את ההתחייבויות של „החוזה עם הברון ושילמה ב־1.1 1898 10.000 פראנק וב־27.1 1898 10.000 פראנק. לפי דרישתו של הברון מכרה „אהבת־ציון" מהשטח שלה לאיקא 3000 דונם בעד סכום של 15.000 פראנק, עד שנשארו לה רק 7000 דונם — שטח, שהיה מספיק להקמת מושבתה.

בזמן ההוא היו מאורגנים ב„אהבת־ציון" בטארנוב 597 חברים ומלבד זה היו מאורגנות 80 קבוצות מקומיות. בשנים 1897—1898 אספה „אהבת־ציון" 36.000 גולדין, מזה 15.379 גולדין במניות.

לפי התכנית חשבו להקים על השטח של „אהבת־ציון" את המושבה מחניים. תחילה רצו לשלוח 11 מתישבים ולאחר שיקימו את בתיהם ואת משקיהם להמשיך בשליחת יתר המתישבים, עד חמישים משפחות.

בפברואר 1898 נתמנה זיגמונד ברומברג־ביטקובסקי (1863—1923)[13] לאדמיניס־טרטור של המושבה. ביוני 1898 נסע לארץ־ישראל והתחיל כאן בפעולתו בהכנת הקרקעות והקמת הבנינים הנחוצים למתישבים שעמדו לבוא. בנובמבר 1898 נשלחו למחניים 11 מתישבים. בראשית 1899 באו עוד 5 מתישבים יחד עם נשיהם ואליהם הצטרפו עוד 3 מתישבים ארצישראליים (דוד יואל בק מירושלים, ליפא לנדא מצפת וראובן פייקוביץ מראש־פנה).

אחרי שהשיגו מן השלטונות התורפיים רשיונות לבנין הבתים התחילו בבניית 15 בתים. כיון שלא היה כסף מספיק בנו אותם באשראי, הואיל ונתקבלה ידיעה שאיקא החליטה לתת למחניים 80.000 פראנק. בעת ובעונה אחת התחילו המתישבים בעבודות בשדה ובגנות ונטעו 1200 עצי אוקליפטוס. המתישבים היו מרוצים וברוח זו כתבו גם אל קרוביהם בגליציה. מצאו גם מים והמתישבים התקדמו בעבודתם.

אולם המצב הורע מבחינה כספית. „אהבת־ציון" קיבלה מאליאנץ בוינה 21000 גולדין, מאת נדבנים שונים בוינה השיג הרב ד"ר גידמן 10.000 גולדין, הרב ד"ר צדוק כהן בפריס אסף 24.000 גולדין, „עזרא" בברלין תרמה 6.000 גולדין, חובבי־ציון בלונדון — 2.200 גולדין. בסכומים אלה ובכספים שנכנסו מגליציה ובוקובינה הספיקה הנהלת „אהבת־ציון" לשלם את החובות בא"י, לקנות מכשירים וכלי־עבודה ולכסות את ההוצאות, שהוצאו על החזקת 16 המשפחות במחניים.

בינתיים פרצו סכסוכים חמורים בין המתישבים והאדמיניסטרטור ברומברג־ביטקובסקי. מקור הסכסוכים היה בחומר האנושי של המתישבים, שלא היה מתאים לתנאי ארץ־ישראל. בגליציה היו סוחרים קמעוניים ורוכלים ולא הסתגלו לעבודה החקלאית הקשה במחניים. רובם לא היו טיפוס חלוצי מוכן לכל קרבן וקרבן. אחדים עזבו גם את המושבה ועברו לצפת. באותו זמן בא למחניים סטודנט מוינה, נתן ברד"ח מגליציה, ממיסדי אגודת הסטודנטים „בר כוכבא" בוינה, והתיישב במחניים כפועל חקלאי. לפי דברי ברומברג הכניס הוא מריבות והסית נגדו את המתישבים. ביומתו דרשו המתישבים לחלק ביניהם את המשקים ולתת להם את האינוונטר החי ומכשירים. ברומברג דחה זאת, כי לא קיבל שום יפוי כוח לכך וגם לא היו בידיו הכספים

הדרושים. האוירה נעשתה מתוחה מאד. ברד"ח ואוהדיו מבין המתישבים איימו על ברומברג עד שהוזליט להתפטר. במארס 1900 עזב את מחניים וחזר לטארנוב. דוקא בתקופת־משבר זו הוטב המצב הכספי. ההכנסות בגליציה התחילו לעלות, מפרנקפורט ע"מ קיבלו 40.000 פראנק, וגם איקא עמדה לתת 80.000 פראנק. כל זה עורר את הנהלת „אהבת־ציון" ללחוץ על ברומברג לחזור למחניים עם סמכויות מורחבות, שתאפשרנה לו להכניס סדר ומשטר יעיל.

ביולי 1900 חזר ברומברג למחניים ולאחר שהרחיק את ברד"ח מן המושבה השיב את הסדר על כנו.

בראשית שנת 1900 נמצאו במחניים 93 נפשות, מהם 31 גברים, 15 נשים, 47 נערים, נערות וטף. היו כבר 27 בנינים ומהם 15 בתי אבן, בית עץ אחד גדול לאיכסון המתישבים החדשים עד שיקבלו את דירותיהם. מלבד בנינים אלה היה גם בנין משק עם רפת גדולה, מו־תף גדול ומחסן לכלי עבודה, 3 אורוות, 4 רפתות ו־4 סוכות. מבחינת משק חקלאי היתה ניכרת התקדמות לא קטנה. לפני הבתים משני צדי הרחוב ניטעו 1200 עצי אוקליפטוס. במושבה היתה באר מים חיים גדולה. למתישבים היו 27 בקר, 15 פרות, 12 עגלות, 25 עזים, 5 סוסים ו־6 חמורים, גם מספר מספיק של כלי עבודה. בתחילת החורף 1900 נזרעו 5.280 ק"ג חיטה, 7.50 ק"ג שעורה, 3.300 ק"ג קטניות, 2.370 ק"ג כוסמת, 1300 ק"ג בצל, שום ועוד מיני ירקות שעלו יפה מאוד.

ברד"ח[14] לא שתק ולאחר שעזב את מחניים עם אחדים מאוהדיו, שלח בספטמבר 1900 לחברות, שנתנו למחניים עזרה כספית, כתב־פלסתר נגד ברומברג ו„אהבת־ציון", שהביא נזק כספי. הוא שלח גם לועד הפועל הציוני תזכיר מלא בקורת חריפה על המצב במחניים. המצב החמרי של המתישבים הורע. ברומברג הוכרח שוב לקחת הלוואות, כדי לכסות את ההוצאות להחזקת המתישבים וצרכים אחרים הקשורים בהנהלת המשק.

בשנת 1900 שלחה „אהבת־ציון" 30.000 כתרים, אולם סכום זה לא הספיק. לפני „אהבת־ציון" הועמדה השאלה להחזיק במושבה או למסור אותה לחברת יישוב אחרת. למרות הקשיים רצה ד"ר זאלץ „לצעוד צעד אחד קדימה! — ביסוד מושבה שניה בהר קבעא" אשר על גבול מחניים, שתתמסר לנטיעת עצי זיתים. לתכלית זו רצתה „אהבת־ציון" לקבל 15 משפחות חדשות. כל אחת עם הון של 5000 פראנק. בייסוד מושבה שניה קיווה ד"ר זאלץ להציל גם את מחניים.

בתוך דיונים אלה הגיעה במארס 1901 הידיעה, שהמתישבים הכריחו את ברומברג לעזוב את מחניים ולמסור להם את הנהלת המשק. ברומברג חזר לאירופה.

המתישבים התארגנו במושבה כעדת מחניים וקיבלו לידיהם את הנהלת כל העניינים. אולם לא הצליחו, המצב הלך והורע. באוקטובר עברה המושבה לידי איקא ובזה נגמרה פרשת המושבה הגליצאית מחניים. אגודת „אהבת־ציון" נהפכה שוב לאגודה מקומית בטארנוב במסגרת ההסתדרות הציונית בגליציה.

מה היתה סיבת התמוטטותה של המושבה? הניגודים שבין ברומברג והמתישבים. ברומברג כציוני רצה להקים מפעל חלוצי על יסודות עבודה משותפת — מין קיבוץ מופתי. המתישבים, שהיו ברובם אנשים בעלי הרגלים של עיירה קטנטונת, בלי שום הכנה חלוצית וברובם מחוסרי השפלה והפרה ציונית — דרשו לחלק את המשקים והתנגדו להנהלה משותפת יעילה. ברומברג הכיר את תכונותיהם והיה משוכנע,

שאם ימלאו את דרישתם, יהרסו את המושבה. על כן התנגד לכך. על רקע זה פרצו מריבות וסכסוכים, שהביאו לידי התמוטטות המפעל ההתישבותי הראשון של ציוני גליציה.

הערות

1. המגיד 1893, גל׳ 34, עמ׳ 2.
2. המגיד 1895, גל׳ 11, עמ׳ 85.
3. Przyszłość 1894, Nr. 1, p. 9.
4. המגיד 1895, גל׳ 42, עמ׳ 330—331.
5. ראה ניספח א׳.
6. ביולי 1894 נוסדה על ידי „ציון״ בוינה „קרן־קיימת״, שהיתה צריכה לאסוף כספים ולא להוציאם עד שיצטבר סכום ניכר לביצוע מפעל התישבותי חשוב בארץ־ישראל וסוריה. ראה את מאמרי: „גלגולי רעיון הקרן הקיימת״, בספר „מגילת האדמה״ ספר ראשון. ירושלים תשי״א, עמ׳ קעג, קעה.
7. חליפת המכתבים עם הנהלת „ציון״ בארכיון הציוני המרכזי בירושלים, תיק: Z. B. Wien: A. 2a. Fasz. 1.
8. המגיד 1897, גל׳ 1, עמ׳ 3.
9. נהרג בשנת 1941 על ידי הנאצים.
10. על יסוד „קדימה״ ראה את מאמרי: תנועת סטודנטים ציונים לפני הרצל באירופה המרכזית, בשיבת ציון, כרך ד׳.
11. ראה ניספח ב׳.
12. ראה ניספח ג׳.
13. סופר ומחנך ידוע, ממעמיקי הרעיון הציוני בגליציה. אחרי שחזר מא״י היה פרופיסור בלבוב. פירסם ספרים על הספרות הכללית ובעיות האֶסתטיקה. בשנת 1919 ניהל גימנסיה בלודז, ברשת החינוך של ד״ר ברוידא. היה ממייסדי התאַחדות בפולין. יסד ירחון ציוני בשפה הפולנית "Tel-Awiw".
14. נתן ברד״ח חזר לוינה, חלה ומת שם ב־17 באַפריל 1903. פרידריך אשכנזי הקדיש לזכרו שיר בשם "N. Bardachowi" ב: „Moriah״ (1903, ע׳ 156).

תרגום עברי למסמכים

נספח א

אחים וחברים!

המבול הפרוע של שנאת היהודים במשך אלפיים שנה, הנקרא כיום „אנטישמיות", הפרולטריזציה המהירה של ההמון היהודי ההולכת וגוברת, המצב הקשה של כל שכבות העם היהודי הלוחם על כל צעד ושעל נגד הרדיפות, הבזיונות, הזלזול המביש — — העירו בכל מקום את אחינו מתוך חלומות השוא של שויון זכויות ופירורים מעטים של פסיבדו־אמנציפציה, שבהם יישנו אותנו ראשי המדברים של ההתבוללות, והעבירו לנגד עינינו את המצב האיום של עמנו בכל חומרתו ואת הסכנות המאיימות עלינו. הנוסיף להסתכל בשקט ובלי מעש בהרעת מצב אחינו מיום ליום ונאחז שוב באמצעים מרגיעים, אשר במקום להביא ישע וגאולה, הם מסבכים ומכבידים את שאלת היהודים ההולכת ומחריפה? את האמצעי היחידי, העלול לעקור את שנאת היהודים, לפתוח לאחינו מקורות פרנסה חדשים וליצור בשבילם מעמד מכובד, מצאנו באורח אינטואיטיבי ונסיוני והוא: הרעיון הנשגב, העומם בנבכי נשמת העם ואינו דועך, של תחית העם היהודי על אדמת הארץ הקדושה של מולדתו העתיקה, פלשתינה. שם בארץ המופתית של עברנו המהולל, אשר כל הריה ועמקיה מעוררים בנו זכרונות יקרים, הננו רוצים לתת לאחינו שוב מחרשה ביד, להחיותם מחדש על ידי עבודה גופנית ולהרים אותם מבחינה לאומית משפלותם שנמשכה מאות בשנים.

הרעיון של ישוב פלשתינה על ידי יהודים כובש לב שכבות רחבות של עמנו בכוח איתנים וסולל לו דרך ללבבות אחינו הטובים והמעולים ביותר.

על ידי יסוד האגודה „אהבת ציון" בטרנוב נוטשים חובבי ציון הגליצאיים את השלב הנוכחי של תעמולה, שהיתה אמנם רבת ברכה אבל הביאה רק תוצאה עיונית, ומתחילים בתקופה חדשה של הגשמה מעשית של הרעיון הציוני. המטרה שהתוינו לעצמנו היא לייסד בהקדם האפשרי מושבה גליצאית בפלשתינה. ההתלהבות הגדולה, המלוה את יסוד האגודה „אהבת ציון" מצד חברינו הגליצאיים, בלי הבדל השקפות דתיות — היא ערובה לכך, שיזמתנו תמצא תמיכה מלאה מצד כל שכבות עמנו.

עליכם, אחים וחברים, מוטל להוכיח כיצד נוכל להשיג בקרוב את מטרתנו.

טרנוב, בחודש דצמבר 1896.

הועדה המכינה

בוהורודצ׳ני
פייביש שייר
רב

פשמישל
שלמה מרגליות
סוחר

ירוסלב
ד״ר ס. רוסברגר
רופא

רוהטין
1) שלום מלצר, סוחר
2) אפרים שטרנהל, סוחר

קרקוב
1) מגדל פרנקל, סוחר
2) ש. פוקס, עורך

רימנוב
אשר הורביץ, רב

טרנוב
1) ש. מ. אברדם, בנקאי ובעל אחוזה
2) ד״ר י. רוסט, עורך דין
3) אהרון ספיר, סוחר
4) ד״ר א. זלץ, עורך דין

הערות

1) אחרי קבלת סדרי ההגרלה של האגודה באספה הכללית הקרובה יקבל כל חבר תעודת שילום תמורת כל עשרה קרונות (כתרים).

2) לבעל תעודת שילום הזכות, במקרה שייצא עליו הגורל, למנות מתישב אחד.

3) כסף לאגודה יש לשלוח על ידי המחאות קופת החסכון של הדואר הממלכתי, אשר פתחה לאגודה חשבון מס׳ 838.394. בדבר המחאות קופת החסכון של הדואר, סדרי ההנהגה, תקנון וכו׳, וכן בדבר ידיעות יש לפנות לא׳ ד״ר א. זלץ, עורך דין בטרנוב.

4) הגזברות נמסרה לידי הא׳ ש. מ. אברדם בטרנוב.

נספח ב

סדרי ההנהגה של „אהבת ציון״
(אגודה גליצאית לישוב פלשתינה בטרנוב)

לסעיף 3 של התקנון

ס ע י ף 1. לשם השגת המטרה, שהותוותה בסעיף 3, סימן ג׳ של התקנון „לקידום מעשי של ההתישבות בפלשתינה״, על האגודה לשאוף בראש וראשונה ליסד מושבה חדשה בפלשתינה ולישבה במידת האפשר יהודים יוצאי גליציה.

ס ע י ף 2. ליסוד מושבה אפשר יהיה לגשת רק אז כשהון האגודה יגיע לסכום כזה שהועד, ברוב קולות של שני שלישים מהמצביעים, יחליט שהוא מספיק למטרה זו.

לסעיף 4 של התקנון

ס ע י ף 3. הרשות בידי הועד גם להחליט, ברוב קולות של שני שלישים מהמצביעים, כי משפחה אחת או משפחות אחדות תצורפנה למושבות הקיימות בפלשתינה.

ס ע י ף 4. כל חבר האגודה, שהכניס לאגודה סכום של עשר קרונות (כתרים) מקבל, בהתאם לסעיף 15 של התקנון, תעודת־שילום חתומה בעלת מספר מסויים.

ס ע י ף 5. חבר יכול לרכוש יותר מתעודת־שילום אחת.

ס ע י ף 6. את תעודות־השילום אפשר לרכוש גם בתשלומים חדשיים של לא פחות מחמישים הלר.

ס ע י ף 7. לרכישת תעודת־שילום או לכל תשלום חדשי יש להוסיף עשרה הלר דמי טיפול.

לסעיף 5 של התקנון

ס ע י ף 8. חבר המשתתף באגודה ברכישת שתי תעודות־שילום יש לו, מלבד מה שנקבע בתקנון, גם הזכות לדרוש תיווך האגודה בכל הענינים הנוגעים להתישבות בפלשתינה, חינם.

ס ע י ף 9. על חבר, המשתתף באגודה ברכישת תעודת־שילום אחת או יותר, להשתמש בזכויותיו בקביעת המתישבים בהתאם לסעיף 24 של סדרי ההנהגה.

סעיף 10. לחבר המשתתף באגודה ברכישת חמש תעודות־שילום יש הזכות להשתתף בישיבות הועד בדעה מיעצת.

סעיף 11. חבר המשתתף באגודה ברכישת 20 תעודות־שילום יכול לדרוש כי שמו יירשם בספר הזכרון של המושבה, שתיווסד בקרוב על ידי האגודה.

סעיף 12. חבר המשתתף באגודה ברכישת חמישים תעודות־שילום יכול לדרוש לוח זכרון על שמו במושבה שתיווסד על ידי האגודה.

סעיף 13. חבר המשתתף ברכישת מאה תעודות־שילום של האגודה יכול לדרוש שבאחת המושבות של האגודה יקרא רחוב על שמו.

סעיף 14. חבר המשתתף ברכישת אלף תעודות־שילום של האגודה יכול לדרוש שאחת המושבות של האגודה תשא את שמו.

לסעיף 6 של התקנון

סעיף 15. האגודה יכולה לקבל תרומות מאת חברים או לא חברים לשם מטרות התישבותיות מסוימות או מטרות התישבותיות כלליות. את הסכום הנוסף שחבר האגודה מכניס למעלה מעשר קרונות (כתרים), מבלי לדרוש תעודת־שילום נוספת, יש לחשב כתרומה.

לסעיף 10 ו־11 של התקנון

סעיף 16. לפחות היושב ראש וסגנו וכן שני המזכירים והגזבר של האגודה וסגניהם מחויבים לגור בטרנוב. הם מהווים את הועד הפועל ומנהלים את הענינים לפי קוי הפעולה, ובתנאי שהועד יאשר אחר כך את פעולתו. הועד הפועל מקבל החלטות ברוב דעות של חבריו.

סעיף 17. הועד הפועל יכול למנות בכל מקום ועדים מקומיים או מורשים.

סעיף 18. ועד מקומי מורכב לפחות משלושה, אולם לרוב משה, חברי האגודה. מהם האחד יושב ראש, השני מזכיר והשלישי גזבר. הועד המקומי מיצג את האגודה במקום, מנהל שם את התעמולה, מפיץ תעודות־שילום, מנהל את הפנקסים ושולח את הכסף הנאסף בכל חודש יחד עם רשימה לועד הפועל בטרנוב.

סעיף 19. המורשים מנהלים תעמולה למקומותיהם, עוזרים לועד הפועל במלוי הוראותיו, אוספים תרומות ומעבירים את הכספים יחד עם דין־וחשבון מפורט לידי הועד הפועל בכל חודש.

סעיף 20. הועדים המקומיים הם עצמאיים בתחומי פעולותיהם, אולם הם מחויבים להשמע להוראות הועד הפועל בטרנוב.

לסעיף 13 ו־14 של התקנון

סעיף 21. לכל ישיבת הועד יש להזמין בכתב את חברי הועד המתגוררים מחוץ לטרנוב ולהודיע להם גם את סדר היום של הישיבה.

סעיף 22. הזכות לחברי הועד להביע את דעתם על השאלות של סדר היום בכתב ובזמן ההצבעה על כל שאלה ושאלה יש להתחשב עם הדעות שהובעו בכתב כבקולות הצבעה.

בדבר בחירת המתישבים

סעיף 23. אחרי קביעת מספר המתישבים, אשר בידי האגודה להחכיר להם משקים בפלשתינה, בהתאם לתקנון, ניגשים לבחירתם על פי גורל, בדרך שנקבע בסעיפים הבאים.

סעיף 24. מספרי תעודות־השילום של החברים ניתנים בתוך קלפי ומוציאים ממנה מספרים כמספר המתישבים. לחבר, שמספר אחד או יותר מתעודות־השילום שלו יצאו בגורל, הזכות להציע לאגודה, תוך שלושים יום, את שם המתישב. לועד ישנה הזכות לסרב מלאשר את האיש המוצע רק אם אינו מוכשר להתישבות מבחינה גופנית, רוחנית או מוסרית.

סעיף 25. אם הובע סירוב לאישורו של מתישב מוצע, מסיבות שנמנו לעיל, הרשות בידי החבר המציע להגיש ערעור למשפט בוררים שיקבע בהתאם לסעיף 19 של התקנון.

סעיף 26. אם חבר לא ניצל את זכות ההצעה שלו תוך שלושים יום מיום ההגרלה עוברת זכות בחירת המתישב לידי הועד של האגודה, אשר בוחר את המישב ברוב קולות. אם אחדים מהמוצעים קיבלו מספר קולות שווה, מכריע קולו של היושב ראש.

סעיף 27. חבר, אשר מספר תעודת־השילום שלו יצא בגורל, יכול להעביר את בחירת המתישב, עם או בלי הוראה מיוחדת, לידי ועד האגודה. בחירת המתישב על ידי הועד יכולה להיעשות רק בהתחשב עם ההוראה המיוחדת, אם ניתנה כזו.

סעיף 28. אם בזמן ההגרלה יצאו מספרים אחדים מתעודות־השילום של חבר אחד, ועל ידי כך קטן מספר בעלי זכות ההצעה ממספר המשקים שאפשר למסור למתישבים, יש להשלים מיד את ההגרלה לפי אותם הכללים.

סעיף 29. חבר, אשר כל מספרי תעודות־השילום שלו זכו בגורל, מקבל תעודת־שילום חדשה הנותנת לו את הזכות של הברוּת גם להבא.

סעיף 30. בכל פעם שקיימות בחירות של מתישבים יש לנהוג לפי הסעיפים 29—23 של סדרי ההנהגה.

סעיף 31. המתישבים מחויבים להחזיר את הכסף שהשקיעה החברה במשקיהם, בלי רבית, לפי תכנית של סילוק תשלומים שתקבע על ידי האגודה.

סעיף 32. אולם לועד האגודה הזכות לוותר למתישבים חרוצים על תשלומים בודדים או על כל חובם.

נ׳ספח א

BRÜDER UND STAMMESGENOSSEN !

Die verwüstende Hochflut des zwei Jahrtausende alten Judenhasses, heute "Antisemitismus" genannt, die rapid zunehmende Proletarisation der jüdischen Volksmassen und die prekäre, auf Schritt und Tritt mit Verfolgung, Verachtung und beschämender Zurücksetzung kämpfende Lage aller jüdischen Volksklassen, — haben allerorts unsere Stammesgenossen aus dem trügerischen Traume der Gleichberechtigung, in den uns unsere assimilatorischen Wortführer und einige Brocken einer Pseudoemancipation eingelullt haben, mit schonungsloser Strenge aufgerüttelt und uns die missliche Lage unserer Nation mit allen sie bedrohenden Gefahren vor die Augen geführt. Sollen wir denn weiterhin ruhig und unthätig zusehen, wie die Lage unserer Brüder von Tag zu Tag sich verschlimmert und wieder Palliativmittel ergreifen, die anstatt Hilfe und Erlösung zu bringen, die immer akuter werdende Judenfrage nur noch in neue Schwierigkeiten und Complicationen verstricken ? — Das einzige Mittel, welches geeignet ist, den Judenhass zu beheben, unseren Brüdern neue Erwerbszweige zu eröffnen und ihnen eine geachtete Stellung zu verschaffen haben wir bereits intuitiv und erfahrungsgemäss erkannt, das ist hohe erhabene, in den Tiefen unserer volksseele immer glimmende und nie auslöschmare Gedanke der Wiedergeburt des jüdischen Volkes auf dem heiligen Boden seines angenstammten uralten Vaterlandes : Palästina. Dort in dem klassischen Lande unserer ruhmreichen Vergangenheit, in dem jeder Berg und jedes Thal in uns theuere Erinnerungen wachrufen, wollen wir unseren Brüdern wieder den Pflug in die Hände drücken und sie in physischer Arbeit ihre Kräfte neu beleben, und in nationaler Bethätigung aus der Jahrhundertelangen Erniedrigung sich emporschwingen lassen.

Der Gedanke der Coloniserung Palästinas durch Juden dringt mit elementarer Gewalt unter immer weitere Kreise unseres Volkes und bahnt sich unversehens breite Wege in die Herzen unserer besten un edelsten Brüder.

Durch die Gründung des Vereines "Ahawath-Zion" in Tarnow traten die galizischen Zionsfreunde aus dem bisherigen Stadium einer zwar sehr erspriesslichen aber doch nur theoretischen Wirkung übenden Agitation heraus und beginnen eine neue Aera der praktischen Verwirklichung des Zionsgedankens. Unser Ziel, das uns vorgezeichnet wurde ist die möglichst baldige Gründung einer galizischen Ansiedelung in Palästina. Die hohe Begeisterung, mit welcher die galizischen Gesinnungsgenossen, ohne Rücksicht der religiösen Schattirung, die Gründung des Vereines "Ahawath-Zion" begleiten und die erhabene Aufgabe, die sich der Verein gesteckt hat — bürgen uns genügend dafür, dass unser Unternehmen die prächtigste Unterstützgung seitens aller jüdischen Klassen erhoffen darf.

An Euch, Brüder und Glaubensgenossen, ist es nun gelegen zu zeigen inwiefern und wie bald wir unser hohes Ziel erreichen sollen.

Tarnow, im December 1896.

DAS VORBEREITENDE COMITÉ :

Bohorodczany :	Przemyśl :	Jaroslau :
Feiwish Schreier Rabbiner.	Salomon Margulies Kaufmann.	Dr. S. Rossberger Arzt.

Rohatyn :	Krakau :	Rymanow :
1. Schulim Melzer Kaufmann.	1. Mendel Fränkel Kaufmann.	Uscher Horowitz Rabbiner.
2. Efroim Sternhell Kaufmann.	2. S. Fuchs Redacteur.	

Tarnów :

1. **S. M. Aberdam** Bankhausbesitzer und Gutseigenthümeh.
2. **Dr. J. Rost** Advokat
3. **Aron Safier** Kaufmann
4. **Dr. A. Salz** Advokat.

ANMERKUNG-

1. NACH DER von der nächsten generalversammlung zu genehmigenden Geschäftsordnung des Vereines erhält Jedes Mitglied für je eingezahlte 10 Kronen einen Einlagsschein.

2. Der Bezitzer von Einlagsschein hat das Recht, wenn auf ifn das Loos fällt, einen Colonisten zu ernennen.

3. Geldsendungen sind an den Verein vermittelst Erlags-(Empfang) Scheine der k. k. Postsparcasse, die dem Vereine das Check-Conto Nr. 838.349 eröffnet hat, zu richten. Erlagsscheine der Postsparcasse, Geschäfsordnung, Statuten u. dgl. so wie um Auskünfte ist sich an Herrn Dr. A. Salz, Advocaten in Tarnow zu wenden.

4. Die Cassaverwahrung ist dem Herrn. S M. Aberdam in Tarnow anvertraut.

נוסח ב

GESCHAEFTSORDNUNG DES "AHAWATH-ZION" galizischen Vereines für Colonisation Palästinas IN TARNOW.

§. 1. Behufs Erreichung des im §. 3. lit. c. der Statuten gesteckten Zieles, der "praktischen Förderung der Colonisation Palästinas", hat der Verein in erster Linie die Gründung einer neuen Ansiedelung in Palästina anzustreben und dieselbe mit womöglich aus Galizien stammenden Juden zu colonisiren. Zu §. 3. der Statuten

§. 2. Zur Gründung einer Ansiedelung kann erst damals geschritten werden, wenn das Vereinsvermögen eine solche Höhe erreicht hat, dass es der Ausschuss mit einer $\frac{2}{3}$ Majorität der Stimmenden betragenden Beschlusse als zu diesem Zwecke genügend erachten wird.

§. 3. Der Ausschuss hat auch das Recht mit $\frac{2}{3}$ der Stimmenden zu beschliessen, dass eine oder einige Familien zu den in Palästina bereits bestehenden Ansiedelungen zukolonisirt werden.

§. 4. Jedes Vereinsmitglied, welches dem Vereine einen Beitrag von 10 Kronen geleistet hat, erhält einen nach §. 15 der Statuten gefertigten und eine fortlaufende Nummer führenden "Einlagsschein". Zu §. 4. der Statuten

§. 5. Ein Mitglied kann auch mehr als einen Einlagsschein an sich bringen.

§. 6. Die Einlagsscheine können auch in monatlichen, jedoch nicht weniger als 50 Heller betragenden, Raten ausgezahlt werden.

§. 7. Bei Ankauf eines jeden Einlagsscheines, so wie bei jeder Ratenzahlung, ist ein Zuschlag von 10 Heller als Manipulationsgebühr beizuschliessen.

§. 8. Ein Mitglied, welches am Vereine mit 2 Einlagsscheinen sich betheiligt, hat ausser den statuarischen noch das weitere Recht die Vermittlung des Vereines in allen auf die Colonisation Palästinas Bezug habenden Angelegenheiten unentgeltlich in Anspruch zu nehmen. Zu §. 5. der Statuten

§. 9. Ein Mitglied, das mit einem oder mehr Einlagsscheinen am Vereine sich betheiligt, hat bei der Bestimmung der Colonisten die im §. 24 dieser Geshäftsardung gewährten Rehte auszuüben.

§. 10. Ein Mitglied, das am Vereine mit 5 Einlagsscheinen sich betheiligt, erlangt das Recht an den Ausschussitzungen des Vereines mit berathender Stimme theilzunehmen.

§. 11. Ein Milglied, das am Vereine mit 20 Einlagsscheinen sich betheiligt, hat das Recht zu verlangen, dass bei der unmittelbar nächsten Colonien-gründung des Vereines sein Name in das anzulegende Gedenkbuch der Colonie eingetragen werde.

§. 12. Ein Mitglied, das am Vereine mit 50 Einlagsscheinen sich betheiligt, kann beanspruchen, das sein Name durch eine

Gedenktafel in der vom Vereine zu gründeden Ansiedelung geehrt werde.

§. 13. Ein Mitglied, ras am Vereine mit 100 Einlagsscheinen sich betheiligt, kann verlangen, dass die Gasse einer vom Vereine angelegten Colonie seinen Namen führe.

§. 14. Ein Mitglied, das am Vereine mit 1000 Einlagsscheinen sich betheiligt, kann beanspruchen, dass eine vom Vereine gegründete Ansiedelung seinen Namen führe.

§. 15. Der Verein kann auch von Mitgliedern oder Nichtmitgliedern Spenden zu bestimmten oder allgemein colonisatorischen Zwecken annehmen. Was ein Mitglied über den Betrag von 10 Kronen, ohne einen weiteren Einlagsschein zu beanspruchen, dem Verein leistet, ist als Spende zu betrachten. Zu §. 6 der Statuten

§. 16. Wenigstens der Präsident oder dessen Stellvertreter, als auch die beiden Schriftführer und der Cassier des Vereines, so wie auch deren Stellvertreter, müssen ihren Wohnsitz in Tarnów haben, bilden das Exekutivorgan des Ausschusses und haben die laufenden Agenden des Vereines nach den Direktiven und vorbehaltlich der späteren gefassten Beschlüsse mit Stimmenmewrdigen. Dieses Exekutivcomité fasst Beschlüsse mit Stimmenmehrheit seiner Mitglieder. Zu §. 10 u. 11. der Statuten

§. 17. Das Executivcomité kann in jedem Orte Localcomités und Vertrauensmänner einsetzen.

§. 18. Die Localcomités bestehen aus mindestens 3, meistens aber 6 Vereinsmitgliedern, von denen der eine Vorsitzender, der zweite Schriftführer und der dritte Cassier ist. Das Localcomité repräsentirt den Verein im Orte, leitet daselbst die Propaganda, setzt Einlagsscheine ab, führt darüber Bücher und schickt das auf diese oder andere Weise gesammelt Geld jeden Monat sammt einem Ausweise dem Executivcomité in Tarnów ein.

§. 19. Die Vertrauensmänner führen die Propaganda im Orte, leisten dem Executivcomité in der Vollführung seiner Weisungen thätige Hilfe, vermitteln im Sammeln der Spenden und Gaben und führen das Geld sammt einem ausführlichen Berichte jeden Monat an das Executivcomité ab.

§. 20. Die Localcomités sind in ihrem Wirkungskreise selbstständig, sie sind aber verpflichtet den Anordnungen des Executivcomités in Tarnow absolute Folge zu leisten.

§. 21. Zu jeder Ausschussitzung sind auch die ausserhalb Tarnows wohnenden Ausschussmitglieder mittelst schriftlicher Mittheilung unter Angabe der Tagesordnung einzuberufen. Zu §. 13. u. 14. der Statuten

§. 22. Die Ausschussmitglieder haben das Recht über die Gegenstände der Tagesordnung ihre Meinung schriftlich einzusenden und ist diese Meinungsäusserung bei der Abstimmung über den entsprechenden Gegenstand der Tagesordnung als Stimme mitzuzählen.

UEBER DIE WAHL DER COLONISTEN

§. 23. Ist die Zahl der Colonisten, welche der Verein mit Grundwirtschaften in Palästina zu belehnen hat, auf statutenmässigem Wege festgesetzt worden, so hat die Wahl derselben durch das Loos, auf die in den folgenden Paragraphen vorhergesehene Weise, zu geschehen.

§. 24. Die Einlagsscheinnummern der Mitglieder, sind in eine Urne zu werfen und sodann sind aus derselben vo viele Nummern herauszulosen, wie viel Colonisten angesiedelt werden sollen, dasjenige Mitglied, dessen eine oder mehr Einlagsscheinnummern gezogen worden sind, erlangt das Recht einen anzusiedelnden Colonisten dem Vereine binnen einer Frist von 30 Tagen vorzuschlagen. Die Annahme des Vorgeschlagenen darf der Ausschuss nur in dem Falle verweigern, wenn der Proponierte seiner Bestimmung als Colonist physisch geistig oder moralisch, nicht entspricht.

§. 25. Bei Nichtannahme des nach den vorhergehenden Bestimmungen Vorgeschlagenen steht dem proponierenden Mitgliede das Berufungsrecht an ein nach §. 19. der Statuten zu ernennendes Schiedsgericht zu.

§. 26. Falls von dem Vorschlagsrechte binnen 30 Tage nach dem Verlosungstage kein Gebrauch gemacht wird, übergeht das Wahlrecht des Colonisten auf den Ausschuss, welcher mit einer relativ grössten Stimmenanzahl die Colonisten bestimmt. Wenn einige der proponierten Personen die gleiche Anzahl von Stimmen auf sich vereinigen, entscheidet die Stimme des Vorsitzenden.

§. 27. Das Mitglied, dessen Einlagsscheinnummer verlost worden ist, kann auch die Wahl des Colonisten mit oder ohne jede nähere Weisung dem Ausschusse überlassen, wonach die Wahl durch den Ausschuss, nur mit Berücksichtigung der eventuellen Weisung, vor sich gehen kann.

§. 28. Stellt sich bei einer Verlosung heraus, dass infolge der Ziehung mehrerer Einlagsscheinummern eines und desselben Mitgliedes, die Zahl der Vorschlagsberechtigten kleiner ist als die Zahl der zu belehnenden Colonisten, so hat sofort eine Ergänzungsverlosung nach denselben Normen stattzufinden.

§. 29. Ein Mitglied, dessen alle Einlagsscheine ausgelost worden sind, erhält einen neuen Einlagsschein, der ihn zur weiteren Antheilnahme am Vereine berechtigt.

§.30. Bei jeder neuen Colonistenwahl ist immer nach den §§. 23. bis 29. dieser Geschäftsordnung vorzugehen.

§. 31. Die Colonisten sind verplichtet, das auf sie verwendete Kapital, jedoch ohne Zinsen, nach einem vom Ausschusse festgesetzten Amortisationplane zurückzuerstatten.

§. 32. Der Ausschuss hat aber das Recht fleissigen Colonisten einzelne Raten oder den ganzen Rückstand zu erlassen.

ד"ר נתן קוסטה (הרצליה)
(י. קרטון)

השחר — צעירי-ציון

לזכר אחי זיגמונט צ'צ'קס וכל חברי
„השחר" וצעירי-ציון שנספו בימי השואה.

קשה ביותר לכתוב היום אחרי חמשים — חמשים וחמש שנה זכרונות, בלא מסמכים ובלא רשימות, על תנועת הנוער — וארגונים לא-ליגאליים של תלמידי בתי-הספר התיכוניים בגליציה. ממילא זכרונות אינם אלא חוויות. יתכן כי בלוח זמנים או במקומות תפול שבשת, אקוה כי הקו העקרוני יישמר. ובכן, נכנסתי לחוג „השחר" באוגוסט 1900 והזכרונות מקיפים את השנים 1900 עד 1914 — וחמש-עשרה השנים האלה שהן חלק של אוטוביוגרפיה — הן שנות חלום וגעגועים של הנוער הציוני הגליצאי.

בלבוב, ברחוב צ'ארנצקי 6, בבית הרוזנת פוטוצקה, ישבה משפחתי כל השנים. פה גדלתי, פה נולדו אחיותי ואחי — פה היתה אמי „די יידישע מאמע" כובענית-לנשים ואבי צלם. הורי היו אנשי עבודה, בעלי-מלאכה חרוצים. הסביבה היתה נוצרית — אף משפחה אחת יהודית לא גרה בסביבה. ברחובות היינו משחקים יום יום עם ילדים נוצריים וביום שבת שלהם אחרי הצהרים היינו יוצאים עם עוזרת-בית נוצרית לכנסיה קתולית של מסדר הברנארדינים. בבית לא היתה מסורת יהודית-דתית, לא הלכתי לחדר ולא למדתי לימודי ישראל. וכשבא מורה ללמד אותנו עברית, קריאה בתנ"ך, ברחנו החוצה, ולכל המוטב למדנו כמה רגעים — מבלי להבין מלה אחת.

בבית הספר העממי למדתי בשיעור-דת קצת תולדות עם ישראל וקצת עברית. וכשנכנסתי לבר-מצוה הביא לי סבא, אבי אמי, שהיה אדוק, נרתיק אדום עם רקמה זהובה ובו תפילין ללכת אתו לבית הכנסת. חדשיים הלכתי לבית התפילה. השיר „לכה דודי לקראת כלה", ששר חזן כל ליל שבת, מצא חן בעיני. אחרי חדשיים החזרתי את התפילין וחדלתי לבקר בבית התפילה. ב-1900 נפטר אבי ובימי אבל השבעה בא אלי חבר גדול קצת ממני — שלושה סרטי-זהב לצווארונו, והבטיח לי להכניסני לחוג סודי — אי-לֶגאלי של תלמידי בתי הספר התיכוני שבו אלמד מה זאת „יהדות", אשמע הרצאות ואקרא ספרים יהודיים. באוגוסט 1900, בימי החופש הגדול, (ואני תלמיד כיתה רביעית, ארבעה סרטי כסף לצווארוני) לקח אותי אותו החבר בשבת לבית פרטי ברחוב סלונצ'נה. לפני הבית עמד תלמיד, שברך אותנו, ולשאלתי למה הוא עומד כאן, קיבלתי תשובה: „שמירה לפני שוטרים ובלשים המחפשים ארגונים אי-ליגאליים".

בבית מצאתי כמעט 20 סטודנטים, כולם בעלי סרטי-זהב — ורק אני יחידי, הצעיר ביניהם — בעל סרטי-כסף. היתה הרצאה בגרמנית מתולדות עם-ישראל. גם הויכוח היה בגרמנית. לא הבינותי הרבה. מן הספריה קיבלתי חוברת פולנית „פנינים מתלמוד". החוג הזה היה חוג „השחר". אמרו לי, שהחוג קיים כמה שנים,

מאז יצאה חוברת של הרצל „מדינת היהודים". לימים נודע לי כי עוד ב־1882 סידרו תלמידי בית־הספר התיכוני בלבוב נשף לכבוד המכבים, ואחרי־כן גם נשף לכבוד אדולף פרמיה. בימים אלה השפיעו הרבה על הנוער ד"ר ראובן בירר, הרב ד"ר יעקב יוסף קובק, שיסד את החברה „מקרא קודש" ללימוד הספרות העברית ומדע היהדות. בימים הרחוקים ההם היתה גם ספרות לועזית־לאומית. וביותר נחשבו יצירותיו של אלפרד נוסיג כגון „מלך־ציון" (1885) ועבודה דמוגרפית „נסיון לפתרון בעית יהודים" ובו דרישה להקמת מדינת יהודים בישראל. עם התגברות של תנועה ציונית (על ידי ד"ר נתן בירנבוים) יצא עתון ציוני Przyszłość („עתיד") 1892 ויש מקום להניח כי כבר אז היו בתוך הנוער הלומד פה ושם חוגים ציוניים סודיים.

מתי קם „השחר" בתור אגודה, בתור חוג חינוכי קשה לקבוע; אבל מותר להניח, כי צורה מאורגנת קיבל ב־1895, ולכל המאוחר ב־1897 בתקופת הקונגרס הציוני הראשון בבזל. ב„מוריה" 1909/10 אנו מוצאים קורספונדנציה מלבוב על הנשף של „השחר" לכבוד 15 שנה לקיומו. בנשף השתתפו נציגי כל חוגי הנוער: „השחר", „אריה", „עבודה" „בני ציון", „כח", „תקוה", „צפורה" ונציגי אגודות ציוניות בלבוב: „אוגניסקו", „אמונה", „השמונאה", „גיסקלה", „יודאאה", „מרים", „צעירי־ציון" וחברה להתעמלות בראשותו של ח. צין. הנשף היה באולם גדול. הפתיחה היתה בעברית. הנואמים היו: ד"ר דוד שרייבר, ד"ר הויסמן, ד"ר רינגל ושלמה שילר. ובחלק הלא־רשמי: ד"ר אשכנזי ו. פ. פינקלשטין.

„השחר" היה דוגמה של חוג, ועד שנת 1902 היה יחידי בלבוב. התפתחותו בין שנת 1895—1900 היתה כמו בכל החוגים. יתכן שחברים התאספו רק מזמן לזמן — ויתכן שהתאספו כל שבת לשמוע הרצאות. משנת 1900 יש ידיעות מדויקות בידינו. כשבאתי בספטמבר לחוג „השחר" מצאתי שם בשבתות ברחוב זיולקיבסקה חברים אולק אשכנזי, יוסף רייצס, נתן מלט, יעקב טהון, קלמן קופפר, קרל הסקלה, ל. אורדובר, שטראוך, גריבל, רט, קלינגההופר, כמעט כולם תלמידי הגימנסיה הגרמנית ורובם נודעו אחר כך בחיים הציוניים. היינו מתאספים בשבתות בלבד לשמוע הרצאות על פי רוב מתולדות עם ישראל לפי גרץ „הגדול" או על ספרות עברית עתיקה תנכית לפי ספרם של וינטר־ווינשה. כל אחד ואחד רשאי היה לקחת ספר מספריה. היו גם הרצאות על ספרות חדשה (סמולנסקין, מאפו, י. ל. גורדון). חדשיים אחרי כניסתי היתה הרצאת־הבכורה שלי: „מה זאת ציונות" בשפה פולנית. נקצב לי זמן של שלושת רבעי שעה, אבל מרוב התרגשותי שכחתי הרבה וסיימתי אחרי רבע שעה. והיה זה כשלון גמור. — ובויכוח נחתו עלי כמה וכמה מכות וסופי אכזבה גמורה. בגמר האסיפה באו אלי קלמן קופפר לנחם אותי וביחוד יוסף רייצס, שהיה לימים מורה לשפה העברית בחוג — והיה גם ראשון שדרש לימוד יום־יומי בתשלום. השפעתו היתה גדולה. הוא ניחם אותי ולא אשכח בכמה אדיבות אמר: „אין דבר אם ההרצאה הזאת לא היתה מוצלחת — העובדה שאחרי חדשיים, בהיותך חבר של חוג החבר הכי־צעיר, העזת לדבר באסיפה — הוא סימן טוב. בטוח אני שהרצאתך השניה תהיה טובה ומוצלחת". היה זה לי עידוד גדול. ואחרי שנתיים היתה הרצאתי השניה על יצירותיו של אלפרד

נוסיג, והרצאה זו קיבלה באוקטובר 1902 פרס ראשון של הועד המרכזי של „צעירי ציון".

אחרי כניסתי לחוג טרחתי להכניס חברים מבני־גילי בכיתות הנמוכות של הגימנסיה, ואז באו: ז. פ. פינקלשטיין, מאוריצי ריכטר, ילין, קרל רוזנפלד* ואחרים. תכנית החוג היתה: בשבתות הרצאות ולימוד השפה העברית. לחוג היה ועד בן חמישה חברים — יושב ראש, גזבר, ספרן, סגן יושב ראש ואחד בלי תיק. הויכוח, איך לסדר קורסים לעברית, היה ער מאד. חסידי יצחק שוורץ, מורה פרטי לעברית, ויוסף רייצס היו בעד קורס יום־יומי בתשלום, ואחרים הסתפקו בפעמיים בשבוע. מובן מאליו כי לימוד יום־יום הוא שהבטיח הצלחה. עבודתו של יוסף רייצס היתה פוריה מאד. תלמידים למדו עברית בחריצות ואחד מהם, יהושע יעקובסון, תירגם והתאים ספרי־ברליץ („השיטה הטבעית") והקדיש את הספר, שיצא ב־1902 בליטוגרפיה ובכריכה בדפוס יפה, ל„מורו החביב יוסף בן חיים רייצס". המחבר היה תלמיד וחתם את הספר יהושע בן־חנוך. הלימודים התקדמו כדי כך, שבשנת 1903 כבר נמצאו הרבה תלמידי גימנסיה שדיברו והבינו עברית ו„השחר" סידר בפעם הראשונה במעונו התת־גגי במלון „לדב" עבר עברי לכבוד ח. נ. ביאליק עם נאומים, דקלום ושירה בעברית. את הערב פתח יעקובסון, אחרי החלק המוסיקלי נאם ירמיהו פרנקל על תולדות המשורר ועל החשיבות שביצירותיו („על סף בית המדרש" ו„המתמיד"). בסוף דיבר שטרנר על התנועה העברית הלאומית, ובשירה בציבור עברית נגמר הנשף המוצלח. גורלו של יעקובסון, שהיה אישיות עזה בין התלמידים, אינו ידוע לי בדיוק. אומרים שיצא לאי יאווא או סומטרה ושם התאבד.

כבר בשלהי 1901 בחורף יזמו הסקלר ואיזידור שניידר ארגון של כל החוגים, דומים ל„השחר" וייסוד חוגים במקומות אחרים לפי דוגמת „השחר". הם יצאו לכל המקומות בגליציה שבהם היו בתי הספר התיכוניים, קשרו קשרים עם הנוער וכשחזרו החליט „השחר" לסדר „ועד זמני" להכין כינוס (Wiec) של צירים בימי החופש הגדול 1902 — ב־16—17 ביולי. ואמנם, הכינוס התקיים באולם של החברה „ציון" בככר רינאק (השוק) מס׳ 10 בהשתתפותם של צירים רבים מכל עיר ועיירה. דאגנו לאכסנם — בביתי התאכסנו שלושה חברים מקולומיאה: סכר, קיטאי ופישל רוטנשטריך. עצם הכינוס היה חוויה גדולה לצירים ולנוער בלבוב. אחרי פתיחה ובחירת הנשיאות וועדה מתמדת נשמעו הרצאות על ארגון הנוער, על תכניתו, על הצורך בקורסים, על הוצאת כלי־מבטא של הנוער: עתון חדשי, על שיטת לימודים „עברית בעברית", על הקורס לתולדות עם־ישראל. רמת ההרצאות היתה נאה וזכורה לי יפה הרצאתו של החבר שטיין מטרנופול ושל חיים טרטקובר מברודי. בכינוס הזה השתתף גם תלמיד־גימנסיה מבודפסט ניסן כהן (לימים מצאתיו בחיפה). ביום האחרון של הכינוס, בזמן הצהרים, באו כל הצירים לפסז׳ הוזמן להצטלם. בצילום אנו מוצאים את כל המשתתפים ובכללם גם את אברהם שבדרון מזלוטשוב (הוא אברהם שרון). ניתן שם לארגון חדש

---

* אחרי מותו בתל־אביב — ולו ספר יפה על תיאודור הרצל.

של תלמידי־גימנסיות — „צעירי־ציון". נבחר הועד המרכזי K.C. (Komitet centralny) וניתן לו יפוי כוח להוציא ירחון. הירחון יצא בעריכתו של יעקב טהון בשנת 1903, חניך „השחר". (י. טהון יצא לברלין וב־1908 עלה יחד עם ד"ר רופין לארץ־ישראל לסידור המשרד הארצישראלי). האַדמיניסטרטור הראשון היה בוריס צ'צ'קס, חניך „השחר" (בא 1926 בתור מהנדס לחיפה). הירחון קיבל שם „מוריה", סמל הקרבת הנוער. ההתפתחות של חוג „השחר" היתה תלויה מעתה בהתפתחות „צעירי־ציון" וחברים של K. C. „צעירי־ציון" היו על פי רוב אנשי „השחר".

לשם ייעולה של התעמולה התאספנו בביתי: ז. פ. פינקלשטין ומ. ריכטר לקורס לויכוח — אחד היה ציוני, אחד סוציאליסט ואחד פולני בן דת משה. הויכוח היה: מה הוא לאום? והשאלות: האם היהודים הם גזע, או דת — או לאום? מה זאת ציונות, לשם מה ללמוד עברית? היה לנו גם רגיסטר של כל תלמידי־גימנסיות בלבוב עם רשימה מי מתבולל ומי סוציאַליסט ומי אדוק, או אינדיפרנט וכדומה. התעמולה היתה טובה וחזקה. בשנת 1903 היה חוג „השחר" בן 80—100 חברים. בין אלה היו 18 הנבחרים והכשרוניים מאורגנים ב„השחר המצומצם". „השחר הגדול" היה מתאסף כל שבת להרצאות — והקורסים היו לשפה העברית ולימוד תולדות־העם. את הקורס לתולדות העם היה מנהל חבר של הכיתה השביעית אברהם זילברשיין. הוא היה מרצה בפולנית ואנו היינו כותבים. היתה לי חוברת שלמה של הרצאותיו בשפה הפולנית והספר השימושי היה בגרמנית של ד"ר ש. בק „תולדות העם היהודי וספרותו". ח' זילברשיין היה מורה מצוין, לא זו בלבד שהרצאותיו היו יפות ומענינות, אבל הוא דרש גם מאתנו הרבה, שנלמד ונשנן ונדע כהלכה. ענין הקורס החל למאחרי חורבן הבית הראשון. באותו הזמן באו לחוג חברים חדשים. מלך כמלניצקי, שמעון קלנר, משה פרוסטיג, גרינבוים, בך אדולף רוטפלד, קימלמן ואחרים. „השחר המצומצם" היה משתתף באסיפות בשבתות — וגם בקורסים, אבל היה לו גם תפקיד אחר — ויכוחים על ענינים אחרים לא־יהודיים כמו שאלות היגיאַנה, שאלות־מין, קואַדוקציה — וצורתו היתה מין „מיסדר" שכל אחד מוכרח היה לחתום בספר תקנות והיה מחויב לשלוש הבטחות: 1) לא לעשן, 2) לא לשתות כוהל, 3) ולהיות בפרישות. ההתחייבות היתה רק לשנה אחת. המטרה: חיזוק הרצון. נגד השיטה האסקטית הזאת באו אלינו חברים מאגודת־אקאדמאים „אמונה" ודרשו לוותר על ההתחייבויות האלה. זוכר אני ערב אחד, כשבא עורך „מוריה" יעקב טהון, חניך „השחר", ודיבר על אורח־חיים של רומאים ויוונים, על ההדוניזם והביא ציטטות מהספרות העתיקה, אבל לא הצליח בהרצאה. בשנה זו הוצאנו מאגודתנו אחד או שניים, אשר הפרו את התקנות על ידי עישון, — אבל אחרי שנה סידרנו מסיבה על כוס יין והיינו פטורים מן ההתחייבויות.

ועלי לדבר על ארגון אחר, שהיה קיים זמן לא־רב. היה זה ארגון פרו־מיליטרי, צבאי, עם משמעת חזקה, שמטרתו היתה חיזוק פיסי לשם הגשמת הציונות: כיבוש צבאי של ארץ ישראל מידי התורכים. היו פלוגות של עשרה חברים. פלוגה אחת לא ידעה מה עושה פלוגה אחרת ואיך היא מורכבת. הכל בסוד גמור. אני הייתי שייך לפלוגה של ל. פ., חבר „השחר". הוא היה הפילוסוף שלנו, רציני מאד,

קרא ספרים פילוסופיים בלבד, טיפל בתולדות הפילוסופיה. היינו מוכרחים לבוא בשעה 6 בבוקר לתרגיליי־צבא. לארגון הזה, שגם הוא היה, כמובן, לא־ליגאלי, היו שייכים גם חברים של חוגים אחרים בלבוב. אחרי זמן לא־רב התפורר.

הועד המרכזי של „צעירי ציון" החל פעולתו (ספטמבר 1902) בהוצאת שאלון בדפוס לכל החוגים בגליציה שיתקשרו עמו. את השאלון צריך היה למלא כל חודש ואלה השאלות: כמה חברים של החוג בגימנסיה העליונה וכמה בגימנסיה התחתונה, איזה קורסים מתקיימים וכמה משתתפים, איזה ספרים נלמדים, לימוד העברית, „תולדות עם ישראל", כמה ואיזו הרצאות היו במשך חודש זה, כמה השתתפו בהן, מה גובה דמי החברות? האם היה איזה נשף? בדרך כך קיבל הועד המרכזי את כל האינפורמציות הדרושות וכל רבע שנה פירסם דין וחשבון על התנועה ודאג לשיפורים. בשלהי 1903 יזם משאל ב„מוריה" על ענין הציונות: איך חושב כל אחד לעבוד ולהגשים אותה. ענו הרבה חברים. מהם ז. פ. פינקלשטין, יהושע יעקובסון, י. קירטון, אדולף רוטפלד ואחרים. וכן ניתנה על האשלון תשובה ב־1904 בידי מרטין בובר. יעקב טהון יצא לברלין והעורך השני היה נתן מֶלֶט. „מוריה" 1903/4 פירסמה מאמרים מדעיים אקטואליים, ספרותיים וידיעות מן החוגים. בכלל הכותבים היו ד"ר אברהם קורקיס (אלמוני), שלמה שילר, יצחק שיפר, ויקטור אמיל פורדס, ד"ר מרטין בובר, ד"ר אברהם זאלץ, ד"ר דוד מאלץ, ד"ר היינריך גאבל, לייב לנדאו, מאיר בלבן (אמת) ואחרים.

גם „השחר" וגם K. C. ו„מוריה" דאגו שהנוער לא יתעסק בפוליטיקה, אף לא היו ויכוחים פוליטיים־מפלגתיים. הקו הזה נשמר כל השנים וכל תעמולה מפלגתית היתה אסורה ורק אחרי בחינת הבגרות (matura) היה כל חבר „צעירי־ציון" חופשי לבחור במפלגה הרצויה לו.

ב־1903 התקיים נשף פומבי בתיאטרון היהודי לזכר אברהם מאפו. חבר אחד — תלמיד בית הספר למלאכה, פסל אנדרטה, הראש והחזה של מאפו: איזידור שנידר נאם נאום ראשי. הנשף הכניס ריווח הגון — ובו נקנו הרבה ספרים עברים ולועזיים לספריה של „השחר". בדצמבר 1904 נערך נשף אינטימי בבעיות פנימיות של החוגים. נאום פתיחה היה בעברית על ידי יעקבסון, ונאום ראשי „הציונות והנוער" נאם אדולף רוטפלד. בעתון חי היה מאמר: „הרצל — אידיאל שלנו", סיפור ופיוטים של מלך כמלניצקי. אחרי החלק המוסיקלי נאום נעילה של י. קירטון: „יעודו של הנוער הלומד ועתידו כחלוץ בתחית עם ישראל".

תלמידי הגימנסיה התחתונה — כיתה ב' וג' — אורגנו בידי ז. פ. פינקלשטין ושמעון גרף. בשביל הנוער הזה הוציא K. C. בעריכתו של משה פרוסטיג ירחון ליטוגרפי „השחר". לפני גמר שנת הלימודים 1904, בחודש יולי באה מאַדלאַך הידיעה המזעזעת על מותו של הרצל בן הארבעים־וארבע (היינו קשורים בשירת מיצקביץ — ושם גבורו הלאומי היה ארבעים וארבע!). „מוריה" הדפיסה מאמר אבל עם תמונתו של הרצל וכתבה כי רצונו האחרון שלו — למצוא מנוחתו בארץ ישראל, ולנו לנוער תפקיד גדול ללחום ולעבוד בעד הגשמת החלום של הרצל — עד שנזכה לארץ־ישראל חופשית, למדינת יהודים. ב„השחר"

הליטוגרפי כתב מלך כמלניצקי בפולנית טור „על קברו של הרצל", שנדפס בשנת 1905 ב„מוריה". כמעט בכל נשפי־אבל דקלמו את השיר הזה, וגם היום, אחרי חמישים שנה, השיר יפה בסגנונו ותוכנו וראוי לתרגום עברי. כמלניצקי חניך של „השחר" כתב בפולנית ואידית, הוציא כמה חוברות וספרים של שירים בוינה. היה רופא, ואחרי המהפכה ההיטלראית יצא לאמריקה והיה עורך רפואי של „פאַרווערטס". מת בשנת 1946 בניו־יורק. אחרי מותו הוציאו מלך ראוויטש ומנדל נויגרשל מבחר השירים שלו בשם: „רו אוֹן אומרו" („מנוחה ומהומה" 1948). באותה השנה — 1904 — כתב משה פרוסטיג בשפה הפולנית שיר בשם „אנחנו" והקדיש אותו לח' קירטון. השיר הזה נדפס אחרי מותו בעתון הפולני Chwila (18 בספטמבר 1934) וגם השיר הזה טעון תרגום עברי. ב„מוריה" 1904 אנו מוצאים מכתבים מלבוב, קרקוב, סטניסלבוב, דמביץ, ירוסלב, פשמישל, רישא, ברודי, טרנופול, סמבור, טרנא, קולומאַה (משם מודיעים עובדה מוזרה: בגימנסיה רוטנית היה בכיתה VII תלמיד יהודי, אשר כתב לענין לאומיות יהודית ולענין שפת האם — אידית). מתוך המכתבים האלה מורגשת התלהבות כנה ועמוקה של הנוער הלומד לעם ישראל ולמולדת בארץ ישראל — לתנועה הציונית. אנו שומעים על נשפים, על הרצאות ולימודים, על יחס לבית־הספר — ועל אנטישמיות של מורים פולניים.

השפעה עצומה על הנוער בלבוב ודרכו על הנוער בגליציה, נודעה לשלמה שילר. למדנו את ההרצאות שלו — למדנו את ספרו הקטן: „קיום לאומי של היהודים" (1897) ומאמריו השונים בעתונים הציוניים ו„מוריה" על החלוצים של הציונות משה הס, פרץ סמולנסקין, אחד העם וכדומה. על שמו נוסדה קבוצה גליצאית — קבוצת שילר, וחניך „פרחי ציון" דב שטוק (סדן) כתב עליו מונוגרפיה מקיפה („גורל והכרעה"). ב„מוריה" 1904 כתב ז. פ. פינקלשטין (בכינוי עזרא) שיר קטן — ומאמר קטן: קריאה לצאת לעם. צבי שפיצר־בקלס ואני כינסנו יהודים יושבי כפר על יד בוברקה לאסיפה כדי להסביר להם את הציונות. שפיצר דיבר אידית על הציונות. לא מצאנו אוזן קשבת. החסידים לעגו לנו ושמענו דברי בוז והאסיפה נגמרה בכשלון. מטרתנו היתה לסדר אגודה ציונית. על האסיפה הזאת יש דין וחשבון ב־Wschód 1904 חודש אוגוסט. צבי שפיצר־ביקלס, חניך „השחר", התמסר אחרי־כן לספרות אידית ולתיאטרון אידי, כתב ביחוד בקורת. מת ב־1917 צעיר בלבוב, אחיו ד"ר יעקב ביקלס חניך „השחר" והיום עסקן רפואי בתל־אביב הוציא „ספר צבי ביקלס־שפיצר, דמותו ויצירותיו", בעריכתו ותרגומו של דב שטוק. השתתפו בו: אשר ברש, ג. שופמן, אורי צבי גרינברג, שהיו בלבוב והיה להם קשר עם הנוער הלומד ב„השחר"). בשנים 1907/8 היה גם י. ח. ברנר בלבוב וגם השפעתו גדולה היתה על הנוער הלומד העברי בלבוב.

לא קל היה בשנת 1905 ל- K.C. לשמור על קו בלתי־מפלגתי. בשנה זו באו לגליציה פליטי רוסיה ופולין הקונגרסאית, אנשי־המהפכה שהשפיעו לא בלבד על הנוער אלא גם על כל האוכלוסיה היהודית בכלל. במקומות שונים, בכל עיר

גדולה, היו ארגונים ראשונים של „פועלי־ציון" ושל „מזרחי" וציונים סתם (כלליים). ב„מוריה" מצאה כל מפלגה ביטוי לעצמה. ש. פלדבלום חניך „צעירי־ציון" בקראקוב כתב על בעיות של „פועלי ציון" וההמנון של „פועלי ציון" נדפס באידית ובתרגום פולני ב„מוריה" שעל כן חשב נ. בוקסבוים, שהיה זמן קצר חבר של „צעייר ציון" ועבר אחרי כן, ב 1911, לפועלי ציון — כעדות זכרונותיו (אידישער ארבעטער פנקס, ורשה 1928), כי רובם של „צעירי ציון" היו תחילה פועלי־ציון, אולם בשנת 1906 הוא נעשה ארגון בורגני לאומני. זוהי טעות גמורה. כי באמת ארגון „צעירי־ציון" היה תמיד בלתי־פוליטי ובלתי־מפלגתי, הוא היה ציוני־מדעי־חינוכי. בשנים האלה היו משה פרוסטיגוי. קירטון מנהלים את „צעירי־ציון". מ־1905 ואילך בא עם זרם הפליטים מרוסיה גם גל של מורים לעברית, וגבר הלימוד העברי בהרבה מקומות לא בלבד בקורסים אלא גם בבתי־הספר המיוחדים — וכיתות שונות. למדו לפי ספרים של יהודה גרזובסקי „בית ספר" ודוד ילין „לפי הטף". בברודי, למשל, היו 8 קורסים עם 50 תלמידים.

בשנת 1905 הכניס הועד המרכזי של צעירי־ציון K. C. לימוד גיאוגרפיה של ארץ ישראל. הישיבות התקימו בביתי. ההוצאה הראשונה היתה גיאוגרפיה בליטוגרפיה של ווילי במבוס ומפה בצבעים לפי קיפר. „מוריה" נערכה בידי פרידריך אשכנזי — והתרחקה ממסילתה, היתה גם ביטוי של ארגון אקדמאי יותר מדי, ורבו המאמרים האַקטואַליים. ו־K. C. החליט להחזירה למסלולה הקודם. ואחרי עריכתו הקצרה של ד"ר רוזנקרנץ עברה „מוריה" לידי K. C. אחרי כן הוצאנו מהדורה שניה מספרו של שלמה שילר „קיום לאומי של היהודים". ובדצמבר 1905 יצאה לאור חוברת ראשונה של תולדות הציונות Historya syonizmu של י. קירטון. (הוא פסידונים של כותב הטורים האלה). בצורה זאת הרחבנו תוכן הלימודים בכל חוג של צעירי־ציון: מלבד הרצאות בשבתות, קורסים לשפה העברית, קורס ללימוד תולדות עם ישראל, קורס לגיאוגרפיה של ארץ ישראל וקורס לתולדות הציונות. את העתון הליטוגרפי „השחר" בשביל הנוער של הגימנסיה התחתונה מסרנו למערכת של שמעון גרף, נלי בובר, מ. שפינר — ו„השחר" יצא בדפוס. בשביל הילדים היתה הוספה „הצפירה".

Historya syonizmu של י. קירטון יצאה בפולנית במרוצת הזמן — עשר חוברות — והגיעה עד אחד־העם. מונוגרפיות על פינסקר ומשה הס יצאו כתדפיסים מיוחדים. החלק על הציונות בגליציה נדפס ב„מוריה" 1906 וכן מחקר על אלפרד נוסיג „נסיון לפתרון בעית היהודים" נדפס ב־1905 ב־Wschód. להערכת תפקיד הקונטרסים האלה אביא דברי דב שטוק: „השם י. קירטון מעלה לפניך יריעה נשכחת מימי ילדותך, מימי נעוריך. אתה זוכרו משם, מעיירתך, מלפני המלחמה הקודמת כשבאת, נער בכיתה קטנה של גימנסיה, לשיחות „פרחי־ציון", שדרכם היתה בסתר ואף אחרי המלחמה, כשבאת לשיחות בענין „השומר הצעיר", שדרכו היתה בפומבי. כאן וכאן למדת את שלא לימדוך יום יום על ספסל הגימנסיה, למדת עמך, תולדותיו, ארצו, למדת פרקים בציונות. מובן לא בשפתך אתה אלא בשפת־נכר — גרמנית, פולנית. ספרית־עזר היתה קבועה בדירת־אגודה — — אך בה גם קונטרסים חביבים, שלימודם צורך, ובראשם מחברת היסוד של שלמה שילר

ומחברת העזר של תלמידו י. קירטון. לא מחברת אחת, אלא צרור קונטרסים, שענינם אחד: תולדות הציונות. — צרור קונטרסים שלמדת מתוכו היה ממועך מעט — מרוב קריאה בו, ומרוב שימוש בו. סופו נעשה יקר מציאות ויכולת לראות פה ושם בהעתקה שבכתב־יד. צרור קונטרסים זה — הרי לא היה כאן יותר מקומפילציה. זה הנסיון הראשון לכתוב תולדות הציונות".

האכסטפלר היחידי, עם כל המעטפות הצבעוניות, נמסר על ידי לספריה הלאומית בירושלים.

במערכת „מוריה" 1906/07 השתתפו משה פרוסטיג, י. קירטון, מלך כמלניצקי, א. ארליך, מ. טומבק, ז. פ. פינקלשטין, ירמיהו פרנקל, שמעון גרף, אדולף רוטפלד, איזידור שניידר ובשנת 1907/08 נתן צ'צ'קס, איזידור שנידר, מלך כמלניצקי, א. ארליך, ז. פ. פינקלשטין„ ירמיהו פרנקל, אדולף רוטפלד, קופל שוארץ, ראובן וקסלר והסקלר.

בשנת 1905 נרשם „השחר" בספר הזהב של הקרן הקיימת לישראל.

השפעת מהגרי רוסיה התפשטה גם בקרב האוכלוסיה בגליציה בכלל. שכן באו גם מהפכנים לא־יהודים. והם בעיקר השפיעו על הנוער הפולני והרותני הלומד. אנו רואים ומרגישים תסיסה בחוגיהם. התסיסה היתה נגד שיטה אוסטרית בגימנסיות נגד החינוך הקלאריקלי, נגד דיכוי הנוער הלומד וחינוכו לפקידות אוסטרית. עד מהרה נמצא קשר בינינו ובין תנועת הנוער הזאת. ב„מוריה" 1905 אנו מוצאים את הכרוז הראשון של K. C. „מפעל בית־הספר בגליציה — והנוער היהודי". הכרוז הזה כתוב בזהירות ובבגרות גדולה פונה לנוער הפולני והרותני ומכריז, כי הנוער היהודי מוכן להלחם לחופש וקידמה בבתי־הספר התיכוניים ודורש: 1) הכרת הלאומיות היהודית, 2) לימוד השפה העברית שעתיים בשבוע; 3) לימוד של תולדות עם ישראל במשמעות לאומית. הכרוז מדגיש, שמלחמתנו תהיה שקטה, לגלית, על ידי משלחות, בקשות על ידי תלמידים, הורים ומוסדות יהודיים. הכרוז מסיים בסיסמה פולנית „בעד חופש שלכם ושלנו". על החתום: הנוער היהודי של בתי־הספר התיכוניים. את הכרוז הזה ואחרים בענין זה כתב משה פרוסטיג. הכרוז השני באותו התוכן יצא גם בארבעת אלפים טפסים ו־K. C. טרח להפצתו.

כל החוגים נענו לכרוז בהתלהבות גדולה. בשלהי שנת הלימודים 1906 החליט הכינוס של „צעירי ציון" לחלק את הארגון לשלושה דיסטריקטים — לבוב, קראקא (ביננצוכט, פילצר), סטניסלבוב (וואטנברג, אַרדטרכל). תנועת „פועלי ציון" התחילה לארגן את הנוער שלה. כמה חברים עם גלמן עזבו ב־1906 את „צעירי ציון". משה פרוסטיג, חבר של „פועלי ציון", כתב חוברת על התנועה הזאת Przesłanki ideologiczne poale-syonizmu. כשארגון „פועלי־ציון" דרש מחבריו לעזוב את ההסתדרות הציונית, עזבו הרבה אנשי אינטליגנציה את ארגון „פועלי־ציון" ובכללם גם מ. פרוסטיג וש. פלדבלום.

רושם גדול עשה הכרוז השני „בעד חופש בבתי הספר". וגם במקומות אחרים — בקראקא ובסטניסלבוב — נתפרסמו כרוזים דומים, אבל עתה לא נענו פולנים ורותנים כמו שקיוינו אנו. אז הוציא K. C. כרוז שלישי ומודיע, שאנו מוכרחים להילחם שלא בשותפות עם הנוער הפולני והרותני אלא לבדנו. אנו יודעים

כי יבוא זמן של רדיפות, של דיכוי. הכרוז דורש מן הנוער היהודי לעמוד על המשמר, ועל השאלות „לאומיות"? לענות תמיד: יהודית. המלחמה עוברת עתה להורים ולמוסדות יהודיים, והכרוז פונה אמנם לקהילות יהודיות בבקשה, לעזור לתלמידים יהודיים במלחמתם לחופש וקידמה בבית הספר התיכוני.

„השחר" ממשיך את עבודתו הרגילה כמו כל החוגים האחרים. למערכת „מוריה" נכנסו איזידור שניידר, קרל רוזנפלד, מ. טומבק, ז. פ. פינקלשטין, א. ארליך, הנריק פאסט, יעקב ברנר, מלך כמלניצקי. הועד המרכזי מדגיש בעבודתו את כיוון ארץ ישראל. כוונתו — הגשמה. נוסדה ועדה ארץ־ישראלית מיוחדת ובראשה ה. פאסט. „מוריה" מביאה הרבה אינפורמציה על ארץ־ישראל, מכתבים של פרופ. ורבורג לנוער „צעירי־ציון". במכתבים מחוגים שונים אנו קוראים על אנטישמיות של מורים, על דיכוי ורדיפות ושנאה מצד מורי גימנסיה פולניים. במאמרו של שניידר ב„מוריה" (1908/09) אנו קוראים דברים קשים וברורים על הנוער האקדמאי היהודי וגם על נוער הגימנסיות. הוא מתלונן על ירידה מוסרית, על חוסר התלהבות, על הפסד המעוף, כמעט על בגידה בקדושת האידיאל הציוני. הציונות ירדה לידי מליצה בחינת קמח טחון בלא רעיון, בלא מרץ, בלא יזמה. ואמנם העם היה עסוק בפוליטיקה מקומית וארצית ולא שעה ביותר לקריאה לפנות לעניני ארץ ישראל, שיצאה גם מלפני „צעירי־ציון" ומלפני האגודה האקדמאית „יודאה" שסידרה נשף גדול באולם גדול של דום נארודני (בית לאומי של רותנים) עם מ. אוסישקין לטובת ארץ־ישראל והוציאה אחרי כן רבעון בשפה הפולנית „פאלאסטינה".

ב„השחר" היה פעיל יוסף טננבוים. היה מנהל ועדה מיוחדת „תחית שפת־עבר". המורים לעברית היו יצחק שורץ וחנוך דיסטנפלד (הוא גדול המדקדקים העברים בימינו חנוך ילון). י. טננבוים הוציא עתון חדשי „סנונית", תחילה בליטוגרפיה ומ־1911 יצאה „סנונית" בדפוס בהשתתפותו של ג. שופמן. ב„סנונית" כתבו בין אחרים: קופל שורץ, אשר ברש, י. גריבל, מ. פיירמן, י. שוייג (כעת ד"ר שתקאי, מנהל ב"ח בילינסון), חיים טרטקובר, שמואל יעקב אימבר, צבי דיזנדרוק, א. צ. גרינברג.

שנתיים לפני המלחמה הראשונה היו יעקב ביקלס ואלימלך מילר בהנהלת „השחר". חבריה היו אז פלישר (היום רופא, עסקן ציבורי בירושלים), יעקב פרוינד (ידידיה, חבר קבוצת שילר, חבר הועד הפועל של הסתדרות העובדים־החקלאים), אלימלך מילר (היום מורה בפרדס חנה), מאיר וינשטוק (היום עורך־דין בתל־אביב), אחי זיגמונד צ'צ'קס (נספה עם משפחתו בהולנד).

חניכי „השחר" שלמדו טוב עברית ודיברו עברית לא רצו להכנס לאגודות אקדמאיות ששלטה בהן שפה זרה — התארגנו איפוא באגודה עברית „עתיד". היושב ראש הראשון היה יוסף טננבוים ואחריו יעקב ביקלס. בין חבריו היה חניך „השחר" אליעזר פורמן (היום מורה ומנהל גימנסיה בראשון לציון).

בשנת 1912 היה בין חברי „צעירי־ציון" בלבוב ארגון מיוחד בצורת „סקויט". המנהל שלו היה היניריך סטרנר, חניך „השחר". כשהרוסים נכנסו ב־1914

לגליציה וכבשו אותה כמעט כולה התפוררו כל החוגים, האגודות והארגונים הציוניים. מאנשי „צעירי־ציון" נשארו בלבוב יעקב ביקלס, שטנר, פורמן, זיגמונט צ'צ'קס ואחרים. בשנת 1917 ניסה לארגן צבי לופט, חניך „צעירי־ציון" מפשמישל (עד מותו היה בתל־אביב מנהל „הסנה") ארגון חדש: הסתדרות אגודות ציוניות H. A. Z. ולא הצליח. אבל נוסדה אגודה אקדמאית חדשה „הרצליה". חבריה היו שרידי כל האגודות האקדמאיות בלבוב: „אמונה", „יודאה", „השמונאה", „עתיד", בוגרי „צעירי־ציון" שהיו אז בלבוב ביניהם אליעזר ריגר (שנודע בפעולתו בארץ), צבי לאוטרפכט, חניך „השחר" (היום פרופיסור לחוק בינלאומי בקמבריג').

אחרי המלחמה הראשונה היו נסיונות לתחית „השחר" ו„צעירי־ציון" וחוגים אחרים בלבוב. אבל ההתפוררות היתה גדולה והנוער נמשך ל„השומר הצעיר", שהיה היורש של תנועת הנוער „צעירי־ציון" והמדריכים הראשונים של התנועה החדשה היו לרוב חניכי „השחר" ו„צעירי־ציון".

רבים מחניכי „צעירי־ציון" נודעו בתנועה הציונית. מהם שהזכרנו, מהם שנזכיר עתה: חניך „צעירי־ציון" היום ד"ר לאוטרבך, מזכיר כללי של ההסתדרות הציונית בירושלים, ד"ר מ. נ. גלבר, ההיסטוריון הנודע, ד"ר טולו נוסנבלט מסטרי, חוקר הרצל שנרצח בידי הנאצים, בראוור, גיאוגרף נודע, וכן נתן מלצר וצבי הלר, עסקנים נודעים, ד"ר קופל שורץ ז"ל ואחרים. בדרך כלל ניתן לומר כי מן הארגון „צעירי ציון" והחוג „השחר" יצאו מנהיגי התנועה ומדריכיה בגולה ובארצנו.

נתן מלצר

פרקים לתולדות תנועת העבודה בגליציה המזרחית

נר לנשמת אבי מורי, ר׳ שלום מלצר הכהן ז״ל, ציר לקונגרס הציוני השני, שנפטר בט׳ בטבת התרס״ח ולנשמת בתי ברכה, שנספתה בשואה בחדשי הקיץ 1942. הי״ד.

פרק ראשון

לדמותו של הדור*

א.

מה היו פני הדור השני בציונות בגליציה, אשר הניח בשלהי מלחמת העולם הראשונה את היסודות לתנועת ארץ־ישראל העובדת במזרח־גליציה?

שאלה זו טעונה בדיקה מעיינת של הגורמים הפוליטיים מבפנים ומבחוץ ושל הזרמים התרבותיים והספרותיים השונים, שעיצבו את הדור במשך 40—50 השנים האחרונות. אמנם פעלה בגליציה עוד בשנים שלפני מלחמת־העולם הראשונה תנועת פועלי־ציון על שלוחותיה השונות, שהשפיעה ללא ספק גם על תנועת ארץ־ישראל העובדת אחרי מלחמת־העולם הראשונה. אבל תיאור פעולתה של מפלגה זו וכן חשיפת המקורות, אשר מהם ינקה, חורגים מהמסגרת שלנו ובודאי עוד ייעשה הדבר ע״י אחרים.

בדעתנו לתאר את הרקע הפוליטי, החברתי והרוחני של כל אותם המאורעות, שהכשירו את הדור השני בציונות להקים תנועה גדולה ורבת־שרשים, אשר כללה בתוכה את הסתדרות השומר־הצעיר בשלבה הראשון, שחוללה את פלא העליה השומרית הראשונה מגליציה בשנות 1919־1920, את מפלגת העבודה הציונית „התאחדות", את הסתדרות „החלוץ" בגליציה, את תנועות הנוער השונות שנוצרו בהשראת „הפועל הצעיר" וה„התאחדות" עם „גורדוניה" בראש, וכן כללה לבסוף גם את המפלגה הציונית־סוציאליסטית המאוחדת „התאחדות—פועלי־ציון".

ב.

הדור הציוני הראשון קם בגליציה בראשית שנות התשעים של המאה התשע־עשרה. דור זה, שפסע את פסיעותיו הראשונות עוד בתקופה שלפני הרצל, עבר רובו ככולו על מוסדותיו הארגוניים והתעמולתיים, למחנה, שהתייצב לימין הכוכב החדש אשר דרך בשמי ישראל. המעבר הזה להסתדרות הציונית העולמית, שהוקמה

---

* בהגישי פרקים אלה לקורא אינני רשאי שלא להזכיר כאן שמות שני אנשים, שבלי עזרתם הפעילה מעולם לא היו נכתבים: רעיתי אלישבע מלצר וחברי הבלתי־נשכח קופל שוארץ. הראשונה סייעה לי בהכנת החומר המפוזר על פני ספרים, מאות גליונות של כתבי־עת וחוברות שונים ע״י העתקתו מהמקורות השונים והגשתו לשימוש לצרכי עבודתי. עזרה זו אינה ניתנת להערכה, אלא ע״י מי שנהירות לו המסיבות, שבהן עסקתי בהכנת הפרקים והכרוכות בעיקר במצב בריאותי הרופף. השני ליוה אותי מהרגע הראשון בעבודה. סייע לי בעצה והסיר לא מעט מהמכשולים, שעמדו בדרך. התמיד בקריאת כל פרק מיד לאחר היכתבו ועודדני להמשיך בכתיבה ברגעים של רפיון נפש ושל רוח נכאה. שניהם לא זכו לראות את הפרקים בהיגמרם. עם סיום הפרק הרביעי הסתלקו כמעט בעת ובעונה אחת.

בשנת 1897 בבזל, עמד בסימן התקוות הגדולות, שנתעוררו עם הופעת הרצל.

אמנם, צירופם של ציוני־גליציה למחנה ההרצלאי לא עבר בלי ויכוחים פנימיים בתוך התנועה גופה, שנתגלו בקרע, שחל במשלחת הגליציאית לקונגרס הציוני השני לכאורה בשל ייצוגם של ציוני גליציה בועד־הפועל הציוני, אבל לאמיתו של דבר היו סיבותיו נעוצות בחילוקי הדעות מסביב לעבודה המעשית בא״י, שזה אך התחילה להכות שרשיה בגליציה. הדורים אלה נתיישרו חיש־מהר עם גלי־ההתלהבות הראשונים, שהציפו את המחנה הציוני בגליציה בעקבות הסיסמאות החדשות של תיאודור הרצל, שלפיהן יש לבסס את מעשה הציונות אך ורק על יסודות מוצקים של זכויות, המובטחות באמצעות ערובה בינלאומית המוכרת ע״י העולם כולו, כתנאי קודם לכל פעולה התישבותית בארץ. סיסמאות אלו היה בהן כדי להרחיק את התנועה הציונית מעולם־המעשה ולהעמידה על תעמולה מילולית בלבד.

אולם מאידך גיסא, היה בראשית תקופת־הרצל משהו שרומם את הרוח והרחיב את האופק. בעית היהודים הוצגה כאן בפעם הראשונה כשאלה הטעונה פתרון בינלאומי ומאז לא ירדה מעל הפרק, החל בנסיונות המגע הראשונים שבין הרצל לבין „השער העליון״ שבקושטא על פני השיחות הפוליטיות, שהתנהלו בשנות 1915—1917 והביאו לידי הכרזת־בלפור וכלה בפעולה הדיפלומטית הקדחתנית לאחר מלחמת־העולם השניה, שנסתיימה בהחלטת־או״ם ההיסטורית מ־29 בנובמבר 1947, אשר שימשה יסוד פוליטי להישגים, שהושגו אחרי־כן במלחמת־הקוממיות. אכן, היה בשחרה של תקופה זו משהו ממשק כנפי הנשר, שברשרושן הבחין הרצל שעה שכתב את „מדינת היהודים״ שלו.

אבל תקופה זו לא ארכה זמן רב. באו ימי הפרוזה האפורים עם החול ואפס־המעשה שבהם. המשבר של אוגנדה ומותו של הרצל שמו קץ לתקופה זו. הערעורים על דרכה של הציונות הפוליטית, כפי שניסחם שלמה שילר, הוגה־הדעות ומחנכה של התנועה הציונית בגליציה, במאמריו על הקונגרס הציוני הששי והשביעי, היה בהם משום מתן ביטוי מעמיק לרוחות החדשות המנשבות בתנועה ולשינויים שעתידים לחול בה.

הציונות הסינתטית עמדה לרשת את מקומה של הציונות הפוליטית. ציונות סינתטית[1], אשר נקבעה לראשונה כמונח ע״י וויצמן בקונגרס ה־8, פירושה מיזוג הציונות המדינית והמעשית לתנועה אחת. בלשון אחרת, כפי שנקט אותה באותו הקונגרס ראש המדברים בתנועה הציונית בגליציה בימים ההם ונציגה בבית־הנבחרים האוסטרי אדולף שטאנד: „הציונות המעשית היא האמצעי והציונות המדינית היא התכלית. אנו לא נגיע לעולם לציונות המדינית, אם לא נתחיל קודם כל באמצעים... לא נצליח, אלא אם נחבר את שתי הבחינות״[2]. בנאומו זה מזדהה שטאנד עם קטרוגו של קפלנסקי „על שאין מעסיקים שם פועלים יהודים, אלא ערבים. זהו חסרון גדול. כשם שאנו זקוקים לבעלי־הון יהודים, כך, ואולי במידה יתרה, אנו זקוקים לפועלים יהודים, שיעבדו את הארץ וייצרו בה מעמד־פועלים יהודים... אסור, שמולדתנו תחסר יסודה של אומה״[3]. עמדה זו, כפי שבוטאה ע״י אדולף שטאנד בנאומו, נהפכה לנחלת כל התנועה הציונית בגליציה וסייעה לה לא במעט להתגבר על המשבר שהיתה נתונה בו עם העלאת פרשת־אוגנדה. היה זה מן ההכרח לשים קץ לדרך המסוכנת, שבה עלולה היתה התנועה כולה ללכת. הקונגרס

השביעי סילק את פרשת־אוגנדה ובחר במנהיגות חדשה, שבאה למלאות את מקומו של הרצל.

התנועה הציונית פילסה לעצמה נתיב ותוך כדי תהיה על הדרך החדשה צמח הדור השני בציונות הגליצאית — זה הדור, שהתקרב לגיל הבגרות בסוף העשור הראשון של מאת העשרים. דור זה גדל באוירה שלאחר מות הרצל, כשבא הקץ לתקוות, שנתעוררו עם נסיעותיו המיסתוריות של הרצל לקושטא, ללונדון ולבירות־עולם אחרות. נסתיימה תקופת הצפיה להפתעות פוליטיות והחל המאבק להתרת פקעת הבעיות, שצפו על פני החיים חדשות לבקרים.

בימים ההם צצה בחוגי הנוער הלומד הסיסמה למלחמה גלויה למען הוראת השפה העברית בגימנסיות הממשלתיות בגליציה. מאבק זה לא יצא מכלל תכנית, ומעולם לא נתממשה, אם לא להביא בחשבון שורה של כרוזים פנימיים ואסיפות־הסברה, שבהם נקרא הנוער להירתם בעול „האַקציה של בתי־הספר", כפי שכונתה בלשון הכרוזים ההם אותה מערכה להקנית שפת הלאום בגימנסיות הממשלתיות. לא איכשרא דרא, אם כי המאבק יכול היה אולי להסתייע במידה מסויימת בקומץ ציונים נלבבים, מורי־דת אמיצים (ד"ר שפינר, ד"ר באלאבאן, ד"ר שור, ד"ר הויזנר וכו'), שהתיצבו במערכה חסרת־סיכויים זו נגד שלטונות־הפיקוח על בתי־הספר הממשלתיים בגליציה. מערכה זו נידונה היתה לכתחילה לכשלון בשל נגע־הקארִיֶריזם, אשר פשה בנוער ואכל בו כל חלקה טובה.

הסתדרות הנוער הלומד „צעירי־ציון" בגליציה, אשר על ברכיה נולדה תכנית זו, לא יכלה לעמוד בפני רוח האדישות והשאננות אשר קנתה לה שביתה בין אלפי הנוער, שהתחנכו בבתי־הספר התיכוניים הממשלתיים בגליציה. מערכה זו אשר תוכננה ע"י קומץ נוער מאורגן, בלי להתגשם הלכה למעשה, הסעירה את הרוחות וגרמה לתסיסה בשורות הנוער הלומד, אשר עשה אזנו כאפרכסת והקשיב למתרחש בקרב הציבוריות היהודית. בד בבד עם הפעולה החינוכית הענפה, אשר התנהלה במסגרת הארגונית, קלט הנוער הדים מכל הנעשה מסביבו. מלחמת רוסיה ויפאן והמהפכה הרוסית הראשונה פלטו המוני מהגרים יהודים, אשר גליציה שימשה להם כמעבר לארצות אחרות או כתחנה לישיבה ארעית, שנהפכה לעתים קרובות גם לישיבת־קבע. עם ההגירה הזאת באו לגליציה לא מעט מורים עבריים ועסקנים ציונים, אשר גרמו להזרמת דם חדש לעורקיה של יהדות־גליציה, הקופאת על שמריה.

גליציה נמנתה על החבלים המפגרים ביותר של מדינת־אוסטריה. רוחות חדשות החלו לנשב בינתיים גם במדינה זו. המערכה על זכות הבחירה הכללית, השווה, הישירה והסודית לפרלמנט האוסטרי נסתיימה בנצחונם של העמים החוסים בצילה של קיסרות זו. בפעם הראשונה הלכו במאי 1907 עמי־אוסטריה לקלפי ובחרו בנציגיהם. בהתעוררות כללית זו רב היה גם חלקם של יהודי־גליציה. סערה עברה על פני קהילות גליציה ועוררה את ההמונים מתרדמתם רבת־הדורות. „היינו נוסעים יומם ומדברים בערבים, מתיעצים בלילות. איש בינינו לא חשב על צרכי גופו. השינה נמשכה, לכל המוטב, אילו שעות והפסיקוה הדי אסיפות שנתקיימו ולידת סיסמאות של נאומים חדשים וידיעות שנמסרו בקדחתנות, ידיעות על התעוררות האומה"[4]. במלים אלה מתאר אדולף שטאנד את האוירה, ששררה בימים ההם

בגליציה. בסידרת מאמרים, שנתפרסמה ב„טאגבלאט" הלבובי בכותרת „שה ישראל פזורה", הסעיר מאיר חַרטינר את קהל קוראיו וקרא להם לחרוץ את גורלם במו ידיהם. מ. זינגר מעיד במאמרו האבטוביוגרפי על עלייתו לארץ, כי „תנועה לאומית־עממית זו, שהסעירה עד היסוד את יהודי גליציה... הכשירה עוד יותר את הקרקע לפעולה חלוצית בין הנוער למען ארץ־ישראל"[5]. בעטיה של מערכת־בחירות זו נבחרו בפעם הראשונה „נציגים פרלמנטאריים של היהדות הקמה לתחיה", כהגדרתו של אדולף שטאנד. הוקם הקלוב היהודי בפרלמנט האוסטרי, אשר רבים תלו תקוות גדולות בו. שלמה שילר, מורה התנועה ומצפונה, דרש, שהקלוב יחרות על דגלו את הסיסמה: צדק לכל, צדק מוחלט, בהדגישו, כי תביעה כזאת „תואמת את המסורת שלנו מאז ומקדם וגם את האינטרס הלאומי"[6]. דובר־הקלוב זיהה את עצמו כשליח־יהודים. „אנו קלוב יהודים" — הכריז. בפעם הראשונה צויינו מעל במת־פרלמנט באירופה שמותיהם של פרץ סמולנסקין, י. ל. גורדון, ביאליק, טשרניחובסקי, אחד־העם, י. ל. פרץ ומנדלי מוכר־ספרים כמניחי היסוד של הספרות העברית המודרנית. טבעי הדבר, שבאוסטריה, מדינת הלאומים הקלסית נעשו ע"י הקלוב היהודי כתריסר שנים לפני חוזה־וורסאל צעדי־הגישוש הראשונים לעיצוב מדיניות המיעוט היהודי בהתאם לתכנית, כפי שנוסחה ע"י רודולף שפרינגר[7]. שאלת הכרת היהודים כלאום הועמדה בראש הדיונים. מדי שנה בשנה התנהלה המערכה בשאלה זו ברוב אוניברסיטאות אוסטריה. אולם הקרב העיקרי נערך בשנת 1910, כשיהודי אוסטריה (ובעיקר יהודי גליציה ובוקובינה) נדרשו יחד עם יתר העמים להתפקד ולרשום את השפה, שבה הם משתמשים בחיי יום־יום. התנועה הציונית, לרבות הנוער המאורגן על חטיבותיו השונות, קראה לאוכלוסיה היהודית בגליציה לרשום בשאלונים שהוגשו לה, אידיש כלשון־הדיבור שלה. אלפי יהודים נענו לקריאה ובשל היענות זו נידונו באורח אדמיניסטרטיבי למאסר או לקנס.

המאבק הזה עם כל הפעילות הפוליטית והציבורית הכרוכה בו, הסעיר לא במעט את הנוער העברי. אולם יחד עם זה הסיח את הדעת מן העיקר, מנקודת־המוצא של התנועה הציונית: מארץ־ישראל. הסחה זו היה בה משום טיפוח האשליה, שבמאבק על זכויות היהודים בארצות הגולה יש כאילו פתרון לשאלותיהם. הרפיון, שהשתלט במחנה הציוני עם חיסול משבר־אוגנדה, תרם את חלקו להגברת האשליות האלו. אולם יחד עם זה זו משהו מנקודת הקפאון בארץ עצמה. נבטו הניצנים הראשונים של התפתחות חדשה בארץ. בקונגרס השמיני בהאג הוחלט על הקמת המשרד הארץ־ישראלי ביפו. הופיעו ראשוני העליה השניה בארץ. סילון דק של עליה זו קלח בעיקר מרוסיה, מפולין הקונגרסאית וטיפין טיפין הימנה גם מגליציה באו. עפ"י רוב שלא במאורגן, אחד בעיר ושנים במחוז. היו גם מקרים בודדים של פעולה מאורגנת למען עלית פועלים לארץ, כגון הכרוז, שפורסם בשנת 1908 בברודי וקרא לנוער לעלות ארצה[8]. כרוז זה יש לראותו כפרי פגישתם של מספר צעירים ציונים מברודי עם יוסף אהרונוביץ, שאיקלע לעיר זו בשנת 1904, נשתהה בה כשנתיים וזרע את הגרעינים הראשונים של הציונות החלוצית בגליציה[9].

גישושים אלה היו בבחינת יוצאי־דופן של שחיה נגד הזרם הכללי, שהביא את מרבית הנוער לביקוש „תכלית" בחיים או לשקיעה ביון־האדישות ואפס־המעשה. אבל היו גם מעטים, שברבות הימים לא השלימו עם המציאות כמו שהיא והתכוננו

למרוד בה. ההדים הראשונים שנתעוררו עם הקמת „הפועל הצעיר" בארץ הגיעו גם לגליציה ועשו רושם עז על אותם חוגי־הנוער, שעשו את חשבון־נפשם. מכתבו של יצחק לופבן מארץ־ישראל, אשר נתפרסם בשנת 1909 מעל דפי הירחון הציוני „מוריה", שהופיע בלבוב בפולנית, היה בבחינת סנונית ראשונה, המבשרת את יצירת הקשר בין הכא להתם. „הקואופרציה", שהוקמה לפי תכנית אופנהיימר במרחביה, שימשה מעין תחנת־מעבר לכמה מעולי־גליציה, שהגיעו ארצה בשנים ההן: זוסמן, ארדשטיין, טוניס ועוד. עלייתו של שלמה שילר לארץ־ישראל היה בה משום סמל לדור, שהתחנך על ברכי תורתו. עלייתם של יהושע רדלר (ר' בנימין), צ'אצ'קס (ש. י. עגנון) ואשר ברש, אשר בשנים ההם רק התחילו לעדור בשדה הספרות העברית, היו בה מאותות־הזמן הצפונים בחיק העתיד.

התסיסה בנוער הציוני בגליציה, אשר משורותיו התגייסו ראשוני הפועלים בארץ, גברה והעמיקה. התנועה להפצת השפה העברית ולהשרשתה הכתה שרשים וקרמה עור וגידים. נוסדה הסתדרות מיוחדת, שהקימה רשת של בתי־ספר עבריים בערי גליציה ובעיירותיה בהנהגתו של שלמה שילר, אשר עמד כבר אז על סף עליתו לארץ. נוסדו אגודות להחיאת השפה העברית („עבריה") וקלובים למען הנוער הבוגר, שהיו קודש ללימוד השפה העברית ולטיפוח ערכיה התרבותיים. קבוצת עסקני־תרבות עם יוסף טננבוים בראש, ניגשה להוצאת ירחון עברי „הסנונית". ובמחנה עצמו גברה בינתיים המערכה נגד ההתבוללות ביודעין ובלא יודעין, שפשתה בתוכו. השיבה למקורות העם ותרבותו ומאידך הכמיהה להתחדשות נעשו נחלת רבים מבין טובי־הנוער. לא במעט השפיעו הזרמים החדשים בספרות, בפילוסופיה ובאמנות.

אולם רק מתי־מספר זכו לאותה מידת־ההשפעה על עיצוב פני הדור, שגדל בשנים אלה בגליציה, כפי שזכה לה מארטין בובר. הוא בעצמו, נכדו של שלמה באֶבער, שהתפרסם בחקר־המדרש, חונך בלבוב בעשור האחרון של המאה התשע־עשרה באווירה המיוחדת של בתי־המשכילים היהודים בבירת־גליציה הרוויה תרבות פולין וגרמניה כאחת. מהראשונים שהצטרפו לתנועה הציונית, מעורכיה הראשונים של בטאונה המרכזי „די וולט", לחם כבר בקונגרס החמישי (1901) כאחד ממנהיגי הפרקציה הדמוקרטית לציונות השואפת למזיגתם של ערכין מדיניים ותרבותיים.

במשך זמן קצר נעשה בובר לנציגה הראשי של תנועה ציונית רוחנית־מוסרית, אשר בהיותה חלק של תנועת־התחיה היהודית בכללה, התבטאה קודם כל בהישגי אמנות ותרבות משלה ועם זה היתה גם חלק של תנועה החובקת זרועות־עולם. הוא ראה בציונות תנועה, אשר שרשיה נעוצים בחסידות ובהשכלה והיא שואבת תמיד את חיוניותה ממעייניותיה המפרים של החסידות. מכאן חתירתו הבלתי־נלאה לחישוף מקורות החסידות על כל יופיים וגיוונם. אבל עם זה העמיק בשאלות היסוד של האנושות והיהדות. הוא ניסח את היהדות כתהליך רוחני־היסטורי, החותר להגשמת המגמות לאחדות כוללת, למעשה היוצר ולעתיד הטומן בחובו את גרעיני ההתפתחות להבא[10].

ג.

הספרות העברית החדשה האצילה אף היא מרוחה על הנוער, שהתדפק על דלתותיה תוך מאמץ בלתי פוסק לרכוש לו את ידיעת השפה העברית. אמנם תור

הזהב של הספרות העברית, שהחל במאה הי״ט, התקרב כבר לקצו. ימי־ההתעוררות והתנופה הרבה עברו ללא שוב. עם שוך הסערה הגדולה נתגלו בספרות אף סימני עייפות ויאוש. המשמרת הצעירה שבספרות ניסתה לבטא את צער־הדור ולתת ניב ללבטי היחיד והחברה. אולם משמרת זו לא היה בה כדי לרוות את צמאון־הדור, שזה אך נפתחו לפניו שערי הספרות העברית. הספרות, שנוצרה בתקופת־הפריחה הקודמת, נהפכה למקור לא־אכזב להרחבת־הדעת ולהתרשמות עמוקה. שירת ביאליק וטשרניחובסקי היתה בחזקת באר מים חיים, אשר ממנה שתה הדור הציוני השני, שגדל באוירה של בין השמשות, של חלומות נועזים, שנגוזו, של פרחים, שקמלו ללא עת ושל תקוות שלא נתקיימו.

בתקופה זו שימשו דברי־ההגות של אחד־העם כעין מפתח לפיענוח הרבה שאלות, שהעיקו על הדור. עם פטירתו של הרצל וסילוק תכניותיו המרקיעות לשחקים, ועם ראשית התקופה הטבועה בחותם של מעשים צנועים, המצטרפים בסופו של דבר לחשבון גדול — גבר הצורך לעיין מחדש במשנתו של אחד־העם. משנה זו, שניגשה לניתוח־בעיותינו באיזמל התבונה הצרופה, עלולה היתה להידחות על־ידי רבים מבני־הנעורים, מכיון שמצאו בה התחשבות מופרזת במציאות, תביעה מודגשת של התפתחות מודרגת ואיטית במקום מהפכנות והבלטת־יתר של ערכי ״הרוח״ כתנאי קודם להתהוות הגורמים המעצבים את חיי־החומר של האומה. אבל מאידך גיסא קסמו לרבים מהדור הצעיר תביעת ״הצדק העליון״, הנשנית בפי אחד־העם, השנאה לותרנות ופשרנות מכל המינים המבצבצת מתוך רבים ממאמריו והויכוח הגא והנוקב שלו עם בעלי ״התעודה״ המפורסמת, אשר מגמתה כאילו להצדיק את קיומו של עם־ישראל, בעוד שזכות הקיום יש לכל אומה ואומה ואין זכות זו זקוקה לצידוק ואין קיום זה זקוק להתנצלות (״עבדות בתוך חירות״).

אולם לא רק גיצים אלה, שניתזו מרוחו של אחד־העם, היה בהם כדי להאיר את העינים ולחמם את הלב, אלא גם הביקורת שלו, הכלולה במאמרו על ״האמת מארץ ישראל״, אם כי נסבה על מצב־ענינים, שבינתיים חלף ועבר, עוררה תשומת־לב כללית בכנותה ובחדירתה המעמיקה לתוכם של הדברים הנדונים.

״רוצה אני — כותב אחד־העם — לא להיות ,כנור לשירי ציון׳, להלהיב דמיון הקוראים ורגשותיהם על ידי ציורים נעימים... כי אם כל חפצי להפך, לעורר את אחי באהבת־ציון משנתם המתוקה, להציע לפניהם כ ע ד ר א י ה, את החלק הרע, אשר במהלך ,התנועה׳״[11].

ובעמדו ליד הכותל המערבי הוא שואל את השאלה הנוקבת עד התהום: ״א ר ץ כי תחרב, והעם עודנו מלא חיים וכוח, יקומו לו זרובבל, עזרא ונחמיה והעם אחריהם וישובו ויבנוהו שנית; אך ה ע ם כי יחרב, מי יקום לו ומאין יבוא עזרו?״[12] ועל שאלה ריטורית זו ניסה אחד־העם לתת תשובה שלא במתכוון 13 שנה אחרי כן בדבריו המוקדשים לזכרו של הרצל:

״הרצל ה א י ש ה ח י — אפשר ואפשר היה לפקפק בהרבה מדבריו ומעשיו... אבל הרצל ה צ י ו ר ה א י ד י א ל י, כמו שהוא הולך ונברא עתה לעינינו ברוח העם — מה נהדר יהיה מראהו ומה רב יהיה כוחו לחזור ולהשפיע על רוח־העם עצמו, לטהרו מחלאת־הגלות, לעורר בו רגש הכבוד הלאומי ולחזק שאיפתו לחיים לאומיים אמיתיים!״[13]

הדור, אשר קלט דברים אלה, שנכתבו לזכרו של המנהיג הדגול, אשר נאסף לעמיו בדמי ימיו, לא היה יכול שלא להתרשם מעוצמתם, וביחוד כשיצאו מפי הבר־פלוגתא המובהק של הרצל.

אולם כל מבנהו המחשבתי של אחד־העם עם כל הקסם שבו הן מבחינה ארכיטקטונית והן מבחינת התוכן וההיקף, לא היה בו כדי להפיג את התנגדותו העזה של מ. י. ברדיצ'בסקי, אשר ערער קשות על הנחות־היסוד של אחד־העם.

„לנו אומרים — כותב ברדיצ'בסקי — שמרו את היהדות; ואנחנו אומרים יהודים אנו ותו לא. אתם בחרתם לכם יהדות נאה וחסודה, שרק בשכרה אנו קיימים ורק בעבורה יש לנו רשות להתקיים: ולנו אין צורך בקיום כזה, שנותן לנו זכות הקיום רק כדי למצוא שיטה נעלה בתורה ובחיים"[14].

ערעורים אלה של ברדיצ'בסקי עוררו הד בלב הדור והביאוהו לידי תהיה על הבעיות, אשר נקרו במוחו ולא נתנו לו מנוח. וכך הוא שח ומהרהר במקום אחר של כתביו:

„אנו מרגישים, שהתחיה צריכה להיות פנימית וחיצונית גם יחד, ושאי־אפשר לה אלא בכגון הפיכת־הקערה על פיה, כלומר — בשנוי הערכין. לבבנו החפץ בחיים מרגיש, שתחית־ישראל תלויה בהכרעת הכף. משפט הבכורה ליהודים על היהדות. — האדם החי קודם לנחלת אבותיו. צריכים אנו לחדול מהיות יהודים בעלי יהדות מופשטת ולהיות יהודים עצמיים, בתור עם חי וקיים... שינויים דרושים לנו, שינויים עיקריים בכל מהלך חיינו ומחשבותינו ונפשותינו. העולם הגדול, החיים בכל משמעם, התשוקות הרבות, הרצונות והנטיות שבלב — הכל נוגע לנו ולנפשנו אנו כמו לכל אדם באשר הוא אדם"[15].

והיה בדבריו משום חיזוק נוסף, בשעה שהכריז, כי „על ידי השינוי העיקרי והתוכני הזה, נצא מעולמנו הצר לחירות אנושית ולאומית גם יחד. הא בהא תליא"[16].

אולם יציאה זו מעבדות לחירות לא תיתכן, בלי שהציונות לא תיעשה בעניינים חילוניים

ל„יורשתה של ההשכלה, ששאפה לשחרר את העם משעבוד־החוק, כשם שבמובן הלאומי היתה ליורשתה של המשיחיות. כי אז היתה שואפת להקים מחדש את בית ישראל על יסודות חילוניים לגמרי... ואולם בזה שהציונות נתנה מתחילתה יד לרבנות הקופאת, הוכיחה, עד כמה מלאכותי המבנה שלה... על הציונות ניטל להחזיר עם, אשר מולדתו נעשתה הכנסיה, אל קרקעו; יכול יכלה להגשים זאת אילו פנתה עורף לכנסיה, ולא על ידי נתינת יד לזו"[17].

הציונות בדין שתיחלץ מהשיבושים הקשים, שדבקו בה. דבר זה יושג, אם נלך בדרך, שהתווה ברדיצ'בסקי במכתבו הגלוי לאחד־העם:

„חפצים אנחנו להיות ‚בני־אדם עברים', שניזונים ממקום אחד. מרגישים אנחנו צורך לרפא את הקרע, אשר בלבנו. צריכים אנחנו להרחיב גבולותינו ולהעמיד את ההשכלה האנושית וצרכיה בשורה אחת עם נחלת־קדומים שלנו. אל יהיו עוד ‚האדם' ו‚העם' כשתי רשויות נפרדות הא לחוד והא לחוד..."[18]

הערגה הזו לחיי עם, המשוחררים מנטל היהדות המופשטת, מצאה את ביטויה לא

רק בקריאה הנשנית של ברדיצ׳בסקי, אלא גם בניצני־הספרות הראשונים, אשר נבטו באדמת ארץ־ישראל.

י. ח. ברנר, שהגיע מגליציה לארץ ישראל, עם גלי העליה השניה ניסה לראות את החיים בארץ כמות שהם, בלי אשליה רומנטית, אגב נסיון בלתי־פוסק להסתגל לתנאים המפרכים של מולדת, המתנערת מתרדמת־דורות. הוא שאף להדור למציאות בכל מערומיה, כדי להתגבר עליה ולשנותה. ביצירותיו חשף ברנר את המציאות הארצישראלית על פצעיה ונגעיה המרובים.

ארץ־ישראל החדשה חוללה „שנויים ניכרים בנפשם ובצביונם הספרותי של כל הסופרים העברים, ואפילו של אלה, שהתמהמהו או נשארו בתוך הגולה. הכוח־היוצר האבולוציוני והעצמאי, שהיה צפון בקרב הציבור הקטן של ראשוני הפועלים העברים החקלאים־תופשי־העט והאלמונים שהתרכזו בראשית המאה מסביב ל׳הפועל הצעיר׳ הטביע את חותמו על הישוב החדש... דברי־התיאוריה של א. ד. גורדון הנוזליים ורפי־הצורה, אבל חמים כלבה שזה עתה התפרצה ממעמקים, מסותיו האידיאולוגיות־מדעיות והנלבבות של א. ציוני, אבל ביחוד הפובליציסטיקה הכנה והרוחנית של י. ח. ברנר״[19] — כל אלה פילסו את הדרך לגישה ריאליסטית, לאדמה ולממשות ובישרו תורת־חיים חדשה.

להלן שני קטעים מפובליציסטיקה זו, הכוללת את ה„אני מאמין״ של דור שלם, שנצמד לארץ לחיים ולמות ואשר יש בה משהו גם מהלך־מחשבותיו של ברדיצ׳בסקי הצעיר.

האחד הוא של ברנר:

„רגש האדם שבנו יכול להתיחס בשנאה גמורה לכל העבר שלנו, לכל ה׳היסטוריה׳ שלנו, באי־כבוד לאבותינו בעלי ׳הרעיון המשיחי׳ בכבודם ובעצמם שלא הורישו כלום לדורות אחריהם מלבד המון ספרי־הבל בדרוש ובפלפולא דאורייתא... אנו, בני העם העברי הנאמנים לעצמנו, החיים בתוך עמנו ואין אנו יכולים לתאר לנו בשבילנו חיים מחוץ לעמנו, בין אם טוב הוא עמנו זה או רע; אנו האחרונים במחנה, מפני שאין בנמצא בשבילנו מחנה אחר, כשם שאין בשבילנו שמש אחר, אפילו אם נמאס בו ונמצא בו כל הכתמים שבעולם, — אנו צריכים להתאזר עוז ולתקן ולשנות ולשפר את חיינו; ליצור לנו את תרבותנו, להחזיק בשפת דבורנו, לבנות לנו את ההווה שלנו. אנחנו איננו רוצים לחיות בזכות התנ״ך... ידנו תושע לנו, ומגמתנו היא לעמול וליצור הוה חדש לעצמנו ולכולנו ע״י בנית כפרים, שאנו, יהודים נשב ונחיה בהם״[20].

והקטע השני הוא משל א. ציוני, הוא יצחק וולקני, אשר נתן פורקן למחשבותיו במסתו „תיאולוגיה לאומית״ בנוסח דומה לזה של ברנר ובצורה, אשר יש בה משום ערבוב התחומים בין ספרות לבין ציונות, בין שאלות הרוח לבין הבעיות הכרוכות בבנין הארץ:

„חפצים אנו לחיות את חיינו ולהביא את עצמיותנו בחומר וברוח לידי התגלותה השלמה. אנחנו שואפים לכך לא לשם תיקון העולם, אלא לשם תיקון עצמנו... אנחנו חפצים לחיות בלי שום לשם! איננו גאים בעינינו כל כך,

שנראה בעצמנו את השאור שבעיסת האומות, ונזר האנושיות, שהכל מחכה רק לנו. אבל איננו גם דלים בעינינו כל כך, שלא נוכל לראות בקיומנו תכלית בפני עצמה, אלא רק כלי־שמוש לאיזה מטרות אנושיות רוממות...[21] לנו לעצמנו דרושה הפינה, שבה תהיה שופעת לנו עצמיותנו בחומר וברוח כדרכה וכטבעה בלי לחץ חוץ. מולדת לנו, ולא מולדת לגידול נביאי־אל לתבל ומלואה. עם ככל העמים אנו חפצים להיות, ולא עם עליון... לנו צריכה ארץ רחבת־ידים, שתוכל לפתוח שעריה לכל בית ישראל. ארץ — ליהודים צמאים לחיים, ולא מקלט ליהדות מתה ולמוסר בן־חלוף. יהודים חיים כבר יבראו איזו יהדות, אחת היא אם תהיה ברוח הנביאים או לא, בכל אופן תהיה הסתעפות עצמיותם... היסוד הארצי הוא העומד במרכז שאיפותינו...[22] התיאולוגים הקוסמופוליטיים, הרואים תכלית הבריאה במוסר הנביאים, רואים תור הזהב שלו בפיזור; ותיאולוגים לאומיים מיסודו של אחד־העם רואים תור זהב זה בקיבוץ־גלויות בזעיר אנפין — במקדש מעט, שיקימו לשכינת־קדומים במקום ערש הנביאים. אולם תיאולוגיה היא תיאולוגיה, בין שהיא יוצאת בלבוש קוסמופוליטי ובין שהיא יוצאת בלבוש לאומי. ומי שאינו רואה בחיי עם תכלית בפני עצמה ומבקש בהם איזו תעודה נסתרה, מוכרח להסתבך בהבליה ולהיות תועה ומַתעה...[23] בכולנו היתה יד התיאולוגיה הלאומית; גם באלה שבעמקי לבם לוחש להם איזה קול, כי לא נבראו היהודים בשביל היהדות, אלא היהדות בשביל היהודים, והיהודים יכולים להיות קיימים ועומדים, אם גם רוח אחרת תבוא בעיקרי היהדות"[24].

ומהפולמוס עם התיאולוגים למיניהם הוא עובר לענינים הכרוכים בעבודה ובאדמה:

„לא ממרומים עלי ארץ ירדה הנבואה, אלא ממעמקי־ארץ למרומים; מאחרי מחרשת הפלח צצה. גילוי שכינה הביאה לנו העבודה, שחור האדמה, ולא תכלת השמים ושקיפות האויר[25]; הרוצים בשיבה אל האדמה מקור חיותנו והתחדשות כוחותינו, הרואים בה תכלית בפני עצמה ולא שדה־מרעה ליעודים ולתעודות, אינם יכולים להזניחה לאחרים. כי העיקר הוא מוסר החיים, והוא מונח לא ביעודים, אלא בעבודה; לא במרעה רוח ירומם גוי חי ויקום לתחיה עם נוטה למות, אלא בעבודה![26]. במה היינו יכולים להעשיר את העולם, אלמלי היינו מחוברים אל הקרקע, איזו ערכין היינו יכולים להביא לכל תבל ומלואה, אלמלא היינו שבים אל אדמה זו, שבחוזק־יד נעקרנו מעליה"[27];

ולבסוף:

„זכר המכבים נמחק, והחשמונאים חיים. ‚פך השמן' צף על פני חיינו. ‚גרות החנוכה' היו עמודי אשנו. נגנזה חרב גבורים ונקבר רוח אמיצים. אדירי־התורה, ארזי הלבנון במחקר ובדרוש — אלה הם משיחנו[28]".

חוברות „רביבים" בעריכת י. ח. ברנר, שראשיתם בלבוב והמשכם בתל־אביב, גליונות „הפועל הצעיר", שעל שערם התנוססה באותיות רש"י הסיסמה המפורסמת („תנאי הכרחי להתגשמות הציוניות הנו כבוש כל מקצועות העבודה") ודברי ספרות דומים, שהופיעו בארץ־ישראל — נשלחו לחו"ל רק במספר זעום של טפסים.

משהגיעו לגליציה לידי יחידי־סגולה — אחד בעיר ושנים במחוז — היה בהם כדי לעורר תמיהה. הדברים, שהיו כתובים בגליונות אלה היו כל כך רחוקים מהאוירה בגליציה, אשר בה טרם שככו גלי ההתלהבות, שהציפו המונים בעקבות הדרישה להענקת זכויות לאומיות ליהודי אוסטריה. טרם הופסק כאן הויכוח על ציונות פוליטית ומעשית, על תכנית של עבודה תרבותית ושל עבודת ההווה.

והנה פתאום רוח אחרת מנשבת ממרחקים. במקום ציונות של נשפי־חנוכה ובמקום לאומיות להלכה וטמיעה למעשה הובאה לפני הקורא ציונות, אשר רעיון־העבודה שימש לה כעמוד התווך ויהד עם זה כאחד מצוויו הקטגוריים של מוסר ציוני עילאי. הרוח החדשה, שנשבה מעל גדות הירדן, לא היתה הפעם דומה לזו, שבאה אז לידי ביטוי בכתב ובעל־פה מעל הבמות הציוניות השונות. זו היתה קריאה לשידוד המערכות לאורך כל החזית.

קריאה זו לא הגיעה אותה שעה לרבים. אבל המעטים, שנתפעמו ממנה, התחילו לפשפש במעשיהם ולעשות מחדש את חשבון־עולמם. אמנם השאננות, הריקנות ואוזלת־היד עשו בינתיים שמות בנפש הנוער. אבל המלה החיה מארץ־ישראל, למרות הדה הקלוש בציבור הרחב, היה בה כדי לעודד ולעורר את המעטים, שכאבו בעומק־לבם את כאב־הציונות.

מאידך גיסא, השפיעו לא במעט בימים ההם יצירות איבסן, מטרלינק, ניטשה, רילקה, טולסטוי, גורקי ואחרים, אשר השרו את השראתם העמוקה על הנוער הצמא למלה חדשה וגואֶלת. להשפעה זו, אשר באה מהספרות האירופית הגדולה, הצטרפו גם הרוחות החדשות, אשר נשבו בתקופה זו במרכזי הספרות והתרבות הפולנית והזכירו בזעיר אנפין גם את הרוחות שריחפו בעולמנו. היה בהן משום מתן סיוע להנחלת ערכין של עבודה ושל ממשות לציונות.

הנוער הציוני, אשר תהה על דרכו בחיים, הטה אוזן לכל רחש מסביב וקלט לתוכו כל הד שמבחוץ. הזרמים הספרותיים של „פולין הצעירה", אשר משכו אז לבות רבים, לא פסחו גם עליו. הנוער העברי הקשיב ברטט למתרחש מעבר למחנה, שמא יש בו גם תשובה לבעיות אשר העיקו עליו.

מהבעיות, אשר הטרידו את מנוחתו של המשורר והדרמטורג הנודע סטניסלב ויספיאנסקי, היתה אז שאלת קיום האומה הפולנית המתרפקת בחיק העבר, השקועה בחלומות העתיד והפונה עורף להווה המתפתח על ידה כאילו כלאחר־יד, בלי ללכת בדרך של מאמץ קולקטיבי ומכוון. יחסו של קונראד, גיבור הפואימה הדרמטית „שחרור", לדמות הגאון, הדומה מבחינת קלסתר פניו למיצקביץ והמסמל את הרומאנטיזם והמשיחיות הפולניים, מתבטא בקריאה, שיש לראותה בעצם כפניית־עורף לעולם ההזיות.

קריאה זו יש בה גם כדי להזכיר את קז׳מירז׳ הגדול, אחת מדמויותיו הנאצלות של ויספיאנסקי, הקורא מבעד לקבר לעמו לא לשקוע יותר בחלומות העבר, לשים קץ לחזיונות־שוא ולאשליות ולהקים מחדש פולין החותרת לחיים תקינים והחיה קודם כל את בעיות־ההווה. ההתרסה כנגד הרגשת אין־האונים, שקננה בלב, כנגד הכחש שכרסם מבפנים, כנגד ההרדמה על ידי כל מיני נביאי־שקר, כנגד אבדן החוש לחיי־חירות, כנגד השקיעה בחיים שאין בהם ממש — כל זה טיהר את

האוירה הרוחנית בפולין ועיכב בדומה ליצירתו של ז׳רומסקי את הגלדת הפצעים, שהעטו חרפה[29].

אבל לא רק דמויותיו הדרמטיות של ויספיאנסקי השופעות פסימיות ויחד עם זה ערגון להוד ולגבורה שבחיים, אלא גם משנתו של סטניסלב בז׳וזובסקי, אחד מהוגי־הדעות הפוריים ביותר של פולין החדשה, היה בה כדי למשוך את לב הדור הצעיר. בז׳וזובסקי שרטט בספריו „אגדת פולין הצעירה״ (1909) ו„אידיאות״ (1910) את הקוים העיקריים של תרבות חדישה ומתקדמת והניח את היסודות לשיטה פילוסופית משלו, שכנקודת־המוצא שלה שימשה ת ו ר ת־ ע ב ו ד ה, שמיזגה בתוכה את העבודה הגופנית, הטכנית, הרוחנית והאמנותית למזיגה אחת, אשר היה בה כדי להרהיב את העין[30].

הקורא העברי האמון על הגותו של א. ד. גורדון ועל דבריו היוקדים של י. ח. ברנר, הסובבים שניהם על רעיון העבודה עבר לא בלי רטט על משנתו של בז׳וזובסקי, שיסודותיה נשתגרו בפיו בזכות גורדון וברנר, אם כי שניהם לא ינקו מאותם המקורות, אשר מהם ינק בז׳וזובסקי*. אף דמויותיו הדרמטיות של ויספיאנסקי היה בהן כדי להרעיד את לבו של הקורא העברי. דמותו של ורניהורא, הנותן את שופר־הזהב לבעל־הבית מ„החתונה״[31], שמעניקו כשי לאחד מפשוטי־העם, על מנת שיתקע בו תקיעה גדולה לשם חיזוק הלבבות המחכים למשהו בלתי־צפוי, המתרחש באויר, העלתה בזכרון־הדור דמויות מהספרות העברית החדשה, הדומות לה מבחינת האוירה הדרמטית המחושמלת האופפת אותן ומבחינת צפיתן לנס המביא עמו גאולה (מגלת־האש לביאליק, המחזות והפואימות ההיסטוריות ליעקב כהן, „די גאלדענע קייט״ לפרץ וכו׳).

יש דמיון־מה גם בין קז׳מירז׳ הגדול השוכן עפר על הוואול והקורא לעמו להתנער מחלומות־הסרק ולבין דמותו של בר־כוכבא המת, כפי שתוארה ע״י א. ציוני במסתו המזהירה „תיאולוגיה לאומית״:

„גל־אפר שמו על לבו הבוער, שאשו לא תתפרץ ולא תדליק את לבות־הדורות הבאים; ערמת־ספרים שמו על עיניו, שרק בהם תהיינה נעוצות, ובערפלי דורות קדומים ובאבק דפים בלים תדעכנה[32]״.

הצטלבות זו של הספרות האירופית, הכוללת בתוכה גם את ספרות פולין החדשה והספרות העברית, ושילוב ההשפעות השונות הקורנות מהן בלבו של הדור החישו את תהליך התבגרותו הרוחנית והכשירו את הקרקע לקראת היעודים הגדולים, שהתקופה ההיסטורית ההולכת ומתקרבת בצעדי־און עמדה להטיל על דורנו זה.

ד.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה התחילה פרשה סוערת בתולדות יהודי גליציה. ראשיתה בהתפרעויות ובנגישות של חיל־הכיבוש הצארי, אשר חדר עד

---

* אנו למדים ממאמרו של מרדכי אורנשטיין, שנתפרסם בשנת 1925, כי כתביו הפילוסופיים של בז׳וזובסקי השפיעו על עיצוב דמותו של הדור הצעיר גם בתקופה מאוחרת יותר, לאמור: „את חיבתנו ליגיע כפיים לא שאבנו מתוך חיי הזקן מדגניה א. ד. גורדון, כי אם מתוך עמודי ‚האידיאות׳ של סטניסלב בז׳וזובסקי, מתוך דפי ‚הפרולגומנה לפילוסופית־העבודה׳״ (ספר השומרים, עמ׳ 103).

למבואות קראקא וסופה בשואה המחרידה, שנפלה גם בחלקם של יהודי גליציה. פרשה זו משתרעת על פני תקופה של יותר מ־25 שנה, שבה יהודי גליציה הלכו מדחי אל דחי ובמידה שהיו בה אורות, הריהם רובם ככולם כרוכים במעשה החלוצי של הדור ובמסכת החיים, שנארגה על ידו באדמת־המולדת.

לגבי מרביתם של יהודי גליציה ובעיקר של מזרח־גליציה פרשה זו ראשיתה בהווי העגום, שנוצר עם השתלטותם של צבאות הכיבוש הצאריים על גליציה. הללו הטביעו את חותמם על אותם חלקי־הארץ, שנכבשו על ידם והשרו דכאון כללי עקב דלדול מקורות הפרנסה של היהודים וגם בעקב היותם מנותקים מרבבות המשפחות של קרובים וידידים, שנטלו לידיהן מקל־נדודים ופנו לחלקה המערבית של קיסרות־אוסטריה וביחוד לוינה, עיר־הבירה. רבבות פליטי־חרב יהודיים מגליציה מצאו אז מקום מקלט בנפות שונות של אוסטריה המערבית ובמיוחד בוינה. בדרך הטבע נוצר בוינה מרכז גדול של יהודי גליציה, אשר לאט לאט התאוששו מהתלאות בדרך והקימו לעצמם מפעלים שונים לסיפוק צרכיהם הכלכליים, ארגונים ואגודים שונים, (לרבות ארגוני־נוער), שהיה בהם משום המשך לחיים הפוליטיים והחברתיים, כפי שהתנהלו בגליציה וכן מוסדות לחנוך ותרבות על גוניהם המרובים.

בשנים הראשונות למלחמה התנהלו החיים לאטם ובכבדות בלי הפתעות גדולות. הקהל ציפה אמנם בקוצר־רוח לחדשות מהחזית. במערכת הקרבות היו, כרגיל, עליות וירידות. בקיץ 1915 שוחרר שטח ניכר מגליציה לרבות לבוב מחילת־הפלישה הצאריים וחלק מהפליטים הספיק אפילו לשוב הביתה. אבל צבאות הכיבוש הצאריים קיימו עוד את שלטונם בחלק לא־קטן של גליציה המזרחית, ועדיין לא נראה באופק סימן כלשהו לגמר הסיוט של מלחמת העולם הראשונה. להיפך, המצב בחזיתות המלחמה השונות הלך והסתבך והקרבות נמשכו ואף החריפו.

בינתיים הסתננו ידיעות מאחורי־החזית, אשר היה בהן כדי לעודד את הרוחות בציבור היהודי ולהפיח רוח חיים בלבות הנוער העברי. באו ידיעות ראשונות ומעורפלות על המאמצים הנעשים, כדי להשיג את ההכרה בזכותם של היהודים לארץ־ישראל מצד המעצמות הנלחמות בגרמניה ובאוסטריה. מאידך גיסא נפוצו שמועות על צעדים מסויימים, שנעשו כאילו ע"י ממשלת־ברלין, כדי להגיע לידי הכרה מעין זו גם מצד ממשלת־תורכיה. אבל בינתיים פורסמה ברבים הצהרת־בלפור, שעשתה רושם אדיר בעולם היהודי. הגיעו הידיעות המהימנות הראשונות על גיוס גדודי מתנדבים יהודיים בבריטניה ובארצות־הברית. נרקמו התכניות הראשונות להתישבות רבתי בארץ.

בפברואר 1917 צלצלו שוב, אחרי תריסר שנים, פעמוני־המהפכה ברוסיה וקראו דרור לעמים המעונים. יהודי־רוסיה נשמו בפעם הראשונה לרווחה וציפו להגשמת תקוותיהם. גלי ההתעוררות הציפו את שורות התנועה הציונית ברחבי־רוסיה וגרמו להסתעפותה ולהשרשתה בלבות ההמונים. אמנם בגרמניה ובאוסטריה שרר עוד שקט, אבל זה היה שקט שלפני הסערה. המתיחות הכללית, שגברה בשנה השלישית למלחמת־העולם הראשונה בעקבות הסבל, שנגרם על ידה, נתנה את אותותיה בכל וגרמה אף לסימנים הראשונים של ההתנגשות העתידה לבוא.

הלכי־רוח אלה, יחד עם ההדים מהנעשה במזרח ובמערב, מצאו את ביטויים בירחון „דר יודה", שנוסד ע"י מרטין בובר בשנת 1916, ואף הפולמוס על תעודת־

ישראל בעמים, שהתנהל מעל דפי „דר יודה" בין בובר ובין הרמן כהן ושיש לראותו כאחד השיאים, שבובר הגיע אליו במאבקו הרוחני עם הבר־פלוגתא שלו המפורסם, אם כי הוא עמד לכאורה מעבר לבעיות, שהטרידו אז את העולם הגדול — ניכרים בו סימני המתיחות הכללית, שמילאו בימים ההם את חללו של העולם כולו. חוברות „דר יודה" המקופלות בתרמילים הכבדים, אשר נשאו על גבם טובי הנוער העברי בגליציה, בצאתם לשדות־הקרב שעל גדות האיזונצו ושבהרי הקארפאטים, שימשו לא פעם מעין צידה רוחנית לחדשים הארוכים של ישיבה ללא תזוזה בחפירות המלחמה. חוברות אלו היה בהן כדי להסיח את הדעת מן הסכנות האורבות על כל צעד ושעל בחזית ולהפנות את מחשבתו של החייל היהודי לבעיות החמורות, שהיו מעיקות בימים ההם על לבו של כל צעיר עברי הדואג את דאגת עמו הדווי.

ומאחורי החזית בפנים המדינה רבה היתה בינתים התכונה לקראת הבאות. פעולה קדחתנית התנהלה קודם־כל בין שורות הנוער הלומד העברי, שעקב מלחמת העולם טולטל מערי גליציה ומעיירותיה לתוך הכרך הווינאי הגדול. כאן, בסביבה זרה, נתקל הנוער בבעיות השונות, שגרמו לתסיסה רבה בשורותיו. עתידו של העם, ארץ־ישראל והגולה, החברה והיחיד — זוהי מסכת השאלות העיקריות, שהעסיקה אותו מלבד השאלות המיוחדות האופייניות לגיל הבחרות ואשר תפסו לעתים קרובות מקום ניכר בעולמו של הדור הצעיר. בוינה נתגבשו הדפוסים הארגוניים, אשר שימשו את תנועת הנוער העברי בדרכה ליעודים המצפים לה.

הסתדרות הנוער הלומד „צעירי־ציון", שפעלה בגליציה שנים רבות לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה ושגלתה עקב המלחמה לוינה, התאחדה עם גדודי הסקויטינג העברי, שהוקמו בלבוב ובערי גליציה אחרות בשנות 1912—1913 ושנתגלגלו אף הם לוינה. בעקבות איחוד זה קמה תנועת „השומר הצעיר", שכללה בתוכה בימים ההם את מיטב הנוער העברי ושהיתה „מזיגה של המוטיבים האנושיים והיהדותיים. העלולה בהרמוניה שלהם ליצור את הטיפוס החדש של הצעיר העברי, שיהיה גם יהודי וצעיר כאחד" (מתוך דו"ח לועידה הראשונה של השומר הצעיר)[33].

מזיגה זו עלתה יפה. מביולטין ההנהלה של ההסתדרות המאוחדת מסתבר, כי בדעתה להקים

„הסתדרות חינוכית, אשר תתבסס בעבודתה על מזיגת תכניות־העבודה של שתי ההסתדרויות (ז. א. צעירי ציון וסקויטינג) והטבעת הצורה השומרית על כל הפעולה. הכרתנו, כי מתפקידנו לחנך לא רק דור עברים, כי אם גם אנשים חזקים, בריאים ומוכשרים לחיים[34]".

מיום הוסדה של ההסתדרות המאוחדת שימש הצו להגשמה עצמית כעקרון חינוכי מנחה העובר כחוט־השני בכל פרסומיה, פעולותיה והופעותיה. בתיאור טקס־השבעתם של חברים חדשים, שהתרפו בשנת 1917 לתנועת „השומר הצעיר" אנו קוראים, כי הכרת פני הנוכחים בטקס „העידה על החלטה נמרצת לחיות ולעבוד בארץ[35]". הרוח שנשבה מעל דפי „הפועל הצעיר", שגליונותיו הגיעו בשנים שמלפני מלחמת־העולם הראשונה לסירוגין גם לגליציה, השפיעה לא במעט על עיצוב־דמותה של הסתדרות „השומר הצעיר" בשנים הראשונות לקיומה. המערכה לכיבוש העבודה במשק הארץ־ישראלי על כל ענפיו ומקצועותיו והחתירה תוך חילוקי־דעות פנימיים למשק פועלים עצמאי ללא מנצלים וללא מנוצלים, הטביעו את חותמם

גם על הלכי־הרוח ב„השומר הצעיר", כפי שנתרקמו בשנות מלחמת־העולם הראשונה ובשתים שלוש השנים הראשונות לאחר סיומה.

הקובץ „יזכור", שהופיע בשנת תרע"ב בא"י ושהוקדש כולו לשומרים הראשונים, שנפלו על משמרתם בארץ, תורגם במלואו לגרמנית ובמקוטעין גם לפולנית (עוד לפני פרסום התרגום המלא של מ. בינשטוק במועד מאוחר יותר) והיה נפוץ בתנועת „השומר הצעיר", שמגמתה החינוכית הוגדרה בשנת 1917 כדלקמן:

„צעיר עברי בעל שרירים מוצקים, רצון חזק, מחשבה בריאה ונורמלית ללא פלפול וסופיזם, בעל משמעת, יהודי בכל לבו, בעל השקפת עולם אידיאליסטית ואוהב כל יפה ונעלה. נאַחד נא חברת צעירים כאלה — ותקום אותה ההתלהבות המחוללת נפלאות... השומרים בארץ הוכיחו, כי האידיאל הזה, אליו אנו שואפים, איננו דבר שבדמיון וניתן להגשמה עלי ארץ. הם הוכיחו בחייהם ובמותם, כי הנוער העברי והגבורה העברית חיים וקיימים. מתוך כך לקחנו לנו את השומרים בארץ־ישראל למופת ולדוגמה[36]". מסתבר, כי הקובץ „יזכור" שימש מקור לא־אכזב להתרשמות עמוקה והשראה עילאית כאחד.

והיה זה רק טבעי, כי שני השומרים הראשונים, שהגיעו ארצה (מרדכי שנהבי וטרטקובר), השתתפו בועידת „הפועל הצעיר", שהתקיימה בקיץ 1919 בכנרת[37]. השתתפות זו בימי הבראשית של תנועת „השומר הצעיר" נראתה כעין המשך של דרכה בגולה.

אולם תוך כדי הזדקקות לקשרים אמיצים עם ארץ־ישראל המתחדשת והמתנערת מתרדמת־דורות, נתקלה הסתדרות „השומר הצעיר" גם בהשפעות שבמבחוץ, אשר חדרו אליה מהסביבה הזרה. תנועת הנוער הגרמנית „ונדרפוגל" עם הרומאנטיקה שלה, עם התרפקותה על חיק הטבע ועם פולחן הגוף שלה, עוררה הדים גם בתנועת הנוער העברית. העדה „המושלמת", מעין קומונה אינטימית וסגורה לחלוטין לפי מתכונתו של ויניקן, אשר הקים בויקרסדורף בית־ספר מיוחד לטיפוח הערכין החינוכיים המגוונים שלה ובתוכם גם יחס אפלאטוני לסוציאליזם — רכשה לה נפשות רבות בין הנוער הגרמני. רעיון זה של ויניקן חדר גם

„אל ההסתדרות הוינאית של ‚השומר הצעיר' ומשם התפשט ברחבי גליציה. בתנועת הנוער שימשו בערבוביה מעלפת כל מיני השקפות, סמלים ואישים בעלי דעות מנוגדות, כמו לנדויר, בובר, פרויד, ניטשה, בליהר, ויניקן. רק ההתלהבות שתססה בנו לפני העליה, ההתלהבות לבנין הארץ והחברה השומרית, היה בכוחה לזווג כל אותן ההשפעות המנוגדות[38]".

אבל זווג זה לא היה בו עדיין משום התגברות על הניגודים הפנימיים הקיימים. טרם בשלה בתנועת הנוער ההכרה, כי „היא חייבת לכבוש לה דרך מדמיון למציאות[39]", אם כי היה לה ברור זה מכבר, ש„השומר הוא תנועת נוער יהודית, חלוצית, ארץ־ישראלית, המוכשרת הכשרה של ממש להיים", אשר מתפקידה „לחזק את המסד לבנין אחוה אמיצה בין אנשי־ברית חלוצים בארץ־ישראל, הנשענים על תרבות־אבות, מלאי רצינות ואמונה, שידם אמונה בעבודתם הצנועה[40]". היא הבינה, כי עליה

„לחנך דור קשה וחזק, ולא רכרוכי ושוגה בדמיונות. הנוער צריך להתכונן לחיי עמל ולדעת את תפקידו בגולה ובארץ אבות. הפריית אדמת־בור וסלעים, חולות ומדבריות — רק זרוע־גבורים תעשה עבודה זאת, לא משוררים או חסידים עיוורים של אבנגלית פרסטר וויניקן... אנו חייבים לשים את הדגש על חינוך דור של פעילים, לקשור את חנוכנו למסורת היהדות הפעילה והלוחמת... לא עטים, נייר ודיו, לא אודות והימנונים, לא ודויים והשתפכויות־הנפש, אלא מַשׂורים, גרזנים, מַעדרים ובראש וראשונה — ידיים! הבו לנו את ידיכם!.. בסימן הריאליזם ולא בסימן הרומאנטיקה צריכה לעמוד עבודתנו[41]...“

קריאה זו לריאליזם ולהסתלקות מרומאנטיקה, שהושמעה בשנת 1918, היה בה מאותות־הזמן. גלי המהפכה עלו וגאו. מהפכת־אוקטובר ירשה את מקומה של מהפכת־פברואר והתכוננה להקים את שלטון הסוציאליזם ברחבי אימפריה גדולה. באויר הדהדו עוד סיסמאות הבולשביקים להפסקת מרחץ־הדמים ולמהפכה עולמית. הסוציאליזם הפך בחלק הששי של תבל מחזון למציאות, שיש לחייבה או להלחם בה ללא כל אפשרות להתחמק ממנה.

בשנים האחרונות, שקדמו למלחמת העולם הראשונה ובשתים שלוש השנים הראשונות לאחר שפרצה, חי הנוער היהודי בגליציה ברובו המכריע באוירה נטולת כל פרובלמטיקה סוציאלית, אם לא להביא בחשבון את החוגים הזעירים מחוסרי השפעה צבורית, שמצאו את מקומם בפועלי־ציון, בזש. פ. ס. (מפלגה סוציאליסטית יהודית, מעין „בונד“ גליצאי) ובסקציה היהודית של פ. פ. ס. רובו של הנוער היהודי שקע בתוך האדישות והרדיפה אחרי קאריירה ומעוטו דבק בתנועה הציונית על שלוחותיה השונות. נוער זה, אשר בעיקר היה מורכב מבני סוחרים, חנונים זעירים ובעלי־מלאכה, במידה שזיקתו לציונות היתה בעלת שרשים עמוקים יותר, תשומת־לבו היתה נתונה בעיקר לבעיות הכרוכות בתחית הלאום והשפה, לשאלות עבודת התורה, אשר היה בה משום ערובה להבטחת קיום האומה וגם לשאלות הקשורות בהגשמת הציונות הלכה למעשה. שאלת הסוציאליזם ומלחמת המעמדות לא העסיקה בשנים ההן את הנוער הציוני, אם כי הדים ממנה בודאי הגיעו גם אליו.

עם פרוץ מהפכת אוקטובר נשתנה האֲקלים הפוליטי והרוחני ביבשת אירופה הכלית־שינוי. הנוער הציוני מגליציה נאלץ אף הוא לבדוק מחדש את יחסו לסוציאליזם, לאחר שהועמד פנים אל פנים לפני הנסיונות להגשימו ברוסיה ובכמה ארצות מחוצה לה (הונגריה ובאוראריה). בינתיים חדרה לגליציה, בעיקר לאותו חלק הימנה, שנשאר עוד בידי חיילות־הכיבוש הרוסיים, תנועת „צעירי־ציון“, שהכתה גלים בכל רחבי רוסיה. חיילים יהודיים, אשר שירתו בצבא הכיבוש הרוסי, הביאו בראשונה לשטח הכיבוש את דבר התנועה, שאין להחליפה בהסתדרות הנוער הלומד הגליצאית „צעירי־ציון“, אשר בינה לבין זו אין כלום פרט לשם המשותף.

חיילים יהודיים הבריחו בראשונה עתונות וחוברות־תעמולה של „צעירי־ציון“ מרוסיה לגליציה. חייל יהודי מקרים, אשר נקלע במקרה לקופיצ׳ינצי הביא אתו את החוברת של א. מונצ׳יק על „החלוץ“. החוברת הועתקה בהרבה טפסים ונשלחה מקופיצ׳ינצי לכל העיירות שבסביבה. בתוקף הקשרים שקויימו עם רוסיה נמצאו

החברים שבשטח הכיבוש הגליציאי בחוג השפעתם של „צעירי־ציון" הרוסיים ושל כיסמאותיהם הפוליטיות, אשר היו מעין נסיון ראשון למזיגה בין ציונות וסוציאליזם. הלאמת־האדמה בארץ־ישראל היתה אחת מהסיסמאות הללו. העיר פרוסקורוב שימשה כנקודת־קשר בין התנועה שבשטח הכיבוש הגליציאי לבין התנועה ברוסיה ובאוקראינה*. עוד ב־1915 התכנסה בקופינצ'יצי מועצה גלילית, שבה השתתפו שליחי־סניפים מצ'ורטקוב, מהוסיאטין, מפרובוזנה, מסוכוסטוב, מקופיצ'ינצי ועוד. במועצה הוחלט להקים סניפי „צעירי־ציון", דוגמת הסניפים ברוסיה.

המצע הרעיוני של התנועה טרם הוברר די צרכו. אולם השאיפה לדימוקרטיזציה של החיים הצבוריים והמגמה למזיגה כלשהי בין הציונות והסוציאליזם שימשו כנקודת־מוצא למצע, שב־1916 התחילו החברים לדאוג לעיבודו. עם „צעירי־ציון" בחבל זה נמנו בעיקר בעלי־מלאכה, עוזרי בתי־מסחר וכו'. „צעירי־ציון" בשטח הכיבוש, שהסתיגו גם מזש. פ. ס. (המפלגה הסוציאליסטית היהודית) וגם מפועלי־ציון בשל יחסם החיובי לעברית, שימשו מקור, אשר ממנו שאבה תנועת „החלוץ" את חיל־המילואים שלה. הועידה, שהתכנסה בשנת 1917 לשיקום ענפי־הכלכלה, אשר היהודים התפרנסו מהם, נתנה גם דחיפה להחיאת החינוך העברי, שעבר למעשה לטיפולם של סניפי „צעירי־ציון" בחבל.

בינתיים, בעקבות המהלומות, שנפלו על ראשו של צבא־הכיבוש הרוסי, פוגה חבל־גליציה זה אחרי 3 שנים של שלטון־כיבוש, התאחד מחדש עם כל שאר חלקי הארץ וחזר לשלטונה של אוסטריה. האוירה בגליציה היתה רוויה הדים מהנעשה מאחורי החזית הרוסית ומלאה חמרי־נפץ, שבשלהי מלחמת־העולם הראשונה עמדו בכל רגע להתפוצץ בעקב המצב הפנימי המתוח של קיסרות אוסטריה רבת־הלאומים ובעקב הרעב, ששרר ברחבי המדינה.

מהמצב הזה הושפעה לא במעט גם התנועה הציונית בגליציה, שערכה מחדש את כוחותיה לקראת הבאות. בדרך הטבע קם מחדש מרכז ציוני גדול בלבוב. האגודה האקדמית „הרצליה", שנוסדה בשנת 1916, שימשה מרכז לנוער, שחזר מחזית המלחמה או שהיה בשרות פעיל בצבא האוסטרי, שחנה בלבוב. השאיפה לארץ־ישראל משוחררת ולאקטיביזם ציוני, הידיעות השונות, שהגיעו מן הארץ ומגדודי המתנדבים, שגויסו בבריטניה, בארצות הברית ובארץ־ישראל והחלטתם של רבים לקשור את גורל חייהם עם עתיד־ארצם וכן הכרזת בלפור — כל אלה דרבנו את „הרצליה" ואת הקרובים לה לפעולה חינוכית אינטנסיבית בנוער. נתגבשה ההכרה, שיש לחדש קודם כל את ההסתדרות הציונית הארצית, להקימה על יסודות דמוקרטיים ולפנות בקריאה לעם לפעילות ציונית מוגברת.

מאידך, היוותה אגודת „צעירי־יהודה" בלבוב מרכז לנוער עממי ועובד, ניהלה פעולה תרבותית מסועפת וסייעה בחידוש הפעולה למען הקרן הקימת, שהופסקה עם ראשית המלחמה.

החדשים האחרונים לפני סיום מלחמת־העולם עמדו בסימן פעילות יתר בכל המחנה הציוני. כחודש ימים לפני שקיעתה של אוסטריה, באוקטובר 1918, נתקיימה

---

* פרטים אלה נמסרו מפי הח' זליג לבון, אשר פעל בשנים אלה בחבל־ארץ זה.

בלבוב מטעם הועד המאוחד של ארגוני הנוער הציוניים אספת־נוער המונית בלתי לגלית בחצר בית האקדמאים היהודיים, שבה השתתפו מאות צעירים, רובם מחיילי־ החזית. באספה זו, שבה השתתף גם הפרופסור משה שור, הועמדו לדיון שאלת היחס לסכסוך הפולני־אוקראיני, בעית האבטונומיה היהודית בגליציה ותביעת יהודי גליציה מועידת־השלום ביחס לארץ־ישראל וכן הושמעו דברי־עידוד נלהבים לגדודי המתנדבים העברים, שלחמו במסגרת הצבא הבריטי למען שחרור הארץ. דברים אלה היה בהם משום בגידה במולדת האוסטרית ובמיוחד כשבאו מפי קצין־צבא אוסטרי בשירות פעיל, שהופיע אמנם לשם יתר זהירות באספה זו כשהוא לבוש בגדים אזרחיים...

אותו חודש התכנסה גם אספת המונים פומבית ראשונה בלבוב תחת כיפת־השמים בחצר גדולה של בית פרטי ברחוב קזימירז׳ובסקה. באספה זו, שעברה ללא רפרסיות, הכריזו הנואמים ד״ר דוד מאלץ, משה ולדמן, שואל ריגר ואחרים על עמדתם הניטרלית של היהודים בריב הפולני־האוקראיני ונוסחו תביעותינו בשטח המדיניות הארץ־ישראלית. אספה זו נסתיימה במצעד־המונים, שעבר דרך הרחובות הראשיים של לבוב והשאיר רושם בל־ייפחה על כל משתתפיו[42].

בימים האחרונים של אוקטובר 1918, ימים ספורים לפני התפוררותה הסופית של הקיסרות האוסטרית, התקיימה בלבוב ועידה ציונית ארצית, אחר הפסקה של למעלה מ־4 שנים. זו היתה הועידה הציונית האחרונה, שבה השתתפו נציגי גליציה המזרחית והמערבית כאחד. רבים ציפו לועידה זו בקוצר רוח בשל ההפסקה של למעלה מ־4 שנים, שעברו מאז הועידה האחרונה, בשל התקופה הסוערת, שעמדה מאחוריה וגם בשל ההתפתחות הדרמטית, שהיתה עוד לפניה. בועידה זו השתתף רוברט שטריקר, מנהיג ציוני אוסטריה בתקופה זו. הוא ניסה לשדל את הועידה, כי אל לה למהר בניתוק היחסים הארגוניים עם המרכז שבוינה. לדעתו, עדיין לא פסה התקוה, כי ממלכת אוסטריה סוף־סוף תתאושש ותמצא את הדרך להתגברות על כל קשייה הפנימיים. לדעתו, עדיין שומרים הצ׳כים על קשריהם עם וינה הבירה. ולכן אל בהפזה וגם ציוני־גליציה מצווים, לדעתו, לשמור על קשריהם עם וינה. נאום זה, שאין לאמר עליו, כי הצטיין בראית־הנולד, עבר ללא הד בועידה. הועידה כשלעצמה לא היתה בעלת רמה, הואיל והיא שקעה באוירה של סכסוכים אישיים בין המנהיגים על ענינים של מה־בכך ולא היה בה כדי להצעיד את עניני הציונות קדימה.

שנים־שלושה ימים אחרי נעילת הועידה גורשו ההאבסבורגים מוינה, הוכרזה הריפובליקה הצ׳כוסלובקית בפראג ובא הקץ לממלכת אוסטריה. נסתיימה פרשת קיסרות אוסטריה ויחד אתה גם פרשת יהודיה. היהודים בארצות, אשר השתייכו פעם לקיסרות אוסטריה, נאלצו להסתגל למסיבות החדשות, אשר נוצרו בארצותיהם ולהתחיל בכל מקום מחדש את מאבקם על תנאי־קיום ועל שווי־זכויות.

עם פירוקו של שלטון אוסטריה, התאחדה גליציה המערבית עם פולין הקונגרסאית ובלבוב הוכרז על הקמת רפובליקה מערב־אוקראינית. פולני לבוב פתחו חיש מהר במלחמה נגד האוקראינים, שהתפשטה כעבור זמן מה על פני כל גליציה המזרחית. והיהודים, שעיפה נפשם ממלחמת־העולם הראשונה ושהכריזו על ניטרליותם במלחמה הפולנית־האוקראינית, היו שוב מוקפים מכל הצדדים להבות־אש.

מקורות

הספרים, החוברות והמאמרים המצוטטים בפרק זה וכן בפרקים הבאים מסומנים במספרים המראים מקורם לפי מספרי הרשימה, שתבוא אחרי כל פרק ופרק:

1) ג. קרסל, מבאזל עד באזל, הוצאת מחלקת ההסברה של הועד הפועל תש"ז, תל־אביב, עמ' 28. 2) כתבי שטאנד, מאמרים — נאומים — אגרות. סדורים ומתורגמים ע"י דוב שטוק, בהוצאת ועד להקמת שם א. שטאנד, תל־אביב, תש"ג, עמ' 115. 3) שם, עמ' 116. 4) שם, עמ' 123—124. 5) ספר העליה השניה, מנדל זינגר: מברודי לארץ־ישראל, הוצאת „עם עובד", תל־אביב, תש"ז, עמ' 115. 6) דוב שטוק, גורל והכרעה, משנתו של שלמה שילר, הוצאת ראובן מס, תש"ג, עמ' 131. 7) כתבי שטאנד, עמ' 135—138. 8) ספר העליה השניה, מברודי לארץ־ישראל, עמ' 115. 9) קובץ למלאת ארבעים שנה להופעת „הפועל הצעיר", ערוך ע"י לופבן — מ. דפנא, רגעי ראשית, הוצאת מפלגת פועלי ארץ־ישראל, תש"ג, עמ' 209. 10) Encyclopedia Judaica, Verlag Eschkol, Berlin 1929. 11) כל כתבי Martin Buber ראה ערך אחד־העם, הוצאת „דביר", תל־אביב, תש"ז, עמ' כג—כד. 12) שם, עמ' ל. 13) שם, עמ' רנא. 14) מ. י. ברדיצ'בסקי, שנוי ערכין, הוצאת שטיבל, תל־אביב, תרצ"ו, עמ' מ. 15) שם. עמ' יט—כ. 16) שם, עמ' כו. 17) מ. י. ברדיצ'בסקי, על אדמת נכר, הוצאת שטיבל, תל־אביב תרצ"ו, עמ' קסב—קסג. 18) מ. י. ברדיצ'בסקי, בשדה ספר, חלק ראשון, הוצאת שטיבל, תל־אביב, תרצ"ו, עמ' כא. 19) יעקב קופילביץ, בדורו של ביאליק, מוסד ביאליק ע"י „דביר", תל־אביב, תש"ג, עמ' 94—95. 20) י. ח. ברנר, לבירור הענין, קובץ ארבעים שנה, עמ' 120—121. 21) א. ציוני, תיאולוגיה לאומית, „רביבים" ג—ד, תל־אביב, תרע"ג, עמ' 102—103. 22) שם, עמ' 103—105. 23) שם, עמ' 106—107. 24) שם, עמ' 114. 25) שם, עמ' 115—116. 26) שם, עמ' 118. 27) שם, עמ' 120. 28) שם, עמ' 121. 29) Manfred Kridl: Literatura Polska [Na tle rozrojn kultury], Roy Publisher, New-York, 1945, עמ' 501—503. 30) שם, עמ' 507. 31) סטניסלב ויספיאנסקי, החתונה, תרגם מפולנית ב. פומרנץ, הוצאת שטיבל, וארשה, תרצ"ח. 32) א. ציוני, תיאולוגיה לאומיה, עמ' 121. 33) ספר השומרים, אנטולוגיה ליובל ה־20 של „השומר הצעיר" 1913—1933, ערוך ע"י יהודה גוטהלף ואברהם כהן, בהוצאת ההנהגה העליונה להס' „השומר הצעיר", וארשה, תרצ"ד, עמ' 6. 34) שם, עמ' 16. 35) שם, עמ' 17. 36) שם, עמ' 21. 37) שם, עמ' 45. 38) מאיר יערי, בדרך ארוכה, הוצאת ספרית פועלים, מרחביה 1947, עמ' 27—28. 39) שב, עמ' 14. 40) שם, עמ' 13. 41) שם, עמ' 11. 42) אברהם לוינסון, בראשית התנועה (פרקים בתולדות „צעירי־ציון"—„התאחדות"), הוצאת „מרכז הספר לכפר", תל־אביב, תש"ז עמ 66—69.

פרק שני
לבטים ראשונים

גליציה המזרחית נהפכה לגיא הריגה. המערכה נפתחה בקרבות על השלטון בעיר לבוב ודם רב נשפך בחוצותיה. הפולנים בלבוב לא השלימו עם המצב, שנוצר עם הכרזת הרפובליקה המערב אוקראינית ועם תפיסת הבנינים הציבוריים, המשרדים הממשלתיים, מפקדות־הצבא והקסרקטינים ע"י האוקראינים באחד בנובמבר 1918. נוכח הקמת שלטון אוקראיני בלבוב גילו הפולנים התנגדות עזה, אשר כמרכזה העיקרי שימש בית־הספר על שם סינקביץ. מכאן יצאו פלוגות המתנדבים הפולנים הראשונים לקרב עם הצבא האוקראיני, שלכתחילה עלה בידו לכבוש כמעט את העיר כולה. אולם כבר מקץ כמה ימים הצליחו הפולנים להשתלט על חלקה המערבי של העיר והגיעו עד למבואות הרובע היהודי. נוכח קרבות הרחוב, שהלכו והתגברו, הוקם ועד־בטחון צבורי יהודי לשם הגנה על חיי־היהודים וכן לשם הבטחת

הספקת המצרכים החיוניים ביותר לאוכלוסיה היהודית, אשר היתה נתונה באש צולבת של שני הצדדים גם יחד. מיליציה יהודית, אשר הורכבה ממאתים חיילים יהודים יוצאי צבא אוסטריה בפיקודו של הסרן איזלר, שימשה כזרוע המבצעת של ועד הבטחון, שירתה בנאמנות ולפי מיטב יכולתה את האוכלוסיה היהודית ואף הגינה בחירוף נפש על חיי היהודים. בינתיים החריפו הקרבות ברחובות העיר וימים קשים עברו על יהודי לבוב, שחייהם היו שרויים במתיחות ובפחד מפני הסכנות המרובות, שארבו להם מכל צד. ועד הבטחון היהודי פעל כל אותו הזמן כנציגות של יהודי לבוב, המוכרת ע״י שני הצדדים הלוחמים וסייע לא במעט להקלת סבלם של היהודים.

אחרי שלושה שבועות של קרבות רחוב מרים השתלטו הפולנים על העיר כולה בעזרת גייסות, שהגיעו מהמערב. כיבוש לבוב ע״י צבאות פולין שימש אות להגברת מסע השיסוי, שהתנהל נגד היהודים מאז פרוץ הקרבות ברחובות העיר. משנכבשה לבוב ע״י הפולנים, ניתנה הרשות לכובשים להשתולל ברובע היהודי כאוות־נפשם, לרצוח נפשות, לחלל כבוד נשים עבריות, לרמוס ברגל גאוה תינוקות בית־רבן, להעלות באש בתי־כנסת, ספרי־תורה ובתי־מגורים. אחרי 48 שעות של השתוללות בלתי־מרוסנת נפסק מרחץ־הדמים ורק תימרות העשן, שעלו מעל הרובע היהודי, שמשו עדות אלמת לכל מעשי־הרצח וההתעללות, שנעשו בו. קציר הדמים של ימי־הזעם, שעברו על יהודי־לבוב, הסתכם ב־72 נרצחים, ב־443 פצועים, במאה ספרי־תורה, שנשרפו וחוללו, ב־38 בתים, שעלו באש ובמאות חנויות, שנשדדו לאור השמש[1].

לנרצחים ולגוילי־התורה הנשרפים נערכה לויה המונית, שהשתתפו בה כארבעים אלף איש. משעמדו הרבנים ברוידא וד״ר גוטמן וכן הד״ר וושיץ מטעם המועצה הלאומית ליהודי לבוב להספיד את קרבנות הפוגרום, פרצו שלשתם בבכי ללא אפשרות להמשיך בדבריהם. יחד עמהם בכו רבבות האבלים, שהתאספו בבית־העלמין ברחוב ינובסקה, על מנת ללוות את הקרבנות בדרכם האחרונה.

בסימן פורעניות אלה ובאוירה דחוסה של האשמות שוא ושל שיסוי בלתי־פוסק השיבו היהודים מלחמה שערה והחלו להאבק על זכותם האלמנטרית לקיום אנושי מינימאלי ועל הבטחת שלומם ושלום משפחותיהם בפני התקפות בריונים. במאבק זה השתמשו יהודי לבוב ונציגיהם בכל האמצעים, שעמדו לרשותם. שוגרו משלחות לשלטונות המקומיים, אשר תבעו בתוקף את הפסקת ההתעללות באוכלוסיה היהודית. בשבועות הראשונים לאחר הכיבוש לא פסקו הנגישות והרדיפות. מנהיגי היהדות הלאומית — רייך, רינגל והויזמן — נאסרו והוגלו. הונהגה צנזורה חמורה על העתון היומי „טאגבלאט״, שנאלץ להופיע באותיות לטיניות במקום עבריות. אחרי מאסרם של ד״ר רייך וד״ר רינגל עברה הנהגת התנועה הציונית ליידיים הנאמנות של ד״ר גרשון ציפר, אשר ביד רמה נשא את דגל ההתנגדות במאבק עם שלטונות־הכבוש הפולניים.

נוכח מעשי הרצח והשוד, שחזרו ונשנו בלבוב מאז ימי־הפוגרום, נעשו מאמצים נואשים לגיוס דעת הקהל בפולין עצמה, על מנת שתשמיע באספות ובעתונות את מחאותיה החריפות ביותר נגד משטר הממיט קלון על שמה הטוב של פולין השבה לתחיה. אולם כל הנסיונות הללו עלו בתוהו. אנשי־הרוח בפולין מילאו פיהם

מים. בינתיים נתפשטו הידיעות על הפוגרום בלבוב בחוץ־לארץ. דעת הקהל בעולם הוזעקה. ד״ר אפרים פישל ושיץ וד״ר יוסף טננבוים פעלו במערב־אירופה ובארצות־הברית כשליחי המועצה הלאומית ליהודי לבוב ודאגו לאספקת אינפורמציה מהימנה על הנעשה בלבוב. כעבור כמה חדשים הגיעה ללבוב משלחת מטעם ממשלת ארצות־הברית, שמתפקידה היה לבדוק את המצב במקום. המשלחת, אשר בראשה עמד הנרי מורגנטוי, שגריר ארצות־הברית לשעבר בקושטא, התקשרה עם כל הגורמים הנוגעים בדבר וניסתה לעמוד על השתלשלות הדברים מקרוב ומתוך הסתמכות על ידיעות ממקור ראשון. משלחת יהודי לבוב בראשותו של ד״ר גרשון ציפר התיצבה באולם הישיבות של עיריית לבוב בפני מורגנטוי וחבריו ותינתה לפניו את זועת הפוגרום, שאירע בימים האחרונים לנובמבר 1918 ואת הנגישות בשבועות שבאו לאחריה. הופעתו הגאה של ציפר והמלווה דפיקות על השולחן, מתוך מתן תיאור ממצה של הסיוט, שעבר על יהודי לבוב, הכתה גלים בציבור היהודי בלבוב ולא יכלה להשאר ללא רושם גם על נציגי ממשלת ארצות־הברית. ביקורו של מורגנטוי בלבוב נסתיים באספה המונית באולם „יד הרוצים״, אשר בה השמיעו מורגנטוי והגנרל האמריקאי, שלווה אותו דברי־עידוד ליהודי־לבוב המדוכאים. אחרי שבועות של בדידות ושל ניתוק שימש ביקורו של מורגנטוי מעין הוכחה ליהודי־לבוב, שעוד לא אלמן ישראל ושעוד קיימת בעולם הרחב התענינות כלשהי בגורלם.

אולם יחד עם הדיפת ההתקפות האנטישמיות, שהומטרו על היהודים מכל הצדדים, החלה פעולה קדחתנית ונמרצת לעזרת הנפגעים ולשיקום ההריסות. הוקם ועד הצלה יהודי מרכזי מורכב מנציגי המפלגות והחוגים השונים בלבוב. כעמוד התווך בועד הזה וכרוח החיה בו שימש ד״ר אברהם זילברשין, אשר הרים את המשא הכבד וארגן את כל העבודה המסועפת למופת. עקב האוירה העוינת, שנוצרה לאחר הפוגרום ומסביב לו, סירבו המוני הנוער היהודי הלומד לחזור לבתי־הספר הפולניים הממשלתיים ותבעו במפגיע לפתוח בתי־ספר יהודיים, המושתתים על תכנית־לימודים המותאמת למגמות החינוכיות של התנועה הציונית. לתביעה זו של הנוער הלומד הצטרף חבר עסקנים ציונים עם ד״ר ישראל מינצר בראש, שהודות למרצו ולמסירותו נפתחו לרווחה לפני הנוער היהודי דלתי בית־ספר תיכון יהודי ראשון בלבוב.

בד בבד עם פעולת השיקום הכלכלית, עם מתן סיוע לנפגעים ועם הנחת היסודות לבית־ספר יהודי, החותר לחינוך ציוני־לאומי, החלו להתנועע מחדש גם גלגלי התנועה הציונית, ששותקו לזמן־מה מחמת מאורעות נובמבר. האגודות הציוניות השונות, שפעולתן התנהלה בקצב מוגבר כבר בחדשי־הקיץ 1918 נוכח המאורעות הדרמטיים, שהתרחשו אז בשדה הפוליטיקה הבין־לאומית, חידשו עכשיו את עבודתן ביתר שאת לאור הזעזועים, שעברו על יהודי־לבוב ולקראת ההתפתחות, שעדיין מן הנמנע היה לעמוד על טיבה. האכסקוטיבה הציונית בראשותו של ד״ר גרשון ציפר החזירה לידיה את הרסן, ריכזה את הטיפול בכל השאלות הנוגעות ליהודים, לשלומם ולבטחון חייהם והתוותה את הקו שלפיו יש לפעול בכל המוסדות הציבוריים, שבהם היו הציונים מיוצגים. אולם פרט לדאגות, אשר עלו יום יום על שולחנה של האכסקוטיבה הציונית בלבוב, העסיקוה בעיות המדיניות „הגבוהה״, שעמדו אז ברומו של עולם. עתידה הפוליטי של מזרח־גליציה וממילא של יהודיה, שעמד אז

להכרעה בזירה הבינלאומית, שימש מרכז לדיונים, שהתנהלו בחוגי המנהיגות הציונית המקומית. התגבשה הדעה הכללית, כי יהודי מזרח־גליציה חייבים לשמור בקפדנות על עמדתם הנייטראלית המוחלטת, כפי שהכריזו עליה מראשית הסכסוך הפולני־האוקראיני, אם כי עמדה זו לא פעם שימשה לפולנים קרניים לנגח בהן את היהודים. הבטחת הזכויות ליהודים כלמיעוט לאומי מוכר ופעילותו של ועד המשלחות היהודיות בפריז בראשותם של מוצקין ולואי מרשל שימשה אף היא נושא לויכוחים סוערים באסקוטיבה הציונית בלבוב.

ב.

בחדשים אלה היתה עוד לבוב מנותקת מערי השדה במזרח־גליציה, באשר הפרידה ביניהם חזית מלחמה, שהיו מעורבים בה צבאות פולין ואוקראינה המערבית. במשך חדשים רצופים היו יהודי מזרח־גליציה, פרט ללבוב ולשטח מערבה לה, נתונים תחת שלטון מערב־אוקראינה, אשר מקום מושבו היה בסטניסלב. אף כי מבחינה עקרונית הבטיח שלטון זה לכל המיעוטים הלאומיים במדינה — פולנים, יהודים וגרמנים —שווי זכויות ואוטונומיה לאומית, הרי מבחינה מעשית מצבם של היהודים במערב אוקראינה היה רחוק מלהניח את הדעת. השלטון החדש „לא היה בכוחו להתלכד ולהשתלט על הקשיים ועל כל תעלולי הפקידים של שלטונות ערי השדה, ובהן כל מיני רדיפות ועכובים שערערו את קיומם הכלכלי של היהודים... לא עבר יום בלא מעשי רצח, שוד וגזל במשכנות היהודים... המצב הוחמר במידה כזאת, שבהרבה ערים ועיירות הופסק המסחר היהודי, מחמת חוסר הבטחון בדרכים ומסילות הברזל בכללן, וכן בא קפאון בחיי הכלכלה, שהכביד על כל שכבות האוכלוסיה היהודית"[2].

מצב חמור זה חייב את המועצה הלאומית של יהודי מזרח־גליציה, שהוקמה בסטניסלב בדצמבר 1918, לפעולה נמרצת נגד מעשי הפוגרעניות האלה ע"י אינטרבנציות ושתדלנות אצל שלטונות מערב־אוקראינה מצד אחד וע"י הפצת ידיעות מהימנות בחו"ל על מצוקתם של היהודים בחלק האוקראיני בגליציה מצד שני. אף כאן צצה שאלת הנייטראליות של היהודים בסכסוך הפולני־אוקראיני ואף כאן אושרה עמדת הנייטראליות במאבק שבין הפולנים והאוקראינים ע"י הועידה הראשונה של המועצות הלאומיות מכל שטח הכיבוש האוקראיני דוגמת החלטה דומה, שנתקבלה ע"י המוסדות היהודיים בלבוב. אם כי עמדה זו עוררה ספקות וחששות משני עברי החזית הפולנית־אוקראינית, הרי נשארה בתוקפה עד לסוף המאבק.

תשומת הלב של הציבור הופנתה גם בימי זעם אלה לשאלות החינוך של הדור הצעיר. „ועידת הפידגוגים היהודים, שכונסה על ידי המועצה הלאומית, ב־19־20 בינואר 1919 בסטניסלב, דנה על כל פרטי רשת החינוך, החל בבית ספר עממי, חדרים, בתי־ספר תיכוניים הומאניסטיים עד סמינריונים"[3]. הואיל והמשא והמתן עם השלטונות האוקראיניים בדבר הקמת רשת בתי ספר ממשלתיים עממיים עם שפת ההוראה העברית לא התקדם כראוי בחלקו גם בשל חילוקי הדעות הפנימיים בשאלת שפת ההוראה, הוקמו בינתיים ע"י ההסתדרות הציונית בלבד ברוב הערים בתי־ספר עממיים ותיכוניים עבריים[4]. „התחילה גם תנועת ‚החלוץ' והתכוננות להכשרה למען ארץ־ישראל. פתיחת בתי ספר לאומיים עודדה את הנוער ואת האינטליגנציה היהודית להתעוררות לאומית. קורסים, סמינרים, ויכוחים, הרצאות והצגות

תיאטרוניות במועדונים של כל המפלגות נתנו בחיים התרבותיים רב־גוניות והעידו גם על שינוי־ערכין בכל חיי הציבוריות היהודית. נוסדו עתונים באידיש בימי הכיבוש האוקראיני"[4].

אולם גם הפולמוס הפוליטי בפנים המחנה לא שכך. העמדה הנייטראלית של היהודים במאבק הפולני־האוקראיני, אשר כאילו הוסכמה בין המפלגות היהודיות, שימשה נושא להתקפות מכמה צדדים. ניצני האוטונומיה היהודית באוקראינה הגדולה עם המיניסטריון לעניני היהודים כגולת הכותרת שלה הפנו את תשומת לבם של חוגים שונים בגליציה המזרחית ועוררו אצל כמה מהם את הרצון להתמזגות עם אוקראינה הגדולה. הופעתם של גולדלמן ורבוצקי, שהיו מיניסטרים לעניני היהודים באוקראינה הגדולה ושהגיעו לסטניסלב בעקבות תבוסת צבאות פטלורה, נתנה דחיפה לרעיון האיחוד עם אוקראינה וגרמה לפרסום כמה מאמרים ברוח זו בעתונם של „פועלי־ציון" „דער יודישער ארבייטער", שהופיע בימים ההם בסטניסלב[3]. אבל מגמות אלה לא מצאו הד ברחבי הציבור היהודי במזרח־גליציה, שהיה עייף מתלאות המלחמה והתגעגע להשכנת השלום בארץ. עוד ב־18 במאי 1919 התקיימו בסטניסלב בחירות למועצה היהודית הלאומית המקומית, שנסתיימו בבחירת 10 ציונים, 9 מ„המזרחי", 6 נשים ציוניות, 6 מהמפלגה העממית, 12 סוציאל־דמוקרטים יהודים ו־7 פועלי־ציון. בחירות אלה יש לראותן כעין שירת הברבור של ראשית האוטונומיה היהודית במזרח־גליציה, באשר כבר ב־25 במאי עזבה ממשלת מערב־אוקראינה את העיר וצבאותיו הפולניים של גנרל האלר נכנסו לסטניסלב. אף כאן התחילה תקופת פולין בהתנפלויות על היהודים, בחטיפתם ובמאסרם[5]. יהודי מזרח־גליציה טרם שתו את כוס היגון עד תומה...

ג.

למרכז הציוני בלבוב, שגרעינו העיקרי עמד על משמרתו מאז היבחרו בועידה הציונית האחרונה של כל ציוני גליציה, שהתקיימה כמה ימים לפני התפוררות קיסרות אוסטריה, נתווספו עכשיו דאגות חדשות עם כיבושן של ערי השדה במזרח־גליציה על ידי צבאות פולין. פרשת הנגישות והרדיפות, אשר לא הגיעו אמנם לידי מעשי רצח, דוגמת המאורעות בלבוב בנובמבר 1918, התפשטה בכל רחבי מזרח־גליציה והפכה את חיי היהודים בחבל ארץ זה לגיהינום. מצב זה חייב את המנהיגות הציונית בלבוב למאמצים נמרצים, בכדי להקים סכר בפני הגל החדש של פורענויות, שהציף את יהודי מזרח־גליציה. יום יום הגיעו ללבוב ידיעות על מאסרם של טובי העסקנים הציוניים בערי השדה, כגון ד"ר פישל רוטנשטרייך מסמבור, ד"ר מאכס בינגשטוק מסטרי וכו'. נגישות אלה היה בהן כדי להוסיף אבק שריפה לאוירה המתוחה בלאו הכי במזרח־גליציה. השלטונות הצבאיים הטילו איפוּל חמור על כל הידיעות הנוגעות לרדיפות היהודים. העתונות היומית, שהופיעה אז בלבוב, יכלה רק לרמוז עליהן ואף זאת אך בלשון סגי־נהור.

במסיבות אלה החריפו עד למאד הויכוחים בפנים המחנה מסביב לאמצעים, שיש לנקוט ולדרכים, שיש ללכת בהם. הויכוח העיקרי התנהל על העקרונות הפוליטיים, שיש להקפיד עליהם במערכה על זכויותינו הלאומיות והאזרחיות, במאבק הפולני־האוקראיני על עתידה המדיני של מזרח־גליציה ובהקמת רשת בתי ספר המושתתת על תכנית לימודים חדורת רוח לאומית.

אם כי הבעיות המקומיות בשל חומרתן האקטואלית עמדו לעתים קרובות במרכז ההתעניינות של הציבוריות היהודית, הרי השאלות הכרוכות בהקמת הבית הלאומי בארץ־ישראל, בהבטחת מעמדו הבינלאומי ובשמירה על אפייה הלאומי של ההתישבות בארץ תפשו אז מקום ראשון במעלה בכל הבירורים הציבוריים, שהתקיימו בזמן הזה במזרח־גליציה. הבירורים, שהתנהלו במזרח־גליציה ובכל יתר ארצות הגולה, נשאו אמנם אופי עיוני וברוב המקרים היו מופשטים למדי. אולם הגרעינים שנזרעו על ידם, נקלטו יפה על ידי המחשבה הציונית בעולם והביאו אחרי־כן פרי הילולים גם בעבודה המעשית בארץ. בחורף 1918־1919 הגיע ללבוב ד״ר יעקב טהון והביא אתו דרישת שלום ראשונה מהישוב הארצי־ישראלי מאז פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בישיבה סגורה, שהתקיימה בחדר עבודתו של ד״ר גרשון ציפר, גולל ד״ר טהון ירושה נרחבה על קורות הישוב בימי־המלחמה ואת ראשית הצעדים, שנעשו לשיקום הישוב, כשנסתיימה המלחמה. באוירת לבוב המורעלת על ידי השיסוי האנטישמי הבלתי־פוסק הפיח הדין וחשבון העניני והיבש לכאורה של ד״ר טהון תקוות חדשות בלבות המסובין והרעיף טל על נשמותיהם הכמהות לדברי עידוד כלשהם.

תוך אוירת־הפרעות, שהשתררה אז במזרח־גליציה ותוך המאבק נגד הקיפוח ונגד השיסוי, נתגברו המאויים והגעגועים לפריצת הדרך להקמת המולדת אי־שם על גדות הירדן, בגליל וביהודה. „נוצרה באופן סטיכי תנועה חלוצית, שהכשירה עצמה לקראת העליה ארצה. נקשרו קשרים עם א״י העובדת הן באמצעות ועדי העליה בוינה ובפרסבורג, הן ע״י מגע ישיר עם ראשוני החלוצים בגליציה, שהתחילו לעלות ארצה״[6]. העבודה החינוכית הכבירה, שהושקעה בשנות 1916—1919 ע״י תנועת הנוער בוינה ובערי גליציה נשאה פרי מבורך. „בין הראשונים היינו אנחנו, השומרים, בעליה השלישית, אשר התחילה בשנת 1919. בהמונים עלינו. במשך חצי שנה עלו לארץ־ישראל 600—700 שומרים, רובם מגליציה. ועלייתנו היתה כבירה. לא רק במספר עלינו לארץ, כי אם בשאיפה ליצור חיים חדשים שעליהם חלמנו מקודם, ברצון להגשים את שאיפותינו — שאיפות הנוער. צרים היו לנו כתלי בית־הספר הפולני; חיי בית־ההורים לכל מנהגיו נמאסו עלינו, ונמרוד בחברה הקיימת״[7]. „כהתפרצות כוחות וולקניים התפרצה העליה הזאת... הרגש ההיסטורי של הפרט העברי הרואה את עצמו והוא קשור קשר לא יינתק בעמו וארצו והתשוקה העזה המתעוררת בלבב הצעיר העברי לאחות את הקרע העמוק שבלב והאומר לרפאות את מכת חייו הפרטית הם הם שעמדו על יד ערש העליה״[8].

עם גבור הנחשול הראשון של העליה השומרית חזרו לאט לאט למסלולם התקין חיי הציבור היהודי בכללו וחיי ההסתדרות הציונית במזרח־גליציה בפרט. הקרבות בין הפולנים והאוקראינים הופסקו. הרוחות הנסערים שככו. הבעיות הסבוכות, שבפניהן עמדה התנועה הציונית במזרח־גליציה, טרם מצאו את פתרונן. הדעות נתחלקו הן בשאלות הציוניות והארצי־ישראליות והן בשאלת הניטראליות במאבק הפולני־האוקראיני ובשאלת היחסים עם השלטונות הפולניים.

בחוגי הנוער והאינטליגנציה התגבשו מגמות ארצי־ישראליות וסוציאליסטיות על רקע תסיסה אידיאולוגית ניכרת, שראשיתה בשלהי מלחמת העולם הראשונה. הצורך במיזוג מגמות אלו נהפך לנחלת רבים. בראש וראשונה בשל צורך זה בקרב

הנוער, שהתכונן לעלות ארצה. נוער זה התחיל לאט לאט להבין, „כי כאן (כלומר: בגולה) היה יכול ליצור רק פאליאטיבים, פשרות ופעולות מקוטעות" ולכן השליך יהבו על יצר ההעפלה שבו, מתוך אמונה, כי „יעלה בידו לבסס את החברה העברית החדשה בארץ על יסודות חדשים, כי שם תבוא ההגשמה המלאה של הצדק החברתי ולכן ילחם באופן הכי קיצוני על התישבות קיבוצית בא"י". ומכאן הכרזתו כבר ב־1919, כי הוא „מושיט יד־אחים לחבריו בארץ ויעמוד בשורותיהם, כדי להילחם שכם אחד עם הסוציאליסטים העברים בארץ על האידיאל העברי של הצדק החברתי"[9]. אולם חתירה זו לקראת מיזוג הציונות והסוציאליזם באה לידי ביטוי לא רק בחוגי הנוער העולה ארצה, אלא גם בכל יתר החוגים, אשר בהם התנהל ויכוח ער מסביב לשאלות הגשמת הציונות השנויות במחלוקת ושילובן בבעיות, שהתעוררו עם הנסיון להשלטת הסוציאליזם בחלקי עולם שונים.

אולם גם השאלות הכרוכות ב„עבודת־ההווה" העיקו לא במעט על הדור הציוני, שנתבע להטות שכם לפתרונן. גם בסוגיה זו נתגלו חילוקי דעות במרבית השאלות, שעמדו אז על הפרק. בראש וראשונה העסיקה את המוחות שאלת היחסים עם השלטונות הפולניים וכן שאלת הנייטראליות במאבק הפולני־האוקראיני. אמנם חלה הפסקה בקרבות בין הפולנים והאוקראינים, אבל השאלה כשלעצמה טרם מצאה את פתרונה. המעצמות הגדולות, שהשאלה עמדה להכרעתן, עדיין לא חרצו את משפטן. המלחמה הפוליטית בין הפולנים והאוקראינים על עתידה של מזרח־גליציה התנהלה במלוא הקיטור. עם שוך הקרבות ועם הפגת המתיחות עקב מאורעות הדמים בלבוב ועקב הנגישות בכל רחבי מזרח־גליציה גילו חוגים מסויימים בתנועה הציונית נטיה להתפשרות עם השלטונות הפולניים. חוגים אלה אף ערערו, אמנם בחצי פה, על עמדת הנייטראליות, שנקטו היהודים מאז פרוץ הסכסוך בין הפולנים לבין האוקראינים מתוך אמתלאות שונות, שברובן נבעו מתוך ההערכה, כי עמדת האוקראינים אין לה תומכין בזירה הבינלאומית. הלכי־רוח אלה נתקלו בהתנגדות חריפה של האגף הדימוקרטי בתנועה הציונית, שהתמיד בנאמנותו לנייטראליות המוצהרת של יהודי מזרח־גליציה, לא רק מטעמי הגינות פוליטית, אלא בעיקר מתוך דאגה לעתידם של היהודים בארץ, המאוכלסת ברובה הגדול על ידי אוקראינים, אפילו לאחר שתיפול הכרעת המעצמות הגדולות לטובתה של פולין. העמדה הרוספת, שנקטו האכסקוטיבה הציונית בלבוב ועתונותה לגבי התביעות הלאומיות, שמן הראוי היה להעלותן לפני שלטונות פולין ולפני דעת הקהל בעולם, שימשה אף היא נושא לדיונים רציניים בפנים המחנה.

ד.

הצורך בגיבוש רעיוני מסביב לכל הבעיות העיקריות, אשר ניסרו אז בחללו של העולם והעסיקו את טובי הדור, הביא לידי הקמת חוג רעיוני, שבו עמדו לבירור ולליבון כל אותן השאלות, שהסעירו בימים ההם את הרוחות. החוג הרעיוני, אשר עליו נמנו אנשים שונים זה מזה מבחינת צביונם הרוחני ומזגם הפוליטי, היה כולו פסיפס. היו בו מיוצגים אנשים בני דורות שונים, אשר משלח־ידם ומוצאם הסוציאלי שונים זה מזה, אבל כולם היו מאוחדים ביחסם השלילי לאוירה הפושרת הרווחת בין כתלי ההסתדרות הציונית הארצית וכולם חתרו לקראת חידוש פני

הציונות, מתוך רצון להקנות לה ערכין חברתיים, שעדיין לא קנו להם שביתה בעולם המחשבה הציוני, אבל ברבות הימים עלולים היו להיהפך לנכסי צאן ברזל של התנועה הציונית.

מהקשישים המעטים, אשר נתנו ידם לחוג הרעיוני ולאידיאות, שנולדו בתוכו, יש להזכיר את ד"ר פרידריק ט. אשכנזי, מעורכיו הראשונים של ירחון הנוער „מוריה", מאנשי הרוח שבין האינטליגנציה הציונית הצעירה בעשור הראשון של המאה הנוכחית, פרסם דברי שירה והגות ברוב העתונים הציוניים, שהופיעו אז בלבוב.

חברי החוג הרעיוני נהגו להתכנס לעתים מזומנות, כדי לדון בשאלות היסוד של התנועה. ביניהם התבלטה במיוחד אישיותו המלבבת של ד"ר אדולף (אברהם) זילברשיין, שאף הוא נמנה עם הקשישים שבחבורה. ממייסדיה ומאבותיה של הסתדרות הנוער הלומד „צעירי־ציון" בגליציה, היושב־ראש הראשון של הועד המרכזי שלה ודמות מחנכת בשל מידותיה התרומיות ובשל רמתה המוסרית הבלתי־שכיחה. בויכוחים, שהתנהלו מסביב לשאלות השונות, לא הירבה להשתתף. לרוב העדיף להקשיב מאשר להשמיע. אבל לכשנטל את רשות הדיבור היה פיו מפיק דברי טעם, אשר ידיעת הענינים הנרחבה שבהם ונסיון החיים העשיר, שהזדקר מהם, כבשו את לב המקשיבים.

באחת הישיבות המוקדמות לניסוח הפרוגרמה הועלתה שאלת החברה הצודקת, שלהגשמתה תחתור התנועה, שעמדה להיוולד תוך כדי הבירורים בחוג הרעיוני. דיון זה שימש עילה לזילברשיין, בכדי לגולל בפני המסובין את תמונת החברה העתידה, כפי שתוארה ע"י הסוציולוג הנודע פופר־לינקיאוס. התכנית, כפי שציירה פופר־לינקיאוס, משכה את לבו של זילברשיין. לפיה יש להבטיח לכל אדם בלי יוצא מן הכלל את המינימום לכלכלת נפשו, מיום היוולדו עד היום האחרון לחייו וכמו־כן לתת לו אפשרות מלאה להתפתחות תרבותית בהתאם לנטיותיו. למען השגת מטרה זו מספקת החברה לכל אדם דירה, תלבושת, מזון וצרכי ריפוי בגאטורא חינם אין כסף ונוסף לכך סכום מסויים במזומנים לשם סיפוק צרכיו התרבותיים. בכדי להבטיח את הייצור ואת ההספקה של כל הצרכים החיוניים הנ"ל מטילה החברה על כל הגברים המוכשרים לעבודה, מגיל 18 עד 30 וכן על כל הנשים המסוגלות לעבודה, מגיל 18 עד 25 חובת השירות בצבא ההזנה, שמתפקידו לבצע את כל העבודות הנדרשות להגשמת משימה זו[10]. הפתרון המוצע ע"י פופר־לינקיאוס מבוסס על העיקרון של שוויון מוחלט. במשטר המושתת על עקרון זה אין מפלים במאומה, בעניינים הנוגעים לעבודה, בין מלומד לבין פורה וכו'. במשק החובה (דמתקרי בלשונו של פופר־לינקיאוס: משק המינימום) יעבוד כל אדם במשך תקופה מסויימת, באופן שווה לגמרי, את כל העבודות למיניהן: מסוכנות ובלתי־מסוכנות, קלות וקשות, נעימות ובלתי־נעימות, נקיות ומלוכלכות, מבלי להתחשב בכשרונותיו האינטלקטואליים[11]. ביסוד המדינה מונח „האידיאל הנשגב לדאגת החברה כולה, בלי כל הפלייה או הבדל"[12]. קווי היסוד לתיקון החברה, כפי ששירטטם פופר־לינקיאוס, יש בהם, למרות האופי האוטופי שלהם, מהכיסופים, שזילברשין, עם כל צלילות־הדעת שבו, נשא את נפשו אליהם.

דעתו של זילברשין על הדרכים לתיקון החברה המודרנית, אם כי זו היתה רק

דעת יחיד, שלא ניסה אף פעם לתת לה מהלכים ברחבי הציבור, מעידה על המבוכה הרבה בויכוחים, שהתנהלו אז בחוג הרעיוני מסביב לשאלות הסוציאליזם והחברה המושתתת על יסודות הצדק הסוציאלי. הדעה הכללית היתה, כי יש להקים את המשק הארצי־ישראלי לכתחילה על יסודות סוציאליסטיים או לכל הפחות על יסודות, שיש בהם עידוד לצורות השיתוף והשוויון שבמשק ההולך ונבנה. ומכאן היחס הנלהב להלאמת האדמה ולקבוצות הראשונות, שהוקמו אז בארץ.

אם כי ההנחה הכללית, שעתיד הסוציאליזם לרשת את מקומו של הקאפיטאליזם בעולם כולו ובארץ היתה מקובלת על כולם, הרי נחלקו הדעות בכמה סוגיות המסתעפות מהנחה זו. התנועה הסוציאליסטית נשענת ברוב הארצות על מעמד הפועלים כעל הנושא העיקרי של הגשמת הסוציאליזם. היא שללה כל שיתוף פעולה עם יתר המעמדות שבעם, באשר שיתוף מעין זה אפשר ליישבו בדוחק עם העקרון של מלחמת המעמדות. גם בעיית יחסו של הסוציאליזם לשאלה הלאומית נשארה עוד בימים ההם בגדר של „צריך עיון" לגבי תנועה ציונית, שראתה את עצמה קרובה לסוציאליזם, אבל יחד עם זה חששה לסכנות הנשקפות לה בשל זיקה כלשהי לסוציאליזם הבינלאומי. קשר אורגני והדוק עם התנועה הציונית העולמית והארצית היה בבחינת מושכל ראשון לגבי הכל. שיתוף כל המעמדות שבעם במסגרת הסתדרות ציונית אחת היה אף הוא בבחינת דבר שאין עוררין עליו, אם כי זה עמד בניגוד להלכת הסוציאליזם שאסרה שיתוף פעולה עם הבורגנות. לעומת זאת עוררה שאלת הנושא של הגשמת הסוציאליזם בירורים נוקבים בתוך החוג הרעיוני. כל נסיון לבסס את הסוציאליזם על מעמד הפועלים העברים בלבד, היה נידון מראש לכשלון. מפלגות הפועלים היהודיות (בונד, פועלי־ציון וכו'), שדגלו בתורת מארכס, הלכו אמנם בדרך זו, אולם נחלו כשלון חרוץ במאבק על נפשו של הדור. ההמונים היהודים במזרח־גליציה (וגם בארצות אחרות) ברובם לא מצאו את מקור מחייתם בעבודה גופנית, אלא בפרנסות הקשורות במסחר ובכל מיני מקצועות תיווך. מיעוטם בלבד התפרנס ממלאכת־יד ואף זה נמנה ברובו עם בעלי־המלאכה העצמאיים. פועלים שכירים, שעסקו בעבודה גופנית, מספרם היה מבוטל בתוך האוכלוסיה היהודית שבמזרח־גליציה. מן הדין היה, איפוא, לבסס את הסוציאליזם היהודי לא רק על הפועל היהודי, אלא גם על שכבות עמלות אחרות, שבחלקן יש לראותן בבחינת עובדים ובחלקן בבחינת חותרים לעבודה.

אם כי הדעות בכל השאלות הללו הובהרו במקצת, הרי אחרי ככלות הכל הסתום שבהן היה מרובה על המפורש. חוברתו של חיים ארלוזורוב, שהופיעה בקיץ 1919 בשם „הסוציאליזם העממי של היהודים", היתה משום סיוע לרבים מן הנבוכים למצוא את דרכם. חוברת זו, אשר ארלוזורוב חיברה בהיותו בן עשרים, נהפכה למאורע בחיי החוג הרעיוני, שחתר למזיגת הציונות והסוציאליזם. בשנים האחרונות, שקדמו למלחמת העולם הראשונה, לא נבטו באדמת מזרח־גליציה הזרעים, שהצמיחו ברוסיה ובאוקראינה את תנועת „צעירי־ציון" העממית, ששאפה לדימוקרטיזציה של התנועה הציונית ולמיזוג הרעיון הציוני עם הרעיונות של הקמת חברה המושתתת על צדק סוציאלי בארץ־ישראל ושל כיבוש העבודה לשם השלטת העבודה העברית במשק הארצי־ישראלי. אמנם, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה הגיעה לבודדים הבשורה על הקמת „הפועל הצעיר" בא"י, וליהודים, שנשארו בשטח הכיבוש הרוסי,

הגיעו בשנות המלחמה הדים גם מתנועת „צעירי־ציון" ברוסיה. אך בשביל רבים מילאה החוברת הגרמנית של ארלוזורוב, ששמו עדיין לא הלך לפניו, תפקיד ראשון במעלה בהסברת השאלות, שעמדו לבירור בחוג הרעיוני.

המעיינים הלכו שבי אחרי מסקנתו הסופית של ארלוזורוב, כי יש להקים „תנועה, שמגמתה היא להעמיד את עם־ישראל כחבר יוצר ושוה־זכויות בתוך ברית הלאומים הסוציאליסטיים ושיחד עם זה היא תנועה לאומית במעמקיה במובן האמיתי והנאצל של המושג הזה. תנועה שאינה בונה ואינה רוצה לבנות את הסוציאליזם שלה על האינטרסים של מעמד אחד, כי אם על חידוש הפרודוקטיביות ועל החיאת העבודה בישראל; תנועה שאמצעיה הם לא שיסוי מעמד במעמד ושלטון מעמדי, כי אם יצירת הלך־מחשבות שיתופי ודעה שיתופית בקרב העם, תנועה שמגמתה היא לכבוש את ארץ־ישראל על־ידי כוח־הרצון של האידיאליזם, להוביל את הגולה לקראת עתיד לאומי וסוציאלי ולחדש את התרבות העברית מתוך הכרת האחדות ההיסטורית של האומה"[13]. הגדרה זו של מהות התנועה, שאליבא דארלוזורוב יש להקימה כהסתדרות עולמית המקיפה את „הפועל הצעיר" מארץ־ישראל, את „צעירי־ציון" מרוסיה ומאוקראינה וגופים דומים מארצות אחרות[14], הלמה את מאוייו של החוג הרעיוני בלבוב, שישב זה חדשים אחדים על האבניים, כדי להתוות את קוי־היסוד של התנועה. גם נסיונו של ארלוזורוב להציג כאופייני לחיי הכלכלה היהודיים „העדר כל גוף משקי עומד ברשות עצמו, בריא ולאומי, העדר כל דיפרנציאציה מעמדית ברורה, העדר כל סדר־משק קפיטליסטי במובן הקפיטל הגדול, ויחד עם זה גיבוב עצום של יחידות־משק קטנות העומדות ברשות עצמן"[15] — היה קרוב בתפיסתו לדעות, שהיו להן מהלכים בחוג הרעיוני שבלבוב, אם כי ארלוזורוב בעצמו, מקץ כמה שנים בשעת ביקורו בלבוב באחת ממסיבות המפלגה, ניער את חצנו מהרעיונות המובאים בחוברתו זו.

נתחלקו הדעות בשאלת הסוציאליזם, שבסופו של דבר סוכמו על דעת הרוב שבחוג הרעיוני, מתוך התאמה למסקנותיו של ארלוזורוב בחוברתו. נשארו במיעוט ויזל, מלצר ואחרים, שדרשו את הבלטת מקומו של הסוציאליזם בפרוגרמה של התנועה, בשמה ובכל מה שמסתעף מכאן מבחינה ארגונית. לא כן בשאלות אחרות, שבהן הגיעו לרוב לכלל דעה אחת. הוסכם לתבוע הקמת קהילות חילוניות, שיספקו אמנם את כל הצרכים הדתיים של האוכלוסיה היהודית, אבל בראש וראשונה ישמשו יסוד לבנין האבטונומיה הלאומית, שמתפקידה לשמש את הצרכים התרבותיים והכלכליים של המיעוט היהודי (רשת בתי ספר לאומיים, מוסדות סוציאליים, קואופרטיבים וכו'). בימים אלה עוד חזקה היתה האמונה בסיכויים להקמת מוסדות האבטונומיה הלאומית בארצות הגולה. באויר עוד הדהדו הסיסמאות של וילסון על חופש העמים ועל זכות הגדרתם העצמית. בפריס, על יד מקום מושבה של ועידת השלום, ישבה על המדוכה מועצת המשלחות היהודיות מרוב ארצות הגולה (ובתוכן גם משלחת יהודי מזרח־גליציה) ודנה בראשותם של מוצקין ולואי מארשאל על הדרכים, שיש בהם כדי להבטיח על הצד היותר טוב את הזכויות הלאומיות והאזרחיות של יהודי הגולה ובעיקר של מזרח־אירופה. עדיין רבה היתה האמונה בתוקפם וביעילותם של חוזים בינלאומיים. גדולה היתה השמחה כשנחתמו החוזים להבטחת זכויותיהם הלאומיות, הדתיות והאזרחיות של המיעוטים השונים בארצות מזרח־

אירופה. במרוצת הזמן נתגלה ערכם הפרובלימטי של כל ההישגים הללו. אבל בינתיים גדולה היתה הדביקות בסיסמאות הללו.

לאמתו של דבר היו כבר אז יחידים, ששללו מעיקרא דדינא את יעילות המלחמה לזכויות היהודים בארצות מגוריהם ועל כל פנים כפרו בכך, שמתפקידה של ההסתדרות הציונית לנהל מלחמה זו, במידה שאין מנוס ממנה. לדעתם שומה עליה להתרכז מסביב לבעיות הכרוכות בבנין הבית הלאומי ולראות רק בהן את שדה־פעולתה העיקרי. על עמדה זו הגן בתוקף רב ד"ר אברהם קורקיס (הידוע בכינויו הספרותי: פלוני אלמוני), ממנהיגיה הותיקים של התנועה הציונית במזרח־גליציה. במסגרת החוג הרעיוני הצטרף אליה קופל שוורץ, שדרש לסלק את הסעיף על „עבודת ההווה" מכל תכניות הפעולה שלו. דעתו זו של שוורץ, שהוא בעצמו הסתלק ממנה כעבור כמה שנים, לא מצאה לה אז תומכין על אף החריפות הרבה שבה הוצג הענין לפני המסובין. האשליות שמסביב לבעיות הכרוכות ב„עבודת ההווה" סינוורו יותר מדי את העינים וחסמו את הדרך לדיון מפוכח בשאלה זו. מכאן השקידה על כך, שהסעיפים הנוגעים ל„עבודת ההווה" ינוסחו במכסימום של בהירות בפרוגרמה, שעמדה להיערך. מלחמת תנופה רבתי התנהלה גם נגד נגע ההתבוללות וההתבוללות למחצה, שפשה במחנה הציוני. חברי החוג הרעיוני הקפידו על השימוש בשפת אידיש או בשפה העברית בכל הופעותיהם כלפי פנים וכלפי חוץ. בכל השאלות, שעמדו אז על הפרק, נקטו עמדה לפי קו פוליטי עקרוני ללא כל סטיה הימנו. מדיניות לאומית ומתקדמת, שאינה גורסת התפשרות על חשבון העיקר, היתה מן המידות, אשר בהן הצטיינה הקבוצה, שהתרכזה מסביב לחוג הרעיוני.

ה.

עם הגיבוש האידיאי של קבוצת האנשים, שהתרכזה מסביב לחוג הרעיוני, צצו שאלות ארגוניות (היחסים הפנימיים בהסתדרות הציונית הארצית, יחסי־חוץ וכו'), אשר בפתרונן כרוכה היתה פעולתו היום־יומית של החוג וכן צצה שאלת השם, אשר בו יבחר החוג לכשיתחיל להופיע בפני הציבור הרחב. בתפרסמה אז ברבים הפרקציה העממית „צעירי־ציון", אשר ידיעות על כינוסיה וועידותיה הופיעו תכופות בעתונות היומית האידית בורשה. „צעירי־ציון" היו מבחינה אידיאולוגית קרובים מאד לאידיאות, אשר טיפח החוג הרעיוני בלבוב. לכן, משעלתה שאלת השם על שולחן הדיונים, היה זה רק טבעי, שכמה מחבריו עמדו להציע לחוג הרעיוני הקמת מרכז זמני של הפרקציה העממית „צעירי־ציון" במזרח־גליציה. הצעה זו עלולה היתה להתקבל על דעת רוב החברים, אילולי החלטתם של „צעירי ציון" בורשה להשתתף בועידה הציונית הארצית בפולין „לשם מטרות אינפורמציוניות בלבד". החלטה זו, שנתקבלה באוגוסט 1919 וגרמה לראשית פילוגה של התנועה בפולין[16], איכזבה את החברים במזרח־גליציה, אשר רצו בהתקרבות תנועתם, שהחלה אך זה לצעוד את צעדיה הראשונים, אל התנועה שבפולין, שמאחוריה הצטבר כבר נסיון של כמה שנות פעילות בלתי פוסקת. בעטיה של החלטה זו נידונה לעת עתה לגניזה כל הצעה להקנות לתנועה החדשה את השם „צעירי־ציון", באשר צעד מעין זה עלול היה לגרום לזיהוי התנועה החדשה עם תנועת „צעירי־ציון" בפולין, שהפגינה קבל עם ועדה את ניתוק יחסיה עם ההסתדרות הציונית שבפולין. התנועה במזרח־גליציה לא

בשלה עדיין לצעד מעין זה. לדידה הזיקה להסתדרות הציונית הארצית היתה אז בבחינת עקרון, שאין בשום פנים ואופן לוותר עליו. מכאן הרצון להימנע מכל צעד, שהיה בו כדי להעיד על נטיות פלגניות כלשהן. לכן נפסל לא רק השם „צעירי־ציון", אלא גם התואר „פראקציה", באשר הוא היה עלול להתפרש על ידי חוגים עוינים כרמז לכוונות פילוג לעתיד לבוא.

מתוך שיקולים אלה נמנעו גם מלציין בשמה של התנועה החדשה את זיקתה לסוציאַליזם והסתפקו בהחלטה להקים „קבוצה ציונית רדיקל־דמוקרטית" („ראדי־קאל־דעמאָקראַטישע גרופּע"), אשר מתפקידה להילחם כחלק אינטגרלי ואורגני של ההסתדרות הציונית הארצית ובתוכה בעד הגשמת הרעיונות והסיסמאות, שבהם דגלה ולשמם נוסדה: עליית חלוצים כצעד ראשון להקמת הבית הלאומי; הגשמה עצמית כצו הדור וכיסוד חינוכי לתנועת־הנוער; הלאמת הקרקע על ידי ריכוז כל האמצעים לרכישת האדמה בידי הקרן הקיימת לישראל; כיבוש העבודה בארץ על כל מקצועותיה וענפיה ע"י היהודים; חקלאות כיסוד ראשון לבנין הארץ; פתיחת שערי הארץ לעליה גדולה; שלטון עצמי לישוב העברי ההולך ונבנה בארץ; חינוך עברי וטיפוח ערכי תרבות עבריים בארץ ובגולה; הקמת קהילה עברית דימוקרטית וחילונית כתא יסודי של האבטונומיה הלאומית בארצות הגולה, המקיפה את כל השטחים הנתונים למרותה (בתי־ספר, מוסדות תרבות, חינוך מקצועי, מוסדות עזרה הדדית וסעד, מפעלים כלכליים קונסטרוקטיביים וכו'); אקטיביזם בכל שטחי הפעולה הציבורית, לרבות העבודה למען הקרנות הציוניות; מאבק על משטר דימוקרטי במדינה ובריתם עם כל הכוחות הפרוגרסיביים והפועליים האקטיביים ברחבי המדינה; שמירה קפדנית על הנייטראליות בסכסוך הפולני־אוקראיני במזרח־גליציה; מלחמה עם כל גילויי ההתבוללות ברחוב היהודי ועם מעשי התעתועים של מורדי־האור שבו.

אלה הם ראשי הפרקים של הפרוגרמה, שהקבוצה הרדיקל־דמוקרטית החדשה עמדה להסתייע בה, כדי להסתער על הרחוב היהודי ולכבוש את השכבות העממיות ואת הדור הצעיר. הקבוצה הרדיקל־דמוקרטית בחרה בנובמבר 1919 בועד פועל זמני, אשר ריכז את עניני התנועה ועמד בראשה, בהרכב כדלקמן: שאול ריגר (יו"ר), נתן מלצר (סגן יו"ר), ד"ר מכס רוזנבוש, ד"ר מרדכי ויזל, צבי קורמוס, ד"ר פרידריק אשכנזי, המהנדס מ. קונטס, ד"ר צבי לויטרפט, ד"ר בזן, ה. פיירשטיין, מ. לוונטר, מ. לצטר ומ. קלינגהופר. בחדשים שקדמו להקמת הקבוצה ובתקופה הראשונה שלאחריה התנהלה פעולה קדחתנית להרחבת מעגל החברים שהצטרפו לקבוצה הרדיקל־דמוקרטית והיו מוכנים לשאת בעול התפקידים, שיוטלו עליהם מטעם הקבוצה. אחרי בירורים רבים, שנמשכו כמה שבועות, הצטרפה לקבוצה הרדיקל־דמוקרטית אגודת „צעירי יהודה", שמנתה למעלה מ־800 חברים, וריכזה בתוכה בעיקר נוער עממי ובחלקו גם נוער עובד. אגודה זו על אולמיה הנרחבים שימשה בסיס יעיל להרחבה נוספת של הקבוצה הרדיקל־דמוקרטית. עם הצטרפותה של „צעירי יהודה" לקבוצה הרדיקל־דמוקרטית צורפו שנים מחבריה (לוונטר ולצטר) לועד הפועל הזמני שלה. האגודה האקדמאית „חשמונאים" החליטה אף היא להצטרף לקבוצה הרדיקל־דמוקרטית ושיגרה את בא־כוחה לועד הפועל של הקבוצה (קורמוס). קימעה קימעה עברו לידי הקבוצה שטחי פעולה שונים וביחוד במשרד

הארצישראלי (יצחק קונטס, יעקב רייזר, הלל שפינדלר) ובמרכז הזמני של „החלוץ" (יעקב ביקלס).

ההסברה והתעמולה, שהתנהלו ע"י הקבוצה הרדיקל־דמוקרטית, חרגו לאט לאט מתחומי לבוב ועברו לערי השדה, שעסקני הקבוצה ביקרו בהן פעם בפעם כדי להביא גם אליהן את דבר התנועה ולהקים סניפים במקומות. בחלק מערי השדה נשארו עוד סניפים, שכבר התנסו בקיום קשרים עם תנועת „צעירי־ציון" באוקראינה בתקופת הכיבוש ע"י חילות הצאר. מהן בלטה במיוחד העיר טשורטקוב על שפע הסתדרויותיה השונות, אשר בתוכה היו עוד ניכרים עקבות הנצחון, שנחלו בימי הרפובליקה המערב־אוקראינית „צעירי־ציון" המקומיים בבחירות למועצה הלאומית היהודית, שבהן הופיעו בפעם הראשונה ברשימה עצמאית עם צבי הלר ויונה רוזנצוויג בראש.

מסע התעמולה, שאורגן על־ידי הקבוצה הרדיקל־דמוקרטית בלבוב ובערי השדה, עורר את התנגדותם החריפה של קברניטי ההסתדרות הציונית במזרח־גליציה, אשר עשו מאמצים רבים כדי להכשיל את הקבוצה החדשה בראשית דרכה. בשבועות הראשונים לאחר הקמתה קראה הקבוצה הרדיקל־דמוקרטית לאסיפת הסברה באולמות „צעירי יהודה", אשר בה גוללו נציגיה בפעם הראשונה בפומבי את ראשי הפרקים של הפרוגרמה שלה ואת הדרכים להגשמתה. אסיפה זו היכתה גלים בציבוריות היהודית שבלבוב ושימשה נושא לויכוחים בחוגים רבים ושונים.

כתוצאה של אסיפה זו נתכנסה האכסקוטיבה הציונית בלבוב לישיבה מיוחדת, אשר עמדה לדון במצב, שנוצר עם הקמת הקבוצה. לקראת ישיבה זו נפגש ד"ר גרשון ציפר, ששימש אז כיושב ראש האכסקוטיבה, עם נתן מלצר, וקיים אתו שיחה, שבה הודיע לו על ההחלטה להדיחו זמנית מכהונתו כחבר האכסקוטיבה הציונית, כל עוד לא יקויים באכסקוטיבה הבירור על דבר הקמת הקבוצה הרדיקל־דמוקרטית. ד"ר ציפר נימק את החלטתו בידיעות, שישנן בידו ואשר לפיהן הנאומים, שהושמעו באסיפה ב„צעירי יהודה" היו חדורים רוח בולשביקית. מלצר ענה לו מיד, כי אינו מכיר בחוקיותה של החלטה זו, באשר הוא נבחר לתפקידו ע"י ועידה ציונית ארצית, שהתקיימה באוקטובר 1918 בלבוב וכל עוד לא נתכנסה ועידה חדשה, בחירתו בעינה עומדת. על כל פנים, החלטה מעין זו, במידה שאין מנוס ממנה ואי־אפשר לדחותה עד לועידה הקרובה בגלל הנזק העלול אולי להיגרם, אינה יכולה, לדברי מלצר, להתקבל על דעת היושב ראש ואף לא על דעת האכסקוטיבה, אלא אך ורק על ידי בית־דין המפלגה, שנבחר בועידה או על־ידי בית־דין מיוחד, שיורכב על דעת כל הנוגעים בדבר. צעדו זה של ד"ר ציפר עורר רוגז והתמרמרות בין חברי הקבוצה, באשר ראוהו כמכוון נגד הקבוצה כולה.

כעבור כמה ימים נתקיימה ישיבה סוערת של מליאת האכסקוטיבה, שדנה בפרשה כולה על הצד העניני והפורמלי שבה. נ. מלצר, שהיה אגב החבר היחידי של האכסקוטיבה, שהצטרף לקבוצה, גולל את הרקע האידיאולוגי, שהביא לידי הקמת הקבוצה הרדיקל־דמוקרטית ועמד על הצד החוקי שבקיום חטיבה רעיונית מעין זו במסגרת ההסתדרות הציונית הארצית. אחרי דין ודברים קשה, שבו האשים ד"ר ציפר את אנשי הקבוצה הרדיקל־דמוקרטית בסטיה חמורה מיסודות הציונות, הצרופה נתן דובר־הקבוצה תשובה מקיפה להאשמה זו, בהשמיעו דברי־הסבר ממצים על היסודות

הפרוגרמטיים של הקבוצה. אחרי בירור ממושך, שהתקיים במוסד העליון של התנועה הציונית במזרח־גליציה לפני זקני־התנועה ותיקיה, הוחלט ברוב מכריע לראות את חברותו של נ. מלצר באכסקוטיבה כחוקית וכבלתי ניתנת לערעור מתוך הדגשה, שלהודעתו של ד״ר ציפר בענין זה לא היה כל יסוד חוקי וגם לא עניני.

תקרית זו היה בה משום רמז ליחסים העוינים, שעתידים היו במשך הזמן להיווצר בין ההסתדרות הציונית הארצית לבין האגף השמאלי שלה. הקבוצה הרדיקל־דמוקרטית לא נרתעה אחור במסע התעמולה שלה, למרות כל המכשולים, שפגשה בדרך. ההתנגדות לרעיונות הסוציאליים, שהקבוצה החדשה הפיצום ברבים, העבירה את קברניטי ההסתדרות הציונית על דעתם והדברים הגיעו לידי כך, ששערי העתונות היומית הציונית ננעלו לפני פירסומי הקבוצה. הקבוצה, שנאלצה להסתפק בהפצת רעיונותיה ע״י הרצאות, עלונים וחוזרים בלבד, דרשה במפגיע לכנס ועידה ציונית, שבה יתבררו כל השאלות, שעמדו אז ברומו של עולם וכן תיבחר אכסקוטיבה חדשה להנהלת הענינים השוטפים. האכסקוטיבה הציונית בלבוב נאלצה תחת לחץ דעת הקהל להיענות לדרישה זו וקבעה את תאריך הבחירות לועידה הציונית, שעמדה להתכנס באביב 1920.

הועד הפועל הזמני של הקבוצה ניהל בינתיים את פעולתו במלוא הקיטור. עם תום הבירורים הפרוגרמתיים ניגש הועד הפועל לדיון בשאלות הארגוניות, שעמדו אז בראש דאגותיו. הדעה הכללית היתה, שיש לעשות קודם כל למען ביצור עמדותיה הארגוניות של הקבוצה בלבוב עצמה, אם כי ההישגים, שהושגו דוקא בלבוב בשטח הרחבת המסגרת הארגונית, לא היו מבוטלים כלל וכלל. ברור היה לכל, כי התקדמות ניכרת בשטח הארגון בלבוב, שיש לראותה כחשובה כשלעצמה מבחינת המרכז היהודי הגדול ההולך ומתהווה בה, היתה גוררת אחריה התקדמות דומה גם בערי השדה. מכאן המאמץ הבלתי־פוסק להרחבת הגבולין גם בלבוב וגם בערי השדה. שאלה זו, שבפתרונה היו כרוכות במידה מסויימת גם תוצאות הבחירות לועידה הציונית הקרובה, נידונה בהרחבה בישיבות הועד הפועל הזמני של הקבוצה. מצד אחד התנהל ויכוח עקרוני בין הנוטים להרחבת הגבולין כתנאי קודם להגדלת היקף־השפעתה של התנועה לבין המעדיפים את צמצומם, באשר בצמצום הגבולין יש משום ערובה מסויימת לרמת התנועה ולאיכותה. ויכוח זה, אשר במשך השנים לא פעם חזר ונשנה, לא היה בו משום תרומה ניכרת להרחבת האופק במחשבת התנועה. מצד שני, נתחלקו גם הדעות בשאלת הדרכים המובילות להרחבת התנועה. בלשון אחרת: מהו הבסיס הסוציאלי, אשר בו יש לראות את מקור גידולה של התנועה?

ויכוחים אלה, אם כי לא היה בהם כל רמז לפתרון השאלות, שנתעוררו על ידם, היה בהם כדי להעיד על המבוכה הרבה, ששררה עדיין בתנועה. פרט לשאלות הללו העסיקה את המוחות גם בעיית הקשרים עם „הפועל הצעיר״ בארץ־ישראל, עם תנועות דומות בארצות אחרות ובראש וראשונה עם „צעירי־ציון״ בפולין, שבינתיים חל בה פילוג. הקשר עם „צעירי־ציון״ בפולין היה חיוני ביותר, באשר היתה זו תנועה, שפעלה בגבולות מדינת פולין, בדומה לתנועה שבמזרח־גליציה. הוחלט לשגר שליח מיוחד לורשה, שיבדוק את מצב הדברים במקום. תפקיד זה הוטל על נ. מלצר, שבבואו לורשה התקשר עם תנועת „צעירי־ציון״ על שני פלגיה. מהפגישות,

שהתקיימו עם מנהיגי „צעירי־ציון" י. מרום (מרמינסקי), נ. שוולבה (ששימש אז כנציגה של הפראקציה העממית „צעירי־ציון" בעירית ורשה) ואחרים, התברר, כי הפראקציה העממית „צעירי־ציון" עומדת על סף יציאתה מההסתדרות הציונית הארצית. יחד עם זה היא עומדת להכריז על עצמה כעל מפלגה עצמאית ציונית־סוציאליסטית, המכירה במרותה של ההסתדרות הציונית העולמית בלבד ואף זו רק בנוגע לענינים ארצישראליים. אשר לקשרים עם „הפועל הצעיר" בא"י, הרי עדיין שאלה זו טעונה, לדברי מרמינסקי, הבהרה נוספת. קשירת היחסים עם „אחדות העבודה" היתה, כנראה, אז רק בראשיתה. מהפגישה עם החברים הנמנים עם האגף הימני של התנועה (ברוך יפה ואחרים) התברר, כי נכרתה תהום בין שני האגפים בשל גישתם השונה לשאלת הסוציאליזם, לשאלת הזיקה להסתדרות הציונית הארצית וכיוצא בהן. בשיחות אלה הוברר, שאגף זה, שבינתיים הספיק לסגל לעצמו את השם „הפועל הצעיר", דוגמת המפלגה בא"י, מייצג רק מיעוט קטן בתנועת „צעירי־ציון" בפולין. עם שובו של מלצר משליחותו מסר הלה דו"ח על שיחותיו בורשה. הוחלט לעת־עתה לקיים קשרים בלתי־מחייבים עם שני האגפים עד להבהרה נוספת של המצב.

שאלה זו של היחסים ההדדיים עם „צעירי־ציון" בפולין, עם „הפועל הצעיר" בא"י ועם הזרמים הקרובים לקבוצה הרדיקל־דמוקרטית במגמתם וברוחם בכל יתר הארצות וכן הסוגיה הארגונית על כל המסתעף ממנה שימשו נושא לדיון ממצה ונוקב בישיבות הועד הפועל הזמני של הקבוצה. בויכוחים השתתפו תכופות שאול ריגר, ד"ר ויזל ומלצר (כולם בארץ), ד"ר צבי לויטרפכט (כיום פרופסור לחוק הבינלאומי באוניברסיטת קמברידז' בבריטניה) וד"ר רוזנבוש, שנספה במחנה ריכוז באושוויינצים. לויטרפכט היה בין האקטיביסטים המובהקים שבתנועה ותמך בכל יזמה ובכל הצעה, שהיה בהן משום קידום התנועה. הוא צידד בהרחבת הגבולין של התנועה, באשר ראה בה נקודת מוצא לא רק לגידולה הכמותי, אלא גם להעלאת איכותה. מלצר וויזל דרשו הבהרת־יתר בסוגיית הבסיס הסוציאלי, אשר עליו יש להשעין את התנועה בפעולתה הארגונית היומיומית. לדעתם מצווה התנועה להתרכז בעיקר מסביב לשכבות העמלות ומסביב לנוער. רוזנבוש נמנה עם התומכים בקו זה, אבל עם זה הדגיש את ערכה של הפעולה התרבותית כאחד מהצינורות העיקריים להרחבת התנועה ולהעמקתה. בסערת הויכוח נדמה היה לא פעם, כי נוצר מצב ללא מוצא. ברגעים כאלה השכיל היושב־ראש שאול ריגר לחלץ את ספינת הויכוחים מהשרטון שעליו עלתה, ולהציע פתרונות שנתקבלו על דעת כולם. לעתים קרובות שימש כבלם, אשר סיפל קבלת הצעות, שלא נראו לו או שהיו בעיניו מוקדמות מדי.

ו.

ויכוחים אלה שימשו פתח לעשייה רבה למען ההכנות לקראת הועידה הציונית הארצית, שהלכה והתקרבה ולקראת כנס־היסוד של הקבוצה הרדיקאל־דמוקרטית. בבחירות לועידה הציונית, שהתקיימו בלבוב, נחלה הקבוצה נצחון מכריע והשיגה את מרבית המנדטים. נצחון זה, שהיתה לו השפעה מכרעת על ד"ר ציפר וחבריו, גרם להסתלקותם מעמדת ההתנכרות, שנקטו לגבי הקבוצה הרדיקאל־דמוקרטית וסייע לשינוי האוירה מסביבה. בעקבות נצחון זה החליטה האכסקוטיבה הציונית

בלבוב על שיתופה של הקבוצה בכל ההכנות לועידה. העתון הציוני היומי „חוילה", שבמשך כל החדשים התעלם מקיומה של הקבוצה, שינה עכשיו מדרכו ונתן מקום למאמר על תכניתה של הקבוצה הרדיקאל־דמוקרטית ודרכה הפוליטית. מאמר זה, פרי עטו של ד"ר מאכס ביננשטוק, שהצטרף רק לפני זמן־מה לקבוצה לאחר ששוחרר ממאסרו ע"י השלטונות הפולניים, פרסומו היה בו משום עדות מובהקת לשינוי מעמדה של הקבוצה הרדיקאל־דמוקרטית בהסתדרות הציונית הארצית.

התכונה הרבה לקראת הועידה הציונית ולקראת כנס־היסוד של הקבוצה אילצה את הועד הפועל הזמני שלה להגביר את המאמצים, כדי להרחיב את תחומי השפעתה של התנועה ולהבטיח את הופעתה בועידה במלוא כוחה. הוצאת בטאון התנועה היה בה משום סיכוי להביא את דברה לחוגים, אשר באמצעות אסיפות ועלונים אין להגיע אליהם. השעה דחקה ולרבים נראה הדבר ככורח, שאין לדחותו עוד. בישיבת הועד הפועל הזמני הוחלט על הוצאת דו־שבועון באידיש „דאס פרייע וואָרט". עריכת העתון נמסרה לידי נ. מלצר, שניגש לעבודה מתוך רצון להבטיח את הופעת הגליון הראשון עוד לפני פתיחת הועידה הציונית, שעמדה להתכנס במרס 1920. הודות לקצב הקדחתני, שבו בוצעה עריכת העתון והדפסתו הופיע הגליון הראשון של „דאס פרייע וואָרט" במועד, כפי שנקבע לכתחילה. הגליון הופץ בלבוב ונשלח לערי השדה כמה ימים לפני התכנס הועידה הציונית בלבוב. בשערו של הגליון הופיעה הסיסמה „אדמה, עבודה, חירות" ובמאמר הפתיחה של המערכת הובלטו ערכי היסוד של התנועה מתוך הדגשת החשיבות שבמיזוג בין הציונות לבין הסוציאליזם העממי. הגליון, שבו נתפרסמו המצע האידיאולוגי של הקבוצה הרדיקאל־דמוקרטית, מאמרים של י. מרמינסקי, מ. ביננשטוק ואחרים וכן דברי אזכרה לחללי תל־חי, שהידיעה על נפילתם הגיעה זה רק עתה, הוגש כשי לצירים, שנתכנסו לועידה הציונית.

בפרוס הועידה כינסה הקבוצה הרדיקל־דמוקרטית ב־14 בדצמבר 1920, בשעה 10 לפני הצהרים, לפגישה מוקדמת את כל הצירים, שנמנו עמה או שהיו קרובים לה. לרוב המשתתפים בה נהפכה פגישה זו לחוויה עמוקה. לפתע נתגלה להם, כי בן־לילה צמחה תנועה ענפה ורבת־שרשים בערים ובעיירות, לרוב ללא קשר הדדי בינן לבין עצמן, מזועזעת עד היסוד מאימת המאורעות שעברו עליהן ומלאת כמיהה לשינוי־ערכין, שטיבו עדיין לא הובהר לה כראוי. חלקים מתנועה זו הושפעו מ„צעירי־ציון" ברוסיה ובאוקראינה ואף עמדו בעבר בקשרים ארגוניים כלשהם עמהם. חלק ממנה (בעיקר בזלוצ'וב ובסביבה הקרובה לה) נהה אחרי הסוציאליזם העממי, כנראה, בהשפעת החוברת של ארלוזורוב. על אף כל ההדורים שבה, שמן הדין היה ליישרם, היתה התנועה כולה מאוחדת בחתירתה לשינוי פני הדברים בציונות ע"י ליכוד כל הכוחות הבונים שבמחנה הציוני במזרח־גליציה.

אחרי דברי הפתיחה של ריגר בשם הועד הפועל של הקבוצה הרדיקאל־דמוקרטית ובחירת יושבי ראש הישיבה [שאול ריגר (יו"ר), מרדכי אימבר (זלוצ'וב) וד"ר מרדכי ויזל — סגנים] הרצה ד"ר ביננשטוק על העמדה, שמשתתפי הפגישה עלולים לנקוט בשאלות העיקריות, שיעמדו בסדר־יומה של הועידה הארצית מתוך שמירה על העקרון של ביקורת חיובית ושל שיתוף פעולה אקטיבי ומתוך הימנעות מנטיות פלגניות. לבסוף חיווה דעתו בעד הבעת אמון לאכסקוטיבה המתפטרת. אחרי חילופי־דברים קצרים החליטו צירי הועידה הציונית, שהשתתפו בפגישה, על הקמת „סיעה

מאוחדת של הקבוצה הרדיקאל־דמוקרטית וצעירי־ציון" („פעראייניגטער ראדיקאל־דעמאקראַטישער און צעירי־ציוניסטישער קלוב"), שתופיע בועידה הציונית כגוש מלוכד ותנקוט עמדה אחידה בכל השאלות, לאחר שיקדים לה לפני כן בירור פנימי בתוך הסיעה. הפגישה בחרה להנהלת הסיעה את החברים ריגר (יו"ר), רוזנצוייג, הלר, ד"ר לוסטיג (דרוהוביץ) ואימבר. לנשיאות הועידה סומנו כסגן־יושב־ראש ד"ר בינגשטוק וכמזכירים החברים שפירר (טשורטקוב, אח"כ מפעילי התנועה בארה"ב) ונגלברג. לועדת אישור המנדטים הוצעו רייזר ושפינדלר ולועדה המתמדת נבחרו מלצר, ד"ר ויזל, רוזנצוייג, פרייולדר (סקלה) וגרונוורג (קולומיה — כיום יהודה חורין, ממנהלי „יכין־חק"ל"). אחרי ההברת יחסי הכוחות בועידה הוברר, כי הסיעה מהווה כ־40% מכל המשתתפים בועידה (בפגישה בלבד נוכחו 34 ציר) ותהיה לכן גורם רב־ערך בכל מהלך הועידה. הוסכם בתוך הסיעה, כי הצירים יתבקשו לדחות ליום־יומיים את יציאתם מלבוב כדי לקיים מיד עם תום הועידה התיעצות דחופה, שתברר את דרכי התנועה, אשר על ברכיה נולדה הסיעה וכן תרכיב באורח זמני את מוסדותיה המנהלים של התנועה.

קהל גדול של צירים ואורחים התאסף באולם „יד חרוצים" שברחוב ברנשטיין, כדי לחזות תוך צפיה בפתיחת הועידה הציונית הראשונה מאז הקמת פולין. האוירה באולם היתה מתוחה. זו היתה ועידה ציונית ראשונה במזרח־גליציה, שבה השתתף גוש רעיוני מלוכד, שהכריז על זיקתו לתנועת הפועלים בארץ. דיוני הועידה נשמעו בהקשבה רבה מצד הצירים והאורחים. בויכוח הכללי, שהתקיים כרגיל אחרי הדו"ח של האכסקוטיבה הארצית, בלטו במיוחד שאול ריגר ומאכס בינגשטוק. בסדר־היום של הועידה היה סעיף מיוחד, המוקדש לשאלות הכרוכות בבנין הארץ. כמרצה בסעיף זה נקבע ד"ר אלכסנדר הויזמן, מצירי הקונגרס הציוני הראשון ומהמעטים, שביקרו בארץ־ישראל לפני מלחמת העולם הראשונה והכירו את בעיות ההתישבות בארץ. בשל חד־צדדיותו בהשקפותיו על בנין הארץ (היה מחסידיה של היזמה הפרטית גם בחקלאות) הוטל על נתן מלצר להרצות כמרצה־משנה בסוגיה זו, כדי לבטא את דעותיו המנוגדות של הגוש הרדיקאל־דמוקרטי בשאלה זו. בשאלת הלאמת הקרקע בא"י, שבתקופה ההיא הרבו להתווכח עליה, התקיימה הצבעה במליאת הועידה. כמחצית הועידה תמכה בעקרון של הלאמת הקרקע בא"י. בסוף הועידה הורכבה אַפסקוטיבה חדשה, שבראשה הועמדו ד"ר ליאון רייך כיושב־ראש ושאול ריגר כמזכיר כללי. בחירה זו היה בה כדי להבטיח את השפעת הסיעה על מהלך העבודה התקין באכסקוטיבה ועל כיוונה הרצוי.

ז.

למהרת נעילת הועידה התאספו צירי הועידה, שנמנו עם הסיעה המאוחדת של הקבוצה הרדיקאל־דמוקרטית ו„צעירי־ציון", באולמה הקטן של האגודה האקדמאית „חשמונאים" ברחוב לוקשינסקי 4, כדי לקיים את ועידת־היסוד של התנועה. השעה לא היתה כשרה לקיום הועידה. עייפות הצירים, אחרי עבודתם המאומצת והמתוחה בועידה הארצית, טרם פגה. חלק מהצירים עזב בינתיים גם את לבוב. מאידך גיסא עמדו אנשי לבוב בתוקף על קיום הועידה, באשר לא יתכן להמשיך בפעולת התנועה, כשבראשה עומד ועד פועל זמני שלא על דעת התנועה בארץ, אלא על דעתה של קבוצת עסקנים בלבוב בלבד. אחרי דין ודברים קצר הוחלט לצמצם את סדר היום

של הועידה לשני סעיפים בלבד: בירור היסודות הרעיוניים של התנועה ובחירת ועד פועל חדש.

אשר לשאלה הראשונה הוסכם להסתפק בינתיים במצע־היסוד הפרוגרמתי, שפורסם בגליון הראשון של „דאס פרייע ווארט" ולקבלו כבסיס המחייב את התנועה כולה עד לבירור השאלה מחדש בועידתה הקרובה. לעומת זאת ראה רוב המשתתפים בועידה את שינוי שמה של התנועה כצורך דחוף, שאין לדחותו. השם „קבוצה ציונית רדיקאל־דימוקרטית" לא הלם עוד את התנועה, אשר חרגה מזמן מהמסגרת הרופפת והבלתי־יציבה של קבוצה פוליטית בלבד וחתרה למסגרת, אשר יש בה משום הידוק החישוקים הארגוניים מסביב לתנועה. גם התואר „רדיקאל־דימוקרטי" לא הלם עוד את התנועה, באשר היה בו משום טישטוש אופייה הסוציאליסטי. מאידך גיסא רווחה הדעה הכללית, שיש להימנע מנקיטת־שם, העלולה להתפרש כהזדהות עם אחד מהפלגים של תנועת „צעירי־ציון" בפולין. מתוך כל השיקולים האלה הוחלט להכריז על התנועה כעל „איגוד ציוני סוציאליסטי עממי" (ציוניסטישער פאָלק־סאָציאָליסטישער פארבאנד), המהווה על אף כל העצמאות שבדרכו הפוליטית חלק אורגני של ההסתדרות הציונית הארצית.

עם קבלת ההחלטה הפרוגרמטית והשם הונח היסוד לתנועה ציונית־סוציאליסטית במזרח־גליציה. אמנם כעבור כמה חדשים הוברר, כי גם השם החדש כדוגמת השם הקודם לא היה דבר של קיימא. ועידת פראג, שהתקיימה שבועות ספורים אחרי ועידת־היסוד בלבוב, שינתה את המצב מהקצה אל הקצה והיא גם שגרמה בסופו של דבר לביטול השם, שהוחלט עליו בועידת־היסוד. אבל על התפתחות זו, שראשיתה בפראג, תחנת־הביניים שלה בברלין וסופה בדנציג, יסופר בפרקים הבאים.

מקורות

1) Josef Bendow: Der Lemberger Judenpogrom, M. Hickl Verlag, Wien-Brünn 1919 (נובמבר 1918 — יאנואר 1919) עמ׳ 45. 2) ערים ואמהות בישראל, סטניסלאב. ערוך בידי דוב סדן ומנחם גלרנטר. ד״ר נ. מ. גלבר. תולדות היהודים בסטניסלאב. הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים, תשי״ב, עמ׳ 57. 3) שם, עמ׳ 59. 4) שם, עמ׳ 60. 5) שם, עמ׳ 62—63. 6) אברהם לוינסון, בראשית התנועה, עמ׳ 70. 7) ספר השומרים, עמ׳ 226. 8) שם, עמ׳ 100—101. 9) ספר השומרים. דוד הורוביץ: על השאלה הסוציאלית, עמ׳ 46. 10) ישראל דורין. ממלכת לינקיאוס. הוצאת ראובן מס, ירושלים ת״ש, עמ׳ 38—39. 11) שם, עמ׳ 56. 12) שם, עמ׳ 67—68. 13) כתבי חיים ארלוזורוב, כרך שלישי. חיים חדשים. הוצאת א. י. שטיבל, תל־אביב, תרצ״ד, עמ׳ 86—87. 14) שם, עמ׳ 84. 15) שם, עמ׳ 35. 16) אברהם לוינסון. בראשית התנועה. עמ׳ 62.

פרק שלישי

גיבוש התנועה

א.

עם תום הועידה הציונית במרס 1920, שכך במקצת הפולמוס בין המפלגות ונדמה היה, שבועידה כאילו נוצרו התנאים לעבודה משותפת והרמונית של נציגי שני הזרמים העיקריים בתנועה הציונית במזרח־גליציה, אשר העמיסו על עצמם את

נטל האחריות לחלקם של יהודי מזרח־גליציה בראשיתו של תהליך הגשמת הציונות. מאידך גיסא, ניגש הועד הפועל החדש, שנבחר בועידת־היסוד של האיגוד הציוני הסוציאליסטי העממי ושהלל שפינדלר שימש בו כמזכיר כללי — להניח יסודות מוצקים יותר לארגון האיגוד, לביסוסו ולהרחבת מסגרתו. מאורעות תל־חי הטילו את צלם על כל מה שהתרחש בימים ההם בתנועה הציונית והיה בהם כדי להוכיח בעליל את הכורח שבחינוך הדור הצעיר לקראת רעיון ההגשמה העצמית ושבעליית כוחות־מילואים לשם חיזוק המחנה החלוצי בארץ.

בפראג נתכנסו בינתיים בחול המועד פסח 1920 שליחי „הפועל הצעיר" מארץ־ישראל ובאי־כוח „צעירי־ציון" מארצות אירופה המזרחית והמרכזית והניחו את היסוד להתאחדות עולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון", שמתפקידה להניע לידי שיתוף־פעולה הדוק ביותר את כל הכוחות הבונים בתבל החותרים ל„יצירת חברה עברית חפשית בא"י"[1] המושתתת על קרקע לאומית, על חקלאות כענף העיקרי שבמשקה ועל עבודה עצמית ללא מנצלים וללא מנוצלים. בדחותה את ניסוח הפרוגרמה הכללית בשביל ההתאחדות העולמית עד לבירורה בועידה העולמית הבאה, ציינה ועידת פראג בהחלטותיה את הסכנות הכרוכות בהעברת הקרקע לרשות היחיד, את אפשרויות פיתוח התעשיה בא"י על יסודות של עבודה קואופרטיבית, את ערכה של הבניה הציבורית ואת התנאים לשיתוף הון פרטי בבנין הארץ (הבטחת בעלות הקק"ל על אדמות הנרכשות ע"י פרטים, עבודה עצמית, השתתפות עובדי־התעשיה ברווחים ובהנהלת־העבודה, הגבלת־רווחים וכו')[2]. בתבעה את פתיחת שערי הארץ לפני עליית חלוצים רחבה, דרשה ועידת־פראג הגשת סיוע מקיף לעולים הנזקקים לו[3] מתוך שיתוף ב"כ העולים המאורגנים ב„החלוץ" בכל מוסדות ה„התאחדות"[4]. עם זה הכירה ועידת־פראג „בצורך עבודת הכנה שיטתית ומקיפה להכשרת העם בגולה במובן הכלכלי, חברתי ותרבותי בהתאם לדרישות תחייתנו"[5] ו„באפשרות פעולה נבדלת בלתי תלויה בפעולת ההסתדרות (הציונית) הארצית במקצוע עבודה כלכלית, פוליטית ותרבותית"[6] של כל הארגונים המסונפים להתאחדות העולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון", מתוך הדגשה, שעל כל פנים „עד כמה שאפשר רצויה בכל המקרים פעולה משותפת עם חלקי ההסתדרויות הציוניות השונות"[6].

הועידה בפראג, שהכתה גלים במקומות שונים בעולם, לא עוררה הדים רבים בגליציה המזרחית. העדר עירנות מספיקה למתרחש בפראג סיבתו בתנאים המקומיים המיוחדים ששררו בגליציה המזרחית. התנועה בגליציה המזרחית היתה עוד בחיתוליה. ועידת־היסוד שלה התקיימה רק כמה שבועות לפני ועידת־פראג. התנועה עמדה זה עתה לצאת למרחב ולצעוד את צעדיה הראשונים. הדבקות בזיקה להסתדרות הציונית היתה עוד במלוא תוקפה. גדול היה החשש שמא יבולע לה ע"י התקשרות ארגונית עם גורמים שמחוץ לגליציה המזרחית. הועידה הציונית האחרונה גילתה קבל עם ועדה, כי יש כר נרחב לפעולה וכי חרישה עמוקה ברחבי התנועה ובין המוני־הנוער עשויה להביא יבול מבורך. הועדה, אשר עסקה בהכנת ועידת פראג (יוסף שפרינצק, אליעזר קפלן והוגו ברגמן) לא הזמינה לועידה את הקבוצה הרדיקאל־דמוקרטית ויתכן שלא ידעה כלל על קיומה. מאידך גיסא, חברי־האנשים, אשר היה מעורב בהקמת הקבוצה הרדיקאל־דמוקרטית וידע ללא כל ספק מתוך העתונות

היומית על יזמת שלושת הנ"ל לכינוסה של ועידת־פראג, לא העלה על שולחן הדיונים לא בתקופה שלפני הקמת הקבוצה ולא לאחריה את דבר השתתפותה של משלחת מוסמכת ממזרח־גליציה בועידת־פראג, מפני שלא איכשר דרא. העסקנים, שהיו אחראים להנחת יסודות התנועה במזרח־גליציה, לא מצאו, כנראה, כל ענין בצירופה של התנועה למסגרת ארגונית עולמית, כל עוד לא התבססה במקום וכל עוד לא הובהר כדבעי המַצע האידיאולוגי שלה. ומכאן העדר כל נציגות מוסמכת של מזרח־גליציה בועידת פראג.

ביזמת המוסדות המוציאים לפועל, שנבחרו בועידת־פראג, הוקמה בוינה לשכת־עליה מרכזית, אשר טיפלה בעניני־העליה של אלפי חלוצים, שעברו את וינה בדרכם לארץ־ישראל. לשכה זו רשמה דף זהב בתולדות העליה לארץ, במלאותה תפקיד מרכזי בהסדרת ענייניהם של אלפי עולים, שנהגו משירותיה המרובים. התנועה בגליציה המזרחית על כל שלוחותיה נסתייעה במאמציה הבלתי־פוסקים להעלות חלוצים לארץ לא במעט בלשכת־העליה שבוינה. עליית „השומר הצעיר", שהחלה לזרום לארץ דרך פרסבורג עוד באמצע שנת 1919, עברה אף היא לאפיק הוינאי. אולם עליה זו התקרבה לאט לאט לקיצה. קני „השומר הצעיר" התרוקנו מטובי־בוגריהם מפאת עלייתם ארצה. שאלת הכנת רזרבות חדשות של אנשים, המוכנים לעלות ארצה בכל התנאים, החריפה ביותר.

ב־5 בדצמבר 1919 התקיימה בלבוב ועידה ראשונה של „החלוץ", שבה השתתפו גם בוגרי־„השומר־הצעיר", שעמדו אז על סף עליתם ארצה (כגון דוד הורוביץ וכו') וגם באי־כוח נוער בלתי־מאורגן, אשר בלי להתחנך על ברכי תנועת־נוער (כגון שרייבר ואחרים), התדפקו על דלתי־„החלוץ". החלוצים, צירי הועידה, שנמנו על 26 קבוצות ייצגו 400 חלוצים. ועידה זו, אם כי היתה רבת־רושם הן מבחינת ראשוניותה והן מבחינת הביטוי החלוצי, הגרעיני והעסיסי של רוב משתתפיה, לא תרמה תרומה ניכרת לפתרון שאלת הקמת תנועת־„החלוץ", אשר תוכל לגדל מתוכה דור חלוצי, שיהיה מוכן ללכת בעקבות קודמיו ולהשתתף בבנין הארץ בכל התנאים. מרכז „החלוץ" ומזכירותו, שנבחרו בועידה זו (ד"ר שמורק, ד"ר ביננשטוק ויעקב ביקלס), אם כי למעשה היו מוסדות למען „החלוץ" ולא של „החלוץ", נשאו בעול הפעולה הקשה ועשו גדולות בשטח קידומה של העליה החלוצית. אבל לא היה בהם משום פתרון לשאלת הקמת הנהגה המורכבת בעיקרה רק מחלוצים ואשר יטלו בעצמם לידיהם את הנהלת עניני „החלוץ". כל עוד שאלה זו לא מצאה את פתרונה בועידת „החלוץ" לא ניתן מנוח לועד הפועל, אשר נבחר במרס 1920 בועידת־היסוד של האגוד הציוני הסוציאליסטי העממי. אמנם, בד בבד עם עלית־„השומר הצעיר", שזרמה לארץ במאות באפיק רחב בשנות 1920/1919, עלו בשנות 1921/1920 מפינות שונות בגליציה המזרחית חלוצים בודדים — אחד בעיר ושניים במחוז — שנסחפו עם גל ההתלהבות, אשר הקיפה המונים בתקופה הראשונה שלאחר הצהרת־בלפור והצטרפו למחנה הבונים, בלי לבדוק ולשאול הרבה. אבל עלית־בודדים זו לא היה בה פתרון לשאלה, אשר לא פסקה להעסיק את כל אלה, אשר חתרו להקמת תנועה חלוצית עממית החורגת מהתחומים הצרים של הסתדרות נוער לומד, כפי שזו היתה למעשה הסתדרות „השומר הצעיר".

בינתיים המשיכה המזכירות החדשה של האיגוד הציוני הסוציאליסטי העממי,

כפי שהורכבה בועידת־היסוד שלו, את פעולתה הרגילה. יצאו לאור עוד 2—3 גליונות של „דאס פרייע ווארט". הופעתו הופסקה אחרי כן בשל חוסר אמצעים. אורגנו אגודות חדשות בלבוב, הוקמו סניפים חדשים בערי־השדה וחוזקו הסניפים הקיימים זה מכבר ע"י טיפוח המגע עמהם הן באמצעות חוזרים והן באמצעות ביקורים במקומות. באכסקוטיבה של ההסתדרות הציונית הארצית, אשר על הרכבה הוסכם בין הציונים הכלליים לבין באי־כוח האיגוד הציוני הסוציאליסטי העממי בועידה הארצית האחרונה, חלו בינתיים חילופי־גברי לרגל התפטרותו של שאול ריגר מתפקידו כמזכירה הכללי של ההסתדרות הציונית. לפי החלטת הועד הפועל של האיגוד בא במקומו צבי הלר, שכיהן למעלה משנה בתפקידו זה. ההסתדרות הציונית הארצית התקשרה עם המרכז הציוני הארעי, שהוקם בלונדון, וקיבלה ממנו מזמן לזמן ידיעות שונות על הנעשה במחנה הציוני בעולם, שהיה בהן משום להעיד על חוסר־התאמה בין המנהיגות הציונית בעולם ועל העדר תכניות מוסכמות לשם קידום בנין הארץ.

כינוס הועידה הציונית בלונדון ביולי 1920 — הראשונה אחרי תום מלחמת העולם — היה משום כך דבר בעתו ונתקבל בסיפוק ע"י דעת הקהל הציונית בעולם. התכונה לקראת הכינוס בלונדון היתה רבה בכל הארצות. מאז הקונגרס ה־11 בוינה ב־1913 לא נועדו ב"כ הציונים בעולם, כדי לדון בצוותא על ענייניהם הם. עברו בינתיים שבע שנים ובתוכן למעלה מארבע שנות־מלחמה, שגררו אחריהן הרס וחורבן למאות קהלות יהודיות. לא ייפלא איפוא, כי גם במזרח־גליציה נתקבלה ברצון הידיעה על הועידה בלונדון. במחנה הציוני כולו ציפו לכינוסה המהיר. ביולי 1920 שיגרה ההסתדרות הציונית הארצית במזרח־גליציה משלחת לועידת לונדון בהרכב כדלקמן: ד"ר ליאון רייך, ד"ר אלכסנדר הויזמן, ד"ר אמיל שמורק, שאול ריגר ויעקב רייזר. שני האחרונים ייצגו בועידה את האיגוד הציוני הסוציא־ליסטי העממי ושיתפו פעולה עם סיעת ההתאחדות העולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" ואף לקחו חלק בהתיעצויותיה הפנימיות, אם כי השתתפו בה כמשקיפים ולא כחברים, באשר התנועה בגליציה המזרחית עדיין עמדה מחוץ לשורות ה„התאחדות".

לצירי־התנועה, אשר עדיין היוו חלק ממשלחת ההסתדרות הארצית במזרח־גליציה, שימשה ועידת־לונדון הזדמנות נאותה לפגישת היכרות ראשונה עם שליחי־„הפועל־הצעיר" מא"י ועם נציגי תנועות קרובות מארצות אחרות. אם להתעלם מהיתרונות שבחילופי־דברים אחרי שבע שנות הינתקות זה מזה ושבפגישות־היכרות עם המשלחות מארצות שונות, הרי ועידת־לונדון השאירה בדרך כלל טעם מר אצל מרבית משתתפיה. אמנם בועידה זו הושמעה הקריאה הנוקבת של ויצמן „עם ישראל אַיך?" ונתקבלו החלטות על גיוס 25 מיליון לי"ש במשך 5 שנים, כדי לבנות את הארץ בקצב ההולם את מצבו של העם העברי בעולם. אבל עם זה עמדה הועידה בסימן הסכסוך הטראגי בין וייצמן לבין ברנדייס, הריב הקשה בין המנהיגות הציונית לבין נורדוי ואזלת־היד, שגילתה התנועה הציונית נוכח המשימות המרובות, שהתקופה ההיסטורית עטורת הנצחונות הפוליטיים הגדולים הטילה עליה. ההערכה על ועידת־לונדון, כפי שבוטאה בעתון־התנועה במזרח־גליציה שמונה חדשים לאחר קיומה אגב ניתוח המצב הכללי בציונות הנה אופיינית להלכי־הרוח ולהדים, אשר

הועידה עוררה במחנה הציוני. וזו לשון־ההערכה: „ועידת־לונדון הודות להעדרה של כל הכנה הראויה לשמה, היתה ממש מעשה התגרות בחוש הדמוקרטי וברגש־האחריות של הצירים. המנהיגים לא רצו בשום הכרעה והחלטה של הועידה, אלא דוגמת הממשל בימות־המלחמה בחידוש הסמכות ובמתן יפוי־כוח, באשר נזדקקו לפיקציה הפרלמנטרית ולחידוש הסמכות, כדי שיוכלו לפעול במסגרת החיים הפוליטיים המערב־אירופיים[7]". לא נעמוד כאן על מידת הדיוק והאמת שבהערכה זו, אשר עם כל ההפרזה שיש בה שיקפה בימים ההם לא במעט את דעת־הקהל הציונית בעולם.

כל התכניות לפיתוח פעולה ציונית ענפה במזרח־גליציה, שהביאו עמהם הצירים בחזרם הביתה מועידת־לונדון, עלו בתוהו. אש־המלחמה אחזה שוב במחוזות־הספר של מזרח־גליציה והתפשטה על פני רחבי מדינת־פולין כולה. המלחמה עם רוסיה הסובייטית נמשכה בעצם זה חדשים רבים. אבל נדמה היה, שהיא מתנהלת אי־שם ביערות־פוליסיה או על גדות הדניפר, בלי שלדבר זה תהיה נגיעה כלשהי למזרח־גליציה, שהיתה עייפה עד מות מהתלאות במלחמת־העולם הראשונה ובמלחמת הפולנים עם האוקראינים, שאך זה נסתיימה. אבל משנכבשה חזרה בירת־אוקראינה קיוב מידי צבאות־פולין החל מצעד־הנצחון של גייסות ברית־המועצות לעבר גבול מזרח־גליציה. חילות־הסובייטים עברו את הנהר זברוטש והציפו את נפות־הספר של מזרח־גליציה ביוני 1920. עם ראשית פלישת הצבאות הסובייטיים שותקה במידה רבה פעולתה התקינה של התנועה הציונית במזרח־גליציה. צבאות־הסובייטים העמיקו לחדור לתוך מדינת־פולין עד לפרברי־ורשה ולבוב כאחד. בעקבות התבוסה הצבאית ניתכו על ראשי היהודים ברחבי פולין גזרות על גבי גזרות. הוקם מחנה צבאי גדול ביבלוננה, אשר בו רוכזו והוחזקו אלפי חיילים יהודים, המשרתים בצבאות פולין בגלל היותם חשודים באהדה לאויב ובאי־נאמנות למכורה הפולנית. בינתיים אירע „הנס שעל גדות הויסלה" וצבאות פולין נחלצו מהסכנות האורבות להם ואף הצליחו להדוף את האויב אחורנית לאורך כל החזית.

אולם האוירה מסביב ליהודים ברחבי פולין נשארה גם עם שוך הקרבות דחוסה כפי שהיתה ולא נראה באופק כל סימן, אשר יהיה בו כדי להעיד על הקלה כלשהי במצבם של היהודים. יהדות פולין (לרבות זו של מזרח־גליציה) נתקלה בקיר אטום של שנאה, אשר גילוייה המרובים הן מצד השלטונות הפולניים והן מצד האוכלוסיה הורגשו על כל צעד ושעל. מלחמתה האמיצה של הנציגות היהודית הקטנה בסיים הפולני היתה ללא כל סיפוקים נוכח הלכי־הרוח העוינים של רוב תושבי־פולין והתנהלה באין־ברירה ומתוך חוסר תקוה להגיע לתיקון כלשהו של המצב.

בתנאים אלה קשה היה מצבה של התנועה הציונית בגליציה המזרחית והכורח לנהל את המלחמה בשתי חזיתות — חזית המלחמה בפורענויות, שהומטרו על ראשי יהודי־מזרח־גליציה וחזית ההגשמה הציונית על הסתעפויותיה השונות — לא היה בו כדי להקל על המלאכה. אבל משהוסרה הסכנה הישירה, שאיימה על מדינת־פולין וחזית־המלחמה הועתקה הרחק מעבר לגבולותיה חזרו החיים לאט לאט למסלולם התקין ונפתחה שוב הדרך לפעולתה הנורמלית של ההסתדרות הציונית על

כל שלוחותיה. פעילותו המתמידה של „החלוץ" גברה דוקא בימי־הפוּרענוּת וזרם העליה לארץ לא הופסק אפילו בימים ההם אף לרגע*.

אולם גם פעולתו השוטפת של האגוד הציוני הסוציאליסטי העממי, אשר שתקה לזמן־מה בעקבות הפלישה הבולשביקית, נתחדשה עם הרגעת הרוחות, שבאה לאחר שעברה סכנת־הפלישה. חודש המגע עם ערי־השדה, הוחל במשלוח חומר בכתב (חוזרים, חוברות־תעמולה, בולטינים וכו') למקומות השונים שבארץ וב"כ המרכז אף ביקרו במקומות. מאידך גיסא התחילו לבקר בלבוב ובערי־השדה שליחים מארץ־ישראל לארצות הגולה, מעין סנוּניוֹת ראשונות, שבאו במיוחד כדי להכיר את המצב בתנועת־העבודה, ב„החלוץ" ובתנועת הנוער. בין ראשוני המבקרים — צבי יהודה וליפמן לוינסון. זה האחרון, שנבחר בפראג לועד הפועל של ה„התאַחדות" העולמית, עסק בין יתר הדברים גם בשאלת הצטרפותו של האיגוד הציוני הסוציאליסטי העממי להתאַחדות „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון", שהוקמה בפראג. במשא ומתן, שהתנהל בשאלה זו בינו לבין ראשי־האיגוד (ריגר וויזל) נאמר לו, כי אין שום סיבה עקרונית המונעת את בצוע ההצטרפות ל„התאחדות" העולמית והובטח לו, כי דבר־ההצטרפות יוצא לפועל בהזדמנות הקרובה ביותר. התאריך המדויק של הצטרפות זו לא ניתן להיקבע, באשר לא נשארו כל מיסמכים, שיעידו עליו וגם אלה שנשארו בחיים אינם יודעים לספר על המסיבות, בהן הוחלט על ההצטרפות ל„התאחדות" העולמית. לפי גירסתו של מ. ויזל יש להניח, כי אחרי שובם של ריגר ורייזר מועידת־לונדון התקיימה מועצה מפלגתית, שבה הוחלט על הצטרפותו של האיגוד הציוני הסוציאליסטי העממי להתאַחדות של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" ועל שינוי שמו של האיגוד בהתאם להחלטה זו. ההחלטה גופא נתקבלה — לפי כל העדויות והמיסמכים הקיימים — לא לפני ה־1 בנובמבר 1920 ולא לאחר ה־1 במרס 1921. עם קבלת ההחלטה על הצטרפות האיגוד הציוני הסוציאליסטי העממי להתאחדות של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" נסתיימה לזמן־מה פרשת ההתלבטות מסביב לשאלות־היסוד של התנועה ומסביב לזיקתה הארגונית.

תקופת ה„התאחדות" במזרח־גליציה, אשר במשך כל הזמן עמדה במאבק עם כוחות מבפנים ומבחוץ ואשר העליות והירידות, שחלו בה, נתחלפו לסרוגין, נמשכה כשתים־עשרה שנה. בראשיתה עמדו לא מעט מכשולים בדרך להתפתחותה ונדרשו מאמצים רבים בכדי להתגבר עליהם. בראש וראשונה הוחלט לחדש את הוצאת הדו־שבועון „דאס פרייע ווארט". הגליון הראשון של העתון המחודש הופיע בראשית מרס 1921 בעריכתו של שאול ריגר. התברר גם הצורך לחדש את הרכב הועד הפועל של התנועה בשל שינויים אישיים שונים, שבינתיים חלו מאז ועידת היסוד. הוקם ועד פועל זמני חדש המורכב מהחברים ד"ר זילברשיין (יושב־ראש), ד"ר שטרויך, המהנדס רייזר, שפינדלר, ד"ר ויזל והלר ומתפקידו היה לנהל את עניני התנועה עד לועידה הקרובה, אשר על כינוסה המידי הוחלט כבר מקודם. פרט לנזכרים כאן צורף לועד הפועל גם עורכו הראשי של עתון המפלגה ש. ריגר. הועד הפועל המחודש מחובתו היה להכין את כינוסה המהיר של ועידת ההתאחדות של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" במזרח־גליציה, אשר היתה צריכה מבחינה

---

* על „החלוץ" בתקופה זו — עיין ברשימתו של ד"ר י. ביקלס, המתפרסמת בספר זה.

מסויימת להוות את הגוף המכונן של התנועה במזרח־גליציה, שידון בכל השאלות הפרוגרמטיות, התכסיסיות והארגוניות הנובעות מההצטרפות להתאחדות העולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" ומהזיקה אליה ולבחור גם בועד פועל חדש[8]. הוחלט, כי הגליון השני של „דאס פרייע וואַרט", שעמד אז להופיע, יוקדש כולו לענייני הועידה ותובטח בו השתתפותם של החברים גם מערי־השדה. נקטו הצעדים הדרושים כדי להכין את הועידה גם מבחינה ארגונית ולהפיץ בין חברי התנועה „תעודות", המקנות זכות בחירה לועידה. התכונה לקראתה היתה גדולה מאד.

ב.

המגמה להדגשת יתר של הסוציאליזם והנימה הפולמוסית נגד הופעות נפסדות שונות בתנועה הציונית, המבצבצות מבין שורות הבטאון המחודש של התנועה היה בהן כדי להעיד על תסיסה רעיונית הגוברת והולכת בתוך המחנה. על דרך זו נאמר, למשל, במאמר ראשי, שהופיע בגליון הראשון של „דאס פרייע וואַרט" המחודש, כי ההנהלה הציונית סבורה משום־מה, „שתצליח להגשים את הציונות ע"י פנייה לכמה עשרות בעלי־הון יהודיים גדולים. אולם ההון הפינאנסי היהודי מתנה את שיתוף הפעולה שלו, בגלוי או בסתר, בתנאים קאפיטליסטיים שונים ואינו מוכן להוציא את הכסף מרשותו, כל עוד לא יקויימו דרישותיו. מכאן השביתה של ההון ‚הלאומי'"[9]. ואשר לגורם־העבודה בכלכלה הא"ית, הרי לפי אותו המקור „בתקופה של הכרה מעמדית מפותחת אין להעלות על הדעת הגירת עבדים לארץ־ישראל. האדם היהודי יכול להתנער מחדש רק ע"י עבודה פרודוקטיבית עצמית, האומה העברית יכולה לקום לתחיה רק בדרך של עבודה עצמית על אדמתה. השאלה היהודית מצטיינת באופייה הלאומי־סוציאלי. השחרור הלאומי קשור קשר בל־ינתק בשחרור הסוציאלי. הא בהא תליא[9]". בעל המאמר מעיר הערה מלנכולית, שכנראה „קשה לבעלי־ההון לצאת מעורם הקפיטליסטי" ובהביאו ציטטה מה„קונטרס", שלפיה „אין להרשות את השתקת קולו של הפועל העברי כבר עם ראשית הקמת החברה הסוציאליסטית החפשית", הוא מסיים את דבריו בקריאה לדור הצעיר „להקים חזית ציונית־סוציאליסטית אחידה, שתעקור מן השורש את גידולי הספיח בתנועתנו הציונית, על מנת להחזירה שוב למקורה האמיתי — להמוני העם העברי..."[9]

במאמר אחר שנתפרסם באותו הגליון רושם מחבר החותם בפסבדונים „ורדינה" (רוזנבוש?) בשולי ועידת „פועלי־ציון" במזרח־גליציה את ההרהורים כדקמן:

„אותנו מעסיק במידה רצינית למדי הביסוס הרעיוני של כל התנועות היהודיות השמאליות ועל אף הכל חיה בנו האופטימיות והדעה, הנאיבית אולי במקצת, שיתכן שאפשר עוד למזג את הרעיון על המהפכה הכללית כתוצאה של מלחמת־מעמדות עם תפיסתנו אנו של הסוציאליזם. באשר אנו מכירים ומרגישים במעמקי לבנו, כי הסוציאליזם והמַהפכה מהווים בעצם רעיונות עבריים קדומים... והאם יש כורח בדבר להתמיד ולהחזיק בדעה צרת־העין, כי הסוציאליזם ומלחמת־המעמדות הם מושגים זהים? ולבסוף אנו רוצים להציג שתי שאלות כדלהלן:

„1) לשם מה ולמי נחוצה הקריאה למהפכה בגלות המופנית ל‚אנשי־אויר' דהיום ולסרסורים למיניהם דמחר?

„2) האם לא כדאי היה להביא קודם כל את ה‚פרולטרי׳ לידי מדרגת פועל עברי אמיתי ומושלם, אשר פסיכולוגית־העבודה ממלאה את כל ישותו?

„אולם להנחה יסודית אחת של השמאליים אנו מסכימים בכל לב: ש‚אינטרס של המעמד העובד מזדהה עם האינטרס של האומה״״[10].

שתי הציטטות המובאות לעיל יש בהן כדי להדגים את התסיסה והמבוכה הרעיונית גם יחד, שהשתררה במחנה. כינוס ועידה, אשר תברר ותלבן את שאלות־היסוד של התנועה היה איפוא דבר בעתו. לועידת־היסוד, שהתקיימה במרס 1920, לא היתה כל אפשרות למלא משימה זו, באשר היא התכנסה למחרת נעילת הועידה הציונית הארצית ונאלצה בשל מסיבות שונות להתפזר אחרי כמה שעות של דיון, שבהן הספיקה בחיפזון לסיים את מלאכתה, לבחור בהנהגה זמנית של התנועה ולדחות את בירור כל שאלות היסוד שלה עד לועידה הקרובה. הועידה עמדה עתה להתכנס סמוך להצטרפות התנועה להתאַחדות העולמית של „הפועל הצעיר״ ו„צעירי־ציון״ ולאחר קיום בירורים מוקדמים בשאלות הפרוגרמתיות בכל הסניפים ומתפקידה היה לסכם את דרכי ההתפתחות של התנועה בשנה הראשונה לקיומה ולהניח אבני־יסוד לתנועה המחודשת לאור התמורות הרעיוניות והארגוניות, שחלו בה.

בועידה, שהתקיימה בחול המועד פסח תרפ״א (סוף אפריל 1921), השתתפו צירים מ־30 מקומות במזרח־גליציה. הצירים התאספו במיוחד אך ורק לשם דיון בשאלות התנועה ללא כל קשר לענינים אחרים הכרוכים בזיקה להסתדרות הציונית הארצית. המשרד הראשי של התאחדות „הפועל הצעיר״ ו„צעירי־ציון״ היה מיוצג ע״י ד״ר חיים טרטקובר, שהרצה על המצב בתנועה העולמית ולקח חלק פעיל בעבודת הועידה. אחרי שמיעת דו״ח על הנעשה ועל המתרחש ברחבי התנועה במזרח־גליציה בתקופה בין ועידה לועידה ואחרי ויכוח קצר על השאלות הכרוכות בדו״ח, עברה הועידה לדיון בענין קביעת דרכה הרעיונית של התנועה, שריכז את תשומת לבם של מרבית משתתפיה. עם תום הדיונים נתקבלה שורה של החלטות המסמנות את עיקרי־היסוד הפרוגרמתיים של התנועה ואת דרכי־פעולתה להשגת מטרותיה וזו לשונן:

„א) התחיה הלאומית והסוציאלית של העם העברי תיתכן רק ע״י הקמת חברה סוציאליסטית על אדמת ארץ־ישראל, המולאמת על יסוד של עבודה עצמית חפשית ופרודוקטיבית בלי מנצלים ובלי מנוצלים.

„ב) בהעריכנו את המטריאליזם ההיסטורי כהשקפת־עולם חד־צדדית אנו רואים באידיאליזם גורם חשוב ביותר לחינוך דור צעיר, אשר יוטל עליו להגשים את החברה הסוציאליסטית בא״י.

„ג) הישוב העברי בא״י יוקם על יסודות חילוניים ומן הדין, שיהא חפשי מכל כפיה מצפונית. בכל מאודנו נילחם בנסיונות של ערעור עקרון זה מאיזה צד שיבוא.

„ד) יש לראות את השפה העברית כשפתו הלאומית היחידה של העם העברי בא״י.

„ה) בהתרנו להחיאת השפה העברית גם בארצות־הגולה ולהפיכתה לשפתנו הלאומית בכל העולם, אנו רואים עם זה את השפה האידית ככלי־זיין חשוב

במערכה נגד הופעות ההתבוללות מבפנים ומבחוץ.

„ו) מעבר העם העברי לעבודה פרודוקטיבית גם בגולה ושידוד המערכות בכלכלה הכרוך בזה, הוא תנאי הכרחי להבראתו הסוציאלית והמוסרית.

„ז) חתירתנו להבטחת קיומנו הלאומי בעולם מחייבת אותנו למאבק למען השגת האוטונומיה הלאומית בכל ארצות הגולה ע״י הקמת קהלות דמוקרטיות, אשר מתוכן תורכב המועצה הלאומית המרכזית היהודית כנציגות העליונה של האוכלוסיה היהודית.

„ח) הגשמת הציונות ניתנת לביצוע ללא גרימת נזק לאינטרסים ולאפשרויות הקיום של האוכלוסיה הערבית העובדת, שאנו מתיחסים אליה בידידות ואנו נכונים ליישב באורח בלתי־אמצעי בהווה ובעתיד את כל הניגודים והסכסוכים בינינו לביניהם, במידה שיהיו.

„כדי להשיג את מטרתנו העיקרית אנו מגישים את התביעות דלקמן:

„א) הגשמה מידית של עקרון הלאמת האדמה ללא כל תנאים.

„ב) נקיטת שיטות התישבות ובנין ההולמות את האינטרסים הלאומיים ואת העקרונות הסוציאליים שלנו והניתנות לביצוע ברוח החלוציות ע״י עבודה עברית (בעיקר בצורתה הקואופרטיבית) ובעזרת הון לאומי (קרן קיימת, קרן היסוד).

„ג) שיתוף היזמה הפרטית וההון הפרטי בבנין הארץ רק במידה, שאינם סותרים את העקרונות של ההתישבות הלאומית ובתנאי שיועמדו תחת בקורתה של תחוקה סוציאל־פוליטית מרחיקה ראות. רק מפעלים, המקבלים על עצמם את העקרונות של ההתישבות הלאומית, רשאים להסתייע במוסדות הפינאנסיים של ההון הלאומי.

„ד) עליה ההולכת וגדלה ובלתי מוגבלת של אנשים פרודוקטיביים מארצות הגולה המתנהלת לפי שיטה אחידה ע״י מרכז עליה בארץ־ישראל.

„ה) הועידה תובעת מאת הועד הפועל של ההתאחדות העולמית לאחוז בכל האמצעים, כדי ליצור בלוק של כל ההסתדרויות הציוניות־הסוציאליסטיות[11]״.

החלטות פרוגרמתיות אלו, אם כי אינן מקיפות את כל מכלול הבעיות שבתחומי התנועה ואינן מהוקצעות די הצורך מבחינת ניסוחן הסגנוני, יש בהן משום אספקלריה נאמנה לדמות דיוקנה של תנועת ההתאחדות של „הפועל הצעיר״ ו„צעירי־ציון״ במזרח־גליציה באביב 1921. עם כל הזהירות שבניסוח מורגשת במידת־מה בהחלטות, שנתקבלו בועידה זו, הבלטת אופייה הסוציאליסטי של התנועה, ומבחינה זו יש לראות בהן התקדמות מסויימת לגבי מה שהוחלט וסוכם בנידון זה בועידת־פראג. הועידה, שנסתיימה בבחירת ועד פועל חדש עם צבי הלר בראש, היתה מבחינה היסטורית השניה במנין. אולם לאמיתו של הדבר היתה זו ועידה ראשונה לאחר הצטרפות התנועה להתאחדות העולמית של „הפועל הצעיר״ ו„צעירי־ציון״ — ועידה מכוננת, אשר הניחה את היסודות הרעיוניים לתנועה, בנסותה להגדיר הגדרה כלשהי את מהות התנועה, לשרטט את מערכת הפעולות, שיש לבצען כדי להגיע למטרה הנכספת.

עם תום הועידה באו הימים האפורים של המעשה הציוני, אשר היה כורח

להמשיך בו יום־יום למען מלא את המשימה הכבדה, שהושמה על כתפי הדור. מן הארץ הגיעו ידיעות קודרות. המאורעות בארץ באביב 1921, רצח י. ח. ברנר, הפסקת העליה ע"י ממשלת א"י — כל אלה הטילו את צילם לא רק על החיים בארץ, אלא גם על התפוצות בגולה. מצב עגום זה היה בו כדי לחייב להגברת המאמצים למען חיזוק הקרנות הלאומיות (קרן קיימת, קרן היסוד) נוכח הצרכים המתרבים והולכים של המפעל הקונסטרוקטיבי בארץ, אשר לא באו על סיפוקם בשל הקופה הריקה של המוסדות הציוניים. מאידך גיסא, שיתוק העליה בתוקף גזרת ממשלת א"י מיוני 1921 היה בה משום מכה קשה גם לסיכויי הגידול של הישוב הקטן והדל, אשר ציפה להרחבת הגבולין ע"י צירוף כוחות חדשים וגם לתנועת „החלוץ", שנידונה לניוון ולקמילה באין עליה. המריבה הגדולה על דרכי בנין הארץ, אשר במרכזה עמדו ברנדייס וקבוצתו, לא הוסיפה אף היא כוח לתנועה הציונית בעולם ובוודאי שלא העלתה את כושר פעולתה. בתנאים אלה אין להתפלא על כך, שגם בגליציה המזרחית היו הענינים מסביב לתנועה הציונית יגעים. התנועה החלוצית בגליציה המזרחית ירדה פלאים לא רק מחמת המצב הכללי בארץ ובציונות בעולם, אלא גם בשל התנאים המקומיים המיוחדים. המקורות, אשר מהם ניזון „החלוץ" במזרח־גליציה, הלכו והתיבשו. תנועת „השומר הצעיר", אשר היתה מהגורמים העיקריים בעליה החלוצית ממזרח־גליציה, הזרימה לארץ בשנות 1919/20 כ־600 חלוצים. עקב הקזת־דם זו התרוקנו קני „השומר הצעיר" מהכוחות המעולים, אשר הדריכו את הנוער, שהתרכז בהם. העדר שכבה מחנכת ומדריכה ב„השומר הצעיר" גרם בזמן קצר לדלדול ולניוון התנועה. גם עלית הבודדים הלכה והצטמקה מחודש לחודש והגיעה לממדים אפסיים במחצית השניה של שנת 1921. נוכח התפתחות זו קמלו גם ניצני הסתדרות „החלוץ" במקומות השונים במזרח־גליציה ונשארו רק אי־פה אי־שם ריכוזי־עבודה בודדים של חלוצים.

בעקבות מאורעות הדמים באוקראינה והמהפכות השונות, שעברו עליה, נעשתה מזרח־גליציה גם לתחנת־מעבר, שמאות חלוצים מאוקראינה השתמשו בה בדרכם לארץ־ישראל. הפסקת העליה עקב גזרת ממשלת א"י אילצה רבים מהם להשתהות במזרח־גליציה, מי לזמן קצר ומי לזמן ארוך יותר. רובם יוצאי „צעירי־ציון" מאוקראינה נקלטו לזמן שהותם במזרח־גליציה באורח טבעי ובקלות בהתאחדות של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" שבמקום־מושבם הארעי והכניסו רוח־חיים והתעוררות בתוך התנועה[12]. אחדים מהם, שהתעכבו לתקופה ממושכת יותר במזרח־גליציה, נהפכו במשך זמן קצר לפעילי־התנועה ותפסו בה מקום נכיר. ביניהם — דוד לכטר, מהמצניעים לכת ויחד עם זה מהמתבלטים במידותיו התרומיות. הוא עבר את הגבול בין אוקראינה לגליציה בשנת תר"פ והגיע מיד ללבוב. בניסן תרפ"א צורף לועד הפועל של התאחדות „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" והיה מזכירו הראשון, שריכז בידו את עניני התנועה וליווה אותה בצעדיה הראשונים[13].

בינתיים התקרב מועד כינוס הקונגרס הי"ב והועידה העולמית השניה של התאחדות „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" והורגש בתנועה הצורך לברר וללבן את השאלות, שיעמדו על הפרק בקונגרס ובועידה העולמית, ועם זה לסקור גם את המצב בתנועה במזרח־גליציה. כונסה לשם זה מועצה ארצית של התאחדות „הפועל הצעיר ו„צעירי־ציון", שהתקיימה בי"ז בתמוז תרפ"א (23 ביולי 1921).

במועצה הרצו ויזל על מצבה של התנועה במזרח־גליציה, בינשטוק על עמדת ה„התאחדות" לשאלות הקונגרס הי"ב, הלר על הועידה העולמית של התאחדות „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" ורייזר על הבחירות לקונגרס ולועידה העולמית[14]. מהדו"ח שהוגש למועצה ניתן היה להסיק, כי במשך שלושה חדשים בערך, שעברו מאז הועידה, הושגה התקדמות מסויימת בכמה וכמה שטחים. בטאון התנועה „דאס פרייע וואָרט" התחיל להופיע אחת לשבוע במקום פעמיים לחודש. הוקמו במשך הזמן הזה 22 סניפים חדשים של ה„התאחדות", שהגיעה הודות לגידול זה כבר ללמעלה מ־70 סניפים במזרח־גליציה.

עם תום הדיונים בשאלות הקונגרס הי"ב והועידה העולמית, שעמדו במרכז הויכוח, קיבלה המועצה החלטת דלהלן, שמשלחת ה„התאחדות" בקונגרס נדרשה להבטיח את קבלתן: ביסוס הכנסות „קרן היסוד" על שיטת מס לאומי פרוגרסיבי; כל המפעלים הכלכליים של „קרן היסוד" (בניה וכדומה) יימסרו לקואופרטיבי־עבודה עבריים באמצעות הסתדרות העובדים הכללית; פיתוח התישבות־פועלים קואופרטיבית בכפר ובעיר והגשת עזרה מפסימלית לה (בנק, המשביר והקבוצות); הבטחת עזרה מלאה של קרן היסוד לעלית חלוצים ופועלים לא"י; נציגות לכל הפדרציות הציוניות בהנהלת „קרן היסוד" ו„קרן הקיימת"; הקמת מיליציה עברית המושתתת על יסודות עממיים נרחבים להשלטת הסדר בארץ ולהגנה מפני התנפלויות; חיפוש דרך להשכנת שלום במחנה הציוני באמריקה ללא ויתור על עקרונות־היסוד של האידיאולוגיה הציונית המקובלת; שינוי המבנה הארגוני של ההסתדרות הציונית העולמית והקמתה מחדש על יסודות פדראטיביים[15].

המועצה הארצית נסתיימה עם קבלת החלטות ארגוניות להבטחת ביצוען היעיל של עבודות־ההכנה לקראת הבחירות לקונגרס הי"ב ולקראת פעולתה של המשלחת ממזרח־גליציה בקונגרס גופא. עם סיומה של המועצה נפתחה המערכה מסביב לקונגרס הי"ב במזרח־גליציה. התנועה כולה היתה דרוכה לקראת המבחן, שלפניו עמדה.

ג.

המערכה מסביב לבחירות לקונגרס הי"ב טרם התלקחה. הצדדים המעורבים בדבר עדיין גיששו את החזית וכמה מהם ניסו להגיע לידי פשרה, שתניח את דעת כל המעונינים. ככה נהגו תמיד בגליציה בבחירות לקונגרסים הקודמים שלפני מלחמת העולם הראשונה, והדוחפים לפשרה לא ראו כל סיבה, שבגללה אין לנהוג כך גם עכשיו, לקראת הבחירות לקונגרס הי"ב. הבחירות, המבוססות על זכות בחירה הנקנית ע"י רכישת שקל פדרטיבי, כפי שהיה נהוג אז בהסתדרות הציונית העולמית, נהפכו במשך הזמן לפיקציה, באשר ברוב המקרים הן התקיימו ללא רשימות יריבות. ההסתדרות העולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" לא הספיקה עוד להפיץ את השקל הפדרטיבי שלה בכל הארצות ומשום כך נשארו ארצות (בתוכן גם מזרח־גליציה), שבהן נאלצו חברי ה„התאחדות העולמית" לרכוש את השקל של ההסתדרות הציונית הארצית. בארצות אלה היה הכרח לקיים בחירות לקונגרס בכל המקרים, שבהם לא הגיעו המפלגות לידי הסכם בדבר המנדטים. ה„התאחדות" במזרח־גליציה שללה באופן עקרוני כל הסכם לקראת הבחירות לקונגרס, באשר, לדעתה, יש להשאיר את ההכרעה בידי הבוחר.

ה„התאחדות" ראתה בקיום הבחירות במזרח־גליציה הזדמנות ניאותה להפצת רעיונותיה ברבים על הדרך להגשמת הציוניות. ה„התאחדות" התכוננה לרכז את דעת קהל־הבוחרים מסביב לשאלות הציוניות המתגשמת ופתחה בהסברה נרחבה בין המוני השוקלים למען הסיסמאות והרעיונות, אשר מצאו את ביטויים בהחלטות מועצת ה„התאחדות", שהתקיימה ביולי 1921 בלבוב. הבחירות לקונגרס נהפכו בפעם הראשונה בתולדות הציונות במזרח־גליציה למשאל־עם על שאלות־היסוד של הציוניות, שבו השתתפו אלפי בוחרים. ההתענינות בבחירות לקונגרס ובתוצאותיהן גברה מדי יום ביומו והגיעה לידי שיאה עם התקרב מועד־הבחירות לקונגרס. גליציה המזרחית היהודית, זו שבין הנהר סאן לבין הנהר זברוטש, היתה ביום הבחירות כמרקחת וציפתה לתוצאות המערכה, שבה נאבקו זו עם זו רשימת הציונים הכלליים, רשימת ה„התאחדות" ורשימת „בלתי תלויים".

בראש רשימת הציונים הכלליים עמדו ד"ר ליאון רייך, ד"ר גרשון ציפר וכל יתר האריות שבחבורה. ברשימת ה„התאחדות" הופיע במקום הראשון ד"ר מאקס בינענשטוק. ברשימת הציונים הכלליים הוצגה מועמדותם של ותיקי התנועה הציונית, אשר שערותיהם הלבינו בעבודה ציונית של דור שלם. ברשימת ה„התאחדות" עמדו לבחירה אנשים צעירים, רובם בלתי ידועים לקהל הרחב, בחלקם גם ללא עבר ציוני מובהק ובלבם לוהטת רק הכמיהה לשינוי ערכין לכל אורך החזית של ההגשמה הציונית. הציונים הכלליים נהנו במערכת הבחירות במידה רבה מתמיכתה של העתונות הציונית היומית („חווילה" ו„טאגבלאט"), בה בשעה שלרשותה של ה„התאחדות" עמד רק שבועון צנום („דאס פרייע ווארט"). בתנאים אלה יש לראות את תוצאות הבחירות לקונגרס הי"ב (14 מנדטים לציונים הכלליים, 9 ל„התאחדות" ו־1 ל„בלתי תלויים") כנצחון משכנע לרשימת ה„התאחדות". נעשו אמנם תוך כדי מהלך הבחירות כל מיני נסיונות, כדי „לתקן" את התוצאות גם ע"י תחבולות ותעלולי־סלוף שונים, שאירעו במקומות שונים (כגון בסטניסלב וכו') וגם ע"י החלטת ועדת־הבחירות הארצית לשנות באופן שרירותי את המודוס לקביעת המודד לחלוקת המנדטים, שההד שלה הגיע עד לאולם־הישיבות של מליאת־הקונגרס, בעקב ערעור, שהוגש ע"י ה„התאחדות". אבל כל הנסיונות הללו עלו בתוהו ולא היה בהם כדי לשנות את התמונה היסודית, שלפיה עלה בידי ה„התאחדות" לרכז מסביבה 42,9 אחוז מכלל המצביעים ולהשיג 37,5 אחוז מ־24 המנדטים, שעמדו אז לחלוקה.

תוצאות הבחירות לקונגרס הי"ב היו בעצם מבחן כוחות ראשון בקנה מידה ארצי בגליציה המזרחית. מבחן זה שימש בצדק מקור־עידוד ל„התאחדות" ולהנחיל לה את ההרגשה, שבמערכה זו ידה היתה על העליונה. משלחת ה„התאחדות" ממזרח־גליציה נסעה לקונגרס מתוך הכרה, שמאחוריה תנועה, שהוכיחה את כושר פעולתה ושמוכנה להיענות לכל קריאה, לכשתבוא. בראש המשלחת עמד ד"ר מקס בינענשטוק. אליו נלוו ד"ר חיים אבנר (טשורטקוב), צבי הלר, ד"ר מרדכי ויול, ד"ר אברהם זילברשיין, ד"ר שמעון לוסטיג (דרוהוביץ), יונה רוזנצווייג, חיים רינגלבלום (קולומיה) והלל שפינדלר.

המשלחת ממזרח־גליציה היתה לפי מספר חבריה השלישית בסיעת ההתאחדות העולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון". סיעה זו מנתה 69 ציר בקונגרס

(פולין 19, רוסיה הסובייטית 18, גליציה המזרחית 9, ארץ־ישראל 4, לטביה 3, פליטי־אוקראינה שבגליציה 1, צ'כוסלובקיה 1, הרשימה המרכזית של הפדרציה 2, הארצות אוסטריה, ליטה, רומניה, גליציה המערבית, גרמניה ואמריקה — כל אחת 2 צירים)[16]. מהם היו צירים מארצות, שבהן הופץ שקל־ה„התאחדות" ובהתאם לעקרון הפדראטיבי של בחירות נבדלות נתקיימו בהן הבחירות לקונגרס לחוד במסגרת הארגונית הפנימית של ה„התאחדות" ללא התערבות של מפלגות עוינות מבחוץ. קבוצה אחרת של צירים, הנמנים עם סיעת־ה„התאחדות", באה מארצות, שבהן לא הופץ מטעמים שונים שקל־ה„התאחדות" וחברי ה„התאחדות" במקום השתוו עם הציונים הכלליים בדבר חלוקה מוסכמת של המנדטים לקונגרס (פולין, גרמניה וגליציה המערבית). המשלחת ממזרח־גליציה היתה היחידה בסיעה, שהשיגה את המנדטים לקונגרס רק אחרי מלחמת בחירות חריפה, אשר בה ריכזה מסביב לרשימתה למעלה מתשעת אלפים קול מבין עשרים ואחד אלף, שהשתתפו אז בבחירות במזרח־גליציה בכלל[16]. תוצאות אלה היה בהן כדי להרים את קרנה של המשלחת ממזרח־גליציה ולהוסיף משקל להופעותיה בסיעה. יושב ראש המשלחת ד"ר מאקס ביננשטוק נבחר להנהלת הסיעה ביחד עם החברים קפלן, שפרינצק, ד"ר קצנלסון, ד"ר ח. טרטקובר, גורפינקל, אייגס, ולטש והנש[17]. מטעם המשלחת נבחרו לועדת הארגון של הקונגרס ד"ר זילברשיין, לועדת ההתישבות ד"ר לוסטיג, לועדת העליה ד"ר אבנר ושפינדלר, לועדה לקרן היסוד רוזנצווייג, לועדה לקרן קיימת ד"ר ויזל, לועדה הפוליטית ד"ר בינשטוק ולועדה המתמדת הלר[18]. חלוקת תפקידים זו במשלחת העידה שחבריה ידעו לתפוס את מקומם הנאות במנגנון המסובך של הקונגרס הי"ב.

ד"ר מ. ביננשטוק נשא בקונגרס נאום על שאלות החינוך. בלי לעסוק כאן בפרטי הבעיה, שבהם נגע ביננשטוק מתוך קירבה לנושא בתור מחנך, אין להתעלם מהמגמה העקרונית, שבחותמה היו טבועים דברי־הנואם האופייניים לרוח־התנועה, שבשמה הופיע. לדידו של ביננשטוק

„חינוך פירושו שינוי־ערכין רוחני, מהפכה רוחנית. הוה אומר: לא רק מה שלומדים מתוך עיון בספרים ולא רק כמות ידיעות בעלות ערך מסוים הנקנות ע"י בן־אדם בעבודה מאומצת. המדובר הוא בהבראה רוחנית או יותר נכון בשיקום מחדש של חיי־הרוח... בית הספר בכללו מן הדין שייבנה על יסודות של עבודה עצמית במובנו הרחב ביותר של מושג זה. אולם בדברי על המהפכה הרוחנית אינני מתכוון רק לכך: בית־הספר מן הדין, שיחנך את הנוער שלנו לחירות, שינחיל לו ערכי חופש ומוסר לאומי. מתפקידו לחנך את הצעיר לבן־אדם עם אידיאלים חדשים, עם כוחות רוחניים רעננים... אנו חייבים להביא בחשבון, שיבואו גם כשלונות. אף לקראתם יש לחנך את הדור הצעיר. הוא חייב לסגל לעצמו את האידיאל הלאומי לא רק מבחינה חיצונית, לא רק ללמוד את השפה העברית, אלא מן הדין, שהציונות תהיה לו גם לחוויה פנימית, שעקרון־החלוציות האמיתי יהווה את אחד מהיסודות העיקריים של החינוך הלאומי... לרשת בתי־הספר העבריים הלאומיים בארצות־הגולה יש מבחינתנו ערך לאומי, סוציאלי ופוליטי... רשת בתי־הספר

תמלא רק אז תפקיד חיוני וחשוב, כשתחול בה התפתחות נוספת גם בכיוון סוציאלי...״[19].

בדברים אלה על הכיוון הסוציאלי של החינוך, על עקרון־החלוציות שבו ועל המהפכה הרוחנית העומדת להתחולל בלב־הצעיר, ביטא ביננשטוק את מיטב מאווייה של התנועה בכל השטחים.

לפני הקונגרס ה־12 וגם לאחריו התקיימה בקרלסבד הועידה העולמית השניה של ה„התאחדות״, בה נידונה בהרחבה פרט לבעיות השוטפות שאלת הפרוגרמה, שלא פסקה להעסיק את התנועה מאז ועידת פראג, בלי שמצאה את פתרונה. הפעם, שלא כמו בועידת פראג, השתתפו נציגי מזרח־גליציה בדיונים הפרוגרמתיים, שהתנהלו מסביב לתזיסים של מרטין בובר ותרמו את חלקם בבירורים מתוך השענות על ההחלטות הפרוגרמתיות, שנתקבלו בועידה השניה של ה„התאחדות״ בלבוב. הועדה הפרוגרמתית, שנבחרה בועידה ושהורכבה מהח״ח ולטש, גרפונקל, שפרינצק, ד״ר פוקס, קפלן, איגס, לנדויאר וביננשטוק, ישבה על המדוכה שעות רצופות, בלי להגיע לידי החלטה מוסכמת ולא נשאר לה איפוא שום מוצא אחר, אלא להציע לדחות את ההחלטה הסופית בענין זה עד לועידה הבאה.

בקונגרס ה־12 השתתפו מלבד ה„התאחדות״, שהיתה הסיעה הגדולה ביותר באגף העבודה„ סיעת „פועלי־ציון״ (15 ציר), סיעת „צעירי־ציון״ מארצות מזרח־אירופה (מזרח־פערבאנד) (18 ציר) וקבוצה ציונית־סוציאליסטית מרוסיה הסובייטית (צ. ס.) (13 ציר). חלק מקבוצה זו (צ. רוזנשטיין, י. חפץ ומ. לכטמן) בדרכו לקונגרס השתהה בלבוב ונפגש עם נציגי ה„התאחדות״ בגליציה המזרחית (מלצר וויזל) לשם חלופי־דעות ואינפורמציה הדדית. בשיחות אלה התברר, שקיימים אמנם חלוקי דעות רציניים בין הצדדים בהרבה שאלות, אבל ברצון טוב לא מן הנמנע הוא להגיע לידי לשון משותפת. הוסכם להמשיך בשיחות אלה בשעת הקונגרס. אולם אוירת הקונגרס המתוחה לא היתה נוחה לקיום השיחות, ובמשך הזמן, עקב השתלשלות הענינים בתנועת העבודה הציונית, ירדו לגמרי מעל הפרק.

עם שובם של צירי־הקונגרס מקרלסבד התחילו כרגיל בעונת הסתיו והחורף תאי־התנועה למיניהם בכל אתר ואתר בפעולתם המוגברת בענפי־העבודה השונים. המתיחות, שנוצרה עקב הבחירות לקונגרס טרם פגה. אמנם עדיין עמד בתוקפו שווי־המשקל של יחסי־הכוחות, שהושג באביב 1921 בועידה הציונית הארצית עם בחירתם של ד״ר ליאון רייך כיושב־ראש של האכסקוטיבה הציונית הארצית וצבי הלר כמזכירה הכללי. לועידה זו קדמה אפילו מלחמת־בחירות קלה. אולם מלחמת־בחירות זו לא היה בה כדי להטיל צל על מהלך הועידה ועל ההסכם, שהושג בה. לא כן מלחמת־הבחירות לקונגרס. זו השאירה רושם בל־יימחה על המשתתפים במערכה. הציונים הכלליים החלו להתחקות על שרשי הכשלון שנחלו. במקום לפשפש במעשיהם ולחפש את סיבות תבוסתם גם בגורמים אובייקטיביים, שאין מנוס מהם וגם בשיטות עבודתם השטחיות, מצאו את האשם במזכיר הכללי ובשמוש בלתי־חוקי, כביכול, בסמכויותיו האדמיניסטרטיביות לרעת הציונים הכלליים ולטובת ה„התאַחדות״ לפני הבחירות ותוך כדי ביצוען. כמובן, שלא היה כל שחר להאשמות אלו. אולם הן הספיקו להרעיל את האוירה מסביב ולהביא לידי התפטרות המזכיר הכללי מתפקידו ולשינוי הרכבה של נשיאות האכסקוטיבה הארצית.

ד.

בינתיים הלך המצב בארץ והחמיר. שערי הארץ עדיין היו נעולים בפני העליה בתוקף הגזרה מ־3 ביוני 1921. אולם מצב זה לא היה בו כדי להרפות את ידי הבונים. אורות התחילו להבהיק בעמק יזרעאל. מקץ הקונגרס הי״ב הונחו היסודות לשני המגדלורים של תנועת־העבודה הארצישראלית: עין־חרוד ונהלל. פצעי הפירוד במחנה הציוני בארצות הברית, שנתהוו עקב פרישת קבוצת ברנדייס, טרם הגלידו. הענינים בהסתדרות הציונית היו יגעים. אין להיפלא, איפוא, אם תנועת „החלוץ״ עמדה במצב דברים זה בציונות בסימן ירידה מתמדת בכל העולם וגם בגליציה המזרחית.

הסתדרות „החלוץ״ בגליציה כולה (המזרחית והמערבית כאחת) מנתה לא יותר מ־410 חלוצים, שהיו מאורגנים ב־28 קבוצות־הכשרה (לפי ספירה, שנערכה בסוף 1922). ממדי־מפעל־ההכשרה הורחבו, אמנם, במקצת. מרכז „החלוץ״ קווה לסדר מספר ניכר של חלוצים במקומות עבודה שונים בגליציה ובמיוחד אצל בעלי־אחוזה יהודיים. סודרו גם קורסים לנגרות על יד המכון הטכנולוגי בלבוב. מרכז „החלוץ״ התכונן לגשת לבניית בית־החלוצים בלבוב ולבצע את עבודת הבנין כולה ע״י חלוצים עצמם, כדי לאפשר להם ע״י כך את ההתמחות בעבודת הבנין[20]. ביצוע תכנית זו היה מותנה בסיועה הכספי של „עזרה״, המוסד המרכזי למימון מפעלי „החלוץ״ בגליציה, שבראשו עמד אז שמאי קולקר, מפליטי אוקראינה, שנשאר באופן ארעי בלבוב ורכש לו במשך זמן קצר עמדת־אימון בתנועת ה„התאחדות״ במזרח־גליציה כעסקן מסור וגם כאדם, שהגה את מחשבת התנועה והשתתף בעתונות המפלגתית. כל ההכנות הללו נעשו, למרות התכוונות פעולת „החלוץ״, מתוך תקוה לעליה גדולה, שבוששה עדיין לבוא.

האופק המדיני התחיל בינתיים להתבהר והסיכויים לחידוש העליה הלכו וגדלו. ביולי 1922 הגיעה הידיעה על אישור המנדט ע״י חבר־הלאומים ועוררה גל של שמחה בארץ ובתפוצות הגולה. בסימן של תקוה לחידוש העליה ולהתגברות על הקשיים הפוליטיים, שנערמו בדרך להגשמת הציונות, נתכנסה בברלין הועידה העולמית השלישית של ה„התאחדות״ ב־10—17 באבגוסט 1922. בועידה לקחה חלק משלחת ממזרח־גליציה המורכבת מהחברים הלר, ד״ר ויזל, י. רוזנצויג וד״ר מלצר. בנשיאות הועידה השתתף מטעם המשלחת הלר. מחברי המשלחת נבחרו לועד הפועל של ה„התאחדות״ העולמית צ. הלר ולמשרד הראשי — ד״ר ויזל[21].

ועידה זו, שלא כמו הועידות הקודמות בפראג ובקארלסבד, החליטה סוף סוף לקבל פרוגרמה, המחייבת את התנועה בכל רחבי העולם. פרוגרמה זו, שליוותה את התנועה בכל דרכיה עד לועידת האיחוד בדנציג, היו בה משום מיצוי תוכן התנועה על מקורותיה ושורשיה והתווית־דרכה לעתיד. וזו לשונו של סעיף־היסוד:

„ה.התאחדות׳ (‚הפועל הצעיר׳ — ‚צעירי־ציון׳) כתנועה המאוחדת של צבור־הפועלים בארץ־ישראל ושל השכבות העממיות העובדות והחותרות לעבודה בגולה שואפת ללכד את כל היהודים העובדים עבודה גופנית או רוחנית וכמו כן את כל אלה, שחותרים לחיי־עבודה למען ההפרה במטרה המשותפת — השחרור הלאומי והסוציאלי של העם העברי — ולמען פעולה ומלחמה משותפת להגשמת מטרה זו[22].

הפרוגרמה הברלינאית מגדירה כהנחת־יסוד להשגת מטרה זו:

„הקמת חברה עברית עובדת וחפשית בא״י כמרכז לאומי על יסודות של משק שיתופי סוציאליסטי חפשי מכל צורה של ניצול והחדור תרבות־עבודה עברית; חידוש חיי־האומה בארצות־הגולה על יסודות של עבודה פרודוקטיבית ומשוחררת מניצול כלשהו, של אוטונומיה לאומית ושל תרבות עברית״[22].

כדי להבטיח הגשמת הנחה זו הלכה למעשה יש כורח בתנועה חלוצית חזקה, המשמשת מקור לא אכזב לעליה מתמדת, בפיתוח ההתישבות העובדת בא״י (ע״י ביצור העמדות הכלכליות והסוציאליות, נקודות ההתישבות, אגודות הצרכנים ומוסדות דומים של תנועת הפועלים) ובהתארגנות פוליטית של העם העברי בגולה, בהבראתו הסוציאלית ובשיקומו הכלכלי (ע״י חיזוק עמדות העובדים בגולה בעזרת קואופרטיבים ואגודות מקצועיות, הגנת העובדים בפני כל צורה של ניצול ולחץ, ארגונם למען מלחמה פוליטית וכלכלית והבטחת פעולתה והשפעתה הפוליטית של התנועה בכל המוסדות המייצגים של תנועת־הפועלים היהודית, של הציונות, של האוטונומיה וכמו כן במוסדות המחוקקים הכלליים של המדינה)[22]. לבסוף הפרוגרמה, שאושרה ע״י הועידה מצהירה התנועה, כי דרך־הפעולה הננקטת על ידה מהווה גם את הצורה היחידה הריאלית להשתתפותו של העם העברי במלחמתה של כל האנושות העובדת למען שחרורה — מלחמה, שבה התנועה מזדהה עם כל המנוצלים והמדוכאים מבחינה סוציאלית ולאומית כאחת[22].

המשרד הראשי של ה„התאחדות״ פרסם עם תום הועידה כרוז לתנועה העולמית. באחת מפסקאותיו העיקריות נאמר:

„לאומיות וסוציאליזם — כסיסמה שאינה ניתנת לחלוקה; שחרור לאומי וסוציאלי — כתהליך אחיד ובלתי־ניתן לחלוקה — זה היה הקו המנחה של הדיונים הפרוגרמתיים בועידה זו... במלים מעטות אבל ברורות סיכמה הועידה את תכנית־עבודתנו: הקמת חברת־עבודה עברית בא״י על יסודות סוציאליסטיים; חידוש חיי־האומה בגולה על יסוד עבודה פרודוקטיבית ומשוחררת, אוטונומיה עברית ותרבות עברית. בכגון אלה נבחנות מטרות־התנועה. זהו המגדלור המאיר את דרך־הגשמתנו הקשה: דרך העבודה החינוכית בעם; דרך הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי; דרך המעשה החלוצי וההגשמה העצמית;... הועידה הגדירה באופן בולט את יחסנו לתנועת־הפועלים העולמית. הודענו קבל עם ועדה, כי ע״י המלחמה לשחרורנו הלאומי והסוציאלי אנו לוקחים חלק גם במלחמה הכללית של האנושות העובדת לשחרורה״[23].

המגמות הלאומיות והסוציאליסטיות, אשר מצאו את ביטויין בכרוז זה, עוררו הד ברחבי התנועה ונתקבלו כקריאה ההולמת את תוצאות הדיונים בועידה, אשר אלפי חברים ציפו להן בכליון נפש ובקוצר רוח. שליחי התנועה ממזרח־גליציה, אשר השתתפו בעבודות־הועידה חזרו הביתה עם סיומה מתוך הרגשה, כי אכן עם קבלת הפרוגרמה הברלינאית הושם קץ לתוהו ובוהו הרעיוני, ששרר בתנועה וניתן לה מצפן, שבעזרתו תוכל לכוון את ההסברה בעל פה ובכתב, שתינתן על ידה וכן לכלכל את מעשיה בשדות־פעולתה השונים.

ה.

בשובם לגליציה המזרחית נתקלו צירי הועידה בקלחת הבחירות לסיים (בית־הנבחרים) הפולני. הבחירות עמדו להיערך ב־5 בנובמבר 1922 על יסוד החוקה החדשה, שהוחלט עליה בסיים המכונן, אשר עם קבלת החלטה זו גמר את תפקידו התחוקתי. צירי הועידה טרם הגישו לתנועה דו״ח מלא על הדיונים וההחלטות של ועידת ברלין ואף לא הספיקו להכנס בעבי הקורה של השאלות, שנתעוררו בועידה העולמית ושמצאו במידה מסויימת את פתרונן בהחלטות שנתקבלו. בפרוגרמה הברלינאית היה משום נסיון לחלץ את התנועה מהמבוך, אולם היא היתה רק מעין מסגרת רעיונית, שכדי לקיים את התקוות, שרבים תלו בה, מן הדין היה למלאותה תוכן. היה כורח בעשייה רבה כמעט בכל שטחי הפעולה, כדי לקדם את התנועה ולהוציא אותה מהקפאון. בראש וראשונה עמדה הדאגה להכנת מחנה החלוצים על מנת שיהיה מוכן להעפלה בבוא השעה והפעמונים יצלצלו ויבשרו את מועד חידוש העליה. הפרודוקטיביזציה של המוני בית ישראל גם בגולה היתה אף היא מן התפקידים הדחופים, שועידת ברלין העמיסה על שכמי התנועה, כדי להפכה מסיסמה גרידא לדבר שיש לקיימו יום־יום הלכה למעשה, ע״י חרישה עמוקה בשדה המציאות היהודית הדוויה.

אולם כל שטחי פעולה אלה נדחקו לפי שעה לקרן־זוית. התנועה נאלצה בעקב ההתפתחות הפוליטית במדינת פולין לעשות מפנה חד לקראת המאבק לעיצוב דמותה של נציגות יהודי גליציה המזרחית בסיים הפולני. התנועה לא ראתה את עצמה פטורה ממאבק זה גם בתוקף הפרוגרמה הברלינאית, שחייבה את השתתפות שליחי התנועה במוסדות המחוקקים של המדינה וגם בתוקף המסיבות הפוליטיות המיוחדות, ששררו אז בגליציה המזרחית. שאלת זיקתה הטריטוריאלית של גליציה המזרחית לפולין טרם נפתרה. המעצמות הגדולות, שבידן היתה נתונה ההכרעה בענין זה, עדיין לא קיבלו החלטה סופית בשאלה זו והוסיפו לשקול אותה לכאן ולכאן. במצב דברים זה העדיפה האוכלוסיה האוקראינית במזרח־גליציה להחרים את הבחירות, באשר ההשתתפות בבחירות לסיים הפולני כמוה כהכרה ברבונות פולין על מזרח־גליציה וכצעד העלול לגרום נזק פוליטי לאוקראינים בשאלה שטרם הוכרעה.

נוכח עמדה זו של האוקראינים לבחירות לא קלה היתה ההכרעה, שלפניה עמדו יהודי מזרח־גליציה. לאור החרמת הבחירות לסיים הפולני ע״י האוקראינים השתתפותם של יהודי מזרח־גליציה בבחירות עלולה היתה להתפרש (וכך גם למעשה נתפרשה ע״י הצדדים הנוגעים בדבר וע״י דעת הקהל בעולם) כתמיכה בעקיפין בעמדת פולין בזירה הבינלאומית בשאלת מזרח־גליציה. ברור היה, שהשתתפות יהודי מזרח־גליציה בבחירות קשה היה ליישבה עם התחייבותם המוצהרת לעמדה נייטרלית בסכסוך הפולני־האוקראיני בדבר עתידה הפוליטי של מזרח־גליציה. מאידך גיסא, לפי ידיעות ממקורות מהימנים, עמדה מועצת שגרירי המעצמות הגדולות בפריס להחליט בקרוב על סיפוחה של מזרח־גליציה לפולין. במסיבות אלו נראתה בעיני רבים המשכת קו הנייטרליות ע״י יהודי מזרח־גליציה ובעקבותיה ההימנעות מהשתתפות בבחירות לסיים הפולני כפוליטיקה דונקישוטית, שאין לה אחיזה במציאות. התנאים הפוליטיים בשלהי 1918, שבהם הוחלט על

נייטרליותם של יהודי מזרח־גליציה, נשתנו תכלית שינוי ואינם דומים כלל וכלל לתנאים שבשלהי שנת 1922. עם שינוי האַקלים הפוליטי באירופה, נשתנו ממילא גם כמה מיסודות המדיניות בגליציה המזרחית.

לעומת הטוענים להתאמת המדיניות היהודית למציאות כמו שהיא ולא לעקרונות מופשטים היו אחרים, שטענו, כי אין להתוות את המדיניות של עמים שונים, החיים על טריטוריה אחת, לפי חשבון של קוניונקטורה חולפת, אלא לפי חשבון היסטורי מרחיק ראות. אין להמשיך במסורת, שלפיה שימשו היהודים כלי־שרת בידי המיעוט הפולני לדיכוי פוליטי של הרוב האוקראיני ולעתים אף לניצולו הכלכלי. מחיר הדמים, ששילמו היהודים בארצות שונות, משנאלצו לשמש בתפקידים מאוסים כגון אלה, מן הדין שישמש אזהרה חמורה. משום כך יש להקפיד בשמירת הנייטרליות גם להבא.

התלקח ויכוח מר, אשר החריף בשל חילוקי הדעות בשאלה זו, שנתגלו בין חברי האכסקוטיבה הציונית בלבוב. חברי ה„התאחדות" שביניהם היו בדעה, שיש לשמור על עמדתם הנייטרלית של יהודי מזרח־גליציה גם במקרה, שיוחלט בחיוב על השתתפות היהודים בבחירות לסיים. לדעתם ניתן לנמק החלטה מעין זו בכורח לנצל את הבמה הפרלמנטרית של הסיים הפולני, כדי להגן על יהודי מזרח־גליציה המופקרים, בלי לקבוע מסמרות בשאלות עתידה הפוליטי של הארץ. על כל פנים שימשה ה„התאחדות" בתקופה זו במידה מסוימת כוח, הבולם את תהליך ההתקרבות לפולנים. מיעוט שבין חברי ה„התאחדות" טען להסתלקות מהבחירות לסיים בכלל בשל המצב המתוח בתנועה הציונית העולמית, המחייב ריכוז כל הכוחות מסביב למשימה העיקרית של הגשמת הציונות. בודדים מבין הציונים הכלליים (ריגל ואחרים) הצטרפו לטענה זו. אבל הרוב באכסקוטיבה הציונית בלבוב, שעליו נמנו גם רוב חברי ה„התאַחדות", הכריע את הכף והחליט על ההשתתפות בבחירות לסיים מתוך הודעה, שאין לראות בהחלטה זו סטייה מדרך הנייטרליות של יהודי מזרח־גליציה בסכסוך הפולני־האוקראיני, כל עוד הבעיה לא הוכרעה בזירה הבינלאומית. הוסכם, כי שליח מיוחד של האכסקוטיבה ייפגש עם נציגי האוקראינים בווינה וינסה להסביר להם את טיב ההכרעה של האכסקוטיבה, מתוך הדגשה, שאין לראות בה משום נסיון לסטות מהנייטרליות המוצהרת של יהודי מזרח־גליציה ושמנוכחותם של צירים יהודיים ממזרח־גליציה בסיים הפולני עלולה להפיק תועלת גם האוכלוסיה האוקראינית ממזרח־גליציה. צעד זה נגנט, כדי לפייס במקצת את האוקראינים המרוגזים וגם כדי ליצור „אליבי" פוליטי, במידה שבמהלך המאורעות הפוליטיים, שהיו עדיין לוטים בערפל, יתברר הצורך ב„אליבי" שכזה.

מערכת הבחירות לסיים הפולני, שבה השתתפה בפעם הראשונה גם יהדות מזרח־גליציה, עברה מתוך עירנות ומתיחות כללית, אם כי אין להשוותה לאותה סערת הרוחות, שנתעוררה עם הבחירות הראשונות הכלליות לפרלמנט האוסטרי ב־1907. בבחירות לסיים ולסינאט הפולני השיגו היהודים 20 מקומות ב„סיים" ו־8 מקומות בסינאט ברשימה משותפת של כל המעוטים הלאומיים החיים בגבולות הריפובליקה הפולנית (אוקראינים, יהודים, גרמנים, רוסים לבנים, רוסים וכו') פרט לגליציה המזרחית, שבה האוקראינים החרימו את הבחירות מטעמים, שעליהם כבר עמדנו לעיל. משום כך נאלצו היהודים במזרח־גליציה להשתתף בבחירות ברשימה מיוחדת

והשיגו הודות להחרמת הבחירות ע"י האוקראינים 14 מנדטים לסיים ו־4 לסינאט. מהם נפלו בחלקה של ה„התאַחדות" 2 מקומות בסיים (הלר וד"ר זילברשיין) ו־1 בסינאט (ד"ר בינגשטוק). למעשה הגיעו ל„התאחדות" 3 מנדטים לסיים בהתאם למה שהוסכם בין הצדדים עוד לפני מועד הבחירות. אבל הציונים הכלליים הפרו את ההסכם, באשר ראו אותו כבלתי־מוצדק מבחינת ההישגים, שאין בהם כדי להצדיק נציגות כה מופרזת, לדעתם, של ה„התאחדות" בסיים.

שלושת הצירים לסיים ולסינאט מגליציה המזרחית יחד עם א. לוינסון, שנבחר לסיים מרשימת בלוק המיעוטים הלאומיים בווהלין, הקימו בראשית פתיחת המושב הראשון של הסיים את הפרקציה הפרלמנטרית של ה„התאחדות" בסיים ובסינאט הפולני במסגרת ה„קולו" היהודי, שהיה בבחינת הנציגות הפרלמנטרית הכללית של יהודי פולין בבתי־המחוקקים הפולניים, אשר עליה נמנו 46 צירים לסיים ולסינאט. בנשיאות ה„קולו" השתתף א. זילברשיין מטעם סיעת „התאחדות". הפרקציה רואה את עצמה כנציגות היחידה של העובדים היהודים בסיים הפולני. על יד הפרקציה הפרלמנטרית הוקמה מזכירות, שמתפקידה היה לטפל בענינים השוטפים ולהכין את החומר, שאליו יזדקקו הצירים בעבודתם הפרלמנטרית. בועדת־העבודה ובועדה לעבודות ציבוריות שעל יד הסיים השתתף מטעם ה„התאחדות" צבי הלר, בועדה לשיקום ובועדת התקנון ד"ר א. זילברשיין ובועדה לסעד סוציאלי א. לוינסון[24].

תוצאות הבחירות לסיים ולסינאט הפולני וכניסתם של 4 נציגי ה„התאחדות" לבתי המחוקקים במדינת פולין עוררו הד רחב בתנועה בפולין ובחוץ לארץ ונתקבלו על ידה כבשורה, אשר יש בה כדי להעיד על הרחבת השפעתה של התנועה ועל האפשרויות הרבות הגנוזות בהרחבה זו. לדעת רבים, נפתחו עתה מחדש סיכויים לזינוקה של התנועה לקראת כיבושים נוספים בשדות־עשייה השונים, שהיו עד כה חסומים בפניה. המשרד הראשי של ה„התאחדות" בברלין כינס במקום מושבו ישיבה מיוחדת, כדי לדון בשאלות המתעוררות עם הקמת נציגות פרלמנטרית של ה„התאחדות" בסיים הפולני ובאחרונה גם בבתי־הנבחרים של ליטא ולטביה. בישיבה, בה השתתפו א. לוינסון וד"ר זילברשיין, צירי הסיים מפולין ומגליציה וגם ד"ר הלמן מלטביה, נתקבלו ההלטות הנוגעות לפעולתם של צירי הסיים הנמנים עם ה„התאחדות" ולשאלות הטכסיסיות השונות, שנתעוררו בקשר עם עבודתם הפרלמנטרית. הוחלט על הקמת ועדה מיוחדת לטיפול בעבודה הפוליטית והכלכלית בארצות הגולה, שבראשה יעמוד ד"ר הלמן[25]. בישיבת הועד הפועל העולמי של ה„התאחדות", שהתקיימה חדשים אחדים אחרי כן, הוחלט ש„הועד הפועל רואה בכיבוש עמדות פרלמנטריות בארצות מספר של מזרח־אירופה התחלה של פעולה פוליטית עצמאית של ה„התאַחדות' ומדגישה את הכורח בהקמת איגוד בינפרלמנטרי של הצירים לבתי־המחוקקים בכדי ללבן ולקבוע את דרכי הפעולה הזו"[26]. החלטה זו מעידה על החשיבות הרבה, שייחסה אז התנועה העולמית של ה„התאחדות" להישגים בבחירות לסיים ולסינאט, אשר הושגו בפולין בכלל ובגליציה המזרחית בפרט.

ההרגשה, כי עם תוצאות הבחירות לסיים נפל דבר בתנועה, שיש להשתמש בו, כדי לחזקה מבפנים ומבחוץ, שררה גם בועידה הארצית השלישית של מפלגת־

העבודה הציונית „התאחדות" בגליציה המזרחית, שהתקיימה ב־24—27 בדצמבר 1922 בלבוב. בועידה זו השתתפו מטעם המשרד הראשי של ה„התאַחדות" ד"ר א. קצנלסון ומטעם מרכז ה„התאחדות" בפולין יהודה אייגס. לועידה באו למעלה מ־80 ציר מ־52 מקומות. בועידה, שנפתחה ע"י ד"ר ק. שורץ, מסר הלר דו"ח מהפעולה, שנעשתה ע"י המוסכמות בתקופה בין ועידה לועידה לועידה בציינו את גידול המפלגה וחדירתה לעשרות מקומות חדשים מתוך הבלטת השפעתה ההולכת וגדלה של המפלגה בכל שטחי החיים הציבוריים. בויכוח הכללי, שהתנהל בעקבות הדו"ח, היה דיון מפורט על הפעולה הפוליטית, שהמפלגה תפתח להבא, לאחר שתוצאות הבחירות לסיים הטילו עליה אחריות־יתר לגבי המוני העמלים היהודיים. אחרי שמיעת הדו"ח והויכוח עליו הרצו ד"ר נטע בריסטיגר, ד"ר נ. מלצר, ש. קולקר, י. רוזנצויג, י. פורמן וד"ר י. ביקלס הרצאות מפורטות על שאלת הפרוגרמה, על הפעולה הכלכלית־סוציאלית והתרבותית וכמו כן על בעיות העליה והחלוץ ועל העבודה בקרן היסוד. לבסוף בחרה הועידה בועד פועל חדש ובנשיאות המורכבת כדלהלן: ד"ר בריסטיגר, ד"ר שורץ, רייזר, ד"ר מלצר ומנחם גלרנטר (מזכיר כללי).

אופייניות להלכי־הרוח, שהשתררו אז בתנועה היתה העובדה, שבעתונות המפלגה („ארבעטס־פאַלק" בברלין ו„פאַלק און לאנד" בורשה) זכו לפרסום רק החלטות הועידה הנוגעות לעבודת־ההווה בכלל ולפעולה המדינית בפולין בפרט וכן ההחלטות הפרוגרמתיות, שהיו אף הן במידה רבה כרוכות בבעיות „הפוליטיקה הארצית". כל יתר ההחלטות, העוסקות בשאלת העליה ו„החלוץ", בעבודה למען „קרן היסוד" וכן בפעולה הכלכלית הקונסטרוקטיבית והתרבותית, אף על פי שקדמו להן בועידה הרצאות מפורטות, נידונו לגניזה.

בהחלטות, שנתפרסמו אישרה הועידה בהתאם לפרוגרמה הברלינאית את ההשתתפות האקטיבית של ה„התאַחדות" בבחירות ואת הקמת הפרקציה הפרלמנטרית של ה„התאחדות" כנציגה היחידה של המוני העמלים היהודיים בפולין מתוך הדגשה, שבכל הבעיות העקרוניות, ובפרט בכל השאלות הסוציאליות והכלכליות, תנקוט הפראקציה עמדה עצמאית, תעמוד על משמר האינטרסים של הדמוקרטיה העובדת בכלל ושל המוני העובדים היהודיים בפרט ותנהג בכל הענינים האלה בהתאם לעקרונות המפלגה. הועידה אישרה את הקמת ה„קולו" היהודי בתור מסגרת, המאגדת בתוכה את כל הסיעות היהודיות בסיים ובסינאט לשם מלחמה משותפת להשגת זכויות לאומיות כמיעוט לאומי מוכר ע"י שלטונות פולין ולשם הגנה על היהודים מפני נחשול האנטישמיות, וכן תבעה להרכיב לאלתר מועצה לאומית יהודית כללית לגליציה המזרחית, אשר תשמש כמוסד עליון המחליט והמכריע בכל השאלות בעלות ערך לאומי כללי. בענין הפרוגרמה החליטה הועידה השלישית של ה„התאחדות" בגליציה המזרחית, כי היא עומדת על בסיס הפרוגרמה הברלינאית ורואה בה יסוד נאות לפיתוח־יתר של האידיאולוגיה של ה„התאחדות" מתוך הדגשת מקומה של עבודת־ההווה כחלק אינטגרלי של פרוגרמת־ה„התאחדות". לבסוף הביעה הועידה את דעתה, כי החלוציות על כל צורותיה מהווה אחד התנאים העיקריים להגשמת מרכז־העבודה העברי בא"י[27].

ההחלטה על „החלוציות על כל צורותיה" היתה מעין תשלום מס מילולי

לאידיאולוגיה המוצהרת של התנועה ובבחינת סרח העודף לכל יתר ההחלטות, שנתפרסמו בעתונות המפלגה ושבמרכזן עמדו השאלות הפוליטיות המקומיות של יהודי פולין בלבד. החלטות אלה ביחד עם ההחלטות, שנתקבלו בישיבת הועד הפועל העולמי של ה„התאחדות" ובועידה הארצית של ה„התאחדות" בפולין היה בהן כדי להעיד על הסכנות הנשקפות לתנועה בשל הזזת נקודת הכובד שלה מהעיקר לטפל, מהחזון להגשמת הציונות לתקוות־השוא, שנתעוררו עם ההישגים, שהושגו בבחירות האחרונות לסיים. ולכן ההתראה, כפי שבאה לידי ביטוי במאמרו של י. לופבן, שנתפרסם מעל דפי ה„ארבעטספאלק" סמוך לאחר הבחירות לסיים, היתה דבר בעתו. והרי קטעים אחדים:

„... קיימת סכנה, שהטפל ייהפך לעיקר ושהפוליטיקה המקומית בארצות השונות תעמיד בצל את נקודת הכובד של תנועת השחרור שלנו... הפוליטיקה המקומית שלנו בארצות השונות היתה ותהיה תמיד מעין מעגל־קסמים של מאבק בלתי־פוסק עם כוחות עוינים חזקים. זוהי מלחמת־מגן על אינטרסים יהודיים חיוניים ולכן אנו נאלצים לערוך אותה, בלי להביא אפילו בחשבון את תוצאותיה הסופיות. אבל דבר אחד הנו למעלה מכל ספק — נבצר ממנו לנתק את מעגל הקסמים הזה אפילו בכוח ההישגים הגדולים ביותר של הפוליטיקה שלנו בגולה... מתפקידנו לרכוש לא רק קולות, אלא גם לבבות ובעלי־ברית, שיצטרפו לתנועת השחרור שלנו. העבודה האקטיבית הפוליטית והכלכלית בגולה — זוהי החלטה פרוגרמתית של ועידתנו העולמית השלישית בברלין, שנשקלה יפה טרם שנתקבלה. אבל יחד עם זה אנו חייבים תמיד לזכור, כי החזית העיקרית במאבקנו היא לא ורשה ולא קובנה או ריגה, אלא חזית־העבודה בא״י... בלעדיה אין כל ממשות בכל נצחונותינו הפוליטיים בגולה... אל לנו לשכוח, כי הסיים שלנו, מרכז מדיניותנו, שאליו אנו חייבים להזרים את כל המרץ התוסס בתוך העם העברי — זוהי י ר ו ש ל י ם!"[28].

ו.

הפראקציה הפרלמנטרית של ה„התאחדות" ניסתה כבר בחדשים הראשונים להיכנסה לעבודה המעשית בסיים להעלות מעל דוכן הסיים בצורות שונות כמה מהבעיות הלאומיות והסוציאליות, אשר לפתרונן ציפו המוני העמלים היהודים ברחבי פולין. מההצעות הראשונות, שהוגשו לסיים עוד במאי 1923, היתה ההצעה להנהיג חובת לימוד של השפה העברית לתלמידים היהודיים בכל בתי־הספר העממיים, שבהם נהוג לימוד הדת העברית. ההצעה, שהוגשה ע״י הלר, ד״ר זילברשיין, לוינסון וחבריהם הוצעה לתקופת המעבר, כל עוד אין הממשלה מקימה בתי־ספר לאומיים למיעוט היהודי מתוך הסתמכות על התקדימים שנוצרו לפני מלחמת העולם הראשונה לגבי לימוד השפה האוקראינית לאוקראינים בבתי־ספר גליציאיים עם שפת הוראה פולנית ולגבי לימוד השפה הפולנית במלכות פולין בהרבה בתי־ספר עם שפת־הוראה רוסית. לימוד השפה העברית הוצע כלימוד חובה, אשר חל על כל התלמידים היהודיים בכל בתי־הספר העממיים והתיכוניים, בהם קיימת חובת לימוד הדת היהודית. לפי ההצעה מתמנים מורי השפה העברית ע״י השלטונות הממלכתיים הממונים על בתי־הספר על יסוד המלצת ועדי הקהלה היהודיים

במקומות הנוגעים בדבר. ההצעה מחייבת את משרד הדתות והחינוך הצבורי של ממשלת פולין להכין במשך זמן קצוב תכנית מפורטת ללימוד השפה העברית לכל הכיתות ולכל סוגי בתי הספר[29].

ההצעה השניה, שהוגשה לסיים אף היא במאי 1923, נגעה בנושא הקרוב במֻהותו לסוגיה, שבה עסקה ההצעה הראשונה. מגישי ההצעה תבעו, כי בית־הספר העממי היחיד בן ארבע הכיתות עם שפת ההוראה העברית בלבוב, הנתון לבעלותה של אגודת בתי הספר העממיים והתיכוניים היהודיים בלבוב, יועבר לרשותה של מדינת פולין ויוחזק להבא על ידיה, בהתחשב ברמתו הפדגוגי ובצורך החיוני, שיש בו, כפי שמעיד מספר התלמידים המבקרים בו[30].

מלבד ההצעות הנוגעות להוראת השפה העברית בבתי־הספר הממלכתיים במדינת פולין ניסו צירי הסיים של ה„התאַחדות" כבר בראשית מושב־הסיים הראשון להעלות מעל דוכן הסיים וועדותיו גם כמה מהבעיות הסוציאליות הכלליות הנוגעות לכל העובדים במדינה וכן שאלות, שבפתרונן מעוניינים במיוחד העובדים היהודיים, אם כי אינן נטולות ערך סוציאַלי אף לכלל העובדים. בדיונים על מהלך־העבודה בועדת־העבודה של הסיים הגן ד"ר זילברשיין על הדעה, כי יש להחליט על חוק־ביטוח כולל, שיקיף ביטוח מפני מחלות, נכות, תאונות־עבודה, זיקנה וחוסר־עבודה ולא על חוקים בודדים לכל סוג־ביטוח לחוד, כדי להימנע מחקיקת חוקים הסותרים לעתים קרובות זה את זה. לכן יש לחתור לקראת קודקס־ביטוח אחד. הועדה הסכימה אמנם באופן עקרוני להצעתו של זילברשיין. אולם עם זה החליטה לדון בכל חוק לחוד ולצרף את כולם לקודקס אחד רק במקרה, שהדבר יוצע ע"י הממשלה[31].

צבי הלר וחבריו הגישו הצעה דחופה בדבר הגשת הצעת חוק לסיים לביטוח העובדים בבתי־המסחר והפקידים העסוקים במשק הפרטי. סוגי־עובדים אלה נמנו על החוגים הכלכליים החלשים ביותר, מכיוון שלא היו מאורגנים באגודות המקצועיות, שהיו נתונות לחסותן של מפלגות אדירות, ולכן גם לא נהנו מהעזרה הרבה, שהוגשה ע"י הממשלה לעובדי המדינה ולאיגודים המקצועיים של העובדים עבודה גופנית. על הפקידים העסוקים במשק הפרטי, הבינוני והזעיר לא חלו החוקים הסוציאליים הנהוגים אז במדינת פולין[31]. בעלי ההצעה התכוונו עם הגשתה לשפר את מצבם של הפקידים היהודיים, אשר מרביתם עבדו במפעלים, שמחמת המספר הקטן של המועסקים בהם לא נהנו מהחוקים הסוציאליים, שהיו אז בפולין.

בד בבד עם הפעולה הפרלמנטרית בתוך כתלי ה„סיים" התנהלה מחוצה להם בכל פינות גליציה המזרחית עבודת־הסברה נרחבה על מאבקה הפוליטי של הפראקציה הפרלמנטרית „התאחדות" בסיים. בכל המקומות בערים ובעיירות נתכנסו עם תום המושב הראשון של הסיים אספות־עם, בהן סקרו צירי־הסיים הנמנים על ה„התאחדות" את המצב הפוליטי בפולין ומסרו דו"ח על פעולתה של הפראקציה הפרלמנטרית „התאחדות", שעליה להלחם לא רק נגד השלטונות, אלא גם נגד הפוליטיקה הפשרנית של באות־כוח הבורגנות בכלל ושל נציגי הציונים הכלליים בפרט[32].

עם מותו של ד"ר מ. בינשטוק בגיל של 42 שנה, סבלה הפראקציה הפרלמנטרית של ה„התאחדות" אבדה קשה, שלא קל היה לשאתה. התנועה תלתה תקוות רבות

בבינגשטוק בהבחרו לסינאט. אולם משהספיק לצעוד את הצעדים הראשונים בסינאט, לקחת חלק בהתיעצויות הראשונות של ה„קולו" ולהשתתף בבחירת נשיא הרפובליקה הפולנית — נפל למשכב, אשר ממנו לא קם עוד.

ז.

עם כל חשיבות עבודתה של הפראקציה הפרלמנטרית, שהיתה אז מקובלת על רוב התנועה, לא נתמצתה בכך פעולת ה„התאחדות". ה„התאחדות" בגליציה המזרחית פיתחה פעולה חיונית בכל יתר השטחים. כל העבודה בשטח העליה ו„החלוץ" עברה לידי חברי המפלגה והתנהלה על ידם. תנועת הנוער של „השומר הצעיר", שתפשה עוד בשנות 1920/21 מקום מרכזי בעליה וב„החלוץ", עמדה אז בסימן של ירידה. תנועת־נוער זו „הרכיבה על יסודות החלוציות והשאיפה הסוציאליסטית מאותה נטיה לרוחניות אכסצנטרית ולסמלים תלושים... אלה... שבאו לארץ ישראל, הביאו אתם אותה אלילות, שגרמה הרס פנימי בלתי־פוסק. יצרנו כאן בארץ מקומות־מקלט לרוחניות ולדתיות נפרזת"[33]. משבר רוחני זה, המתואר כאן, הביא את תנועת „השומר הצעיר" לידי שיתוק לא רק בארץ, אלא גם בגולה. נוכח מסיבות אלה לא ייפלא, אם הסתדרות „החלוץ" חיפשה אחרי מגע עם המפלגה וגם מצאה אותו. הסתדרות „החלוץ" בהדרכתה של מפלגת ה„התאחדות" הקיפה שכבות הגדלות וההולכות של נוער עברי עממי ושל פועלים והצליחה להקים כמה מוסדות־הכשרה שהתפתחו יפה מאד, למרות העדר סיוע כלשהו של מרכז „החלוץ" העולמי ושל מוסדות אחרים בחו"ל. אחרי נעילת הקונגרס הי"ג בקרלסבד הגיעה עדה מימון (פישמן) לגליציה וביקרה במשך כמה שבועות בסניפי „החלוץ" בהם התענינה במיוחד בהכשרת החלוצות. בשיחות־חברים עם קבוצות של ה„התאחדות" ו„החלוץ" עמדה בהרחבה על תפקידי ההכשרה החלוצית, על חיי הפועל בארץ בכלל ועל הפועלת העברית בפרט[34].

התרוצצות־מה היתה בכמה ישיבות של הועד הפועל של ה„התאחדות" במזרח־גליציה לרגל התכנסותו של הקונגרס הסוציאליסטי הבינלאומי בהאמבורג באביב 1923. המשרד הראשי של ה„התאחדות" שלח מכתב למזכירות הקונגרס הסוציאל־דיסטי בהמבורג ושיגר לשם משלחת המורכבת מהחברים ארלוזורוב, הלמן ופרידלנד, שמתפקידה היה לקשור קשרים עם חוגים סוציאליסטיים בינלאומיים. משלחת זו קיימה שיחות מספר עם מנהיגים אחראיים של תנועת־הפועלים הבינלאומית (ליאון בלום, ואן־קול ואחרים), שגילו התענינות מרובה בתנועת־ה„התאחדות" וקיבלו אינפורמציה ממצה על מהותה של התנועה והתפתחותה[35].

צעד זה של המשרד הראשי עורר תרעומת בקרב כמה מחברי הועד הפועל, שהעלו את השאלה באחת מישיבותיו מתוך טענה, כי המשרד הראשי לא היה מיופה־כוח לאחוז בצעד פוליטי מעין זה, כל עוד לא נתכנס הועד הפועל העולמי של ה„התאחדות", כדי לדון בשאלה או לכל הפחות כל עוד לא נמלכו בדעתם של נציגי המפלגות העיקריות בארצות השונות. ד"ר בריסטיגר ואחרים הציעו למחות לפני המשרד הראשי על הצעד הפוליטי הבלתי־רגיל הזה ולדרוש בירור כל השאלה מחדש בישיבה הקרובה של הועד הפועל העולמי של ה„התאחדות". המיעוט שבועד הפועל קידם בברכה את הצעד וראהו כהולם את הסעיף האחרון שבפרוגרמה

הברלינאית. המיעוט, שעמד להצביע בעד אישור כל פעולת המשרד הראשי בשאלה זו, היה מוכן לוותר על עמדתו זו ולהצטרף להצעה, שלפיה כל הענין יוסר מעל הפרק, בתנאי שהצעה זו תתקבל פה אחד ע"י כל המסובין. אחרי דין ודברים קשה הוחלט לבסוף להוריד את השאלה מעל סדר־היום של הישיבה מתוך הסכמה הדדית, כי למחייבים ולשוללים כאחד שמורה הזכות לעורר מחדש על דעתם הם את כל הבעיה במושב הקרוב של הועד הפועל העולמי של ה„התאַחדות". תקרית זו יש בה כדי להעיד, כי עם כל הרצון לשמור על אחדות התנועה ושלמותה ועם כל הנכונות לשתף פעולה בעבודה היומיומית, הרי גם אחרי ועידת־ברלין לא נעלמו חילוקי־הדעות בשאלות־היסוד של התנועה.

בינתיים הענינים בהסתדרות הציונית היו יגעים והתפתחו לא כשורה. בשל הפרת ההסכם בדבר חלוקת המנדטים לסיים עזבו חברי ה„התאחדות" את האכסקוטיבה הציונית הארצית והסתלקו מהתפקידים, אשר מילאו בה. למעשה האכסקוטיבה הציונית הארצית הפכה למוסד, אשר ייצג רק את מחצית התנועה. האוירה בתוך ההסתדרות הארצית נעשתה דחוסה יותר ויותר. רבים מחברי ה„התאחדות" טענו לעזיבת ההסתדרות הארצית. אבל השאלה עוד לא בשלה די צרכה. היו בה עוד חלוקי־דעות הן מטעמים עקרוניים והן מטעמים טכסיסיים. התנועה כולה עמדה בצל הפילוג.

מקורות

1) החלטות הועידה העולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" בפראג (ניסן תר"פ) בדפוס של ח. איטצקובסקי, ברלין, אוגוסטשטר. 69, עמ' 1. 2) שם, עמ' 2—3. 3) שם, עמ' 3. 4) שם, עמ' 7. 5) שם, עמ' 4. 6) שם, עמ' 5. 7) „אונזער וועג" ב„דאַס פרייע וואָרט" מס' 1, שנתון שני, 10.3.1921, עמ' 1. 8) „פונם צייטווייליגן אויספיהרונג־קאָמיטעט" ב„דאַס פרייע וואָרט" כנ"ל, עמ' 14. 9) „אונזער וועג" ב„דאַס פרייע וואָרט" כנ"ל, עמ' 1—3. 10) ורדינה: ראנדבעמערקונגען צו דער קאָנפערענץ פון „פועלי־ציון" אין מזרח־גאליציע, „דאַס פרייע וואָרט" כנ"ל, עמ' 8—9. 11) „פון דער באוועגונג־מזרח־גאליציען", „אונזער רופ", ערשטער יאָרגאנג, מס' 2, 25.7.1921, ווין, עמ' 9. 12) אברהם לוינסון, „בראשית התנועה", עמ' 73. 13) דוד לכטר. ציון לזכרו, הוצא לאור ע"י קבוצת שילר, עמ' 5—6. 14) „פון אונזע בעוועגונג — אונזער מועצה". „דאַס פרייע וואָרט" מס' 6, 2 יאַרגאנג, 22.7.1921, עמ' 3. 15) „פון דער בעוועגונג־מזרח־גאליציען", „אונזער רופ", ערשטער יאָרגאנג, נר. 3־4, ווין 22.8.1921, עמ' 26—27. 16) הפרקציה של ההתאחדות העולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון" בקונגרס הי"ב. הוצאת ספרית התאחדות עולמית של „הפועל הצעיר" ו„צעירי־ציון", וינה תרפ"ב, חוברת א', עמ' 1—2. 17) שם, עמ' 3. 18) שם, עמ' 37—45. 19) Stenographisches Protokoll der Verhandlungen des 12. Zionisten-Kongresses in Karlsbad vom 1 bis 14 September 1921. Jüdischer Verlag, Berlin 1922, עמ' 480—482. 20) „דער החלוץ אין מזרח־גאליציע", „ארבעטס־פאָלק", צווייטער יאָרגאנג, נר. 12־13, בערלין, 27 באַפריל 1923, עמ' 43. 21) די דריטע וועלטקאָנפערענץ, „ארבעטס־פאָלק" ו־ער יאָרגאנג, נר. 2־1, בערלין, 30 אָקטאָבער 1922, עמ' 37—38. 22) דאס פראָגראם פון „התאחדות", עלון, יו"ל ע"י הועד המרכזי של „התאחדות" בפולין. 23) אויפרוף נאָך דער בערלינער וועלטקאָנפערענץ, „ארבעטס־פאָלק" כנ"ל, עמ' 9—12. 24) פון דער פארלאמענטארישער טעטיקייט, „ארבעטס־פאָלק", צווייטער יאָרגאנג, בערלין נר. 6־7, 15 ינואר 1923, עמ' 48—49, נר. 11, 29 מערץ 1923, עמ' 29. 25) אין משרד ראשי „ארבעטס־פאָלק" כנ"ל, נר. 8־9, 15 פעברואר 1923, עמ' 39—40. 26) באשלוס פונם אלוועלטלעכן ועד הפועל פון התאחדות וועגן דער פארלאמענטארישער

טעטיקייט, „ארבעטס־פאָלק" כנ"ל, נר. 14־15, 1923, עמ' 41. 27) די קאָנפערענץ אין מזרח־גאליציע, „ארבעטס־פאָלק" כנ"ל, נר. 8־9, עמ' 31—32. 28) נאָך די וואלן, „ארבעטס־פאָלק", נר. 4—5, ערשטער יאָרגאנג, 15 דעצעמבער 1922, עמ' 8—10. 29) Wniosek posłów Hellera, Silberscheina i tow. w sprawie zaprowadzenia obowiązkowej nauki języka hebrajskiego w szkołach powszechnych i średnich dla uczniów i uczennic narodowości żydowskiej. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Druk Nr. 538. 30) Wniosek posłów Schreibera, Hellera i tow. w sprawie upaństwowienia 4-klas. ludowej szkoły hebr. we Lwowie. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Druk Nr. 521. 31) אונזער פארלאמענטארישע ארבעט, „פאָלק און לאנד", 2־ער יאָרגאנג, נר. 5 (27), 29 מאי 1923, ווארשא, עמ' 12—13. 32) פון דער התאחדות־באוועגונג אין מזרח־גאליציע, „ארבעטס־פאָלק", נר. 14־15, יוני 1923, עמ' 44—45. 33) מאיר יערי „בדרך ארוכה", עמ' 31. 34) באזוך פון עדה פישמן אין מזרח־גאליציע, „ארבעטס־פאָלק", דריטער יאָרגאנג, נר. 1־2, (19־20), בערלין, 15 ינואר 1924, עמ' 64. 35) התאָחדות און דער האמבורגער קאָנגרעס, „ארבעטס־פאָלק", צווייטער יאָרגאנג, נר. 14־15, 30 במאי 1923, עמ' 47—48.

פרק רביעי

בסימן הפילוג

א.

היחסים בין ה„התאָחדות" לבין ההסתדרות הציונית הארצית הלכו והחריפו, במידה שהתגבשה דמותה של ה„התאָחדות" ככוח החותר לשינוי ערכין בכל מערכת הפעולות המכוונות לחידוש חיי האומה בארץ ישראל ובגולה. הזיקה להסתדרות ציונית ארצית אחת, אשר מרותה חלה על כל חלקיה ובכל שטחי החיים הציבוריים, נהפכה במרוצת הזמן למיטת סדום. אמנם הסתדרות ציונית אחת, העוסקת בהקמת הבית הלאומי בארץ ישראל, קסמה ל„התאחדות" מאז ומתמיד. ולכן כל כך קשה היה לה להיפרד מההסתדרות הציונית הארצית, אשר רבים וכן שלמים בתוך ה„התאחדות" לא פסקו מלראות בה מעין תחליף ל„מדינת היהודים בדרך". אולם המציאות הפוליטית היומיומית הרסה כל אשליה והעמיקה את התהום שבין הימין בהסתדרות הציונית הארצית לבין ה„התאחדות". חילוקי־הדעות היסודיים ביחס לדרכים המוליכים להקמת בית לאומי המושתת על עבודה עצמית ועל משטר חברתי צודק וביחס למאבק על זכות היהודים לקיום לאומי־אנושי ועבודה מפרנסת גם בארצות־הגולה, דחפה את ה„התאחדות" לעמדה עצמאית, שהיתה לעתים קרובות בניגוד לזו, שננקטה ע"י הרוב שבהסתדרות הציונית הארצית. מצב זה גרם לטשטוש דמותה החברתית והרוחנית של ה„התאחדות" ושימש מקור בלתי־פוסק של סכסוכים בעיקר על רקע עבודת־ההווה הפוליטית, הכלכלית והתרבותית. בעיה זו נידונה בכל חומרתה במועצת המפלגה, שהתקיימה בספטמבר 1923 כמה שבועות לפני מועד התכנסותה של הועידה הציונית הארצית. חלק ניכר של המשתתפים במועצת־המפלגה תבע במפגיע את עזיבת ההסתדרות הציונית הארצית ללא כל השהייה. אבל הרוב שבמועצה עדיין היסס מלנקוט צעד מכריע מעין זה והחליט להשתתף הפעם עוד בועידה השנתית של ההסתדרות הציונית הארצית ולנסות להציע לה את שינוי המבנה שלה על יסודות בין־פדראטיביים. שינוי זה היה בו כדי לאפשר

את הכללת המפלגות הציוניות הפועלות בשטח של גליציה המזרחית במסגרת הסתדרות ציונית אחת[1].

מחייבי ההשתתפות בועידה הציונית הארצית, שעמדה אז להתקיים, קיוו כי עם הגשת הצעה מעין זו ייפתח אולי פתח להקמת הסתדרות ציונית אחידה וכוללת, אשר תהיה כולה קודש לעבודת בנין הבית הלאומי בארץ ישראל. כעבור כמה שבועות נוכחו גם אלה לדעת, כי מהלך הדיונים בועידה לא היה בו כדי להצדיק את התקוות, שמחייבי־ההשתתפות תלו בה ושנתגלו חיש מהר כתקוות־שוא, אשר לא היתה להן כל אחיזה בהלכי־הרוח, ששררו בועידה. הפילוג נעשה כורח שאין מנוס ממנו.

ב.

הועידה הציונית השנתית, שנועדה ב־18 בנובמבר 1923 בלבוב, החליטה, שהזיקה הארגונית להסתדרות הציונית הארצית אין ליישבה עם החברות בפדרציה ציונית אחרת. להחלטה זו קדמו התיעצויות פנימיות של מנהיגי הציונים הכלליים. ההחלטה היתה איפוא אקט פורמאלי בלבד, שתוכנן על ידם מראש מתוך כוונה להסתייע בה לשם הרחקת ה„התאחדות" מההסתדרות הציונית הארצית. נדמה היה להם, כי הישארותה של ה„התאחדות" בתוך ההסתדרות הציונית הארצית עלולה לפוצץ את ההסתדרות הציונית מבפנים ולגרום להחלשה נוספת של עמדותיהם הפוליטיות בתוך ההסתדרות ומחוצה לה. מכאן נוסח־ההחלטה, שעם קבלתה קיוו להתגבר על כל המכשולים ולהשיג את מבוקשם. הם חששו אמנם במקצת לסערה, העלולה להתחולל בתוך סיעת ה„התאחדות" בעקבות הגשת הצעה זו ולאובסטרוקציה, שסיעה זו יכולה לאחוז בה, כדי לנסות לסכל את קבלתה. יוזמי ההצעה התכוננו אף לכך וגייסו סדרנים מבין הנוער האקדמאי הכלל־ציוני, אשר הוטל עליהם לשמור על הסדר בועידה. אולם סיעת ה„התאחדות" הכזיבה את כל המצפים לשערוריות בועידה לאחר שהחליטה להתנגד להצעה ולהלחם בה בדרך הפרלמנטרית המקובלת בלבד ולקבל אחרי ההצבעה את הדין מתוך מחאה על שבירת ההסתדרות הציונית הארצית בלא ליצור כלי ארגוני חדש במקומה, אשר יכלול את כל הסיעות הציוניות הפועלות בתחומי גליציה המזרחית.

כדוברים ראשיים של סיעת ה„התאחדות" בועידה זו היו ד"ר נתן מלצר ויונה רוזנצוויג. הראשון עמד על המצב הקשה, שהתהווה אז בא"י ותבע ריכוז כל הכוחות הציוניים מסביב לעבודה המעשית למען ארץ ישראל. הוא שירטט את הקווים היסודיים של התכנית להקמת הסתדרות ציונית בין־פדרטיבית לביצוע החלטות־הקונגרס, הזהיר על הפילוג והביע את המשאלה, כי הניצבים באצבעות שותתות דם על משמר עמדות העבודה בא"י ישרו רוחם על צירי־הועידה בשעת ההצבעה.

יונה רוזנצוויג הרחיב את הדיבור על הקמת הסתדרות ציונית אחידה, שתבטיח את שיתוף כל הכוחות הציוניים בבנין הארץ. לדבריו אין להרוס צורות ישנות, כל עוד לא נוצרו חדשות. מתפקידנו לא לפלג, אלא לאחד. „ריכוז כוחות" זוהי סיסמתנו. „דבריו — של רוזנצוויג — שהיו בבחינת דברים היוצאים מן הלב נגעו לכולם עד לב. היה מורגש, כי עומד כאן לפנינו בן־אדם ישר, אשר אינו יכול, פשוט, לתפוס את הדבר, היאך אפשר במצב הקטסטרופלי הנוכחי בא"י לדבר על פילוג־המחנה. רושם עז עשו דברי רוזנצוויג, כשהדגיש בגאון, כי הוא איננו מתחנן

לפני הועידה, אלא תובע רק עיון מחדש בשאלה וחשבון־הנפש... כולם הרגישו, כי על הבמה עומד בן־טובים, אחד המעולים שבמחנה, שמדבר כשלבו שותת דם"[2].

הועידה התקרבה לאט לאט לנקודת המשבר שלה. הציונים הכלליים היו כלפי חוץ לכל הפחות מאוחדים בעמדתם בשאלה הנידונה פרט לאיש אחד, שהיה בבחינת יוצא דופן, שהרהיב עוז בנפשו ויצא חוצץ נגד המזימה לגרש את ה„התאַחדות" מההסתדרות הציונית הארצית. האחד הזה היה ד"ר דוד מאלץ. ציוני מהתקופה הטרום־קונגרסאית, ציר לקונגרס הראשון ולכמה קונגרסים, שבאו אחריו. ברוך כשרון ספרותי ופובליציסטי בלתי־שכיח. ב„רוצ'ניק זיידובסקי" (שנתון יהודי), שהופיע בעריכתו של אדולף שטאנד, פירסם מחזה „ד"ר משה בלום", אשר בעלילתו מתואר המאבק בין התנועה הציונית לבין ההתבוללות. מחזה זה של ד"ר מאלץ שהיה לשם־דבר בגליציה, הוצג פעמים אין־ספור על במות־החובבים המרובות, שהתקיימו על יד האגודות הציוניות בראשית המאה הנוכחית. אחרי מות הרצל נתפרסם ד"ר מאלץ בעולם היהודי בשל מאמר הערכה, שהיה מוקדש לזכרו של המנהיג, שנאסף אל עמיו. מאמר זה, שראה בראשונה את אור־העולם ב„וסחוד" הפולני תורגם אחרי כן לכל השפות, שבהן הופיעו עתונים ציוניים בעולם כולו („ולא קם נביא עוד בישראל כמשה — קם: תיאודור הרצל").

ד"ר מאלץ לא היסס מלהצטרף בקונגרס הראשון לשלמה שילר ולהתקומם יחד אתו על הלחץ המוסרי על ד"ר בירנבאום, כדי שיתפטר מהחברות בועד הפועל הציוני המצומצם, אשר אליו נבחר ע"י הקונגרס. ד"ר מאלץ הטיל לאולם הקונגרס את הקריאה: „ד"ר בירנבאום חייב לקבל את המנדט. בלעדי בירנבאום לא היה הרצל, לא היתה תנועה ציונית באוסטריה". הוא נקט עמדה בשאלה זו, כפי שנקט, אם כי ודאי לא נעלם ממנו, כי הרצל הנערץ על ידו מעורב במקצת בכל הסוגיה. אבל הוא היה קרוץ מחומר מעין זה, אשר לא נתן לו לחשות, משנדמה היה לו, כי יש כאן פגיעה בצדק ובאמת[3].

תכונה זו ודאי שגרמה לכך, שד"ר מאלץ לא יכול היה לעמוד מן הצד, בשעה שהיה סבור, שעלולים להמיט קלון על התנועה ולהביאה על עברי פי־פחת. עמדתו בשאלה הנידונה היתה ידועה לציונים הכלליים, באשר הגן עליה ללא ליאות בהתיעצויותיהם הפנימיות. אבל משהתקרבה שעת־ההצבעה, לא ראה לעצמו כל אפשרות להימנע מחַוַת־דעת פומבית בשאלה, שעמדה על הפרק. כשסירבה נשיאות־הועידה לתת לו את רשות־הדיבור מפני טעמים פורמליים, החלה פרשת משא ומתן מבייש ומיגע בינו לבין הנשיאות, שנסתיימה בפשרה. הנשיאות קבלה על עצמה לקרוא באזני הועידה את הצהרתו של ד"ר מאלץ בשאלה הנידונה. וזו לשונה: „כחבר לעבודה של תיאודור הרצל, אדולף שטאנד וד"ר אברהם קורקיס ז"ל, אשר יצק מים על ידם, הנני מוסר בזה מודעה, כי הרחקת ה„התאַחדות' מההסתדרות יש לראותה כמזיקה וכבלתי רצויה". משסיימה הנשיאות את הקראת ההצהרה, נתקבלה זו ע"י סיעת ה„התאחדות" בתשואות סוערות, שנמשכו דקות מספר. בתשואות אלה התכוונה סיעת־ה„התאחדות" לכבד את הלוחם הותיק של הציונות, פאר התנועה ועטרתה, שהעיז לעמוד יחידי בפני נחשול ההסתה וסילוף דרכיה של התנועה.

עם תום הויכוח, נפלה תוך כדי מתיחות כללית ההכרעה בהצבעה שמית. ברוב

זעום של 85 נגד 72 החליטה הועידה, כפי שאפשר היה לצפות מראש, כי החברות בהסתדרות הציונית הארצית אינה מתיישבת עם החברות בפדרציה ציונית אחרת. למעשה, היה פירושה של החלטה זו: הרחקת ה„התאַחדות" מההסתדרות הציונית הארצית.

תוך דומיה כבדה באולם נטל אחרי ההצבעה יונה רוזנצווייג את רשות הדיבור וקרא בשם סיעת־ה„התאחדות" הצהרה, שכמה מפסקאותיה הלמו כבפטיש את מוחותיהם של אלה, שהרעילו את האוירה בועידה וגרמו ע"י כך נזק לתנועה הציונית כולה. בהצהרה זו מודיעים 72 צירי־הועידה, הנמנים על סיעת־ה„התאחדות", כי הם רואים בהחלטה, שנתקבלה זה עתה, לא רק פגיעה בתקנות ההסתדרות הציונית העולמית, אלא קודם כל „התקפה קלת־דעת על החזית האחידה של כל הכוחות הציוניים מסביב להקמת הבית הלאומי בא"י, שהיתה צריכה לקום בועידה זו ולהביא לידי ליכוד המחנה הציוני, שאנו זקוקים לו עכשיו יותר, מאשר בכל זמן אחר... במצפון שקט וללא מוסר־כליות אנו מצפים לפסק־דינה של ההיסטוריה, שתדע להעריך כראוי את השתלשלות־הדברים, שהביאה לידי שבירת ההסתדרות הציונית בגליציה המזרחית... נשתדל לתקן את הנזק, שנגרם לאידיאל ההיסטורי של העם העברי בעטיה של החלטת הרוב ע"י עבודה מוגברת למען הגשמת הרעיון הציוני". עם תום ההצהרה עזבה סיעת ה„התאחדות" ביחד עם אורחים רבים את אולם הועידה תוך שירת „תחזקנה". עזיבה הפגנתית זו, ההצהרה השקולה של סיעת־ה„התאחדות" בועידה והופעתם הרצינית והמלוכדת של דובריה, עשו רושם[2].

ג.

למחרת היום ב־19 בנובמבר 1923 נתכנסו בשעות הבוקר באולם „צעירי יהודה" צירי ה„התאחדות" לועידה הציונית הארצית להתיעצות, שבה החליטו, אחרי חילופי דעות קצרים, להכריז על כינוס צירי ה„התאחדות" כעל ועידה ארצית שלא מן המנין של מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" בגליציה המזרחית. הצירים הרגישו, כי עם עזיבת ההסתדרות הציונית הארצית התחיל פרק חדש בתולדות התנועה, שבו היא תצטרך לעמוד במבחן ולהוכיח מחדש את כושר פעולתה. אחרי דברי הפתיחה של נתן מלצר, שבהם הצביע על רציונות המצב בא"י ובתנועה הציונית העולמית, בחרה הועידה הארצית שלא מן המנין בנשיאות בהרכב דלקמן: מהנדס יעקב רייזר, יו"ר; שאול אורנשטיין (טרנופול) ושלמה רינקר (שניאטין) — סגנים; פישל ורבר (קורוסטקוב) וגימפל יוסט (רוה רוסקה) — מזכירים.

לאחר הרצאת־פתיחה קצרה על המצב בציונות, בארץ ישראל ובתנועת העבודה, הוחל בבירורן של שאלות־יסוד, שהעסיקו אז את התנועה. נעלמו הלכי הרוח בתנועה, שמצאו לפני 11 חודש את ביטוים בהחלטות הועידה הארצית השלישית של ה„התאחדות" במזרח־גליציה, שנתפרסמו בעתונות־המפלגה ושבהן הושם הדגש בבעיות המדיניות המקומית. אחרי תקופה קצרה של רדיפה אחרי אשליות, התחילה לנשוב בתנועה רוח אחרת, שבאה לידי הבלטה בדיוני הועידה שלא מן המנין ואשר בעצם היתה רק חזרה למקורותיה הראשוניים.

מגמות אלה באו לידי ביטוי בעיקר בנאומו של ד"ר מרדכי ויזל, שתבע מהועידה מתן הוראות עקרוניות למזכירות החדשה העומדת להיבחר, שיחייבוה לעמוד על המשמר, כדי שהתנועה לא תסטה מדרך־המלך ולא תרד למסלול צדדי, שבו הטפל

עלול להתפך לעיקר. הועידה חייבת, לדעתו, להחליט על מתן זכות קדימה לעבודה הא"יית לגבי העבודה הפוליטית המתנהלת במדינה. יש למסור את הנהלת העבודה המדינית לידי הפראקציה הפרלמנטרית, אשר תעסוק בה מתוך התאמה עם הועד הפועל של המפלגה. שומה על הועידה להדגיש את הגורם האידיאליסטי בתנועתנו וביחוד את גורם ההגשמה העצמית, שבזה צריכה ה„התאחדות" להבדל ממפלגות פוליטיות אחרות. יש לבצע רישום חדש של החברים ובשעת קבלתם לדאוג לכך, כי רק שכבות העובדים ישמשו כנושא רעיון ה„התאחדות". פעולה מעין זו, תסייע לגשר את התהום בין השקפת העולם של החברים לבין חייהם היום־יומיים. יש לקוות, כי גיוס חברי המפלגה מבין שכבות־העובדים בלבד יוסיף לפיתוח ההכרה הסוציא־ליסטית של תנועתנו ולהעמקתה. וכן צריך לשנות את שיטות ההסברה שלנו. במקום לדאוג רק להרחבת הגבולין של תנועתנו, יש לעשות בעיקר להעמקת תוכנה ולשים את הדגש בעבודה החינוכית בקרב הנוער העברי ובקרב הציבור בכללו. אשר להנהגה החדשה של המפלגה יש להשתדל, שתהיה מעור אחד ומורכבת מאנשים המוכנים למלא את תפקידם בשלמות ולשאת בעול האחריות.

צבי הלר חלק על דעות אלה. התנועה זקוקה עכשיו לריכוז הכוחות. הסיסמה להנהגה מעור אחד עלולה לדחות אנשים ולהרחיקם מפעילות בתנועה. עלינו להדגיש, שאנו מהווים מפלגה כמו כל המפלגות. מתפקידנו לקרב את ההמונים לתנועה ולרכוש מביניהם ככל האפשר יותר חברים, בני־ברית, ואוהדים. אין להוריד את המדיניות המקומית לדרגה של מלאכה בזויה, שאין ליחס לה כל ערך, ועם זה יש לתת זכות קדימה לעבודה הא"יית. במידה שדבר זה לא נעשה, יש לזקוף אותו לחשבון החברים, שהזניחו את התפקידים, שהוטלו עליהם.

לעומתו טען יהודה האמר, כי עם פרישת ה„התאחדות" מההסתדרות הציונית הארצית עדיין לא הוסרו חילוקי הדעות הקיימים בתוכה. יש לציין שתי שיטות: האחת המקבלת את המציאות היהודית, כמו שהיא ומסגלת אליה את ה„התאחדות". כך היה הדבר עד עכשיו. מכאן המספר הגדול של סוחרים ובני שכבות אמידות, בעלי תעשיה וקבלנים הנמצאים בשורות ה„התאחדות". והשניה התובעת מלחמה נמרצת נגד מציאות יהודית זו, נגד הבורסה השחורה ונגד עסקי אויר שונים והדורשת צירוף השכבות העובדות לתנועת ה„התאחדות". שינוי־ערכין מעין זה בלבד עשוי לרפא את התנועה הציונית.

עם תום הויכוח הגיש ד"ר ויזל לועידה בשם הועדה המתמדת קוי־יסוד לפעולת הועד הפועל החדש, המזדהים בעיקרם עם המסקנות, שאליהן הגיע בנאומו (זכות קדימה לעבודה הא"יית; הגברת העבודה הארגונית בין שכבות־העובדים והעמקת הפעולה החינוכית בקרב הנוער; הדגשת הגורם האידיאליסטי וביחוד הרעיון של הגשמה עצמית). קוי־יסוד אלה נתקבלו ע"י הועידה פה אחד יחד עם החלטות בדבר הקמת ועד ארצי לעניני א"י העובדת בגליציה המזרחית ובדבר הידוק הקשרים עם הסתדרות „החלוץ" לשם הגברת הפעולה החינוכית והתרבותית בתוכה. לפי הצעת המהנדס רייזר, שהוגשה בשם הועדה המתמדת, נבחרו למזכירות המפלגה יונה רוזנצווייג, נתן מלצר, הלל שפינדלר, מרדכי ויזל ויצחק צימרמן, ולועד הפועל שלה נבחרו: קופל שורץ, רחל איגרא, יהודה האמר, מאיר רוזנבוש, משה שיבר; צבי הלר וד"ר אברהם זילברשיין נכנסו בתוקף תפקידם כצירים לסיים.

הועידה נסתיימה בדברי נעילה של ד"ר אברהם זילברשיין ויונה רוזנצוויג. ואלה היו דברי זילברשיין: „אנו יוצאים מהועידה הזאת, כשאנו מאוחדים יותר מאשר אי־פעם. אין בתוכנו חילוקי־דעות על מה, שאנו צריכים לעשות בתקופה הקרובה ביותר. בתשובה על צעדם הבלתי־אחראי של הציונים הכלליים מאמש אנו מצווים לענות ביתר ליכוד ובריכוז מיטב כוחותינו מסביב לתפקידינו הציוניים והארגוניים. א"י העובדת קוראת לנו!" וכה אָמר רוזנצווייג: „חברים, הגענו לנעילה. עלי לנעול את הועידה. ואם מותר לי להביע בפניכם ברגע זה איזו משאלה, הרי יש לי אליכם רק בקשה אחת: תעמלו ותתאמצו ככה, שכשיצא לי לפגוש בחברינו הבונים בא"י אוכל להביט ישר לעיניהם ללא נקיפת־לב".

דברי שני הנועלים נתקבלו ע"י צירי־הועידה בהתלהבות ובתשואות. היושב ראש הכריז על נעילת־הועידה, כשהצירים פתחו בשירת „תחזקנה". במצב־רוח מרומם עזבו הצירים את אולם הועידה, שפתחה פרק חדש בתולדות התנועה[4].

ד.

ועידת־הפילוג הכתה גלים בצבוריות היהודית בכלל ובחוגי הנוער היהודי בפרט. הנוער היהודי, אשר בחלקו לא קיפל את הדגל, לא הושפע מהשפל בתנועה הציונית העולמית ובארץ־ישראל וחתר על אף הכל ולמרות הכל להגשמה עצמית. הרגיש תמיד, כי צרים לו תחומי הסתדרות ציונית, אשר אינה מטפחת את ערכי החלוציות המגשימה. נוער זה עקב בנשימה עצורה אחרי המתרחש בועידה הציונית הארצית וראה בעזיבת ההסתדרות הציונית הארצית ע"י ה„התאחדות" סימן לשידוד המערכות בציונות ולהבראתה. נפתחה הדרך לעיצוב מחדש של היחסים בין „החלוץ" לה„התאחדות", משזו עזבה את ההסתדרות הציונית הארצית ונקטה דרך עצמאית משלה בכל שאלות ההגשמה הציונית[5].

הועד הפועל החדש, שנבחר בועידה שלא מן המנין, ניסה להסתייע בהלכי־רוח אלה ופרסם כרוז „אל העם היהודי העובד!", שבו גולל את פרשת המסיבות, שהביאו את התנועה עד לעברי פי־פחת של משבר, שכרסם אותה ואכל כל חלקה טובה בה. הועד הפועל קרא בכרוז את נאמני תנועת העבודה ואת הנוער להתאזרות־יתר למען חלץ את התנועה מהמבוך, שבו היא נתונה.

הועד הפועל החדש ומזכירותו פתחו בכרוז זה את פעולתם לשם ביצוע המשימה, שנטלו על עצמם בהיבחרם. הפעולה התנהלה בקצב מזורז וכבר כעבור חצי שנה הובא יבולה הראשון לפני מועצת־המפלגה, שהתכנסה בלבוב באביב 1924.

ה.

ב־18 במאי 1924 התקיימה בלבוב מועצת מפלגת־העבודה „התאחדות" בהשתתפות 80 ציר מ־29 מקומות. מהדו"ח על פעולת המזכירות, שנמסר ע"י ד"ר ויזל התברר, כי התקיימו אז כשמונים וכמה סניפים, מהם 60—75 פעילים. לפי אומדן המזכירות מנתה אז המפלגה 3—4 אלפים חברים מאורגנים. הודות להתערבותם הפעילה של חברינו דחתה ועידת בעלי־המלאכה את הצעותיהם של ה„עממיים" (פאלקיסטען), שניסו לנצל במת־ועידה זו למטרותיהם המפלגתיות. מקום ניכר בעבודת המזכירות תפסו ההכנות לבחירות לקהלות. הוקמו במסגרת המפלגה קבוצות חלוצים ונוער. נרשמו קבוצות שלמות של חברים יותר מבוגרים הרוצים לעלות ארצה, בכדי לעסוק שמה בעבודה פיסית. כמעט בכל הערים מתקיימות

על יד הסניפים קבוצות־נוער. הנוער בכללו לרבות „החלוץ" שינה את יחסו ל„התאחדות" ורואה בה את המפלגה אשר דנה מתוך רמה נאותה בשאלות א"י, החלוץ והנוער. הוקמה ועדה לעניני בנק הפועלים, שבה משתפים פעולה ה„התאחדות", „החלוץ" ו„השומר הצעיר" („פועלי ציון" על שני אגפיהם סירבו להשתתף). כשבא לביאטוב התחילה הפעולה בקנה־מידה רחב. בלשכה המרכזית של „קרן היסוד" וכן במקומות לקחו חברי ה„התאחדות" חלק באופן הפעיל ביותר. העבודה למען קרן הקיימת לישראל בוצעה בעיקר ע"י חברי ה„התאחדות". הפעולה למען ה„עזרה" היתה מוטלת כולה על שכמי ה„התאחדות". עכשיו תיכננו מגבית למען „החלוץ" במטרה לאסוף 5000 דולאר.

יהודה לביאטוב מסר במועצה דין וחשבון על המצב ב„התאחדות" העולמית ובתנועה של ארץ־ישראל העובדת. המרצה השלישי, הלל שפינדלר, עמד על תפקידי המפלגה הכרוכים בהכנת הדור הצעיר להגשמה עצמית וביצירת אמצעים כספיים לביסוסו בארץ. הוא הציע להכין חברים, אשר יש להם ההכשרה הרוחנית והגופנית הדרושה ולארגנם לקראת העליה הרביעית; לעודד את רעיון־החלוץ בין החברים הצעירים, לגשת להקמת תנועת נוער בגליציה עם מרכז מיוחד ולסייע להערכותם מחדש של הסתדרות „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר"; לבצע הפצת 5000 מניות של בנק הפועלים ומגבית גדולה למען קק"ל, אשר תביטח 5000 לירות להתישבות קבוץ ב' של „השומר הצעיר" מגליציה בעמק יזרעאל. החלטות אלו, אשר נתקבלו פה אחד, היה בהן משום מתן ביטוי לרצון התנועה לזנק מחדש ולהתחיל בעשייה גדולה בכל שטחי העבודה הארצישראלית. לשם הבטחת הצלחת הפעולה ויעילותה שונה במקצת הרכב מוסדות המפלגה ע"י בחירת ועד פועל חדש והקמת ועד מרכזי, אשר יתכנס פעם בחודש וידון כמוסד עליון של התנועה בכל הבעיות השוטפות שלה. לועד הפועל נבחרו נ. מלצר, מ. ויזל, א. זילברשיין, י. צימרמן, ל. רוטנשטרייך, י. רייזר וה. שפינדלר. פרט לחברי הועד הפועל נבחרו לועד המרכזי החדש זיידמן (סטרי), גלרנטר (סטניסלב), עליאש (פשמישל), גולד (רוה רוסקה), נייגוט (בוריסלב), רוזנבוש, הלר, שוורץ ושיבר[6].

עם עריכת תכנית פעולה חדשה זו ובחירת מוסדות המפלגה לשם הבטחת ביצועה עשתה מועצת המפלגה צעד נוסף לביסוס התנועה אחרי הזעזוע, שעבר עליה בעקבות הפילוג בציונות במזרח גליציה. הוכנו הכלים לביצוע המלאכה. עכשיו הגיע תור העשייה.

מקורות

1) אויסערארדענטליכע קאנפערענץ פון התאחדות אין מזרח־גאליציע, „ארבעטס פאלק", דריטער יאָרגאנג, נר. 1־2 (19־20), בערלין, 15 יאנואר 1924, עמ' 71—72. 2) די קאָנפערענץ פון דער ציוניסטישער לאנדעס־ארגאניזאציע אין מזרח־קליינפוילן, „פאַרוואָס ?", א איין־טאָגבלאט אַרויסגעגעבען פונם ועד הפועל פון דער ציוניסטישער ארבייטס־פארטי „התאחדות" אין מזרח־קליינפוילן, 3.12.1923, עמ' 3—5. 3) הפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון בבאזל, הוצאת ראובן מס, ירושלים, תש"ז, עמ' 140—141. 4) די אויסערארדענטליכע קאָנפערענץ פון „התאחדות", „פאַרוואָס ?" כנ"ל, עמ' 5—6. 5) יהודה ה—ר, החלוץ און פארטיי, „פאַרוואָס ?" כנ"ל, עמ' 3. 6) דער פארטיי־פלענום אין מזרח־קליינפולין, „ארבעטס פאלק" נר. 3־5 (21־23) כנ"ל, 24 יולי 1924, עמ' 48—49.

פרק חמישי
המאבק על דרך התנועה

א.

מהות־התנועה ודרכי־פעולתה היו הבעיות העיקריות, שהעסיקו את מחשבת־התנועה מראשית התהוותה: הציונות והסוציאליזם ומזיגתם; השכבות הסוציאליות, שעליהן נשענת התנועה; היסודות, שעליהם יש להשתית את בנין־הארץ והדרכים להגשמתו; התנועה החלוצית, האדרתה וטיפוחה, כמכשיר להשגת המטרה הנכספת; המרכז הא"י ההולך וקם לנגד עינינו על כל הבעיות הכרוכות בהכשרת התנאים בארצות־הגולה השונות — מחד גיסא, ומדיניות היהודים בתפוצות הגולה, שתעודתה לשפר את מצבם הכלכלי והפוליטי ולחזק את הכרתם הלאומית בארצות מגוריהם — מאידך גיסא; אוטונומיה לאומית־פרסונלית ליהודים, שישבו בהמוניהם בארצות מזרח־אירופה לשם שמירה על ייחודם הלאומי וכדומה. כל השאלות הללו מצאו את פתרונן — על כל פנים באורח זמני — בהחלטות, שנתקבלו בועידת ה„התאחדות", אשר התקיימה בלבוב באפריל 1921 ובראש וראשונה בועידה העולמית של ה„התאחדות", שנתכנסה באוגוסט 1922 בברלין.

עם קבלת הפרוגרמה הברלינאית נסתיים כאילו הויכוח הפרוגרמתי בתנועה. אבל לאמיתו של דבר לא פסק ויכוח זה. החלטות ועידת ברלין לא יכלו להניח את דעת כולם, באשר לא היה בהן משום מיצוי הסוגיה הפרוגרמתית הסבוכה. אמנם החלטות אלה אושרו פה אחד גם ע"י הועידה הארצית השלישית של ה„התאחדות", שהתקיימה בדצמבר 1922 בלבוב, אולם ועידה זו עמדה בסימן הנצחון, שנחלה מפלגת ה„התאחדות" בבחירות לסיים הפולני ולא היה בה מקום לבירורים רעיוניים מעמיקים. אבל כבר בועידה שלא מן המנין, שנתכנסה בנובמבר 1923 בלבוב לאחר פילוגה של ההסתדרות הציונית הארצית נשמעו ערעורים ראשונים על סיכומי־ברלין. היו ערעורים על עצם ההצמדה של הפעולה למען א"י למדיניות, שהתנהלה לתיקון מצבם הפוליטי והכלכלי של היהודים במקום, באשר לדעת המערערים אין לערבב שני תפקידים השונים זה מזה בתכלית השינוי. היו כאלה, שדרשו לכל הפחות להקנות זכות־קדימה לעבודה הא"י, אם אין להימנע מהצמדת־תפקידים, הרחוקים לכאורה זה מזה, בשל סיבות הנעוצות בגופי־הדברים, שיש לבצעם בעקבות ההצמדה. היו גם דרישות להבהיר את בעיית הבסיס הסוציאלי שעליו תישען התנועה בפעולתה היום־יומית. בויכוח שהתנהל על נושא זה בועידה שלא מן המנין, בלטה התביעה לרכז את הפעולה הארגונית בעיקר בין שכבות העובדים ובקרב הנוער, כדי לחנכו לקראת חיי־עבודה. כל הערעורים והדרישות האלה היה בהם כדי להעיד על התסיסה הרבה ברחבי התנועה, שגרמה לויכוחים סוערים בתוכה.

ביתר עוז פרץ הויכוח בועידה הארצית הרביעית של ה„התאחדות" שהתכנסה בלבוב בקיץ 1925. בועידה זו הועלו כמה מהבעיות הנוגעות להתפתחות הרעיונית של התנועה. אחד מראשי הדוברים בועידה הזכיר את התקופה שמלפני 5—6 שנים, בשעה שהתנועה הוקמה כתריס בפני הפיכת הציונות לדבר של מה־בכך וכנסיון להכניס שינוי יסודי בכל שיטות העבודה של הציונות החותרת להגשמה. לא כולם הסכימו לדרך בה הלכה התנועה. אבל כולם התייחסו בכבוד לשלמות שבהכרתה

הציונית. מראשיתה נאבקה התנועה על תוכנה הרעיוני ותוך מלחמה פנימית קשה עלה בידה לגבש דרך רעיונית משלה. אבל לא היה לה אורך־הרוח המספיק, כדי לקצור את יבולה של התפתחות שיטתית ואורגנית תוך תקופה המתקבלת על הדעת. הרדיפה אחרי פרסטיז׳ה מפלגתית והרצון לתפוס ככל האפשר עמדות־כוח פוליטיות גברו על ההכרה, שאין להימנע מהתפתחות זו. בשעה שמפלגות אחרות עמלו עשרות בשנים, עד שהצליחו לחדור לגופים המחוקקים הגבוהים ביותר במדינה, הרי ל„התאחדות" בגליציה עלה הדבר בקלות יתירה. היא הצליחה לתפוס עמדות פוליטיות מסויימות לא בכוחה היא, אלא בכוח קואליציה לאומית, שדגלה בסיסמאות כלליות, אשר המטושטש שבהן היה מרובה על הברור. אולם שום גוף חברתי חי אין באפשרותו לדלוג על דרגות התפתחותו הטבעית. ההיסטוריה מתנקמת באלה הסבורים, שאפשר להשעין מדיניות על פיקציות. ה„התאחדות" בגליציה המזרחית היתה משום־מה סבורה, שאפשר להתקדם גם בשעה שאנו עומדים לרדת ממעלה ההר במקום לעלות ממרגלותיו. הגיע הזמן, שנבין את האי־טבעיות שבמצבנו — המשיך הנואם בדבריו. בספטמבר 1922 אושרה הפרוגרמה הברלינאית וחדשיים אחרי כן נכנסה ה„התאחדות" עם הפרוגרמה הטריה שלה ל„סיים" הפולני. צירי׳ה לסיים התחילו את עבודתם הפוליטית ללא הכנה פוליטית מתאימה וללא כל מסורת שהיא. בתנאים אלה היתה עבודתם בגדר של מאמץ, אשר סיכוייו להצלחה לא היו רבים. אין זכות־קיום לעבודה פרלמנטרית, שאינה נשענת על המוני־בוחרים נרחבים. צירי הסיים שלנו נוהגים תכופות להרחיב את הדיבור על הגנת האינטרסים של הפועלים היהודיים. אבל דבר זה אינו עלול להביא תועלת כלשהי, כל עוד הפועלים היהודים אינם מכירים בצירי ה„התאחדות" כבנציגיהם. להגנה פרלמנטרית על עניני־הפועלים אין כל משמעות פוליטית, כל עוד ה„התאחדות" לא הצליחה לתפוס עמדה כלשהי בתנועה המקצועית של הפועלים היהודים. הכרחי הוא, שנמסור לעצמנו דין וחשבון על המבוי הסתום, שאליו נכנסה מדיניותה של ה„התאחדות"[1].

דברים אלה חשפו את הסבך, שבו נתלבטה התנועה תוך חיפושי־מוצא מן הקשיים, שנערמו בדרך התפתחותה. הנושא הנידון הובא בכאן רק לשם הדגמת פקעת בעיות, שניסרו בחללה של תנועה, שהבוסר שבה היה עוד רב. מרובים היו המאמצים, שהיה עוד לעשותם, כדי להתגבר על ההתחתים בדרך המלאה קוצים וכדי להוציא את התנועה למרחב.

ב.

שאלת ההצמדה של העבודה הא״י על סעיפיה השונים למדיניות המתנהלת בארצות־הגולה להגנת האינטרסים של המוני היהודים במקום, העסיקה את התנועה מראשית קיומה. לכאורה, הוכרעה השאלה זה מכבר בתנועה הציונית להלכה ע״י ועידת־הלסינגפורס, ובשנת 1906 גם ע״י ועידת קראקא, ולמעשה ע״י השתתפותם של ציוני רוסיה ואוסטריה לפני מלחמת העולם הראשונה בבחירות לדומה הרוסית ולבית־הנבחרים האוסטרי. גם בועידה העולמית השלישית של ה„התאחדות" בברלין הוכרה הפעולה המדינית להגנה על עניני היהודים במקום כחלק אינטגרלי מהתפקידים המוטלים על שכמי התנועה.

עם זה לא פסק בשנים הראשונות לקיום התנועה הציונית לזרמיה השונים הויכוח על הכורח בהצמדת העבודה למען א״י לפעולה המדינית, המתנהלת במקומות.

רבים מבין נאמניה לא השלימו עם שילוב העבודה למען בנין הארץ בפעולה, הנעשית להשגת שוויון אזרחי וזכויות מיעוט לאומיות להמוני היהודים בארצות מגוריהם במסגרת ארגונית אחת. לדידם שילוב מעין זה עלול היה להסיח את הדעת מהתפקיד העיקרי המוטל על התנועה הציונית ולהתנקש בשלמותה וביעילותה של העבודה למען בנין הארץ על סעיפיה השונים. בדעה זו, שהיו לה כבר תומכים, כזכור, בחוג הרעיוני, אשר מתוכו יצאה במרוצת הזמן תנועת־ה„התאחדות", דגלו עתה בעיקר החוגים, שהתרכזו מסביב לתנועת „החלוץ". לעומתם טענו מחייבי השילוב, כי בלי הכשרת הדור ע"י מלחמה עקבית להשגת שווי זכויות אזרחי ולאומי להמוני היהודים בארצות הגולה לא תיתכן גם הקמת חברה חדשה בא"י. בחדשים הראשונים לאחר הבחירות לסיים הפולני בשנת 1922 נדמה היה כאילו כי יד־המחייבים היתה על העליונה. אבל שכרון־הנצחון בבחירות לסיים פג במהרה וההתפכחות, אשר באה אחריו גרמה לחידושו של ויכוח זה גם מעל דפי העתונות המפלגתית וגם מעל במת הועידה הארצית הרביעית של ה„התאחדות".

מראשי הלוחמים נגד ערבוב התחומין בין העבודה להגשמת הציונות לבין עניני־הגולה היה בתקופה זו ד"ר נטע בריסטיגר, שקבע במאמר ב„פאלק און לאנד" (שהופעתו חודשה בלבוב ביולי 1924), כי „בעיית־הגולה, או נכון יותר: בעיית המדיניות הארצית, גוזלת מהתנועה הציונית את מיטב הכוחות הלאומיים ובולעת אותם עד כדי כך, שבמרוצת הזמן הם פונים עורף לציונות בכלל... האינטרס המדיני או הכלכלי, אשר נתגלה כגורם עצום, בולע את כל הכוחות ואת כל המרץ והופך את האידיאל הקונסטרוקטיבי הצרוף לאדרת, אשר לובשים אותה בהזדמנויות חגיגיות מסויימות בלבד. מובן מאליו, שהעם היהודי בגולה נאלץ להילחם לקיומו. וכן ברור, שהמפלגות היהודיות, שצורתן הסוציולוגית מותאמת לכך, חייבות לנהל מלחמה זו. אבל ההסתדרות הציונית, התנועה הציונית, אין להעמיס עליה את היאבקות־האינטרסים הזאת"[2]. בריסטיגר המשיך בכיוון זה גם בדבריו בועידה הארצית הרביעית, באמרו, כי „התנועה נאלצה בהון המוסרי שלה, שנצטבר במשך שנים, לתת את הגושפנקא שלה לאופיה של מדיניות ארצית, כפי שהתנהלה ע"י חלק מחבריה. אין בין מדיניות ארצית זו לבין תנועת ה„התאחדות" המבטאת את תמצית תורתו של א. ד. גורדון ולא כלום. יהיה זה מתפקידה של ההנהגה החדשה, שתיבחר בועידה זו, להחזיר למפלגה את תוכנה המוסרי: להגשים הלכה למעשה את עקרון החלוציות. שומה עלינו להיות מפלגה של יחידים נבחרים ועלינו להקפיד ביותר, שיתוקנו השגיאות, שנעשו בשעת עריכת הפרוגרמה הברלינאית בסעיפים הנוגעים למדיניות הארצית"[1].

במגמה דומה, אם כי בנוסח שונה במקצת ובהדגשת נקודות אחרות, אשר בריסטיגר פסח עליהן, העלה את הבעיה מעל במת הועידה הארצית הרביעית ד"ר אברהם זילברשיין, אשר טען קודם כל להפרדת הבעיה של המדיניות הארצית מבעיית עבודת ההווה. זו האחרונה מתבטאת בהקמת מוסדות תרבותיים וסוציאליים למיניהם ובשיתוף פעולה עמהם, כגון „תרבות", חברות להגירה, להשכלה מקצועית, קואופרטיבים וכדומה. „המדיניות הארצית ניתנת להגדרה כ„מדיניות של בחירות", כפי שהגדיר אותה באופן קולע אחד מהמתווכחים. בה בשעה, שעבודת־ההווה נכנסת בכל היקפה לתחומי התפקידים המוטלים על ה„התאחדות", הרי

המדיניות הארצית הנה מן הדברים, שה„התאַחדות" בתור מפלגה אינה רשאית להתעסק בהם... אין שום קו אופייני, אשר יש בו משום הצדקת נציגות מיוחדת של ה„התאַחדות" בסיים. יש להבדיל בין עבודת־ההווה לבין המדיניות הארצית, מכיון שהבעיה אינה נסבה על כך, אם בכלל יש לנהל מדיניות ארצית, אלא אם מחובתנו אנו לעסוק בה. יש לשים את הדגש לא במפלגה, אלא בתוכן שלה. אין מודדים את הכוחות בתנועה לפי מספר האנשים בלבד. לנו יש רק מדיניות אחת: למען ארץ־ישראל ובארץ־ישראל! בודאי שיותר קל לנהל פוליטיקה בסיים, מאשר לעסוק בעבודת „החלוץ". אבל אַל לנו ללכת לפי קו־ההתנגדות הקטן ביותר ולעסוק רק במלאכות קלות. ואם פעם היתה לנו עמדה חיובית למדיניות הארצית מחמת הרצון להדוף את סכנת הזרם הפוליטי, שראה בהתבוללות פתרון לשאלת היהודים, הרי עכשיו, כשסכנה זו כבר עברה, עלינו לשנות את עמדתנו זו. יש להחזיר לתנועת ה„התאַחדות" את אוירת החלוציות. „המדיניות הארצית" מוליכה בעקביות־ברזל לטיפול בנכים, בסוחרים זעירים ובחוגים דומים. אין כל ספק, כי החוגים הללו, אשר מהם באים בעלי האינטרסים הכלכליים השונים, אינם ניתנים בקלות למיזוג עם הסיסמאות של חלוציות והגשמה עצמית המהווה את התוכן העיקרי והמטרה הראשית של תנועתנו. דברים אלה גם אינם ניתנים למיזוג, באשר רוחה של תורת א. ד. גורדון אינה יכולה לרחף תוך כדי הלכי הרוח ההולכים ונוצרים באוירת הסוחרים הזעירים, הנכים וכדומה. לדעתי, צריכה ה„התאַחדות" להפיץ בין השכבות הללו במידת האפשר ערכי תרבות והסברה בלבד. לשם העבודה המדינית בתוכן וכן לשם ניהול כל המדיניות הארצית היהודית־לאומית יש להקים גופים ציבוריים נפרדים העומדים מחוץ להסתדרויות הציוניות הקיימות"[1].

גם שליחי „הפועל הצעיר", שהשתתפו בועידה זו, הביעו דעתם בכיוון זה. י. מ נ ו ח מדגניה טען, כי כדי שנשפיע על ההמונים צריך שקודם כל נהא בעצמנו חדורים הרעיון, שאנו מטיפים לו ונקיימו הלכה למעשה. קרית ענבים אחת עולה בהשפעתה על 20 נאומים בסיים. ג. ח נ ו ך הדגיש, כי תוך כדי ליכוד התנועה עלינו להסתייע בעקרונות, אשר עד עכשיו היינו אולי רחוקים מהם. עתה אנו עומדים לפני מצב, שה„התאחדות" התרוקנה מתוכנה. ביסודה של ה„התאחדות" הונחו עליית־חלוצים מורחבת, הכשרת־עולים מעמיקה, עבודה א"יית מסועפת והבנה נוקבת לאינטרסים של המוני העם[1].

נוסף לשוללי המדיניות הארצית מבחינה עקרונית הצטרפו דוקא לא מעטים מבין מחייביה לקובלנה, שהושמעה אז בפי רבים, כי התנועה הציונית על כל זרמיה עוסקת יותר מדי במדיניות הארצית ובשל כך היא מזניחה את תפקידיה הכרוכים בבנין הארץ. בדברים בוטים נגע בנושא זה גם הפובליציסטן הנודע ד"ר וו. ב ר ק ל ה מ ר במאמר, שנתפרסם ב„פאַלק און לאַנד": „אם כן, היכן יש לחפש את הסיבה האמיתית לקפאון הכללי בעבודה הא"יית בין יהדות פולין? אנו מדגישים, כי לא מדובר כאן רק על אודות פעולת־המגבית. בשדה הפעולה התרבותית (ספריות, אולמי־קריאה, הרצאות, קורסים לעברית וכדומה) גם כן הדברים יגעים. אותו הקפאון, אותה ההזנחה מצד הגורמים האחראיים לתנועה הציונית בפולין... ש ל מ ה ש י ל ר (ששהה בימים ההם בפולין בשליחות הקה"ל) רואה את הסיבה להופעה זו במדיניות הארצית. הוא אמנם אינו דן אותה לכף חובה; הוא אפילו אינו טוען, שאין לראותה

כהכרח בל־יגונה. להיפך, הוא מודה בכך, שגורלנו המר מאַלץ אותנו לעסוק בה ובתנאים הקיימים אין להעלות על הדעת הנזרות גמורה מעבודה מדינית בגולה. כל הדברים הללו נראים היטב לשילר ואף על פי, שהוא חי בא״י אין הוא מופה סנוורים לגבי כורח־החיים שבגולה... אבל מאידך גיסא בזמן האחרון, לדעתו של שילר, מתפתחת עבודתנו המדינית בגולה למין ,סיימיזם׳, כפי שחזה אותו פעם דובנוב... היהדות בפולין וגם נודה על כך בגלוי ובכנות — התנועה הציונית הפולנית עושה מעט מזער למען א״י. זהו אחד מתפקידיה הראשיים של ה,התאַחדות׳ בפולין להבליט בהתמדה וללא הפסק את מצב־הדברים הזה לכל התנועה הציונית בפולין״[3].

הרוב בתנועה לא תמך בדעותיהם של שוללי המדיניות הארצית, אם כי חלק ממנו לא התעלם מהתוצאות השליליות של התעסקות יתירה בה, כפי שתוארו ע״י וו. ברקלהמר בעקבות הדברים, שנאמרו בשאלה זו ע״י שלמה שילר. מחייבי המדיניות הארצית לעומת זאת הגנו על עמדתם ללא כל הסתייגות מתוך ראיית הדברים באספקלרית המציאות שבגולה. אברהם לוינסון, אחד מחברי הסיעה הפרלמנטרית של ה„התאַחדות״ בסיים הפולני, הגדיר את עמדתו בשאלה זו בשני מאמרים, שהופיעו מעל דפי „פאַלק און לאַנד״ בזו הלשון: „העבודה בארצות־הגולה והמדיניות הארצית אינן לא דבר טפל ולא ,הרע במיעוטו׳, אלא הכרח ציוני, צו דחוף של תנועת־התחיה שלנו. קריאת־הרצל ל,כיבוש הקהילות׳ פירושה לא רק כיבוש של הקהילות, אלא גם של הנציגויות היהודיות בעיריות ובבתי־המחוקקים ושל כל המוסדות הכלכליים, התרבותיים והפילנטרופיים הנמצאים ברשות הציבוריות היהודית... כל הנזרות מהמדיניות הארצית פירושה כניעה ללחץ המציאות וירידה לדרגת חברת־התישבות מסוגה של יק״א במהדורה חדשה ויותר גרועה ומצוידת באמצעים פחותים בהרבה מזו... מדיניות ארצית ועבודת־ההווה אינן ניתנות לחלוקה, אלא או שמכירים בחשיבותן ועוסקים בהן לכל עומקן ורוחבן או שלא מכירים ומוסרים אותן לרשות ה,אגודה׳ וה,בונד׳. דרך שלישית אין... התנועה הציונית אינה רשאית להסתלק מהעבודה בארצות הגולה וממלחמת האינטרסים. אבל מן הדין, שתסתלק מאותה חד־צדדיות וקיצוניות, שבהן מנהלים אותה על חשבון הציוניות הקונסטרוקטיבית. המדיניות הארצית היא בבחינת כורח, שאין להימנע ממנו... אבל אם מנהלים אותה בצורה העלולה להביא נזק לתנועה הציונית, הרי רק במדיניות ארצית ובמלחמת־אינטרסים מסוג זה יש לראות ספנה ואסון לציוניות״[4].

בעמדה דומה, אם כי בנוסחה קצת מטושטשת, נקטו שאר חברי הסיעה הפרלמנטרית של ה„התאחדות״, פרט לזילברשיין, אשר עמדתו בשאלה זו כבר הובאה לעיל. קופל שוורץ טען בויכוח, שהתלקח מסביב לשאלה זו בועידה הארצית הרביעית, כי לא יתכן, שייוצר רושם, שקיימות כאילו בתנועה שתי שיטות: האחת הדוגלת בשם החלוציות ועבודת־הנוער והמתנגדת לעבודת־ההווה, בשעה שהשניה רואה כאילו את תפקידה הראשי במדיניות הארצית, מתוך התנגדות לפעילות למען ארץ־ישראל... השאלה, שיש להציגה, היא רצינית יותר: האם התנועה הציונית וביחוד תנועת ה„התאַחדות״ צריכה לסגת אחור בכמה עשרות בשנים ולהצטמצם לשטח אחד בלבד של תחית העם העברי או שתנועת־ה„התאַחדות״ מן הדין שתתפתח, תסתעף ותקיף את כל האינטרסים של העם העברי, כלומר גם את הפעולה למען בנין הארץ וגם את הנסיונות לפתור כמה מהבעיות הלוחצות ביותר על העם העברי בארצות־מגוריו.

אין כל ספק, שצריך להגביר את קצב העבודה למען א"י. אבל את מקור פיגורה אין לראות באופן חד־צדדי בסיבה אחת בלבד[1].

לדעתו של צבי הלר עלול יחס שלילי למדיניות הארצית להביא בתוצאותיו לחיסול עצמי של ה„התאחדות", לחיסולה של הציונות העובדת. בהינזרותנו מפעולה פרלמנטרית אנו מעבירים לרשותן של המפלגות העוינות את א"י, כגון ה„בונד" וה„עממיים", את המוני היהודים, אשר לציונים הכלליים לא ימסרו את ההגנה על האינטרסים שלהם. הלר ביסס את דעתו זו בצורה ברורה ובולטת יותר באחד ממאמריו הפרוגרמתיים, שנתפרסמו ב„פאלק און לאנד"[1].

מתוך גישה חיובית למדיניות הארצית דן במאמר העוסק בבעיות התנועה בשאלה זו גם נתן מלצר, הטוען להבהרת כמה סוגיות הכרוכות בבעיה זו. וזהו קטע מדבריו המשמש גם להסברת דעתו וגם לחיזוק טענותיו: „הגלות ועבודת־ההווה מהוות את נקודת־המוצא האסטרטגית להגשמת הציונות. הציונות אינה מוגשמת בחלל ריק. הציונות נאלצת להתחיל בהגשמת־יעודה בתנאי מציאות זו. די להדגיש את הדבר במשל אחד בלבד, כדי להפיץ אור על הבעיה כולה. מתפקידה של הציונות לדאוג להכשרת הדור להגשמת משימותיה. שאלה זו היא בעיקר בעיה חינוכית. הבעיה החינוכית העברית במלוא היקפה אינה יכולה למצוא את פתרונה המלא, בלי שתיפתר קודם כל שאלת בית־הספר העברי. מאידך גיסא שאלת בית־הספר העברי נמנית עם הענינים, שיוכלו למצוא את תיקונם לא אחרת, מאשר בדרך של מדיניות ארצית בלבד. אפשר להרבות בדוגמאות מעין אלה כהנה וכהנה. מבחינה עקרונית אין להמנע מההכרה בכורח של המדיניות הארצית... המלחמה להשגת מטרות מסוימות הכרוכות במדיניות הארצית יש לה רק אז הצדקה פנימית, אם מטרות אלו הולמות את הצרכים הממשיים של החומר האנושי הנמצא למעשה בשורותינו. נכון, שאנו משתדלים עד כמה שאפשר להרחיב את השורות הללו. ישנם חוגים במפלגתנו הסבורים, כי הרחבה זו רק אז תיתכן, אם כבר כיום נתחיל בהגנה הפרלמנטרית על האינטרסים של החוגים העלולים מחר לבוא אלינו... קשה להשתחרר מההרגשה, שמדיניות פרלמנטרית להגנת האינטרסים של החלשים מבחינה כלכלית, בלי שתונח ביסודה פעולה כלכלית מקבילה בין השכבות הנוגעות בדבר, דומה לאדם המנפנף בחרבו בחלל־אויר ריק. אין כל ספק, שקיימת שורה שלמה של סיבות היסטוריות, שגרמו להתהוות מצב מעין זה ב„התאחדות". נשתרבבנו בסבך המדיניות הארצית עוד טרם שהצלחנו להתגבש כמפלגה בעלת פרצוף סוציאלי בולט ובעלת מסורת מסוימת בשטח הפעולה הלאומית, המדינית־הלאומית והסוציאלית־כלכלית"[5].

בויכוח זה, שהתנהל בתנועת ה„התאחדות" מראשית היווסדה, נפלה סוף־סוף ההכרעה בועידה הארצית החמישית, שנתקיימה בלבוב בסתיו 1926 ושבה נתקבלה החלטה הקובעת, כי „עבודת ההווה של המפלגה היא בקשר אורגני עם עבודתנו בא"י וכי הועד הפועל החדש (שייבחר בועידה זו) נדרש להפנות תשומת־לב ראויה לענף זה של עבודתנו"[6]. עם קבלת החלטה זו תם הויכוח על עצם המיזוג בין העבודה למען בנין הארץ לבין עבודת ההווה ועל הכורח שבו. הויכוח, שהתנהל לאחר מכן על נושא זה, נסב רק על שיטות עבודת־ההווה ועל כל הכרוך בהן, אבל לא על עצם הסוגיה.

ג.

הויכוח על הכורח שבמיזוג בין הפעולה הא״י לבין עבודת־ההווה לצורותיה השונות כאילו העמיד בצל את השאלה היסודית על המקום, שארץ־ישראל צריכה לתפוס בתהליך ההתעוררות הלאומית, שראשיתה בשנות השמונים והתשעים של המאה ה־19. גליציה בכללה לא היוותה קרקע נוחה לטיפוח ההשקפה, העוינת את רעיון שיבת ציון. בכך נעוצה הסיבה להסחת־הדעת מהשאלה בכללותה. אמנם היהדות החרדה, בעיקר זו שלא מצאה את מקומה בשורות ה״מזרחי״, גילתה התנגדות לציונות בלבושה המודרני, אבל מעולם לא שללה את הרעיון המסורתי של גאולת ישראל ע״י שיבת־ציון. כנגד זה נמנו חוגי הקומוניזם וה״בונד״, ובתקופה מאוחרת הא״י של שאלת היהודים. מכמה וכמה טעמים מדיניים, כלכליים ותרבותיים, לא הצליחו זרמים אלה להכות שורש ביהדות גליציה. אמנם ה״בונד״, ובתקופה מאוחרת במקצת גם הקומוניסטים, רכשו להם בכמה מערי גליציה המזרחית עמדות ציבוריות מסוימות. אולם היקף השפעתם היה מוגבל למדי. ואף על פי שפה ושם היו ל״בונד״ כמה הישגים מקומיים בשל סיבות מקריות (כמו, למשל, בבחירות למועצה הלאומית בסטניסלב בשנת 1919 ובבחירות למועצת הקהילה בלבוב בשנת 1937), הרי השפעתו הפוליטית הכללית על הפועלים היהודים בגליציה המזרחית היתה בדרך כלל מבוטלת. מכאן גם ההסבר, מדוע הויכוחים הפוליטים עם ה״בונד״ היו באופן יחסי כה מועטים. אם בכל זאת יש למצוא בעתונותה של ה״התאחדות״ בגליציה המזרחית גם ביטוי לויכוח עם ה״בונד״, הרי משתמע מכאן רק ההד של הויכוח, שהתנהל עם ה״בונד״ בפולין רבתי, בה מפלגה זו תפסה עמדה ניכרת בזירה הציבורית היהודית והיתה לה השפעה לגמרי לא מבוטלת על המוני הפועלים היהודים.

הויכוח עם ה״בונד״ בפולין השתקף מעל דפי השבועון הלבובי ״פאלק און לאנד״ במאמרו של מחבר אלמוני, שהזכיר ל״בונד״ הפולני את הויכוח הלוהט, אשר התנהל בין התנועה הציונית לבין ה״בונד״ ברוסיה ב־1917 בימי האביב של המהפכה הרוסית[7].

הפולמוס של השבועון הלבובי ״דאס פרייע וואָרט״ עם ה״פאלקסצייטונג״ הבונדאית שבוארשה, שהתנהל שנים אחדות אחרי כן, נסב אף הוא על שאלת ארץ־ישראל, ששימשה חיץ, אשר הפריד מאז ומתמיד בין תנועת העבודה הציונית לבין ה״בונד״. יעקב פאט, אחד מַמנהיגיו המובהקים של ה״בונד״, העריך אז את המצב בציונות כדלקמן: ״הציונות מתנועעת ומתקרבת לאפסותה. הציונות נהפכה לאט לאט לחברה לתמיכה בקומץ יהודים מא״י. בעזרת השם יוקמו עוד כמה מושבות״[8]. להלן משווה פאט את ההתפתחות של הסוציאליזם לזו של הציונות ומגיע לידי מסקנה, שהסוציאליזם הולך ומתקרב להגשמתו בקצב מסחרר. בטאונה של ה״התאחדות״, ״דאס פרייע וואָרט״, מתפלמס עם עמדתו זו של פאט, בוחן את טענותיו אגב תיאור התפתחות הסוציאליזם, כפי שניתן ע״י מנהיג בונדאי אחר, תוך כדי הצבעה על הקשיים, שבהם נתקל הסוציאליזם בדרך להגשמתו[8].

הויכוח הבלתי־פוסק הזה עם ה״בונד״ על ארץ־ישראל ומקומה בתנועה הלאומית החזיר אותנו מחדש לנקודת־המוצא של כל הסוגיה: לארץ־ישראל, שהיתה ״בבחינת הארץ היחידה, שבה האדם היהודי שינה לחלוטין את אורח־חייו ואת יחסו לחיים

ולעבודה. חל כאן שינוי־ערכין במלואו ולא בעולם מחשבותינו והשגותינו בלבד, אלא גם במציאותנו היום־יומית. מהפכה עצומה כזו בחיינו מקומה היה יכול להיות רק בא"י[9]. „הקמת הבית הלאומי בא"י היתה מעין תנאי קודם לשידוד מערכות הן מבחינה כלכלית והן מבחינה מעמדית. בתנאי התרופפות חיי הכלכלה הרעועים שלנו בארצות־הגולה לא היה מקום לקיום הבדלי־מעמדות בולטים וחריפים, כפי שזה היה מקובל אצל עמים בעלי מבנה כלכלי פחות או יותר נורמלי. ומכאן שומה היה על מעמד העובדים להקים בית לאומי, אשר יהיה בו משום להבטיח את האינטרסים שלו, המזדהים עם אינטרס־האומה. ארץ היהודים מן הדין שתהיה ארץ העבודה. תהליך שחרורנו יתכן רק בסימן של דגל העבודה"[10].

התעיה הזו מסביב לארץ ישראל כפתרון יחידי לשאלת היהודים העלתה את רעיון שיבת־ציון כ„נסיון נואש אחרון שנולד וגדל בתוך אוירה רוויה יאוש ופסימיות, כדי לתת תשובה לשאלת היהודים האיומה, שנשארה, לכאורה, ללא פתרון.מצוקת־הגולה היתה לכוח המניע המחפש מוצא מאין המוצא, למין תעלה, אשר יש בידה להזרים כל מרץ האומה הנאגר בתוכה והחותר לקראת הקמת בסיס, אשר בו עלולים להתגלות כוחות היצירה הפנימיים, שנדחקו לקרן זוית... בלי ניתוח מעמיק של מהות הגולה ובלי מצוקת היהודים המעיקה וההופכת לדבר כה פרובלימתי את חיי הפרט והעם לא היו הקשרים החיוביים והחיוניים עם א"י מעולם מעלים על פני השטח תנועה כה יחידה במינה וכה מלאת־סיפון. ציונות בלי גולה אין בכלל להעלותה על הדעת וגם אינה ניתנת להגשמה... הסיפוי להיהפך מאומה פסיבית לעם אקטיבי המקיים את מדינתו, האחראי לקיומה ולכלכלתה והקובע לעצמו את תנאי־חייו בהתאם לרצונו ולצרכיו וכן המאמצים הקולקטיביים להשגת המטרה הנכספת והמעשה המשותף לשם הגשמתה משמשים כולם ביחד מלט המחבר את חלקי־העם המפוררים לגוף שלם החדור רצון קולקטיבי לחיים בריאים ומנחילים להם את האמונה בכוחותיהם העצמיים וממילא גם את הכוח להבטיח את קיום הלאום בדרך להתהוותו לעם הנאבק לעצמאותו המדינית. מבחינה זו ארץ ישראל ההולכת ונבנית חשובה לעם ולתחיתו לא פחות מהארץ העומדת כבר על תלה. הדרך למטרה הנה כבר בחזקת חלק ממנה. הודות לפרוגנוזה של יום המחר המזהיר, ההווה כבר נעשה לעשיר יותר בתוכן ולחסון יותר; הולך ומתגבש כושר־ההתנגדות לגבי גורמים חיצוניים והפסי־מיזם בעתיד הגולה אינו יכול יותר להדרדר למדרגה של פטליות־הגלות... מתגברת והולכת מדי פעם בפעם יותר ההשפעה ההדדית בין ,הכא' ל,התם'. במידה שגובר הפסימיזם בעתיד־הגולה הולך וגדל גם הכוח האוביייקטיבי והסובייקטיבי להתגברות על הפסימיזם בנוגע לעתידה של א"י ולהכפלת המאמצים, כדי ללכת עד הסוף בדרך היחידה, שעוד נשארה. במידה, שגדלים המאמצים להגשמת המטרה, מתחזקת גם האמונה ביכלתנו להרים את המשא... במידה, שמתגברת והולכת ההכרה הלאומית והאנושית, גובר גם הכוח, כדי ללכת בדרך היעודה. ה,התם' מקנה לה,הכא' את משמעותו ותכנו. מאידך ה,הכא' יוצר את הכוחות הבונים את ה,התם'"[11].

ה„התם" וה„הכא", ארץ־ישראל והגולה, היו שני הקטבים, שעליהם נסבו הבירורים, אשר בהם סופם הפתרון הציוני כתשובה יחידה ההולמת את שאלת היהודים הסבוכה. סיפום זה הובא בצורה חד־משמעית לידי ביטוי גם מעל דפי „דאס פרייע ווארט" בזו הלשון: „יש להסתכל במציאות בעיניים פקוחות ותהא זו אפילו אכזרית ביותר.

בתוקף מציאות זו אנו עדים לירידה כלכלית של היהודים בפולין כתוצאה של תהליכים כלכליים אוֹבייקטיביים, שאין כל אפשרות להימנע מהם. גם ההופעה, שמכנים אותה בשם ‚אטטיזם' (כלומר: העברת חטיבות כלכליות שלמות לרשות המדינה), נמנית עם סוג התהליכים, שאין מנוס מהם. אבחנת המצב הכלכלי היהודי מאַשרת אישור מלא את הפרוגנוזה הפסימית על מצבם הכלכלי של יהודי הגולה, שהציונות הניחה אותה כיסוד לשיקוליה העיוניים. המוֹצא היחידי מהסיטוּאַציה נטולת־התקוה הזו מוּנח אך ורק בפתרון ה צ י ו נ י. מן ההכרח לרכז מיליוני יהודים בארץ־ישראל ובארצות הסמוכות לה"[12]. במשך כל השנים שימש סיפוּם זה אבן־בוחן להתפתחות הרעיונית של התנועה כולה.

ד.

תנועת־העבודה הציונית חתרה לא רק ליצור מרכז יהודי גדול בא"י, אלא גם להשתיתו על חקלאות ועבודה כאבני־היסוד של הבית הלאומי. בראשית המפעל ההתישבותי בארץ היתה החקלאות בבחינת מושכל ראשון בתנועה הציונית. אולם בשנים הראשונות לאחר הצהרת בלפור החלו לנשב רוחות חדשות בציונות, שביקשו לערער על העיקרון הזה. מצב זה אילץ את תנועת־העבודה הציונית להתיצב בשער ולהילחם במגמות המסוּכנות.

מכאן אוירת הפולמוס, אשר במאמרים שפורסמו בשנים אלה על נושא זה בעתונות המפלגתית. הדי פולמוס זה מורגשים בשורות שלהלן, הנראות עכשיו פסקניות יותר מדי: „שוֹמה עלינו לבנות את הארץ בצורה כזו, שרוב בנינו ורוב מנינו של הישוב יורכב מאכרים ופועלים. רק בתנאי זה נוכל לבנות את הארץ על יסודות מוּצקים ובריאים. התורה הישנה על התישבות חקלאית כיסוד של כל התישבות עודנה במלוא תוקפה... מספר עובדי־האדמה היהודים בגולה מגיע לא יותר מאשר ל־5 אחוזים של כלל היהודים במדינה... אם נרצה לשמור על פרוֹפורציה זו גם בא"י, הרי לא תישאר לנו ברירה מאשר לוותר על כל הרעיון של ארץ־ישראל עברית!. אולם דוקא האינטרסים של העם מצווים עלינו לשמור מכל משמר על העיקרון הנושן, שנכוֹנוּתו תמיד בעינה עומדת: לשנות בכל התנאים את המבנה הכלכלי הרעוע שלנו, לחזק את היסוד העובד בישוב הארצישראלי ולבצר ע"י כך את מסד חיינו הכלכליים"[13].

המסקנות, שהוּבאו כאן נהפכו ברבות השנים לנכסי צאן ברזל של התנועה כולה, ובשנת 1931, ערב הועידה העולמית הששית של ה„האתַאחדות", אף מצאו את בטויין בסיכוּם־דברים דלקמן: „הסיסמאות של חלוּציות, עליה עובדת והתישבות עובדת, שהוכרז עליהן בשעתן בפראג, עמדו ב־11 השנים האחרונות במבחן־האש של ההיאָבקות הקשה עם המציאות הא"יית והיוו מאז ומתמיד את עמוד התווך של עיקרי אמוּנתנו הציונית... הסיסמאות הללו על האופי החלוּצי של בנין הארץ נתקבלו על דעתה של כל התנועה הציונית־הסוציאליסטית ומהוות כיום את הנכס הרוּחני המשוּתף של כל מחנה ארץ ישראל העובדת"[14].

ה.

התנועה בגולה קיבלה מתנועת העבודה בארץ את ערכיה העיקריים וחינכה לאורם דורות חלוּציים שלמים. מה שאין כן בתחום התכניות הנוגעות למלחמה על

זכויות היהודים בגולה. כאן נאלצה התנועה לסלול לעצמה את נתיבה, מתוך התגברות על קשיים רבים.

בראש וראשונה עמדה על הפרק הפרוגרמה, שיש להכינה, כדי להגדיר באופן חד־משמעי את „היקף הזכויות הלאומיות, כפי שאנו מתכוונים להעלותן כאן בארצות הגולה... בידי מי תהיה הבעלות האדמיניסטרטיבית של בתי הספר שלנו, מי יקציב את האמצעים הכספיים הדרושים להחזקתם, מה הם סוגי בתי הספר הדרושים לנו, מה תהיה שפת ההוראה שלהם וכדומה. כמו כן יש להבהיר סוף כל סוף את זכויות הלשון, שאנו עומדים לדרוש בבתי־הדין ובמשרדי השלטונות האדמיניסטרטיביים... שומה עלינו גם להגדיר במפורש את הסמכויות והתפקידים של הקהילה העברית ושל מוסדות השלטון העצמי המרכזיים העברים... רק לאחר הכנת תכנית מפורטת הכוללת את כל דרישותינו הלאומיות יקבל מאבקנו הלאומי את משמעותו המלאה ואת כוח הדחיפה הדרוש, יעורר הד ראוי אצל המוני היהודים וגם יאַלץ את השלטונות הפולניים המוסמכים לעיין ברצינות בדרישות האומה היהודית בפולין...“[15]

במרכז התכנית הנדרשת יש להבליט את הקהילה הלאומית העממית המאוחדת, המוקמת על יסודות דמוקרטיים כתא מקומי של האוטונומיה היהודית בפולין, אשר בראשה מועצה לאומית ארצית וועד פועל שלה המשמשים כמוסדות העליונים של האוכלוסיה היהודית במדינה. „הקהילה הלאומית המאוחדת מן הדין כי תיבנה בארצות הגולה, שבהן אנו נמצאים בסכנה תמידית של התערבות מצד גורמי־חוץ שונים על יסוד של סובלנות הדדית וכי המאבק מסביב עיצוב דמותה הרוחנית בשדה הלשון והדת יתנהל באמצעים תרבותיים של חינוך והסברה ברוח העקרונות הדמוקרטיים ובתחומי האומה העברית ומוסדותיה הלאומיים בלבד ללא התערבות של גורמי־חוץ“[16].

שאלת התרבות והלשון הלאומית תפסה אף היא מקום מרכזי בבירורים הפרוגרמַתיים של האוטונומיה היהודית ושל דרכי ביצועה. שינוי ערכין היה נמנה עם הנחות־היסוד של תנועת־העבודה הציונית, שליווה מראשיתה. הפיכת הקערה על פיה היתה מהרעיונות, שעברו כחוט־השני בכל דרך־התפתחותה. רעיון זה מצא את ביטויו המובהק בדבריו של יהושע טהון, שנתפרסמו מעל דפי „פאַלק אוּן לאַנד“: „ברצוננו להיות עם ככל העמים, דהיינו: עם חילוני. יש לראות את התוכן העיקרי של הציונות המודרנית ב־סקולריזציה, בהוצאת העם היהודי מתחום שלטון הדת והעברתו לרשות התרבות החילונית. החתירה לקראת ספרות חילונית בשפה העברית היתה אחד מהסימנים הראשונים לשינוי־ערכין זה... ברוכים פועלי א״י הנושאים בעול הרעיון הטהור של תנועת־התחיה העברית! העובדים בזיעת־אַפם ומַקריבים את עצמם ללא כל פשרה למען האידיאַל של יהודי חדש ושל אדם חדש הקימו בכל נימי־נפשם ועד טיפת־דמם האחרונה את הגשר לתרבות עברית חדשה. הם בונים את ביתם בעבודת־פרך ומקיימים בנקיון־כפיים למופת את דת־העבודה בחייהם“[17].

בד בבד עם שאלת־התרבות כרוכה בעית הלשון הלאומית, שבה הולכת ונרקמת תרבותו של כל עם. בריב הלשונות בין עברית ליידיש, כפי שנתגלע בעשור הראשון של מאת־העשרים נקטה תנועת העבודה הציונית בחלקה המכריע עמדה, אשר היה בה משום הפרה בלשון העברית כלשון הלאומית של העם העברי בעולם כולו. בהתאם לעמדה זו הוטלה שפת־ההוראה העברית כחובה על בתי־הספר העממיים

והתיכוניים בא״י ובגולה הנמצאים בתחום־השפעתה של התנועה, אם כי זו מעולם לא התכחשה לערכה הלאומי של יידיש בגולה. חוגים מסוימים בתנועת־העבודה הציונית לא הסתפקו אמנם בקביעת יחס חיובי לשפה העברית ולתרבותה, אלא הרחיקו לכת ושללו את משקלה הלאומי של יידיש בארצות הגולה לחלוטין. אבל היתה זו רק דעת מיעוט קטן בתנועה. לרוב המכריע שבה היתה גישה קונסטרוקטיבית לבעיה כולה. הוא דגל אמנם בשפה העברית כבשפת־הוראה בבתי הספר העממיים והתיכונים בגולה ובצורך להחיותה גם בחיי יום־יום. אבל יחד עם זה הכיר, כי מן ההכרח לטפח את ערכי־התרבות של יידיש כאחד האמצעים לחיזוק היהדות בארצות הגולה ולשמירה על קיומה. לדידו אין כל ערך למלחמת־הסרק מסביב לשאלת־הלשונות. השפה יש לראותה כפנומן, אשר לא המַאבק הפוליטי, אלא החיים בעצמם יעצבוה. „הכוחות החיוביים והיוצרים יכריעו בסופו של הדבר בשאלה, מהי השפה, אשר תשמש לנו כשפה לאומית או שמא יהיו לנו שתי שפות לאומיות. על כל פנים לא תכריע כאן מלחמת־סרק, אשר אין לה כל יסוד במציאות״[18].

מאידך גיסא היתה גם גירסה, שלפיה יש להילחם לשיווי־זכויות של שתי הלשונות, כל עוד נמשך בתוך העם העברי גופא המַאבק הפנימי על גורלן של שתיהן ועדיין לא נפלה ההכרעה בדבר זכות־קיומן של זו לצד זו. יתכן, שיש לתת לשתיהן מעמד של שפות לאומיות מוכרות או שמא רצוי הדבר, שרק אחת מהן תוכר כשפתו הלאומית של העם העברי. אולם גם לגבי בעלי גירסה זו „אין למַאבק זה כל שייכות לסיסמאות הפוליטיות הזולות, שעדיין יש להן מהלכים בציבורנו״[19]. שאלה זו נדונה לא פעם ונעשה אפילו ערב הועידה העולמית הששית של ה„התאַחדות״ נסיון מחודש להגדירה בזו הלשון: „שומה יהיה על הועידה להגדיר גם את עמדתה לבעית התרבות ובתי־הספר בגולה — ומחדש להדגיש, שה„התאַחדות׳ גם להבא, תקפיד בנאמנות על העיקרון של בית־ספר עם שפת־הוראה עברית מתוך שמירה על מקומה של היידיש בתכנית הלימודים בד בבד עם חתירה מַתמדת להחיאת השפה העברית גם בארצות הגולה ועם טיפוח הערכים התרבותיים והלאומיים של יידיש״[14]. הגדרה זו יש לראותה כמעין סיכום זמני של ויכוח, שהתנהל בתנועה במשך תקופה שלמה בשאלה זו.

לסוגיה הפרוגרמתית יש גם לצרף את מכלול הבעיות הכלכליות והסוציאַליות, שהעיקו לא במעט על המוני היהודים בגולה וגרמו להחרפת מצבם החמור בלאו הכי. שאלת־התאַגדותם המקצועית של המוני העובדים היהודים העסיקה במידה לא מעטה את פעילי התנועה. העובדה המרה, שהאיגוד המקצועי ברובו הגדול היה נתון בידי מפלגות אנטי־ציוניות מובהקות הכביד על פתרון השאלה. רב היה הפיתוי להקמת אגודות מקצועיות בדלניות, על מנת לא להפקיר את המוני החברים ואוהדיהם להשפעתם של שונאי־ציון למיניהם, ששלטו בלי מצרים בתנועה המקצועית הכללית. מאידך גיסא הקמת איגוד מקצועי מתבדל פירושה פילוג התנועה המקצועית, שהיתה בלאו הכי נחלשת בשל המצב הירוד, שבו היה נתון מעמד־הפועלים במדינה. אחרי היסוסים רבים גברה הנטיה להצטרפות לתנועה המקצועית הכללית ולשיתוף עם זרמים אחרים על מנת להגיע ע״י עבודה משותפת לידי השפעה באיגוד המקצועי. לא היה בדעת תנועת העבודה הציונית לחנך את חבריה להפרת־שביתות ולהקמת „אגודות מקצועיות צהובות״. ברצונה היה לטפח בין חבריה רגשי סולידריות עם

גורלה של האנושות העובדת מתוך שמירה על תביעותיה הלאומיות והציוניות[20].

התנועה הקדישה לא מעט זמן לבירור בעית הפרודוקטיביזציה של המוני־יהודים נטולי־מקצוע ונטולי־פרנסה וללִיבוּן הבעיות הכרוכות בהרחבת רשת הקואופרציה היהודית על צורותיה השונות (אשראית, צרכנית ויצרנית) למען שיפור תנאי־חייהם של ההמונים הנאבקים לקיום כלכלי מינימלי. פרודוקטיביזציה פירושה העברת שכבות בלתי־פרודוקטיביות של העם לעבודה יצרנית מתוך הסברת הכורח והברכה שבהעברה זו ומתוך היעזרות בכלים מתאימים לביצוע משימה מעין זו (בתי־ספר מקצועיים, קורסים מקצועיים וכו'). התנועה לפרודוקטיביזציה, אשר שללה כל נסיון של ארגון הבלתי־פרודוקטיביים לשם הגנה על פרנסות־האויר שלהם, עזרה ככל האפשר לארגונם של האנשים המוכנים לעבור לעבודה פרודוקטיבית[5]. תנאי הדחקות והניוון, שבהם נאלצו העמלים היהודים להיאבק על לחם צר ועל מים לחץ חייבו את התנועה לאחוז בכל האמצעים העומדים לרשותה, כדי לחלץ את איש־העמל היהודי מהמצוֹר הכלכלי, אשר הושם עליו. הצטרפותם של המוני העובדים היהודים לאיגוד מקצועי לשם הגנה יעילה בפני ניצול, פרודוקטיביזציה של ההמונים מחוסרי־הפרנסה והכללתם בתוך רשת קואופרטיבית מסועפת — כל אלה היו מהדברים, שמחשבת התנועה הגתה אותם על מנת לסייע להעלאת רמת־החיים של המוני העמלים.

אותה שעה מורגש היה במידה הולכת וגוברת המחסור בכוחות אינטלקטואַליים ומחנכים, המסוגלים להגשים הלכה למעשה את המשימות, כפי שנוסחו בפרוגרמה. מחסור זה, שנגרם בחלקו ע"י הגידול הכמותי של התנועה ובחלקו ע"י עליתם של טובי החברים ארצה, עלול היה להביא לידי תוצאות חמורות. „תכניותינו היפות תהיינה בבחינת ברכה לבטלה והכרתנו בכורח שבעבודה שיטתית בין שכבות־העם הפרודוקטיביות לא תביא לנו כל תועלת, לכשיחסר לנו צוות מתאים של עסקנים בתנועה המקצועית והקואופרטיבית וכן בפעולת ההסברה והתרבות. אין כל טעם בדבר, שנרצה לטשטש את התמונה ולרמות את עצמנו. תנועתנו זקוקה להזרמת־דם חדשה ולתוספת כוחות אינטלקטואַליים צעירים. עלינו להתחיל בשדה החינוך, התרבות וההסברה מעכשיו בפעולה, אשר רוח־התנועה תפעם בה, כדי שנוכל למשוך כוחות אינטלקטואַליים חדשים ולהקים בעזרתה צות של מדריכי־סניפים, עסקנים ותעמלנים, שיזין את התנועה כוּלה בחומר האנושי הדרוש למלוי־המשימות"[5].

ו.

כל עוד התנועה עסקה בבירוריה הפרוגרמַתיים, לא ירדה מעל שולחן דיוניה שאלת הבסיס הסוציאַלי, כלומר שאלת המעמד או השכבה הסוציאַלית, שהאינטרסים הכלכליים, הפוליטיים והתרבותיים המיוחדים מחייבים את התנועה להיות להם לנושא ולמגן כאחד. הויכוח היה נטוש בין מרחיבי־הגבולין לבין מצמצמיהם.

הטוענים להרחבת הגבולין היו סבורים, כי „מן הנמנע לבסס את תנועת ה,התאַחדות' על החלוצים מסוגם של בוני־,דגניה' בלבד. ברצוננו לכבוש — והמציאות מסייעת לנו בדבר — למען מלחמת־השחרור של העם היהודי את כל השכבות הקרובות לרוח העבודה והמסוגלות להיהפך לאנשי־עבודה המרגישים את עצמם סולידריים עם רעיון א"י העובדת. הפריפריה העממית הרחבה — זהו הבסיס

הסוציאַלי של ה„התאַחדות"[21]. עמדה דומה באה לידי ביטוי גם באחד ממאמריו של צבי הלר[22].

בועידה הארצית הרביעית של ה„התאחדות" במזרח־גליציה, בנאום המוקדש לשאלות התנועה אגב נקיטת עמדה המנוגדת לדעות שהובאו בכאן, הציג נתן מלצר כמה שאלות: „מה הן השכבות הסוציאַליות, אשר אנו עומדים לארגן בתוך שורותינו? מחובתנו לחתור כאן לנוסחאות, שאינן משתמעות לשתי פנים. אין להעלות על הדעת פתיחת שערי המפלגה לרווחה בפני ערב־רב של סוחרים זעירים ויסודות בלתי־פרולטריים אחרים. עלינו לדאוג לכך, שלא נישא לשוא את הכינוי ‚עבודה' בשמה של מפלגתנו. אנו חייבים באופן עקרוני לכוון את דרכנו מתוך הישענות על העובדים ועל העומדים לעבור לעבודה פרולטרית. רק אז יש לנו תקוה להגיע לידי קונסולידציה רעיונית של המפלגה"[1]. הגדרה קולעת להלך־המחשבות, כפי שנתבטא בנאום זה, ניתנה גם במאמר, שפורסם ערב הועידה הארצית הרביעית וזו לשונה: „לאַרגן את ‚השואפים לעבודה' פירוש הדבר, לארגן את המתכוננים לעבור לעבודה פרולטרית הלכה למעשה. ברור, שמתפקידה של מפלגתנו לעורר רצון זה אצל כל יהודי. בתעמולתנו זו למען רעיון־העבודה אין אנו נעצרים על יד דלתות־הבתים של השכבות ה‚בעל־ביתיות' כביכול. אין אָנו תובעים משום יהודי הכשר פרוליטרי. יקר לנו כל יהודי, שעבר עליו התהליך המַהפכני של מַעבר לעבודה פרולטרית. לא מידת ‚הכרתו המעמדית' קובעת לגבינו, אלא אורח־חייו. אין זה מקרה, שהפנקסן לשעבר בבית־החרושת של ברודסקי נהפך בעברו לעבודה פרולטרית לסמל תנועתנו. אנו באים לעם היהודי כולו בסיסמת דת־העבודה, אבל אנו יכולים לארגן במסגרת מפלגתנו רק את העובדים עבודה פרולטרית או המתכוננים לעשות זאת. האדם היהודי העובד והאדם היהודי נטול־המקצוע — הם הבסיס הסוציאַלי הטבעי, המקור, אשר ממנו מצווה תנועתנו לשאוב את החומר האנושי הנאגר בתוכו. לכל יתר השכבות בעם היהודי אנו באים בהסברת רעיוננו, בבקורת המציאות היהודית ובקריאה לשנותה. כל המתחיל בשינוי מציאות זו מעצמו — נמנה עם המחנה שלנו. כל היתר נשאר בעל כרחו מחוץ למחנה"[5].

רעיונות דומים ביטא גם פישל ורבר במאמר המוקדש לשאלות הפרוגרמה: „בהקימנו את הסתדרותנו חייבים אנו להעמיד נגד עינינו קבוצה סוציאַלית מסוימת, אשר יש לה שייכות כלשהי לאידיאולוגיה ולפרוגרמה שלנו. אחרת אנו הורסים במקום לבנות ואנו מעכבים את תהליך־הגיבוש במקום להחישו. וייאַמר כאן במלוא הבהירות, שמן הדין, כי עם השכבה הסוציאַלית, אשר נישען עליה ואשר צריכה להוות את יסוד תנועתנו ימנו בראש וראשונה העובדים לסוגיהם השונים. כמובן המדובר כאן בשכבות סוציאליות ולא ביחידים. שטח פעולתנו כמפלגה יש להזיז שמאלה. ארגון העובדים, הגנה על עניניהם במלחמתם היומיומית, הכשרתם למען הקמת א"י העובדת המושתתת על יסודות של צדק — זהו מתפקידה של ה„התאַחדות"[23]. כל הנסיונות להרחיב את היקף התנועה ואת בסיסה ע"י צירוף כל מיני שכבות־ביניים (יד־חרוצים, נכים וכו') עלו בתוהו. חוגים אלה הוסיפו להתנפר לערכי־היסוד של התנועה והנסיונות לקרבם אליה לא הביאו את התוצאות המקוות. מסתבר, שהרחבת הגבולין של התנועה אינה הולכת תמיד בד בבד עם גיבושה ועם חיזוק יכולת הביצוע שלה[24]. יחד עם זה אין להתעלם מההרכב הסוציאַלי של דלת־

העם היהודית הבולטת לאו דוקא בפועלי התעשיה שלה, אלא יותר בבעלי־העגלה שלה, בסוחריה לשעבר ובחייטיה[25].

מאידך, שלל פינחס לבון (הוא פ. לוביאניקר) מעיקרא דדינא את עצם העמדת בעית הבסיס הסוציאַלי כשאלה הטעונה פתרון כביכול. „ע"י חיפוש אחרי בסיס סוציאַלי אנו עלולים להיהפך לא לתנועה עממית, אלא למפלגה עממית, דוגמת זו של פרילוצקי במַהדורה חדשה. כבר כיום ניתן להאזין לצלילים הראשונים של מפלגה עממית סוציאל־ציונית, של מפלגת ‚האדם הקטן' המוצאת את ביטויה במדיניות המביאה לידי הישגים של מה־בכך, של פרוטות, ששווין מתקרב לאפס. בעלי אינטרסים קטנוניים מתחילים להסתער על ה‚התאַחדות'. וזוהי תוצאה הכרחית של ‚הסופה והסערה', שבה אנו מתכוננים לכבוש את הבסיס הסוציאַלי... הלא אנו מייצגים תנועה השוללת את זכות־הקיום ואת ההרכב העובדתי של בסיסינו הסוציאַלי בארצות־הגולה. הלא אנו רוצים לשנות ולבנות מחדש את המציאות היהודית, כפי שהיא כיום קיימת. כלום נוכח יחסה זה של ה‚התאַחדות' לצורות־החיים של כמעט כל השכבות בעם היהודי מותר לדבר עליה כעל מפלגה בעלת בסיס סוציאַלי מסוים? ולכן מוטב לא להשתמש במושגים, שאין להם אחיזה במציאותנו. בל נטשטש את מבטנו על החיים היהודיים ע"י שימוש במונחים המותאמים שלא כדין. הבה נשתחרר סוף כל סוף מלשון המליצה הנבובה, אשר קנתה לה שביתה גם במפלגתנו בהשפעת גורמי־חוץ שונים"[26].

ז.

תנועת ה„התאַחדות" התחבטה מראשיתה בשאלת הסוציאַליזם ובכל המסתעף ממנה. מטרתו הסופית של הסוציאַליזם, המניעים הכלכליים, החברתיים והרעיוניים להתפתחותו, הבעיה היהודית באַספקלריית הסוציאַליזם, יחסו לשאלת הלאום, האופי הביגלאומי שלו והזיקה לאינטרנציונל, מלחמת המעמדות, שאלת שיתוף הפעולה עם כל יתר המעמדות בעם, הסוציאַליזם הקונסטרוקטיבי על כל שלבי ביצועו — זוהי מסכת הבעיות, שהעסיקה את התנועה מראשיתה. הזעזוע, שבא עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, המהפכה הרוסית על כל התלבטויותיה וכן הנסיונות של שלטון סוציאַליסטי בכמה מארצות אירופה המרכזית היו מן הגורמים, שסייעו לחדירת רעיונות סוציאַליסטיים לתוך תנועת ה„התאַחדות". אבל בראש וראשונה הביאה הגשמת הציונות, על כל הבעיות הכרוכות בה, לידי שילוב הסוציאַליזם בציונות. הגשמת הציונות לא תיתכן בלי חבלי לידה של מעמד עובדים עברי, המעורה בכל ענפי הייצור. מעמד עובדים עברי בארץ לא יקום, אלא אם כן יובטחו לפועל העברי תנאי־קיום מינימליים ואפשרויות ליצירה עצמאית. לשם השגת מטרה זו יש להבטיח את בעלות האומה על אמצעי הייצור ועל אוצרות הטבע. בלשון אחרת: יש להניח את היסודות למשטר סוציאַליסטי בארץ. הציונות המַגשימה הולידה את המַאבק על הסוציאַליזם כתנאי, אשר בלעדיו אין הציונות ניתנת להתגשם. מכאן הדרך העקלקלה והספציפית, אשר הוליכה את ה„התאַחדות" לסוציאַליזם וללימוד התנאים להקמת משטרו.

הפרוגרמה, שהוחלט עליה בקיץ 1922 בועידה העולמית השלישית בברלין, היתה תחנת־ביניים חשובה בויכוח על מקומו של הסוציאַליזם בהלכה ובמעשה של ה„התאַחדות". אבל עם קבלת ההחלטות בברלין לא נסתיים הויכוח בשאלה זו. היו

תמיד חלקים בתנועה, שלא מצאו את סיפוקם בהחלטות אלו ומדי פעם בפעם התלקח מחדש הויכוח. אם כי לכאורה מקובלת היתה על כולם ההנחה, שמעמד־הפועלים משמש נושא עיקרי להגשמת הסוציאליזם, הרי תמיד נשארים אצל כל עם ועם ולא כל שכן אצל עם ישראל שכבות פרוליטריות ופרוליטריות־למחצה, שאין לכלול אותן בתחומי המושג של „פועלים שכירים", אם כי לפי מהותן הסוציאלית הן מעוניינות בהגשמת הסוציאליזם לא פחות מהפועלים הנמנים עם מעמד הפועלים במובן הצר של מלה זו, הואיל ועליתן הכלכלית לא תיתכן, אלא בתנאי של משטר סוציאליסטי. סוגיה זו, כמו סוגית שיתוף הפעולה עם יתר המעמדות בעם למען ביצוע משימות לאומיות כלליות שימשו נושא לויכוחים נרחבים בתוך תנועת ה„התאחדות".

בחוגי ה„התאחדות" רבה היתה ההתנגדות להגדרות סוציאליסטיות חד־משמעיות בשל „הנטיה החזקה לאינדפנדיסמוס ידוע, להיות בלתי־תלויים ובלתי־מקושרים ע"י דוגמות וטרמינולוגיה"[27]. מאידך גיסא גדול היה החשש, פן יוקם חיץ בין הסוציאליזם הבינלאומי לבין תנועת־העבודה הציונית. הנסיונות לבודד את תנועת העבודה הציונית עלו בסופו של דבר בתוהו וגברה הנטיה לאחות את הקרעים ולהדגיש לא רק את המפריד בינינו ולבין התנועה הסוציאליסטית הבין־לאומית, אלא גם את המאחד. הושמעה במחנה התביעה להדגיש יותר את האופי הסוציאליסטי של התנועה, להבליט את המזיגה הציונית־הסוציאליסטית במידה גדולה יותר, משעשתה זאת פרוגרמת־ברלין. תביעה זו פירושה לא רק שינויים מתאימים בפרוגרמת־התנועה ובשמה, אלא גם שינויים ביחסה לאינטרנציונל הסוציאליסטי מתוך חתירה להצטרף אליו. תביעה זו אין לפרשה כויתור על ההנחה הפרוגרמתית מקדמת דנה של „צעירי־ציון", שלפיה אין התנועה הציונית־הסוציאליסטית יכולה להישען על הפועל השכיר בלבד ולהתעלם מקיומה של דלת־עם יהודית, שמבחינה סוציולוגית אין היא נמנית אמנם עם מעמד־הפועלים ואף על פי כן יש להכניסה למעגל ההיאבקות על הגשמת הסוציאליזם, באשר בתנאי משטר קפיטליסטי אין תקוה לשיקום כלשהו של השכבות הללו הפרוליטריות־למחצה[14].

במאמר המוקדש להתפתחות התנועה שרטט פ. ורבר את קוויה העיקריים וניסה להוכיח, כי מגמתה להרחבת הגבולין ולקליטת חוגים חדשים: „התנועה הסוציאליסטית התאזרה מפעם לפעם עוז, הלכה מחיל אל חיל וגברו בה האימון והאמונה בכוחותיה העצמיים. מכאן מתחילה חדירתה לחוגי עובדים, אשר שער־הכניסה אליהם עדיין היה נעול בפניה. המעמד מתחיל לנהל את מלחמתו בתוך העם ולמען העם כנושא העם נטול־המעמדות לעתיד לבוא... התנועה הסוציאליסטית סוללת לעצמה דרך לנציגות העם כולו פרט למעמד הבורגני המעונין בכך, ששלטונו לא ייפסק. ההתפתחות הכלכלית המביאה לידי פרוליטריזציה של המוני העם או לכל הפחות לידי נישול השכבות, שמספרן הולך ומתרבה, מעמדותיהן הכלכליות המבוססות לכאורה, הפתוס המוסרי של תנועה אידיאית המגבירה בלי הרף את כוחותיה, העובדה, שהתנועה מקיפה במידה ההולכת וגדלה את כל שטחי החיים — כל אלה מזרימים אליה מדי פעם בפעם כוחות חדשים הבאים גם מחוגים העומדים מחוץ למעמד במובן הצר של מלה זו והתנועה מקבלתם בזרועות פתוחות ללא היסוסים וללא פחד. התנועה, שנשאה לכתחילה אופי סוציאל־מעמדי צר הופכת לתנועה סוציאליסטית המקיפה את רוב רובו של העם... החתירה להבראה לאומית

וסוציאַלית של העם ושל החברה כולה היא לא רק מענינו של מעמד הפועלים, אלא של כל העם כולו על כל שכבותיו"[28].

תהליך ההתקרבות לתנועה הסוציאליסטית הבינלאומית מצא את ביטויו גם ביחסה של ה„התאַחדות" אל האחד־במאי כחגה של תנועת הפועלים הבינלאומית. בשנים הראשונות לאחר ועידת פראג התבטא יחס זה בהתעלמות מהאחד במאי כחג פועלים ביודעין ואולי גם במקצת בלא יודעין. היו גם גילויים יוצאי דופן, שלא היה בהם כדי להעיד על שינויים בהלך רוחה של התנועה. לקראת האחד במאי 1925 הופיע, למשל, גליון של „פאַלק און לאַנד" מוקדש כולו לחג־הפועלים. עם התקרבותה של ה„התאַחדות" לתנועה הסוציאַליסטית בא גם דבר זה על תיקונו, והאחד במאי תפס את מקומו הראוי בעתונות המפלגתית. בשנים 1931 ו־1932 נתפרסמו לקראת האחד במאי ב„דאַס פרייע וואַרט", עתונה המחודש של המפלגה, מאמרים אשר שיקפו את התמורות שחלו בינתיים בתנועה.

התהייה על מַהות הסוציאליזם ושורשיו הרעיוניים היתה כרוכה תמיד בתנועת ה„התאחדות" בהסתייגות מהמארכסיזם. המרחק בין הסוציאליזם המארכסיסטי, הנשען בעיקרו על תורת המטריאַליזם ההיסטורי, לבין הסוציאַליזם, המאמין בגורמים רוחניים כמניעים ראשיים להתפתחות ההיסטורית, הוקטן אמנם במידה ניכרת בגלל המיזוג הרעיוני של שתי התורות בעקבות התקרבותה של תנועת ה„התאַחדות" לתנועה הסוציאליסטית הבינלאומית. אבל עם זה רבה היתה הנטיה ב„התאַחדות" להדגשת־יתר של הערכים המיוחדים, האופייניים לה, מתוך רצון לשמור על דמותה הרוחנית המקורית. רצון זה בא לידי ביטוי במסתו של מ. זיו (לשעבר ויזינגר), שקטע ממנה מובא בכאן לשם הבלטת הלך הרוחות, שרווח אז במחנה: „הסוציאַליזם כמו כל עשייה בעלת אופי חברתי יש לראותו כעשייה מתוך הכרת הברכה בהשגת המטרה המוצהרת, כביטוי להערכת הכוחות הפועלים במציאות וכן כרצון לשנותם בכיוון זה ולא אחר. הסוציאַליזם בעצם חותר להפסקת כל קשר סיבתי ובעצם הוא כמֵה לשחרור משלטונם של חוקי המכניקה. קריאה זו לשחרור וכן למתן משקל לערכים בחיים אפשר להבחין בה אפילו בשורות הסוציאַליסטים מבית ספרו של מארכס. כך נוהג כל סוציאליזם למעשה, וכך נוהג גם הסוציאליזם שלנו למעשה והלכה, ובזה אָנו נבדלים, בין היתר, מהמארכסיסטים. כאמור, הסוציאליזם שוקל ערכי־חיים המזדמנים לו, ובצדק. הסוציאַליזם מדגיש אי־אלו נקודות וסיסמאות מוסריות ובשמן הוא נלחם. בסיסמאות האלה הוא כובש את ההמונים. נכון הדבר, כי כבש אותם גם בזכות הגנת האינטרסים שלהם, שאין להכחישה ובגלל החדרת־חשיבותם של האינטרסים הללו בתוך ההמונים, אבל לא רק בזכות זו; בראש וראשונה עורר בהמונים הפרוליטריים הרגשת כבוד אדם והכרה עצמית בזכויותיהם כבני־אדם. הוא זרע בנשמותיהם אי־אילו ערכים כלל־אנושיים וניצח בזכות זו לא פחות מאשר בזכות תורת הערך העודף. הסוציאליזם עוסק בערכים, שאין להם מקום במארכסיזם. אין להבין את הערכים מתוך ניתוח התפתחותם האוֹבייקטיבית, באשר אינם קיימים בכלל מחוץ לתחומו של האדם עצמו. האדם הוא יוצרם והוא המפיח בהם רוח־חיים. אין מקום לערכים בניתוח סיבתי של ההופעות. הכרחי הוא לשאוב אותם ממקור אחר ולהרכיבם בתוך תהליך ההתפתחות. מדעי־הטבע אינם עוסקים בערכים, המארכסיזם אף הוא אינו עוסק בזה. עלינו פועלים ביותר ומשפיעים לא אותם המקומות בכתבי מארכס, שבהם הוא

מרצה באוֹבייקטיביות קרה של חוקר על תורתו הכלכלית, אלא דוקא אותם המקומות, שבהם הוא כותב מתוך אהבת האדם באשר הוא אדם ובפאתוס אציל ואמיתי על הניצול, על עיוות־הדין, על העוול. ולדעתי חי מארכס בסיסמאות הללו, הרבה יותר מאשר בכל שיטתו הפילוסופית, בלבות של רבבות ומיליונים, שהסוציאליזם הוא לחם־חוקם"[29]. ציטטה זו מעידה על הלכי־רוח, ששררו אז בקצוי־המחנה ועל הצורך להשקיע לא מעט עמל, כדי לישר את ההדורים ולהביא את התנועה כולה לידי המזיגה הציונית־הסוציאַליסטית הנכספת.

להבנת הקשיים, שבהם נתלבטה התנועה, יש לעמוד במקצת על ההרכב הסוציולוגי שלה בתקופה ההיא. אפילו ניתוח קל של המצב יוכיח לנו, כי חסרים כאן פועלים במספר המניח את הדעת כשם שחסרה הבורגנות הגדולה. „המעמד הבינוני", כביכול, מהווה את רוב בנינה ורוב מנינה של התנועה. מעמד זה כולל בתוכו יסודות מסופנים בשל תלישותם מהחיים ומהמציאות. באין יכולת לתפוס תהליכים היסטוריים כמו שהם הוא רואה את בעית הבסיס הסוציאַלי כבעיה של שלטון. מכאן גלגוליו התמידיים בין הפאשיזם לבין הקומוניזם בכל העולם ובפרט אצלנו, שתלישותה של שכבה זו מהחיים היא פשוט מדהימה. ממצוקת „המעמד הבינוני" הזה שואב הנוער החלוצי את הפתוס המַהפכני שלו. אבל מאידך גיסא גדל בתוכו גדוד שלם של פוליטיקאים מקצועיים, של רומַנטיקאים חולניים. שכבה זו מהווה בפולין את הרזרבה העיקרית של התנועה הקומוניסטית"[30].

ח.

המשא ומתן, שהתנהל בארץ בין „אַחדות העבודה" ל„הפועל הצעיר" ושנסתיים במַצע איחוד מוסכם (אייר תרפ"ט) ובהקמת מפלגת פועלי ארץ ישראל (טבת תר"ץ), שימש דחיפה עצומה לתהליך ההתקרבות של ה„התאַחדות" לסוציאַליזם. עוד במאמר, שפורסם ב„פאַלק און לאַנד" באדר תרפ"ח (ז. א. למעלה משנה לפני החתימה על מצע־האיחוד) הדגיש פינחס לבון, כי „יש לראות כדבר המובן מעצמו, שהאיחוד בארץ והרצון לקיים קשרים עם המפלגה המאוחדת יאלצו את ה‚התאַחדות' בעתיד הקרוב ביותר לעבור בקצב מהיר יותר את ההתפתחות ההכרחית למפלגת־עבודה ציונית־סוציאַליסטית. ה‚התאַחדות' רק אז תוכל למלאות את משימותיה בחיים היהודיים, לכשתבהיר סופית את פרצופה הסוציאַליסטי ויחד עם זה את גישתה הלאומית־הסוציאַליסטית המיוחדת לבעיה היהודית"[31].

הגשמת האיחוד בגולה הוכנה במידת־מה גם ע"י החלטת הועידה העולמית החמישית של ה„התאַחדות", שהתקיימה ב־25 באוגוסט 1929. בהחלטה זו צוינו, „בהתאם להחלטות ועידת־האיחוד של ‚הפועל הצעיר' ו‚צעירי־ציון' בפראג (1920) וכן בהתאם לועידה העולמית השלישית של ה‚התאַחדות' בברלין (1922), הסעיפים העיקרים של האיחוד הציוני־הסוציאַליסטי בארצות־הגולה: א) פעולה אינטנסיבית ואחראית בתוך התנועה וההסתדרות הציונית העולמית; ב) פעולה חינוכית־חלוצית מַתמדת בין חברי התנועה; ג) פיתוח תנועת־נוער עבדית בגולה בתור אחד הגורמים העיקריים בהגשמת רעיונותיה של א"י העובדת; ד) פעולה נמרצת להקניית השפה והתרבות העברית בין המוני־העם בגולה ובהתחשבות מלאה עם הערכים התרבותיים, שנוצרו בשפת־יידיש; ה) פעולת ארגון והסברה למען הבראת חיי־העם הכלכליים והחברתיים בגולה ע"י מעבר לחיי־עבודה וארגון כוחות העם הכלכליים והפוליטיים

בהתאם לצרכי התקופה ולמטרות הסופיות של תנועת־העבודה הציונית; ו) פעולת ארגון וחינוך בקרב שכבות העובדים היהודיים לסוגיהם השונים; ז) יצירת קשרי הבנה ופעולה משותפת עם תנועת העובדים העולמית"[32].

האיחוד בא"י והויכוח מסביבו הכו גלים גם בתנועה במזרח־גליציה והשתלבו בתהליך ההתקרבות של ה„התאַחדות" לסוציאליזם. בועידה הארצית השמינית של ה„התאַחדות" בגליציה המזרחית שנתקיימה כ־5—6 שבועות לפני ועידת־היסוד של מפלגת פועלי ארץ־ישראל (23 בנובמבר 1929), הושמעו התגובות הראשונות על המאורע הפוליטי הגדול, שעמד להתרחש בקרוב בתנועת־הפועלים הארצישראלית — הלא הוא מאורע־האיחוד בין „הפועל הצעיר" ל„אַחדות העבודה". לכתחילה היו התגובות הססניות ומלאות פחד לקראת הבאות. קופל שוואַרץ הדגיש בדברי־הפתיחה שלו, כי הועידה הארצית של ה„התאַחדות" במזרח־גליציה נתקלת זו הפעם הראשונה בעובדת־איחודו של „הפועל הצעיר" עם „אַחדות העבודה". איחוד זה „עלול להיהפך לרועץ לתנועתנו בגולה, שאיבדה בעקבותיו את משענתה הרעיונית הטבעית. להבא לא נוכל להישען על ‚הפועל הצעיר' כעל פוסק אחרון בשאלות התנועה". נטע בריסטיגר המשיך בנעימה זו באמרו, כי „מצבה של המפלגה במזרח־גליציה הוא הרבה יותר רציני מכפי שנדמה במבט הראשון. האיחוד של ‚הפועל הצעיר' העמיד אותנו בפני בעיות חדשות, שהמפלגה עדיין לא עסקה בהן". באוירה זו טבעי הדבר, כי נוכח האיחוד של „הפועל הצעיר" עם „אַחדות העבודה" החליטה הועידה, ש„ברגע הנוכחי שאלת האיחוד עם פועלי־ציון איננה אַקטוּאַלית לגבי ה„התאַחדות' במזרח־גליציה"[33].

למסקנה דומה הגיע באותה ועידה גם פ. ורבר בהרצאתו על שאלות־האיחוד. אולם מתוך דבריו בצבצה עמדה חיובית לעצם רעיון האיחוד, אם כי גם הוא שלל את האיחוד לאלתר בין ה„התאַחדות" ל„פועלי ציון", באשר עדיין לא בשלו התנאים למיזוג זה[34]. דעות אלה הבליט ורבר גם במאמר, שנתפרסם ב־1930[35].

שאלת האיחוד הועלתה מחדש במועצת ה„התאַחדות" בגליציה המזרחית, שהתקיימה בספטמבר 1930. אם כי שאלה זו נתקלה בועידה הארצית השמינית באוירה של הססנות ופקפוקים וננקטה אז לגביה עמדה שלילית, הרי עכשיו עם חידוש הדיון בנושא זה נשמעו דעות וגם נתקבלה החלטה, אשר היה בהן משום ריכוך העמדה הקודמת.

ד"ר בריסטיגר, המרצה בשאלה זו הדגיש, ש„אין להסכים לפשרות עקרוניות על מנת לאַפשר את האיחוד. עם הגשמת האיחוד בא"י איבדנו את המשענת העיקרית ואנו נשארנו תלויים באויר. אך יהיה בזה משום ספנה לגשת לאיחוד מתוך הכורח של מצב ללא מוצא. עלינו לדעת, כי מפלגתנו משמשת לא רק רזרבה בשביל א"י, אלא כמפלגה עצמאית עליה גם למלאות תפקידים אחראיים משלה. אולם דבר זה מחייבנו לבירור דרכנו הרעיונית. עלינו להודיע ברורות, כי מפלגתנו בשלה במידה כזו, שהיא יכולה כבר להגדיר את עצמה כמפלגה סוציאַליסטית. הפחד הנצחי, שמא מושג זה עלול להתפרש כמרכסיזם ומלחמת־מעמדות, אין לו על מה להסתמך. הסוציאַליזם המודרני מזמן כבר אינו מארכסיסטי בלבד. מובן, שאין אנו נוהגים להחזיק ללא צורך בדוגמאות נוקשות. עם היותנו נאמנים ביחד עם התנועה הסוציאליסטית הבינלאומית לסוציאליזם ועם חתירתנו הסולידרית למשטר של חברה סוציאליסטית

אנו עומדים בד בבד על יסודות איתנים של המציאות הריאלית מתוך ראיית האינטרס של העם כולו ומתוך הגנה מתמדת עליו. זיקתנו האינטגרלית לציונות איננה נחלשת ע"י כך. כן לא איכפת לנו, אם הבהרת עמדתנו זו תגרום להחשת תהליך האיחוד. אנו מבהירים את עמדתנו לא כדי להחיש תהליך זה, אלא מפני שאנו חייבים הבהרה זו לעצמנו"[36].

עם תום הדיונים במועצה נתקבלה בשאלת האיחוד החלטה זו: "מועצת מפלגת ה'התאחדות' בגליציה המזרחית, רואה בניסוח המהות הציונית־הסוציאליסטית של המפלגה באופן שאינו משתמע לשתי פנים את אחד מתפקידיה העיקריים של מועצת־ה'התאחדות' העולמית, העומדת להתכנס בברלין. התנועה רואה את עצמה חלק אינטגרלי של ההסתדרות הציונית העולמית, אך היא מביעה את רגשי הסולי־דריות שלה עם הסוציאליזם הבינלאומי ועם שאיפתו למשטר חברתי סוציאליסטי. עם זה יש לציין את האופי העברי והקונסטרוקטיבי של המפלגה, אשר מתוך הסתמכות על המציאות היהודית נלחמת יחד עם כל יתר חלקי העם לאוטונומיה הלאומית ולבתי־ספר עבריים ומנהלת בתוך תנועת־הפועלים היהודית פעולה לחיזוק מצבה הכלכלי והתרבותי ועושה עבודה מאומצת להבראת החיים היהודיים הכלכליים והסוציאליים ולהגנת האינטרסים הלאומיים והתרבותיים של העם במלחמתו היומיומית. מועצת המפלגה מחוה את דעתה, שעמדת מפלגתנו לבעית־האיחוד תלויה מקביעה מפורשת של העקרונות הללו"[36].

לקראת הועידה העולמית הששית של ה"התאחדות" התכנסה במאי 1931 מועצת מפלגת ה"התאחדות" של מזרח־גליציה ודנה שוב בשאלת האיחוד. בהרצאתו על עמדת המפלגה לקראת הועידה העולמית הקרובה הדגיש ד"ר נטע בריסטיגר, כי "מן הדין הוא שהמפלגה תקבל תכנית סוציאליסטית ברורה... הוא הצביע על ההתפתחות הכלכלית האובייקטיבית כעל גורם המביא לידי התמוטטות הדרגתית של העמדות הכלכליות היהודיות. לדעתו, השיטה הכלכלית הקפיטליסטית אין בידה לעכב תהליך זה. משום כך המשטר החברתי הסוציאליסטי מהווה כיום המוצא היחידי להמוני־היהודים המדולדלים. לדברי המרצה, אין לדבר לפי שעה על איחוד עם פועלי־ציון, כל עוד קיימים חילוקי־דעות רציניים בשורה שלמה של שאלות־יסוד. עלינו לעסוק לעת־עתה רק בניסוח הפרוגרמה שלנו ובהכשרת־תנועתנו לתפקידיה הסוציאליסטיים, שיש להתאימם לאינטרסים הלאומיים של העם העברי. הסוציאליזם שלנו מותנה בתפיסתנו הציונית, שהיא בשבילנו אבן־הבוחן לכל עבודתנו. המרצה השני, נתן מלצר, הרחיב את הדיבור על התפתחות הסוציאליזם הבינלאומי והצביע על כך, שהגישה הלאומית באה במקום נקודת־המבט הקוסמופוליטית ורכשה לה לאט ובעקביות את מקומה בתנועה הסוציאליסטית. בשטח הפוליטיקה המעמדית חל גם כן שינוי גדול בתנועה הסוציאליסטית המחייבת עכשיו במידה ההולכת וגדלה את עקרון שיתוף־הפעולה עם המעמד הבורגני לשם הגשמת תפקידי־שעה קונקרטיים שונים. המרצה עמד על השינויים, שחלו בתנועת 'פועלי־ציון' הימניים מהפילוג בווינה עד הרגע הנוכחי והעלה את ההצעה לצרף את ההגדרה הסוציאליסטית לשמה של המפלגה וכן להצטרף עפ"י החלטת הועידה העולמית הקרובה לאינטרנציונל השני באמצעות מפלגת פועלי ישראל ללא קשר עם שאלת־האיחוד בגולה. אשר לשאלת האיחוד, הרי מן הדין, שנגיע לידי הכרת הכורח שבאיחוד.

אולם אין לבצעו בחפזון ויש לשמור על עקרונות תנועתנו הן בנוגע לתפיסת הסוציאליזם, הן בנוגע לשאלת־השפות והן בנוגע לפוליטיקה הארצית".

בויכוח, שהתנהל אחרי שתי ההרצאות הביעו ד"ר נפתלי שווארץ וד"ר מ. זיו (ויזינגר) את התנגדותם להצטרפות לאינטרנציונל ולהצעות, אשר היה בהן משום מתן גושפנקה סוציאליסטית לתנועה. לעומתם תבעו זומר וגולן (גולדפרב) נקיטת צעדים ממשיים לפתרון שאלת האיחוד. בסופו של דבר הוסכם, כי לקראת הבחירות לועידה העולמית הששית יתנהל בשאלה זו ויכוח פנימי בכל סניפי־המפלגה[37].

שאלת האיחוד פסקה להיות שאלה הנידונה רק בתוך ד' אמות של חוגים מצומצמים, אלא הכתה גלים בכל רחבי התנועה. היתה הרגשה כללית, ששאלה זו לא תמצא את פתרונה, כל עוד התנועה כולה לא תשותף בהכרעתה. „איחוד איננו בעיה של החלטה פורמלית, שתתקבל בועידה זו או אחרת, אלא ענין של עבודת־הכנה והסברה סוציאליסטית, רצינית ומאומצת, שיש לעשותה בין המוני־העם... הזרמים הקיצוניים שבחברה מערערים כתוצאה פוליטית של משבר כלכלי מעמיק את יסודות החברה הנוכחית ומטביעים ראשית כל את חותמם על המוני־העובדים היהודיים המנושלים מסדנאותיהם בעקבות התמוטטותו של המשטר הכלכלי הנוכחי. אנו מתחילים להבין, שנוסף לכל יתר הגורמים האחרים המצוקה היהודית הספציפית מקורה במשטר הקפיטליסטי הנוכחי ומשום כך חובה עלינו לשתף פעולה עם כל הגורמים הפוליטיים המתכוננים לארגן את האנושות על יסודות של צדק ושוויון כלכלי. הצטרפותנו לאינטרנציונל השני, בלי שתקדים לה עבודת־חנוך סוציאליסטית איטנסיבית בין המוני חברינו פירושה במצבה הנוכחי של התנועה חתימה על שטר, שההמונים המיוצגים על ידינו לא יפרעוהו[38]".

תוך כדי בירור יסודות האיחוד בין ה„התאחדות" ל„פועלי ציון" ברחבי התנועה, נפתחו בינתיים השיחות הראשונות בין משרד הברית של „פועלי ציון" (מאוחדים עם צ. ס.) לבין המשרד הראשי של ה„התאחדות" על היסודות, שעליהם יש להשתית את האיחוד בקנה־מידה עולמי. תוצאות הביניים של השיחות הללו הובאו לפני מועצת מפלגת ה„התאחדות", שהתכנסה בלבוב ב־30 בספטמבר 1931, ע"י נ. מלצר, שבהרצאתו הצביע על הגיבוש הרעיוני של הכוחות הציוניים־הסוציאליסטיים ועל תהליך־התקרבות, שחל בינתיים בין הקבוצות, אשר הברוכובזם שימש להן נקודת־מוצא רעיונית לבין הכוחות, שמקור־יניקתם הרוחני נעוץ היה במסכת „הפועל הצעיר". תוך כדי ניתוח חילוקי־דעות, הקיימים עוד במחנה של א"י העובדת הגיע הכרצה לידי מסקנה, שניתן למצוא נוסחה, המניחה את דעתם של שני הצדדים. בויכוח, שהתנהל עם תום ההרצאה הביע ד"ר נפתלי שווארץ את התנגדותו למשא ומתן על האיחוד, שהוחל בו. לעומתו תבעו צבי גלרנטר, ישראל כהן (שהיה שליח ההסתדרות ב„החלוץ"), אלימלך פריש, פישל ורבר, ד"ר זילברשיין וד"ר קופל שווארץ את המשכת המשא ומתן מתוך הדגשת חילוקי הדעות הקיימים בשאלת השפות ובשאלות הכרוכות בעבודת־ההווה, המחייבים גישה זהירה מאד בהכנת מַצע־האיחוד המשותף. לבסוף נתקבלה החלטה, שלפיה רשמה לפניה מועצת מפלגת ה„התאחדות" בגליציה המזרחית את מהלך המשא־ומתן, כפי שהתנהל עד כה בין נציגי שני הצדדים בבאזל ובווינה וחיוותה את דעתה, כי תוצאות המשא־ומתן,

שהושגו עד עכשיו, מהוות יסוד מספיק להמשכתו מתוך שמירה מעולה על עקרונותיה הפרוגרמתיים של התנועה[39].

עם החרפת הויכוח בשאלת האיחוד בתנועה הוסכם, כי ההכרעה בשאלה זו תפול בבחירות לועידה העולמית הששית, שבהן יתוו המוני החברים בהצבעה חשאית את דרך התנועה. הוחלט, שהבחירות תהיינה יחסיות וכי לכל צד — מחייבי האיחוד ושולליו — תינתן האפשרות המלאה להבהיר את עמדתו מעל במות־המפלגה ובשבועונה „דאס פרייע וואַרט". במלחמת הדעות בין שני הצדדים, שבאה בעקבות החלטה זו, נטל חבל גם מרכז ה„התאחדות" בפולין, אשר נקט עמדה שלילית בשאלת האיחוד בין „פּועלי ציון" (המאוחדים עם צ. ס.) ל„התאַחדות" ונתן לה ביטוי לא רק בכינוסי המפלגה בפולין ובבטאונו „פאַלק און לאנד", אלא ניסה לרכוש לה נפשות גם בגליציה המזרחית. התערבות זו של מרכז ה„התאחדות" בפולין בהכרעה, שעמדה ליפול בגליציה המזרחית, הכניסה לפולמוס על האיחוד, שהתלקח בעקבותיה ב„דאס פרייע וואַרט" וב„פאַלק און לאנד" נימה של נצחנות, שלא הלמה את אוירת היחסים ההדדיים ההוגנים, שקיימו שני הצדדים במזרח גליציה. עם התקרבות מועד הבחירות לועידה העולמית הששית של ה„התאחדות", נתפרסמו המצעים הפרוגרמתיים של שני הצדדים היריבים.

במצע של מחייבי האיחוד נעשה נסיון לספּם את התפתחות התנועה בקנה־מידה עולמי במשך 9 השנים, שעברו מאז ועידת־ברלין. במצעם מנסים מחבריו לסמן את היסודות, שעליהם יש להשתית את האיחוד עם „פועלי ציון" (המאוחדים עם צ. ס.) כדלהלן: א) זיקה אורגנית להסתדרות הציונית העולמית וציונות אקטיבית. ב) זיקה לאינטרנציונל הסוציאליסטי. ג) התאמת הפוליטיקה הסוציאליסטית היהודית למבנה הסוציאלי המיוחד של העם העברי. ד) מלחמה לאוטונומיה לאומית בארצות הגולה. ה) שיווי הזכויות של השפה העברית והאידית כלשונות־ההוראה במערכת בתי־הספר היהודיים בארצות הפזורה ושיווי הזכויות של שתי השפות בחיים היהודיים הפנימיים האוטונומיים בגולה. ו) תתכן חזית משותפת עם מפלגות יהודיות אחרות במבצעים פוליטיים שונים, במידה שהמוני העובדים היהודיים מעוניינים בהם. ז) הרכב פריטטי של המוסדות העליונים של התנועה הציונית־הסוציאליסטית המאוחדת בתקופה הראשונה לאחר הקמת האיחוד. ח) הדגשת האופי הציוני בשמה של התנועה המאוחדת. במצע הודגש גם, שבמידה, והאיחוד עם „פועלי ציון" (המאוחדים עם צ. ס.) לא יבוצע, נדרשת הועידה העולמית להחליט על תכנית חדשה ברוח ההנחות הפרוגרמתיות, כפי שנוסחו לעיל. בסוף המצע תובעים מחבריו להגביר את המשמעת בשורות ה„התאחדות", שהתרופפה במקצת ולשים קץ לאי־אלו הופעות אנרכיות בתנועה.

במצע של שוללי האיחוד נאמר, כי אין כל יסוד להניח, כי השינויים הפוליטיים והחברתיים, שחלו בעם העברי בעשר השנים האחרונות, יש בהם כדי להצדיק את פנית־העורף לאידיאולוגיה של תנועת־העבודה הציונית ושל הסוציאַליזם הקונסטרוקטיבי כלדבר, אשר אבד עליו הכלח. כן אין יסוד לטענה, שהתגבשו בתוך העם העברי שני מעמדות המנוגדים זה לזה, אשר היחסים החברתיים ביניהם כאילו החריפו בזמן האחרון. התמורות הבלתי־פוסקות ביחסים החברתיים בעם העברי מנעו ממנו גיבוש בולט של מעמדות בעלי פרצוף סוציאַלי יציב, בעיקר בשל העדר ענפי־ייצור

ראשוניים בכלכלה היהודית בגולה כגון מחצבים, חקלאות, תעשיה כבדה וכו׳. הכרזת סיסמאות מלאכותיות של מלחמת־מעמדות בעם העברי עלולה להכשיל כל מאמץ לתחית עם ישראל, אשר יש בה כדי ללכד את כל השכבות החברתיות בעם. המטרה היסודית, אשר למען השגתה עורך הפרולטריון הבינלאומי מלחמת מעמדות, דהיינו השגת השלטון הפוליטי והכלכלי בארצות העולם אין לה כל ערך לגבי העם היהודי, באשר חסרים לו התנאים היסודיים — קרקע משלו וכלכלה לאומית עצמית — למלחמה זו. מתוך כך וגם בשל יחסו השלילי של האינטרנציונל ליהדות בתורת כלל אין ה„התאַחדות״ רשאית להצטרף אליו. ההתפתחות הרעיונית של „פועלי־ציון״ אינה מצדיקה את התקוה להתקרבות רעיונית ביניהם לבין ה„התאַחדות״, אשר הדאגה לאינטרסים של העם העברי משמשת לה מאז ומתמיד מַצפן יחיד בכל דרכה הפוליטית. הנאמנות לשפה העברית כשפת הרינסנס העברי בארץ ובגולה היא לגבי ה„התאַחדות״ בבחינת מושָׂכל ראשון. מתוך כל הנימוקים, שהובאו בכאן, אין כל יסוד והצדקה לשינוי דרכה הרעיונית והפוליטית של ה„התאַחדות״[40].

עם פרסום המצעים ועם התקרבותו של יום הבחירות לועידה העולמית הששית בגליציה המזרחית, עלה מתח הבירורים באסיפות הפנימיות בתוך המפלגה וגם בעתונותה. השבוּעון „דאס פרייע וואָרט״ העמיד לרשות הצדדים היריבים את עמודיו לשם בירור הבעיות השנויות במחלוקת.

בפולמוס זה נטל חלק גם פישל וורבר, ששם את הדגש בנקודה הקונסטרוקטיבית שבסוציאליזם ובדרישה לפרודוקטיביזציה, ששתיהן נובעות מצרכי המציאות היהודית. הוא הסביר גם את עמדתו המסוייגת לגבי שאלת מלחמת המעמדות בדומה לעמדתה של מפלגת פועלי א״י, אשר אף היא נאלצת להביא בחשבון את התנאים המיוחדים, שעליה לפעול בהם[41].

בויכוח בשאלת האיחוד לא נעדר גם קולו של החלוץ המאורגן ב„התאחדות״. נפתלי אשפיז בירר את הבעיה מנקודת ראותו של החלוץ. „אנו החלוצים הנמנים עם המפלגה נלחמנו תמיד נגד האדרת הבלתי־מפלגתיות ב„החלוץ׳. תמיד היינו בדעה, כי החלוץ, הוא לא רק פרולטרי במובן החמרי, אלא בראש וראשונה נושא רעיון חברתי מסוים. מן הדין שתהיה לו עמדה ברורה לכל בעיות החיים ולמציאות הא״י. משום כך רצוי הדבר, שיהיה חבר בעל־הכרה במפלגה, שיש לראותה כמכשיר לפעולה חברתית. המצב הקיים, שלפיו החלוצים משתי המפלגות קשורים בא״י במפלגה אחת ויחידה, בשעה שבגולה המפלגות, שהם נמנים עמהן, נלחמות זו בזו, יש בו כדי לעורר יחס שלילי למפלגה בכללה בגולה ולהשפיע לרעה על יחסיו החברתיים של החלוץ. לעומת זה אין כל ספק, שבעטיו של האיחוד תיפסק מלחמת־האחים הקטנונית, בשעה שאנו זקוקים לריכוז כל הכוחות לביצוע משימת־הדור״[42].

תרומתם של שוללי האיחוד להבהרת העמדה העקרונית בשאלות השנויות במחלוקת, לא היה בה כדי לגלות פרספקטיבות חדשות בבעיה הנדונה, או אפילו לקרב את עמדות הצדדים החולקים זה על זה. להיפך, נתקבל הרושם, שבויכוח זה שני הצדדים היריבים פסקו כבר מזמן להקשיב זה לזה וראו את עיקר תפקידם בהחרפת הניגודים. בעמדת השוללים בלטו האדיקות שבדעותיהם והפחד, שמא יבולע לטהרת הרעיון הציוני בשל האיחוד עם „פועלי ציון״ (המאוחדים עם צ. ס.).

נפתלי שווארץ כותב בענין זה כך: „בתקופה של פריחת המחשבה הפוליטית היהודית ושל נצחון הכוחות הבריאים, הפועלים בתוך החברה היהודית, נולד אחד הרעיונות היפים ביותר — רעיון הסוציאליזם העממי, המושתת על יסודות יהודיים ספציפיים. הרעיון הזה היה בו כדי להקים בחברה היהודית כוחות־התנגדות פנימיים, שיכלו לעפב ללא ספק את הירידה השיטתית של הרוח האיתנה בין היהודים. ה‚התאַחדות' היתה זקוקה לאוירה של אי־התפשרות, לאנשים עם עצבים של ברזל ועם רצון ללא חת. למגינת־לבה לא מצאתם. כהוכחה לכך משמשות 10 שנות הנהגת עניני תנועתנו. הפולמוס שלנו מתקרב לסופו. רשות הדיבור ניתנת עכשיו לחבר מן השורה. הוא שצריך עתה לקבוע, בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, אם הוא מוכן עוד הפעם לפתוח במלחמה להגשמת המטרות הנשגבות, שלמענן הוקמה בשעתה ה‚התאַחדות' ושהוא לא הספיק לבצען, מפני שמנהיגי־התנועה היו תמיד עסוקים בפתרון בעיות חשובות יותר, כביכול. עם הקמת האיחוד אנו מקפלים את דגלנו ואנו נעלמים מהרחוב היהודי ככוח, אשר רבים נזקקו לו"[43].

בבחירות לועידה העולמית הששית של ה„התאַחדות" עמדה ליפול ההכרעה בדבר הדרך, שבה תלך התנועה במזרח־גליציה. מלחמת הבחירות התנהלה במפלגה במשך חדשים רצופים ברוח טובה ומתוך ידיעה, שזהו ויכוח של תנועה אחת בין חברים „הקשורים זה לזה ע"י הלך־רוח וסגנון משותף, ע"י יסורים ושמחת היצירה וע"י דאגה למטרה משותפת". ההרגשה הכללית היתה, כי מעל לכל יש לשמור על אחדות התנועה, שלמותה וליכודה"[44].

הוקמה ועדת בחירות מרכזית, שהחליטה על חלוקת גליציה המזרחית לחמישה אזורי בחירה ועל קיום הבחירות ב־6 בדצמבר 1931. שני הצדדים הגישו רשימות־מועמדים לועדות־הבחירות האזוריות ורשימת מועמדים ארצית לועדת הבחירות המרכזית. מתפקידה של רשימה זו היה לשתף בקנה מידה ארצי בחלוקת המנדטים את הרשימות האזוריות, אשר מפאת מיעוט הקולות, שריכזו מסביבן לא זכו למנדטים באזורים. ברשימות, שהוגשו מטעם מחייבי האיחוד, הוצעו בשני המקומות הראשונים כמועמדים החברים נתן מלצר (רשימה ארצית ואזור טשורטקוב), קופל שווארץ (לבוב וסטניסלב), ד"ר שאול אורנשטין (טרנופול), ד"ר נטע בריסטיגר (סטרי), פישל ורבר (רשימה ארצית והאזורים לבוב וסטרי), צבי גלרטר (סטניסלב), אברהם ויסברוד (טרנופול) וצבי פנסטר (טשורטקוב). ברשימות שוללי האיחוד הופיעו כמועמדים ד"ר נפתלי שווארץ (רשימה ארצית והאזורים לבוב, סטרי וטשורטקוב), יוסף לוי (סטניסלב), צבי הלר (טרנופול), מיכאל ויזינגר (רשימה ארצית ואזור טשורטקוב), חיים עליאס (לבוב), צבי רוזנברג (טרנופול) ואהרון מלר (סטרי). בבחירות שהתקיימו מתוך התעניינות כללית של התנועה כולה ובאוירה רווית־מתיחות השתתפו 2354 בעלי זכות בחירה. מהם הצביעו 1809 חברים בעד רשימת מחייבי האיחוד ו־539 בעד רשימתם של שוללי האיחוד. הבחירות עברו תוך ערות רבה ותוך השתתפות מַכסימַלית של הבוחרים. היה בהן כדי להעיד, כי הרוב המכריע של התנועה מוכן ללכת בדרך של ליכוד הכוחות הציוניים־הסוציאליסטיים. שבועון המפלגה „דאס פרייע ווארט" סיכם את תוצאות הבחירה בזו הלשון: „משאל־העם, שהתקיים זה עתה, בוצע באוירה של היאַבקות חברית בין שני זרמים, אשר שניהם נלחמו לעתיד התנועה ולערכיה — כל אחד, כמובן, לפי תפיסתו ודרכו הוא.

לשני הזרמים ניתנה האפשרות המלאה להבהיר את עמדתם בפני דעת־הקהל בתנועה ועכשיו משפסקה המפלגה מה שפסקה, מן הדין שפסק דינה ייהפך לחוק עליון המחייב את התנועה כולה"[45].

הערכה כללית על תוצאות הבחירות ניתנה ע"י אריה טרטקובר בדברים כדלקמן: „האופן שבו התנהל הויכוח מסביב לאיחוד במפלגה בגליציה המזרחית ראוי לשמש דוגמה לאחרים. השיטה היחידה, ההולמת את מסורת התנועה, היא לתת לכל החברים את האפשרות להביע את דעותיהם באופן חפשי ובצורה תרבותית. לצערנו, לא בכל המקרים ולא בכל המקומות יודעים לשמור על הכלל הזה. נמצאו ונמצאים גם כיום בשורותינו חברים וקבוצות השוכחים, כי אפילו בויכוחים הקשים ביותר אין לחרוג מד' אמות של יחסים תרבותיים וכי יש להתיחס בכבוד לדעתו של הזולת, אפילו כשאין מסכימים לה. מרוצה אני, שמפלגתנו במזרח־גליציה ידעה בנקודה זו לשמור על כבוד כולנו. ועכשיו משהו על התוצאות. הרוב המכריע בעד האיחוד, כפי שבא לידי ביטוי כמעט בכל הארצות, טעון הסבר. אני רואה בתוצאות ההצבעה ביטוי לתגובה אינסטינקטיבית עזה להופעות מסויימות בציונות ובחיים החברתיים הכלליים. אנו מרגישים כיום כולנו, שבלי תנועה ציונית־סוציאליסטית גדולה ייחרב הרעיון הציוני ובתוך שתי מפלגות אנו מחפשים את המוצא להתפתחות משותפת רחבת־ממדים. הסוציאליזם הציוני בשעה גורלית זו לאנושות כולה אינו יכול להמשיך עוד במצב של גוף ציבורי מפורד ומפורר"[46].

ט.

עם תום מלחמת הבחירות לועידה העולמית הששית החלה ברחבי התנועה פרשת ההכנות לקראתה. המשא ומתן בדבר האיחוד התנהל בעצלתיים ולא נסתיים. הקשיים הפסיכולוגיים, שהיו בדרך לאיחוד, טרם הוסרו אותה שעה. תוצאות הבחירות לועידה העולמית בגליציה המזרחית הטילו על המפלגה אחריות־יתר להגשמת האיחוד בעגלא ובזמן קריב. בשלבים האחרונים היה רב חלקה של המפלגה בגליציה המזרחית בהחשת קצב ההתפתחות לקראת מימוש האיחוד.

עם נעילת מועצת ה„התאַחדות", שנתקיימה בלבוב במרס 1932 בהשתתפות חבר ההנהלה ציונית ב. לוקר, נזדמנו במיוחד לישיבה נציגי המשרד הראשי של ה„התאחדות" ומשרד־הברית של „פועלי ציון" (המאוחדים עם צ. ס.), כדי לדון בשאלת האיחוד. לישיבה צורפו גם ב"כ הועד הפועל של ה„התאחדות" במזרח־גליציה. כתוצאה ממשא ומתן, שהתנהל בין שני הצדדים, נחתם בלבוב ב־14 במרס 1932 (זהו התאריך, שבו נוסדה מפלגת ה„התאחדות" במזרח־גליציה לפני 12 שנה) פרוטוקול, אשר סיכם את תוצאות הישיבה המשותפת של נציגי הברית העולמית של מפלגת הפועלים היהודית הסוציאליסטית „פועלי ציון" (המאוחדת עם צ. ס.) והמשרד הראשי של מפלגת העבודה הציונית „התאחדות". בפרוטוקול זה אישרו ב"כ שני הצדדים, כי הוסכמו ביניהם סעיפי מצע האיחוד כדלקמן:

„1) א) מפלגת העבודה הציונית העולמית ‚התאַחדות' והברית העולמית של מפלגת הפועלים היהודית הסוציאַליסטית ‚פועלי ציון' (מאוחדים עם צ.ס.) מתאַחדת למפלגה אחת עם השם... על יסוד העקרונות הבאים: ציונות אקטיבית וסוציאליזם בין־לאומי; ב) בתור חלק מעמד העובדים הבין־לאומי נלחמת המפלגה יחד אתו בעד ביטול המשטר הרכושני והשעבוד החברתי ובעד הקמת חברת עובדים חפשית;

ג) המפלגה שואפת להקמת חברת עובדים יהודים סוציאליסטית בארץ ישראל, אשר תהפוך את העם היהודי לעם חפשי ועומד ברשות עצמו, המושרש בכל ענפי החקלאות והתעשיה ומפתח בעצמו את כוחותיו התרבותיים; ד) המפלגה חושבת את עצמה לחלק ההסתדרות הציונית ומשתתפת בכל מוסדותיה. בתור חלק מעמד העובדים הבין־לאומי מאוחדת המפלגה אתו באינטרנציונל הסוציאליסטי; ה) המפלגה שואפת לביסוס עמדותיו הכלכליות, התרבותיות, הפוליטיות והלאומיות של הציבור היהודי בכל הארצות ולהרחבת הבסיס של עבודה פרודוקטיבית בין המוני העם. המפלגה רואה בקואופרציה אמצעי חשוב בפעולה זו; ו) המפלגה נלחמת את מלחמתם של העובדים היהודים ושל המוני העם בכל הארצות של הישוב היהודי ההמוני על שיווי זכויותיהם המלא ועל האוטונומיה הלאומית; ז) המפלגה שואפת להשרשת הרעיון החלוצי בין הנוער היהודי ובין המוני העם בכל הארצות בראותה בזה את הדרך העיקרית להגשמת חברת עובדים יהודים בארץ ישראל; ח) המפלגה מארגנת את מלחמתו המעמדית של העובד היהודי בשדה החיים הפוליטיים והכלכליים ודואגת להפצת ההכרה הלאומית והמעמדית בין המוני העובדים היהודים בכל הארצות; ט) בארצות, אשר בהן השפה העברית משמשת שפת ההמונים היהודים (א"י), תלחם המפלגה בעד זכויותיה של שפה זו בתור שפת האוטונומיה היהודית במדינה ובחיי הציבור; י) בארצות, אשר בהן השפה היהודית משמשת שפת ההמונים, תלחם המפלגה בעד זכויותיה של שפה זו בתור שפת האוטונומיה היהודית במדינה ובחיי הציבור; יא) המפלגה מציינת שתחיתם התרבותית והתפתחותם של המוני העם וגם מלחמת שחרורו של מעמד העובדים היהודי ומלחמתנו על זכויותינו הלאומיות במדינות אשר בהן השפה היהודית משמשת שפת ההמונים, קשורים בשפה זו; יב) מתוך הכרת ערכה הלאומי והתרבותי של השפה העברית, והמקום אשר שפה זו תופשת בתנועת התחיה הלאומית, תדאג המפלגה להפצת השפה העברית וערכי התרבות העברית בין המוני העם באשר הם שם; יג) בפעולתה התרבותית והחינוכית קובעת המפלגה בתור כלל, שעל ההסתדרויות הארציות המנהלות בתי־ספר עם שפת ההוראה העברית או היהודית להבטיח למעוטים בקרבן את הזכות לסדר בתי־ספר משלהם עם שפת ההוראה השניה; יד) המפלגה תלחם בעד ההכרה מטעם המדינה ובעד זכויותיהם התקציביות של שני טיפוסי בתי הספר במדינה, בעיריות, בקהילות ובשאר המוסדות הפומביים; טו) ההסתדרויות הארציות של המפלגה מנהלות פולי־טיקה עצמאית של מעמד העובדים בכל שדות החיים הפוליטיים היהודיים והכלליים. שמורה להסתדרות הארצית הזכות להקים בלוק מזמן לזמן בתקופת־הבחירות עם מפלגות וקבוצות אחרות מתוך שמירה על עקרונות המפלגה ועל האינטרסים של שכבות העם העובדות.

2) יחד עם זה מציינים נציגי שני הצדדים, כי לא הוסכמו עדיין שני סעיפים הנמנים עם החלק העקרוני של מצע־האיחוד, דהיינו: א) שאלת שמה של המפלגה המאוחדת; ב) שאלת שיווי הזכויות של שתי השפות בחיי העם הפנימיים בגולה.

3) שני הסעיפים הללו יוכרעו בדרך של הסכמה הדדית בועידת האיחוד של שתי המפלגות. באי־כוח שני הצדדים מציינים, כי מצע האיחוד ייכנס לתקפו רק לאחר שיושג הסכם בשתי השאלות.

4) שני המרכזים העולמיים ינקטו תיכף באמצעים הדרושים, כדי להכין את

ועידת האיחוד העולמית. על החתום: ב. לוקר, א. רייס, א. זילברשין, א. טרטקובר, נ. מלצר וק. שווארץ"[47].

עם ההחתימה על מצע האיחוד זורז גם תהליך ביצועו. עצם ההחתימה הכתה גלים בציבור ונתנה דחיפה עצומה לקידומו ולמימושו של רעיון האיחוד הציוני־סוציאליסטי.

הבירורים הסופיים בדבר דרכי הביצוע של האיחוד התנהלו ברחבי התנועה. ועידת האיחוד, שהתקיימה באוגוסט 1932 בדאנציג נסתיימה לאחר שהיה צורך להתגבר על כל מיני קשיים, שנערמו בדרך להשגת הסכם מלא בענין מצע־האיחוד, כפי שנוסח באחרונה בלבוב ב־14 במרס 1932, לרבות שני הסעיפים, אשר לא מצאו את פתרונם המוסכם במצע־לבוב, דהיינו: שאלת השם של המפלגה המתאחדת ושאלת שיווי הזכויות של השפה העברית ושפת־אידיש בחיי־העם הפנימיים בגולה. אשר לשאלת השם הוחלט, שהמפלגה המאוחדת תיקרא בקנה־מידה עולמי באופן ארעי על שם שני הגופים המתאחדים: איחוד ברית הפועלים העברית הסוציאליסטית העולמית פועלי־ציון (מאוחדים עם הברית צ. ס.) ומפלגת העבודה הציונית העולמית „התאַחדות". ואשר לשאלה השניה, שנשארה פתוחה, הוסכם על שיווי־זכויות מוחלט של שתי השפות בחיי־הגולה.

עם תום ועידת־האיחוד בדנציג נפתחה הדרך לביצוע האיחוד בארצות השונות. ועידת דנציג השאירה רושם גדול על כל משתתפיה, אשר השתקף גם בהדים בעתונות של הימים ההם: „היו ימים היסטוריים בדנציג. שני הזרמים הגדולים של תנועת העובדים הציונית, שהתאַחדו עכשיו בקנה־מידה עולמי, מאחוריהם עבר של 25 שנות היאַבקות. 25 שנה עברו מאז נוסדה הברית העולמית של ‚פועלי־ציון' ומאז הופיע הגליון הראשון של ‚הפועל הצעיר'... קיום שתי מפלגות נפרדות הנלחמות זו בזו בשל קוצו של יוד, בשל חילוקי־דעות בחלקם ממשיים ובחלקם מדומים בשאלות פרוגרמתיות, שמזמן אַבד עליהן כלח יש לראותו בבחינת מותרות, שהתנועה הציונית־הסוציאליסטית לא יכולה בשעה מכרעת זו להרשות לעצמה. האיחוד הוא משום כך צו היסטורי, ששום גישה כיתתית אין ביכלתה לעכבו... דגניה ועין־חרוד, עם עובד עברי ומעמד־פועלים עברי, מלחמת־מעמדות וסוציאליזם קונסטרוקטיבי, עברית ואידיש, ציונות וסוציאליזם, הכרה לאומית והרגשת־סולידריות בינלאומית — אלה הם הצדדים השונים של אותה המטבע הנושאת את השם הגאה: סוציאליזם ציוני המותנה במציאות היהודית בגולה ובצרכי הבנין בארץ"[48].

אף שוללי־האיחוד, שהשתתפו בועידת־האיחוד, התרשמו מעצמת־החוויה שבאיחוד הכוחות ואחד מהם מסכם את רשמיו בלשון זו: „במסיבות אלה אני יכול רק להגיד: ‚באנו, ראינו ונוצחנו'. ראיתי את כוח המפלגה, שנוצרה בדנציג ומשום כך אני אומר: לנו, לשוללי־ה‚איחוד' אין דרך אחרת, אלא להשאר בתוך תחומי־המפלגה. לכשנדון במצב כמו שהוא וכשלא נרצה סתם מתוך עקשנות לעסוק בעריכת פרוגרמות סרק, הרי נצטרך להודות, כי יתכן רק מאבק בתוך המפלגה ולא מחוצה לה. כשנהיה בתוך המפלגה, אזי נוכל להשפיע עליה ולסייע לכך, שהחיים יתוו את דרכה ולא מלים וסיסמאות. אולם כשנהיה מחוצה לה, הרי אז נישאר קומץ דוקטרינרים, אשר החיים יעברו עליהם בחיוך על השפתיים לסדר־היום. מפלגת ה‚התאַחדות' בפולין סייעה בהיעדרה לקבלת מצע־לבוב, ועכשיו בהמשכת היעדרותה תסייע להגשמתו.

סבורני, שבזמן הקרוב ביותר יש לקרוא לועידת ה„התאַחדות" בפולין, שמתפקידה יהיה להתוות את הדרך. אני משוכנע, כי לאור המצב שנוצר, תדע לבחור בדרך הנכונה: היאבקות בתוך המפלגה ולא מחוצה לה"[49].

עם סיום הועידה בדנציג הוחל בהכנות לביצוע האיחוד בגליציה המזרחית. שוללי־האיחוד עדיין לא השלימו עם המצב שנוצר וניסו ברגע האחרון לאחוז באמצעים שונים, כדי לעורר בתנועה התנגדות לביצוע האיחוד. ד"ר נפתלי שווארץ פרסם ב„דאס פרייע ווארט" קול קורא, שבו נאמר: „משמתקרב והולך הרגע, שבו תפול ההכרעה ושגם מפלגתנו תוצף ע"י גלי־הים הסוערים, שומה על מתנגדי־האיחוד להתגבש ולהקים חוגים רעיוניים חזקים, לשם יצירת גרעיני התנגדות פנימית, כדי שרעיוננו לא יסולף ולא יפול קרבן. אמנם ניצח הפלביסציט הדמוקרטי. אבל איש מאתנו אינו יכול להתפחש להשקפת עולמו. אנו הולכים, איפוא, ל„איחוד" עם הסיסמה: להבטיח את קיומה של השקפת־עולמנו"[50].

בינתיים התנהלו במלוא התוקף ההכנות לועידה הארצית העשירית של ה„התאחדות", שנקראה לשם אישור מצע־דנציג ולשם ביצוע האיחוד בגליציה המזרחית. המשא־ומתן עם הועד המחוזי של „פועלי־ציון" (המאוחדים עם צ. ס.) בגליציה המזרחית בדבר כל פרטי האיחוד (שם המפלגה המאוחדת הארצית והרכב מוסדות המפלגה) התקדם במידה כזו, שהוסרו כל המכשולים לביצוע האיחוד. נקבע מועד הבחירות לועידה הארצית של ה„התאַחדות". קדמה לו מלחמת־בחירות בוערת אנפין, אשר תוצאותיה היו ידועות מראש, לאחר שרק לפני חדשים מספר התקיימו במזרח־גליציה הבחירות לועידה העולמית הששית. לקראת הבחירות פורסמו כרוזים ע"י שני הצדדים היריבים.

בכרוז מטעם מחייבי־האיחוד, חתום ע"י נ. מלצר, קופל שווארץ, פ. ורבר, צבי כהן, מ. קרדש וד"ר מ. שווארץ, נאמר בין היתר: „הערכין, שנוצרו ב„התאַחדות", יועברו למסגרת חדשה ורחבה יותר, שמתפקידה יהיה להעמיקם ולהתאימם להתפתחות תהליכי־החברה ולצרכי תנועת־הרינסנס העברי. מפלגת ה„התאַחדות" בגליציה המזרחית תרמה תרומה ניכרת לביצוע האיחוד בין ה„התאַחדות" ל„פועלי־ציון" בקנה־מידה עולמי. בסימן של ליכוד ואחדות תתכנס הועידה הארצית העשירית שלנו המסיימת תקופה אחת ומתחילה בפרק חדש בתנועתנו... אנו קוראים לבחור בצירים המאמינים בכוחו של מחנה ציוני־סוציאליסטי מאוחד ומחודש, אשר יצביעו בעד מצע־האחוד הדאנציגאי"[51].

בכרוז לבוחרים, החתום ע"י נפתלי שווארץ וח. עליאס, מתריעים שוללי־האיחוד, כי „לא עלה על דעת איש מאתנו, שועידת־היובל העשירית שלנו תהפך לועידת־החיסול של מפלגתנו. ובכל זאת כך הוא הדבר. מפלגתנו במזרח־גליציה הפכה לסניף אידיאולוגי של ‚פועלי־ציון'. משום כך מצווים אנו בעוד מועד לגייס מסביבנו את כל החברים, אשר בהתאם לרוחה הבלתי־מסולפת של ה„התאַחדות" שומרים אמונים לציונות העובדת, לשפה העברית ללא כל פשרה ולתפיסה הגורדונאית של הסוציאליזם. חברים אלה מן הדין שנפעילם על מנת שהתנועה העולמית כולה תיוכח, כי במזרח־גליציה קיים עוד גרעין בריא וחזק של ה„התאַחדות", אשר מתיחס בכבוד ובנאמנות לערכין הרעיוניים הכלולים בהשקפת עולמנו"[51].

מלחמת הדעות לקראת הבחירות לועידה הארצית העשירית התקרבה לקצה

והועידה עצמה עמדה להתקיים במחצית השניה לינואר 1933. עם תום הויכוח רשם פ. ורבר בשולי הפרשה את ההערות דלהלן: „מצע־דנציג מציין את התפקידים והחובות המוטלים על האיחוד הציוני־הסוציאליסטי. אולם עכשיו יש לתרגם לשפת המעשים את כל מה שנכתב בפרוגרמה וליצור את המכשיר, שיגשימה בחיים. ולא זו בלבד. יש לציין עכשיו גם את הדרכים והכיוונים, שבהם נגיע באופן המהיר והטוב ביותר למטרות, שאנו חותרים אליהן. עשרת הדברות שלנו לא נחרתו אי־שם בשמים, מתוך הינזרות מהמציאות, אלא נוגדו בסדן החיים, בפעולה המעשית, מתוך התלבטויות ומאבקים, כשנגד עינינו המטרה מחד גיסא והמציאות הממשית מאידך גיסא. בתוך כל אלה נצטרך למצוא את הדרך, איך לשנות את ההלכה למעשה, את התורה העיונית למעשה יום־יום"[52].

ואחד מחברי „פועלי־ציון", שהיה נוכח בועידת־האיחוד בדנציג, רשם את הדברים האלה: „מי שראה באולם האיחוד הגדול בדנציג את שתי התמונות של בר ברוכוב ושל א. ד. גורדון תלויות זו על יד זו ומי ששמע את דברי זלמן רובשוב, כי ‚יום המחרת והשליחות, שעלינו למלאותה לקראתו, מאַלצים אותנו להחיש את תהליך האיחוד', זה יבין, שהאיחוד בגליציה הנו בגדר של הכרח, של צו־השעה"[53].

ערב הועידה הארצית העשירית וערב ועידת־האיחוד סיכם נ. מלצר את פרשת־האיחוד בגליציה המזרחית: „אחרי 25 שנות פעולה של ‚פועלי־ציון' ו־13 שנות־עבודה בלתי־פוסקת ובלי הרף מתקדמת של ‚התאַחדות' ניגשים עכשיו גם בגליציה המזרחית שני הזרמים העיקריים של התנועה הציונית־הסוציאַליסטית העולמית למיזוגם... יש לראות את האיחוד כתוצאה של תהליך־התפתחות ארוך, שנמשך עשרות בשנים והיה ניתן להגשמה רק אחרי שורה של פילוגים וצירופים, שעברו על התנועה הציונית־הסוציאליסטית על כל גלגוליה במשך 25 שנות־קיומה, החל מהפילוג שמלפני מלחמת־העולם הראשונה בין ‚פועלי־ציון' וס. ס. ומהועידה העולמית הראשונה של ‚פועלי־ציון' בהאג דרך ועידת ה‚התאַחדות' בפראג ופילוגה בלונדון, האיחוד בפתח־תקוה, פילוג תנועת ‚פועלי־ציון' ב־1920, איחודה עם צ. ס. ב־1925 עד לועידת האיחוד האחרונה בדנציג. זוהי שרשרת ארוכה של מאורעות והתפתחות רעיונית, אשר רק הודות לה ניתן האיחוד לביצוע בקנה־מידה עולמי וארצי. בגליציה נתקל תהליך האיחוד בקשיים גדולים הרבה יותר, מאשר בכל מקום אחר. המדובר היה במפלגת ‚התאַחדות', אשר באידיאולוגיה שלה התגבש רק לאט לאט ובהדרגה גרעין של תפיסת עולם סוציאליסטית, בה בשעה שהיתה במשך שנים רבות במזרח־גליציה מפלגת ‚פועלי־ציון' בעלת אופי אנטי־קונגרסיסטי מובהק, שלא הכירה בקשר האורגני של התנועה הציונית־הסוציאליסטית עם ההסתדרות הציונית העולמית. כל זה נשתנה במשך השנים, ובינתיים חל בשתי התנועות תהליך־תסיסה רעיוני מעמיק לכת, שהביא לידי התקרבותן של שתי העמדות, עוד זמן רב לפני התחלת השיחות על איחוד פורמלי... נוכח הרוחות הרעות המנשבות ברחוב היהודי ניאלץ ועידת־האיחוד להכריז על פעולת־הסברה בממדים גדולים בין המוני העם היהודיים הנרחבים והמוני הפועלים למען רעיונות הסוציאַליזם הציוני... מעל לכל חילוקי הדעות קיימת הסכמה הדדית מרחיקה לכת בהערכה העקרונית של המצב התובע הגברת התנועה הסוציאַליסטית וליכודה לקראת המשימות בעתיד לבוא... התנועה הציונית־סוציאַליסטית תצטרך בעוד מועד לדאוג לכך, שהמבנה הכלכלי של

העם העברי יותאם בהדרגה למעבר לסוציאליזם ע"י הרחבת בסיס־הפרודוקטיביזציה בעם וארגון שכבותיו העובדות... ועידת האיחוד העתידה להתכנס בימים הקרובים ביותר בלבוב, מן הדין שתתן דחיפה עצומה בדרך לנצחונה של התנועה כולה, שמצפה בנשימה עצורה לסיסמאות, שתישמענה מעל במת ועידת האיחוד"[54].

האיחוד בין שתי התנועות — ה„התאחדות" ו„פועלי־ציון" במזרח־גליציה — קם ויהי ב־29 בינואר 1933.

מקורות

1) 4. לאנדעס־קאָנפערענץ פון התאחדות אין מזרח־גאליציע, „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יאַרגאנג 2. נר. 26, 26.5.1925, עמ' 2—6. 2) דער גלות־פראָבלעם אינם ציוניזם פון ד"ר נטע בריסטיגער, „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יארגאנג 1, נר. 2, 11.7.1924, עמ' 4. 3) נאָך אמאָל איבער ציוניזם און גלות־ארבעט פון ד"ר וו. בערקעלהאמער, „פאַלק און לאנד", כנ"ל, נר. 13, 26.9.1924, עמ' 7. 4) ציוניזם און גלות־פראָבלעם פון אברהם לעווינסון, „פאַלק און לאנד", כנ"ל, נר. 4, 25.7.1924, עמ' 4. נר. 5, 1.8.1924, עמ' 3. 5) ד"ר נתן מלצער: אונזערע שטרייטפראגען, „פאַלק און לאנד", כנ"ל, עמ' 2—4. 6) רעזאָלוציעס פון 5־טען פאַרטיי־צוזאמענפאָהר פון התאחדות אין מזרח־גאליציען, „פאַלק און לאנד", נר. 22 (122), ווארשא, 3 דעצעמבער 1926, עמ' 14. 7) ס'וועט נישט העלפען, „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יאַרגאנג 2, נר. 15, 8.4.1925, עמ' 1. 8) א בונדישע נול, „דאָס פרייע וואָרט", לעמבערג, 1. יאהרגאנג, נר. 18. 31.7.1931, עמ' 5. 9) וואָס איז פאר אונז ארץ־ישראל? „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יאַרגאנג 2, נר. 19, 8.5.1925, עמ' 6. 10) אונזערע לאָזונגען, „פאַלק און לאנד", כנ"ל, נר. 18, 1.5.1925, עמ' 1. 11) פ. ווערבער: גלות־ און ארץ־ישראל־פעסימיזם, „דאָס פרייע וואָרט", לעמבערג, 2. יאהרגאנג, נר. 1 (40), 1.1.1932, עמ' 3. 12) דער ציוניסטישער ענטפער, „דאָס פרייע וואָרט", לעמבערג, 1 יאהרגאנג, נר. 9, 29.5.1931, עמ' 1. 13) ד"ר יוסף שאלמאן: דער אלטער שטרייט, „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יאַרגאנג 2, נר. 27, 28.5.1925, עמ' 2. 14) ד"ר נתן מלצער: די אויפגאבען פון דער זעקסטער וועלטקאָנפערענץ פון „התאחדות", „דאָס פרייע וואָרט", לעמבערג, 1. יאַרגאנג, נר. 14, 3.7.1931, עמ' 2. 15) קלאָרע דבורים, „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יאַרגאנג 1, נר. 10, 5.9.1924, עמ' 2. 16) צבי העלער: אונזער שטעלונג צו די נאציאָנאל־קולטורעלע פאָסטולאטען, „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יאַרגאנג 2, נר. 22, 28.5.1925, עמ' 4. 17) ד"ר יהושע טהאָן: דאָס פאַלק און זיין שפראך, „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יאַרגאנג 1, נר. 24, 12.12.1924, עמ' 2—5. 18) שפראכן־פראָבלעם אדער שפראכן־קאמפף פון ד"ר וו. בערקעלהאמער, „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יאַרגאנג 2, נר. 2, 9.1.1925, עמ' 3. 19) קלאסן־באוואוסטזיין און שפראכן־פראגע פון ד"ר א. טאַרטאקאָווער, „פאַלק און לאנד", כנ"ל, נר. 1, 2.1.1925. 20) 5־טע לאנד־קאָנפערענץ פון התאחדות אין מזרח־גאליציע, „פאַלק און לאנד", ווארשא, נר. 21 (121), 19 נאָוועמבער 1926, עמ' 13—14. 21) ד"ר קאָפעל שווארץ: די סאָציאלע באזע פון התאחדות, „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יאַרגאנג 2, נר. 20, 15.5.1925, עמ' 2. 22) צבי העלער: וועגען צילען פון דער התאחדות־בעוועגונג, „פאַלק און לאנד", כנ"ל, נר. 24, 12.6.1925, עמ' 1. 23) פ. ווערבער: פראָגראם־פראגען, „פאַלק און לאנד", ווארשא, נר. 18 (118), 8 אקטאָבער 1926, עמ' 7. 24) צו דער לאנדעס־קאָנפערענץ, „פאַלק און לאנד", לעמבערג־ווארשא, יאַרגאנג, 2, נר. 25, 19.6.1925, עמ' 5. 25) מכוח דעם 1 מאי. נתן מלצער: מיין ענטפער, „דאָס פרייע וואָרט", לעמבערג, 1. יאַרגאנג, נר. 7, 15.5.1931, עמ' 3. 26) פ. לוביאניקער: אונזער סאָציאלע באזע, „פאַלק און לאנד", כנ"ל, נר. 22, 28.5.1925, עמ' 7. 27) ח. שורר: ההתאַחדות והסוציאַליזם, „במעבר", יו"ל ע"י הוה"מ של מפלגת העבודה הציונית „התאַחדות" בפולין, ווארשא, שנה ראשונה, מס. 3־4, ספטמבר־אוקטובר 1925, עמ' 20. 28) פ. ווערבער:

די פּאַרטיי — די באָועגונג, „דאָס פּריַיע וואָרט", לעמבערג, 2. יאָרגאַנג, נר. 31 (70), 12.8.1932, עמ' 1. 29) M. Weisinger: Z rozważań niemarksisty, "Nasze Drogi", Jedno- dniówka akademików hitachdutowych 1930, Red. Z. Häring, Wydaje Zw. Akad. „Gordonia", Przemyśl, עמ' 11. 30) זיגמונט הרינג: פאר דער צענטער לאנדעס־קאָנפערענץ, „דאָס פּריַיע וואָרט", לעמבערג, 3. יאָרגאַנג, נר. 1 (90), 6.1.1933, עמ' 3. 31) פ. לוביאניקער: נאָך ארום דער אחוד־פראגע, „פאָלק און לאנד", לאָדז, נר. 5 (146), 21.3.1928, עמ' 11. 32) איחוד־רעזאָלוציע פון דער וועלט־באראטונג, „התאחדות", „פאָלק און לאנד", לאָדז, נר. 22 (163), 3.9.1929, עמ' 4. 33) 8־טע לאנד־קאָנפערענץ פון „התאחדות" אין מזרח־גאליציע, „פאָלק און לאנד", לאָדז, נר. 27 (168), 13.12.1929, עמ' 3—5. 34) פ. ווערבער: צום פראָבלעם פון איחוד, „פאָלק און לאנד", לאָדז, נר. 28 (169) 30.12.1929, עמ' 3—4. 35) F. Werber: Kryzys ejchudu, „Nasze Drogi", כנ"ל. 36) 1־טע סעסיע פון פּאַרטייראַט פון „התאחדות" עמ' 7. אין מזרח־גאליציע, „פאָלק און לאנד", לאָדז, נר. 39 (180), 12.11.1930, עמ' 4. 37) פּאַרטייראַט־זיצונג פון „התאחדות" פּאַר מזרח־גאליציע, „דאָס פּריַיע וואָרט", לעמבערג, 1. יאָרגאַנג, נר. 7, 15.5.1931, עמ' 3—4. 38) הערינג: די פּראָבלעמען פון דער 6. וועלטקאָנפערענץ „התאחדות", „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 16, 17.7.1931, עמ' 3. 39) פּאַרטייראַט פון דער ציוניסטישער אַרבייטספּאַרטיי „התאחדות" אין מזרח־גאליציען, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 23, 4.9.1931, עמ' 5. 40) צו דער 6. וועלטקאָנפערענץ פון „התאחדות", „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 32, 6.11.1931, עמ' 2. 41) פ. ווערבער: די פּראָגע פון קלאָסענקאַמף אין דער יודישער ווירקליכקייט, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 36, 4.12.1931, עמ' 4—3. 42) נפתלי אשפיז: דער החלוץ און די איחוד־פראגע, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, עמ' 2. 43) נפתלי שווארץ: אין דער צוועלפטער שעה, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 36, 4.12.1931, עמ' 2. 44) (וו.) אין פּרידליכען אָבער ערנסטען וואהלקאמף, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, עמ' 2, 5. 45) נ. מ. נאָך די וואהלען צו דער וועלטקאָנפערענץ, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 37, 11.12.1931, עמ' 1. 46) אריה טאַרטאַקאָוור: דער ערשטער סך־הכל, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 39, 25.12.1931, עמ' 2. 47) באשלאָסען די צוזוּיפּרופונג פון א פּאַראַייניגונגס־וועלט־קאָנפערענץ, „דאָס פּריַיע וואָרט", לעמבערג, 2. יאָרגאַנג, נר. 15 (54), 8.4.1932, עמ' 3—4. 48) נאָך דער פּאַרייניגונג, „דאָס פּריַיע וואָרט", נר. 33 (72), 26.8.1932, עמ' 1. 49) מ. וויזינגער: וואָס וויַיטער? „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 36 (75), 23.9.1932, עמ' 2. 50) ד"ר נפתלי שווארץ: דער וויַיטערדיגער וועג, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 24 (63), 17.6.1932, עמ' 2. 51) וואהל־אויפרוף פון אחוד־אנהענגער און קעגנער, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, 2. יאָרגאַנג, נר. 50 (89), 30.12.1932, עמ' 5. 52) פ. ווערבער: מיטן פנים צום מאַרגן, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 49 (88), 23.12.1932, עמ' 2. 53) לעבצעלטער: איחוד, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, 3. יאָרגאַנג, נר. 3 (92), 20.1.1933, עמ' 2. 54) נתן מעלצער: צו דער פאראייניקונג־קאָנפערענץ, „דאָס פּריַיע וואָרט", כנ"ל, נר. 4 (93), 27.1.1933, עמ' 1.

פרק ששי

בשבילי הנוער

א.

השנים 1922—1924 היו שנות־רזון לתנועת „החלוץ" בעולם כולו ובגליציה המזרחית בפרט. עלית מאות בוגרים של „השומר הצעיר" בשנות 1919/21 היתה בבחינת הקוֹת־דם, אשר תוצאותיה הורגשו במשך זמן רב. לאט לאט הגליד הפצע, והוחל ע"י שרידי „השומר הצעיר" בגליציה בהקמת הריסות הסתדרותם, שנשארה לפי שעה מחוץ למסגרת הארגונית של „החלוץ", אם כי בשעתו, בשנת 1919, השתתפו נציגיה בועידת־היסוד של „החלוץ" בגליציה. המאורעות בארץ בשנות

1920/21, הפסקת העליה הזמנית בשנת 1921 וחוסר העבודה, שעשה שמות בישוב הקיים — האיטו את קצב העליה והטביעו את חותמם על התפתחות „החלוץ" בעולם כולו. גם בגליציה הצטמק „החלוץ" במידה ניכרת ומספר חבריו לא עלה על 400.

מפנה בהלך הרוחות חל בשנת 1924. סימנים ראשונים של התעוררות נתגלו במחנה החלוצים בגליציה. רוחות חדשות החלו לנשב בנוער העברי. הנוער בחל בתנועה ציונית, שנעשתה מנגנון לאוסף כספים ופסקה להיות כוח מהפכני, המעורר את היחיד לשינוי ערכין, ונתעלמה מהצו לעלות ארצה כמסקנה טבעית של היות ציוני. הנוער הציוני הרציני פנה עורף לציונות זו והתכונן לליכוד כל כוחותיו למען חידוש תוכנה הפנימי של הציונות וכוחה המהפכני[1]. נוער זה הכיר בראשונה בכורח שבשינוי היחס לעבודה פרודוקטיבית. בזכותו באה על סיפוקה הרגשת ההנאה הנובעת מהיצירה הפרודוקטיבית. „הנוער הפך את השפה העברית לשפה חיה וטבעית והוא, שלימדנו את סוד־היותנו אנשים חפשיים, בריאים ויוצרים. ועוד דבר חשוב נוסף: הוא לימדנו להשקיף על א"י כעל נסיון סוציאלי גדול, כעל נסיון ליצור אורח־חיים צודק ואמתי. הם חתרו להפיכת בנין א"י כלבעיה כלל־אנושית. עם נוער ממין זה נמנו ה„בילויים", ה„שומרים" וכיום גם — החלוצים. ובזה טמון גם סוד־גדלותם: הם התחילו מעצמם"[2].

חלוצי גליציה התחילו לעבד שדות בהצלחה לא־מועטה. העסקתם על ידי בעלי האחוזה היהודיים פסקה מזמן להיות ענין שבמילוי חובה לאומית, כביכול. לרגל כושר העבודה הגדול של הטיפוס החלוצי הנמצא בעין היו נותני העבודה פשוט מעונינים בעבודתם. בעלי־האחוזה הבלתי־יהודיים (שאצלם היו מועסקים אגב אורחא רוב החלוצים) למדו במשך הזמן להוקיר את האלמנט החלוצי ולבכרו על פני האכר האוקראיני עד כדי כך, שביום בהיר אחד במחוזות מסויימים הועמדו נותני העבודה הבלתי־יהודיים לפני האלטרנטיבה הקוריוזית במקצת להעסיק „או הוצולים* או חלוצים" ובהרבה מקרים הכריעו את הכף לטובת החלוצים, בהתחשב בהתמדתם ובעיקר במניעים האידיאליסטיים בעבודתו של החלוץ, העושים אותה לא רק מלאת־תוכן לגבי עצמו, אלא גם פרודוקטיבית יותר לגבי נותן העבודה. הצלחתם בעבודה העלתה על הפרק את שאלת הכנסתם לעבודה גם בעונת החורף בעבודות שונות כגון ביערות וכדומה. החדירה לכל מיני עבודות־חורף בכפר היתה חשובה מבחינת השמירה על עמדות העבודה השונות, שכבר נרכשו בכפר וגם מבחינת הערך החינוכי הרב, שהיה כרוך בכל עבודה בכפר[3].

בקיץ 1924 גברה הדחיפה לעבודה בשורות הנוער העברי. קבוצות של חברים צעירים וגם של מבוגרים יותר (אפילו למעלה מ־24 שנה) יצאו לעבודת־השדה בעונת הקציר. החיים־בצוותא במשך זמן ארוך יותר בסניפים המקומיים של „החלוץ" („המדורה" ז'ולקיב, „ברית אל" ברודי, „הזרם" סטויאנוב, „המשולש" לבוב וכו') — הפכו את קבוצות החברים במרוצת הימים לגרעיני־גיבוש לתנועה כולה. העבודה המשותפת, הדיור בצותא וכל יתר התנאים מסביב יצרו את הרקע לצמיחת חוש קולקטיבי בריא. חיי העבודה בכפר שימשו נקודת משיכה גם לחלוצים, שנשארו

---

* שבט של אכרים הרריים, שהתגוררו על גדות הפרוט במזרח־גליציה ובעונת הקיץ הועברו לפרקים לעבודה במרכזה של הארץ.

בעיר ושנתכנסו מדי פעם בפעם בכפר לדיונים לשם התווית דרכי העבודה להבא. במשך הזמן חלה התקרבות מסויימת גם בין „השומר הצעיר" לבין הסתדרות „החלוץ", אשר עדיין שמר על מרחק מסוים בינו לבינה.

גליציה נמנתה עם הארצות, שבנענו במהירות הבזק לקריאה, שבאה מהארץ לעליה מחודשת. העליה זרמה בקצב מזורז ומראשית עונת הטאבק עד למחצית יולי 1924 עלו כמאה חלוצים מגליציה. עליה זו היתה בעיקרה מתוך קבוצות אורגניות סגורות, שמאחוריהן עבר של חיים משותפים, שהיה עשוי לשמש לפי רצון מארגניהן תריס בפני סכנת ההתפוררות לאחר הגיעו ארצה (קבוצת־עליה „אחדות" וכו')[4].

פגישה ארצית, שהתקיימה בסוף אוגוסט 1924 בלבוב ושבה השתתפו כ־500 חלוצים מכל קצוות הארץ, היתה סימן מובהק להתעוררות הכללית במחנה החלוצי בגליציה. יומיים לפני הפגישה ניכרת היתה תנועה בלתי־רגילה בסימטאות המובילות למקום־מושבו של מרכז „החלוץ". רבים ממשתתפי־הפגישה עשו את דרכם לבובה (100—180 ק"מ) ברגל. בפגישה הרצה דוב שטוק על הנחות־היסוד של תנועת „החלוץ" ועל השרשת ההיסטורית של התנועה הלאומית, שיש לקשרה ברוח „החלוץ" ולהמשיך בה. אחרי הצהרים נערך טיול משותף לכפר סמוך ללבוב. קבוצות החלוצים, שהשתתפו בטיול עברו בסך בעיר לבוב, אשר מעודה לא זכתה לראות תהלוכת צעירים יהודיים עובדים כגון זו הצועדת בעוז ובגאון ברחובותיה. משהגיעו למקום המיועד פרצו משתתפי־הפגישה בזמרה וברקודים ורוח עליצות ומשובה השתררה בין החלוצים הנאספים. „מורגש היה, כי באויר הולך ומתרקם איזה דבר גדול". בדברים אלה מתאר ישראל כהן, אחד המשתתפים את האוירה, שהיתה שורה בפגישה זו[5].

בעקבות הפגישה הציף גל של פעילות מחודשת את סניפי „החלוץ" בערים ובעיירות. נרקמו תכניות להקמת בתי חלוצים במקומות שונים, וביחוד בית־חלוץ מרכזי בלבוב, אשר יוכל לרכז בתוכו את מיטב החברים מכל פינות הארץ לשם השלמת השכלתם המקצועית בכרך הגדול עם האפשרויות הרבות הצפונות בו ולשם העסקתם בעבודות־חורף עירוניות שונות עם ראשית אבטלתם בשל סיום העבודה החקלאית בקיץ[6]. לקראת הועידה הששית של „החלוץ" פרסם אחד מפעילי „החלוץ" מאמר על נושא זה ב„פאלק און לאַנד", שבו הצביע על החשיבות שבהקמת בתי־חלוץ כאכסניות לחלוצים בערים השונות לשם מתן אפשרות לדיור ולמטבח זול ולשם סיפוק צרכי־תרבות ע"י סדור אולמי־קריאה, ספריה, אולפנים וכדומה[7]. בינתיים סודר בית־חלוצים ארעי בטרנופול, בו שוכנו הקבוצות „הזרם" (ברודי, טרנופול), „חרות" (חורוסטקוב, טשורטקוב ולבוב), „חברת גבורים" (ברודי) ושתי קבוצות מקומיות מטרנופול[8].

ההתעוררות ב„החלוץ" והגברת הפעילות בשורותיו הכו גלים ברחבי הצבור ומעל דפי העתונות המפלגתית הושמעה הקריאה להסרת „המחיצה הגבוהה של אי־הבנה קיימת בין חברה היהודית לבין תנועת־החלוץ. מן הדין, שתיעלם סוף־סוף הרוח הקרירה הנושבת כיום מן החברה העברית לחלוץ. החלוץ, הישגיו, מפעלו, התלהבותו, כל זה הוא בבחינת הון לאומי ממדרגה ראשונה. הדן הון זה לנוון, חוטא חטא לא־יכופר לעמו, באשר החלוץ, מסמל את עתידה של האומה

המתעוררת. הוא משמש ערובה לקיומה ונקודת־המשען הנאמנה ביותר לכל תכניות הבנין שלנו"[9].

תוך ההתעוררות ב„החלוץ" נסתיימו ההכנות לועידה הששית של „החלוץ", שהתכנסה בסוף נובמבר 1924. בועידה זו השתתפו הפעם גם שליחים מא"י: מ. יערי, א. חושי וגלעדי (דגניה). בפעם הראשונה מרכז „החלוץ", שלא רק נבחר ע"י חלוצים, אלא היה גם ברובו הגדול מורכב מחלוצים גופא, מסר דין וחשבון מהפעולה, שנעשתה בין ועידה לועידה. יריעה נרחבה ממנה גולל ד. שטוק. „נבדק קודם כל החומר האנושי, שיש לטפל בו והוברר, שיש כאן עסק עם טיפוס של שוליה לא ביותר מפותח מבחינה אינטלקטואלית, עם נוער של ‚השומר הצעיר' ובאחרונה עם נוער מפלגתי. קויימו ביקורים, פגישות גליליות, מוצעה ארצית ופגישה כללית. כל זה גרם להידוק הקשרים ובמידה מסויימת להאחדת אופי התנועה. אשר להכשרה לחיי־עבודה עברנו משיטת־ההכשרה המקצועית־נגרית להכשרה לעבודה שחורה ולעבודה עונתית־חקלאית עם הופעת־הלואי הנורמלית שלה — החתירה לקראת חיי־קבוץ. בסך הכל עבדו ב־22 נקודות חקלאיות והתקיימו 19 קבוצים אורגניים. עם גמר עונת־הקיץ עמדו הקבוצים במערכה על המשך קיומם. קמו ריכוזי־עבודה עירוניים (‚דרור', ‚הבונה', ‚אחוה' וכו') וגרעיני בתי־חלוצים". בויכוחים שהתנהלו אחרי הדין וחשבון של שטוק, השתתפו חושי ויערי. צירי „השומר הצעיר", שאחרי הפסקה ארוכה שוב השתתפו בועידת „החלוץ", העלו בויכוח את שאלת היחס של „החלוץ" למפלגות. בויכוח זה הדגיש גלעדי, שרק בארצות, שבהן קיימות מפלגות־עבודה ציוניות חזקות יש למצוא גם הסתדרויות „החלוץ" ראויות לשמן[10].

עם סיום הועידה נתקבלה בין היתר החלטה, המקבלת בברכה את ההתקדמות, שחלה בשיתוף הפעולה בין „החלוץ" לבין „השומר הצעיר" והרואה בה את הצעד הראשון לתיאום מלא. הצטרפות חברי „השומר הצעיר" העוברים להכשרה קולקטיבית ל„החלוץ", רכוז כל עבודת ההכשרה והעליה במרכז „החלוץ" ושיתוף נציגיו בו היו מן השלבים הנוספים לקראת התקרבות שתי התנועות[11]. ההלטה זו, שנתקבלה בשל הברכה הרבה, שהיתה צפונה בצירוף כוחות רעננים ל„החלוץ" גם על דעת באי־כוח ה„התאחדות" במרכז החלוץ, פתחה לרווחה את שערי „החלוץ" לפני חברי „השומר הצעיר", שהצליחו במשך זמן קצר אף להטיל את מרותם על הסתדרות „החלוץ" בגליציה. המרכז החדש, שנבחר בועידה, פנה בראשית עבודתו בכרוז הקורא לאוכלוסיה היהודית בכלל ולנותני־העבודה שבה בפרט לסייע ל„החלוץ" ולמסור לו את כל העבודות, שישנן ברשותם והנמצאות בעין, „הואיל ו‚החלוץ' הצליח לרכוש את אמונם של נותני־עבודה רבים בביצוע העבודות הקשות ביותר"[12].

ב. שטוק וישראל כהן הוציאו בראשית שנת 1924 עתון עברי של „החלוץ" בשם „עתוננו" ובו נדונו שאלות הנוער, ההכשרה והעליה. מן העתון הזה הופיעו שלושה גליונות.

שאלת היחסים בין „החלוץ" לבין תנועת־העבודה הציונית על אגפיה השונים, שהועלתה ע"י צירי „השומר הצעיר" בועידת „החלוץ" האחרונה שימשה נושא לניתוח מדוקדק גם בסדרת „מכתבים לחלוץ", שפורסמו מעל דפי „פאלק און לאנד". „כל הנסיונות להפוך את ‚החלוץ' למין ‚נציגות יחידה' של א"י העובדת הם בבחינת הקמת ארמונות־אויר, אינם מביאים בחשבון את האפשרויות הריאליות

של הסתדרות ,החלוץ' ועלולים רק להטותה ממטרתה העיקרית המתבטאת בחינוך החלוץ לקראת שלושה דברים: נתוק עם כל עברו, פנית־עורף לאורח־החיים הבלתי־פרודוקטיבי, שהיה עד כאן נחלתו והתכוננות לחיים חדשים...[13] מאידך גיסא, אין מקום לדבורים על הכשרה רוחנית ,בלתי־מפלגתית' כביכול של החלוץ. באשר ,חינוך בלתי־מפלגתי' פירושו במקרה דנן ללא כל פניות, ללא כל יחס למלחמת־הדעות המתנהלות כיום בחברה העברית. החלוץ עולה לא"י, כדי להגשים רעיון מסוים. חשוב לציידו בדרכו לארץ באוריינטציה רעיונית מסוימת. כל מפלגת־עבודה ציונית רואה את עיקר תפקידה בהפצת סיסמותיה ובמלחמה על נפשו של האדם היהודי. יש לראות כדבר מובן מעצמו, שאין מלחמה זו יכולה להיעצר על יד שערי הסתדרות ,החלוץ'. ועל אחת כמה וכמה מפלגות־העבודה הציוניות הרואות בהחלוץ את המגשים העיקרי של האידיאולוגיה שלהן אינן יכולות בדרך הטבע בשום פנים ואופן לוותר על תעמולה רעיונית בשורות ,החלוץ'...[14] גם עלית ,השומר הצעיר' המפוארת בשנות 1919/21, שלא היתה קשורה באופן פורמלי עם שום מפלגה ציונית מסויימת לא היתה מעולם מתגשמת בלי עבודת־הכנה חנוכית, מעמיקה ורבת־שנים של ,השומר הצעיר', שנולד בחיקה של ההסתדרות הציונית הותיקה ושינק בלי הרף ממקורותיה. האם המנהיגים הראשונים של ,השומר הצעיר' לא היו יוצאי תנועות־נוער ציוניות, שקדמו לו? האם יש רגלים לסברה, שעלית ,השומר הצעיר' מ־1920 ירדה מן השמים כמתנת־יה ללא שום קשר עם ההתפתחות הקודמת?.. מקורות ,החלוץ' מן הדין שיתיבשו בכל המקומות, שבהם אין הוא נישא על גלי תנועה לאומית, שמצאה בגולה את בטוייה המובהק במפלגות הציוניות... השיטה של ,בלתי־מפלגתיות' או יותר נכון של ,אנטי־מפלגתיות' במידה, שמשתמשים בה כעקרון שבהשקפת־עולם, המחייב כל חלוץ כיחיד, תביא רק למלחמות פנימיות חריפות ולא יהיה בה כל ברכה לא"י העובדת"[15].

היחס של „החלוץ" למפלגות הציוניות היה באותן השנים נושא לויכוחים תמידיים בין „השומר הצעיר" לבין ה„התאחדות" ויש לראות את המאמרים המובאים לעיל כפתיחה לויכוחים אלה.

ב.

עבודת ההסברה והחינוך בתוך הנוער והעלאת רמתו האינטלקטואלית והמתח הרעיוני שבו, נהפכו לבעיה העיקרית של תנועת־העבודה הציונית. לדעת פעיליה „גורלה תלוי במידה רבה מהישגיה בשטח תנועת־הנוער. התנועה עומדת בפני סכנה של התרוקנות פנימית, אם לא יזרמו אליה מחדש כוחות צעירים. אבל אין להזניח גם את תנועת ,החלוץ'". בכל המקומות יש לחתור ליצירת מגע חם יותר ולבבי יותר בין ,החלוץ' ל,התאַחדות'. הקיר המלאכותי, אשר מנסים להקימו, ייעלם באוירת העבודה המעשית היומיומית. אבל העבודה מן ההכרח, שתיעשה. במקומנו איש לא יעשנה. ה,התאַחדות' מהווה את הכוח הצבורי החשוב ביותר במחנה א"י העובדת בגליציה ועל שכמיה מוטלת האחריות בעד גורל תנועת העבודה במדינה זו"[16].

גם לגבי ג. חנוך, ששהה בחדשי הקיץ 1925 בגליציה ופרסם שני מאמרים על „מהות תנועת הנוער" ב„פאַלק און לאַנד", יש לחפש את נקודת־האחיזה בעיקר בשכבות־הנוער הנמצאות מימי־ילדותן הראשונים מלכתחילה במסגרות ארגוניות

הקרובות ברוחן לציונות העובדת, שמהן אפשר לשאוב מלוא חפניים את הכוחות להסתערות חלוצית ולהתחדשות רוחנית־תרבותית, שתנועת הפועלים הארצישראלית על כל מפלגותיה מרגישה בכאב כה צורב, שהם חסרים לה לעת־עתה. שלוש הן דרכי כל תנועת התחיה שלנו, העשויות להצעידנו קדימה: תנועת הנוער החינוכית, מפלגת העבודה הפוליטית וקבוצי העבודה והגשמה[17]. כיסוד לחנוך הדור הצעיר מן הדין, שישמשו „השרשת והגברת הקשרים עם המסורת התרבותית העברית; עיצוב אורגני של האינטלקט על יסוד עצמיות לאומית וצרכים היסטוריים עצמיים. אם הדרך, שבה הגענו לא"י ולעבודה הוליכה באמצעות ספורי־בראשית, עמוס ויהודה הלוי, חסידות, השכלה, ציונות, מאפו, ברדיצ'בסקי, ברנר ודרך כל אלה למפלגת העבודה ולהסתדרות הכללית, הרי מן הדין, שגם הדור הבא ילך במידה מסוימת בעקבותיה"[17].

ומבעית עיצוב דמותו הרוחנית של הדור הצעיר לשאלת חיסון החזית החלוצית, שנתגלו בה פרצות רציניות בקשר עם ההופעות הבלתי־רצויות, הכרוכות בעליה הרביעית, שהיה בהן משום סכנה לכל הבנין, שהוקם בעמל כה רב. נוכח סכנה זו תבע פינחס לבון את „חיזוקה וליכודה של חזית השואפים להקים חברה עובדת עברית בא"י ולחנך שכבות־העם, המהוות בדרך הטבע את הנושא החשוב ביותר להגשמת האידיאל הזה. לית מאן דפליג, שהתפקיד ההיסטורי הזה מוטל קודם כל על הנוער העברי. הגורדוניזם, שיש לראותו כרעיון לאומי מובהק, אינו ניתן ליישבו עם האינטרסים האנוכיים של מעמד פלוני או אלמוני בעם העברי... הסתדרות־הנוער מתפקידה להפריש מתוכה את היסודות החלשים והנוטים להתמוטט ולהבדיל בדרך של סלקציה בריאה וטבעית ביניהם לבין היסודות הרצויים, ובאופן כזה להבטיח מקור תמידי של כוחות יוצרים ל„החלוץ" ולא"י העובדת".

גם פ. לבון רואה ב„מפלגת העבודה הפוליטית" שלב הכרחי לכל תנועת־נוער, שאין ברצונה לאבד את המגע עם המציאות האופפת אותה. ומשום כך „אין להקים מחיצות מלאכותיות של אי־אמון הדדי ושל אי־הבנה הדדית בין שתי הצורות, שבהן מתבטא הרצון הקבוצי לחדש את החיים היהודיים על יסוד העבודה המשחררת ותרבות־העבודה העברית. וביחוד עכשיו, כשכל תנועת הפועלים הא"י עומדת בסימן של ליכוד היסודות הקונסטרוקטיביים בארץ — תנועת־נוער מן הדין, שתהווה המשך והשלמה לציונות־העבודה הפוליטית. רק השפעה הדדית ושיתוף־פעולה הדוק עלולים להביא תועלת למפעל־הבנין בא"י. תנועת־הנוער העברית במתכונתו של ‚השומר הצעיר' הוטבעה בחותם של מגמות אנטי סוציאליות בעקבות נטיותיה האינדיווידואליסטיות. היא הסתפקה בארגון חוגי הנוער הלומד בלבד, אבל הפקירה את רוב רובו של הנוער העברי לכל מיני השפעות זרות ולהתבוללות האדומה, לחמריות מגושמת וגסה, לעם־הארצות, ששמה לאל את האפשרויות הנוחות ביותר ליצירה ולהתפתחות"[18].

מכאן ההכרה בכורח שבהקמת תנועת־נוער חדשה, שתהיה קשורה קשר בל־ינתק עם תנועת־העבודה הציונית ולא תחסה בצילה של אי־מפלגתיות מעורפלת, שנהפכה כעבור שנים ספורות לאי־מפלגתיות הטבועה בחותם שמאלנות, כפי שאירע ל„השומר הצעיר".

ברשימה המוקדשת לפגישת־היסוד של „גורדוניה", שעמדה בימים ההם להתפנס,

מעיר פ. לבון את ההערות כדלקמן: „לדעתנו, הגיעה השעה לבדוק מחדש את המושכלות הראשונים, מפני שהמציאות הא״י, החיים רבי־הגוונים ומלאי־הסתירות בזמן האחרון הוכיחו למדי, כי לא החיפוש אחרי סיפוק אינדיווידואלי ולא מה דמתקרי ,דת־העבודה׳ מהווים אותו הכוח הנפשי, העשוי להביא בני־אדם לעמוד במשך שנים רבות בעבודת־הפרך של חיצוב אבנים, ייבוש־ביצות וכדומה. כאן השפיעה באופן מכריע הכרת־החובה הלאומית והסוציאלית, המוטלת על הנוער כעל קולקטיב אחראי, המעמיס על שכמו בכל האמצעים העומדים לרשותו שליחות לאומית־סוציאלית, אפילו כשהיחיד ייענק על ידי כך. גם להבא יישאר היחיד הנושא החשוב ביותר בתהליך הבנין; גם להבא יתווה רעיון־העבודה את הדרך העיקרית להגשמת הציונות. אבל דבר אחד צריך להיאמר במפורש, שהכוח המניע מן הדין שתהיה ההכרה החלוצית, כי לפיה אנו ממלאים תפקיד, שההווה והעתיד גם יחד מטילים עלינו. מתפקידה של הפגישה, המתעתדת בקרוב להתכנס, לעבד תכנית מפורטת של עבודתנו החנוכית, ויש להתוותה בשלושה כוונים: השכלה כללית; החינוך ברוח הציונות העובדת, הקשור במהודק בחינוך מוסרי־סוציאלי לקראת חיי החברה; חינוך גופני ע״י אימון בעבודה ובענפי־ספורט שונים״[19].

פגישת־היסוד של „גורדוניה״ התקיימה בקיץ 1925 בלבוב בימי הועידה הארצית הרביעית של ה„התאחדות״ בגליציה המזרחית. בפגישה השתתפו 19 צירים, ב״כ סניפי „גורדוניה״ בערי־השדה, חברי המרכז הזמני של „גורדוניה״, השליחים הא״י חנוך, לביטוב ומנוח, ב״כ „ברית הנוער״, „השומר הצעיר״, „החלוץ״ ואחרים. עם פתיחת הפגישה נערך בירור ער על הבעיות הכרוכות בייסוד „גורדוניה״. בעיקר הובלטה הדעה, כי זכות־קיומה של „גורדוניה״ מבוססת על הצרכים החיוניים ועל העובדה, שסניפי „גורדוניה״ קיימים ומתפתחים במקומות שונים ומקיפים חלק ניכר של הנוער, ביחוד מתוך השכבות העממיות*.

עם סיום הפגישה נבחר ועד מרכזי ראשון בהרכב דלקמן: ברוך, גולדמן, הויזמן, ורבר, זק, לכטר, לוביאניקר, מלר, פריינד, קרדש ושפירא (מערב גליציה). הוחלט למסור לי. לביטוב את עריכת „אגרת״ הקטוגרפית פנימית, שתופיע אחת לשבועיים, תישלח לכל סניפי „גורדוניה״ בערי־השדה, תוקדש לחלופי־דעות וריעיונות בין החברים ותשמש יחד עם זה גשר חי בין המרכז לבין הסניפים[20].

ג.

עם הקמת „ברית הנוער״ העולמית שהוחלט עליה בועידת הסתדרויות־הנוער העבריות, שנתקיימה בדאנציג, היה יסוד לתקוה, שזו תפרוש את כנפיה על פני כל הארצות, תשקיע את מיטב כוחותיה להדרכת הסתדרויות־הנוער הקיימות בארצות השונות ותעשה למען הכנסת סדר ושיטה בעבודתן. אולם תקוה זו עד מהרה נתבדתה. הועד הפועל של „ברית הנוער״, שהיה ברובו הגדול מורכב מחברי „השומר הצעיר״, במקום לשאוף ליצירת מגע אינטימי עם הסתדרות־העובדים ולינוק ממנה השראתה העדיף לנסות להטיל את רצונו על תנועת הפועלים בא״י באמצעות צנורות־השפעה שונים. כבר ה„אגרת״ הרשמית הראשונה, שהוציא הועד הפועל של „ברית הנוער״, העידה על קיום כוונות כאלה. ב„אגרת״ למשל נאמר, כי „לתנועת

* על גורדוניה — ראה מאמרו של מאיר מנדל בספר זה.

הנוער יש כבר כיום הכוח לנהל גם את העבודה החנוכית בגולה וגם את עבודת־הבנין בא"י". כלומר ניכרת המגמה לא להיות שליחה של תנועת־הפועלים בארץ, אלא לשלוט עליה. למטרה זו כונסה ועידת־הקבוצים בבית־אלפא בלי ידיעת הסתדרות־העובדים ובלי לבוא בדברים אתה על כך. בעקבות הצעדים החשודים האלה נרשמו ב„הפועל הצעיר" ההערות כדלקמן: „החילונו את עבודתנו ב„ברית הנוער" לא במגמה להקים עוד במה פוליטית אחת או אַפסקוטיבה עולמית נוספת. השתדלנו לעבוד בלי המולה מיותרת, באשר התברר יותר ויותר הכורח בעבודה שקטה ורצינית יום־יום בכל קבוצת־נוער ובכל הסתדרות־נוער בכל עיר ועיירה נידחת"[21].

הדי החיכוכים בין „ברית הנוער" (קרי: „השומר הצעיר") לבין הועד הפועל של ההסתדרות הגיעו גם לגליציה המזרחית וחידדו את היחסים בין „השומר הצעיר" לבין ה„התאחדות", שהחריפו גם בלאו הכי בשל הקמת „גורדוניה", שהתחילה לאט לאט להתגבש ככוח חלוצי עולה. בתחילה לא רצתה הנהגת „השומר הצעיר" בגליציה להשלים עם ייסוד „גורדוניה" וניסתה לשים מכשולים בדרך התפתחותה ע"י ניצול השלטון ב„החלוץ", שבינתיים נפל לידיה. כשעמדה שאלת כניסתם של מאתיים בוגרי „גורדוניה" הראשונים ל„החלוץ" הוצע על ידם, כי בשאלות ההכשרה והעליה, שיש לראותן כתפקיד העיקרי של ההסתדרות החלוצית דינם יהיה כדין כל יתר חברי „החלוץ". לעומת זאת עבודת־התרבות תתנהל גם להבא במסגרת ה„גורדוניה" בלבד, הואיל ויש להעניק לה אותה מידת האוטונומיה, שממנה נהנה „השומר הצעיר" כבר מזמן ב„החלוץ". תביעה זו הושבה ריקם, באשר לדעת ראשי „השומר הצעיר" דינו אינו כדין „גורדוניה". תנועת „השומר הצעיר" מקימה חלוצים, אשר נהנו מהשפעה חינוכית בלתי־מודרכת ע"י צרות עין פדגוגית במשך שנים מספר. מה שאין כן אצל „גורדוניה"[25]. בדרך פסולה מעין זו אמרו אנשי „השומר הצעיר" לקצץ בנטיעות הרכות של „גורדוניה", שעמדה אז בראשית התפתחותה.

היו אמנם חוגים ב„התאחדות" העולמית, שהאמינו בכך, שע"י הקמת „גורדוניה" יווצר הכלי הארגוני, שבעזרתו ה„התאחדות" תצליח כעבור זמן־מה לבוא בדברים עם „השומר הצעיר", להשלים אתו ולגשת למיזוג שתי הסתדרויות־הנוער — דעה זו הושמעה בועידת־ה„התאחדות" העולמית באוגוסט 1925[22]. אבל כבר בועידה העולמית הבאה, שהתקיימה בקיץ 1927 בבזל, התברר שלהנחה זו אין על מה לסמוך, באשר „השומר הצעיר" סוטה יותר ויותר מדרכו המקורית ונטיות פרוקומוניסטיות החלו להתגלות בו. „גורדוניה" נשארה הפתרון היחידי להצלת הנוער העברי מהרוחות הרעות והעזות, שנשבו בעיקר בארצות מזרח־אירופה בעקבות המשבר הכלכלי החמור, שעבר על האוכלוסיה היהודית בארצות הללו והמצב הירוד בא"י, שעדיין לא הגלידו פצעיה מגלי־„הירידה", שפקדו את הארץ בשנת 1926[23]. במועצת מפלגת ה„התאַחדות" בגליציה המזרחית, שהתקיימה במאי 1927, הרחיב נ. מלצר את הדיבור על סימני הירידה ב„החלוץ", שבאו בעקבות טשטוש מהותו והכנסת מושגים זרים לתוכו. סרוב „השומר הצעיר" בועידת־„החלוץ" האחרונה להסכים למועמדותה של אלישבע קפלן למרכז „החלוץ" משמש רק הוכחה בולטת להתנהגות בלתי־אחראית ולרדיפה אחרי נצחונות קלים, שקנו להן שביתה בחוגים שנצחו אז על „החלוץ" בגליציה. המלחמה ב„התאחדות" וב„הפועל הצעיר" הוכיחה רק עד כמה

בחוגים, שהשתלטו על התנועה החלוצית בגליציה, מועטה היתה הדאגה לגורלו של „החלוץ". בנתחו את ההתפתחות ב„השומר הצעיר" הגיע נ. מלצר לידי מסקנה, שיש מקום לחשש, שתנועה זו בעלת עבר כה מפואר תסטה מדרכה הציונית. בסוף דבריו הדגיש את ההכרח בחיזוק השפעתה של ה„התאחדות" ב„החלוץ" ע"י צירוף חבריה לשורותיו, למען לסייע לתנועה החלוצית למצוא שוב את תוכנה האמתי[24].

המתיחות בין „השומר הצעיר" לבין הגוש המאוחד „גורדוניה"־„התאחדות" ב„החלוץ" לא פגה במשך כל הזמן. בינתיים גברו ב„החלוץ" הכוחות, שהתרכזו מסביב ל„גורדוניה" ול„התאחדות" ומשנתכנסה בהתחלת ינואר 1930 הועידה העשירית של „החלוץ" בגליציה נמנו עם סיעת „גורדוניה"־„התאחדות" כ־40 אחוז מכלל צירי הועידה. עברו הימים, שבהם „גורדוניה" ו„התאחדות" היו כוח מבוטל ב„החלוץ". „התאחדות" ו„גורדוניה", אף על פי שהיו עדיין מיעוט ב„החלוץ", היו מוכנות בהתאם ליחסי הכוחות בועידה ביחד עם „השומר הצעיר" לשאת באחריות להנהלת עניני „החלוץ" בגליציה, אלמלא עקשנותו של „השומר הצעיר", שתבע להקנות לו זכות־ויטו בשאלת הרכב משלחת ההסתדרות ל„החלוץ" בגליציה. בגלל עמדה זו נסתיימה ועידת־„החלוץ", בלי שנבחר מרכז הנשען בעבודתו על רצון הועידה כולה[26].

סכסוך זה חוסל לאחר התערבותו של המרכז העולמי של „החלוץ", שהביע את צערו נוכח השתלשלות העניינים בועידת־„החלוץ" בגליציה, שהביאה לידי בחירת מרכז ארצי, המייצג רק 60 אחוז מהתנועה ואישר את הודעת בא־כוחו בועידה, שלא ישלים עם המצב, שנוצר עם בחירת מרכז, שלא שותפו בו כל חלקי־התנועה. המרכז העולמי החליט לדרוש כינוס מידי של מועצת „החלוץ" בגליציה, שבו ינסו מחדש כל הצדדים הנוגעים בענין להגיע לידי עמק השווה בכל השאלות השנויות במחלוקת וגם לידי הסכם בדבר הרכב המרכז החדש. בעקבות החלטה זו התקיימה במרס 1930 מועצה ארצית של „החלוץ" בגליציה, שבה נמצאה דרך לפשרה, שהניחה את דעת כל המשתתפים[27]. יישוב סכסוך זה הפיג במקצת את המתיחות רבת־השנים בין „השומר הצעיר" לבין „התאחדות"־„גורדוניה" ופתח את הדרך לעבודה הרמונית יותר במרכז „החלוץ" ולהתפתחות מזורזת בתוך שורות „החלוץ".

ד.

באביב 1925 צלצלו שוב פעמוני העליה. שמונת אלפים רשיונות־עליה ניתנו ע"י ממשלת א"י להנהלה הציונית, לחלקם בין חלוצים צמאי־עליה[28]. חלוצי־גליציה תפסו מקום ניכר בעליה החלוצית וניתן היה לעקוב אחריהם בכל פינות הארץ. בפתח־תקוה, למשל, נתארגנה קבוצת חברי ה„התאחדות" ממזרח־גליציה בשם „קבוצת בינגשטוק" על שם המנוח מכס (מאיר) בינגשטוק ועבדה בפרדסי הסביבה. קבוצה זו התכוננה לעבור למגדיאל הקרובה לשם יבוש ביצות[29]. בתקופה זו היתה הארץ מעונינת בעיקר בעלית חלוצים, אשר מבחינה מספרית הגיעה רק ל־12%—10 מכלל העליה, שזרמה קודם־כל לערים ובחלקה הגדול חיפשה את מקור פרנסתה במקצועות המסחר והתווך. מצב זה בעליה חייב את תנועת העבודה בכללה ובתוכה גם את ה„התאחדות" בגליציה להכפיל את מאמציה, כדי להגדיל את חלקו של „החלוץ" בעליה. מתפקידה של תנועת־„החלוץ" היה לאזור חיל ולההפך למקור של כוחות־אדם הזורמים לאפיקי א"י העובדת[30].

בינתיים הואט קצב העליה לארץ בשל סימני המשבר הראשונים, שנתנו את אותותיהם בענפים השונים של המשק הארצישראלי. עובדה זו היה בה כדי לגרום התכווצות מסויימת גם בשורות „החלוץ", שמספר חבריו המאורגנים בגליציה הגיע בראשית שנת 1926 רק ל־2400[31]. אבל דוקא בתקופת שפל זו גברה בתנועה ובחוגים רבים ושונים הנטיה להעפלה ולהגשמה עצמית. במועצת ה„התאַחדות", שהתקיימה בסוף אפריל 1926 בלבוב הרים פ. ורבר על נס את עלית קבוצת חברים אינטליגנטים המורכבת ממורי בתי ספר תיכוניים, פקידים, רופאים, עורכי־דין, עתונאים וכו', שהעדרה בעבודה היומיומית בתנועה עוד יורגש ללא כל ספק על כל צעד ושעל ושבעלותה ארצה קיימה במו ידיה את צו ההגשמה העצמית, שקודם הטיפה במשך שנים רבות לזולת[32]. ראשוני הקבוצה האמינו, כי עליתם לא תישאר בגדר מעשה בודד ללא הד, אלא שעוד יימצאו רבים מבין האינטליגנציה העברית בגליציה, שילכו בעקבותיהם. אמונה זו נתבדתה. הגרעין הראשון של הקבוצה הורכב בעיקר מחברים, שמקומות־מגוריהם היו לבוב וסטניסלב ואליהם הצטרפו במשך הזמן אנשים גם מערים אחרות. ההצטרפות לגרעין הקבוצה נעשתה לפי המלצת כמה מהנמנים עם הקבוצה ורק אחרי פגישת־היכרות אישית ויסודית. הפעולה לארגון הקבוצה ולהידוק הקשרים עם החברים והמועמדים לחברות נעשתה במקום־מושבו של מרכז „תרבות" בלבוב, שכמה מחבריו הצטרפו לקבוצה. כאן פעם „לב הקבוצה", שהיתה אז בת 30 חברים ומועמדים בערך. כאן התקיימו כינוסיה הראשונים ומכאן יצאו ההוראות לחבריה. כל הפעולה היתה עטופה סודיות ולציבור הרחב נודע על קיום הקבוצה ועל מעשה הנועז רק לאחר עלית הגרעין הראשון. לקראת העליה הקרובה התקיים באחוזת משפחתו של אחד מחברי הקבוצה, בכפר מיידנק ליד סטניסלב, כינוס כללי של חברי הקבוצה, בו אושרה סופית חברותם של כעשרים מהם וכן מועמדותם של כעשרים חברים נוספים. בכינוס נקבע גם תאריך העליה וכן הוטל על החברים להכניס סכומים ניכרים לקופת־הקבוצה. ראשוני הקבוצה התכוונו לעמוד ברשות עצמם בהגיעם ארצה ולהשאר במידת האפשרות בלתי־תלויים בקופות ציבוריות. הראשונים התלבטו גם בשאלת דרך ההתישבות שעליהם לבחור בה. אולם ללבטים אלה הושם קץ, משהחלו הראשונים להתרכז בקרית ענבים. כאן הוכרעה הכף לטובת הקבוצה. כעבור זמן־מה עברו ראשוני הקבוצה לרחובות לעבודות־כיבוש ומכאן לנקודת־ההתישבות הקבועה שלהם — לקבוצת שילר. מראשוני הקבוצה הגיעו ארצה רק 15 חבר. היתר נשאר בגולה ללא יכולת לעלות ארצה, ומשחודשה אחרי שנים אחדות, נפסק בינתיים הקשר בין החלק, שהגיע ארצה לבין זה שנשאר בגולה*.

עלית קבוצה זו היתה רק אחד הסימנים הבולטים, כי היה מגוי וגמור עם תנועת ה„התאחדות" לשחות נגד הזרם העכור של ה„יורדים" למיניהם, המוציאים דבת הארץ והמפיצים הלכי־רוח תבוסניים ברחוב היהודי. „תנועת העבודה הציונית, אשר לא שיתפה את עצמה בבהלת העליה הרביעית, אסור לה להגרף ע"י זרם השחיתות הכללית, שהציף חוגים נרחבים בצבור. בתקופת הורדת מתח העליה שומה על

---

* כל הפרטים הנוגעים לראשיתה של קבוצת־שילר הובאו מרשימה, שהוכנה ע"י יעקב ידידיה.

התנועה לדאוג לחינוך אנשים המניחים את הדעת מבחינת התאמתם לעליה בריאה מנקודת־ראות סוציאלית"[33].

ביזמת הועד הפועל של ה„התאחדות" בגליציה המזרחית הוקם בראשית 1926 קבוץ־עליה ראשון של ה„התאחדות", שנמנו עמו בראשיתו למעלה מ־50 חלוצים, אשר עברו את תקופת ההכשרה הרוחנית והגופנית והשפה העברית היתה שגורה בפיהם. כדי לזכות בחברות בקבוץ־עליה זה, היה כל אחד נאלץ לקבל על עצמו את חובת העבודה בכפר, את הכוננות לחיי שיתוף ואת הזיקה ל„הפועל הצעיר", בבוא תור העליה לארץ. יוזמי הקבוץ נתכוונו להפוך אותו לקיבוץ, הבא בחשבון להתנחלות אחרי הגיעו ארצה, ומכאן הבחירה הקפדנית של החומר האנושי, שיש לצרפו לקיבוץ[34]. במרס 1927 נתקיימה פגישת קיבוץ „התאחדות" בהשתתפות חברי מרכז „החלוץ" ו־30 ציר מלבוב, מפשמישל, מסטניסלב, מבוריסלב, מחודורוב, מטשורטקוב ומרווה־רוסקה. אחרי חילופי־דעות נקבעו 28 חברים לקבוצת־העליה הקרובה ביותר מתוך הדגשה, שהחברים, שלא ייענו לקריאת העליה יקפחו באופן אוטומטי את חברותם בקיבוץ[35]. הביצוע המוצלח של עלית קבוץ א' של „התאחדות" היה בו כדי לעודד במחצית השניה של שנת 1929 את היזמה לארגון קבוץ ב'. נרשמו בו כמועמדים לחברות בערך כ־200 חבר. נערכו 3 פגישות גליליות, בהן השתתפו למעלה מ־100 חבר, ומהן מויינו החברים המתאימים לחיי קבוץ. בסוף שנת 1929 הוקמו 2 פלוגות־הכשרה במיקוליצ'ין ובברושניוב, שמנו כ־100 חברים המועמדים לחברות בקבוץ ב'[36].

ארגון קיבוצי העליה של „התאחדות" חייב גם הכנת מקומות־הכשרה בשבילם. ביזמת קבוץ „התאחדות" סודרה פלוגת 20 חברים בבולכוב, שהקימה שם בכוחות עצמיים סדנה לנגרות ולחייטות. הפלוגה הסתדרה בבולכוב על הצד הטוב ביותר וקיוותה במשך הזמן להעביר למקום־הכשרה זה את מרבית חבריה[37]. גם בסטניסלב הוקם מפעל הכשרה לחלוצים. היתה זו מסגריה מיכנית, שראשיתה במסגרית חלוצים קטנה „ברזל", אשר נוסדה עוד בשנת 1920 ע"י מנחם גלרנטר ומשה טייבר, ולאחר שעברו עליה הרבה גלגולים נהפכה לבית־מלאכה גדול, המצויד במכשירים ומיתקנים חדישים. מוסד זה, שבוניו שינו את שמו ל„הסולל" ועל ידו הוקמה פנימיה ל־20 תלמיד, שימש מקום־הכשרה לחלוצים, בעיקר לחברי „התאחדות" ו„גורדוניה". המוסד צורף לרשת בתי הספר להשכלה מקצועית, שבראשותם של ד"ר אברהם זילברשיין וד"ר צצילה קלאפטן, שהשקיעו בפיתוחו הרבה עמל ויזמה[38]. בית־„הסולל", שנחנך בסטניסלב ברוב עם ב־29 בדצמבר 1929 נהפך במשך זמן קצר למוסד מרכזי להכשרה מקצועית לדרום־מזרח־גליציה. כבר בראשיתו עבדו בו 16 חניכים, שכמעט כולם נמנו עם התנועה החלוצית[39].

ארגון קיבוצי־עליה וייסוד מקומות־הכשרה בפינות שונות בארץ הביאו באביב 1930 להקמת מסגרת ארגונית ארצית בשם „קיבוץ הקבוצות ע"ש יוסף בוסל", שכללה בתוכה את החלוצים המאורגנים במפלגת־העבודה הציונית „התאחדות" בגליציה. למסגרת הארגונית החדשה נתקבלו חלוצים, שנמנו עם הסתדרות „החלוץ", שהזדהו מבחינה פוליטית ורעיונית עם המצע של מפלגת פועלי ארץ ישראל ושהיה בדעתם להתאים את עצמם לצורת־החיים של הקבוצה מיסודו של „חבר הקבוצות" באי". „קיבוץ הקבוצות" הקיף את הקבוצות המתכוננות לעליה, הנמצאות בהכשרה

וגם קבוצות־חלוצים מקומיות המאורגנות בהסתדרות „החלוץ" המקומית. ההכשרה עברה 3 שלבים: 1) הקבוצה בהסתדרות „החלוץ", 2) קבוצת ההכשרה, 3) קבוצת העליה. עם „קיבוץ הקבוצות" נמנו כבר בראשיתו כ־600 חברים וחברות[40].

הקמת „קיבוץ הקבוצות ע"ש יוסף בוסל" זירזה את ייסודן של נקודות־הכשרה שונות בכל פינות גליציה. „הנוער תובע בלי הרף, שתינתן לו אפשרות להגשמה לא לאחר שהדור הנוכחי ירד מעל הבמה, אלא לאלתר. המרץ, שהצטבר בו עלול ללכת לאיבוד ומחובתנו למנוע התפתחות מעין זו.. אנו זקוקים ל ח ל ו ץ, לאדם המוכן לחיות ולעבוד בארץ ישראל ב כ ל ה ת נ א י ם. אנו זקוקים — ובכך יש לשים את הדגש — לחלק הטוב והמעולה שבנוער העברי בגיל של 18 ומעלה, שאינו עמוס עדיין דאגות משלו והוא יכול להתמסר לבנין הארץ — — — נוער זה יבנה את המסד ויסלול את הדרך לעלית יהודים, שאינם מחוננים בכוח ההעפלה החלוצית. עיקר הכשרתו בהתאמה לעבודה פיסית ובטעימת טעם החיים ע"י יגיעת־כפיים — — — ברצוננו לשנות את עצמנו, לשנות את העם, להפיח רוח־חיים חדשה בנו ובעמנו — — — ומשום כך אין אנו פוסקים מלדבר על ההכשרה ה ר ו ח נ י ת, כדבר שאין לוותר עליו — — — מקום־ההכשרה בכפר או בבית־החרושת משמש הזדמנות נאה לעיצוב דמותו הרוחנית של החלוץ, להקניית הידיעות הנחוצות לו, להגברת קשריו עם העם והארץ ולהתאמתו לאורח־החיים החדש ב ק ב ו צ ה בארץ־ישראל — — — החלוציות העמיקה את הערכין הציוניים. לכאורה המעשים קלי־ערך הם: פה קם בחור, עוזב את ביתו ויוצא לעבודות־שדה, שם עוזבת בחורה את הוריה ויוצאת לעבוד בקבוצה. לכאורה מה הרעש? אבל פכים קטנים כאלה מצטברים בסופו של דבר לחשבון גדול אחד. מהם רוקם שר־האומה את ההיסטוריה של העם ובהם תלוי גם גורלו"[41].

הקמת ריכוז חלוצי גדול בסביבת ביאַלסקו שבשלזיה הפולנית, היתה בבחינת גולת־הכותרת במפעל ההכשרה החלוצית בגליציה. פ. ורבר, מהיוזמים הראשונים והראשיים במחנה החלוצי שב„התאַחדות", מתאר את יסוד מקום־ההכשרה הזה כדלהלן: „בחיפושיהם אחרי מקום־הכשרה מתאים הגיעו חלוצים מגליציה המזרחית, חברי ‚התאַחדות' עד לסביבת ביאַלסקו שבשלזיה. ‚העינים מהלב', לדברי הפתגם הידוע באידיש, במידה, שמתרחקים מהבית, הרי נוח יותר וקל יותר להתרגל לחיי־עבודה וגם פוחתות יותר ויותר הטפות־המוסר של הורים, קרובים, סתם־יהודים ונותני־עצות למיניהם. כמה עשרות חלוצים לפני 4 שנים בערך תקעו את יתדותיהם במקום־מושב ארעי זה, בדירה ד' על ד' קרה וטחובה והתחילו ללמוד, איך להגשים את כבוש־העבודה, החל מהעבודות בבתי־החרושת לאריג ולמתכת עד להטענת־פחם, לגריפת־שלג ולניקוי צנורות־ביוב. כיום זה כבר מקום־הכשרה מכובד המעסיק לעתים 90—100 פועלים ושמו הולך לפניו... נמצאים כבר על המקום מעין משק־בית, נגריה, מסגריה ומשהו מבית־מלאכה לתפירה; עובד גם באופן קבוע כורך. ה‚קיבוץ' הוא בחינת פירמה, שנהנית אפילו מאשראי. ציוני־המקום השלימו כבר עם המחשבה, ש‚קרבנות־העם' היקרים רשאים לעבוד עבודה פיסית קשה ושמותר לנצלם, כפי שהדבר רק ניתן. והשוטרים של מרא דאתרא מביאלה כבר שוב מבינים, כי לחלוצים שמורה הזכות, בדיוק כמו לבניהם ולבנותיהם של יראי־ביאלא לא לדקדק בכל פרטי־פרטיהן של תרי"ג המצוות. והחלוצים גופא מרגישים את

עצמם בטוב, מפני שפסקו מלהשתאות להם. הם פועלים לכל דבר כמו כל היתר והסתגלו לחיי פועל ובזה הושגה אחת מהמטרות העיקריות של ההכשרה[42]. התושבים היהודיים מהסביבה, בעיקר מביאלסקו ומביאלה, התרגלו כבר לאותם האנשים המשונים, שהם מין תערובת של פועלים ואינטליגנטים. הם עד היום לא תופסים רק דבר אחד: מדוע החלוצים האלה מסרבים לקבל דמי־שרות הניתנים להם עם סיום עבודתם וכן מתנות בצורת לבנים, מלבושים וכדומה, שהם נזקקים להם ללא כל ספק? תושבים יהודיים מהסביבה, שעורגים לקצת נשמה יתרה ורוצים להתבשם מאוירה יהודית, מקשיבים לזמירות, אשר המסובין שרים ליד שולחנות, שמפות לבנות פרוסות עליהם וארוחות דלות מוגשות להם. יהודי הסביבה משתאים למראה רקודי־ההורה, שהמסובין נוהגים לרקוד אחרי הארוחות ונהגים מחדות־החיים של צעירים עבריים, בלי להרגיש בדאגות החמורות והלבטים המסתתרים מאחורי השירה והרקודים האלה... בחורף האחרון ניתנה לחבורת החלוצים הנמצאת כאן ההזדמנות להתקשר במפעל־יצירה עצמי המסמל את 'ארץ ישראל הקטנה' בלב שלזיה הפולנית. זה מכבר מתכננים חברי ה'התאחדות' במערב־גליציה להקים בית־החלוץ, אשר יפתור את בעית־הדיור החמורה של קבוצות־ההכשרה של ה'התאחדות'... עכשיו עומד כאן בנין גדול ומפואר בן קומתיים כתוצאה של עבודת־בניה מאומצת במשך החורף. הקבוצה השקיעה בבנין כ־700 ימי־עבודה... הבנין עלול אחרי הגמרו להפך לבית המרכז בתוכו את כל הפעולה החנוכית־חלוצית של ה'התאחדות' בגליציה"[43].

בינתיים התכנסה בסוף 1931 הועידה הארצית של "החלוץ" בגליציה, שבה נסקרה הפעולה, שנעשתה בשנתיים האחרונות. מהמפקד, שנערך ערב הועידה, התברר, כי עם הסתדרות "החלוץ" נמנו 1700 חברי "השומר הצעיר", 1200 חברי "גורדוניה", 950 סתם־חלוצים, 550 חברי "התאחדות", 280 חברי פועלי ציון, "פרייהייט" ו"החלוץ הצעיר" ו־260 חברי "הנוער העברי"[44]. מהתמונה, שנתגלתה בעקבות הסקר הובהר, כי "השומר הצעיר" הצליח בדרך כלל בעזרת מעשי־להטים אדמי־ניסטרטיביים לשמור על מעמדו ב"החלוץ", בה בשעה, שה"התאחדות" ו"גורדוניה" הגדילו את מספר חבריהן ב־50 אחוז על חשבון החטיבה הסתם־חלוצית, בת־בריתה של "השומר הצעיר", שירדה פלאים. אם לא להביא בחשבון את ההתקדמות, שחלה מבחינת האיכות והכמות גם יחד באגף "התאחדות"־"גורדוניה", הרי המצב הכללי ב"החלוץ" לא היה בו מקום להערכה אופטימית של ההישגים, שהושגו, בעיקר לאור התכווצות מפעל־ההכשרה ב"החלוץ". קפאון זה חייב את החלקים הבונים והאחראים ב"החלוץ" להכפלת המאמצים לתיקון המצב מיסודו[45].

המועצה הארצית של "קיבוץ הקבוצות ע"ש יוסף בוסל", שהתקיימה במאי 1932 בסטרי ושהשתתפו בה שליחי קבוצות־עליה ומקומות־הכשרה מ־25 ערים, שימשה נקודת־מוצא לשינוי פני הדברים ב"קיבוץ הקבוצות" וממילא גם ב"החלוץ". שאלת העמקת הפעולה החינוכית והקניית ערכי החלוציות לנוער החוסה בצל "קיבוץ הקבוצות", נדונה באותו ויכוח, שהתפתח אחרי ההרצאות של פ. ורבר ושל משה שטיין. אברהם יונגרמן הציע למועצה לארגן בחדשי־הקיץ מושבת־מנהלים, אשר תמלא במשהו את המחסור בכוחות הדרכה. גם שאלת־ההכשרה שימשה כר נרחב לבירורים מעמיקים והובלטו כאן ההישגים הלא־מעטים שהושגו. המועצה נסתיימה

מתוך הרגשה, כי התנועה עלתה על דרך נכונה[46].

בספטמבר 1932 נעשה צעד נוסף לגיבוש הכוחות החלוציים, המתרכזים מסביב לתנועת ה„התאַחדות". הוחלט פה אחד במועצת־איחוד מיוחדת להקים מסגרת ארגונית משותפת לקבוצות „גורדוניה" ול„קיבוץ־הקבוצות ע"ש יוסף בוסל" בשם „אחוד הקבוצות (גורדוניה־בוסל)". בשעת יסוד־„איחוד־הקבוצות" נמנו עמו נקודות־ההכשרה דלהלן: ביאַלסקו, בולכוב, דולינה, קלוש, קמיונקה, סכודניצה, סטרי, סמבור, חודורוב ולוקי — ביחד 10 נקודות־הכשרה, בהן עבדו 225 חברים וחברות. פרט למקומות־הכשרה ניהל איחוד־הקבוצות את פעולתו בקבוצות־הכנה מקומיות בלמעלה מ־100 מקומות בגליציה המקיפים בערך 2200 חברים וחברות[47].

עם הקמת „איחוד הקבוצות (גורדוניה־בוסל)", שהיתה בעצם רק אישור פורמלי של מצב־דברים, שכבר מזמן היה קיים, נוצרה מסגרת ארגונית חדשה, שפללה בתוכה את המחנה החלוצי, המצווה לעמוד בראש ההסתערות החדשה על הרחוב היהודי בתוקף היותו הכוח החלוצי החזק ביותר בגליציה. „איחוד הקבוצות" המשיך בדרכו והרחיב את רשת נקודות־ההכשרה ב„החלוץ", למרות הקשיים העצומים, שנערמו בדרך להרחבה זו. מספרן הלך וגדל בלי הרף ועמדה רק שאלת הטיית הזרם החלוצי החדש לאפיק של בנין ויצירה. משימה חלוצית זו ציפתה לגואלה[48].

ה.

עם התפתחות תנועת העבודה הציונית וגידולה הורגש יותר ויותר המַחסור בכוחות צעירים. מפלגת ה„התאחדות" פסקה מזמן להיות מפלגת צעירים בלבד. חלק ניכר מחבריה התקרב לגיל־העמידה והזרמת דם חדש לתוכה היתה הכרח חיוני. דלתי „גורדוניה" היו נעולות בפני נוער בגיל 17—18 ומאידך גיסא מפלגת ה„התאַחדות" לא היתה מסוגלת לקלוט לתוכה נוער מעין זה, בלי שיווצרו קודם כלים ארגוניים מיוחדים למטרה זו[49]. טרם הוקמו הכלים לקליטת נוער, אשר בגיל רך לא מצא את דרכו לתנועה החינוכית ועכשיו הוא נמשך להגשמה ציונית־סוציאַליסטית, לפעילות חברתית ולפיתוח הפוטנציות הגלומות בו. „הנוער הזה עוד לא מצא את המסגרת הארגונית המַתאימה לו. לגבי המפלגה הפוליטית הוא עוד יותר מדי צעיר ולגבי תנועת־הנוער החינוכית הוא כבר עבר את הגבול, שבו תיתכן ההצטרפות אליה. על הכוחות הצעירים האלה אסור לנו לוותר. תנועת־העבודה הציונית זקוקה להם והם זקוקים לה. המפלגה, המקיפה את כל שטחי החיים הלאומיים והסוציאַליים והנוטלת על עצמה תפקיד מווסת בחיים היהודיים, חייבת לשמור על רעננותה, כדי לקיים את התפקידים המוטלים עליה. לאיש הצעיר אורבות סכנות רבות מצד ההתבוללות השחורה והאדומה, המנסות להרעיל את נשמתו. מחובתנו להסיר את הסכנות האלה המאַיימות עליו"[50].

כדי להשיג מטרה זו הציע פ. ורבר להקים הסתדרות־נוער ציונית־סוציאַליסטית מיוחדת בשם „הארץ והעבודה", שמתפקידה יהיה לחנך נוער מגיל 17 ולמעלה בכיוון לציונות כפתרון לשאלת היהודים, לחלוציות והגשמה עצמית, ליחס חיובי לעבודת־ההווה בגולה, לעברור מלא, לעבודה גופנית ולפרודוקטיביזציה של המוני היהודים, לפעולת חינוך סוציאַליסטית, לסולידריות בינלאומית עם כל העובדים והסובלים, לשיתוף פעולה בכל הקרנות הציוניות ובמפעל־ההגשמה הציוני־סוציאַליסטי ולפעילות חברתית במסגרת תנועת־העבודה הציונית[51].

הצעתו של ורבר להקים הסתדרות נוער עברי בשם „הארץ והעבודה", נידונה מסיבות שונות לגניזה. אמנם כעבור זמן־מה הוקמה הסתדרות נוער עברי „בוסליה", שהקיפה נוער מגיל 17 ולמעלה. אבל פניה היו מופנים לתפקידים חלוציים בלבד, ולפיכך לא היה בה משום תשובה לשאלות, שנתעוררו בקשר עם הבטחת קיומה של התנועה בגולה.

ו.

הקטע המוזנח ביותר בפעולת ה„התאַחדות" לרכישת לבבות למען א"י העובדת היה קטע החזית של הנוער האקדמאי העברי בגליציה. אמנם כבר בשנות 1922/23 נוסדה בלבוב אגודה אקדמאית „גורדוניה", אשר מתפקידה היה להפיץ את רעיון ה„התאחדות" בין תלמידי בתי הספר הגבוהים בלבוב. אבל למעשה לא מילאה „גורדוניה" האקדמאית מעולם תפקיד זה והסתפקה בד' אמות של החוג הצר. במשך שנים אחדות „גורדוניה" לא ניסתה אפילו לחרוג ממסגרתה הצרה. בפעם הראשונה הופיעה „גורדוניה" האקדמאית בזירה האקדמאית הכללית, בשתפה פעולה באביב 1928 עם כל יתר האגודות האקדמאיות היהודיות בבחירות לועד הפועל של ההסתדרויות האקדמאיות היהודיות במרכז הלבובי, בהן יצאה למלחמה נגד גוש קורפורציות־הסטודנטים הכלל־הציוניים והדמוקרטים כביכול ונגד הגוש של הקבוצות השמאליות הקיצוניות. בבחירות אלה ריכזו הציונים הכלליים מסביב לרשימתם (12 אגודות) 180 קול; ה„התאַחדות" (אגודה אחת) 98 קול והגוש הסוציַאליסטי (קומוניסטים, בונדאים ופועלי־ציון שמאל) — 108 קול. תוצאות אלה, אם כי לא היתה בהן משום תבוסה מוחלטת ל„התאַחדות" לאור מיעוט ההשתתפות בהצבעה בכלל, הרי היה בהן כדי להעיד ש„גורדוניה" רחוקה מאד מלהקיף קהל־סטודנטים נרחב[52]. תמונה זו לא נשתנתה גם בבחירות דומות, שהתקיימו בשנים הבאות. פרשנים שונים ניסו להסבירה בהעדר כל תעמולה, המכוונת לשורות הנוער הלומד בבתי־הספר הגבוהים בלבוב. יהיו ההסברים מה שיהיו, העובדה כשלעצמה אינה משתנית ע"י כך כלל[53].

היו חוגים שסברו, כי בתנועת העבודה הציונית אין בכלל מקום לארגוני־סטודנטים נפרדים. נגד דעה זו יצא חוצץ ז. הרינג. „יש קודם כל לקבוע, כי האגודות האקדמאיות של ה„התאַחדות' קמו כתגובה נגד ההתרוקנות הרעיונית ונגד הצורות המיושנות של הקורפורציות הכלל־ציוניות, אשר אָבד עליהן הכלח... „גורדוניה' האקדמאית יש לראותה כנסיון להחזיר את העטרה ליושנה ולחדש את המסורת היפה של סטודנט־האוניברסיטה בציונות. יש לראותה כחתירה להפנות מחדש את הסטודנט לציונות ולקשרו קשרים בל־ייַנתקו עם התנועה, כדי שיוכל למלאות בה את תפקיד־החלוץ רב התחילה ההולך לפני המחנה. כיום, אחרי 8 שנות־קיום, אנו יכולים לקבוע מתוך סיפוק, כי „גורדוניה' מהווה חלק אינטגרלי של התנועה ולעתים קרובות היא קשורה בה באופן הדוק ביותר, מאשר כל חוג אחר בתנועה"[54].

בינתיים נתקיימה בסוף יוני 1931 הועידה הארצית הראשונה של הסטודנטים הנמנים עם ה„התאחדות" בגליציה. בועידה השתתפו למעלה מ־40 ציר משתי ערי־האוניברסיטה (לבוב וקראקא) ומהריכוזים האקדמאיים הגדולים בערי־השדה. הרצאה פרוגרמתית על ה„התאַחדות" ועל הכורח שבסינתיזה בין הציונות והסוציַאליזם השמיע ד"ר נטע בריסטיגר. ארוין ביננשטוק ואייזנשטרק (בצלאלי) הרצו

על עמדת הנוער האקדמאי המאורגן ב„התאחדות" בשאלות השונות המנסרות בעולמו של הסטודנט העברי ועל ה„נומרוס קלאוזוס" וההופעות־הלוואי שלו. עם סיום הועידה נבחרה מזכירות ארצית המורכבת מהחברים ויזינגר (זיו), אייזנשטרק (בצלאלי), המרמן ובינענשטוק. שלושת הראשונים הגיעו לארץ כחלוצים[55].

בד בבד עם הויכוח, שהתנהל מעל במת ועידת הסטודנטים, נתפרסמו מעל דפי „דאָס פרייע וואָרט" מפרי־עטו של ד"ר שלמה הורוביץ (מראשוני „השומר הצעיר" ומצירי לועידת־היסוד של ההסתדרות הכללית) הרהורים על המַשבר, המכרסם בלבו של הנוער העברי והעושה שמות בו. „שירות רע משרתים את הציונות כל אלה הסבורים, כי הם מסייעים להבראת התנועה הציונית ע"י מלחמה במרכסיזם וע"י השמצת כל דבר, שיש לו נגיעה כלשהי עם הסוציאַליזם וא"י העובדת... כשהציונות תזדהה עם ריאַקציה והתנועה למען ארץ־ישראל תיראה כאנטי־סוציאליזם, הרי ההסתדרות הציונית תתיבש לחלוטין ברבות הימים, כמו שמן ההכרח, שהעץ יתיבש, כשאין מַזרימים אליו את החמרים המזינים הדרושים להמשכת צמיחתו. משום כך הכרחית דוקא הבלטת האופי ההומאַני והסוציאל־רפורמי של תנועתנו. לציונות המַעשירה מבחינה תרבותית יש עוד תקוה לרכוש את הכוחות המעולים שבנוער העברי, המתלהב לרעיונות המבטיחים אושר לאנושיות"[56].

הרהורים דומים מעלה גם אברהם מצקר: „הלב מתפלץ מרוב כאב, משרואים פני נערים ונערות העוזבים אותנו... הנך נתקל בפני נערים ונערות, שזה לא מזמן היו חברים בהסתדרויות ציוניות שונות והנך שואל: מדוע הם בורחים מאתנו? האם הם לא מוצאים תוכן יותר באידיאל הציוני של יצירת טיפוס חדש של יהודי ואדם עם תוכן־חיים חדש בא"י? האם נוח להם יותר לשחות עם הזרם? האם הדברים הגיעו באמת עד לידי כך, שהיהודי אינו כבר יכול להמשיך להיות „בן עם קשה־עורף' ואיש ה„אף על פי כן', כפי שהוא היה בעבר? הלב מתפלץ, כשהנך מסתכל באנשים הללו, הנהפכים לשונאים הגדולים ביותר של מלחמת־השחרור היהודי. יאוש אופף אותך, משהנך רואה את הענפים הצעירים הללו הנגדעים מהאילן הזקן — ישראל..."[57]

ביזמת „גורדוניה" האקדמאית נוסדה בלבוב קבוצה חלוצית־אקדמאית, שיצאה כעבור זמן־מה להכשרה. צורת הארגון היתה רק ארעית, הואיל ויוזמיה התכוונו לפזר אחרי זמן קצר את חבריה בין קבוצות־החלוצים השונות. קבוצות דומות עמדו להיוסד גם בערי־שדה שונות[58]. בסוף ינואר 1933 הפליגה הפלוגה הראשונה של הקבוצה האקדמית־חלוצית „אחודיה" לחופי ארץ־ישראל. פלוגה קטנה זו, אשר מנתה 3 חברים ו־2 חברות התכוננה לעבור לפי שעה לקבוצת גניגר להכשרה, עד שיבואו החברים הנוספים ויצטרפו אליה[59]. זו היתה הסנונית הראשונה, שנשלחה לארץ כתוצאה ראשונה של הפעולה, שנעשתה בתוך ציבור הסטודנטים ע"י הסתדרות „החלוץ" בגליציה.

מקורות

1) דל"ת: יודישע יוגענט־באוועגונג, „פאָלק און לאנד". יאָרגאנג 1. לעמבערג־וואַרשע, נר. 6, 8.8.1924, עמ' 6. 2) ד. ש., די ראָל פון דער יוגענט, „פאָלק און לאנד" כנ"ל, נר. 2, 11.7.1924, עמ' 7. 3) ד. ש., „אומשיכטונג", „פאָלק און לאנד" כנ"ל, נר. 6, 8.8.1924, עמ' 6.

4) אין דער „התלוץ״־באוועגונג אין מזרח־קליינפוילן, „פאלק און לאנד״ כנ״ל, נר. 2, 11.7.1924, עמ׳ 7. 5) ישראל קאהן (כהן): פגישת חלוצים אין לעמבערג, „פאלק און לאנד״ כנ״ל, נר. 10, 5.9.1924, עמ׳ 7—8. 6) א בית־החלוץ אין לעמבערג, „פאלק און לאנד״ כנ״ל, נר. 21, 27.11.1924, עמ׳ 5. 7) סאמעט: צו דער 6 „החלוץ״־קאנפערענץ, „פאלק און לאנד״ כנ״ל, נר. 22, 28.11.1924, עמ׳ 6. 8) פון דער חלוץ־באוועגונג אין מזרח־קליינפוילן, „פאלק און לאנד״ כנ״ל, נר. 21, 21.11.1924, עמ׳ 7. 9) ד״ר נ. מעלצער: דער חלוץ און די געזעל־שאפט, „פאלק און לאנד״ כנ״ל, נר. 22, 28.11.1924, עמ׳ 2. 10) החלוץ־קאנפערענץ אין לעמבערג, „פאלק און לאנד״ כנ״ל, נר. 23, 5.12.1924, עמ׳ 7—6. 11) רעזאלוציעס פון דער 6 החלוץ־קאנפערענץ אין מזרח־קליינפוילן, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 24, 12.12.1924, עמ׳ 7. 12) צו דער יוד. באפעלקערונג אין קליינפוילן, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 25, 19.12.1924, עמ׳ 5. 13) נ. בן־שלום: בריוו צו א חלוץ, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 26, 26.12.1924, עמ׳ 3. 14) נ. בן־שלום: בריוו צו א חלוץ, „פאלק און לאנד״, יאַרגאנג 2, כנ״ל, נר. 1, 2.1.1925, עמ׳ 3—4. 15) נ. בן־שלום: בריוו צו א חלוץ, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 2, 9.1.1925, עמ׳ 2—3. 16) ד״ר נ. מעלצער: צו דער בענייאונג פון דער ארבייט, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 2, 9.1.1925, עמ׳ 5. 17) ג. חנוך: צום מהות פון דער יוגענד־בעוועגונג, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 23, 5.6.1925, עמ׳ 2. נר. 24, 12.6.1925, עמ׳ 3. 18) פ. לוביא־ניקער: אונזער יוגענד־בעוועגונג, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 9, 27.2.1925, עמ׳ 5. נר. 11, 13.3.1925, עמ׳ 5. 19) פ. לוביאניקער: פאר דער גורדוניה־פגישה, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 24, 12.6.1925, עמ׳ 4. 20) בגורדוניה, „במעבר״, יו״ל ע״י הוה״מ של „מפל׳ העב׳ הציונית „התאחדות״ בפולין, מס. 2, שנה ראשונה, וארשה תמוז תרפ״ה, ליפיעץ 1925, עמ׳ 44—45—47. 21) ברית נוער, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 12, 20.3.1925, עמ׳ 7. 22) די וועלט־קאנפערענץ פון התאחדות, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 34 (60), 21.8.1925, עמ׳ 7. 23) די 5־טע וועלט־קאנפערענץ פון „התאחדות״ אין באזעל, „פאלק און לאנד״, וואַרשא, נר. 17־18, 23.9.1927, עמ׳ 17—18. 24) פארטיי־ראט פון „התאחדות״ אין לעמבערג, „פאלק און לאנד״, וואַרשא, נר. 12 (134), 17.6.1927, עמ׳ 11—13. 25) מ. א., לשאלת־הנוער, „עתוננו״, אגרת „החלוץ״ המוקדשת לשאלות הועידה הארצית השמינית בפולין הקטנה, לבוב, נובמבר 1926, בהקטוגרף. 26) 10־טע החלוץ־קאנפערענץ אין גאליציע, „פאלק און לאנד״, לאַדז, נר. 29 (170), 30.1.1930, עמ׳ 5—6. 27) דער מרכז פונם אלוועלטליכן החלוץ פאדערט די וואהל פון א נייעז מרכז־התלוץ אין גאליציע, „דאס פרייע וואַרט״, לעמבערג, יאַרגאנג 2, נר. 9 (48), 26.2.1932, עמ׳ 5. 28) די נייע 8000 סערטיפיקאטען, „פאלק און לאנד״, לעמבערג־וואַרשא, יאַהרגאנג 2, נר. 15, 8.4.1925, עמ׳ 5. 29) נתן מעלצער: רייזע־נאטיצען, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 22, 28.5.1925, עמ׳ 5. 30) צו דער שבוע החלוץ־אקציע, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 21, 22.5.1925, עמ׳ 7. 31) די דריטע וועלט־קאנפערענץ פון „החלוץ״, פאלק און לאנד״, וואַרשא, נר. 5 (95), 9.4.1926, עמ׳ 11. 32) דער פארטיי־ראט פון „התאחדות״ אין מזרח־גאליציע, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 8 (98), 18.5.1926, עמ׳ 11—14. 33) נתן מעלצער: וואס מיר ערווארטען פון דער מזרח־גאליציישער לאנדעס־קאנפערענץ? „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 19 (119), 22.10.1926, עמ׳ 3—4. 34) קבוץ־עליה פון „התאחדות״ אין מזרח־גאליציע, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 2 (92), 26.2.1926, עמ׳ 13. 35) 5־טע פגישה פון קבוץ „התאחדות״, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 7 (129), 8.4.1927, עמ׳ 7. 36) ארגאניזירונג פון קבוץ „התאחדות״ ב׳ אין גאליציע, „פאלק און לאנד״, לאַדז, נר. 28 (169), 30.12.1929, עמ׳ 6. 37) התאחדות האט געשאפען א וויכטיגען הכשרה־פונקט, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 1 (142), 15.1.1928, עמ׳ 16. 38) הטולל — דער איינציגער הכשרה־מוסד אין מזרח־גאליציע, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 24—25 (6־165), 28.10.1929, עמ׳ 10. 39) חנוכת־הבית פונם הטולל אין סטאניסלאוו, „פאלק און לאנד״, כנ״ל, נר. 29 (170), 30.1.1930, עמ׳ 6. 40) קבוץ־הקבוצות ע״ש יוסף בוסל, „דאס פרייע וואַרט״, לעמבערג, 1. יאַהרגאנג, נר. 3, 17.4.1931, עמ׳ 6. 41) ישראל כהן: די הייר־אהריגע הכשרה, „דאס פרייע וואַרט״, כנ״ל, נר. 6, 8.5.1931, עמ׳ 6. 42) פ—ל: וועו די פאסטעגס בייטען זיך, „דאס פרייע וואַרט״, כנ״ל, נר. 28, 9.10.1931, עמ׳ 4. 43) פ—ל: קליין ארץ ישראל, „דאס פרייע וואַרט״, כנ״ל, 2. יאַהרגאנג. נר. 17־18 (56—57), 20.4.32, עמ׳ 3.

44) פאַרלויפיגער רעזולטאט פון חלוצים־ציילונג אין גאליציען, „דאָס פרייע וואָרט", כנ״ל, 1. יאָהרגאנג, נר. 38, 18.12.1931, עמ׳ 6. 45) פאר דער לאנדעס־קאָנפערענץ פון „החלוץ" אין גאליציע, כנ״ל, עמ׳ 2. 46) סעסיע פונם ראט פון קבוץ־הקבוצות אויפן נאָמען פון י. בוסל, „דאָס פרייע וואָרט", כנ״ל, 2. יאָהרגאנג, נר. 21 (60), 20.5.1932, עמ׳ 5—6. 47) איחוד הקבוצות „דאָס פרייע וואָרט", כנ״ל, נר. 36 (75), 16.9.1932, עמ׳ 6. 48) פרץ סאלפעטער: נאָך דער ערשטער מועצה פון דעם „אחוד הקבוצות", „דאָס פרייע וואָרט", כנ״ל, נר. 48 (87), 16.12.1932, עמ׳ 2. 49) פ. ווערבער: פארטיי און יוגענד, „פאַלק און לאנד", לאָדז, נר. 39 (180), 12.11.1930, עמ׳ 5. 50) פ—ל: פארטיי און יוגענד, „דאָס פרייע וואָרט", לעמבערג, 1. יאָהרגאנג, נר. 4, 24.4.1931, עמ׳ 6. 51) די אידעאישע גרונד־יסודות פון דער ציוניסטיש־סאָציאליסטישער יוגענד־ארגאניזאציע „הארץ והעבודה", כנ״ל. 52) נצחון פון די התאחדות׳ישע אקאדעמיקער אין לעמבערג, „פאַלק און לאנד", לאָדז, נר. 9 (150), 22.5.1928, עמ׳ 16. 53) י. מנקר: דער מוסר השכל פון די אקאדעמישע וואהלען, „דאָס פרייע וואָרט", לעמבערג, 2. יאָהרגאנג, נר. 7, 12.2.1932, עמ׳ 4. 54) ז. הערינג: צו וואָס אן אקאדעמישע דיסקוסיע? „דאָס פרייע וואָרט", כנ״ל, 1. יאָהרגאנג, נר. 14, 3.7.1931, עמ׳ 6. 55) די ערשטע לאנדעס־קאָנפערענץ פון התאחדות׳ישע אקאדעמיקער אין לעמבערג, כנ״ל. 56) ד״ר שלמה האראוויץ: צו דעם קריזיס פון דער הייניטיגער יוגענד, „דאָס פרייע וואָרט", כנ״ל, נר. 33, 13.11.1931, עמ׳ 4, 6. 57) אברהם מעצקער: אָבגעהאקטע צוויגן, „דאָס פרייע וואָרט", כנ״ל, 2. יאָהרגאנג, נר. 21 (60), 20.5.1932, עמ׳ 2. 58) געגרינדעט א אקאדעמישע חלוץ־גרופע, „דאָס פרייע וואָרט", כנ״ל, נר. 24 (53), 17.6.1932, עמ׳ 5. 59) די ערשטע פלוגה פון דער קבוצה „אחודיה" אָפּגעפאָרן קיין ארץ ישראל, „דאָס פרייע וואָרט", כנ״ל, 3. יאָהרגאנג, נר. 4 (93), 27.1.1933, עמ׳ 6.

פרק שביעי

ה„התאחדות" במערכות הפוליטיות בגולה

א

מצבם של יהודי פולין היה כבד מנשוא. הוא הלך והחמיר מדי שנה בשנה כבר בשנים הראשונות לתקומת הרפובליקה הפולנית ללא סיכוי לשיפור כלשהו. הנציגות היהודית בסיים הפולני ניהלה מלחמה נואשת נגד גלי השנאה, שאפפו את האוכלוסיה היהודית על כל צעד ושעל. בשלהי שנת 1924, אחרי שנתיים של מאבק פרלמנטרי מר ללא תוצאות, גולל דובר ה„קלוב" היהודי את כל פרשת היסורים, שעברו על יהודי פולין המשוחררת והריבונית בהצהרה מיוחדת, שהוקראה במליאת הסיים.

בהצהרה זו מתוארת ללא תפארה וללא הגזמה, כמעט בסגנון אפי, שרשרת ארוכה של רדיפות, צרות ומעשי אלימות, שירדו על ראשי יהודי פולין. וזו תמציתה, כפי שהובאה ב„פאַלק און לאנד": „ההגבלות של התחיקה הצארית לשעבר לגבי היהודים הנן עדיין במלוא תוקפן, למרות היותנו זה 6 שנים ברפובליקה הפולנית „החפשית". עדיין לא הוגשמו הלכה למעשה הזכויות הלאומיות המינימליות, שפולין התחייבה להעניקן ליהודים בהתאם לחוזה־המיעוטים, הגם שבינתיים עברו כבר כמעט 5 שנים מאז המדינאים הפולניים חתמו על החוזה הזה. עדיין לא עבר מן העולם התוהו ובוהו, שהשתרר בשטח האוטונומיה היהודית בפולין וטרם נוצרה האפשרות לפעולה נורמלית של הקהילות אפילו במסגרת התקנות החוקיות הקיימות המקצוצות בלאו הכי את סמכותן. עדיין רשת בתי הספר היהודיים בפולין נלחמת

קשה על קיומה, מבלי שיושיט לה עזרה אוצר המלוכה הפולני, שאליו זורמים מכיסיהם של משלמי־מס יהודיים מיליונים זהובים. עדיין נעולים בפני הנוער היהודי שערי בתי הספר הגבוהים הפולנים ועדיין מוסיפים לפרסם ברבים תקנות חדשות ומדי פעם בפעם יותר חריפות, על מנת לחסום לנוער היהודי את הדרך לסיום חוק־הלימודים גם באוניברסיטאות שבחוץ־לארץ. עדיין משתולל ברחוב היהודי מפקח המסים ומחריב מקורות פרנסה ובתי מלאכה יהודיים למיניהם. עדיין ממשיכים הגורמים הממשלתיים העליונים ביותר במדינה בשיטה של פיטורי פקידים יהודיים ושל נישול פועלים יהודיים ממפעלים תעשיתיים, שזה עתה רק עברו לרשות המדינה. עדיין עוסקים בהמצאת גזרות חדשות לבקרים, על מנת לערער את היסודות הכלכליים של העם היהודי בפולין. עדיין נמשכות הפגיעות התכופות של השלטונות האדמיניס־טרטיביים בזכות השימוש בשפת אידיש באסיפות עם המוניות"[1].

במצב זה לא נשארה לנציגות היהודית בסיים ברירה אלא להמשיך בהתנגדות בלתי־פוסקת לנגישות, שניתכו על ראשי היהודים, אם כי הסיפויים להצלחתה היו מפוקפקים למדי. במערכה זו של ה„קולו" על שיווי זכויות לאומי וכלכלי ונגד גל הרדיפות, שהלך והתפשט ברחבי פולין נתגלו כבר כעבור זמן קצר בקיעים ראשונים, שהיה בהם כדי להעיד על חילוקי דעות רציניים בתוך ה„קולו" בשאלות־היסוד של המדיניות היהודית בפולין. חילוקי דעות אלה נתונים למיצוי בנוסחה: השלמה עם המצב הקיים וחיפוש דרך להתפייסות עם השלטונות הפולניים תמורת ויתורים קלים מצדם, או מלחמה ללא הרף בעצה אחת עם המיעוטים הלאומיים האחרים בפולין להשגת המינימום הדרוש להבטחת קיומם הלאומי והכלכלי של יהודי פולין. עם המחנה האחד הנוטה להתפשרות עם השלטונות נמנו כל צירי גליציה על מפלגותיהם השונות פרט ל„התאַחדות", צירי „אגודת ישראל", „מזרחי" והסוחרים, שנבחרו ברשימת בלוק המיעוטים הלאומיים. עם המחנה השני נמנו צירי הציונים הכלליים מפולין וממחוזות־הספר, ובראשם גרינבוים, והסיעה הפרלמנטרית של ה„התאַחדות" בשלמותה.

בשאלות היסוד של המדיניות היהודית בפולין הזדהתה ה„התאַחדות" עם עמדתה של קבוצת גרינבוים. היא אף הרחיקה לכת והודיעה בסוף 1924 בישיבת ה„קולו", כי היא לא תציית להחלטותיו ותצביע במליאת הסיים נגד התקציב, שהוגש ע"י ממשלת פולין[2]. אמנם היו כמה נקודות, שבהן ה„התאַחדות" הדגישה בבהירות־יתר את עמדתה העקרונית, כגון בשאלת המיעוטים הלאומיים והתביעות בשדה התרבות הלאומית[3]. מדיניות אוהדת למיעוטים יש לראותה לא רק ככורח פוליטי באזורים של אוכלוסיה מעורבת, אלא גם כצו עקרוני של כל מדיניותנו. בכל הזדמנות נאותה עלינו להדגיש את האופי הבינלאומי של התחייבות פולין להעניק לנו זכויות לאומיות ולמען קיום התחייבות זו עלינו לא להרתע מפנייה לחבר הלאומים ללא מורך, שמא בשל כך יאשימונו בבגידה. כציונים עלינו להתיחס לכל מלחמת־המגן שלנו כחלק של עבודת־ההווה וכנדבך לכל מפעל התחיה שלנו[4].

סיעת ה„התאַחדות" בסיים מצאה לה מקום מיוחד להתגדר בו בהעלאת תביעות לסיפוק הצרכים הסוציאליים של המוני היהודים הנמקים בתנאי דלות מנוונת. מכאן הדרישה להתאמת פרטי התחוקה הסוציאלית לצרכיהם[5]. מכאן גם הדרישה, שבשעת חלוקת כספי הסיוע אין להפלות בין פועלים העובדים עבודה פיסית לבין

עובדים העוסקים בעבודה רוחנית וכן אין להתנות את הענקת הסיוע למובטלים במספר הפועלים הנמצאים במקום העבודה[6]. מכאן הדרישה התקיפה מעל במת הסיים, שהובאה ע"י צבי הלר, למתן סיוע כספי למוסדות היהודיים לעזרה סוציאלית ולמוסדות להכשרת הדור הצעיר לחיי עבודה בא"י ובגולה ("החלוץ", "אורט"). לא יתכן מצד אחד לדחוק את רגלי היהודים מפרנסות־התיווך ומאידך גיסא לחסום ליהודים את הדרך להתעסקות פרודוקטיבית. ועל כולם: "היהודים משמיעים כיום קבל כל העולם הנאור את תביעתם ההיסטורית לזכות לעבודה. מתביעה זו אף פולין לא תוכל להתעלם ואי־אפשר לפטרה בלא כלום"[7].

ב

חילוקי הדעות ב"קולו", שנרמזו לעיל, הביאו לידי מַשבר חריף ביחסים בין שני הצדדים היריבים, משהועלתה על הפרק שאלת ה"הסכם" ("אוגודה") בין הנציגות היהודית בסיים לבין ממשלת פולין, אשר עלול היה לדעת בעלי ההצעה לגרום לשיפור היחסים בין האוכלוסיה היהודית לבין השלטונות ולהסיר הרבה תקלות מעל דרכה. ממשלת פולין היתה מעונינת בהשגת "הסכם" מעין זה, באשר היא קיוותה באמצעותו לתקוע טריז בין היהודים לבין יתר המיעוטים הלאומיים וגם לשפר במידת־מה את האוירה מסביב לפולין בזירה הבינלאומית, אם כי ה"הסכם" בעצם לא חייב אותה לשום דבר ממשי. המשא־ומתן, שקדם ל"הסכם", התנהל בין נשיאות ה"קולו" לבין ממשלת פולין ימנית. אמנם מליאת ה"קולו" בחרה בועדה פוליטית מיוחדת לצרכי המשא ומתן הזה, אולם נשיאות ה"קולו" התעלמה מקיומה וניהלה את המו"מ על דעת עצמה בלבד. בשל נוהל נפסד זה התפטר זילברשיין מהחברות בועדה, אשר אליה צורף כב"כ סיעת ה"התאַחדות".

לאחר גמר המשא ומתן עם ועדת השרים הפולניים בראשותו של סט. גראבסקי הובאה בסוף יוני 1925 לאישור מליאת ה"קולו" נוסחה של הצהרה, אשר לפיה התחייב ה"קולו" לנהל בסיים פוליטיקה יהודית־לאומית ב ל ב ד. נוסחה זו הממשלה הפולנית פירשה אותה כעין התחייבות לפרוש מן החזית המשותפת עם המיעוטים הלאומיים ולעמוד מן הצד במערכה על זכויותיהם המתנהלת על ידיהם. תוצאות משא ומתן זה עוררו ויכוח סוער בתוך ה"קולו". עם סיומו אושרה הצעת ההחלטה של נשיאות־ה"קולו" ברוב של 40 נגד 4 קולות של סיעת ה"התאַחדות", שהושג הודות לשיטת ההצבעה הקולקטיבית לפי סיעות, שהונהגה הפעם ב"קולו" במקום ההצבעה האישית, שהיתה מקובלת ב"קולו" בכל יתר המקרים. הציונים הכלליים מבין צירי הסיים, שנבחרו מרשימת בלוק המיעוטים הלאומיים נאלצו בתוקף החלטת המועצה הציונית העליונה הכל־פולנית לקבל את הדין ובניגוד לדעתם להסכים לכך שקולותיהם יצורפו לקולות מחייבי ה"אוגודה". וכך היתה ה"התאַחדות" הסיעה היחידה, שנשארה נאמנה לעמדתה הנוגדת ל"הסכם" המוצע[8].

עם אישור ה"הסכם" ב"קולו" "סרה עתה הפוליטיקה היהודית מדרכי המסורת הלאומית ונכנעה לגירויי הרגע. הפוליטיקה היהודית היתה נובעת עד כה מתוך ההנחה, ששאלת היהודים תפתר רק אז, כשהאלמנטים הדמוקרטיים יחזיקו את רסן הממשלה... עם גמירת ההסכם עם סט. גראבסקי, ראש הדברנים של הימניים, של האנטישמיים הרציניים, נפסק לחלוטין ע"י מנהיגי הפוליטיקה היהודית בפולין אותו הקו הקבוע"[9]. במצב זה, שנתהווה לא נשארה לסיעת ה"התאַחדות" ב"קולו" ברירה

אחרת, מאשר להמשיך במערכה מחוץ לכתלי הסיים. כלפי חוץ נוצר הרושם, שכאילו גליציה כולה נתפסה לרוח הפייסנות והפשרנות. ה„התאַחדות" נאלצה לשחות נגד הזרם ולנסות לגייס את דעת הקהל נגד הלכי רוח אלה. ה„התאַחדות" כינסה אסיפות פומביות בכל ערי גליציה, בהן ניתנה הסברה מפֹצה על מהלך העניינים, שהביא לידי אישור ה„הסכם". בלבוב התקיימה אסיפה גדולה בהשתתפות גרינבוים, זילברשיין והלר, בה הצביעו שלושתם על הכורח שבהליכה משותפת עם המיעוטים הלאומיים ועל הבדותות, שנרקמו מסביב ל„הסכם"[10].

ג

עם עריכת בחירות חדשות לסיים נעשה ע"י ה„התאַחדות" בשנת 1928 נסיון להרחבת בלוק המיעוטים הלאומיים גם על פני גליציה המזרחית, שלא כמצב שהיה בבחירות לסיים, שהתקיימו בשנת 1922, שבהן נאלצו היהודים בגליציה להשתתף בבחירות ברשימה מיוחדת, הואיל והאוקראינים החרימו אותן. נפתח בענין זה במשא־ומתן בין ה„התאַחדות" לבין „אונדו", המפלגה האוקראינית הראשית בגליציה המזרחית, שנסתיים בלא כלום בשל ההיסוסים של „אונדו" ובשל האדישות, שגילתה קבוצת גרינבוים לגבי תוצאותיו. באין מוֹצא אחר, הועמדה ה„התאַחדות" לפני הברירה: להופיע ברשימה עצמאית, או להצטרף לרשימת הבלוק היהודי הלאומי בתנאים מסוימים[11]. ההופעה העצמאית היתה כרוכה בסיכון הנציגות היהודית בשורה של מחוזות־בחירה. מאידך גיסא לא באה בחשבון ההצטרפות לבלוק הלאומי ללא הבטחת התנאים המינימליים, שהוצגו ע"י ה„התאַחדות" (אי־צירוף „אגודת ישראל" לבלוק; הבטחת נציגות ה„התאחדות" ברשימה ואפיו הטכני של הבלוק, שאין בו כדי לחייב את ה„התאַחדות" להופעה משותפת בסיים). משנתקבלו התנאים ע"י הציונים הכלליים נוצר הבסיס להקמת הבלוק הלאומי בגליציה המזרחית, אשר הודות לו נבחרו כמה צירים יהודיים לסיים ובתוכם גם בא־כוח ה„התאַחדות" (צבי הלר)[12].

עם פיזור הסיים ועריכת בחירות חדשות אליו בסתיו 1930, נתכנסה באוקטובר 1930 מועצת המפלגה ודנה במצב שנוצר. ד"ר בריסטיגר הרצה על העמדה המשותפת של ה„התאַחדות" בפולין כלפי הבעיות הכרוכות בבחירות לסיים, ובמיוחד הדגיש את הכורח לחנך את המוני היהודים למלחמה עקשנית על זכויותיהם ולנהל במגמה זו את מלחמת הבחירות ברחוב היהודי. במועצת המפלגה נבחרה ועדה פוליטית, אשר מתפקידה היה, ביחד עם הועדה הפוליטית שעל יד מרכז המפלגה בפולין לסמן את המועמדים לסיים ולהחליט בכל השאלות הנוגעות למהלך הבחירות[13]. בתוקף הסמכות שניתנה לה על ידי מועצת המפלגה החליטה הועדה הפוליטית המשותפת לאַשר את מועמדותו של ד"ר נטע בריסטיגר לבחירות לסיים[14]. מועמדות זו נידונה מראש לכשלון בשל שיטות הטירור, שנקטה מפלגת השלטון בכל רחבי פולין נגד יריביה הפוליטיים.

ד

ה„התאַחדות" ניסתה לרכוש לה השפעה ציבורית בכל המוסדות, שבהם ניתן לה הדבר. בראש וראשונה — במוסדות הביטוח הסוציאלי ובמוסדות המוניציפליים.

בסתיו 1924 התקיימו בלבוב בחירות למועצת קופת חולים על יסוד החוק המַקנה למובטחים שלטון עצמי בקופה. לקראת הבחירות האלה הוקם בלוק דימוקרטי, שכלל בתוכו את האיגודים המקצועיים של הפועלים והפקידים של כל שלושת העמים.

מבחינה פוליטית נתמך הבלוק ע"י פ.פ.ס., הסוציאליסטים האוקראיניים, „בונד", „פועלי־ציון" ו„התאַחדות". לפי ההסכם, שנחתם ע"י המשתתפים בבלוק הובטחו ליהודים 20 מקומות במועצה דהיינו שליש מכל המנדטים. מהם נפלו בחלקה של ה„התאַחדות" 3 מקומות (נתן כץ, שמולוויץ וד"ר רוזנבוש). גם בכמה ערים אחרות נחתמו הסכמים דומים, שהבטיחו את שיתופה של ה„התאַחדות" בנציגות היהודית[15].

בבחירות לעיריות, שהתקיימו בקיץ 1927, לא עלה בידי ה„התאַחדות" לתפוס מקום ניכר בשל עקרון הרובנות ושיטת הקוריות, שהיו נהוגים בהן עוד מימי השלטון האוסטרי. במַרבית המקומות שיתפה ה„התאַחדות" פעולה עם כל יתר המפלגות הציוניות בהקמת בלוקים לקראת הבחירות לעיריות מתוך הסתייגות, שיש להן אופי טכני בלבד ושלנציגיה בעיריות שמורה הזכות להופעה עצמאית המותאמת לעמדתם העקרונית בכל השאלות. באי־אלו מקומות, שבהם אי אפשר היה להקים בלוק לאומי בשל התקשרותם של הציונים הכלליים עם שרידי המתבוללים ועם „אגודת ישראל", הוגשו רשימות עצמאיות של ה„התאַחדות", אשר אם כי לא היו להן סיכויים לזכות ברוב קולות, הדרוש לבחירה, היה בהן כדי ליתן אפשרות להסברה נרחבת של סיסמאות התנועה הלאומיות והסוציאליות. ה„התאַחדות" השיגה נציגות בעיריה בערים מספר בלבד: קולומיה (רינגלבלום ושנייברגר), סטרי (ליב שוואמר), בוצ'אץ (ד"ר הכט וד"ר פרנקל), בוריסלב (יוסף נייגוט), סולוטבינה (ד"ר שושנה מאיר, בליי ויוראן), מיקולינצע (גולדרוזן), זשאביה (לוי דיכטר), נאווארייה (פיילר), הורודנקה (ד"ר לקשטיין)[16].

ה

הבחירות הראשונות לקהילות לאחר מלחמת העולם הראשונה, שהתקיימו בגליציה המזרחית באביב ובקיץ של שנת 1924, הכו גלים בציבוריות היהודית. מתפקידן היה לחסל את שלטון המתבוללים, שהיה קיים במרבית הקהילות עוד כשריד מן הימים שמלפני מלחמת העולם הראשונה ולהקים במקומו נציגות עממית־דמוקרטית. חוקת הבחירות היתה מיושנת ובדומה לזו שבעיריות מבוססת על עקרון הרובנות ועל שיטת הקוריות, שבה צנז מסויים הקנה את זכות הבחירה, שנשללה לפי תקנות החוקה בכלל מהאשה ומהדור הצעיר. הציונים הכלליים התכוונו להמנע ממלחמת בחירות ובמקום להעמיד סיסמאות ציוניות במרכז תעמולתם חיפשו אחרי כל מיני פשרות. לעומת זה ניהלה ה„התאַחדות" את תעמולתה בסימן של א"י העובדת וקראה להקמת קהילה לאומית, חילונית ומתקדמת הקשורה קשר בל־יינתק עם העבודה למען א"י והעלולה ליהפך במשך הזמן לתא האוטונומיה הלאומית־פרסונלית. בדרך כלל תמכה ה„התאַחדות" ברוב הערים במועמדים של הבלוק הלאומי. בסטניסלב הוקם לבחירות לקהילה בלוק של כל המפלגות הציוניות. בזכותו נבחר לועד הקהילה גם נציג ה„התאַחדות", אברהם קירכנר, שהיה הפרנס הראשון של ה„התאַחדות" בגליציה המזרחית (עתה א. קרן, ששימש אחרי כן בארץ במשך שנים רבות כיושב־ראש המועצה המקומית בכפר סבא)[17].

בקיץ 1928 נתקיימו שנית בחירות לקהילות בגליציה המזרחית, והפעם על יסוד חוקת בחירות חדשה, המבוססת על עקרון היחסיות והמַקנה זכות בחירה לכל גבר בן 25 שנה. תיקונים אלה בחוקה, עם כל היותם לקויים היה בהם כדי לפתוח פתח

להשתתפות מלאה של ה„התאַחדות" בבחירות לקהילות בכל המקומות, שבהם ניתן הדבר ליעשות מבחינת יחסי הכוחות במקום.

תוצאות הבחירות לקהילות בשנת 1928 גילו, כי קיימת בגליציה המזרחית בכל פינות הארץ תנועת ה„התאַחדות" מסועפת ומושרשת, אשר נציגיה בכל אתר ואתר דרוכים להביא לנוער ולהמונים המדולדלים דברי הסברה, אשר יש בהם כדי לעודדם למלחמה נועזת לזכויותיהם הלאומיות והסוציאליות.

הופעותיו של קופל שוארץ מעל במת ועד הקהילה בלבוב שימשו דוגמה נאה להבאת דבר התנועה ועוררו הדים רבים ברחבי הציבור. וכה אָמר במליאת ועד־הקהילה, שהתקיימה במאי 1931: „המַאבק לקיומה של היהדות הלאומית בגולה מן ההכרח שישא אופי הרואי. זהו מַאבק לקיום אנוֹמַליות, להמשכת הטרגיזם ולהחזקת עמדות קרב בקצב בלתי־פוסק. זוהי מלחמה למען הבטיח, ששאלת היהודים לא תיעלם מן העולם ולא למען שתמצא את פתרונה. מאבק זה דורש קפדנות מוסרית יתרה בהשקפות ובמעשים, גישה מַצפונית, מתיחת הרצון ועקשנות. גמישות והכנעה עלולות להוליכנו שולל במידה הגרועה ביותר. ויתורים פחותים למראית עין עלולים להיות כרוכים בתוצאות החמורות ביותר... המאבק לקיום גולה בעלת הכרה לאומית בלתי־מסויגת זקוק לדור נועז... מן הנמנע לנהל קהילה יהודית בלי חזון על עתידו של עם ישראל. בלעדי זה אין האדם יודע מה העיקר ומה הטפל, מה חשוב ומה פחות־ערך והנהלת משק הקהילה נהפכת לדבר נטול רוח ונטול מחשבה, למשהו שיגרתי, מיכני, בלתי־פרודוקטיבי, בזבזני וחסר־תועלת מנקודת ראות התפקיד העיקרי, שהקהילה נתבעת למלאותו: להיות המכשיר המרכזי לכל השאיפות להקים מחדש את החיים היהודיים ולבנותם על יסודות לאומיים וסוציאליים בריאים"[19]. ובנאום אחר השמיע בארץ באזני ועד־הקהילה בספטמבר 1932 לאמור: „הקהילה היא לדידנו המוסד לשלטון עצמי לאומי ולא מועצה דתית, שמתפקידה לשמור על דיני כשרות בלבד ולתמוך במלמדים וגם לא מתן צדקה גדולה לדלי־מעש חברתיים ולבטלנים, אלא היהדות המודרנית המאורגנת, אשר באמצעות הקהילה ומועצת הקהילה המאוחדת בונה את החיים היהודיים החדשים. לא יעזור כלום. קירות בית המדרש הישן התמוטטו ואין אפשרות וגם לא כדאי לבנותם מחדש. האור המזדקר מהם איננו אלא להבה חלשה של מנורת־שמן זעירה. דרך הרינסנסה הלאומית והאנושית זרועה להבות אש ועמודי אור גדולים המאירים מרחוק"[20].

מקורות

1) ענדליך א מאל! „פאַלק און לאנד" יאַרגאנג 1 נר. 24 לעמבערג—וואַרשא 12.12.1924 עמ' 1. 2) דער בייזער שפיל פון די „קאַלא־טאַקטיקער „פאַלק און לאנד" כנ"ל נר. 20 14.11.1924 עמ' 1. 3) צבי העלער: די אידישע פאַליטיק „פאַלק און לאנד" יאַרגאנג 2 נר. 5 (27) וואַרשא 29.5.1923 עמ' 5—3. 4) צבי העלער: די פרינציפן פון דער אידישער פאַליטיק „פאַלק און לאנד" יאַרגאַנג 1 נר. 14 לעמבערג—וואַרשא 3 אָקטאָבער 1924 עמ' 2. 5) צבי העלער: די ווירטשאפטפאַליטיק פונם יידישן קאלא „פאַלק און לאנד" כנ"ל נר. 17 24.10.1924 עמ' 2. 6) הילף פאר ארבייטסלאָזע פון דער סיים־רעדע פון צבי העלער „פאַלק און לאנד" יאַרגאנג 2 נר. 15 כנ"ל 8.4.1925 עמ' 4. 7) אין קאמף פאר רעכט איף ארבייט (סיים־רעדע פון צבי העלער) „פאַלק און לאנד" וואַרשא נר. 4 (127) 18.2.1927 עמ' 14—12. 8) דער אמת וועגן דעם פוילישן־יודישען אויסגלייך „פאַלק און לאנד" יאַרגאנג

2 נר. 27 (53) לעמבערג—ווארשא 3.7.1925 עמ׳ 2—1. 9) קופל שוארץ: על ה„הסכם" בפולניה (הערכות) „במעבר" שנה ראשונה נר. 2 יו״ל ע״י הוה״מ של מפל׳ העב׳ „התאחדות" בפולניה וואַרשה תמוז תרפ״ה עמ׳ 16—15. 10) דער פאַליטישער קאמפף ארום דער „אוגאַדא" אין לעמבערג „פאַלק און לאנד" נר. 1 וואַרשא 19.2.1926 עמ׳ 15. 11) ס. לוביאניקער: פאַרוואָס איז נישט צושטאַנדגעקומען דער מינדערהייטסבלאָק אין גאליציע? „פאַלק און לאנד" נר. 2 (143) לאָדז 2.2.1928 עמ׳ 6—5. 12) פ.וו.צו דער וואַהל אַקציע אין גאליציען „פאַלק און לאנד" נר. 3 (144) לאָדז 17.2.1928 עמ׳ 4. 13) 2־טע סעסיע פון פארטייראט פון „התאַחדות" אין מזרח־גאליציע „פאַלק און לאנד" נר. 39 (180) לאָדז 12.11.1930 עמ׳ 4. 14) די התאַחדות־קאַנדידאַטען צום סיים „פאַלק און לאנד" כנ״ל עמ׳ 6. 15) ארום די קראַנקן־קאַסן־וואַלן אין לעמבערג „פאַלק און לאנד" יאַרגאנג 1 נר. 13 לעמבערג —וואַרשא 26.9.1924 עמ׳ 8. 16) שטאַדראַט־וואַהלען אין מזרח־גאליציע „פאַלק און לאנד" נר. 14 (136) וואַרשא 15.7.1927 עמ׳ 15. 17) די קהלות־וואַהלן אין מזרח־גאליציע „ארבעטס־פאַלק" יאַרגאנג 3 נר. 5—3 (23—21) בערלין יולי 1924 עמ׳ 38—36. 18) די קהלה־וואַהלען אין מזרח־גאליציען „פאַלק און לאנד" נר. 14 (155) לאָדז 5.10.1928 עמ׳ 23. 19) קעגען די רעגירערס פון דער לעמבערגער קהלה „דאַס פרייע וואָרט" יאַרגאנג 1 נר. 7 לעמבערג 15.5.1931 עמ׳ 4. 20) רעדע פון פרנס ד״ר ק. שוואַרץ אין לעמבערגער קהלה־ראַט „דאס פרייע וואָרט" יאַרגאנג 2 נר. 38 (77) לעמבערג 7.9.1932 עמ׳ 2.

פרק שמיני

פרשיות ממערכות התנועה

א

שנת 1924. העליה הרביעית התדפקה כבר על שערי הארץ. נראו סימנים ראשונים של התאוששות המשק הארצישראלי מהמשבר, שפקד אותו בשנות 1922/23. בתנועה הציונית בכללותה רווחה ההרגשה, שהגיע הזמן להיערכותה מחדש. הרזון המתמיד בקופתה של ההסתדרות הציונית העולמית היה מן המניעים לחיפוש דרכים חדשות לתיקון המצב ביסודו. צץ הרעיון על הרחבת הסוכנות היהודית. גברה ההכרה בכורח של ריבוי אמצעים כספיים להחשת קצב הבנין בארץ. בישיבת הועד הפועל הציוני, שהתקיימה באביב 1924 בלונדון התנתה ה„התאַחדות" את הסכמתה להרחבת הסוכנות היהודית בקבלת כמה עקרונות, שאושרו במועצת „הפועל הצעיר" לפי הצעתו של שלמה שילר ושהיה בהם כדי להבטיח את אופיו הלאומי של מפעל הבנין בארץ. במושב המועצה העולמית של ה„התאַחדות", שהתקיים בקיץ 1924 בברלין נידון בהרחבה המצב בציונות ובויכוח מסביבו התגבשה הדעה, שבלי הגברת קצב העבודה המעשית למען קידום הבנין בארץ לא יתכן גם ביצור עמדתה של ה„התאַחדות" בתוך התנועה הציונית גופא וגם לא הגשמת התכנית להרחבת הסוכנות היהודית בתנאים, כפי שנוסחו ע״י ה„התאַחדות" בלונדון. המועצה העולמית של ה„התאַחדות", שבה השתתף גם שליח ה„התאַחדות" מגליציה המזרחית, החליטה לגייס את התנועה בכל אתר ואתר על מנת לרכזה מסביב לעבודה למען הקרנות הציוניות ולהזיזה ע״י כך מנקודת הקפאון, שבה היתה שרוייה[1].

בעוד שה„התאַחדות" בגליציה המזרחית התקינה עצמה להרמת המשא הכבד, שהוטל עליה מטעם התנועה העולמית, פקדוה בקיץ ובסתיו 1924 חיים ארלוזורוב

ז"ל וייבדל לחיים יוסף שפרינצק. לשניהם היה זה ביקורם הראשון בגליציה, שבא כדי להכיר את התנועה במקום ולסייע בעת ובעונה אחת לגיוסה לקראת המשימות שהועלו במועצה העולמית. בביקור־הבזק שלו, שארך ימים ספורים בלבד, השתתף ארלוזורוב ב־3 ועידות מחוזיות (לבוב, סטניסלב וטרנופול), נאם באסיפות־עם בערים אלה וכן נפגש עם מאות חברים. ביקורו של ארלוזורוב השאיר רושם בל־יימחה[2]. בראשית אוקטובר 1924, כמה שבועות אחרי ביקורו של ארלוזורוב, הגיע לבובה לביקור של יום אחד יוסף שפרינצק, נציג התנועה בהנהלה הציונית בירושלים. בנוכחותו ולפי יזמתו מתוך התיעצות עם אברהם לוינסון, שליחו של מרכז ה„התאַחדות" בפולין, שהגיע אף הוא ללבוב, הוסכם על הקמת מועצה עליונה של ה„התאַחדות" בפולין רבתי, אשר מסמכותה להחליט בכל הענינים המשותפים לפולין הקונגרסאית, לגליציה ולמחוזות־הספר, במידה שיימסרו להכרעתה ע"י הצדדים הנוגעים בדבר. היה זה נסיון ראשון להקמת מסגרת ארגונית משותפת לכל חלקי ה„התאַחדות" בריפובליקה הפולנית[3]. בין ישיבה לישיבה בא שפרינצק במגע גם עם הקהל הרחב בהופיעו באסיפת עם רבתי, שנערכה באחד האולמים הגדולים שבלבוב ושבה גולל יריעה נרחבה של מעשים ובעיות, ובמיוחד עמד על חלקו של הנוער החלוצי מגליציה בעליה השלישית[4].

שנה וחצי לאחר מכן נעשה נסיון נוסף לליכוד מחנה ה„התאַחדות" בפולין. בראשית מרס 1926 התקיימה בקראקא התיעצות, שבה השתתפו מטעם מרכז ה„התאַחדות" בוארשה גורדון, האפט (דגניה ב'), טארלו, לווינסון ושיחור ומטעם הועד הפועל של ה„התאַחדות" בלבוב ד"ר בריסטיגר, הלר, ורבר, זילברשיין, ד"ר לדר, מלצר ושוואַרץ. עם תום ההתיעצות הוחלט להניח את היסוד למפלגת „התאַחדות" אחידה בגבולות פולין רבתי וכן לבחור בועד מרכזי זמני, אשר מתפקידו יהיה לשקוד על ביצוע ההחלטה. כן הוחלט להקים על יד המרכז הזמני מזכירות כללית המורכבת משני חלקים: האחד בוארשה והשני בלבוב. המזכירות בלבוב תקיף את גליציה המזרחית, המערבית ווהלין. כל יתר שטחי פולין ייכללו בתחום פעולתה של המזכירות בוורשה[5].

נסיון זה לאַחד את התנועה בקנה מידה כל־פולני אף הוא עלה בתוהו, באשר חלקי התנועה השונים בפולין עדיין לא הוכשרו למזיגה ארגונית מעין זו. החלטות קראקא לא הגיעו מעולם לכלל ביצוע. ה„התאַחדות" ברפובליקה הפולנית הוסיפה לצעוד בנפרד, אם כי מתוך מאמץ לתאם ככל האפשר את פעולותיה.

ב

כל הנסיונות האלה לליכוד ה„התאַחדות" נעשו מתוך מגמה להגביר את כוח תנופתה לקראת המשימות, שהוטלו עליה בתוקף שעת החירום שבציונות. קריאת המועצה העולמית של ה„התאַחדות" בברלין מאוגוסט 1924 לגיוס כוחות התנועה לשם הגברת פעילותה למען הקרנות הציוניות הכתה גלים במחנה המתרכז מסביב לא"י העובדת. מכאן באו הדאגה וגם המאמץ להגדלת הכנסותיהן של „קרן קיימת לישראל" ושל „קרן היסוד" בגליציה המזרחית. העבודה למען קק"ל נהפכה ברבות הימים לנכס צאן ברזל של פעולת ה„התאַחדות" למען ארץ ישראל וללחם חוקם של מאות חברי „התאַחדות" לא רק בשל מטרתה המוצהרת של הקק"ל לגאול את אדמת א"י, אלא גם בשל החזון הסוציאלי הכרוך בבעלות האדמה בידי הלאום[6].

לא כן היה המצב במידה שהדבר נגע לפעולתה של ה„התאַחדות" למען קרן־היסוד. חברי ה„התאַחדות" ברובם לא השיגה ידם להרים תרומת מעשר ראויה לשמה. באשר ברוב המקרים הפרוטה לא היתה מצוייה בכיסם. אולם לא רק מספר התורמים ל„קרן היסוד" מבין חברי „התאַחדות" היה דל, אלא גם זעום ביותר היה מספר המתרימים, שיצאו מתוך שורותיה על מנת לסייע להגברת הכנסותיה של „קרן היסוד". עם מצב זה אסור היה להשלים[7]. ומכאן הקריאה, שפורסמה בימים ההם ב„פאַלק און לאנד": „הציונים נקראים להתחיל קודם כל מעצמם. הגיע הזמן, שבו הם מצווים להיות הדוגמה החיה לנכונותם לקרבנות למען בנין הארץ. מאות אלפי יהודים בלתי־מפלגתיים מן הדין שיווכחו, כי לוחמי הרעיון הציוני מתיחסים ברציונות למשאַת נפשם. רשות הדיבור ניתנת הפעם לציונים מכל הסיעות והזרמים"[8].

אולם נוסף לחובה להבטיח זרימה בלתי־פוסקת של אמצעים לקופת ההסתדרות הציונית העולמית דרך צנורותיה הכספיים הרגילים (קק"ל, קרן היסוד), נצטרפה גם הדאגה לקיום המוסדות הכספיים העצמאיים של תנועת הפועלים בארץ, שהוטלה על מחנה א"י העובדת בגולה. בין אלה תפס בנק הפועלים מקום ראשון במעלה. הבנק, שנוסד בשנת 1922, היה אז רק בראשית פעולתו והתחיל לפרוש את כנפיו על פני ארצות גולה שונות, בכדי לגייס אמצעים כספיים לחיזוק משק הפועלים. בקיץ 1924 הגיע ללבוב יהודה לביטוב על מנת לארגן מגבית בנק הפועלים, אשר שמה לה למטרה הפצת 3000 מניות בגליציה המזרחית. ביקורו של שליח בנק הפועלים בגליציה המזרחית נהיה למאורע בחיי ההמונים היהודיים והפך במשך זמן קצר למסע נצחון לרעיון א"י העובדת. ביקוריו עוררו הד בכל החוגים ובפעולתו נעזר ע"י רבים העומדים מחוץ לתנועת העבודה הציונית[9]. בהרבה מקומות השתתפו נציגי כל המפלגות הציוניות ולעתים גם תלמידי בתי־הספר העברים בקבלת הפנים, שנערכה לכבוד שליחה של א"י העובדת, שהביא אתו דרישת שלום חיה מהמחנה הבונה ויוצר[10]. ההתעוררות, שבאה בשל קבלת פנים נלהבת זו תרמה את חלקה להצלחת המגבית[11], שנסתפמה ב־1700 מניות. תוצאה זו אין לזלזל בה כלל וכלל, אם להביא בחשבון, שבפולין רבתי על 2½ מיליון יהודיה (פרט לגליציה המזרחית) הופצו רק למעלה מ־2000 מניות.

6 שנים לאחר מכן נערכה מגבית שניה למען חיזוק מוסדות הפועלים בארץ — הפעם לטובת קפא"י, מכשירה הכספי המסורתי של תנועת הפועלים הארץ־ישראלית בימים ההם. בפברואר 1932 נתכנסה בלבוב אספת־היסוד של הועד הארצי הזמני של הליגה למען א"י העובדת. ישב ראש ד"ר נטע בריסטיגר, שהצביע בדברי הפתיחה שלו על ההצלחה הרבה, שבה התנהלה בשנות 1924/25 המגבית לטובת בנק הפועלים. באספה זו הוחלט לפתוח במגבית רחבת־ממדים לטובת קפא"י וכן נבחר מרכז זמני להנהלת המגבית בהרכב דלהלן: ד"ר בריסטיגר (יו"ר), ד"ר לוי רוטנשטרייך וישעיהו טוניס (סגנים), צבי כהן (מזכיר כללי), ד"ר מלצר, ורבר, ד"ר וייץ, שור (פועלי ציון), נתן רוטנשטרייך (גורדוניה), שמואל שוארץ (השומר הצעיר) ובוק (החלוץ)[12]. המרכז הזמני ניגש לפעולות־הכנה להקמת ועדים מקומיים של הליגה למען א"י העובדת, שמתפקידם לשמש עמוד התווך של המגבית. א. ש. יוריס נשלח מא"י לגליציה המזרחית, על מנת להטות שכם להצלחתה. בואו לגליציה המזרחית עורר הדים רבים במחנה הציוני־הסוציאליסטי והיה בו כדי לעודד את

הרוחות לקראת התגייסות הפעילים למגבית. בהשתתפותו התקיימו כינוסים בשורה של ערים מחוזיות[13].

עם פתיחת המגבית פורסם כרוז, שבו נדרשו המוני העם להרים את תרומתם לקפא"י. על הכרוז חתמו לא רק אישי תנועת העבודה בגליציה המזרחית, אלא גם שורה שלמה של עסקנים ציבוריים העומדים מחוצה לה, כגון, ד"ר אברהם אינזלר, ציר לסיים לשעבר, ד"ר מאיר גייאר, יו"ר אגודת בתי הספר היהודיים בלבוב, הנריק השלט, חבר מועצת עיר לבוב, ד"ר צצילה קלפטן, חברת מועצת עיר לבוב, ד"ר עדה רייכנשטיין, יו"ר וויצ"ו, ד"ר פישל רוטנשטרייך, ציר לסיים, וד"ר מאכסימיליאן שנפלד, חבר מועצת קהילת לבוב[14].

עם התחלת המגבית חששו באי־אלו חוגים, פן לא תמצא את ההד הדרוש בשל המשבר הקשה שעבר על יהודי מזרח־גליציה ושקיצץ בכנפי עסקני המגבית. אבל כעבור זמן־מה התברר, שמבצר תנועת העבודה הציונית בגליציה המזרחית עמד גם הפעם במבחן ולא הכזיב[15].

ג

בד בבד עם פעולותיה הקונסטרוקטיביות למען ביסוס המוסדות הכספיים של ההסתדרות הציונית העולמית ושל תנועת הפועלים בארץ היתה ה„התאַחדות" נתונה כל הזמן באש צולבת של התקפות, החוזרות ונישנות מצד יריביה הפוליטיים, מימין ומשמאל גם יחד. בגליציה המזרחית המלחמה העיקרית היתה נטושה בינה לבין הציונים הכלליים. אם כי מאחוריה לא עמדו ניגודים מעמדיים בולטים בשל העדרם במציאות בגולה, הרי הנימה העיקרית במלחמה זו היתה מופנית נגד תנועת הפועלים בארץ ונגד בני בריתה בגולה. הקרב בין הציונים הכלליים לבין ה„התאַחדות" התנהל אמנם בעיקר בעונת הבחירות לקונגרסים הציוניים. אולם חילוקי־הדעות שצצו במשך כל ימות השנה מסביב לענינים חשובים ופחותי־ערך כאחד היוו את הרקע לאותה האוירה המתוחה, שהיתה כל כך אופיינית ליחסים ההדדיים בין שני הכוחות העיקריים שבציונות בגליציה המזרחית. כך, למשל, המחלוקת, שפרצה בקיץ 1929 בקשר למשלחת ה„בלתי־ציונים" מגליציה המזרחית לאסיפת־היסוד של הסוכנות היהודית המורחבת. הציונים הכלליים סירבו להיענות לתביעתם של ידידי א"י העובדת, כי מישהו ממקורביהם יצורף למשלחת זו. הענין התגלגל עד לציריך לחדר הישיבות של הועדה לאישור המנדטים שבראשותו של ד"ר כורש אדלר וגרם שמה לחלופי דברים חריפים בין הצדדים[16]. שאלת רשיונות העליה (סרטיפיקטים), שעל חלוקתם היה ממונה המשרד הא"י בלבוב, שימשה אף היא נושא תמידי לחיכוכים[17].

הפולמוס עם הרביזיוניזם תפס גם הוא מקום ניכר במערכות ה„התאַחדות" בגליציה המזרחית, אם כי הגל הרביזיוניסטי לא גאה כאן כמו בפולין הקונגרסאית. עוד ב־1927 הופיעה בלבוב בהוצאת ה„התאַחדות" חוברת של פנחס לבון על „מַהוּת הרביזיוניזם", שבה ניתוח ממַצה ושנון את הגורמים הפוליטיים והחברתיים, שהביאו לידי פריחת הרביזיוניזם ברחוב היהודי[18]. גיאות הרביזיוניזם ברחוב היהודי בשנת 1931 לא ריפתה את ידי ה„התאַחדות" במלחמתה נגד הנחשול הרביזיוניסטי, שתואר בבטאון התנועה בדברים בוטים אלה: „כפירה נוקבת עד התהום בהגשמת הציונות מסתתרת מאחורי המלים המצלצלות של המַפסימליזם הרביזיוניסטי. טירוף הדעת הרביזיוניסטי, שפגע בהמונים איננו אלא צורה של בריחה רומנטית מעולם,

שבו מחייבים חוקי הפיסיקה והכימיה לעולם של דיאַלקטיקה צרופה של מלים, שבו ניתן בקלות להקים ארמונות־אויר ובתי־קלפים... האין זו תורת הרביזיוניזם, שהגשמת הציונות אינה תלויה כלל וכלל במאמצנו אנו, אלא במשטר קולוניזציוני, שלא אנו המחליטים עליו? ביסודו של הרביזיוניזם, הגדל במהירות מסחררת, מונחת האשליה הגדולה של עם הרואה את עצמו מרומה ע"י בריטניה ונשקף לו משום־כך אבדן הסיפוי ההיסטורי האחרון, אשר הציונות נתנה לו"[19].

פרט לויכוח עם הכוחות העוינים שבפנים המחנה הציוני, נאלצה תנועת העבודה הציונית להקדיש את תשומת לבה גם לתנועה הקומוניסטית, שהתחילה מחדש להרים ראש ולצוד ברשתה נוער עברי יקר, שנפל קרבן לתעמולה כוזבת, אשר לא נרתעה מהשמצת הציונות בכל הדרכים, מתוך הנחה, ששמץ ממנה יידבק וישאיר רישומו בלב הנוער המוטעה. המפלגה הקומוניסטית בגליציה המזרחית (ק.פ.ז.אר.) היסוותה את פעולתה ברחוב היהודי על ידי הקמת יחידה ארגונית נפרדת, שקראה לעצמה בשם הנייטרלי, כביכול, של „מפלגת עבודה יהודית כללית" (אלגעמיינע יידישע ארבעטס־פארטיי־א.יי.א.פ.). זו הרבתה לשסות בהסתדרות הכללית של העובדים בא"י ובמפעליה ההתישבותיים והארגוניים, כדי להטות את לב הנוער מחזית ההגשמה הציונית. ב„מפלגת העבודה היהודית הכללית" (א.יי.א.פ.) מצאו להם מקלט כל מיני אלמנטים, שבעבר היו קשורים באחת משלוחותיה של התנועה הציונית, לרוב מי שהיו פעם חברים ב„השומר הצעיר", בחלקם גם „יורדים", שעזבו את הארץ מתוך שהתיאשו מהציונות כדרך לפתרון שאלת היהודים. „מפלגה" זו, שבחלקה נמנו עמה צעירים, שהיו סמוכים על שולחן הורים עשירים, העדיפה להמשיך בהתקפותיה על תנועת הפועלים הארצישראלית מתוך עמדות חדשות, שהוקמו ע"י ק.פ.ז.אר. על מנת להילחם בציונות. המערכה, שהתנהלה ע"י חטיבה בוגדנית זו הוגדרה ב„דאָס פרייע וואָרט" בהאי לישנא: „במלחמתה נגד תנועת הפועלים הארצישראלית משמשת ה„א.יי.א.פ." מכשיר נאמן של הברית המשולשת המורכבת מהמופתי, הקומאינטרן וה„רזימה פאשיסטה" האיטלקית, שיש לראותם כגורם הנלחם ב„הסתדרות" מבחוץ, ושל פלוגות־בית"ר, החותרות לשבירת מחנה הפועלים מבפנים"[20].

ד

הבחירות לקונגרסים הציוניים נהפכו בגליציה המזרחית מאז שנת 1921, שבה נתקיימו הבחירות הראשונות לקונגרס הציוני לאחר מלחמת העולם הראשונה, למבצע, שערכו רב לגבי חינוכם הציוני של ההמונים ששותפו בו. כבר בבחירות לקונגרס ה־12 השתתפו 21000 בוחרים, אם כי ההתמודדות היתה אז רק בין הציונים הכלליים לבין ה„התאַחדות", באשר „המזרחי" בחר את צִיריו בנפרד באמצעות הפדרציה העולמית שלו. לקראת הקונגרס ה־13 וה־14 לא התקיימו בחירות כלליות, מכיון שכל מפלגה בחרה בציריה באמצעות הפדרציה שלה.

משנכנסה לתוקפה ההחלטה על השקל האַחיד, נפתחה, לאחר הפסקה של שש שנים, גם בגליציה המזרחית הדרך למלחמת בחירות לקונגרס ציוני, מעין זו שהיתה כבר כאן ב־1921, כשלמעלה משתי רבבות הלכו לקלפי. לקראת הקונגרס ה־15, שהבחירות אליו עמדו להתקיים בקיץ 1927, נעשו כל הצעדים הדרושים, בכדי להבטיח רמה נאותה למלחמת הדעות, שהתנהלה מסביב לשאלות, שעמדו על הפרק בקונגרס. בעלון, שהופיע אז לקראת הקונגרס מטעם ה„התאַחדות", נאמר בין יתר

הדברים: „תנועת העבודה בציונות אף פעם לא הלכה בדרך של סיסמאות זולות וגם הפעם לא תלך בדרך זו. היא תעיז גם הפעם, כמו תמיד, לשחות נגד הזרם המקובל בעיני הרחוב... לנו, אשר לא היינו שותפים להתלהבות הזולה של שנת 1925, אין כל סיבה להגרר אחרי הלכי הרוח של יאוש וחוסר אמונה. אנו מאמינים עכשיו יותר מתמיד בכוחות היוצרים של עם ישראל ובנצחונה הסופי של הציונות. מלחמת הבחירות הנוכחית כרוך בה מתן סיפוי להרחבת קוטר השפעתה החינוכית של תנועת העבודה הציונית על ההמונים, שילכו לקלפי"[21].

תעמולת ה„התאַחדות" בבחירות לקונגרס הט"ו וכמו כן לקונגרסים, שבאו אחריו התנהלה ברוח טובה ומתוך הסברה שקטה, ענינית וקולעת לגופי הדברים, שעמדו על הפרק. לא כן התעמולה של הצד שכנגד, ש„מצע־הבחירות שלו מורכב טלאים בלבד. הוגה דעות השעטנז הללו הקל על עצמו את מלאכת ניסוח הרעיונות המושאלים מכל מה שבא מתחת ליד. לא ניסה כלל להביע משהו מקורי... התביעות המדיינות כלפי חוץ הושאלו מאת ז'בוטינסקי, הדרישות הכלכליות מאת הציונים הגרמניים, העמדה בשאלות הסוציאליות מאת המרכז השמאלי ואת הפרוגרמה המדינית כלפי פנים מאת ההתאַחדות האזרחית הלאומית בא"י. הערבוביה הזו מבטאת את מַהות ההסתדרות הכלל־ציונית במזרח־גליציה וזוהי גם מגמת בעל המצע: טשטוש הפרצוף העצמי וקידוש עקרון האקלקטיקה חסרת־האונים"[22].

ה„התאַחדות" עמדה בראש הפעולה להפצת השקל, שהקנה את זכות הבחירה לקונגרס והודות לשקידתה, שלא ידעה לאות מהי הגיעה גליציה המזרחית מדי קונגרס לקונגרס לשיאים חדשים בהפצת השקלים ובמשך הזמן תפסה אחרי ארץ ישראל את המקום הראשון בעולם מבחינת מספר השקלים, שהופצו על ידיה בהשוואה למספר היהודים, שגרו בה[23].

הטבלה דלהלן המביאה את תוצאות הבחירות לקונגרסים ט"ו—י"ז יש בה כדי להעיד על התקדמות ה„התאַחדות" ברכזה מסביב לרשימתה מספר קולות, שהלך וגדל מקונגרס לקונגרס כתוצאה ממפעל ההסברה שלה[24].

	ציונים כלל.		התאַחדות		מזרחי		פוע"צ		רדיקלים		רביזיונים.		סך הכל	
	הצביעו	ציר	הצביעו	ציר	הצביעו	ציר	הצב.	ציר	הצב.	ציר	הצביעו	ציר	הצביעו	ציר
קונגרס 15	5700	5	5390	4	3918	3	666		461		507		16642	12
קונגרס 16	8656	6	8553	6	4447	3			434		2085		24175	15
קונגרס 17	10605	7	12575	8	5828	3			854		7870	5	37732	23

בבחירות לקונגרס ציוני עמדה גליציה המזרחית היהודית כולה בסימן מאורע פוליטי זה. בשבועות, שקדמו לכל קונגרס היתה המערכה נטושה בערי גליציה המזרחית ובעיירותיה בין מחנה א"י העובדת לבין יריביה השונים. למערכות אלו היה ערך לא מבוטל לגבי חינוכם הציוני של ההמונים. היו ערים, שבהן האוכלוסיה היהודית עמדה במשך שבועות רצופים תחת רושם התעמולה, שהתנהלה מסביב לבעיות הכרוכות בבנין הארץ. מחנה א"י העובדת בגליציה המזרחית עמד בראש המערכה להכשרת הלבבות לקראת המשימות, אשר שר האומה הטיל על כתפי הדור.

מקורות

1) דער פּלענום פון דער אלוועטליכער ציונ. ארבייטס־פּארטיי „התאַחדות" אין בערלין „פּאַלק און לאנד" יאַרגאנג 1 נר. 9 לעמבערג—וואַרשא 29.8.1924 עמ' 3. 2) ברוך בואך! „פּאַלק און לאנד" נר. 8 כנ"ל 22.8.1924 עמ' 1. 3) די זיצונג פון צענטראל קאָמיטעט פון „התאַחדות" אין לעמבערג „פּאַלק און לאנד" נר. 15 כנ"ל 10.10.1924 עמ' 11. 4) גראנדיעזער מיטינג פון „התאַחדות" אין לעמבערג „פּאַלק און לאנד" נר. 15 כנ"ל. 5) די קאָנפערענץ פון די צענטראל־קאָמיטעטן פון „התאחדות" אין פוילן „פּאַלק און לאנד" נר. 3 (93) וואַרשא 12.3.1926 עמ' 14—12. 6) די קרן קימת קאָנפערענץ אין מזרח קליינפוילען „פּאַלק און לאנד" יאַרגאנג 1 נר. 16 לעמבערג—וואַרשא 17.10.1924 עמ' 8. 7) יונה רוזענצווייג: דברי אמת „פּאַלק און לאנד" נר. 8 כנ"ל 12.8.1924, עמ' 5. 8) ד"ר נתן מעלצער: די ציוניסטען האָבן דאָס וואַרט „פּאַלק און לאנד" נר. 20 כנ"ל 14.11.1924 עמ' 2. 9) אָגגעהויבען די זאמל־אַקציע פאר בנק הפועלים־אקציעס „פּאַלק און לאנד" נר. 1 כנ"ל, 4.7.1924 עמ' 6. 10) הוסיאטין „פּאַלק און לאנד" נר. 7 כנ"ל 15.8.1924 עמ' 7. 11) כאדאראוו „פּאַלק און לאנד" נר. 8 כנ"ל 22.8.1924 עמ' 8. 12) די גרינדונגס־פערזאמלונג פון דעם לאנד־קאָמיטעט פאר די ליגעס פונ"ם ארבייטענדיגען א"י „דאָס פרייע וואַרט" יאַרגאָנג 2 נר. 9 (48) לעמבערג 26.2.1932 עמ' 5. 13) דער אָנהויב פון דער „ליגא־קאמפיין" אין לאנד „דאָס פרייע וואַרט" נר. 10 (49) כנ"ל 4.3.1932, עמ' 5. 14) צו די יודישע פּאָלקס־מאַסען! „דאָס פרייע וואַרט" נ. 19 (58) כנ"ל 6.5.1932, עמ' 5. 15) דער קאמפיין פארן ארב. ארץ ישראל „דאָס פרייע וואַרט" נר. 15 (54) כנ"ל 8.4.1932 עמ' 1. 16) ארום די אגענץ וואהלען אין מזרח־גאליציע „פּאַלק און לאנד" נר. 20 (161) לאָדז 26.7.1929 עמ' 4. 17) דער רעכטער בלאָק אין דער א"י־קאָמיסיע „פערטייליט" סערטיפיקאטען „דאָס פרייע וואַרט" יאַרגאנג 3 נר. 4 (93) לעמבערג 27.1.1933 עמ' 3. 18) פנחס לוביאניקער: דער מַהות פונ'ם רעוויזיאניזם (אין קאמף קעגען דער נאציאנאליסטישער אוואנטיורע אין ציוניזם) פארלאג „התאַחדות" וואַרשע־לעמבערג 1927 24 עמודים. 19) ד"ר נתן מעלצער: די לאָגיק פון שנאה „דאָס פרייע וואַרט", יאַרגאנג 1 נר. 12 לעמבערג 19.6.1931 עמ' 5—4. 20) די מופּטי־פערבינדעטע האָבן דאָס וואַרט! „דאָס פרייע וואַרט", יאַרגאנג 2 נר. 48 (87) לעמבערג 16.12.1932 עמ' 5. 21) „אונזער רוף" נר. 1, לעמבערג 18.7.1927 עמ' 1. 22) פנחס לוביאניקער: צו דער וואהל־פלאטפאָרם פון די מזרח־גאליציש סתם־ציוניסטען „אונזער רוף" נר. 2, 25.7.1927, עמ' 2. 23) אַ וואַרט איבער דער שקל־קאמפאניע „דאָס פרייע וואַרט" יאַרגאנג 2, נר. 27 (66) לעמבערג 15.7.1932, עמ' 1. 24) הקונגרס הציוני הי"ט והמושב הרביעי של מועצת הסוכנות היהודית, לוצרן כ"א באב — ח' באלול תרצ"ה 20 באגוסט — 4 בספטמבר 1935, דין וחשבון סטנוגרפי הוצאת הנהלת ההסתדרות הציונית ירושלים על ידי „דביר" 1937 עמ' XXX—XXI.

פרק תשיעי
בעקבות הועידות

א

ועידות ומועצות משמשות תחנות ביניים חשובות בחיי כל תנועה. יש בהן משום מתן הזדמנות לעשיית חשבון הנפש ולהתווית דרך התנועה לעתיד לבוא. שלוש הועידות הראשונות של ה„התאַחדות" בגליציה המזרחית, הועידה שלא מן המנין, שהתקיימה בנובמבר 1923 וכן מועצת המפלגה ממאי 1924, אשר על מהלכן ועל החלטותיהן סופר בפרוטרוט בפרקים הקודמים היה בהן כדי לסמן את התפתחות התנועה בארבע השנים הראשונות לקיומה.

במועצת ה„התאַחדות", שהתקיימה בסוף ינואר 1925, מסר המהנדס יעקב רייזר,

ערב עלותו ארצה, סקירה ממצה על המצב במפלגה, אשר ממנה ניתן להסיק, כי המזכירות עמדה בקשרים עם 96 מקומות, נערכה ספירה כללית של חברי התנועה, שלפיה נמנו עם המפלגה 2392 חברים מאורגנים.

בגלל עליתם של כמה מהחברים העיקריים נאלצה המועצה לבחור בועד פועל חדש בהרכב דלהלן: יונה רוזנצוייג (יו"ר), ח. הויזמן, משה מהלר, ד"ר נ. מלצר, ד"ר לוי רוטנשטרייך, מיכאל שורץ, צבי הלר, ד"ר א. זילברשיין וד"ר קופל שוארץ[1].

ב

הועד הפועל החדש ראה את תפקידו העיקרי בהכנות לקראת הועידה הארצית הרביעית, שאין להשהותה יותר, מאחר שבינתיים נשתנו פני הדברים בתנועה מהקצה לקצה וגם עברו למעלה משנתיים מאז, שהתקיימה הועידה השלישית.

ב־19 ביוני 1925 נתכנסה בלבוב הועידה הרביעית של ה„התאַחדות", שרבים ציפו לה בדחילו ורחימו. היתה זו ועידה, שהתבלטה בעירנותה, בעסיסיותה ובחיפושי פתרונות, שחרגו מתחומי השגרה. הועידה שמה לה כמטרה עיקרית בקורת עצמית כנה, בדיקת דרכי התנועה בעבר וייצובה הרעיוני והארגוני בעתיד. דבר זה בא לידי ביטוי בנאום הפתיחה של יונה רוזנצוייג, שהצביע על חשיבותה המיוחדת של הועידה המיצגת את חיל החלוץ של המחשבה הציונית המקורית במזרח־גליציה. לועידה הגיעו מכתבי ברכה מאת חיים וייצמן וממרכז „הפועל הצעיר", שבהם באה לידי ביטוי החרדה לקראת הבאות. חברי המשלחת האי"ת, ג. חנוך, י. לביטוב וי. מנוח, שהשתתפו בועידה הביאו אתם דברי ברכה, שעוררו הד רב בקהל, שהריע לכבודם וקיבל את פניהם בהתלהבות ומתוך מצב רוח מרומם. עם תום הברכות בחרה הועידה בנשיאות המורכבת מהחברים ד"ר זילברשיין כיושב ראש, קירכנר (סטניסלב), רינגלבלום (קולומיה) וד"ר קארפ (טשורטקוב) כסגניו.

מהדין וחשבון, שהוגש לועידה הוברר, כי בתוך המפלגה היו מאורגנים בערך 4000 חברים ב־130 מקומות. מספר ניכר של חברים עלה ארצה. הועידה עמדה בסימן של בירור רעיוני נוקב על דרכי התנועה, על מקומה של ארץ ישראל בעבודה היומיומית של המפלגה, על החיוב והשלילה שבעבודת ההווה ושבמדיניות הארצית המתנהלת על ידיה ועל חינוך הנוער לקראת יעודו החלוצי. קטעים אופייניים לבירור זה הובאו כבר בפרק החמישי ומשום כך אין לחזור עליהם כאן. עם תום הויכוחים נעשה ע"י הועידה נסיון להקים הנהגת תנועה מעור אחד, אשר בשל הרכבה המותאם תתן ערובה מספיקה לעבודה יעילה. לועד הפועל נבחרו ד"ר נטע בריסטיגר, יהודה לביטוב, דוב קרומן, ד"ר נתן מלצר, יעקב פריינד (מזכירות), ד"ר עזריאל אייזנשטיין, המהנדס אבנר באדיאן, פנחס לוביאניקר, ד"ר משה לדר, פורמן, ד"ר לוי רוטנשטרייך, מיכאל שוארץ.

בישיבת הנעילה של הועידה הביע יעקב פריינד את הדעה, כי בועידת ה„התאחדות" לא ניצח האגף הימני או השמאלי, אלא רוח ההגשמה העצמית. מנוח הדגיש, כי הועידה הצליחה למלאות את תפקידה, מפני שעלה בידה להתגבר על הקשיים האישיים. לדברי לביטוב ניצח בועידה הרוח של „הפועל הצעיר". לדידו של ג. חנוך העלתה הועידה את עצמה לעשיית חשבון נפש כן ופינתה את הדרך לשינוי פני ה„התאַחדות" בגולה[2].

מקץ עשרה חדשים, באפריל 1926, התאספה מועצת המפלגה, כדי לסכם את המצב בתנועה מאז הועידה. מהדו"ח, שהגיש ורבר למועצה התברר, כי יש מחסור חריף בכוחות מנהלים ומדריכים במרכז ובערי השדה. בתקופת הדו"ח ירד מספר חברי הועד הפועל מ־12 ל־7. מהם 4 עלו או חזרו ארצה. כדי לחזק את הועד הפועל בהרכבו, צורפו אליו החברים הלר זילברשיין וכן צורפו מספר חברים למועצה[3].

ג

ב־29 באוקטובר 1926 נתכנסה בלבוב הועידה החמישית של התהתאַחדות" בגליציה המזרחית. פתחה ד"ר נתן מלצר והשתתף בה מטעם המשרד הראשי של ה„התאחדות" ד"ר י. הלמן. בשם המרכז העולמי של „החלוץ" בירך את הועידה ד"ר אריה טרטקובר. בשם מרכז ה„התאַחדות" בפולין מ. טצה. לנשיאות נבחרו ד"ר זילברשיין כיושב־ראש, אליאס (פשמישל), אורנשטיין (טרנופול), שנהולץ (סמבור) ושוואמר (סטרי כסגנים.

בדין וחשבון על הפעולה שנעשתה, הצביע ורבר על ההתפתחות הכמותית של המפלגה, שהפכה לכוח המאורגן והחזק ביותר ברחוב היהודי בגליציה המזרחית. הועד הפועל עמד בקשרים עם 138 מקומות הכוללים בערך 4600 עד 5000 חברים. חלק ניכר מהם עלה בתקופת הדין וחשבון ארצה. מאות חברים מאורגנים באגודות מקצועיות. השפעת התנועה בחוגי הפועלים נתחזקה. קיימים סניפים, אשר 70—80 אחוזים מחבריהם נמנים עם מעמד הפועלים. בדרך כלל מהווים הפועלים והפקידים 40—50% מכלל החברים הרשומים[4].

בסקירות על „החלוץ" ו„גורדוניה", שנמסרו ע"י מיכאל שוארץ ופנחס לוּביאניקר, השתקף החיל הרב, שעשתה התנועה בשטחים אלה[5]. בהרצאה מיוחדת עמד ד"ר זילברשיין על התנועה הקואופרטיבית לסוגיה השונים ועל הפעולה להקמת רשת בתי־ספר מקצועיים ברחבי הארץ. ד"ר מלצר סקר בהרצאתו את הבעיות הכרוכות בעבודת ההווה ואת הדרכים שיש ללכת בהן, כדי להגיע מבחינת התנועה לידי תוצאות המניחות את הדעת.

עם תום ההרצאות והויכוחים ניגשה הועידה לבחירת ועד פועל חדש בהרכב דלקמן: ד"ר בריסטיגר, ברוך, הלר, ורבר, אלימלך זילבר, ד"ר זילברשיין, לוביאניקר, מאיר לוונטר, ד"ר מלצר, ד"ר רוזנבוש, ד"ר קופל שוואַרץ ומ. שוואַרץ[6].

הועידה הששית של ה„התאַחדות" התקיימה בלבוב ב־30 בנובמבר וב־1—2 בדצמבר 1927. לועידה באו 135 ציר[7].

ד

הועידה הארצית השביעית של ה„התאחדות" בגליציה המזרחית התכנסה בטרם מועד ב־13 אוקטובר 1928, כעבור עשרה חדשים בלבד מאז הועידה הקודמת. כינוס הועידה נעשה דחוף ביותר בשל הקרע החמור, שנתגלה במזכירות הועד הפועל של המפלגה בקשר להשתתפות בבחירות לסיים והרכבת רשימת מועמדיה לבחירות הללו. חילוקי דעות אלו גרמו להתפטרותם של כמה מחברי המזכירות ולשיתוק פעולותיה העיקריות. בועידה, שנתכנסה כדי לשים קץ למצב זה, השתתפו יוסף שפרינצק ושליח ה„התאחדות" בפולין יוסף לוי. הודות להתערבותו הפעילה של יוסף שפרינצק והאוטוריטה המוסרית שלו הצליחה הועידה להתגבר על כל החיכוכים הפנימיים ויצאה בשלום מהסבך, שנוצר. הצדדים המעורבים בסכסוך קיבלו את הדין וגילו

הבלגה רבה בדיונים ערב פתיחת הועידה ובועידה עצמה ללא התנגדות לפתרונות, שהוצעו בהשראת שפרינצק. בהחלטות, שנתקבלו ע"י הועידה הודגש, כי על התנועה להתרכז בראש וראשונה באותם שטחי הפעולה העומדים בהתאם למטרותיה העיקריות של ה„התאחדות" דהיינו: א) הגברת הפעולה החינוכית למען עברור התנועה והעמקת יסודותיה החברתיים, בעיקר בתוך הנוער ובתוך אותם החוגים המסוגלים אחרי הכנה מתאימה לקחת חבל בהגשמת בנין א"י העובדת. ב) חיזוק המגע הבלתי־אמצעי עם המפלגה בארץ ועם יצירותיה וצרכיה של תנועת העבודה. ג) הפעולה הפוליטית והחברתית מן הדין שתהא מותאמת לעקרונות המפלגה, כפי שהוגדרו בועידות העולמיות של ה„התאחדות" בפראג ובברלין. החברים העוסקים בעבודה הפוליטית והחברתית נתבעים לשמור על הגשמת העקרונות הללו בפעולתם היומיומית.

3 חברי המזכירות הקודמת (הלר, ורבר ומלצר) נבחרו למועצת המפלגה בלבד. לועד הפועל החדש, אשר בחלקו הורכב מכוחות צעירים, שטרם נתנסו לשאת בעול האחריות, נבחרו ד"ר קופל שוארץ, משה מהלר, ד"ר ישעיהו שפירא (נשיאות), מיכאל שוארץ, ד"ר יהודה צלרמאיר, דוד ברמן, מיכאל קרדש ותיאודור בינשטוק. עם בחירתו נוצרו תנאים נוחים למדי לעבודה תקינה בתנועה[8].

מהלך הועידה וסיומה המוצלח היה בהם כדי להעיד, כי הדאגה לשלמות התנועה ולהבטחת כושר פעולתה למען הגשמת הציונות הגדולה הכריעה את הכף בועידה והתוותה את הדרך לעבודה להבא[9].

ב־23 בנובמבר 1929 התכנסה הועידה השמינית של ה„התאחדות" בנוכחות 112 ציר, שליחי 63 מקומות. בועידה השתתף מטעם הסוכנות היהודית חבר הנהלתה אליעזר ברט. בנאום הפתיחה הזכיר ד"ר קופל שוארץ את המאורעות בא"י, שפרצו לפני 3 חדשים עם סיום הקונגרס ה־16 והכריז, כי התנועה לא תרתע מפני כל קרבן, כדי להדוף כל התנקשות בזכות העם העברי לעליה ולהתישבות. לנשיאות הועידה נבחרו ד"ר זילברשיין כיושב ראש, צבי גלרטר (סטניסלב), ד"ר סימה פינקלמן (צ'ורטקוב), ד"ר שאול אורנשטיין וחיים אליאס כסגנים.

ד"ר ישעיהו שפירא מסר דו"ח בשם הועד הפועל המתפטר, שנבחר בנסיבות בלתי־רגילות לתנועה ושהציג לפניו את המטרה לשים קץ לחיכוכים ולהחזיר למפלגה את כושרה הארגוני לעבודה תקינה. משימה זו בדרך כלל הצליחה. הועד הפועל עמד בקשרים עם 110 סניפים. הבחירות לקונגרס ה־16 הוכיחו מחדש את כושר פעולתה של המפלגה ואת יכולתה לרכז המונים מסביב לדגל של א"י העובדת, שרשימתה השיגה ב־62 מקומות את מספר הקולות הגדול ביותר. נוסף לכך לא הופסקו אף לרגע המאמצים לארגון האלמנטים החלוציים בתנועה ולהגברת פעולת ההכשרה ביניהם. בויכוח הער שהתפתח מסביב לדו"ח השתתפו ורבר, בריסטיגר, מאיר, ד"ר נפתלי שוארץ, שטיין, איילן וזילברשיין.

בין ההחלטות, שנתקבלו ע"י הועידה יש להזכיר במיוחד את ההחלטה, שציינה את ההתעוררות הגדולה בין המוני העם עם פרוץ המאורעות ושבאה לידי ביטוי בהצלחת המגבית „למען הגנת הישוב", שממנה הופרש ע"י „קרן היסוד" סכום מסוים לביסוסה של קבוצת שילר. הקצבה זו ניתנה כאות הערכה למאמץ המיוחד, שנעשה להצלחת המגבית בגליציה המזרחית.

הועידה בחרה את ד"ר אברהם זילברשיין כיושב ראש מועצת המפלגה. לועד

הפועל נבחרו ד"ר קופל שוואַרץ, ד"ר נ. בריסטיגר, מ. מהלר, פ. ורבר (נשיאות), ד"ר י. שפירא, ד"ר מ. שוואַרץ, ד"ר ל. רוטנשטרייך, ד"ר נ. שוואַרץ ומ. קרדש. נוסף לזה צורפו לועד הפועל ד"ר נ. מלצר בתוקף היותו חבר בועד הפועל הציוני, צבי הלר כציר לסיים וא. זילברשיין כיו"ר המועצה[10].

ה

עם תום עשר שנים לקיומה התכנסה מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" בגליציה המזרחית ב־25 בדצמבר 1930 לועידתה הארצית התשיעית. בועידה, שנפתחה ע"י ד"ר קופל שוואַרץ השתתפו 94 ציר מ־48 מקומות. לא הוזמנו אליה אורחים מבחוץ ורק לחברי מפלגה הורשתה הכניסה לאולם. בועידה היה נוכח יוסף לוי, יו"ר מרכז ה„התאחדות" בפולין. לנשיאות נבחרו ד"ר א. זילברשיין כיושב ראש, ד"ר א. זוסמן (סטניסלב), ד"ר ש. אורנשטיין, מ. וויזינגר (לבוב), י. שנהולץ, ד"ר ע. פישביין (קומיונקה) כסגנים.

ורבר ניסה בדו"ח שלו לשרטט את קווי ההתפתחות של המפלגה ב־10 השנים שעברו. בראשונה עמדה התנועה בסימן האינפלציה, שהשתררה אז בציונות כמו בעולם כולו. לאחר מכן באה תקופת ייצוב יחסי בתנועה שהופרעה שוב עם עלית הגל הרביזיוניסטי בציונות. התנועה נקראה לעמוד בפרץ ולהתיצב מחדש בראש מחנה הבונים. דווקא בתקופת הדו"ח גדל מספר החברים המאורגנים והסניפים במקומות התבססו והתעצמו. חגיגות היובל של המפלגה למלאת עשר שנים לקיומה והכינוסים המחוזיים שלה היה בהם כדי לבטא את הרגשת העצמה במפלגה ואת האמונה בתפקידה ובכוחותיה. המפלגה עמדה במבחן החמור של הבחירות לסיים, שבאו עליה כחתף ויצאה ממנו בשלום כשהנצחון המוסרי לצדה, למרות שהמקום בסיים כשלעצמו לא הושג בשל לחץ השלטונות.

נ. מלצר הרצה על המצב הפוליטי בציונות לאחר מאורעות תרפ"ט ולאור הספר הלבן של פספילד. בעקבות הרצאתו התפתח ויכוח ער, שבו השתתפו לוי (לודז), בריסטיגר, ד"ר שפירא, ד"ר זילברשיין, ורבר, ד"ר ק. שוואַרץ, ד"ר נ. שוואַרץ, ד"ר קרמר, ד"ר זוסמן, ברמן והלר. א. זילברשיין השמיע הרצאה על שאלת האיחוד. בויכוח הקצר שהתנהל מסביב לשאלה זו לקחו חבל לוי, ישראל כהן (רחובות), רובל, פפרקורן, קרמיש וד"ר זוסמן. בסקירה ממצה של נ. בריסטיגר על המצב הפוליטי־הכלכלי של יהודי פולין נסתיימה סדרת ההרצאות בועידה.

בהחלטה חגיגית הצהירה הועידה על התנגדותה לספר הלבן של פספילד, שאינו יכול בשום פנים ואופן לשמש בסיס לשיתוף פעולה בין הסוכנות היהודית לבין שלטונות המנדט. בהחלטה מיוחדת הביעה הועידה את הוקרתה למאמצים המיוחדים שהשקיעו חברי המפלגה עם נ. בריסטיגר בראש במערכת הבחירות האחרונה לסיים, על מנת להבטיח את מעמדה הציבורי של התנועה במאבק הפוליטי, שבו היתה נתונה. במספר החלטות ציינה הועידה את ההתקדמות שחלה בשדה הארגון ובשטח גיבוש כוח חלוצי המוכן להעפלה ולכיבושים חדשים במערכת ההגשמה.

הועידה ננעלה בבחירת ועד פועל בהרכב דלקמן: ד"ר נ. בריסטיגר, ד"ר נ. מלצר, ד"ר ק. שוואַרץ, פ. ורבר (נשיאות), ד"ר מ. שוואַרץ, מ. וויזינגר, מ. קרדש, מ. מהלר, ישראל כהן (רחובות), ד"ר נ. שוואַרץ, ד"ר י. שפירא וצבי כהן. ד"ר א. זילברשיין נבחר כיושב ראש מועצת המפלגה[11].

ו

בכל ועידה נבחרה מועצת מפלגה, ששימשה מוסד עליון בתנועה בין ועידה לועידה. מספר חבריה לא היה קבוע ועלה מ־20 בועידה הרביעית ל־42 בועידה התשיעית. היה ביניהם גרעין קבוע, שנבחר בכל ועידה מחדש. היו חברים, שנבחרו בסירוגין ועם התרחבות התנועה נתוספו בכל ועידה חברים חדשים. בתקופה שבין הועידה הרביעית (יוני 1925) לועידה העשירית (ינואר 1933) נבחרו למועצה 78 חברים, 24 מהם הגיעו ארצה ויתר ה־54 נספו רובם ככולם בשנות השואה פרט לכמה בודדים, שהצליחו בעוד מועד להמלט ולהגר לארצות אחרות.

ז

בתוך תוכו של מרכז לבוב, בככר המריאצקית, התאספו המוני־עם מסביב לאולם הגדול של המלון ה„אירופי", שבו נועדה הועידה העשירית של „התאחדות" במזרח־גליציה, כדי להחליט בדבר איחודה של המפלגה עם „פועלי ציון". קהל רב, שלפי מראה פניו ולפי השפה, אשר היתה שגורה בפיו לא היה דומה לקהל שהסתובב כרגיל בחלק הזה של העיר, הצטופף ליד הדלתות. שיחות באידיש ובעברית קלחו בתוך קהל הנאספים, שציפה לפתיחת הועידה. פרט לצירים באו מאות אורחים מחוץ לעיר. כל מי שהיה רק כסף בכיסו לכיסוי הוצאות הדרך בא, כדי לחזות בועידה, אשר עמדה לסיים פרק אחד בתולדות התנועה הציונית־הסוציאליסטית ולפתוח דף חדש. מצב רוח מרומם היה מורגש בחלל האולם. אם כי לפי תוצאות הבחירות היה מובטח מראש רוב מכריע למחייבי האיחוד, רבה היתה המתיחות בין אלה שהתכנסו לועידה. האולם היה מלא מפה לפה. השתתפו בועידה 145 ציר מ־56 מקומות.

ליד שולחן הנשיאות הסבו חברי הועד הפועל המתפטר, יושב ראש מועצת המפלגה ד"ר אברהם זילברשיין, שליחי המשרד המרכזי של האיחוד אנשל רייס וד"ר אריה טרטקובר, בא כוח מרכז „פועלי ציון" בוארשה מלך נייישטט־נוי, יו"ר ה„התאחדות" במערב גליציה גור־אריה טרלו ושליח הסתדרות העובדים בא"י ש. פנצובסקי־גביש. עם פתיחת הועידה אמר ד"ר קופל שווארץ, ש„לא בלי הלמות הלב אנו ניגשים לסיום פרק אחד בתולדות התנועה. אנו נושאים בעול הדאגה לקיום המשימה הציונית־הסוציאליסטית לא רק בגליציה, אלא בעולם כולו. אנו לא נרמה את עצמנו ולא את הזולת. מצע האיחוד הדנציגאי הנו פרי של פשרה, שבה כל צד נאלץ לוותר על משהו. אבל גם אחרי האיחוד נתמיד בפעולה למען הפצת השפה והתרבות העברית. מצע האיחוד מקנה שיווי זכויות לשתי השפות. בסופו של דבר יכריעו בשאלה זו החיים והמציאות ולא האות הכתובה". בסוף דבריו העלה ד"ר שווארץ את זכרו של ד"ר בריסטיגר, שנפטר בין ועידה לועידה.

דברי ברכה השמיעו ד"ר טרטקובר בשם המשרד המרכזי של ה„איחוד", טרלו בשם ה„התאחדות" במערב־גליציה ופנצובסקי־גביש בשם „גורדוניה". לנשיאות הועידה נבחרו ד"ר אברהם זילברשיין כיושב ראש, ליב שוואמר, יעקב שנהולץ, קלמנס גולדפרב (פשמישל), ישראל פפרקורן (סניאטין), שלמה גוטסווירט (לבוב), יעקב גולד (רוה רוסקה) ויונה גייזלר (צ'ורטקוב) כסגנים.

בדו"ח על הפעולה עמד ורבר על הנכונות למאבק, שגילתה התנועה בכל המערכות להבטחת קיומה, תנופתה והרחבתה ודווקא בעתות של יאוש ואדישות, כששערי הארץ נעולים והפשיזם והריאקציה מחד גיסא והקיצוניות השמאלית מאידך גיסא עמדו

בסימן של עשיית נפשות ברחוב היהודי. לא הופסק בתנועה אף לרגע תהליך ההרחבה הבלתי־פוסקת. יש לציין התקדמות בכל השטחים. במפלגה המאוחדת נטפה את הערכים שנוצרו במשך 12 שנות קיומנו.

בויכוח הער, שהתפתח אחרי הדו"ח, השתתפו רבים. בתשובה למתווכחים מדגיש ורבר, כי בגליציה המזרחית מאורגנים ב„התאחדות" יותר פועלים, מאשר ב„בונד" ו„פועלי ציון" יחד. אנו קוצרים עכשיו יבול של 12 שנות פעולה. הקימונו תנועת־נוער גדולה ורכשנו לנו עמדה מבוססת ברחוב היהודי. אנו הולכים לאיחוד, לא רק כדי להתאחד עם „פועלי ציון", אלא למען לרכוש חוגים חדשים לציונות העובדת. עם תום הויכוח נערכה הצבעה שמית בשאלת האיחוד. בעד אישור מצע האיחוד הצביעו 115 ציר, נגדו — 9 צירים ו־1 נמנע[12].

הועידה אישרה את הדו"ח, שהוגש לה ע"י הועד הפועל וציינה במיוחד את העבודה הפוריה, שנעשתה על ידיו במסיבות בלתי רגילות, כדי לקיים את השליחות ההיסטורית לשם ביצוע האיחוד מתוך נאמנות לערכי התנועה ותוך שמירה על שלמותה. הועידה הביעה הערכה מלאה לועד הפועל המתפטר, תודה מיוחדת לחברים ורבר, מלצר וד"ר קופל שווארץ בעד עבודתם המאומצת ורבת־השנים במפלגה ודברי הוקרה לחברי המשרד הראשי של „התאַחדות" לשעבר ד"ר טרטקובר וד"ר זילברשיין בעד פעולתם המוצלחת לשם ביצוע האיחוד. כן החליטה הועידה לשגר דברי ברכה מיוחדים למניחי־היסוד של ה„התאַחדות" העולמית החברים יוסף שפרינצק ואליעזר קפלן.

לאחר קבלת ההחלטות נעל ד"ר אברהם זילברשיין את הועידה בדברים אלה: „12 שנה הלכנו בדרך, שהורה לנו מנהיגנו הנערץ א. ד. גורדון. נסתיימו 25 שנה מאז הוקמה מפלגת „פועלי ציון". ההתפתחות הובילה את שתי המפלגות לנקודה אחת שבה נפגשו, מאחר שאין להמשיך יותר בשמירה על דוגמות מאובנות. אנו נוטלים אתנו למפלגה החדשה את כל המטען הרוחני של „הפועל הצעיר" ו„התאַחדות". עיקר הדבר לא בשם המפלגה, אלא בתוכן שמַקנים לה. הגיעה השעה שנסתער מחדש בכוחות משותפים למילוי המשימה הנכספת"[13].

הועידה ננעלה בשירת „תחזקנה" אדירה.

מקורות

1) דער פאַרטיי־ראַט פון דער ציוניסטישער ארבייטס־פאַרטיי „התאַחדות" אין מזרח־גאליציען „פאַלק און לאנד" יאַרגאנג 2 נר. 5 ווארשא—לעמבערג 30.1.1925 עמ׳ 5—4 2) 4 לאנדעסקאָנפערענץ פון „התאַחדות" אין מזרח־גאליציע „פאַלק און לאנד" כנ"ל נר. 26 26.6.1925 עמ׳ 2/6. 3) דער פאַרטיי־ראַט פון „התאַחדות" אין מזרח־גאליציען „פאַלק און לאנד" נר. 8 (98) ווארשא 18.5.1926 עמ׳ 14—11. 4) די טעטיגקייט פון מזרח־גאליציישען „התאחדות" (פונם דו"ח צו דער 5־טער לאנד־קאָנפערענץ) „פאַלק און לאנד" נר. 20 (120) ווארשא 8.11.1926 עמ׳ 12—11. 5) פינפטע לאנד־קאָנפערענץ פון התאחדות אין מזרח־גאליציען „פאַלק און לאנד" כנ"ל עמ׳ 10. 6) כנ"ל „פאַלק און לאנד" נר. 21 (121) ווארשא 19.11.1926 עמ׳ 14—13. 7) 6־טע לאנד־קאָנפערענץ פון „התאַחדות" אין מזרח־גאליציען „פאַלק און לאנד" נר. 1 (141) לאָדז 15.1.1928 עמ׳ 12—10. 8) רעזאָלוציעס פון דער 7־טער לאנד־קאָנפערענץ פון „התאַחדות" אין מזרח־גאליציע „פאַלק און לאנד" נר. 16 (157) לאָדז 14.12.1928 עמ׳ 3.

9) 7־טע לאנד־קאָנפערענץ פון „התאַחדות" אין מזרח־גאליציע „פאָלק און לאנד" נר. 15 (156) לאָדז 7.12.1928 עמ' 2. 10) 8־טע לאנד־קאָנפערענץ פון „התאחדות" אין מזרח־גאליציען „פאָלק און לאנד" נר. 27 (168) לאָדז 13.12.1929 עמ' 5—3. 11) באריכט פון דער נייַנטער לאנד־קאָנפערענץ פון „התאַחדות" אין מזרח־גאליציע לעמבערג 27—25 דעצעמבר 1930 לעמבערג 5 ינואר 1931 עמ' 11—2. סטנסיל. 12) די 10־טע לאנד־קאָנפערענץ פון „התאחדות" פאר מזרח־גאליציע „דאָס פרייַע וואָרט" יאָרגאנג 3 נר. 6—5 (95—94) לעמבערג 10.2.1933 עמ' 8—6. 13) רעזאָלוציעס פון דער 10. לאנד־קאָנפערענץ פון „התאחדות" פאר מזרח־גאליציע „דאָס פרייַע וואָרט" כנ"ל נר. 7 (96) 17.2.1933 עמ' 2.

דוד בצלאלי

לאחר האיחוד

(מועידת האיחוד בינואר 1933 עד לפרוץ מלחמת העולם השניה בספטמבר 1939)

מכל הארצות באירופה, שבהן ישבו המוני יהודים ונתקיימו סניפים ארציים גדולים של התאַחדות או פועלי־ציון צ. ס., בוצע האיחוד של שתי המפלגות בזמן ובמלואו, רק בגליציה המזרחית. לאיחוד זה קדם מיזוג שתי המפלגות בארה"ב. לטביה, אוסטריה, בלגיה, צ'כיה וגרמניה. ברם, במרכזים הגדולים והעיקריים של יהדות מזרח אירופה, שבהם הציונות העובדת היתה תנועה עממית רחבה, בפולין וברומניה, נתגלו קשיים ונתגלעו חילוקי דעות שמנעו את הגשמת האיחוד והוא נעשה בהן אך באופן חלקי.

המצב בפולין

בפולין היה קיים מבנה אחר ל„התאַחדות" ואחר לפועלי־ציון צ. ס.; להתאַחדות היו שלושה מרכזים אוטונומיים ללא קשר של תלות ביניהם: בגליציה המזרחית, בפולין הקונגרסאית ובגליציה המערבית. שלושתם השתייכו למרכז העולמי של ה„התאַחדות" בתורת מרכזים ארציים עצמיים. לא כן פועלי־ציון. בפולין היתה קיימת רק מפלגה ארצית אחת של פועלי־ציון צ. ס., שמרכזה היה בוורשה, ואילו בגליציה המזרחית והמערבית פעלו הנהלות מחוזיות בלבד.

עיקר כוחם של פועלי־ציון צ. ס. התרכז בפולין הקונגרסאית ובה היה מספר חברי מפלגה זו למעלה מחמישה־עשר אלף, בעוד שבגליציה המזרחית והעמרבית פעלו רק שלוחות חלשות וכחושות של „פועלי־ציון". לעומת זאת, עיקר כוחה של ה„התאַחדות" התרכז בגליציה המזרחית, שבה עלה מספר חבריה על שמונת אלפים; בפולין הקונגרסאית היה מספר חברי ה„התאַחדות" כארבעת אלפים ובגליציה המערבית — כשלושת אלפי חברים. בסיפום הארצי בפולין כולה שקול היה למעשה כוחן של שתי המפלגות, של ה„התאַחדות" ושל פועלי־ציון צ. ס., אלא שחלוקת הכוחות ואזורי השפעה היו שונים. בשטח שהשתייך לשעבר לממלכה הרוסית היתה ידם של פועלי־ציון צ. ס. על העליונה, בעוד שבפלכים, שהיו לפנים חלק של הממלכה האוסטרית, הכריעה השפעתה של ה„התאחדות"*.

ה„התאַחדות" בגליציה המערבית קיבלה את מצע־דנציג כיסוד לפעולה והצטרפה לאיחוד העולמי. מבחינה חיצונית התבטא הדבר גם בשינוי מסויים של השם. במקום השם הקודם: מפלגת העבודה הציונית „התאַחדות", בא השם החדש: המפלגה הציונית הסוציאליסטית „התאַחדות", או בצורה המקוצרת: צ. ס. התאַחדות.

קשה וסבוכה ביותר היתה הדרך לאיחוד בפולין הקונגרסאית. ההתנגדות לאיחוד היתה קיימת כאן למעשה גם ב„התאַחדות" וגם בשורות פועלי־ציון צ. ס.; זו האחרונה אף הסתייגה מכמה סעיפים במצע האיחוד, כפי שזה בא לידי ביטוי בהצהרת נציגה

---

* המספרים האלה מתיחסים לשנים 1934—1935.

בועידת האיחוד בדנציג באוגוסט 1932. ה„התאַחדות" בפולין היתה אחוזת פחד, שמא במפלגה המאוחדת, בהשפעת „פועלי־ציון", תנתן זכות־בכורה לאידיש וכתוצאה מכך יעורער מעמדה של השפה העברית ומפעלה המפואר של תנועת „תרבות" או שיסבול בעקבות האיחוד, או שירד בה חלקו של המחנה של ארץ־ישראל העובדת. שהרי גאוותה של ה„התאַחדות" בפולין הקונגרסאית היתה על מקומה והישגיה ברשת מפעליה של „תרבות".

המצב בגליציה המזרחית

בכל פולין הגדולה, שהיתה בה תנועה נרחבה ומסועפת של ארץ־ישראל העובדת, נתגשם האיחוד במלואו וללא זעזועים מיוחדים רק בגליציה המזרחית. פעלו כאן ללא ספק כמה גורמים ציבוריים רבי חשיבות, שסייעו לתהליך האיחוד. בגליציה המזרחית, שבה היתה קיימת מסורת רבת שנים של „פועלי־ציון", עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה, — נתרופפה מפלגה זו כתוצאה מהפילוג בוינה ב־1920 ומאז לא נתאוששה.

באותה תקופה החלה להתפתח בגליציה המזרחית מפלגת ה„התאַחדות" ובמרוצת הזמן מילאה את החלל, שנוצר עם ירידת „פועלי־ציון" והיא נהיתה למפלגה ציונית סוציאליסטית עיקרית בעיירותיה וכפריה של גליציה. באין מפלגה ציונית סוציאל־ליסטית אחרת, נתרכזו ב„התאַחדות" גם אַלמנטים ראדיקליים יותר; על דרכה ומעשיה של מפלגה זו השפיעה גם העובדה, שבמרוצת הזמן קיבלו הציונים הכלליים בגליציה המזרחית אופי מעמדי־ימני, ובתנועה הציונית ובקונגרסים הם היוו חלק של ברית הציונים הכלליים, הידועה ממלחמתה בפועל העברי ובציונות העובדת.

ה„התאחדות" בגליציה המזרחית הוכנסה בשל סיבה זו לויכוח מעמדי במידה גדושה יותר, מאשר אחיותיה בארצות אחרות. העובדה, ש„פועלי־ציון" כמעט שלא היו מורגשים בגליציה — משנת 1926 ירדה השפעתם לחלוטין — גרמה לכך, שלא נתהוו ניגודים ולא החריפו יחסים בינם לבין ה„התאַחדות", ניגודים, שמפאַת הימשכותם שנים רבות בפולין הקונגרסאית, עמדו לשטן בדרך איחודן של שתי המפלגות. גם סלע המחלוקת העיקרי בארץ ההיא, עניני החינוך, לא היה קיים בגליציה המזרחית. שאלת החינוך באידיש לא העסיקה ביותר את הציבוריות היהודית בגליציה ולא נחלקו בה הדעות בשטח החינוך למצדדי אידיש מזה ולמצדדי עברית — מזה.

כך פעלו בגליציה המזרחית גורמים ציבוריים לטובת האיחוד, שלא פעלו בחלקים אחרים של פולין; ומאידך גיסא לא פעלו כאן ההפרעות שנתנו אותותיהן בפולין הקונגרסאית.

אף על פי, ש„פועלי־ציון" בגליציה המזרחית לא הביאו אתם אלפי חברים למפלגה המאוחדת, היתה לאַקט־האיחוד כשלעצמו השפעה חשובה מאד והוא העלה את הכרת שליחותה של המפלגה, חיזק את הרגשתם של החברים, חישל את כוחה הפנימי והגביר את יכולתה וכושר פעולתה.

ועידת האיחוד

יום לפני ועידת האיחוד, ב־27 בינואר 1933 נתקיימו בלבוב שתי ועידות של סיום וסיכום, של שתי המפלגות המתאַחדות, תוך עשית חשבון נפש, במקרים רבים

מעמיק, כן ונוקב. במלון „אירופה" שבו נערכה ועידת ה„התאַחדות" ובאולם „פוסיי־מווי", בו נתקיימה ועידת פועלי־ציון צ. ס. לא חסרו רגעים של התרגשות בויכוח ובדיונים, דבר, שהוא טבעי ערב סיום פרשה של קיומן העצמי של המפלגות והתחלת פרשה של חיים פוליטיים משותפים תחת קורת גג אחת.

והיתה זאת ללא ספק תעודת כבוד וסימן בגרות פוליטית בלתי שכיחה, כאשר ועידת ה„התאַחדות" קבעה בהחלטותיה, שלא המסגרות הפוליטיות הן בעלות ערך אמיתי, אלא התוכן המוחזק בהן. מפלגה שכך מדברת על עצמה ועל מסגרתה — סימן הוא לאיכותה ויכולתה להתעלות.

ועידת ה„התאַחדות" עשתה חשבון של שתים־עשר שנות קיומה מאז 1921 עד ראשית 1933, תוך ראית תהליכי ההתפתחות, שדרשו איחוד המחנה של ארץ־ישראל העובדת. למרות העובדה, שהיתה זו ועידתה האחרונה של ה„התאַחדות" בגליציה המזרחית (עשירית במנינה), היתה היא דרוכה לקראת העתיד ועיניה הופנו בעיקר כלפי פנים.

בועידת הסיום נתקבלה החלטה מיוחדת של הבעת תודה והערכה לעבודתם ומסירותם של פישל וורבר, קופל שוורץ ז"ל ולנתן מלצר, יבדל לחיים ארוכים.

ד"ר קופל שוורץ, האמון על המסורת המפוארת והמיוחדת במינה של האינטלי־גנציה הציונית הגליצאית, מסוגם של אדולף שטאנד, מכס רוזנפלד, פרוסטיג, ביננשטוק, בריסטיגר, היה מושרש עמוק בתרבות העברית והאידית ובמסורת העם, והיה פרי גידולה של תרבות המערב ואוירתה המיוחדת, בסוף המאה התשע־עשרה וראשית המאה העשרים. איש סגולה היה, שהשכלתו, חריפות מוחו, נועם הליכותיו וביטויו המושחז והמלוטש — הצטרפו בו לחטיבה הרמונית.

פישל וורבר היה איש־העם, שנתנסה בגופו ובנפשו במרד נגד הניוון הגלותי והמסורת הכובלת; היה ער ותוסס ומלא רעיונות כרימון, מהיר תנועה ומחשבה, התמזג עם התנועה עד שלא ידעת מעולם היכן נגמר פישל איש־התנועה ומעצב דמותה והיכן מתחיל פישל, הפרט. כמזכיר המפלגה היה נודד מעיירה לעיירה, מכפר לכפר, מסניף לסניף, מהכשרה להכשרה. הכיר כל חבר המפלגה, ולו בפינה הנידחת ביותר וידע את בעיותיו הפרטיות והאישיות.

אכן, היתה המפלגה בגליציה המזרחית פרי של מאמץ קולקטיבי ומשותף של אלפי חברים. אבל בגידול המפלגה ובהתפשטותה היתה זכות מיוחדת לפישל וורבר. באדריכלות של התנועה בגליציה היו לו שותפים, אבל בהנדסתה הוא יחיד במינו.

אין לכתוב קורות התנועה ערב האיחוד ואחריו מבלי להזכיר תחילה שני אישים־חברים אלה, שבשנותיהם האחרונות פעלו בהסתדרות ובמפלגת פועלי א"י, אך רק מעט מזעיר ניתן לסגולותיהם וכשרונותיהם להתגלות.

ועידת פועלי־ציון צ. ס. הוקדשה בראש וראשונה לעברה התנועתי ולמשנתה. הרצאות הפתיחה עסקו ביובל ה־25 של „פועלי־ציון" ולמלאות 15 שנה למות בר ברוכוב. אך ניתן בה גם ביטוי והערכה לעקשנותם של קומץ חברים, שבנאמנותם הבלתי רגילה שמרו על הגחלים אשר נותרו מהאש הגדולה שבערה בעבר, תוך אמונה, שיבוא יום והיא תאחז המונים בחלק זה של פולין. ואמנם ועידת האיחוד היתה יום של גמול ונחמה לחברים אלה.

בימים 28 ו־29 בינואר 1933 נתקיימה ועידת האיחוד. היה זה מאורע רב חשיבות לא רק מבחינה מקומית; ברור היה, שעם איחוד זה נפל דבר כבד־משקל בתנועה הציונית־הסוציאליסטית כולה, שהרי ה„התאחדות" בגליציה המזרחית היוותה הסניף הגדול ביותר מכל סניפי המפלגה בעולם כולו. התנועה כולה ידעה, שתהליך ההתמזגות העולמית של שתי המפלגות זכה בכוח דוחף חדש.

מהלך הועידה היה גם חגיגי ומעשי, גם הפגנתי כלפי חוץ וגם מרוכז כלפי פנים. ישיבה אחת של הועידה, שהוקדשה כולה לשנת הולדת ה־60 של ח. נ. ביאליק ושנוהלה כולה בשפה העברית על ידי קופל שוורץ, הוסיפה לאוירה חגיגיות וחרגה מתחומי דיוּן פוליטי בלבד. גם הופעותיהם וברכותיהם של נציגי המפלגה הסוציא־ליסטית הפולנית פ. פ. ס„ של המפלגה הרדיקל־סוציאליסטית האוקראינית ושל מרכז האיגודים המקצועיים במזרח־גליציה — תרמו אף הם להדגשת ערך הועידה.

בחלקה המעשי הושמעו בועידה, שנפתחה בעברית ובאידיש על־ידי קופל שוורץ, הרצאותיהם של אריה טרטקובר (המצב בציונות ובארץ), של אנשל רייס (באינטר־נציונל ובתנועת הפועלים היהודית) ושל פישל ווּרבר ודוד פרנקל (העבודה להבא). שמה של המפלגה המאוחדת היה: המפלגה הציונית־הסוציאליסטית המאוחדת „התאחדות—פועלי־ציון"*.

ביצוע האיחוד

מטבע הדברים שימשה השנה הראשונה אחר ועידת האיחוד, שנה של מלאכת ארגון מאומצת לביצוע האיחוד באותם המקומות, שבהם פעלו סניפים של שתי המפלגות; לחיזוק והרחבת הסניפים במקומות בהם פעלה רק מפלגה אחת משתיהן (ברור, שכמעט בכל המקרים היתה זו ה„התאַחדות"); לארגון מחדש של סניפים, שמטעמים שונים שותקה בהם הפעולה, ולהקמת סניפים חדשים בישובים, שבהם לא היו כלל סניפים של המפלגות המתאַחדות.

מובן מאליו, שמלאכת ארגון מסועפת זו היתה מלווה ע"י פעולת הסברה נרחבה והביאה בעקבותיה דבר המפלגה המאוחדת לכל פינה בגליציה. משב רענן ומרענן של ארץ־ישראל העובדת, ההולכת מחיל לחיל בכיבוש העבודה, בהתישבות ובהגנה, הגיע למאות עיירות וכפרים.

אף על פי, שפעולת ארגון והסברה זו הוכתרה בהישגים ניכרים והוכיחה עד כמה היה האיחוד מעשה חיוני ודבר בעתו — לא נשאה הפעולה הזאת אופי של מסע נצחון קל ודרכה לא היתה סוגה בשושנים. חרף העובדה, שבועידת ה„התאַחדות" ערב האיחוד, רק תשעה צירים מתוך מאה ארבעים ותשעה הצביעו נגד האיחוד, נתגלעו בכל זאת חילוקי דעות בשורה של סניפים, וביניהם גם במקומות חשובים. בעשרה סניפים, ובתוכם בלבוב, פשאַמישל, סאמבור, סטרי, נתהוו פילוגים מסויימים ואחרי האיחוד נתארגנו בערים אלו סניפים של ה„התאַחדות". פעולת התבדלות זו והקיום הנבדל נמשכו ארבע שנים ורק ב־1937, אחר מאמצים בלתי פוסקים מצד מנהיגי „הפועל הצעיר" לשעבר ובראש וראשונה של מאמצי שפרינצק,

---

* החלטות הועידה נתונות במאמרו של נתן מלצר.

נכנסה הקבוצה הפורשת לשורות המפלגה המאוחדת. מפועלי־ציון צ. ס. לא נצטרפה למפלגה רק קבוצת חברים מסטאניסלבוב.

על היקפה של פעולת האיחוד, הסתעפותה הרבה, חדירתה לכל כפר ועיירה בהם חיו היהודים, על אופיה הנמרץ, יעידו הנתונים הבאים:

כבר בפברואר ובמרס 1933, היינו בשני החדשים הראשונים אחר ועידת האיחוד, התמזגו סניפי ה„התאַחדות" ו„פועלי־ציון" ב־20 ומעלה ערים ועיירות, בתוכן מהגדולים והחשובים שבסניפים, כמו לבוב, סטאניסלבוב, צ'ורטקוב, סטרי — ובזאת נקבעה עובדת האיחוד.

ערב ועידתה השניה של המפלגה המאוחדת בגליציה המזרחית — כשנה וחצי אחר האיחוד — כבר היו בה 163 סניפים. פעולה סדירה ותקינה בכל השטחים התנהלה ב־150 סניפים.

התנופה, שציינה את המפלגה לאחר האיחוד, התאַזרותה לפעולה רבת מידות ומרצה המחודש, לא באו לה מתוספת של חברים בעקבות האיחוד, שהרי „פועלי־ציון" לא הביאו עמהם אלפי חברים חדשים; יותר מאשר גידול ותוספת כוח ממשית פעלו כאן גורמים פסיכולוגיים.

ההפרה, שפעמה בלבות החברים, שע"י האיחוד הזדהתה מפלגתם עם מפלגת פועלי א"י, ההרגשה, שמחנה של ארץ־ישראל העובדת הולך והורס את המחיצות שבתוכו, הידיעה שהמפלגה נתנה יד להקמת גוף עולמי, שיש לו כל הסיכויים להיות לכוח המדריך והמכוון בתנועה הציונית, בקיצור: ההפרה, שנברא ערך חדש, נעלה ונשגב יותר, היא שהוסיפה משנה מרץ ורצון לפעולה, היא שיצרה תנופה מחודשת להסתערות על המונים, ובעיקר המוני הנוער.

האיחוד חידש נעוריהם הציוניים אצל מאות חברים ותיקים של „פועלי־ציון", אשר מאז משבר הפילוג בוינה בשנת 1920, היו שרויים באַפטיה פוליטית, וכעת, עם הקמת המפלגה המאוחדת, הותיקים כאילו קמו לתחיה, שבו לפעילות וזו היתה לברכה למפלגה ולהם.

בעיצוב האיחוד ובהצלחתו יש חלק לא קטן לשליחים מהארץ לחיים שורר שנשלח במיוחד למטרה זו, ולמאיר ארגוב, שבאותה תקופה עמד בראש משלחת ההסתדרות ל„החלוץ" בגליציה.

השפעה רבה על התנועה, על ליכודה הפנימי ועל מתח פעולתה היתה לביקוריהם הקצרים אך רבי רושם של בן־גוריון ושל ארלוזורוב ז"ל, בשנת ביצוע האיחוד ולביקורים של אליעזר קפלן ז"ל ויבדלו לחיים שפרינצק, לוקר, עדה פישמן.

מפקד חברי המפלגה

באותו פרק זמן היה מספר חברי המפלגה — לפי מפקד שנערך עם תום שנה לאיחוד, במרס 1934 — למעלה מ־10.500 חברים, מהם כ־40% חברות. על אופיה החלוצי של המפלגה ועל גילם הצעיר של חבריה תעיד העובדה, כי בוגרי תנועות הנוער החלוציות היוו כמחצית חבריה:

לא היתה עוד מפלגה ציונית שניה בגליציה, שבה האַלמנט החלוצי יהווה חלק כה ניכר ושיטביע עליה חותמה, כמו המפלגה המאוחדת. העובדה הזאת נבעה ללא ספק מכך, שעצם הוולדותה של ה„התאַחדות" והתפרדותה מהמחנה הכללי של

הציונות בשנת 1920, באו מתוך הרצון להקים מפלגה, שהדאגה לעליה, חלוציות והגשמה, תעמוד במרכז פעולתה.

לפי מושגים שלנו היו סניפי המפלגה בגליציה המזרחית בדרך כלל סניפים קטנים. כך, למשל, היה סניף אחד בלבד שהיו בו יותר מ־600 חברים (בלבוב, שבה ישבו כ־70 אלף יהודים) בשלושה סניפים, בפשאמישל, סטרי וטרנופול, היו למעלה מ־300 חברים בכ״א ובשניים בסטניסלבוב ודרוהוביץ 200 ומעלה חברים.

הרי שהיו אלה — בהשואה למצב בארץ — סניפים קטנים, אך כוחם היה בחדירתם לכל עיירה ואף לכל כפר, שבהם ישבו יהודים במספר שאיפשר התלכדות בחוג פעיל, ולו קטן ומצומצם. ברם, הקשר של חבר לסניפו היה ער וחי. במקרים רבים, ובראש ובראשונה בעיירות קטנות ובכפרים, נתנו הסניפים הזדמנות לחבריהם, ולפרקים היחידה, של חיים חברותיים ושל מפגש מחוץ לד׳ אמות של ביתם ומשפחתם. במקומות, שבהם לא עלה בידי המפלגה לארגן סניף, או שלא היו קיימים שם התנאים לכך — השתדלה המפלגה לחדור אליהם ע״י תנועות הנוער שלה ואמנם בשורה של מקומות קטנים, היוו קני ״גורדוניה״ ו״בוסליה״ שלוחותיה היחידות של המפלגה.

״ה ע ו ב ד״

באַפריל 1933 החלה המפלגה בארגון למטרות עליה, של בעלי מקצוע ומלאכה, שבגלל גילם לא יכלו להשתייך ל״החלוץ״. המַשבר הכלכלי החמור ששרר אז בפולין והצמאון לכוחות עבודה מאומנים בארץ, הוסיפו מצדם לחיוניותה של פעולה זו, שחיש מהר מצאה לה הד וממשיכים גם בארצות אחרות.

״עולים־פועלים״ קראה תחילה לעצמה התנועה הזאת, שבאוקטובר 1933 נתכנסה לועידתה הארצית הראשונה ואז גם שינתה את שמה ל״העובד״. גליציה המזרחית היתה בין הראשונות ליצירת ״העובד״ ולפי הדרכה מכאן הוקם ארגון זה גם ברומניה, גליציה המערבית ובלגיה.

בהתכנס ״העובד״ לועידתו הראשונה היו לו כתשעים סניפים ובהם למעלה מאַלפיים חברים, מהם כשני שלישים חברי המפלגה וכשליש בלתי מפלגתיים. בקביעת עקרונות החברות הלך ״העובד״ לפי דוגמת ההסתדרות, ולפיכך נמצאו בתנועה זו חברים, חברות ונשי חברים, שגם עליהן חלה חובה של פעילות בסניף, של השתתפות בקורסים לעברית וכיוצא באלה חובות הנובעות מחברות.

לשליש לערך של סניפי ״העובד״ היו מועדונים מיוחדים שלהם, בעוד ששאר הסניפים של ״העובד״ השתמשו ונעזרו במועדוני המפלגה ו״החלוץ״.

בועידה הראשונה נוצקו היסודות הרעיוניים של ״העובד״ וכעיקריים שבהם נקבעו: השתייכות לתנועה הציונית ולהסתדרות העובדים, שפה עברית, פעולה לטובת הקרנות, קשר עם ״החלוץ״. הועידה השניה של ״העובד״, שנתקיימה בראשית 1935, הניחה התחלות לפעולה משקית ולעזרה הדדית. הוקם ״בנק העובד״ והוחלט על יסוד קואופרטיבים יצרניים של מסגרים וסנדלרים, בלבוב ובקולומיי.

לפי המקצועות נחלקו חברי ״העובד״ — הנתונים הם על יסוד הרישום ב־1934 — כדלהלן: מתכת (כולל פחחים) 350; מחט 330; בנין 250; עץ 140; מזון 140; עור 95; דפוס 90; אריג 45; תחבורה 35; נשי חברים 650.

בעקבות הפעולה בקרב בעלי מלאכה ובעלי מקצוע הוחל ב־1935 בפעולה מיוחדת בין חקלאים יהודים בגליציה המזרחית במטרה של התישבותם בארץ על יסוד של עבודה עצמית וחברות בהסתדרות.

„חקלאי" — כך נקרא ארגון זה — חדר עמוק לכפרי גליציה, שבהם התגוררו יהודים, ובמשך תקופה קצרה נצטרפו אליו כ־1.000 חברים ב־50 מקומות ומעלה. פעולה זו, שלהצלחתה חלק גדול לצבי ליברמן מנהלל, ושטמנה בתוכה אפשרויות רציניות למדי — סבלה קשות מצימצום העליה ומהמצב שנוצר בעקבות מאורעות הדמים שפרצו ב־1936.

צ. ס. האקדימאי

אין לסיים את הפרק הדן במסגרות הארגוניות של המפלגה בגליציה המזרחית, בלי להזכיר את הנוער הציוני־הסוציאליסטי בקרב לומדי מכללות, המסונף אליה: את ה־צ.ס. האקדמאי. ארגון נוער זה, שמנה כ־15 סניפים ובהם למעלה מחמש מאות חבר וחברה, לקח חלק פעיל בעבודתה היומיומית של המפלגה, של תנועות הנוער שלה ו„החלוץ".

הנוער הזה נבדל, בדרך כלל, משאר הנוער האקדימאי היהודי בגליציה — גם מן הנוער הציוני — בקשריו האמיצים עם השכבות העממיות ובמלחמתו בהתבוללות ובהתבדלות, שעשו שמות בקרב הנוער היהודי הלומד. ברם, עיקר ערכו היה אולי ביחסו הרציני והעמוק למצוות ההגשמה הציונית ולקשריו עם הנוער החלוצי.

כשנה לפני האיחוד נתארגנו מתוך הנוער האקדימאי שב„התאחדות", קבוצות הכשרה ועליה, שכותב שורות אלה היה בין יוזמיהן. תוך זמן קצר הפה הרעיון גלים חזקים וקיבל צורה של תנועה בוגיר אנפין; קבוצות חלוציות אלה שקיימו קשר ארגוני ביניהן וקראו לעצמן בשם „איחודיה", להדגשת האיחוד בתנועת העבודה העברית — הקיפו, תוך זמן קצר, מאות סטודנטים ובוגרי אוניברסיטאות. עם התגבשותה הוחלט שרק נוער אקדימאי יכול להשתייך ל„איחודיה", בכדי להבטיח הליכתו של הנוער הלומד בבתי ספר תיכוניים לתנועות נוער עממיות.

בתקופה מסויימת קיימו קבוצות אלה חמש פלוגות הכשרה וגרעינים חלוציים כמעט ליד כל הסניפים של צ. ס. האקדימאי. ערב ועידת האיחוד עלתה הקבוצה הראשונה של „איחודיה" ובעקבותיה קבוצות נוספות. „איחודיה" היוותה גוף עצמאי בצ. ס. האקדימאי ובאיחוד הקבוצות בגליציה.

המפעל האחר החשוב של הנוער המפלגתי האקדימאי, היתה הוצאת ירחון בשפה הפולנית בשם „רעיון ומעשה", ששם לו למטרה לחדש מסורתו המפוארת של הירחון הנודע בפולנית של האינטליגנציה הציונית בגליציה המזרחית „מוריה".

האופי החלוצי של המפלגה

התנועה החלוצית העיקרית מהקשורות למפלגה היתה גורדוניה, אם כי לפי מהותה ותפיסתה (ואף לפי תפיסת המפלגה) היוותה היא תנועה עצמאית, בעלת זיקה אידיאית למפלגה, אך בלתי תלויה בה תלות של ארגון ומרות. בוגריה של גורדוניה היו, כמעט ללא יוצא מן הכלל, חברים במפלגה.

בגורדוניה בגליציה היו מאורגנים כ־7.000 בני נוער מגיל 11—18 ומספר סניפיה

כ־120, מהם רבים בכפרים. מבחינת הרכבה הסוציאלי היתה זו תנועת נוער עממית, שהתפשטה בראש וראשונה בעיירות ובכפרים, לעומת „השומר הצעיר", שפעל בעיקר בקרב הנוער הלומד.

לעומת גורדוניה, שהיתה תנועת נוער אוטונומית — קיימה המפלגה במסגרתה תנועה חלוצית מפלגתית „בוסלי״ה", לבני נוער קשיש יותר מגיל של 17 עד 23 שנה ומעלה. גם תנועה זו, שנשאה אופי עממי מובהק, פעלה בעיקר בעיירות ובכפרים, ובשורותיה היו כ־3.000 חברים ביותר מ־100 סניפים.

תנועת נוער מפלגתית שניה היתה „דרור־פרייהייט", מיסודו של הקיבוץ המאוחד. עד כמה האיחוד הפעיל מחדש את חברי „פועלי־ציון", העלה את המתח הציוני בקרבם ויצר תנאים נוחים לפעולתם, תעיד העובדה, שבשעת האיחוד היו מאורגנים ב„פרייהייט" כ־500 חברים ב־8 סניפים — בעוד שכעבור שנה וחצי מנתה כבר תנועה זו כ־1.200 בני נוער ב־40 סניפים בקירוב!

מכל תנועות הנוער הקשורות למפלגה היתה השפעה מיוחדת עליה ל„גורדוניה", שבעיצוב דמותה האידיאית והאירגונית היה חלק רב לפנחס לבון.

התנועות החלוציות: גורדוניה ובוסליה (וגם החלק החלוצי של צ. ס. האקדימאי) היו מאורגנות ב„איחוד הקבוצות", שיסודותיה היוו חברות במפלגת פועלי א״י והליכה לקבוצות ומשקים של חבר הקבוצות.

„איחוד הקבוצות" הטיל על עצמו אחריות לפעולה תרבותית ב„החלוץ", סייע להפוך את ההכשרות למרכזי חינוך, חתר לעצמיות משקית של פלוגות הכשרה — כהכנה לחיי קבוצה ומשק בארץ. במיוחד קיבל על עצמו איחוד־הקבוצות אחריות למילואים לחולדה, קב׳ שילר, קרית ענבים (בוסליה) וכפר־החורש (גורדוניה ואיחודיה).

באותה התקופה פעלו כשליחים ב„איחוד הקבוצות" מאיר מנדל („החלוץ") ושמואל גביש ובזמן מאוחר יותר (1936) יונה כסה.

המצב ב„החלוץ"

פעולה מיוחדת של המפלגה הוקדשה לחידוש סמכותו ולקיומו התקין של „החלוץ", אשר נהפך בעבר, בהנהגת „השומר הצעיר" לכלי שרת של תנועתו ומנע מתנועות נוער אחרות כל פעולה בתוכו. מתוך סיבה זו לא יכלו לשתף פעולה ב„החלוץ" ולקחת חבל בעבודת מוסדותיו, תנועות כמו גורדוניה, בוסליה, דרור ועקיבא. עוד ערב האיחוד חל בשטח זה שיפור מסויים; אבל לשם תיקון יסודי של המצב ולריאורגניזציה של המרכז והסניפים הכרחית היתה התערבותו של הועד הפועל של ההסתדרות. לשם כך מונתה משלחת מיוחדת ל„החלוץ" מטעם הועד הפועל בהרכב מאיר ארגוב, מאיר מנדל, שלמה טילמן.

ועידת „החלוץ", בגליציה (המזרחית והמערבית), שנתקיימה בסוף 1933 בלבוב תרמה הרבה להבהרת המצב ולשיפור האוירה והיחסים הפנימיים. הועידה הזאת, שבה מילאה משלחת ההסתדרות תפקיד מרכזי במתן הכיוון וביצירת אתמוספירה נאותה, הצליחה להקים מרכז אחיד ומשותף ל„החלוץ" בגליציה ולהשתית את פעולתו על סניף אחיד ואחד של „החלוץ" בכל מקום, הבנוי על השתייכות אישית של חברים. גיל הכניסה ל„החלוץ" היה מ־17 עד 27 שנה.

מתוך 20.000 חברים ב„החלוץ" בגליציה, השתתפו בבחירות לועידה 17.000 חברים. בועידה, שעברה ברוח טובה וברצון כן לתת אפשרות של פעולה לכל חלקי „החלוץ" — נבחרה מועצה חדשה בהרכב: „איחוד הקבוצות" 12; „דרור" 3; „ויתקיניה" 2 (נוער של ה„התאַחדות" שנתפלגה; נוער זה נכנס ל„גורדוניה" ב־1937) „השומר הצעיר" 13; „עקיבא" 4; „השחר" (פרוגרסיביים) 1 — ס"ה 35.

ראוי לציין, כי הכוחות, אשר הקימו את סיעה ב' במפלגת פועלי א"י ופילגוה, פעלו כבר בועידת „החלוץ" הזאת. למרות החלטתה המפורשת של הנהגת המפלגה המאוחדת בגליציה המזרחית, הופיע „דרור" כסיעה נפרדת; כך היו ל„התאַחדות"־„פועלי־ציון" שתי סיעות בועידת „החלוץ" בלבוב ב־1933.

בהזדמנות זו מן הראוי למסור כמה פרטים על ההכשרות בגליציה, המשמשים עדות כיצד התכונן והתפשר הנוער בגולה לעליה לארץ. מתוך 4.000 חברים וחברות בהכשרה (65% חברים לעומת 35% חברות) עבדו בעבודות חוץ:

עד 8 שעות ביום כ־50%

8—12 שעות ביום כ־44%

12—15 שעות ביום כ־6%.

הפעולה המקצועית

הגידול הרב של המפלגה והרכבה הסוציאלי־העממי, הרגיש לכל תמורה כלכלית ופוליטית במדינה; התגברות האנטישמיות, שהודרכה ונתמכה ע"י השלטונות הפולניים, כדי להפנות נגד היהודים את התסיסה הסוציאלית שאַחזה שכבות עם נרחבות; ההתרוששות הכלכלית שהלכה וגברה בפולין בכלל ואצל יהודיה בפרט; קולות האזעקה שהחלו להתריע ובתכיפות, עקב עליתם המדהימה של הנאצים — כל אלה עוררו את המפלגה לשימת לב גדולה יותר, מאשר בעבר, לבעיות השוטפות של היהדות במקום, בפרט נוכח הפיגור הרב של אפשרויות העליה, לעומת צרכיה הרבים והדחופים.

מיטב מאמציה ועיקר פעולתה של המפלגה נשארו גם להבא מרותקים לענין הארצישראלי, אלא שנסתמנה אצלה שאיפה ודאגה לאיזון־יתר של הפעולה הציונית ופעולת־ההווה בגולה.

המפלגה עשתה נסיונות רציניים לארגון מקצועי של השכירים ולפעולה קונ־סטרוקטיבית־קואופרטיבית בין בעלי מלאכה עצמיים, שמפאַת התרוששותם הגמורה נזקקו לארגון, לסעד ולהדרכה.

מאמצים אלה הוכתרו בהצלחה יחסית, למרות העובדה, שהמפלגה סבלה ממחסור חמור של כוחות הדרכה מנוסים בשטח של פעולה מקצועית וקואופרטיבית.

המפלגה הקימה מחלקה מקצועית מיוחדת ליד הנהגתה והיא נמצאה בקשרים עם מרכז האגודות המקצועיות של פועלי־ציון צ.ס. בוורשה, אבל כל המאמצים שנעשו, לא היה בכוחם לבוא במקום מסורת של פעולה ומסורת של התארגנות מקצועית ובמקום תנאים אובייקטיביים לפעולה מסוג זה ברחוב היהודי. ציבור ההולך ומתרושש אינו חומר מַתאים ביותר להקמת איגוד מקצועי, בפרט, כאשר יש להתחיל בהקמתו בתקופת משבר וירידה כלכלית דוהרת. בכל זאת הושגו הישגים מסויימים.

בערים שונות (כ־10) אורגנו עובדי מסחר ופקידים במשרדים פרטיים, בבנקים,

במפעלי עץ וטכסטיל. הסניפים הגדולים התקיימו בלבוב כ־700 חברים ובפשאַמישל ובו למעלה מ־300 חברים. כן אורגנו פועלים שעבדו בשני מקצועות יהודיים טיפוסיים בכמה מעיירות גליציה, פועלי פרוונות ואורזי ביצים. אגודות פועלי פרוות פעלו בלבוב, זׂולקיאַב, רווה־רוסקה, נימירוב ועוד — אף התקיימו שתי שביתות, שאחת מהן נסתיימה בנצחון השובתים.

אגודות אורזי ביצים הוקמו בהורודנקה, צ׳ורטקוב, קופיצ׳ינצה, פודהייצה ועוד. אי־פה אי־שם נתקיימו אגודות בודדות במקצועות שונים, כגון של עובדי הובלה בצ׳ורטקוב ובבוריסלב, של פועלי מתכת בפשאַמישל, של פועלים פשוטים בבולאַכוב, של פועלי מחט ביאבורוב ושל פועלים חקלאיים בקורניוב.

באיזור הנפט בגליציה המזרחית, כמו בבוריסלב, דרוהוביץ, סחודניצה, נאדבורנה ועוד היו מאות חברי המפלגה בקרב פועלי הנפט; ברם, אלה השתייכו לארגון כללי, שבהשפעת המפלגה הסוציאליסטית הפולנית פ. פ. ס. ומשא־ומתן אתה להקמת סקציות יהודיות בתוכן לא הביא לתוצאות חיוביות.

כן עבדו מאות חברי המפלגה בתעשית שטיחים בקולומיי, קוסוב, קוטי ועוד; אפס, מאמציה הרבים של המפלגה להקמת אגודות בהשפעתה לא הוכתרו בהצלחה, בגלל המצב הירוד במיוחד שבו נמצאו פועלים יהודים במקצוע זה, מפאַת התחרותם הקשה של אנשי הכפרים האוקראינים הסמוכים, בעונות מתות בחקלאות, ואשר רובם ככולם היו נתונים להשפעתה של המפלגה האוקראינית הפרו־קומוניסטית „סאַל־רוב״ השמאלית.

בדברנו על הפעולה המקצועית של המפלגה אין להגדירה במושגים שלנו בארץ; היא היתה חיוורת וחלשה, כשם שחלש וחיוור מבחינה מקצועית היה הפרוליטריון היהודי בגולה בכלל.

הפעולה הקואופרטיבית

תפקיד מיוחד מילאו חברי המפלגה בגליציה המזרחית בתנועה הקואופרטיבית. בעשרות מקומות הוקמו קופות גמילות חסדים וקופות מלוה, פעולה שנוכח ההתרוששות הכלכלית של העיירה היהודית בפולין ערב מלחמת העולם השניה היה לה ערך מיוחד. חברי המפלגה לחמו לשוות לקופות אלה אופי של מוסדות עזרה הדדית.

עם החמרת המצב הכלכלי ניסתה המפלגה לצאת מהמסגרת הצרה של קופות מלוה וחבריה יזמו הקמת קואופרטיבים יצרניים: קואופרטיבים לתוצרת חלב „חמאה״, להבטחת קיומם של חקלאים יהודים; בטרנופול אורגן קואופרטיב נגרים ובלבוב קואופרטיב של מוכרי דגים.

פעולה מיוחדת נעשתה אחר חוק איסור השחיטה לפי דיני ישראל ב־1936, שהיה אחד מגילויי החרם הכלכלי הרשמי נגד היהודים ושאיים באבדן מקורות פרנסה של 1000 משפחות, מחציתן קצבים עצמיים, מחציתן פועלי אטליזים ובתי מטבחיים, שכל פרנסתם היתה על אספקת בשר כשר. באיסור של שחיטה בהתאם למצוות ישראל התכוונו השלטונות לפגוע בדת ישראל וגם להכריח את האוכלוסיה היהודית לאכול בשר טריפה, כלומר להזדקק לאטליזים של נוצרים.

בגליציה המזרחית הוקמו, ביזמת חברינו, 6 קואופרטיבים לבשר ובלבוב עצמה

נפתחו 16 תחנות למכירת בשר וכן הוקם קואופרטיב גדול של פועלי בשר. היתה זו אחת הפעולות החשובות בהתגוננות הכלכלית של יהודים נגד נסיונות נישולם.

בכל הפעולה הקואופרטיבית הזאת יש להזכיר את חלקו המכריע של ד"ר זילברשיין ז"ל, שהיה בה הרוח החיה והכוח המַפעיל ושעמד גם בראש התנועה הקואופרטיבית בתפוצה זו.

לציון מיוחד זכאית הפעולה לחינוך והכשרה מקצועית, שיזמת חברינו מילאה בה תפקיד עיקרי, ושוב בהנהגתו של ד"ר זילברשיין. בהזדמנות זו יש להעלות את זכרונה של ד"ר ציצילה קלפטן שעשתה את חייה קודש להכשרה מקצועית של הנערה היהודית בגליציה.

המוסד לפרודוקטיביזציה „ווזט" קיים למעלה מעשרים מפעלים להנחלת מקצוע ובהם למדו כ־3.000 תלמידים ותלמידות; בסטאניסלבוב אף נהפך המוסד להכשרה מקצועית „הסוללי" לבית ספר עממי־מקצועי.

בחזית הפוליטית הפנימית

גליציה הצטיינה לא רק בתסיסתה החלוצית ובהיותה ערישתן של כמה תנועות נוער חלוציות. אפשר שתסיסה מהפכנית זו של הנוער הציוני עוררה תגובה נגדית בחוגי הציונות הבעל־ביתית ומכאן יצאה היזמה לגיבוש עמדה אנטי־פועלית ואנטי־חלוצית של הציונות הכללית ומתן דפוסים ארגוניים לעמדה זו.

ערב הקונגרס ה־17, במאי 1931, נוצרה בקרקא ברית הציונים הכלליים של פולין ובקונגרס עצמו, שנתקיים באוגוסט אותה שנה, נוסדה כבר ברית עולמית של הציונים הכלליים. בניגוד להתאחדות הציונים הכלליים (ציונים א'), שנשאו אופי דימוקרטי מתקדם, עמדו על משמר המרות הלאומית והתיחסו בחיוב לפועל העברי, להסתדרות ולתנועה החלוצית — נקטה ברית הציונים הכלליים (ציונים ב') עמדה עוינת ברורה וגלויה נגד תנועת העבודה ומפעליה בארץ ובתנועה הציונית בכלל.

הציונים הכלליים בגליציה המזרחית נמנו עם עמודי התווך של הברית, והמלחמה ב„התאַחדות"־פועלי־ציון, תנועות הנוער שלה ו„החלוץ" ונגד מעמדם וחלקם בכל המוסדות הציוניים — היתה נטושה על ידי הברית לאורך כל החזית.

מאמצים לדחיקת רגליהם של אנשי תנועת העבודה מהמוסדות הציוניים וסאבוטז'ה והחרמה של מוסדות, ועדות ופעולות, שהיו בהשפעתה של המפלגה המאוחדת — נעשו על ידי ברית הציונים הכלליים. אם נזכור, שנוסף לברית נתון היה הרחוב בגליציה המזרחית גם להשפעת מזרחי והרביזיוניסטים, נבין בנקל באילו תנאים ובאיזו אוירה פעלה המפלגה בתפוצה זו. למעשה עמדה „התאַחדות־פועלי־ציון" יחידה מול המחנה המתנגד של ברית הציונים הכלליים, „המזרחי" והרביזיוניסטים.

העובדה, שבמצב זה הצליחה המפלגה לרכז סביב דגלה ולהרחיב את השפעתה על 40% של ציוני גליציה, צריכה להחשב כהישג גדול. מעמדה זה בא לה בראש וראשונה מפאַת חלקה המכריע בקרב הנוער החלוצי ותודות לאופיה הארצישראלי.

ברם, למרות מעמדה זה נגזר על המפלגה להיאַבק קשות על כל זכות אַלמנטרית ועל כל חלק שהגיע לה באופן טבעי בקרנות, במוסדותיה ובמפעליה הכלליים של התנועה הציונית בגליציה המזרחית. כך למשל, רק אחר מַאבק עיקש וממושך של

שנים ניתנו למפלגה רק שלושה מקומות מתוך שנים־עשר בדירקטוריון הקהק״ל בגליציה; ב„עזרה״ — המוסד למתן עזרה כלכלית ורפואית לפלוגות הכשרה — נקבע יסוד של פריטאט בהושטת התמיכה, למרות שתנועות ארץ־ישראל העובדת היוו ב„החלוץ״ חלק מכריע.

גם בתנועת „תרבות״ החליטו החוגים הבעל־בתיים להצר את צעדיה והתפתחותה ולא לתת לפעול למפלגה, על אף העובדה, שמוסדות תרבות התקיימו אולי בראש וראשונה בזכות מפלגתנו (ב„אגודת מורים״ היו 120 חברי המפלגה מתוך 180 מורים). רק בסוף 1935 הושג הסכם, שאיפשר לקיים ועידת תרבות בראשית שנת 1936 ולהוציא את התנועה למרחב, בראש וראשונה בזכות חברינו במרכז ובמקומות יכזכות חברינו ב„אגודת מורים״. בעיקר רב חלקם של חברינו בהפיכת קורסים לעברית לבתי ספר עבריים.

גם בקהילות היו חברי המפלגה מבודדים בדרישתם ושאיפתם להפכן למוסדות של אוטונומיה לאומית בזעיר אַנפין ולרתום אותן בעול האחריות הציונית.

בתנאים אלה יובן מה רב היה ההישג של בלוק ארץ־ישראל העובדת, בקבלת 37% בבחירות לקונגרס הציוני ה־18 בשנת 1933, 11 צירים מתוך 30, ובקבלת אותו האחוז במאבק לקונגרס ה־19 ב־1935, 18 צירים מבין 45, ב־1937 לא נתקיימו בגליציה הבחירות לקונגרס ה־20 והמנדטים חולקו בהתאם לתוצאות הבחירות ב־1935. גם בבחירות לקונגרס ב־1939 הוכיחה המפלגה את היציבות של עלית השפעתה. בקונגרסים לקחו חברי המפלגה חלק פעיל בהנהלת הסיעה ובועדות. מטעם המפלגה בגליציה המזרחית שימש בדרך כלל ד״ר זילברשיין חבר בועד הפועל הציוני ובתור סגנים ד״ר קופל שוורץ וד״ר נתן מלצר.

הרכב הנהגת המפלגה היה כדלקמן:

בועידה הראשונה (ועידת האיחוד) בינואר 1933, נבחרו לנשיאות הועד הפועל: ד״ר א. זילברשיין יושב ראש — ד״ר קופל שוורץ, ד״ר נתן מלצר וד״ר וואכמן — סגני יושב ראש. כמזכיר כללי של המפלגה נבחר פישל וורבר ומאַפריל 1933 דוד פרנקל כממלא מקומו.

בועידה השניה, ביולי 1934 נבחרה נשיאות המפלגה בהרכב דלהלן: ד״ר א. זילברשיין יושב ראש — ד״ר ק. שוורץ, ד״ר נ. מלצר (עלה ב־1935) וד״ר י. וואכמן — סגנים. פ. וורבר המזכיר הכללי. אחר עליתו של וורבר בסוף שנת 1934 נכנס לתפקידו ז. הרינג (תחילה ביחד עם דוד פרנקל).

הועידה השלישית, באוקטובר 1937 בחרה בנשיאות: ד״ר א. זילברשיין יושב־ראש — ד״ר ק. שוורץ וד״ר י. וואכמן סגנים — המזכיר הכללי ז. הרינג.

ההרכב האחרון נשאר עד פרוץ מלחמת העולם השניה וכיבוש גליציה המזרחית ע״י הסובייטים.

במרכז של האיחוד העולמי השתתפו מטעם המפלגה בגליציה ד״ר א. זילברשיין, ד״ר קופל שוורץ וד״ר י. וואכמן.

בהסברת דרכה של המפלגה, הפצת רעיונותיה, במתן אינפורמציה על הנעשה בארץ ובהסתדרות, בהארת בעיותיה של תנועת העבודה העברית ובהעלאתן — זכויות גדולות לעתון „דאָס פרייע וואָרט״, שמיומו הראשון (1931) היה עורכו ד״ר נתן מלצר עד שנת 1934, שנה לפני עליתו לארץ ישראל. עם עליתו שימש פישל

וורבר זמן־מה כעורך העתון ואחרי כן היוותה מזכירות המפלגה את מערכת העתון.
עם האיחוד נעשה העתון בטאונה של המפלגה המאוחדת ומאז הופיע כשבועון.
ובמערכות לקונגרסים הופיע פעמיים בשבוע.

בחזית הפוליטית החיצונית

האיחוד בגליציה בוצע בעת משבר כלכלי חמור בפולין. משבר זה לווה אנטי־שמיות רשמית, שמטרתה היתה להסיח את דעת ההמונים מהקשיים הכלכליים ולהפנות עוקצו נגד היהודים. בתקופה ההיא של עלית האנטישמיות והריאַקציה בפולין נתהדקו הקשרים בין המפלגה והתנועה הסוציאליסטית הכללית וקויים ביניהן מגע קרוב וקבוע.

יחד עם המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ.פ.ס.) והאוקראינית (או.ס.ד.) ועם האגודות המקצועיות הנתונות להשפעתן, שיתפה המפלגה פעולה בועד למלחמה בפאשיזם ואנטישמיות; ועד זה קיים אסיפות הסברה כלליות באגודות מקצועיות ובקלובים של פועלים, הוציא לאור עלוני הסברה, התווה דרכי פעולה ותכסיסיה. יחד עם המפלגות הסוציאליסטיות האלו פעלה המפלגה להחרמת הבחירות לפרלמנט הפולני („סיים") ב־1935.

יצויין, שה„בונד" עמד מנגד לפעולה משותפת זו, שהיא היחידה הסולידרית בין סוציאליסטים יהודים, פולנים ואוקראינים — בגלל התנגדותו להשתתפותה של מפלגה ציונית!

השלטון הריאַקציוני קירב כל כך את הלבבות, שגליציה המזרחית היתה אולי ארץ יחידה בעולם, שבהזדמנויות שונות קויימו הפגנות ותהלוכות משותפות למפלגתנו, לסוציאַליסטים וקומוניסטים, פולניים ואוקראיניים, כשכרזות של ארץ־ישראל העובדת היו נישאות בידי חברינו ונציגי מפלגתנו היו מופיעים בין שאר הנואמים, תוך הבלטת דגלם הציוני.

מהתלת הגורל היא, שקירוב לבבות זה, שעשוי היה לעורר תקווה ואמונה בעתיד יפה ונעלה — קדם לשואה הגדולה ביותר, שירדה אי־פעם על העם היהודי.

מנדל זינגר

מפלגת פועלי-ציון באוסטריה במלחמת-העולם הראשונה

(פרק מתולדות התנועה הציונית-סוציאליסטית)

עם פרוץ המלחמה

בפרוץ מלחמת-העולם הראשונה בקיץ 1914 היו יהודי גליציה המזרחית בין הקרבנות הראשונים בתגרות שבערי-הגבול האוסטרי-רוסי. בקצה המערבי של הגבול הזה התקרבו הגרמנים בקצב ובסדר, אשר עם זה מצטיין בהם, והרוסים היססו מלפרוץ שם את הגבול בראשית המלחמה. יש להניח, שהיו גם נימוקים איסטרטגיים-מדיניים לכך, שהרוסים לא החלו מיד בתגרות בסביבה, אשר בה נעוצים בנקודה אחת הגבולות של שלוש המדינות: גרמניה, רוסיה ואוסטריה ההבסבורגית. מכל מקום, בקצה המזרחי של הגבול האוסטרי-רוסי נשארה היזמה זמן ניכר בידי מפקדי רוסיה. חזית זו היתה נוחה יותר לצבא הצאר גם מבחינה אתנוגרפית-מדינית. לכל אורך החזית בקצה המזרחי-דרומי של הגבול היה רוב התושבים רותנים-אוקראינים, שהופלו לרעה כלפי הפולנים על ידי שלטונות אוסטריה, ורבים מהם היו רוסופילים, כלומר, הם הרגישו את עצמם קרובים בשפה ובתרבות לאוקראינים שמעבר לגבול וציפו להינשע מבחינה לאומית-תרבותית על ידי הכיבוש הרוסי. משמרות הצבא הרוסי בסביבה זו, בהתפרצם לכפרים אלה, נתקבלו לרוב בידידות, והרוסים לא נגעו באנשי-כפרים אלה לרעה; אך בחדור משמר הצבא הרוסי לעיירה או לעיר, אשר רוב תושביהן היו יהודים, הציתו בתים, שדדו וגם רצחו.

בימים אלה שהיתי בעיר-מולדתי, ברודי, ועדיין זכור לי, שמיד אחרי הכרזת המלחמה החלו לנהור המוני יהודים מהכפרים ומהעיירות שליד הגבול אל העיר. תחילה הוציאו משם את הילדים ואת הנשים והעבירו אותם לברודי; האמידים שבתוכם יצאו ישר עד ללבוב הרחוקה יותר מהגבול. אח"כ באו גם ראשי המשפחה והבנים. בכפרים האוקראיניים נוצרה מיד אוירה עוינת ליהודים, באמתלה, שהם נחשבים לעוזרי הפולנים, ה„פאנאס", במדיניות-הדיכוי כלפי האוקראינים. האיומים, אשר האוקראינים השמיעו בכפרים ובעיירות כלפי היהודם עשו את פעולתם, ומבוהלים עזבו היהודים את מקומות מושבם. במקומות אחדים לא הסתפקו באיומים בלבד. עם חדירת משמרות הצבא הרוסי אל נקודות-הספר, גם אם ידעו שאין הם מתכוננים לשהות שם זמן רב, הרשו לעצמם תושבי הכפרים האוקראינים, לשדוד את רכוש היהודים, בשותפות עם החיילים הרוסים, ולהלשין על יהודים אצל שלטונות הצבא הרוסי, דבר שגרם ליהודים צרות לא מעטות. ועם נסיגת משמרות הצבא הרוסי הלכו אתם רבים מהאוקראינים, במיוחד בני הנוער. אלה עברו לצד הרוסי מרצונם הטוב. בצפרניים, שגילו אז האפרים האוקראינים המוסתים, היינו צריכים לראות אות-אזהרה לבאות, אך לא ראינו. שכחנו אף את שעוללו לנו הפורעים האוקראינים בימי שלטונו של פֶּטליורה ועוזריו, ואיך התנהגו כלפי היהודים בהגיעם לשלטון עצמאי לזמן קצר בגליציה המזרחית, או כפי שנקראה אז אצלם — אוקראינה המערבית. עיניים לנו ולא נראה, אזניים לנו ולא נשמע. זאת היא השפעת הגולה.

אזכור את פשיטת צבאות הצאר לברודי לשעות מספר בימים ההם. הציתו בתים, שדדו מכל הבא לידם, פצעו והרגו יהודים אחדים. משמרות אלה של הצבא פרצו לעיר בלוית אנשי הכפרים הסמוכים לברודי, שהיו להם מורי־דרך למקורות השוד וגם השתתפו בו. ההתנגשויות הראשונות בין צבא אוסטרי לבין צבאות הצאר בסביבות לבוב, בימים שלאחר מכן, נסתיימו בתבוסת האוסטרים, שנאלצו לסגת ובמשך זמן קצר פינו כמעט את כל גליציה המזרחית עד לנהר סאן, שלידו היתה העיר הבצורה פשמישל. ועקב נסיגה מקיפה זו ולשמע הידיעות על מעשי הצבא הרוסי והתושבים האוקראינים בשטחי הכיבוש ברחו מבוהלים רבבות יהודים מגליציה המזרחית, ובחלק גם מהמערבית, שנעו מערבה ודרום־מערב, בחלקם למורביה, לפראג ולהונגריה, אך ברובם הלכו לוינה, בירת אוסטריה ההבסבורגית, שבה היתה גם הקהילה היהודית הגדולה ביותר שבמדינה.

פליטי־המלחמה מגליציה ומבוקובינה, רובם בני המעמד הבינוני, בעזבם מבוהלים את מקומות־מושבם, באו למקומות־המקלט בעירום ובחוסר כל. ואלה שהופנו לערי־השדה במורביה ובהונגריה, הוכנסו למחנות־צריפים, שהוקמו בחפזון ובהם לא היו כל סידורי־מגורים וללא תנאים היגייניים מינימליים. מצב הפליטים הוחמר עוד יותר, כאשר אחרי חדשים אחדים נקראו בני הגילים הצעירים לצבא, וליד משפחות הפליטים נשארו רק הזקנים, הנשים והילדים.

לא כאן המקום לברר, איך גלשה אוסטריה ההבסבורגית לתוך מלחמת־העולם הראשונה, אשר היא עצמה פתחה בה (קיסר פרנץ יוזף ה„טוב" פתח במלחמה באיטליה עם עלותו לכסא־המלוכה, ואחרי שורה ארוכה של כיבושים, התגרויות ומלחמות, סיים את חייו הארוכים במלחמת־העולם הראשונה), מבלי להיות לה מוכנה מבחינה צבאית, אך על אחד הדברים מן ההכרח להצביע כאן: לא הוכנה כל תכנית למקרה של הכרח לפנות שטחים מסוימים עם פלישת צבא האויב ולא אורגנה במועד הגשת העזרה הכספית למשפחות המגויסים. היהודים, אשר בהמוניהם נמלטו מפני צבאות הצאר ונעקרו ממקומות מושבם, סבלו מכל זה באופן איום. היהודים, שלא עזבו את השטחים אשר לשם פלשו הרוסים, בחלקם נפל סבל רב מצד הצבא הרוסי הפולש, ומשלטונות אוסטריה, אשר מהם יכלו לתבוע איזו עזרה כספית, נותקו לגמרי. ויש לקחת בחשבון, כי האמידים והעשירים עזבו ברובם את השטחים, שלשם פלשו הרוסים, ואילו בתוך השטחים האלה נשארו לרוב אנשים מעוטי היכולת הכלכלית.

להקלת המצוקה של המוני העם

„המלחמה גרמה למצוקה כלכלית איומה, במיוחד במקומות, שהיו לאזורי־מלחמה וסבלו מאד מפלישת הצבא. ורשאים אנו לקבוע, שהוכחה תועלתה המרובה של הפעולה החינוכית, אשר ניהלנו במשך שנים בין הפועלים היהודים. ברוב המקומות השתתפו חברינו בארגון העזרה להמוני העם, שסבלו מהמצוקה, ובאחדים מהם ניהלו חברינו בכוחות עצמם את פעולת העזרה" — במלים אלה פותח הדין־וחשבון של מזכירות המפלגה פועלי־ציון באוסטריה על פעולת המפלגה בשנים הראשונות של המלחמה; הדין־וחשבון נכתב בצניעות ובכנות הולמת ומבלי להעלים ליקויים, צללים וכשלונות. הדין־וחשבון מזכיר את פעולת החברים ב. לוקר וד"ר מ. רוזנפלד

המנוח בועדת־העזרה היהודית בלבוב, את הגדולות שעשה חברנו ה. הורביץ בסט־ניסלבוב למען האוכלוסיה הכללית ואת הפעולה בוינה, שבה התרכז הרוב של פליטי המלחמה. בעזרת ה„ברית העולמית של פועלי־ציון", שמשרדה הועבר להאג, בירת הולנד הנייטראלית — מסופר בדין־וחשבון — השיגה מפלגת פועלי־ציון באוסטריה עזרה כספית מחוץ־לארץ, בעיקר מאמריקה, למען פליטי המלחמה. ואף על פי, שהכסף הגיע לידי מפלגת פועלי־ציון, לא רצו לצמצם את ארגון העזרה במסגרת מפלגתית, ומרכז המפלגה פנה אל השרידים של מפלגת ה„בונד" הגליציאי („זש.פ.ס."־המפלגה הסוציאַליסטית היהודית) בהזמנה לשתף אתה פעולה, אך אלה לא נענו להזמנה, כי בשיתוף־פעולה זה, היו יכולים לראות „הכרה" בקיום של מפלגת־פועלים פועלי־ציון, וה„בונד" הכריז אז עוד על עצמו בכל מקום כ„נציג היחידי של הפרולי־טאריון היהודי"...

מאמצים רבים השקיעה מזכירות המפלגה בפעולה להקלת מצוקתם של הפליטים במחנות־הצריפים שבערי־השדה במוריביה ובהונגריה, אשר כל ביקור אצלם וכל ידיעה שנתקבלה משם, גרמו לזעזוע נפשי. המזכירות לא הסתפקה בקשירת קשרים עם יושבי המחנות, ואף לא בעזרה לחברים במידת היכולת, ביעוץ משפטי, בהשתדלות במשרדי השלטונות במקרים מסוימים וכו', אלא פנתה גם בהצעה אל כל צירי הפרלמנט היהודים מגליציה, גם למתבוללים, שישבו ב„קלוב הפולני", לשתף פעולה לטובת הפליטים במחנות־הצריפים. „הכל הודו בהכרחיות ובחשיבות של צעד כזה, אך כולם הגיבו בקרירות ולא היו מוכנים לעשות איזה צעד שהוא לביצוע הדבר" — נאמר בדין־וחשבון של מזכירות המפלגה.

לחיילים היהודים ולבני משפחותיהם ניתנה עזרה יעילה על ידי קונטרס, מובן לכל, אשר המפלגה הוציאה בשפת אידיש ,ובו פרטי הזכויות החוקיות של משפחות המגויסים לעזרה כספית והדרך להשיגה בכל מקום מושבן. קונטרס זה הופץ באלפי טפסים ושימש מדריך־עזר לרבים.

בוינה הוקם אַמנם משרד להגנת זכויות היהודים, ובו ישבו שניים מחברינו, עורכי־דין, אשר עסקו במיוחד בעניני פועלים, אך תוך פעולה זו נוכחו חברינו לדעת, כי משרד זה מוגבל מאד בשדה פעולתו. מזכירות מפלגת פועלי־ציון פנתה איפוא אל הציונים הכלליים בהצעה לארגן ועדה מרכזית לעזרת היהודים — קרבנות המלחמה, אך הציונים הכלליים לא גילו את ההבנה הדרושה ואת הרצון להעמיס על עצמם את העול הזה, והדבר לא יצא אל הפועל.

עם חדירת צבאות גרמניה ואוסטריה לשטחי פולין באו החברים מאוסטריה בקשרים עם שרידי המפלגות הציוניות־סוציאַליסטיות שם, ומחודש לחודש עלה מספר החברים, שפנו מפולין אלינו לבוא לעזרתם ולהשתדל בשלטונות המרכזיים בוינה למענם נגד רדיפות ונגישות מצד שלטונות צבא הכיבוש. במקרים אלה יכלו חברינו, עורכי־הדין, לפעול בהצלחה רבה.

הפעולה המדינית

הפעולה לעזרת פליטי־המלחמה ומשפחות המגויסים נראתה לחברים כענין הדחוף ביותר, ואין להתפלא על כך, כי רבים מהם חזו את הסבל מבשרם והיו עדים לו בין אנשים קרובים להם. כן, מתקבל על הדעת, כי בחדשים הראשונים של המלחמה לא

היתה אפשרות רבה לפעול בשטחים אחרים של המפלגה, בימים של נדידה ממקום למקום לרגל התקדמות הצבא הרוסי בפלישתו ממזרחה של גליציה למערבה ושל פלישת צבא גרמניה ואוסטריה מדרום־מערב לצפון־מזרח בפולין, ובתקופה של שעת־חירום חמורה, שבלמה כמעט כל פעולה מדינית. שבועון המפלגה „דער יודישער ארבייטער", שיצא בלבוב בעריכת ברל לוקר, פסק להופיע עם ראשית המלחמה. כאשר עוצבו קוי־החזית במידה מסוימת, ובמיוחד לאחר שצבא הצאר החל לסגת אחורה, וגם העצבנות שהשתלטה על מבצעי חוקי־החירום התרופפה והוקל המצב הפוליטי הכללי במקצת, פתח מרכז המפלגה בוינה בפעולה מפלגתית־מדינית מקיפה ומתמדת.

עלינו לדעת, כי בין החברים הפעילים, שקיבלו על עצמם לשקם את מרכז המפלגה בוינה, לא היה אז אף אחד, שהיה קודם לכן חבר המרכז, או התנסה כבר בתפקיד דומה; כן, לא היה ביניהם אף אחד שהשתתף פעם בעריכת עתון־המפלגה, או היה עתונאי בעל נסיון מספיק. כולם, ללא יוצא מן הכלל, היו חברים „מן השורה", אך כאשר לא נמצאו חברים „מרכזיים", נטלו אלה לידיהם את התפקיד להחיות את המפלגה. ודבר זה אירע במפלגת פועלי־ציון, בשעה שיריבתה הפוליטית הגדולה — מפלגת ה„בונד" האוסטרית, לא הראתה כל סימני חיים.

את הפעולה המפלגתית־מדינית החל המרכז בהוצאת „חוזרים", שנשלחו לחברים רבים במחנות הפליטים, במחנות־הצבא ובעקיפין אף לחיילים בחזיתות השונות. בהתחשב עם מקבלי־ה„חוזרים" היו מוכרחים לנסח את הדברים בזהירות ולעתים להסתפק ברמזים „דקים", שהובנו לרוב כראוי על ידי החברים, כפי שיכולנו להיווכח מתגובתם. עורכי ה„חוזרים" נעזרו במידה רבה בחומר של ה„יודישע ארבייטער־קאָרעספאָנדענץ" שהוציא משרד „הברית העולמית" בהולנד והיה בו שפע ידיעות מעניינות על הנעשה בעולם היהודי ובתנועתנו. מזמן לזמן היו מתקבלים גם עתונים ממפלגות פועלי־ציון באמריקה ובארגנטינה וגם בהם היה חומר מעניין ומעודד בימים קשים ומרים. מחודש לחודש גדל מספר החברים והאוהדים שדרשו מאת המזכירות לשלוח להם את ה„חוזרים". למזכירות המרכז הגיעו הדים מעודדים מאד לאספקת הידיעות האלה.

מספר פליטי־המלחמה היהודים מגליציה ומבוקובינה, שהגיע לוינה, גדל מחודש לחודש; מהם גם רבים, שהצליחו להשתחרר מהמחנות במוריביה והונגריה, וישיבתם בבירת אוסטריה היתה לממושכת עם המשכת המלחמה. וכאשר ישבו שנים בעיר גדולה ובתנאי־משק של שעת חירום ומחסור בכוח־אדם, חדרו הפליטים היהודים יותר ויותר לתוך תאים שונים בחיי העיר. דבר זה עורר את חמתה של האוכלוסיה הנוצרית. יתכן אמנם, כי הפליטים היהודים לא ידעו תמיד למנוע את התבטלותם בצורה בלתי נעימה, אבל לא זה קבע. העיקר היה — רוגזם של המוני התושבים על המלחמה, קרבנותיה והמצוקה, שבאה בעקבותיה, הופנה נגד החלשים ביותר, הפליטים היהודים, כאילו בהם האשמה. והם הרי היו עצמם קרבנות המלחמה, אנשים, שנעקרו על ידי המלחמה ממקומות מושבם, פרנסתם ועבודתם, וטולטלו למקומות זרים להם, ללא דירה וללא מקור לקיומם. ולשלטונות המלוכה, שראו את עצמם אחראים למצב, היה נוח להפנות את רוגז האוכלוסיה אל הפליטים היהודים.

אך לא די בזאת. נדבק רוגז זה גם ביהודים, תושבי וינה הותיקים, שראו בפליטים גורם הגברת השנאה ליהודים והשתדלו להסתייג מיהודי המזרח בכל

מיני דרכים ואמצעים. הפליטים היהודים בוינה ובערי־השדה של אוסטריה הגרמנית היו ברובם זקוקים לא לעזרה כלכלית בלבד, אלא גם להגנה חברותית־מדינית כלפי חוץ, כלומר נגד שונאי ישראל, ולא פחות כלפי פנים, כלומר, נגד המחיצה, שהעמידו ביניהם לבין עצמם — יהודי המערב. יהודי־מערב אלה נבדלו רובם בזאת מיהודי־המזרח, שהם הספיקו להגיע לאוסטריה הגרמנית ממזרח ומדרום־מזרח מספר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

בוינה ישב אז ד״ר נתן בירנבוים, אשר מתקופת פעולתו בתנועה הציונית היה ידוע גם בשם: מתתיהו אחר. אגב: אישיות מענינת, מסובכת וטרגית זו, נשמה יהודית קרועה, ראויה להערכה מקיפה, הן למען פעולתו בעבר כשהיא לעצמה, והן למען דעת את ראשוני הסוללים במערב (לפני הופעת הרצל) דרך להכרה לאומית ולרעיון התחיה בעמנו. בירנבוים אירגן בימים ההם בוינה ועדה, שקיבלה על עצמה את התפקיד להסביר את מצבם, אורח חייהם ומעשיהם של ״יהודי־המזרח״. בועדה זו נמנו חברי פועלי־ציון עם הפעילים ביותר.

אמנם יתכן שלא קל להסביר בימינו לציבור קוראינו את חשיבות הפעולה הזאת, כי תנאי־החיים של עמנו השתנו מאז באופן יסודי ואין אפשרות לתאר כאן במפורט את האוירה, שנוצרה בתוך העדה היהודית לגבי רבבות הפליטים, קרבנות המלחמה, ואיך נפלו ברוחם המוני היהודים המעונים ממזרח־אירופה נוכח גלי השנאה של הגויים, שהסתערו עליהם. מחובתי להדגיש כאן רק פרט אחד: תודות להשפעת חברי פועלי־ציון, התנהלה הגנה זו על פליטי־המלחמה בדרך של התקפה ותביעה, כלומר — מה חייבים יהודי וינה הותיקים ליהודי מזרח־אירופה, שיצרו ערכים יהודיים רבים ואשר בזכותם מתקיים העם בגולה, ומה חייבת המדינה האוסטרית כולה לקרבנות־המלחמה, שספגו ראשונים את המכות של צבא האויב, בה בשעה שהיו מוקפים גם בפנים אוסטריה אוכלוסיה, אשר ברובה היתה עוינת למדינה, לממשלה, לצבאותיה וליהודים כאחד. על חוגים בעלי השפעה באוסטריה, שהיו עוד מסוגלים לקלוט דברים אלה של אמת והגיון. עשתה הסברה זו רושם רב. היא עודדה גם את הפליטים עצמם והרימה את רוחם.

במשך הזמן הרחיבה מזכירות המפלגה את פעולתה המדינית והעמיקה אותה. ביתר תוקף השמיעה את התביעה לסיים את מלחמת־הדמים על יסודות של הגדרה־עצמית לכל העמים באוסטריה, במיוחד לעמי פולין ואוקראינה, להבטחת זכויות לאומיות בתור מיעוט לעם היהודי באירופה. תוך מגע הדוק עם ״הברית העולמית״ של תנועת פועלי־ציון דרשה המזכירות כינוס קונגרס יהודי עולמי, שבו תיווצר נציגות מוסמכת לעם היהודי, ואשר עליו, יחד עם הנהלת התנועה הציונית, להבטיח את זכותנו על ארץ־ישראל.

הביולטין י.א.ק. (יידישע ארבייטער קאָרעספאָנדענץ) שהיה מתקבל, היה בו חומר אינפורמטיבי רב על הנעשה בין היהודים בתפוצות, על פעולת התנועה הציונית, על התסיסה במפלגות־פועלים בעולם נגד המלחמה, ובעיקר מהמתרחש בארץ־ישראל. מזמן לזמן היו מגיעים אלינו ברשות ושלא ברשות עתונים יהודים מארצות שונות ובמיוחד מאמריקה, שהיתה אז מרכז חשוב מאד לפעולה מדינית של עמנו.

שירות רב שירת את המפלגה משרד הברית על ידי הוצאת ״הספר האדום״ שלנו:

„היהודים במלחמה", שחיבר אותו שלמה קפלנסקי המנוח, והוא כלל את התזכיר, שהגיש משרד־הברית אל האינטרנציונל הסוציאליסטי ואוסף־תעודות על מצב היהודים בארצות שונות ואת עמדת מפלגותינו בארצות שונות למלחמה ולמטרותיה.

ספר זה הופיע בשפות אחדות. בתכנו ובניסוח הדברים ההגיוני, המאופק והמאֻלף פתח לנו גישה לחוגים, אשר עד כה לא ידעו על תנועתנו ועל מטרותיה.

לקראת ה־1 במאי, הראשון במלחמת־העולם, פורסם מטעם מפלגת פועלי־ציון באוסטריה כרוז, שנוסח אֻמנם בזהירות ההכרחית, אך תכנו ומגמתו היו ברורים למדי. במפורש הושמעה בכרוז התביעה של הפרוליטריון בעולם, לשים קץ למלחמת־הדמים על ידי שלום על יסדות של דמוקרטיה, הגדרה עצמית, שויון וצדק סוציאלי לכל העמים, בתוכם לעם היהודי בתפוצות והבטחת זכותנו לבנין חיינו הלאומיים העצמאיים בארץ־ישראל. כרוז זה נדפס באלפי טפסים, נפוץ ברבים ועורר התלהבות רבה בחוגי החברים ואוהדי המפלגה. בוינה, שבה חגגה עוד המפלגה הסוציאל־דמוקרטית בשנת 1915 את החג הבינלאומי במזל של איחוד, ערכה מפלגת פועלי־ציון אסיפה המונית ובה השתתפו גם חברים ממחנות־הפליטים ומערים אחדות באוסטריה ובמוריביה. אסיפה זו, שזכתה גם לפרסום מסוים בעתונות, איפשרה למזכירות המפלגה להרחיב את קשריה עם קבוצות חברים ועם חברים בודדים, שהיו מפוזרים בערי אוסטריה ההבסבורגית ואף עם חברים בפולין, בשטח הכיבוש של צבאות אוסטריה. אסיפה זו היתה אות לפעולה מוגברת ומקיפה בשטחי הפעולה המדינית והארגונית של המפלגה. יש לזכור, כי וינה וסביבותיה משכו חיילים רבים לבלות בהן את ימי חופשתם. חיילים יהודים אלה שימשו שליחים נאמנים לחברים, שהיו במחנות הצבא ובחזיתות השונות. מספר החברים, שהתקשרו עם המזכירות בוינה, קיבל צורה של גלים עצומים ועלה, לפי המשוער, בהרבה על מספר החברים, שהשתייכו למפלגה לפני פרוץ המלחמה.

בשנה השניה של המלחמה

יתכן, כי גם אלה, שפתחו במלחמת־העולם הראשונה, ואלה שהתכוננו לקראתה, לא ידעו, שהיא יכולה להימשך שנים; ואולי, ידעו זאת והשתדלו להוליך שולל את העמים. מכל מקום, אחרי עבור השנה הראשונה של המלחמה חדרה ההכרה יותר ויותר אל השכבות הרחבות, ויש להניח בכל העמים, כי שפיכת־הדמים האיומה וחורבן הערים והארצות ימשכו זמן רב. גברה יותר ויותר התביעה בתנועת הפועלים, לשים קץ לשפיכת־הדמים ולחורבן הארצות. על אחת כמה וכמה גברה תביעה זו בעם היהודי ובחלק הפעיל ביותר שבו — בתנועת הפועלים היהודית בכללה, ובמיוחד במפלגות הציוניות־סוציאליסטיות, שראו את עצמן אחראיות לגורל העם ולעתידו. לפי הערכה זהירה נלחמו בחזיתות השונות במלחמת־העולם הראשונה כמיליון יהודים אלה נגד אלה במלחמה לא שלהם; בחלק גדול של החזית, בפרט באירופה המזרחית, השתוללה המלחמה במקום מושב היהודים, והם נפגעו ממנה קשה ביותר. אין להתפלא איפוא על אשר במפלגות־הפועלים היהודיות היה קשה יותר מאשר במפלגות־פועלים אחרות להשלים עם כשלון האינטרנציונל הסוציאליסטי, הנחשב עוד אז מכשיר יעיל ביותר נגד מלחמת עם ברעהו.

מרכז מפלגת פועלי־ציון באוסטריה שיתף את עצמו במלוא יכלתו כדי להפעיל

מחדש את האינטרנציונל הסוציאליסטי. בדבריו בכתב ב„מכתבים־החוזרים" אל החברים ובעל־פה על ידי שליחיו ומרציו, הוקיע המרכז את הפטריוטיזם המדומה של חסידי־המלחמה במפלגה הסוציאלדמוקרטית באוסטריה. וכן תמך המרכז בכל הזדמנות בפעולת משרד־הברית להחיות את האינטרנציונל על יסוד של מצע־שלום, שפלל גם את תביעות העם היהודי, אשר למענו יש לגייס ולאַחד את מעמד־הפועלים בעולם כולו.

וכאשר המלחמה, שמצצה כעלוקה את כוחות העם, נמשכה קרוב לשנתיים, נעשה המצב במדינה חמור יותר ויותר. מספר הקרבנות בנפש, בפצועים ובנעדרים גדל, ואתם גדל מספר המשפחות השכולות והנפגעות. מצב האַספקה בצרכי־אוכל הורע בהרבה, במיוחד בערים. צומצם היצור בחקלאות, נשתבשו דרכי ההובלה והאַספקה, ועם המחסור בצרכי אוכל והלבשה, פשטה הסרסרות בכפרים ובערים, מצוקתם של המוני העם גברה מאד. מספר האנשים, שנקראו לשרת את הצבא, גדל מחודש לחודש, והגיוס הקיף המוני אנשים, שלא היו מסוגלים להחזיק נשק, ואלה נקראו לשירותי־העזר של הצבא. בשירותים אלה בעורף החזית נפגשו המוני אנשים, בני עמים שונים, אשר הם עצמם סבלו מאד מהמלחמה, שכן בניהם היו בחזיתות, וכולם היו חדורים מרירות על האחראים למלחמה זו ומודאגים על גורל בני משפחותיהם בחזית ובעורף. בין משרתי־צבא אלה בבתי־חרושת לנשק, במחנות הצבא ובמחסניו, היו גם יהודים רבים, ואלה קשרו קשרים עם המוני עובדים, בני עמים שונים. עמדתנו נגד המלחמה ובעד שלום דמוקרטי, דרישות, שהיו קרובות ללבם של המוני העמים, איפשרה לנו להשפיע בהרבה על המוני העובדים הלא־יהודים, וגם קירבה אותם אלינו, להבין לרוחנו ולתביעותינו. חברינו מבין מגויסים אלה שמרו על קשריהם עם מזכירות המפלגה ואף הידקו אותם. במכתבי החברים ובידיעות בעל פה בשעת ביקוריהם במזכירות המרכז, מסרו לנו החברים ידיעות מעניינות ומעודדות מאד מהשיחות ומהלך־המחשבות של המוני העובדים בשירותי־העזר החיוניים מאד לצבא.

ובשנה השניה למלחמה חל גם מיפנה חשוב בחזית. בעיקר בהשפעת כוחה הצבאי העצום של גרמניה ההונגולרית נהדפו צבאות רוסיה הצארית אחורה: השטחים בגליציה, אשר לתוכם פלשו צבאות רוסיה, נכבשו מחדש על ידי צבאות גרמניה ואוסטריה; לתוך פולין הרוסית פלשו צבאות גרמניה ואוסטריה, והכובשים עשו בה סידורים כאילו לכיבוש־קבע. צפה בעית איחודה של פולין, אשר עד למלחמה היתה בתורה לשלושה חלקים, והתעורר מירוץ־תחרות במתן הבטחות לעצמאותה המדינית של פולין השלמה. התחרות היתה אמנם בעיקרה בין רוסיה הצארית מצד אחד לבין גרמניה ואוסטריה מאידך, אך היו התנגשויות לא מעטות בגלוי ובהסתר בין גרמניה ואוסטריה עצמן. מנהיגי המפלגות בפולין תימרנו בכיוונים שונים בהתרוצצות זו בין המעצמות העוינות והיריבות, אך בדבר אחד נראו כולם מאוחדים — לשלול ממיליוני היהודים בשטח פולין זכות להגדרה עצמית ולחיי־חופש בתור מיעוט לאומי.

למען זכות היהודים בתור מיעוט לאומי

כשלושה מיליון יהודים ישבו על השטח, שנחשב לתחומה של מדינת פולין. יהדות פולין על שכבותיה וזרמיה השונים גילתה הבנה מלאה לשאיפות העם הפולני, הנאבק

במשך דורות על שחרור ארצו משלטון זר ואיחודה הלאומי, לאחר שנחלקה בין שלוש מדינות: רוסיה הצארית, אוסטריה ההבסבורגית וגרמניה ההונצולרית. לעומת זאת קשרו כל מפלגות העם הפולני, השמרנים הריאקציוניים כהסוציאליסטים, את תחית פולין המאוחדת בדיכוי המיעוטים הלאומיים שבה, ובמיוחד את המיעוט היהודי. במשך שנים אירגנו הפולנים „חרם" כלכלי וחברותי על היהודים ונוצרה אוירה נוחה לפורעים להכתים את ראשית שחרורה של פולין בשפיכת דם יהודים חפים מכל פשע.

„תוך ברוטליות בדם קר, מבלי לשים לב לעיקרון, המקנה לכל אומה את הזכות ליטול את גורלה בידיה, הוציאו הפולנים, מהאצילים הפיאודליים עד לסוציאל־דמוקרטים, פסק־דין־מוות על העם היהודי, וזיכוהו בזכות היחידה של טמיעה בעם הפולני, לעזור לו בהשתלטותו על אותם חלקי פולין, אשר מבחינה לאומית אורבת להם „סכנה"... הפולנים עומדים למחוק את העם היהודי בפולין כחטיבה לאומית, ובמלחמתם נגד זכויותינו הלאומיות אין הם נרתעים אף מלבטל את זכויותיהם היסודיות של היהודים. גם הסוציאלדמוקרטים הפולנים בגליציה יודעים רק על שני עמים היושבים בארץ — פולנים ואוקראינים...". משפים אלה לקוחים מהתזכיר המפורט, אשר „ברית הפועלים היהודים הסוציאַליס־טיים פועלי ציון" הגישה אל משרד האינטרנציונל הסוציאליסטי.

נציגי היהודים המתבוללים, אשר בהתכחשותם לעמם אָבד להם גם החוש של כבוד עצמי, והיו מוכנים ללקק את ידי נציגי העם הפולני, שרמסו ברגליהם הגסות את זכות היהודים לחיים ולחופש, פרסמו הודעה בשם יהודי פולין, שבה הזדהו הזדהות מלאה עם השאיפות הלאומניות של הפולנים והסתלקו מכל תביעות מיוחדות למיעוטים הלאומיים בפולין, ובפרט למיעוט היהודי. היהודים בשטח הכיבוש בפולין, שנשאו בסבלם מטעם שלטונות צבאות הכיבוש והפולנים כאחד, לא יכלו בפומבי להשמיע את מחאתם על הרדיפות מטעם הפולנים ועל המזימות של המתבוללים היהודים, המתכחשים לעמם. נטלו את החובה הזאת על עצמם יהודי אוסטריה, בעלי הכרה לאומית. תוך מגע עם „משרד הברית" פרסם מרכז מפלגת פועלי־ציון באוסטריה באוגוסט 1915 הודעה, המשמשת תעודה חדורה הכרה לאומית עמוקה וראיה נכונה את המצב כמו שהוא.

„אין בדעתנו — נאמר בין השאר בהודעה — להטיל על העם הפולני בכללו את האחריות להשתוללות הפושעת של בזויי התושבים הפולניים, אך אין אָנו יכולים להתעלם מהעובדה, כי גם חלק מהאינטליגנציה הפולנית, העתונות הפולנית ברובה ומַנהיגים פולניים מצאו במלחמת־העולם הזדמנות הולמת ללבות שנאת היהודים. אין אָנו יכולים להסיח דעתנו מהעובדה, כי על היהודים בפולין הרוסית נרקמה רשת של הלשנה והסתה, שהכבידה עליהם ביותר לעמוד בפני הלחץ שנפל בגורלם תחת שלטון השוט הרוסי".

„בתקופה, שבה תשחרר גליציה, ופולין הרוסית תוכל לפרוק את כבלי שלטון האלימות הבארבארית של הצאר — נאמר בהמשך ההודעה — רואה הפרוליטריון היהודי בגליציה הזדמנות הולמת לראשית פעולה פוריה בכל שטחי החיים הכלכליים והציבוריים".

וההודעה מסתיימת במלים אלה: „שלום קבע בין האוכלוסיה הפולנית והיהודית יובטח רק, כאשר המיעוט היהודי הניכר ישיג לא רק זכויות אזרחיות, אלא גם שוויון

מדיני מלא וזכות להגדרה עצמית מלאה בענייניו הלאומיים. העם היהודי בפולין לא יסתפק בהבטחת שיווי־זכויות אזרחי, המותנה בכפיית הטמיעה מהעם הפולני. בזכותו המספרית, בזכות ערכו הכלכלי במדינה והתפתחותו התרבותית, תובע העם היהודי הבטחה מלאה לזכויותיו הלאומיות. פולין משוחררת תקום רק בתור פולין חפשית בפנים, מושתתת על עקרונות הדמוקרטיה והחופש הלאומי לכל העמים היושבים בה".

ידעתי אמנם, כי לא בנקל אפשר לקרב לרגשות דורנו זה ולתפיסת הדברים בימינו את ערך ההודעה הזאת להמוני החיילים היהודים בחזיתות השונות ולהסביר לקוראינו עתה, איזה רושם עשתה הודעה זו על המוני היהודים בפולין, שדברים אלה הובאו אליהם על ידי חברי פועלי־ציון, אשר אתם עמדה בקשר המזכירות של המפלגה בוינה. החיילים היהודים, שנלחמו מלחמה לא שלהם, גילו בהודעה ניסוח של „מטרות יהודיות" כתוצאה מהמלחמה ומצאו איזה טעם שהוא לדמם הנשפך ולסבלם הרב. ואילו העובדים היהודים והנוער היהודי בפולין, שכרעו תחת עול צבאות הכיבוש ולא יכלו להשמיע קול, מצאו בהודעה ביטוי הולם לרגשותיהם ולהודעותיהם הפוליטיות. ברשות ושלא ברשות נפוצה ההודעה בגליציה ובפולין; עיקר דבריה הועתקו לעלונים שונים. ההודעה עשתה את פעולתה בגליציה, שבה היתה מפלגת פועלי־ציון בימים ההם מפלגת הפועלים היחידה, שהשמיע קול. בפולין הרוסית עודדה ההודעה המוני היהודים לתביעות הלאומיות. הודעה זו גרמה גם להרחבת הקשרים של מרכז המפלגה בוינה עם בני נוער וחברי פועלי־ציון בפולין.

עם גידול כוחנו

נראה, כי שמע גידול כוחה של מפלגת פועלי־ציון באוסטריה והרחבת השפעתה על היהודים, גם מעבר לגבולות המדינה, במיוחד בשטחי הכיבוש הצבאי בפולין, הגיע כבר גם לידיעת השלטונות באוסטריה. גיבוש עמדתה הפוליטית של המפלגה וביצור כוחה הארגוני בתנאים של מלחמה, הגבירו גם הם, ללא ספק, את הרושם של כוחנו במדינה. הכרזו, שהוציאה מפלגת פועלי־ציון באוסטריה לקראת ה־1 במאי בשנת 1916, נאסר בשלמותו, הן החלק שבו היה מדובר על המלחמה והועלתה התביעה לשלום על יסודות דמוקרטיים והגדרה לאומית עצמאית, הן החלק שכלל את תביעותיו הלאומיות של העם היהודי בגולה ודרישתו לחיים לאומיים מלאים בארץ־ישראל, שתשוחרר משלטון התורכים.

הכרזו נאסר רשמית, אבל נפוץ ברבים שלא ברשות. צעד זה מטעם השלטונות אילץ את חברי המזכירות להגביר את הפעולה במחתרת ולהסוות פעולה זו בפעולה מדומה שנעשתה ברשות. החל מתאריך זה הוגברו ונהדקו יותר קשרי המרכז עם שליחים מיוחדים במקומות שונים, בפרט בשירותי־העזר של הצבא, דבר, שבא לידי ביטוי מובהק כלפי חוץ בשנים הבאות, במיוחד בשביתה שפרצה בינואר 1918.

בימים אלה נתקבלו ידיעות מעודדות מאת משרד־הברית בהאג, שנמסרו לנו בעל־פה על־ידי החבר ב. לוקר, שנפגש עם החבר ש. קפלנסקי בברלין, בבואו לשם, בין השאר, לשיחות עם מנהיגי הסוציאלדמוקרטים. לפי ידיעות אלה הצליח משרד־הברית להשיג את הסכמת מפלגות סוציאליסטיות רבות לתביעותינו הלאומיות, במיוחד לזכותנו על היאחזותנו בארץ־ישראל כארץ ריכוז טריטוריאלי לעם היהודי.

ידיעות אלה עוררו גל של התלהבות בחוגי חברינו וחיזקו את ידינו במאבקנו עם הסוציאלדמוקרטים באוסטריה, אשר ביניהם שלט רוח עוין לדרישותינו, ואשר יחסם אל היהודים היה בניגוד לתפיסה הסוציאַליסטית.

שינוי זה ביחס המפלגות הסוציאליסטיות לתביעותינו ותגובתנו עליו באו לידי ביטוי באסיפות המוניות, שנערכה על ידי פועלי־ציון בערים אחדות, על הנושא: עמדת הסוציאליסטים לתביעות העם היהודי וכינוס קונגרס יהודי עולמי. אסיפות אלה עוררו הדים רבים בתוכנו ובעתונות הכללית.

המעשה של פרידריך אדלר

ב־21 באוקטובר 1916 התנקש פרידריך אדלר בחייו של ראש ממשלת אוסטריה, גראף שטירק.

לא כאן המקום להעלות השאלה הנושנה: אם מותרים ואם רצויים מעשי־אלימות אישיים במאבק הפוליטי? נראה, כי אין לפסוק הלכה כללית אחת לתמיד. אחת אפשר לקבוע, כי בימי־מלחמה, כאשר נשפכים כל יום נחלי דם ואנשים הורגים ונהרגים בהמוניהם, נחלש ממילא כוח אנושי זה, הדוחה שימוש באלימות במאבק עם כוחות ריאקציוניים. וכאשר נשאל פרידריך אדלר על ידי שופטיו, אם מודה הוא באשמתו, והוא השיב: „הנני אַשם במידה, שאַשם כל קצין שהרג אָדם במלחמה זו, או ציוה על אחרים להרוג, לא יותר ולא פחות", אָמר לא רק דברי אמת, אלא קלע להרגשתם של המוני האנשים נוכח סילוק ראש הריאַקציונים ומחרחרי המלחמה באוסטריה.

במידה שמעשה אדלר עורר בימים ההם רצון להתקומם על המלחמה, נמצא לו קרקע פוֹרה ביותר בין המוני היהודים, שהתנגדו למלחמה יותר ויותר משנה לשנה. והואיל וידענו, כי פרידריך אדלר בביצוע מעשהו רצה להביא לידי ביטוי גם את התנגדותו הנמרצת למפלגה הסוציאלדמוקרטית, שהיתה שנואָה עלינו, ואשר בראשה עמד אָביו של פרידריך — ד"ר ויקטור אדלר, ראינו את עצמנו קרובים עוד יותר למבצע ההתנקשות.

ועוד דבר אפשר לקבוע עתה ללא כל ספק: פרידריך אדלר וחבריו לדעה ולעמדה הפוליטית צדקו בהנחתם, כי מעשהו של אדלר ועמידתו לפני שופטיו שימשו אות להתקוממות הפועלים ומתנגדי המלחמה לשפיכת הדמים ולסבל האיום שהוטל על מיליוני אנשים; ולא זאת בלבד, אלא הביאו לידי ביטוי בולט את התנגדות המוני העם למגמות המלחמה, שרצו לקבוע לה הכוחות הריאַקציוניים. לבם של המוני היהודים היו עם פרידריך אדלר; החיילים היהודים והנוער היהודי העריצו את מעשהו.

החדשים האחרונים של שנת 1916 ומחציתה הראשונה של שנת 1917 (משפטו של אדלר היה במאי 1917) היו תקופה של ארגון כוחות המתקוממים למלחמה ולכוחות הריאַקציה באוסטריה. הלך־רוח זה הורגש יפה בשורות הפועלים היהודים ובא גם לידי ביטוי מובהק בפעולתה של מפלגת פועלי־ציון באוסטריה על ידי הגברת הקשרים במחתרת שאורגנה פה ושם. בימים אלה נעשו במזכירות מפלגת פועלי־ציון ההכנות לחידוש הוצאתו של בטאון המפלגה „דער יודישער ארבייטער" („הפועל היהודי"), אשר גליונו הראשון יצא ביולי 1917.

הופעת הבטאון חוללה מיפנה חשוב בפעולת המפלגה.

יוסף אלסטר

ראשיתו של „השומר הצעיר" בגליציה

א

בראשיתה של התנועה השומרית פעלו שני גורמים: מצד אחד תנועת התחיה העברית, אשר התעוררה אז בקרב הנוער (הציונות) ומהצד השני הסקויטינג, אשר נתן לנוער חיים עצמיים ושימש יסוד לתנועות נוער שונות בקרב אומות העולם.

תחילה הלכו ונוצרו מרכזים עצמיים בארצות ובערים שונות, אולם שום קשר ארגוני לא איחד אותם. רק הופעתם של העתונים הראשונים הכתובים בהקטוגרף או בליטוגרף נתנה להסתדרויות האלה את האפשרות להתקרב ולהתרכז. העלונים הראשונים, אשר הוצאו ע"י גדודים בודדים — הם הם התעודות הראשונות לקיום התנועה.

בעת ובעונה אחת החלה התנועה השומרית לצמוח במקומות שונים. המרכזים שלה היו אז: גליציה, אשר היתה עדיין תחת שלטונה של הקיסרות האוסטרית והיו בה תנאים להתפתחות חפשית, ופולניה הקונגרסאית, לשעבר תחת שלטונה של רוסיה הצארית, שהיתה נעדרת כל תנאים להתפתחות חפשית; כאן נעשתה הפעולה בחשאי ובקונספירציה.

בשני המרכזים האלה נוצרה העתונות השומרית הראשונה. אולם בשני המרכזים גם יחד נוצרה התנועה הצופית־השומרית ע"י נוער יוצא שכבות מתבוללות־למחצה, מקרב תלמידי בתי־הספר הפולניים. לפיכך היתה השפה הפולנית השלטת בתנועה השומרית בימים ההם, אשר בהמשך הזמן פינתה את מקומה — תחילה באופן חלקי ואחר כך באופן מוחלט — לשפה העברית.

בגליציה קם בשנת 1912, במסגרת של הקלוב האספורטיבי היהודי בלבוב „דרור", גדוד צופים, שהיו בו כ־200 חבר. כדוגמת לבוב עשו הערים האחרות וכעבור זמן קצר כבר היו בשורות הסקויטינג העברי מאות חברים. ב ש נ ת 1913 ק י ב ל ה ה ס ת ד ר ו ת ה ז א ת א ת ה ש ם „ה ש ו מ ר". בימי המלחמה העולמית עבר מרכזה של התנועה לוינה, מקום שם התאחדה אגודת התלמידים „צעירי־ציון" עם „השומר" להסתדרות אחת.

בשנת 1917 הופיע בוינה, בתור הוספה לירחון „מוריה" (בשפה הפולנית), העתון המודפס הראשון של תנועתנו בשם „השומר" — עתון הנוער השומרי. בפעם הראשונה הגיע אז קולה של התנועה לציבוריות הרחבה וחדר אל הנוער היהודי הבלתי מאורגן. הוא הולך ויוצר גשר אל הנוער היהודי בפולניה הקונגרסאית, שהיה מאורגן ב„הסתדרות הצופים היהודים". העתון הזה הופיע עד ראשית שנת 1919.

על ידי כך מסתיימת התקופה הראשונה בהתפתחותו של „השומר" הגליצאי, אשר ביטויו היה ועידת המנהלים השומרים ב־31—29 ביולי בטרנבה על נהר סטרי. שם גם נעשה הנסיון הראשון לנסח ברורות את מטרתה ואת דרכה של התנועה.

המלחמה העולמית נגמרה. חלק ניכר של השומרים, שנמצאו בוינה בתור מהגרים, חזר לגליציה. המרכז הוינאי הלך והתפורר ומרכז חדש עוד טרם נוצר. רק בספטמבר 1919 הופיע מחדש „השומר", בחלקו בעברית ובחלקו בפולנית, אולם הפעם בתור עתון המוצא ע"י ההנהגות הראשיות של הסת' „השומר הצעיר" בגליציה ובפולניה הקונגרסאית.

באותו הזמן עצמו כמו בגליציה, ז. א. בשנת 1913, הולך ונוצר בורשה ובכמה ערים אחרות של פולניה הקונגרסאית, כגון: לודז', סוסנוביץ, בנדין — הסקויטינג העברי. בתחילה הוא עובד באופן קונספירטיבי ואינו נבדל במאומה מהסקויט הפולני, אשר שימש לו למופת. פורצת המלחמה העולמית. בשנת 1915 כבשו הגרמנים את פולניה וחל שינוי בתנאי העבודה. ההתעוררות הלאומית היהודית הלכה וגברה מיום ליום, סימאות התחיה ובנין הארץ החלו להשפיע את השפעתם על מחשבתו של הנוער העברי. התנועה הצופית קיבלה אופי לאומי־ציוני והלכה והתרחבה במהירות רבה. בתחילה נקראה התנועה בשם „הסתדרות הסקויט העברי". בשנת תרע"ח קיבלה ההסתדרות את השם „השומר הצעיר".

לאחר כמה נסיונות ראשונים של ליכוד התנועה השומרית בפולניה הקונגרסאית נקראה בשנת 1918 (ניסן תרע"ח) הועידה הכללית של הסתדרויות הצופים. אולם בשעת הפתיחה פוזרה הועידה ע"י השלטונות הגרמניים, שמשלו אז בפולניה.

בתקופה הזאת אנו מוצאים שלל רב של עתונים ליטוגרפיים, שהוצאו בהידור רב ובהם חומר מענין לתולדות התפתחותה של התנועה. כדאי לציין כאן את העתון המודפס „השחר" (בשפה הפולנית), שהוצא ע"י „האגודה הצופית היהודית" בלודז' (תשרי—חשון תרע"ח).

לאחר טבח העמים, עוד טרם שקעו הדי יריות התותחים — הזדעזע שוב העם היהודי זעזוע קשה ע"י גל הפוגרומים, שעבר עליו. בשעה, שנדמה היה, כי ישתלט היאוש ואזלת־יד, התעוררו בו כל כוחות הקיום שלו. תנועת התחיה הקיפה חוגים יותר ויותר רחבים וכל העם התלכד ליכוד נוסף מסביב לרעיון הציוני.

הנוער העברי התפרץ למפעל וארץ ישראל נהפכה לנקודה המרכזית של כל שאלותיו. בתקופה הזאת (ינואר 1919) מתחיל להופיע העתון „חזק ואמץ!", אשר נדפס בורשה בשפה הפולנית בהוספה קטנה עברית ויהודית. זהו כבר עתון בעל תפקידים יותר רחבים והריהו משמש במה לכל התנועה השומרית בפולניה הקונגרסאית.

ההסתדרות יוצאת מהתקופה הצופית־החינוכית ומתחילה לגבש השקפת עולם עצמית, מציגה לפניה מטרות ברורות ותפקידים ממשיים ומשתדלת להתוות לנוער היהודי דרך ברורה בה ילך.

„חזק ואמץ!" נמצא תחת השפעתו העמוקה של „השומר" הוינאי, אולם הוא מבטא גם את הספציפיות של התנועה הפולנית הקונגרסאית, אשר עליה לא עבר גל הרומנטיקה הנפרזת של התנועה בגליציה. הגליון האחרון של העתון הזה הופיע תיכף לאחר הועידה הארצית המיסדת בלודז', בימים כ"ד—כ"ה ניסן תרע"ט (1919), שהניחה את היסודות המוצקים של ארגון כלל־ארצי בפולניה הקונגרסאית. הועידה קיבלה את עשרת דברות „השומר" בתור יסוד והדגישה, כי שומר יכול להיות רק זה, אשר מגשים בחייו הפרטיים יום־יום את הרעיון של תחית ארץ ישראל והשפה

העברית. יחד עם זאת זכות הבכורה לשפה היהודית במקום שם עדיין לא חדרה השפה העברית לחיי השומרים.

בשעת הועידה נוצר בפעם הראשונה הקשר עם התנועה בגליציה. דובר על שיתוף הדעות, על הצורך בליכוד הכוחות והוחלט להוציא עתון משותף...

ב.

לפני המלחמה התקיימו בגליציה שתי הסתדרויות של הנוער היהודי הלאומי: אגודת תלמידים „צעירי־ציון" והסקויט. הראשונה נוסדה לפני 16 שנה והשניה — לפני 7 שנים. קשה לתאר תהום יותר עמוקה מזו שהפרידה בין שתי ההסתדרויות הללו. הסת' „צעירי־ציון" היתה תירגום אירופי של „הישיבה", הלימוד היה בה ראש כל המטרות, הויכוח והפלפול — העונג העליון. הסתדרות הסקויט היתה תירגום יהודי של הסתדרות צבאית פולנית וכל יהדותה הצטמצמה בפקודה העברית. עיקר מטרותיה — המשמעת העיורת. אף אחת משתי ההסתדרויות האלה לא יכלה לחנך את הנוער העברי, שיהיה בכוחו להלחם לשיחרור עמו.

כשגלי המלחמה הבריחו לוינה רבים מקרב הנוער העברי, החלה מיד פעולה מאומצת בשתי ההסתדרויות גם יחד: ב„צעירי־ציון" ובסקויט. העבודה הקדחתנית הזאת התרכזה ב„צעירי־ציון" בשטח מדעי־היהדות ובסקויט הלכו ושיכללו את הטכניקה הצופית. ודוקא בוינה התעוררו הספקות, האם שתי הדרכים האלה גם יחד הן נכונות. החלה להתעורר המחשבה על התקרבות בין שתי ההסתדרויות האלו. המצדד העיקרי באיחוד הזה במחנה „צעירי־ציון" היה דוד כהן, אשר יצר עוד בקיץ שנת 1915 על דעת עצמו גדוד שומרי לנסיון בתוך „צעירי־ציון". ב־1915 חזרו רבים לגליציה והיה צורך לאַחד את הקבוצות הבודדות של הסתדרויות הנוער לארגון אחד. שינוי שיטת העבודה ואיחוד שתי ההסתדרויות נעשו אקטואליים ולא ירדו מסדר היום עד אשר האיחוד היה לעובדה. נעשה חוזה־האיחוד דלקמן:

הסתדרות „צעירי־ציון" ו„השומר" בוינה מתאַחדות להסתדרות אחת, מנוהלת ע"י מועצה ראשית זמנית, אשר אליה נכנסים מלבד המנהיג 5 חברים מכל הסתדרות. האיחוד הוא נסיון ובאם לא יצליח — הרי אינו מחייב שום צד מן הצדדים.

לכתחילה התקיימו שני הגופים האלה כמו האלמנטים בתערובת פיזית. הסקויטים הביטו במנוד ראש על ה„בטלנים", אשר ידעו רק את ה„לימוד" ואם כבר הופיעו פעם בטיולים, הרי נעלמו בשעת המשחקים לפינות־סתר והתעמקו בספרים, שהביאו אתם בתרמיליהם במקום מכשירים צופיים. „צעירי־ציון" הביטו מגבוה ואף בבוז על „הגויים", אשר הלעיטו את חניכיהם ב„עשרת הדברות" ואשר ראו בפיקוד את ראש כל מטרותיהם. אולם לאט לאט נסתמה התהום שהפרידה בין שני העולמות האלה. ביחוד בלטה ההתקרבות הזאת בקרב הצעירים. בדרך שיחות ממושכות וחילופי־מחשבה בלתי פוסקים החל להתגבש אידיאל חדש של „השומר", טיפוס שונה משני אלה שעד כה.

(מתוך דו"ח של המועצה הראשית של השוה"צ בגליציה לועידה הראשונה)

ד"ר יעקב ביקלס

בראשית תנועת החלוץ במזרח-גליציה

הגעגועים לארץ-ישראל היו מושרשים בתוך לבו של הנוער היהודי בגליציה. בתנועת הנוער הציוני היה הרעיון לעליה עקרון חינוכי חשוב. אולם מועטים בלבד עלו ומועטים מהם נשארו בה.

שינוי רדיקאלי חל עם גמר מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1918. זרם עליה עז פרץ את הגבולות. עלו רבים שחלמו מאז על ארץ-ישראל וניתנה עכשיו שעת כושר לעליתם. עלו גם רבים, שהמלחמות הממושכות ובאחרונה המלחמה בין הפולנים והאוקראינים הרסו את יסוד-קיומם. זרם העליה גדל והלך והקיף שדרות רחבות של צעירים ומטרה אחת להם — להתחיל בחיים חדשים בארץ המיועדת להם.

היה צורך לאומי דחוף לארגן את העליה הזאת ולהכשיר אותה הכשרה גופנית ורוחנית, להעביר אותה לחיי עבודה פרודוקטיביות, כדי שתיקלט בארץ ושתהיה לה לברכה. מרכז חלוצי גליציה המזרחית הוא שנטל עליו את התפקיד הזה. הוא הוקם באפריל 1919 ויוזמיו ומיסדיו היו: יעקב ביקלס ואליעזר פורמן (קרקי). קדמה להקמתו החלטה חיובית של הועדה הארצישראלית של הועד הארצי הציוני שבו השתתפו: ד"ר אברהם קורקיס, ד"ר דב האוזנר, ד"ר אלפסנדר האוזמן ואחרים, שהבטיחו — אחרי הרצאתו של ד"ר יעקב ביקלס — לעזור למרכז הזה והעמידו לרשותם את משרדם בלבוב רח' ברנשטיין 19 וצירפו את ד"ר הנריק שטרנר כחבר שלישי במרכז החלוץ.

צירופו לא היה דבר שבמקרה. בין המנהיגים הציונים היה הוא היחידי, שיתר להתענינותו בכל הקשור בארץ-ישראל, עמד בראש תנועת הסקאוט היהודי ועמל להכניס את מגמת-הסקאוט גם לחינוך הנוער היהודי. הנוער אהב אותו מאוד, ולפי שהיה קשיש מהם קראו לו בכינוי-חיבה „הזקן".

במאי 1919 הופיע כרוז של המרכז (מחברו: יעקב ביקלס, נדפס בבית-דפוס „שטוקה" בלבוב) שהופץ באלפי אכסמפלרים בלבוב ובכל ערי-השדה והעלה הד חזק ברחוב היהודים. הכרוז מוקיע את הפרנסות הקלות של הנוער היהודי, שאין בהן עתיד לא לו לעצמו ולא לעמו ושאינן עשויות לתת סיפוק לעוסקים בהן. הוא מוכיח, שאין להם בכלל עתיד בגולה ושהקרקע שחשבו אותה מוצקת נשמטת מתחת לרגלים. הוא קורא להם לחדש את חייהם על ידי לימוד מקצוע פרודוקטיבי, שיוכלו להיות אנשים פעילים ומועילים בארצם ההיסטורית. עליהם לשוב לעבודת האדמה, שהיא היסוד המוצק לחידוש חיי-עם. הכרוז קרא להם להכשיר את עצמם לעבודה חקלאית בארץ-ישראל ולעלות אליה כדי להיות בין ראשוני הבונים ולהכין את הקרקע להמונים שיבואו בעקבותיהם. המוטו של הכרוז היה: „והחלוץ יעבור לפני המלחמה".

דברי הכרוז נתקבלו בהתלהבות, כדברים בעתם. המלחמה הרסה לגמרי את היסוד הרעוע של הפרנסות היהודיות בגולה והנוער עמד נבוך, בחפשו לו דרך בחיים. חיים חדשים בארצו קסמו לו, אף שידע, שהם יהיו קשים, מלאי מאמץ, אולם קיוה

למצוא אושר בבנין שיהיה גם קן לעצמו וגם יסוד נאמן לתחית עמו ולתקומת ארצו.

צעירים רבים התחילו לנהור למשרד החלוץ בלבוב וביקשו הדרכה, איך להתחיל בעבודה פרודוקטיבית. ומכתבים רבים נתקבלו ובקשתם דומה. חברי המרכז הדריכו בכתב ובעל־פה. בראשונה פנה המרכז לחקלאים יהודים בעלי־אחוזות בגליציה, שמספרם היה לא־קטן, בבקשה להעסיק את הצעירים היהודים באחוזותיהם. מעטים בלבד נענו. חששו מסיבוכים עם העובדים הנוצרים הקבועים וביכרו להציע למרכז סכום כסף, כעין כופר, תמורת קבלת חלוצים לעבודה. בודדים היו החקלאים, שהבינו את הערך החינוכי והמהפכני שבשיבת צעירים יהודים לעבודת האדמה. וייזכר בעל־אחוזות ו י ט ל י ן, אשר היה בין הראשונים, שקיבל לעבודה בחורים יהודים, הדריך אותם והעניק להם מנסיונו החקלאי. תנאי העבודה היו קשים, מזריחת השמש עד בואה, דיור פרימיטיבי, אוכל ודמי־כיס קטנים, שלא היה בהם כדי לתקן את הבגד שנקרע והנעל שבלתה. היו, אמנם, בעלי אחוזות, שהציעו לחלוצים דיור בבתיהם וגם אוכל על שולחנם, אולם החלוצים דחו הצעה זו, ברצותם להדמות לעובדים הנוצרים ולהתרגל לחיי־עבודה קשים.

כדי להגדיל את מספר מקומות־ההכשרה החקלאית ובעיקר כדי ללמוד דרכי ניהול עצמאי של משק חקלאי, יסד המרכז חוות־לימוד: אחת בחליבוביצה על יד סטניסלבוב ואחת בסיגניובקה על יד לבוב, ומסר אותן לקבוצות־חלוצים. התאמת הבנינים תיכנן והוציא לפועל בהתנדבות המהנדס בוריס צ׳צ׳קס; והמנהל הראשון של המשק היה בשנה הראשונה חקלאי נוצרי, אולם אחרי זמן מה עברה ההנהלה לחלוצים, שרכשו להם בינתיים נסיון בתפקיד זה. שתי החוות האלו היו נתונות לפיקוחו הישיר של מרכז החלוץ, אולם נוסף להן היו גם חוות רבות בערי־שדה אחרות, בפיקוחם של הועדים המקומיים. החוות האלו ומקומות־עבודה אצל בעלי־האחוזות היו מרכזי־קבע להכשרה חקלאית. החלוצים לא היו, אמנם, קבועים, כי אחרי זמן מה עלו לארץ ישראל, ואחרים תפסו את מקום הכשרתם. בקבוצות היו גם חלוצות, שלקחו חלק שווה בכל עבודה, גם בעבודת־שדה וגם בשמירה בלילות.

לא כולם יכלו להסתדר בעבודה חקלאית ורבים הועסקו בעבודות פרודוקטיביות אחרות. המקצועות: נגרות, מסגרות, חשמלאות, תפירה וכדומה נכנסו גם הם לתחום של הכשרה, ונוסדו קואופרטיבים לעבודות אלו. אולם לא העבודות המקצועיות האלו בלבד, כל עבודה גופנית לא־מקצועית, כמו חטיבת עצים וכדומה, היתה מקובלת כהכשרה לעליה.

בתום ההכשרה — לא פחות משנה אחת — יכול היה החלוץ להופיע לפני ועדת העליה, שליד המרכז (הראשונה היתה מורכבת מד״ר אמיל ש מ ו ר ק, ד״ר הנריק ס ט ר נ ר וד״ר יעקב ב י ק ל ס) ואחרי שנבדק על ידי רופא, ד״ר מרדכי אליהו ב י ק ל ס, אושר לעליה. ברור, כי יתר על ההכשרה הגופנית נדרשה הכשרה רוחנית, ידיעת השפה העברית וכדומה. אלה שאושרו לעליה קיבלו הקלות לסידור ניירותיהם וגם עזרה בכסף, בלבוש ובציוד אחר.

הועידה הארצית הראשונה המיסדת של מרכז החלוץ התקיימה ב־5 ו־6 בדצמבר 1919, ונבחרה ההנהגה: ד״ר אמיל ש מ ו ר ק, ד״ר מאיר יעקב ב י נ נ ש ט ו ק, יעקב ב י ק ל ס — נשיאות. חברי המרכז: המהנדס צבי קונטס, צבי פ י י ר־ ש ט י י ן, ד״ר ש ט ר א ו ך, צבי ל א ו ט ר ב ך, המהנדס בוריס צ׳צ׳קס ומהחלוצים:

אריה אלויל, בלאט, דוניה גרינינגר ואחרים. בועידה זו השתתפו צירים חלוצים מ־26 קבוצות מגליציה המזרחית שייצגו 400 חלוצים. ונוסף להם עסקנים פעילים בארגון החלוץ, ביחד 126 איש. בועידה זו השתתפו גם צירי החלוץ מאוקראינה. באותה הועידה נקבע, כי „חלוצים" ייקראו אלה המכשירים את עצמם בעבודה חקלאית או במקצוע פרודוקטיבי אחר למען עליה לארץ. הועידה הזו השפיעה לטובה על התפתחות החלוץ ומכוח פעולת המרכז גבר מספר הקבוצות וכמעט שלא היתה עיירה בגליציה שלא היה קיים בה ועד למען החלוץ וגם קבוצת חלוצים המכשירים את עצמם לעליה. הועדים האלה היו גם פעילים באיסוף כספים, בגדים, מכשירי־עבודה ובכל מה שהיה נחוץ, כדי לאפשר לחלוצים את הכשרתם. הם היו באים בדברים עם בעלי־האחוזות במקומם, שיקבלו לעבודה את החלוצים, הם נשאו ונתנו עם בעלי־מלאכה, נגרים ומסגרים, שיקבלו חניכים וידריכו אותם במקצועם. הם גם ערכו קורסים ללימוד השפה העברית, ניהלו שיחות על דרכם בארץ־ישראל, וגם דאגו להוצאות־הדרך לעלייה.

כל העבודה המסועפת הזו, שהתנהלה בסניפי החלוץ, היתה מודרכת מהמרכז בלבוב וחברי המרכז ביקרו לעתים מזומנות בערי־השדה, קיימו פגישות עם החלוצים ועם הפעילים בועדים המקומיים. חברי „השומר הצעיר" שהתכוננו לעליה, היו חברים בהחלוץ ונציגיהם אלויל ודוד הורוביץ היו חברי מרכז החלוץ. ב־8 בדצמבר 1920 נתקיימה הועידה השניה ובה היו כבר נציגים של 98 קבוצות ומספר החלוצים עלה על 1200 איש. כולם עובדים בחקלאות, בבנין וחלקם גם בקואופרטיבים, וגם כשכירים אצל בעלי־מלאכה. החלוצות עסקו בעיקר בתפירה. נוסף להם היו רשומים 122 חלוצים, ביניהם 31 חלוצות, מאוקראינה, רובם פועלים חקלאים, בעלי־מלאכה, מורים לעברית וסטודנטים. בועידה זו באה לידי ביטוי התנגדותם העזה של ההורים, שמנעו בכל האמצעים — גם בכוח המשטרה — את עליתם של הבנים. בלטו גם התוצאות השליליות של עלית מנהיגי הקבוצות המנוסים, שעזבו את קבוצתם בלא הנהגה מתאימה, אולם כל המכשולים האלה לא היה בהם כדי להקטין את הגידול המתמיד של תנועת העליה. במשך 1920 עלו 793 חלוצים, שקיבלו את הכשרתם בפיקוח מרכז החלוץ ואושרו על ידיו לעליה.

דין להעיר, שעלו לא בלבד אלה שאושרו לכך, אלא גם חלוצים רבים אחרים סידרו להם ניירות והערימו על מוסדות־הממשלה ועל משרדי־ההגירה ולא נזדקקו להחלטת מרכז החלוץ ועלו לארצנו ונקלטו בה. הסידורים האלה היו כמעט הכרחיים, לפי שהממשלה לא נתנה לבחורים בגיל הגיוס היתר יציאה.

מחלקת העבודה

הגידול של תנועת העליה לארץ הכריח את ההנהגה הציונית להתמסר ביתר תשומת לב לתנועת החלוץ ואל מוסדותיו. המשרד הארצישראלי צווה למען הסדרת העליה, להוציא תעודות־עליה לכל אלה, שנמצאו כשרים לכך על ידי ועדת־קואליפיקציה. נוסף לזה הוחלט לעזור למרכז החלוץ בהכשרת החלוצים לתנאי עבודה בארץ־ישראל ולשם כך נוסדה, על יד המשרד הארצישראלי, מחלקת עליה. המנגנון שלה היה מצומצם ולולא שיתוף הפעולה של מרכז החלוץ לא היה בידה למלא את תפקידה. בראש המחלקה הזו עמד בראשונה ד"ר מרדכי ויזל ואחריו

ד״ר יעקב ביקלס. באותה תקופה נוסדו קואופרטיבים שונים לנגרות, חייטות, מסגרות וכדומה, בלבוב ובערי־השדה, שהיו מקום־עבודה, פרנסה והכשרה לקבוצות רבות. חברי הקואופרטיבים היו מתחלפים. בעלי־ההכשרה, שאושרו על ידי הועדה, קיבלו תעודת־עליה, המשרד הארצישראלי סידר את ניירותיהם ואחרי שקיבלו את הויזה האנגלית בוורשה עלו לארץ־ישראל. אלה עלו ואחרים באו במקומם.

באותו זמן הונח היסוד לבית־ספר מקצועי למלאכה. בועד הראשון שלו היו: ד״ר מכסימיליאן שנפלד, ד״ר עמנואל רינגל, ד״ר אברהם זילברשיין, ד״ר אמיל שמוראק, ד״ר יעקב ביקלס, גב׳ צציליה קלפטן ואחרים. הרוח החיה בועד זה היתה גב׳ צציליה קלפטן, שעמדה בראש הועד ובכוח יזמתה ומרצה הוקם המוסד החשוב הזה. בית־ספר זה נקרא על שמו של ד״ר אברהם קורקיס שהטיף מזמן להגברת העבודה למען ארץ ישראל ולהכשרה מקצועית של הנוער לקראת עליה.

„עזרה״

הפעולה הנרחבת למען הכשרת החלוצים ולהוצאות בנסיעה לארץ דרשו סכומים גדולים ולשם כך הוקמה חברה ציבורית — „עזרה״ — על יד מרכז החלוץ. היוזמים היו: שמאי קולקר — ציוני מרוסיה, שהיה מנהל של ועד ההצלה לפליטי רוסיה ואוקראינה בלבוב — וחברו לעבודה ד״ר אברהם זילברשיין, וכן ד״ר מאיר גייאר, ד״ר יעקב ביקלס, דינה קארל וברתה אקסלראד. מזכיר החברה הראשון היה אימל פוגלפנגר, ואחרי מותו ללא עת — ד״ר שומר. הועד הזה פעל גדולות לשם איסוף הכספים הנחוצים. באביב 1922 הכריזה החברה על איסוף־כספים בלבוב ובערי־השדה והוציאה חוברת תעמולה למען „עזרה״ בעריכת ד״ר יעקב ביקלס. פורסמו בה מאמרים על רעיון החלוץ, תפקידו בארץ ישראל מפרי עטם של ד״ר מאיר גייאר, אברהם זילברשיין, יעקב ביקלס, יוסף טייטלבאום ואחרים. חברת „עזרה״ הצליחה מאוד בפעולתה בזכות מסירותם של חברי הועד שלה. הדוגמא של „עזרה״ השפיעה גם על תנועת החלוץ בפולין וגם בוורשה הוקמה חברה דומה, והיתה לסעד רב ערך בעלית החלוצים.

תנועת החלוץ והנהגתה בגליציה תרמה תרומה רבת ערך לעליה השלישית. היא גילתה כושר ארגוני רב ושימשה דוגמה לארצות אחרות. החלוצים שעלו לארץ ישראל התבלטו בכל מקומות־עבודתם בכפר ובעיר ובשל הכשרתם תפסו עמדות־מפתח בכל ענפי המשק, בייסוד קבוצות (בית־אלפא), בקואופרציה הייצרנית, בהוראה, בחינוך ובשירות הבריאות בארץ. מותר אולי במקום זה להוסיף, כי חברי הנהלת החלוץ היו לא בלבד נאה דורשים אלא גם נאה מקיימים וכולם עלו לארץ־ישראל.

מאיר מנדל

תנועת גורדוניה

שלושים שנה חלפו מאז נוסדו סניפי גורדוניה הראשונים בגליציה. חצי יובל שנים עבר מאז עלו קבוצותיה הראשונות ארצה.

תמורות הזמן, שחלו מאז בעולם ובחיי העם והארץ, כבירות כל כך, עד שנראה לפעמים כאילו זה היה עוד לפני דורות רבים.

על כן קשה לצלול בנבכי העבר ולהעלות מתוכם את הדברים העיקריים, לעשות נסיון רציני של סיפום ההתרחשויות, שחוללו את התנועה הזאת והתחוללו על ידה ולהעריך הערכה נאמנה את ערכה ואת חלקה בתנועה החלוצית ובתנועת הפועלים.

שפע של חוויות וזכרונות צף ועולה לפני בשוטי לנגד עיני את דמותה המיוחדת של גורדוניה ואת מַהוּתה מימי יסודה לפני שלושים שנה.

חוויות וזכרונות יקרים, המעוררים התרגשות לזכר ימים עברו, ימי „הסער והפרץ", ימי העלומים המתמרדים, המחפשים ביטוי להסתערות כובשת לבבות והמתפרצים למעשי עליה ויצירה. יש הכרח להשתחרר מן האידיאַליזציה הרוֹמַנטית של העבר ומן הכאב הצורב על המציאות שחלפה לחלוטין, כדי לשרטט את קוי היסוד של תנועה, שהיותה בשבילי מולדת רוחנית ושהשאירה עקבותיה המבורכים בתולדות התנועה החלוצית בעם ובארץ. יש להבליט את העיקר במידה שיש בו ענין כללי ולוותר על זכרונות וחוויות אישיים.

לשם כך דרושה בחינה מדוקדקת בין דברים, שהיה להם ערך זמני וחולף, לבין נכסים רוחניים וערכים חיוניים, שרישומם ניכר וחשוב גם בימינו אלה. אין כוונת הדברים הבאים כתיבת תולדות גורדוניה, אין גם ברצוני לסכם סיפום מלא את דרכה ואת השגיה, ייתכן שמאורעות רבים וחשובים, שעיצבו את דמותה של גורדוניה, נשמטו מזכרוני ואולי אף מזכרון יתר החברים והם צללו בתהום השכחה. אסתפק בציון כמה קוי יסוד לדמותה ולמַהוּתה של תנועה זו.

נאמנים וחפשיים

גורדוניה מתכוונת לחינוך האדם ולהגשמת
הציונות העובדת. (מהחלטות ועידת דנציג)

בועידת דנציג הגדיר יוסף שפרינצק את מַהוּתה של גורדוניה בשתי מלים קולעות „טרוי און פריי" (נאמנים וחפשיים).

תנועת גורדוניה לא התימרה מעולם, כי ממנה מתחיל הכל, כי היא היוצרת את הכל מבראשית מתוך התמרדות נגד קודמיה. תנועה זו ידעה את ערך ההמשכיות והרציפות. היא גילתה נכונות לינוק ממקורות קודמיה. לא קסמה לה העצמאות המזויפת, שכאילו הכל חייב להיווצר מחדש על ידה.

לא בזנו למציאות היהודית הקיימת, אם כי התקוממנו על הטפילות, ורצינו לשנותה שינוי מהפכני למען הצלת העם וגאולתו. לא שללנו את קיום המפלגות בארץ ובגולה תוך דברי רהב וביקורת קטלנית על השלילה שבהן, אם כי לא העלמנו

עין מחזיונות פסולים בדרכן. לא ראינו חזות הכל בגיבוש מסגרות חדשות ועצמיות לפעולתנו החלוצית, הקבוצתית והציבורית. הצטרפנו בנפש חפצה למסגרות הקיימות בארץ, למפלגת פועלי א״י ולחבר הקבוצות. ידענו, שהמבחן המכריע לגבי ערכי יסוד איננו בחידושם המתמיד עם כל דור ודור, אלא במימושם ובהגשמתם. ולכן סללנו את נתיבנו מתוך חירות רוחנית ונאמנות למסגרות וצורות שהתגבשו לפנינו.

דרכי הגיבוש של הערכים הרעיוניים והחברתיים של גורדוניה היו מיוחדים דוקא בכך שהתמודדנו עם בעיות העם והאנושות מתוך כנות אינטלקטואלית ומתוך חתירה לזקיפות קומה רוחנית, אך עם זה הקשבנו הקשבה דרוכה לדברי אחרים. שמרנו על עצמיותנו הרוחנית תוך נכונות ללמוד מנסיון קודמינו ולקבל תורה מפי ותיקים מאתנו.

נאמנים וחפשיים היינו מאז ייסודה של התנועה ועד ימינו אלה, ובכך אולי התכונה האופיינית והיקרה ביותר של תנועה, המספמת שלושים שנות קיומה.

רקע להתהוותה

יש שסופר גדול מצליח בעינו הבוחנת לראות תופעה ציבורית ולהגדירה בשורות ספורות באופן מוצלח יותר מאשר מאמרים שלמים וארוכים. אם נקרא בעיון את המעט שכתב ש. י. עגנון על „חבורת״ גורדוניה בספרו „אורח נטה ללון״, נמצא כאן ביטוי ממצה לרקע התהוותה ולהתפתחותה.

ואלה דברי הסופר:

„...להיכן הלך (המסגר)? לבית החבורה גורדוניה הלך לתקן שם מנעול לדלת.

הלכנו לגורדוניה ומצאנו את המסגר. כשראנו, חייך בגדי, כאילו הוא מכיר אותי. ראה זה פלא. כל הזקנים מחייכים. כנגדם דור הצעירים זועפים, בשביל שהקומוניסטים עקרו את המנעול ונכנסו ולכלכו את התמונות והרי הם צריכים להתקין להם מנעול חדש...

בית החבורה כסומא שמתו עיניו. אבל עיניהם של חברינו מאירות מאורה של ארץ ישראל, שכל העינים מבקשות לראותה.

יש צדיקים שבנו להם בתי מדרשות, והם משתבחים ואומרים לכשיתגלה משיח צדקנו יבוא לבתי מדרשות שלהם תחילה. בחורים אלו, אינם משתבחים שמשיח יבוא אצלם תחילה ואינם מזכירים אותו. אבל כל עיקר מחשבתם לעלות לארץ ישראל ולעבוד את הארץ. איני יודע מי חביב ממי, אם צדיקים שבגולה, שמבקשים להטריח את המשיח שיבוא אצלם לחוצה לארץ, או בחורים אלו שמטריחים עצמם לעלות לארץ ישראל ולהתקין לפניו את הארץ.

הבחורים הללו יודעים את שנעשה בארץ ישראל כללות ופרטות, אלא שאני והם אין אנו מבינים זה את זה. אפילו במלים עדיין יש חילוק. כגון שאני אומר גורדון מתכוין אני למשוררנו הגדול יהודה ליב גורדון ואילו הם מתכוונים לאהרון דוד גורדון. מבני דורם של בעלי מחשבות אני, שידיהם קצרות ומחשבותיהם גדולות. ואילו הם אנשי מעשה שמקדימים עשיה למחשבה. גורדון זה שלי (כלומר יהודה ליב גורדון) בעל מחשבות היה ובא גורדון שלהם (כלומר אהרון דוד גורדון) והביא את המחשבות לידי

מעשה, כלומר קיים את זה מה שכתב זה. לכאורה צריך אני לשמוח ואיני שמח. לא מפני שהמחשבה חשובה מן המעשה, אלא... אלא זה אפשר לפרשו במשל, אף על פי שאין המשל עולה יפה. משל לאדריכל שביקש אבנים ונתנו לו לבנים, שאילו הוא נתכוון לבנות היכל ואילו הם נתכוונו לבנות להם בית דירה". (ש. י. עגנון: אורח נטה ללון, עמודים 96—100).

כאן מתוארת ההתנגשות של תנועת גורדוניה עם שלושה גורמים עיקריים — עם הקומוניסטים, העוקרים את המנעולים ומלכלכים את הקירות, עם „הצדיקים" הבונים להם בתי מדרש ומצפים לבוא המשיח בגולה ועם אנשי רוח המתכוונים ל„היכל" של היהדות ולא ל„בית דירה" של העם היהודי.

השורה הצנועה על „הצעירים הזועפים, בשביל שהקומוניסטים עקרו את המנעול ונכנסו ולכלכו את התמונות", מקפלת בתוכה עולם שלם של מאבק רוחני גדול, שהתנהל בקרב הנוער היהודי בגליציה בימים הם, ימי יסודה של גורדוניה.

היה זה שנים מועטות לאחר מהפכת אוקטובר, האויר כולו היה טעון חומר נפץ מהפכני. מעבר לזברוץ, זה הנהר המפריד בין מדינת פולין הצעירה הקפיטליסטית והאנטישמית, המדכאה את מיעוטיה הלאומיים, ובין ברית המועצות הבולשביסטית, הגיעו הדים על שינויים ותמורות, ההופכים סדרי עולם ויוצקים יסודות למשטר של צדק ושויון.

הרעיונות החדשים מצאו את נתיבם קודם כל ללב הנוער היהודי, אשר קסמה לו ההתבוללות האדומה, שהיה בה לא רק הצטרפות מדומה לרעיון גואל ומשחרר מכבלי הניצול והלאומיות כאחד, אלא היה בה משום בריחה מהסימטה היהודית המכוסה אבק של דורות, מהמציאות הקשה, שטולטלה בחזקה עם סערת מלחמת העולם הראשונה. היה בקומוניזם של הימים ההם צירוף משונה של אידיאה סוציאלית נעלה, המושתתת על „ביסוס מדעי" ושל קוסמופוליטיזם תמים הבא לגאול את כל האנושות ובשורה הראשונה את הנוער היהודי מהמושגים הריאקציוניים של לאומיות „שוביניסטית".

האם יכול להיות דבר יותר קוסם לנוער היהודי, אשר בימי ילדותו עברו עליו זוועות המלחמה העולמית? ואם נוסיף לכך את הרומנטיקה של מחתרת ופעילות בלתי ליגלית, של רדיפות השלטונות, מאסרים ועינויים, הרי אין לתמוה על כך, שצעירים יהודים ערים ותוססים נמשכו בחבלי־כישוף לתנועה זו. ואם היתה קיימת אי־נוחיות מסוימת בקשר עם המושג „דיקטטורה של פרוליטריון" (אז עדיין טרם המציאו את השם „דימוקרטיה עממית"), הרי אפשר להתגבר על כך בכוח האמונה. כי המהפכה עדיין צעירה לימים, שכן פחות מעשר שנים עברו מימי אוקטובר המהוללים, ואין זה אלא ענין של תקופת מעבר אשר תחלוף חיש מהר ואז תגיע שעתה של החברה הקומוניסטית האמיתית עלי אדמות, של גן עדן לדרי מטה.

האידיאה הקומוניסטית כבשה לבבות. על תנועת השומר הצעיר, תנועת הנוער החלוצית היחידה, שהיתה קיימת ברחוב היהודי, עבר אז משבר חמור. לאחר שהדור הראשון של מייסדיה וחבריה עלה בימי העליה השלישית ארצה, נשארה חשופה וחסרת אונים מול ההשפעה הכובשת של הקומוניזם המסתער. מתוך נסיון לשמור על צלמה הציוני ועל דמותה החלוצית ניסתה למצוא מפלט בפשרה רוחנית

עם הקומוניזם, עם מזיגה ציונית־קומוניסטית, וראש דבריה אורנשטיין (היום אורן) ביסס לראשונה את האידיאולוגיה החדשה הזאת, על שלביה ועל פיתוליה.

היתה לו ל„השומר הצעיר" שעת־פּוֹשר היסטורית להיות תנועת הנוער החלוצית היחידה בגולה, אלמלא הפיתולים הרעיוניים האלה ואילו היתה להם ההבנה, שאין פשרה בין קומוניזם לבין איזו אידיאה אחרת, ואילו ידעו את הסוד, שהקומוניזם דרש מחסידיו הכל ואינו משייר להם כלום.

נאמני הקומוניזם הבלתי פשרניים לא הסתפקו בכך. הם המשיכו לכבוש קבוצות שלמות של חברי „השומר הצעיר". הם חדרו לקניו והסתייעו ברקע האידיאולוגי החדש, כדי להעמיד את השומרים הצעירים על האמת הבהירה והבלתי מעורפלת, הבוקעת מעבר לגבול, שאיננה גורסת שום סטיות ושום פשרות.

על רקע המציאות הזאת נולדה גורדוניה. סניפיה הראשונים קמו ביזמתה ובעזרתה של מפלגת העבודה הציונית „התאַחדות". אך בעיקרו של דבר באו בהם לידי גילוי כוחות עלומים עצמיים, המחפשים להם דרך להגשמה חלוצית, המתקוממים על הזיוף שבתורת הקומוניזם, הן זה הצרוף והמקורי והן זה הממוגז והמשולב; סניפים אלה חתרו לביטוי עצמאי ושרשי של הסוציאליזם העברי, היונק מקרקע המציאות היהודית המתנוונת בגולה ומהכיסופים למולדת האחת והיחידה, לארץ־ישראל.

לא הדיאַלקטיקה הטפלה המעמידה „אנושות" מול „לאומיות", שיכולה להיוולד רק במוחות־בּוֹסר עקומים, כי אם אידיאה אנושית גדולה, היונקת מהמצוקה הלאומית היהודית ומהכמיהה לחיי עם בריאים ונורמַליים; לא התכחשות ליהדות ולערכיה, כי אם הזדהות אתם וחתירה להגשימם על קרקע המולדת. לא קוסמופוליטיזם המיוחד לרגש הנחיתות היהודית, כי אם לאומיות גוֹאֶלת עם ואדם כאחד.

בתנועה כזאת לא היו סיכויים רבים ל„סוּס הטרויאני" הקומוניסטי, ועל כן נשארה לפרחי הקומוניזם רק ברירה אחת לעקור מנעוליים וללכלך תמונות. באין תקוה לשכנע, נשארה לפניהם רק הברירה של שימוש באמצעי טירור.

אינני יודע אם מישהו יכול לעשות חשבון צדק באיזו מידה חיבלו הקומוניסטים היהודים, על גילוייהם השונים, במאמצי הדור החלוצי בתקופה ההיא לגאולה לאומית ואנושית. מי יודע מכמה מאות ואלפים נמנעה האפשרות של הצלה אישית והיכולת לתרום תרומה רצינית לבנין הארץ ויישובה. מכל מקום הקמת גורדוניה באה כביטוי להתמרדות הנוער העברי על גילוי הכפירה הקומוניסטית, המַשלימה עם ה„תפוצה" היהודית בקרב הגויים ומחפה על השלמה זו במליצה מַהפכנית, התקוממות על הקוסמפּוליטיזם הציונית הקומוניסטית, אשר נטעה את שתילי הקומוניזם בקרב תנועת הנוער הציונית וקיוותה לעשות למען הגשמה חלוצית ועשתה לא מעט למען הבריחה למחנה ה כּ פּ י ר ה.

מצד שני עמד המחנה הציוני הרשמי, המַשלים עם חיי היהודים ב„תפוצות גליציה". המנהיגים האלה לא ידעו לעורר את המוני היהודים, שהמשיכו בשאננות להיאָבק על קיומם ועל פרנסתם. חוץ מתנועת העבודה בגולה, אשר השקיעה מאמצים רבים בעידוד מגמות הפרודוקטיביזציה בקרב היהודים (ייסוד בתי ספר מקצועיים, פיתוח הקואופרציה וכו') ובביצור התנועה החלוצית בקרב הנוער, הסתפקו „הציונים הכלליים" במדינה זו בכך, „שבנו להם בתי מדרשות והם משתבחים ואומרים,

לכשיתגלה משיח צדקנו יבוא לבית מדרשות שלהם תחילה", שכן ה„צדיקים שבגולה מבקשים להבטיח את המשיח שיבוא אצלם לחוץ־לארץ". מתוך השאננות הזאת לא חשו המנהיגים הציוניים את הגורל האיום הצפוי להמוני היהודים בעתיד הקרוב, אף על פי שניתנה האמת להיאָמר, ששום אדם לא העלה בדמיונו את מַדֵי הזוועות של קלגסי היטלר.

אבל ההשלמה הזאת עם חיי הגולה, עם נצח התפוצה, לא עודדה את לבטי ההגשמה של תנועת הנוער החלוצית. במידה שצעירי ישראל לא שקעו במ"ט שערי הקאריירי־זם והאדישות וחיפשו לעצמם דרך לשינויים יסודיים בחייהם, היה עליהם להיאָבק לא רק עם האורות המַתעים של הקוֹמוּניזם עם כל הסממנים הרוֹמַנטיים של הסתפּנות עם המשטרה הפולנית, אלא גם עם השקט והשלוה של הציונות הרשמית, הפּוֹרשת את כנפיה על המצב הקיים ומַעלימה את עיניה מהצרכים הדחופים של עליה והגשמה חלוצית.

על רקע זה התחילו להתארגן פה ושם בערי גליציה ובעיירותיה סניפי גורדוניה, אשר סללו את דרכה החלוצית־העצמאית של תנועה זו.

שלבים ראשונים

כמעט מראשית שנת תרפ"ד התחילו להיווצר הקנים הראשונים של גורדוניה. גישושים, חיפּושי דרך, פגישות אזוריות וביקורים מקריים נתלוו לימי הבראשית של תנועה זו. הנה קם סניף בעיר־מחוז זו, והנה צצה קבוצת חברים בעיירה פלונית. במקום אחד באה היזמה מצד אנשי ה„התאַחדות" במקום, אשר ליקטו וליפּדו קבוצות נוער וייסדו את סניף גורדוניה, ובמקום אחר התארגנו יוצאי „השומר הצעיר" וייסדו את הקן של גורדוניה.

וכך הגיע הענין עד לקיום הפגישות הארציות הראשונות בלבוב בשנות 1925/26. הסניפים התלכּדו להסתדרות ארצית, שבחרה הנהגה ראשית. התנועה, שתחילתה בגליציה, התפשטה גם ביתר חלקי פּולין, בווהלין ובפּוֹלסיה.

הועידה הראשונה של גורדוניה נתקיימה ב־9 בינואר 1928, ובאותה שנה נתקיימה גם הועידה העולמית הראשונה של התנועה בדאנציג (בנובמבר), שהניחה יסוד לתנועה העולמית, המלכּדת את ההסתדרויות הארציות השונות, שהוקמו באותו זמן (ליטא, לטביה, רומניה, אוסטריה), לתנועה עולמית אחת. בשתי ועידות אלו הונחו היסודות הרעיוניים והארגוניים של התנועה, התגבשו דרכי ההגשמה החלוצית, ובעיקר נתרקמה מַסכת היחסים והקשרים בין חלקיה השונים, שעליהם מושתתת התחושה התנועתית המשותפת.

בועידה המחוקקת בלבוב הוּגדרה מַהוּתה של התנועה ומקומה בתוך תנועת העבודה הציונית, אשר תפקידה „חידוש חיי העם על היסודות של עבודה עצמית ותרבות עברית". נקבעה מגמתה כתנועת נוער „לחנך דור אנשים הראויים ומסוגלים להגשים את שאיפתו של הציבור העובד בא"י, היינו: בנין חברה עברית בא"י על יסודות סוציאַליסטיים"; הודגש הקשר האורגני „בין הפרוֹצס של הבראת חייו הלאומיים, החברותיים ומפעלו הסוציאַליסטי של הפועל העברי בארץ".

אך בייחוד יש לציין את ההחלטה הקובעת, שגורדוניה „רואה במפעל החלוצי

של חבריה את הדרך היחידה להגשמת מטרותיה", ואת ההחלטה, המַדגישה את הקשר האידיאולוגי בין גורדוניה ובין תנועת „הפועל הצעיר" בארץ ותנועת ה„התאַחדות" בגולה.

בועידה העולמית בדאנציג באו מגמות התנועה וערכיה לידי גיבוש וליטוש.

נקבע שם התנועה „הסתדרות הנוער העממית החלוצית גורדוניה".

נקבעו ההנחות היסודיות:

„תנועת הנוער העממית החלוצית גורדוניה, המתכוונת לחינוך האדם ולהגשמת הציונות העובדת, רואה ביסודות תנועת העבודה בארץ ובשאיפותיה ברוח א. ד. גורדון — את יסודותיה היא, והם: א) בנין המולדת, ב) חינוך האדם, ג) הקמת עם עובד, ד) החיאת התרבות העברית, ה) עבודה עצמית".

לציון מיוחד ראויה ההחלטה האומרת:

„גורדוניה בראותה בהגשמה חלוצית של חבריה בא"י את הדרך היחידה ואת התכלית החינוכית שלה, תובעת יחד עם זה מחבריה יחס ער לחיי העם בגולה ולמלחמה על שינוי תכנם וצורתם".

ולבסוף נתקבלו בועידת דאנציג שלוש־עשרה המידות לחבר גורדוניה, אשר נוסחו ניסוח אחרון בועידת פולין, גליציה, רומניה. ואלו הן:

א) הוה מתקרב לטבע וקשור בו.
ב) הוה שומר על בריאות ותרבות גופך.
ג) הוה מכניס לחייך וסביבתך הרמוניה ופשטות של איש העבודה.
ד) הוה מסתכל בפני המציאות כדי להבינה בלא כסוי פנים.
ה) הוה שומר על עצמיותך אך מַקשיב לדעות האחרים.
ו) הוה מכבד את האדם שבזולתך ומתיחס אליו ביושר לבב.
ז) הוה נוהג בכבוד וישר הדדי ביחסי החבר והחברה.
ח) הוה מַגשים את העברית במעשי יום יום.
ט) הוה נאמן ומסור לתנועת גורדוניה, אחראי לעתיד העם וגורל המולדת.
י) הוה איש העבודה, ההגשמה והיצירה.
יא) הוה מרגיש את עצמך סולידרי עם הסובלים והמנוצלים בחברה הנוכחית.
יב) הוה מתקומם נגד הרע והעוול ונלחם לצדק החברתי וליושר האנושי.
יג) הוה מכוון את מחשבותיך ומעשיך בחיי יום יום לאור התכלית המוסרית לעם והאנושות, באשר אין המטרה מקדשת את האמצעים.

כך הונחו היסודות הארגוניים, הרעיוניים והחינוכיים לתנועה בגולה. ושנה לאחר כן עלתה קבוצת החברים הראשונים של גורדוניה ארצה. מיד לאחר מאורעות אב תרפ"ט הגיעה הקבוצה הראשונה לחופי המולדת ותקעה את יתדותיה בחדרה.

מאז מתחילה ההתפתחות של התנועה בשני שטחיה: החינוך וההכשרה של תנועת הנוער בגולה וההגשמה הקבוצתית בארץ. כאשר התאַספו מספר קבוצות גורדוניה בארץ, הן ייסדו את איגוד גורדוניה בפגישתם הראשונה בימים 18—20 אַפריל 1930.

ומאז נמשכו השלבים השונים של התפתחות, של גידול וצמיחה, של הסתערות על מחנות הנוער היהודי בגולה והרחבת המסגרת החינוכית, של מעשי כיבוש ויצירה

בארץ, ריבוי קבוצות, מפעלי התישבות ומילואים, מזיגה מלאה עם חבר הקבוצות.
אך אלה כבר פרקי היסטוריה של 25 שנות יצירה והיאבקות בארץ, החורגים מהמסגרת של מאמר זה.

מקורות יניקה

מאיזה מקורות ינקה תנועת גורדוניה בהתהוותה ובהתפתחותה? מה היו התכונות האופיניות לה והמיחדות אותה, המבטאות את עצמיותה?

עיקרי מַהוּתה מבוטאים בעצם השם: תנועת נוער עממית חלוצית גורדוניה. בו באו לידי ביטוי ארבע תכונות יסוד לש התנועה: א) תנועת נוער, ב) עממיות, ג) חלוציות, ד) החינוך לאור הערכים של א. ד. גורדון.

א) **תנועת־נוער.** גורדוניה קיבלה את היסודות של תנועת הנוער תוך לימוד מַהוּתן של תנועות הנוער השונות בנכר ובעם.

גליציה שימשה בדרך כלל ערש לתנועות הנוער העבריות השונות, ולא במקרה. היה זה חבל־ארץ, אשר הצטלבו בה ההשפעות ממזרח ומערב. התנועות המהפכניות הרוסיות מלפני מהפכת 1917, החל ב„נרודניה וולייה" וכלה בזרמים הסוציאַליסטיים והסוציאלרבולוציונריים מצד אחד, ותנועת הנוער החפשית בגרמניה ה„וואַנדרפוגל", המחפשת דרך לנוער להשתחרר מהשפעת הקשישים ולסלול לעצמו נתיב משלו תוך שיבה לטבע ולחיי עדה עצמאית מאידך גיסא — תרמו לא מעט לעיצוב דמותה של תנועת הנוער העברית.

תוך מַאבק רעיוני וציבורי עם „השומר הצעיר" לא פסלה גורדוניה את החיוב שבמושגי תנועת הנוער החינוכית, שהופעלו לראשונה עם תנועה זו בקרב הנוער העברי בגולה.

היה בה בתנועת הנוער בימים ההם צירוף מוצלח של מרד בהורים ובמורים, בטפילות אשר בחיי היהודים בגולה בכלל, ושל מתן ביטוי למאווייי העצמיות של הדור הצעיר, השואף לגלות את כוחות היצירה הגנוזים בו למען מעשה חלוצי גואל ומשחרר.

במשך התקופה שחלפה מאז עברו על תנועות הנוער הרבה גלגולים. יש מרחק עצום — ולא רק מרחק של שנים — בין קן גורדוניה בסטניסלבוב או בלודז מהימים ההם לבין קן התנועה המאוחדת בתל־אביב, או קן איחוד הנוער החלוצי בבואנוס־איירס. השתנו שינוי מַהפכני המסיבות החיצוניות והתנאים האוֹבייקטיביים. השתנה גם משהו מַהותי באופיה ובדמותה של תנועת הנוער.

אך על אף השינויים והתמורות נשאר משהו יסודי איתן וקבוע. השיטה ה ח י נ ו כ י ת היסודית, החותרת ללא ליאות להביא לידי ביטוי את ע צ מ י ו ת ו ש ל הנוער, לעורר בקרבו כוחות רדומים, להפנות את מרצו המתפרץ לתפקידי יצירה מַהפכנית, לגבש את יצר העדה בדפוסי חיים קבועים, המושתתים על ערבות הדדית ועזרה הדדית — כל המגמות האלה מלוות את החזיון החברתי של תנועת הנוער כעיקרים חינוכיים קבועים מאז ועד היום. חלמנו על תנועת נוער, אשר תניח יסודות חיים יציבים, שאינם מתחלפים עם תמורות הזמן ועם השינויים בגיל החברים. קיוינו, שנצליח להפוך את ההופעה הביולוגית של גיל־הנעורים להופעה סוציולוגית של עדה חברתית קבועה. ייתכן שזאת היתה אַשלייה ואי אפשר ליצור

טיפוס אדם, שאף בהתבגרו ובהזדקנו ישאר צעיר בנפשו ונאמן ברוחו לקוי היסוד של תנועת הנוער. ויתכן שהיינו דלים בכוחות חינוך מכדי לבצע משימה אדירה זו.

מכל מקום הנסיון של עשרות שנים הוכיח שתי עובדות יסוד, שאין עליהן עוררים:

א) בזכות הקבוצה הישראלית, הבונה את עצמה כעדת־חיים קבועה ויציבה, מושרשת בקרקע המולדת, עם סולם גילים מלא, נוצרה צורת חיים ההולמת באופן טבעי את מאווייו הנוער כעדה חינוכית, ועל כן היה טבעי וגורלי הקשר הן בעבר, הן בהווה והן בעתיד בין התנועה הקבוצתית לבין תנועת נוער חינוכית. בזכות קשר חיוני זה ניצלה תנועת הנוער העברית מהתנוונות פאשיסטית, בולשביסטית או קארֶריסטית, כפי שאירע לזו אצל עמים אחרים. ב) יש ערך כביר לתנועת הנוער, המכניסה תמיד מחדש תחת כנפי ההגשמה החלוצית דורות צעירים נוספים. אמנם טרם ניתנה ההוכחה, שאפשר להנציח את הנעורים עם תנועת הנוער, אבל אין כל ספק בכך שבכל דור ודור מופיעים כוחות נעורים חדשים, והמַכשיר היעיל ביותר לחינוכם להגשמה היא תנועת הנוער החינוכית.

ב) חלוציות מַגשימה. גורדוניה נטלה על עצמה מראשית ימיה את חובת ההגשמה החלוצית. זהו בעצם המבחן של כל תנועת נוער עברית בגולה ובארץ, בעבר הרחוק ובהווה הקרוב.

בערך זה של חלוציות מַגשימה טמון סוד הצלחתן של תנועות הנוער העבריות בכלל ושל גורדוניה ביחוד. תפקידי הגשמה קונקרטיים מחייבים מאמץ רציני עליון, דורשים ריכוז כל כוחות הנפש והגוף. הם מושתתים על אחריות מלאה לגורל העם ובנין הארץ. מתוך אחריות זו יונק המעשה האישי, המַכאיב בפרידתו מהורים וקרובים, בויתור על קאריירה הרומזת כביכול באופק. הנפלא שבמַהותה של תנועת הנוער מתבטא באכזריות שבמציאות ההגשמה. חיי עבודה יום יומיים, ימי עמל ויזע מתארכים ואפורים, המַשבר הנפשי המתלווה למעבר לעבודה גופנית, אך עם זה ההרגשה המופלאה של יצירה והתחדשות, של התערות בקרקע המולדת והקמת צורה ותוכן חדשים לחיי העם העברי — כל אלה משמשים בערבוביה ומלווים את מעשי ההגשמה החלוצית.

הקשיים העצומים שבדרך החלוצית גרמו לא מעט כשלונות. הבריחה מהארץ, היציאה ממעגלות העבודה היוצרת, הנהיה אחרי קאריירה, רדיפת הרווחים הקלים ירצון ההתעשרות — ליוו את התנועה החלוצית כל השנים. ועל אף כל אלה מַקרין המעשה החלוצי במשך כל הדורות את מלוא זוהרו וקוסם ומושך כל נער וטוב בישראל, כי יש בו במעשה החלוצי טעם חיים רב, שאין לו תמורה בשום מעשה אחר.

אך היה בה בתנועת גורדוניה משהו מיוחד הקשור במעשה החלוצי. גורדוניה לא היתה תנועת נוער לומד, בני הורים אמידים המסתגרים בחוגים בעלי רמה תרבותית והשכלתית מסוימת.

ג) עממיות. גורדוניה היתה לפי אופיה ולפי מגמתה תנועת נוער עממית.

התכונה העממית הזאת התבטאה בהרכבה הסוציאלי של התנועה ובערכיה החינוכיים כאחת. מַרביתה של התנועה באה לה מאנשי העמל, בעלי מלאכה וחסרי פרנסה, פקידי מסחר ואנשי כפרים ופרברים. בן העיירה הקטנה, הספוג עדיין הווי

יהודי מסורתי, בן שכונות העוני והדלות בפרברי העיר, באו לקן גורדוניה לחדר צר, אשר האיר לנוער מנוצל ועשוק השפלה את דרכו לציון ולחיי קבוצה.

מתוך כאב צורב על המציאות שחלפה אנו מרבים כיום באידיאליזציה של העבר. אך ע"י כך נוצרת תמונה קצת מסולפת, שכאילו יהדות פולין וגליציה היתה כולה על רמה השפלתית ותרבותית גבוהה, והנוער היהודי היה רובו תלמידי גימנסיות או בחורי ישיבות. מאידך גיסא, אנו רואים את המוני היהודים כסוחרים ורוכלים, סרסורים, ובמקרה הטוב ביותר — קצת בעלי מלאכה קטנים.

אך כאשר ננסה להעלות את המציאות היהודית, כפי שהיתה באמת, תתגלה לנו תמונה קצת אחרת, והיא הרבה יותר מורכבת ומסובכת מהתיאור הפשטני המקובל. הנה קטע אחד מתוך המציאות של יהודי גליציה, כפי שנמסר בסקירה „לשאלות תנועתנו בגולה" (ניב הקבוצה י', שבט תרצ"ה).

„גליציה מהווה אחת הארצות המועטות בגולה, אשר בהן התרכז הישוב היהודי לא רק בעיר ובעיירה, כי אם גם בכפר, ומהווה פה אחוז ניכר. די לציין, ש־24% מיהודי גליציה גרים בכפר ומהם מחציתם עסוקים בחקלאות ממש... (128.000).

אם המשבר פגע קשה ביהודי העיר והעיירה, הרי שבעתיים רבתה הפגיעה ביהודי הכפר... הסיבה החשובה ביותר היא ההתעוררות הלאומית והתרבותית של האוכלוסיה האוקראינים. המלווה בשנאת ישראל מוגברת ובמעשי אלמות נגד היהודים... ההתפתחות של האוקראינים הביאה תוצאות הקובעות במידה מכרעת את גורל יהודי הכפר. ההתפתחות של הקואופרציה דחקה את רגלי היהודים שעסקו במסחר או בתיווך. העליה התרבותית של האוקראינים הלכה בד בבד עם הירידה התרבותית של היהודים. אם פעם היו היהודים הכוח התרבותי בכפר לעומת הבורות של ה„גויים", כיום המצב נשתנה ביסודו. הרבה יהודים מתפרנסים כיום בכפרים ההרריים במשך כל הקיץ מעבודת מרעה הצאן והבקר של האכרים האוקראינים, ועל זה פרנסתם במשך כל השנה...

הפיזור הרב של היהודים הכפריים, הנמצאים בלא פחות מ־6616 כפרים, מכביד מאד על עבודה ציבורית. יש כפרים הנמצאים במרחקים גדולים מהעיר וקשה מאד להגיע אליהם ואשר בהם נמצאת משפחה אחת או שתים של יהודים... הבערות והירידה התרבותית הנוראה, מחייבות קודם כל פעולה תרבותית אלמנטרית, לימוד קרוא וכתוב, רכישת הידיעות היסודיות בכלל, אשר רק הן יכולות ליצור את הרקע לפעולה ארגונית ורעיונית".

אם תנועת גורדוניה התחילה בפעולתה בקרב יהודי הכפרים וייסדה שם עשרות סניפים היה זה אחד הגילויים של אופיה כתנועת נוער עממית. (דרך אגב: בקראי את התיאור על יהודי הכפר בגליציה בשנות השלושים, עולה בלי משים דמות היהודים במארוקו, כפי שהיא מתוארת כיום ע"י שליחים שונים. והדמיון הזה מחייב מסקנות).

ייחודה של גורדוניה באה לידי ביטוי בהיצמדותה להמוני היהודים, כמו שהם, בחיפושי דרך לחדור לשכבות העניות המרודות ביותר ולאו דוקא לפי קנה־המידה המרכסיסטי־המעמדי־הפרולטרי. שכונות העוני והדלות שימשו שטח־הפעולה הטבעי של התנועה, אשר הביאה לנוער זה מאורה של ארץ ישראל, מרצונה להצילו מיוון ההתנוונות ולגאלו ע"י מעשה חלוצי מגשים.

אופיה העממי ומגמתה החלוצית של גורדוניה ינקו מאהבה עמוקה לעם היהודי, מהזדהות נפשית מוחלטת עם סבלותיו וצרותיו ומהרגשת אחריות מלאה לגורלו וליעודיו. מתוך זה באה גם הזיקה המיוחדת לא. ד. גורדון, לאישיותו ולתורת חייו.

ד) גורדון. דמותו של גורדון לא היתה נחלת גורדוניה בלבד. אישיותו מהווה חלק אורגני של מורשתה הרוחנית והרעיונית של תנועת הפועלים בכלל. דוגמתו האישית בהגשמה חלוצית הדריכה דורות חלוצים רבים מימי העליה השניה ועד לימינו אלה. אולם המיוחד לגורדוניה, שהניע אותה ליטול על עצמה את שמו הדגול, היה בכך, שתנועה זו חיפשה בתורתו מקור יניקה וקנה־מידה לדרכה הרעיונית ולהשקפת עולמה.

אחד הגילויים של דבקותה בגורדון היה דוקא בעובדה, שלא קיבלה כל תג וכל אות בכתביו כתורת משה מסיני, שאין להרהר אחריהם ואין לערער עליהם. נאמנות לגורדון פירושה קודם כל חוסר דוגמטיות. יצירה רוחנית חפשית איננה משוחררת מהשפעות והיא תמיד המשך של מחשבת קודמים ויונקת מגילויים רעיוניים ותרבותיים של העבר. עצמיות אמת נבחנת בכושר ללמוד ועל יסוד זה ליצור ולחדש.

הדור הצעיר של מייסדי גורדוניה, המאוכזב מהתורות המַרכסיסטיות ומפרשניהן השונים ברחוב היהודי, התרפק על דמותו של גורדון כסמל ומופת, כדמות היהודי הלוחם בסביבתו והמגלם את רצון קיומו של העם. הוא שימש קו מַדריך לאורח חיים ויסוד להשקפת עולם.

האַלמנטים הקבועים, המהוים את עיקרי תפיסת החיים של גורדון, מתבטאים ביחסו לטבע, לאנושות, לאומה ולאדם. הם נובעים מהרצון למזג אותם מזיגה אורגנית ולהעלותם בקשרם ההדדי. החוליה המחברת את האדם לעמו ואת העם לטבע היא העבודה.

חיוניותה העיקרית של תורת גורדון היא בנסיונה להקיף את כל שטחי החיים, בחינת חוויה יסודית היונקת מאהבה גדולה לאדם ולעם, לטבע ולעבודה ובחתירה לשלמות; שאיננה מסתפקת בראיית גורם אחד כל־יכול (ואין הבדל בכך אם הוא חמרי או רוחני), אלא שואפת לגלות את מכלול הכוחות, הפועלים ומעצבים את דמותו של העולם על כל ריבויים ועל כל גוניהם.

בשלוש הנחות אֵב הוכיחה תורת גורדון את צדקתה ואת חיוניותה מעבר לתמורות הזמן ושינויי הנסיבות: א) האַחדות האורגנית של האומה כיחידה, שעל אף כל גורמי הפיצול, הפועלים בקרבה, היא מהוה שלמות אחת, שרק דרכה ייתכן הקשר לאנושות, לטבע, לעולם ולקוסמוס.

ב) המַאבק היסודי המתנהל בקרב האומה הוא בין היסודות הטפילים לבין המגמה היוצרת. הקללה הרובצת על העם היהודי היא הפרזיטיות, ואין הצלה ואין גאולה לעם העברי אלא ע"י שיבה למולדתו ולעבודה.

ג) הערך של עבודה, שאינו ערך כלכלי־חברתי בלבד, אלא גם ערך מוסרי, שרק על ידה מתעלה היחיד והכלל. תפיסה זו של עבודה, שהביאה בטעות לדעה, כי גורדון הוא יוצרה של „דת עבודה", היא תנאי קודם להצלחת המגמה של פרודוקטיביזציה של היהודים. ואין ספק שדוקא במציאות המדינה יש הכרח לחדש ולטפח תורה זו. „לא עבודה לשם מחיה ולא עבודה לשם מצוה, כי אם עבודה לשם חיים —

עבודה אשר אור חדש נוגה עליה, אשר ראיתיה, והנה היא אחד מחלקי החיים, אחד משרשיהם היותר עמוקים".

ה) ה ק ב ו צ ה. בדרכה החינוכית הרעיונית מיזגה גורדוניה את ארבעת הערכים הנ"ל: את מושגי תנועת הנוער, את אופיה העממי, את משימתה החלוצית ואת ההשפעה הרעיונית של א. ד. גורדון, ובאופן טבעי צמחה על רקע זה השפעתה של הקבוצה. עוד לפני בוא השליחים הראשונים מהארץ ומ„חבר־הקבוצות" התחילו להתארגן קבוצות ההכשרה הראשונות, אשר התגבשו במרוצת הזמן כקבוצות עליה ובחרו לעצמן את הקבוצה כדרך־חיים בארץ.

הבחירה הזאת לא היתה מקרית. כל תנועות הנוער, אשר חרתו על דגלן את העליה ארצה ואת ההגשמה החלוצית ותהא השראתן הרעיונית־הציבורית מה שתהיה, מן „השומר הצעיר" ועד ל„הנוער הציוני" — בחרו לעצמן את הקבוצה כדרך הגשמה. נראה, שיש בה בקבוצה הארצישראלית משהו מיוחד, המגלם את כיסופי הנוער ונענה לצרכיו הנפשיים העמוקים ביותר. היו חברים חשובים בגורדוניה, אשר לא במעט השפיעו על עיצוב דמותה, ואשר היו בלבם נטיות למושב עובדים. ואף על פי כן חיש־מהר נוכחו אף הם לדעת, כי לתנועת הנוער החלוצית יש רק דרך אחת — דרך הקבוצה.

ומאז עלתה הקבוצה הראשונה לפני 25 שנים מתחילה פרשת היצירה הקבוצתית של גורדוניה בארץ. יש אולי משום סמל לדרכה של התנועה, שראשית עליתה חלה מיד לאחר מאורעות תרפ"ט. הקבוצה הראשונה תקעה את יתדותיה ב„גבעת בוסל" בחדרה ומשם עברה להקים את הריסותיה של ח ו ל ד ה. וכאשר באו כעבור שנה קבוצות נוספות, הוקם „איגוד גורדוניה" בארץ, שראה את עצמו כנושא שליחותה החלוצית, הקבוצתית והציבורית של התנועה.

דרכה החלוצית של התנועה היתה מבוססת על הרצון ליצור ולפתח מפעלים עצמיים של התנועה בכיבוש העבודה במושבה ובהתישבות. אך עם זה ליותה אותה הרגשת אחריות פוללת למפעל הקבוצתי־החלוצי, שנוצר לפניה ושבא לידי ביטוי בקבוצות הותיקות המאורגנות בחבר הקבוצות.

ליד חולדה, כפר החורש, מסדה, מעלה־החמשה, ניר עם וכו', יש לציין את מ פ ע ל ה מ י ל ו א י ם של תנועה זו, אשר בזכותו הובטח קיומם והמשך התפתחותם של ישובי חבר הקבוצות: שתי הדגניות, גבע וגניגר, השרון ועיינות, משמרות ומשמר השרון, שילר וקרית־ענבים. אין לתאר את הקבוצות הללו, את קידומן וביסוסן בלי המילואים שבאו להן מגורדוניה. בנין הישובים העצמיים, תוך כדי בנין התנועה הקבוצתית, כתנועה שיתופית, המשתלבת בתפקידי ההגשמה הציונית, זה היה הקו שהינחה את התנועה במשך חצי יובל, מאז דרכו חלוציה הראשונים על קרקע המולדת.

ערך האַחדות

ייתכן שאפשר לבטא משהו מייחודה של גורדוניה בנקודה אחת מרכזית בדרכה: מ א י ח ו ד ל א י ח ו ד. תנועת גורדוניה לא נולדה בסיסמה של איחוד ואַחדות. היא לא הרימה את הדגל הזה בראשיתה ועל כן מעולם לא קיפלה אותו. דרכה הציבורית היתה מבוססת קודם כל על אחריות לאומית וחלוצית. ומתוך תחושה עמוקה של

אחריות היסטורית זו, הצליחה התנועה לפתח ולטפח משהו חשוב מסיסמת האַחדות — והוא: הכשרון לאיחודים.

ודאי, אַחדות בתנועת הפועלים מותנית בגורמים רבים ושונים: מַצע רעיוני משותף; דרכי ביצוע משותפות; הרגשת שליחות משותפת; הכרת המזיגה בין האינטרסים המשותפים לבין התפקידים המשותפים וכו', אך מעל לכל אלה קיים תנאי יסודי, ראשוני, אחד להגשמת כל איחוד ולהבטחת קיומו, והוא: רצון כן באיחוד ואֶמון הדדי בין המתאַחדים.

יצוירו חילוקי דעות רציניים בשאלות שונות, ושום תנועה חיה ופעילה איננה חפשית מחילוקי דעות כאלה, אולם כל עוד קיים ועומד בתנועה יסוד האֶמון ההדדי, קיומה מובטח וכל מַאבק רעיוני רק מעשיר את תוכנה ומַעמיק את ליפּודה; אך באין אֶמון הדדי, גם אַחדות דעות איננה משמשת תריס מפני התפצלות והתפוררות. אחד ההישגים הכבירים של תנועת גורדוניה היה בכשרונה ללכת מאיחוד לאיחוד, בנכונותה לוותר על מסגרות, על מנת להקים מסגרות רחבות יותר ויעילות יותר לביצוע משימותיה.

על כך תעיד סדרת האיחודים, שבוצעו על ידה במשך מחצית יובל: המזיגה המלאה של איגוד גורדוניה עם חבר הקבוצות; איחוד גורדוניה עם המכבי הצעיר; איחוד גורדוניה הארצישראלית עם מחנות העולים והקמת התנועה המאוחדת; איחוד חבר הקבוצות עם איחוד הקבוצים והקמת איחוד הקבוצות והקיבוצים; ולבסוף: איחוד גורדוניה־המכבי־הצעיר עם „דרור" והקמת איחוד הנוער החלוצי.

לרשימה זו אפשר לצרף גם את האיחודים, שגורדוניה נתנה להם את ידה והצטרפה אליהם בנפש חפצה: איחוד „הפועל הצעיר" ו„אַחדות העבודה" בארץ והקמת האיחוד העולמי „פועלי־ציון־התאַחדות".

תנועת גורדוניה הלכה מאיחוד לאיחוד. ואם כי כל איחוד היה מלווה וויתור מַכאיב על מסגרת אינטימית מגובשת, על תאריכים ושמות יקרים, הרי בכל זאת כל האיחודים האלה היו בסופו של החשבון איחודים של מאוחדים, ולא עבר זמן רב ובמסגרת החדשה שררה שוב ההרגשה המופלאה של שלמות הבית, כי בשום איחוד מהאיחודים האלה לא היה משום וויתור על ערכים. להיפך, היתה זו עליה של התנועה על שלבים גבוהים יותר של הגשמת משימות ושל נאמנות לערכים. אכן, היה באיחודים האלה וויתור על המסגרות, אך בלעדי וויתור כזה לא ייתכן שום איחוד. האיחודים האלה הצליחו בזכות זו, שידענו לטפח את הרוח הטובה של אֶמון הדדי ושל חברות נאמנה.

א. ריי"ס

מפעלי הפרודוקטיביזציה בגליציה

א

תולדותיהם של יהודי גליציה ימיה כתולדות יהודי פולין בכלל. ישנן ידיעות על מציאותם של יהודים בפשמישל עוד בסוף המאה האחת־עשרה. וכן ידוע שהנסיך לב, אשר עבר במחצית המאה ה־13 מהאליץ׳ ללבוב — העיר אשר נקראה על שמו — לקח עמו את היהודים אשר היו אז בהאליץ׳, והם היו, כקודם, בחסותו. הוא היה מגן עליהם כעל רכושו, דבר שהיה מקובל אז וגם שנים רבות אחרי כן. בעלות זו על יהודים, שהיתה, כמובן, מקור להכנסות חשובות לשולטים, השפיעה גם על התעניינותם של השולטים בהגנת היהודים. מעמד זה של יהודי גליציה נמשך דורות, כמובן בשינוים מסוימים, שנגרמו עקב השינויים בתנאי החיים בכלל, וכן בגלל השינויים שחלו בשלטון המתחלף מזמן לזמן.

עם חלוקתה של פולין בשנת 1872, שבאה כתוצאה מהמלחמה, בין אוסטריה, גרמניה ורוסיה, נמסרה גליציה לשלטונה של אוסטריה. זו החזיקה בשלטון זה עד גמר המלחמה העולמית הראשונה, היינו, עד 1918. בגמר המלחמה, כבשה פולין, אשר חזרה לעצמאותה, את גליציה המזרחית במלחמה נגד האוקראינים. במשך חדשים לחמו המורדים האוקראינים נגד הפולש הפולני, אולם לא יכלו להחזיק מעמד, מאחר שכוחות הפולנים היו גדולים הרבה יותר מכוחות „אוקראינה המערבית", שנקראה כך על־ידי האוקראינים בגליציה המזרחית, כדי להבדילה מ„אוקראינה המזרחית", שקמה במסגרת ברית המועצות. האוקראינים של גליציה היו צריכים לעמוד גם נגד השאיפה של אוקראינה המזרחית, השואפת לשלוט על גליציה המזרחית. מלחמת העולם השניה העבירה את גליציה המזרחית מחדש לשלטון האוקראינים במסגרת ברית המועצות. כאן מדובר, כמובן, על גליציה עד הנהר סן: החלק השני, הנקרא גליציה המערבית, הוא גם כעת בגבולה של פולין.

הסערה המהפכנית אשר עברה על אירופה באמצע המאה ה־19 השפיעה, כמובן, גם על המצב ועל השאיפות של יהודי אוסטריה בכלל, ובעיקר על אלה אשר חיו בגליציה. המהפכה, שסיסמתה היתה כבר אז חופש לעמים המדוכאים, הביאה הטבה מסוימת גם במצב היהודים. אמנם לא מיד בוטלו הגזירות, שמהן סבלו היהודים במשך דורות, אולם מאבקם על ביטולם נעשה חזק יותר. הגזירות על היהודים היו שונות: מסים מיוחדים על קבלת רשות להתחתן, על בשר כשר, על נרות־שבת וכדומה. היו גם גזירות ממין אחר; למשל, אלו האוסרות ליהודים לגור בערים מסוימות; החוק הידוע: „de non tolerandis Judaics" (לא לסבול יהודים), וכן האיסור לעבוד במקצועות מסוימים כבעלי מלאכה, להחזיק משרתים לא יהודים, איסור בעלות על קרקעות ואחוזות. היה אפילו איסור לאסוף כסף בשביל ארץ־ישראל[1].

אחרי הטבה מסוימת, שחלה עוד קודם בתנאי החיים של היהודים באוסטריה,

---

1. כרך 1, פיליפ פרידמן: Filip Friedman: Żydzi w odrodzonej Polsce.

התערער משטר ההפליות, שהיה קיים עד שנת 1861. באותה שנה החליטה הממשלה האוסטרית להעניק ליהודים זכות בחירה אַקטיבית ופסיבית ל„סיים" הגליצאי — הכנסת האזורית בגליציה — ולפארלאמנט הוינאי המרכזי של אוסטריה כולה. על ידי כך נהרס הבנין החוקי הפורמאַלי האנטי־יהודי והתחיל פרק חדש: המאבק נגד ההפליה המעשית, הקיימת בחיים, למרות הביטול החוקי שהוחלט עליו. בבחירות הראשונות לסיים השיגו יהודים 4 צירים; נציגיהם הופיעו אחרי כן בפארלאמנט בוינה; עובדה זו עזרה, כמובן, ליהודים במאבקם נגד אי־השוויון הקיים למעשה, אף על פי שנמשך עוד שנים רבות, ניתן אפילו לומר: עד התפוררותה של אוסטריה. אי־השוויון הזה קיבל אחרי כן צורה חדשה, כשגליציה נכנסה למסגרתה של פולין העצמאית.

מצבם של היהודים, שהיה קשה כל הזמן, נעשה מסובך שבעתיים לאחר שהתחילו להוות גורם מדיני מעשי במקום. הריב הנמשך במשך דורות בין האוקראינים והפולנים על השלטון בגליציה המזרחית, עוד סיבך מצבם, שכן כל אחד מהצדדים היריבים השתדל לנצל את הכוח המדיני של היהודים לטובתו שלו. היהודים צריכים היו להיזהר, כדי שלא להיות גורם מכריע בין שני היריבים. המצב הסתבך למעשה יותר בגלל התמיכה, שהשלטון המרכזי האוסטרי תמך בפולנים. אף על פי שלאוקראינים היה רוב מוחלט בגליציה המזרחית, הרי הצטרפות היהודים לאחד הצדדים היתה מוסיפה לו לא רק כוח מספרי חשוב, אלא גם כוח מוסרי חשוב בתביעתו את השלטון.

מספר היהודים בגליציה לא היה סטאטי, אלא גדל במשך השנים. ב־1817 היה מספר היהודים בגליציה 200,277, וזה היה אז 5,6% של כל האוכלוסיה. הוא עלה ב־1880 ל־686,596 והיה 10,56% וב־1910 ל־782,972 והיה 10,9% של כל האוכלוסיה. לפי זה גדל מספר היהודים מ־1817 עד 1910 פי ארבעה[2].

ב־1910 היו הפולנים בגליציה המערבית 88,5% והאוקראינים 7.9% והיהודים 3,3% של כל האוכלוסיה. אולם בגליציה המזרחית היו הפולנים 25,3% בלבד, האוקראינים 61,7%, היהודים 12,4% של כל האוכלוסיה. המספרים היחסיים האלה בכל גליציה היו: 46,5%, 42%, 10,5%. לא לפולנים ולא לאוקראינים היה איפוא רוב מוחלט והצטרפותם של היהודים לאחד הצדדים היתה מבטיחה לו רוב כזה.

מובן, שבמצב זה היו הפולנים מעוניינים מאד בתמיכת היהודים, ובעיקר בגליציה המזרחית, כדי להגדיל על ידי כך את כוחם המספרי והפוליטי כאחד. היהודים, בעלי ההכרה הלאומית, שמרו על המדיניות העצמאית ולחמו בחוגים המתבוללים, שרצו לרתום את היהודים למרכבתה של מדיניות הפולנים. גם המצב הזה נתן דחיפה להשליט מדיניות יהודית עצמאית. למרות זאת, לא הצליחו היהודים להשיג הבנה בעניני ההנהגה הלאומית של שני העמים כאחד, ולמעשה האשימו שניהם את היהודים בחד־צדדיות ובבגידה ביחס לחובותיהם כלפי כל אחד מהעמים האלה, וכך נוצרה — יותר נכון: התגברה — השנאה ליהודים בקרב המוני שני העמים כאחד. התעמולה האנטישמית של האוקראינים היתה חריפה לא פחות ומלוּוה פעולות מעשיות נגד האינטרסים של יהודי מזרח גליציה מאשר התעמולה והפעולה של

---

2. י. לשצינסקי: דאָס יידישע פאָלק אין ציפערן, כלל פארלאג, בערלין 1922.

הפולנים, אף על פי שהאינטרסים של האוקראינים במזרח גליציה היו, במידה מסוימת, מוגנים ע"י עצם העובדה, שהיהודים לא הצטרפו למדיניות הפולנים. אולם התעמולה והפעולה האנטישמית של הפולנים היתה מסוכנת יותר בשביל היהודים, כי לרשותם עמדה גם האדמיניסטרציה של המדינה ושל העיריות, שהיתה ברובה בידי הפולנים. נכון הדבר, שהשלטון האוסטרי המרכזי שמר, בדרך כלל, על גבולות מסוימים של הפוליטיקה האנטי־יהודית, ובעיקר הקפיד שהדברים לא יגיעו לידי התנגשות פיסית, לשפיכת דמים, לפוגרומים ולהפליות בולטות מאד. מפני זה היה המאבק נגד היהודים מרוכז בעיקר בשטח הכלכלי; עיקר הפעולות היו מכוונות להרוס את יסודות הקיום הכלכלי של היהודים.

דבר זה לא מנע מהם לתמוך בחוגי המתבוללים שבקרב יהודי גליציה ולהעמיד פנים, שהם מוכנים כאילו להבטיח ליהודים שוויון מלא במחיר תמיכתם במדיניותם. אך למעשה היתה המציאות אחרת. שניהם — האוקראינים והפולנים — היו מאוחדים, למרות הריב החריף ביניהם, במדיניות האנטי־יהודית. מטרת שניהם היתה להרוס את יסודות קיומם של יהודי גליציה. כתוצאה מזה היתה הדלות המפורסמת של יהודי גליציה ובעיקר של גליציה המזרחית (באוסטריה קראו להם בכנוי האומר הכל: die Bettel Juden, כלומר: יהודים פושטי־יד). מכאן ההגירה ההמונית של יהודי גליציה אל מעבר לים. מובן, שהפולנים ראו את ההגירה הזאת בעין יפה. זה איפשר להם ביתר קלות לרכוש את העמדות הכלכליות, שהיו בידי היהודים ולחזק ע"י כך את מעמדם לגבי האוקראינים, בעיקר בערים.

במשך השנים 1881 עד 1910 היגרו מגליציה 263.504 יהודים והם היו 30.08% מכל ההגירה מגליציה, בו בזמן שהיהודים היוו רק 10.5% של האוכלוסיה כולה. מספר זה מתחלק כך, שההגירה ממזרח גליציה כללה 172.514 וממערב גליציה — 63.396 יהודים[3].

במלחמה הכלכלית הזאת נעזרו הפולנים והאוקראינים בחלוקה הסוציאלית הבלתי בריאה של היהודים בגליציה. היהודים היו מרוכזים במספר מצומצם של ענפי כלכלה בלבד, ובעיקר בענפים התלויים במישרין בצרכן בעיר ובכפר, והצרכן היה ברובו המכריע לא־יהודי. די היה לארגן את הצרכנים לשם הספקה עצמית של מיצרכיהם, כדי לערער את היסודות הכלכליים של היהודים.

לפי הרישום הממשלתי ב־1910, נותנת הטבלא הבאה את החלוקה הסוציאלית של האוכלוסיה בגליציה (באחוזים)

לאום	חקלאות	תעשיה	מסחר	תעסוקה מקצועית	תעסוקה בלתי מקצועית	צבא
פולנים	72.34	11.56	6.15	4.13	4.69	1.13
אוקראינים	90.25	3.17	2.27	1.48	2.21	6.62
גרמנים	50.50	22.67	8.76	5.08	6.76	0.23
יהודים	10.72	24.57	52.99	5.52	5.77	0.43

לפי תוצאות הרישום הנ"ל היו עסוקים בחקלאות כ־73% של הפולנים וכ־90%

3. Dr. Max Rosenfeld: Die Polnische Judenfrage.

של האוקראינים ורק — 10.72% של היהודים. אולם גם מספר זה אינו מבליט את המצב האמיתי. ניתוח יסודי יותר של המספר הזה מראה, שלא כל אלה אשר נרשמו כחקלאים ואשר הוכנסו לסעיף בשעת הרישום כ„חקלאים", שהיוו את המספר 10.72%, היו באמת עסוקים בעבודה חקלאית. הרוב הגדול של אלה היו אנשים, שעסקו במקצועות־לואי לחקלאות: קניה ומכירה של תוצרת חקלאית, ובעיקר תבואה, מוכרי חלב ותוצרת חלב, פקידים באחוזות גדולות, חוכרי אחוזות גדולות, בעלי אכסניות בכפר (הקרצ׳מרים הידועים), חנונים בכפרים וכדומה. הסטטיסטיקן הפולני הידוע הפרופ׳ בוזק, מגיע למסקנה, שהיהודים כעובדי אדמה ממש, היוו בחקלאות 1.8% בלבד. לעומת זה, 75% של יהודי גליציה היו עסוקים במסחר ובתעשיה, בעיקר במסחר ובמלאכה זעירה התלויים, כאמור, בצרכן שאינו־יהודי. הפולנים היו במסחר ובתעשיה כ־17% והאוקראינים — 6% בלבד. העובדות האלו פתחו לפניהם אפשרויות ניכרות לחדירה ל„מקצועות היהודים". הארגון של הצרכנות השיתופית היה לעזר חשוב במדיניות הכלכלית, שנתכוונה לדחוק את היהודים מעמדותיהם הכלכליות. הפולנים והאוקראינים אירגנו לשם כך פעולה כלכלית מתוכננת, הנתמכת ע״י מוסדות הממשלה, כדי להשתחרר מהסַפק היהודי: החנוני, בעל המלאכה והמלוה כסף. היתה זו הדרך הפשוטה ביותר, ובמידה מסוימת הקלה והישירה ביותר, כדי לפגוע בקיומם של היהודים. היהודי, שנדחק מהמסחר או מהמלאכה, לא היתה לו כל אפשרות אחרת להתפרנס, ובזה נהרס מקור קיומו.

פעולה זו נגד היהודים נתארגנה בדרכים שונות: הדרך האחת היתה, ארגון המבוסס על יסודות כלכליים גרידא, ארגון אזרחי חפשי, שיתופי. והדרך השניה היתה מבוססת על העזרה והתמיכה של האדמיניסטרציה הממשלתית והחוקה. אמנם, לא היו חוקי אפלייה מיוחדים ביחס ליהודים, אבל השפעתם של החוקים הכלליים בחיים היתה פוגעת ביהודים בלבד. אחד החוקים האלה היה חוק חובת מנוחת יום א׳ בשבוע, אשר — פירושו הכלכלי היה, שיהודי בעל עסק — ואלה היו ברובם אדוקים — היה צריך לסגור את עסקו יומיים בשבוע — ביום שבת וביום ראשון; ובימות החורף היה פירושו, כמעט יומיים וחצי, כי היה צריך לסגור את העסק ביום ששי בשעה מוקדמת. בגלל זה סבלו למעשה לא בעלי העסקים בלבד, אלא גם העובדים העסוקים בהם, שהיו יהודים בעיקר, שהרי הם לא עבדו בשעה שהעסק היה סגור ולא קיבלו שכר. בדרך כלל עבדו פועלים יהודים רק אצל נותני־עבודה יהודים. אם כי לחוק הנזכר היה תוכן סוציאַלי חשוב — הבטחת יום מנוחה בשבוע לעובד, דבר אשר לא היה קיים קודם — הרי ביחס ליהודים היה זה חוק אשר זעזע את קיומם. דומה לכך היתה השפעת החוק השני, למרות חשיבותו הסוציאַלית הכללית. הכוונה לחוק של 8 שעות עבודה ביום. החוק הזה היה מַתאים ואפילו הכרחי בשביל המסחר הזעיר הבלתי יהודי, המבוסס במידה מרובה על מפעלים לאומיים וציבוריים גדולים בהיקפם ועל עובדים מחוגים זעיר־בורגניים ואפילו מהאינטליגנציה הבלתי מסודרת. אלא שביחס ליהודים, שהמסחר והמלאכה שברשותם פעלו תחת לחץ של התחרות גדולה, לא הצליחו להחזיק מעמד אלא הודות לעבודה זולה ולמאמץ פיזי גדול של הרבה שעות עבודה. החוק הזה היה מסוכן להם וגם נוצל כנגדם כאחד האמצעים, לשם הריסת המסחר והמלאכה היהודית. החוק הזה גרם גם לחיסול הרבה מקומות עבודה ופרנסה של יהודים. השפעה נוספת להרעת המצב היתה לכך, שעל מפעלים

יהודיים הוטלו מסים כבדים יותר מאשר על מפעלים דומים שבידי לא־יהודים, וכן הקשיים בקבלת רשיונות לפתיחת עסקם של יהודים, דבר אשר היה כרוך בשביל היהודים בהוצאות נוספות בהשוואה לאלו של שאר האוכלוסיה. כל זה הפחית את כוח עמידתם של היהודים בהתחרות עם שאינם־יהודים, ה„פולשים" למקצועות ולפרנסות שלהם.

זאת ועוד: היתה קיימת גם פעולה קונסטרוקטיבית מתוכננת, בעזרת אמצעים כלכליים, להעברת המסחר והמלאכה לידי בלתי־יהודים. המוסדות הממשלתיים הכשירו העברה זו ע"י יצירת אגודות שיתופיות בעיר ובכפר. וכן ניתנה עזרה ארגונית וכספית גם למפעלים פרטיים. אמנם, בכפרים היו קיימות חנויות קואופרטיביות ראשונות של לא־יהודים עוד בשנת 1880, אבל אלה היו מעטות ובשביל צרכי החקלאות בלבד. אולם במשך השנים הן הרחיבו את פעולתן בשטח המסחר. בשנת 1910 היו כבר 899 חנויות שמחזורן הכספי הגיע ל־12 מיליון כתר (כ־3 מיליון דולר), וב־1913 היו כבר יותר מ־2000 חנויות כאלה עם 80,000 חברים, שמחזורן הגיע לסך 20 מיליון כתר. כדאי לציין, שגם בעלי אחוזות גדולות הקימו אגודות שיתופיות למטרות אלה. ב־1912 היה לכל האגודות השיתופיות האלו מחזור בסך 50 מיליון כתר[4].

רשת רחבה של קופות שיתופיות, המאורגנות על יסודות של שולצה־דליץ ורפאייזן, עמדה לעזרת הצרכנות השיתופית ולשיווק המשותף של התוצרת החקלאית. גם הבאנקים הלאומיים היו משקיעים סכומים ענקיים במפעלים אלה, כדי לאפשר פעולה רחבה, בעיקר אחרי הקמתה של פולין העצמאית. לפי א. גוטרי היה ב־1910, מספר הקופות רפאייזן 63; עד 1912 גדל מספרם כדי 1334 וסכום ההלואות שניתנו גדל באותו הזמן מ־535.786 כתר ל־66.370.653 כתר, מספר החברים מ־7716 ל־388.553[5].

בשנת 1913 היו נתונות להשגחתו של „הועד הארצי הגליצאי", זה המוסד האפס־קוטיבי של הסיים הגליצאי (הפרלמנט האזורי של גליציה עם זכויות אוטונומיות רחבות), 1938 קופות שיתופיות עם 290,000 חברים, 65 מיליון כתר חסכונות ו־10,892,000 כתר רזרביים. חוץ מזה היו 83 אגודות שיתופיות לשם שיווק חלב ו־23 אגודות לשיווק תוצרת חקלאית אחרת. אלה היו הישגי הפולנים, והם הצליחו להרחיב את פעולתם על ⅔ השטח של גליציה ולחדור ל־4195 מועצות מקומיות. הגידול השנתי היה ב־10% בממוצע[6].

גם האוקראינים אירגנו פעולה כלכלית שלהם לאותה מטרה. אם כי פעולתם לא הגיעה לממדיה של פעולת הפולנים, שכן הם לא נהנו מתמיכת השלטון בדומה לזו של הפולנים. יתר על כן: גם ביחס אליהם היתה אפליה בולטת. למרות זה הם הגיעו להישגים חשובים. היו להם 92 צרכניות עם 12.500 חברים; היה להם גם מוסד מרכזי עם 19 סניפים בחלקים שונים של הארץ. כדי לקבל מושג על השוני של התמיכה הממשלתית לפולנים וליהודים, צריך לציין, שלפי החלטת הסיים הפולני

---

4. כרך 1, Filip Fridman: Żidzi w Polsce odrodzonej.
5. A Von Guttry: Galizien und Leute, Leipzig, 1916.
6. Dr. M. Rosenfeld: Die Polnische Judenfrage.

נוצרה קרן מיוחדת לעידוד המלאכה בין הלא־יהודים בשיעור של 5 מיליון כתר, בו בזמן שלעידוד המלאכה בין היהודים הוקצב סכום של 3.200 כתר. ד"ר מ. רוזנפלד מדגיש בספרו, שכבר נזכר כאן, כי „לאסוננו מתקדמת המחשבה של הקואופרציה בלי הרף בקרב הציבור הפולני והאוקראיני, פירוש הדבר — נצחון העזרה ההדדית העצמית של הפולנים והאוקראינים והרס היהודים".

ב

יהודי גליציה לא ישבו, כמובן, בחיבוק ידים נוכח העובדות האלו. התארגנה פעולה לשם הגנת האינטרסים של היהודים. ראשיתה של פעולה זו היתה עוד בשנת 1874. כבר אז היו קיימות הקופות השיתופיות הראשונות של יהודי גליציה. אולם פעולה שיטתית רחבה יותר התחילה אחרי־כן והיא קמה בזכות העזרה, שהושיטו ארגונים יהודיים מחוץ לגליציה המזרחית, כדי לבסס את מצבם הכלכלי.

ב־1889 הוקמה „חברת עזרה לטובת האוכלוסיה היהודית הנצרכת בגליציה". היא היתה נתמכת ע"י „האגודה הוינאית לשם עידוד המלאכה בין היהודים המקומיים" (Wiener Verein zur Verbreitung des Handwerks unter den inländischen Juden). למעשה היתה זו קורטוריה אשר נוצרה ע"י מוסד הברון הירש, ה„איקא", „אגודת עזרה של היהודים הגרמניים" (Hilfsverein der deutschen Juden).

החלק הראשי בארגון זה, היה לברון מוריץ הירש, הנדבן הידוע. הוא התחיל את פעולתו הודות להמלצת רבה הראשי של וינה, הד"ר אדולף ילינק. ב־17 בפברואר 1891 הוקמה על ידו קרן בסך 12 מיליון פראנקים, שמטרתה היתה: עידוד פרודוק־טיביזציה של יהודי גליציה והעברתם מהמסחר לעבודה פרודוקטיבית. מייסדי קרן זו האמינו, שהשינוי אשר יתחולל ע"י פעולה זו בהרכב הסוציאלי של יהודי גליציה, יביא גם לידי יחס אחר ליהודים בכלל, שכן ע"י הוצאת היהודים מהמסחר, יצליחו להחליש את ההשפעה האנטישמית השוררת בגליציה. לשם אותה מטרה התחילה הקרן לפעול בהקמת בתי ספר מקצועיים בשביל ילדי ישראל. בשנת 1893 היו קיימים בגליציה כ־50 בתי ספר. במשך הזמן הופחת מספר בתי־הספר ובשנים 1901—1902 היו רק 48 עם 9634 תלמידים ו־178 מורים. בשנים 1907—1908 היו 47 בתי ספר עם 7557 תלמידים. היה זה 10% ממספר כל הילדים היהודים המבקרים בבתי ספר. נוסף לזה היו גם קורסים בשביל מבוגרים וקורסים בשביל בעלי מלאכה. במשך 8 שנים נתחנכו בבתי הספר של אותה קרן 8000 תלמידים, מהם 768 בחייטות, 584 בנגרות ו־306 בנפחות. מלבד זה הקימה אשתו קלארה את „קרן קלארה הירש" בסך 4 מיליון כתר, בשביל בתי ספר מקצועיים לבנות[7].

בדו"ח השנתי השביעי של ה„פונדציה ברון הירש", על הזמן מ־1.9.1896 עד 31.8.1897, נמסר בין השאר, כי בגליציה הושקעו בשביל לימוד מקצועי כדלהלן:

א. בתמיכה לבתי ספר מקצועיים	1159.37	זהוב	אוסטריים	—	פלורין
ב. בבתי ספר לבעלי מלאכה	3420.57	"	"		"
ג. כסטיפנדיות בשביל שוליות	22703.40	"	"		"
ס"ה	27.283.34	"	"		"

7. ד"ר י. טננבוים: גאליציע, מיין אלטע היים.

בשביל חינוך עממי כללי:				
א. תמיכה לחינוך עממי		9204.99	〃	〃
ב. בתי ספר עממיים		139499.21	〃	〃
ג. הוצאות לבנין בתי ספר		79977.22	〃	〃
	ס״ה	246.681.42	〃	〃

בקשר לדו״ח זה כותב „הפועל היהודי״ (Der Jüdische Arbeiter) הבטאון הציוני הסוציאַליסטי שהופיע באותו הזמן בווינה: „כפי שאנו רואים, עשתה הקורא־טוריה גם השנה את הכל, כדי להזניח את לימוד המקצוע״. והוא מוסיף, שבפעולות הקרן „למען המלאכה והחקלאות״ אין לראות כל דבר אחר, מלבד העובדה, שהיא פורקת את העול מ„הועד הארצי הגליציאי״ (מדובר על הממשלה המחוזית האוטונומית האַכסקוטיבית של הסיים). ועוד: מתקציב אשר גדול יותר מ־400,000 זהובים אוסטריים (200000 $) הוצאו רק 2,568.53 זהובים אוסטריים בשביל החקלאות — הנקודה המרכזית של היהדות המודרנית. הדבר הזה מַבליט בצורה ברורה ביותר, שברוני־הפחם, הפינאנסיסטים והאדונים הוינאים השונים אשר בקוראטוריה, מבינים אמנם יפה מאד את העסקים שלהם, אולם אין להם כל מושג בדבר הצרכים של האוכלוסיה היהודית בגליציה״[8].

הבקורת הזאת נותנת ביטוי ליחס, שהיה שורר באותם הזמנים בין החוגים הדימוקרטיים היהודיים ובין הפילנטרופיה היהודית מסוג זה.

אחרי מות הברון ב־1896 היתה אשתו מַמשיכה בפעולות העזרה עד הסתלקותה בשנת 1899. במשך 3 השנים האלו היא חילקה 60 מיליון פראנק למפעלי צדקה שונים[9]. ה„פונדציה״ הוסיפה לפעול גם אחרי מותם. בשנים 1900—1908 היא תמכה בשוליות הלומדים מקצוע והקציבה למטרה זו סך 107.000 כתרים. מהנתמכים קיבלו 1140 תעודות כעובדים מוסמכים. היא תמכה גם בהכנסת עבודות בית, בעיקר בין הנשים. בשנת 1908 בלבד תמכה ה„פונדציה״ ב־3550 עובדות בית, ששכר עבודתן היה — 297,1650 כתר. עבודתן היתה עשית רשתות שערות, תחרים, קונפקציה, דברי רקמה שונים וכדומה[10].

במשך הזמן התחילה גם הפעולה הציבורית לעידוד היהודים להליכה לחקלאות. „איקא״ קנתה ב־1901 שטח אדמה בן 1000 יוך בסלובודקה הישנה ליד קולומיי והקימה שם בית ספר חקלאי בשביל נוער יהודי, כדי להכשיר יהודים לעבודת אדמה, וכן להדרכת חקלאים יהודים להטבת משקיהם. בפעולה זו לא היתה ל„איקא״ ההצלחה הדרושה. לא באו תלמידים לבית הספר. עדיין לא היתה ההבנה המספיקה ליהודים ולא אָבו לשלוח את ילדיהם לבית ספר חקלאי. דבר זה גרם לכך, שאיק״א החליטה להחכיר חלק מן האדמה לחקלאים אוקראינים, שגרו בסביבה, כדי שהאדמה תהיה מעובדת. אחרי שנים, אשר בהן היתה האדמה בידי החקלאים האוקראינים, התעורר ספק, אם יכולה „איקא״ לקבל עוד חזרה את השטחים האלה. ורק הודות לפעולתו של ד״ר א. זילברשיין, שקיבל להשגחתו את תנועת החלוץ בגליציה וארגן קבוצות להכשרה בסלובודקה, ואחרי שהצליח לשכנע גם את „איקא״ להסכים להצעתו למסור

8. Der Jüdischer Arbeiter גליון 1, מ־1 לאוגוסט 1898, ווינה.
9. ד״ר י. טננבוים: גאליציע, מיין אלטע היים.
10. Dr. M. Rosenfeld: Die Polnische Judenfrage.

את סלובודקה כמשק קבוע להכשרה חלוצית — התחילה פעולה להחזרת האדמה התפוסה ע"י החקלאים האוקראינים. והיה צורך בפעולה מדינית אמיצה וגם בה היה גדול חלקו של ד"ר זילברשיין, כציר הסיים הפולני, עד שהשיגו את הסכמת הממשלה להכריח את היושבים על האדמה להחזיר ל„איקא" חלק מהאדמות בשביל בית הספר החקלאי, אשר נהפך למשק חלוצי. בפרק הזמן הזה, עד פרוץ מלחמת העולם השניה, עלתה חשיבותה של סלובודקה כמקום מרכזי להכשרת אלפי חלוצים, שרובם עלו ארצה.

ג

הפעולה הקונסטרוקטיבית לשם הושטת עזרה ליהודי גליציה, התרחבה במשך השנים במידה ניכרת בשטחים שונים. עיקר הפעולה התרכזה בהקמת קופות אשראי שיתופיות, שמטרתן היתה: חיזוק היסודות הכלכליים של יהודי גליציה למען יוכלו לעמוד בהתחרות המוגברת מצד הלא־יהודים בחיים הכלכליים. ב־1908 היו כבר 690 קופות שיתופיות בגליציה — 524 בגליציה המזרחית ו־166 בגליציה המערבית. עד שנת 1909 הוקמו 881 קופות, אלא ש־191 פורקו במשך הזמן. בדרך כלל היו הקופות האלה מאורגנות על היסודות של שולצה־דליץ' המקובלות אז בגרמניה. שיטה זו נתקבלה גם באוסטריה ומשם הועברה לגליציה. לקופות היהודיות האלה היתה חסרה ההדרכה הדרושה וגם הבקורת הציבורית. רוב הקופות לא היו אפילו מסונפות למרכז, שהיה צריך לדאוג למילוי תפקידים אלה.

לא ידוע מספר החברים של 690 הקופות הנזכרות למעלה. ישנן ידיעות על 520 אגודות בלבד, שבהן היו 331.035 חברים. מעריכים, שבשאר 170 האגודות היו כ־80,000 חברים. לפי זה היו באגודות אלה כ־45% של כל האוכלוסיה היהודית בגליציה; יש להניח, שמספר לא קטן מהם היו חברים לא רק באגודה אחת. הון־המניות של אותן האגודות בגליציה המזרחית היה 10,727,313 כתר (בזמן שבאגודות הלא־יהודיות היה 14,918,221'00 כתר), ובגליציה המערבית היה הון האגודות 5,451,706'00 כתר (באגודות הלא יהודיות היה ההון 21,552,972'00 כתר). המחזור של האגודות האלה בכל גליציה היה 1,344,182,302'00 כתר (של הלא־יהודיות — 1,259,275,243'00 כתר). סכום החסכונות היה באגודות במזרח גליציה 43,223,102'00 כתר (של לא־יהודיות 58,548,284'00 כתר); ובגליציה המערבית 71,414,257'00 כתר (בלא יהודיות 120,156,729'00 כתר). המספרים האלה מוכיחים, שהאגודות הלא־יהודיות היו מבוססות יותר מהאגודות היהודיות. דבר זה בא לידי ביטוי בולט גם ברווחיהן של האגודות האלה; בעוד שלאגודות היהודיות היה ריוח נקי בסך 1,540,808'00 כתר, היה הריוח הנקי של האגודות שאינן־יהודיות בסך 2,379,350'00 כתר.

כדאי עוד להוסיף שמבין 690 אגודות הנזכרות היו 6 מסונפות ל„ברית האגודות השיתופיות לאשראי, צרכנות ויצרנות" (Verband der Kredit und Erwerbsgenossen-schaften) ו־336 ל„ברית הכללית של האגודות השיתופיות לאשראי, צרכנות ויצרנות" (Allgemeiner Verband der Kredit und Erwerbsgenossenschaften), והשאר 348, ז. א. למעלה מ־50%, לא היו בשום מסגרת משותפת והיו פועלות במבודד. היו גם אגודות אשראי, שהוקמו ע"י „איקא". ב־1908 היו 20 אגודות כאלה ובהן 14.453

חברים עם 29,260 מניות. הקופות האלה חילקו 2,356,198'00 כתר הלוואות והמחזור הכללי שלהן הגיע לכדי 5,498,918'00 כתר[11].

חוסר הריכוז, ובעיקר חוסר המשמעת הציבורית הדרושה, השפיע לרעה על התפתחות המפעלים האלה. לא זו בלבד שהמפעלים האלה לא מילאו במידה הדרושה את התפקידים הציבוריים אשר לשמם קמו, אלא שבמשך הזמן, למרות הצורה השיתופית היורידית של האגודה — הן נהפכו לעסקים פרטיים של מנין אנשים, אשר הצליחו בדרכים שונות לקבל לידיהם את ניהול הקופה. בעלי המניות היו חברי המשפחה הקרובה, אף על פי שהלווים היו אנשים שונים. משום כך היו מכנים את הקופות האלו בשם „הבאַנקים המשפחתיים". מטרתם לא היתה טובת הציבור, אלא הריוח המַפסימַלי לטובת אנשי ההנהלה עצמם, שלא נמנעו גם מדרכי ספסרות. כנסיון להבריא את המצב, הקימו הציונים בגליציה המזרחית, ביוזמתו של ד"ר ברוידא, את ה„ברית האשראית" (Credit Union) אשר פתחה סניפים גם בערים שונות, ומרכזם היה בלבוב. „ברית" זו כללה 1081 חברים, והון המניות הגיע לחצי מיליון כתר בערך, ומיליון כתר חסכונות. ההסתדרות הציונית העולמית סייעה להקמת המפעל הזה מתוך הנחה, שזה יועיל לחיזוק התנועה הציונית בגליציה, כי רוב האחראים לקופות הקיימות היו בידי המתבוללים והן נהפכו למכשיר פוליטי במלחמתם נגד הציונות. הנסיון הזה לא הצליח. אמנם המוסד פעל עד פרוץ המלחמה ב־1914, אולם עם התרחבות המלחמה — נהרס המפעל.

אין לנו מספרים, המבליטים את המשך הפעולה וההתפתחות של מוסדות האשראי האלה — עד פרוץ המלחמה. יש להניח, שההתפתחות היתה רגילה וממושכת, בלי כל שינוי יוצא מן הכלל. עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה נתחולל מפנה יסודי, הוא זעזע את המוסדות האלה עד היסוד.

ד

אולם בטרם נתאר פרשה זו, יש לעמוד תחילה על פעולה קונסטרוקטיבית אחרת, אשר תפסה מקום חשוב בחיים הציבוריים של יהודי גליציה — החקלאות. היו נסיונות רבים להוציא יהודים ממסחר ותעשיה ולעהבירם לכפר, לעבודת אדמה. אם כי בתחום זה לא היו הצלחות גדולות, כדאי להקדיש תשומת לב לפעולה זו.

במשך כל הדורות, שבהם גרו יהודים בגליציה, אסור היה להם לרכוש קרקע. רק לאחר שהארץ נכבשה ע"י אוסטריה, חלו שינויים מסוימים. אמנם גם בזמן השלטון האוסטרי הופיעו חוקים, האוסרים על יהודים לרכוש קרקע. הצטיינה בכך המלכה מאריה טרזה, שהיתה בעלת נטיות אנטישמיות מובהקות. אך שינוי רב ערך חל כשעלה בשנת 1781 הקיסר יוסף השני על כס המַלכות. הוא ביטל את האיסורים הקיימים והשתדל אפילו לעודד את הליכת היהודים לחקלאות. לשם כך שיחרר את היהודים ההולכים לכפר מהמסים, שהם היו צריכים לשלם בעיר כגון: מס נישואים, מס הטולרנציה וכדומה. בתקופה מאוחרת יותר הופיע אפילו חוק מיוחד בדבר התישבות היהודים. גם חוק זה התכוון ליצור יחסים טובים יותר בין היהודים ושאינם־יהודים. הנסיון הזה לא הצליח. מצד אחד לחמה האורתודוכסיה היהודית במגמה זו

12. Dr. M. Rosenfeld: Die Polnische Judenfrage.

של הליכת היהודים לכפר, ומצד שני עשתה האדמיניסטרציה הממשלתית, שהיתה רובה ככולה בידי הפולנים, כל מה שיכלה, כדי להכשיל את הדבר. הם הצליחו בזה ראשית כל ע"י „סחבת" בלי סוף באישור הסידורים הדרושים להעברת המשפחות מהעיר לכפר, ושנית ע"י מתן תקציב בלתי מספיק לפיתוח המשק; בכל אופן התקציב היה קטן יותר מזה שהיו מקבלים הגרמנים, שאף אותם השתדלו ליישב בחלקים שונים של גליציה המזרחית, כדי לבצע גרמַניזאציה של הארץ. נוסף לזה ניתנו ליהודים קרקעות בלתי מתאימות לחקלאות; וכן לא היתה כל עזרה ודאגה למתישבים יהודים, למען יוכלו להתגבר על המכשולים ועל הקשיים המופיעים בכל מהפכה כזאת: מעבר מחיי העיר לחיי הכפר.

בשעה שמשפחה גרמנית, ההולכת להתישבות, היתה מקבלת תקציב של 600 עד 1000 זהובים ו־18 מורג קרקע (מורג=$5755 m^2$), היתה מקבלת משפחה יהודית תקציב של 100 זהובים בלבד ורק 12 מורג קרקע. מובן, שהתנאים האלה, יחד עם הקשיים האדמיניסטרטיביים, גרמו להכשלת כל התכנית. אולם בזה לא נגמר הנסיון. ב־1789 נמסרה הפעולה ההתישבותית של היהודים לידי הקהילות, מתוך הנחה, שבדרך זו יצליחו לעודד את הפעולה. אולם גם זה לא פתר את הבעיה, ושוב בגלל ההתנגדות מצד האורתודוכסים. למרות כל זה חלה התפתחות מסוימת לטובה בפעולת ההתישבות אחרי ביטול כל הגבלות ביחס לזכויות היהודים ב־1867. ב־1889 היו כבר רשומים בטאבו 557 אחוזות בידי יהודים, ואלה היו 123% מכל האחוזות הקיימות בכלל. ביניהן היו 322 אחוזות, שקרקעותיהן היו למעלה מ־200 מורג כל אחת. נוסף לזה היה מספר ניכר של יהודים חוכרי אחוזות, שבעליהם היו לא־יהודים. בכלל היו בין חוכרי אחוזות כ־50% יהודים. היה גם מספר ניכר של פקידים מומחים בניהול אחוזות גדולות וגם כאלה אשר עבדו אצל בעלי אחוזות לא־יהודים. לפי ג. קליינוב (העתיד של פולין — לייפציג 1914), היו בשנת 1904 כ־1200 בעלי אחוזות גדולות ו־15.000 בעלי אחוזות קטנות — יהודים[12] בפולין.

לפי רישום האוכלוסיה בשנת 1910, היו עסוקים בחקלאות 93.471 יהודים, היינו, 10.72% של יהודי גליציה. אמנם פרופ' בוזק, הכלכלן הפולני — כפי שכבר נזכר — כבר מגיע למסקנה שרק 1.8% של האוכלוסיה היהודית הכללית היו עובדי אדמה ממש בגליציה המזרחית. אולם אין ספק, שמספר גדול יותר של יהודים בגליציה המזרחית עסק בחקלאות וסביב החקלאות. לפי פרופ' בוזק היו שייכים ליהודים ב־1902: 301.519 הקטר קרקע, היינו, 38% מכל שטחה של גליציה או 29% של כל השטח החקלאי; 1.8% של כל שטח הגנים, 7.4% של כל שטח היערות, 1.6% של כל מגרשי הבנין בגליציה. היו 4 בעלי אחוזות, שהיו ברשותם 53.930 הקטר, 17 בעלי אחוזות עם 49.267 הקטר, 137 בעלי אחוזות עם 111.621 הקטר, ו־385 בעלי אחוזות קטנות (שלכל אחת היו פחות מ־500 הקטר) — עם 86.701 הקטר.

שינוי יסודי לרעה חל במצבם של היהודים בשנים האחרונות לקיומה של הקיסרות האוסטרית. שנה בערך לאחר פרוץ המלחמה העולמית הראשונה (ב־9 באוגוסט 1915), הופיע חוק חדש, שאסר העברת רכוש חקלאי בלי הסכמת הועדה המיוחדת, שהוקמה לשם כך. אמנם החוק אינו רומז שהוא מכוון נגד היהודים, אך היה ברור לכל, שמטרת

---

13. Dr. M. Rossenfeld : Die Polnische Judenfrage.

החוק לחדש את ההגבלות בתחום רכישת קרקע ע"י יהודים. עד מהרה התברר, שהועדה דוחה כל הצעה בדבר העברת קרקע לבעלותו של יהודי. אישורה של אותה ועדה היה תלוי גם תוקפו של כל חוזה־חכירה, אם תקופת החוזה היתה לזמן שלמעלה מ־10 שנים. בדרך זו סילקו כל נסיון לעקוף את החוק על ידי עשיית חוזה חכירה לזמן ארוך. אין כל ספק, שחקיקת החוק הזה באה כתוצאה של ההצעות והלחץ מצד החוגים הפולניים, הם היו גם המבצעים המעשיים של החוק, כי הם היו חברי הועדה. היה זה כבר בימי המלחמה, אשר בה אוסטריה היתה מעונינת בתמיכת הפולנים וזו גם עמדה להם הודות להמלצות הגליצאים.

למעשה היתה זו התחלת הפעולה לשם הריסת מעמדם של היהודים בחקלאות. היא התפתחה למַדים רחבים מאד עם הקמתה של פולין העצמאית בגמר המלחמה העולמית בסוף 1918.

עם פרוץ המלחמה העולמית ב־1914 חלו בכלל שינויים גדולים בחיי יהודי גליציה המזרחית. היא הרסה למעשה כמעט כל מה שהוקם במשך עשרות שנים לשם הבטחת הקיום הכלכלי הלאומי והסוציאַלי של יהודי גליציה המזרחית. הרוסים הצליחו לפלוש לגליציה המזרחית עוד בראשית המלחמה ולכבוש אותה כמעט כולה. התקדמותם המהירה של הרוסים והידיעות שבאו מהשטחים הכבושים על רדיפות היהודים, גרמו לבריחה המונית ומבוהלת של יהודי גליציה המזרחית. רובם הגדול של הפליטים היגרו לאוסטריה, בעיקר לוינה, וחלק לצ'כיה ולגרמניה וגם להונגריה. רובם יצאו בעירום ובחוסר כל. לפי הערכה, עזבו כ־400.000 יהודים את גליציה, ז. א. למעלה מ־50% של כל יהודי גליציה המזרחית. הרוסים החריבו בימי שלטונם, שנמשך בערך 4 שנים, את יסודות החיים הציבוריים, שנבנו במשך דורות, החיים הכלכליים והתרבותיים כאחד. היהודים, שנשארו במקום, סבלו סבל רב כל זמן הכיבוש; רדיפות ופוגרומים היו מעשה בכל יום בערי גליציה המזרחית ובעיקר בעיירות הקטנות. וראוי לציין לשבח את העזרה, שנתארגנה לטובת יהודי גליציה המזרחית על ידי יהודי רוסיה, בעיקר ע"י יהודי אוקראינה. חלק גדול יש לזקוף על חשבונו של ש. אנסקי, אשר ביקר לעתים קרובות בגליציה בשם ועד העזרה. פעולה זו לא הסתפקה בהושטת עזרה חמרית בלבד, אלא הועד, שנוצר לשם כך, פעל הרבה גם בשטח הפוליטי, ולולא הועד היו הפוגרומים מתפשטים יותר והקרבנות היו בלי ספק רבים יותר. הועד לא היה יכול למנוע את כל ההתנקשויות ביהודים. אולם על חשבון פעולתו ולזכותו יש לרשום, שההתנגשויות לא התרחבו במידת הסכנה אשר היתה אורבת באותו זמן.

את הנזקים של יהודי מזרח גליציה בזמן המלחמה העולמית הראשונה מעריכים בסך 1½ מיליארד כתר בערך (625 מיליון דולר)[13].

ה

אלה שחזרו אחרי המלחמה, מצאו את רכושם הרוס. הדלות המפורסמת של יהודי גליציה המזרחית בזמנים הרגלים, עלתה לפיסגתה בזמן המלחמה ומיד לאחריה. בגמר המלחמה עמדה לפני המוסדות הציבוריים היהודיים לא שאלת שיקום היסודות

13. ד"ר י. טננבוים: Volk und Land, גליון 19, מ־10/5 1919, ברלין.

הכלכליים בלבד, אלא ראשית כל השברת המוני היהודים שסבלו רעב. המצב עוד הוחמר בגלל המלחמה הפולנית־האוקראינית, שפרצה בגליציה המזרחית מיד עם גמר המלחמה העולמית.

ביזמת ה„ג'וינט" התחיל בפעולה „הועד היהודי להצלה" אשר הוקם בלבוב עם פרוץ המלחמה הפולנית־אוקראינית כ„ועד הבטחון היהודי". תפקידו של ועד ההצלה היה להושיט עזרה לכל יהודי גליציה המזרחית. בראשו עמד ד"ר אמיל פרנס ובין חברי הנשיאות היו ד"ר ג. אינאיגלר, ד"ר אמיל זומרשטיין, המהנדס אנזלם רייכ, ד"ר דוד שרייבר ואחרים. בועד השתתפו ב"כ כל המפלגות היהודיות. כל התקציב הדרוש בשביל פעולות הועד סופק ע"י ה„ג'וינט".

נפתחו מטבחים כלליים בשביל חוגים מסוימים של האוכלוסיה היהודית ומחסני מצרכים ובגדים בשביל הנצרכים. אורגנה עזרה רפואית וסוציאלית בכלל.

כעבור זמן מה, עם שינוי התנאים ועם הטבת מצב הבטחון של היהודים, חודשה הפעולה הקונסטרוקטיבית. נבנתה מחדש הקואופרציה הצרכנית, היצרנית והאשראית, שהיתה לה כבר מסורת משנים קודמות.

ביזמת א. רייס אורגנו צרכניות בערים הגדולות, ובמקומות מספר, בעיקר בלבוב, הוקמו גם קואופרטיבים יצרניים: מאפיות, סנדלריות, נגריות, לעבודות פרווה, בלבוב הוקם דפוס קואופרטיבי. ב־1920 הוקם מוסד מרכזי של הקואופרטיבים האלה בשם (Siła) (כוח). היה זה מרכז ארצי ראשון של הקואופרציה הפועלית היהודית בפולין, ואליו היו מסונפות 13 אגודות שיתופיות עם 1950 חברים, שהון המניות שלהן הגיע ל־700.000 מארקים פולניים (בשעתו היה זה סכום של 70.000 דולר בערך). בראש המרכז עמד א. רייס והמזכיר הכללי של המרכז היה אריה דרומר. בהנהלה היו, לוי אופר, ד"ר ז. גלמן, ד"ר יוסף וכמן, י. זיידל ואחרים. בשנת 1921 הוקם על ידי „הועד היהודי להצלה" מוסד מיוחד לשיקום כלכלי כללי של יהודי מזרח גליציה, חברה „לעזרה הדדית אשראית כלכלית בלבוב", בקיצור „עזרה עצמאית". (Samopomoc) שבראשה עמדו א. זומרשטיין וא. רייס.

לקואופרציה זו לא היתה הצלחה. לאחר שהמסחר נעשה חופשי יותר והספקת המצרכים הלכה וגדלה וחולקה בלי התערבות המוסדות הממשלתיים — לא היה לצרכניות האלה הכוח הדרוש כדי לעמוד בהתחרות עם המסחר הפרטי. הצרכניות התחילו להתפרק ואחרי כן הפסיקו את פעולתם גם הקואופרטיבים היצרניים, שחלק מהם נהפך למפעלים פרטיים. אי־הצלחה זו נגרמה ראשית כל מחמת חוסר הכשרה מספקת של הפועלים היהודיים לניהול משק שיתופי; הסכסוכים הפנימיים בין חברי האגודות וחוסר הון חוזר. כל הסיבות האלה יחד ערערו את יסודות הקיום של האגודות השיתופיות האלה. נוסף לכך התמסמס ההון אשר היה להן בגלל האינפלציה, שהלכה וגדלה והחריבה את היסודות של החיים הכלכליים בפולין בכלל. כדי לקבל מושג על גודל האינפלציה באותו הזמן ועל השפעתה על העזרה, שהיהודים היו מקבלים מחו"ל, כדאי לציין, שהזהובים, אשר ה„ג'וינט" קיבל מהממשלה הפולנית — לפי השער הרשמי — סך 320000 $, אשר השקיע בפולין בשנים 1922 ו־1923, היו שוים בהתחלת 1924 לא יותר מ־3000 דולר. הגורמים האלה הביאו לידי חיסול הפעולה הקואופרטיבית באותה תקופה. פורק המרכז „כוח" ובזמן מאוחר יותר פורקה גם „סמופומוץ". אך פעולת העזרה הכלכלית נמשכה. היא אף התעוררה אחרי זמן

מסוים להרחבת מסגרת, בזכותו של אברהם זילברשיין, שהקדיש את כל מרצו וכשרונו לפעולה הקונסטרוקטיבית של „ועד ההצלה היהודי". כראש המחלקה לפעולות קונסטרוקטיביות, אשר הוקמה לפי יזמתו, ארגן ד"ר זילברשיין את הפעולות, הכין את התכניות לשם כך והצליח לרכז אנשים, שהשקיעו יחד עמו הרבה מאמץ ורצון טוב, לשם חיזוק היסודות הכלכליים והפרודוקטיביים של האוכלוסיה היהודית. מהמשתתפים בפעולה ראוי להזכיר את א. טופף, בעל חרושת של סיגריות, איש אמיד ובעל גישה סוציאלית עמוקה ואת ד"ר צצליה קלאפטן, עסקנית חשובה ביותר בשטח הפעולה הסוציאלית בין הנוער היהודי ובעיקר בקרב הבנות.

ד"ר צצליה קלאפטן הקדישה את פעולתה בעיקר בשטח ההכשרה המקצועית וההכשרה לעבודה פרודוקטיבית בין הבנות. היא התחילה את עבודתה עוד בשנות המלחמה, כשגליציה היתה כבושה ע"י הרוסים. העוני היה גדול, ומטרתה היתה מתן עבודה לבנות, כדי להבטיח להן פרנסה ולהציל אותן מהשפעת הרחוב. היא היתה מורה לפי מקצועה, נתאלמנה בימי המלחמה, בעלת אינטליגנציה עמוקה והבנה סוציאלית רחבה אשר השקיעה את כל כשרונה ודקות הרגשתה בטיפול בבנות ובנוער בכלל. למטרה זו הקדישה כל שנות חייה. היא הקימה בית ספר מקצועי לבנות בלבוב שעמד על דרגה גבוהה מאד במובן המקצועי והחינוכי. דרך בית ספר זה עברו במשך השנים אלפי בנות, וכולן ראו בה לא רק מנהלת המוסד, אלא ידידה קרובה, היא היתה לאם להרבה בנות־יתומות אשר מספרן במוסד היה גדול — ואלה היו אסירות תודה. הן התיחסו אליה באמון מלא והערצה. בבית הספר ובפנימיה אשר היתה קשורה בו, היתה שוררת רוח ציונית־חלוצית; מאות מהתלמידות עלו ארצה וחלק גדול מהן הלך להתישבות. ד"ר קלפטן מוצאה ממשפחה מתבוללת וגם את החינוך קיבלה ברוח זו בבית וביבת־הספר. בצעירותה היתה רחוקה מהתנועה הלאומית היהודית ומהציונות, אולם היא הושפעה במשך הזמן מהמחשבה הציונית. לד"ר זילברשיין זכות גדולה, שהצליח להשריש בלב אשה יקרת־נפש זו את האידיאה הציונית. ד"ר צצילה קלאפטן ראויה שתוקדש לה מונוגראפיה מיוחדת.

כך הוקמה רשת בתי־ספר מקצועיים משובחים, שריכזו אלפי נוער יהודי. בתי־ספר אלה עמדו על רמה מקצועית וחינוכית גבוהה מאד והיו לנכס מפואר של הציבוריות היהודית ובעיקר של הציונות בגליציה. למעשה היו בתי־הספר האלה מעשי הציונים ונהנו מהתמיכה החומרית והמוסרית של התנועה הציונית על כל מפלגותיה. בניגוד לבתי־הספר של „ארט" בפולין היתה שולטת בבתי־הספר האלה רוח ציונית־חלוצית. כל מאמצי „ארט" להקים לו בתי־ספר בגליציה, לא הועילו, וזה בעיקר בזכות הפעולה המבורכת של ד"ר צ. קלפטן וד"ר א. זילברשיין. בתי־הספר הראשונים היו בעיקר בשביל בנות, אחרי כן הוקמו בתי־ספר לנערים. בין האחרונים היה מפורסם בית־הספר המקצועי בלבוב על שם ד"ר קורקיס, אחד האידיאולוגים של הציונות בגליציה עוד לפני הרצל. בשנת 1927 הוקם מרכז של בתי־הספר המקצועיים האלה, שנקרא בשם „ווזט" (ראשי תיבות: Wykształcenie Zawodowe = החינוך המקצועי). הכוח המניע היו ד"ר קלאפטן וד"ר א. זילברשיין.

ב־1938 היו בכל פולין 18.290 תלמידים בבתי־הספר המקצועיים היהודיים, וביניהם היו 2888 תלמידים בבתי־ספר של „ווזט". ל„ווזט" היו מסונפים 32 מוסדות,

מהם היו 13 בתי־ספר שלמים, 15 קורסים, 2 פטרונאטים, 2 חוות חקלאיות. בין 2888 התלמידים האלה היו 1482 בנות ו־506 נערים. חוץ מאלה היו עוד 900 שוליות שנהנו מהפיקוח של הפטרונאטים. בתי־הספר האלה היו נתמכים על ידי „האיקא", ותקציבם היה 533.000 זהובים פולניים.

ד"ר זילברשיין השקיע את מאמציו לא רק בשטח החינוך המקצועי; פעולתו היתה מרוכזת בעיקר בשטח הקואופרציה, ובאופן מיוחד בקואופרציה האשראית. פעולה זו לא היתה קלה כל עיקר. לא מכשולים פנימיים בלבד היו בדרכה, אלא גם חיצוניים. בפנים צריך היה להיאבק עם הפיצול, שנגרם על ידי זה, שכל מפלגה ומפלגה אירגנה לחוד את פעולתה הקואופרטיבית, בעיקר בשטח האשראי; ובחוץ נאבק עם המכשולים אשר מוסדות הממשלה שמו על דרכו, מפני שהם לא רצו בפיתוח הקואופרציה היהודית; ואף על פי שהקואופרציה היתה בפולין, באופן פורמלי, אוטונומית, היתה בכל זאת תלויה לגמרי בממשלה. היתה קיימת מועצה קואופרטיבית ממשלתית וברית פיקוח מרכזית, שבהן היתה תלויה כל אגודה שיתופית במובן המשפטי והאדמיניסטרטיבי. בלי אישור מטעם המוסדות האלה אי אפשר היה להקים אגודה שיתופית, כמו כן אי־אפשר היה לפתח פעולת האגודה בלי הסכמתם. ברית־הפיקוח היתה מפקחת על כל אגודה שיתופית והיתה גם מוסמכת לפרק אגודה. המוסדות האלה היו מייעצים לממשלה בדבר אופן השימוש באמצעים כספיים, שהוקצבו לקואופרציה. הקואופרציה היהודית לא רק שלא נהנתה מן ההקצבות האלה, אלא, להיפך, המוסדות האלה היו מפריעים לה בכל פעולה שכוונתה היתה להכניס התעוררות בציבוריות היהודית ולעודד יזמה ומאמץ עצמאי לטובת הקואופרציה.

ד"ר א. זילברשיין התחיל ב־1924 לארגן מחדש את הקואופרציה היהודית. אירגן קופות מלוה בערים שונות בגליציה וסינף אותן ל„ברית האגודות השיתופיות היהודיות בפולין", שהוקמה בשנת 1921, שמרכזה היה בוורשה. אמנם, זה לא היה ארגון מרכזי שיתופי יחיד, אשר פעל בציבוריות היהודית, אולם זה היה אחד הגדולים ביותר, שאופיו היה ציבורי מובהק.

זכותו של ד"ר זילברשיין היתה לא בזה בלבד, שהוא אירגן מחדש את הפעולה, אלא שהשכיל לתת לה אופי ציבורי, שיתופי אמיתי. הוא הצליח גם לשמור על כך שמוסדות האשראי אשר הקים ינוהלו יפה ובאופן אחראי, למרות ההתחרות הקשה מצד הקופות הקיימות — שארית „הבנקים המשפחתיים" שנשארו מלפני המלחמה. הוא פיתח פעולה שיתופית נקיה והצליח לבסס אותה על יסודות כלכליים בריאים. בזכות זו הוא הציל אותם מהמשבר הקשה, אשר עבר על כל המוסדות השיתופיים, עם התפשטות האינפלציה החמורה.

הוא השיג מהנהלת הברית, את הרשות לנהל את הפעולה בגליציה באופן אוטונומי ובשנת 1926 השיג בועידת הברית החלטה על הקמת סניף אוטונומי בלבוב בשביל גליציה, היא „האקספוזיטורה", אשר נהפכה למרכז כל האגודות השיתופיות בגליציה. ד"ר זילברשיין היה היושב־ראש של „האקספוזיטורה" מיום הקמתה עד פרוץ המלחמה העולמית השניה. הוא היה גם המנהל והמדריך את פעולתה. כל השנים היה חבר ההנהלה והנשיאות של הברית הכללית בשמשו כבא־כוח הקואופרציה בגליציה המזרחית. הכל הכירו בו כאחד המנהיגים המרכזיים של הקואופרציה היהודית בפולין, וכל החוגים המעונינים בפעולה זו, הן בפולין והן בחוץ לארץ, התייחסו אליו

בהוקרה ובאמון גדול. כשפרץ משבר קשה בקואופרציה האשראית היהודית בפולין, בעיקר בברית האגודות השיתופיות, וכאשר ועידתה ב־1931 החליטה לבחור הנהלה לשעת־חירום, בת 5 חברים — נבחר ד״ר זילברשיין כאחד מהחמישה וכיושב־ראש של הנהלת חירום זו. כממלא התפקיד הזה נכנס להנהלת „הבנק לקואופרציה״, זה המוסד הבנקאי, שנוצר על ידי ה„ג׳וינט״ בשנת 1924 כמכשיר פיננסי של הקואופרציה היהודית; באותו הזמן היה האיש המרכזי של הבנק.

כאמור, כבר היו קיימות בגליציה קופות, שכונו בשם „הבנקים המשפחתיים״ ואף אחרות. באופן פורמלי נשארה ברית־הפיקות, כלומר: עוד מלפני המלחמה. אחרי המלחמה היא חידשה את פעולתה כ„ברית כללית של הקואופרטיבים המבוססים על העזרה ההדדית״, והקופות האלה היו מסונפות אליה. הודות לפעולתו והסברתו של ד״ר זילברשיין נוצר לחץ מוסרי על אותה „ברית״ ועל חלק הקופות המסונפות אליה, והוא הכריח אותן לשנות את דרכי פעולתן, וראשית כל — להשתחרר משלטון „הבנקים המשפחתיים״. בשנת 1927 הוחלט לבצע ריאורגניזציה של ה„ברית״. ד״ר ה. רוזמרין נבחר כיושב־ראש שלה. כדי להיטיב את שמה בציבוריות היהודית והכללית ולשם הכנסת השינויים הדרושים הוציאו קופות מספר, שהיה להן שם רע מאד. על ידי כך חשבו לתקן את המצב בברית ולתת לה מעמד ציבורי מתאים. הדבר לא הצליח. כאשר החליטה הממשלה הפולנית בשנת 1935 לצמצם את מספר בריתות־הפיקוח הקיימות החליטה „הברית הכללית״ להצטרף ל„ברית האגודות השיתופיות״, והקופות שלה בגליציה — הצטרפו ל„אקספוזיטורה״, שד״ר ה. רוזמרין נבחר כסגן היושב־ראש שלה וד״ר א. זילברשיין נשאר בתפקידו כיושב־ראש.

בגליציה היתה פועלת באותו הזמן עוד ברית שלישית בשם „מרכז אגודות אשראיות שיתופיות״, אשר הוקמה בשנת 1933 על ידי איגנצי יָגר, בעל דפוס, שהתעשר מעבודות הדפוס, בעיקר הודות עבודות דפוס של המפלגות הציוניות, ועם התעשרות זו, התעוררו אצלו גם נטיות למלא תפקיד של עסקן ציבורי. באופן פורמלי פעלה גם ברית־פיקוח רביעית, „ברית אגודות שיתופיות מסחריות יהודיות״, בפיקוחה של „אגודת ישראל״, שהיה לה בגליציה רק מספר קטן של סניפים. דוקא „ברית״ זו זכתה בתמיכה מיוחדת של ממשלת פולין. כשהוחלט ב־1935 על חובת האיחוד של בריתות, כנזכר לעיל, שיחרר ראש הממשלה הפולני גנראל סקלאדקובסקי את הברית הזאת מהחובה הנ״ל והירשה לה להמשיך את הפעולה העצמאית, כדי לחזק על ידי זה את מעמדה של „אגודת ישראל״ בציבוריות היהודית בפולין. „אגודת ישראל״ נחשבה אז ככוח הנאמן ביותר של „הסאנציה״, זו המפלגה הפרופאשיסטית והאנטישמית הידועה בפולין.

בשנת 1933 — שנתיים בערך לפני הופעת החוק על האיחוד — היו מסונפות ל„ברית האגודות השיתופיות היהודיות״ 506 אגודות עם 161.543 חברים, מהן היו 118 בגליציה, המסונפות ל„אקספוזיטורה״; לברית הכללית היו מסונפות 149 אגודות עם 45.467 חברים. רובן של האגודות האלה היו בגליציה, ל„מרכז״ (יָגר) היו מסונפות 62 אגודות עם 27.457 חבר, כמעט כולן בגליציה בלבד, ואילו לברית אגודות מסחריות (של אגודת ישראל), היו מסונפות 111 אגודות עם 18.432 חברים, שמהן היה מספר קטן בלבד בגליציה.

שנת 1931 היתה שנת ההתפתחות הגדולה ביותר של הקואופרציה האשראית

היהודית בפולין, מבחינת ההון העצמי של הקופות המסונפות ל„ברית האגודות השיתופיות בפולין": 19.625.000 זהובים והמחזור היה כ־33 מיליון זהובים. ההון העצמי של הברית הכללית היה 2.916.000 זהובים והמחזור כ־21 מיליון זהובים; לברית האגודות המסחריות היה הון עצמי בסך 1.500.000 זהובים והמחזור הגיע ל־12 מיליון זהובים בערך.

יש להצטער, שאין להשיג כעת את החומר הדרוש, כדי לתת תמונה נאמנה של התפתחות הקואופרציה היהודית בפולין, ובעיקר בגליציה, שהיתה נתונה כולה בסימן הדרכתו של ד"ר א. זילברשיין.

ונביא מספרים מעטים, שהצלחנו לאסוף, הנותנים מושג־מה על היקף הפעולה של המוסדות הקואופרטיביים בגליציה, בעיקר בשטח האשראי בשנים 1932—1938, כלומר, שנה לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה.

מספר הקואופרטיבים לפי הענפים ומספר החברים לפי השנים

סוג האגודה השיתופית	מספר האגודות וחברים בשנה							
	1931*	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
אשראית	87	118	100	104	104	104	105	109
חקלאות מסחרית	—	—	3	3	3	3	4	4
יצרנית	3	—	2	3	3	6	10	11
מרכז חקלאי	—	—	1	1	1	1	1	1
חלב	—	—	8	11	—	—	—	—
מסחרי — חומר גלמי	—	—	1	1	1	—	—	—
מסחרית תעשיתית	—	—	1	2	2	—	—	—
מסחרית	—	—	1	1	1	—	—	—
ברית אגודות חלב	—	—	1	1	—	—	—	—
ס"ה אגודות	90	118	118	127	115	114	120	125

* לפי רשימת הקואופרטיבים המסונפים ל„ברית האגודות השיתופיות בפולין" ב־1931 — הוצאת הברית.

ההרכב הסוציאלי של חברי הקואופרטיבים בשנים האחרונות

מקצוע החברים	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
סוחרים זעירים ורוכלים	37.9	—	—	36.9	35.3	33.8	34.5
סוחרים ותעשינים	18.7	—	—	17.7	21.9	21.7	22.5
בעלי מלאכה	16.2	—	—	14.6	12.0	14.7	14.0
חקלאים	9.7	—	—	8.1	7.5	7.0	6.5
מקצועות חפשיים	7.7	—	—	6.8	10.1	10.1	10.1
פקידים	—	—	—	1.3	4.6	4.5	4.3
מקצועות אחרים	9.6	—	—	14.1	8.4	8.0	7.7
אישיות משפטית — חברות	0.2	—	—	0.5	0.2	0.2	0.4

המספרים האלה מבליטים, שהחלוקה הסוציאלית של חברי האגודות היתה במשך כל השנים האלה כמעט בלי שינויים: כשליש בין החברים היו סוחרים זעירים. כחמישית היו סוחרים ואנשי תעשיה וכחלק שביעי בעלי מלאכה.

ההון של אגודות האשראי באלפי זהובים

	1933	1934	1935	1936	1937	1938
הון המניות	2405	2185	1936	1910	1985	2280
ההון הרזרבי	970	1229	1396	1393	1569	1767
חסכונות, עובר ושב	8504	8102	7922	6626	8738	10929
המחזור	—	14272	13316	—	—	—

העזרה לאגודות האשראי האלה הוגשה ביזמת ד"ר זילברשיין. „מרכז האשראי" (Centrala kreditowa) היה המכשיר העיקרי להסדרת פעולות כספיות. „מרכז האשראי" היה נתון לפיקוחה ולניהולה של „האקספוזיטורה" וממילא גם של ד"ר זילברשיין; ההון שלו היה בשנת 1933 בסך 294.493 זהובים, בשנת 1934 — בסך 219.066 זהובים, ואילו בשנת 1935 — 220.876 זהובים[14].

פעולתו של ד"ר זילברשיין למען הקואופרציה התרחבה במשך הזמן גם לתחומי החקלאות היהודית.

כבר הזכרנו את הנסיונות להעברת יהודים לחקלאות בתקופת האוסטרים וכן פעולות החתירה של הפולנים תחת מגמה זו. עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה נתגברה החתירה הזו, ועם הקמת פולין העצמאית ב־1918, נעשתה מלאכה זו ביתר יעילות. אחת הדרכים לכך היה החוק של פיצול האחוזות הגדולות. אמנם גם לחוק הזה היה אופי כללי לגמרי, בלי כל רמז אנטי־יהודי. הפארצלציה באה כדי להבטיח אדמה לפועלים חקלאיים, יושבי הכפרים, מחוסרי כל קרקע ולשם עיבוד יותר אינטנסיבי. אולם החוק נוצל נגד היהודים על ידי כך, שהמשקים היהודיים היו ראשונים הנקבעים לפארצלציה, למרות שיעבודם היה טוב יותר משל המשקים שבידי לא־יהודים באותה סביבה.

זאת ועוד: עם הקמת פולין נתארגנה אגודת חקלאים בעלי אחוזות גדולות. זאת היתה אגודה כל־ארצית ובין חבריה היו גם יהודים בעלי אחוזות גדולות. ההשתייכות לאגודה היתה מבטיחה גם את עזרתה והגנתה במידה מסוימת, כדי לשלול את הדבר מיהודים, הוחלט ב־1924 להוציא את היהודים מהאגודה המשותפת.

יהודים, בעלי אחוזות גדולות הקימו אז אגודה משלהם בשם „הברית החקלאית של פולין הקטנה" (Związek Rolniczy Malopolski) וב־1928 הוקם ארגון שני בשינוי־שם קל: „ברית החקלאים של פולין הקטנה" (Związek Malopolskich Rolnikow). אולם הדבר לא הועיל.

על ידי הפעלת החוק הנ"ל, נישלו במשך שנים אחדות את היהודים מבעלותם בחקלאות. ולא זה בלבד: בעת ובעונה אחת נגזל מהם גם רכושם. אמנם באופן פורמלי הכל היה בסדר; ועדת הערכה ממשלתית מוסמכת קבעה את שיעור הפיצויים בשביל בעל המשק המסומן לפארצילציה, אלא ששיעור הפיצויים לא היה בשום התאמה לערכו הממשי של המשק. והפיצויים היו מתקבלים זמן רב אחרי ההערכה ובינתים באה האינפלציה והורידה את ערכם של הפיצויים. בסופו של דבר היו היהודים בעלי האחוזות הגדולות מקבלים בעד רכושם חלק קטן מערכו הממשי.

14. „די קאאפעראטיוע באוועגונג", בטאון של ברית האגודות השיתופיות היהודיות בפולין, שנתון 1936, גליונות 5, 6, שנתון 1939, גליונות 6, 7, 8.

יש להודות, שגם בתקופה זו של חיסול החקלאות היהודית של בעלי אחוזות גדולות, נשארו יהודים בחקלאות הזעירה. בגליציה המזרחית היה מספרם לא קטן, אלא שמצבם היה קשה ביותר מחמת ההפליה לרעה בשטחים שונים, כגון בהדרכה, בקבלת אשראי, בארגון, בדאגה ליעילות בעבודה, בהספקת חומרי גלם, בעיבוד שדות ובשיווק התוצרת. כל החסר הזה היה צריך לספק במיוחד בשביל החקלאים היהודים. הם סבלו גם לא מעט מן ההתחרות הישירה מצד החקלאות הבלתי יהודית, הנתמכת על ידי הממשלה.

ד"ר זילברשיין נטל על עצמו את התפקיד והדאגה לעזור לחקלאות היהודית. התעניינות זו התחילה עם החזרת סלובודקה־לישנה לעבודה יהודית — לרשות החלוץ. התעניינותו התרחבה אחרי כן לטיפול בחקלאות הפרטית. פעולתו התחילה ע"י הקמת ארגון של חקלאיים יהודים זעירים. „החברה החקלאית היהודית" (יידישע לאנדווירט־ווירטשאפטליכע געזעלשאפט", בקיצור: „יְלאג") ב־1932. חברה זו היתה קשורה ל„אקספוזיטורה" והיתה נהנית מתמיכתה. גם „איקא", שהיתה פעילה בין החקלאים בגליציה, תמכה בה. לד"ר זילברשיין היו יחסים טובים עם „איקא" והוא היה המקשר בין „יְלאג" ובין „איקא". החברה היתה גם מוציאה ירחון באידיש „דער יידישער לאנדווירט" („החקלאי היהודי"). החברה היתה מטפלת בהדרכה, בהספקת החומרים הדרושים, במתן אשראי בעזרת „מרכז האשראי" וקופות האשראי השיתופיות, הקשורות ב„אקספוזיטורה". לאחר הקמת האגודות המקומיות, נוצר על ידי ד"ר זילברשיין ב־1931 מוסד מרכזי בשם „חמה" בשביל האגודות האלה, ולמען החקלאות היהודית בכלל. למרכז הזה היו מסונפות בשנת 1933 8 אגודות, ובשנת 1934 היו 11 אגודות. „חמה" והאגודות המקומיות האלה היו מסונפות ל„אקספוזיטורה" והיו נהנות מעזרתה. כל זה נהרס ב־1934 עם חקיקת החוק בדבר ריכוז האגודות השיתופיות, לפי החלוקה הטריטוריאלית. כל האגודות הנזכרות צורפו למרכז הכללי של האגודות החקלאיות, שהיו כמובן בשלטון הפולנים. התוצאה מזה היתה, שלא זו בלבד שאגודות אלה הפסידו את עזרת ה„אקספוזיטורה", אלא שב־1936 הכריחו את האגודות המקומיות להתאחד עם האגודות הפולניות, שהיו חזקות פי כמה מן האגודות היהודיות ועל ידי זה הן נתבטלו לגמרי. כדאי לצטט מתוך „דער יידישר לאנדווירט" (החקלאי היהודי), ששימש ביטאון לארגון החקלאים היהודים, למען דעת איך העריכו מעשה זה של הממשלה החקלאים היהודים; בין השאר כתוב שם: „נשקול לרגע מהו הפירוש המעשי של ההצעה הכלולה בחוק החדש (חוק האיחוד) ביחס לחקלאות שלנו: שבהתיעצות עם ברית הפיקוח, תקבע תכליתיותם או אי־תכליתיותם של מפעלי חלב במקום מסוים, ושבכל האיזור תהיה אגודה שיתופית אחת בלבד"... „בשבילנו, כמיעוט לאומי, משמע — חיסול עמדתנו הכלכלית בין האכרים"... ולהלן:

„המסוכן ביותר בשבילנו הוא שהמונופוליזציה הזאת, יוצרת הגבלה בפיתוח החופשי של המחשבה השיתופית בין המיעוטים הלאומיים, כפי שהיא הולכת וגדלה בין היהודים החקלאים, היא מכבידה על קיום האגודות השיתופיות העצמאיות, המותאמות לסביבה, למנהגיהן, לשפתן, וכדומה"[15].

אומנם שפת המחאה היא עדינה למדי בהתחשב עם התוצאות והכוונות של החוק,

15. „די קאאפעראטיווע באוועגונג" — שנתון 1936, גליון 1.

אולם יש להבין, שזה היה בזמן פריחתה של ה„סאנציה" והאנטישמיות בפולין, וכל בקורת פומבית של החוק ע"י יהודי היתה מוחזקת כבגידה במדינה. התוכן והמטרה של החוק הזה הן ברורים: חתירה תחת יסודות קיומה של החקלאות היהודית.

גם על החקלאות היהודית אין להשיג כעת מספרים, ומה גם על החקלאות בגליציה. בגלל זה כדאי לתת כמה מספרים על החקלאות היהודית במחוז סטניסלאבוב, שלמעשה היו שם מרוכזים רוב המשקים החקלאיים של יהודי גליציה.

לפי הרישום בשנים	1928		1931	
היו	עד 50	עד יותר	עד 50	עד יותר
טיפוס המשק	הקטר	מ־50 הקטר	הקטר	מ־50 הקטר
מספר	2.160	87	4.771	176
גודל השטח בהקטרים	8.945	17.864	13.612	31.999
בני משפחה חקלאיים	—	—	14.215	405
עובדים	—	—	1.405	972
ס"ה החיים מהחקלאות	—	—	20.391	1.553

לפי הגיל מתחלקות ה־21.944 נפש כדלקמן: עד גיל 21 היו 12 נפש, מגיל 21 עד גיל 30 — 298 נפש, מגיל 31 עד 40 — 833, מגיל 41 עד 50 — 1030 נפש, מגיל 51 עד 65 — 1859 נפש, למעלה מגיל 65 — 865 נפש.

מ־11 הקואופרטיבים לייצור חקלאי היו 7 במחוז סטניסלבוב, מסונפים ל„חמה". על כמות התוצרת שהקואופרטיבים האלה מסרו ל„חמה", מראה הטבלה הבאה:

שנים	1934		1935	
סוג התוצרת	כמות במס' מוחלטים	ב־%	כמות במס' מוחלטים	ב־%
חמאה (בקילוגרמים)	91961.15	66.8	69619.85	65
שמנת (בליטרים)	4691.15	30.4	4554.35	34.8
חלב (בליטרים)	19321	9.5	9792.52	6.8
קפיר (בליטרים)	183050	71.1	2410.75	62.3
גבינה לבנה (ק"ג)	27814.30	28.9	24137	49.6
גבינה קשה (ק"ג)	9204.21	29.5	15894.65	

בשנת 1935 שילמה „חמה" ל־7 הקואופרטיבים סך 191289.81 זהוב בעד התוצרת שהם סיפקו לה[16].

בזכות פעולתו של ד"ר זילברשיין קמו קואופרטיבים יצרניים יהודיים אחדים במקומות שונים. אחד הראשונים היה הקואופרטיב „הסורג" לתעשית שטיחים בקוסוב. עיירה זו שבגבול הדרום־המזרחי של גליציה, שוכנת במקום הררי, בסביבה נהדרת, שהיתה ידועה כמקום לתעשיה המונית מסוג זה. הבנויה על עבודת בית של איכרים אוקראיניים. היתה זו תוצאה של פעולתו של ד"ר זילברשיין, שגם יהודים התחילו להתעסק בעבודה זו ואחרי זמן קם גם קואופרטיב „הסורג". חברי הקואופרטיב,

16. אינזש' יעקב בביצקי: יידישע לאנדווירטשאפט פון סטאניסלאוואוועז וואיעווואדשאפט — ווילנע 1938.

שמספרם היה גדול, עסקו בעבודה זו כעבודת בית, והם היו מוסרים את התוצרת לאגודה לשם מכירה, וקיבלו ממנה גם את חומר הגלם, את ההדרכה וגם את התמורה בעד הסחורה.

קואופרטיב שני, שאף הוא היה בנוי על אותם העקרונות, היה הקואופרטיב לעשית תחרים בקולומיי. בכלל עסקו במקצוע זה, לפי חיים רינגלבלום, כמחצית האוכלוסיה היהודית של העיר, אשר מנתה 18.000 נפש בערך[17]. 80% של תוצרת זו היו בידי עובדי בית. בבית החרושת המודרני היחיד, שהיה בעיר, עבדו 200 בחורות. היו עוד כ־30 בתי חרושת פרימיטיביים יותר, גדולים וקטנים. 200 סוחרים היו עסוקים במקצוע זה. 600 בחורות היו מאורגנות בקואופרטיב „מרובקה" („נמלה"). הן היו מקבלות את העבודה מהקואופרטיב וממנו היו מקבלות את החומר ומוסרות לקואופרטיב את התוצרת הגמורה; מהקואופרטיב הן היו מקבלות את השכר ובסוף השנה את חלקן ברווח הנקי. בעיירה טישמיניץ, שהיתה מרכז של פרוונים, הוקם קואופרטיב בשם „מפעלי פרוונים" ע"י מיזוג עשרות אחדות של בתי מלאכה קטנים במפעל אחד. במשך הזמן נהפך הקואופרטיב לאחד המפעלים היצרניים הגדולים במקצוע זה. הוא טיפל בעצמו במכירת התוצרת, פתח מחסן מיוחד לשם כך ובמשך הזמן פתח גם מחסן בוורשה והצליח להחדיר את תוצרתו גם לבוקובינה. אורגן קואופרטיב פרוונים „קאקול" בלבוב, כמו כן „קאראקול". היו עוד קואופרטיבים בראווא־רוסקאַ ובז'ולקיב. האחרונים התעסקו בהכנת פרוות יקרות. בכלל כל העיירות הנזכרות כאן היו ידועות כמקומות למלאכת הפרוונות וכל הענף הזה היה בידי היהודים. הפועלים השכירים, בעלי בתי מלאכה והסוחרים, היו יהודים.

בסטניסלבוב היה קיים קואופרטיב „גלזער" (בית זגגות), ובו היו מאורגנים כל הזגגים בעיר. הקואופרטיב הזה היה מקבל את העבודות ומחלק אותן בין חבריו; היה לו שם טוב בין קבלני הבנין בסטניסלבוב ובסביבה.

בראדימנא, עיירה ע"י ירוסלב, שהיתה ידועה בייצור חבלים — אורגן קואופרטיב „אוניה" (איחוד) של עובדים במקצוע זה. התוצרת שלו היתה חבלים מהסוג הפשוט, עד לחבלים עבים בשביל אניות. במיוחד יש להזכיר את הקואופרטיב „שטניה" (מחסן בגדים) בלבוב, אשר את היסודות שלו הניחה הגב' קלאפטן. בראשונה היה תפקידו לספק חומר בשביל בתי הספר המקצועיים ולמכור את התוצרת, אחרי כן הורחבה פעולתו לספק בגדים בכלל, ובעיקר בגדי עבודה.

הנגריה הקואופרטיבית „פאראייניגונג" (התאַחדות) בטארנופול נתקבלה ל„אקספוזיטורה" כשמצבה היה קשה מאד ועמדה להתחסל. בגלל הריאורגניזציה, אשר ביצעה ה„אקספוזיטורה" ניצל המפעל והבריא ומילא תפקיד חשוב בשביל חבריו.

לבסוף כדאי להביא עוד את קיצורה של ההרצאה, שד"ר א. זילברשטיין הרצה בועידה הראשונה של הארגונים היהודיים הכלכליים בגליציה, שהתקיימה בשנת 1938, שנה לפני פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. הרצאה זו כוללת גם דו"ח על הקואופרטיבים היצרניים הקיימים והנתונים לטיפולה של ה„אקספוזיטורה".

„ה.אקספוזיטורה' הלבובאית של ,ברית הקואופרטיבים היהודית בפולין', לא הסתפקה בפעולה בשטח הקואופרציה האשראית בלבד, אלא נטלה על עצמה את

---

17. חיים רינגלבלום: „די קאַאָפּעראַטיוון באוועגונג", נד. 5 מאי 1936.

התפקיד הקשה יותר: לארגן את הכלכלה של האוכלוסיה היהודית בפולין הקטנה. ה„אקספוזיטורה" התעניינה בבעלי מלאכה, בעובדי בית ובעובדים בשכר. אף על פי שידענו את הקשיים הכרוכים בהקמתם, ואחרי כן בהחזקתם, של הקואופרטיבים היצרניים, קיבלה ה„אקספוזיטורה" על עצמה את התפקיד הזה מתוך הכרה, שבתנאים השוררים זאת היא הדרך היחידה לתת אפשרות ליהודים להתפרנס ולהמציא להם מקום עבודה. בעיה זו למדנו ובחנו בכל המובנים, ורק אחרי השגת הנסיון הדרוש, ומתוך שמירה על החוקה ובזהירות המכסימלית, ניגשנו לעבודה. היה צורך להתגבר על הקשיים בבחירת סוגי הקואופרטיבים שיש לארגן; נוסף לזה התגברנו על קשיים שבבחירת החומר האנושי, שיהיה מסוגל לעבוד באופן הרמוני בעבודה יום־יומית בקואופרטיב. היה צריך גם להתגבר על הקשיים במכירת התוצרת, וראשית כל במצוקת ההון החוזר. אם בשביל הקואופרטיבים האשראיים, אפשר היה למצוא תמיכה פיננסית גם בבנקים פרטיים וגם במוסדות האשראי הציבוריים („פונדייישאן") ובשביל החקלאות ב„איקא" (או מצד הקואופרטיבים האמידים שלנו), היה נראה כמעט בלתי אפשרי להשיג אפילו אשראי קטן בשביל הקואופרטיבים היצרניים, מחמת חוסר אמון בהם. כאן היה מוכרח לעזור „המרכז לאשראי", אף על פי שגם הוא אינו בעל הון גדול ביותר. ראשית כל, היינו צריכים למשוך להשתתפות כספית את המועמדים לארגון הקואופרטיבים האלה. לא אחד מהם היה צריך להוציא את הפרוטה האחרונה של חסכונותיו, ולא אחד מהם צריך היה „למשכן את עצמו", כדי להכניס את חלקו לקואופרטיב וליצור בדרך זו את ההון היסודי.

במידה מסוימת היתה זו דרך חינוכית טובה, שכן היא קשרה את האנשים לקואופרטיבים שלהם, שלתוכם הכניסו את פרוטתם האחרונה, ואשר מהם היו צריכים כולם להתפרנס. זה הכריח אותם לעבוד באופן הרמוני ובשלום. הם גם ידעו, שבזה תלויה התמיכה של ה„אקספוזיטורה" ושל „מרכז האשראי". תמיכה זו באה לידי ביטוי לא בעזרה החמרית בלבד, אלא גם בעזרה ארגונית, בעזרה משפטית, בעזרה הנובעת מזה, שברשות ה„אקספוזיטורה" יש קשרים ציבוריים חשובים ואמצעים חמריים.

ה„אקספוזיטורה" שלנו רושמת על צד האקטיבה שלה סעיף אחד גדול, והוא: ההישגים בשיטה הקשה של הקואופרציה היצרנית. היא רשאית לטעון בעת, שהקואופרציה היצרנית, שנתארגנה על ידה, עמדה במבחן האש, שכן העובדה, שחלק מבתי המלאכה קיימים כבר שנים מספר ולמרות כל הנבואות הרעות התגברו על המַשבר הקוֹניונקטוּראלי, זה המשבר אשר השמיד לא מפעל אחד מהמפעלים הפרטיים של אותו מקצוע".

מלחמת העולם השניה והשואה שהומטה על יהדות פולין, הרסו את כל המפעל המפואר של העזרה והארגון הכלכלי של היהודים ובתוכו גם את הבנין הנהדר, שהוקם ע"י ד"ר זילברשיין בגליציה. לצערנו, לא נשארו אפילו התעודות, שיכולות לשמש מקור לידיעה, בדבר הפעולה המסועפת הזאת וללמוד מהן על דרכי הפעולה של זילברשיין, שהביאו עמהן הישגים כאלה. גליציה המזרחית, שהיתה מאוכלסת שלושת רבעי מיליון יהודים בערך, היתה ערה ודואגת לקיומו העצמאי של העם היהודי, לציונות, לתרבות יהודית ונלחמה לזכויות לאומיות. עכשיו אין כמעט בגליציה יהודים, ואלה שישנם, מנותקים ניתוק גמור ואכזרי משאר חלקי היהדות, וכמובן גם מישראל, ומי יודע מה תהא אחריתם.

יהודי לבוב בימי המלחמה הפולנית-האוקראינית

(מ־1 בנובמבר עד 23 בנובמבר 1918)

עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה גויסתי בלבוב לצבא האוסטרי ונשלחתי עם הגדוד שלי לבוסניה־הרצגובינה ושם ביליתי את רוב זמן המלחמה, עד תחילת 1918. בהתחלה הייתי בחזית והשתתפתי בקרבות נגד המונטנגרים והסרבים ואחרי המַפלה של הצבא האוסטרי ע״י בלגראד, בסוף 1914, הועברתי לשירות ההנדסה, לראשונה בסאראיבו ואחרי כן בקסטלנואבו. באביב 1918 הועברתי לוינה ובסוף ספטמבר — ללבוב. באותם הימים באה התפוררות האימפריה האוסטרו־הונגרית, שהיתה בשעתה אחת הגדולות בעולם. ההתפוררות הזו גרמה בעת ובעונה אחת גם לגמר המלחמה העולמית הראשונה בכלל.

התפוררות זו לא באה באופן פתאומי; היא באה למרות הנצחונות, אשר ליוו במשך השנים הראשונות את מלחמת ה„אליאנטים״ — הברית בין אוסטריה וגרמניה — אשר אליה הצטרפו במשך הזמן איטליה ותורכיה, נגד ה„אנטנטה״, כלומר, ברית צרפת, בריטניה ורוסיה, שאליה הצטרפה גם אמריקה. התפוררות זו היתה מורגשת עוד בסוף 1917.

האימפריה האוסטרו־הונגרית, שפללה בקרבה שלושה־עשר עמים שונים, השואפים לעצמאות מלאה, החזיקה מעמד בכל זאת רק בזכות זו, שהשלטון המרכזי, אשר היה בידי העם האוסטרי, הצליח להגיע להסדר־מה עם העמים השונים, עם החשובים ביניהם. השלטון המרכזי, המבוסס בעיקר על כוח הצבא והמשטרה, הכריח את המתמרדים בכוח הזרוע להסתגל לאינטרסים שלו. ההתנגשויות בין השלטון המרכזי ובין הצ׳כים, הפולנים, הסרבים וגם ההונגרים, היו בדרך כלל לא בצורת מרידה גלויה נגד השלטון, אלא בצורת מַאבק פרלמנטרי, לשם השגת הרחבת הזכויות הלאומיות במסגרת האוטונומית שהיתה להם למעשה, פרט להונגריה, שלה היתה אוטונומיה רחבה, גם מבחינה משפטית. רק התקוה למַפלת המונרכיה האוסטרית־הונגרית, אשר כולם ציפו לה, והצ׳כים והפולנים אף פעלו למענה ע״י הדיברסיה בפנים, עוררה אצלם רעיונות ופעולות של מרידה. האות לכך ניתן ע״י ההצטרפות של ארצות־הברית ל„אַנטאַנטה״, כי זה הוסיף לה כוח מַכריע במלחמה. סימן מובהק לשינוי הכוחות היו שביתות הפועלים הגדולות, שפרצו באוסטריה בסוף 1917 ובעיקר בוינה, המנוהלת ע״י המפלגה הסוציאַליסטית האוסטרית, בהנהגתו של פריץ אדלר. הוא גם ביצע באופן אישי את ההתנקשות בחיי הגראף שטירג, ראש הממשלה האוסטרי, סמל הריאַקציה במדינה.

אם כי לזמן קצר נראה היה, שכוחות ה„אליאנטים״ עלו שוב, כשיצאה רוסיה ממסגרת המלחמה אחרי המַהפכה האוקטוברית, התברר אחר כך, שהגולם הנקרא „מַלכות האוסטרו־הונגרית״, אינו יכול להמשיך את קיומו וקיצו מתקרב.

הקיסר קארל, הקיסר האחרון של בית ההאבסבורגים, ניסה אמנם להציל את מַלכתו ע״י ויתורים לעמים, הכלולים במסגרת המדינה ובהתאם לדרישותיהם להכיר

בזכותם לעצמאות מסוימת, אולם הדבר לא הציל את מַלכותו. הויתורים שהציע לא סיפקו את השאיפות הלאומיות של העמים בקרב האימפריה. וכשהתברר, שנציגי העמים אינם מוכנים להסתפק בתיקונים המוצעים, ניסה קארל להרחיב את הויתורים והכריז ב־17 בנובמבר 1918 — אחרי התיעצויות רבות עם נציגי האומות השונות בפרלמנט הוינאי, שעל כל אומה להקים במסגרת המדינה האוסטרית המשותפת, מדינה לאומית עצמאית על הטריטוריה, שהעם שוכן בה.

הכרזה זו חוללה שינוי יסודי במדיניותה של המונרכיה האוסטרית. היא נתנה את הגושפנקא הרשמית להתארגנות עצמאית של העמים, שהיתה קיימת באופן בלתי ליגאלי גם קודם לכן, וע״י כך חיזקה גם את הפעולות לשם השגת העצמאות המלאה. כל זה גרם גם לחיזוק המַאבק של המיעוט היהודי במדינה, לשם השגת ההכרה ביהודים כמיעוט לאומי, וכתוצאה מזה לקבלת זכויות לאומיות במדינה. ד״ר מאכס רוזנפלד, מַנהיג תנועת פועלי־ציון באוסטריה, הקים לשם כך בפשמישל מועצה לאומית של יהודי מזרח גליציה ובוכר כיושב ראש שלה. אחד הפעילים בה היה גם ד״ר ליב לנדוי, שהיה אז עדיין אחד ממַנהיגי ה„בונד״ הגליצאי. בקרקוב, הקים ד״ר יצחק שיפר, שאף הוא היה אז ממַנהיגי פועלי־ציון באוסטריה, את המועצה הלאומית של יהודי מערב גליציה.

חלוקה זו היתה מוצדקת, ואפילו הכרחית, מטעמים אוֹבייקטיביים ומדיניים, שהיו שׂוררים בשני חלקים אלה של גליציה, מחמת הרכבה הלאומי השונה של האוכלוסיה. בגליציה המערבית היו הפולנים 85%, היהודים 3,3% והאוקראינים 11%, אולם במזרח גליציה היו הפולנים 25,3% בלבד, האוקראינים 61,7% והיהודים 12,4%. למרות זאת שאפו הפולנים לשליטה גמורה על גליציה כולה. אולם בגליציה המזרחית לחמו האוקראינים לעצמאות ולא רצו להכיר בשלטון הפולני, אשר היה כבר בידם במידה מסויימת, הודות לתמיכה מצד השלטון המרכזי האוסטרי. תמיכה זו בפולנים — החלק החלש במזרח גליציה — סייעה לשלטון המרכזי להחזיק בשלטונו בכלל, כי בגלל הריב בין הפולנים והאוקראינים היו הראשונים מעוניינים בשלטון המרכזי.

זאת ועוד: בזמן שהיהודים במערב גליציה הכירו בזכות העם הפולני לשלטון העצמאי שם ובאיחודה של גליציה המערבית עם שאר חלקי פולין הכבושים ע״י רוסיה וגרמניה וכן בזכותם להקים מדינתם העצמאית — לא היו יהודי מזרח גליציה מוכנים לתמוך בדרישת הפולנים להכניס גם את גליציה המזרחית למדינה הפולנית העצמאית אם תקום. שכן בגליציה המזרחית היה רוב האוכלוסיה אוקראיני. בעיקר חשב כך החלק הציוני של יהודי גליציה המזרחית — וזה היה חלק ניכר של כלל הישוב היהודי בגליציה המזרחית. היהודים לא רצו להתערב בסכסוך הזה, סכסוך בין שני עמים סלביים, שיש לו היסטוריה ארוכה, המלווה בשפיכת דם רב. היהודים הכריזו על עצמם כנייטרליים בריב הלאומי הזה. למעשה, היתה עמדה זו של היהודים גורם נוסף, המַגביר את מַאבקם, למען הכרת זכותם כעם עצמאי. מיעוט קטן בלבד של יהודים מתבוללים תמך בדרישת הפולנים, וחוגים מצומצמים הצטרפו רשמית לדרישת האוקראינים לשלטון בגליציה המזרחית.

בשבת הראשונה אחרי ההכרזה של הקיסר קארל בדבר האוטונומיה הלאומית, הזמינה המועצה הלאומית היהודית של מזרח גליציה עצרת המונית בלבוב, שהתקיימה ב„דום נארודני״ האוקראיני (המעון הלאומי) ובה הופיע ד״ר מ. רוזנפלד

והכריז על דרישות היהודים להכיר בזכויותיהם הלאומיות כמיעוט לאומי בארץ. המונים התאַספו, אשר האולם הענקי לא יכול להכילם, והתארגנה אסיפה מַקבילה בחצר הבית, שבה הופיע א. רייס במדי קצין הצבא האוסטרי. אחרי העצרת התארגנה תהלוכה ספונטאַנית של רבבות יהודים, שעברה ברחובות לבוב המאוכלסת ברובה יהודים, ובראשה צעדו שורות של קצינים וחיילים יהודים במדי צבא. עובדה זו עמדה בניגוד גמור לחוקי המדינה והמשמעת הצבאית ושימשה הוכחה חותכת נוספת להתפוררות ההולכת ומתפשטת. בזמנים רגילים היה מעשה כזה, גורם לעונשים חמורים למארגני האסיפה ולמשתתפי התהלוכה. הפעם עבר הדבר ללא כל תגובה מצד השלטון המדיני והצבאי — מה שסימל בצורה בולטת ביותר את המצב החדש, שנוצר באוסטריה.

עובדה זו הבליטה, שהשאלה הלאומית בגליציה המזרחית מתקרבת במהירות לנקודת הרתיחה ושהשלטון המרכזי מפסיד את שליטתו במצב הנוצר ושהגה השלטון אינו עוד בידו. הורגש גם, שכל אחד משני הצדדים: הפולנים והאוקראינים, מתכוננים על אחריותם הם, להכריע בדבר גורל השלטון בארץ ושלא מן הנמנע הוא, שבאחד הימים ינסה אחד הצדדים לתפוס בכוח את השלטון. ליהודי גליציה המזרחית היה ברור למדי, שהמצב הזה הוא הרה־סכנות בשבילם, כי בלי קשר לזה, איך תיפול ההכרעה הסופית במאבק הדמים שיהיה, עלולים להיות בסכנה חייהם וקיומם של היהודים בזמן המעבר. היה ברור, שחובת העסקנים הציבוריים להתכונן לימים הבאים.

התברר גם, שהשלטון האוסטרי שינה את קו מדיניותו בשאלת השלטון במזרח גליציה. התמיכה, שתמך תחילה בפולנים, הופנתה כעת לטובת האוקראינים. היו סימנים, שהשלטון האוסטרי מביט בעין יפה על הכנות האוקראינים ליום ההכרעה. אחד הגורמים לשינוי זה היתה הסכמת האוקראינים ליחס ידידותי לאוסטריה, לאחר תפיסת השלטון ולאחר שתוקם עצמאותם בגליציה המזרחית. היה ידוע, שגם הפולנים מתכוננים להכרעה ושרצונם להקדים את האוקראינים בתפיסת השלטון[1]. אמנם בניגוד למצב ששרר במחנה האוקראינים, לא היתה אחדות כזו בין הפולנים. אצלם פעלה בהתחלה כל מפלגה לחוד. המתקדמים והסוציאַליסטים פעלו במסגרת שאירית הארגון של פילסודסקי (נכונות ההגנה הצבאית) P.O.W. Pogstowie ObronyWojskowej—). החוגים הלאומנים פעלו במסגרת הארגון הספורטיבי רב הממדים Sokół („נשר"), ובקרב הארגון הזה, אלא בנפרד, פעלו ה„אַנדקים", שגייסו את הנוער הלומד והנוער האקדמאי. רק ברגע האחרון כשהאוקראינים תפסו כבר את השלטון, אירגן מונצ'ינסקי את הקאדרים הראשונים ובעזרת האַנדקים הועמד בראש הצבא, בלי לקבל אפילו את האישור מצד הממשלה הפולנית הזמנית, אשר נתארגנה בינתיים בלובלין עם הסוציאליסטים מורצ'בסקי ופילסודסקי בראש. שאר המפלגות קיבלו את העובדה הזאת לתשומת לבם והכירו בו כמפקד וב„צבא" שלו כצבא כללי ותמכו בו ובפעולותיו המלחמתיות.

עיקר ההכנות היו בלבוב.

בבוקר השכם של יום האחד בנובמבר, עורר אותי ה„אורדינאנס" שלי — לכל קצין

---

1. Boje Lwowskie (קרבות לבובאים) צ'סלב מונצינסקי.

היה תורן לעזרה אישית — שהיה, אגב, יהודי, והודיע לי בפשטות ובליצנות היהודית המסורתית: „אדון מהנדס, נגמרה אוסטריה". הוא סיפר, שהמשרדים הצבאיים והקסרקטינים נכבשו ע"י האוקראינים, שברחובות מסתובבים משמרות־צבא אוקראיניים ואין להופיע עוד ברחוב חגור חרב (כל חייל וכל קצין היה מחויב להיות מזוין ברחוב בכידון או בחרב) או בסימני הצבא האוסטרי.

מובן, שקמתי מיד, יצאתי החוצה כדי להיוודע מה נכון בסיפור זה ומה נשמע ברחוב היהודי. בראשית צעדי פניתי, אמנם, למשרד הצבאי שבו עבדתי, כדי לבדוק את המצב. היה זה בית המפקדה המקומית, אולם החייל אשר שמר בכניסה הודיע לי באדיבות אך בתוקף, שאין רשות להיכנס בלא רשיון מיוחד מהמפקדה העליונה. הסתלקתי מיד, בלי מחאה, כי למעשה היה ברצוני לא לשבת בחדרי במשרד ולעבוד שם אלא לפנות לרחובות יהודיים ולהתקשר עם העסקנים האחראיים כדי לטכס עצה מה לעשות במצב הנוצר. בינתיים הכריזו האוקראינים על מצב חירום ואיסור כל התקהלות של יותר משלושה אנשים, והעוברים על החוק הזה צפויים לעונש מוות. הוקמו מיד בתי דין צבאיים לשם שיפוט מהיר. הדבר לא היה בלי השפעה על הציבור. מיד היתה מורגשת מתיחות גדולה ברחוב. מזמן לזמן עברו ברחובות טנדרים עם חיילים במלוא החגור. ירו באויר, לשם הפחדה; אולם היו מוכנים גם לירות באנשים, אם יקבלו פקודה כזו. מובן, שכל החיילים בתפקיד היו אוקראינים בלבד. המפקדה האוסטרית דאגה בשעות האחרונות לכך, שללבוב וסביבתה יועברו גדודים אוקראיניים, או בעלי רוב אוקראיני גדול, ושיורחקו הגדודים הפולניים מהעיר.

קשה לי לאמור היום כיצד קרה הדבר, אולם עוד בשעות שלפני הצהריים נפגשנו עסקנים ציוניים אחדים במערכת של ה„טאגבלט", העתון היומי היהודי הקשור לתנועה הציונית, שאחד מעורכיו הראשונים היה משה קליינמן ז"ל. איני זוכר את כל הנאספים. היו ביניהם: ד"ר דוד שרייבר, ד"ר מיכל רינגל, ד"ר ישראל ולדמן, י. אייזלר (ציונים כלליים), זלמן הרץ, צ'ורטקובר, א. רייס (פועלי־ציון), מ. א. טננבלט (עורך ה„טאגבלט"). התחלנו להתייעץ מה לעשות, אולם לא התעכבנו שם הרבה זמן, כי המקום היה מסוכן לאנשים שהתאספו. הוא היה יותר מדי מרכזי ובתחום הבקורת האינטנסיבית של האוקראינים. הוחלט, שפגישה שניה תתקיים בשתים אחרי הצהרים בביתן הפרטי של האחיות פרלמוטר, אלו שלוש אחיות יהודיות עסקניות וחברות פעילות בפ.פ.ס. (המפלגה הפולנית הסוציאליסטית), אשר גרו ברובע פולני מובהק ובו לא פעלו הפאטרולים האוקראיניים בזריזות כזו כמו בחלקים אחרים של העיר. הוחלט גם להזמין לאותה פגישה את ב"כ החוגים המתבוללים ובכלל מספר גדול יותר של עסקנים.

בפגישה זו השתתפו, מלבד הנזכרים קודם, גם ד"ר רפאל בובר, דוד סלמנדר, עסקני פ.פ.ס. יהודים, ד"ר אוזיס ווסר, עו"ד ידוע, מנהיג המתבוללים האזרחים, ד"ר אמיל פרנס, מאותו החוג, בן אחת המשפחות המיוחסות, ד"ר קרול אינאייגלר — ה„בונד" הגליצאי, וכנראה עוד כמה אנשים שאינני זוכר. עוד לא היה ברור מה תהיינה התוצאות של הצעד האוקראיני, אולם ברור היה, שהפולנים יגיבו בהתקפה נגדית וכן היה ברור, שיהודי לבוב עומדים לפני סכנה גדולה. כתוצאה מהדיון הוחלט פה אחד: א) שיש לדאוג לבטחון היהודים בלבוב בלי לקשור את הדבר מי ישלט

בעיר, ולשם זה יש להקים הגנה עצמית; ב) שאין ליהודים להתערב בקרב שבין האוקראינים והפולנים, העלול להתעורר כל רגע ולהכריז על נייטרליות היהודים בקרב הזה; ג) להקים „ועד יהודי לבטחון"; ד) לפנות בקריאה לציבור היהודי ולדרוש ממנו שישלט על עצמו ולהישאר שקט ולשמור על הנייטרליות ולא להתערב במלחמת אחים בין הפולנים והאוקראינים, אם תפרוץ; ה) להקים את „ההגנה העצמית" היהודית ע"י גיוס חיילים יהודים אשר בעיר[2].

למחרת, ב־2 בנובמבר, הופיע ב„טאגבלט" כרוז בשם ועד הבטחון היהודי אשר תוכנו היה כדלקמן:

„לאוכלוסיה היהודית בלבוב!

מאורעות הזמנים הנוכחיים נוגעים באופן חיוני בכל האוכלוסיה היהודית. בזמנים בלתי שקטים אלה אסור שאיזו מפלגה יהודית תפרוק מעצמה את חובת ההגנה על חייהם ורכושם של 70,000 יהודים. דרוש, שהזמנים הבאים ימצאו אותנו מאוחדים ומוכנים, כדי שנהיה מוכשרים לייצג את האינטרסים של יהודי לבוב. לשם מטרה זו התארגן היום „ועד יהודי לבטחון", הכולל בתוכו באי־כוח כל המפלגות הקיימות בלבוב. ועד הבטחון קיבל על עצמו את התפקיד הקשה למצוא את הדרכים והאמצעים, כדי להשליט בשכונה היהודית שקט וסדר ולשמור על הרכוש של האוכלוסיה היהודית. הועד ידאג לכל זה ודורש מהאוכלוסיה היהודית למלא את פקודותיו, לשמור על המשמעת ועל הנייטרליות בקפדנות מוחלטת ולהימנע מכל נסיון לקבוע עמדה חד־צדדית בסכסוך. למען השם, אַל תשימו לב לשמועות בלתי בדוקות! תקום מליציה יהודית בפיקוחו של ועד הבטחון. רחובות ומוסדות יהודיים יהיו שמורים ומוגנים. יש להימנע מכל פַּאניקה ופחד. היו זהירים וקרי דם.

חתומים: (לפי סדר הא"ב) ד"ר אלכסנדרוביץ, ד"ר ק. אינאיגלר (זש.פ.ס. בונד), י. צורטקובר (פועלי־ציון), י. איזלר (ציוני כללי), חיים פלס, אברהם פרוינד (פ.צ.), אביגדור גריץ (??), ד"ר אלכסנדר הוזמן (ציוני כללי), זלמן הרץ (פ.צ.), יצחק יברובר, ו. ס. לנגס (תקות־ציון — ציונים אדוקים), ד"ר ישראל מינצר (ציוני כללי), ה. נגלברג (תקות ציון), ד"ר אמיל פרנס (מתבוללים), מ. רפפורט (פ.צ.), ד"ר ליאון רייך (ציוני כללי), אינג' א. רייס (פ.צ.), ד"ר מיכל רינגל (ציוני כללי), נחמן רוטלנדר (?), ד"ר דוד שרייבר (ציוני כללי), שרה שובר (זש.פ.ס.־בונד), ד"ר ישראל ולדמן, ד"ר פישל ושיץ (ציונים כלליים), ד"ר יהושע וסר (מתבוללים), מ. א. טננבלט (ציוני כללי).

המערכת של ה„למבֶּרגר טגבלאט" הוסיפה מצדה את ההערה הבאה:

„ועד הבטחון והמיליציה היהודית אין להם כל תפקיד אחר מלבד הגנה על החיים והרכוש של היהודים ושמירת השלום והסדר ברחוב היהודי"[3].

הפגישה הראשונה של „הועד היהודי לבטחון" היתה גם הישיבה האחרונה עד אחרי הפוגרום. למעשה התחילו הקרבות כבר בערב האחד בנובמבר. התנועה הופסקה בדרך כלל ברחובות, בעיקר בין שני חלקי העיר — בין החלק המוחזק ע"י האוקר־

---

2. יוליסור אייזלר — Die jüdische Miliz in Lemberg und der lemberger Pogrom vom 22 bis 25 November 1918 (כתב יד בספרית האוניברסיטה העברית).

3. ד"ר ו. טננבוים — גאליציע — מיין אלטע היים.

אינים ובין החלק אשר שם התחילו הכנות הפולנים להתקפת נגד. רוב חברי הועד לא עזבו את הבתים בכלל. אהוקראינים החזיקו בחלק המזרחי והדרומי אשר שם היה מרוכז רוב גדול של יהודי לבוב; בהתחלה הם שלטו כמעט בכל העיר. בחלק המערבי והמערבי צפוני התחילו הפולנים לגייס את כוחותיהם ומשם התפשטו על שאר חלקי העיר.

בלי לחכות להכרזה על גיוס למיליציה היהודית, או לקריאה אחרת, התאספו כבר בערב ה־1 בנובמבר ליד בית הכנסת הנקרא „די פארשטעטישע שול" מאות חיילים וביניהם מספר גדול של קצינים וצעירים והתחילה האורגניזציה של המיליציה. לפי איזלר[4] התאספו כ־500 איש, שמהם הצטרפו למיליציה כ־300. מיד התעוררה השאלה החשובה ביותר: שאלת זיון המיליציה. חיילים אחדים באו על נשקם, שהיה בידם במקרה בזמן המהפכה, אולם זה לא היה מספיק לארגון הפעולה ולהבטחת הצלחתה. רוב החיילים היה בלי כל נשק. על רקע זה התעוררו מיד גם חילוקי דעות מדיניים בשאלת השגת הזיון הדרוש. באותו זמן היו נוכחים 3 חברי הועד בלבד: ד"ר י. ולדמן, י. איזלר וא. רייס ועליהם היה להחליט בשאלה הרת סכנות זו. מתוך הכרח הכריזו אלה על עצמם כמפקדה העליונה של המיליציה. אחר כך הצטרף אליהם ד"ר א. אלכסנדרוביץ — היחיד מכל חברי הועד האחרים אשר הופיע אחרי יום יומיים בועד. מזמן לזמן היתה מופיעה גם הגב' שובר (בונד). כמפקד המיליציה נתמנה על ידי המפקדה סגן פוקס (אוברלויטננט של הצבא האוסטרי).

ד"ר וולדמן ומר אייזלר, שהיתה להם מזמן אוריינטציה פרו־אוקראינית, היו בעד ההפרה בשלטון האוקראיני בכלל ונימקו זאת כדרך להבטחת קבלת נשק. א. רייס התנגד לזה בכל תוקף: כי ראשית כל עומד הדבר בניגוד לתוכן החלטות, שנתקבלו שעות מספר לקודם לכן, ובעיקר זה מנוגד לכוונת הציבור היהודי, שבאה לידי ביטוי פה אחד בישיבת הועד. בין השאר נימקו ד"ר וולדמן ואייזלר את עמדתם בעובדה, שלפולנים בין כך אין נשק; ונכון היה שהאוקראינים הצליחו גם לכבוש את מחסני הנשק של הצבא האוסטרי או לקבל את המחסנים מידיו; עם האוקראינים אפשר היה לבוא בקלות בקשרים. ידענו את מקום מושבם והוא היה לא רחוק ממקום המושב של מפקדת המיליציה. לא ידענו כלל איפה המטה של הפולנים. בכל אופן, זה היה רחוק ולא קל היה להגיע לשם, אפילו היינו מגלים את המקום. אחרי דיונים ממושכים באנו לידי סיכום מוסכם: לא להכריז על הכרה בשלטון האוקראיני, אלא להכריז גם לפניו על הנייטרליות של הציבור היהודי בסכסוך בין האוקראינים והפולנים ושל המיליציה ולבקש מהם נשק בשביל המיליציה לשם הגנה עצמת בלבד, ובלי הזכות להשתתף במלחמה של צד אחד של הלוחמים, אם תפרוץ בין הצדדים.

נשלחה משלחת אל נציגי השלטון האוקראיני, אשר ישב אז ב„דום נרודני" האוקראיני — בשם המפקדה של המיליציה — אשר ישבה בבית הקהילה היהודית ברח' ברנשטינא. המשלחת היתה מורכבת מד"ר וולדמן ומר אייזלר והתוצאה היתה: הסכמה למתן נשק מהמחסן.

אולם גם לקיחת הנשק מהמחסן וההעברה משם, לא היו מן הדברים הקלים.

4. י. אייזלר — Die jüdische Miliz in Lemberg und der lemberger Pogrom vom 22 bis 25 November 1918.

מחסן הנשק היה ברובע המאוכלס פולנים, אשר בו פעלה כבר המחתרת הצבאית הפולנית. אחד התפקידים והמטרות של הכוחות הפולניים המזויינים היה לכבוש את מחסני הנשק, ואם אין לכבוש אותם, יש להרוס אותם בהקדם ובכל מחיר — זאת היתה הפקודה של המפקדה הפולנית[5], כדי למנוע מהאוקראינים לנצל את הנשק הנמצא במחסנים. היה ברור, שפעולת המיליציה לשם קבלת הנשק תהיה המיבצע הקרבי הראשון שלה.

אחרי חצות יצא אוטו־מַשׂא תחת משמר חיילי המיליציה למחסן הנשק. אלה שנשארו חיכו במתיחות רבה להצלחת המיבצע ולתוצאותיו. כעבור שעות מספר חזרו כולם בשלום והאוטו היה מלא נשק. היתה זו הפעולה הצבאית המוצלחת הראשונה של המיליציה בפיקודה העצמאי והיא הרימה, כמובן, את רוחם של החיילים והמפקדים. מיד השתלט רגש של צבא אמיתי ולמחרת בבוקר התחילו האימונים וקביעת יסודות הארגון והפעולה. תודות לכשרון הצבאי המצויין של הסגן פוקס, קיבלה המיליציה כבר בימים הראשונים אופי צבאי מובהק ונעשתה בעלת יכולת פעולה. למחרת היום נודע בציבור היהודי על קיום המיליציה ועל יכולתה הצבאית; זה עודד אותו, בעיקר בחלקי העיר המאוכלסים עניים, כי שם היתה הסכנה הגדולה ביותר ליהודים הגרים בין לא־יהודים. קיום המיליציה עורר הד גם בחוגים אזרחיים לא־יהודים, בעיקר בין הפולנים, אשר גרו בחלק המוחזק ע"י האוקראינים. כל חייל המיליציה היה ענוד סרט לבן על השרוול השמאלי ועל הקובע הצבאי. כל חיילי המיליציה היו במדי הצבא האוסטרי וגם הארגון והחוקים היו מבוססים על אלה של הצבא האוסטרי.

לאחר שעובדו תכניות הפעולה של המיליציה, חולקו הקצינים כמפקדים בין המחלקות, אשר קבעו במקומות לתחנות תצפית ושמירה קבועות, חמישה במספר. בנקודות שונות בעיר, בחלק המאוכלס יהודים — קבעו דרכי קשר ביניהן, וסדרי שמירה נודדת ברחובות מתוך דאגה לצרכי בטחון הישוב היהודי. אמנם הוקטן מספר החיילים במיליציה מיד אחרי הימים הראשונים, הואיל ואלה אשר הלכו לישון לבתיהם, לא תמיד יכלו לחזור בגלל שינויים בחזית הקרבות. אולם זה לא זעזע את כושר הפעולה של המיליציה כגוף. חברי המפקדה לא עזבו למעשה את מקום הימצאה מהיום הראשון להקמת המיליציה עד גמר הקרב, או נכון יותר, עד פרוץ הפוגרום. במשך שלושה שבועות אלה לא היה אף אחד מארבעת חברי המפקדה בביתו הפרטי, ולא ראה כמעט את בני משפחתו.

שאלת המשכת הנייטרליות, או הכרה בשלטון האוקראיני, חזרה לדיון לא פעם במפקדה של המיליציה. היא הובאה בכל פעם ע"י ד"ר וולדמן ובו תמך אייזלר. אולם הצעות אלה לא נתקבלו עד סוף קיומה של המיליציה. להצעות אלה התנגדו א. רייס וא. אלכסנדרוביץ, וגם גב' שובר אשר היתה באה מזמן לזמן למפקדה, במידה שנזדמן לה להיות בזמן הדיון בשאלה זו. אמנם ידענו, שלוולדמן ואייזלר קשרים עם אנשי השלטון האוקראיני, גם קשרים היוצאים מגדר של שיחות פרטיות בלבד, וידענו שהעמדת השאלה כל פעם מחדש, יש בה השפעה מצד האוקראינים; אולם ההתנגדות של שאר חברי המפקדה הכריעה בדבר, באופן שהמצב היורידי והיחסים הפורמליים

---

5. צ'. מונצינסקי — Boje Lwowskie — (קרבות לבוב).

נשארו ללא שינוי. יש להודות, אמנם, שהדבר לא היה קל לגמרי. כי במשך הזמן כבשו האוקראינים, — אמנם לזמן קצר בלבד, — כמעט את כל גליציה המזרחית, וידענו שבסטניסלבוב הוקמה מועצה לאומית יהודית שהכירה בשלטון האוקראינים ואשר שיתפה פעולה אתו והיא מכינה גם חוקה של אוטונומיה לאומית בשביל יהודי אוקראינה המערבית; זה היה השם הרשמי של המדינה האוקראינית, בניגוד למדינת אוקראינה המזרחית הרוסית, אשר הכירה בשלטון הסוביטי הרוסי. הובאו גם הצעות בדבר שיתוף היהודים בשלטון האוקראיני ומינוי שרים יהודים — אך כל זה לא גרם לשינוי העמדה של מפקדת המיליציה, אשר ראתה את עצמה קשורה בהחלטת ועד הבטחון בזמן הקמתו.

בימים הראשונים היתה פעולת המיליציה בדרך כלל בסדר והיה הרושם, שהנייטרליות שלה הוכרה על ידי שני הצדדים הלוחמים: אם גם לא דה־יורה הרי דה־פאקטו. פעולות המיליציה יצאו גם ממסגרת פעילות בטחונית יהודית גרידא והתפשטו גם על תפקידים אדמיניסטרטיביים לטובת הישוב היהודי, ובמידה מסוימת לטובת הישוב הכללי בחלק האוקראיני ובעיקר בחלק שבין החזיתות. מפקדת המיליציה לקחה תחת חסותה את בית החולים היהודי. היא הקימה תחנות של עזרה ראשונה במקומות שונים. למעשה, היא מילאה את תפקידי הקהילה היהודית, אשר הפסיקה לפעול עם פרוץ הקרבות. כדאי לציין, שבשטח הפעולה של המיליציה גרו כ־70% מכל יהודי לבוב, ז. א. כ־50,000 נפש, שכבר בימים הראשונים גדל ביניהם המַחסור בכל המיצרכים החיוניים ביותר. היה הכרח לדאוג להספקה מינימַלית, לכל הפחות למיצרך הראשוני — ללחם. תפקיד זה נטלה המיליציה על עצמה. היא ארגנה פיקוח על כל המאפיות היהודיות, שהיו בחלק זה של העיר. היא הכריחה — בעזרת פקודה צבאית — את האופים לאפות לחם ולמכרו לפי הסדר והמחיר אשר נקבעו על ידה. יש לציין, שהפקודה הזאת נתקבלה בהבנה על ידי הרוב המכריע, והאופים שלא היו מוכנים לקבלה הוכרחו לכך על ידי חיילים מזוינים ועל ידי איום במשפט ובמאסר למפירי הפקודה. המיליציה גם הוציאה תלושים לשם הבטחת חלוקה סדירה של הלחם. במשך הזמן — הודות להסכם עם הנהלת העיריה, שבה השתתפו הפולנים והאוקראינים כאחד — קיבלנו למכירה בין התושבים מיצרכים שונים. נפתחו מחסני חלוקה מיוחדים באזורי העיר, וכך נכנסה המיליציה לעול דאגה לצרכים היום־יומיים של התושבים. היא גם אירגנה תחנות עזרה ראשונה בהתגבר הקרבות. היא הוזמנה ע"י הציבור היהודי והבלתי־יהודי להגנה מפני פושעים, שהתרבו בינתיים מתוך ניצול המחסור בכוח משטרתי, שהפסיק לפעול. המיליציה כבשה לה עמדה נכבדה בעיני הציבור והמוסדות. בגלל זה התחילו לפנות למפקדת המיליציה גם הנהלות השירותים הכלליים העירוניים, מפעל המים ומפעל הגאז בבקשת שמירה מפני חבלנים וגנבים. מכבי האש וחברא קדישא לא הסכימו לפעול, אם לא קיבלו משמר המיליציה, כ זה היה סימן לשני הצדדים, שפעולה זו היא אמיתית ולא פעולה צבאית מוסווית, ושיש לה אופי ציבורי אזרחי בלבד. היו גם למיליציה פעולות צבאיות גרידא, אולם בעלות אופי נייטרלי מובהק. כשהצבא האוקראיני עזב ב־4 בנובמבר, בלחץ הפולנים, את המחסנים הצבאיים הגדולים ברח' קלפרובסקא ואף מחסני מזון, בגדים וכדומה, ואלה נשארו ללא כל פיקוח עד שהפולנים יכלו להגיע לשם, התחילו המונים לגזול את הרכוש מהמחסנים. אז כבשה אותם המיליציה,

הבריחה את הגונבים ונשארה במקום עד בוא הצבא הפולני. עם בוא הצבא, מסר מפקד המיליציה — בהתאם לפקודה — את המחסנים לידי המפקד הפולני וקיבל ממנו אישור בכתב שקיבל את המחסנים בסדר וגם הוסיף תודה על הפעולה החשובה של המיליציה[6].

למרות כל זה לא היו פעולות המיליציה קלות ולא בלי הפרעות מצד הלוחמים, בעיקר מצד הצבא הפולני. אם בהתחלה היה להפרעות האלה אופי מקומי ולא חשבו שיש להקדיש להן תשומת לב מיוחדת, נוכחנו לדעת אחרי ימים מספר, שהעניינים מתפתחים כדי בעיה רצינית, שאם לא נפתור אותה באופן יסודי, לא תוכל המיליציה לפעול ולמלא את תפקידה האחראי.

והנה כבר למחרת, אחרי הפעולה הנזכרת בענין המחסנים, אשר זכתה להוקרה מלאה בעיני המפקד הפולני, קרה מקרה, שראינוהו כהתנקשות רצינית בזכויות המיליציה.

אחד הפאטרולים של המיליציה בסיורו בשטח שבין החזיתות, נתקל במחלקה של הצבא הפולני. בהתאם לפקודת מפקדת המיליציה שלא להיכנס בקרב עם אחד הצדדים הלוחמים, המשיך הפאטרול בדרכו. הוא גם הוזמן לכך ע"י הפולנים. אחרי שהתקרב כ־40 צעד אליהם, הסתדרו הפולנים בשרשרת קרבית מוכנים לירות ודרשו מהפאטרול להיכנע. במצב שנוצר לא היתה ברירה לפאטרול — בן ארבעה מיליציאַנטים וקצין ד"ר לדר; אחרי שמסרו את הנשק אסרו אותם הפולנים[7].

אַמנם בתקופה מאוחרת יותר, לאחר מו"מ ארוך עם המפקדה הפולנית ומוסדות אזרחיים פולניים, הם שוחררו, אולם עצם העובדה של אי־שמירה על זכויות המיליציה, עוררה רוגז רב ומה שחשוב יותר, מצב הרוחות היה מתוח הואיל ולא היה ברור, אם זה מקרה בודד בלבד או סימן לשינוי גישה, דבר העלול להביא להתנגשויות בלתי רצויות. בכל זאת לא שינתה מפקדת המיליציה את החלטתה שלא להיכנס בקרב עם הצדדים הלוחמים אם אין הדבר הכרחי, לשם הגנה על חיי היהודים.

בינתיים החלה התקדמות הצבא הפולני. כדי שהמפקדה לא תישאר מנותקת מהמחוז השלישי, המאוכלס ברובו הגדול יהודים, עזבה המפקדה בששה בנובמבר את בנין הקהילה ברח' ברנשטיינה ועברה לבית הכנסת הפרוגרסיבי הנקרא „טמפל" אשר ב„שוק הישן", והקסרקטין של המיליציה עבר לבית הספר של הקהילה בשם קהן ברח' סטניסלבה. כשהיינו עדיין בבנין הקהילה, ראינו איך חיילים אוקראיניים, ותיקים ומזוינים, נסוגים בפני קבוצה קטנה, באופן יחסי, של הנוער הפולני — כמעט ילדים — בגיל 15—16, אשר התקיפו אותם אמנם בעוז. אפשר היה להניח כבר אז, שהאוקראינים לא יחזיקו מעמד בלבוב אם לא יקבלו עזרה מהחוץ. כי רוב אוכלוסיתה של העיר היא פולנית ורק הסביבה הכפרית על יד העיר מאוכלסת אוקראינים.

נוכחנו גם לדעת, שבאה עזרה, אלא שהיא היתה קטנה וכנראה מחלקי הצבא האוקראיני של אוקראינה המזרחית, אשר כבר היתה קשורה לרוסיה הסובייטית וזה לא היה לפי רוח שליטי אוקראינה המערבית.

---

6. י. אייזלר — Die jüdische Miliz in Lemberg und der lemberger Pogrom vom 22 bis 25 November 1918.

7. אותו המקור.

גם בצד הפולני היה בתחילה מצב דומה. הכוחות הלוחמים בלבוב וההנהגה הצבאית והמדינית בעיר היו מורכבים מאנשי האַנדציה (המפלגה הלאומנית הימנית), לא רצתה להכיר בממשלה, שהוקמה בינתיים בלובלין בראשותם של מורצ'בסקי ופילסודסקי — אנשי פ. פ. ס. מובהקים באותו הזמן. בתנאים אלה לא היתה הממשלה מוכנה להגיש עזרה ללוחמים, אבל לבסוף באו הצדדים לידי הבנה ונשלחה עזרה והיא הביאה את הנצחון לצד הפולני.

בהתקרב הצבא הפולני למחוז השלישי, התחילו גם להגיע ידיעות מדאיגות מאד על יחס הפולנים ליהודים. נודע לנו, שהעתון היומי „פוֹבודקה" (המעורר), אשר התחיל להופיע ב־2 בנובמבר בפיקוחה של המפקדה הפולנית, בחלק של העיר המוחזק ע"י הפולנים, מנהל הסתה פרועה נגד יהודים ובין השורות היה מאַיים בפוגרום. הגיעו גם ידיעות, שהפולנים מתכוננים לפוגרום אחרי כיבושה של העיר. ועל כך דיברו בגלוי בין החיילים הפולניים.

אחרי דיון במפקדה הוחלט להזעיק את יהדות העולם ובשמונה בנובמבר נשלח מברק באמצעות הקהילה היהודית בקיוב (האוקראינים הבטיחו להעביר לשם את תוכן המברק) להנהלת ההסתדרות הציונית העולמית אשר ישבה בקופנהגן. תוכן המברק היה: „מיום 1 בנובמבר קרבות דמים ברחובות לבוב. האוכלוסיה היהודית אירגנה מיליציה נייטרלית בהחלט לשם הגנה על החיים והרכוש ובשביל שירות הומאניטרי. מתרבים מקרים של טירור ולקיחת נשק מהמיליציאנטים ע"י החיילים הפולנים. יורים על בית החולים היהודי ועל תחנות עזרה רפואיות. הרבה קרבנות בין האוכלוסיה היהודית. האינטרוונציה אצל המפקדה הפולנית לא נשאָה פרי. סכנת פוגרום גדולה. דאגו להתערבות דיפלומַטית מתאימה. ועד הבטחון היהודי"[8].

לא ידוע אם המברק הזה הגיע לכתובת הנכונה, אם נשלח בכלל.

בעת ובעונה אחת התאַמצו לבוא בדברים עם הפולנים. פנינו לד"ר אמיל פרנס, שגם הוא היה גר בחלק העיר אשר בשלטון האוקראיינים. ממנו נודע לנו, שקיים ועד לאומי פולני בין־מפלגתי, המייצג את הפולנים בחלק זה של העיר, ושהוא מקיים קשרים עם המפקדה הפולנית. ממנו נודע גם, שמקום ישיבתו של הועד הוא ב„לשכת המסחר" ברחוב אקדמיצקא. יש להודות, שד"ר פרנס העמיד את עצמו מיד לרשות המיליציה והבטיח לדאוג לקשירת הקשרים עם הועד ולאַפשר לאנשי המיליציה לבוא בדברים עמו. לד"ר פרנס היו קשרים טובים עם ראשי הועד, כאיש העומד בראש המתבוללים וכבעל השפעה ב„לשכת המסחר", אשר מזכירה הראשי היה חבר הנשיאות של הועד הלאומי הפולני (אגב, בלשכה היה רוב יהודי ניכר ויהודים גם דאגו לתקציב הלשכה ולמַשכורת המַנגנון).

אחרי שקיבלנו מד"ר פרנס את הידיעה, שהועד מוכן למו"מ, נקבע ע"י המפקדה של המיליציה, שד"ר אלכסנדרוביץ וא. רייס יופיעו בשם המיליציה לפניו. קיימנו כמה פגישות ובכולן השתתף גם ד"ר פרנס. המו"מ לא היה קל, אף על פי שאנשי הועד הודיעו לנו מיד, שהם מכירים בצורך קיומה של המיליציה ובזכויותיה לפעול למען בטחון האזרחים היהודים. אולם לא רצו, כמובן, להודות, שהצבא הפולני מתנקש בחיי היהודים. כדאי גם לציין את ההופעה האמיצה של ד"ר פרנס, למרות שהוא

8. י. אייזלר — Die jüdische Miliz in Lemberg und der lemberger Pogrom vom 22 bis 25 November 1918.

הופיע כפולני נאמן. לא פעם אמר לאנשי הועד דברים, שהיו לא פחות חריפים מדבריהם של ב"כ המיליציה.

צ. מונצינסקי מקדיש בספרו פרק גדול למיליציה ולפוגרום ומדבר במיוחד על הנציגים היהודים המתבוללים, וביניהם גם ד"ר א. פרנס. מתוך רצון להגן על עצמו כנאשם לפי הדעה הכללית, והאחראי לפוגרום. הוא משתדל להציג את כל היהודים, וגם את המתבוללים, כמתקיפים את הצבא הפולני, אשר מפניהם היו צריכים הפולנים להתגונן. הוא כותב, למשל, ביחס לד"ר פרנס: „פעם אחרי פעם הסבירו לי אחרי כן מנהיגים יהודים (ביניהם ד"ר פרנס) את העמדה הזאת של המיליציה היהודית (הנייטרליות של היהודים ושל המיליציה) וטענו, ש,היא לא ירתה לעבר הצבא הפולני, אלא לאלה מביניהם שהיו שודדים". מונצינסקי מצטט את הדברים האלה של פרנס כהוכחה, כמובן, שהיהודים ירו אל הצבא הפולני.

אחרי דיון ממושך ואחר לחץ על הועד, שיגיד דברים ברורים על היחס למיליציה, הגענו להסכם הדדי, שלפיו הכיר הועד במיליציה ככוח נייטרלי, הרשאי לפעול למען הבטחת הסדר בין החזיתות. מסרנו לועד בשביל המפקדה הצבאית הפולנית את רשימת תחנות המיליציה וקיבלנו אחרי כן את האישור בכתב, האומר: „הועד הפולני הלאומי מספר 41 ביום 9 בנובמבר. הננו מאשרים בזה, שהמפקדה של המיליציה היהודית הודיעה לועד המאוחד של המפלגות הפוליטיות על הנייטרליות המוחלטת, והודיעה, שהיא נוצרה לשם שמירת הסדר והבטחון של האוכלוסיה היהודית בלבד, בחלקי העיר המאוכלסים יהודים. הועד מקבל לתשומת לבו הודעה זו ופונה בעת ובעונה אחת למפקדה של הצבא הפולני לשם מתן ההוראות הדרושות, אשר יקבעו את היחסים ואת שטחי הפעולה של המיליציה ביחס לצבא הפולני. לבוב ב־9 בנובמבר 1918. חתום: ד"ר ארנסט אדם, ד"ר לאונהרד שטהל, גלזשבסקי."

נוסף לזה קיבלה המפקדה של המיליציה העתק ההודעה של הועד הלאומי הפולני למפקדה של הצבא הפולני, שתוכנה היה: „בהתאם להודעת ועד הבטחון היהודי, אורגנו תחנות־נכונות של המיליציה היהודית הנייטרלית במקומות הבאים: 1) „טמפל" ברח' זשולקיבסקא; 2) בית הכנסת ברח' בוז'ניצ'א; 3) רח' זולקיבסקא מס' 25; 4) רח' בלכרסקה מס' 25; 5) רח' ז'ניצקא מס' 13. הננו לבקש בשם הועד הלאומי הפולני להכיר בנייטרליות של אותן התחנות ולא להכניע את המיליציאנטים. לבוב, 9 בנובמבר 1918. בשם הועד הלאומי הפולני, גלזובסקי, ד"ר ארנסט אדם, ד"ר לאונהרד שטהל."

למרות ההסכם הנ"ל ולמרות ההבטחות של הועד, שהוא רואה בעין יפה את קיום המיליציה, ולמרות התעודות החתומות האלה, שבאו, אגב, לידינו בתאריך מאוחר יותר — הוחמר המצב, התרבו ההתנגשויות ביהודים מצד הצבא הפולני המתקדם והיינו מקבלים כל יום תלונות חדשות על ההתנהגות הפרועה של החיילים הפולנים. הודענו כל זה לועד הפולני הלאומי ודרשנו פגישה נוספת עם הועד. בפגישה שיצאה לפועל השתתפו שוב א. רייס וד"ר אלכסנדרוביץ בשם המיליציה. היה נוכח גם ד"ר א. פרנס ומצד הפולנים היה ד"ר אדם וד"ר סטסלוביץ. הבאנו לידיעתם מקרים אחדים של גזל, נגישות, רדיפות נגד יהודים. הודענו להם, שלא נסבול עוד מצב כזה. אמרנו להם, שעל הועד הפולני להודיע לנו באופן ברור אם הוא בעד קיום המיליציה ואז עלינו לשמור על זכויותיה, ואם דעתו שיש לחסלה — נהיה מוכנים לעשות זאת,

אולם אז תהיה האחריות לבטחון היהודים עליהם. הועד הפולני דחה בתוקף את ההצעה בדבר פירוק המיליציה. הם הודו, שיש חשיבות לקיומה לא רק בשביל היהודים, אלא גם לאזרחים הפולנים, ודרשו לקיים את המיליציה והבטיחו לעשות הכל לשם מילוי ההסכם. לבסוף הציעו לקיים פגישה בלתי אמצעית בין ב"כ מפקדת המיליציה והמפקדה הפולנית. אחרי שהודענו על נכונותנו לפגישה הזאת הבטיח ב"כ הועד הפולני לבוא בדברים עם מפקדת הצבא הפולני, כדי לקבוע ולארגן את הפגישה. ב־9 בנובמבר קיבלנו הודעה, שהפגישה נקבעה ל־10 בנובמבר.

כדאי להדגיש, שההודעה בדבר נכונות לפרק את המיליציה לא היתה הביטוי לכוונותינו האמיתיות, אלא השתמשנו בדרך זו כלחץ נגד הועד כדי להבטיח יתר פעילות מצדו, כי ידענו, שהוא מעונין בקיום המיליציה.

הגשמת קיום הפגישה לא היתה מן הדברים הקלים, כי היה צורך להשיג הסכמתה של המפקדה האוקראינית, כדי לקבל את הרשות לעבור את הקווים שלהם, לעבור לצד הפולני ולחזור אחרי כן. היינו צריכים לשכנע אותה בדבר הצורך בפגישה ושאין בה כל מזימות נגדם. היה זה בזמן המלחמה — וכל צד היה מלא חשדות ביחס לקשר עם יריבו. למזלנו הוכרז באותו הזמן על שביתת נשק בין שני הצדדים, והקרב הופסק. אחרי המו"מ הושג הסכם עם האוקראינים ונקבע שב־10 בנובמבר, בשעה מוקדמת בבוקר, תופיע משלחת המיליציה ע"י הבריקדה האוקראינית ברח' סיקס־טוסקה, כדי לעבור את החזית האוקראינית. במקום זה היו החזיתות קרובות מאד ונבדלות ע"י רוחב הרחוב בלבד — רח סלובצקי. בצדו השני של אותו הרחוב ישבו הפולנים בבנין הדואר הראשי, אשר נכבש בינתיים על ידם.

כמשלחת קבעו גם הפעם את א. רייס ואת א. אלכסנדרוביץ ונוסף עליהם מפקד המיליציה, הסגן פוקס.

עד לקו האוקראיני הגענו כמעט ללא קושי ועברנו אותו בקלות, מצויידים בדגל לבן. בצד השני, בכניסה לבנין הדואר, חיכו לנו שני חיילים פולנים מזוינים וקצין, כדי להביא אותנו למקום ישיבת המַטה הראשי הפולני. קשרו לנו את העינים והוליכו אותנו דרך ארוכה למדי. מבנין הדואר עברנו לגן הגדול סביב ארמון הגרף שפטיצקי הידוע, ההגמון הראשי של הכנסיה האוקראינית בגליציה ובבוקובינה. שפטיצקי אשר היה בן אחת המשפחות הפולינות המיוחסות והותיקות ביותר, היה מסור בלב ונפש לתנועה הלאומית האוקראינית והיה אחד מראשיה. הוא היה ידוע גם כחפשי מכל נעימה אנטישמית. בזמן המלחמה העולמית השניה הארמון שלו אשר היה קשור לכנסיה שימש מקום מחבוא להרבה יהודים, כדי להציל אותם מידי הנאצים. עד שהגענו למקום המפקדה, שהיה בחלק המאוכלס רק פולנים, עברנו כ־2 קילומטרים. למרות שביתת הנשק שמענו מזמן לזמן יריות ושרקו גם כדורים על ידנו. אם היה בזה מקרה, או כוונה, לא ידענו לקבוע. אולם הכל עבר בשלום, ואחרי הליכה מעייפת, הגענו למקום הישיבה של המפקדה הצבאית הפולנית. את פנינו קיבל המפקד הראשי של הצבא הלוחם, האלוף מונציגנסקי, אשר שמו נזכר כבר קודם בקשר לספרו. אחרי הצגה הדדית וחילופי הערות כלליות הוא מסר את ניהול המו"מ אתנו לידי ראש

---

9. י. אייזלר — Die jüdische Miliz in Lemberg und der lemberger Pogrom vom 22 bis 25 November 1918.

המַטה שלו — לסגן אלוף לפינסקי. המו״מ והדיון בשאלות שנדונו נמשכו כמעט כל היום. שם גם אכלנו ארוחת הצהרים בחדר האוכל של הקצינים והמשכנו בדיונים מיד אחרי גמר הארוחה. רק לפנות ערב יכולנו לחתום על ההסכם ולחזור.

המו״מ לא היה קל כלל. היה צורך לקבוע את זכויות המיליציה, דרכי פעולתה לשם הגנה על היהודים בשעת הסכנה, פעולתה וחופש תנועה בכלל בין החזיתות, דבר שלא קל להתאימו לחוקי מלחמה ואיסטרטגיה. זאת ועוד: הפולנים ראו את עצמם כשליטי הארץ, כזכאים לשלטון מלא ודרשו להכיר בחוקיהם עם כל החומרה שבהם. אלא שהמצב ותפקידי המיליציה הכריחו אותה לדרוש ריבונות מסוימת, במסגרת אמנם מצומצמת מאד. עיקר הקושי היה ביחס לשתי דרישות הפולנים: א) שעל חיילי המיליציה להיכנע בפגישה עם חלקי הצבא הפולני ולמסור להם את נשקם. הסכמה לדרישה זו היתה אומרת כניעה לפני כל קבוצת שודדים ורוצחים פולנים שלמעשה היו מעורבים בתוך הצבא הרגיל, ובעיקר במחלקות ההולכות בראש ככוחות־מַחץ; ב) שלבתי הדין הצבאיים הפולניים תהיה הזכות לשפוט את חיילי המיליציה הנתפסים בפעולות המבוצעות בניגוד להסכם ובלי מתן זכות למפקדת המיליציה להתערב בדבר. בדרישה זו היה פתח להפקרות מלאה ביחס לחיילי המיליציה אם יפלו לידי הפולנים. תשובתנו היתה, שנסכים לדרישה זו אם זכות זו תהיה הדדית, כלומר, שאותן הזכויות תהיינה גם למיליציה. לפינסקי ניסה לשכנע אותנו, באי־צדקת עמדתנו בנימוק כי להם בתי דין מסודרים, הפועלים על יסוד תחוקה קיימת ושכל זה אין למיליציה. התשובה היתה, שגם למיליציה עורכי דין מנוסים ושופטים מוסמכים והחוקה בדרך כלל אותה החוקה. היתה גם כוונה שלא להעמיד את המיליציה בדרגה נמוכה יותר מהצבא הפולני בקשר לאחריות לגבי החיילים שלה. אין בדרך רטרוספקטיבית לדבר היום על צדקתה של עמדה זו מצד המיליציה, אלא לאורַ המצב אשר היה קיים אז, היתה עמדה זו הכרחית וגם אפשרית. למרות כל הלחץ והויכוח הארוך בשאלות אלה, לא עשינו שום ויתורים. לבסוף הסתלקו שני הצדדים מהדרישות ההדדיות האלה ולא הוכנס בהסכם כל דבר בשאלות הנ״ל. אמנם הודענו בפגישה שאין כוונתנו להשתמש בנשק אם נפגש עם הצבא הפולני, אולם לא הסכמנו לקבוע את זה כהתחייבות בהסכם הנכתב. למעשה היתה קיימת החלטה פנימית במפקדה של המיליציה לא להיכנס בקרב עם הצבא — הפולני או האוקראיני.

באחרונה נחתם ההסכם בנוסח הבא:

„ההסכם, שנחתם בין המיליציה היהודית ובין הצבא הפולני ביום 10 בנובמבר 1918 בלבוב, הוא:

1) למיליציה היהודית התפקיד להחזיק סדר ובטחון ציבורי בחלקי העיר המאוכלסים תושבים יהודים. היא אינה רשאית לקחת חלק בקרבות לא מצד הפולנים ולא מצד האוקראינים.

2) חברי המיליציה מזוינים, ויהיה להם סרט לבן על השרוול השמאלי ויהיו מצוידים בתעודה, אשר תינתן להם ע״י המפקדה של המיליציה היהודית.

3) המפקדה של המיליציה היהודית תשלח רשימת חברי המיליציה ועליה להודיע כל שלושה ימים על השינויים בהרכב המילצה.

4) שטח הפעולה של המיליציה היהודית מוגבל ברחובות הבאים: קלפרובסקא,

וטרנוב, פוד דמבם, פנינסקא, זבורובסקיך, זמקובא, קלשטורנא, פודבלה, סוביסקיגא, קרולא־לודביקא, יגלונסקא, קולונטיא, קז׳מיזשובסקא, קלפרובסקא.

5) צבאות הפולנים ישמרו על הנייטרליות של המיליציה היהודית.

סטניסלב לפינסקי, ראש המַטה

איזידור פוקס, סגן

מהנדס רייס

ד״ר אלכסנדרוביץ.

במו״מ הזה העלינו גם את שאלת המאסר של ארבעת המיליציאנטים והמפקד שלהם ד״ר לדר. הובטח לנו, שדבר זה ייבדק ושישוחררו אחרי זה. הדבר בוצע למעשה ב־12 בנובמבר. מובן, שראינו בכך סימן, שההסכם יישמר. זה נחשב כהישג במו״מ שהתקיים ועידוד בהסדרת היחסים בין המיליציה והצבא הפולני. וכן ראינו בכך, שהמיליציה תצליח להבטיח את בטחונם של יהודי לבוב.

פעולת המיליציה התרחבה, אולם הימים הבאים הוכיחו, שאין הפולנים מקיימים את הבטחותיהם וגם לא את אלה אשר עליהן חתמה המפקדה הפולנית. ראשית, נודע שהפולנים הכריזו על גיוס כללי והם מכריחים גם את היהודים להתגייס, דבר שעמד בניגוד מוחלט ליסודות הנייטרליות, שעליהם הוסכם ואשר מעמיד את היהודים במצב מסוכן לגבי האוקראינים. גיוס ע״י הפולנים בלבוב היה נותן בידי האוקראינים את הנימוק לבצע גיוס היהודים בכל גליציה המזרחית, המוחזקת ע״י האוקראינים. האוקראינים מזמן רצו בזה ודרשו את הדבר. לזה התנגדה המפקדה של המיליציה. העובדה שהפולנים מגייסים יהודים היתה מחלישה את התנגדותנו כלפי האוקראינים. בסופו של דבר היה זה אומר במציאות של מזרח גליציה, שיהודים בני משפחה המקורבים ביותר היו לוחמים אחד נגד השני. ראינו את הדבר כחמור ביותר וכמסקנה מכך שלחנו ב־14 בנובמבר מברק שני בזה הלשון: „לנשיא ארצות הברית וילסון, להנהלה הציונית בקופנהגן, לכולם״, וזה: „מ־1 בנובמבר קרבות דמים בין צבאות הפולנים וצבאות האוקראינים ברחובות לבוב. מאות קרבנות חפים מפשע בין האוכלוסיה האזרחית. חלקים שלמים של העיר בחזית האש. נמצאים בסכנת מות מרעב. יהודי לבוב וכן יהודי השטח הכללי של גליציה המזרחית הכריזו על נייטרליות מוחלטת. למרות זאת מגייסים הפולנים בשטחי העיר המוחזקים על ידם יהודים בכפיה לקרבות נגד האוקראינים. ועד הבטחון היהודי בלבוב מוחה נמרצות על כך ומבקש התערבות יעילה. חתום ועד הבטחון היהודי״. גם על מברק זה לא היתה כל תגובה. הגיוס הלך ונמשך למרות שהיו בודדים שהתנגדו לגיוסם.

ההתנפלויות על היהודים התחדשו. ב־13 בנובמבר קיבלנו הודעה, שיהודים, הגרים ברחובות נגצקי, סלונצ׳נא, זרודלנא, נתונים לטרור של הפולנים. כשנתרבו הרציחות והגזילות בפינה זו, נשלחה מחלקה של המיליציה ואחרי כן נפתחה תחנה נוספת במקום. הודות לכך הצלחנו להשקיט את המצב ולהבטיח לזמן מה את הבטחון. ב־15 בנובמבר חידשו הפולנים את ההתנפלויות על יהודים בסביבה זו. נמסר לנו על 10 התנפלויות שוד, שביצעו הפולנים. ב־16 בנובמבר הכריחה מחלקה של הצבא הפולני את חיילי המיליציה במקום, שהיו שבעה במספר, להיכנע ואסרה אותם. כזכור, היתה פקודה של מפקדת המיליציה שאין המיליציאנטים נכנסים בקרב עם הצבא הפולני, כל עוד אין הכרח בהגנת חיי היהודים, גם מפני שמספר החיילים

הפולנים היה גדול פי כמה ממספר המיליציאנטים וגם מפני שהופסקו ההתנפלויות על היהודים נמנעו מפקד המחלקה להכנס לקרב ונכנע.

רק אחרי שפורקה התחנה במקום, התחדשו הרציחות והגזל במידה מרובה. הגיעו אלינו עשרות פליטים משם והודיעו על הנעשה. בבוקר השכם ב־17 בנובמבר בא אלינו מר נגלברג, גיסו של ד״ר נ. קורקיס, עסקן ציוני ידוע ופעיל בלבוב (עלה לארץ לפני מלחמת העולם השניה ונפטר לפני כמה שנים), וסיפר בבכי על המצב האיום שבו נמצאים היהודים בשטח זה, ובעיקר בחלק הנקרא „פוד דמבם״. הוא דרש במפגיע התערבות מיידית של המיליציה לשם הצלת היהודים במקום זה. נוצר מצב מתוח במפקדה, כי היה צורך להכריע ולהחליט בשאלה הרת סכנות, העלולה לגרום לתוצאות מרחיקות לכת. מצד אחד, היה ברור שיש רצון והכרה, שהמיליציה לא תיכנס בקרב עם הצבא הפולני ונזהרנו בקפדנות להימנע מהתנגשויות דמים עם הצבא הפולני ואף רצינו להמשיך בקו זה. אולם מן הצד השני עמדה לפנינו דרישת המוני יהודים, הנמצאים בסכנה בלתי אמצעית, נרדפים וסובלים, החיים במצב של גזל ורציחה, השפלת כבודם האנושי והלאומי — ואין להתעלם מזה. בתנאים אלה לא ראתה המפקדה כל דרך להשתחרר ממילוי תפקיד הגנה מעשית, כי לשם כך היא הוקמה. חיילי המיליציה לא יכלו ולא רצו להסתכל בשלות נפש אל המצב המיואש, שבו היו שרויים היהודים.

אחרי דיון ושיקול רב הוחלט להתערב. ניתנה פקודה לארגן מחלקה מיוחדת ומחוזקת ולשלחה לשטח הנגוע, כדי להשליט סדר, ואם יש הכרח להשתמש בנשק — אין להימנע מזה. תפקיד הפעולה — להגן על היהודים במקום ולהבטיח את בטחונם. בצהרי אותו היום באו לשטח כ־30 חיילים ו־3 קצינים. אם בואם הסתדרו בשרשרת, מוכנים לקרב, והתחילו להתקדם. מיד פתחו הפולנים באש. היה זה סימן ברור, שאין להימנע מקרב ממש. חיילי המיליציה השיבו אש והמשיכו להתקדם, למרות שהמתקיפים היו במספר גדול יותר וגם בעמדות מתאימות יותר לקרב. הקרב נמשך שעות מספר, מהצהרים כמעט עד הערב, עד שהפולנים נסוגו. מצד המיליציה נפלו שני חיילים, קורפוס וגרובר וקצין אחד, הסגן שטויב, אשר לחם באומץ לב יוצא מן הכלל. שטויב היה אחד המנהיגים של הנוער היהודי המתבולל, אשר התיצב למיליציה מיד עם התארגנותה ואשר כל הזמן מילא את חובותיו במסירות נפש. כקצין בצבא האוסטרי קיבל את אות ההצטיינות הגבוה ביותר — ״Wirtuti Military״. כן היו גם שלושה פצועים, אשר הועברו לבית החולים היהודי לטיפול רפואי. למחרת נקברו שלושת הקרבנות. לא נמסר על מספר הקרבנות המדויק מצד הפולנים. אולם ידוע שמספרם לא היה פחות ממספר קרבנותינו, אם לא גדול יותר. אף על פי שהיו אלה ימי קרבות, השתתפו רבים בקבורת הקרבנות. היה זה ביטוי הוקרה של יהודי לבוב למיליציה. הם נוכחו לדעת, שיש מי שמוכן להגן עליהם ולשפוך לשם כך את דמו, אם דרוש הדבר. גם הפולנים נוכחו לדעת, שלנוער היהודי ישנו אומץ הלב הדרוש, כדי לעמוד על כבודו ועל בטחון העם היהודי, ושהנוער הזה הוא אחר מכפי שהם תיארו אותו לעצמם. בקרב הזה הצטיינו באופן מיוחד החיילים משה חבלס ומזוזה.

בשם המיליציה הודיעו מיד א. רייס וא. אלכסנדרוביץ לועד הפולני הלאומי מה שקרה והסבירו את המסיבות, שחייבו את המיליציה לפעול בצורה זו. ד״ר אדם קיבל

זאת בצער, אולם השתדל לתאר את המקרה כאי־הבנה אומללה, שיש להצטער עליה, אולם אין לראותה כסימן או כסיבה לשינוי היחסים בין המיליציה ובין הצבא הפולני. הוא הבטיח להודיע מיד למפקדת הצבא הפולני ולהסביר את המקרה בהתאם לידיעות, שקיבל מאתנו וכן לדרוש שתינתנה הוראות ופקודות שמקרים דומים לא יישנו.

בגלל הלחץ של מפקדת ה„אנטנטה", שישבה בפריס, הושג ב־18 בנובמבר שוב שביתת־נשק בין הפולנים והאוקראינים. הפסקת הקרבות נמשכה הפעם עד 21 בנובמבר. כשליח ה„אנטנטה" הגיע ללבוב רב־סרן צרפתי וילין, כדי לבדוק את המצב הקיים ולעבד הצעה למען השליט שקט בעיר. „ועד הבטחון היהודי" ניצל את ההזדמנות הזאת והופיע מיד לפניו. בשיחה בעל־פה נמסר לווילין על השתלשלות העניינים עם פרוץ הקרבות. כמו כן נמסר לו דבר דרישתנו והצעתנו לשם הבטחת בטחון היהודים והשקט בעיר. כל זה נמסר לו, לפי דרישתו, גם בכתב והוא הבטיח להעביר למפקדת ה„אנטנטה". בתזכיר, שכלל תיאור התפתחות העניינים, נאמר בין השאר: „...מורדים פולניים פרצו גם לבתים יהודיים ובעזרת רובים מכודנים הבטיחו לעצמם את הרשות לשבת בהם והקימו עמדות בהם ופתחו בקרב נגד המתקיפים. בגלל זה חלו על יהודים חפים מפשע רדיפות מצד האוקראינים. נוסף לזה הלכו אחרי הצבא הפולני קבוצות מאורגנות של פושעים רגילים, שחדרו באופן מיוחד לחלק העיר המאוכלס בצפיפות יהודים. זו היתה הסיבה העיקרית לסבלם הגדול והם האחראים לקרבנות של היהודים בנפש וברכוש. בחלקי העיר: זמרסטינוב, ברחובות: שפיטלנא, זרודלנא, ננצקי, ואטאראנוב, אינבלידוב, היו גזל, טירור ורצח בלי הרף. נוסף לכל זה מגיעות ידיעות מהחלק הפולני של העיר, שהמפקדה הפולנית מכריחה את כל הגברים בגיל מ־17 עד 35 שנה לשירות מלחמתי ולפי המודעות הרשמיות חייבים כולם בגיוס ללא הבדל לאום ודת, ובזה הם מתכוננים להכריח גם את היהודים לקחת חלק פעיל בקרבות. יהודי לבוב הקימו מיד עם פרוץ הקרבות מיליציה למתן הגנה עצמית לחייהם ולרכושם. המיליציה הכריזה על עצמה כמשמר בטחון נייטרלי וגם הופרה כמוסד נייטרלי ע״י האוקראינים ב־2 בנובמבר וע״י הפולנים ב־9 בנובמבר — גם בכתב"[10].

להלן מוסר התזכיר את העובדות, המוכיחות את אי־ההתחשבות מצד הצבא הפולני בזכויות המיליציה, שנקבעו יחד אתו במו״מ, אף על פי שנחתם הסכם ע״י שני הצדדים בכתב. היו גם מקרים, שהמיליציאנטים נאסרו ע״י הצבא הפולני — דבר העומד בניגוד מוחלט למוסכם וגם למהותה של המיליציה, למרות שחיילי המיליציה מניחים את הנשק בהיפגשם בצבא הפולני. אחדים אשר חזרו אחרי מעצרם סיפרו על היחס הרע אליהם מצד הצבא הפולני, על איומים וכן על פסקי דין מות, נגד חיילי המיליציה, האסורים בידי הצבא הפולני. התזכיר דורש הבטחת שביתת הנשק, פתיחת הדרכים כדי לאפשר קשר עם העולם כולו, הפעלת הדואר, הטלגרף והרכבת, נציגות יחסית של היהודים במועצת העיר לבוב, הכרה מחדש בזכויות המיליציה ככוח נייטרלי ע״י שני הצדדים, זכות למיליציה לפעול גם בצד הפולני ולא רק בצד האוקראיני בלבד.

---

10. י. אייזלר — Die jüdische Miliz in Lemberg und der lemberger Pogrom vom 22 bis 25 November 1918.

רווחה אז שמועה, ששביתת־הנשק הנוכחית, אשר הוסכם עליה הודות ללחץ ה„אנטנטה", תישאר באופן סופי ושייפסקו הקרבות, העיר תחולק בין שני הצדדים עד הסידור הסופי. המיליציה התכוונה בתזכירה לסידורים העלולים לבוא ורצתה להבטיח את מעמדה בשני חלקי העיר, אם תחולק.

ב־20 בנובמבר מסרה משלחת מטעם מפקדת המיליציה את התזכיר לסרן וילין והוסיפה הסברות בעל פה על המצב, שבו נתונים היהודים ואת הנימוקים לדרישות. היא הדגישה במיוחד את הסכנות הצפויות ליהודים עם חידוש הקרבות, בהתחשב עם התעמולה האנטישמית המתנהלת ע"י הפולנים. הופנתה תשומת לבו לתעמולת ה„פובודקא", העתון הרשמי של הצבא הפולני, ועל התעמולה בעל פה ע"י קבוצות מאורגנות, המלוות את הצבא הפולני, הנתונות להדרכתו. תשובתו של וילין היתה, שיעביר את התזכיר לממונים עליו לשם דיון והחלטה ושיוסיף גם את ההסברה שנמסרה לו בעל־פה להפתעתנו, לא נשמעה ממנו אף מלה בדבר הפעולה הדרושה נגד המעשים שקרו והעלולים לקרות בכל יום. הוא גם לא הגיב על כל מה שנמסר לו, על הסכנה המתמדת, שהדגשנוה בפנייתנו מתוך תקוה, שהתערבותו תוכל להשפיע באופן מכריע על המצב. ההתפתחות אשר חלה בימים הקרובים ביותר הוכיחה, שהצדק היה אתנו ושלא היתה כל תועלת מהפניה לציר המיוחד של ה„אַנטנטה". השליח „הנייטראלי" של המעצמות, אשר ניצחו במלחמה ואשר תפסו בידיהן את רסן השלטון באירופה כולה, לא שם לב לסכנה, האורבת ל־70,000 יהודי לבוב. דם היהודים היה, כנראה, הפקר בעיניהם. הם רצו להיות ביחסים טובים עם הפולנים החזקים בהשואה ליהודים, תופעה החוזרת, לצערנו, בהיסטוריה בכל פעם, כאשר האינטרסים של העם היהודי מתנגשים באינטרסים של עם אחר.

למחרת הופעתנו לפני מר וילין, ב־21 בנובמבר, נתחדשו הקרבות. מיד הורגש גם שנתחזק לחץ הפולנים. נודע, שהפולנים קיבלו תוספת־כוח ניכרת באדם ובנשק. המחלוקת, שהיתה קיימת בין המפקדה הלבובאית, שבה שלטו האַנדקים, ובין הממשלה הפולנית הזמנית בלובלין, אשר שלטו בה הפ.פ.ס. עם פילסודסקי בראש — נתיישבה. המו"מ הארוך — אשר נמשך מיום פרוץ הקרבות — הביא לידי הסכמת הממשלה, לתת עזרה ללוחמים בלבוב ונשלחו גדודי צבא בפיקודו של האלוף רויא. בגלל זה נשתנה יחס הכוחות הלוחמים לטובת הפולנים. ימי שביתת הנשק נוצלו ע"י הפולנים, כדי להכניס כוחות חדשים לקרב. עוד בשעות הראשונות של חידוש הקרבות, היה מורגש שהאוקראינים עברו להתגוננות ושמתפוננים לנסיגה מהקווים המוחזקים על ידם. למעשה, עזבו האוקראינים אור ל־22 בנובמבר את העמדות בעיר. פה ושם אפשר היה עוד לראות פאטרולים שלהם לוחמים, שתפקידם היה בעיקר להבטיח את נסיגת הצבא. רוב הצבא עזב את העיר ותפס עמדות בפרברים רחוקים. באותו בוקר נכנסו הפולנים לרובע היהודי, המכונה בשם „השכונה השלישית". בניגוד למה שהיה בחלקי העיר האחרים, שנכבשו ע"י הצבא הפולני, סגר הצבא כאן מיד כל גישה לשכונה, אין יוצא ואין בא, פרט לאנשי צבא בתפקיד עם רשיון מיוחד. אמנם האוקראינים לא היו שם כבר ולא היה צורך בכל סדרי בטחון מיוחדים, אחרים מאלה אשר היו בשאר חלקי העיר. לא היו כל אפשרויות ולא כל צורך בקרב עם מישהו או נגד מישהו. אולם היו אלה סידורים מחושבים מראש, לצורך הסתרת הכוונות האמיתיות, שהוברר אחרי כן. היה זה עשוי, כדי לנתק באופן מוחלט את

הקשר בין השכונה הזאת ושאר חלקי העיר, נכון יותר, בינה ובין היהודים הגרים בחלקים אחרים של העיר, ועל ידי כך גם בינם ובין העולם החיצוני בכלל. כוחות הצבא, שנכנסו ל„שכונה השלישית", הופנו נגד היהודים בשכונה בלבד.

כדי להימנע מאמתלאות, ריכזה מפקדת המיליציה עוד בלילה את רוב המיליציאַנטים בקסרקטין הראשי והאשירה ברחובות חיילים בודדים בלבד. בהתאם להחלטת מפקדת המיליציה בין כה וכה אסור היה לה להשתמש בנשק נגד הצבא והיה רצון להבטיח, שדוקא בזמן שהשלטון עומד לעבור מהאוקראינים לידי הפולנים, לא יקרה דבר העלול לשמש אמתלה להתנקשות ביהודים. גם יחס הכוחות לא נתן כל אפשרות וסיכויים לנסות להיכנס בקרב עם הצבא המאורגן. גם השיקולים המדיניים כפו על המיליציה זהירות. אולם כל הזהירות וכל ההכנות לשם כך מצד המיליציה, לא הועילו ולא כלום.

עוד בשעות המוקדמות הגיעו אלינו הידיעות הראשונות על פרוץ ההתקפות נגד יהודים ב„שכונה השלישית". אולם לא היה ידוע עדיין היקף ההתקפות. לא היה ידוע גם, מה שנודע אחר כך, שהכל היה מאורגן על ידי הצבא והתנהל לפי כל חוקי האיסטרטגיה הצבאית. אחרי התיעצות קצרה הוחלט שעל א. רייס וד"ר אלכסנדרוביץ להשתדל להיפגש עם המפקדה של הצבא הפולני ולדרוש הסברת הדברים, וכן לדרוש פעולה לשם השקטת המצב והגנת היהודים. ב־7 בבוקר יצאה המשלחת, אולם כל מאמץ להגיע לאנשי המפקדה נשאר ללא כל תוצאה. התשובה, שנתקבלה בכל המקומות, שאליהם פנו, היתה, שלא ידוע מקום ישיבתה של המפקדה, שאין אפשרות להתקשר אתה ושאין גם אפשרות למסור לה כל ידיעה. כל המוסדות הפולניים, שאליהם פנו בדבר ההתערבות, לא הגיבו[11]. המשלחת חזרה אחרי כמה שעות של טיפוּל־שוא והודיעה מה שנודע לה.

בינתיים נודע, שלקסרקטין המיליציה באה מחלקה גדולה של המשטרה הצבאית הפולנית ודרשה מסירת הנשק. אחרי שנעשה הדבר, בהתאם להוראות, נאסרו כולם על קציניהם. מ„השכונה השלישית" הגיעו ידיעות על הצתת בתים אשר בהם גרים יהודים ועל מניעת המשתכנים מלברוח מהבתים הבוערים, על ידי יריות החיילים הפולנים בבורחים. נמסר גם על שוד וגזל מאורגן, ההולך ומתרחב בשכונה. אמנם היו גם הרבה מקרים של התנגדות אמיצה מצד בודדים, וכנראה שנהרגו גם כמה חיילים ואזרחים פולנים ע"י התנגדות זו. אולם כל זה היה לשוא, נוכח הפעולה הצבאית המאורגנת. במשך היום ראו עשרות מכוניות יוצאות מ„השכונה השלישית" עמוסות שלל רב: סחורות שונות, מצרכי מזון, רהיטים, כלי בית וכדומה[12]. מחסנים שלמים של סחורות הורקו והוצאו. דבר זה קרה גם בדירות, וכמובן שנגזלו גם כסף מזומן ותכשיטים. במקרים מסוימים היה גם ידוע לאן הוכנסו הדברים, אולם כל זה לא הועיל כדי לקבל בחזרה את הרכוש אחרי הפוגרום.

במשך היום נפגשנו לשם התיעצות בדירתו של ד"ר א. הויזמן, עסקן ציוני ותיק, שבה השתתפו כבר מספר גדול יותר של חברי ועד הבטחון, שגרו מחוץ ל„שכונה

---

11. י. אייזלר — Die jüdische Miliz in Lemberg und der lemberger Pogrom vom 22 bis 25 November 1918.

12. ו. בן דב (ד"ר ו. טננבוים) — Der lemberger Pogrom November 1918 Januar 1919.

השלישית" ואשר אחרי כיבוש העיר כולה העיזו לעזוב את דירותיהם ולהשתתף בפגישה זו. אחרי הנסיון הבלתי מוצלח להתקשר עם המפקדה הפולנית, הוחלט לבוא בדברים עם המוסדות האזרחיים הפולניים ולדרוש מהם פעולה, כדי להפסיק מיד את הרציחות. גם לפנייה זו לא היתה הצלחה גדולה יותר מאשר לפנייה הקודמת. קודם כל השתדלנו לבוא בדברים עם הועד הלאומי הבין־מפלגתי שאתו ניהלנו מו"מ כל הזמן ואשר ממנו קיבלנו עידוד לפעולותינו והבטחות שלא יקרה דבר ליהודי לבוב. אולם גם את ד"ר אדם, היושב־ראש של הועד, אי אפשר היה להשיג. אחרי שעות טיפול הצליחו להתקשר עם ראש העיר, ד"ר סטסלוביץ'. ד"ר סטסלוביץ' היה, אגב, גם מזכיר „לשכת המסחר" הרשמית, שבה היה רוב יהודי ניכר. חשבנו, שהודות לזה נמצא יותר הבנה אצלו לבקשת הועד ובגלל זה גם השתתפו במשלחת נציגי המתבוללים, שהיו השולטים בלשכה. אך גם זה לא הועיל. תשובתו של סטסלוביץ' היתה, „שלא ידוע לו כלום על אודות התפרצויות, המתרחשות כביכול, ב„שכונה השלישית"" — למרות שהמרחק בין העיריה, מקום הפגישה, והשכונה השלישית היה לא יותר גדול מאשר חצי קילומטר ומחלון העיריה אפשר היה לראות להבות הבתים השורפים. הוא אמר, שלא שמע כלל על כך, שיש שם אי־סדר ובהלה. הוא לא יכול לעשות כל צעד במפקדה, לפני שיבדוק את מצב הדברים ואם נכונות הידיעות שהמשלחת מוסרת; לצערו, הוא עסוק בעבודה בקשר להסדרת עניני העיריה אחרי הכיבוש ואין לו כל אפשרות להתפנות, כדי לגשת למקום לברר מה הוא המצב שם. אחרי שיתפנה מהתפקידים הדחופים בעיריה, הוא מוכן לגשת ל„שכונה השלישית" ולפעול בהתאם למצב הקיים שם. אם יוכח, שהידיעות אשר מסרה המשלחת הן נכונות, הוא ישתדל, שהמפקדה הצבאית תעשה את הסידורים הדרושים להשלטת סדר ובטחון.

בינתיים התפשטו גם השריפות ובערב אפשר היה לראות בכל העיר את הלהבות מ„השכונה השלישית". החיילים הפולנים הביאו ליד הבתים של היהודים או על יד הבתים אשר בהם גרו יהודים — ואלה היו רוב הבתים בשכונה — חביות זפת, הציתו אותן ועל ידי כך חיזקו את התפשטות השרפות. נוסף לכך „התקלקל" בערב זה פתאום דבר מה במפעל המים ודוקא אותו צינור המוביל מים לשכונה זו. השכונה נשארה בלי מים ועל ידי כך מנעו כל פעולה מצד התושבים עצמם לשם כיבוי השרפות בהגיע החושך והלילה, התרבו הרציחות והגזל. את היריות שמעו במרכז העיר וכל זה „לא היה ידוע" לראש העיר ולשום מוסד ציבורי פולני בעיר, לא למפקדת הצבא הפולני ולא לשום קבוצה ציבורית מאורגנת ולא היה כל צורך מצדם לפעול לשם הצלת עשרות אלפי יהודים, שגרו בשכונה זו. רק בודדים מבין האוכלוסיה הפולנית היו מוכנים לעזור לועד הבטחון היהודי, כדי לחסל את הפוגרום.

למחרת, 23 בנובמבר, הצליחה משלחת של „הועד לבטחון יהודי" להופיע לפני מפקד העיר, ראש המטה אלוף יקובובסקי. המשלחת מסרה לו כל מה שהיה ידוע לועד הבטחון על הנעשה ב„שכונה השלישית" ודרשה ממנו לאחוז מיד באמצעים חריפים ביותר, כדי להציל את מה שאפשר עוד להציל אחרי שהפוגרום נמשך 24 שעות ללא הפסקה. גם בזמן ההופעה של המשלחת לפני יקובובסקי נמשך הפוגרום בכל תנופתו. דרשנו להכריז מיד „מצב חירום" בשכונה שלפי חוקי אוסטריה ניתנת לכל קצין הרשות במעשי גזל ולהעמיד את האשם לפני בית דין צבאי.

בתי דין אלה היו פועלים מיד — לפי החוקים של זמן מלחמה — והיתה להם רשות להטיל עונש מות ולהוציא לפועל את פסקי הדין מיד. דרשנו לשלוח מיד לשכונה פאטרולים מיוחדים, מורכבים מקציינים גבוהים, כדי להפסיק את הרצח והגזל. היה ברור לכולם, שרק על ידי אמצעים חמורים אלה ועל ידי פעולה תקיפה ביותר, אפשר לחסל בזמן קצר את הפוגרום ולמנוע קרבנות נוספים.

תשובתו של יקובובסקי היתה בערך כך: היהודים פגשו את הצבא הפולני ביריות בכניסתם ל„שכונה השלישית". מהבתים שפכו מים רותחים על החיילים שלנו. היהודים, בניגוד להכרזתם על הנייטרליות, לחמו בצבא שלנו וכתגובה לכל אלה החלטנו לשלוח לשם „משלחת עונשין", שמתפקידה היה להשליט סדר, להבטיח את הבטחון לצבא שלנו, ולהעניש את האשמים בפעולות הפושעות האלה, העומדות בניגוד לחוקים היסודיים של חובות האזרח.

זו היתה תשובתו, בלי לנגוע אפילו בשאלת השלטת הסדר. הוא לא הבטיח כל צעד שהוא, כדי לגמור את הפוגרום ולהבטיח את חייהם ורכושם של היהודים. כך נגמרה ההתערבות של ועד הבטחון אשר פעולתו היתה נתמכת ע"י היהודים המתבוללים בעלי השפעה גדולה בחוגים פולניים מסוימים וגם על ידי פולנים, יחידי סגולה, ובעלי השפעה ציבורית. המשלחת יצאה מלפני יקובובסקי בפחי נפש[13].

הפוגרום ב„שכונה השלישית" הלך ונמשך. סבל היהודים במקום לא הוחלש. מר מונצינסקי, המפקד הראשי של הצבא הפולני אשר לחם בלבוב, האחראי הישיר לפוגרום, מקדיש בספרו, שנזכר כבר, פרק גדול ליחסי היהודים והצבא, בנסיון להצדיק את פעולתו ועל ידי זה לשחרר את עצמו מהאשמה בפוגרום. הוא מסלף את העובדות ביודעים, משקר בדעה צלולה, כדי להעמיד את היהודים כאשמים במצב שנוצר ואת הצבא כמגיב על פעולות התקפה של היהודים ושל המיליציה.

כך הוא מוסר, דרך משל, על הקרב שהיה נטוש ברחוב קרסיצקי בצורה הבאה: „בהתקפה שלהם (מדובר על האוקראינים) נשמעים פתאום רובים יהודיים (?) מצד הרח' קזמיזובסקה" (רח' המוליך ל„שכונה השלישית", שהיתה מאוכלסת כמעט ב־100% יהודים. — א. ר.) „ומכונות יריה של המיליציה היהודית, שנראו לכל הלוחמים. מאחור, מצד צפון, באות יריות מהבתים, גם הן של רובעי היהודים, המאוכלסים יהודים בלבד". וכל זה כתוב שחור על גבי לבן, למרות שהיה ידוע היטב, שבכל מקום שבו נפגשה המיליציה בצבא פולני, היא לא השתמשה בנשק — ואפילו מסרה אותו, אם נדרשה ע"י הצבא, ושמספר המיליציאנטים היה קטן ומחולק לעמדות הידועות למפקדת הצבא הפולני, והעיקר: היה ידוע להם, שהם בעצמם וגם האוקראינים, היו חודרים בזמן הקרב לבתים ותופסים עמדות בחלונות ועל הגגות והיו יורים על הצד שכנגד, בלי לשאול להסכמתם של דיירי הבתים. מובן, שגם בבתים אשר בהם גרו לא־יהודים היה מצב כזה וגם מאלה ירו שני הצדדים. אולם כדי להאשים את היהודים ולהגן על עצמם, כותב מונצינסקי, בלי כל בושה, את השקרים האלה, כדי לזכות את עצמו ואת החיילים שהיו בפיקודו מאשמת רצח של למעלה מ־100 יהודים חפים מכל פשע ופציעת אלפים אחרים, שחלק מהם נאשרו בעלי מום לכל ימי חייהם. הנזק החמרי עלה מיליוני כתרים אוסטריים. כך חתמו הפולנים את

13. י. אייזלר — Die jüdische Miliz in Lemberg und der lemberger Pogrom vom 22 bis 25 November 1918.

יום השחרור הלאומי מעבדות של 100 שנים. כך נכנס העם הפולני לעצמאותו. לצערנו, היה זה הפוגרום הראשון, אבל לא האחרון בפולין המחדושת.

במשך היום — ב־23 בנובמבר — השתדל שוב ועד הבטחון להגיע למונצינסקי בכבודו ובעצמו, וקיוה שיצליח לשכנע אותו שעליו לעשות את הדרוש, כדי להפסיק את הפוגרום. אולם כל המאמצים היו לשוא.

אמנם בשעות מאוחרות יותר הוחלש הפוגרום במידה מסוימת, אולם הוא לא הופסק למעשה גם במשך הלילה, אור ל־24 בנובמבר. רק למחרת, ב־24 בנובמבר, אחרי רציחות שנמשכו כמעט 48 שעות ואשר גרמו למעלה מ־100 קרבנות אדם ואלפי פצועים והרס השכונה, הופיעה הכרזה על „מצב חירום" ועליה התאריך של 23 בנובמבר!!! נראה, שצעד זה לא בא לשם הגנה על היהודים בלבד, אלא גם בגלל העובדה, שהגזל החפשי משך מאות אזרחים פולנים להשתתף בו. באו גם „אנשי אינטליגנציה" פולנים, פקידים ידועים, גברים ונשים, נכנסו לשכונה וחזרו ממנה עם שלל רב, והעיקר: נכנסו לפעולה גם אנשי העולם התחתון, וזה סיכן, כמובן, את מצב הבטחון בעיר בכלל. גם אחרי ההכרזה עברו שעות עד שהפוגרום הופסק למעשה. מיד הוחל בכיבוי השריפות ובהשלטת הסדר. אולם הגזל נמשך עוד שבועות ואי־הבטחון של היהודים שרר עוד חדשים.

והנה תוכן הפקודה בדבר בתי הדין המהירים אחרי הכרזה על „מצב חירום". מהיום יונהגו בלבוב ובמחוז בתי דין מהירים.

1) כל מי שייתפס במעשי רצח, גזל ואונס, יובא לפני בית דין לשיפוט מהיר. בית הדין הזה יפסוק רק עונש מות.

2) כל מי שיתנגד בנשק לפאטרולים הצבאיים בפקודת קצין, יומת ביריה על המקום.

לבוב, 23 בנובמבר 1918, מפקד העיר לבוב והמחוז צ'סלב מונצ'ינסקי.

אולם בעת ובעונה אחת הופיע קול קורא „לאוכלוסיה היהודית של העיר לבוב!" וזה תוכנו: במשך שלושת השבועות של הקרב על לבוב, לא זו בלבד שחלק גדול של האוכלוסיה היהודית לא שמר על הנייטרליות ביחס לצבא הפולני, אלא התנגד לא פעם בנשק וגם בדרכי בגידה, השתדל לעצור התקדמות צבאותינו לנצחון. אושרו מקרים של יריות מאחורי על החיילים שלנו, שפיכת מים רותחים עליהם, זריקת גרזינים על הפטרולים שלנו וכדומה. מפקדת הצבא הפולני מרסנת תגובות טבעיות של האוכלוסיה ושל הצבא הפולני. כל האזרחים בלי הבדל דת נתונים להגנת החוק. לשם כך הוצאה פקודה לבתי דין מהירי־שיפוט ולעונשים מידיים.

למרות זאת מוטלת על האוכלוסיה היהודית החובה הרצינית לרסן אותו חלק מבני דתם, אשר לא חדל עד כה להתנהג בדרכים העלולות להמיט אסון על כלל האוכלוסיה היהודית.

מפקדת צבאות הפולנים בטוחה, שהאוכלוסיה היהודית של העיר לבוב תמנע את בני דתה מהופעות השנאה ביחס לשלטון הפולני, ראשית כל למען האינטרסים שלה עצמה ותאפשר ע"י התנהגות בלי פגם לשלטון הפולני ולשאר האוכלוסיה להשליט ולבסס סדר המבוסס על החוק.

חתום: מפקדת העיר והמחוז. לבוב, 23 בנובמבר 1918(:)[14].

אין צורך להוכיח כמה שגאה והסתה בהכרזה זו ומה היתה השפעתה על הפולנים באותו זמן. אמנם מונצ'ינסקי מוסיף בספרו הנזכר, שהכרזה זו לא פורסמה מעולם. נראה, שעל ידי כך הוא מתכוון למעט את חשיבותה. אבל על הכרוז המופיע בספרו, מודפס גם שם בית הדפוס, שבו הוא הודפס.

ב־26 בנובמבר פורסם מטעם המפקדה הפולנית שנאספו 1600 שודדים וביניהם כ־60% אוקראינים וכ־10% יהודים!! אפשר להבין מכל זאת, ששאר ה־30% הם בכל זאת פולנים, כביכול, „מיעוט הנגרר אחרי האחרים". אולם מזה יש להבין, שמארגני הפוגרום היו „לפי ההוכחות של הפולנים" — האוקראינים והיהודים. מטרתו של הפרסום הזה היה להודיע לעולם הרחב, שהפולנים הם חפים מכל פשע ביחס לפוגרום, ולא עוד אלא הם אף הגנו על חיי היהודים מפני האוקראינים וגם מפני יהודים שודדים. את הסדר השליט הצבא הפולני, אחרי שנכנס לשכונה!! כך גם פורסמו בזמנו אפילו 3 פסקי־דין־מות על־ידי בית־הדין הצבאי לפי חוקי „מצב חירום" והנדונים היו... אוקראינים. באגרת, שהופיעה בשם הארכי־הגמון בילצ'בסקי — חסיד האַנדקים — הוא קורא „בשם החסד ולפי תורת ישו לסלוח ליהודים, שהם היו — כפי שצריך היה לפרש — החוטאים והאשמים. „אולם הדת הנוצרית מחייבת סליחה". זו היתה פעולה של הכנסיה הרשמית, כדי להשקיט את ההסתה נגד היהודים, שהתנהלה כל זמן הקרבות, ע"י הכמרים בכנסיות גם בדרשות הרשמיות וגם ע"י העתון של הצבא „פובודקה".

כדאי להדגיש, שמר וילין, הנציג הנייטרלי של ה„אנטנטה", היה בעיר עוד ביום הראשון של הפוגרום. ראו אותו מסתובב במכונית עם קצינים פולנים, שהיו שרויים במצב רוח טוב ועושים רושם של מבוסמים. אולם לא היה לו, כנראה, הזמן והצורך להיוודע מה מתחולל ב„שכונה השלישית". לא מן הנמנע הוא, שהפולנים השתדלו להעסיק אותו ולהחזיקו רחוק מן הדברים האלה. הנסיון להגיע אליו, כדי להזעיק את עזרתו לשם הפסקת הפוגרום, לא הצליח. אין להניח, שהוא ביקר ב„שכונה השלישית", אולם הוא לא מצא גם לנכון להתקשר עם מפקדת המיליציה, עם „ועד הבטחון היהודי", שהופיעו לפניו והזהירו מפני התפתחות מסוכנת המתקרבת והולכת. הוא עזב את לבוב עוד בזמן שהפוגרום נמשך, בלי לנסות להפסיק את הרציחות. לא נתקבלה גם כל תשובה על התזכיר, שנמסר לו בשם מפקדת המיליציה ו„ועד הבטחון היהודי". גם אחרי שנאספו אנשי המיליציה ומספר עסקנים ציוניים, כד"ר מ. טהון, ד"ר מ. רינגל, ד. שריבר ועוד, שלמעשה לא היה להם כל קשר לפעולות המיליציה והענין פורסם בכל עתונות העולם, לא נודע על כל תגובה מצד ראשי ה„אנטנטה" שטיפלו כבר כארגון „ליגת העמים"[15]. נראה, שגם אז היה דם יהודים הפקר בשביל העולם הלא־יהודי „הנאור", שדגל בחופש, שוויון העמים, הגנה על המיעוטים הלאומיים והדמוקרטיה, לדאוג לכל המיעוטים — חוץ מן היהודים. רק בתקופה מאוחרת יותר, כשהתאסף הכינוס של „המשלחות היהודיות", שהופרו

---

14. כרך 2, צ. מונצ'ינסקי: Boje Lwowskie.

15. ד"ר ו. טננבוים: גאליציע — מיין אלטע היים.

למעשה כנציגות העם היהודי בעולם לפני „ליגת העמים" והנאסרים הנזכרים נקבעו כנציגי יהודי גליציה, הם שוחררו בעזרת האינטרוונציה של הליגה, כדי לאפשר להם את מילוי תפקידם ב„משלחות היהודיות".

*

ב־28 בנובמבר התקיימה הלוית קרבנות הרצח. השלטון הפולני עשה הכל, כדי לבצע אותה ללא השתתפות המונים. השלטונות אסרו על ההלויה לעבור את רחובות העיר והעבירו את הגופות בלי ידיעת הועד בלילה מבית החולים לבית הקברות. רק למחרת נודע הדבר. למרות זה התאספו המונים בבית הקברות. כ־40,000 איש השתתפו בהלויה ולמרות שליד בית הקברות הועמדו גדודים שלמים של צבא ומשטרה צבאית במלוא נשקם הקרבי, מעשה זה היה עלול לגרום לפרובוקציה ולחדש את השחיטה, כי ידעו את רגשות היהודים בראותם את קבורת הקרבנות. על החיילים, אשר ביניהם היו בלי ספק גם הרוצחים, הוטל התפקיד לשמור על הסדר! המספידים היו הרב האורתודוכסי אריה לייב ברוידא והרב שמואל גוטמן, מבית הכנסת הפרוגרסיבי (הטמפל).

80 קרבנות הובאו לקבורת ישראל ובעת ובעונה אחת גם מספר ספרי תורה שרופים ומחוללים. אולם לא היה זה המספר האמיתי של הקרבנות. מספרם היה לפי הכרת הציבור גדול יותר, אולם חלק מהם נקבר, כנראה, ע"י הצבא. על ידי הקטנה מלאכותית של מספר הקרבנות רצו הפולנים להקטין את גודל הפשע ואת אחריותם של המוסדות ושל הציבור הפולני.

ואלה שמות 72 מהקרבנות, שהובאו לקבורת ישראל בבית הקברות בלבוב:

1) יוסף גולדברג 2) יוליוס גולדברג 3) מרל רבנדר 4) טוני רד 5) מרקוס קונטס 6) מנדל מנדל 7) משה סמוצק 8) שיינדל אינגר 9) חיים דונר 10) דוד רובינפלד 11) אברהם ברודר 12) זיגמונד גוא 13) גניה גורנא 14) יעקב הרמן שפר 15) סלמון שפיגלר 16) לייב אייבשנק 17) זיגמונד לינגנס 18) איזידור מזוזא 19) סלומון לנגנס 20) משולם פרואנגלס 21) סמואל אקר 22) הייניך דוד 23) משה אגיד 24) מ. זילברשטין 25) משה פוזנר 26) חיים אבנד 27) הניה נכלס 28) צלל וילדנר 29) מאיר ג. פורדס 30) הרמן ברדק 31) הרמן הרבסט 32) אדולף גרב 33) מנדל הוכברג 34) רובין היס 35) אליש זבל 36) ליאון אייגשלג 37) יעקב נייאר 3) יודא לייב שניפס 39) נחמן אלטמן 40) ליב וינדמן 41) קלרה זונטג 42) מלכה ריס 43) ישראל פיגנבאום 44) נ. טובר 45) רייזה ברגר 46) נ. הרץ צוקרמן 47) מרים אסתר וינדמן 48) נ. וילנר 49) פרידה ילס 50) נ. נ. 51) מלכה קופרשטיין 52) גניה טורטשינסקה 53) נ. ברומר 54) איגנצי רוטנברג 55) מרדכי צויקל יעקטע שטרן 56) ישראל ליפסקר 57) חנה ממקס 58) הנריך לבין 59) משה גולדשיידר 60) מאיר זליג פריס 61) שלום מאיר 62) דוד אנוך 63) סלמן כץ סעניור 64) סלמן כץ יוניור 65) אוסקר שברצנברג 66) רוזה פינקלשטיין 67) מכל ארטנטוך 68) טרטן 69) לאורה קרץ 70) מלך ויס 71) יוהן רייטר 72) בנימין טוט[16].

הפוגרום נפסק אמנם ב־24 בנובמבר, אולם לא פסקו ההתנקשויות ביהודים בצורות שונות. הן עברו גם את הגבולות של „השכונה השלישית" והגיעו לרחובות,

16. ד"ר ו. טננבוים: גאליציע, מיין אלטע הייס.

המאוכלסים יהודים בחלקים האחרים של העיר ובכל העיר בכלל. ההתנפלויות האלה נעשו ע״י בודדים, חיילים או אזרחים וגם ע״י קבוצות. התחילה פעולה של תפיסת יהודים ברחובות כאילו „לעבודות״ שונות — הדרך הידועה למתן אישור חוקי לרדיפות. לא הופסקה גם ההסתה נגד היהודים. המשיכו בה גם העתונות וגם המפלגות בתעמולתן בכתב ובעל־פה. פעילה ביותר בהסתתה היתה הכנסיה. במשך חדשים מסוכן היה ליהודים לצאת לרחוב בשעות הערב והלילה. היתה גם סכנה לפתוח את העסקים. המצב ששרר היה ללא נשוא. „הועד לבטחון היהודים״ קיים שורה של ישיבות, כדי לטכס עצה איך להגיע לשינוי המצב.

באחת הפגישות הראשונות אחרי הפוגרום הוחלט לשגר משלחת לחוץ־לארץ, כדי להעביר לשם ידיעות על המתרחש בלבוב ולהסביר את מעמד המיליציה, דרכי פעולתה והיחסים, שהיו מוסכמים בינה לבין מפקדת הצבא הפולני, המאושרים בתעודות החתומות ע״י שני הצדדים. הפולנים הפיצו כבר אז שמועות בחו״ל על פעולות המיליציה בנוסח הציטטות מהספר הנזכר של מונצ׳ינסקי, שהופיע, אמנם, כמה שנים מאוחר יותר.

אחרי שיקול רב הוחלט, שעלי לצאת לשם כך לוינה. וכמה נימוקים לכך. ראשית, העובדה שהייתי בתוך הענינים ובקי בכל הפרטים, ושנית, לי היו סיפויים להשיג רשיון יציאה. למזלי היתה עוד בידי התעודה הצבאית של המפקדה בוינה, הנותנת לי את הרשות לדרוש רשות יציאה. בתעודה הנ״ל הייתי רשום כא. ביק „רעקטע״ רייס, מחמת הנישואים הדתיים של הורי, לפי חוקי המדינה — דבר שהיה נפוץ מאד בין יהודי גליציה. למחרת החלטתה, הופעתי בתוך שורה ארוכה של מאות קצינים — אוסטרים, צ׳כים, איטלקים וגרמנים לפני המשטרה הצבאית הפולנית, בדבר קבלת הויזה. אמנם הייתי רשום ברשימה השחורה שלהם, כחבר המפקדה של המיליציה, שחתם על ההסכם, אלא ששם חתמתי כמהנדס א. רייס וכאן הופעתי לפני קצין המשטרה הצבאית, הממונה על אישורי היציאה, כאוסטרי טהור — א. ביק. אחרי דין ודברים קצר, בגרמנית, כמובן, קיבלתי רשות יציאה, ונוסף לזה כרטיס נסיעה ברכבת עד הגבול הפולני־צ׳כי ומשפורת בעד חודש. יום אחרי ההלויה של קרבנות הפוגרום עזבתי את לבוב ונסעתי ברכבת לוינה, שהיתה מלאה קצינים וחיילים בני עמים אוסטריים שונים, החוזרים הביתה. אמנם אחרי כן אסרה המשטרה בחיפושים אחרי מהנדס אחר, בשם רייס, דוקא מהחוגים המתבוללים הפעילים, שבקושי שוחרר מהמאסר לאחר שהוכיח, שאין הוא זהה עם המהנדס א. רייס.

הנסיעה היתה בדרך כלל כסדרה. נסעתי כאוסטרי „מבטן ומלידה״ ולא שמעתי כלל שפה אחרת, פרט לגרמנית. היו אתי גם שלוש התעודות הנזכרות, אשר העברתן לחו״ל היתה הכרחית ודחופה גם כאמצעי הסברה וגם כדי להבטיח את קיומן.

כך הגעתי בלי כל הפרעה לקרקוב. בתחנה זו נוכחתי לדעת פתאום, שדוקא לקרון, אשר בו ישבתי, נכנס קצין פולני, רב־סרן, שאתו עבדתי במשרד הצבאי בוינה, לפני צאתי משם ללבוב. אף הוא היה מהנדס לפי מקצועו וידענו היטב איש את רעהו. מובן, שעובדה זו לא הוסיפה להרמת מצב רוחי ותקפתני עצבנות מסוימת. הבינותי, שהדבר עלול, בתנאים מסוימים, לגרום להריסת כל התכניות. היתה אפשרות שהוא יפנה את תשומת לבה של המשטרה הצבאית אלי, ושיתחילו בשאלות ובחקירות נוספות. השתדלתי שלא לראותו ולא להפנות את תשומת לבו אלי. משאלתי היתה,

שהוא לא יראה אותי. חיפשתי דרך להיעלם מהקרון הזה, אולם פחדתי, שכל תנועה עלולה דוקא להפנות את תשומת לבו ואף לעורר חשד ביחס למטרת נסיעתי. הרכבת זזה ועברה כבר מרחק רב, בשעה שהוא הרגיש בי פתאום. מובן, שמיד ניגש אלי והחל לשאול על מטרת נסיעתי ומה שלומי. במקום לענות על שאלותיו, חשבתי, לפי המנהג היהודי — שכדאי לפנות בשאלות אליו, כדי לעורר אצלו רצון הדיבור. יש להודות שהצלחתי בזה והוא התחיל לספר. נודע לי, בדרך זו, שהוא כבר עובד בצבא הפולני, מסונף לממשלה ומשמש כמקשר תמידי בינה ובין המשלחת שלה הפועלת בווינה, שמתפקידה להביא לידי סידור היחסים עם אוסטריה: החשבונות, הרכוש של האימפריה, הנופל בחלקו לידי פולין העצמאית ובעת ובעונה אחת זאת היא גם הנציגות המדינית של פולין החדשה. שאלתיו על פעולות הממשלה ותכניותיה ביחס לארגון המדינה, יחס המפלגות הפולניות השונות לממשלה הזמנית עם פילסודסקי ומורצ'בסקי ועוד שאלות שונות אחרות, כדי שהזמן יעבור עד שנגיע לגבול הפולני־צ'כי ולא אהיה תלוי עוד בחסדו. הוא סיפר בהתלהבות על סיכויי המדינה החדשה, על תכניותיה הגדולות — ובינתיים התקרבה הרכבת לגבול. למזלי אין מרחק גדול בין קרקוב ובין הגבול הצ'כי. היתה זו נסיעה של קרוב לשעה וחצי והיה צורך לעורר את שטף דיבורו במשך אותו הזמן, כדי שלא יתהווה צורך בדיבורי, וכך היה. כשהרכבת נעצרה ונכנסה המשטרה הצ'כית, נשמתי לרווחה. התחלתי להרגיש את עצמי בטוח וחפשי יותר.

היחסים בין צ'כיה, שאף היא זכתה לעצמאותה, ובין פולין העצמאית, לא היו כבר אז טובים ביותר, ולא היה כל חשש, שהמשטרה הצ'כית תפעל נגדי, לפי בקשת פולנים. אולם קרבת הגבול הפולני עדיין לא נעמה לי. אפשר היה לעורר חשד נגדי גם אצל המשטרה הצ'כית. הרכבת זזה סו"ס ונכנסה לתוך המדינה הצ'כית. עובדה זו נתנה לי בטחון עצמי מלא לגבי מַבְרי — נציג הממשלה הפולנית. ראיתי את עצמי חפשי ובטוח באפשרויות למלא את התפקיד שלמענו יצאתי. לא היה כבר כל צורך להסתיר את כוונותי האמיתיות. שיניתי את תוכן השיחה והבאתי לידי ביטוי את דעתי, דעת יהודי לבוב בכלל ואיך אנו רואים את פולין החדשה על סף שחרורה, לאור המעשים הנוראים בלבוב, דבר שמעולם לא היינו מאמינים שהוא אפשרי. הנוער הלומד היהודי בגליציה התיחס בדרך כלל בחיוב במלחמת חבריו הפולנים למען שחרור פולין ותמך לפעמים בפעולתם. לא פעם עזר בהפגנות הנוער הפולני למען עצמאותה של פולין. המאבק הזה של הנוער הפולני חיזק גם במידה מסוימת את הכרתו של הנוער היהודי ושאיפתו לשיבה למולדתו ועצמאותו הלאומית — הוא חיזק גם את נאמנותו של הנוער היהודי לציונות.

סיפרתי לו בפרוטרוט מה שקרה ליהודים בלבוב בשעת מלחמת הפולנים למען שחרורם, על ההתעללויות ביהודים מצד אזרחים ומצד הצבא הפולני, על היחס העויין מצד מוסדות רשמיים אזרחיים וצבאיים גם יחד — למרות העובדה שפעולתה של המיליציה ופעולת היהודים בכלל, תוך שלושת השבועות של המלחמה הפולנית־אוקראינית בלבוב, היתה מתואמת עם הועד הפולני הלאומי ועם המפקדה של הצבא הפולני. סיפרתי לו גם על כוונותי לאחר שאגיע לווינה. הבעתי לפניו את כל הצער והזעם שהיו בי ולא הסתרתי, שבדעתי ומתפקידי להזעיק את העולם נגד הפשעים שבוצעו ביחס ליהודים ולתת את התמונה האמיתית בדבר הדרכים, שבהן הולכת

פולין החדשה בימים הראשונים של שחרורה — עוד לפני שקיבלה את הכרת עצמאותה מצד המוסדות הבינלאומיים המוסמכים. אשתדל, אמרתי לו, להביא את האמת על פולין החדשה לידיעת הציבור בעולם, וידע הוא כיצד מקדשת פולין את החופש שהשיגה רק הודות לעזרת העולם הנאור. ידע העולם למה מסוגלת פולין משוחררת — אם אלה הם צעדיה הראשונים.

למשמע הדו"ח הקצר והאינפורמציה בדבר כוונותי, תקפה אותו התרגשות עצומה. לא היה לי ברור, אם השפיעה עליו דוקא האינפורמציה על מה שקרה ליהודים מצד הפולנים, או כוונותי ביחס לתגובתו של העולם הרחב. „זה אסון בשבילנו, אסון לפולין" — היו המלים הראשונות שלו, „זה עלול להביא לנו נזק גדול". הוא הדגיש, שעוד דברים רבים תלויים באויר ביחס למדינה החדשה, גבולותיה, החשבונות עם אוסטריה—הונגריה, גרמניה ורוסיה, עזרה לשיקום פולין וכדומה. דברים אלה תלויים בדעת הקהל בעולם ביחס לפולין ופעולה כזו מצד היהודים עלולה להרוס את כל האפשרויות והתכניות של הממשלה הפולנית. הוא פנה להרגשותי הפולניות שלא לצאת עם כל החומר הזה בפומבי, אלא להסכים קודם לפגישה עם ראש הועד הליקוידציוני בוינה, אשר לו סמכויות רחבות ותפקידים חשובים, כנציג הראשון כלפי העולם החיצוני והביע את בטחונו, שתימצא הדרך לתגובה הנכונה על כל מה שקרה וגם להבטיח את הפיצוי המתאים בעד כל הנזקים לאלה אשר סבלו. הוא ביקש בכל לשון של בקשה לקבל את הצעתו, כדי לנסות, לפחות, לדון בדבר ולחפש מוצא מתאים. הוא הביע גם את הדעה, שזאת היא הדרך הטובה והקצרה ביותר, להשגת שחרור האסירים ולהבאת האשמים בפשע לפני משפט מהיר. הוא הודיע, שפעולתו הראשונה תהיה, אחרי שיגיע לוינה, למסור דו"ח מפורט על כל מה ששמע בדבר המאורעות בלבוב, לראש „הועד הליקוידציוני" ולארגן את הפגישה שלי אתו, באותו ענין. אמנם לא נתתי את הסכמתי המוחלטת להצעה זו והודעתי לו, שעלי להתיעץ קודם עם המוסדות היהודיים המוסמכים בוינה, אם כי הרגשתי היתה, שיש לנצל את ההזדמנות הזאת, בתקוה, שזו הדרך המתאימה — בתנאים הקיימים — כדי להבטיח קודם כל את בטחונם של יהודי לבוב, דבר שיכול להשפיע גם על שאר חלקי פולין. הוסכם בינינו, שאחרי שהוא ישוחח עם מיופה הכוח בוינה, יודיע לי את הצעתו.

ההתפתחות הוכיחה שוב, שטעינו באופן יסודי.

בוינה היתה קיימת כבר אז „מועצה לאומית של יהודי מזרח גליציה" שמזכירה היה הח' מאיר הניש ובין חברי המועצה היו א. שטנד המנוח, מ. זינגר ואחרים.

לאחר שהגעתי לוינה היו צעדי הראשונים — אל המועצה. בו ביום התקיימו הישיבות הראשונות, המוקדשות לדו"ח שלי על המאורעות בלבוב על כל פרטיהם. מסרתי גם על הפגישה ברכבת ותוכן השיחה בדרכי לוינה. הדיון בישיבות התרכז בעיקר בקביעת דרכי הפעולה של המועצה בקשר לארגון העזרה לנצרכים, וקודם כל בדבר הלחץ על הממשלה הפולנית לשם הבטחת סדר ובטחון של היהודים. כמובן, שדנו בדבר הדרישות לתשלום פיצויים בעד הנזקים וכן למשפחות של קרבנות הפוגרום, וכן בדבר הענשת הפושעים ושחרור הנאסרים היהודים החפים מפשע. הוחלט לקבל את ההזמנה לפגישה עם ב"כ הממשלה הפולנית בוינה, אם תבוא. הוחלט גם שהפגישה תתקיים בשם המועצה הלאומית כנציגות מוסמכת של יהודי גליציה ובהשתתפות בא־כוח שלה.

למחרת בואי כבר הגיעה הזמנה לפגישה עם נציג „הועד הליקווידציוני". הלכתי לפגישה בלוית נציגי המועצה הלאומית ובה, כמובן, מסרתי את פרטי המאורעות וביטאתי את הצער השורר באוכלוסיה היהודית בגליציה. סיפרתי על ההסתה ההולכת ונמשכת נגד יהודים מצד הפולנים ואשר עלולה לגרור החרפת המצב ולגרום לקרבנות חדשים בנפש וברכוש. מסרתי את הדרישות שלנו מהממשלה הפולנית והודעתי, שתפקידי לפנות לדעת הציבור בעולם, אם לא נקבל התחייבויות ברורות מצד הממשלה המחייבות לפעולה מהירה כדי לשנות את המצב.

כפי שאני זוכר התקיימו 3 ישיבות עם ראש „הועד הליקווידציוני". בתשובה לדרישותינו שמענו אמנם הסברים שונים כדי להצדיק את הפולנים. כרגיל הובאו הנימוקים, שהמאורעות היו ראשית כל תוצאות המלחמה, שבה קשה לבדוק את הנעשה ע"י כל חייל וכל מפקד מדרגה נמוכה, בשעה שיש הכרח לפעול בתוקף על מנת להשיג את הנצחון. היה גם נסיון להעמיס את האחריות על האוקראינים כגורם לפרעות. עם זה הודגש בתוקף הצורך להגיע לידי הסכם פנימי בין היהודים והפולנים, בלי להזעיק את העולם החיצוני. יו"ר הועד הודיע, שהוא עומד בקשרים עם הממשלה בשאלה זו והוא יביא לנו את מסקנותיה הסופיות.

הפגישה האחרונה, שאליה הוזמנו, כדי לקבל את תשובת הממשלה, היתה בעלת אופי רשמי וחגיגי בהחלט. ראש „הועד הליקווידציוני" הופיע הפעם עם מנהל משרדו וקרא לפנינו בשם הממשלה את הודעתה. היא מביעה לנו את צערה על מה שקרה ומתחייבת לשלם פיצויים, בהתאם לדרישתנו, לכל אלה אשר סבלו. היא התחייבה גם, שהאשמים במאורעות יועמדו לדין ושהיהודים האסירים ישוחררו. יש להודות, שכולנו קיבלנו את ההודעה הזו בסיפוק ובאמונה, שיש רצון לממשלה הפולנית לתקן, ככל האפשר, את העוול שנגרם ליהודים ושההבטחה אשר ניתנה בצורה חגיגית ועקבית כזו תקויים במלואה. עזבנו את הפגישה בתקוה, שהשגנו דבר חשוב בשביל יהודי לבוב וגליציה כולה. זו היתה גם דעת המועצה אחרי שמסרנו את הדו"ח על הפגישה.

אולם גם הבטחה זו היתה ללא כל דרך מעשי, כמו כל יתר ההתחייבויות וההבטחות הקודמות של המפקדה הצבאית והמוסדות האזרחיים הפולניים בלבוב. המאסרים אף נתרבו, אחרי שעזבתי את לבוב, ולא הצטמצמו בעצירת אנשי המיליציה בלבד. נלקחו עסקנים ציונים כבני־תערובות.

בלבוב נעשתה בינתיים ריאורגניזציה של „ועד הבטחון היהודי". כראשו נבחר ד"ר טוביש אשכנזי, אישיות ידועה בתוך היהדות המתבוללת בגליציה, עורך דין מפורסם וראש לשכת עורכי הדין בגליציה במשך שנים רבות. הוא זכה להוקרה מצד כל הציבור היהודי בגליציה ומצד חלק גדול של הציבור הפולני, בעיקר מן השכבה המתקדמת. לדבריה של אישיות זו שמו לב יהודים ופולנים כאחד. הוא הטביע את חותמו על פעולות הועד באותה תקופה. גילה אומץ לב ראוי לציון, הן בהעמדת הבעיות והן בהאשמת הנאשמים בגילוי לב, למרות מעמדם הציבורי החשוב. הוא ביסס את טענותיו על חומר עובדתי רב ומדויק. מזכיר הועד היה באותו זמן ד"ר י. טננבוים, שעזר רבות בהכנת החומר ובעיבודו. חברי הועד היו חברי ועד הבטחון הקודם. הועד אסף פרטיכלים על מה שקרה ב„שכונה השלישית", על הרצח, הגזל והנגישות. במקרים רבים גם גילו את שמות הרוצחים, שביצעו את מעשי הרצח

והגזל. הועד אסף גם את החומר על היקף הנזק ברכוש מכל הסוגים. כל החומר הועבר לממשל המקומי, אשר פעל בסמכויות מלאות של שלטון. בתזכיר מיוחד, שנמסר לאנשי השלטון, הובאו כל ההאשמות והדרישות מצד היהודים. אולם גם הפעולה הזאת לא הביאה כל תוצאות מעשיות, פרט לשחרורם של אנשי המיליציה. ד"ר אשכנזי הגיב גם בפומבי, בצורת פולמוס חריף בעתונות הפולנית, על ההסתה מצד העתונות האנטישמית ועל ההאשמות ביחס ליהודים בלי האפשרות להפריכן. אף אחד מהאשמים האחראים לא נקרא לדין וגם הגזל לא הוחזר, למרות שמסרו את שמותיהם של הגנבים, עם הכוחות וגם הודיעו על המקומות, אשר בהם הוחבא הגזל.

אחרי כמה חדשים, כשלא היתה כל תוצאה לפעולה פוליטית זו, התפטר ד"ר אשכנזי מהועד ובמקומו נכנס ד"ר א. פרנס. גם פעולת הועד נכנסה למַסלול אחר. במקום הפעילות הפוליטית, נטל על עצמו הועד את הפעילות הסוציאַלית. הפעילות הפוליטית עברה ל„ועד המשלחות היהודיות", שהתארגן בינתיים בפריס, בזכות פעילותו של ד"ר מוצקין. הפעולה הסוציאַלית, הושטת עזרה לנצרכים ויזמה לפעילות קונסטרוקטיבית, נתאַפשרה הודות לסיוע מטעם ה„ג'וינט", שהעמיד לרשותו של הועד את האמצעים הכספיים הדרושים, כדי לארגן את הפעולה ולהגשימה. הועד שינה את שמו ונקרא „ועד ההצלה היהודי".

מובן, שהפולנים עשו הכל, כדי לזכות את עצמם מהאחריות למעשי הברבריות האלה ביחס ליהודי לבוב. והממשלה פרסמה כל מיני הודעות בקשר לכך. על אחדות מהן ראוי להזכיר כאן:

הודעת הממשלה הפולנית מ־26 בנובמבר, אומרת: „ההתקפות על יהודים בלבוב הוצאו לפועל ע"י שודדים." באותו יום מודיעה המפקדה הצבאית: „הצבא היה מוכרח להתקיף יהודים כי הם הפרו את הנייטרליות, שעליה הכריזו. הם ירו בחיילי הצבא הפולני." וב־28 בנובמבר הודיע מורצ'בסקי, שהיה מַנהיג פ.פ.ס., ובאותו הזמן ראש־הממשלה הזמנית הפולנית בלובלין: „יהודים הם ספסרים, מארגני ‚מסחר השרשרת', מנצלי העם. בגלל זה רוגזים ההמונים על הבורגנות היהודית". והארכיהגמון בילצבסקי הודיע — בהתאם לפרסום של הסוכנות הטלגרפית הפולנית „פאט" — היהודים קיבלו את השכר שהגיע להם". „הועדה הליקווידציונית הפולנית בגליציה" הודיעה ב־27 בנובמבר, ש„היהודים קיבלו מכות, כי שלחו קריאת הצלה לעולם הרחב; צעקותיהם גרמו לכך. (רמז למברקים אשר נשלחו ע"י המיליציה ליהדות העולם). ב־28 בנובמבר פרסם „פאט", שלמאורעות גרמו ב־60% שודדים וב־10% האוקראינים. ב־29 בנובמבר פרסמה לשכת העתונות הפולנית: „הפוגרום נגרם ע"י הליכות היהודים עם האוקראינים, אשר כתוצאה מזה באה ההתרגזות של המוני העם הפולני." ב־30 בנובמבר הודיע שוב מיניסטריון המלחמה הפולני „שהיו אלה התנפלויות של שודדים." הודעתו של פילסודסקי ב־2 בדצמבר קבעה, ש„המאורעות בלבוב, גרמו סבל לא רק ליהודים, אלא גם לנוצרים".

מונצ'ינסקי מביא בספרו הנזכר „הוכחות" על ידי עדויות הקציגים והמפקדים שלו, על התקפות וקרבות של שעות עם המיליציה במקומות שונים ב„שכונה השלישית". „כדי לאַפשר את התקדמות הצבא הפולני למרות ההתנגדות אשר היתה מצד המיליציה". לפי התיאור הזה לא היה כלל פוגרום ולא היתה שחיטה ורצח של אזרחים יהודים בלתי מזוינים, חפים מפשע, אלא היה קרב, כדי לכבוש מקומות

ובתים שונים, שהיו מבוצרים ותפוסים בידי המיליציה. בין השאר הוא מתאר את התקדמות „קבוצת אבראהאם" (הקבוצה הידועה מהרציחות והשוד בזמן קרבותיה הקודמים; היתה זו קבוצת הצבא, אשר התקדמה לכיוון „השכונה השלישית"). מונצ'ינסקי כותב: „אמנם אבראהאם היה צריך לעבור לא יותר מ־500 מטר מעמדתו לתיאטרון, אלא כדי לעבור את המרחק הזה, היה לו צורך בשתים וחצי שעות. כשלל היו לו חמשים וכמה שבויים (כולם מאנשי המיליציה), 4 מכונות יריה שכבשו מהמיליציה, היו לו 5 הרוגים ומספר פצועים". זהו התיאור המסולף של הכנעת הקסרקטין המרכזי של המיליציה כנראה אשר היה בסביבה הזו ברחוב סטניסלבה — אשר מסרה את הנשק, בלי כל קרב ובלי כל התנגדות — בהתאם להוראות הקיימות.

לפרסומים אלה היה תפקיד אחד — להסתיר את האמת, שהיתה שחורה ביותר ואשר הטילה כתם לדורות על משחררי לבוב, הם גם שימשו הוכחה, כמה פושעת היתה פעולת הצבא הפולני ביחס ליהודים, אם הפולנים התאמצו, בעזרת שקרים כאלה, לשכנע את דעת הציבור, שהזוועות לא נגרמו על ידם.

ד"ר יוסף טננבוים

יהודי מזרח-אירופה בועידת השלום
לאחר מלחמת-העולם הראשונה

א

בשנת 1918 יצאה גליציה המזרחית מהמלחמה כשהיא חרבה למחצה ומשועבדת למחצה, שותתת דם ומעונה, בעירום ועריה, אך עם תקוה בלב ועם כוכבי־זהב בעינים. עולם חדש עמד להוולד, ואנו, בני הדור הצעיר, ראינו את עליתו של השחר של תקופה חדשה, את התקרבותו של כוכב־הלכת החדש של השלום והדימוקרטיה. אלה שהיו להם עינים לראות ואזנים לשמוע היו מאושרים לקול פעמי התקופה החדשה! במוחותינו תססו רעיונות והצעות לרוב ובנשמותינו רקדו מלאכים בעלי כנפים לבנות. ולא עלה על דעתו של איש פקפוק בנוגע לעתידו של העם היהודי לאחר הצהרת בלפור וחלומותיו המשיחיים של ווילסון.

אולם גליציה היתה ארץ אבלה. אין מזל לגליציה! עם קרני השמש הראשונות של השלום באו גם עננים שחורים של המציאות העגומה וכיסו את פני השמים. באותו יום, בו החלה הגסיסה של המונרכיה האוסטרית, פרצה מלחמה בין הפולנים והרותינים על השלטון בארץ והיהודים נמצאו בין הפטיש והסדן. שני הצדדים תבעו את השתעבדותם של היהודים ושפיכת דמם למענם, ושני הצדדים ראו בנייטראליות היהודית אַקט של בגידה ושאפו לנקמה. היהודים סבלו, הקריבו קרבנות וחיו כמו על הר געש.

ב־22 בנובמבר 1918 כבשו הפולנים את לבוב לאחר קרב של שלושה שבועות וחגגו את שמחת „נצחונם הלאומי" על־ידי אחד הפוגרומים העקובים מדם במידה העולה אפילו על ימי הדמים הללו. שחיטת־לבוב, שנמשכה באופן רשמי יומַיים, נהפכה לפוגרום שנמשך ששה שבועות תמימים ולהפקרת היהודים. דווקא בימים האלה נבחרתי על ידי הועד הלאומי היהודי בגליציה המזרחית כנציגם של יהודי מזרח גליציה לועידה שנקראה על ידי המשרד הציוני קודם בשווייץ ואחר כך בפריס.

אפשר להווכח מתוך תעודתי החתומה בידי ד"ר דוד שרייבר, היושב ראש של הועד הלאומי ביום 24 בינואר 1919 ואשר חובּרה ביידיש ובצרפתית, כי מתפקידי היה לייצג את הועד הלאומי של מזרח גליציה ליד הוועידה הקבועה (חבר המומחים) של כל הוועדים הלאומיים של אירופה בשווייץ. אגב, עובדה זו מוכיחה עד כמה היתה מטושטשת המטרה של הוועידה. היום יודעים אנו, שלא רק המשרד הציוני, אלא גם המעצמות הגדולות לא ידעו בבהירות לאן מכוונות פניהן והיתה קיימת נטיה חזקה לקיים את ועידת השלום בשווייץ, כארץ נייטראלית. אך הצרפתים התעקשו וניצחו ופריס היתה למקום מושבה של ועידת־השלום.

הקריאה הראשונה קראה לנציגים היהודים להתכנס בציריך. בפברואר 1919 כבר היו בציריך כ־20 צירים מארצות שונות, כולם חדורים מטרה אחת — לעזור להשגת

זכויות החופש בגולה והכרזה על ארץ ישראל כבית יהודי. בין הצירים היו משופרא דשופרא של הגולה היהודית באירופה המרכזית והמזרחית: פולין, רומניה, בוקובינה, צ׳כוסלובקיה וגרמניה. מווינה באה אחת הדמויות המאירות ביותר של התקופה ההיא — הרב הראשי צבי פרץ חיות. מנהיגנו אנו היה מנהל המשרד הציוני, יוליוס ברגר, איש רחב־גרם וחסון, מלא מרץ, אינטליגנציה והומור, שבת־צחוקו לעולם לא סרה מפניו, אם כי ישבנו שם ארבעה שבועות בלי לדעת מה יהא עלינו.

בינתים קוימו אסיפות ומעין מכללה, בה ליטשו הצירים את מוחותיהם ולשונותיהם לקראת „אותו יום״ בו נייצג בכבוד את תביעותינו בפני ועידת־השלום. „ערב־הועידה״ בציריך נמשך שבועות מרובים עד שנתקבלו ההחלטות הסופיות על נסיעה ללונדון, ומיד נשתנתה התכנית: י ש ר ל פ ר י ס.

התחילה הפעולה המייגעת של השגת וויזות לפריס — פעולה קשה במיוחד כלפי אלה שבאו משטחי האויב — ולא כולם קיבלו אותן. ד״ר חיות נאלץ לצערנו לחזור הביתה מתוך יאוש... ב־3 באפריל 1919 הגעתי לפריס ודפקתי על דלת המשרד הציוני בפלאס אדווארד 7, מקום שם שלטו ווייצמן וסוקולוב, ופליכס פרנקפורטר, כיום אחד השופטים העליונים בוושינגטון, שימש כמומחה חוקי של הועד הציוני כדי לעבד את הכללים של המנדט הארץ־ישראלי.

ב.

עתה, מה לגליציה בפריס?

בספרי "La Question Juive en Pologne" (השאלה היהודית בפולין), הפירסום הגדול הראשון שפירסם הועד של המשלחות היהודיות לועידת־השלום בפריס ביוני 1919, כתבתי בפרק „גליציה״:

„במזרח־גליציה, ששטחה הוא 54.000 קילומטר מרובעים, שוכנים שלושה לאומים. 25% של האוכלוסיה הם פולנים; 12% — הם יהודים — בסה״כ 700 אלף נפש — ו־63% הם אוקראינים (רותינים)... הניגוד שהביא לידי בלקניזציה ממש של הארץ נובע משלושה מקורות: עיקרו נעוץ בסיכסוך החברתי הישן בין האכר האוקראיני ובין בעל־האחוזה הפולני. לזה יש להוסיף את הגורם הדתי — הפנסיה היוונית־קתולית לעומת הקנאות הרומית־קתולית הפולנית. ובמאה האחרונה נתווסף לאלה הניגוד הלאומי הגדול, המתגבר מדי יום ביומו בעטיים של שני הגורמים הנ״ל — החברתי והדתי״. מהמשפטים הנ״ל ברי, כי מצב היהודים היה קשה מאד כשהם דחוקים בין שני מחנות אויבים. לגורם עירוני ינקו היהודים מהתרבות הפולנית, שעלתה בעושרה ובהיקפה על התרבות האפרית־אוקראינית העניה. לא רק התרבות הפולנית, אלא גם הרמה החברתית של האוכלוסיה העירונית פולנית היה לה כוח־משיכה מגנטי בשביל בני האינטליגנציה היהודית. היהודים דיברו פולנית, קראו את דברי השירה והספרות הפולנית הגדולה וניזונו ברוחם ממקורות פולניים, כמובן, מחוץ למקורותיהם העצמיים, העבריים והיהודיים. אולם מבחינה פוליטית היה המצב הפוך. האינטליגנציה היהודית בעלת־ההכרה נתנה אהדתה למלחמת השיחרור האוקראינית יותר מאשר ל„אימפריאליזם״ הפולני ומעשי־הדיכוי שלו. דומה, אין דבר מאוס יותר בהיסטוריה כשהנדכא נעשה מדכא — והיהודים, מעצם טבעם, שונאים מדכאים, יהיו אשר יהיו.

גורם אחר שהניע את היהודים לגילוי־יתר של אהדתם לשיחרור האוקראינים היה נעוץ בעובדה, ששני הצדדים נזקקו לתמיכת היהודים. אולם בשעה שהפולנים היו זקוקים ליהודים כדי להכריע בקולותיהם את מבחני הסטטיסטיקה ורישום האוכלוסיה כאיזור, והם תבעו, איימו ונאבקו בזעם כדי להטביע על היהודים את חותם השוביניזם הפולני — נהגו האוקראינים להיפך: הם לא היו מעוניינים כלל בלחץ לאומי ושייכות „בעל כרחו". הם הסתפקו בזה שהיהודים יכריזו על עצמם כעל יהודים ושלא יתחפשו כפולנים, כיוון שעל־ידי כך היו הם זוכים ממילא לרוב מכריע בחבל. ומשום כך חייבו האוקראינים בגליציה את ההכרה בלאומיות יהודית.

גם אינטרסים כלכליים השפיעו את השפעתם, כיוון שהיהודי העירוני ובן העיירה סחרו עם האפר־הגוי על יסוד חלוקת פונקציות כלכליות משלימות — חילוף מוצרים תעשיתיים תמורת תוצרת חקלאית. לצערנו, עורער גם יסוד זה, משום שתנועת ההתעוררות הלאומית האוקראינית יצרה, כמו הפולנים, את רשת הקואופרציה העצמית, אשר לאט־לאט החרימה ודחקה את הסוחר היהודי מהכפר בחזרה לתוך העיירה, וכתוצאה מכך נהפכה הכלכלה היהודית בגליציה לענף־תיווך בין־יהודי של בעלי מלאכה וסוחרים זעירים. האמת היא, שהשנאה מצד הכמרים הרותיניים והעסקנים לא היתה פחותה מזו של הפולנים. זה הוכח בעת הויכוח ההיסטורי בסיים על שוויון־הזכויות ליהודים בשנת 1868[1], ועוד יותר בסופה של התקופה כרוצחיו של היטלר, שהוסיפו כה הרבה לשואתנו בגליציה, פולין ובכל מקום, שם הסיתום הנאצים נגדנו. אולם אז, בשנת 1918, היתה אהדתנו נתונה, פרט ליוצאים מהכלל כד"ר רינגל, למדינה אוקראינית עצמאית בגליציה, הכוללת אבטונומיה לאומית־יהודית למען „הלאום היהודי".

ג

עם המטען הפוליטי הזה הגענו לפריס. ד"ר מיכאל רינגל וד"ר ליאו רייך נשתחררו בינתים מהמאסר הצבאי הפולני כבני־תערובות לשלטון הפולני והגיעו לפריס על מנת להשתתף בועד היהודי של ועידת־השלום. יחד אתי — היינו שלושה נציגים, שלושה נציגים „נייטרליים", שהשתתפו, מצד אחד, בישיבות יחד עם נציגי פולין, ומצד שני, הופיעו כמשלחת מיוחדת מטעם גליציה המזרחית. בין הצירים מפולין היו ליאון לוויטה, ד"ר יהושע טהון, ד"ר שמואל ברוידה ונחום סוקולוב. הישיבות התנהלו בראשותו של סוקולוב במלון „מאריס", ותביעותיה היהודיות המנוסחות מעין חוקה למען האבטונומיה היהודית בפולין, שימשו בתור דוגמה לתזכיר הרשמי מטעם הועד של המשלחות היהודיות שהוגש לועידת־השלום. אנו, בני גליציה המזרחית, קיימנו גם ישיבות מיוחדות והכרזנו על נייטרליותנו כלפי האוקראינים, אם כי באורח בלתי רשמי תמכנו בתביעות האוקראיניות כשלעצמן וכביטוי לאינטרסים האמיתיים של יהודי גליציה המזרחית.

המשרד של „משלחת הועד הלאומי של מזרח גליציה" בווינה, שעמדנו עמו בקשרים הדוקים (ביניהם נ. מ. גלבר, מ. א. טננבלט ומאיר הניש — כולם עתה בישראל — היו בין מנהיגי הועד הפעילים ביותר), הרחיק־לכת מאתנו בגילוי אהדה

---

[1] ראה ספרי „גליציה מולדתי הישנה", עמודים 78—79.

מדינית לטובת שלטון אוקראיני במזרח־גליציה. „הנייטרליות־הבלתי־נייטרלית" הזאת — שרוזבלט היטיב להגדירה כאי־אפשרות לתבוע נייטרליות ברעיון וברגש ולא רק למעשה — גרמה לנו סבכים רבים.

ד.

כעת, בטרם אעבור לצרותינו, כשלונותינו והישגינו, רוצה אני לשם אורינטציה לציין כמה אירועים חשובים סביב השאלה המזרח־גליצאית בועידת־השלום.

האוקראינים של גליציה לא הצטיינו בגאוניות פוליטית, ואם כי על־יסוד עקרונותיו של וילסון על הגדרה עצמית, היה להם בסיס מדיני הוגן, וסבלו ממחסור בדברים טובים במשלחתם. כידוע, ב־20 בינואר 1920, לאחר המפלה במלחמה נגד הפולנים, נכנעה „הריפובליקה האוקראינית־המערבית" (הריפובליקה של גליציה המזרחית) לסמכותו של הדירקטוריאט האוקראיני בקיוב. לעזרתה בא פטליורה עם צבאו, שאגב ביצע פוגרומים רבים; בינתים חדרו הבולשביקים לקיוב — וכדי להציל את מעמדו ועורו — פתח פטליורה במו"מ עם פילסודסקי. ההסכם עם פילסודסקי נחתם, כידוע, בפברואר 1920, בו בגד פטליורה לא רק באוקראינים של גליציה, אלא ויתר על שטחיו הוא עצמו. ב־28 באבגוסט 1919 ניתקו האוקראינים הגליצאיים רשמית את הקשר עם אוקראינה הגדולה.

בינתים הפעילו בנות הברית פעולה קדחתנית כדי לשים קץ לקרבות בין הפולנים והאוקראינים בגליציה. ב־14 בפברואר 1919 הצליחה ועדה של בנות הברית להשיג שביתת־נשק בין שני העמים הלוחמים, אולם מיד לאחר זה הפרו האוקראינים את ההפוגה. במרץ חידשה המועצה העליונה של ועידת השלום את הצו על שביתת־נשק, ובאַפריל נקבעה ועדה, בראשות הגנרל לואיס בוטה, שעיבדה הסכם שביתת־נשק חדש. הפעם דחוהו הפולנים. בנות הברית איימו על הפולנים בסנקציות כלכליות. פדרבסקי הצליח להרדים את עירנותם על־ידי סיפור־בדים פוליטי, שאינו יכול לקיים את הצו באשר קיימת ספנה של ברית גרמנית־קומוניסטית המכוונת נגד פולין. מסיבה זאת, כביכול, נאלצו הפולנים לקיים גבול משותף עם הרומנים כדי להגן על גבה של הממלכה הפולנית. הנמקה זאת היתה אז מקובלת מאד אצל בנות הברית ומשום כך התירו לפולין לכבוש „זמנית" את שטחי גליציה המזרחית עד לגבול הנהר זברוץ'. המצב הזה נמשך עד ל־21 בנובמבר 1919, כאשר הועידה החליטה „סופית", כי כל שטחה של גליציה המזרחית עד לחופו המערבי של הסַן (בלי פשמישל) יכבשו על־ידי צבאות פולין לתקופה של 25 שנה — כשמשאל־עם יקבע „סופית" למי תהא גליציה המזרחית שייכת. ובתקופת־הבינים ינוהל השטח על־ידי חבר־הלאומים.

הפולנים קיבלו את ההכרעה בזעם רב. כל העתונות סערה והפעמונים המדיניים צלצלו לאות „סכנה". פדרבסקי התפטר לאות מחאה והחלה ריצה דיפלומטית אל בנות הברית עד שהועד העליון היה נאלץ ב־22 בדצמבר לשנות את ההחלטה ולהחליט על „מעבר" שהכיר בעובדת הכיבוש הפולנית „עד שתושג החלטה ברורה".

אולם בזה טרם נסתיים המצב ה„נע־ונד" של גליציה. יען כי רק ב־15 במרץ 1923 החליטה ועידת־האמבסדורים סופית לאחד את גליציה עם פולין. במשך ארבע וחצי שנים חיו היהודים ב„מעבר" — מעין חלל־ריק פוליטי שהקשה על איזון דרכנו העצמית על פני הנדנדה המדינית של תביעות פולניות ורותיניות סותרות.

איש לא ידע מה לעשות. להזדהות עם האוקראינים אי־אפשר היה מחמת הרדיפות הפולניות וסכנת הפוגרומים. להזדהות עם פולין פחדו במקרה של העברת השלטון לאוקראינים — ואז נשארה ברירה אחת: „נייטרליות".

בין כה וכה החלו הפולנים להתנקם ביהודים על חטא נייטרליותם. אחרי הפוגרומים נדחקו אלפי יהודים ממשרותיהם, ממקומות הוראה ועמדות־ציבור. רשיונות כלכליים נלקחו והתפתחה מלחמת־הסתה אנטי־יהודית שהיתה מכוונת לדחיקה מעמדות כלכליות, תהליך שהתפשט על פני חלקי פולין האחרים, ואשר הניח יסוד לרדיפות יהודים בפולין העצמאית עד שנת 1939. במשך 20 השנה של קיום פולין העצמאית הצליחו הרודנים הפולנים והפורעים האוקראינים להרעיל במידה כזאת את הקרקע בגליציה המזרחית, שהיטלר מצא בה את המקום המתאים ביותר לשחיטה הנאצית של מיליוני יהודים.

ה

בהמשך דברי אני מרשה לעצמי לצטט קטעים אחדים מדו"ח שלי — מתוך הדו"ח שחברי משלחתנו שלחו למשרד בווינה, שייצג את המועצה הלאומית לגליציה המזרחית ושקישר בין משלחתנו בפריס לבין המועצה הלאומי בלבוב, הכבושה בידי הפולנים ובסטניסלבוב, הכבושה בידי האוקראינים. המשרד בווינה החופשית עשה עבודה מצויינת ושימש כביטוי־חוץ לנציגות היהודית במזרח־גליציה, שהוטל עליה אֵלם ומחנק, ושלא יכלה לגלות את רצונה אלא בעקיפין, ובעיקר, על־ידי תיווכו של המשרד בווינה.

להלן קטעי־מכתב שנכתב ונשלח מפריס ב־4 באַפּריל 1919 ומבטא את הלכי־הרוחות בקרב המשלחת והמשקפים את הסכסוכים בין המזרח למערב:

„... מתוך דו"ח של קבלת־פנים של המשלחת האמריקנית־יהודית אצל מזכיר החוץ האמריקני לנסינג, הגנרל בליס והשגריר לשעבר ווייט, מתברר כי בגלל המבוכה וחוסר האורינטציה של אנשינו — איבדנו זמן יקר ולא עלה בידינו להדריך את דעת הקהל העולמית בנוגע לתביעותינו. להוותנו, אין גם כיום נטייה ברורה לעשות זאת. אנחנו, ולא אחרים, נהיה אשמים, אם לא נשיג דבר... הועד הנוכחי (ועד המשלחות היהודיות לועידת השלום) יהיה אנוס להקים משרד, בעל תכנית עבודה לאורך ימים, כיוון ששאלת ההגשמה של תביעותינו הלאומיות אינה שאלה שיכולה להפתר מניה וביה, אלא זקוקה לתהליך ארוך של התפתחות. ועידת־השלום תוכל להחליט רק על המסגרת הכללית, אך את תוכנה של המסגרת אפשר יהיה להגשים רק באורח אטי — ולהלחם עליו צעד אחר צעד; יהיה עלינו לגייס את דעת־הקהל בחבר הלאומים. לפי שעה — דעת־הקהל העולמית היא, דרך כלל, נגדנו.

בנוגע לחבר הלאומים — יש להזכיר עוד דבר. „החבר", עם או בלי היהודים, הוא במרכז הויכוחים בקרב המשלחת היהודית. מוסרים שווילסון התכוון להציע תכנית שלפיה אפשר יהיה להבטיח את שיווי־הזכויות, אך מסיבות שונות הוא שינה את נוסח ההגדרה. למרות זה, אין ספק שווילסון עצמו היה רוצה, בצורה זו או אחרת, להביא את השאלה היהודית תחת השגחתו של חבר הלאומים. ועל כך אין בתוכנו חילוקי דעות. אך בשעה שאנו תובעים את ייצוגם של היהודים כאומה, מתנגדים הנציגים האמריקניים (של המשלחת היהודית) לתביעה הזאת. הם רוצים

למנוע — כך הם טוענים — ששאלת חבר הלאומים תסתבך עוד יותר על־ידי הכנסת גורם בלתי מובן לקונצפציה של ה„חבר" המייצג מדינות ולא אומות סתם... ועוד טוענים הם, הנציגים האמריקניים, שע"י כך נשקפת ליהודי אמריקה סכנת סכסוך בתוך אמריקה — האשמת „הלויאליות הכפולה" — יהודית ואמריקנית.

...הסיכסוך הזה עם יהודי אמריקה מסתבך עוד יותר על־ידי תוכניתם „הלאומית" השטחית למדי ומפני שלואי מַרשל — מנהיגם האמיתי — היה עד הזמן האחרון מתבולל והאידיאולוגיה שלו טבועה בחותם העבר... מצד המשלחת הציונית המטפלת בשאלות המגדט, באה ההצעה, שהנציגות הלאומית של ארץ ישראל תקבל על עצמה את ההשגחה על קיום זכויות־הגולה היהודיות. אולם אני הצעתי, לעומת זאת, שנציגי הגולה וארץ־ישראל יובדלו ושגדרוש נציגות בחבר הלאומים שתיבחר על־ידי קונגרס יהודי־עולמי, שיקרא בקרוב. הנהגת הקונגרס החדשה תרכז את הסמכויות בענינים יהודיים — אזרחיים ולאומיים כאחד".

דו"ח על ביקור אצל משלחת המזון של הובר

קבלת־הפנים אצל המזכיר לואיס שטרויס (כעת יושב ראש הועדה לייצור אטומי באמריקה) מיום 4 באַפריל 1919:

„...ביקרתי אצל שטרויס בנוגע למזון... שטרויס הכריז שלא שכח את היהודים ושייעשה הכל על מנת להקל על מצוקת הרעב השוררת בגליציה המזרחית... מיד כשתושג שביתת־נשק בין הפולנים לאוקראינים, ולפי ידיעותיו הסודיות היא קיימת כבר יומיים, הוא יפתח במשלוח מזון. לפני כן היו קשיים מפני שאוקראינה נחשבה כמדינת־אויב למחצה. אולם כל זה לא ימנע אותו, את שטרויס, מהושטת עזרה ליהודים. הוא עצמו, המשיך שטרויס, אף הוא יהודי ולבו כואב והוא מזועזע עד היסוד מסבלות העם הרבות... בלבוב הוזמנו היהודים ע"י ועדת־ההזנה האמריקנית להשתתף בחלוקה (הכוונה לועד־ההצלה שנוסד אחר הפוגרום). תביעתכם, שהעם היהודי במזרח גליציה יקבל את תפקיד חלוקת המזון, תקויים... אני יהודי ולא אשכח את עמי, הוסיף שטרויס, שהיה נרגש מאד בנוכחות פקידיו הבלתי־יהודים".

ראשי־פרקים ממכתבי מ־5 במאי 1919

„...ענין הזכויות הלאומיות, שהיה נושא למלחמה עם „אליאנס איזרעאליט" ונושא להסכמים בלתי מוצלחים עם ההתבוללות הצרפתית, נתברר קמעא. קודם כל, נאלצים היינו לעורר קצת התלהבות אצל הצירים היהודים מאמריקה (נציגי הקונגרס היהודי־אמריקני), ועל כולם, להשפיע על לואי מרשל, ששייך למנהיגי המתבוללים באמריקה. ויכוחים ארוכים ומרים במליאת הועדה טיהרו במקצת את האויר והגענו להסכם בנוגע לתביעות היהודיות־לאומיות.

„השלב השני בחשיבותו — הוא המו"מ של הצירים היהודיים מפולין (סוקולוב, טהון, ברוידה, לוויטה) עם משלחת־השלום הפולנית בהשתתפות וולדיסלב גרבסקי, ליאון ווסילבסקי, פטק וד"ר דלוסקי. הצד היהודי הציע תזכיר מנוסח היטב, שחובר בהשתתפות המשלחת ממזרח גליציה. ה„אַנדקים" הכריזו על נכונותם להכיר בלאומיות היהודית. אלה שהתנגדו להכרה זו היו דוקא הסוציאל־דימוקרטים הפולנים (פ. פ. ס.), ובמידה מסויימת, הנציגים של המפלגה הדימוקרטית הפולנית. משהגיע לתביעות מפורטות, דהיינו, זכויות אבטונומיות של הקהילה היהודית־פולנית, שאלת

השפות ורישום לאומי־יהודי לצרכי בחירות, הופיעו בויכוח חילוקי־דעות עקרוניים. את השאלה של רישום לאומי דחו הפולנים מניה וביה. לשאלת השפות התיחסו בצורה הבאה: ה„אַנדקים" רצו להתיר זכויות בשאלת השפה העברית; אנשי פ. פ. ס. הסכימו לזכויות היידיש; לשתי השפות, גם עברית וגם יידיש, לא הסכים אף אחד. בנוגע לקהילה היהודית דרשו הפולנים, שהיהודים יחליטו בעד קהילה דתית או לאומית. מטרת ההבדלה היתה ברורה — לדחות את שתי ההצעות גם יחד. הם רצו לגזול מהקהילה הלאומית את תפקידיה הדתיים, מתוך חשבון שיהודים מעטים ירצו או יוכלו להשתייך לשתי קהילות בעת ובעונה אחת ולשלם מסים כפולים. כן לא ירבו היהודים שירצו להשתתף במשאל־העם החשאי, שיטבע את אות־קין של בגידה על אלה שיכריעו לטובת קהילה דתית בלבד, או למען לאומית בלבד... אנו לא לקחנו חלק בלתי־אמצעי במו"מ משום העמדה הנייטרלית שצוינה לעיל ונוסף לכך, היתה השתתפותנו מסבכת יתר על המידה את המו"מ... שאלת הגבולות טרם נפתרה. שאלת גליציה המזרחית תצוף רק לאחר חתימת הסכם בין בנות הברית וגרמניה. בינתים קיים מו"מ ישיר בין האוקראינים והפולנים ויש תקוה שסבלות אחינו יופחתו בקרוב".

מכתב מה־5 ביוני 1919

...המדובר הוא, כל הזמן, בשאלת הפוגרומים. הפולנים אינם נותנים לטשטש את הפוגרום בלבוב ומציפים את העולם בחוברות ובתזכירים מלאי־שקר. הם מנסים להגיע בכתבי־הפלסתר הללו אל החוגים הגבוהים ביותר. הנציג הצרפתי־יהודי, סילוון לוי, מסר לנו בשם משרד־החוץ הצרפתי העתקים של תזכירים פולניים וביקש להקן את ההודעות הפולניות. השקרים עשויים בצורה כה זריזה שיש והם עושים רושם משכנע. בכוונתנו לפרסם בצרפתית את העובדות האמיתיות (קטעים מתוך ספרי: „הפוגרום על יהודי לבוב"), אשר בצרוף הספרות האחרת על הפוגרומים יתנו תמונה אוביקטיבית. אנו נשלח את הספרות למדינאים, מלוכות וכו'. ספרי — „השאלה היהודית בפולין" — יופיע השבוע בצרפתית...

היום תופיע שאלת מזרח גליציה על סדר־יומה של ועדת־משנה מיוחדת ויהיה עלינו לבוא בקשר עם המרצים על תביעותינו. התחלנו עם המרצה הצרפתי ואם לדון לפי הרושם של המשתתפים — מצא ענין האבטונומיה את הבנתו המלאה... דומה שהוא מצוי היטב בכל הנוגע לתביעותינו ומצבנו המדיני והכלכלי בגליציה המזרחית, ובכלל, קרוב הוא למכלול הבעיות הנוגעות בדבר.

...מרשל נפגש עם הנשיא ווילסון. כאשר סיפר לו מרשל על גל הפוגרומים שהציף בדם את כל אירופה המזרחית, זעק ווילסון מתוך רחמנות רבה: „הפסק! לבי שותת דם! אַנו נעשה הכל, כדי שלא יחזרו דברים אלה". ועד־המנהיגים צריך לדון בקרוב בישיבה מיוחדת בענין הפוגרומים (במכתבו של ד"ר ריגל מ־27 במאי מסופר על דרישתנו מאת מועצת־המנהיגים לקבוע סעיף על פיצויים לקרבנות הפוגרומים שישולמו ע"י הממשלות שתחת שלטונן אירעו פוגרומים).

מכתב מה־16 ביוני 1919

„עבודתנו למען זכויותינו בגולה מתקדמת יפה, למרות התנגדותן של המדינות הקטנות המנסות בכל האמצעים שבידיהן למנוע את תכניותינו. יש לראות כנזק

את ביטול הסעיף על פיצויי־פוגרומים ע״י המדינות והרשות לדון את מארגני הפוגרומים לפי סעיף הבגידה. הסעיף החשוב, שהיה כלול במיסמך המקורי, לא יופיע משום העמדה של בנות הברית שלא אבו להטיל על פולין, רומניה וכו׳ — את האחריות הגדולה. לעומת זאת יופיע סעיף על אפשרות של פנייה ל„חבר הלאומים״ במקרה של פוגרומים. למטרה זו הוקראו כמה תכניות מיוחדות: אחת יפאנית ואחת אמריקנית. מרשל לא יכול היה לגלות לפנינו את הנוסח של שתי ההצעות, כיוון שנודעו לו בסודי סודות.

„בשאלת גליציה המזרחית ביקרנו אצל הפרופסור לורד — המרצה האמריקני של הועדה. מרשל, שליווה אותנו, הזהיר בפני הפולונופיליות של לורד ויעץ זהירות. משום כך הצענו רק את תביעותינו לאבטונומיה לאומית, והסברנו את סיבות הנייטראליות בשאלות העתיד המדיני של גליציה המזרחית... לשאלותיו אם זכויות־האמנה הכלליות יש בהן ערובה מספיקה לנו, הסברנו לו את מצבנו המיוחד בין שני העמים הדרים בגליציה המזרחית. הסברנו לו גם את ההכרח של איזור־בחירות יהודי, אולם הוא הכריז עליו כעל דבר מזיק... למרות כל הסברותינו הוא נשאר בשלו, שאסור להתערב בענינים הפנימיים של מדינה ריבונית ולהטיל עליה התחייבויות כנ״ל. לאחר שהסברתי לו, שכנראה יהיה צורך בשיטה של אזורי־בחירה לאומיים מפני שהפולנים בגליציה המזרחית, מקום שם הם במיעוט יתבעו זאת לטובתם הם — הוסיף לורד, שבמקרה זה יהיו גם היהודים רשאים לאזורי־בחירות משלהם (אגב, שיטה של שני אזורי בחירות הוחלט עליה עוד בסיים הגליציאי לפני פרוץ המלחמה, אלא שאז צורפו היהודים לאיזור הפולני)... בנוגע לעמדתנו הנייטרלית הוא הודיע על הסכמתו, כביכול, וביחוד שמרשל אמר שלאחר בוא ההכרעה בסיכסוך ישארו היהודים אזרחים נאמנים לארץ ללא הבדל מי יהיה השליט. כשאמרנו שפולין החלה לגייס יהודים בגליציה המזרחית לצבא למרות שטרם הוכרע מעמדה, אמר לורד שיפנה מיד לשגריר האמריקני בוורשה מר גיבסון, כדי שיינקוט בצעדים נמרצים בענין זה... למרות שהכרזנו על עצמנו כעל נייטרליים — שאל הוא שורה שלמה של קושיות — מה עדיף בשבילנו: (א) קבלת השלטון על־ידי חבר הלאומים ל־10—15 שנה? (ב) קביעת שלטון פולני; (ג) הכרזת הארץ כמדינה אוקראינית? (ד) הנהלת הארץ בידי רומניה? (ה) לצרף את גליציה לרוסיה של קולצ׳אק? ראינו בזה שאלות בעלמא ונתנו תשובות מתחמקות, אם כי הוא הבטיח לשמור את תשובותינו בסוד. נוכחנו לדעת שהוא פולונופיל כאשר קרא לפנינו את הסטטיסטיקה של האוכלוסין של מזרח גליציה, שהיתה בעינינו מסולפת, והוא התעקש שהמספרים אינם מגמתיים, כיוון שחוברו על־ידי האוסטרים ולא על־ידי הפולנים. דוקא מרשל ענה על כמה משאלותיו בצורה חיובית, והעיר שלדעתו יש להעדיף את ההצעה הראשונה (גליציה תנוהל ע״י חבר הלאומים) בתור הטובה ביותר מבחינה יהודית. מחר מחכים אנו לראיון עם המרצה האנגלי של הועדה...

„האוקראינים מאבדים את שארית השפעתם, מחמת שפדרבסקי עושה להטים והאוקראינים הוכיחו את חוסר־הישע... עובדת איבוד השלטון במדינה תשפיע, בלא ספק, לרעה על סיכוייהם המדיניים, שגם בלאו הכי לא היו מצויינים. למרות זאת הנני מזהיר מפני זילזול בסיכוייהם להבא... גם עכשיו יש לשמור על נייטרליות הוגנת ולא להזדרז לעבור לא לצד הפולני ואף לא האוקראיני, אם כי הפולנים

נראים כמנצחים. מדיניות המתחלפת בהתאם לנצחונות או כשלונות רגעיים היא מסוכנת... יהיה העתיד אשר יהיה, העם האוקראיני ישאר, לפחות מבחינה מספרית, הכוח המכריע בארץ, בין במדינה עצמאית ובין תחת השלטון הפולני. אוי ואבוי היה לנו אילו עברנו על המידה ועוררנו את החשד שנמכרנו לפולנים המנצחים. דברים אלה נשארים בזכרונו של עם לדורי דורות...

„ענין הפוגרומים — אינו יורד מסדר־היום של ישיבות המליאה. אני ורינגל נקבענו ל„ועדת־הפוגרומים", העומדת לנקוט בכמה צעדים נגד גל הפוגרומים המזעזע. סוקולוב מסר לנו את הסך־הכל של הידיעות שקיבל זה עתה מפולין המתארות את תמונת הגיהנום ממש בפולין. נגד זה יש רק אמצעי אחד בלבד — פירסום רב־מידות. ישמע העולם ויזדעזע. אנו מבקשים שתשלחו לנו חומר, אך אל־נא תשלחו דו"ח מוגזמים...

המתבוללים עובדים בחריצות רבה... ליברמן (המנהיג הסוציאליסטי ד"ר הרמן ליבּרמן) הגיע לפריס ופירסם בעתון „הומאניטה" מאמר, בו הוא כותב שהפוגרומים בפולין הם תוצאה של התגרות באוכלוסיה הפולנית מצד היהודים הלאומיים ומנסה בכל האמצעים להמעיט את עצם עובדת הפוגרומים לגבי דעת־הקהל העולמית... גם לבנשטיין ונתנזון הגיעו לפריס כדי להציל את כבודה של פולין..."

מכתב מפריס מ־30 ביוני 1919

„עתה, לאחר חתימת האמנה הכוללת זכויות המיעוטים, מתכוון הועד לדחות, לעת עתה, את המחאות (מחאה כזאת עמדה להתפרסם מעל במת הפרלמנט הצרפתי). הסיסמה היא לחכות ולראות כיצד יתנהגו הפולנים לאחר חתימתם על חוזה־המיעוטים. אשר לחוזה גופא, יש לדעתי לראות בו הישג עצום, אם כי איננו מקיים את כל תקוותינו. גם ברגע האחרון ניסו הפולנים לשנות את סעיף בית־הספר, מתוך כוונה שיידיש תהיה אחת משפות הלימוד, אך לא השפה העיקרית. את נצחוננו הגדול יש לייחס להופעתו הנמרצת של לואי מרשל, אשר בזכות הישגו הגדול יכנס להיסטוריה כאחד מגדולי היהודים בתקופתנו... סוקולוב התקשר עם מַיור ווּבסטר שטלגרף לוורשה את המחאה נגד המאסרים של חברי המועצה הלאומית ונגד הפיטורים ההמוניים של פקידים יהודיים. החומר שנשלח על ידכם מויין מיד ותורגם לאנגלית וצרפתית. אני עצמי עבדתי עד השעה ארבע לפנות בוקר כדי לסיים בזמן... לא יתואר כמה חשובים דברים אלה לנו. מכתבו של נבנצל הביא אף הוא תועלת רבה...

ענין גליציה עומד עתה בפני הכרעה והסיכויים הטובים הם כיום למנדט מטעם „חבר הלאומים" למשך עשר שנים. הברירה היא כיבוש פולני... קיבלנו מכתב מד"ר שרייבר בוורשה, בו הוא מצביע על דחיקת רגליהם של 2000 פקידים יהודים..."

מכתב מפריס מ־10 ביולי 1919

„הפולנים מפרסמים שמועות שכל היהודים הם בולשביקים. קשרתי קשרים עם הסוכנות „פורניה", שעורכה ארמונד הוא יהודי. ועם „אג'נסרדיא", שפירסמה היום תשובתנו למכתבו של פדרבסקי... כך מגיעים בכל זאת לעתונות כשיש רצון עקשני... השאילתה בפרלמנט הצרפתי עשתה רושם ונתפרסם מכתב של שר־החוץ פישון בעתון „לה טמפ", בו מובעת אהדתה של צרפת ליהודים ומודגשת חשיבותן של

הזכויות ליהודים. הודות להתערבותנו ובעזרתו של מלך־הפנינים מסיה רוזנטל, הצלחנו להוציא מההכרזה קטע כה מסוכן כמו הערה, שהממשלה היא „נגד ממשלה בתוך ממשלה". הפכנו עולמות כדי למחות את הקטע שהיה מספק חומר רב לפולנים נגדנו..."

מכתב מפריס מ־17 במרץ 1920

„נוכחתי בישיבה של המשלחות היהודיות ומתכננים את יצירתו של „ועד הארצות" העולמי... הקשיים טמונים באמריקה. מרשל אינו רוצה אפילו לשמוע על ועד כזה... במשלחות יש לציין במיוחד את מחלקת העתונות בהנהגתם של פסמניק ואלייניקוב. בישיבה הרציתי על המצב החדש המתהווה בפולין בנוגע לאזרחות הפולנית: ההחלטה של ה„סיים" על רישום היהודים והפירוש המגמתי של המונח החוקי „דומיציל", המאַיים באיבוד זכויות האזרחות למאות אלפי יהודים... הוחלט על מסע בעתונות הצרפתית והאנגלית נגד הפרה גלויה זו של חוזה־וורסיי.

שאלות ציוניות, על־יסוד הרצאה שהושמעה מפיו של נחום סוקולוב: המהומות במתולה עשו רושם מזעזע על הועד הפועל. בין הקרבנות — שתי צעירות. סוקולוב פנה ללורד קרזון ולמשרד־החוץ. ושם הציעו לו לשלוח מכתב רשמי לממשלה הבריטית. אם כי המהומות פרצו באיזור הכיבוש הצרפתי — הבטיחה הממשלה הבריטית התערבות נמרצת... יתכן ויצליחו להשפיע על הממשלה שתזיין את המיליציה היהודית. סוקולוב התאונן ואמר, שהדבר יכול היה לקרות מפני שאנו קומץ קטן בארץ־ישראל. הסיבה השניה היתה העובדה, שהממשלה הצרפתית פינתה את צבאותיה מארץ־ישראל וריכזה אותם בציליציה כדי להגן על הארמנים.

„הפתעה נוספת היתה ההכרזה המלכותית של פייסל. הדבר עצמו אולי לא היה בו משום הפת[illegible]ה ממש. פייסל כעס מפני שלא הוזמן למו"מ האנגלו־צרפתי, בו נדונה חלוקת אזורי־המנדטים בסוריה. כעסו היה מכוון, בעיקר, נגד צרפת, והוא אפילו איים במרד. [illegible]ך בפריס הרגיעוהו וחתמו אתו על הסכם, לפיו הכיר פייסל במנדט האנגלי והצרפתי. הוא חתם על ההסכם מתוך הנחה שעליו לקבל אישור מאביו ומעמו. אולם כשהגיע הביתה הוא מצא מצב שונה בתכלית — וכך נפל לתוך מעגל ההשפעה של המפלגה הערבית השוביניסטית...

„השאלה הא"י שלנו לא השתפרה מאז הועידה. לורד קרזון, שלכתחילה לא התיחס באהדה לענייננו, נעשה עתה חסיד נלהב של הציונות ומגן על עמדתנו בחום רב בפני הועידה. דבר המנדט נשלם. המאבק כעת אינו נוגע למנדט גופא, אלא לגבולותיו הצפוניים. הצרפתים מגינים על עמדתם ומבטיחים לסייע לציונות בחלק שיסופח אליהם. הענין נדחה לפי שעה, אך האנגלים יגנו, על כל פנים, על עניננו. בנוגע להסכם התורכי — החלה „סחבת". כתאריך „אחרון" לחתימת חוזה השלום הוכרז החודש, אולם איש אינו יודע אם זה באמת התאריך האחרון.

יהודי הונגריה. „בישיבה מיום ה־15 במרץ הרציתי על מצב יהודי הונגריה ומסרתי פרטים לפי האינפורמציה של הפרופסור חיות. כתוצאה מהויכוח הוחלט: (1) להפגש עם משלחת־השלום ההונגרית. (2) לפנות לנציגי המדינות המיוצגות בועידת השלום. (3) נוסעת בקרוב ועדה מיוחדת להונגריה בשאלות מדיניות־כלכליות ובראשה עומד איש שיחסו לענייננו חיובי ביותר. הוא יבדוק את מצב

הרדיפות נגד היהודים וירצה על כך בחוגים המדיניים כאן. נתתי לו את הכתובת של „ארגון העזרה" היהודי בבודפסט, לפי הוראותיו של הרב הראשי חיות. הועדה תתקשר עם „ארגון העזרה" כדי לקבל את האינפורמציה המדוייקת...

— — — — — — — — — — — — — — — —

בזאת אני מסיים קטעים אחדים ממכתבי ומהדו"ח שלי. מצויים כמה וכמה מכתבים מעניינים ביותר של שני חברי במשלחת, ד"ר רייך וד"ר רינגל, שערכם ההיסטורי רב ענין ביותר.

דור הולך ודור בא. אורות דועכים וצללים חולפים, אך נר התמיד של ההיסטוריה היהודית לא יכבה לעולם. דור דור ושאלותיו — אך הפרובלימטיקה היהודית, בדומה לעם־הנצח, היא נצחית. החיים זורמים לעד והעבר אינו אלא חלק מההווה, כשם שההווה הוא חלק מהעבר. ומשום כך נודעת חשיבות לפרטים של אתמול למען היום.

ד"ר יהושע טהון

דמויות מלבוב

א

במקום הקדמה

גיתה אומר: „שוב תקרבנה אלי דמויות רוחפות!..." ובבוא הדמויות הללו, אם „רוחפות" ואם „בהירות" הן, וכרגיל לא נדע אז מאימתי ולאן — מן הצורך הוא להשיחן מן הלב. מן ההכרח הוא למוסרן, אם בכתב ואם בדיבור, למציאות האובייקטיבית, לעולם הגשמיות לבל תענינה עוד את תודעתנו בכובדן. לא אדע מה יהיו לבות אחרים, אולם אנוכי — בהרגישי את ההיסטוריה „המוחשית" הריני מרגיש אותה באמת ובתמים כנטל מכביד. וסמוכין לכך, דומני, יש למצוא במשל הנאה שהמשילו חז"ל: הלומד נער דומה לכותב על לוח חלק, והלומד זקן דומה לכותב על לוח מחוק. ולא טוב הדבר כשהלוח כתוב משני עבריו והוא מטושטש יותר מדי. הלא החיים הולכים להם במסלולם, וכל יום מביא עמו חוויות, היכרויות ודמויות חדשות לבקרים. תרדנה איפוא הדמויות הישנות מעל הלוח ותפנינה מקומן לחדשות. המקום בתודעה הולך וצר, משום שבני אדם רבים ומרובים ראיתי, ובני שכבות וחוגים שונים נושאי רעיונות ושאיפות הכרתי. כמדומה לי, שהומירוס סבא בשאתו את מידברותיו על אודיסיאוס יאמר עליו במעט רגשי חמלה: „ערים של בני אדם רבים ראה ואורחותם חיקר"... לא טוב הדבר לפרקים לשאתו.

הפעם, כלומר בשורת הדמויות של עכשיו, יש עם לבי לשוחח אך ורק על ל ב ו ב עיר מולדתי. בעיר זו נולדתי והיא מקום מחצב נשמתי. מאבות אבותי, עד כמה שזכרונות הזקנים והישישים שבבני משפחתי מגיעים ושזכיתי עדיין להכירם, הרי לבובי אנוכי ולבובי נשארתי כל הימים. ברחבי עולם נדדתי ובארצות ובערים רבות עשיתי — אך לבובי נשארתי, ולולא דמיסתפינא הייתי אומר: חד מקמאי לבוב, אף על פי ששלושים ושתים שנות שבתי בקראקוב לא עברו עלי, כמובן, בלי רושם. ומוזר לכאורה: בשום מקום בעולם לא עלה בגורלי להיאבק על מחצבתי הלבובית ולהגן עליה כמו בוורשה דווקא. שכן מעולם לא היתה זו „שווה בשווה" עם לבוב.

ייתכן שדווקא משום כך יש עם לבי להקדים משהו ל„דמויות" ולשוחח קצת על לבוב גופה. אדרבה, ידוע תדעו נא, אתם, מה יקרה וערה היא לבוב הבירה, ולוואי ויימצאו בתוכה ל ב ו ב י י ם הרבה...

היא היתה באמת ובמלוא המשמעות של מלה זו עיר ואם בישראל — עיר שהרתה, ילדה וגידלה גדולים רבים לכל האומה הישראלית.

עוד במאה הט"ז קרא לה למטרופולין זו סופר פולני אחד „ליאופולוס טריפלקס" — לבוב המשולשת. מאז ומתמיד היתה זו עיר־ספר, ומעולם לא שכנה בתוכה אוכלוסיה בעלת גוון לאומי או דתי אחד. וודאי, זה מאות שנים שהאוכלוסיה המכריעה בתוכה הם הפולנים, ואף על פי כן נשתמר בה במטרופולין זו אופייה

המעורב של עיר־הספר. אווירה הֲרֵה־מאבק רב הוא וגם בחייה היומיומיים יש מן הטמפו הסוער והרוגש. לבוב, כמדומה לי, לעולם אינה מנמנמת, תמיד תמצא בה משהו, שמן הראוי להתריס כנגדו, אך יחד עם זה גם משהו שכדאי וכדאי גם להגן עליו. עיר זו רותחת תמיד.

נוסף לכך הרי היתה לבוב במאה וחמישים השנים האחרונות בערך למטרופולין של מדינה רבתי ולזמן ממושך גם מרכז של גרמניזציה. כאן ניסה יוסף השני, קיסר אוסטריה, את נסיונותיו המטורפים וההוללים לפרקים, לתכליתה של ציביליזציה. כך היתה ונשארה לבוב מרכז חשוב למדיניות ולמאבק חדש. היסוד הפולני נטל עליו להיאבק קשה ולהתגונן בפני הגרמניזציה, ואף על פי כן חדר לתוכו והתערה בו יסוד גרמני, אם כי בגוון אוסטרי, שהיה אמנם רכרוכי במקצת ולא תוקפני כל כך כעצם גרמניותה של גרמניה האמיתית. ברם, למרות הכול היה זה יסוד זר, שמן הצורך היה להתגבר עליו מחמת היותו לשונה ותרבותה של הביורוקראטיה השלטת.

אם כה ואם כה — בְּלֵיל־הלאומים־והלשונות הלך וגדל משהיה בשל צביונה הגבוליי של העיר.

באווירה כזו לא יצויירו איפוא לידתה וצמיחתה של תרבות בעלת חטיבה אחידה, אבל תרבות חיה אפשר ואפשר שתצמח בה. לעומת זאת חייה הם רבגוניים יותר ויש בהם גם מן המעוף. וזהו למעשה, ההבדל שבין קראקוב ולבין לבוב; קראקוב, אופי אחיד טבוע בה, אפילו במראה החיצוני, בארדיכלות שבה, ובעיקר בולט שוני זה באופן ובתוכן שבהליכות חייה — שוקטת ובוטחת היא, מתונה ומכונסת בתוך עצמה. מה שאין כל לבוב; היא אין לה לא דמות ולא צביון ארכיטקטוני משלה, דומה היא לרובע ווינאי מחוקה, אלא שהחיים כאן שוקקים ושואנים וכל אשר בה רבגוני הוא, „פוליכרום". כזה הוא, כמובן, גם קלסתרה שלה, וכך גם צביונם של החיים היהודיים שבתוכה. בשום תקופה מתקופות קיומה בחיי ישראל לא היתה לבוב פאסיבית. תמיד ובכל זמן ועידן נענתה וגם סיפקה לכל תנועה את מ צ ב י א י ה, אם כי לא תמיד את הגדולים שבמפקדים, הרי בכל זאת מצביאים חשובים היו. והללו יש להם נוסח משל עצמם, דרך משלהם וגם קול עצמי.

נשוחח נא על התקופה של הלמדנות הגדולה. מובן מאליו, שאין ברצוני למיין או לייחד דווקא את גדולי הגדולים. אולם ברצוני להעיר את תשומת הלב ביחס לתופעה אחת ומעניינת מאד: הרמ"א חי בקראקוב ולא בלבוב, אך ה„טורי־זהב" היה לבובי, כלומר: לא עצם שיאו של ההר, אלא קרוב מאוד אליו. והנה תופעה למדנית, האופיינית כולה למעוף הלבובי, כוונתי להר"ר יעקב אורנשטיין — מחברו של הספר „ישועות יעקב". זהו גאון בעל מרץ רב, בעל מוח חריף וצלול, ער ומופלג, וביחד עם זה אינו מעמיק. היו שקינטרו אותו ואמרו שגנב את הדרשות שלו, ויצחק אֶרטר, אויבו בנפש, כתב עליו: „אין על עפר מִשלו". ורק ר' יעקב מליסא היה אומר עליו: מותר לו ל„ישועות יעקב" לגנוב, כי יש בכוחו לשלם תשלומי־כפל.

והנה באה תקופת המעבר מן הלמדנות אל ההשכלה, או ביתר דיוק: „חכמת ישראל". וגם כאן עמדה לבוב עמידה מאוששת ואף על פי שלא הוציאה מקרבה את גדולי הגדולים, הרי את הקרובים להם וודאי ובוודאי שנתנה. „הגדול" שבחבורה, ר' נחמן קרוכמאל, חי לו בשכנותה הסמוכה, בז'ולקיוו (על ז'ולקיוו וברודי צריך

היה לספר ל„דור דעה" שלנו, כביכול, שמאום לא למד וכלום לא שכח ובכל זאת מצויים אצלו אך ורק בקיאים ו„מפורסמים" שהכול נהיר להם. כדאי היה שהללו ידעו, שהיה היו פעם יהודים ששנו, קראו וחקרו, וכלל לא התרברבו בלמדנותם).

ר' שלמה יהודה רפופורט, הידוע כשי"ר, יוצרה הגדול של „חכמת ישראל" והמפורסם בספרות העברית החדשה, היה מלבוב. הוא היה מורם ורבם של כל אותם החכמים באשכנז ובאיטליה, שתאבו וגם יכלו לגשת לספרותנו העתיקה בשיטות מחקר חדשות, שיטות המקובלות בעולם המדע כולו. בקיאותו העצומה של שי"ר, חריפותו הגדולה — לולא דמיסתפינא הייתי אומר: הלבובית — התוו את דרכה של „חכמת ישראל" מראשית צעדיה ואילך, ומיד עם בואו העניק לה מן המסקנות המזהירות. אין כאן המקום לדבר על ערכו המדעי של שי"ר ושל רבים אחרים, שהיו חבריו או תלמידיו. היה עם לבי אך ורק להראות, שגם במקצוע זה נתגלתה לבוב כעיר ואם בישראל, שילדה וגם גידלה בנים גדולים לעם ישראל.

לבוב גילתה בכלל התעניינות מרובה במה שקורין בשם „השכלה". ייתכן שלא לאותה „השכלה בת השמים" בנוסח רוסיה, שסגדו לה ושרו לכבודה שירים, אלא לאותה ה ש כ ל ה שניגשה תיכף ומיד למעשים.

כעבור שנים מספר היה לו ליל"ג בתכנית ההשכלה שלו סעיף אחד, שקראו בשם „השכלת רבנים", שפירושו: רבנים נאורים. ברוסיה נסתלף ונזדייף מושג זה לרבנים „מטעם", שהשלטונות היו כופים אותם על הקהילות. ברם, בלבוב שָׁאנִי; כאן נתנה הקהילה — הראשונה באירופה! — את ידה לרב נאור, ואברהם כהן שמו. וכשם שמהאי גיסא מינתה לה לבוב את „רבה" הגרמני הראשון, כך מאידך גיסא היתה לבוב העיר היחידה — ולמזלנו לא היו לה יורשים ומחקים בזה — שרצחה את רבה הנאור. ודאי: שיהודים חרדים ויראי־שמים ירעילו אדם על שום שהתנגדו לכך שימנו עליהם רב שלא לפי רוחם — למעשה כגון זה מסוגלת רק תכונה פראית של עיר־סָפָר. הרב אברהם כהן הורעל בידי יהודי אדוק במצוות, מי שהיה, דומני, צורף־זהב לפי מקצועו ועשה את הנבלה על דעת עצמו או מחמת איזו סיבה שלא נדע פרטיה. מובן, שהאנשים, שהשלטונות חשדו אותם במעל הזה, היו חפים מכל פשע.

בכל אופן — כאן לפנינו שוב הפיכה רוחנית משני הצדדים, שבה צעדה לבוב בראש. בהגיענו לפרשת הספרות העברית החדשה, אין לבוב יכולה, לאמיתו של דבר, להתפאר בסופרים ומשוררים ממדרגה ראשונה. ואמנם משורריה וסופריה הגדולים של רוסיה היו בזים להם ל„גליצאים". אולם, ראשית — פטור בלא כלום אי אפשר, וגם בשטח זה היה בכל זאת משהו. סמואלי היה כותב לפרקים שיר טוב למדי, שלא היה בו כדי לבייש. מנדל מוהר היה סופר חשוב, והנה דווקא בלבוב נעשו נסיונות ראשונים בשטח העתונות העברית, שהיה לה ערך משל עצמה. ואם נוסיף לכך עוד את אלה, שצמחו מתוך ה„אסכולה הלבובית" ושלבם ננהה תמיד אחרי לבוב, כדוגמת ארטר, פרל ואחרים — על אחת כמה וכמה שאין לנו במה להתבייש.

מובן, שבמרוצה מהירה אני פוסח על הרשימה של „קורות התרבות והספרות", שהרי ענין זה אינו עתה לא מנושאי ולא ממטרתי. רצוני רק להבליט את צביונה הפעיל ואת מרצה היוצר של עיר מולדתי, ובעיקר — את חשיבותה הגדולה בחיים היהודיים. לא ארהיב עוז לומר, שהיא היתה כעין „מרכז הרוח", כדוגמת וילנה

בעת שפרחה בה ההשכלה, או כדוגמת אודיסה בימיהם של אחד־העם, ביאליק ומנדלי. עד כדי כך לא הגיעו הדברים, אבל דבר אחד וודאי ונכון הוא: לבוב לא פיגרה ולא נחשלה מעולם. עתים הלכה עם הזרם ועתים אף קדמה לו, אבל תמיד היתה במלוא התנועה, וקצב־החיים שבה הצטיין בנשימה מהירה ועמוקה ובלהיטות רבה.

והנה בעיר זו ראיתי את אור העולם וגם גדלתי ונתחנכתי בה. במרוצת הימים הכרתי אנשים שונים, חשובים וגם מעניינים, וביחוד מבין דור הזקנים. דמויותיהם של אלה — כמובן, לא של כולם — רצוני לשרטט בזה בקווי־מספר מועטים. אזכיר את אלה מהם, אשר איזה שריד מרישומיהם נשאר חרות וקיים בלבי עד היום הזה. וכדי לסבר את האוזן הייתי אומר: ברצוני לשרטט כאן דמויות של אנשים, שאנוכי עברתי על פניהם או שהם עברו על פני ולא אגב פגישות סתם, אלא מתוך מגע הדוק שנתהדק בין אחד למשנהו. וכרגיל היו אלה אנשים, שמפיהם למדתי ולא דווקא בבחינת תלמיד היושב לפני רבו, אלא במובן התלמודי: שכל הלומד מפי פלוני פרק אחד או אפילו אות אחת, הריהו אלופו ומיודעו. ייתכן שיהיו בין רבותי הפשוטים, שלרגליהם ישבתי ומימיהם שתיתי, אפילו כאלה, שנדמה לי כמעט תמיד, שרובי תורתי מהם באה לי, שלא רק על תורה זו או אחרת אני חב לפלוני תודה, אלא על כל פרצופי הרוחני ועל כל חזותי הנפשית — אל כל אלה יש עם לבי לגשת באהבה ובתודה מיוחדת.

והריני מוסר בזה מודעה: אין את נפשי לכתוב בזה זכרונות ועוד פחות מזה חשקה נפשי בחיבור אבטוביאוגרפיה. רוצה אני רק במה שאמרתי למעלה ותו לא מידי: לשרטט דמויות מספר, טיפוסיהם של כמה מהם כבר אינם עוד. לפיכך כדאי וגם רצוי ליטמור על אי־אילו קווים משלהם. ושוב: אחדים מהם ראויים לכך שיעלו אותם בזכרון לפנינו ולדבר על אודותם. ומה שאתאר כאן מועט הוא מכדי הצבת מצבה לזכרם, אבל על כל פנים יהא בכך משום אזכרה.

ב

ב מ ש פ ח ת י

במי אפתח? בגדולים, ב„בולטים", שבאמת גבהו משכמם ומעלה מ„גדולים" רבים זולתם שנזדמן לי להיפגש בהם בלבוב?

לא, — אפתח בקרובים אלי ביותר, בקרובי משפחתי, בדודי, שכפי שסבורני היו דמויות מעניינות. אולם כגדולים וודאי שלא חשבו את עצמם, משום שהללו היו יהודים, שחוננו בענווה מרובה, וגם בזכרונותי עליהם לא נשאר רושם כלשהו של „גדלות". הללו קרובים היו ללבי עד מאוד, כי אליהם היינו הולכים „להיבחן" בשבתות. ו„צביטה בלחי" בידי אחד משני דודי נחשבה לאות של הצטינות רבה.

האחד מהם — הדוד ניסן זיס, מַדפיס ומוכר ספרים ידוע, היה, כמדומה, זמן מה גם אֶמיד (היה אבי זקנו של מרדכי אהרנפריז, המכהן עתה ברבנות בשטוקהולם והכותב שוודית טובה לשוודים במקום עברית טובה לעברים...), והדוד השני — שמואל גולדברג, שתורתו היתה כמעט אומנותו, משום ששימש מנהל של התלמוד תורה בלבוב וגם „מַגיד" מצויין היה. שאר כל עסקיו שעסק בהם לעתים מזומנות היה בהם, כדאמרי אינשי בגאליציה המזרחית: „כדי להרבות

בשטאפטין", כלומר לעשות משהו ולסחור על מנת לתת להקב"ה את האפשרות להכניס את הברכה לרווחיו... חשיבות רבה כבר לא היתה נודעת להם ל„עסקים", למרות שיהודי זה התנגד בכל תוקף שיהא נהנה הנאה חומרית מתורתו. שנים רבות היה לומד לפני קהל שומעים גדול כמצווה: „מה אני בחינם, אף אַתה בחינם". אולם אחר כך מן הנמנע היה הדבר לו לעשות זאת.

שני דודי אלה נמנו בלבוב עם חבורה מיוחדת, שפירסומה הלך לפניה. הם היו מתלמידיהם של „מפרשי הים".

מי היו „מפרשי הים" הללו, יודע כל יהודי שהיה מצוי אצל התלמוד. אלה היו שני גיסים, ובעודם צעירים לשנים חברו שניהם, ר' יוסף שאול נתנזון, שנתפרסם אחר כך ל„שואל ומשיב", ור' מרדכי זאב אטינגר — את הספר „מפרשי הים". החיבור נחשב לאחד הספרים החריפים ביותר, והוא תופס מקום חשוב, הייתי אומר: חשיבות לבובית. שני האברכים — ר' יוסף שאול, שהיה אולי בקי יותר גדול — ור' מרדכי זאב החריף היותר גדול שהלך לעולמו בדמי־עלומיו, שניהם מַעמידים עצמם מיד כפוסקים אחרונים. ואמנם ר' יוסף שאול נתנזון היה בקרב הימים לפוסק אחרון ולגדול הדור, ומכל תפוצות הגולה הריצו אליו שאלות, ופסקי תשובותיו נתקבלו כאילו משל אחד הקדמונים.

והנה „מפרשי הים" הללו הקימו דור שלם של תלמידי חכמים, מהם גדולים ומהם פחות גדולים, אבל כולם כאחד הגיעו לדרגה גבוהה של למדנות. מורם ורבם, ר' יוסף שאול נתנזון — רבה של לבוב — הציב יד לכולם בספריו ובשאלות ותשובות שלו ב„שואל ומשיב". הוא מביא שם מקושיותיהם ומחידושיהם של תלמידיו, ושם גם הונצחו שמותיהם של שני דודי. אילו רווח אז הנוהג של „עשות ספרים אין קץ", כבימינו, שכל היודע לחרות על הלוח שתי מלים בלבד נקרא סופר ומַבטיח לעצמו בעודו בחיים „נצחיות" שלעתיד לבוא, כביכול — אילו היתה מידה זו מקובלת באותו דור, כי אז היו שני למדנים אלה, ובייחוד ר' שמואל גולדברג, יכולים לחבר ספרים חשובים למדי. ברם, לפנים היתה ענווה בישראל.

ר' שמואל גולדברג היה, אמנם, למדן גדול יותר, אך ר' ניסן זיס היה גדול ממנו כ„עובד". חסידים, המאמינים ברבי, שניהם לא היו.

הם גדלו ונתחנכו בתוך ביתו של בעל־בית אדוק, האחד כבנו והשני כלוקח בתו של זקן־אמי, ר' יוסף גולדברג. יהודי זה הוא דמות מעניינת בפני עצמה.

יהודי פשוט על אף היותו בן תורה הגון, אך „למדן מקצועי" לא היה; ועם כל זאת עלה לדרגה גבוהה של בעל מידות תרומיות. במשפחה היו מספרים עליו, שהשיא בכספו עשרים ושמונה קרובים עניים. הוא היה מחונן בחוש־יושר עד להפליא קרובים ורחוקים. ענין היה לו, כדרך עשירי ישראל שבאותו דור, עם אחד רוזן פולני, שהפקיד בידו מטמון של כסף. מעשה בדליקה שפרצה בביתו של זקן־אמי ומשך את ידו מכל שהיה לו ובלבד שיציל את ממונו של הפריץ. והוא אמנם הביאו לביתו. הפריץ נדהם כולו ואמר לו כמשתאה: „יוסי, יוסי, וכי לא מאמין הייתי לדבריך אילו אמרת לי שדליקה אחזה בממוני — שהרי אדם יקר אתה"; ותוך כדי כך התנשקו אהדדי. ועיירה היתה לו לפריץ בין עיירות גאליציה המזרחית וביקש מעם זקן־אמי, שבנו, דודי שמואל, יכהן בה כרב. מובן מאליו, שלא רצו לשבת על כסא הרבנות בחסדו של הפריץ. וגם בלאו הכי לא אָבה ולא נתרצה דודי לעשות את תורתו „קרדום

לחפור בו". לפיכך היה מן צורך להוציא את כל הענין הזה מלבו של הפריץ והסבירו לו, שאין בכוחו של דודי להורות ולדין. הלה השיב לתומו: „וכי מה? אם יביאו לפניו איזו שאלה, אתן תמיד בהמה אחרת תמורתה ועל ידי כך יהא פטור לפסוק ולהשיב לשואליו". זמן רב וממושך עבר עד שהבין להסבר שהסבירו לו, כי ישנן שאלות שאין לתת תמורתן בהמה אחרת...

כשר' יוסף גולדברג — אבי־זקנה של אמי — הלך לעולמו, הספיד אותו, כמובן מאליו, ר' יוסף שאול והספדו נתפרסם אחר כך בעולם כולו. יתכן שבאותו שבוע קראו בפרשת „משפטים" ומשום כך פתח בפסוק: „ונקרב בעל הבית אל האלהים אם לא שלח ידו במלאכת רעהו". וכך פירש: „במה יקרב בעל־בית לרבון העולמים? רק אם לא שלח ידו מעודו בחפץ זולתו"... ול„פתיחה" זו קשר כתרי תהילה ושבח לראש הנפטר. בנוסחו של הספד זה נתקלתי רבות בכתב ובעל פה, זו היתה כעין מורשת שקיבלוה רבים בחפץ לב.

אצל יהודי זה, שהיה אישיות מוסרית נעלה, גדלו שני הגיסים הללו, הם גדלו ליהודים צנועים ואדוקים באמת ובתמים ביראה, בתורה ודרך ארץ. לרביים לא נסעו, אבל הם התפללו בקלויז בנוסח ספרד, אף על פי שמורם ורבם ר' יוסף שאול נתנזון היה „מתנגד" קיצוני והנהיג אצלו נוסח אשכנז. שאלת הנוסח היתה עדיין בלבוב של הימים ההם ענין לענות בו והוגיע מוחות רבים; דומה עלי, שיהודים לומדי תורה בעל כורחם היו באים אל הקלויזים, משום שבתי־הכנסיות והמניינים ה„אשכנזיים" לא היו מקומות של תורה. שם היו רק מתפללים ולא לומדים, ולגבי הלמדנים הרי כל עיקרם היו אצלם ארון הספרים וחובשי בית המדרש היושבים יומם ולילה על גבי גמרותיהם.

התפתחות זו הריהי באמת מעניינת מאוד. החסידות באה כמתנגדת במידה ידועה ללימוד היבש ודרשה בעיקר דבקות ותפילה, ואילו המתנגדים דבקים היו כמקודם בלימוד, והתפילה לא היתה חשובה בעיניהם, אלא כאחת משאר כל המצוות הרבות בלבד, ותו לא. על כל פנים לא כיסוד ושורש. עוד בזמני היו מספרים באחד שהוא חסיד ומתנגד כאחד; כחסיד אינו לומד וכמתנגד אינו מתפלל. לבסוף חל שינוי נמרץ לפחות בגאליציה, ואולי בפולין כולה, פרט לליטא: הקלויז החסידי קיים את התלמוד. עד כמה שיכולני להתבונן ולהבחין בדבר, דומה עלי, שגם עתה כך הוא: החסידים קיבלו בידיהם את התלמוד. מי יודע — אולי קיבלו המתנגדים בידם את התפילה, על כל פנים לפחות מבחינת הכמות, שכן בשום „קלויז" אין מרבים כל כך באמירת פיוטים כמו בזה של מתנגדים. מנין באה לה התפתחות מעין זו? יתכן, שפשוט מחמת שבפיזור לא נשתמר בידינו שום דבר בקוו הישר והנכון. וכן גם ייתכן, שכל דבר שיש לו מגע לנשמה, ויהא זה אפילו הפלפול המקפיא וההתמדה, זקוקים שם לאור ולחמימות. בקור הכול קופא ואינו יכול לא לנבוט ולא לצמוח.

דודי השתייכו בכל אופן לקלויז הז'ידאטשובי, אף על פי שחסידים לא היו וברבי לא הודו. קלויז זה, המכונה על שם עיר מושבו של „רבי", שמעו יצא לגנאי בקרב חסידים נלהבים, שהביטו בו קצת בעיני חשד על שום שלומדיו רבו על חסידיו.

בעיני חסידים נלהבים היה ערכו של דודי ניסן זיס חשוב מאוד. דבקותו הגדולה בעבודת הבורא ידועה היתה לכולם. ותמוה ומופלא הדבר: הוא, מי שהיה אדם אמיד וסוחר גדול בעמיו, דעתו היתה פחות מעורבת עם הבריות מזו של גיסו — דודי

שמואל גולדברג — שלפי מקצועו הרי מלמדותו אומנותו היתה. הוא היה תמיד מכותר עדות של יהודים, ומיועציה ובורריה של העיר היה, בעוד שר׳ ניסן זיס יחיד ובודד במועדיו היה. שעתו בלועה היתה ובלתי פנוייה לאנשים, משום שעתה התפלל, למד, אמר „חוק״, או שהיה, כדאמרי אינשי, „בולע פרקי זוהר״. הוא היה בכל אופן נתון תמיד לעצמו ולעיסוקיו.

וכך בעצם „העבודה״ נפטר והלך לעולמו בבוקרה של שבת, תוך „אמירה״, תפילה ולימוד כרע נפל לפתע ולא קם עוד. למחרת היום, בראשון בשבת, ערכו הלווייתו, ודודי שמואל נשא עליו הספד. לעולם לא אשכח את הספדו. נער קטן אז הייתי, אך הרושם של ההלווייה וההספד נחרתו עמוק בלבבי. ושוב היתה זאת ה„פתיחה״, שכל כך פעלה והשפיעה. דומה, שאותו שבוע קראו בפרשת שמיני, ותחילתו של ההספד כך היתה: „הן היום תקריבו את חטאתם ואת עולתם... הייטב בעיני ד׳...״ הן אך היום עסק היהודי הזה בתורה ובעבודה — ולמה איפוא נלקח ונתבקש בישיבה של מעלה?.. זו היתה לי הפעם הראשונה, שתפסתי תפיסה ברורה את מַשמען ומובנן של המלים: „געה כל העם בבכי״ — ודומה עלי שגם היום מהדהד עדיין אותו בכי באזני...

נואם גדול היה דודי זה, אולם אידישיסטן ודאי ובודאי שלא היה, אך יידיש כזאת שהוא דיבר בה, שומעים, כמדומה לי, רק לעתים נדירות מאוד. וזה משום שיידיש זו טבעית היתה ולא לשון נלמדת. והיידיש הטבעית יש בה „מטל השמים ומשמני הארץ״. היא אוצרת בתוכה את כל הרעננות, הליח והעסיסיות של סגולת המַבּע היהודי: חדה ומלאת לשד. ויחד עם זה יש בה מן הרוחניות השלמה וממעופה של העברית הרוחנית־צרופה של שפת הנבואה. וודאי, רק בקומבינאציה מסוגלת היידיש לשמש כוח־מַבּע וביטוי של הרוח, אחרת היא נהפכת ליידיש של... — אך אין ברצוני עתה להתרתח. על כל פנים סבורני, שבור אינו יודע לא לכתוב ולא לדבר יידיש האמיתית, העמוקה והלמדנית־ממשית. הוא דיבר בה יפה, היטב, בחכמה ובצניעות. כל המעלות והיתרונות, שמנו חכמים בנואם, היו בו. יהודים למאות היו יושבים תמיד לידו והיו שותים דבריו בצמא.

ואורח־חייו כך היה: טוהר, טוב ויופי. מעולם לא ביקש דבר מזולתו, והכבוד אף הוא לא גירה אותו. כך התקין עצמו וחי לו ב„פרוזדור״ וציפה לכניסתו ל„טרקלין״. בין בימות החמה ובין בימות הגשמים אפשר היה לראותו יושב על תלמודו עוד משלוש שעות לפני עלות השחר. יותר מש„אֶמר״ למד, ותוך כדי כך היה מביא ומגיש לאמו־הורתו הישישה ולאשתו כוס חמין למיטותיהן. הוא קיים בסבתא זו של אמי, שבעודני ילד קטן הכרתיה, כיבוד־אֵם גדול. אני ומרדכי אהרנפרייז, שהיינו ניניה הגדולים, היינו מבקרים אצלה מדי שבת בשבתו והיינו מקבלים מידה דובשנית. זקנה זו, דומני, איגואיסטית היתה תמיד, אך בנה נשאה על כפים. וכך היה נוהגו גם עם אשתו כדבעי למהווי: מכבדה יותר מגופו...

לא, לא „משוררו״ של העבר אנוכי, חי אני יותר מדי בהווה, ואולי עוד יותר בעתיד — והרי משום כך הנני ציוני. אולם עם כל זאת בהיזכרי בבני אדם כה זפים וטהורים כדודי אלה, שחוננו בנשמה עילאית ויחד עם זה כה תמימים וטובים היו — איני יכול אחרת כי אם להתאנח ולומר בצער:

חבל על דאבדין ולא משתכחין...

ג

ר׳ אורי וולף סאלאט ז״ל

עלי להודות, כי לפרק זה אני ניגש לא רק ברחימו כי אם גם בדחילו. רצוני לדבר הפעם על מי שהיה לי באמת ובתמים למורי ורבי, על אודות זה שהלך לפני בחיים כעמוד אש להאיר לי את דרכי.

מתחילה עלה לפני במחשבה לסיים ב„דמות״ זו, כדי שיהיה, כמו במוסיקה, מן ה„פינאל״ — הסיום הרם והאמיץ. אולם איני יכול לחכות, משום שאם לצייר „דמויות״ של אנשים, שכפי שכבר הודעתי, שעברו על פני נשמתי או שאנוכי עברתי על פניהן — אם דמויות כאלה לצייר, הרי בוקעת ועולה מאליה אותה הדמות, שכל כך הכריעה בחיי ושחשיבותה בפני עצמה אף היא מכרעת היתה.

כמה אנשים יודעים את השם, שברצוני לפרשו בזה? מכל אלה שיקראו את מאמרי וודאי רק עשרות בלבד, ואף על פי כן סבורני, שהאיש גאון בלתי שכיח היה ואדם גדול במלוא מַשמעותה של המלה. אין זה מדרכי להשתמש שימוש מופרז במושג „גדול״, כפי שדבר זה מקובל בימינו. מלה זו חשובה בעיני כ„תואר־אצילים״ רוחני ומוסרי. אולם איש זה, שיודעי שמו וזוכריו כה מועטים הם בעולם, היה באמת אחד הגדולים, שבהם נפגשתי בחיי חלדי הארוכים. ואל יהא דבר זה קל בעיניך, שכן אלפי מסיבות ומקרים הפגישוני עם בני אדם רבים וביניהם בעלי שיעור קומה.

בין כל אלה היה אחד גדול ואולי גם הגדול שבהם — אם כי לא „בפועל״ הרי לפחות „בכוח״ — ר׳ אורי וולף סאלאט ז״ל, שממנו למדתי תורה עם דרך ארץ וגם מידות טובות. אני מדגיש את התיבות, אשר ממנו, ואיני אומר אצלו; משום שלאמיתו של דבר לא הורני מעולם, ואפילו לא סייעני במיוחד בהסבר מיוחד, ואף על פי כן סבור הייתי תמיד, שרובי תורתי ממנו באו לי.

אולם די לי בהקדמות ובקשרים אישיים, שהרי ברצוני לצייר את ה„דמות״.

אי־זה הוא ביתו? ומוצאו מניין ומהיכן הוא?

על מקור מחצבתו מעולם לא דיברו, וכמדומה לי מעין גרופית דשקמא היה, בלי חוג של קרובים ובלי אב ואם. ככה גדל לו. ברם, נראה, שעוד בילדותו כבר משך אליו את תשומת־לבם של הלמדנים, שהרי הללו התייחסו אליו תמיד בכבוד מיוחד. הוא גם נמנה על תלמידיהם של „מפרשי הים״, וביתר דיוק: היה תלמידו של ר׳ יוסף שאול נתנזון — רבה של לבוב. אולם הוא היה תלמיד מסוג אחר לגמרי ורבו התייחס אליו לא כאל תלמיד סתם אלא כמו לחבר. שכן כשרבו מביא בספרו „שואל ומשיב״ הבאות משמו, לא יכנהו ככנותו את שאר חבריו „תלמידי״, אלא תמיד יוסיף לו איזה „תואר״ גדול. וכיוון שהגענו לפרשת ה„תואר״ יש לי להעיר משהו מענין מאוד. ר׳ אורי וולף מדפיס גדול היה על אף היותו יהודי עני, ולאחר פטירת המחבר היה הוא עצמו מדפיס מהדורות רבות וחדשות של הס׳ „שואל ומשיב״ ובעצם ידו היה מוחק את ה„תוארים״ הגדולים שרבו קשרם לראשו. מעולם לא העביר תחת ידו את התואר „הגאון״, „הגדול״ וכדומה מן התוארים הרבניים הידועים. כלום היה בכך משום ענווה או שמא משום יוהרא? לי נראה שהיה בכך משום יוהרא. עודני נער קטן הייתי עוזר לו תכופות בקריאת ההגהות, ונזדמן לי לפרקים לראות את יחסו לתוארים הגדולים שכתרוהו בהם. הוא לא אָבה, כמדומה לי,

להתחמם לאורם של אחרים, דייה היתה לו החמימות משלו ובהכרת ערך עצמותו. מטבעו ענוותן היה, אבל לעתים היה פורץ מגדרו כפרוץ כוח־איתנים מלועו של הר־געש ואז היה מקים צווחה כלפי הרבנים לשושלותיהם ואומר: „הביאום נא אלי את כל רבניכם ואני אנסם ואני אבחנם!"

תמיד היה לי הרושם, שבעלי היוחסין בקרב הלמדנים, אלה הקרויים: „שילשים וריבעים לרבנות", חשו וראו בו את הזר שקרב לרשות שאינה שלו, ממש כמו שאמרו מלאכי מעלה בראותם את משה בתוכם: „מה לילוד אשה בינינו?", היינו מה לה לברייה זו מעולם התחתון בתוכנו? שכן כל עצמו לא היה ר' אורי וולף מזרע של מורה מורנו ואף הוא עצמו לא היה כגון זה.

הוא בחל בזה, הסתפק במשרת מלמד לגדולים בביתם של בעלי בתים אמידים, כגון בית רוקח, היה מדפיס וגם מוכר ספרים. לא רצה להיות לא רב ולא דיין, רק בימי זיקנתו ניאות ונתרצה להיות מו"ץ בלבוב ואפילו מעין ראש בית דין. אולם כל הענין הזה היה לו למורת־רוח, ולפיכך גם לא אהבו. אימרת חז"ל הישנה „ושנא את הרבנות" חדרה עמוק לתוך לבו ולא אהב דבר זולתי את התורה ואת הבריות.

לפיכך ראוהו תמיד מוקף אנשים מכל השכבות ובייחוד מפשוטי עם, כי הוא היה איש־העם במלוא הזוהר והעומק של מלה זו. החזיק בביתו „מנין", ולאחר התפילה היה לומד לפני הקהל. ובלימודו זה היה כולל גם עניינים הנוגעים לחיי־ההמונים ופשוטי העם, כגון חומש עם פירש"י, שו"ע, או"ח וחובות הלבבות. לימודים מעין אלה היה מפיץ בקרב העם, ולא לשם הטפת מוסר כדוגמת מוסרם הדליל והפחות מבית מדרשם של דרשנים ומַגידים רגילים. הוא לא נתכוון לכך. הוא רצה אך ורק, שהקהל לשכבותיו השונות יחדור לתוך עצם מקורה של יהדות צרופה וידע פשוטו כמַשמעו מה דין נוהג בישראל, מה מותר ומה אסור.

האוכל למסור את דרכו המיוחדת בלמדו לפני הקהל? חוששני שדבר זה נמנע ממני.

היה בו בלימוד זה בכל אופן מן הצירוף הנדיר של למדנות רחבה ושל חריפות ובקיאות כשהן ממוזגות בפופולאריות מַסבירה, צחה וברה. הוא היה מתחיל ב„אמירתו" בעשר שעות בערך, עם גמר התפילה — אצלו התפללו בנוסח אשכנז, משום כך לא האריכו בה — היה ממשיך כך בלי הפסק עד שעה אחת או שתים בצהרים. הסברתו היתה לדוגמה ויחידה במינה, ודיבורו היה בהתלהבות, שעצרה כמעט את הנשימה. דומה עלי, שזה היה הנואם הגדול ביותר ששמעתי בימי חיי. „מאמרותיו" נמשכו שעות רצופות והיו שזורים משזרת של רעיונות פילוסופיים־דתיים כשהם מבוארים ומואָרים במראי־מקומות מכל מיני ספרים שבאוצר ספרותנו העתיק. מלא וגדוש היה, ורק את הספרות החדשה לא ידע וגם לא רצה לדעתה.

כשהייתי ילד, ואחר כך כשגדלתי עד שהייתי לנער בן שש־עשרה או שבע־עשרה, למדתי ממנו דברים הרבה, לפיכך לא אזכור כיום פרטים מחידושיו שהיה מחדש, פרט לאחדים מהם שנשארו קבועים ומונחים בזכרוני. ואני — רק על דבר אחד אתפלא ואשתומם: איך יכול קהל שומעי־לקחו ללכת אחריו, אחרי רעיונותיו השנונים והעמוקים מבלי שייעף ומבלי שייגע. בתוך „קהלו" היו גם יודעי ספר ולמדנים במידה ידועה וגם משכילים לחצאין, אך רובו של הקהל יהודים פשוטים היו, שכל ששת ימי המעשה של החול טרחו ויגעו קשה על פרנסתם ופרנסת ביתם,

ולא שעתם ולא מוחם היו פנויים לעיון בספרים. אולם במשך שלוש־ארבע שעות שיעורו־לקחו של ר׳ אורי וולף היו אלה יושבים, מקשיבים ושותים ובולעים כל מלה כאילו היה זה מעיסוקם „המקצועי״. וכל זה היה פשוט בזכות קסם אישיותו ובשל כוח־האיתנים שבדברו. הוא היה נואם בחסד אלהים.

וכזה הוא ר׳ אורי וולף העממי, המחנך, המורה, המנשא והמדריך. יתכן שהיה אגב כך משורר; והוא היה בכלל פייטן והיה גם כותב הרבה שירים בעברית יפה, טבעית ותנ״כית, אך ללא כל קצב וללא חוקי „משקל״ כלשהם, ולעומת זאת היה בהם לעתים מן המעוף המחשבתי הגדול. לא לאנשים רבים ולא לכל אדם היה מראה את שיריו, ואני הייתי מן המועטים הללו שכיבדני בזכות זו. בטוחני, שגם בשטח זה היה מגיע ועולה לדרגה גבוהה אילו נעשה במקצת „אירופי״ יותר. אולם „אירופי״ לא נעשה ולספרות העברית החדשה רחש אי־אמון ואי־הבנה. בכל אלה ניכר איש־העם שבו עם כל „כוח הצמצום״, שרק נשמות עליונות חוננו בו. עם העם התרועע ואת המוניו אָהב.

אחר לחלוטין היה ר׳ אורי וולף החריף והבקי, הגאון והגדול; מוחו מוח חריף ללא כל סימן של פראות, המצוייה כרגיל בקרב הפלפלנים. הוא חי בזכרוני כחריף אי־שם בשכנותם הסמוכה של הרשב״א והריטב״א. שם, במקצוע ההוא קבעהו זכרוני; חריפותו היתה עצם הבהירות כשהיא ממוזגת בפשטות רבה אך עתירת־רוח. עד היום עוד אזכור איזו „קושיא״ או „חידוש״ שנתחדשו בבית מדרשו. ותמיה אנוכי על מידת ההגיון המבהיר והחריפות השנונה המשוקעים בהם.

הפלפלנים יראה גדולה נתייראו מפניו, ומאימתם זו כמעט סמרה שערת בשרם. „זלמן השחור״ מן הקלויז הז׳דאטשובי — ואף הוא טיפוס מענין — היה אומר תוך התרתחות וחימה על ר׳ אורי וולף, שכשיבוא זה לאחר מאה ועשרים שנה לפני בית דין של מעלה והמלאך ישאלהו: „עסקת בתורה?״, יענה: „דרוש דרשה לפני ואפריך אותה״... זה היה איפוי קולע מאוד. אצלו נודעה לי משמעותו של „מוח״ במובנו של התלמוד, שהוא עוקר הרים וטוחנם זה בזה סתם להנאתו בעלמא. זוהי אמנם מתת־אלוהים חשובה אך בלתי פוריה. וודאי, במקרים כגון אלה אין לדבר על פוריות, פרודוקטיביות בלע״ז, אך בכל זאת אין לומר, שלמדנינו הגדולים היו אי־פעם מבלי עולם. הם מילאו את „עבודת־הרוח״ שלהם בנאמנות רבה ובטוהר־נפש נאצל ורב.

מר׳ אורי וולף הלמדן והגאון קיבלתי הרבה יותר, אף על פי שלא הורני ולא לימדני באופן ישיר, כאמור למעלה, ולא זו בלבד אלא שלא רצה אפילו להקל עלי את העבודה. זכור לי מקרה אופייני מאוד: עודני צעיר מאוד לימים ירדתי מעל „שולחן״ רבותי והתחלתי לומד בפני עצמי בלי עזרת הורים ומורים. ולומד הייתי בביתו של ר׳ אורי וולף, משום שהיתה לו הספריה התלמודית הגדולה ביותר שכמוה לא ראיתי בשום אוסף פרטי של יחיד. בחדר־ספרים גדול זה הייתי יושב ולומד. והנה קרני פעם ולא עמדתי על משמעותה של איזו סוגייה בגמרא, ונוסף לכך הרי יעצני הוא להתחיל במסכת נדרים עם הר״ן. פניתי אליו וביקשתיו שיסייעני, אך הוא — ניתנה האמת להיאמר — לא רצה ואמר לי: „יגע עד שמעצמך תעמוד על הסתום״. וודאי, פידגוגיקה זו לא היתה מדרכו ומשיטתו של פֶסטאַלוצי — אבל היא הרגילתני בכל זאת לעצמאות רוחנית מסויימת. לאחר שכבר הגברתי חיילים

בתלמודי, קיבלתי ממנו דברים הרבה באופן בלתי אמצעי. אני הייתי שואלו לפרקים והוא היה משיבני, או שהוא היה לעתים שואל אותי לחידודא באורייתא, כדי לשוחח בענייני דשמעתתא ואני ניסיתי להשיבו. וכך בדרך זו קרוב היה ללבי ר' אורי וולף הגאון יותר מאשר ר' אורי וולף העממי.

אולם עתה נשאר חי בזכרוני איש־העם שבו, עם רוחב־לבו הטוב, עם רחשי הרחמים והחמלה וההוקרה ל„עם", שהוא בער ולא ידע, אך לעומת זאת נאמן הוא ולא „ממושכל".

זכורני, מעשה שהיה ב„יענקל בעל החטוטרת" — אחד ממקורביו של ר' אורי וולף — שנשאר ללא קורת־גג לראשו, ופקד ר' אורי וולף להכניס מיטה לחדר־הספרים שלו והוא בכבודו ובעצמו טיפל באהבה וברחמים בעני מרוד זה. ועוד אזכור: פעם אחת בא אליו אחד מידידיו והתאונן באזניו, שחסר לו כסף על דא ועל הא. ור' אורי וולף הרי כסף אין בידו ומה יעשה? הוא ניגש אל ארון הספרים ומוציא משם ספר יקר־מציאות, תוחבו לו לזה ואומר לו בזה הלשון: „לך ומכור את זה, ולכשירחיב, תסלק לי את החוב ואקנה לי ספר אחר תמורתו". ומן הראוי לדעת, שהוא אהב את ספריו אהבת נפש ובלי כל רשימה או קטלוג ידע את מקומו של כל אחד ואחד מחמשת או ששת אלפי הספרים שבארונותיו. לעתים מזומנות לא היתה דעתו נוחה הימני על שלא זכרתי מיד את מקומו של ספר פלוני ואלמוני.

וכזה היה ר' אורי וולף איש־העם: תמיד מלא רחמים, מוכן ומזומן לעזור, להציל ולהשיא עצות; ועצותיו שפעו מעיבות של חכמה כי כל עצמו חכם בחכמים היה, ואהבת ישראל מסוגה של זו שמצוייה היתה אצל ר' לוי יצחק ליהטה גם בו. גם בימות החמה וגם בימות הגשמים היה חובש לראשו „ספודיק". מעשה וניגש אליו פקיד גבוה מבני הנוצרים ושאלו בשלמה הוא חובש לראשו בימות הקיץ מצנפת של פרווה, והסיר ר' אורי וולף את ה„ספודיק" מעל לראשו, הטילו לארץ, גילגלו בעפר ורמסו ברגליו. אחר כך הרימו, ניערו מן האבק ושוב חבשו לראשו ואמר: „ספודיק זה סמל הוא לעמי, את ישראל הכפישו והניחוהו לארץ וברגלים רמסוהו ודרסוהו, אבל אך הספיק לנער מעליו את החלאה והזוהמה מיד נתרענן שוב והוא כנזר וכתפארת לראש, לפיכך חובשני תמיד מצנפת־שער זו, משום שתמיד אפשר לנערה ולעולם לא תירמס"...

עצמותיו של ר' אורי וולף טמונות סמוך לגדר בית־הקברות שבלבוב. כך ציווה בצוואתו וכך גם ציווה עלי. וכך היה מעשה: פעם אחת נקרתה לו בדרכו הלוויית עני, שמספר המלווים שהלכו אחר המיטה לא הגיע אפילו עד כדי „מנין". כששאל לשמו של הבר־מינן, כינו בשם סַבָּל אחד, שהוא הכיר אותו כירא־שמים גדול וכיודע־ספר במקצת. הוא הצטרף, כמובן, אל המלווים והלך עד לבית־הקברות, וכאן ראו עיניו שקברוהו לו לאותו יהודי ליד הגדר. חזיון זה זיעזע אותו עד היסוד בו והוא בחל בכל קברות אחרים ובלבד שינוח בשכנותו של אותו סבל עני ומרוד ולא בין היחסנים...

מיוחסים? וודאי שלא בעט ביוחסין של יהודים שהרי ברוח יסודו. אולם הוא לא נשא ולא סבל את אלה, שהתייחסו לפי מוצאם לגאונים מדורות עברו בעוד שאין ביניהם ולבינם כל קרבה של יחס פנימי. פעם אחת סח לה לאשה כבודה לבובית אחת, שהתפארה לפניו באחד מאבות אבותיה הגדולים, נניח השל"ה, בזה הלשון:

אילו קם היום השל"ה מקברו בטוחני בך שלא היית מכניסתו לטרקלינך, ואילו שאלו את פיו במי הוא בוחר כנינו ונכדו, בי או בך, אין ספק שהיה בוחר בי ולא בך. מי, אם כן, רשאי להתייחס על השל"ה — אני או אַת?

וכך היתה דרכו בחיים: מאושש, זקוף, בלתי־תלוי, בלתי כפוף ועם כל זאת — עמוד של אש.

ותמיד אֶשאַל את עצמי: המורגש בקיבוץ היהודי או אפילו בתולדה הישראלית, שהיתה או שעברה ולו אפילו ברפרוף אישיות מעין זו על פני חיינו? מה נשאר אחריו? בעצם לא כלום, מלבד קושיות מספר וחידושים חדודים ושנונים אחדים ב„שואל ומשיב" — זה הכול. אולם מה בכל זאת השאיר אחריו? אנוכי לא אדע זאת כשם שגם לא אדע כמה מקרני השמש מצויות וחיות עדיין בפנים בתוך תוכם של העצים לאחר שחיממום במשך דורי דורות רצופים. אדם ממין זה משוֹל הוא לשמש, וכמוה עבר על פני החיים, והיא הרי מביאה בחומה צמיחה וגידול.

ובשעה שמדברים באדם כזה מן ההכרח הוא לסיים באימרה הישנה והנושנה שלנו: יהי זכרו ברוך!

ד

ר׳ משולם סאלאט

היה עם לבי לדבר באב ובבנו ביחד. בפרק שייחדתי בו את הדיבור על ר׳ אורי וולף סאלאט; רציתי אמנם מלכתחילה לכלול את בנו ר׳ משולם, אבל צר מדי היה המקום בשביל שניהם בפרק אחד. אביו — וודאי גדול הוא מכדי לצרפו עם מאן־דהו בכפיפה אחת, שכן זקוק הוא למרחב בפני עצמו, ומאידך — ניתנה האמת להאָמר: גם הבן ראוי שיקדישו לו פרק לחוד. שכן גם הוא כשלעצמו נשא עמו עולם מלא. בספרינו מציינים, כידוע, בשני פנים את היחס שבין הבנים והאבות: אם „ברא כרעא דאבוה" — כלומר: הבן הוא קטן ופחות חשוב מאביו ברגל אחת, ומתכוונים לומר בזה, שהדורות לבותיהם הולכים ומתמעטים, ואם: „יפה כוח הבן מכוח האָב" — עולה הבן בטיבו ובחשיבותו על אביו, ורוצים לומר בזה: שכל דור חשיבותו מרובה משל קודמו.

זוהי בעצם הבעייה הפילוסופית החמורה של ההתפתחות: כלום משמעה של ההתפתחות הוא, שהכול משתפר ומתרחב הן במובן השכלי והן במובן המוסרי, או שמא כל זה אינו אלא במובנו הגשמי בלבד? וכך היו מנסחים את השאלה: כלום באמת היו הדורות הראשונים טובים ממנו, או להיפך: שמא טובים אנחנו מהם בכל השטחים? במחשבת ישראל העתיקה קיים מושג רציון וחמור, כגון: „אם הראשונים כמלאכים אֲנו כבני אדם, ואם הם כבני אדם אנו כחמורים" וכו׳. והנה את תנודתי האפיקורסית הראשונה חשתי דווקא מתוך מאמרם זה ובשום אופן לא רציתי לקבלו. בכל כוחותי התנגדתי לתפיסת עולם כזו, וסבור אני עוד היום, שהדין היה עמי. תפיסת־עולם מעין זו היא לא רק בלתי נכונה ונפסדת, אלא גם לא־ישראלית ביסודה. והרי זהו ההבדל הגדול שבתפיסת העולם הישראלית ושל — נאמר: — תפיסת העולם היוונית. חכמת יוון אומרת: בראשית היה „תור הזהב" ולאחריו באה „המתכת הגרועה". היא לא גילתה לנו מה רעה תצמח לבסוף עם השתלשלות הרעה עצמה. ואילו תורת ישראל לעומתה קבעה את „תור הזהב" לאחרית הימים, לעתיד לבוא.

גן העדן שלנו שבני־האדם הראשונים ישבו בו ושהוא צריך היה להיות כנגד „תור הזהב" — גן עדן זה אינו במשמע לא תקופה ולא תור, שהרי הוא רק כעין עריסה חמה, שבה שמרו על „ולד־האנושות" — היונק האנושי. זוהי האופטימיות כובשת־העולם, המושרשת בתפיסת העולם הישראלית. לי נדמה, שבהתאם לכל עומקה של התפיסה היהודית אסור לחלוטין לומר, שנתמעטו הדורות. וסבורני, כמובן, שבהתאם להשקפת העולם הישראלית אסור לקבוע את הכלל של „ברא כרעא דאבוה", אלא תמיד ובכל זמן צריך לבקש אחרי היסוד כדי לומר: „יפה כוח הבן מכוח האב" — האנושות אינה הולכת אחורנית אלא עולה היא ומתקדמת.

הסתבכתי לפתע במחקר שלם, שאינו כלל מענייני ומנושאי, וחקירתי זו עומדת בסתירה גמורה למקרה המיוחד שאני דן עליו בזה. דומה הדבר באמת כאילו באתי להסתייע ב„מעשה לסתור" כלפי שיטתי כולה. אולם, לאמיתו של דבר, נכונה היא שיטתי, אלא שבמקרה דנן צריך להודות ולומר שיפה היה כוח האב מכוח הבן. ברם, גם הבן איש חשוב ומכובד היה. ר' משולם לא היה סוער כל כך ושלהבת מרצו גם היא לא ליהטה כל כך. וייתכן אמנם שהוא לא היה גאון כאביו ר' אורי וולף.

ר' משולם היה ממלא־מקומו של אביו כמו"צ וכראש בי"ד בלבוב. אולם משרה זו מועטה ודלה היתה לעומת מה שחבוי היה בחובו. כאביו כך גם הוא היה בורח מן הכבוד. היו שרצו לזכותו בלבוב במשרה יותר חשובה, אך הוא דחה אותה ולא אבה לקבלה, וכאביו כך גם הוא שנא את הבצע. והנה דוגמה אחת: גם האב וגם הבן לא אבו מימיהם לקבל מתנות כלשהן, ובייחוד משלוח מנות שמשגרים אותן כרגיל למכהנים בקודש. בלבוב, שמבחינה זו שלטה בה בימים ההם מסורת עתיקת־ימים, היה במשלוח המנות משום מקור של הכנסה הראוייה להתכבד בה. וכשפירסומם של הרב והדיין גדול היה בעיר על אחת כמה וכמה שהיו מעניקים להם מנות ביד רחבה. ר' אורי וולף ור' משולם בנו לא היו מקבלים את הכסף שהיו משגרים להם, ולעומת זאת היו הם מעניקים לשליח שכר שליחות הגון, ויצא שהפורים במקום להכניס להם אם מעט ואם הרבה, עלה להם לבסוף בדמים מרובים. בר־לבב וגאה היה האיש בדומה לאָביו.

בכשרונותיהם שונים היו אחד מן השני. האב חריף, גאוני יותר, ואילו הבן — „בקי" מופלא ומעולה, בקיאות מעין זו בלתי־מצוייה היא כמעט בכל העולם כולו. חלקו לא היה עם אלה הקרויים אצלנו „ש"ס פולאקים" — אלה שבקיאותם נהפכת בידם לכעין מעשה־קונדס והמראים בחודו של מחט על מלה המצוייה מעבר לחמישים דף, או האומרים דפים שלמים בעל פה ישר והפוך וכדומה מן ההבלים שבכמו אלה, שערכה אינו עולה אפילו בשווה פרוטה. שכן „ש"ס־פולאקים" אלה הנם למעשה למדנים לא מופלגים ביותר. שמעתי מפי אבא ז"ל, שהיה אומר על בקיאים מסוג זה, שלא הסיקו אליבא דשמעתתא — ואיני יודע אם אמר זאת מעצמו או מביאו בשם אומרו — אלהים הבין דרכה והוא ידע מקומה, כלומר, הוא יודע היכן מקומה של מלה פלונית ואשר לפשוטה ומשמעה הוא סומך על אלהיו. ר' משולם לא נמנה עם כגון אלה; הוא היה מופלג שבמופלגים, שמוחו ישר ומחודד מי שבקיאותו היא יתרונו הגדול. הוא זכר באמת את הבבלי ואת הירושלמי, את כל הראשונים ואת רובי האחרונים. הכתוב „ובכל ביתי נאמן הוא" אפשר היה להסמיכו עליו; הוא זכר ממש בעל פה את כל התורה כולה עד כדי להראות מקומו של כל דבר לפי הדף שבעמוד.

היתה זו בקיאות להפליא, ואי־אפשר היה להבין האיך מוחו סביל כולי האי. ונוסף לכך היתה לו כמו לאביו בקיאות עצומה בספרי מחקר עתיקים. אני מדגיש: ע ת י ק י ם, כי בחדשים לא עיין כלל וכלל. ואני אמנם תוהה ומתפלא, שגדול כמוהו לא חש ולא הרגיש מעולם צורך כלשהו להכיר ולדעת ספר ענקי כ„מורה נבוכי הזמן" שעמקות ואורה הרבה אצורות וגנוזות בדפיו. לא אדע את הסיבה, אבל זה לא היה בשטח עיונו.

לעומת זאת קנה לו ידיעות במדעי־חול שלא מישראל. הוא ידע גרמנית די יפה, שרכשה לעצמו כמובן מתוך הספרות, כמו כן למד את הלשון הרומית כי היה לו בכך משום יסוד וכוונה מיוחדים. הוא חשב לילך לגרמניה על מנת ללמוד שם, אך לא אסתייעא מילתא על שום שנטה קצת לצדדין. הוא בכלל היה אדם, שעוד בימי־נעוריו היו שיתקו בקרבו את כל מרץ־החיים.

הוא היה קובל על כך תמיד ומטיל את חשדו בלמדנים שבלבוב — בירחמיאל הורוביץ ומשפחתו — שבכוונה דחקוהו לתוך מצבו זה כדי לבלום ולמנוע את צמיחתו וגידולו. הם דיברו על לב אביו, שישיא את בנו ויקח לו לאשה את בת־העשירים, שהיה בעל אחוזה וחוכר, בור ועם־הארץ שקנה לו אתרוג נאה והדר אך ורק משום ששיבחו באזניו את הסחורה מקנת כספו, ואילו הוא עצמו מעולם לא ידע מה ברכה וכיצד מברכין על פרי הדר זה. והנה הגיעה השעה והלה דרש מחתנו לוקח בתו, שירד מעל שולחנו ויהא מפרנס את ביתו, ולכך הרי לא מסוגל היה ורבו בשל כך סכסוכים ומדנים שמררו מאוד את חייה של נפש עדינה ואצילה זו. היתה זו טראגדיה שגזרה לגזרים ועשתה לאל את כל המרץ שבחייו. הוא היה מספר לי, שר׳ ירחמיאל הורוביץ, מי שהיה עשיר בנכסים, למדן ומגדולי־היחש, היה אומר: שידוך טוב ונאה הוא כי על כן לחם וֶבֶן לעולם לא יחסרו לו על שולחן חותנו... דבר זה מעלה בלי משים על הדעת את הבדיחה היהודית על אודות מלמד דרדקי ששאלוהו, הלמאי אינו אוכל זבדה? והשיב משום שבני מעיו אינם חולים לעפל קום... ייתכן מאוד שהעשיר התקנא באמת קנאה גדולה בעילוי העני העלול לעלות בחכמתו עליו ועל בניו ובני בניו. מי יוכל ויחשוף צפוני טמוני לבו ונפשו של עשיר ולמדן בעמיו?

ור׳ משולם חי לו לאחר כך בכפר נידח אצל חותנו ועסק שם בתלמודו בהעדר כל אווירה מתאימה שיוכל לינוק ממנה שפע כלשהו שבהשראה, תעורת־רוח ומרץ מעט.

ושם באותו כפר עשיתי אצלו חדשים מספר ולמדנו במס׳ בכורות עם הרי״ט אלגזי ולא בבחינת תלמיד הלומד לפני רבו, אלא, כפי שהוא עצמו היה אומר, כתלמיד חבר. אני פרשתי ורחקתי בקרב הימים מלמוד זה, ואין עתה בידי לא האפשרות ולא שעת־הכושר כדי לעמוד לרגע קט ולבחון את כליותי ולבבי על מנת לידע ולהיווכח כמה הם הפרטים ופרטי הפרטים שנשארו עדיין חתומים ומוחתם עמדי בזכרוני מאותו לימוד. ולא עוד אלא אפילו בכוח הניתוח לא אוכל לקבוע עוד כמה יש בה ברוחניותו מן היסוד של מס׳ בכורות עם הרי״ט אלגזי. „אלקטרוליזה" מעין זו סבורני שטרם המציאוה הממציאים. ברם, ידוע אדע בבטחה גמורה את האמת, שמתחת לסף־היידע לוחש עדיין הרבה מן השלהבת ומן העונג הרוחני שבחווייה הבאה עם לימוד משוגן, מעויין ומעמיק כזה.

זה היה על כל פנים מענין מאוד; אני פרשתי ורחקתי מרחק רב מאוד משני

רבותי אלה. אורחות־חיי כיוונו שבילם לעבר אחר, שמלכתחילה היה בעיקר למורת־רוחו של ר׳ אורי וולף, ואף על פי כן משכו לי שניהם כמקודם את חסד אהבתם כאילו הייתי עצם מעצמם ובשר מבשרם, ומובן מאליו, שגם אנוכי אהבתי והערצתי אליהם לעולם לא כבו ולא דעכו בלבי. וודאי, יחסי לר׳ משולם היה יותר נוח ונועז, שהרי צעיר היה מאביו. זכורני עדיין את הסעודה שערכו לכבודו עם סיימו בפעם הראשונה את הש״ס. נער בן שש הייתי אז ואך התחלתי ללמוד גמרא וכרגיל את פרק המַפקיד. והנה בעצם דרושו המחודד והמַלהיב קפצתי כנגדו וקראתי לעומתו בקול „שילם ולא רצה לישבע״. המסובים הצטחקו וכעסו לסירוגין. אני מרוצה הייתי. יחסי אליו נשאר בכל זאת כיחס התלמיד לרבו, ועם כל זאת חופשי וטבעי יותר.

שניהם, האב ובנו נשארו אצורים וחתומים עמוק בתוך חדרי־לבי ונפשי על אף הרעיונות וענייני־החיים המבדילים והמפרידים שבינינו. גבולות עולם מפרידים בינינו ואף על פי כן אחוש בקרבי ששני האנשים הגדולים והטהורים הללו השפיעו השפעה גדולה ונמרצת על חיי והם הם אולי שעיצבו את עיקר אופייה ודמותה של רוחניותי. ומדי הגותי בשתי דמויות מופלאות אלו הרהר אהרהר בלבבי: מה נפלא ותמוה הוא — מרחק רב כזה, כל כך רחוק ובכל זאת כה קרובים, קרובים עד כדי כך שאם אני מציץ מלא־אהבה, אהבת־ילדות, לתוך עיניהם הטהורות, הפקחיות, הנאמנות והטובות, אני מוצא בהן רוחניות כה רבה וגדולה עד כדי כיסופים וגעגועים אליה...

גם ר׳ משולם סַאלַאט כבר איננו. הוא לא זכה ולא הגיע לזקנה מופלגת. חייו הקשים ואכזבתו החלישו את גופו שגם בלאוו הכי חלוש היה. מצבו הורע עוד יותר עם בוא מלחמת העולם (הראשונה — המת׳) על כל בלהותיה וזוועותיה. כשחדרו הרוסים ללבוב לקחו אותו כבן ערובות וזה מוטט את בריאותו, ואף על פי שלא הרבה לשבת בתא־אסוריו הזיק המאסר למצב־בריאותו. ונוסף לכך התרגשו ובאו עליו כל פגעי הזמן הטראגיים. הוא מת מיתה חטופה כאביו.

ומה נשאר אחריו? הוא היה דייר־משנה כביכול. ב„בית יצחק״ לר׳ יצחק שמלקיש ז״ל מצויים דברים הרבה משלו. הוא דר אצל זולתו אע״פ שהיה לו די ורב משל עצמו כדי יכולת למצוא חלל רחב וגדול בכל ספרות שהיא, ואפילו — נניח — בספרות הרבנית. ברם, הוא חסר היה בכל זאת משהו — משהו יותר מטיפה אחת של מרץ בחיים משהיה לו למעשה ושבזכותה היה מודע בעולם. אולם אנו היהודים איננו יודעים לעצב ולפתח את בעלי־הכשרונות שבתוכנו. הם גדלים וצומחים כמו מאליהם, ורק בסביבה הטובה והנוחה תלוי כל תהליך גידולם ועלייתם לרומו של עולם.

את ר׳ משולם הכירו כמובן כל יהודי לבוב ואילו אלה שמחוצה לה ללבוב וודאי מועטים המה שידעוהו.

אולם בטוחני בכך שאם יגיעו במקרה הדברים שכתבתים בזה לידי מישהו שהיה סיפק בידו להכירו קצת מקרוב, יוציא מלבו אנחה אמוקה, וכשדמעה זכה יורדת מעיניו ומתגלגלת על לחיו יאמר ויפטיר בשפתיו:

— אמת, נכון הדבר: נשמה יקרה וטהורה שכנה בו בר׳ משולם.

ה

זוטות של סביבה

דמויות? וכי כולן צריכות להיות אך ורק „דמויות" במַשמעות של אישים ויחידים בעלי פרצוף עצמיי משלהם עד כדי כך שיכירום מרחוק? האמן והיוצר הגדול והיחידי שבעולם — כוונתי לבורא העולם עצמו — אף הוא בכבודו ובעצמו לא עיצב „עיצובים" מרובים כל כך. זאת ועוד, היפוליט טן הזקן הרי שינן לנו משך עשרות שנים רצופות, השכם והערב, שאישים אינם כלל כל כך מכריעים ועיקריים בשביל המין האנושי. הסביבה בלבדה — מילתה בלשון הצרפתים — חשובה ומכרעת היא. האישיות אינה אלא פרי הסביבה בלבד. לפיכך מן הצורך הוא לתאר במקצת את הסביבה כדי שנהיה למדים על דמויותיה.

מכל מקום — רצוי לייחד את הדיבור במקצת על מוסדות יהודיים חשובים שבהם עשו ופעלו „דמויות" שונות, ולא בולטות כל כך אלא דווקא פחותות במקצת — כאלה שלא מן הראוי הוא לקובען במסגרות בפני עצמן.

מוסדות יהודיים חשובים מימי־ילדותי — הא כיצד? אלה הם כמובן ישיבות, קלויזים, בתי־מדרשות ושאר הסדנאות למיניהם, שבהם נתרדדה ונתחשלה רוח האומה כפי שהורנו זאת „אביר האומה" דנן שנתנו לנו אל אלוהי האבות כדי שישמש לנו בתקופת היצירה והבנין עמוד אש — כוונתי לחיים נחמן ביאליק. הוא הרי החזיר אותנו והעמידנו שוב אחוזי קסם ורתת „על סף בית המדרש" ונסך בלבנו את האמונה שהוא הוא „בית היוצר" לנשמת האומה.

לבוב לא היתה חסרה כמובן גם את המוסדות האלה, ואשר לישיבות — דווקא כאן היה לה כעין „תחליף". דוגמת מיר או וולוז'ין לא היתה לנו בלבוב, וגם בעיר גדולה אחרת לא היה כזאת. ואמנם לא היו לה לגאליציה ישיבות כאלו שכבשו בפרסומן את העולם. וודאי, כל רב שהגיע לדרגה עליונה בתלמודו, היה תופש ישיבה; אבל לא הרימה למוסד עצמאי.

וחסרונו של מוסד מורגש היה אמנם בחוג מסויים של בעלי־בתים ובני תורה ולפיכך באו לידי החלטה להקים ישיבה. אולם יצירה מעין זו אינה נעשית בידים, ולפיכך לא היתה זאת ישיבה אמיתית במלוא מובנה של מלה זו. שכן מוסדות כאלה צומחים באופן אורגאני במקום שכל התנאים מסוגלים ונאותים לכך. בלבוב נהפך בית־הישיבה למין „תלמוד תורה" גבוה, שהיו לו אמנם דרישות רבות וגדולות — הנה עוד מעט קט ויגדלו בו דור שלם של גאונים...

הוקם בית ישיבה מחולק לפי דרגות כעין מחלקות וכתות.

באחת מהן שימש כמלמד יהודי מענין עד מאוד ור' שמואל מֶראדים קראו לו. הוא היה פדגוג אומן שהיתה לו בהורותו לנערים שיטת הוראה משלו. דרך הסברתו ברורה ומַחווירה היתה, ויחד עם זה היה מתאמץ לעשות את הלימוד מודרני במקצת. הוא היה אוהב להשתמש במספר מלים בלשון „דייטשמריש". כך, למשל, ידע ממישהו, שהמונח „אפותיקי" יסודו ב„היפותיק" ולא ב„פה תהא קאי", ואת המלה „שובר" היה מתרגם „אַבסולוטוריום" — לעז קלוקל ובלתי־מוצלח וכיוצא באלה. על כל פנים הוא כבר חשוד היה שלא הכול אצלו כשורה וכדבעי...

אני הייתי מתלמידיו וגם עשיתי אצלו חיל בלימודי. עם תום ה„זמן" הראשון ללימודי אצלו קרה המקרה ובא ר' הלל ליכטנשטיין ז"ל — רבה של קולומיאה —

ללבוב. הודיעו לו לרב שכל חמישים דפי הגמרא עם כל התוספות שלמדנום במשך הזמן קבועים ומונחים בזכרוני ושגורים על פי. הוא בא ובחן אותי. הייתי בכלל בחיי כפי שהבריות אומרים במקומותינו „אדם מנוסה בנסיונות מרים". בחינות לאין שיעור ומספר נבחנתי בחיי חלדי, אבל בחינה קשה כזאת לא נבחנתי מימי. לא ידעתי מה רוצים ממני ורק אחת הרגשתי שרצונם אתם שאני לא אדע, אך חפצם זה לא הצליח בידי אותם פדגוגים מאומנים — ודומני שעמדתי בהצלחה באותה בחינה. אולם זה באמת לא הניח את דעתו ולאחר הבחינה אמר לי הרב מקולומיאָה בקולו הצרחני בזה"ל: „מוטב היה בעיני תמורת חמישים דפי הגמרא חמישים הין של יראת שמים"...

כל אותו ענין בלתי מובן היה לי, ראשית משום שבאותם הימים לא חסרתי עדיין יראת־שמים, ושנית — מה ענין יראת־שמים אצל תלמוד וידיעה? חיבה יתירה היו מחבבין בלבוב את התורה יותר מן האדיקות. כאן האמינו במאור שבתורה, ולמה אם כן הטפת מוסר זו, אלא ר' הלל ליכטנשטיין היה, לאמיתו של דבר, יהודי הונגארי, וכל דרך תלמודו היה כאורח תלמודם של יהודי הונגאריה — מימי, בלי מלח ותבלין כלשהם. הוא היה וגם נשאר טיפוס זר ומוזר בגאליציה. תמיד ובכל הזדמנות היה אך ורק מטיף ומשחר למוסר. בבואי לאחר שנים רבות לקולומיאָה כמועמד לרייכסראט (מועצת המדינה) האוסטרי נזדמנתי עם יהודים רבים שזכרו ושידעו את רבם הזקן. והנה פעם אחת נתגלגלה השיחה גם על המאורע משנות־נעורי וסח לי באותו מעמד יהודי אחד פקח ולמדן: מה רוצה מר, ר' הלל הרי לא היה מן הסוג שלנו, אלא „בוזשיבוי", יראי־אלוהים המהלך כל הימים כנבעת, מבוהל ומפוחד מאימת רוגזו וכעסו של „אדוני אלוהים" עליו. יהודי אדוק מבני גאליציה חש ומַרגיש את הקשר שבינו ולבין קונו בבחינת היחס שבין אב ל„בנים" ולא כל„עבדים". על פי רוב שוכחים, שאדיקות יהודית הדוקה ומקורית אחרת היא לחלוטין מ„יראת־אלוהים" פוריטאנית. זהו אגב נושא לעיון פילוסופי מַעמיק ואין כאן מקום להאריך בו. בכל אופן ה„צדיק" מושג זה נשאר לנו זר; ואבא ע"ה היה אומר, שרבה של קולומיאָה הביא עבירות לגאליציה. יהודי גאליציאי אדוק עלול היה לפרקים לאַחר את זמן תפילת המנחה, או שיבואהו מעין הרהור מהרהורי עבירה, אבל ר' הלל היה מוכיח ומַטיף מוסר על עבירות שיהודי גאליציאי אדוק לא ראן אפילו בחלומו...

האֶפיזודה שבבחינתי ההיא היתה כפתיחה למשזרת תככים שלמה כדי לסבך בה את מורי ומלמדי ר' שמואל מראדים. ישר אל תוך לבו כיוונו לפגוע. בחיי־חלדי ראיתי אחר כך איך היו רוקמים מזימות ומסכסכים תככים לשם משרות רמות ואפילו כאלו כמו של נשיאי־מדינות וריפובליקות, אבל כל אלו כאין וכאפס הן לעומת אותן המזימות שנשתזרו מסביב לר' שמואל מראדים. ואמנם המזימה עלתה בידי המסכסכים שהיו מעוניינים בכך. וכדי להוריד את ר' שמואל איש ראדים מרמתו הוציאו אותי מרשותו באמתלה שכבר הגיעה שעתי לעלות לכיתה גבוהה יותר.

ודרגה זו היתה להוותי. ואיני יודע אם מורי ומלמדי החדש — שר' שמעון, כמדומה לי, קראו לו — למדן גדול היה, שכן רק זאת אדע, שאפילו אות אחת לא למדתי מפיו. מטבעו יהודי קפדן ורתחן, היה צורח תמיד כאשה מרשעת ואף פעם לא היה לא מפרש ולא מסביר. אנוכי שנא שנאתיו ואף הציקותי לו. הייתי מטרידו ולוחצו תמיד אל הקיר בקושיות, והוא היה מסתבך ומתפתל כל כך עד שלא ידע

מוצאו ומבואו. פעם אחת נתרתח עלי כל כך בזעמו ובחמתו עד שהלקני במקל או ברצועה. דבר מעין זה לא טעמתי מעודי, ומובן מאליו הוא שקמה צווחה ויללה והוא פייסני, אך אני לא רציתי לדעתו עוד. ואז זכורני בא אבא ע"ה לבית־הישיבה וסח לו לאותו מלמד מאומן: „רואה אתה, ר' שמעון, הנביא כבר מדבר בשבחך באמרו „עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו" — כלומר כשעמי שואל שאלה מבול־עץ עונים לו במקל"... אימרה קולעת זו עשתה בשעתו רושם רב.

והנה אז ירדתי מעל „שולחן רבותי". אין חדר ואין מלמדים. באתי אל הקלויז ללמוד שם אם לבדי בפני עצמי ואם בצוותא עם חברים.

מאותם החברים נשארו בייחוד שנים מהם קבועים וחרותים בזכרוני. האחד מהם היה יעקב הילפרדינג, וכמעט בטוחני בכך שמיניסטר הכספים של עכשיו בגרמניה והסוציאליסטן הילפרדינג מצאצאי משפחתו הוא. אולם חברי לא ניכרו בו שום נטיות של מיניסטר לכספים... בטלן שבבטלנים היה וחסיד יותר מלמדן. כל עסקו בתורה היה אך ורק לשם עבודת־הבורא ומוחו קשה ובלתי־מהיר לתפיסה. לבסוף נקלע לאיזו עיר מצער ושם שקע לגמרי בתוך בטלנות יתירה. חברי השני — בנימין פרלמוטר — מהיר תפיסה היה. בבית אבותיו כבר נאבקו שני עולמות שונים: אביו — חסיד ולמדן, אמו — אפיקורסית ומודרנית. האב חינך את בנו וגידלו ללמדן, ואילו האם גידלה את הבנות להיות — מורות. בנימין היה לו לבעל־בית כדרך חסידים בעיירה קטנה וזערערת. אולם אחיותיו היו לסוציאליסטיות ויחד עם דיאמאנט ואיגנאצי דאשינסקי ייסדו בלבוב את „בית המקרא העממי" הסוציאליסטי הראשון. וכך בדרך זו החלו כבר אז להסתכסך יחסי משפחה בבתי ישראל...

ובנימין זה היה ראש החבורה שלנו. הוא גם היה בשבע או שמונה שנים גדול ממני. היתה זאת יגיעה יתירה בשבילי ללמוד בצוותא עמו. הרגל היה בו לשבת ולהתמיד עד שמצאנו את כל הקושיות על תירוציהן. כך, זכורני, ישבנו פעם אחת ועסקנו במשנה אחת ארבעה שבועות רצופים. לימוד כזה נמאס עלי, כמובן, ובאתי פעם עם השכמת הבוקר לקלויז ועיינתי במפרשים הרבה עד שהייתי אחר כך פותר ומנחש כל דבר, ורק אז היינו זזים מן המקום שעמדנו בו. אולם בנימין היה מסתיר וחותם בעדי את כל הספרים כדי שלא אוכל לנחש עוד...

מכל מקום — הדבר לא ארך זמן רב. כל חברי כבר היו לחתנים והחלו להכין עצמם בלימודם לקראת הנישואין. הם עסקו מכאן ואילך במסכת נדה, ביורה דעה הלכות נדה. ואני לא רציתי להצטרף אליהם בלימודם זה משום שרק בן י"א שנה הייתי אז. ר' אורי וולף כעס עלי, שהרי: התורה בכל מקום ומקום טהורה היא, ומה זה איכפת לך? „תורה היא וללמוד אני צריך"... אולם אני לא יכולתי להיות גובר על עצמי. מחמת זה הגיעו הדברים לידי כך, ש„הסתדרתי" לגמרי בפני עצמי. על פי רוב לומד הייתי בחדרו של ר' אורי וולף ורק בלילות — בקלויז או בבית־המדרש. תמיד נתבקשתי על ידי „מערופים" שונים שאלמד אתם, אך לפרקים — וזה לעתים נדירות — שמישהו למד אתי.

זכורני לילי־קיץ נפלא אחד, היה זה וודאי אחד מלילי אלול, ובקלויז היה מהלך לו יהודי שקראו לו בשם ר' משה מסוקולוב. לפי אומנותו שדכן היה, מאותם מזווגי זווגים המפגישים ומגיעים קיר בקיר; ומובן מאליו שדברים כגון אלה לא נעשו על טהרת האמת לאמיתה. אולם חריף ובקי היה האיש יותר מעשרה רבנים גדולים

ביחד. והנה פעם אחת באחד הלילות בחמישי בשבת פנה אלי ואמר: יהושע, רוצה אַתה ללמוד „שופר של עולה"? — אדרבה ואדרבה. התחלנו ללמוד במרץ ובהתלהבות עד שבאמת כאילו נעוּ אמות הספים. עד הגיע זמן קריאת שמע של שחרית סיימנו את הסוגיא מבלי להשמיט אף חידוש כלשהוּ שנתחדש בזמן מן הזמנים בסוגיא זו.

מקץ עשרים וכמה שנים כשעשיתי פעם אחת במאריינבד נכחתי שם באסיפה אחת בה נאם פרץ והטיל ספקות רבים בציונוּת ובשלטונה העצמי של הלשון העברית. אם זכרוני אינו מטעני נסע אז פרץ מכאן לטשרנוביץ. אני נאמתי באותה אסיפה בשבח הציונוּת והעברית וגם ניצחתי. עם תום האסיפה ניגש אלי יהודי קטן־קומה שפניו היוּ מעוטרים בזקנקן שנראוּ בו שבילי שיבה והוא מסתכל ישר לתוך עיני ושואלני: „האם אדוני זוכר אותי?" — וודאי שאני זוכר אותו וזוכר גם את — „שופר של עולה", והתחלנוּ בו במקום לשוחח כל אותה שעה בשופר של עולה... ש"י איש הורוויץ היה באותו מעמד היטה את אזנו והקשיב להאַי שיחתא.

כך נחרתים בעמקי הנפש רשמי לילה אחד בקלויז ורשמי „שדכן" משה מסוקולוב כמעט לכל ימי החיים. מה, למשל, היה ר' לוי יצחק ז"ל אומר על כגון דא? „אומה יקרה היא כנסת ישראל, אפילוּ השדכנים שבהם חריפים וגדולים הם ונושאים בחובם את השלהבת הקדושה ואת המאוֹר המַבהיק של התורה". ואילו אנוכי הייתי אומר ומתפלל: ולוואי וגדולי התורה שבנוּ לא יהיו שדכנים...

ו

ר' הירש אורנשטיין ז"ל

„יחוס" מהוּ? מה ערכוֹ ומהי חשיבוּתו? סבורני שלמוֹתר הוּא לי לומר מה מעט אני מתפעל למראה שורה גדולה וארוכה של „אבות" גדולים ומהודרים. זמננוּ הדימוקראטי בהוֹל על „יחוס עצמו" ואינו שואל לא לאבות ולא לאמהות. ואשר לאוּמות־העולם אף אצלן כבר שקעה שמשה של „אריסטוקראטיה". אין עוד תוארים אריסטוֹקראטיים רשמיים, ולא עוד אלא אפילוּ הארץ הקלאסית של ה„שליאַכטה" — זו פוֹלין שלנוּ — הכניסה בתחוֹקתה תקנה, שלפיה כל התוארים בטלים ומבוּטלים. כללוֹ של דבר: „יחוס" פסק מלהיות אצלנוּ דבר עובר לסוחר, ואצלנוּ היהודים, שכל אחד ואחת מאתנוּ הם מבני בניהם של אברהם, יצחק ויעקב לא כל שכן. שכן מה לנוּ ול„יחוס" כיום?

השקפה נכונה ללא ספק כלשהוּ — והיא מקנייניו ומערכיו של כל בר־דעת.

ואף על פי כן, ובכל זאת — עלי להודות, ואתם תסלחוּ לי על כך, שנפשי תעגם עלי במקצת וגם דעתי חלשה עלי על שוּם שעם ישראל לא שמר ולא גיבש מתוכו במאת השנים האחרונה מין „פאטריציאט" יהודי, כלומר: משפחות יהודיות בעלות יוחסין שתהיינה קיימות וגוברות מדוֹר לדוֹר כפי שנהוּג היה במאות הקודמות בתקופות ה„גיטו" ובימי הרדיפות הגדולות והאכזריות. אותן המשפחות שעלוּ במאה השנים האחרונות וגם זכוּ לפירסום, לא עמדוּ בנסיון. ובדוֹרן השלישי ולכל המאוחר ברביעי או שהן עצמן התנוונוּ או שמחמת שמד ונישואי־תערובת נשרוּ מעל האילן כעלים קמלים. „יחוס" יהודי שהורתוֹ הממון והעושר המופרז מן הנמנע לוֹ שיתפתח.

תמיד עולה בזכרוני הסיפוּר שהיוּ מספרים על המלכה האוסטרית — מאריה תיריזה. היא היתה אדוקה קנאית ונטרה בלבה איבה ליהודיה, אבל יחד עם זאת

רצתה לזכותם בחלק לעולם הבא על ידי כך שתמשוך אותם אם בדברי כבושין ואם בדרך טובה או רעה להמרה, וחפצה זה לא צלח בידה... היא טכסה עצה רצינית עם הנסיך קוינין, מי שהיה נגיד ממלכתה — רייכסקאנצלר בלע"ז — מה לעשות. ושאלתו: „יאמר נא לי, נסיכי, מה לעשות שהיהודים הארורים יאותו ויתרצו בכל זאת לקבל את האמונה הנוצרית הקדושה?" — „דבר פשוט מאוד הוא, הוד מעלת מלכתי", השיב לה הנסיך, „עליה רק לאַצילים"... כך כבר היה מצב־הדברים אז, ומקץ חמישים שנה לאחר מכן לא היה כל צורך עוד להשתמש אפילו באמצעים „הירואיים" כאלה. די היה בכסף מעט.

אַתה מהלך לך, למשל, להנאתך בחדר־הקהילה שבווינה ולנגד עיניך מתנוססים דיוקנאות לעשרות של אנשים, שמילאו פעם בחיים היהודיים תפקידים חיוביים, אך לא נשאר אחריהם לא שאר ולא שריד. הם מתו על עם ישראל מבלי שפיתחו מדור אחד למשנהו שום „פאטריציאט" ושום שלשלת „יוחסין".

ודווקא אצלנו בתנאי־חיינו הקשים והבלתי־טבעיים הרי מן ההכרח הוא דבר מעין זה. שכן משפחותינו בנות היחש היו המצודות והמבצרים שבהם נתבצרו ונשתמרו מסורות ישראל, צורות־חיים זכות ומזוקקות, רוחו החמימה ונשמתו החיונית של עם עתיק־ימים, שכל אלה היו לו לכעין בית משלו — על כל פנים לד' אמות משל עצמו.

את תפארתו ואת זהרו של „יחוס" מעין זה ראיתי בלבוב בביתו של הר"ר הירש אורנשטיין ז"ל.

הרב, אבי־אמו של הד"ר מרדכי ברוידא שלנו, היה מצאצאי היחש היהודי מדורי דורות. בו בעצמו ובכל הליכותיו ביחסיו עם בני אדם, כחשובים כפחותים, בנוהגו עם יהודים ועם נוצרים — מכל אלה ניכר היה לעין מין „זיקוקין" דיהדות כבירת־ימים ושאר כל המידות הטובות של ישראל, שהן פוחתות והולכות, לצערנו, בימינו.

ר' הירש אורנשטיין זכרונו לברכה — איך וכיצד אתארנו? קודם כל רואני לנגד עיני דמות הדורה של אדם בעל צורה ויפה עד להפליא. אני הכרתיו כשכבר שיבה נזרקה בו וזקנו הלבן רחב ויפה. פיאות מעוררות תשומת־לב תלו לו לצדדין, שכמותן לנוי לא ראיתי לא לפניהן ולא לאחריהן; ארבעה ארבעה תלתלים לכל פיאה, עין בהירה וחמה שפקחות רבה הבהיקה מתוכה. זכורני היטב שכיהודים כנוצרים היו מפנים לפניו ביראת־כבוד מרובה את הדרך בהיראותו ברחוב. מספרים היו, ואיני יודע כמה מן האמת יש בסיפור זה, שבשל יופיו ותוארו הנאה שעוררו יראת־רוממות בעיני כל רואיו אנוס היה לצאת את בריסק דליטא שעד לצאתו הימנה שימש בה בכתר הרבנות. ועוד היו מספרים, ששר הפלך בראותו אותו אמר, שאינו רוצה לשאת ולסבול בערי־מדינתו יהודים כאלה ושילחו מארצו כנתין זר.

כיום לא אדע עוד עד היכן היתה גאונותו מגעת. בספר „ישועות יעקב" משל זקנו מצויים אחדים מחידושיו המעידים שבימי־נעוריו היה עילוי שבעילויים. אולם לאחר כך נעשה יהודי עשיר ובעל־אחוזה, וייתכן שמשך זמן זה לא למד. הוא היה לרב רק משהפסיד את רכושו. כאן קרה כדאמרי אינשי: „חסורי מחסרא והכי קתני" — כלומר עם הפסד הממון חוזרים ושבים אל הגירסא. מלכתחילה לא רצה לשמש ברבנות, ואח"כ היה לרב קודם בבריסק ולאחר מכן ברישא ולבסוף נתרצה מטעמים כלכליים והיה לרבה של לבוב.

וודאי — בנעוריו היה לי האיש לסמל הגאונות. בעודנו בחורים צעירים למדי היה מראה לנו שבוע אחד מקודם את כל הרמזים ומראי־המקומות שבדרשותיו שנוהג היה לדורשן בשבת הגדול ובשבת שובה בבתי־הכנסת הגדולים ואנחנו היינו מעיינים ומתעמקים להעלות איזו קושיא, פירכא או חידוש. זכורני שכל הכנתו לדרשה היה ענין של רגעים מספר בלבד; וכך היה עושה: מוציא מארונו ספרים אחדים, מעיין בהם קמעה וחסל. כיום על כל פנים לא שאר בו זכר כלשהו בקשר למַהוּתה ואופייה של גאונותו. ספרו „ברכת רצ״ה״, שחתנו וממלא־מקומו על כסא הרבנות בלבוב, ר׳ ליב׳לה ברוידא ז״ל, הוציאו לאחר פטירתו לא עניין אותי עוד. אז כבר היה אצלי לאחר שקיימתי — כפי שאני קורא לזה תמיד — מצוות „שכחה בכוונה״...

אולם לא הלמדנות היא עיקר כל החשיבות לגביו. הוא נועד לפי חכמתו ובינתו השכלית העצומה להיות מדינאי גדול ודבר מדיני, וחבל שבימיו טרם הגיעה שעתה של מדיניות יהודית.

ואמנם מעניין שמדינאים פולניים גדולים קשרו עמו קשרי־ידידות ולעתים באו עמו אפילו ביחסים אינטימיים מאוד. המדינאי הפולני המפורסם ויושב־ראש הריכסרט האוסטרי לשעבר פראנטשישק סְמולקָה — מי שהיה מהפכן, נידון לתלייה וקיבל לבסוף חנינה מידי הקיסר פראנץ יוסף — היה מבאי־ביתו והיה מבקר אצלו תכופות שעות ממושכות. הם היו פורשים לחדר מיוחד ומתווכחים שם. המיניסטר הפולני זשאמיאלקובסקי אף הוא היה מבקר אצלו מדי בואו ללבוב. מספרים היו אז — ואני לעולם לא יכולתי להתחקות על שרשי הדבר ולידע כמה מן האמת יש בסיפור זה — שבמרד הפולנים בשנת 1863 מילא הרב תפקיד חיובי. בכל אופן ואיך שלא היה הדבר — בחוגיה של תנועת המהפכה שרבים מהם עלו אחר כך לגדולה התייחסו אליו בכבוד רב.

אולם למעמד האצילים הפולני — אל ה„שליאַכטה״ הגבוהה — היה מתייחס יחס של גאווה ויוהרה.

בקשר לכך שמורות בזכרוני כמה וכמה מעשיות ועובדות אופייניות.

בלבוב היה משמש פעם כנציב־המדינה הנסיך גולוכובסקי, מי שהיה ממקורביה המיוחדים של חצר־המלכות. ואז כידוע הרי כל ה„שליאַכטה״ הפולנית הגבוהה שבגאליציה נטתה כולה לחצר האוסטרית, ואפילו „דימוקראט״ מסוגו של זשאמיאל־קובסקי אמר פעם לקיסר בשמו של העם הפולני כולו: „לימינך, אדוני, אנו עומדים ולימינך גם עמוד נעמוד״. וה„שליאכטה״ הפולנית הגבוהה קיבלה באמת את כל המידות והנימוסים החצרניים. גולוכובסקי זה היתה בו כל החוצפה והשחצנות שהיו מקובלות ושולטות באותן הספירות העליונות, ולאנשים שלא הגיעו למעלת „בארונים״ היה פונה בדברו אליהם לא בלשון נוכח „אַתה״ אלא בנסתר „הוא״. מעשה ופעם אחת בא אצלו ר׳ הירש אורנשטיין לראיון. וכרגיל שאלו: „מה ה ו א מבקש?״ ור׳ הירש אורנשטיין לא ענה. גולוכובסקי שנה ושילש שאלתו והרב בכל זאת לא השיב. לבסוף נתכעס נציב־המדינה וצעק בקול: „ווַארום אַנטוורטן זי ניכט?״ (למה אדוני אינו עונה?) ויענהו הרב בנחת ובמתינות: „מנין לי לדעת מה הוא׳ מבקש?״ מובן שהרוזן נתמלא כעס וחימה, ואילו הרב נסתכל בו ישר לתוך עיניו בשקט ובנחת כאילו היה אומר לו: עלי אַתה רוצה לעשות „רושם״ בשלשלת היוחסין שלך! יחוסי שלי גדול הרבה משלך, ולא עוד אלא שאבותי ואבות אבותי

לא גולו ולא חמסו ולא רצחו אלא בכל יום תמיד עבדו לממלכת־הרוח באמת ובאמונה.

בהזדמנות אחרת אמר אליו גולוכובסקי: „אדוני הרב יודה, שהיהודים המה מנצלים". והשיבו הרב על כך בנחת: „הוד מעלתו הרבה לדרוש הימני, היינו: שאני אהיה מודה בהלשנה!" „נמצא" — אמר הרוזן — „שאני מלשין!". „אצלי" — ענהו הרב — „אין הבדל גדול אם מישהו מַלעיז ומַלשין מעצמו או שהוא חוזר על דיבתם הרעה ועל הלעזותם של אחרים". כך בדרך זו היה הרב משתעה ומתווכח עם האדונים רמי־המעלה. וסופו של דבר, שחשיבותו של הרב גדלה ורבתה בעיניהם, וייתכן שדווקא משום כך שראו לנגד עיניהם זו הפעם הראשונה יהודי גאה בעל שיעור קומה ולא טיפוס של „מושקה" ו„מה יפית" מתרפס וכנוע — דמות נלעגה שכל הפריצים רגילים היו לראותה בכל יהודי שנזדמן להם ושנקלע לתוך רשותם.

ועוד דבר זכורני שבימי־ילדותי נתרשמתי הימנו רושם רב. הימים ימי מועמדותו של הד"ר בלוך הידוע לבית־הנבחרים (ריכס־ראט) האוסטרי וכנגדו הופיע כמועמד שכנגד הד"ר ביק. וזאת לדעת שבימים ההם לא היו הבדלים גדולים בין צירים מישראל. שניהם רצו להיכנס לתוך ה„קולוֹ" (החוג) של הפולנים, הווה אומר, ששניהם רצו מלכתחילה לוותר על משהו ממדיניות יהודית. אולם אף על פי כן נלחם בלוך באנטישמיות והופיע בייחוד כשליחם של ישראל, וביק לא חש כל התחייבות לגבי עניינים כגון אלה. לפיכך עמדה כמובן כל העתונות הפולנית על צדו ואילו לבלוך נקטה עמדה עויינת ונוגדת. הרב היה גם כן חבר בוועד הבחירות המרכזי שהיה קובע את המועמדים ל„קולוֹ" הפולני. הוא עשה תעמולה לטובת בלוך. והנה בא אצלו העורך האנטישמי הידוע תיאופיל מארוינוביטש ואמר לו: „איך יכול כבוד הרב להתנגד לדעת הקהל הפולנית כולה?" — ואין לשכוח שהכול ידעו שד"ר ביק שיחד את העתונים ומשום כך השיב לו הרב לאותו עורך שׂונא היהודים: „אדוני העורך, דעת־הקהל נודעת לה ערך רק אז כשאין עמה שום מוֹהר ומַתן, אבל בו ברגע שכבר יש מ ח י ר עליה, הרי ממילא יודעים ערכה מהו"...

דומה עלי שר' הירש אורנשטיין היה חלוץ אלמוני של המדיניות היהודית האמיתית, הגאה והרצוייה שיכלה להיברא אצלנו רק בעשרות השנים האחרונות.

ואמנם כן דמות נפלאה ונהדרה היה זה רבה של לבוב — ר' הירש אורנשטיין ז"ל. כדי לתאר את קווי־אופיו היפים והמעניינים של אדם יהודי נאה זה צריך היה לחבר ספר שלם, וממילא עלי להסתפק רק במספר קווים כוללים בלבד.

טיפוס אחר לגמרי היה התנו וממלא־מקומו הר"ר ליבלה ברוידא ז"ל, שרק לפני שנה אחת הלך לעולמו. לבוב התרגלה אליו בקושי. מוצאו מגרודנה היה וכל ימי־חייו שמר אמונים למבטאו הליטאי הקשה עד כדי שבלבוב הבינו בקושי את לשונו. אולם ככל שהכירוהו לדעת יותר וראו את כנותו הבלתי־משוחדת, את מחשבתו הנאצלת, את טוהר־אופיו המגובש ובייחוד את למדנותו הרבה שרכשה לעצמו תוך התמדה ממושכת ובלתי־פוסקת — בקיצור: ככל שלבוב הכירתו יותר בה במידה התייחסה אליו ביתר כבוד, הוקרה וחיבה מרובות. בשנים האחרונות, והוא זכה לזיקנה מופלגת, היה חביב ומכובד על כל המפלגות — מקרה נדיר מאוד לגבי רבנים.

ובהעלותי על זכרוני דמויות רבנים אלו ניצבות לנגד עיני גם שתי הרבניות,

ודומה עלי שבמשך כל חיי חלדי לא ראיתי אנשים עדינים וטובים משתי נשים אלו — עכסה׳לה האם וחנה׳לה הבת.

נוסף על האנשים רואני למעשה גם את ביתם, שהיה כמין „מקדש מעט". זה היה בית שמתוכו הבהיקו והאירו על כל הקהילה הקדושה, כמו שאומרים אצלנו, תורה וגדולה במקום אחד. צניעות מעין זו שקיימת היתה בישראל מלפני עשרות של דורות, וצדקה שתרה במסתרים אחר הנצרך כדי להיטיב עמדו, למדנות מופלגת שנוספו לה גם יהדות גאה וכבודה וטוהר של אופי ללא רבב כלשהו.

ובתוך בית זה גדלנו שלשתנו: מרדכי ברוידא בתוך ביתו הוא, ומרדכי אהרנפריים ואנוכי כחבריו. כך עשינו ביחד מגיל שש, שנות ילדותנו ומעלה עד לשנות הגברות. שם היינו ילדים ששיחקו והשתובבו השתובבות של „קונדסים" פראים ושהרב הזקן היה מתבונן ומסתכל אליה ברצון רב. אולם שם בתוך בית זה גם למדנו ואף הכינונו את עצמנו תוך וויכוחים לקראת תפקידינו הקשים בחיים שחיכו לו לכל אחד ואחד מאתנו.

שם גדלנו אף נצמדנו איש לאחיו עד שבאה המציאות היהודית המרה והעמידה את כל אחד מאתנו על משמרתו המיוחדת לו ואשר עליה מחובתנו לעמוד כזקיפים נאמנים ונכנעים במשלטם.

וכך אנו מצווים לעמוד ולהתמיד בעמידתנו זו עד ש„יחליפונו" ועל משמרותינו יעמדו אחרים תחתינו...

ז

חבורת אנשים מעניינת

ה„אסכולסטיקה" — הפילוסופיה של ימי־הבינים קבעה לה ליסוד מוסד: „נאַטורה נון פאציט סאַלטום" — אין קפיצות בטבע, אלא פוסע הוא פסיעה אחר פסיעה מבלי לדלג ולפסוח אפילו על מעלה אחת. עיקרון „אסכולאסטי" זה הריהו בעצם היסוד של הפילוסופיה המקובלת כיום בעולם כולו והקשורה בשמותיהם הגדולים של דארווין, היקל, לאמארק וספנסר. פילוסופוס אנגלי אחרון זה הגדיל לעשות — הוא השתמש בעקרון האַבולוציה של התפתחות איטית והדרגתית ביחס לחברה האנושית. גם כאן, ילמדנו הרברט ספנסר, אין קפיצות כי אם עליות משלב לשלב ומדרגה לדרגה.

וכי ישאלו: והלא יש הפיכות בחיי החברה ואסונות ומַשברים בטבע, וכל אלה התופעות והחזיונות מה המה אם לא קפיצות ודילוגים? ונשיב על כך לאמור: התפרצויות אלו אינן אלא גילויים „פאתאלוגיים" שמהם ואחריהם לא נשאר באמת אלא מה שכבר בא לידי גמירא עוד בעצם תהליך האַבולוציה. אלא מאי? בטבע כמו בהיסטוריה יקשה מאוד לפרקים לחשוף את כל פרקיה של ההתפתחות. לפיכך ידמה לנו שהנה אירע מעין מאורע פלאי, כעין קפיצה מעבר לגדר גבוהה. לעתים יש ויארך הדבר זמן ממושך עד שמוצאים לבסוף את „טבעות־הבינים" החסרות והסמויות. והן אלו מצויות תמיד כבטבע כן בהיסטוריה.

אנו היהודים שאבד לנו החוש להיסטוריה, ודורשי הרשומות שבנו מספרים לנו על פי רוב את „דבריה הבטלים", סבורים תמיד, שעם כל תופעה חדשה בחיינו ההיסטוריים משתנים עלינו סדרי בראשית. אולם למעשה אפשר גם את ההיסטוריה

שלנו, עד כמה שזו איננה לא קינה ולא דקלום גרידא, אלא מערכת מעשים ומאורעות משולבים שלבים שלבים, לתפוס ולהבין כהתפתחות מסויימת.

טול לדוגמה את הציונות. אנו סבורים שזו ירדה אלינו במפתיע כבזק ואין איש אתנו יודע מנין ומהיכן. לפתע פתאום התעורר עם ישראל וניער מעל עצמו סבילותה של גלות והחל חותר בכוח ובפועל לקראת פעילות של גאולה. הפיכה פשוטו כמשמעו. עוד מלפני שלושים וחמש שנה הסברתי באחד מחיבורי: „לביסוס הפילוסופי־היסטורי של הציונות", שאבד או נשכח בצדק ושלא בצדק, כי ההשפלה היתה „טבעת־הבינים" בתהליך ההתפתחות שבין פאסיביות וותרנית ולבין פעילות לאומית. קודם מכן „אנשוהו" כביכול את היהודי ואחר כך שוב „ייהדוהו" את האדם היהודי. מו הצורך היה שהנשמה הישראלית תעבור תחילה על פני אירופה ואנושות חופשית ובת־חורין למען תוכל להיות בקרב הימים ליוצרת וללאומית בפועל. בתוך שלמות התולדה הרי ההשכלה היא כעין מערכת תופעות רבה של צורות־חיים ותכנים שונים שאפילו ההתבוללות גופה היא אחת מהן.

תהליך מעניין זה הראוי לכך שיקדישו לו ספר מקיף בפני עצמו, רואני אותו אפילו בתוך חוגים מצומצמים שבעיר אחת וגם בחייו של אדם אחד.

אני מתכוון בזה ללבוב שלי ולחיים שלי.

לפני 40—50 שנה השתלט בלבוב בולמוס גדול של השפלה — ולא לאותו סוג ידוע של השכלה שאין עמה אלא סתירה ושלילה והמדיחה מן היהדות או שמבטלת אותה בכוונה תחילה; כוונתי לאותה השכלה המבקשת באמת ובתמים לאַחד ולמזג תורה עם דרך ארץ ושרוצה היתה אך ורק, כפי שכבר הגדרתי זאת למעלה, ל„אנש" את היהודי.

כבר סיפרתי על הישיבה האדוקה והמרושלת שלא היו בה לא תורה ולא דרך־ארץ. לעומת מוסד זה שלא הצליח, ניסו להקים ישיבה מודרנית. דומני שקראו לה בשם „אוהל משה". ביסוד הלימודים הונח בה התלמוד ואגב כך הורו שם גם לימודים אחרים. היה בכך משום קידמה רבתי, ומובן שהתירוה לעצמם מחמת טעמים שבגזירת המלכות — מה אפשר לעשות והלא „גזירת השקאַלעס" (בתי־הספר) נגזרה על העולם. בעת פתיחת בית־הספר או הישיבה נועדו ובאו כל היהודים המתקדמים. בפעם הראשונה ראיתי אז את שלמה בובר ושמעתי כיצד לגס בלשונו ובשום אופן לא יכול להוציא את המלים: „גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון"... ברבות הימים הייתי כמובן מזדמן ונפגש תכופות מאוד עם ר' שלמה בובר. כדאי היה אפילו לצייר „דמות" מעניינת זו, אך חוששני שמא יפרוץ בית־משכיתי את גדרותיו וירחב יתר על המידה.

אני אומר, ש„אוהל משה" הוא כעין „חולית־בינים" שבין הפאסיביות הגלותית והפעילות הלאומית. לכשתרצה תראה גם כיום מעין אותה תופעה עצמה בחייהם החברתיים של היהודים, ונסיונותיה של „אגודת ישראל" יוכיחו.

יודעני יפה, שרבים מידידי הקרובים רוחם גס בי מאוד על שום שבעומק נשמתי אינני מיריביה של ה„אגודה". מעולם לא היו לי בכל אופן המגמות לריב ולהילחם בה, וסיבות שונות לדבר. ראשית משום שאם מישהו בא ומדבר בשם ה„תורה", דיו הוא לי להיותו רשאי לחוות דעתו. „תורה" איננה כביכול „אידיאה" של „פולקיזם" או „אידיאליזם". תורה היא יסוד ושורש בחיינו ועד היום אדיר כוחה

ותעצומתה. ושנית חסיד קנאי ונלהב הנני לדברים שבארגון, ותמים דעים אנוכי עם הפירוש הידוע של דברי הכתוב „חבור עצבים אפרים הנח לו" — יהא „חבור־עצבים" ובלבד „חבור" ומלוכד. ארגון זה חיים ובחיים רצוני לראות את כל חלקי אומתנו. ועל רצונה זה של ה„אגודה" לארגן וללכד את האורתודוכסיה, בשל כך ישרה וכשרה היא בעיני. אולם עיקר אהבתי אליה, אם כי אהבה פאסיבית היא זאת, הריהו זה שאציין אל נכון את „מקומה הגיאומטרי" של ה„אגודה" בחיינו היהודיים כך: הם עושים כיום מה שעשו „הנאורים", או כמו שהם מכנים אותם בכינוי של גנאי ה„חופשים" חמישים שנה קודם מכן. בתי־הספר שלהם „בית יעקב", או החדרים המודרניים ובתי התלמוד תורה שבגזירת המלכות מלמדים בהם גם לימודי חול — כל אלה הם כעין „אוהל משה" שמלפני ארבעים וכמה שנים. רואה אני ב„אגודה" קודם לכל דבר את העובדה, שהיא זזה מן המקום. וראייה לדבר — האורתודוכסיה הרואה את תפקידה האחד בעמידתה תמיד על מקום אחד ובאי־התזוזה הימנו — והיינו הך הוא אם זהו פרא אדם כרבי ממונקאטש ואם זהו חכם כהרבי הזקן ז"ל מבלז: — מה לנו תקנון חדש בשעה שאנו מאמינים ודבקים בתקנון הישן שלנו, בתורה? הייתי רוצה לומר: נקוט כלל זה בידך, אורתודוכסיה מודרנית ומאורגנת בהתאם לכל מנגנון חיינו המודרניים, אורתודוכסיה בלבוש „גרמני" קצר ובזקן עשוי וגזוז — אורתודוכסיה כזו כבר יש לה חלק בהפעלתם של החיים היהודיים. האדיקות העקיבית עם חוש־ריחה הבריא מתייחסת אליה בשלילה. ר' אורי וולף סאלאט ע"ה היה אומר: „יש צדיק אובד בצדקו" — דברים אלה נאמרו כנגד ר' עזריאל הילדסהיימר. ור' עזריאל הילדסהיימר ז"ל עצמו היה ירא מפני היהודים הפולניים שרצו להצטרף אל מהלכו ואל שיטתו והיה אומר: „הקיבה היהודית־פולנית אין בכוחה לעכל גרמנית". על כרחנו עלינו לומר, איפוא, שאין אנו צריכים להיות מבוהלים ונבעתים מפחד שמא תצטמק פעם האורתודוכסיה הפולנית ותיבש כדוגמת אחותה אורתודוכסית ה„חמין" („שאלאנט־ארטאדאקסיע") של פראנקפורט. ה„חמין" מגור לעולם יהיו דשנים יותר, מחים וממוחיים ומזינים מה„שאלאנט" הפראנקפורטי... המלאך מגור הממונה על תבשילי ה„חמין" משולהב וחם, הוא בבחינת שרף והוא גם מומחה גדול יותר... אין דבר — עוד נזכה ונשבע נחת מה„אגודה" שלנו...

סרתי במקצת מן הדרך. היה עם לבי רק להוכיח על פי דוגמה אַקטואַלית את ההנחה שלי, שההשתלשלות הטבעית שלנו איננה עומדת על מקום אחד, אלא „היא נעה ומתנועעת בכל זאת ואעפי"כ", וגם כיום קמים ונוצרים המעברים השונים מן הגלות והסבילות הכרוכה בהווייתה אל רציית הגאולה ופעילותה כמאז בעודי נער וצעיר לימים. עלינו להרגיל את עצמנו להסתכל ולראות את התופעות שבחיינו „מנקודת־מבט" של תקופות ועידני־עשייה רבים.

זהו כל מה שיפרתי על הישיבה המודרנית „אוהל משה" שבלבוב.

מבית־ישיבה זה, אשר כמדומה לי לא האריך ימים, צעדו עוד צעד נוסף קדימה. כעבור זמן מועט ייסדו בלבוב את האגודה המשונה והרכב חבריה אף הוא משונה היה וגם שם משונה קראו לה — הלא היא „מקרא קודש". עד היום לא אדע ולא אבינה איך ומי הם שבדו והמציאו שם זה.

מגמת האגודה היתה להקנות לחובשי בתי־המדרש והישיבות, לאלה מהם שכבר ניסו אולי להציג ולהוציא את כף רגלם האחת ל„עבר השני", קצת השכלה כללית

ובייחוד יהודית בצורה מודרנית — יין ישן בקנקן חדש. לכך נתכוונו העושים והמייסדים.

להרביץ וגם להפיץ השכלה בעלמא — דבר זה הוחל לעשותו עוד קודם מכן.

א. נוסיג היה הראשון, שיצא לרחובם של ישראל על מנת להפיץ שם השכלה ודעת. בבואו להתם עדיין חבוש היה לראשו ב„קונפדרטקה" וב„קונטוש". אולם לא היתה לו תפארתו על דרכו. ההצלחה לא האירה לו כלל פנים בשום דבר שהתחיל לעשותו בחיי־חלדו. שלשלת־חייו של איש אשכולות ברוך־כשרונות זה טראגדיה גדולה היא. תמיד חסר היה אצלו משהו לשלמות. ואשר לקורסים הפולניים של אז וודאי ובוודאי שחסר היה הרבה. ה„קונפדרטקה" וה„קונטוש" לא שיכנעו וה„חדר" שהקים נתפזר מיד...

אחרת ב„מקרא קודש" — כאן כבר היה מן הצרוף של „קודש וחול" לפי רוח הזמן, ואגודה זו נתקיימה אמנם עד שהבשיל השלם והגרעיני יותר — „אגודת ציון".

ב„מקרא קודש" נזדמנה, כאמור למעלה, חבורה רבגונית מתמיהה ומוזרה מאוד. בראשה עמד רב באמברגי, מילידי לבוב, שהפסיד בעטיים של עניינים משפחתיים עלובים ואומללים את משרתו הרבנית וחזר ללבוב עיר מולדתו. זה היה הד"ר יוסף יצחק קובאק ע"ה, הידוע ב„חכמת ישראל" כעורכו של „ישורון". הוא תפס בשעתו מקום נכבד ב„חכמת ישראל" שבאשכנז, אבל משנאלץ לחזור ללבוב כבר היה אדם שבור ורצוץ ולא עמד בו כוחו לפעול עוד גדולות ונצורות. ידיעותיו בספרות ישראל לענפיה המרובים היו עמוקות ורחבות, היה אדם טוב וחרוץ תמיד ואף על פי כן שבור וזקן מאוד. הוא התחיל לקרוא הרצאות על נושאים שונים ב„חכמת ישראל" — אדרבה, ישמעו נא בחורי־הישיבות שבלבוב ויטעמו גם הם מטעמו של גן־עדן. ובאותו זמן הרי סבורים היו, שכל הגאולה והישועה תבוא לישראל אך ורק מתוך חקירה ודרישה קפדנית בהיסטוריה שלנו; ו„היסטוריה" לפי תפיסתו של אותו דור משמע לא אותו בנין נאה ומפואר שהקימוהו יוסט, גרץ ואברהם גייגר, אלא — ערימת ההערות שנערמה תלי תלים. אם מישהו זכה לחבר איזו ביוגרפיה, נחשב הדבר למפעל כבירים. אולם ענין זה נשאירו לעת מצוא שבהזדמנות אחרת. הד"ר קובאק מטע בלבוב נטע נעמן של חכמת ישראל שאותה הרביץ והפיץ ב„מקרא קודש".

ועל ידו הורה ולימד ב„מקרא קודש" הרמן דיאמאנד. הוא לימד כאן פיסיקה אף על פי שלמעשה משפטן היה, אבל חיבה יתירה חיבב, כמדומני, את הפיסיקה ומשום כך הרביצה בקרב בחורי־הישיבות שבלבוב. על הפיסיקה של הרמן דיאמאנד ואפילו על פעולתו הציונית עוד אשוב לייחד את הדיבור, ואז ייתכן ואעמוד גם עליו ועל אופיו אף על פי שלא מן הצורך, שכן גם בלאוו הכי זכה לפירסום רב בקרב חוגי הציבור. בתקופת עבודתו הציבורית שאני דן עליה בזה היה אמנם דיאמאנד מאלה שהשכילו, אבל הקשר הנפשי שבינו לבין חיי העם היהודיים רופף היה. הוא חיפש לעצמו אך ורק שדה־פעולה, תפקיד בחיים, ואת אלה התחיל לבקש בהשכלה ואחר כך בציונות הנוקשה שאינה ניתנת לעיכול, וסופו שפרש ונתרחק מאתנו לגמרי. יתר על כן, מוזר הדבר, שדווקא הוא, מי שהתחיל בהשכלה ובעבודה תרבותית בין יהודים, וגם בציונות הלך עמנו כברת דרך קטנה ועבר לבסוף לחלוטין לבינלאומיות הרחבה — דווקא הוא על כל מעשיו הטובים בראשית צעדו על במת הציבור בבואו

לשאלת־היהודים נשאר עומד ליד ההתבוללות הכעורה והמאוסה והדלה־קלושה, חסרת כל היקף וכל מעוף.

לידו של הרמן דיאמאנד, המתפרץ הצעיר באותם הימים, פעל ב„מקרא קודש" יהודי זקן במקצת, בדחן עפ"י אומנותו, ועוזר רוהאטין שמו. יהודי זה טיפוס מענין היה. הוא היה מַשפיל שידיעות רבות לו בתנ"ך, דקדוק ובמקצת גם בתלמוד. נקל לשער שעשיר לא היה מחמת בדחנותו ואף על פי כן היה מוציא את פרוטתו האחרונה על ספרים. עליו אפשר לומר באמת ובתמים שחלקו היה עם „מי שקונה ספרים ומַשאילם לאחרים", ושחז"ל אמרו עליהם שהם עושים צדקה בכל עת. את ספריו היה מַשאיל לכל אדם, ומבקש היה ספר אחר כנגדו כדי שהשואל לא ישכח להשיב לו את ששאַל אצלו. אדם טוב והגון היה אותו עוזר רוהאטין אם כי גם מוזר במקצת. זוכרני שאחר כך היה שר משיריו האימפרוביזציוניים בחגיגות ובנשפים שלנו כמו בנשף חנוכה ועוד; שיריו אלה היה מחברם בעצמו בעברית ובו במקום תרגם כל בית ובית לאיזה מין גרמנית. עוד היום מהדהדת באזני האימפרוביזציה נגד האינטליגנציה היהודית. היא מתחילה במלים „הדוקטורים החמורים — די דוקטוראַן די לאַנגאַהרען" — ובנוסח זה נמשך השיר שעות על שעות כמים שאין להם סוף. גם יהודי זה הרביץ תורה ב„מקרא קודש". הוא לימד תנ"ך עם ה„ביאור" והשתמש במין גרמנית שהיה בה משום קיום המצווה „לעשות נקמה בגויים"...

ועוד מורה היה שם שמן החובה היא להזכירו בכבוד. זה היה הד"ר יצחק פֶלד — מחברו של שיר ציון המפורסם „דאַרט ווּאָ די צאַדאַר", המושר גם כיום בכל תפוצות ישראל ושתורגם ללשונות הרבה וגם לעברית: „שם במקום ארזים..." היה זה אדם בעל נפש פיוטית ועד היום איני יודע בשלמה לא זכה האיש להגיע אל היעוד שנועד לו מטבע ברייתו. גם הוא סבורני היה אדם שלא היה בו די כוח כדי להיאָבק ולהילחם בחיים. היסוד של „שִׂרית עם אלהים ואנשים ותוכל" — קטע הוא בפרשת חייו של כל בני אדם עלי־אדמות, כגדולים כקטנים, שניצחו תמיד את השחיתות, הקטנות והתיעוב שמטבע החיים לא באו אלא כדי לייגע ולהוגיע בהם, או לפחות לנסות בהם כל ברייה וברייה בעולם. תחילתו של פֶלד טובה היתה, וכיוון שנתקל בדרכו בדאגות־ביתו ושאר קשיים שלא יכול להם, עצר בעצם מהלכו ועמד.

חושבני שגם אנחנו, אהרנפרייז ואנוכי, גם כן חייבים לו תודה על משהו.

בתוך „מקרא קודש" זה התהלכנו זמן מה עד ש...נתכער עלינו, וגם למוד לא למדנו בו הרבה.

אולם ייתכן שבאותו פרק זמן דווקא הבשיל בנו אותו משהו, שהכשיר אותנו לעלות על הבמה עצמה ולא כמסתכלים גרידא כי אם כשחקנים ממש. שכן בגר בלבנו הרעיון, שגאולת ישראל לא תבוא, כפי שסבורים היו אז, לא מ„אוהל תורה" הישן או החדש ולא מן ה„השכלה" ו„הדעת" של „מקרא קודש" כי אם ממעופה ומזהרה של „ציון"...

ח

„שומר ישראל" — אגודת „ציון" — „אויטשזנה"

האגודה „ציון!"

כמדומה, שזו היתה אחת האגודות הראשונות מסוג זה בעולם כולו. הדבר היה בשנת 1887 או 1888 (אני כותב את הדברים האלה בניצה ואין כאן כל אפשרות

בידי לקבוע את התאריך; אני קובעו על פי אומדנה ובהתאם לשנותי או לפי התמורות הפנימיות שחלו בנפשי, ולמותר הוא להגיד שאין זה תאריך מדוייק על פי הלוח...). ברוסיה כבר היתה אז תנועה גדולה של חובבי ציון, ולאחר האסיפה המפורסמת שב...* קיצורו של דבר: „בריאה יש מאין" לא היתה אגודת „ציון" שלנו. היא היתה מן הראשונות ובלי ספק גם מקורית עד כדי לחשוב על הציונות המדינית, אם כי לא במפורש ובתכניות מתוכנות ומעובדות מראש ובלי המונח והשם הברור — „מדינת יהודים".

היאך וכיצד באנו לאגודת „ציון"? הדרך מן הקלויז הז'ידאטשובי עד לציון מהלך רב הוא, ובכל זאת עצרנוהו משך זמן קצר בערך. סימן שהדור כבר הוכשר ואף ראוי היה לכך. ההתגברות המהירה והנמרצת על כל נסיונות ההשכלה הקטנים עם הגדולים, למרות שהיתה בהם מגמה יהודית חיובית, והמעבר הנועז לתכניות ברורות ולנסיונות — כל אלה היה להם בהכרח „רקע" וקרקע משלהם שמהם בקעו ועלו.

כבר אמרתי למעלה, שלבוב היתה מאז ומתמיד מרכז של היאבקות מדינית, או לפחות של תסיסה מדינית גדולה. מסתבר איפוא שהיהודים נסחפו ונמשכו פחות או יותר בתוקף ובכוח לתוך העצבנות הפוליטית ששררה לא רק בבירה בלבד, אלא גם בחבל המדינה כולו, שכל כובד־משקלו הפוליטי מופנה היה כלפי לבוב. ומן הראוי הוא להעלות על הדעת ולזכור, שעם שנת 1867 היתה אוסטריה לממלכה קונסטי־טוציונית, ומטעם זה זע ונתעורר בה בלבוב העורק המדיני, שהרי היא היתה למטרוֹ־פולין של „מדינת־כתר" רבתי עם בית־נבחרים משלה ועם אבטונומיה די רחבה. נוסף לכך השתתפה לבוב גם בבית־הנבחרים הראשי שבווינה. „שאלת־גורלה" המכרעת של אוסטריה האומללה המורכבת באופן בלתי־טבעי כל כך, היתה תמיד: צנטרליזם או פֶדראליזם? האם עליה להיות מעצמה גרמנית שניה ואדירה ועל ידי כך להיות תלוייה תמיד בגרמניה הגדולה והמאוחדת, או שמא עליה להיות, בהתאם למאווי האוכלוסין שבתוכה, מעצמה סלאווית אדירה ולקומם כנגדה תמיד את רוסיה הגדולה והמאוחדת לאויב לה. הגרמנים היוו באוסטריה רוב יחסי, כלומר: אזרחים גרמניים היו בה יותר מאשר נתינים של כל הלאומים האחרים ומשום כך היו מיעוט אַבסולוטי. כללו של דבר — מספרם של הגרמנים באוסטריה היה פחות מזה של הסלאווים. אולם רסן השלטון היה בידי הגרמנים, והעמים הסלאוויים נלחמו כדי להוציאו מידיהם.

הפולנים ניהלו מדיניות בלתי־תלוייה לגמרי, הם לא הצטרפו ליתר העמים הסלאוויים וכל מעינם נתון היה אך ורק להשיג בשביל עצמם את האבטונומיה המלאה ושגאליציה תהיה כעין ממלכה בפני עצמה — „בלתי אמצעית לרייך" כביכול, ושיהיה לה ענין אך ורק עם המושל בלבד. החצר הווינאית קיבלה ברצון את עמדת הפולנים והשתדלה תמיד לעשותם למפלגת הממשלה, שתהא תומכת בכל שלטון של „הוד מלכותו" הקיסר. כך התפתחו העניינים אחר כך, אבל בתחילה היו בווינה „צנטראליסטים" וכל כוונתם של אלה לא היתה אלא להחליש את היסוד הפולני בגאליציה. מתוך כך עגבו במקצת על האוקראינים ולסירוגין אפילו על היהודים.

---

* מלה משובשת מאוד עד שאי־אפשר לפענחה (קאטוביץ?). ה מ ת ר ג ם.

ורבים מבין הפולנים, ובייחוד האֶנדקים, אומרים גם היום, שהאוקראינים הם המצאה ותגלית ווינאית!

אז, בעשר השנים האחרונות לאחר מתן הקונסטיטוציה, היו קברניטיה היהודיים של גאליציה, או נכון יותר של לבוב, נוטים לדעה ה„צנטראליסטית". כלום היה בכך משום התבוללות וטמיעה? אנוכי סבור, שלא. היה בזה לכל היותר משום הנסיון להתבוללות ממלכתית, שמשמעה: הכרה מוחלטת וללא־תנאי בממלכה כהתהוותה ההיסטורית ותמיכה מלאה בכל ענייניה.

וודאי, מבחינת הפרספקטיבה ההיסטורית מוזר הדבר עד מאוד, שנציגה של לשכת־המסחר הברודאית, האציל נתן פון קליר, הצטרף לחוגו של „השׂמאל הגרמני", או שבתחילת שנות השבעים הופיע הרב לוונשטיין כמועמד בפשמישל בתכנית „צנטראליסטית" — מעשים ומאורעות כגון אלה מוזרים הם כיום ולא ייאָמנו כי יסופרו, משום שמצאנו וגילינו את ה„תגלית" שהיהודים חייבים להיות — יהודים.

והנה הופיע ובא ד"ר אֶמיל ביק, שאז היה עדיין איש צעיר לימים והוא מייסד חברה יהודית בשם „שומר ישראל", שנועדה לשמש מרכז למדיניות יהודית במגמה „צנטראליסטית". מגמה זו לא באה לידי הגשמה משום שביניתים נשתנו המגמות הפוליטיות ששלטו בקרב חוגי המנהיגים היהודיים שעברו אל ההתבוללות הפולנית הגמורה. ולמה ובשלמה? משום שווינה קיבלה באהדה וברצון את הפאטריוטיות הפולנית ה„מפולָנה" של היהודים...

וכתוצאה כללית לא היה „שומר ישראל" אלא ל„קרש קפיצה" בשביל הד"ר ביק כדי לקפץ מכאן לתוך הקלחת הגדולה של חיין הציבוריים.

חיים מבחינה פוליטית־יהודית לא היו ב„שומר ישראל". כשהכרתי את הד"ר ביק שהיו לי עמו לפרקים ענייניים שונים, כבר היה בגיל הזיקנה ועמד אז על פסגת הקאריירה שלו; הוא היה ציר ברייכסראט האוסטרי ונשיא הקהילה בלבוב. רושם דל וזעיר נשאר בי הימנו. הוא היה אוהב מאוד את הכבוד, היה במידה ידועה מחונן בכשרונות, אבל היה אדם ללא תכנית וללא „עיקרים", כפי שנהגו לומר אז לפי ביטויו של שנקביטש באחד מספריו. כשהיו מוכיחים אותו על פניו כי מתבולל הוא, היה מתיישר ושואל: „נו, הואילה נא להסתכל בפני, וכי מתבולל אנוכי?" ואמנם לפי לשונו הפולנית לא היה כלל מתבולל גדול. תמיד נדמה לי, שכל הצלחתו באה לידו רק בשל מלחמתו שנלחם בשלטונה של ה„משפחה".

המקרה של הדיוט שעלה כביכול לגדולה ומרד בשלטון ה„משפחה" מעלה על זכרוני, אם להשוות מעין מאורעות קטנים לגדולים, את המלחמה של הליבֶּראַלים האנגלים או של מפלגת העבודה בשמרנים. דומני, שמקדונאלד סח פעם לעתונאי ציוני: „אדרבה, נסה נא להסביר לבאלפור שיום יבוא ובני ססיל לא יהיו חולשים על אנגליה!" גם בקהילה הלבובית היתה מעין משפחת „ססילים" — אלא שכאן היו קרויים בשם הורוביץ, רפופורט, מיזס ולנדוי. משפחה זו אחזה ברסן השלטון מדורי־דורות. הם היו מבני־היחש, עשירים וגם למדנים. קרה ולעתים תכופות היה קיסר אוסטריה מעלה אחד מצאצאי ה„משפחה" למעלת האצילים. הראשון מהם שהיה בקרב הימים לאציל „אֶדלר פון" היה מאיר מיזס. כעבור שנים מועטות הועלה שמלקה הורוביץ לדרגת־אציל ואחריו — חתנו הד"ר לוונשטיין. נגד משפחה זו ערך הד"ר

ביק את חיציו וחולל מעין מהפכה דימוקראטית וייסד את אגודת „שומר ישראל", שהוציאה אפילו שבועון גרמני משלה.

אולם אגודת „שומר ישראל" נהפכה למשהו אחר לגמרי. מסביב לאגודה זו התרכזה אינטליגנציה יהודית סימפאטית למדי, שהיתה חדורה בחלקה שאיפות יהודיות. כזה היה, למשל, הד"ר פיליפ מאַנש, שאת שמו מצאתי לפני זמן קצר באחד ממכתביו של מנדלי מו"ס. הוא היה עורך־דין מלומד שלפי חינוכו ולפי כל חייו לא היו לו קשרים כלשהם ליהדות וסופו שנעשה אידישיסטן. הוא ניסה לחבר דקדוק אידי והיה הראשון שהתחיל לעסוק ביידיש באופן מ ד ע י. וכדוגמתו — יהודים טובים ומשכילים — היו במספר רב ב„שומר ישראל". ונזכר אני ביהודי מאוד מענין שבאותו חוג ור' מאיר הֶרצֶר שמו, מי שהיה המלומד שבמשכילים וכתב גם עברית נאה. עמו נזדמַנו, מרדכי אהרנפרייז ואני, לעתים קרובות. עליו, שהיה חופשי בדעות ואף על פי כן שומר מצוות כהלכתן, היו מספרים דבר שהוא אופייני לגבי טיפוס של משכיל: הוא היה מתפלל באיזה „מנין" והיה מדייק מאוד בשבתות לבוא אל התפילה, אך לפתע הוקיר רגליו וחדל מלבוא לבית התפילה. כשנשאל לסיבת הדבר, השיב: רואים אתם, אני הרי אוהבני מאוד לשוחח בשעת התפילה, אך כשחדלתם אַתם מלהתפלל — מה טעם יש איפוא עוד בכל השיחות?"... זוהי כמובן בדיחה, אך גרעין של אמת יש בה. המשכילים הללו רצו להתפלל, רק כדי לצאת ידי חובת „אפיקורסותם" המועטה תוך כדי שיחה בשעת התפילה...

אדם מענין ומכובד מאוד ואף הוא נמנה על החוג של „שומר ישראל" היה הציוני המפורסם — ד"ר ראובן בּירֶר. היה אדם בעל נפש אדירה ולוהטת, אחד מבני „קדימה" הראשונים ותלמידו של פרץ סמולנסקין. הוא הביא עמו מווינה ללבוב את אש ההתלהבות היהודית־לאומית דהתם, מזו שסמולנסקין החל ללבותה. אנחנו הצעירים היינו רוחשים לו כבוד רב ועד היום הוא חביב עלינו ויקר לנו עד מאוד.

אדם מלומד מאוד וקרוב מאוד אצל ההשכלה הישראלית היה עמנואל פרנקל. היה אדם צנוע ויושב אוהל ובחוגים רחבים לא הכירוהו משום כך. אולם חשיבותו האישית לגבי דידי היתה גדולה לאין ערוך. אף הוא השתייך ל„שומר ישראל" ואני הייתי מבקר אצלו לעתים מזומנות. ספריה גדולה היתה בביתו והוא היה מַשאילני מספריו. בהדרכתו קראתי ועיינתי בכתביהם של כל סופרי המופת הגרמניים; גם את הספרות האנגלית והצרפתית קראתי אצלו בלשון הגרמנית ובכלל זה גם כמה מספרי הפילוסופים והוגי־הדעות. הוא היה מקדיש לי שעות רבות ומסביר לי ספרים שאז לא יכולתי עדיין להבינם מעצמי.

כללו של דבר — גאלריה מאוד מעניינת של דמויות היתה ב„שומר ישראל". מתבוללים וודאי שלא היו, בכל אופן לא במובן זה שהורגלנו למושג זה אחר כך. אדרבה, כולם אהבו במידה ידועה את יהדותם, ובוגדים על אחת כמה וכמה שלא היו שם. אלא מאי? חסרה היתה להם פרוֹבלימאטיקה יהודית. יהדות הוא ענין בפני עצמו ואין מדברים עליה וגם אין מתעניינים בה במיוחד. אדם נולד ביהדות — ממילא יישאר יהודי. ושמא חשבו כאותו למדן ישיש ועשיר מלבוב, ר' הירץ ברנשטיין, שהיו מספרים בשמו לאמור: „שני דברים יודעני אל נכון ובוודאות, ואילו דבר אחד סתום ממני ולא אדענו. יודעני שהישאר אשאר יהודי, יודעני, שניני ונכדי יהיה נוצרי. ומה שלא אדע הוא: בני מה יהיה"... ייתכן שיהודי „שומר

ישראל" חילקו חלוקה מעין זו את הדורות ואם קרה ואיזו בעייה יהודית הטרידה את תודעתם ופתרוה ברוח סיסמתו של יל"ג שלנו: „היה אדם בצאתך ויהודי באהלך".

אני חוזר על העיקרון שלי ואומר: על ידי ה„אדם בצאתך" באו ל„יהודי באהלך" — שכן מן הצורך הוא לעבור תחילה את המעבר של ה„אדם" שביהודי כדי למצוא את היהודי שבאדם. מתוכן ה„אדם בצאתך" צמח היהודי שבכל ימי חייך — היהודי השלם והלאומי, שיש עם לבו ועם נפשו לבנות לו חיי אנוש יהודיים מלאים בתוך ביתו שלו.

אנחנו הלכנו בדרך זו, עברנוה והרטבנו רק את כפות רגלינו במי־השלוח שבתרבות „מקרא קודש". קראנו בעתונים יהודיים ולועזיים, בייחוד את ה„נויאֶה פרייֶא פראֶסה" שקראו לה בגאליציה „האיבנגליון היהודי" — נשאנו ונתנו עם אנשי דעת וחכמה ובעזרתם באנו אל מַבּוּעיה של ספרות העולם העשירה, ונוסף לכך הרי ינקנו גם יניקה מלאה ושרשית ממעיינותיה העמוקים של היהדות הנצחית ועתיקת־הימים — מתוך קשר הדוק ו א ו ר ג א נ י ז ה עלתה וצמחה „ציון".

והנה יסדנו את אגודת „ציון".

אני מעיד עלי שמים וארץ, שידוע ידענו מה אנו רוצים אף על פי שאף אחד מאברכינו לא נתן לעצמו דין־וחשבון מכל הקשיים הממשיים שדברים חשובים ונכבדי־ערך כאלה, כמו ארץ ישראל יהודית ועם ישראל עברי, נתקלים בהם בהכרח. הבטחון שבמטרה ושבתכלית שקוֹל היה כנגד כל אותה תמימות שהתייחסנו בה כלפי האמצעים הדרושים להגשמתן של אלו. ואותה תמימות עצמה היתה גם לנחלה לחובבי ציון, ואפילו לבקיאים ולמנוסים שבהם. ולולא דמסתפינא הייתי מכניס לתוך חבורת תמימים זו גם את „הנדיב הידוע" — את רוטשילד עצמו. הוא עצמו, העשיר המופלג, הפקח המעשי, המפוכח, שאין, כפי שאומרים, כמעט כדוגמתו, אף הוא תפס כל דבר כפשוטו וקל יותר משהיה למעשה באמת ובמציאות. ורק הרצל הסביר לנו מה מַהוּתו של ענין זה ומה הם הכוחות הנדרשים לכך.

אנחנו בכל אופן ידענו את שהיה עם לבנו, ולא זו בלבד אלא במעוף הפנימי שלנו הלהבנו והרשמנו מאוד אפילו אנשים ש„מבחוץ".

בלבוב חי אז הסופר הפולני המפורסם, ד"ר הנריק ביגלאייזן, מי שכתב את הספר הכי יפה על „פן טַאדיאוש" ושהוציא יחד עם קַאספרוֹביטש ואחרים את שקספיר בתרגום פולני. והנריק ביגלאייזן זה היה פעם אחת אורחנו ב„ציון" בעצם ימיה הראשונים. הוא התלהב אז התלהבות רבה שאין לשער, היה מבקר בבתים האריס־טוקראטיים של היהודים ומספר שם, שמין דור חדש קם ונוצר, ודור זה נושא את מידבּרותיו על עם עברי, ארץ עברית ולשון עברית. ויחד עם זה בקי וחריף הוא דור זה בכתביהם של שטראוס ורנאן, בראנדס ולאנגה, בוקל ודראפר. בקיצור — יש כאן משהו שעין לא ראתה עדיין.

הנריק ביגלאייזן בעל מוח צלול היה ומלא חכמה ומחשבה. בפרק זמן זה תפס מקום חשוב בחוגי הדימוקראטיה הפולניים של וויסלוֹאוּק ורוואַקוֹביטש, אך הוא היה שטחי במקצת וגם החיים כופפו קצת את שיעור קומתו. בתור יהודי לא יכול לקבל קתידרה באוניברסיטה ומורה בגימנסיה לא רצה זמן רב להיות ונעשה משום כך מנהל של בית־הספר העממי ליהודים והתקוטט עם פרנסי הקהל עד שעיף, לבסוף

נעשה מורה בגימנסיה; אבל היות והתמחותו היתה בפולנית הטילוּ עליו להורות פולנית בגימנסיה — אוקראינית. משל למה הדבר דומה? למורה־דת יהודי בגימנסיה פולנית.

אכן — הנריק ביגלאייזן הסתכל בקנאה באברותינו האבירות ועל מעופנו, אלא שהוא כבר היה אז חלש מדי ורפה־רצון מכדי להצטרף אלינו.

מכל מקום טיסתנו גבהה ועלתה למרומים רחוקים. אולם עלי־אדמות חסר לנו מנהיג. צעירים מדי היינו מלהיות נשיאים של אגודות, ובעלי־בתים לא הצטרפו אלינו אלא במספר זעום ומועט ולפיכך בחרנו לנו בדלית ברירה נשיא מן החוץ — בנכר.

נשיא ממין זה היה בלבוב, אחד עורך־דין ווילהלם הולצר שמו; והולצר זה אדם קצת מוזר היה. קודם כל מוכן ומזומן היה ברנש זה לשמש תמיד ובכל מקום יושב־ראש ונשיא ולהרצות הרצאות. הוא היה אחד העשירים בין עורכי־הדין, כלומר לא עשיר בכסף וברכוש אלא משתכר אל צרור מלא. משרדו היה כמעט הטוב שבכל המשרדים בלבוב. יחסו ליהדות משונה ומוזר היה, פשוט אי־יכולת להבין ולעמוד עליו. בקושי ידע להתפלל, אבל אדוק מאוד היה. בשנות הזקנה שכר לו מלמד שילמדו חומש. הכספים הרבים שהשתכר, נתנם בצדקה לנצרכים מבלי להשאיר אף משהו, ועד כדי כך שבסוף ימיו היה הוא עצמו לנצרך ונזדקק להתדפק על שערי בית־החולים.

מובן מאליו, שאך שמע ד״ר הולצר כי הנה ניגשים לייסד איזו אגודה יהודית בה ירצו הרצאות, מיד הופיע ובא ברצון ונעשה שם נשיא. בשבילנו הצעירים היתה נשיאותו לסבל ולתלאה, שכן לא היתה בינינו שפה משותפת להידבר בו. זכורני שתמיד בשישי בשבת בבוקר בלכתי לבית־הספר — אותו זמן כבר זכיתי והייתי תלמיד רשמי בגימנסיה — הייתי עולה לחדר האגודה לראות אם השמש שלנו לא תלה שוב מודעה שד״ר הולצר ירצה. בשביל השמש היה זה עסק מכניס. בעד דברים כאלה שילם ד״ר הולצר בעין יפה, אלא שאנחנו לא נתנו לו לרדת לפני ה„תיבה״.

בפרק זמן זה נוסדה בלבוב גם אגודת המתבוללים הראשונה בשם „אגודת אחים״ ובפולנית „אויטשיזנה״. כסבורני, שמייסדיה ודבריה הראשונים של אגודה זו לא ידעו בברור מה רצונם ומה חפצם. הם הוציאו עתון קיקיוני קטן ואף הוא בשם „אויטשיזנה״ וצורף לו מוסף בעברית: „המזכיר״. עורכיו וסופריו של עתון זה, בכל אופן אלה של המוסף העברי, היו באמת כמו שאומרים חפים מכל עצה ודעת. הם ידעו שירמיהו כתב פעם פסוק: „דרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה״ וגו׳ — דחקו הללו ועינו כתוב מסכן זה, יישבוהו ופירשוהו תלי תלים של פירושים. וזה היה הכול. עורכו הראשי של „המזכיר״ העלוב היה יהודי אדוק, משכיל למחצה ואולי גם שלם, ומשה ישכר לנדוי שמו, אביו של המחזאי העברי הידוע „הילל בן שכר״, רבה הפולל של יוהניסבורג אשר באפריה הדרומית — ד״ר יהודה ליב ל נ ד ו י.

אף על פי שלא ברור היה כל צרכו מה חפצה ורצונה המוחשים של „אגודת אחים״, הרי זאת ידענו שהיא היתה היפוכה הגמור של אגודת „ציון״. מעשה ונשיאנו הד״ר הולצר בא אלינו בפתאום בהצעה תמימה אבל רצינית לחלוטין, שנאַחד את שתי האגודות לאחת כדי לקמץ קצת בהוצאות. שכן, כך הוא טען, „מהו ההבדל? הרי הם מתכוונים לטובת היהודים, וגם אנחנו רוצים ששלום יהיה על ישראל, הבה נתאַחד״. אז כבר פקעה סבלנותנו וחוללנו את הפיכה הגדולה ובמקום ד״ר הולצר בחרנו עתה לנשיאה של „ציון״ את ד״ר הרמן דיאמאנד.

דיאמאנד היה משך זמן מסויים הנשיא שלנו. אבל לי נדמה שהוא לא העמיק לחדור לפני ולפנים מהשקפותינו ושאיפותינו. יתכן שהיתה זו בשבילו אֶפיזודה לא חשובה כלל. ווילהלם פלדמאן האריך בספרו בן שני הכרכים הדן בתולדות הזרמים הפוליטיים בגאליציה את הדיבור על אֶפיזודה זו שבחיי דיאמאנד. וכפי שהמחבר עצמו סח לי פעם אחת, לא נתכוין הלה אלא „לקבוע" עובדה זו „ברוגזה" מסויימת. אדרבא, ידע נא כל העולם כולו שהרמן דיאמאנד היה פעם ציוני. העבודה, איני מתכוין בזה לגלות „קלונו" ברבים, ואני מזכיר זאת כדי לגמול לו חסד על עזרתו שהואיל לעזרנו אז ואני חולק לו כבוד. איני מתלונן לחלוטין על כך, שהוא לא נשאר אתנו. לאלפים נשרו מעלינו, שכר צר היה לכאורה אצלנו ולא שמח כלל. קשה עלי רק לסלוח לו, שהוא היה, כפי שכבר אמרתי, למתבולל לגמרי לא מהוגן. אולם נושא זה אינו כאן מענייני.

על כל פנים אנחנו גדלנו גם בגרנו בינתים. הגדיים נעשו תיישים. הגימנזיסטים עברו לאוניברסיטאות, האקאדימאים היו ל„דוקטורים" — „הדוקטורונים הגאליצאיים" המפורסמים, שיתפסו פעם מקום נכבד בדברי ימי ישראל. הם גדלו וגם „האריכו נוצה", באו הקורקיסים, הצפורים, השטאנדים, מאלץ ואחרים. כבר היו לנו נשיאים משלנו. אגודת „ציון" היתה למרכז של עבודה רוחנית גדולה, של השתלמות פנימית, של ליטוש וחידוד המחשבה והמוסר החברתי. „ציון" היתה לבית־ספר גבוה של קציני ציון ואפילו של מפקדים ואלופים.

ט

שמלקה הורוביץ. — ראובן אשר ברוידס

וודאי, כאשר מישהו רוצה דווקא להיות פסימיסטן להכעיס, תהיה תמיד האפשרות בידו להפוך את הקערה על פיה, להשרות על כל דבר צביון קודר ומַשחיר ולגלות בכל מקום דווקא את הכתמים השחורים. קל יהיה לו לפסימיסטן כזה להשתעות ולשׂוחח בלשון ובסגנון פסימיסטיים עם זקני לבוב, המדמים שרק בימיהם, ימי אוסטריה הקונסטיטוציונית, שׂררה כאן אווירה יהודית חמה, חיים יהודיים ותנועה יהודית. הפסימיסטן ישאל: מהן גדולות ונצורות אלו? המצב המדיני, למשל? הרי לא היה לכם לא מיסוריהם של צדיקים ולא משלוותם של רשעים. לא היה לכם לא מן ההמרצה הגדולה שפעלה ברדיפותיה ובהגבלותיה על היהדות הרוסית. שכן דווקא אלו הן שעשו את הקיבוץ היהודי ברוסיה לגאה, אמיץ ויוצר עד כדי כך שהיה בו מעין כוח־איתנים לברוא חיים יהודיים חדשים, תנופה ישראלית חדשה וכל אותם המעשים הגדולים, שעוד היום אנו ניזונים ונהנים מהם. ואתם, יהודי גאליציה, לא היתה לכם גם אותה תנופה אדירה שבחופש מדיני, השפעה תרבותית ורווחה כלכלית כאלה כפי שמצויים היו אצל קיבוצי ישראל באירופה המערבית, כגון גרמניה, צרפת וכו'. ואמנם, ניתנה האמת להיאָמר, שם היה להם ליהודים גם הכוח וגם החשק ליצור צורות חדשות של חיים יהודיים. הנה הם יצרו את הקהילה היהודית החדשה על כל סדריה הטובים והיפים. והנה יצרו את ה„היכל" המודרני על זהרו הגדול ותפארת נויו האֶסתיטית. הם הקימו בתי־מדרש גבוהים למדעי היהדות וייסדו ספריות באמת־מידה עולמית. הם ארגנו את הפילאנטרופיה בהיקף גדול כזה

שכדוגמתו לא ראוה אפילו אצל אומות בנות־חורין עשירות וגאות ושעל כגון זו לא העז היהודי בן הגלות לחשוב קרוב לאַלפיים שנה.

טענות מעין אלו יטענו נגדנו וינסו להשוות את תפארת יצירתה של יהדות רוסיה מזה וזו של יהדות מערב אירופה מזה לעומת התוצאות הקטנטנות של יהודי גאליציה. וודאי שמכאן יסיקו את המסקנה שלא תהא משמחת ביותר לגבינו ועל כרחנו נצטרך לכבוש פנינו בקרקע. ה„פסימיסטן" וודאי שיכריחנו לעשות זאת...

אנו נצטרך להודות, כמובן, שלדרגת שלמותם החד־צדדית של שני עמודי התווך שבעם ישראל — היהדות המזרחית האמיתית שברוסיה ויהדות המערב האמיתית שבשתי הארצות הראשיות אשר באירופה — אנחנו בגאליציה לא הגענו. ואף על פי כן אין כל סיבה שנכבוש פנינו בקרקע ונבוש או שנסתתר כענווי ארץ בקרן זווית. אנחנו נתנו לעם ישראל כל מה שיש ביכולת של „אור וצל" (clair obscur) לתת, שהרי יהדות גאליציה שרוייה היתה בדמדומים של לא יום ולא לילה. גאליציה ובייחוד המטרופולין שלה, לבוב, היה בה אמנם משום צירוף של כל היצירות בזעיר אנפין, אבל רק כמו שכבר אמרתי: היא היתה „פוליכרומית", מנומרת ורבגונית. לבוב שימשה בעת ובעונה אחת סדנה ליצירות הטמיעה ושל הישגים ותנועות אלה אינם רק מאַלפים וחשובים להכרתם והבנתם של התהליכים ההיסטוריים בלבד, אלא חשיבות יתירה נודעת להם לעצם מהלכם של התהליכים הללו. שכן דווקא מאבק זה הנטוש על פני שטח מוגבל של מדינה או אפילו של עיר אחת, יש לו לעתים אופי של קרב מכריע והוא מבליט את הכוחות והמאווים הרבה יותר מאשר המערכה הנטושה על פני חזית נרחבת וגדולה המקיפה כמעט את כל כדור הארץ.

וכך היו באמת פני הדברים שאני דן עליהם בזה — ימי המחצית השניה וסופן של שנות השמונים של המאה שעברה, — בימים אלה הגיע שליטתה של הטמיעה עד לשיאה. ויש לנו כל הזכות לומר ללא כל צל של ספק, ששלטון זה אי־מוסרי היה; ולא משום שהתבוללות כשלעצמה היא השקפת־עולם, דעה ומצב־רוח אי־מוסריים, אלא יתר על כן, משום שנוסף לכל זה אי־כנה היתה מתחילתה. רואני לנגד עיני את קברניטיה של הטמיעה בלבוב, ורואני אותם כמו כן כשהם צוחקים ולועגים לעצמם בשאתם את מידברותיהם ובדברם גבוהה על התבוללות וטמיעה. במוצאי אותם הימים היה הד"ר שַף, מוותיקי הטמיעה ומראשי־הקהילה בלבוב, אומר „סימילציה" במקום „אַסימילציה" אם משום בדיחה ואם מחמת „לקוי שבלשון"... מכל מקום שם וכינוי מוצלח. הבריות היו מספרים, שה„מתבוללים" דאז, כלומר, האינטליגנציה, החליטו פעם אחת בשבתם ב„קפה ווינה" — מקום מפגשם בכל יום אחרי הצהרים — שמכאן ואילך לדבר בינם לבין עצמם אך ורק פולנית, וכל מי שיוציא אפילו מלה אחת ביידיש יקנסוהו בעשרה קרייצר. רגעים אחדים נתייגעו איך שהוא, אבל לאחר כך הוציא לפתע הד"ר שף זהוב (גולדן) אחד מכיסו, הטילו על השולחן ואַמר: „הא לכם זהוב שלם ובלבד שלא תבלבלו את ראשי — רצוני לדבר בשפת־האם"...

כזה היה מצב־רוחם באמת בהיותם לבדם בינם לבין עצמם. אולם אך הוציאו את קצה חוטמם אל הרחוב ומפחד שמא יראום או ישמעום אחרים מבחוץ שלא מאנשי

שלומם, מיד נשתלהבו ונתרתחו והיו למתבוללים נלהבים. והרי כבר אָמרתי, שדבר זה עלה על נקלה בידיהם, משום שהממשלה האוסטרית ראתה את הטמיעה וההתבוללות בקרב היהודים בעין טובה ויפה, ולעתים היתה אפילו מעניקה תמורתה איזה תואר, צירות או העלאה בדרגה ותכופות אפילו גמלה בכעין טובת־הנאה שכלל וכלל לא דלדלה את בעליה... וכך קמה, איפוא, בערים ובעיירות „שלישיה" מורכבת מראש הקהילה, הפרופיסאָר ושר המחוז ובצוותא חדא משלו בהן בכיפה. ממשל זה נתן אותותיו בעיקר בימי בחירות, שבהם היו מכניסים תמיד את הקולות של הבוחרים היהודיים לתוך חשבונו של המועמד מטעם המלכות. והיה זה תמיד קרן של קיימא. כך היו עושים ואיש לא מיחה ולא כיהה עד שאנחנו, דור ראשון לציונות, צעירים, תלמידי הגימנסיות, ולכל היותר אקאדימאים, נערים ללא שם וללא פירסום — ועל אחת כמה וכמה רשים ודלים וחסרי כסף עד כדי כך שבחוגי האריס־טוקראטיה היהודיים שברחוב סיקסטוסקה הפיצו עלינו שמועות שאנו בועטים כביכול בארוחה שמנה ומדושנה וממאנים ליהנות ולהתחמם לאורו של טרקלין נאה והדור — הקיצור, עד שבאנו אנחנו והרימונו את קולנו בזעקה הישנה נושנה: „מאשריך מתעים!" — קברניטיך ומנהיגיך מועלים בשליחותם ובוגדים בך!

מלחמה קשה ומַבהילה היתה זאת והיא נמשכה עד שהצלחנו לקבל לתוך ידינו את הירושה. אולם מתחילה קשה היה המאבק, שהרי הוא צריך היה להבקיע לו את הדרך ולחדור עד לשיתין וליסודות. שכן מן הצורך היה לשדד את המערכות ולשנות את השקפותיהם היסודיות של המוני בית ישראל. צריך היה ללמדם כיצד לשנוא פסיכולוגיה גלותית ואיך מתחילים להתגעגע בכל לב ונפש על החופש ועל העצמאות. הקיצור: מיד עם ההסתערות הראשונה צריך היה להוציא מבית הנשק את כל התחמושת וכלי־הזין שנערמו ונצטברו בבית גנזיה של הציונות המבוגרת. ואמנם אידיאולוגיה זו של הציונות החילונו אנחנו ליצור ולחשל אותה.

שיחקה לנו השעה ודווקא באותם הימים הגיע למזלנו הסופר העברי המפורסם ראובן אשר ברוידס ללבוב על מנת להשתקע כאן.

אולם לפני שאשרטט את דמותו של ראובן אָשר ברוידס, שלצורתו המרכזית הנני מקדיש את כל הפרק כולו — עלי לצייר לפחות בקווים מועטים בלבד דמות אחרת שלא הייתי רוצה שתיעדר בתוך בית־משכיתי זה. כוונתי למנהיגם המפורסם של המתבוללים — שמלקה הורוביץ.

בטרוניה ובשאט־נפש ייחדתי למעלה את דיבורי על הטמיעה, ובייחוד על התבוללות השקר והזיוף, ושמלקה הורוביץ הרי היה מנהיגה ודברה של זו — ואף על פי כן רוחש לבי אליו כבוד ואהבה. אנוכי נזכר בו בקשר למלחמתנו שנלחמנו בהתבוללות ובקשר לברוידס, משום שגם הוא הגה לו לשמלקה הורוביץ אהדת־מה. הוא היה קורא לו קצת לחדודי וקצת ברצינות „ביסמארק הקטן" משום שהוקיר והחשיב מאוד את פקחותו.

שמלקה הורוביץ זה מיליון חסרונות היו בו וכנגדם מיליון יתרון ויתרון. כשאר כל בני האדם אוהבני גם אני לשפוט את המעשים והמחשבות, אבל שלא כשאר כל אדם אוהב אני, נוסף לכך גם כן להסתכל ולתהות על האדם גופו, על זה שהוא יותר מסיכומם הפשוט של מעשים ומחשבות ושיש לו ערך בפני עצמו, ווהי — אישיותו של האדם.

שמלקה הורוביץ היה אישיות חשובה בראש וראשונה משום ש„שנה ופרש" — שנה והיה אחר כך לחפשי בדעות. ואַל נא תייסרני, אלוהים — אנוכי, אוהבני באמת ובתמים את זה ששנה ופרש. ואי־אפשי לגלות סודו של דבר — יתכן שגם אני עצמי איני יודע זאת! — אם להדגיש את המלה „שנה" או את זו שלאחריה. את שתיהן אני מבטאן בנשימה אחת. אשנא מאוד את הבּוּר ואת עם הארץ אם אפיקורס ואם חסיד הוא. לעומת זאת מחבב אני מאוד את התלמיד חכם, שנפשו התלבטה קשה והתמרדה משום שההתקוממות הפנימית מטהרת וממרקת, מנשאה וגם מחשלת...

„מַהפכן" מסוג זה, מורד רוחני עד השיתין שבנפשו היה שמלקה הוֹרוביץ. מגזע היוחסין, ממשפחת „איש הורוויץ", נכדו הישיר של השל"ה ועשיר במַדים גדולים מאוד היה כל עיקרו למדן שנחמץ, ואף על פי כן עצורה היתה בלבו אהבה נסתרת לתורתו משכבר הימים. כ„אבטודידאקט" קנה לו עצמו ידיעות, כיתר חבריו המתבוללים שבלבוב, ולא עלינו מַכאוֹב כמכאוֹבם — מלבד הדיבור הפולני, אבל בסוף ימיו התגבר גם על זה. חשבתיו תמיד לסוג האנשים המצויים בין בעלי המוחין הידועים כטיפוס „צָרְבּראַלי". הוא היה פקח, נבון ובעל־יזמה ולא חת מפני כל דבר, לרבות אימתם ופחדם של פריצים גדולים. בהתבוללות האמין, ובה, בטמיעה המדינית, חזה את תשועת ישראל העתידה לבוא ואף על פי כן שמר אמונים ליהדות. פעם אחת התאונן באזני על שהציונים נלחמים דווקא בו יותר מבחבריו, למרות שהוא הוגה בלבו חיבה נסתרת וגם הבנה רבה לציונות. ואני עניתיהו על כך: משום שמר הנו ראש לחבורה חסרת־ראש, ולכשיורים מכוונים וקולעים כלפי הראש...

שתי אֶפיזוֹדות מאפיינות אדם זה.

בעטיו של סכסוך מסובך אחד התנפל פעם הנוער הציוני־אקאדימאי על חדר־הקהילה. כל הפרנסים נתפזרו לכל הרוחות והסתתרו בחורים ובפרצים ורק שמלקה הורוביץ נשאר עומד לבדו כשהוא מתקומם נגד „זעמו הסוער" של העם. לא פחדן ולא מוג־לב היה האיש.

האֶפיזוֹדה השניה כבר חלה בסוף ימיו, כשחלה קשה במחלת השיתוק. באותם הימים באתי אצלו יחד עם הפרופ' שור כדי להציע לפניו שיקבל תחת חסותו את כל המגביות של כספי קרן היסוד שב„בני ברית". הוא נתרצה לכך תיכף ומיד אף על פי שרגן קצת, שהרי היאך וכיצד יוכל להזמין לביתו את אלה ההדיוטות שאך תמול שלשום עלו לגדולה ונתעשרו במלחמה... אגב, הוא לא ציפה לביקורנו, ובבואנו מצאנוהו יושב לפני גמרא, מַסכת סוּכה או יומא, שהיתה מונחת על שולחנו. אפילו בשנות שיבתו המאוחרות היה מעיין בגמרא.

זקן מדי ואולי גם מטריאַליסטי יותר מדי היה מכדי שיצטרף לתנועה הציונית. וכיוון שלא הסתפח אליה נלחם בה. ואֶמנם יריב מסוּכּן ואמיץ היה. סבורני שיכולנו לו. הוא עצמו היה מודה זאת בפני לעתים קרובות.

אולם אז בימי בראשית, בעודנו חזק ללא רחם, ואנחנו עודנו צעירים וטירונים — אז זקוקים היינו למין מַדריך רוחני, לאבטוריטה. וכגון זה מצאנו וראינו אֶמנם בראובן אֶשר ברוידס. אנחנו, ובייחוד אהרנפרייז ואני, התקשרנו אליו לימים רבים, בחברתו עשינו, טיולים ארוכים טיילנו ורבות עמו התווכחנו.

ברוידס בא ללבוב על מנת לנסות ולהוציא כאן איזה עתון עברי ובייחוד כדי לסיים את ספרו „הדת והחיים".

איני כותב בזה את תולדותיה של הספרות, ולפיכך לא אאריך בערכו וחשיבותו של סיפור אופייני זה. שכן מן המפורסמות הוא, שסיפור זה היתה בו משום מגמה מסויימת. ברוידס הכריז כיל"ג, לילינבלום ואחרים מבני אותו הדור על ה„תיקונים בדת". היתה זאת ריפורמאציה בעלת תוכן ומעוף אחרים לגמרי מזו ה„תיאולוגית" שביהדות אשכנז. שכן לא לשם ההידמות על מנת לזכות על־ידה ל„זכות אזרח", אלא לשם העלאתו הפנימית והתרבותית של הקיבוץ היהודי תבעה הספרות תיקונים בדת. רצה רצו אז לפאר, לתקן ולשפר את „החיים" היהודיים. את המכשול היחידי המעכב והחוסם בעד הישגם והגשמתם של כל אותם הדברים הטובים ראו ב„דת", לפיכך נטלו על עצמם לתקן אותה. ברוידס נשאר עומד נשען על סעיפיו של שולחן ערוך זה, ואילו טיפסו ועלו מעלה מעלה...

מן המפורסמות הוא, שברוידס לא סיים לעולם את ספרו זה. בלבוב ניסה אמנם נסיונות כנים ומאומצים ובלבד לקדם את הדבר, אך לא אסתייעא מילתא. משום מה? זכורני, שבאחד מטיולינו הארוכים הסברתי לו את הסיבה והוא שתק — ושתיקה כהודאה דמיא. אמרתי לו, שכאן יש לפנינו מעין אותה סיבה עצמה כמו ב„אבות ובנים" של איבן טורגנייב. המספר הרוסי הגדול המית את בַּזרוב המסכן, גבור הסיפור, פשוט ללא כל טעם או סיבה מספקת, אלא רק בשל איזה מקרה אווילי המתרחש פעם ביובל. בשלמה ולמה עשה זאת טורגנייב? אני סבור, על שום שלא היה לו מה לעשות עוד עם בזרוב גבורו. כל עוד שבזרוב הוא המהרס והסותר, כל עוד שהוא גוזר לגזרים בסכינו המושחז והמלוטש את כל הסדר החברתי שבזמנו, הריהו גיבור והוא פועל ועושה בכוח־איתנים. אולם כאשר אך ניגש לבעיה מה יהא, איפוא, להבא? בשביל עבודת־מחשבה קונסטרוקטיבית זו אין לו חומר רעיוני עוד. את הסוציאליזם של התקופות המאוחרות הרי לא ידע ולא הכיר. וכך מת לו בזרוב מיתה שבאקראי, מיתה מקרית וגופנית. כמקרהו של בזרוב קרה גם לשמואל ב„הדת והחיים" של ברוידס. כל עוד שהוא מתקוטט ומתדיין עם הרב דמתא, שצריך להתיר את התבשיל שבשלוהו במים שב„שכונת המת", הוא מלא מרץ ומעש. אלא מה יהא עליו כשהוא עצמו ינצח, ונצחון שלום? האם תבוא אז התשובה? טבע הדברים מחייב, שבוא תבוא השעה שמן הצורך יהיה להגיד את המלה הקונסטרוקטיבית, הבונה והחיובית — ודווקא זאת חסרה היתה ההשכלה עם כל תכניתה הראדיקאלית שב„תיקונים בדת". לפיכך מת שמואל מיתה רוחנית — הוא גו ונעלם. ברוידס אינו יכול לסיים את סיפורו, שהרי רק הציונות הביאה עמה את הבשורה הקונסטרוקטיבית ואותה עדיין לא ידעה ברוידס שעה שכתב את „הדת והחיים". קונסטרוקטיביות זו הוא לא ידעה, או שהיא על כל פנים לא נצטללה במוחו כל צרכה.

ברם, ברוידס בא ללבוב בכוונה תחילה כדי לסיים כאן את הרומאן הזה. הוא מצא כאן מו"ל, את מיכל וולף, שכבר היה אז זקן מופלג למעלה משמונים ובוודאי כבר לא חש את עצמו בקו הבריאות. לפי מוצאו היה מאי־שם בגרמניה ולא בָּן לתעתועיהם של מוכרי־הספרים אשר בלבוב. הוא היה מורה דת בבתי־הספר והרוויח יפה. אגב אומנותו זו היה גם מוציא לאור ספרים שהיו להם מהלכים. החבורה ניצלה אותו ניצול היטב, וגם ברוידס — במחילה מכבודו — לא חס עליו ביותר. כשהיו מדברים אליו דברי כבושין ואומרים לו: מה עושה מר לוולף? היה משיב: אמנם פוחדני שמא בעטיי ירד שאולה קודם זמנו...

בבדיחות כאלו היה ברוידס מסתייע רבות בחייו. הוא היה בכלל האדם השנון והמחודד בין הבריות שנפגשתי עמהם בימי חיי. בכל מצב ומצב שהוא היה שרוי בו בחיים היה תמיד בפיו איזה סיפור לספר. זוכרני איך שהסביר פעם אחת למה כל אומות העולם מתכוננות לקראת מלחמה, ותוך כדי כך מטילה ממלכה אחת על חברתה את האשמה שהיא ורק היא אשמה בדבר. מעשה ובערב יום הכיפורים — כך סיפר — הלקה שמש בית־הכנסת את אחד מבעלי־הבתים מלקות וכבר הספיגו יותר ממאה וטרם כילה את מלאכת ההלקאה. שאלוהו לאותו שמש: „למה תוסיף תלקנו עוד?" והשיב: „הרי שוכב הוא"... וישאלוהו לבעל הבית: „למה אתה שוכב?" ויען: „הרי הוא מלקה אותי"... מכאן אתה למד שהשני הוא האשם תמיד... לפירסום רב זכו ביחוד בדיחותיו שהיה אומרן בקשר לענייני דת ואדיקות. הוא היה בכל אופן שיננא וחריף.

גם כנואם הצטיין ברוידס כעשיר־רוח וחריף מאוד. בשל כך היה, כמובן, לנואם הראשי שלנו בכל הופעותינו הפומביות. אלה היו בעיקר בחגיגות חנוכה, שתפסו אז מקום חשוב בחיים היהודיים־לאומיים שבגאליציה.

והדברים הגיעו עד לידי כך, שהיו נהרגים ממש כדי לזכות ולהיות „הנואם הראשי" בחגיגות המכבים. הרב הישיש לוונשטיין, שהצטיין כנואם ושפקח גדול היה וגם נדיב־לב, נאם אצלנו את הנאום החגיגי שהיה חדור כולו התלהבות לאומית במידה שזקני אותו דור יכלו בכלל לחדור ולהרגיש מאותו הלהט הלאומי. הם לא ידעו מן הסבל שברדיצ'בסקי קראו לתמיד ואל נכון: „הקרע שבלב". יהדותם לא הכאיבתם ביותר, יהודי או לא־יהודי — לאלוהים פתרונים. ברוידס נשא בלבו את כל ההנחות שהביאו לציונות, ובצוותא אתנו — ואולי על־ידנו — עבר ביד רמה ובדגל מורם ומתנופף גבוה גבוה אל הציונות. הוא גם סייע בידינו הרבה שעה שניגשנו לעבוד את עבודת העברית. את הנאומים הראשונים בעברית נאם אצלנו ברוידס. ואין צורך לומר, שהוא שלט בלשון שליטת אמן גמורה. רעיונותיו היו על פי רוב דרושיים, אך תמיד מלאי־רוח, חידוד ושנינות. בכל אופן — ראשיתה של התחיה הציונית ושל השיעבור (האֶבראיזציה) בלבוב קשורות בשמו של ראובן אֶשר ברוידס.

הוא היה בשבילנו טיפוס חדש לגמרי — סופר עברי ואיש ה„בוהימה" כדוגמת סופרים מאומות־העולם. על ידי כך לא נשא כמובן חן לפני הדור הישן. ואף על פי כן כבד כבדו אותו. עלי לומר, שעם כל הזינוח והרישול החיצוניים ואפילו למרות אי־בטחונו השרה כבוד גדול על הספרות העברית. ולנו הביא ממעופה האדיר של היהדות הרוסית והיה לנו בכלל לחבר גדול וחביב אשר למדים ממנו משהו חשוב וטוב.

י

תיאטרון יהודי. — אברהם גולדפאדן

דומה עלי שכבר העירותי למעלה, שלבוב על תנאיה המיוחדים מוכשרת ומסוגלת היתה לנסיונות כבירים ועקרוניים בשדה־היצירה התרבותי־יהודי. שכן בלבוב היה ריכוז גדול למַדי של חיים יהודיים, של חיי־עם יהודיים ממשיים. נוסף לכך היה בה גם מן החרות המדינית שב„כוח־הזרוע" עד כדי כך שנתעורר גם החשק וגם האומץ לנסות ולהוציא לפועל נסיונות שיטתיים של מפעלי תרבות חדשים.

רצוני לדבר עתה על הנסיון שהצליח במידה מרובה — הנסיון ליצור תיאטרון יהודי של קבע.

אינני מן הבקיאים הגדולים בתולדותיו של התיאטרון היהודי. וניתנה האמת להיאמר, שככל שמרבים לקרוא בספרים ההיסטוריים החדשים על התיאטרון היהודי, כן פוחת והולך ומיטשטש התהליך ה ה י ס ט ו ר י שבהתפתחותו של מוסד יהודי זה. ברם, אין זה מענייני לכתוב היסטוריה ואפילו לא מעין תרשים על תולדות התיאטרון היהודי. ברצוני לשרטט אך ורק קווים מספר של שחקנים מישראל שעלה בגורלי להיפגש בהם ולהכירם מקרוב, וביחוד יש עם לבי לצייר את דמותו הנפלאה של יוצר התיאטרון היהודי — את א ב ר ה ם ג ו ל ד פ א ד ן, אשר למעלה משנה שלימה חיינו חיי ריעות של ידידים אינטימיים.

ההשתלשלות ההיסטורית נהירה לי רק באותה מידה, שיודעני כי הנסיונות הראשונים נעשו בערי רומניה השונות. אולם שם לא היתה הקרקע כשרה ונוחה לשכלולו השיטתי של נסיון נועז וקשה זה. ראשית משום שהיהודי ברומניה עדיין מגושם מדי היה אז ותרבותי מעט מזער מכדי יכולת לעורר בו צרכים תרבותיים כאלה כמו תיאטרון למשל. ושנית, שם לא מצוי היה החומר האנושי הדרוש בשביל שחקנים. תחילתו קמה, על כל פנים מקצתה, עם „הזמרים הברודיים" ועובדה זו בלבד יש בה כבר משום אווירה לבובית. ואמנם בלבוב כבר היה אותה שעה קהל תיאטרוני, שכבות העליונות של האינטליגנציה התעניינו ענין רב ועד בתיאטרון יהודי. ובשבילינו, הנוער הציוני, לא כל שכן שזה היה אחד מחלומותינו היפים והנועזים. אטו מילתא זוטרתא היא יצירה עצמאית יהודית בשטח תרבותי־מרכזי כדוגמת התיאטרון? ונוסף לכך — אמנות־משחק יהודית משלנו. מי יודע אימתי נזכה לכך...

והנה לפתע — חדשה נפלה בעיר: להקה יהודית באה לעיר והיא תציג הצגה אי־שם מחוץ לעיר ב„פוד סרוקון" — פינה דחוייה ונידחת ששם, כפתגם הגרמני, השועלים מברכים זה את זה ב„לילה טוב"! — ניחה, יהיה ב„פוד סרוקון" ובלבד תיאטרון יהודי.

אנחנו התלהבנו מאוד ממש עד כדי התפשטות הגשמיות. כלום דבר מועט הוא — תיאטרון אמיתי ונוסף לכך גם שחקנים מובחרים וביניהם כוחות ממדרגה ראשונה ובעלי רמה גבוהה מאוד. המחזות נכנסו אל הלב. הרי דבר הוא — התכנית הראשונה של גולדפאדן: „בר־כוכבא", „שולמית", „שני קוני למל" — היה בזה באמת מן הסערה הגדולה. היתה זאת רומאנטיקה עמוקה ויפה כשהיא משולבת בהומור אמיתי, חי ותוסס. ואל נא נשכח שכל זה אירע והיה לפני ארבעים שנה בערך. צעירים היינו והתלהבות שבהתפעלות עברתנו, ו„גאווה לאומית" היתה „תרועת סיסמתנו", והנה לפתע החל נפתח מבוע כל חלומותינו היפים והנשגבים והחל לפכות ולנבוע. מרוב התלהבות נעצרה ממש הנשימה. בנסותי להעמיק חשוב בכל מה שארענו אז, דומה עלי שהיתה זאת אחת החוויות המרוממות שבכל ימות חיי.

ואמנם לא עברו ימים מרובים ואנחנו התקרבנו אל התיאטרון היהודי קירבת שושבינים ומחותנים. וסיבת קירבתנו זו היתה, דומני, שהשחקנים ביקשו קשר כלשהו לאגודת „ציון" ובדרכם זו נתקלו הללו בשנינו — באהרנפרייז ובי. מנהיגה האמיתי של חבורה זו היה למעשה מרדכי אהרנפרייז. הוא היה יותר מחונן בכשרון

של אמנות. היתה בו זיקה גדולה לשירה ולספרות יפה. הלוא הוא היה לימים לרוח המאלפת והמדריכה בביקורת הספרות, זו ששנוה ודרשוה בשבועון האידי, שיצא באמת־מידה אירופית גדולה. כעבור זמן מועט פירסם אהרנפרייז בשבועון האידי, שיצא אז לאור בלבוב, פיליטון על התיאטרון היהודי. ועתון זה — בריה עלובה היתה זאת לא עלינו! רק האותיות בלבד היו ביידיש, ואילו — מין „גרמנית של מהיכא־תיתי"; מאותה גרמנית שאמרתי עליה למעלה שמקיימים בה את המצווה „לעשות נקמה בגויים". הלשון הגרמנית יצאה כאן חבוטה ורסוקה בכל אבריה, אלא שבעל־כרחה היתה וגם אנסוה לכך רחמנא ליצלן שתהיה לגרמנית. ב„זֿארגון" עדיין התביישו אז בספירות העליונות.

בעתונו זה של חיים רוהאטין פירסם אז אהרנפרייז את הפיליטון שלו. ואני עצמי מן הצורך היה שתעמוד איזו שהיא זכות — הרציתי הרצאה כמדומני — ושנינו זכינו אמנם לקבל „כרטיסי־חינם", ובדרך זו היינו במבקריו הקבועים והתמידיים של התיאטרון, ולא עוד אלא חדרנו גם לפנים מן הקלעים... עד כדי כך הגיעה קרבתנו לתיאטרון.

זוכר אני שבלהקה היו כשרונות שחקניים רציניים בין של גברים ובין של נשים. אחד מהם שקראו לו בשם ויינשטיין שיחק בתפקידי־גיבורים. לעתים אמנם היו לו תנועות מרושלות ושאר מיני העוויות משונות, אבל הוא היה יוצר בכוח ובמרץ רב דמויות־אופי, וגם דיקציה ברורה ובהירה היתה לו. ויינשטיין זה נכנס ברית־הנישואין עם חברתו למקצוע, אנוס היה לשאתה לאשה כי מכל העברים חדרו הבריות לעבי־הקורה וגרמו לנישואים הללו. גם לנו הצעירים היה חלק מה במצווה זו של הכנסת כלה. קרואי כבוד היינו בחג כלולות זה, ובעיר, כלומר בחוגי המכירים והמיודעים שלנו, התלחשו ואמרו: הייתכן, אברכים מהוגנים שעוד תמול שלשום היו חובשי בתי־מדרש ותלמידי ישיבות ישפילו את עצמם וירדו עד כדי כך לקחת חבל בחתונתם של הללו. וזוכרני שבשל כך נרדפתי על צווארי משך שבועות רבים. אולם העמדתי פנים כפני „מהפכן" ואמרתי: „כאשר זשלוזובסקי יחוג את חג הכלולות שלו יהיה נציב־המדינה אורחו"... גם לזאת הפיכה תיקרא, ואולי היתה גם די נועזת ואמיצה.

שחקן אחד חשוב היה שם בשם שור. הוא היה אומר: „אנוכי, במחילה מכבודכם, בנו של רב הנני"... הוא היה גאליצאי ויודע ספר. בתור שחקן מחונן היה בכשרון רב וביחוד הצטיין בדמויות־אופי. אילו שיחק לו מזלו והיה לומר באיזו סביבה אירופית אמיתית, ואילו היתה לו ליסוד איזו אסכולה טובה, כי אז היה זוכה להיות מעין מיטרווּרצר או קאינץ. אולם חסרון אחד היה לו והוא שעשאו למגוחך במקצת; הוא אהב לתבל את דבורו בגרמניזמים, וסבור היה שעל ידי כך הוא מפיק את רצונה של האינטליגנציה, אבל טעות גדולה טעה למעשה. האינטליגנציה הלבובית עצמה דיברה יידיש טובה ועסיסית.

שחקנית גדולה באמת היתה אשה אחת בשם טַנצמַן. היא חשבה עצמה לליאונורה דוזה שניה, אבל האמת לא תגונה — היא היתה ברוכה בכשרון רב. דעתה זחה עליה משום שדויד פרישמן, שנמנה עם ידידיה הטובים, החשיב והעריך אותה מאד. היא היתה מַראה לי מכתבים נלהבים שהיתה מקבלת לעתים תכופות מאת פרישמן. אגב באחד מהם כתב פרישמן הלצה פרישמאנית אמיתית. אֲחוֹת היתה לה לגברת

טנצמַן, וזו היתה מהלכת לה תמיד מתנפחת וכשרויה בקדרות אבלה והוסיף פעם פרישמן פריסת שלום בזו הלשון: „דרשי בגיני בשלום אחותך הרוגזת תמיד על כל העולם ו־צודקת".

כללו של דבר — חבורה טובה בכשרונות, בהומור ובמרץ היתה זאת. עליז היה וגם שמח ולבוב התייחסה לתיאטרון היהודי בחיבה נרגשת ונלהבת. היה זה כמו שאומרים באמריקה „סאַקסס" — הישג, הצלחה.

ואמנם יתכן שהצלחה זו משכה אחריה לאחר זמן מה את לבו של יוצר התיאטרון היהודי לבוא ללבוב על מנת להשתקע בה. כעבור זמן מועט **א ב ר ה ם** גולדפאדן בא לבובה.

לפי טבעי אינני „מאַלומַן". התיאטרון כאמנות מפעילה ומעצבת — כוונתי לאמנות המשחק בכל גילוייה ולא לשירה הדראמאטית! — לא תפס אצלי מעולם מקום בראש שאר כל ענייני הרוחניים. אברהם גולדפאדן היה ממש ההיפך מזה — מכף רגל ועד ראש כולו אמר תיאטרון. החל בתסבוכות הטראגיות הגדולות שבדראמה וכלה בקופלט הקלוש והקלוקל שלא נוצר אלא לשעה, ולפיכך אינו משאיר אחריו אפילו לרגע סימן כלשהו של רושם, ועד — נאמר — לפוזה הריקה והמבולקה שבני אדם ריקנים ממיתים בה את זמנם המלא וגדוש שעמום פוחז — כל אלה מילאו את כל חיי־רוחו של גולדפאדן. הוא והתיאטרון הזדווגו זיווג שבשמים הכריזו עליו. לגבי דידי לא היה התיאטרון אלא כעין ערבסקה, כעין אורנאמנטיקה שבחיים (וחוזר אני על הנאמר למעלה: כל זה אינו נוגע כמובן לשירה הדראמאטית וגם לא לרמה הגבוהה של אמנות משחק טראגית!). מתוך כך יצא לכאורה שלא היה לו לגולדפאדן לתת לי משהו, ואף על פי כן חושבני את השנה ומחצית השנה שעשיתי בחברתו לחשובות מאוד, והידידות שביניגו היתה לי לחוויה גדולה מאוד.

איני יודע מה דעת ההיסטוריה של התיאטרון היהודי על גולדפאדן — בזכרוני הוא תופס מקום כבעל רוח יוצרת ממדרגה גבוהה, וכדי להשתמש בכל זאת בביטוי הנושן והשחוק מרוב שימוש אומר: כאמן ג ד ו ל באמת. הוא היה אמן אמת לא רק משום שברא יש מאין אלא על שום שרוב יצירותיו הן באמת גדולות — יצירות־אמן נצחיות. המעין ממנו שאב את שירתו יסודו גם באינטואיציה הפיוטית הטהורה, שהשרתה עליו מן המעוף הכביר, וגם בידיעתו הרחבה את נפש האדם. ידיעה זו הכשירתו לעתים לחדור לפני ולפנים.

מטעם זה יש ערך אמנם גם כיום להרבה מן הפסָוות שלו, לרבות אלו מהן אפילו שמחמת תוכנן וצורתן כבר אבד עליהן כלח. זוכרני הצגה של „שני קוני למל" בתיאטרונו האמנותי של שווארץ באמריקה. היהודים הלכו בהמונים לחזות בהצגה זו, והמחזה הוצג ממש כמו חי על הבמה. ד"ר סירקין המנוח התלהב מן המחזה וגמר עליו את ההלל. אמת נכון הדבר — ההלל שלו עורר אחריו הערה „קפדנית" מצד סופר עתיר־רוח, שאמר: „עתה זכינו לשלושה קוני למל — אלה השנים והמבקר"... בדיחה טובה אמנם, אך הקהל הרגיש שבמחזה ישן נושן זה תוססים עדיין חיי־האלמוות של פסיכולוגיה אמיתית. הלא לאחר כמה עשרות שנים בטלות, על כל פנים לפי התוכן והצורה, רוב יצירות האמנות. אולם ערכי אמנות אמיתיים קיימים ועומדים רק בזכות הפסיכולוגיה העמוקה והנצחית שבהם, שכן זי אינה בת שינויים וחליפות. יש ואפילו קומדיה שקספירית לא תהא אקטואַלית כיום, ואף־

על־פי־כן אפשר ואפשר להעלות את המחזות הללו ולהציגם, כי בבואם במגע עם קהל הצופים החי מיד עובר עליהם התהליך של תחיית המתים.

אולם — נשאיר נא את תולדות התיאטרון היהודי לאותם האנשים החושבים עצמם מומחים גדולים בשטח זה. כל עסקי ועניני בזה הוא רק האישיות היחידה בלבד — אברהם גולדפאדן. אישיות זו נשמה גדולה שכנה בה, נשמה עתירת־לחן ורבת־צלילים כמנענעים של הפסנתר. אפילו בשיחה לפי תומה שבכל יום היה כמעין המתגבר. הוא היה מספר יפה וגם היה לו מה לספר; היה בעל מעוף אדיר ויחד עם זה תמים כילד קטן או כ־גאון. היה אדם יפה וגם טוב מאוד, ועל ידי כך קנה לו את לבותיהם של כל אלה שנפגשו עמו מקרוב.

הוא בא ללבוב לאחר שובו מאמריקה. ובימים ההם היו עדיין בורחים מאמריקה ללבוב כדי „לחיות כאן חיים". באמריקה הוציא כתב־עת ספרותי — כמדומה שהיה זה ירחון בשם „דער יוד" או „יודעלע" — לא אוכל כיום לזכור אל נכון. בכת״ע זה פירסם פואימה שנונה, ובה הוא מספר איך שקוזאקים רוסיים חטפו ותפסו צלב בדרך והביאוהו לקומיסאר ואמרו: „הנה תפסנו יהודי בלי דרכון ומחוץ לתחום המושב". במעמד זה נכח יהודון שעמד לו מן הצד וילחש באזנו של אותו קומיסאר סוד: „טו ווָאש בּוג" — זהו אלוהיכם. הקומיסאר נבוך וכל עצה אבדה ממנו ולא ידע מה יעשה ב„אלוהים — יהודי" זה, אבל הוא חייב בכל זאת לשפטו ולדונו...

הוא הרבה בדרך כלל לפרסם באותו כת״ע פואימות רבות שכיום וודאי שכבר נשכחו מלב, אבל בשעתו כשהיה קוראן בנשפים, היתה להן הצלחה מרובה. הוא היה קריין מצויין. נשפי־קריאה אלה נתפרסמו מהר כל כך עד שמיד נמצא מי שהיה מו״ל ורצה להוציא את הפואימות. וכששאלו המו״ל כמה הוא רוצה בשכרן? השיב: „שטר בן עשרים וחמישה!" זה היה השטר הכי גדול שיכול לחזות חזותו בחלום. כך תמים היה האיש. מובן שנמצאו מי שלא נתנוהו להשליך ולזרוק את יצירותיו אלו ודרשו תמורתן מחיר יתר.

גולדפאדן היה מספר לי לעתים קרובות את הביוגרפיה שלו, ואגב כך היה מתבלט הומור עשיר לאין ערוך בדרך לגלוגו העצמי. לעתים קרובות היה לועג ומתקלס בו בעצמו.

הוא סיפר לי, שפעם אחת נפגש במי שהיה חברו בביהמ״ד לרבנים בזשיטומיר. הלה התנצר ובזכות המרתו עלה לדרגת מנצח באופירה המלכתית שבפטרבורג. אותו חבר סח לו לגולדפאדן: „שמעני, אברהם, מה ערך הפּסוֹת שלך לא אדע, רק אחת אדע אל נכון, שמן המוסיקה שלך עלול שומעה לצאת בעל־מום".

ואמנם מעניין מאוד הדבר איך שהיה מחבר את המוסיקה שלו. הוא אפילו לא ידע לקרוא תווים, ואף על פי כן היה בכבודו ובעצמו מחבר את המוסיקה לאריות. הוא היה יושב לו אצל הפסנתר כשהוא הוזה, ולידו ישב מוסיקאי ו„מנטרק" מיני נוטריקון אחר פריטתו. הייתי פעם עד ראיה בחברו בדרך זו את הזמרה לשירו הידוע, כמדומני אריה, ב„רבי יוזלמן", „א בוימעלע האָבן אונזערע אבות אבותינו אין דער ווילדער וויסטע געפלאנצט" („עץ שתלו אבות אבותינו במדבר השומם")... אינני מומחה למוסיקה, אך לפי שכלי סבורני, שצריך האדם להיות מבורך בכשרון גדול כדי שיוכל ליצור באופן כזה יצירות מוסיקאליות. הבריות היו מתלחשים

ואומרים, שגולדפאדן זכה בנעימותיו מן ההפקר, ומביני־דבר היו מרמזים ומראים תמיד על מקום מוצאן. ייתכן שכך הוא, דברים אלה בלתי נהירים לי, אבל באזני שמעתי ובעיני ראיתי איך שהוא עצמו חיברן למרות היותו משולל כל השפלה כוסיקאלית.

ביחסיו הפרטיים היה איש חברה עליז ואיש רעים להתרועע. הוא היה חביב ומכובד כאחד על השחקנים והשחקניות. היה מקל עליהם את עול החיים בכל מה שהיה לאל ידו וכוחו.

האופן איך שהיה מתוודע ומתיידד עם אנשים היה מעניין מאוד.

פעם אחת בא ללבוב המלומד המפורסם — הד״ר ישראל מיכל רבינוביץ, מי שחיבר ספרי דקדוק הרבה של שפות שונות — עברית, פולנית, צרפתית, לטינית ועוד ועוד. הוא גם תירגם את מרבית התלמוד הבבלי לצרפתית. איני יודע מה רצה ומה ביקש בלבוב. ייתכן שחשב שיוכל להיעזר על ידי. שלמה בובר. אולם שלמה בובר נתן לו תמיכת־מה מקופת הקהילה ויעצו לעזוב את לבוב. הלה היה שואלני תמיד לסיבת עצותיו הדחופות והנמהרות האלו של שלמה בובר. הד״ר רבינוביץ כבר היה אז זקן למעלה מבן שבעים וכמובן — גם חולה ותשוש. פעם אחת נתבקשתי על ידי גולדפאדן שאציגנו לפני אותו זקן. שנינו הלכנו למלון בו התאכסן והצגתיו כחפצו — ודומה עלי שעד לאותה שעה לא ידע ולא שמע אחד על השני דבר וחצי דבר. אולם גולדפאדן הרגיש את עצמו תיכף ומיד אינטימי ופנה לזקן בזה״ל: „סאַרווס רבינוביץ! מה שלומך? שמא חולה אַתה במחלת הטחורים?.. או שמא הקיבה מקולקלת?.. או שהלב אינו בסדר? אכן זה באמת לא טוב, זוהי זיקנה, וזה באמת לא כדאי!״ הזקן שרגיל היה לנימוסים צרפתיים ושהיה מידידיו של רנאן ושל אישים אחרים, לא יכול פשוט לנשום לרווחה. אולם גולדפאדן אדם מאוד טבעי היה וללא אבק כלשהו של מלאכותיות; בקיצור — אדם טוב וחביב, ועד כמה שיכול התעניין בגורלו של אותו תלמיד חכם זקן.

כך התהלכנו שנה וחצי ועשיתי בחברתו ובחברת אשתו שהיתה חכמה ונבונה מאוד. זה היה לפני בחינת הבגרות שלי וגם לאחריה, ואז היתה שעתי פנויה יותר וראשי אף הוא חופשי ולא מעומס כל כך. אולם מיד לאחר זה הלכתי אני לברלין וגולדפאדן חזר כעבור זמן לא רב לאמריקה ושם נתפרסם מאוד והעשיר את החיים היהודיים.

ישיבתו בלבוב היתה בה משום חשיבות רבה בשביל יהודי גאליציה. הוא היה אחד מאלה ש„ייהדו״ את החיים היהודיים. אני זוכרו בהוקרה רבה. בין הרבה בני אדם של צורה שהכרתים בימי חיי היה ודאי אף הוא — מן ההדורים ביותר.

תרגם מאידיש („היינט״ 1929): ירוחם טולקס

נפתלי זיגל

זכרונות לבוב

בשנת 1912 השתקעתי בלבוב ומיד נכנסתי בעובים של החיים הצבוריים־תרבותיים שם. היה זה כשנה אחר „יום העברים" הראשון בעולם, שהתקיים בלבוב (שמשתי בו כצעיר־המזכירים) והתנועה העברית נתגברה במזרח גליציה. ד"ר פ. קורנגרין (עתה בתל־אביב) יוזמו של „יום העברים" ומכנסו שעמד בראש „הסתדרות בתי־הספר העברים לגליציה ובוקובינה" אחרי נשיאה הראשון שלמה שילר, שעלה אז לארץ־ישראל, נקרא לברלין לשמש מזכיר הועד הפועל הציוני המרכזי, ובאסיפה הכללית של ההסתדרות ההיא נבחר ד"ר דוד שריבר הי"ד (אחר־כך סינטור בסיים הפולני) לנשיאה ואני למזכירה. עיקר העבודה היתה תעמולה וייסוד בתי־ספר בערי־השדה ודאגה לביסוסם החמרי והפדגוגי. בלבוב עצמה יסדנו אגודת „עבריה", שבה נשמעו הרצאות בעברית מדי שבוע בשבוע (רשימת ההרצאות והמרצים מכל השנה הראשונה נשתמרה בידי עד היום). בפתיחה החגיגית נכח קהל רב, ובו נוער אקדמאי וכן גם הרב ד"ר שמואל וולף גוטמן, ד"ר מאיר בלבן, ד"ר משה שור, ד"ר שמואל רפפורט, ד"ר מאיר טויבר, ד"ר ניסן שטיין זכרונם לברכה, ויבדלו לחיים צבי קארל, אליעזר פורמן (קררי). אחרי הברכות מטעם ארגונים שונים נאמתי על תכנית העבודה. חסיד נלהב של אספות „עבריה" היה הציוני הידוע ד"ר גרשון ציפר, שהרגיש בהן את אוירה של ארץ־ישראל. היתה אז בלבוב תנועה ציונית חזקה וגם ספרותית־מדעית.

הבחירות לפרלמנט האוסטרי, שהתקיימו שנתיים לפני כן ונסתיימו בנצחון הרשימה היהודית, ובפעם הראשונה בעולם נכנסו צירים ציונים לפרלמנט וייסדו „קלוב יהודי", והתעמולה הרבה מסביב להן, בהשתתפות כל הכוחות הפעילים ביהדות הגליציאית, השפיעו השפעה חינוכית על כל שכבות־העם, הדריכון למשמעת לאומית והלמוּ מהלומות־מות בכת המתבוללים. רב מאד היה חלקו של ה„טאגבלאט" תחילה בעריכתו של משה קליינמן (ואחר כך בעריכתו של משה פרוסטיג) בהשתתפותו הקבועה של מאיר חרטינר (עתה בירושלים). כשקראו היהודים את סדרת מאמריו של חרטינר „כנסת ישראל בצער", שהליריקה מרובה בהם מן הפובליציסטיקה (יצאו אחר־כך בחוברת מיוחדת) התמוגגו מבכי. העתון הזה חינך את ההמונים והיה מעין מפלצת למתבוללים מכאן ולחסידי הרבי מבלזא מכאן. בשעת מיפקד האוכלוסיה בגליציה, מטעם הממשלה המרכזית בוינה, הטיפו הציונים לרשום במשבצת: לאומיות — יהודית ובמשבצת שפת־אם — עברית או יידיש, אולם ר' ישעכר־בר רוקח מבלזא, שנמשך לפוליטיקנים מטעם הטמיעה היהודית־פולנית, דרש מאת חסידיו לכתוב לאומיות פולנית ושפת־אם פולנית. מלבד מה שהיתה זאת בגידה בעמנו והתגרות באוקראינים, שהרי על דרך כך גדל באופן רשמי מספר האוכלוסיה הפולנית, היה זה גם שקר שזיופו ניכר מתוכו.

מלבד ה„טאגבלט" הוציאו הציונים גם שבועון בשפה הפולנית בשם Wschód (המזרח) והאגודות האקדמיות הוציאו אף הן ירחון בשפה הפולנית בשם Moriah.

אגודת הנשים הציוניות Koło kobiet בנשיאותה של רוז׳ה מרצר (סופרת, אחר־כך צירה בסיים הפולני) הוציאה ירחון לילדים בשפה הפולנית והעברית בשם Haczachar. שושנה שנפלד (אחר־כך אשתו של הציוני ד״ר הנריק לונהרץ, ראש הקהלה בוינה עד כבוש־הנאצים) היתה עורכת את החלק הפולני, ואני ערכתי את החלק העברי. וכן נעשו נסיונות להוציא אורגנים עבריים, שהאריכו ימים במעט או בהרבה. ירחונים: „הירדן", בעריכתם של אלעזר רוקח (מארץ־ישראל שישב ואף מת בגליציה), אברהם לבנסאַרט וש״י טשאטשקס (עגנון). „השחר" אורגן של בחורי בתי־המדרש בעריכתם של צבי רומלד, משה וינגפלד, בריש מלר (דב קמחי) וד״ר ירמיה פרנקל. „הצעיר" בעריכתו של יצחק פרנהוף, „העברי הצעיר" בעריכתי, „סנונית" בעריכת יוסף טננבוים (עתה רופא מפורסם באמריקה) ובהשתתפותו הקבועה של גרשון שופמן. שבועון מיוחד במינו בשם „בת קול" יצא כשנתיים בעריכתו של הרב המלומד ד״ר יוסף זליגר (עלה לארץ־ישראל והיה מבוני החינוך הדתי ההומניסטי ומת בה באביב ימיו), שהיה שופע חדושי־מלים. שני שבועונים התקיימו במשך שנים רבות. האחד „המצפה" (יצא בקראקא) בעריכתו של הסופר שמעון מנחם לזר, שרכש לו קוראים רבים מבין המעמד הבינוני ומבין בחורי בית־המדרש, והאחר „קול מחזיקי הדת" שנוסד בידי ר׳ שמואל מרגושס והטיף לתמיכה במועמדי המתבוללים בשעת הבחירות.

היו גם נסיונות להוציא עתונים עבריים יומיים מצד גרשם באדר בשם „העת" ומצד משה קלינמן בשם „היום" אך שניהם לא הוציאו את שנתם.

העתונות היומית והפריודית ברוסיה נתפשטה בגליציה בעזרת הסוכן (שלעמלק״פ) החרוץ והעברי הקנאי איצקוביץ (מת בתל־אביב), שהיה גם המו״ל של שני הקבצים הראשונים „רביבים" בעריכתו של י. ח. ברנר, ששהה אז בלבוב. ג. שופמן ערך והוציא את הקובץ הספרותי „שלכת" (המו״ל היה יהושע וילק, מו״לו של „קול מחזיקי הדת"). אבל עיקר פירסומם של סופרי גליציה מתקופה זו היו מתוך ספריהם או מתוך השתתפותם בעתונות היומית והפריודית העברית ברוסיה. הנודעים שבם: צבי קארל (עתה בתל־אביב), אליעזר מאיר ליפשיץ (אחר־כך מנהל בית המדרש למורים מטעם „מזרחי" בירושלים), הרב יוסף באבד (פרסם מאמר על התלמוד ב„השלוח" בחתימת השם תוספתאי, אחר כך רב בוינא ובלונדון שבה נפטר), אשר ברש, אורי צבי גרינברג הדפיס אז את שיריו הראשונים ב„טאגבלאט" וב„השלוח". מארץ ישראל הגיע הדו של עגנון ובגאוה סיפרו הקוראים הותיקים, שזהו ש. י. טשטשקעס, הידוע מפילטוניו ב„המצפה". מרדכי בן יחזקאל (הלפרן) פרסם ב„השלוח" מסות על החסידות, שעשו רושם רב אף על „המתנגד" ש. י. איש הורויץ, ובהיותו בלבוב לרגל משפטו נגד ד״ר שמעון ברנפלד נסע במיוחד לגליניאני להכיר פנים־אל־פנים את מחבר־המסות. ב„השלוח" עלה גם כוכבו של אברהם בן־יצחק (סונה). ראובן פאהן פרסם ציורים מחיי הקראים ומסות על ההשכלה. מתתיהו מיזיש חיבר המון ספרים בגרמנית, פולנית, יידיש ועברית בענפי מדע שונים. צבי דיזנדרוק פרסם אז את מאמריו הראשונים ב„העת" (בעריכת ג. באדר) וב„השלוח". אבא אפפלבוים ברישא הוציא מונוגרפיות של הקדמונים: יהודה מוסקאטו, עזריה פיגו (בעל

„בינה לעתים"), משה זכות ועוד. פה ושם חיו עוד שרידי המשכילים: במושציסקה חי אליקים גציל פפר (אג"ף), שפרסם מאמרים בחקר המקרא ומפרשיו ב„כוכבי יצחק" ועוד. ישראל בריסטיגר, מחבר ספר „קלסתרים" וספורים שונים ב„המגיד" וב„חרמון" של באדר (זכרונותיו ב„הסולל" חשובים להכרת סביבת־גידולו).

קנאים לעברית היינו, אולם התנגדות ליידיש לא היתה בנו. לועידת היידישיסטים בצ'רנוביץ התיחסנו כאל מעשה ילדות. להחלטותיה לא היה כל הד בקרב היהדות הגליציאית. גדולי משתתפיה ערכו בערי גליציה אספות תעמולה והיהודים הלכו לראותם בלבד. ברצון שמעו את הקראותיהם של אברהם רייזין, י. ל. פרץ, ה. ד. נומברג, שלום אש ואחרים.

בלבוב התרועעתי עם הקבוצה הצעירה של משוררים ומספרים ביידיש: ש. י. אימבר, ד"ר משה פרנהוף, מלך ראוויטש, דוד קניגסברג, בנציון מוזר, א. מ. פוקס, דוד קלינגהופר, וידעתי מקרוב את יעקב מסטל, את צבי ביקלס־שפיצר, שבהנהלתו הייתי אחרי שנים חבר במערכת ה„טאגבלאט". רובם הוציאו אז את ספריהם הראשונים בהוצאות חובבים וידידים. מלך ראוויטש השתכר למחיתו כפנקסן. פרנהוף לא פסח על שום הצגה בתיאטרון הפולני וחזר הביתה (גרנו בחדר אחד בבית האקדמאים) רעב והסתפק בשיריים מארוחתי. מוזר וראוויטש לא פסחו על שום נשף רקודים, כשהם לבושים מכנסיים שחורים ופראקים (שאולים). מה יש להתפלא? עשרים אביבים רגו בלבותיהם. ואילו ד"ר צבי ביקלס התפרסם כמבקר שנון, אחרי שפרסם את מסותיו על פרץ והחברה הצעירה התיחסה אליו בפחד ובהערצה. (מבחר מאמריו והערכות עליו יצאו בצורת „ספר צבי ביקלס־שפיצר" דמותו ויצירתו בעריכת דב סדן בהוצאת אחי הסופר הרופא ד"ר יעקב ביקלס). דברי בקורת ומסות ספרותיות פרסם אז גם ד"ר ז. פ. פינקלשטין (כעת עורך דין בירושלים). בלבוב נמצא אז גם אברהם וֵיוִיורקה (הוא היה פליט רוסי), שפרסם ספר שירים ביידיש. הוא גידל בלורית, ושערו עשוי תלתלים, לראשו כובע רחב שולים ובמקום מעיל שכמיה. עניבתו היתה רחבה בעלת כנפים. פרנסתו היתה על גמילות־חסדים, שלא על מנת להשיב. באחד הערבים כשיצאנו מן התיאטרון ניגש אל חברי שמעון לוין (עכשיו במוסקבה) וביקש ממנו גמילת חסד. לוין נתן לו קרונה אחת. בדרכנו הביתה סרנו הצדה לקול קריאתו של רכב העובר על ידנו, הסתכלנו והנה יושב במרכבה — ויוִיורקה. ג. שופמן הנציח אותו ברשימה בשם „נקרעה השלמות" (כרך א'). וכן נמצא בחברתנו אז גם הפרופסור (העור) למוסיקה א. ארליך, ששופמן פרסם עליו את הרשימה „נקמתה של תבת זמרה". אשתו היתה מבית זיכר. פעם אחת אמר לי: „וויסען זי, הער זיגל, מיינע פרוי איזט זיכער, דאס איך עהרליך בין".

ישבו אז בלבוב גם זרובבל, כתריאל (ד"ר ליאון חזנוביץ) ורבים אחרים. גרשם באדר היה יושב בבית קפה „אבציה" (אחר־כך דורפמן) בראש שולחן כרבי ומסביבו חסידיו: שחקני התיאטרון היהודי, פרחי סופרים, מַשפילים. ד"ר גרשון ציפר, עורך דין וציוני ידוע היה קנאי לעברית, שלמד אותה מפי המורה ברקוביץ (איש יבנאל, עתה בירושלים), ובעיקר מתוך המלון של כיס לגרזובסקי־קלוזנר. בשל קנאותו לדבור העברי היה מגרש לאט לאט את כל הקליאנטים שלו, שהתבישו לא לענות לו עברית. הוא אסף אז מאה אלף קרונים בשביל

הגימנסיה העברית בירושלים, אחרי ביקורו בארץ ישראל, הזניח את מקצועו ואת ביתו, נסע מעיר לעיר ודרש בחזקה את הסכומים, שהוא היה קובע לכל אדם, ולא רצה לחכות ל„אשר ידבנו לבו". מד"ר איתמר אידלברג, עורך דין, תלמיד־חכם, יושב־ראש הקהלה העברית בזלוצ'וב, עשיר מופלג, דרש חמש מאות קרונים. כשהלה נדהם לשמע הסכום והציע לו מאה, קרא בקול באזני בני ביתו ומלויו: אתה חזיר! ויצא. סופו ניצח; הוא לא ידע לוותר. על פגישתו עם הרב ר' גדליה שמלקיש רבה של פשמישל, סיפר לי, ד"ר ציפר לאמור: נכנסתי אל כבוד הרב והצעתי לו את הענין בעברית; הרב גמגם מלים אחדות ואח"כ אמר: „הער דאָקטאָר, שפרעכען ויר ליבער דויטש". עניתיו: לא, רק עברית! ומה היה הסוף? הרב הגאון דיבר גרמנית ואני ציפר ה„גוי" דיברתי עברית...

בתי ספר לעברית היו בלבוב שנים בלבד, אחד צבורי, מטעם „דורשי שלום ציון", והשני פרטי בהנהלתו של שמעון לוין. מורים, החיים על שעורים פרטיים היו הרבה. ביניהם: ג. שופמן, אשר ברש, חנוך דיסטנפלד (ילון), טננבוים, ויטבסקי, בן־דוד, ורבים מתלמידי האוניברסיטה. המפורסם והמסור שבמורים היה יצחק שוורץ, שהקים תלמידים רבים. הוא הביא את המבטא הספרדי לבובה. בקפיצה מקומה שלישית איבד את עצמו לדעת. אליעזר מאיר ליפשיץ הקדיש רשימה נפלאה לדמותו ועשייתו. משום מה לא היה שלום בין ג. שופמן ובין המורים לעברית. ברשימה שהזכרתי „נקרעה השלמות", שבה הוא מדבר על המשורר ויוירקה (נתפרסמה ב„הצפירה") הוא כותב: „וכמו להכעיס, מזדמן לו תכופות בדרכו המורה העברי בן דוד אדום הזקן, עם עיניו הארסיות, שבקלסתר פניו הוא מזכיר מאיזו בחינה אותו „גוי", שהיה נראה לפנים בערבי פסחים ברחוב היהודים — לסיד וללבן את הבתים. הנה גם המורה העברי ויטבסקי. את זה הוא מוצא תמיד בשעת פגישתו עם תלמיד־גימנסיה צעיר (כניכר, מי שהיה תלמידו) באמצע הרחוב וכניסתו עם זה בשיחה עברית־ספרדית זו:

המורה ויטבסקי: שלום!
תלמיד הגימנסיה: שלום!
המורה ויטבסקי: מה חדשות?
תלמיד הגימנסיה: לא כלום!
המורה ויטבסקי: ומה נשמע בכלל?
תלמיד הגימנסיה: לא כלום!
המורה ויטבסקי: שלום!
תלמיד הגימנסיה: שלום!

ונפטרים איש לעברו, ותמיד כך.

בתי ספר עבריים התקיימו אז כמעט בכל ערי השדה והמבטא היה בחלקו אשכנזי ובחלקו ספרדי. אולם אפילו אלה שלמדו לפי המבטא האשכנזי שמרו על הנגינה, מה שהוסיף חן לשפה. המפורסמים בין המורים היו אז צבי שרפשטין (פשמישלני, בזנוי, טרנוב, עתה באמריקה), יעקב פרוסט (טשורטקוב), שמחה גלב (בוריסלב), מתוך (טרנופול, עכשיו בארץ בשם שרוני), משה קלינמן, בן ציון סיבק (פשמישלני, לבוב), מ. א. טננבלט (סטרי), נ. זיגלבוים (דרוהוביטש, ברודי, צ'רנוביץ, עכשיו בתל־אביב), קרמרוב (בוריסלב, הוא

הפדגוג הנודע בחיפה כרמי), ישראל ברוך (האהן) (קאלוש, ישב בקנדה, עתה בישראל) ועוד רבים אחרים. בראש אגודת המורים עמד רפאל סופרמן (רוהטין, ברודי) שפעל הרבה לטובת בתי הספר והמורים. ביתו ברוהטין היה בית עברי, ושרונה בתו (עכשיו מורה בגימנסיה „הרצליה" בת"א) נתחנכה בשפה העברית. כשביקרתיו בביתו בפעם הראשונה הופתעתי בפנותי למשרתת הגויה בלשונה, והיא ענתה לי עברית. היא שרתה בבית שנים מספר וסגלה לעצמה את הדיבור העברי ואף שרה לשרונה שירים עברים. בחורי בית המדרש בעיר הורו היתר לעצמם לדבר אתה אף בגלוי, הרי היתה זאת שקסה כשרה עברית. סופרמן בא בימי העליה השניה לארץ ישראל והוא מטובי הפדגוגים.

נשפים עברים היו נערכים בכל עיר בהשתתפות כוחות המקום ובעזרת המרכז בלבוב. מפורסמים היו כנואמים מצוינים: אדולף שטנד, דוד הירש טיגר, ליבל טויבש. וביחוד על הצגה אחת אני רוצה כאן לספר. הייתי אז מורה בזלוצוב. מזמן לזמן הייתי עורך נשפים עבריים, שבהם הציגו תלמידים קטנים ולפרקים אף מבוגרים מחזות שונים והקהל היה מבקר בהמונים. היו הצגות שמצאו חן בעיני הקהל והוצגו שנית. פעם אחת בחול המועד פסח הצגנו את החזיון „יצא וחזר" לשלום אש, שנדפס בשעתו ב„השלוח". את האב הזקן הציג הסטודנט שויג (הוא ד"ר שתקאי, ממרכז קופת חולים), ואת החתן שחקתי אני. ההצגה הצליחה מאוד ובעתונים הציוניים ספרו בשבחנו. אחרי שבועות מספר קיבלתי הזמנה מההסתדרות הציונית בברודי לבוא אליהם ולהשתתף בתפקידי כחתן בהצגת „יצא וחזר", שהם עומדים להציג במוצאי חג השבועות. הסכמתי ברצון והודעתים, כי אבוא לחג ואז נערוך חזרה כללית על הבימה. ביום המיועד באתי והתודעתי לשחקנים. אולם מה נדהמתי בשעת החזרה בהודע לי, כי שכחתי את תפקידי. נחם אותי משה רוזנבלום (סוחר נודע בחיפה), שהוא ישמש לחשן ואין סיבה לדאגה. נתישבה עלי דעתי.

בערב היה האולם הגדול של ה„סוקול" הפולני מלא מפה לפה ועם העלאת המסך נשתלט שקט גמור. כל העינים צופיות בסקרנות רבה לבימה. אחרי המשפטים הראשונים, שהוצאתי מפי הרגשתי, שאני מוסר את תכנם בלבד, אבל לא את נסוחם המדויק, מלה במלה. נתבלבלו השחקנים ולא ידעו מה יענו, הואיל והם למדו כדרך השחקנים לדבר לפי המלה האחרונה של קודמיהם. אני מסתכל לצדדים: מאין יבוא עזרי? והלחשן יושב בחורו ומלחש, שפתיו נעות וקולו לא ישמע. עוד מעט ונהיה לצחוק לקהל הנכבד הזה. מה לעשות? בתוך המבוכה הוצאתי מארון הספרים גמרא וישבתי ללמוד. למדתי בקול, בניגון, כדרך שלמדו לפנים. הקהל האמין, שזה שייך למחזה. ואני קורא: הו, תנו רבנן, לח—שן, דבר בקול רם, כי איני שומע מאומה. אמר רבא, לחשן, מה לך נרדם, דבר בקול רם, כי אינני שומע מאומה. ואז קרה הנס והלחשן הגביר את קולו וההצגה הצליחה. אחרי ההצגה ניגש אלי ד"ר ש. ב. פלדמן (כיום בירושלים, אחיו של ר' בנימין) ויברכני לערמתי. מבין הקהל אז נמצאים כיום בארץ, נוסף לאלה שהזכרתי גם מנדיל זינגר ויעקב נתנאלי־רותמן.

הסתדרויות נוער היו רבות מאוד, תלמידי בתי הספר התיכוניים וארגוניהם. הם

היו מתאספים בסתר, שלא יגיעו הדברים לשלטונות הקורטוריון של בית הספר, והיו משתלמים בשפה העברית, בתולדות ישראל, בגיאוגרפיה של א״י ובתולדות הציונות מתוך חוברות כתובות בידי י. קירטון (הוא ד״ר י. קוסטה, רופא בהרצליה).

הנוער האקדמי היו לו הסתדרויות משלו, כגון „יהודה״, „מכבי״, „חשמונאים״, „העתיד״ ועוד. הם היו המבצעים את הפעולות הציוניות כהחלטות הועד הפועל של ההסתדרות הציונית. כל אגודה ואגודה היתה לה ספריה משלה. ספריה גדולה, צבורית היתה זו של הקהלה העברית, שאת יסודה שמשו הספריות של רבני לבוב לשעבר וכן זו של הרב ד״ר יחזקאל קארו ושל שלמה בובר. ספרן הקהלה היה אז ד״ר ניסן שטין, עורך־דין, שלא עסק במקצועו, תלמודי גדול, והורה פעם בשבוע תלמוד בשיטה מדעית לקבוצה של אינטליגנטים. אביו היה סַדר מַשְׁפִּיל בבית הדפוס של הוצאת הספרים אמקרויט את פרוינד בפשמישל וערך את ה„לוחות״ ואף קבע את מזג האויר לכל ימות השנה. בסופו של הלוח העיר בהתנצלות את הדברים האלה: „והמשנה עתים יעשה כרצונו / והמחבר דוד שטין ימחל על עלבונו״.

הסתדרות נוער ארצית מיוחדת במינה היתה הסתדרות בחורי בית המדרש בשם „השחר״. המייסדים וראשי התנועה היו ברובם מגליציה המערבית. בראש התנועה עמד משה ויזנפלד מרישא, סופר „המצפה״. מן הפעילים ביותר הזכורים לי היו: מנדיל קרפ, יעקב גולדשטין מיסלו, נ. ברגשטין מטרנובז׳ג (עכשיו בחיפה) והמפורסמים שעלו ארצה, יצחק לופבן ז״ל (עורך הפוה״צ), בריש מלר (דב קמחי), דניאל ליבל, האחים יהושע ויחזקאל ברנדשטטר, אשר ליכטינגר ואברהם כהנא (אבר״ך). בועידה השניה, שהתקיימה ברישא הכריז מ. ויזנפלד בפתיחתו: „בחורי ביהמ״ד הם המוכשרים ביותר מכל חלקי האומה הישראלית להיות נושאי דגל התחיה והתנועה הציונית, כי רק הם הנם האלמנט הבריא והרענן ביותר ביהדות״. כותב הטורים האלה שימש מזכירה של הועידה ובעריכתו יצא הפרוטוקול בדפוס.

התנועה המסועפת על מוסדיה ואגודותיה התפוררה על כרחה עם מלחמת העולם הראשונה — המנהיגים נמלטו לוינה, רבים גויסו לצבא וחלק מועט נשאר בעיר.

אחרי מלחמת העולם הראשונה באו עסקנים לאומיים לידי הכרה, שאחרי הפרעות מצד הפולנים ביהודי־לבוב אין כל אפשרות, שהדור הצעיר יתחנך בבתי־הספר על ספסל אחד עם בני הפורעים ועל כן החליטו לייסד בית ספר יהודי. ביזמתם נוסדה, בראשותו של פרופ׳ ד״ר משה שור „אגודת בתי־הספר העממיים והתיכוניים בלבוב״ (Ż.T.S.L.I.S.). שפתחה שתי גימנסיות לבנים וגימנסיה אחת לבנות. שפת־הלמוד היתה פולנית; התכנית היתה של בתי־הספר הממשלתיים בתוספת עברית והיסטוריה עברית כמקצועות. אגודה זו פתחה אחר כך גם גן ילדים עברי ועל ידו בית־ספר עממי, שבו היתה שפת הלימוד עברית. במשך שנים אחדות נתקיימה גם גימנסיה עברית, כהמשך לבית הספר העממי העברי, אולם כשנוכחו ההורים לדעת, שאין הממשלה רוצה להעניק זכויות לגימנסיה זו, העבירו את בניהם לגימנסיה היהודית־הפולנית. בין העסקנים הראשיים של האגודה היו ד״ר מאיר גיאר וד״ר ישראל מינצר ואחרים.

מנהלי הגימנסיות היו ד"ר מכס בינגשטוק, ד"ר הנריק ליליין, ד"ר שלמה איגל וגב' בטי פיארמן (הי"ד). בין המורים ראויים להזכר במיוחד ד"ר אריה גוטמן מַשְׂכִּיל והוגה דעות (הוציא שירי אפרים לוצאטי), ד"ר דרומלשלגר מורה בחסד עליון, ויהושע טילמן, איש האשכולות, שולט בשפות רבות ובספרותן, מבקר בעל טעם ספרותי משובח, שידע ללמד את כל המקצועות בגימנסיה. שלשתם נורו ביחד עם יתר חבריהם בידי הנאצים.

אגודה זו פתחה גם פדגוגיון עברי בשביל תלמידי האוניברסיטה, המתכוננים להוראה בגימנסיות עבריות. היה זה קורס גבוה ללמודי היהדות: תנ"ך ומפרשיו, תלמוד ומדרשים, עברית ודקדוקה, ספרות ימי הביניים והחדשה. המנהל הראשון של הפדגוגיון היה פרופ' ד"ר משה שור ואחרי שנתקבל כרב ופרופיסור בורשה, נמסרה ההנהלה לידי צבי קארל. לחבר המורים השתייכו הרבנים הלבוביים: ד"ר שמואל וולף גוטמן, ד"ר לוי פרוינד, ד"ר יחזקאל לוין (הי"ד), עו"ד ד"ר משה פיארמן, יעקב רפפורט ויבדלו לחיים ד"ר משה מהלר (עמיקם), אליעזר פורמן (קררי) ונפתלי זיגל (שלשתם בארץ).

האגודה יסדה אף סמינר למורים בהנהלתו של ד"ר מאיר טויבר (הי"ד). כשנקרא ד"ר טויבר לורשה לנהל את הסמינריון הממשלתי קיבלו המורים את הסמינר לרשותם בהנהלת יעקב נתנאלי־רותמן.

מרכז „המזרחי" לגליציה המזרחית, שבין עסקניו הראשיים היו ד"ר דב (ברנהארד) הויזנר (אח"כ קונסול פולין בת"א), ד"ר שמעון פדרבוש (כעת בראש עסקני התרבות באמריקה), הרב ר' ראובן מרגלית, צבי קארל, ש. ז. יעבץ ומשה ריין (כולם בארץ) קיים בית ספר עממי דתי בשם מת"ת (ציון תצא תורה).

ביזמתו של העסקן הציבורי ד"ר מכסימיליאן שנפלד נוסד בי"ס מקצועי לנגרות, מסגרות, חשמלאות ועוד על שם הציוני הידוע ד"ר אברהם קורקס, והגברת ד"ר צצילי קלפטן פתחה בית ספר מקצועי לבנות. שני בתי ספר אלה סיפקו חלוצים רבים לארץ.

בתי ספר ללימודים עברים בלבד מטעם אגודת „שפה ברורה", שבהם ביקרו מאות תלמידים, נהלו בן ציון סיבק (הי"ד) ונפתלי זיגל. מטעם שלטון הקהלה הלבובית נתקיימו שיעורים בתנ"ך (ביבלשולע) בשביל תלמידי בתי הספר התיכוניים הפולנים בהנהלתו של נפתלי זיגל.

בהשתדלותו של ד"ר אמיל שמורק הנהיגו בבתי הספר העממיים הממשלתיים שעתיים בשבוע עברית יתר על לימוד הדת, על יסוד חוק אוסטרי ישן, הנקרא lektura biblijna. למדו מורי הדת ומורים אחרים. כמפקח על הלמודים האלה מטעם הממשלה נתמנה נפתלי זיגל.

תנועת התחיה היתה מלווה תופעות ספונטניות שונות. חסר היה ארגון מגובש ומוצק, כשם שכבר נתקיימו ארגונים כאלה במדיניות, בהתישבות וכו'. בשדה התרבות היו התחלות. רבו הכינוסים והועידות, בהם הובעו כיסופים, רצונות, שאיפות, ואף נעשו מאמצים לפעולה ממשית, אולם הם התנגשו במציאות הזרה, הלועזית, שסחפה בזרמה את הנוער לחיק־זרים. במשך הזמן התגבשו גורמים אלה כיסודות התנועה: א) שאיפת ההורים לתת לבניהם חינוך יהודי־לאומי־ציוני,

אחרי שהחינוך הישן (החדר) התפורר ונעלם, וההתבוללות גזלה את נשמת־הילד. ב) הנוער, שהתקשר לרעיון החלוצי והביא למהפכה ולשינויים יסודיים ברחוב היהודי בכל השטחים, וממילא גם בשטח התרבות העברית. ג) הישוב בארץ ישראל, התרבות, הספרות, הלשון והתיאטרון השפיעו על שינויי החיים של הנוער בגולה ששאף להכשיר את עצמו לחיים אלה.

הבשילה ההכרה, כי שינוי פני החיים בגולה לא די לו בבית ספר דו־לשוני בלבד, אלא מן ההכרח להביא שינויים בחינוך ובחברה, כדי ליצור אַחדות בין בתי הספר והחיים. יש להגיע לידי תנועת חיים ומחשבה עברית למלוא היקפם ועמקם, לידי מַהפכה בהשקפת העולם הגלותית כבר בתוך הגולה בתור הכנה לחיים עברים שלמים במולדת. הלשון העברית שנצטמצמה בתחומי־הדת והספרות בלבד תיעשה שפה חיה, שפת הדיבור והחיים, המחשבה והיצירה של כל העם היהודי כבר בגולה. ואמנם, עם התגברות העליה בשנת 1924 נוסדה בלבוב הסתדרות „תרבות", כסניף למרכז בורשה, ע"י ד"ר משה לדר (הי"ד), אליעזר פורמן ונפתלי זיגל. במשך הזמן נלוו אליהם ד"ר גרסטל, ד"ר ש. פדרבוש, ד"ר משה פיארמן, אלימלך מילר וישראל וינלז (הי"ד). הנשיאות היתה בידי ד"ר לדר ונ. זיגל. כמזכיר פעיל שימש דוד לכטר (נפטר בקבוצת שילר).

„תרבות" ריכזה את שעורי הערב בלבוב. בשנת הווסדה למדו אלפים מבוגרים, שהתכוננו לעליה ומחסרון־מורים התנדבו חברי הועד להורות חנם. בהשתדלות הנשיאות מסר יושב ראש שלטון הקהילה המתבולל ד"ר דיאמנד לרשות „תרבות" בית בן שתי קומות ברחוב זאַ זברויובניו למשרדים ולחדרי הוראה. חברי הועד הופיעו באסיפות רבות־משתתפים בלבוב ובערי השדה, כדי להחדיר ללבות ההמונים את רעיון המהפכה העברית. בשביל האינטליגנציה המרבה לבלות בבתי קפה פתחה „תרבות" „מועדון עברי" בבית קפה נהדר. לועד המועדון נספחו לעסקנים הידועים גם ד"ר קופל שורץ, ד"ר אברהם אינזלר (ציר הסים) ועוד. הישיבות התקימו פעמיים בשבוע ועשו רושם על קהל המבקרים בבית־הקפה הגדול ורבים נספחו כחברים כדי להחיות את גירסת הינקות.

התקציב השנתי בשנת 1925 של „תרבות" עלה לעשרת אלפים דולר.

בין „תרבות" ו„אגודת בתי הספר" היתה נטושה מלחמה אידיאולוגית בשל הכיוון שיש לתת לבתי־הספר. „תרבות" דרשה בתי ספר עממיים עברים ואף גימנסיות עבריות כדוגמת פולין הקונגרסאית וליטא, ואילו ה„אגודה" הטיפה לבתי ספר דו־לשוניים או קורסים לעברית בלבד כדוגמת בתי־הספר של ד"ר מרדכי זאב ברוידא בלודז. במשך הזמן פיתחה „תרבות" עבודה עברית ענפה בכל חלקי העיר ושימשה מרכז למורים בהנהלתו של ד"ר מ. לדר וקורסים סמינריוניים לגננות בהנהלתו של נפתלי זיגל. חלק גדול של תלמידי הסמינריונים האלה משמש מורים וגננות בארץ ישראל.

עם התחדשות החיים העברים בלבוב התחילו עסקנים מערי־השדה לפנות לבובה, להמציא להם מורים לבתי־הספר העברים. ואמנם בשנים 1919—1920 הציף את גליציה גל מהגרים מרוסיה ומאוקראינה, שהציגו את עצמם כמורים לעברית. הואיל ורובם היו מחוסרי כל תעודה, המעידה על ידיעותיהם, הכשרתם הפדגוגית, התכוננה ועדה בוחנת, שאליה השתייכו הרב ד"ר שמואל גוטמן, יעקב פרוסט,

שמחה גלב ונפתלי זיגל. אלה, שעמדו בבחינה, נתקבלו כחברים להסתדרות המורים לגליציה המזרחית. בשנת 1920 התקיימה בלבוב ועידת מורים ראשונה אחרי מלחמת העולם בהשתתפותם של מאה וחמישים מורים מלבוב ומערי השדה. בשם מורי רוסיה ברך את הכינוס שלמה שפן, כעת מפקח מטעם משרד החינוך בתל־אביב.

היסוד החוקי של בתי הספר העברים בגליציה לפני מלחמת העולם היה תקנון של אגודת „שפה ברורה", שאושר בשעתו על ידי ממשלת אוסטריה. הועד של הסתדרות המורים השתדל ואף הצליח בעזרתו של העברי הקנאי העו"ד ד"ר דוד קלינגהופר (הי"ד), לאשר תקנון זה על ידי השלטונות הפולניים, כמרכז הרשאי לפתוח סניפים בכל הארץ. גם „אגודת בתי הספר" קיבלה זכות מרכז, ואף היא יסדה בתי ספר בערי השדה. תודות לעובדה זו נתקיימו בתי הספר העברים בערי השדה על אף הרדיפות של גורמים אנטישמיים מצד אחד ויהודים אדוקים ומתבוללים מצד שני.

בלבוב התקיימה טוינבהלה במשך שנים רבות, שבה הרצו מרצים שונים מדי שבוע על נושאים שונים ביידיש לפני המונים. מרצים קבועים מקובלים מאד היו ד"ר מאיר גיאר וד"ר פיליפ קורנגרין. התקיימה גם טוינבהלה עברית בהנהלתו של נפתלי זיגל. המרצים הראשונים היו פרופ. שור, הרבנים ד"ר גוטמן וד"ר פרוינד, צבי קארל, ישראל וינלז ואחרים.

בשנת 1928 עברה הנהלת „תרבות" לידי ד"ר מ. לזר ומזכירו משה ברניס (נפטר בארץ). בשנת 1930 התקיימה בפשמישל ועידת עסקנים עברים בהשתתפותו של הפרופ' ד"ר מ. אהרנפריז משטוקהולם (איש לבוב). בשנת 1932 התקיימה בנדבורנה פגישת מורים של בתי הספר העברים. בפגישה השתתפו כארבעים מורים. נשמעו הרצאות על העמקת היסודות של החינוך העברי ובירור שיטות הלימוד וההוראה, על הוראת הכתיב ועל שאלות מקצועיות. בשנת 1934 התקיימה בטשורטקוב ועידה מחוזית של עסקני „תרבות". אחר כך נתקיימה ועידה כזאת גם בסטניסלבוב. בהחלטותיהן ניתן חיזוק ליסודות הארגוניים והפדגוגיים של עבודת תרבות על ידי סידור פיקוח פדגוגי, עיבוד תכנית לימודים (יצאה בדפוס) ועוד.

אגודת „שוחרי האוניברסיטה העברית בירושלים" בנשיאותו של ד"ר מיכאל רינגל פעלה הרבה מאד. האגודה ערכה אסיפות תעמולה למען האוניברסיטה, נשפים ספרותיים (אזכרה לביאליק, נשף רמב"ם וכדו'). היא אף יסדה „חוג למדעי היהדות", שבו הרצה בין השאר גם התלמודי הנוצרי טדיאוש זדרצקי (כיום פרופסור באוניברסיטה בלודז) על הנושא: „התלמוד בלהבות הבקורת". בין חברי החוג היו אנשי מדע יהודיים וגם כמרים ופרופסורים של האוניברסיטה הלבובית.

מטעם האגודה התקיימה ועדה בוחנת בשביל הסטודנטים הרוצים לעלות לארץ, כדי ללמוד באוניברסיטה. בוגרי האוניברסיטה יכלו לעלות כ„תלמידי־מחקר". בועדה השתתף כשליח המרכז בורשה הדוצנט ד"ר מנחם שטין הי"ד. בשנים 1934—1936 עד עלייתי עמדו בבחינה וקיבלו סרטיפיקטים מאה שמונים ושבעה סטודנטים ובוגרי אוניברסיטאות.

באותן השנים נשלחו לספריה האוניברסיטאית 921 ספרים ב־1305 כרכים, רובם יקרי מציאות. כן נשלחו עתונים וכתבי יד יקרים.

מקורות

שנתונים „מוריה"; „השומר הצעיר"; ראשית הנוער הציוני בגליציה (11 ביוני 1941). משה פרוסטיג: Chwila, My (18 בספטמבר 1934); ז. פינקלשטיין: לפני 25 שנה זיכרונות. (גל' 121 (1930 Die Stimme דב שטוק: גורל והכרעה, משנתו של שלמה שילר ירושלים תש"ג. דב שטוק: „שלושה גלגולי שמות" „דבר" (נכנס גם בספרו: „אבני זכרון"). 1941 תשי"א. ד"ר יוסף טננבוים: „גאליציע מיין אלטע היים בואנוס־אירס 1952. נ. בוקסבוים: פועלי ציון אין עסטרייך, יידישער ארבעטער־פנקס ורשה 1926. א. פרוינד: דער אונהויב פון דער פועלי־ציון — שילער באווענונג, „פועלי־ציון אלמאנאך" ורשה 1931.

מאיר הניש

יהודי גליציה שבוינה

אֵין עוֹד עַם יְהוּדִי עָצוּב,
נִלְהָב, נִלְחָם לְלֶחֶם וֵאלֹהִים.

י. פיכמן

אין, כמדומני, כרקטריסטיקה הולמת יותר את יהדות גליציה, מאשר זו שקבע המשורר ליהדות וארשה: עצוב, נלהב, ונלחם ללחם ואלהים. אך לרוע מזלה של יהדות גליציה בעלת דו־האנפין, נתבלט לעיני העולם בעיקר הפן העצוב, החמרמר, המעורר צער ורחמים, ודמותה כאילו נתכרכה בקרעי־תרמיל של דלות מנוולת — מנת חלקו של הנלחם־תמיד לפרוסת הלחם הדלה. כי שבט יהודי זה הוא בעצבונו גם נלהב ומתלהב, כי הוא יודע ללחום, יחד עם מלחמת הלחם והפרנסה, גם מלחמת קודש מלחמת אלהים — זאת העלו על דעתם רק מעטים. ולכן עמדו כולם משתאים, כלנוכח חזיון־פלאים, מול אותו העולם הקורן באור יקרת אמונתו, בעוז אהבתו ובלהט תקותו, שנתגלה לעיניהם בתקופות שונות של דברי ימי יהדות גליציה, וביחוד בתקופת מלחמתה לשחרורה הפוליטי־הלאומי בפרק הזמן שלפני מלחמת העולם הראשונה ולאחריה. ועתה, לאחר ששבט יהודי זה נעקר מן העולם בידי פושעים טמאים ונסתם הגולל על קיומו, הוא מחכה להערכה היסטורית נכונה ומקיפה, שספרי־הזכרון והמצבות הספרותיים לעריה ולאישיה, המופיעים פה ושם, מהווים חומר רב־ערך לדברי הימים שלו.

בקורות יהדות גליציה יתפוס מקום חשוב תאור השראתה והשפעתה ויחס־הגומלין שבינה ובין יהדות אוסטריה בכלל ויהדות וינה בפרט, ולפרק זה ברצוני לסמן את הקוים דלקמן.

*

עם סיפוחה של גליציה המזרחית והמערבית בשנת 1772 לממלכת אוסטריה, נתעשרה ממלכה זו בשטח מאוכלס באוכלוסיה יהודית שלמעלה מ־800 אלף נפש, ומאז נקשר גורלה של אוכלוסיה זו לאימפריה האוסטרית עד להתפוררותה בשנת 1918. בעקב הסיפוח הזה, אמנם נותק החיבור הטבעי והחיוני של יהודי גליציה עם המוני היהדות המקורית, שאליהם היו צמודים עד הלום. אך לעומת זה הם נתקרבו מבחינה פוליטית וכלכלית למערב ונפתח להם גם צוהר רחב להשכלה ולתרבות המערב, ועם הצטרפותם לרבבות היהודים שברחבי מדינות האימפריה ההאבס־בורגית, ניתנה ליהודי גליציה גם האפשרות של התערבות אישית בתוכם והפעלת השפעתם אליהם במובן הרוחני.

בתקופה שנמשכה עד המהפכה בשנת 1848, היה על יהודי גליציה לשאת סבל רב מפאת החוקים שחוקקו מלכי אוסטריה וממשלותיהם בשטחי חיים שונים. לא רק המלכה מריה תרזיה, שהיתה אדוקה בדת הקתולית, אלא גם בנה־יורשה הנאור, יוסף השני, הביט על היהודים כעל מזיקי המדינה, שיש להצר את צעדיהם ולהחליש את

כוחם ואפשרות התפתחותם. הלה, ששם, כדבריו, „את הפילוסופיה למחוקקת היחידה" במדינתו ופתח ב„כתב הסבילות" שלו פתח למיפנה גורלי בתולדות היהודים על־ידי שחרורם המצומצם והאיטי, נתכוון גם הוא להמעיט את שיעור ריבוים של היהודים ולהמית בהם את הרצון לקיום לאומי. וכאשר מסרה לו אמו את היהודים לסמכות שלטונו, הטיל עליהם גזירות מגזירות שונות בצירוף מסים מעיקים ומעליבים, שהפיקו את רצונם של חוגי האזרחים והאצילים, אף על פי שהם לא הסכימו לתכניותיו ומגמותיו הכלליות. מן הגזירות וההגבלות הללו סבלו במיוחד יהודי גליציה, והם נשאו את עולן בצער ובדומיה.

אך הנה ירדה עליהם צרה חדשה בצורת „תנועת הרפורמה", שמטיפה ומגשימה הראשון היה תלמידו של משה מנדלסון, הרץ הומברג, לשעבר בחור־ישיבה בפראג, שהעמיד את עצמו לשירות הריפורמה בחינוך היהודי ומונה מפקח על רשת בתי־הספר הנורמליים היהודיים בגליציה, שיותר ממאה מהם נוסדו על־ידו בכל רחבי המדינה. הוא השתדל „לגרמן" את היהודים בעל־כרחם, „כדי להסיר מהם חרפה ובוז", וב„אגרת" שלו לקהילות, הכריז בגלוי, „שיש לנקות את היהדות של עכשיו מן החלאה", ואף יעץ לממשלה לא לשעות לצרכים הדתיים של היהודים ולהטיל על הקהילות, שיבטלו את ה„חדרים" ואת הלימוד בעברית ויקבלו מורים במקום רבנים. הומברג שלט בלבוב כנציב הקיסר, כביכול, והתנהג כלפי היהודים בתקיפות ובעריצות ואף הטיל קנסות ועונשין על אלה שהמרו את פיו. יהודי גליציה, שהרגישו בחושם הטבעי את הסכנה האורבת מצד זה ליהדותם, נלחמו קשות משך שנים נגד הומברג ובתי־הספר שלו ונמנעו מלשלוח לשם את ילדיהם. וכאשר גברה ההתמרמרות נגד הומברג והקיפה את כל חוגי היהודים בגליציה, התעשתה הממשלה ופיטרה אותו מתפקידו והוא עזב את מקום כהונתו. זה היה נצחונה הגדול והברור של יהדות גליציה על הנסיון להשכיח את תורתם, להדיחם מדרך יהדותם ולהעביר אותם מאמונתם ולאומיותם!

*

התנאים הכלכליים האובייקטיביים, שבהם היו נתונים יהודי גליציה בתור אלמנט עירוני ברובו, שצריך היה להתפרנס מן האוכלוסיה הרותינית והפולנית, איכרים וחקלאים זעירים החיים חיי דחקות — הוחמרו במידה רבה על־ידי גורמים פוליטיים בצורת חוקים ופקודות אנטי־יהודיים; הם הקשו עליהם מאוד את מלחמת־הקיום ואילצום לחפש מקורות־חיונה דרך צנורות־כלכלה צרים ולפעמים גם אסורים. היהודים דחקו את עצמם לתוך „נקבוביות הכלכלה" (כלשונו של מארכס) ונדחקו מתוכן עם תהליך סגירתו של החלל הזה או תפיסתו בידי עמי סביבתם. כל אלה גרמו לדלותם של מרבית יהודי גליציה, דלות, שהיתה מפורסמת ברחבי העולם ואף עוררה לבסוף את הסיים הגליציאני לעריכת „אנקיטה", שגוללה לעיני העולם תמונה מחרידה של דלות וניוון.

אולם יהודי גליציה לא גרסו, כנראה, כי יאה עניותא לישראל, אלא אמרו לשנות את מזלם בשינוי המקום, והם התחילו מיד להגר לוינה ולשאר מדינות המלוכה, ואחר־כך בהמונים לאמריקה. תחילה היתה יציאתם לוינה בממדים מצומצמים, לשם לימודים והשתלמות במדעים, ובמקרים בודדים גם לשם פרנסה. מראשוני הבאים לוינה היה המדקדק והלפסיקוגרף יהודה ליב בן־זאב מקראקא, חלוץ ההשכלה מבני

הדור שלאחר מנדלסון, שספריו בעברית היוו את המעבר להתחלותיה של חכמת היהדות במאה התשע־עשרה. אישיות דינמית ויוצרת זו השפיעה בימי חייה הקצרים (1764—1811) במידה מרובה על עיצוב דמותה של יהדות וינה ועצום חלקה בהתהוותה של ההשכלה במזרח־אירופה. ספרי בן־זאב „תלמוד לשון עברי" ו„אוצר השרשים" הורו את הדרך לדקדוק המודרני והיקנו למחבר שם־תהילה בעולם המדעי.

*

תודות לחוק, שאסר להביא לוינה ספרים מדפוסי חו"ל, התפתח בוינה ענף הדפוס העברי, ועיר זו שימשה מרכז סחר הספרים העברים גם למוכרי־ספרים בגליציה ופולין (בית־מסחר־הספרים שלזינגר, שעד לכיבוש וינה על־ידי היטלר, היה הסַפק המפורסם בעולם של ספרי רומ"ל). תעשיית הדפוס נמצאה אז בידי שאינם יהודים (הרשנצקי, קורצבק, שמיד, הולצינגר וכו'), שהוציאו בצד ספרי־התפילה והמחזורים גם את התנ"ך והשולחן־ערוך וכן הוצאות חדשות ומתוקנות של תלמוד בבלי, שלשם הגהתם הזמינו להם כמגיהים משכילים וסופרים עברים מגליציה, ובתוכם שמשון בלוך הלוי בעל „שבילי עולם", שלמה מוהר־לוויזון, מחבר ספר השירים „מליצת ישורון" והלכסיקון הגיאוגרפי של כתבי הקודש „מחקרי ארץ"[1], המשורר מאיר הלוי לטריס, מענקי ההשכלה, שפרסם בוינה מלבד „יונה הומיה" ושאר ספרים בעברית גם את התנ"ך והמחזורים בתרגום גרמני ואף הוציא ספרים וכתבי־עת בגרמנית עם הוספות בעברית, נפתלי קלר, שהוציא את המאסף „בכורים", ואחרים. המדפיסים הנוצרים הללו הוציאו גם מאספים וכתבי־עת עבריים, ותרומת־הספרים הנדיבה של המדפיס אנטון שמיד לקהילת וינה שימשה יסוד לספריה המפורסמת של הקהילה בת שלושים אלף כרכים, שטיפל בה במסירות ההיסטוריון הדגול של יהודי אוסטריה ווינה ד"ר דב (ברנהרד) וַאכשטין, בן גליציה. כספרנים שימשו בה גם בני גליציה אחרים (שאול חיות ולאחרונה משה ראט).

פעילותם הספרותית והתרבותית של משכילי גליציה וסופריה הראשונים, משכה לוינה את צעירי גליציה בעלי ידיעות וכשרונות, כדי לקנות בה שלמות ולרווֹת את צמאונם לתרבות אירופה. ובהיותם מושרשים בהווי דתי־לאומי ובתרבות עברית, לא שגו ברעיון הליברלי המופשט, כמו בגרמניה, אלא פעלו לטובת זיווג היהדות ההיסטורית עם המדע החדש, וכך הם גם הניחו את היסוד להחיאת הלשון והתרבות העברית וסייעו לייסודן ולהתקיימותן של הבמות הספרותיות שנוצרו בוינה ונפוצו מכאן על פני תפוצות היהדות והשפיעו השפעה עמוקה על הקמת תנועת התחיה ששלאחר תנועת ההשכלה. משכילי גליציה וסופריה מילאו במאמרים ובמחקריהם את דפיהם של ה„מאספים", של „בכורי העתים", „כוכבי יצחק", „כרם חמד", ושם נתפרסמו לראשונה פרקים מתוך „מורה נבוכי הזמן" לנחמן קראָכמאַל (רנ"ק) ורוב מחקריו המדעיים של ש. י. רפופורט (שי"ר), אשר פתחו תקופה חדשה בתנועת ההשכלה, המכונה לשבח בפי גרץ „האסכולה הגליציאית".

גם ב„בית המדרש" הוינאי, שנוסד ע"י הרב־המטיף ד"ר א. יליגק כמכון לחכמת ישראל, הורו בצד החכמים א. ה. ווייס ומאיר איש־שלום, גם בני גליציה כד"ר

---

[1] בהוצאת „מחברות לספרות" יצאה בשנת תש"ה מהדורה חדשה ממנו עם מבוא של ג. קרסל.

שלמה רובין, ד"ר יוסף שמואל בלוך ואחרים. ובההפך המוסד הזה ל„בית המדרש לרבנים", הראשון בממלכת אוסטריה, נמנו עם המרצים שלו בין השאר גם בני גליציה: הפרופסור למדעי קדם ולשונות המזרח באוניברסיטת וינה ד. ה. מילר ד"ר א. אפטוביצר וד"ר א. קריסטיאנפולר. חלק ניכר מתלמידיו היוו צעירים מגליציה, שבאו לשם ותלמודם בידם. רבים מהם היו תלמידי־מופת ושימשו אחר־כך רבנים ומנהיגים רוחניים בקהילות ישראל מפורסמות, ואחד מביניהם, ר' צבי פרץ חיות, אף זכה לשבת על כסא הרבנות הראשית בווינה עצמה (מלבדו שימשו רבנים־מחוזיים בווינה ילידי גליציה ד"ר י. ש. בלוך, ד"ר ישעיהו גלבהויז, ד"ר משה רוזנמן, ד"ר טמפלר, צבי טויבש ואחרים. במכון ע"ש הרמב"ם הרצו גם ד"ר נ. גולדשטיין והרב מ. הורוביץ. גם בבית־הדין של קהילת וינה נתמנה כראב"ד במקום הרב מ. מאירסון שוב איש־גליציה, הרב יוסף באב"ד, למדן מופלג, שפרסם מחקרים חשובים בשם „תוספאי").

*

כתוצאה מהחידושים המתקדמים, שהתהוו בעקבות מהפכת 1848, אשר לטובתה נלחמו בעוז־נפש יהודים עם אדולף פישהוף בראש, שופר גם מצבם של היהודים באוסטריה, ויהודי גליציה בתוכם. כשעלה הקיסר פרנץ יוסף על כס־המלכות, ראו בו המוני היהודים בגליציה מלך־חסד, הם בטחו בו ובנדיבות־לבו גם בעניני הכלל וגם כפרטים והתפללו לשלומו ולהרמת קרן הודו (הוא נקרא בפיהם קיר"ה — ראשי תיבות: קיסר ירום הודו). וכאשר נפתחו שערי הבירה לפני כל מהגר יהודי, החלו יהודי גליציה לזרום בהמונים לווינה, שבעלייתה הכלכלית המהירה ראו סיכויים טובים לפרנסה ולכלכלה. וכך גדלה האוכלוסיה היהודית בווינה במשך תקופה קצרה ברבבות נפשות, ובאותה מידה גדלה גם השפעתה המדינית והתרבותית. וכלפי פנים, פעל הזרם המתמיד של יהודי גליציה לווינה, שהיו שומרי דת ומסורת וסגורים בתוך מסגרתם הרוחנית ואף משתמשים ברובם בשפת יידיש המדוברת בפיהם, במחובר עם יהודי המזרח משאר מדינות המונרכיה, לטובת שמירת יהודי וינה מסכנת כלייה דתית ולאומית ומיתה רוחנית, שנשקפה להם עקב טמיעתם בעם סביבתם והתגברות תנועת־השמד בקרבם. אותו הזרם המתמיד גם עזר לסכל את תכניותיה של תנועת הרפורמה לגבי בית־הכנסת וסידור התפילה, וכן למנוע את התפוררותם של יהודי וינה לקהילות נפרדות דוגמת יהדות הונגריה. התרכזותם של המוני יהודים בווינה גרמה לכך, שעיר זו היתה למרכז העתונות העברית המהפכנית והלאומית, וממנה יצאו מבשרי התחיה הלאומית והחזון הציוני. כל זה דרש, כמובן, היאבקות מתמדת עם חוגי היהודים המתבוללים, שהיתה להם לא בלבד ההשפעה המעמדית והאישית ועזרת העתונות הליברלית, אלא גם עזרתם הרוחנית של קבוצת משכילים וסופרים כמו ל. א. פראנקל, ל. קומפרט ואחרים. היאבקות זו, שתחילתה בשטח הרוחני על רקע היסטורי תרבותי, הועברה אחר־כך גם לשטח המדיני ואגב כך סולפה דמותה ותוכנה ונהפכה למלחמה בין „מזרח" ו„מערב", שקיבלה לפרקים צורה מבישה של ריב־אחים בגלל דברים של מה־בכך, כגון „כסאות" ושלטון.

*

כבר הזכרתי את שם הד"ר י. ש. בלוך בקשר לתפקידיו כרב מחוזי וכמרצה ב„בית־המדרש" בווינה. ברצוני לציין בקצרה את זכותו ההיסטורית כלוחם אמיץ

לכבוד ישראל ותורתו ואת פעולתו המדינית כציר הפרלמנט האוסטרי וכמייסדו ועורכו של השבועון היהודי־הלאומי הראשון בגרמנית.

בעודני ילד בעיירת מולדתי, שהשתייכה למחוז־הבחירות אשר בו נבחר הד״ר בלוך ג׳ פעמים, בזו אחר זו, כציר לפרלמנט בוינה, שמעתי סיפורי נפלאות על בלוך, יליד דוקלא שבגליציה ובחור־ישיבה לשעבר, אשר הכריע במלחמתו הנועזה והמהוללה את גדול צוררי היהודים ומשנאיו, את הפרופסור רולינג מפראג, בהוכיחו בבקיאות ומומחיות להפליא במשפט גלוי לעיני העולם כולו את נבלותו ושקריו. אז הופיע לפני השם בלוך כדמות אגדית אפופה מסתורין, השלוחה מאת השגחה העלינה. בהמשך הזמן נודעו לי פרטים מעניינים מהיקף עבודתו המדינית־הציבורית, וקראתי גם את נאומיו הפומביים ומאמריו השנונים שנתפרסמו בעתונו, אשר הטביע עליו את שמו („ד״ר בלאכ׳ס עסטרייכישע וואכענשריפט״) והשקיע בו את מיטב ידיעותיו והגיונו. וכך גיליתי, שהוא היה לא רק איש התורה והספר, אלא גם איש־מלחמה בעל גאוה לאומית, אשר האפולוגטיקה שימשה לו נשק להגנת עמו המפוזר בין הגויים, וגם עתונו חדור היה רוח לאומית, עוד לפני קום התנועה הציונית ועתונותה. יצויין אגב, שעל מכתב־התודה־וההערצה, שהאקדמאים היהודים בוינה שיגרו לד״ר בלוך למלאות עשר שנים לקיום עתונו, ושבו הם מציינים את מפעלו זה כ„פטריוטי־יהודי״, חתומים בין השאר גם נ. בירנבוים, אברהם זלץ וזיגמונד ברומברג. מובן, שהתנגדותו לציונות גרמה לי צער, וכאשר נפגשתי אתו בשנים האחרונות לחייו וניסיתי פעם „למשש את דופקו״ בנידון זה, כדי לעמוד על יחסו באותה שעה, עבר הוא על כך בשתיקה. האם היתה זאת מעין שתיקת־הודאה, או שהוא לא מצא כבר חפץ בויכוח לענין והעדיף להשקיע את עצמו בזכרונות העבר ?.. באחרית ימיו ביקר בארץ ותרם את תרומתו לספריה הלאומית.

לסיום פרשת בלוך יש להזכיר עוד את העובדה דלהלן: בניגוד להתעלמות המוחלטת מן השאלה הסוציאלית, שנהוגה היתה אז באוסטריה (ידוע הפתגם של מיניסטר אוסטרי בשעתו, שלפיו פוסקת השאלה הסוציאלית בבודנבך, היינו בגבול האוסטרי־גרמני), התחיל בלוך את פעולתו הפוליטית בכך, שהפנה תשומת לבו לאיגודי הפועלים במחוז־ריבונותו פלוריסדורף, מרכז בתי חרושת ומאוכלס המוני פועלים. בראותו את השיסויים האנטישמיים בחוגי הפועלים, הרצה לפניהם שורת הרצאות, שבהן האיר להם את היחס האנושי של ארץ־ישראל הקדומה ואת דאגת תורת ישראל למצב הפועלים ואנשי העמל (אגב הדגיש, שהשפה העברית אינה יודעת את המלה Sclave (שקלאוו) שמקורה בקנין ה ג ו ף, אלא המונח עבד, שמקורו ע ב ו ד ה, וכי א״י היתה מולדתו של המאמר „אם עושה אדם עצמו עבד לאדמה, ישבע לחם ואם לאו, לא ישבע לחם״) וכן שהשבת היא הביטוי המושלם ביותר והמפואר ביותר לרוח הסוציאלית של היהדות. ההרצאות הללו עשו בשעתן רושם בחוגי הפועלים, ואין ספק, שהועילו לשכך קצת את גלי האנטישמיות, שהחלו לגאות אז בוינה.

כשיסד פרץ סמולנסקין, המגיה ומנהל המחלקה העברית בבית הדפוס בריג בוינה, את ירחונו „השחר״, במגמה של „מלחמה בהתבוללות ובמורדי אור״, נענו להזמנתו לראשונה בעיקר סופרי גליציה שבוינה ומחוצה לה (ד״ר שלמה רובין, מ. ד. ברנדשטטר, ד. ה. מילר, שלמה בובר ואחרים), וזילברבוש אף היה עוזרו

בעריכה. אז יסד נתן בירנבוים, בהשתתפותם הפעילה של ראובן בירר ועוזר קוקש, את האגודה האקדמאית הלאומית הראשונה, שסמולנסקין קרא לה בשם „קדימה" ואשר רוב חבריה היו צעירים מגליציה שלמדו בוינה. בירנבוים, בן להורים מגליציה, שנפשו נמשכה לתורות גליציה ומשם גם ינק את השראתו מבחינה לאומית ודתית, התבלט כבר בתקופה הטרום־הרצלאית בפעילותו הלאומית, וכסופר־הוגה ועו־ביטוי בגרמנית יסד וערך את השבועון „זעלבסט־עמאנציפאציאן" בעל מגמה ציונית. בעת ההיא פירסם גם את מחברותיו על תחיית העם היהודי בארצו ועל היהודי החדש (די יידישע מודערנה), שמצאו להן מהלכים בעיקר בחוגי צעירי האינטליגנציה היהודית בגליציה והשפיעו עליה במובן הלאומי־הציוני. בירנבוים אף היה בין הראשונים, שנתנו את ידם להרצל עם צעדיו הראשונים בציונות ונמנה עם סגל עוזריו, שרבים מהם היו בני גליציה (כגון שלושת האחים מרמורק, עוזר קוקש, ד"ר ליאון קֶלנֶר, מיכאל ברקוביץ, מזכירו העברי של הרצל שתרגם גם את ה„יודנשטאט" וכתביו הציוניים של הרצל לעברית, ואחרים). אולם בהרצאת בירנבוים בקונגרס הראשון כבר היו ניכרים סימני התלבטות רעיונית, כי בירנבוים לא גרס את הדגשת המומנט הדיפלומטי בציונות, אלא דרש לבסס את הציונות כתנועה אורגנית ותרבותית. אמנם הוא נתמנה מזכיר ראשי של הלשכה הציונית, אך הואיל ולא יכול להתאים את דעותיו לקו של הרצל, פרש אחרי זמן קצר מן התנועה לבלי שוב אליה עוד. במשך הזמן הוא התנגד גם להעדפת ארץ־ישראל על מרכזי היהודים בתפוצות, שדרש בשבילם אוטונומיה לאומית־תרבותית, אשר בה ראה את הפתרון לשאלת היהודים. במלחמת־הבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנת 1907 הצטרף לציונים ומונה על ידיהם כמועמד במחוז־הבחירות בוצ'אץ, אך נוצח ע"י יריבו הפולני.

כשנפגשתי עם בירנבוים בוינה בימי מלחמת העולם הראשונה, בזמן שעבדנו חדר על־יד חדר, הוא כמנהל ארכיון־המלחמה היהודי, שנוסד ע"י רוברט שטריקר, ואני כעורך הבטאון הרשמי של ההסתדרות הציונית באוסטריה, נקשרנו בקשרי ידידות, והוא אף נענה אז להזמנתי ומסר לי את מאמריו לפרסום בעתון זה. באותו זמן גם יסדנו יחד את „הועד להבהרת השאלות הנוגעות ליהודי המזרח" (בנשיאות ד"ר בירנבוים, ד"ר מ. גרונוואלד ואדולף שטאנד), שפירסם את קונטרסו של ד"ר בירנבוים „מה הם יהודי המזרח", וערך סידרת הרצאות־הסברה פומביות. לאחר שפרסם את מחברתו „עם אדוני" ובה גילוי־דעת ברור לטובת הדתיות הקיצונית, הצטרף ל„אגודת ישראל" ומונה מזכירה הראשי. בפגישותינו באותו פרק זמן שמעתי מפיו לא אחת דברים שאמנם התמיהו אותי, אך זקפתים על חשבון „אידיאה חדשה", דוגמת האידיאות שבירנבוים היה רגיל לאחוז בהן חליפות על־מנת להסתלק מהן לאחר זמן. עם עזיבתו את וינה נפרדנו איש מרעהו — ולתמיד.

*

ציוני גליציה היו, כידוע, מתומכיו הנלהבים של הרצל ושל התנועה הציונית, ואדולף שטאנד, כמנהיגם, אף נזכר לטובה ביומניו של הרצל. אולם בנידון העבודה המדינית, שנקראה בטעות „עבודת ההווה", היתה להם עמדה מנוגדת לזו של הרצל ושל הועד־הפועל הציוני. כבר בועידת ציוני גליציה בשנת 1901 דרש המרצה בשאלות הארגוניות, ד"ר מ. ברוידא, לא רק עבודה פוליטית „לשם איפשור ההשתתפות והפעולה בכל האשלות הנוגעות לחיים הציבוריים", אלא תבע גם ייסוד הסתדרות

פוליטית אוטונומית לגליציה, תביעה שנדחתה אז כ„מוקדמת". אולם עם הנהגת זכות הבחירה הכללית באוסטריה, חזקה דרישת ציוני גליציה לצאת לזירה הפוליטית למטרת שחרורם הפוליטי־הלאומי של המוני היהודים, ובעיקר בהשפעתם ובסיועם הוחלט בועידת קראקא בשנת 1906 על הכללת העבודה הפוליטית בתוך מסגרת הציונות. היתה, אמנם, קבוצת ציונים בגליציה, בראשותם של שלמה שילר ואברהם קורקיס, שהתנגדו להתעסקות הציונים בפוליטיקה הארצית, ומטעמים אחרים לגמרי מאלה של הועה"פ הציוני. בעוד שזה חשש מפני תקלה וסיבוכים פוליטיים בשביל התנועה העולמית, היה הגורם להתנגדות הקבוצה הגליצאית הנזכרת מצד אחד הרצון לרכז את כל הפעולה והמרץ של הציונים בבנין הארץ ובחינוך העברי בגולה, ומאידך גיסא, חוסר האמונה בתוצאות חיוביות ממשיות בשביל היהודים של עבודה פוליטית זו. אולם הקבוצה הזאת נוצחה ע"י הרוב המכריע, ובעקבות החלטת קראקא באה ההשתתפות במלחמת־הבחירות לפרלמנט האוסטרי, אשר ההמונים היהודים גילו בה עוז רוח ותכונות נפשיות להפליא, ושהביאה לידי ייסודו של ה„קלוב היהודי" בפרלמנט האוסטרי. ואם גם קודם לכן נשמעו בין כתליו נאומים יהודיים (מצד הד"ר בלוך וד"ר שטרויכר), לא הרי רושם נאום הבא מפי ציר בודד, כהרי זה הבא בשם קלוב פרלמנטרי פעיל ומוכר, ושונה לטובה היא גם נימת הדברים המובעים בכל הלהט והתוקף ע"י אנשים החדורים רוח ציונית־לאומית, שכל חפצם ומעיינם טובת עמם.

תקופת־קיומו של „הקלוב היהודי", עם כל היותה קצרת־ימים וחסרת הצלחות ממשיות, לא היתה נעדרת השפעה לטובה כלפי פנים, גם בתוך המחנה הלאומי והציוני בוינה, וכן לגבי חוגי המתבוללים, שחזקתם וסמכותם הפוליטית נתערערו לא מעט עקב הפעולה הפוליטית־הלאומית מעל במה פרלמנטרית כבית המחוקקים, שהיה מורכב ממאות צירים בני מדינות ועמים שונים, ובתוכם בני מיעוטים לאומיים, ששאפו גם הם לזכויות מלאות, לשוויון ולחירות.

*

מפלגת פועלי־ציון נולדה בוינה. יוצריה הם בעיקר בני גליציה; ד"ר שאול רפאל לנדוי ונתן גרוס. ד"ר לנדוי, עתונאי מוכשר, שקנה לו בצעירותו שם במחברתו השנונה נגד המדינאים היהודיים מגליציה, ה„מלחכים פינכה" אצל אצילי הקלוב הפולני בפרלמנט, הצטרף לציונות הפוליטית בראשיתה והיה מעורכי „די וולט". בתפקיד זה ערך מסע למרכזי הפועלים היהודים בגליציה ובפולין ופירסם ב„וולט" שורת מאמרים בשם „בין פרולטרים יהודים". הוא יסד עם נתן גרוס את „האיגוד של העובדים בבתי־המסחר והפועלים היהודים" באוסטריה, ששימש יסוד למפלגת פועלי־ציון אשר נוסדה בשנת 1904. בקונגרס הציוני השני הציע הד"ר לנדוי, שיינתן מקום לנציג של פועלים בועה"פ הציוני המורחב. ההצעה הזאת אמנם לא נתקבלה, אך הקונגרס קידם בברכה את ארגון הפועלים בתוך ההסתדרות הציונית ואף המליץ לתמוך בו, וכן לחקור את מצב הפועל היהודי ולחפש דרכים לשיפורו. בגלל הסתכסכותו האישית עם הרצל, לא סבלו הרצל במחיצתו — והוא פרש והיה ליריבו. נ. גרוס המשיך אחרי־כן יחד עם ש. קפלנסקי בפעולה לטובת מפלגת פוע"צ, עד שעבר לשמש מזכיר ראשי בלשכת הקרן הקיימת לישראל.

עם גבור זרם־ההגירה לארצות שמעבר־לים, פתחה הגירת יהודי גליציה לוינה

לשם פרנסה, לעומת זאת נהרו לשם צעירי גליציה על־מנת ללמוד ולהשתלם בבתי־הספר הגבוהים שלה. האקדמאים הללו, בבואם לוינה, לא הסתגרו בד' אמותיהם ועם שקידתם בלימודם התעסקו גם בבירה בפעולות הלאומיות־הציוניות והתרבותיות, כדרך שרגילים היו בהן בביתם. בעקבות אגודת „קדימה", שהעמידה את עצמה לשירות הרצל והציונות, נוסדו אחר־כך בוינה אגודות־סטודנטים שונות, במגמה ציונית, שרבים מהאקדמאים הגליצאים נצטרפו אליהן כחברים ואף השפיעו בתוכן מרוחם. אולם היו רבים, שלא קיבלו את הגירסה, כי הספר והסַיִף ירדו כרוכים לעולם, והם התנגדו לסעיף הסיוף שבתקנות האגודות הללו, היינו, שיש ללחום על כבוד היהודים נגד הסטודנטים מהקורפורציות האנטישמיות בדו־קרב, והללו ייסדו לעצמם אגודת „תיאודור הרצל", ששמה את הדגש על פעולה ציונית ותרבותית ושללה את עיקר הסיוף — ורבים מחבריה וראשיה של אגודה זו היו בני גליציה. לאחריה נוסדה בוינה, בעיקר ע"י בני גליציה, אגודה אקדמאית עברית בשם „התחיה", שכמה מחבריה היו במשך הזמן לעסקני תרבות, למורים, חוקרים וסופרים עבריים.

במשך הזמן נוסדה בוינה גם „הסתדרות עברית" וכמה שנים עמד בראשה דוד רוטבלום, יליד קראקא, מי שנשא כסטודנט צעיר את הנאום העברי הראשון בנוכחות הרצל במסיבת קבלת־פנים לכבוד נורדוי. רוטבלום, שנשתקע במקצועו כעורך־דין, גם „אחז בעט סופרים" מזמן לזמן, אך שפתו היתה נמלצת. בשהות ח. נ. ביאליק בוינה לשם טיפול רפואי, התקרב רוטבלום אליו ואף זכה להתכבד בידידותו של המשורר.

*

זיקתם של יהודי גליציה לוינה של הקיסר פרנץ יוסף מצאה את ביטויה הנמרץ בפרוץ מלחמת העולם הראשונה. אז נסו רבבות יהודי גליציה מארץ מגוריהם מנוסת־בהלה ופניהם — לוינה. אמנם השלטונות באוסטריה לא ראו את הפלישה ההמונית לבירה בעין יפה ודאגו לפיזור הפליטים במקומות שונים במדינה, אולם רובם נקלטו בוינה.

התוספת הפתאומית של רבבות יהודים מושרשים ביהדות המקורית, החייתה מחדש את הקהילה היהודית בוינה, שפרנסיה המתבוללים אמרו לחנוט אותה ולשוות לה אופי קונפסיונאלי גרידא ואשר המנוסה מתוכה גברה מיום ליום. הרבבות הללו הזרימו לתוכה כוחות רעננים ותוססים. הראשונים, שהשתדלו להכות בה שורש ולהתמזג עם חייה היהודיים, היו הציונים. בעודם „יושבים על צרורותיהם" ותוהים על עתידם, חיפשו ומצאו מיד, כשהם מעודדים על־ידי ההרגשה, שהנה הגיעו לעיר הרצל ומסתופפים בצל זכרו, את הקשר עם ההסתדרות הציונית בבירה. הסתדרות זו נתרוקנה עקב המלחמה ממיטב עסקניה ומכוחותיה הפעילים, שנקראו לשירות הצבא, והחברים החדשים שמקרוב באו השתדלו למלא את החלל שהתהווה במוסדות הציוניים. איש גליציה, ד"ר א. פ. ואשיץ, נרתם לתפקיד מזכיר ההנהלה של ציוני אוסטריה, ציוני אחר קיבל על עצמו עריכת הבטאון הציוני, ואחרים פתחו מחדש את לשכת הקרן הקיימת לישראל, שנסגרה מחוסר עובדים, והם חידשו את פעולותיה. וכעבור זמן־מה הוקם גם הועד ה כ ל ל י לציוני אוסטריה בהשתתפות ראשי הציונים מגליציה ומבוקובינה, ואדולף שטאנד נבחר גם לחבר הנשיאות שלו. כן נצטרפו מנהיגי פועלי־ציון, ברל לוקר, מנדל זינגר ואחרים, לעבודת משרד ה„וולטפארבאנד"

בוינה. ציוני גליציה נכנסו כחברים פעילים לתוך התאים הציוניים (הסקציות) שבמחוזות וינה, אך הם בטלו בהם בין ציוני המקום ולא מצאו להם שדה־פעולה מתאים לרוחם וסיפוק נפשי. עד שקם לייבל טויבש, הדורש לציון ומחלוצי התנועה בגליציה, ויסד בוינה את חברת „ציון" ועל־ידה ספריה ציבורית, במקום שנתלכדו מיטב ציוני גליציה, ביחוד מבני הנוער, לפעולה ציונית ותרבותית. אגב: חברים מספר של חברת ציון היו בזמן מאוחר את הגרעין של ה„התאחדות" בוינה, ודירתה אף שימשה אכסניה למשרד הראשי לאירופה של התאחדות הפוע״צ וצ״צ. אז יסד גם הסופר ד״ר זיגפריד ברנפלד, יליד לבוב, את האיגוד המרכזי של קבוצות הנוער היהודי באוסטריה ואירגן בוינה כינוס־נוער ציוני מכל ארצות הקיסרות בהשתתפות מ. בובר, ואף הוציא כתב־עת ציוני לבני־נוער בשם „ירובעל". בהשתדלות ועד מבין העברים נוסדו גם בית־ספר וקורסים ללשון העברית שלימדו בהם המורים־הפליטים מגליציה ומבוקובינה. סופרים ומורים עברים, שהתגוררו אז בוינה באופן ארעי, נתנו גם שיעורים פרטיים לילדי הפליטים ומצאו בכך את פרנסתם, וספר־הלמוד „שפת עמנו" של משה ראט עשה להפצת ידיעת העברית בתוך חוגי ציוני המערב, שנמשכו לכך יותר על־ידי ה„מודה" מאשר על־ידי דחיפה פנימית. גם לספריית הקהילה המהוללה באוצר ספריה, שאולמיה היו קודם לכן כמעט שוממים, היתה עדנה, כי המשפילים ושוחרי־הדעת מבין הפליטים, מבני גליציה בעיקר, צבאו יום יום על פתחי חדרי העיון והקריאה שלה, וידי הד״ר ואכשטין ועוזריו מלאות עבודה כדי לספק את דרישות ההוגים והקוראים. ופשוטי העם שקדו על תפילותיהם וביקוריהם בבתי־הכנסיות והמדרשות וב„שטיבלך" של ה„צדיקים" בני השושלות השונות, שגלו לוינה יחד עם צאן מרעיתם והמשיכו כאן את אורח חייהם ומנהגיהם.

כפליט בוינה, שעשה אח״כ קאריאֶרה בתור פקיד ממלכתי, המשיך יונה קראֶפל את עבודתו העתונאית, שהתחיל בה בגליציה בהוצאת עתונים שונים ביידיש ובעברית ובעריכתם. כאן הוציא־לאור וערך שבועונים ואף חיבר כמה ספרים בגרמנית, ובהם ספר רב־כמות „יהודים ויהדות בימינו". בוינה נעשה סופר פורה גם חיים בלוך, שבעודו בעיירת מולדתו בחבל הקארפאטים בגליציה לא פירסם ולא כלום וכאן הוא הדפיס שורת ספרים בגרמנית ובעברית, ובהם סיפורי חסידים וספרי פולקלור, שמצאו להם קוראים ביחוד בחוגים לא־יהודיים. גם ראובן פאהן פירסם בימי שבתו בוינה מחקרים על תקופת ההשכלה.

*

מובן, שהמוני הפליטים לא מצאו את סיפוקם במנות העזרה, שניתנו להם מצד הממשלה ומוסדות־הסיוע הפרטיים (גם הציוניים), ולמען מצוא די־מחייתם פשטו ידיהם בכל מיני עסקים, שנעשו על־פי־רוב בבתי־הקפה שבפנים העיר. הללו נהפכו תוך כך למקומות־מיפגש יהודיים ועוררו לא מעט את חמתם של ההמונים האנטישמיים, שלא חסכו למראה קבוצת יהודים מפולין בכינוי־הבוז „פאֶלישע". אולם הפליטים היהודיים לא שעו ליחס האיבה של האוכלוסיה הוינאית, בידעם שהם נמצאים תחת חסותו של „הקיסר שלהם", שסירב בשעתו כמה פעמים בזו אחר זו לאשר את בחירתו של צורר־ישראל, ד״ר לואגר, לראש עיריית וינה, והם חתרו להתבצר מבחינה כלכלית, מה שעלה לחלק מסויים מהם, ומתוך כך הם היו לגורם בחיים הכלכליים של וינה.

אחרי שהתבססו במידת־מה במוּבן החמרי, נפנו הפליטים לענייניים יהודיים כלליים וציבוריים. הם שלחו את באי־כוחם לנציגות העל־מפלגתית, שנוצרה אז ביזמת ההנהלה הציונית בוינה לשם הגנה על האינטרסים היהודיים במדינה. הפליטים היהודים אף ערכו ברשות השלטונות הפגנת־רחוב פומבית בהשתתפות רבבות יהודים מכל החוּגים, שבה הביעו את הערצתם ותודתם לקיסר ורגשי מסירוּתם לאוסטריה.

יהודי גליציה יצרו בוינה בימי המלחמה במות מיוּחדות לעצמם בלשון יידיש, ובעתונים אלו הביאו לידי ביטוי את דעותיהם ומשאלותיהם. לשם כך שימש תחילה ה„טאגבלאט" הלבובי, שהוצא זמן־מה בוינה והועבר אחר־כך, עם שחרור לבוב מצבא־הכיבוש הרוסי, חזרה ללבוב, וכן העתון היומי „ווינער מארגענצייטונג", שנוסד ומוּמן על־ידי נ. מ. ראקר, ציוני מגליציה המערבית, ונערך זמן־מה בידי א. ל. שוסהיים. במשך הזמן נהפך היומון הזה לשבועון בשם „מארגענפאסט". גם הספרות האידית נתעשרה בוינה בימי המלחמה בקבצי שירים וסיפוּרים פרי עטם של מ. חמילניצקי, מ. נייגראשל, א. מ. פוּפּס, מ. ראוויטש ואחרים. אגב: בוינה חי במשך עשרות שנים החוקר הנודע של שפת יידיש ד"ר ליאון לנדוי, יליד ברודי, שהניח את היסוד לפילולוגיה של שפה זו.

נוסדו גם במות עבריות כמו הירחון „גבולות" (בעריכת דיזנדרוק ושופמן), „דברנו" (בעריכת י. גלרנטר), „העבודה" (בעריכת ח. טרטקובר) וכו'.

*

אם ראשיתה של מלחמת העולם הביאה ליהדות וינה תוספת מרוּבה, בכמוּת ובאיכוּת, של כוחות רעננים, הרי התקרבוּת סופה של מלחמה זו עמדה בסימן של התפוררות המונרכיה האוסטרית־הוּנגרית ושל סכנת בידוּד פיסי והתנוונוּת רוּחנית בשביל יהודי וינה. ולכן היה בכך ממעשי־הפלא של ההשגחה, שקהילת וינה מינתה באותה שעה את צבי פרץ חיות ליורש כסאו של רבה הראשי ד"ר גידמן. הרב חיות הביא אתו לוינה מלבד זכוּת אבות כנצר מהרבה דורות של רבנים ותלמידי־חכמים, וכנכדו של צבי הירש חיות, רב מפורסם בדורו וממנהיגי ההשכלה העברית, גם יחוּס עצמו, כחוקר מעמיק במדעי היהדות וכהיסטוריון. אך בצד מעלותיו אלה, שספק הוא אם שליטי הקהילה בוינה ידעו להעריך את טיבן, היו לו, לחיות, מעלות אחרות, שהיו עשויות לעורר את מורת־רוּחם של הפרנסים המתבוללים: כוונתי למוצאו הגליצאי ולנאמנותו הציונית, שהוא עצמו גם הכריז והודיע עליה בפני קהל ועדה.

אם היו אלו חנו וקסמו האישי של חיות, שכבשו לו תחילה את לבות בני קהלתו לכבדו, הרי ברבות הימים למדו כולם להכיר ולהוקיר את מידותיו הנעלות ורום מוסרו, את אופיו הישר והזך כבדולח ואהבת־האמת שלו, את עניוּתו היתרה כאדם בצד גאוותו כיהודי והכרת ערכו כראש עדתו, את נכונותו הרבה לעזור לזולת ולשרתו, בצד תביעתו הנמרצה מהזולת לנהוג כבוד ומשמעת כלפי הקהילה והרבנוּת כמוסדות הראשיים של היהדות. ביחוד התרשמו מצניעות הליכותיו ומפשטוּת חייו, מהסתפקוּתו במועט לצרכיו האישיים ומפזרנוּתו לצרכי צדקה וחסד.

חיות היה לא רק רבה וראשה הרוחני של קהילת וינה, אלא גם פטרונה, ובשעה שהמשבר הכלכלי במדינה דילדל את מוסדות הקהילה וסיכן את המשך קיוּמם, חש

הוא לאמריקה ומצא להם שם מושיעים שהצילום ממצוקתם. ומאז דואג היה באופן אבהי לקיומם ולכלכלתם, ואף יזם ויסד מוסדות חדשים בשטחים שונים ועמד בראשם. ביחוד היו דעתו ודאגתו נתונות למפעלי החינוך והתרבות. הוא תמך ברשת של קורסים ובתי־ספר, יסד את הגימנסיה הריאלית (שנקראה אח"כ על שמו), את בית־המדרש למורי דת ואת הפדגוגיון העברי כבית־מדרש למורים עברים, שמשך לתוכו כוחות־הוראה חשובים, כמעט כולם ילידי גליציה (א. אפטוביצר, ס. בארון, צ. דיזנדרוק, מ. א. וויזן, נ. ה. טורצ'ינר, א. סונה, מ. ראט, י. שכטר), והוא עצמו נתן בו שעורים במקרא, שגרמו עונג רב לשומעי לקחו (עוד ביום מותו, כשכבר חש בלבו, הקפיד לקיים את שיעורו, כדי לסיים ספר מכתבי הקודש לפני חופשת החנוכה).

בד בבד עם עסקנותו ודאגתו לצרכי ציבור מקומיים, התמסר חיות לפעולה רצינית בתוך התנועה הציונית, המקומית והעולמית, ואף שימש במשך שנים נשיא הועד־הפועל הציוני והשתתף במוסדות מרכזיים על־ארציים. גם נאומו לפני הקיסר קארל בסוף ימי המונרכיה היה נאום גאה ברוח הציונות הלאומית שעיקרה ארץ־ישראל. אמנם ראשי הקהילה קיטרגו עליו בשל כך, אך הוא לא שעה אל קטרוגם וועמם, אלא פעל רק לפי מצפונו ויעודו כמורה ומנהיג העם. הוא הפיח ב„טמפל" שלו, שהיה עד לבואו מבצר הטמיעה, רוח של יהדות וציונות, הנהיג שוב את התפילות למען ציון שבוטלו בשעתו, חיבר תפילה מיוחדת לשלום החלוצים בא"י המוסרים נפשם על תחיית הארץ והשפה העברית, ואף התיר את הנדרים לטובת הקרנות הציוניות בשעת העליה לתורה. ומעל לכל פעל בהטפותיו מעל הבימה בחגים ובמעלי דשבתא, שהיו נטולות כל גינונים פסטוראליים ומשכו קהל שומעים רב, שאולם בית הכנסת צר היה מהכילו.

בראותו את המתרחש באוסטריה ובגרמניה ואת התפתחות הדברים אחרי מלחמת העולם, גילה חיות את שורש השואה של מלחמת־הגזע ההולכת וקרבה ואף ניבא לאחרית נוראה, שצפה אותה ברוחו. הוא הזהיר וחזר והזהיר על הסכנה ועל ההכרח לקדם את פני הרעה בעוד מועד — אך להוותנו לא שמעו לו ולדברי אזהרתו.

*

וינה, שראתה את אדולף שטנד בתקופת עלייתו, כנציג היהודים בפרלמנט האוסטרי, כנואם בחסד וכמנהיג ציוני מהשורה הקדמית בתנועה העולמית, ראתה אותו, בבואו כפליט־מלחמה, בירידתו ובעצם הטרגדיה האישית שלו. בגליציה היה הוא הדבֶּר, חביב־ההמונים, שהקשיבו בהתלהבות לנאומיו מלאי פאתוס של שירה ונהנו מהסגנון המלוטש של דבריו שבכתב. בוינה מתקופת המלחמה לא זכה שטאנד לתפוס את המקום הראוי לו אפילו בתוך התנועה הציונית, שהקדיש לה כל כוחו ומרצו. הוא התמרמר בקרב לבו על התפקידים השניים־במעלה שנועדו לו מצד ציוני המערב וייחס את הדבר לניגוד בין „מזרח" ו„מערב", שגם התנועה הציונית לקתה בו. נוסף לכך העיק עליו, מי שלא ידע מעולם דאגת־פרנסה והיה רגיל לחיי רווחה ונוחות, דאגת־הקיום בשל מסמוסה של שארית ירושתו עקב המלחמה — והוא התהלך בתוך וינה רבתי כצל. אולם, כשם שהיה עניו בימי גדולתו, היה נחבא בצערו ונשא בקרבו את יסוריו ועגמת־נפשו מבלי גלותם לזולתו. ואם מישהו גילה אותם במקרה כעצמו, התבייש שטאנד בעומק נפשו.

אחרי המלחמה נוצרה בוינה על־ידי המועצה היהודית הלאומית לגליציה

המזרחית דלגטורה בת 5 חברים מגליציה בנשיאותו של שטאנד, שתפקידה היה לקיים קשר מתמיד עם המועצה הנ"ל בסטניסלב, לייצג אותה בחוץ־לארץ ולהקים שרות־מודיעין ומגע עם נציגויות דיפלומטיות. הדלגטורה הזאת, שהוקמה כבר בעת מחלתו של שטאנד, היתה יצירתו האחרונה, וכנשיאה הקדיש לה תשומת־לב מרובה. אני, ששיתפתי עמו, כחבר הדלגטורה, פעולה במוסד זה וראיתיו מתלהב בעבודתו תוך שכחת־עצמו והבלגה על יסוריו, ראיתי בכך את ההתלקחות האחרונה של האש העצורה ורצון העשייה הציונית שלהטו בו, שנתדרבנה אולי גם על־ידי התקוה, ליצור באמצעות המוסד הזה שדה־פעולה מתאים ואפשרות לחידוש הקשר החי עם יהדות גליציה שנותק עקב המלחמה, ולפיכך גם הצטערתי על שחבריו ומעריציו הרבים בגליציה שכחוהו בעודו בחיים ולא זכרו לו את גודל מעשיו וחסד הדרכתו, ומהמוני יהודי גליציה בוינה, ביניהם גם בעלי הון ועושר, לא נתעורר איש לדאוג למנהיג החולה, והיה זה דוקא יהודי עשיר מבוקובינה, שהירבה עמו חסדו ונשא בעול הוצאות הסנטוריון והרופאים. ובלוותי את שטאנד המנוח לקברו, הרהרתי נוגות בגורלו הטראגי, שעם כל שפעת האהבה וההערצה אשר סבוהו לפנים, הוא הלך ערירי ולא זכה למות ולהקבר בתוך עמו, אשר היה קשור אליו בכל נימי נפשו.

*

עם שחרור גליציה, וביחוד אחרי צאת רוסיה מן המערכה, חזרו לארצם ולמקצועם רבים מיהודי גליציה שבוינה, ובשורה הראשונה אנשים מחוגי הפקידות ומבעלי הפרופסיות החפשיות, וכן סוחרים ובעלי־נכסים. אך עוד נשארו בוינה רבבות יהודים, מהם שהסתדרו איך־שהוא במשך שנות שבתם בה, ורובם מסוג הפליטים, שהמלחמה הרסה בארצם את רכושם הדל יחד עם התקוה, למצוא שם מחדש אפשרות לקיומם ולמחיתם. ואלה ביקשו לישב במקומם, לגור או להשתקע בו. הללו, מפאת השתייכותם לרוב לשכבת „האדם הקטן", היו ברובם מהנוטים למפלגת הסוציאלדמוקרטיה, והרבה מהם אף נרשמו בה כחברים. ולכן הם קיוו למצוא במפלגה זו עזרה בצר להם. ומה גדלה אכזבתם כאשר קפץ עליהם הרוגז והשוט דוקא מצד שר־הפנים של וינה, הסוציאלדמוקרט סבר, שהוציא פקודת־גירוש נגד רבבות יהודים, ולולא הדלגטורה הוינאית של המועצה היהודית הלאומית בגליציה, שאירגנה את יציאתם ואת הריפטריאציה שלהם, היה הדבר גורם לסיבוכים קשים ואף לטרגדיה המונית.

והרבבות מבני גליציה שנשארו בוינה היו אז במצב של תקוה ודאגה כאחד, נוסף על החרדה מפאת השתלשלות הדברים באוסטריה בגמר המלחמה, החרידו אותם הידיעות על הטבח האיום ביהודי לבוב בעת המלחמה בין הפולנים והאוקראינים על גורלה של גליציה המזרחית. מאידך גיסא קיבלו עידוד רב מבשורת הצהרת בלפור ומהתקוה להסדר על יסוד של אוטונומיה לאומית בשביל יהודי אוסטריה, אשר לשם כך הוקמה אז בוינה המועצה היהודית הלאומית. גם הקציניים והחיילים היהודים, שזרמו בסוף המלחמה לוינה והגבירו אגב־כך את בטחונם של יהודיה בימי מבוכה וסכנה אלה — גרמו לחיזוק רוחם של יהודי וינה לשם עמידה תקיפה נגד צורריהם מחוץ וכלפי שליטי הקהילה המתבוללים מבפנים.

אולם עד מהרה נתברר, שגם המשטר החדש בראשות הסוציאלדמוקרטים, שהוקם במקום המונרכיה, גם הוא מתנגד בתוקף למתן זכות הגדרה עצמית ליהודי אוסטריה, וכי גם המערכה בפנים היהדות על השלטון בקהילה תהיה ממושכה וקשה. מצד אחד

נואשו גם משינויים רדיקאליים ומהירים בחזית הארץ־ישראלית, כפי שקיוו להם תחילה בעקבות הצהרת בלפור. בינתיים נעשה המצב בא״י קשה ביותר ומצב הנוער בגליציה ובפולין מתוח מאד ודוחק לעליה לאלתר. לעומת פקודת ההנהלה הציונית ל„סטופ אימיגריישן", אשר המשרדים הארצישראליים שקדו נמרצות על שמירתה, באה הדרישה הדחופה לעליה מצד „הפועל הצעיר" בארץ, ובשמו בא לוינה צבי יהודה ויסד את „ועד העלייה" (נרתמו לפעולה זו בעיקר בני גליציה: חיים טרטקובר, מ. הניש ויצחק וכסמן), שפרץ את הפרץ לעלייה השלישית. וינה הוצפה במשך זמן קצר מזרם כביר של נוער חלוצי מגליציה ומפולין, שלא יכול ולא רצה לדחות את עלייתו עד לשעת רצון והיתר עלייה, אלא פרץ כל גבול וכל מעצור, כדי להגיע למקום שהיווה אז את האֶטפה הראשית בדרך לטריאֶסט.

בוינה נערמו קשיים על־גבי קשיים מכמה בחינות. הסידורים הפורמאליים והכספיים (רוב הבאים היו מחוסרי אמצעים) דרשו זמן רב וגם מאבק קשה עם המשרדים השונים, גם עם המשרד הארצישראלי, ובינתיים נתרכזו בוינה המוני עולים וצריך היה לדאוג לשיכונם ולמחסורם, דברים שהיו קשים ביותר באותה תקופה בצוינה הצפופה והמדולדלת. הסתדרות „הפועל הצעיר", שנוסדה בוינה זמן־מה לפני כן, וכן הסתדרות „החלוץ" בצירוף עם ועד מבין הציונים, בעיקר מבני גליציה, נטלו על עצמם את עומס הדאגה לכל אלה, אך הקומץ לא היה בו כדי לספק את הצרכים, והלבטים היו בכן גדולים. אולם היתה זאת משימה היסטורית, שבלי ספק השאירה רושם עמוק וקיים בלבות אלה, שזכו לפעול למענה ולשחד לה מכוחם ומזמנם.

*

בתקופה שלאחריה נתלבטה יהדות וינה התלבטויות שונות במערכות חוץ ופנים. היא פעלה רבות בשטחים שונים ואף השיגה הישגים ניכרים, ובכל אלה רב היה חלקם של יהודי גליציה בוינה, ששיתפו את עצמם בכל הפעולות הללו ואף תפסו עמדות חשובות ומכובדות. עם מימוש סיסמתו של הרצל לכיבוש השלטון בקהילה על־ידי הציונים, היוו ציוני גליציה מכל המפלגות חלק ניכר של הפרנסים הציונים. כמנהל המשרד של הקרן הקיימת לישראל שימש חיים טרטקובר, המזכיר של קרן־היסוד היה ד״ר נ. מ. גלבר, מנהל המשרד הארצישראלי היה ד״ר נ. בלאואר ואחריו ד״ר א. רוטנברג, כמנהל מוסד האשראי השיתופי מיסודו של הג׳וינט והקהילה שימש מ. הניש, בא־כוחה של הסוכנות הטלגרפית היהודית (יט״א) בוינה היה מ. א. טננבלט ואחריו ד״ר ז. פ. פינקלשטין.

*

בספרו־וידויו „העולם של אתמול" כותב סטיפן צווייג: למען האמת יש לחזור ולומר, כי רובו ככולו של מה שאירופה ואמריקה מעריצים כיום כביטויה של תרבות אוסטרית חדשה וצעירה בספרות, בתיאטרון, באמנות ובאומנויות, נוצר על־ידי יהודי וינה, שהשיגו מצדם בגילוי זה את הביצוע האמנותי הגבוה ביותר של פעולתם הרוחנית במשך אלף שנה. מאות שנות מרץ שכלי נתמזגו כאן עם מסורת שנתרופפה קצת. הם פירנסוה, החיו אותה, גידלוה וחידשוה בכוח רענן ועל־ידי פיקוח מתמיד.

הדברים שנאמרו כאן על יהודי וינה ביחסם לאוסטריה, כוחם יפה במידה מסויימת לגבי יהודי גליציה ביחסם ליהדות וינה.

על שאול רפאל לנדוי / ג. קרסל • ד"ר זאב ברקלהמר / ד"ר דוד לאזר • ד"ר צציליה קלאפטן / מעכה שפוני־ספרבוים • פרשת השואה בגליציה / יוסף קרמיש • קופל שווארץ / ישראל כהן.

ג. קרסל

על שאול רפאל לנדוי

א

לית מאן דפליג שמשה הס הוא ראש וראשון למה שאנו קוראים: ציונות סוציאליסטית. ברם, חולקים אנו הרבה על המשכה של שרשרת זו. אהרן שמואל ליברמן, איש „הסוציאליזם העברי", אינו שייך כלל ועיקר לכאן. מקומו במחנה ההתבוללות וההתכחשות הלאומית אף על פי שלשונו עברית. וכן אנו פולגים על כך, שהראש והראשון בתקופה החדשה במסורת רעיונית זו היה נחמן סירקין, דבר, שברל כצנלסון ביקש להוכיחו בכשרון רב במסה הנפלאה שלו: „האחד במערכה". הטעם לכך הוא, שקדם לסירקין — אמנם בשנה אחת בלבד, אולם שנה באותם הימים ומבחינת האמת ההיסטורית היא תקופה ארוכה למדי — אחד ויחיד ושמו שאול רפאל לנדוי. אמנם הוא לא נזכר בכל אותה ספרות רבה ועצומה לגדולים ולתינוקות בית רבן על תולדות תנועת העבודה. אולם אין שיגרה זו משנה את העובדה, כי לנדוי היה האיש שסלל בזמן החדש, כאחד ויחיד, את הדרך לתנועת העבודה הסוציאליסטית בתנועה הציונית והוא שהיה ראש דובריה בתקופה הראשונה של הציונות המדינית. זכות גדולה לו ללנדוי, שהיה מסוללי הדרך להרצל מזה ולסוציאליזם בציונות — מזה. אבל גם זכות זו לא עמדה לו להיכנס, תוך הערכה ראוייה ואובייקטיבית, להיסטוריוגרפיה של הציונות. האפיל עליו צלו של הרצל וכן לא עמדו ללנדוי העובדות המוכחות, שהוא שכבש להרצל בימים הראשונים להופעתו את רובה של העתונות הכללית וכן רכש לרעיונו כמה וכמה אישים חשובים ומרובי השפעה, שמילאו תפקיד נכבד בפעילות המדינית של הרצל.

בסקרנו עתה את היחסים בין הרצל ללנדוי קשה לסמוך בשתי ידים על כל דרך התנהגותו של הרצל ולא כל שכן על פסק דינו של לנדוי לפי אמת־מידתו של הרצל. וביחוד הדברים אמורים לגבי התנועה, שעורר לנדוי והיתה לצנינים בעיני הרצל מראשיתה, אולם היוותה גרעין לתנועה גדולה ורחבה ממנה, שצמחה שנים מעטות אחר כך, ובראשותה כמה וכמה אישים ששיתפו את עצמם בפעולה היסטורית זו של לנדוי.

לפנינו לא רק עדותם של הרצל ולנדוי, אלא גם העתון הציוני סוציאליסטי הראשון, שהוציא לנדוי (בגרמנית): „דער יידישע ארבייטער" בשנות 1898—1899 וכן כל שאר הספרות הכרוכה בעתון זה. מתוך חומר זה, שלצערנו טרם נוצל עד כה הן בהיסטוריוגרפיה הציונית והן בתולדותיה של התנועה הציונית הסוציאליסטית, משתקפת בבואה אחרת לחלוטין מאותה הידועה לנו מהאספקלריה של „דברי הימים" של הרצל וכל הכרוכים אחריהם.

צר המקום לגולל את היריעה בשלמותה. אולם בספר המוקדש בעיקרו לתולדות תנועת העבודה הציונית בגליציה, מן הראוי להעלות קוי עיקר לדמותו של לנדוי הן בשל הורתו ולידתו בגליציה והן בשל העובדה, כי תנועה סוציאליסטית זו,

הקשורה קשר בל יינתק בתנועה הציונית בגליציה נישאה על גבם של עסקנים ציוניים בערים ועיירות גליציה ואף הנושא של אותה תנועה היה בעיקר הפועל היהודי בגליציה.

ב

לנדוי היה יליד קראקא, מצאצאי רבה הנודע של קראקא, ר׳ שאול רפאל לנדוי, מגאוני התורה שבדור ומידידיו הקרובים של רבי משה סופר („חתם סופר״). בקראקא שימש אז כמטיף הקהילה „הנאורה״ החכם ד״ר מ. דושאק, שכיהן תחילה ברבנות במורביה. חכם זה, שפירסם כמה וכמה מחקרים חשובים ב„חכמת ישראל״ (כתב גם עברית), היה כאילו תלוש ממקומו בבואו לקראקא, שבה היה צריך לסגל לעצמו את הלשון הפולנית. נסיון זה, לא זו בלבד שלא הצליח, אלא גם עורר עליו לעג וולזול מצד הצעירים שנמסרו לידו לשם חינוכם. ברם, חיבה יתירה נודעה לו לדושאק לארץ ישראל וחיבה זו הוריש ללנדוי, ומכאן אך כפסע לאיש שבשנות השמונים והתשעים ריכז את כל חוטי ההסברה הלאומית הציונית במערב ד״ר נתן בירנבוים בעתונו: „זעלבסטעמאנציפאציאן״.

עתון זה קיבץ סביבו, כידוע, את כל החבורה, שעם הופעתו של הרצל היתה היא מלוותו הנאמנה והמשענת האיתנה. בעתון זה חושלה הפובליציסטיקה הציונית וכן כל הכלים שהועמדו אחר כך לרשותו של הרצל ביד נדיבה. כאן החל גם לנדוי לפרסם ראשוני מאמריו בתחום ההסברה הלאומית, אולם הוא לא צמצם את עצמו באכסניה זו. זיקתו ללשון הפולנית מזה וקשריו עם סופרי פולין ומלומדיה — מזה, הביאוהו להשתתפות בכמה וכמה כתבי עת כלליים נודעים ומפורסמים באירופה, שבהם עשה פומבי לספרות הפולנית תוך ניצול קשרים אלה לשם פירסום מאמרים בעלי תוכן ציוני בכתבי עת אלה, שלא הביטו בעין טובה על תנועה זו.

בעל מזג סוער היה לנדוי, אולם גם ברוך כשרונות. לאחר זמן קצר נודע שמו גם בעולם הגדול והיה מהמעטים המבוקשים ביותר על ידי כתבי־העת הכלליים החשובים בימים ההם. בכל פעילותו זו שמר על עמדתו האמיצה ו„העיקשת״ לגבי מסירותו לתנועה הלאומית והיא הביאתהו תוך זמן קצר לחיכוכיו הראשונים עם אילי ההתבוללות בגליציה. כשנפתח בית המדרש לרבנים בוינה, ולהוראה נקראו המאורות הגדולים: דוד צבי מילר ואברהם ביכלר, נקרא גם לנדוי להורות את הלשון הפולנית. כל ימיו התפאר לנדוי, שבתלמידיו היו אז בין השאר צבי פרץ חיות, משה שור, מיכאל ברקוביץ ורעיהם. אולם עם פירסום מאמריו הלאומיים (בעתונות הכללית דוקא) היה מעשהו הראשון של ביק, שהיה מראשי המדברים בקורטוריון של בית המדרש, לפטר את לנדוי. היתה זו התנגשותו הראשונה עם ההתבוללות הגליצאית, דבר שלנדוי לא סלח לו לביק כל ימיו. ואין צורך לומר, שאחר פיטוריו (במקומו נתקבל יהודי מומר — וזה בבית מדרש לרבנים!) הגביר הוא פעילותו הפובליציסטית אם בעתונו של בירנבוים ואם באכסניות אחרות. עם זה החל הוא את מלחמתו, שניהלה אחר כך ברוב מרץ ואף בכשרון רב, עם הסוציאלדמוקרטיה הפולנית וביחוד עם מייצגה ומנהיגה איגנאצי דאשינסקי.

הוא נכנס יותר ויותר בעבי שאלת הלאומיות ועל כן אין זה פלא, שהוא נעשה

כרוזו הנאמן של הרצל ואחד הראשונים המפרסם בקורת נלהבת על „מדינת היהודים". ומובן שעם היווסד ה„וועלט" נעשה לנדוי עורכו. פרשת החיכוכים בינו לבין הרצל, המתחילה ב„וועלט" ומסתיימת בפרישתו מפעילות ציונית בימי הרצל, היא ארוכה וסבוכה ואינה מענייננו כאן. הפעם נייחד את הדיבור לפעלו בהקמת תנועה סוציאליסטית בתנועה הציונית ומלחמתו להכרת הציונות בעולם הסוציאליזם. הכרה זו לא היתה קלה כל עיקר והיא מצטמצמת במלחמה איתנה נגד כל ראשי המדברים בסוציאליזם המערבי, המסלפים דמותה האמיתית של הציונות, וביחוד פוגעים הדברים כשהם יוצאים מאחינו בני ישראל, שביניהם ציונים לשעבר וכן מומרים.

ג

פועלים יהודים בתחומי המושב היהודי ברוסיה, פולין וגליציה היו קיימים בהמונים מרובים, אולם התיאוריה העלימה את עיניה מהם. בדחקות ובמסכנות בילו אלה את חייהם והד־מה לגורלם העלוב נשמע רק כשכלו כל הקצים והם התחילו בשביתה. בדרך זו נתארגנה השביתה המפורסמת של אורגי הטליתים בקולומיי וכן נתפרסמו שביתותיהם של פועלי המכרות והנפט בגליציה, עובדי הסיגריות בביאליסטוק ועוד. לנדוי, איש שגדל לכאורה הרחק הרחק מסיבותיהם של פועלים, ראה את עצמו, עוד בראשית צעדיו הצבוריים, נועד לבטא את זעמם וכאבם של אלה וכן להיות מליצם של אלה שעשו זאת לפניו. לא בכדי היה הוא הראשון, שעורר את דעת הקהל היהודי והלא יהודי על שירתו של מוריס רוזנפלד, משורר העמל היהודי באמריקה. בשירתו זו של רוזנפלד ראה לנדוי את הביטוי העז ביותר לפרולטריון היהודי בכל העולם והוא הקדיש מאמרים בכמה כתבי עת לאיש ולשירתו. ומשגילה בלונדון פועל יהודי, שפירסם סידרת מאמרים על מצבו של הפועל היהודי, עשה אף לו פומבי רב.

ולנדוי לא הסתפק בכך. ראש לכל ראה הוא, כי עמלים אלה בהמוניהם אינם קיימים כלל ועיקר בתעמולת הארס של האנטישמיים באוסטריה וגליציה, שעדיין היא פורטת על הנימה הישנה, שכל עיקרה: הקפיטל היהודי וכו׳ וכו׳ ואין בכלל בנמצא עובדים יהודים, המוצאים את לחמם בעבודה. משהעמיק להרהר בכך נוכח, כי האשמה היא לא בצוררים אלה, אלא בנו בעצמנו. מה עשינו אנו לחקור לאשורו את מצב הפועל היהודי במרכזים יהודיים? הוא היה השואל וגם המשיב. לשם כך ערך סיור על פני ערים בנות אוכלוסיה יהודית גדולה, שבהן המון עובד ואת רשמיו פירסם בסידרת מאמרים בשם: „בין פועלים יהודים", שנתפרסמה תחילה בשנה הראשונה של ה„וועלט" (1897) ויצאה אחר כך בחוברת מיוחדת.

בינתיים נשמעו מעל במת הפרלמנט האוסטרי דברי בלע על היהודים, אנשי הממון וכו׳ שאינם נזקקים כלל לעבודת כפיים. שום ציר בפרלמנט, לרבות הצירים מהסוציאלדמוקרטיה, לא הגיבו על כך. וביחוד ניתכה חמתו של לנדוי על המנהיג של הסוציאלדמוקרטיה הפולנית דאשינסקי, שאף על פי שנבחר בקולות רבים של יהודים לא פצה פה להתריע על כך ואף לא על הפוגרומים, שנערכו ביהודי גליציה המזרחית על ידי פועלי הרכבת.

במאמרים „בין פועלים יהודים" ניתן תיאור מפורט למצבם של הפועלים

בקולומיי, סטניסלוי, בוריסלב, צ׳נסטוחוב, ביאליסטוק, ורשה ולודז׳. כל עיר וצביון המיוחד אשר לפועליה היהודים: קולומיי מצויינת באורגי טליתים ופועלי סיגריות וכן עובדות מאות נערות בעבודות שירות שתים עשרה שעות ביום חלף אגורות מעטות; בוריסלב מבורכת במכרות המכניסים לבעליהם מיליוני דולרים — עת הפועלים חיים בדחקות ומסכנות ובעיקר באי בטחון תמידי ליום עבודה; לודז׳, מנצ׳סטר הפולנית, מאוכלסת ברבואות עמלים יהודים (בעיקר בפרבר בלוט) שאין לשער את דחקותם הנוראה ותנאי קיומם העלובים. אלה מוצאים את לחמם הדל בעבודות בית, היינו במנורי אורגים פרימיטיביים, משום שהחרשתנים היהודים אינם רוצים בשום אופן להעסיקם. בדברים חריפים מגנה לנדוי יחסם זה של בעלי בתי החרושת היהודים (פוזננסקי, זילברשטיין ואחרים), אולם הרצל לא הסכים לפרסם פרק זה ב„וועלט״ משום שקיווה שאלה יתנו ידם לקולוניאל בנק.

דבר זה היה מהעילות הראשונות למריבה שבין הרצל ללנדוי. לנדוי ציפה לקבל עידוד לדרכה של התנועה הציונות בתוך המוני ישראל וצרכיהם הדחופים וכל פזילה של הרצל לעבר אילי־הממון היתה בעיניו התכחשות לגופי תורתה של הציונות. הוא חזה מראש, שאילי־ממון אלה סופם שיכזיבו, מה שאין כן ההמונים, שלהם הציונות היא תורת חיים ואף פתרון למצוקות חייהם. וכך חוזרים ונשנים התיאורים הקודרים, מעולם, שהוא לכאורה גלוי ומפולש לכל, אולם טמיר ונעלם מהרבים. וחובה להעיר, כי יחסה „הרשמי״ של התנועה לנסיון זה של לנדוי היה לא רק צונן, אלא לפרקים גם עויין. הן היה זה ולפסון, שבקונגרס השני זרק אימרתו הנודעת „אין לתת מקום לדיון בשאלה הסוציאלית ובמדיניות הסוציאלית״.

לנדוי לא נרתע מכך, אף על פי שראה, שהציונות המדינית מכוונת בעיקר כלפי חוץ, הן כלפי רבי־המדינה בעולם והן כלפי אילי־הממון והעסקנות הצבורית היהודית. במאי 1898 הקים לנדוי את אגודת הפועלים הראשונה, שהיא בעלת כיוון ציוני סוצ׳אליסטי וקורא לה בשם: „א ח ו ה״. לא קל היה לקבל אישור רשמי לאגודה מעין זו, וביחוד שהחתירות נגדה התנהלו מכל העברים. האגודה הראשית בוינה גררה אחריה הקמת סניפים במורביה, גליציה ועוד. באסיפות ההסברה השתתף לרוב לנדוי עצמו ואתו חבר עסקנים עוזרים, מבין חוגי הפועלים ועוזרי בתי המסחר. משראו שאין לחסל מפעל צעיר זה באבו, החלו שליחי הסוציאלדמוקרטיה להפריע את האסיפות ואף לפוצץ אותן. לבסוף הקים לנדוי אף כלי ביטוי לאגודת פועלים זו, ראשונה ויחידה במינה ברחוב היהודי, הלא הוא כתב העת בלשון הגרמנית: „דער יידישע ארבייטער״, שגליונו הראשון הופיע ב־1.8.1898.

ד

ז׳ ק ב כ ר, מראשוני הפעילים שנצטרפו להרצל ושליחה של יהדות אלג׳יר, היה גם אחד הראשונים שנצטרפו ללנדוי והוא שכתב לו בימי ראשיתו של העתון: „חלילה לך לשכוח שעמנו עם דל הוא וכי אתה הקימות את עתון־הדלים הראשון״. וכמובן שגם ב ר נ ר ל ז ר היה מהתומכים הנלהבים של העתון ואף הבטיח את עזרתו והשתתפותו. לנדוי פתח ואחריו החרו החזיקו נ. סירקין, ל. סולובייטשיק, דוד צבי פרבשטיין ועוד. הצד השווה בהם הוא: ביסוס הציונות על פרולטריון יהודי מזה ויסודות כלכליים־סוציאליים — מזה. כל אלה

מעורבים היו בעולם המחשבה של הסוציאליזם ואף ניסו „להבריח" רעיון חדש זה לפריודיקה הסוציאליסטית הכללית. כל אותה חבורה אף התלכדה יחד לשם פעולה משותפת בקונגרסים, וכפי שנראה בסמוך קוצצו מיד הכנפים של תנועה ציונית־סוציאליסטית זו בשל יחס ראשי התנועה והרצל בראשם.

עתה הדברים שגורים ומקובלים. אולם בימים ההם, בשנת 1898, היתה זו תופעה מאוד לא מצויה להטיף השכם והערב, שאין ניגוד בין סוציאליזם וציונות, שעל כן הכרח לה לציונות להתבסס על יסודם הבריא והאיתן של המונים ועמלים. כזו היתה הפרוגרמה של המאמר הראשי הפותח את הגליון הראשון והכתוב בידי לנדוי, וברוח זו היו חדורים כל שאר המאמרים בכתב עת זה. והיה אם נוסיף לכך תיאורי הבדידות של הפועל היהודי, הן במחנות הסוציאלדמוקרטיה והן במחנה של העסקנות היהודית הרשמית, הרי שלתנועה זו קרקע אורגני וטבעי להתפתחות וצמיחה. הדגש בפועל היהודי בא להוציא את ארגון הפועלים היהודי הנודע „בונד", שהחל בפעולותיו שנה לפני כן, אולם בחינה יהודית היתה בו אך מעט מזעיר. כאן טופח רגש הגאון היהודי, שעה שבתנועה האחרת נעשה הכל לטשטש נקודה יהודית זו ולהבליעה ככל האפשר.

דרכו של העתון התבטאה בכיוון הכללי, שרק על ידי חדירתה בין חוגי הפועלים והעמלים מצאה הציונות את תיקונה השלם. רק על ידי כך נמצא היסוד הנאמן של הציונות: ה ע ם במובנו הקמאי, ויסוד זה הוא המשווה לאידיאה המופשטת את החיות והחיוניות אשר לתנועה עממית. הציונות מבקשת אמנם להחזיר לעמנו את ארצנו הקדומה, אולם מחובתה גם ליצור עם עובד בריא והיא צריכה להקדיש לכך מיטב כושרה ההסברתי והתעמולתי. מכאן אך כפשע לשפע התכניות להבא, שבאו למלא תוכן את מגמת העתיד של הציונות — לא בכיוון הדיפלומטיה והשגת הצ׳רטר, אלא בכיוון יצירתו של ע ם ע ו ב ד. וטבעי הוא, בכלל תכנית זו, הסעיף על קואופרטיבים ואגודות שיתופיות וכיוצא באלה התכניות, שהיו רווחות בקרב תנועת הפועלים הכללית.

בצידה של ההסברה באה גם המלחמה, המתנהלת הן נגד היהודים בפנים ואומות העולם ותנועת הפועלים הכללית מבחוץ. פרשה מכאיבה היא זו יחסיה של תנועת הפועלים הכללית לתנועות פועלים של יהודים בכלל ותנועה מעין זו בפרט. הרי הפרעות בגליציה, שהסעירו יהדות זו עד היסוד, אלא שאלה הדואגים לטובתם של ההמונים התעלמו מכך ברשעות מחרידה. לאסיפה מטעם הסוציאלדמוקרטיה בווינה, המוקדשת לנושא זה ובה מופיע הַדֹבֵר הראשי שלה ד״ר אללנבוגן, הופיע לנדוי ואתו חבר פעילים מתנועת הפועלים שהקים. הוא הופיע על הבמה והסביר ממקור ראשון את גודל האסון, אולם דבריו מעוררים התרגזות דוקא בין יהודים, חברי הסוציאלדמוקרטיה, הלא הם „בני דת משה" במהדורה סוציאליסטית. הוא מדבר רתת נגד הסוציאלדמוקרטיה, המקבלת רוב של קולות יהודים, אולם אינה נוקפת אצבע לעזרתם. מכאן הוא בא לדבר על הציונות ורוב יתרונותיה לשיפור מצבם של העמלים היהודים, הלא היא הציונות, שדאשינסקי כינה אותה בשם: „מפלגה לתדהמת המונים". וכמובן שהדברים עוררו תגובה נגדית ברוח של „אנושיות", „שחרור כללי של העמים מעול השיעבוד", שאין על היהודים ליצור כלים לאומניים משלהם וכו׳ וכו׳.

בדרך זו התנהלה ההסברה והעתון שימש ציונר נאמן לדרכי מלחמה אלה וכמובן שבכל האסיפות האלה של ארגון הפועלים החדש או באסיפות של הסוציאלדמוקרטיה, שבהן ניתן להתווכח, הופיע לנדוי בכל כושרו האוראטורי והדברים נמסרו בפרטות בעתון ושימשו חומר הסברתי ממדרגה ראשונה. ברנר לזר התמסר בכל חומו לעזרת העתון, שכן הוא ראה בו את דוברם הנאמן של „המוני העם הנדכא", הלא הם ההמונים, שאותם יש להכיר היטב ולדבר בהם השכם והערב. על העתון מוטלת החובה להיות שופר נאמן לאידיאלים, המגמות והצרכים של המונים אלה ולחפש אמצעים לסיפוקם של כל הצרכים הנזכרים.

ענין אחר, שתפס מקום רב בעתון, היה יחסם של החרשתנים היהודים לפועלים היהודים, כלומר, אי־הרצון הבולט שלא להעסיק יהודים, לפי שהם „לא נוחים" כפועלים שאינם מאחינו בני ישראל. מן הענין היא גם זאת: ההיאבקות בקונגרס השני של קומץ הצירים, מייצגי פועלים והכיוון הסוציאלי, שבה ביקשו צירים אלה להחדיר בלב הצירים עומק חשיבותה של בעיית הפועלים מזה והרקע הסוציאלי הכלכלי של התנועה מזה. בחבורה זו היה לנדוי ראש המדברים ואתו: סירקין, ברנר לזר, ב. פייבל, היקל, זולוטקוב, ד"ר מלץ, ד"ר זלץ, ש. לובלינסקי ועוד. אלה ביקשו, שהקונגרס יאשר הצעותיהם המעטות שעיקרן: אגודות הפועלים וחשיבותן לתנועה. אולם הדבר לא עלה בידיהם. אכן, הקונגרס קיבל את הסעיף הראשון, המברך את גידולן וצמיחתן של אגודות הפועלים, אולם לא כן נהגו לגבי הסעיף השני. כאן היה מדובר, כי „תנועת הפועלים היהודית המאורגנת" מבקשת נציגות ראוייה בועד הפועל הציוני לשם ייצוג עניני הפועלים בכל הדברים הנוגעים להתישבות. עד כדי כך טרם בשלו התנאים — ועל כן לא נתקבל.

ה

מגליון לגליון נתרבו המאמרים והרשימות על מצבם של הפועלים היהודים בכל רחבי העולם וכן סקירות על ההתישבות בארץ ישראל מבחינת קליטתם של פועלים והמונים מרובים. אין צורך לומר, כי בפירוש וברמז נשללת הפזילה לדיפלומטיה המלווה אי־אמון בכוחות־חוץ אלה. אמונה מופרזת זו של הציונות המדינית בדיפלומטיה מכוונת כאן לעבר הפועל היהודי, הבא במנין הן לעליה והן להתישבות. לא נגזים אם נאמר, כי רוב הבעיות של הפועל היהודי בארץ ישראל מתלבנות כאן, אף שעדיין רחוקים הימים, שבהם תופס פועל יהודי זה מקום כלשהו בארץ ישראל — ומבחינה ארגונית הדברים אמורים. ושוב חוזר לנדוי לקונגרס השני, הראשון והאחרון שאגודתו תפסה בו מקום נכבד. נאומו מופרע תכופות על ידי הרצל ובסופו של דבר באה התנגשות קשה ביגו לבין הרצל, שכתוצאתה מפסיק הרצל את הנאום ולנדוי קורא תגר באזני הצירים על מעשהו זה של הרצל.

לא כן היה יחסו של נורדוי לתנועה ציונית־סוציאליסטית זו. בשל החיכוכים עם לנדוי וסילוקו מעריכת ה„וועלט" נתגבר מיום ליום יחסו השלילי של הרצל לאגודת פועלים זו. ברם, נורדוי לא קיבל על עצמו מרות מבחינה זו והוא התנגד להרצל בתחום זה בצורה חריפה ביותר. ואם מחק ה„וועלט" פיסקאות שלמות וחשובות של נאומי נורדוי על הפרולטריון היהודי והציונות הרי נדפסו קטעים אלה בשלמותם בעתונו של לנדוי. כאן נאמר לא פחות ולא יותר, כי יותר מיחסם השלילי

של רבני־המחאה ואילי־הממון היהודים לציונות, המתבטא באי המצאת אמצעים ראויים לתנועה, פוגעת בתנועה עמידתם בחוץ של הפועלים היהודים בכל מקום שהם. אם אלה ישללו את הציונות, מתחסל לעד כל יעודנו הגדול. אם אין הפרולטריון היהודי נושאה העיקרי של הציונות, הרי שאין לנו נושאים אחרים שישאו על גבם מגמה נעלה זו כשיבת עם ישראל לארץ אבותיו.

ונורדוי מדבר על המזיגה של ציונות וסוציאליזם, שכן אך כאן מוצא לו את תיקונו הסוציאליזם היהודי, מה שאין כן אם תיפתר השאלה הסוציאלית בעולם, פתרון שאין לו ליהודי ולפועל היהודי ולא כלום. ברם, יחסו זה של נורדוי לא שינה ולא כלום מהכיוון הכללי, שהתבטא בשלילה גמורה. אפשר והרבה עשה כאן יחסו האישי של הרצל ללנדוי ואפשר שפעלו כאן גם גורמים אחרים (אי הרצון לעורר חמתם של אילי־ממון יהודים, שהרצל תלה בהם עדיין תקוות מרובות). בין כך ובין כך החל מפעל רך זה של לנדוי להידרדר במדרון מיום ליום, עד שהאגודה נתפרקה ואתה באה גם פרישתו של לנדוי וכן הפסקת העתון.

בגליון האחרון מגולל לנדוי פרשת היחסים שבינו להרצל, פרשה, שפגעה תחילה באגודה ולא נחזור על כך (הדברים חזרו ונדפסו בספרו של לנדוי שיצא ב־1937: „שטורם אונד דראַנג אים ציוניסמוס"). לנדוי פרש מהתנועה ומהאגודה ביחד ורק שנים מעטות לאחר פעלו נתחדשה תנועת פועלים מאורגנת בתחומיה של התנועה הציונית והיא באה קודם כל מארץ ישראל עצמה. כיצד התעלמו כל אלה מנסיונו החלוצי של לנדוי ובעקב כך גם ההיסטוריוגרפיה? נבצר להבין.

בן 75 מת לנדוי על אדמת אמריקה. ב־16.6.1943 נפטר הוא הרחק מאוסטריה ומוינה ואפילו מבוקשו לעלות בימיו האחרונים לארץ לא ניתן לו. וב„ספר הקונגרס", ספר שביקש להציב ציון לראשונים, הוקדשו לו אך שורות מעטות ובכללן אף תאריך משובש של פטירתו.

דָּוִיד לאזר

ד״ר זאב ברקלהאמר

שלש־ארבע שורות היו אלה בסך־הכל — והשקר שבהן זעק עד לב השמים. היו תוצאות מרחיקות לכת לאותן שלוש־ארבע שורות, לשקר שאין לו רגליים, ולזעקה שעלתה השמימה... שורות מעטות אלו כמעט ש״עשו״ היסטוריה.

היה זה בשלהי מלחמת העולם הראשונה, כאשר ברור היה כבר לעיני כל, כי שתי ״מדינות המרכז״, כפי שקראו להן, — גרמניה ואוסטריה, תצאנה מנוצחות ממשחק הדמים האכזרי שנמשך כבר זה כארבע שנים והביא לידי מיליוני קרבנות בשני עברי החזית. המונרכיה האוסטרית־הונגרית, זו הפדראציה־שלא־מרצון של כמה וכמה עמים שכל אחד מהם שאף לעצמאותו המדינית — עמדה לפני התפוררות. אולם עד שהקיץ הקץ, נתן את אותותיו הסבל, הרעב והמצוקה הכללית, וכרגיל במקרים כאלה, נמצא השעיר לעזאזל המסורתי: היהודים אשמים בכל. מהומות רעב פרצו בכמה ערי אוסטריה ויד נסתרת, יד מכוונת, ידעה לנצל יפה את ״תמרון ההסחה״ הבדוק והמנוסה מדורי דורות — וניסתה להפנות את זעם ההמונים נגד ה״ספסרים היהודים״, ה״עלוקות״ המוצצות את דם האוכלוסיה הסובלת, ״מרוויחי המלחמה״ המתעשרים על חשבון ״האדם הקטן״, — הדימגוגיה האנטישמית השתוללה ללא רסן.

בקראקוב, עיר הבירה המלכותית לשעבר של פולין, הורד באחד מימי הקיץ של שנת 1918 יהודי בגיל העמידה מקרון החשמלית שעברה במקרה למרגלות ארמון המלכים העתיק — ״וואוול״, לא הרחק מן הרובע היהודי. בריונים במדי ה״לגיון״ של פילסודסקי — משחררה של פולין שהיה אותה שעה כלוא בידי הגרמנים, התנפלו על היהודי — פסח מלר היה שמו — הכו אותו מכות רצח, השאירוהו מתבוסס בדמו באמצע הרחוב — וברחו. בית־מרקחת פולני שנמצא בקרבת המקום ושכל לקוחותיו היו יהודים, סירב להגיש את עזרתו כאשר הובא לשם היהודי הפצוע, ועד שבאה העזרה — נפח קרבן החוליגנים את נשמתו.

אין לתאר את סערת הרוחות, שפרצה בקרב הציבור היהודי בקראקוב תחת רושם הרצח. היתכן? יהודי יירצח בדם קר בצהרי היום, כמעט בתחומי הרובע היהודי — ההיה דם יהודי הפקר? הרוחות סערו, רגש הזעם בער בלב, אולם ההתרגשות הגיעה לשיאה למחרת היום, כאשר קראו יהודי קראקוב בבוקר ידיעה כרוניקאלית קטנה, בת כמה שורות, בעתון הפולני הדימוקראטי והליברלי ״נובא ריפורמא״ שיצא בעירם ורוב קוראיו היו, כמובן, יהודים, ובידיעה זו נאמר כי נעשה ניתוח שלאחר המוות של גוויתו של פסח מלר והחקירה העלתה כי בניגוד לידיעות שנפוצו ״בין חלק מתושבי העיר״, מת האיש כתוצאה משבץ לב שתקף אותו לפתע.

כאן — הוגדשה הסאה. כאן עבר הציניזם כל גבול. הרצחת וגם — סילפת? היו עדים שראו במו עיניהם את ההתנפלות הבריונית על אותו יהודי, והנה כאן בא בטאון ״דמוקראטי״ כביכול, הנקרא בידי יהודים, ומפרסם שקר גס זה כדי ל״טהר״ את החוליגנים. הרגש היהודי נפגע עד היסוד, כי נוסף על הרצח המזעזע

(כן, רצח יהודי בודד זיעזע עוד את הלבבות באותם הימים), נעשה כאן הנסיון לחפות על מעשה הפשע ע"י סילוף העובדות. ונוסף על הכאב והצער בא עוד רגש הדכאון על חוסר־האונים וחוסר־ישע, לו רק כדי להזים שקרים ולתאר את האמת לאמיתה. כאשר נערכה באותו יום הלוויתו של הנרצח — וכל יהודי העיר הלכו אחרי ארונו — נהפכה ההלוויה לא רק להפגנת־זעם עצומה, אלא קרה דבר מוזר, ליד הקבר הפתוח לא נאמרו דברי הספד אלא הושמעו נאומים פוליטיים. ההלוויה קיבלה צורה של „מיטינג" שנסתיים בקבלת החלטה חגיגית: לנוכח השקר הזדוני שהופיע על עמודי העתון הדמוקראטי, כביכול, בלי שתהיה האפשרות לציבור היהודי להביע את רגשותיו הנפגעים ולתת ביטוי לעמדתו, מתקבלת פה אחד ההחלטה — להקים בטאון יהודי בשפה הפולנית, עתון יומי ממש, שישמש שופר נאמן לרחשי לבו של העם היהודי, יגן על כבודו, יסתום פיות אויבים ומקטרגים.

* * *

קל מאד היה לקבל החלטה מעין זו, בעידנא דריתחא, בצל המוות וליד הקבר — כדי לתת פורקן לזעם ההמונים — אך כיצד מבצעים החלטה כזאת? כיצד עושים — עתון? כמובן, המחנה הציוני לקח את היזמה לידו, נאספו תרומות ניכרות, גוייס כסף גם בצורה של מכירת מניות של חברה שעמדה לקום ולהקים בית־דפוס ועתון, — אך כאשר הגיעו הדברים לשלב של ביצוע, רבו ההיסוסים. אמר הרב ד"ר יהושע טהון, תלמיד־חכם וסופר מן האסכולה של אחד־העם שנתעלה לפתע לקברניטה של יהדות פולין, — אמר בחיוך: „יודע אני כיצד כותבים מאמר ל„השילוח" — בזאת התנסיתי. יודע אני איך כותבים מסה ציונית־פילוסופית בשביל מאסף פלוני היוצא בוינה בשפה הגרמנית. אבל מי יכתוב לעתון יומי בשפה הפולנית? יש לכם נחום סוקולוב? ואולי תזמינו את מוריס בנדיקט, עורך ה„נויאה פרייאָ פרסה", שיערוך את העתון היומי החדש, או את תיאודור וולף, עורך ה„ברלינר טאגבלאט"? אבל הם אינם יודעים — פולנית"...

בכל זאת, בני עם קשה־עורף לא אמרו נואש — וחפשו עורך. הבחירה נפלה על פובליציסטן ציוני צעיר, יליד טארנוב, שטרם מלאו לו שלשים שנה ושבאותן שנות סערה והרג־רב הוציא וערך בווינה ירחון לנוער בשפה הפולנית בשם „מוריה", בו פירסם את מאמריו שהצטיינו בסגנונם הבהיר והמלוטש, בלהט נפשי, בכשרון מובהק לפולמוס. ד"ר זאב (וילהלם) ברקלהאמר היה העורך הצעיר, שהלהיב במאמריו את לבות הנוער היהודי באותה תקופה סוערת, ואם כי שוב בא והזהיר ד"ר טהון הספקן והפיקח, כי לא הרי כתיבת מאמר לירחון, פעם בחודש, כהרי כתיבה לעתון יומי הדורש עמידה על המשמר יומם ולילה, וכתיבה מהירה יום־יום — נעשה הנסיון, וברקלהאמר לקח את המשימה לידיו. כך נוצר העתון הציוני הראשון בשפה הפולנית. כך נולדה העתונות היהודית־פולנית בכללה, שהסתעפה אחר־כך מקראקוב ללבוב ולווארשה.

והכל — בגלל אותן שלש־ארבע שורות בעתון הדמוקראטי הפולני, שסילפו את האמת.

* * *

הואיל והכלים עדיין לא היו מוכנים, הדפוס טרם הוקם, וגם מטעמי צנזורה מוטב היה להוציא את העתון מחוץ לתחום הלשוני הפולני, אך בקרבתו (הצנזורים

הפולנים היו עלולים להתנכל לעתון יום־יום), הוחלט להדפיס את ה„גובי דז׳אַנניק״, כפי שנקרא העתון, במאַהריש אוסטראו, עיר תעשייתית גרמנית־צ׳כית, שיהודי בעל יזמה הקים בה בית־דפוס משוכלל ועתון יומי בשפה הגרמנית שהיו לו מהלכין ברוב שטחי אוסטריה השוקעת (העתון המשיך להופיע גם במדינה הצ׳יכוסלובאקית העצמאית). כאן הוקמה איפוא המערכת ומכאן היה מועבר העתון החדש יום־יום — בקשיים לא מעטים — לקראקוב ולשאר ערי גליציה ועיירותיה, כשהוא מביא את הידיעות המאוחרות, בדרך כלל, על הנעשה בעולם הגדול, בחזיתות המלחמה המתקרבת לקצה המהיר, ומעבר לחזית — בארץ ישראל, בראש וראשונה. היה זה חידוש גמור — סוג זה של עתון יומי, לא בנוסח ה„יודאַנבלאט״ המעלים את פרצופו היהודי, אלא הנושא את יהדותו ברמה, בכבוד, בגאווה לאומית.

ברקלהאמר יצר אותו — יש מאין. בעזרת כמה ידידים קרובים (כמה מהם נמצאים עתה בארץ) — אף הם לא מנוסים בעבודה עתונאית, — עשה לילות כימים, כתב, תירגם, ערך, ליטש את מאמריו ופיליטוניו השנונים, התווכח עם אויבים, השיב מלחמה שערה, מצא תמיד את המלה הנכונה ברגע הנכון והפך בזמן קצר את העתון לבמה יהודית וציונית רצינית, שעל אף כל ליקוייה הטכניים שמרה על רמתה העתונאית הגבוהה, עוררה התפעלות בקרב הציבור היהודי וחריקת שן בין שונאי ישראל שלא יכלו לסבול את ה„חוצפה״ היהודית, את נוסח הכתיבה הגאה, ברוח של קוממיות יהודית, ללא התרפסות גלותית — זה היה חידוש גמור באותם הימים. כמובן, לא תמיד אפשר היה למנוע תקלות בתנאי התוהו־ובוהו ששלט אז, וכך יצא, למשל, כי העתון מסר בהבלטה רבה, כי תשע מ א ו ת יהודים נרצחו בימי הפוגרום בלבוב, במקום תשעים „בלבד״, ולא תמיד אפשר היה לבדוק את דיוקן של הידיעות שהגיעו לפעמים באל־חוט לבבי וראו מהירהורי לבם של יהודים טובים ותמימים, אחוזים כיסופי גאולה, ש„הקימו״ יום אחד ממשלה יהודית ממש — עם חיים ווייצמן בראשה, ועם נחום סוקולוב ואוסישקין ובראנדייס והלורד רוטשילד ושאר ה„מיניסטרים״ — והידיעה הודפסה, כמובן, בעמוד הראשון, באותיות של קידוש־לבנה, והקוראים היהודים בכו מרוב התרגשות למראה הבשורה ובירכו ברכת „שהחיינו״ — ארבעים שנה קודם זמנה.

* * *

זאב ברקלהאמר החל את דרכו בכתיבה — כמשורר. בן טארנוב היה — אותה עיר ואם בגליציה המערבית שהיתה פעם אכסניה של תורה, שנתנה לספרות העברית את ר׳ מרדכי דוד בראנדשטטר, להיסטוריוגרפיה היהודית — את יצחק שיפר, לתנועה הציונית — את הד״ר אברהם זאלץ, אחד מסגניו של הרצל בקונגרס הציוני הראשון ואחד ממיסדי המושבה ה„גליצאית״ מחניים, בגליל העליון, לתנועה המהפכנית — את קארול ראדק הוא סובלזון. באווירה זו של תסיסה רעיונית ערה גדל הנער ברקלהאמר הרזה וגבה־הקומה, בעל העינים הבהירות והחולמות של אידיאליסטן בעל טוהר נפשי הגובל לפעמים בתמימות של ילד, נער בעל תכונות רומנטיות, שראשו בשחקים — ובגיל צעיר מאד, עוד בהיותו על ספסל הגמנסיה, הצטרף אל שורות הנוער הציוני, הדריך וניהל „חוגים״ לנוער וגם — כתב שירים, כמעט בחשאי, דברי ליריקה זכה, אך לרוב שירי לאום בעלי פאתוס טהור ולא־מלאכותי — שביטא, במלה אחת... ציונות (בימים הטובים ההם, כאשר לא היה עדיין

למלה זו צליל לעגני־אירוני). „ברוויל" — כך היה הותם הפייטן הצעיר על שיריו אלו (ראשי תיבות של ברקלהאמר—ווילהלם), שהיו מופיעים מדי פעם בפעם באותו ירחון „מוריה" שיצא אז לאור בשפה הפולנית בלבוב כבטאונו המרכזי של הנוער הציוני, שנים רבות לפני ש„ברוויל" עצמו נהפך לעורך הירחון והפך אותו לבמה פוליטית מכובדת, לא רק בחוגי הנוער.

על ברכי השירה נתחנך, איפוא, ברקלהאמר ובחרוזים — „לבנים" או חרוזים ממש — מצאו להם ביטוי הגיגי־לבו, עד שעבר לפרוזה פובליציסטית מעולה, אמיצה ונועזת, בנויה לפי מיטב כללי ההגיון, מקורית וצלולה, רחוקה מכל אבק מליצה — כמעט „צרפתית" בבהירותה המושלמת. בשני אפיקים זרמה בעיקר פובליציסטיקה זו — האחד, כולו אהבת ארץ ישראל וגעגועים אליה, כולו רגש וכמיהה, ומסירות נפשית, כולו רגישות של סייסמוגראף צפון אי־שם במעמקי הלב לגבי כל הנעשה בארץ הנמצאת אף היא בחזית המלחמה (זוכרני, פעם בימי מלחמת העולם הראשונה, סיים בהתרגשות דראמאטית אחד מאמריו הפולניים בתפילה שהביא אותה במקורה העברי, אם כי עברית עדיין לא ידע, אך נותרה לו כגירסא דינקותא מן ה„סידור" — „רחם על ציון כי היא בית חיינו") ; והאפיק השני — יחסנו אל עולם הגויים („אנו ועמי העולם" היה שמה של חוברת שכתב והוציא לאור, וביסס בה את השקפת עולמו כיהודי וכציוני), הגנה על זכויות האדם והיהודי, זכות המיעוטים ו„אוטונומיה" בתוך משטר דמוקראטי, מלחמה בריאקציה האנטישמית ובמשטר של עוול סוציאלי, — וכל הסיסמאות הנעלות הללו, שהיה בהן לא מעט מן האשליות של ה„געגענווארטסארבייט" והפוליטיקה ה„ארצית", ברוח אותם הימים — מצאו את ביטויין במאמריו בצורה משכנעת (על כל פנים, את קוראיו היהודיים) ומזהירה. כל הדברים הללו נאמרו אצלו בלהט נפשי, באמונה, בתקיפות, ועל הכל — בכשרון פובליציסטי בלתי רגיל.

וללא משוא־פנים, ללא רתיעה. פעם היתה זו מלחמת מצווה נגד הנרי מורגנטאו־האב, מידידיו של הנשיא ווילסון, שנשלח לפולין על מנת לנהל חקירה מטעם בנות־הברית על נסיבות הפוגרום בלבוב, ובמקום להיות מליץ־יושר של הצד היהודי הנפגע, רצה להופיע כשופט „אובייקטיבי" יתר על המידה, ולא פעם הרגיז בחקירותיו, בנסותו למצוא מידה מסויימת של הצדקה גם לצד הפולני, האחראי לפוגרום. ופעם היתה זו מלחמת תנופה נגד פלוני הסופר האנטישמי, המסית ומגבל פיו בהתקפותיו על היהודים ; ותמיד תמיד היתה לו מלחמה קשה ב„אנדקים", זו ה„מאה השחורה" במהדורתה הפולנית — ש„הלם" בהם ללא רחמים במאמריו ובפיליטוניו העוקצניים־סאטיריים, שהיה חותם עליהם בכינוי „פאפין". היה בכינוי זה גם ביטוי להערצה לזכר האם האהובה, פאפי ברקלהאמר, וגם רמז ל„פטיש" ההולם („האמאר" — החלק השני בשם משפחתו), כי אחד ממלכי צרפת בימי הביניים נשא את השם „פאפין", עם הכינוי „מארטל" (פטיש).

* * *

אירע לא פעם — וברקלהאמר היה מפנה את זעמו הקדוש והולם ב„פטישו" — גם כלפי פנים. הוא לא היה סוציאליסט „אדוק", ויותר משהיה חסידו של קארל מארכס, היה מעריצו של יוסף פופר־לינקאוס, זה היהודי הווינאי, מתקן החברה ברוח „שרות העבודה" ואספקת המזון לכל, כתמורה מטעם המדינה על העבודה הנעשית

בידי אזרחיה, — לחם לכל וקץ למצוקה. אך מצפונו של ברקלהאמר היה ער ורגיש לכל עוול סוציאלי, לכל מקרה ניצול מחפיר וסתם קשיחות־לב או רשעות — יהודית או לא־יהודית, היינו הך. היה פעם מעשה בקראקוב ובעל־בית יהודי, אדם עשיר ובעל עסקים גדולים, קיבל מבית־המשפט צו־פינוי נגד אחד מדייריו, עני ואביון מטופל בתריסר ילדים —ופשוטו כמשמעו, הוציא את היהודי לרחוב, על רהיטיו הדלים וילדיו שיללו מרעב ומקור תחת כיפת הרקיע. ברקלהאמר נרתם למערכה, יום־יום פירסם מאמר חריף בעתון נגד העשיר חסר־הלב, עד שפתח במגבית פומבית, עם פרסום התרומות בעתון, על מנת להשיג את האמצעים הדרושים לרכישת הדירה בשביל העני המנושל. הופעלו כל מיני השפעות על ברקלהאמר לבל „ישמיץ" ויוקיע יהודי ובעל בעמיו, שכל חטאו היה „רק" בזה שניצל לטובתו את החוק הקיים — הכל ללא הועיל. יהודים בעלי־בתים היו גם בהנהלת העתון הציוני שעורכו היה ברקלהאמר, וגם הללו ניסו לשכנעו שאין זה מתפקידו של עתון יהודי, הנקרא גם בידי גויים, לנהל מלחמה בחזית הפנימית, מלחמה למען יחיד. ברקלהאמר לא שוכנע והמשיך במלחמתו. לא איש כמוהו יירתע בפני תקיפים.

על רקע זה של עצמאותו המוחלטת בקביעת ה„קו" של העתון כלפי פנים וכלפי חוץ, היו פורצים מדי פעם בפעם סיכסוכים בינו לבין המוסדות הממונים על העתון. מצבו היה בכלל „עדין". הוא עצמו היה בכל לבו ונפשו איש ארץ ישראל העובדת, חבר פעיל ב„התאחדות", מאמין באמונה שלמה, כי רק מחנה העבודה החלוצית יכול להביא גאולה לארץ, ואילו העתון היה בידי עסקני ההסתדרות הציונית בקראקוב שפירושה המקומי היה — ציונים כלליים, קבוצת ב'. לא כאן המקום להזכיר נשכחות ולא זה הרגע המתאים לגרד פצעים ישנים, בעיקר לאחר ששני ה„צדדים" היריבים אינם עוד בחיים. די אם נציין, שאם בא שליח מטעם ה„שמאל" בארץ ישראל, נניח, כדי לאסוף תרומות לקפא"י — ועורך העתון ה„כללי" היה מפרסם כרוז הקורא להיענות למגבית, היה עלול לקבל „נזיפה" על מתן עידוד ל...מלחמת מעמדות בארץ.

ברור, כי בתנאים אלה — כאשר חסרה היתה מצד ברקלהאמר ה„גמישות" הדרושה כדי להתאים עצמו ל„קו" שניסו לכפות עליו, נאלץ היה לנטוש את עמדתו במערכת כדי לפנות את מקומו לאדם „מהימן" יותר מבחינה מפלגתית. פעם חלה הפסקה של כמה שנים בעבודתו עד שהושגה הפשרה וברקלהאמר חזר אל סדנתו הפובליציסטית בעתון שהיה ילד טיפוחיו.

* * *

היו לו עוד קשיי הסתגלות באווירה הכללית ששררה בפולין. הוא היה בכל רמ"ח אבריו פאציפיסט לוחם, מוכן כל עת וכל שעה ללחום את מלחמת השלום, — ואילו הרוח במדינה היתה מיליטאריסטית מובהקת, עד שהגיעו הדברים לדיקטאטורה צבאית ולשלטון ה„קולונלים". פעם, בעת מכת שטפונות עונתית שהפכה לאסון המדינה, יצא ברקלהאמר במאמר חריף נגד השלטונות הנותנים תמיד עדיפות לצרכי הצבא וציודו, ומזניחים את צרכי השלום ועבודות שלום, כגון וויסוּת הנהרות בהרים לבל יעלו על גדותיהם מדי שנה בשנה. מי שהכיר קצת את הלך־הרוחות בפולין שלפני המלחמה, יבין על נקלה, כי עמדה זו שנקט ברקלהאמר היתה גובלת כמעט

עם... בגידה במלכות. ולא מעטות היו הצרות שהמיט על ראשו בעל המאמר — עד ששככה הסערה.

בקנאותו לשלום, בשנאתו הקיצונית למלחמה, נתעלה פעם ברקלהאמר לרמתו של — נביא. בראשית שנות השלושים, בטרם עוד עלה היטלר לשלטון, דובר הרבה באירופה על סכנות המלחמה הבאה, וכשם שבימינו אלו מטילה את אימתה על האנושות הנבוכה פצצת האטום והמימן, כך חיו בני־אדם באותן השנים שלפני מלחמת העולם השניה תחת הסיוט והפחד של מלחמת גאזים מרעילים. מסכות־גאז, הגנה אנטי־אווירית ויעילותה, מלחמת חידקים, הפחד של קץ כל בשר — כל זה הטביע את חותמו על החיים באירופה, העכיר את הרוחות, הדריך אנשים משנתם. במקום האטום דיברו אז על פוסגאן, הגז המחריד שאין כל הצלה נגדו. והנה באחד הימים פירסם ברקלהאמר את מאמרו המפורסם בעל הכותרת הפאראדוכסאלית — „פוסגאן, גואלה של האנושות", בו הוכיח, כי דווקא משום שכה קטלני הוא נשק הגאזים והמלחמה הבקטריולוגית, — לא ישתמשו בו במלחמה הקרובה, על פי הסכם לא־כתוב בין שני הצדדים הלוחמים: אני לא אשתמש בגאזים, אל תשתמש גם אתה, כי לשנינו צפויה הכליה. מלחמת העולם השניה אישרה את הנבואה במלואה. רק בסוף הוטלה הפצצה האטומית. הפוסגאן — ל א נכנס לשימוש.

* * *

האם צריך עוד להרים על נס את מסירותו של ברקלהאמר לרעיון הציוני, את יחסו הלבבי לכל הקשור בארץ ישראל — אם זה אורח מן הארץ או מגבית למען קרן היסוד, אם זו נסיעה לארץ לשלושה ימים בלבד, לרגל פתיחת קו האניה „פולוניה" (הוא נסע וחזר מלא רשמים והתלהבות), או כל מאורע אחר שהיה לו קשר לארץ. הוא שעמד תמיד לימינו של לייב יפה בבואו לביקוריו המסורתיים בפולין, הוא שאירגן את נסיעתו לארץ של הסופר והעתונאי הפולני קסאווירי פרושינסקי שכתב ספר גלהב על „ארץ ישראל בפעם השלישית" (הכוונה ל„בית־המקדש השלישי") — ונסיעה זו נתנה את פֵּירותיה לאחר שנים, כאשר פרושינסקי, בן רוזנים ונסיכים, עמד בשירותה הדיפלומאטי של מדינת פולין החדשה וכנציגה באו"ם ויו"ר הוועדה המדינית שדנו בה על הבעיות המעשיות של חלוקת הארץ והקמת המדינה, זכר כל פרט ופרט מביקורו והטיל את כל כובד השפעתו המוסרית לטובתנו.

אציל הרוח היה ברקלהאמר בכל הופעתו, גבוה מכל קטנות מוחין, מכל צרות־אופק. לבו נשבר בקרבו כאשר ראה את ראשית השתלטותה של חלאת בני אדם במרכזה של אירופה, שהאמין בה, האמין בכוחותיה הרוחניים, האמין אפילו בכוח ההתנגדות הפנימית של הדמוקראטיה הגרמנית הרופפת נגד שלטון הרשע והעריצות. הוא האמין בקארל פון אוסייצקי, האמין בתומאס מאן ובאנשי הרוח הגרמניים. כל האשליות נהרסו כליל, כנופית המרצחים הגיעה לשלטון — והגבול הגרמני היה כה קרוב, וכה גדולה הסכנה ליהדות פולין!...

בקיץ 1934 יצא ברקלהאמר למקום המרגוע שלו בהרי הקארפטים, חלה שם בדלקת הריאות ובמצב אנוש הובא לקראקוב. עוד הספיק לשוחח עם אירנה האראנד, האשה הווינאית שהכריזה על מלחמה פרטית שלה בהיטלר ובתורת הגזע שלו. היא באה לבקרו, לעודדו להמשך המלחמה ברשעות המאיימת על אירופה והעולם כולו. והוא לא התאושש עוד. התקפת לב נצטרפה לריאות החולות ולפתע דעך נר חייו,

בספטמבר 1934. לא פחות אנשים באו להלוויתו מאשר הצטופפו אז, שש עשרה שנים לפני כן, ליד קברו של קרבן הרצח החוליגאני, פסח מלר, באותו בית־עלמין של קראקוב, שהוחלט בו על הקמת העתון היהודי הראשון בשפה הפולנית. גדול היה האבל על פטירתו של ברקלהאמר, היקר באדם, הלוחם והחולם, — אך לנוכח כל מה שקרה ליהדות הפולנית בשנים הבאות, כלום אין ראויים לרגש של קנאה כל אלה, שהגורל חסך מהם את זוועות ימי השואה וההשמדה, והם הסתלקו בלא עת אמנם, אך מתו מות נשיקה בטרם בוא המבול, ולא מתו מיתת־חנק בתאי הגאזים של אושוויץ ומאידאנק ?

ד״ר צצילה קלאפטן

ביראת כבוד וברטט נפשי אני מנסה להעלות על הכתב קווים מספר לדמותה הקורנת של ד״ר צצילה קלפטן, שהיתה מן העסקניות הבולטות שביהדות גליציה. ואביע בזה את אשר חשתי ולמדתי מתוך מגע בלתי אמצעי עם אשה דגולה זו ואת אשר קלטתי מפי המקורבים אליה. תהי נא רשימתי זו נר לזכרה וציון לפועל־חייה.

אלה שעמדו במחיצתה לא חדלו מלהתפעל ממעין הפעילות וחדוות היצירה השופעת מאישיותה. בכל טוהר לבה ובכל עוז מרצה התמסרה צ. ק. לחינוך הנוער היהודי בגליציה. בשדה פעולה זה אשר הניב, כעבור תקופת זמן קצרה ביחס, יבולים מעודדים ביותר, השקיעה את מיטב כוחותיה הרוחניים והפיסיים, את כשרונותיה המצוינים וסגולות נפשה היקרות.

מידותיה נצרפו ונתחשלו בכור חייה הקשים. בעודה נערה רכה נתיתמה צ. מאמה, ומאז נאלצה להאבק על עתידה בכוחות עצמה. לאחר שלא הסתגלה לאוירה השוררת בבית קרובי משפחתה, החליטה צצילה לעמוד ברשות עצמה. היא פונה לכפר, כדי לשמש מחנכת לילדיו של בעל־אחוזה. תסכונותיה משכר עבודתה בפרק זמן זה, צריכים היו לאפשר לה, בבואה לעיר לבוב לבית דודתה, לרכוש מקצוע. צצילה השתלמה בפקידות כדי לעסוק בה עם גמר לימודיה במשך שנים מספר. היא עבדה במשרדו של עורך־דין נוצרי, שידע להעריך את כשרונותיה ואחריותה בתפקידה כראוי. בשנים אלה תוך כדי עבודתה התכוננה צ. ק. לבחינות גמר של סמינריון למורות ולבחינת הבגרות, והיא עמדה בהן בהצלחה.

מאמציה אלה לא נבעו מתוך שאיפה ליתר ביסוס כלכלי ועליה במקצוע. תורה לשמה — אלה היו מאווייה. צצילה הצעירה נושאת את עיניה לפקולטה למדעי הטבע שבמכללת לבוב והיא השיגה את מבוקשה ונעשתה תלמידה מן המנין.

באותו זמן, תקופה קצרה לאחר התחלת לימודיה באוניברסיטה, נישאת צצילה למהנדס קלאפטן. לרגל עבודת בעלה היא נאלצה לעבור לאחת מערי השדה שבסביבת לבוב, אך חוש אושרה המשפחתי ניתק כחתף. כ־4 חדשים לאחר נישואיה נהרג בעלה בתאונת עבודה. המומה ומזועזעת מגודל האסון, שבה צ. ק. ללבוב. אט, אט, בהשפעת ידידיה ודודתה, אשר היתה לה כאם שניה, גברה צצילה על כאבה וחזרה ללימודיה. מחקריה ועבודותיה המדעיות מסיבים תשומת לבם של מוריה, המנבאים לה עתיד מזהיר.

והימים — ימי פרוץ מלחמת העולם הראשונה. צ. ק. שוחרת המדע הנלהבת חשה, כי צו השעה הוא להחלץ לפעולה ציבורית. היא נוטשת את ספסל הלימודים ואת שולחן המעבדה ומשקיעה את כוחה בארגון עזרה למשפחות החיילים היהודיים ובסעד לפליטים מערי הספר. עם בשורות איוב ראשונות על קרבנות בנפש מבין החיילים היהודים צפה בכל חומרתה שאלת הסעד ליתומים.

עיקר דאגתה של צ. ק. נתון מעתה לנערות יתומות ואחד ממפעליה הראשונים

בקנה־מידה רחב היה הקמת פנימיה לנערות מגיל 14 ואילך. דאגתה לחניכותיה חורגת מתחום השיגרה, שפירושה הבטחת קורת גג, מזון ולבוש, והקיפה את מכלול הבעיות, חייהן ועתידן. ד״ר צ. ק. השתדלה להפנות את חניכותיה ללימוד מקצוע בהתאם לכשרונותיהן ונטיותיהן האינדיבידואליות, שעליהן היא עמדה מתוך מגע אישי, בלתי אמצעי.

אך סמוך לפתיחת הפנימיה, השוכנת בבנין מיוחד שברחוב פיקרסקה, שנמסר למוסדות המפעל בתור תרומה, מיטיבה צ. ק. להבין, שעליה עצמה ועל המוסד שבחסותה, להפעיל כלים למען תת לבנות הפנימיה הכשרה יסודית לקראת חיים עצמאיים, פרודוקטיביים.

מעתה מופנית פעילותה לאפיק חדש: הקמת קורסים להקניית מקצוע. מפעלה, מפעל ההכשרה המקצועית לבנות, הולך ומסתעף ומקיף מלאכות רבות, כגון: תפירה, כובענות, מלאכת מחשבת, אריגה, טוויה ומשק בית.

ראשית פעולותיה בהקמת הפנימייה וביסוד הקורסים המקצועיים קשורה באישיותו של ד״ר א. זילברשיין, אשר פעל מטעם הג׳וינט בגליציה המזרחית. מאז ועד מלחמת העולם השניה היה ד״ר א. ז. מלווה את פעולותיה המבורכות של ד״ר צ. ק. בתמיכתו המלאה ורב חלקו בהנחת יסודות לחינוך מקצועי של נוער יהודי בגליציה.

לאחר שהפנימייה הראשונה נתבססה והקורסים המקצועיים התחילו בפעולתם הסדירה, חזרה צ. ק. ללימודיה באוניברסיטה וסיימה אותם בהצטיינות. עבודות המחקר שלה זכו להערכה נלהבת של הפרופסורים, שלא פסקו להוכיח לה, שהמדע הוא עולמה ואף הציעו לה תיכף עם גמר לימודיה דוצנטורה באוניברסיטת לבוב.

אך ד״ר צ. ק. סירבה לנתק את קשריה עם חינוך הנוער היהודי בפועל. שטח פעולה זה נעשה ייעוד חייה וציר פעולתה המרכזי. לזכותה יש לזקוף ייסוד רשת בתי הספר לבנות ולבנים בגליציה כולה. עם הרחבת פעולותיה הלכה ופשטה השפעתה בקרב המוני היהודים ברחבי גליציה ודמותה היתה נערצת על הכל. בחכמת לבה ובתבונות כפיה מצאה דרך לחוגים שונים, שעמדו לימינה בביצוע משימותיה; החזקת הפנימיה והקורסים בלבוב רבתי ובערים אחרות דרשה סכומים ניכרים. ביזמתה הוקם ועד ארצי מרכזי, אשר מטרותיו היו: הקמת מוסדות לחינוך מקצועי ודאגה למימון פעולה זו. הקורסים המקצועיים, שעם ייסודם היו מכוונים להקניית מקצוע בלבד, נהפכו במרוצת הזמן לבתי ספר בעלי תכנית לימודים ברמה תיכונית תוך שילוב לימוד המקצוע. בית הספר המקצועי לבנות בלבוב, שבו עבדתי, לא זו בלבד שהגיע להישגים ניכרים בשטח העיוני והמעשי, אלא גם ידע ליצור אוירה מחנכת ראוייה לשבח כשבמרכז מאמציו עיצוב דמותו הרוחנית של הנוער היהודי.

עבודת בית הספר זכתה להערכה ראוייה מצד משרד התרבות והחינוך של ממשלת פולין, ויש לציין פרט נדיר במציאות הימים ההם, והיא מתן הקצבה ישירה של מוסדות רשמיים למוסד הזה. לאות הערכה לפעולותיה של ד״ר צ. ק. בשדה החינוך המקצועי הוענק לה בשנת 1933 אות ההצטיינות הגבוה ביותר — „פולוניה רסטיטוטה״. ד״ר צ. ק. היתה יהודיה יחידה בפולין, שזכתה לאות־הערכה זה.

ד"ר צ. ק. הבינה יפה לנפש הנוער. חניכותיה אהבוה והעריצוה. בבטאון בעת פנותן אליה „פאני דוקטור" (מרת דוקטור) היו נותנות ביטוי להוקרה וחיבה כאחת. לאלה, אשר עבדו במחיצתה, היתה אשה יקרה זו למורת דרך ולידידה גם יחד. להערצתנו אותה לא היו סייגים. מיחסה האוהד והמחנך נהנו במיוחד מורות צעירות, שלהן סייעה בראשית דרכן והיתה להן לסעד בפתרון בעיות רבות, אשר נתגלו בעבודתן. בעינינו היתה היא אשה מושלמת, וכולנו ידענו שמדבר אחד סולד לבה והוא — חוסר השלימות.

ראש מגמתה היה להעלות ולשפר את רמת הלימודים במוסדות החינוך שקמו ביזמתה. על כן גילתה ענין בכל הצעה, הבאה מצד מורות ומורים צעירים, והיתה תמיד נכונה להכניס שינויים וחידושים, שנראו חיוביים בעיניה. ביחסה לכל העובדים במחיצתה היתה נדיבה ביותר. ידעה לכבד את השקפות הזולת ולהחדיר לתחום פעולתה רוח לאומית־ציונית על־מפלגתית, אשר היתה ביטוי נאמן לאישיותה.

רוח ארץ ישראלית רעננה שררה בבית הספר. אפילו התלמידות הנוצריות הספורות, אשר למדו בבית ספרה, הושפעו מאוירה זו, שרו שירים עבריים והיו מביאות תרומה חדשית קבועה לקרן הקיימת לישראל. ד"ר צ. ק. היתה חברת הועד הפועל המורחב, וביקרה בארץ בשנת פתיחת האוניברסיטה בירושלים. בעת ביקורי בשנת 1937 בלבוב, גילתה לי ד"ר צ. ק., שרצונה לעלות לארץ על מנת להשתקע. לא זכתה לקיים משאלה זו. לא זכתה להצטרף למחנה הגדול של תלמידותיה וחניכותיה, אשר הגיעו לישראל בהשראתה.

נוסף למפעלה החלוצי — הקמת רשת בתי ספר מקצועיים לנוער היהודי — שיתפה ד"ר צ. ק. פעולה עם הנהלת בית־ספר חקלאי בסלובודקה לשנה מיסודה של „איקא" והיתה חברת הקורטוריום של החוה החקלאית בצ'יזיקוב מיסודו של „הדוד" ד"ר שטרנר. כן היתה חברה במועצת עירית לבוב ופעלה בועדת החינוך של העיריה.

ד"ר צ. ק. אשר כל חייה היו קודש לפרודוקטיביזציה של הנוער היהודי ולחינוכו לחיי עמל — לא זכתה להערכה מצד הדוגלים ברעיון הקידמה הסוציאליסטית. בבוא הסובייטים בעת מלחמת העולם השניה ללבוב, נפסלה ד"ר צ. ק. כמנהלת ומחנכת והועברה לעבודה אדמיניסטרטיבית. ד"ר צ. ק., אשר הגתה את רעיון העבודה והפצתו בקרב הנוער הלכה למעשה עוד לפני מהפכת אוקטובר — נמצאה בלתי ראוייה ע"י השלטון המהפכני להמשך פעולתה הברוכה.

במשך 4 שנות שהותה בלבוב בזמן מלחמת העולם השניה סבלה רבות. פינוה מדירתה והיא סבלה רעב וכפור. ובשנת 1943 בשעת האקציה האחרונה, נלקחה ע"י הקלגסים הנאציים, מצאה עוז בנפשה להגיב בדרכה האחרונה על יחסם האכזרי של הגרמנים לקרבנותיהם. היא נורתה בור־במקום, בתוך מכונית־המשא.

בקרב מוקיריה ותלמידיה גנוז אור נפשה לעד.

יוסף קרמיש

פרשת השואה של יהודי גליציה

1. מבצעי הטבח הראשונים

עם כבוש הגרמנים את מזרח גליציה (בשני ליולי 1941 הושלם כבושה של כל גליציה בידי הגרמנים)[1] הגיע מספר היהודים שנמצאו בשטח זה ל־700,000 נפש בערך[2].

חלק גדול של האוכלוסיה היהודית (בערך 80%) גר בערים. הקהלות הגדולות ביותר היו: לבוב (160—170 אלף יהודים)[3], סטאניסלב (25—30 אלף נפש), פשמישל (20—24 אלף נפש), טרנופול (15 אלף נפש), סטרי (12 אלף נפש) וכו'. ביניהן היו ערים, כגון סטאניסלב, שהיהודים היוו בהן רוב מוחלט של האוכלוסיה, ביחס לפולנים ולאוקראינים. מאז 1 באוגוסט 1941 היה השטח הזה ליחידה אדמיניסטרטיבית אחידה תחת השם: „דיסטריקט גאליציה", והוא סופח לגנראל־גוברנמנט.

התוכניות הגרמניות להשמדה המונית של היהודים, שהוכנו בתקופת הכנה למסע־המלחמה על רוסיה, באו לידי ביצוע, לראשונה בשטחי הכיבוש החדשים. בשטחי הכיבוש משנת 1939 התנהל תהליך הנישול בהדרגה יחסית, ואילו בשטחי הכיבוש החדשים קיבל מסע הנישול, הרצח ההמוני וחורבן הקהלות היהודיות אופי תכוף ומתמיד. הדבר בוצע בקצב מסחרר ואכזרי מאין כמוהו, והאוכלוסיה היהודית המאוימת ראתה את עצמה נתונה בצבת באין מוצא.

מיד עם כניסתם ביצעו הגרמנים מעשי תועבה אכזרים, שעליהם הודיעו, לעתים קרובות, בפומבי. למחרת כיבושה של קולומיה (26 ביוני 1941) הופיעו כרזות בשלוש שפות: גרמנית, פולנית ואוקראינית ועליהן הסיסמאות: „מוות ליהודים ולבולשביקים" וכו'.

כבר בימים הראשונים של הכבוש הגרמני (30 ביוני — ראשית יולי 1941) נרצחו בלבוב, תוך ענויים איומים, כמה אלפים יהודים, שהובאו לבתי הסוהר המקומיים, כדי להוציא את החללים שנשארו, לפי השמועה, שם, עם צאת השלטונות הסובייטיים.

בקאמיונקה־סטרומילובה, דרוהוביטש, בוריסלב ובכמה ערים אחרות נערכו

---

1) במונח „מזרח גאליציה" יש להבין את השטח הדרומי של פולניה שלפני המלחמה העולמית השניה. בין הגבול הפולני—סובייטי לשעבר עד לנהר סאן, היינו גליל טרנופול, גליל סטניסלב וחלקו המזרחי של גליל לבוב. שטח זה נכבש לאחר ה־17 לספטמבר 1939 על ידי ברית המועצות.

2) לפי המספרים הסטטיסטיים של שנת 1931 היה מספר היהודים בגאליציה 502,000. לפי הערכתו של סירפים, הדימוגרף הנאצי, הגיע מספר היהודים שם, לאחר סיפוחה של גאליציה לגנראל־גוברנמנט, תחת שלטונו של פרנק ל־600,000 נפש.

3) לפי המקורות הגרמניים הגיע מספר היהודים בלבוב בחודשי יולי—אוגוסט שנת 1941 ל־160,000 נפש.

פוגרומים בהשתתפותם של איכרים אוקראיניים, שרצחו ופצעו יהודים בקרדומים ובחרמשים ושדדו את רכושם. המיליציה (משטרה) האוקראינית שאורגנה ע"י הגרמנים מיד עם כניסתם, מלאה תפקיד פושע במבצעי הדמים של הגרמנים. כך, לדוגמה, היה לו למבצע־השמדה מסויים בלבוב, אופי לאומני אוקראיני מיוחד. היו אלה „ימי פטלורה" (25—27 יולי 1941). בפרק זמן זה — בחודש יולי נערך ציד על עסקנים יהודים וכן על עסקני הנוער, שהוצאו להורג. עד לאוקטובר 1941 הגיע מספר היהודים הנרצחים בלבוב ל־14,000 נפש בערך.

סערת־דמים איומה עברה בימי הכבוש הראשונים על יהודי טרנופול. במשך 10 ימים (החל מ־4 ביולי) נספו כחמשת אלפים גברים. כל בתי המדרש ובתי התפילה היהודים הועלו באש; 500 יהודים נשרפו חיים בקלויז של רבי ייגקלה.

בימים הראשונים של יולי 1941 נערכו פוגרומים בזלוטשוב (3.500 קרבנות), סקאלאט (560 קרבנות) הוסיאטין, זבאראז' ועוד.

במשך חודשי הקיץ והסתו של 1941 גאה נחשול הפוגרומים. בשורה ראשונה הוצאה להורג, בכמה וכמה ערים, האינטליגנציה, כמו, לדוגמה, בלבוב (בקשר לקונטריבוציה שהוטלה מטעם הגרמנים על האוכלוסיה היהודית שם), בסטאניסלב (באוגוסט הוכרעו לטבח 600 איש), בקולומיה (200 רופאים, עורכי דין, מהנדסים ופקידים), בצ'ורטקוב (למעלה מ־300 קרבנות) וכן במקומות אחרים. כמו כן נערכו פוגרומים בדרוהוביץ (יולי 1941 — למעלה מ־1000 קרבנות, 22 בנובמבר 250 יהודים), בוריסלב (יולי — 180, בנובמבר 1000 קרבנות), סטרי (800 זקנים וילדים), בוצאץ' (700 הרוגים), זבאראז' ועוד.

בגליל אחד בגליציה, בחלק הדרום־מזרחי, היה קיים שקט יחסי בתחילה; חבל־ארץ זה היה זמן־מה תחת שלטונם של האונגרים. מיד לאחר שהשלטון עבר לידי הגרמנים, החלו מבצעי השמדה שבממדם ואכזריותם עברו על כל מה שקרה במקומות אחרים באותו זמן, כגון הטבח ההמוני של 4000 יהודי קולומיה, שבוצע ביער שופרובקה הסמוך לה והשחיטה האיומה, בהושענא רבא תש"ב, של 12,000 יהודים בבית העלמין בסטאניסלב. גם כאן לא עמדה האוכלוסיה האוקראינית מן הצד, ועשתה את חלקה במבצע הרצח והשוד. בשורה של מקומות בוצעו הפוגרומים בידי „ההוצולים" (תושבי הרים אוקראיניים). בכפר סאדזווקא שע"י קולומיה נהרגו כל היהודים — 200 נפש. כמו כן נערכו פוגרומים תוך שיתוף מלא של גרמנים ואוקראינים, בעיירה קוסוב הוצולסקי (16—17 באוקטובר — קרוב לאלפיים קרבנות), בהורודנקה (נובמבר — 2500 יהודים), בזבלוטוב (25 דצמבר — 1200 חללים) בזשאביה (סוף דצמבר 600 הרוגים).

באותו פרק זמן אירגנה הגיסטפו פוגרומים ומבצעי־דמים ביארמצ'ה, טאטארוב, מיקוליצ'ין, וורוכטה, שנתרוקנו מאז כליל מיהודים („יודנריין").

יש להזכיר במיוחד את מבצע הדמים נגד היהודים אזרחי פולין או גרמניה, שישבו בהונגריה עד פרוץ המלחמה. את האנשים האלה הביאו ממקומות מגוריהם לגליל סטאניסלב־קולומיה. חלק גדול מהם טובע בנהר דניסטר.

בד בבד עם מבצע ההשמדה הפיסית הפעילו השלטונות הגרמניים את כל אמצעי הדיכוי, הנישול והשוד נגד היהודים בכל שטחי החיים. מיד עם סיפוחה של גליציה לגנרל־גוברנמנט, הונהגו כל חוקי ההפליה כלפי היהודים, שהיו נהוגים עד כה

בשאר חלקי הגנרל־גוברנמנט הפולני. במשטר הדמים של השלטון הגרמני, הועמדו היהודים לאחר עבור נחשולי הפוגרומים הראשונים, מחוץ לכל חוק. מעידות על כך פעולות הטירור והשוד שהמשטרה והשלטון האזרחי הגרמני ביצעו ללא הפוגה כלפי האוכלוסיה היהודית שהיתה נטולה חסות כלשהי.

מעשי השרירות והדיכוי של השלטונות המקומיים הקדימו על פי רוב את צווי ההפליה כלפי היהודים שיצאו מצד השלטונות המרכזיים.

בקהלות ובישובים היהודים החל, למעשה, מיד עם כניסתו של הכובש הגרמני מבצע העושק והגזלה של רכוש היהודים. אנשי המשטרה הגרמנים, פקידים וחיילים ראו את עצמם רשאים לעשוק את היהודים, כל אחד לעצמו.

מונו מנהלים מטעם השלטונות הגרמניים בכל המפעלים התעשייתיים והמסחריים, הוחרמו הפקדונות של היהודים בבנקים ודברי הערך שהופקדו בסייפים. בד בבד עם ההחרמות של נכסי היהודים ורכושם באורח רשמי „וחוקי" כביכול, בתוקף הוראות העושק והשוד של השלטונות הגרמניים המרכזיים, פעלו השודדים הגרמניים ועוזריהם מן התושבים המקומיים, גם „באופן פרטי", כל אחד לפי יכולתו ומעמדו בשלטון גזל ועשק את היהודים. החרמות של דירות, רהיטים וחפצי ערך בוצעו לא רק לפי ההוראות של המשרדים והמוסדות הרשמיים אלא לפי ראות עינם ושרירותם, ויצר החמס והגזילה של התושבים האזרחיים, שראו את עצמם זכאים לעשות ברכוש היהודים כטוב בעיניהם. הם שדדו רהיטים, בגדים, כלי לבן, מזון ועוד. רוקנו את החנויות ובתי המלאכה של היהודים. הבעלות החוקית כביכול של הרכוש היהודי הנשדד היו „הטרויהאנדשטלן" של הגרמנים בכל הערים.

להתרוששותם הכלכלית של היהודים תרמו את חלקם גם הקונטריבוציות שהוטלו מפקידה לפקידה על הקהלות היהודיות. כמעט על כולן הוטל בפרק זמן מסויים, גם פעמים מספר, קונטריבוציות או תשלומי עונשים בצורה זו או אחרת.

בלבוב, לדוגמה, נגבתה הקונטריבוציה הראשונה בסכום של 22 מיליון רובל, מלבד זהב, כסף ושאר חפצי ערך (בימים הראשונים לאוגוסט 1941). אף שהקונ־טריבוציה סולקה במועד, נורו בכל זאת למעלה מאלף איש, שנעצרו קודם לכן כערבים לתשלומה. בטרנופול נקבעה הקונטריבוציה בסך של מיליון וחמש מאות אלף רובל (במועד־פרעון של שמונה ימים), בז׳ולקוב רבע מיליון, חמישה ק״ג זהב, ומאה ק״ג כסף, בסקאלאט 600.000 (במועד־פרעון של חמשה ימים) וכן בהרבה ערים אחרות.

בדצמבר 1941 בוצעה בכל גליציה המזרחית גזילה כללית של פרוות אצל היהודים. באותו „מבצע הפרוות" שדדו הגרמנים בסך הכל שלושים וחמשה קרונות מלאים פרוות.

2. מחנות עבודת הכפיה

כבר עם ראשית כיבושה של מזרח־גאליציה החלו הגרמנים והאוקראינים לתפוש יהודים לשם העסקתם בעבודת כפייה, סמוך לאותו זמן קמו מחנות עבודת כפיה ליהודים. לעתים קרובות היתה העבודה, בה הועסקו היהודים, חסרת תועלת כלשהי ומטרתה העיקרית היתה דכוי רוחם והרס כוחם ובריאותם של היהודים, ע״י עבודה מפרכת בתנאים בלתי אנושיים וניצול מחפיר ללא רחם. היהודים שנתפשו לעבודת

כפיה רוכזו במחנות הרבים, שהיו זרועים ברשת סמוכה לאורכו ולרוחבו של ה„דיסטריקט גליציה". בסך הכל ידוע לנו על קיומם של כ־90 מחנות לעבודות כפיה ליהודים בשטח גליציה המזרחית.

עוד בנובמבר 1941 אורגנו המחנות המרכזיים בהנהגתם ופיקוחם של „מומחים" לרצח וענויי־מות גרמניים. עבודות הפרך במחנות אלו היתה, לאמיתו של דבר, מין מפעל רצח המוני, שכן העבודה היתה למעלה מכוח אנוש. זה היה עמל עבדים, בתנאים ששום דמיון שטני לא ציירם, בקור מקפיא את האברים, בחום שמש לוהט, בגשם סוחף ובתנאי תזונה של מנת רעב ובמקומות דיור מזוהמים ללא נשוא, ואוי ואבוי לזה שגלה סמני חולשה ונחשלות בעבודתו המפרכת, שכן החולים והחלושים הוצאו מיד להורג. לפי הדו"ח הרשמי של הס"ס גרופנפירר גנרל ליטננט של המשטרה קאצמן, ראש הס"ס והמשטרה במזרח גליציה, בנו המחנאים היהודים, שהיו כלואים בחמשה עשר מחנות בלבד, בהם הגיע מספרם לעשרים אלף איש, קטע של דרך כבושה באורך של 160 ק"מ.

המחנה המרכזי בגליציה היה ברבות הימים מחנה יאנובסקא, בתחומה של העיר לבוב (רחוב יאנובסקא מס' 134). מחנה זה הפך בשנים 42־1943 למחנה השמדה לרבבות יהודים של הגליל כולו. מושג כלשהו על פעולת ההשמדה המזורזת של היהודים במחנה יאנובסקא, מספקים אלף יהודים מפשמישל, שהובאו לשם ב־18 ליוני 1942, ולאחר שני חדשים לא נשארו מהם אלא עשרה אנשים בלבד.

לפי הערכתה של הועדה הסובייטית הממלכתית המיוחדת לחקירת מעשי הפשע של הגרמנים, הושמדו במחנה יאנובסקא, במשך שתי שנות קיומו, למעלה ממאתים אלף איש, רובם ככולם יהודים, ביניהם גם קבוצות קטנות של יהודי חוץ־לארץ.

כדי לטשטש את עקבות הרצח ההמוני, שלא היה כדוגמתו בתולדות האדם, ארגנו הגרמנים בראשית יוני 1943, על יד מחנה יאנובסקא פלוגה מיוחדת שתפקידה היה לשרוף את גופותיהם של המומתים. באותה „בריגדת המוות" (שנקראה בפי הגרמנים „זונדר־קומנדה 1005") עבדו 126 יהודים בפיקוחם של 120 אנשי גיסטפו. לכאן היו באים אנשי ס"ס מן המחנות והערים השונות (כגון: לובלין, וורשה, קרקוב ועוד) כדי „ללמוד" כיצד להתקין גם אצלם כבשנים כאלה.

בנובמבר 1941 אורגנו מחנות חדשים בבורקו ווילקו, יאקטורוב, קמיונקה שע"י טרנופול, לאצקי, ווינניקי־אוסטרוב וקורובצה. ביאנואר 1942 נפתח המחנה בכפר קוזאקי; לשם הובאו אנשים מזלוצ'וב, ברודי, בז'יזאני, פודהווייצי, בוברקא, בוליכוב, צ'ורטקוב ועוד. אלו לא היו תנאי חיים טובים יותר מאשר במחנה יאנובסקא. במחנה קוזאקו, לדוגמה, נקברו יום יום חיים תחת המפולת במכרות הפחם שלא הובטחו כהלכה, עשרות מכלואי המחנה, שהועבדו שם בתנאים של סכנת נפשות. במחנות אלו כמו בשאר המחנות במזרח גאליציה עינו אנשי הס"ס את העובדים היהודים עד מוות. אף אחד מן העובדים לא החזיק מעמד יותר משלושה חודשים.

תפקיד פושע ומזוועה מלאו במחנות אלו השוטרים האוקראינים, שנהגו להכות מכות רצח, לענות ולרצוח בדם קר את העובדים היהודים באין מפריע. במחנה קאמיונקה נרצחו בידי השוטרים האוקראינים כחמשת אלפים יהודים, במשך 19 החודשים, זמן קיומו של המחנה (נובמבר 1941 — יולי 1943). במחנה קטן לפי

הערך, ביזירנה, שאף פעם לא נכלאו בו יותר מ־2000 איש בבת אחת, מצאו את מותם במשך זמן קיומו של המחנה (שמונה חדשים, אוקטובר 1942 — יוני 1943), עשרים אלף יהודים.

המחנה בסטאניסלב היה רק כעין מחנה מעבר, והיהודים לא הועסקו שם בעבודה. משהגיע מספר הכלואים שם ל־500, נשלחו למחנה השמדה בבלזן. במשך שבעה חודשים, זמן קיומו של המחנה הנ"ל (נובמבר 1941 — יוני 1942) עברו בו לא פחות מ־10.000 יהודים.

עם תהליך כליונם והמתתם של כלואי המחנות, דרשו הגרמנים, מדי פעם, כוחות עבודה חדשים, ששומה היתה על „מועצת היהודים" בערים ובעיירות שבסביבה לספק להם.

בתקופה מאוחרת יותר, שעה שהחלו מבצעי ההשמדה הפיזית בהמון (מבצעי דמים „וגרושים") בגיטאות ובשאר הישובים היהודים הסגורים, אורגנו מחנות עבודה לאנשים צעירים, בעלי כושר־עבודה. עיקר תפקידם של המחנות האלה היה לאסוף את הרכוש היהודי, שנשאר לאחר ההשמדה ולאגרו בידי הגרמנים, כמו כן להוציא את החללים מן הגיטאות, לאחר מבצעי הטבח ההמוניים שנערכו שם ולבערם. כך לדוגמה, הביאו לראווה־רוסקה מאה יהודים, כאילו בכוונה לפתוח שם מחנה עבודה, שיספק תעסוקה לעובדים. חיש מהר גדל מספר היהודים במחנה והגיע ל־500 איש. היהודים הועסקו „בעבודת נקיון" בגיטו, כשהגיטו נוקה „והוכנס בו סדר" — חוסל המחנה לחלוטין וכל תושביו הוצאו להורג, או שהועברו למחנות ההשמדה ולכבשני בלז'ץ. בדרך זו חוסלה שארית היהודים גם בקמיונקה־סטרומבלובה (הגיטו שם היה קיים בס"ה מ־15 בדצמבר 1942 עד יאנואר 1943). מחנות שאורגנו בגיטאות, במיוחד לשם הקלת חיסולם הסופי, כוננו גם בטרנופול (ראשית חורף 1942 לשלושת אלפים איש) ובסקאלאט (נפתח ב־11 בנובמבר 1942).

3. גיטאות

מחוץ למחנות שימשו גם הגיטאות הסגורים מכשיר יעיל להחשת תהליך השמדתם של היהודים. ע"י כליאתם של היהודים בגיטאות השיג הפולש ההיטלראי שלוש מטרות בבת־אחת: ראשית — ריכוזם של היהודים על שטח מוגבל, נתון לפיקוח חמור, הקל לשלטונות הכיבוש את השליטה המוחלטת על כל האוכלוסיה היהודית והריסתו היסודית של המשק היהודי; שנית — היה הגיטו, בגלל הצפיפות האיומה של תושביו, רעב ותנאים אנטי־סניטריים, לקרקע פורה של מחלות ומגפות. שלישית — שלל בידודם המוחלט של היהודים בגיטאות כל אפשרות של קשר והשגת עזרה מן החוץ.

הגיטו בטרנופול, הראשון, ב„דיסטריקט גאליציה", אורגן בספטמבר 1941 ע"י קצין המשטרה היהודית בגיטו וורשה, פירשטנברג, שאירגן גם את המיליציה היהודית. על שטח קטן, שקודם לכן גרו בו רק כחמשת אלפים נפש, נצטופפו הפעם כשנים עשר אלף איש. מסביב לגיטו הועמדה גדר־תיל דוקרנית ורק שני שערים היו בגיטו שדרכם אפשר היה להתקשר עם העולם אשר מחוץ לגיטו: ע"י הכנסיה האוניאטית שברחוב רוסקה, ובמקום ההצטלבות של הרחובות מיודובה ושפטיצקיך.

על יד הכניסה של הגיטו היה תלוי שלט (בדומה לזה שהיה תלוי לפני גיטו וורשה) ועליו כתובת: „סכנת מגפה — הכניסה ללא יהודים אסורה".

ה־10 בנובמבר 1941 הוא התאריך של הקמתו של הגיטו בסטניסלב; בדצמבר אותה שנה נסגר הגיטו. באותו פרק זמן בערך, הוקם הגיטו בבוריסלב.

הבאתם של היהודים לגיטו נתלוותה, כרגיל, בשוד, עינויים ורצח. קבוצות היהודים שנהרו לגיטו עברו כעין „חיטוי" רצחני על יד שעריו, שעליהם צבאו אנשי הס"ס והשוטרים האוקראינים.

באוקטובר 1941 נתפרסם „הצוו על כינונו של גיטו לבוב (רובע המגורים היהודי ברחובות זאמארסטינוב, קליפארוב) בין ה־16 לנובמבר ו־14 לדצמבר, בזמן העברתם של היהודים לגיטו, נורו כמה אלפים נפש, בעיקר נשים.

הגיטאות לא נועדו מתחילתם להיות מקום מגורים לאנשים שיחיו בו, אלא, כדוגמת הגיטאות שכוננו קודם לכן בשטחים שנכבשו עוד בשנת 1939, היה תפקידם ניווּן, כליון והשמדה ליהודים שנכלאו בהם. המשימה היתה לרכז את האוכלוסיה היהודית במקום אחד, כדי להקל על מלאכת ההשמדה ההמונית. הגיטו תוכנן מלכתחילה כמין מחנה־מעבר לתחנת הכליון האחרונה. כך לדוגמה, הוקם הגיטו בקולומיה (22 במרס 1942) במשך 48 שעות ומיד לאחר הקמתו החלו לחסל אותו בחלקו (גיטו מס׳ 2 ומס׳ 3) ורק גיטו מס׳ 1 של „בעלי זכות יתר", נשאר קיים לפי שעה.

במרס אותה שנה הוקם הגיטו בפשמישל, במקום שרוכזו כל היהודים מן העיירות הסמוכות (כ־20.000 יהודים בערך). לאחר זמן מה חילקו שם את הגיטו לשניים. חלוקתם של הגיטאות לשני סוגים היה צעד מחושב מצד התלינים הגרמניים, בתכנון ההדרגתי של השמדת היהודים. הצעירים בעלי כושר עבודה, ובעלי המקצוע שהיתה מהם תועלת לגרמנים, זכו להארכת חייהם לזמן מה, והם הושבו בגיטאות מס׳ 1, שמועד חיסולם נקבע לזמן מאוחר יותר. בגיטו לבוב (שהוקם למעשה, כשהוא גדוּר קיר־קרשים ותייל דוקר מסביבו, לאחר מבצע הדמים האיום באוגוסט 1942, בחלק מן הרחובות זאמארסטינוב וקליפארוב) שוכנו, לאחר מבצע הדמים בנובמבר 1942, כל העובדים היהודים שהועסקו בתעשיית החימוש הגרמנית, בדירות הטובות ביחס, שעוד נשארו בגיטו (גיטו A), מספרם היה כ־12.000 איש; אלה שלא עבדו במפעלים הנ"ל נכלאו בגיטו B והיו צפויים בכל שעה לשילוחים למחנות עבודת הכפייה ולכל מיני פורענויות אחרות.

בסקאלאט רוכזו במחצית הראשונה של אוקטובר 1942 לפני כינונו של הגיטו 4000 יהודים בערך מן העיירות שבסביבה: גזשימאלוב, פודוולוצ׳יסק ומן הכפרים הסמוכים. באמצע אוקטובר הוקם הגיטו (בכמה סימטאות בין השוק ובית הכנסת), לשם הוכרחו כל היהודים להכנס תוך צפיפות איומה. כבר ב־21—22 באוקטובר חל ה„גירוש" הראשון מן הגיטו שהקיף כשלושת אלפים מאה חמשים ושלושה קרבנות; סמוך לכך בא „המבצע" בתשעה לנובמבר שבלע שוב כאלף ומאה קרבנות. כיוצא בזה בז׳אביה. למחרת הקמתו של הגיטו בא מבצע השמדה.

העקירות ההמוניות של האוכלוסיה היהודית ממקום למקום לפני כינון הגיטאות, תהליך הכליאה בגיטו, שימשו פתח ושלב ראשון לגירושים למחנות ההשמדה, והן היו התחנות העיקריות בדרך להשמדתה המתוכננת והשיטתית של האוכלוסיה

היהודית. לעתים קרובות קדמו „הגירושים" למחנות ההשמדה והטבח ההמוני במקום להקמתו של הגיטו. כך קרה, לדוגמה, בעיר ז׳ולקיב, לאחר „גירושם" של רוב היהודים המקומיים, הוכרז על הקמתו של גיטו סגור בזולקוב ולשם הובאו היהודים מקוליקוב ומוסטי־ווילקי. לאחר מבצע הטבח במחוז בורשצוב רוכזו כל היהודים בגיטאות בורשצוב וטלוסטה. כמו כן רוכזו כל 1200 היהודים ממחוז בוצ׳אץ׳, לאחר „המבצע" באוגוסט 1942, בגיטו בוצ׳אץ׳.

בפקודתו מיום 10 בנובמבר 1942, פירסם ראש הס״ס והמשטרה הגרמנית הגנרל גוברנמנט, קריגר, רשימה של שלושים ואחד גיטאות בגליציה, הישובים הבלעדיים, בהם מותר ליהודים להתגורר. מטרתה של הפקודה הזאת היתה ליצור אַשליות „בטחון" כביכול ליהודים וריכוזה של כל שארית הפליטה היהודית שהיתה פזורה אותה שעה עדיין במקומות הקטנים. הגיטאות שפורטו ברשימה נהיו, למעשה, למלכודות ליהודים. „מחוזות המגורים ליהודים" — לא האריכו ימים. כך למשל, החל חיסולו של הגיטו בראווה־רוסקה, כשבוע ימים לאחר הקמתו.

באחד לדצמבר 1942 נסגר וגודר בתייל דוקר מסביב הגיטו בזלוצ׳וב, למקום שנצטופפו שרידי היהודים מן העיירות הסמוכות: אוליסק, סאסוב, ביאלי־קאמין, סוקולובקה ועוד, בס״ה 9000 יהודים.

באחד לחודש הנ״ל נסגר גם הגיטו בבוריסלב וכמו כן הגיטו בראווה־רוסקה (לאחר עקירתם של היהודים מן העיירות הסמוכות: נימירוב, פאטיליץ׳, לוביץ׳־קרולבסקה, אוהנוב ואחרות).

הגיטו בטלוסטה (הוקם לאחר מבצע הדמים באוקטובר) שימש מקלט זמני ליהודים המגורשים מקורולובקה, זאלישצ׳יקי, ובאביב 1943 גם לשארית היהודים בבוצ׳אץ׳.

הגיטו בטלוסטה היה לעמק הבכא האחרון לשארית היהודים בגיטאות שבסביבה. יומיים לאחר הבאתם של היהודים מן הגיטאות הנ״ל הוחל בחיסולו של גיטו טלוסטה. הגיטו בטרנופול קיבל פקודה בראשית ספטמבר 1942 להצר את תחומו במשך שלוש שעות.

כתוצאה מעקירתם של היהודים ממקומות מושבותיהם הקודמים וריכוזם בגיטאות, הלכה וגדלה האוכלוסיה בגיטאות, בזמן הקצר של קיומם. כך למשל, עלה מספר היהודים בגיטו ראווה־רוסקה, לאחר שהועברו לשם שרידי היהודים ממקומות הסמוכים לאחד עשר אלף איש. השלטונות הגרמנים לא התחשבו כלל בכך, מהי אפשרות קליטתם של הגיטאות, ולא פסקו לשלוח אליהם אלפי עקורים יהודים ממקומות שונים. במקומות רבים עלה מספר הגולים והפליטים מן המקומות הסמוכים על התושבים המקומיים. השטח שנקבע לגיטו היה זעום עד כדי מחנק, ומקומות הדיור היו צפופים עד לאימה. בגיטו לבוב, לדוגמה, גרו בחדר קטן כעשרה אנשים בממוצע.

המשטר הגיטואי היה מבחינה כלכלית מכת־מוות ליהודים. שארית הרכוש ששרדה להם, לאחר השוד, הגזירות וההחרמות, במקומות מגוריהם הקודמים, הלכה ברובה, לאיבוד עם כניסתם לגיטו. רובה המכריע של האוכלוסיה היהודית נכנס לגיטו מרושש כליל מבחינה כלכלית, כשרק אמצעים דלים בידי מעטים. בגיטאות עצמם המשיכו הגרמנים לעשוק את היהודים, לסחוט מהם בכל מיני

אַמצאות שטניות את המעט שעוד נשאר להם מרכושם שנשדד בכל דרכי השוד.

הנה כי כן, קיבל העוני בגיטו ממדים איומים, והלחץ הלך וגבר והכוחות הלכו ודללו ללא נשוא. נסתמו לחלוטין מקורות הפרנסה, מנת האוכל היתה זעומה, האנשים נלקחו לעבודת כפייה, העושק והחמס לא פסק, ההסגר והבידוד המוחלט מן האוכלוסיה מסביב מנעו כל קשר ואפשרות של סחר־חליפין בין יהודים ולא יהודים; כל אלה היה בהם כדי להחיש את תהליך כליונם של תושבי הגיטו.

תנאי הדיור האיומים, הצפיפות, הרעב, עבודת פרך, המצב הסאניטרי הירוד, היו לקרקע פורה למחלות ולמגפות שונות. מגפת טיפוס־אבעבועות הפילה חללים למאות ולאלפים בין תושבי הגיטו. כך למשל, הפך גיטו זלוצ׳וב כולו לבית־חולים גדול אחד. גם בטרנופול, בראווה־רוסקה וגם בשאר הגיטאות פשתה המגפה וקצרה את קצירה האיום.

בגלל התנאים המחרידים בהם חיו תושבי הגיטו, לא היתה כל אפשרות לעצור את המגפה שפשטה כבערה בקיבי המגורים העלובים של הגיטו. השירותים הרפואיים שאורגנו בגיטו לא היו מצויידים באמצעים מספיקים כדי להאבק במחלות ובמגפות, ומחוץ לתנאים הכלליים שהיקשו לאין שיעור על תפקידם הקשה, עשו הגרמנים הכל, כדי לחבל במאמציהם של העובדים הרפואיים, למנוע הספקת תרופות וחמרים סניטריים לגיטו.

אין ספק, כי הגרמנים תיכננו מראש את הכול, בכוונה תחילה עשו למען הבערתה של המגפה בגיטו, בהשיגם ע״י כך מטרה שטנית כפולה. מצד אחד להגביר את בידולו של הגיטו מן העולם החיצוני כקן נגוע במחלות ובמגפות, ומצד שני להחיש את תהליך המתתם ההמונית של היהודים, מבלי מאמץ מיוחד מצד התליינים.

בעצם היה הגיטו לקן־עינויים וניוון, של צפיפות, רעב, זוהמה, קור וחולי, כליון פיסי וגם חורבן מוסרי. היהודי בגיטו, בהיותו כלוא בחומת בית הכלא ששמו גיטו, משולל זכויות אדם כל שהן, עשוק, מורדף ומעונה, הרגיש את עצמו נתון בצבת לוחצת בלי הפוגה. הוא ראה את עצמו מוקף סכנות על כל צעד ושעל, הוא חי בפחד מתמיד מפני חיפושים, בילוש ועושק, עלבונות והשפלות. השיטות הפושעות של מכונת־הרצח הגרמנית יצרו אוירה של חרדה ואימת מוות. וכך היו הגיטאות — יצירת השטן הנאצי — לאמיתו של דבר, לא מקום מגורים לאנשים אשר יחיו בהם, אלא מכשירי השמדה, שואה וכליון.

4. השמדה טוטלית (גירושים ומבצעי־דמים)

באביב שנת 1942 החל הגנרל גוברנמנט הפולני ובתוכו גם ב„דיסטריקט גליציה״ מסע ההשמדה הפיזית של האוכלוסיה היהודית.

תכסיסו העיקרי של מבצע ההשמדה הגרמנית שתוכנן במדוקדק והוכן בכוונה מחושבת תחילה, העלה בחשבון את העובדה, שלאחר „הכשרתו״ של הקרבן, משך תקופה ארוכה, ע״י רעב, אימים, דימורליזציה ובידוד מוחלט מן העולם החיצוני, שוב לא יעמוד בו כוח להתנגדות כלשהי והוא ייכנע לרצון מעניו ללא מחאה. הגרמנים נקטו לגבי קרבנם שיטה של רמאות צינית וערמומיות

כאחד, כדי להרדים את עירנותם, להוליך שולל את האומללים, להכניס מין תוהו ובוהו למוחותיהם, כך, שהקרבן לא ידע עד הרגע האחרון, מהי מטרתו של הרוצח. משום כך היו מבצעי ההשמדה מוסווים תחת השם „אויסזידלונג" (גירוש). שיטת „הגירושים" היתה בדרך כלל אחידה בכל מקום, אולם דרך ביצועם הוכרעה, לא אחת, לפי כוח דמיונם ואמצאותיהם הסדיסטיות של המבצעים. סימנים ואותות מסויימים בשרוּ כמעט תמיד את השואה המתקרבת: המשטר בגיטו החריף, הגיטאות שהיו עדיין פתוחים למחצה, נסגרו לחלוטין.

על „מיבצעי הגירוש" שקדו שליחיה המיוחדים של הגיסטפו, לרוב ראשי חטיבות הגיסטפו במקום. לרשותם הועמד כל המנגנון האדמיניסטרטיבי והמשטרתי במקומות המבצע. ראשי הרשויות הכפריות חויבו לספק כלי רכב ואמצעי תעבורה. מועצות היהודים ו„אנשי שירות הסדר", השוטרים היהודים, ביצעו, סמוך לקץ קיומם של אלה, יחד עם הרוצחים ההיטלראים את הוראות הגירוש, הוציאו את היהודים ממעונותיהם, וציוו עליהם להתייצב על מגרשי הריכוז (לרוב, ככר השוק בעיירה, או על מגרש רחב ידים אחר, שהיה מוקף שומרים מזויינים מכל עבריו).

מבצעי ה„גירוש" הוחשו לאחר הפעלתם של מחנות ההשמדה הגדולים בגלילות הכבושים. בלוּ"ץ היה מחנה ההשמדה הראשון על שטחו של הגנרל גוברנמנט. בסוף אוקטובר 1941 החלו בבנייתו ובסוף פברואר 1942 היה מוכן לפעולה. תחילה היה מיועד ליהודים שבגליל לובלין ולאחר כך בעיקר — לשני הגלילות: קראקוב, וגליל גליציה. מחנה זה הוכשר תחילה לפי הודעת הנציג של „איינזאץ ריינהארד" — לקלוט 4—5 משלוחים בני 1000 נפש, כל אחד. בתקופה מאוחרת יותר, בקיץ 1942 הורחב הבנין בו נמצאו תאי־הגאז ויכולת קיבולו הגיעה לחמישה עשר אלף נפש, יומית. על חזית הבנין התנוססה כתובת: „פונדציאן העקענהאלט" ע"ש תת־הקצין שהתקין את המנוע, שהפעיל ראשון את מכשיר הרצח הענקי. גג הבנין „קושט" בסמל „מגן דוד" עשוי נחושת.

בראשית מרס 1942 הציף נחשול השמדה איום את הגנרל־גוברנמנט, ראשונה הקיף את גליל לובלין בלבד (מיליץ, לובלין, קוזמיר, פיאסקי, איזביצה ומקומות אחרים) ובהדרגה נכללו גם מחוזות אחרים.

במרס אותה שנה התקיים „מבצע הגירוש" הראשון בלבוב, שנמשך שלושה שבועות רצופים ונסתיים באחד באפריל, לאחר הוצאתם של כחמשה עשר אלף נפש לכבשני בלוּ"ץ. בחמשה עשר במרס נערך „המבצע" בזולקוב, בו הוצאו לבלוּ"ץ כ־700 יהודים, מראווה־רוסקה (כעשרים ושמונה ק"מ מבלוּ"ץ) הוצאו באותו זמן למחנה ההשמדה 1500 אנשים צעירים ובריאים.

בשלושים ואחד נערך „מבצע גירוש" בסטאניסלבוב (3000 יהודים) ובקולומיה (5000 בערך). בשעת „המבצע" נשרפו חיים כמה מאות איש — בעשרים ותשעה למרס הוצאו להורג ביער שיפרובקה הסמוך, למעלה מאלפים פליטים מהונגריה, צ'כוסלובקיה, אוסטריה וגרמניה שנמצאו אותה שעה בקולומיה.

בקצת מקומות, טרנופול, סטרי, דרוהוביץ הקיף מבצע השילוחים למחנה המוות, לפי שעה, רק את הזקנים, החולים, היתומים ובעלי כושר־עבודה ירוד. ב־25 למרס נערך „מבצע" שכזה בגיטו טרנופול שבלע שש מאות נפש; באפריל

1942 חוסלו בהולובוטוב כמה מאות גברים, נשים וילדים, שהובאו לשם מסטרי.

באפריל התקיימו „מבצעים" בקולומיה, יאבלונוב, פיסטין וקוטי. מזוע במיוחד היה מהלך ה„מבצע" בקוטי (ב־29 לאפריל), שם הועלו באש הרחובות שבהם גרו היהודים. משמונה עד תשע מאות נפש מצאו את מותן בלהבות האש או שנחנקו מן העשן שחדר למחבואיהם בהם הסתתרו. כחמש־שש מאות איש הועברו לקולומיה ושם הוצאו להורג. בסוף אפריל או בראשית מרס נערך שוב „מבצע" בסטניסלבוב — הוצאו לבלז׳ץ 3000 איש.

עם קיץ 1942 גאה נחשול „הגירושים" בקצב מזורז ולא פסח אף על גיטו או ישוב יהודי אחד. יום העשרים וארבעה ביוני הוא התאריך של השמדתם של כמה אלפים נפש בלבוב, בעיקר נשים, זקנים וילדים, שנרצחו במחנה יאנובסקי. ביולי נערכו „מבצעים" בראווה־רוסקה (קרוב לאלפיים יהודים), בפשמישל, שנסתיימו, בימים 30 ליולי ושלושה לאוגוסט ב„גירושים" של שנים־עשר אלף יהודים וכן בטרנופול.

בעשרה לאוגוסט 1942 החל מבצע הדמים הגדול ביותר בגליציה, בלבוב, שנמשך ברציפות עד לעשרים ושנים באוגוסט ותוצאתו היתה ארבעים וחמשת אלפים קרבנות. (לפי הנתונים הסטטיסטיים שפורסמו בעתון המחתרת „רזיצ׳פוס־פוליטה" מאחד לפברואר 1943 הגיע מספר היהודים בלבוב ביוני 1942 ל־80.000, 27% מן האוכלוסיה הכללית, לעומת זה בספטמבר 1942, 35.000 — 13,9% — בלבד).

באוגוסט נערכו „מבצעים" בראווה־רוסקה, בוריסלב (5000), דרוהוביץ (רובם נשלחו לבלז׳ץ, וחלקם בעלי כושר עבודה למחנה יאנובסקה), צ׳ורטקוב (למעלה משלושת אלפים), בוצ׳אץ׳ (1800 בערך), זלוצ׳וב (2700), („המבצע" התקיים ב־28 באוגוסט).

בטרנופול נערך „המבצע" ב־31 באוגוסט. לאחר שבעלי כושר עבודה הופרדו מן השאר, הופנו כ־1300 איש אל תחנת הרכבת, שם עמדו קרונות מלאים ודחוסים יהודים מזבאראז׳ (במקום שנערך המבצע יומיים קודם לכן ונסתיים בשילוח לבלז׳ץ של 530 יהודים), סטרוסוב ומיקולינצה (1200). מבצע דמים נערך בגיטו סטניסלב, במקום שנרצחו „באשמת" הברחת מזון לגיטו, 200 איש ו־1000 יהודים ניתלו, כעונש על מותו של אחד השוטרים האוקראינים, שנשפך עליו וויטריאול.

במקומות מסויימים בערי השדה הוצא „המבצע" לפועל בעזרת אנשי „המועצה היהודית" ו„שירות הסדר" בגיטו, כגון ה„מבצע" בסקאלאט (ב־31 באוגוסט) על זקנים, יתומים, ילדים חולים ומקבלי־סעד (בס״ה 560 קרבנות).

בדומה לכך הוסגרו למוות במבצע שנערך בטלוסטה, מאתים זקנים ונכים וכמו כן 300 נערות, בנות טרנופול, פודהייצה והמקומות הסמוכים, שהועסקו בעבודה באחוזה קוזיה־גורה.

בפרוס החגים היהודים תש״ג גבר נחשול המבצעים שהשתולל בכל הישובים היהודיים. יש להזכיר קודם כל את המבצעים בסטרי (בלילה של השני־שלישי לספטמבר — 4000 קרבנות), קוסוב (נשארו 50 יהודים בלבד), קוטי (נשארו 18), זאבלוטוב, הורודנקה, פיציניז׳ץ, אוברטין, להלן בדרוהוביץ (בימי 9—7 בספטמבר)

„שולחו" 4000 יהודים (400 צעירים נשלחו למחנה, 180 — נורו במקום). בקולומיה משמונת אלפים יהודים שכונסו ב־7 בספטמבר 1942 לשם „רישום" כביכול, שהיה למלכודת הוצאו כמאה וששים בעלי כושר עבודה והשאר נשלחו לכבשני בלז'ק. בסטניסלב, המבצע שהתחיל ביום ראש השנה נמשך שלושה ימים רצופים ונסתיים ב„שילוחים" של כששת אלפים יהודים לבלז'ק. בברודי (4500), בז'זאני (6000 בערך), טרנופול (למעלה מאלפיים נפש), זלוצ'וב (1000 הוצאו לבלז'ק ו־80 נורו במקום), זבאראזש (250) וכן במחוזות בורשצ'וב, קופיצ'ינצה ועוד.

בעשירים ושמה בספטמבר, ביום הראשון של סוכות, התקיימו „מבצעים" בכל חמש העיירות שבמחוז: בורשצ'וב, אויזראן, סקלה, מילניצה וקורולבקה, למעלה מארבעת אלפים יהודים שולחו לבלז'ק ממקומות אלו. „המבצע" הקיף גם את העיירות קופיצ'ינצה, פרובוזנה וחורוסטקוב (30 בספטמבר).

בחדשים אוקטובר־נובמבר נמשכים המבצעים הרצחניים בלי הפוגה. טבח־דמים איום פוקד את הישובים היהודיים: הורודנקה (ספטמבר־אוקטובר 6000 קרבנות), קולומיה (ב־12 באוקטובר כמה אלפים לאחר המבצע נשארו בחיים בס"ה כמה מאות בעלי מקצוע), סקאלאט (21־22 באוקטובר — 3153 קרבנות; 9 בנובמבר 1100 הוצאו לבלז'ק וכמאה צעירים נשלחו למחנה עבודת הכפייה בהלובוצ'יק), סטרי (25 באוקטובר 3000 קרבן, בנובמבר — 2000), בוריסלב (באוקטובר 2000, בנובמבר 900—800)[1], דרוהוביץ, זבאראזש (למעלה מ־2000), טלוסטה (אוקטובר 900 מגורשים, 128 נרצחו במקום), זלוצוב (2־3 בנובמבר — 2500), לבוב (כחמשת אלפים), ז'ולקוב (22 בנובמבר 2500 מגורשים לערך ושמונה מאות נרצחים במקום), פשמישל, ברודי (3500)[2], טרנופול (2500) סטאניסלב.

לפי הדו"ח של הגנרל קאצמן „גורשו" עד 10 בנובמבר 1942 מ„דיסטריקט גליציה" בס"ה 252,989 יהודים. יש לשער כי מספר זה כולל גם את היהודים שנרצחו בשעת „המבצעים" במקום.

בנובמבר 1942 נותרו בכל גליציה המזרחית כמאתים אלף יהודים בלבד (בלבוב עצמה כשלושים אלף נפש). בגלילות אחרים הקיף תהליך ההשמדה, אותה שעה, את רובה של האוכלוסיה היהודית. לעומת זאת הואט במקצת קצב החיסול הטוטאלי של היהודים בגליציה באותו זמן, בגלל זה, כפי שהסביר אה הדבר ראש הס"ס והמשטרה הגרמנית הגנרל קאצמן, שהמלאכה והאומנות בגליציה היו בתשעים אחוז בידי יהודים, „ומשום כך היה סילוקם הפתאומי של היהודים מבתי המלאכה והחרושת מביא נזק לא ישוער למשק הגרמני". החוגים הכלכליים הגרמנים לא חדלו להצביע על הכורח לנצל את כוחות העבודה המקצועיים מבין היהודים לתועלתו של משק החימוש הגרמני, אולם בסופו של דבר הכריעו בכל מקום, במקודם או במאוחר, הגורמים (כנופית הימלר) שלחצו להשמדה מיידית וטוטאלית של היהודים.

---

[1] בבוריסלב השתולל מבצע־הדמים ברציפות עד חודש דצמבר.

[2] לאחר המבצע נשארו בברודי בס"ה 1500 יהודים.

לאחר המבצעים הרצחניים בשנת 1942 בא שלב חדש במפעל ההשמדה: היו אלה מבצעי „הסריקה" והחיסול בכל הישובים שהיו קיימים עדיין אותה שעה. פלוגות ס"ס גרמניות ואוקראיניות וכן חטיבות משטרה גרמניות היו מקיפות את הגיטו וערכו ציד־אנשים. הניצודים לא נשלחו הפעם לבלז'ץ אלא מחוץ למספר מוגבל של אנשים צעירים ובריאים שאורגנו כפלוגות עבודה והופנו למחנות העבודה הגרמניים השונים — נרצחו במקום, והם מילאו את קברי האחים ההמוניים בבתי העלמין ובמקומות מיועדים אחרים.

בחדשים הראשונים של שנת 1943 הובלו עדיין קרבנות „הגירושים" לבלז'ץ. כך, לדוגמה, נשלחו 15.000 היהודים שניצודו בגיטו לבוב בימי 5—7 לינואר 1943 לבלז'ץ ערומים למחצה, כשרק כתונת לעורם, כדי למנוע אפשרות של בריחה מקרונות המוות. לאחר מבצע הדמים בינואר 1943 קוצץ „היודנלאגר" („יולאג" שמו של גיטו לבוב מראשית שנת 1943) בלבוב ונשארו בו רק כ־12.000 איש, שנשאו על שרווּל בגדיהם את האות R או W („ווּאַרמאכט" או „ריסטונג" — חימוש). באורח בלתי ליגלי הסתתרו ב„יולאג" גם כמה אלפי נשים, זקנים, ילדים ועוד.

בינואר 1943 השתולל מבצע הדמים בבוצ'אץ' (16.000 „גורשו" לבלז'ץ, החולים והחלשים נרצחו בו במקום). ב־15 בפברואר נשלחו לבלז'ץ כ־5000 יהודים מבוריסלב, 600 יהודים נרצחו בו במקום. תחילת פברואר החלו בחיסולו של גיטו טרנופול. מבצע הדמים בסטרי בפברואר נסתיים ברציחתם של 1300 איש, בהולובוטוב הסמוכה. בחודש זה נסתיים גם המבצע שנמשך זמן רב בגיטו סטניסלב, במקום שהומתו היהודים שהובאו מהאליץ, טיסמיניצה, טלומאץ, נאדבורנה, דלאטין, אוטיניה ועוד מכמה עיירות אחרות, כמו כן אלפים יהודי הונגריה מן המחוזות מונקאץ', ומרמרוש סיגיט. נשארו רק שרידים שהסתתרו בבונקרים וגם אלה הוצאו ממחבואיהם וחוסלו. וכך היתה סטניסלב, אחת הערים הגדולות במזרח גליציה, הראשונה שהוכרזה „יודנריין" (במונח זה השתמשו המרצחים לציון גמר „המבצעים" וחיסולם הסופי של היהודים בגיטאות); כמה מן הישובים הקטנים, כגון קוסוב ועוד, הוכרזו „יודנריין" עוד בסתיו 1942.

בחדשי מרס—יולי 1943 השתולל מבצע ההשמדה בחריפות מיוחדת בכל הגיטאות שהיו קיימים עדיין אותה שעה. במחצית השניה של מרס התקיימו שני מבצעי־דמים רצופים בז'ולקב (קרוב לשבע עשרה מאות בעלי כושר עבודה, ביניהם שבעים נשים הוצאו למחנה יאנובסקה, והנותרים נרצחו כולם ביער הסמוך „בוראק"), כתוצאה מכך, הוכרזה ז'ולקב „יודנריין" בששה לאפריל 1943 (נשארו בה רק כשבעים יהודים, בעלי מקצוע). „המבצע" שארך שלושה ימים בבוצ'אץ' (החל מ־21 למרס 1943) נסתיים ברציחת 2800 נפשות במקום. באפריל נערך טבח דמים בזלוצ'וב (מבצע החיסול החל בשנים באפריל ונסתיים ברציחתם של ששת אלפים יהודים שנקברו בשלושה קברים המוניים ביער יאלוכוביצי. רק קומץ של יהודים נשארו בחיים והועסקו בבתי המלאכה בזלוצ'וב או שהועברו למחנות עבודת הכפייה), בטרנופול („המבצע" שנערך ב־9 באפריל נסתיים בהשמדתם של כלואי הגיטו במלבנות פטריקוב, הצעירים הושארו, לפי

שעה, במחנה), בזבאראז׳ בסקאלאט (700 קרבן), במחוז צ׳ורטקוב. „המבצע״ באפריל בעיר יאבורוב שם לו למטרה את חיסולו הסופי של הגיטו שהועלה באש; 4.500 היהודים שניצודו נרצחו ביער פארודין; 160 גברים נשלחו למחנה יאנובסקה (נשארו רק כ־60 יהודים שהועסקו בבתי המלאכה של „הוורמאכט״). בשלושה עשר לאפריל חוסלו בבוריסלב הקסרקטינים, בהם שוכנו והועסקו כ־900 יהודים (600 מהם שולחו למחנה פלאשוב, כ־300 ברחו ליערות, נתפשו ונרצחו שם בידי האוקראינים).

במאי נמשך מסע ההשמדה והחיסול בכל תוקפו בדרוהוביץ׳, סטרי (700 יהודים שולחו לבלז׳ץ), ברודי (2.500 הוצאו, לפי הנראה, למייראנק), טלוסטה (3000 נרצחו בבית העלמין), במחנה העבודה במוסטי־ווילקי ועוד. העיר בוצ׳אץ׳ הוכרזה „יודנריין״; שארית היהודים גורשה לטלוסטה, קופיצינצה, צ׳ורטקוב, במקום שהתקיים מבצע החיסול הסופי לאחר כמה ימים (נשאר רק המחנה לפועלים בעלי מקצוע מומחים). בעשרים וחמשה במאי נערך מבצע דמים במחנה יאנובסקה עצמו, שנסתיים בהריגתם של אלפים איש מכלואי המחנה. שבוע קודם לכן נשלחו לבלז׳ץ כ־1500 כלואי המחנה.

מבצע הכליון הסופי של היהודים בגליל לבוב נפתח בראשית יוני עם מעשה החיסול של גיטו לבוב (בתחילת יוני התחיל החיסול הסופי). מתוך פחד מפני התנגדות מזויינת מצד היהודים עשו הגרמנים הכנות מיוחדות „לפירוקו של הרובע היהודי בלבוב״. „המבצע״ מזכיר, מבחינה מסויימת, את מהלכו של כליונו הסופי של גיטו וורשה, לאחר חיסולו של המרד שם. הרבה מן הבתים — לפי הודאתו של קאצמן עצמו — פוצצו או הועלו באש. לפי הנתונים הגרמנים, נפלו לידיהם כעשרים אלף יהודים. שלושת אלפים, לכל הפחות, התאבדו, כשבעת אלפים בערך, הועברו למחנה יאנובסקה. לאחר מבצע דמים איום זה, נשארו רק אלה ששוכנו בבתי־קסרקטינים מיוחדים ובכמה בתי־מלאכה צבאיים, בסך־הכל 8000 „אסירים עובדים״ כפי הגדרתו של קאצמן. בעשרה ביוני חוסלו שלוש מאות הגברים האחרונים שהיו מועסקים בפינוי חורבות הגיטו.

ב־9 ביוני (שבועות תש״ג) השתולל מבצע הכליון הסופי בסקאלאט (600 קרבן). בשלושים ליוני נערך במחנה העבודה שם, שכונן ב־11 לנובמבר 1942, מבצע הדמים הראשון (מאתים קרבנות). במשך החודש הלכו ודעכו הישובים היהודים המעטים שהתקיימו עדיין אותה שעה: בסטרי (4000 הרוגים בהולו־כוטוב, 700 עובדים בבית החרושת לזכוכית „אזא״ נרצחו בבית העלמין), בצ׳ורטקוב (גם שם חוסל מחנה העבודה ונשארו רק כמאה איש), בורשצ׳וב, קופיצ׳ינצה, טלוסטה (1100 הרוגים), שהוכרזה לאחר כמה ימים „יודנריין״ (900 הנפשות שהועברו לצ׳ורטקוב נפלו לקרבן, מיד עם בואם לעיר, בשעת מבצע הדמים שהתקיים אותה שעה שם). שאריתם של יהודי טלוסטה נתפזרו בסביבה, בשדה וביער, וניצודו ונהרגו אחד־אחד בידי השוטרים והאוכלוסיה האוקראינית. בעשרים ליוני הוכרזה טרנופול „יודנריין״. בשלושים ליולי הודיע קאצמן רשמית על פינויו של החבל כולו מיהודים.

לפי הדו״ח הרשמי של קאצמן „גורשו״ עד 27 ביוני 1943 מגליציה 434329 יהודים, והחבל כולו הוכרז עם העשרים וחמשה ביוני 1943 פנוי מיהודים. למעשה

היה יולי 1943 התאריך הסופי של כליונם של אחרוני הישובים היהודים בגליציה, פרט לגיטו פשמישל, כגון: זשורוביצה, בורשצ'וב, קופיצ'ינצה ואחרים; וכמו כן מחנה העבודה שעל יד טרנופול (בליל העשרים ואחד ליולי הוקף המחנה מכל עבריו, 2500 יהודים בערך הוצאו ממנו; מעט השרידים שנשארו במחנה נרצחו שבועיים לאחר מכן), בזלוצ'וב (שלוש מאות בעלי מלאכה הוצאו למחנה יאנובסקה, הנשארים הומתו ביער יקטורוב). בעשרה ליולי הומתו שבעים העובדים היהודים האחרונים בז'ולקוב. בסטרי נשארו לאחר מבצע החיסול האחרון (בחמשה ליולי 1943 — 2000 קרבן) חמישה מחנות עבודה, אולם במשך החודשים אוגוסט וספטמבר חוסלו גם מחנות אלו (כשמונה מאות אנשים מן ה„בראקנוורק" נרצחו בהולובוטוב, 70 נשלחו למחנה העבודה בדרוהוביץ, ב„בראקוורק" נפלו חמש מאות קרבנות ו־140 הרוגים היו בבית החרושת לזכוכית S.A.A.).

קציר הדמים האיום בעקבות מבצעי הרצח שלא פסקו בקיץ זה הסתכם עם סוף יוני 1943 בארבע מאות ארבעים ושלושת אלפים שלוש מאות ועשרים ותשעה חללים יהודים; לפי הודעתו הרשמית של קאצמן נשארו מאז בחיים בס"ה 21156 יהודים, שהיו כלואים ב־20 מחנות־עבודה והשמדה. קאצמן מרגיע את הממונה עליו, גנרל קריגר, „שגם אלה מספרם יוקטן במשך הזמן".

בעשרים ושלושה לאוגוסט 1943 בוצע החיסול הסופי בשורה של מחנות. במחצית הראשונה של ספטמבר חוסל הגיטו האחרון שהיה קיים עדיין בגליל זה, בפשמישל. בשלושה לספטמבר הוצאו 3500 יהודים מן הגיטו לאושוויץ. יהודי המחנה נשלחו לשבניה, פרט למאתים עובדים, שהושארו „לעבודות פינוי". אלה שהסתתרו בבונקרים במספר 900 איש הולכו שולל ע"י הגיסטפו שהבטיחה לשלחם לשבניה ולאחר שיצאו ממחבואיהם נרצחו כולם בו במקום. שש שעות ארך הטבח. חללי המומתים נשרפו ואפרם הושלך למצולות הסאן. בעשרים לנובמבר 1943 חוסלו היהודים במחנה יאנובסקה (בפברואר 1944 עוד היתה קבוצה יהודית קטנה בת ארבעים איש בערך, לאחר מכן הצליחו להימלט, בשעת ההתקפה האווירית הגדולה באפריל 1944, ובחלקם עם פינויו של המחנה ע"י הגרמנים).

בדצמבר 1943 התקיימו עדיין בגליציה המזרחית שמונה מחנות. בראשית שנת 1944 נשארו רק ששה. בשני החודשים הראשונים של שנת 1944 חוסלו המחנות האחרונים. בפברואר 1944 חוסלו מאת היהודים האחרונים בפשמישל: ששים גברים נשלחו לסטלובה וולייה, 45 נשים לפלאשוב.

בכל גליציה המזרחית שרד רק מחנה אחד בלבד בטלוסטה, שהאריך להתקיים עד כניסתו של הצבא האדום, ב־22 למרס 1944, הודות להתנהגותו המתמיהה של ראש המחנה הגרמני. אולם משלוש מאות וחמישים המחנאים נפלה כמחצית בשעת הקרב שהתקיים במקום.

למרבה הצער לא היו החללים שנפלו מבין הגרמנים, תוך כדי מבצעי הרצח וההשמדה הענקיים בגליציה, ניכרים ביותר. לפי הדו"ח של קאצמן נפלו חללים שבעה גרמנים, שנורו בידי יהודים, גרמני אחד נדקר למוות, שנים־עשר נפצעו קשה, 18 מתו בטיפוס־אבעבועות, אף שחלו בו כמאה ועשרים איש. „בתאונות"

בשעת מבצעי הגירוש מתו שני גרמנים ושלושה נפצעו. זהו הסך־הכל הרשמי.

בחיבורו על „פתרון שאלת היהודים בגליציה" הקדיש קאצמן מקום רב למבצע הגזילה של שרידי הרכוש היהודי, ששדדו הגרמנים עם השמדתם של היהודים. עד לשלושים ביולי 1943 „סופק" והועבר לרשותו של „המטה המיוחד ריינהארד" („זונדרשטאב ריינהארד"), שבפיקודו ובפיקוחו הוצאו לפועל מבצעי הרצח וההשמדה ב„דיסטריקט גליציה" (כבכל הגנרל־גוברנמנט כולו), מחוץ לרהיטים „ומלאי ענקי של מיני טקסטיל, גם מתכות־ערך כגון זהב, כסף ואבני־חן ועוד, בפרטות: 97,981 ק"ג מטבעות זהב, 20,952 ק"ג טבעות זהב משובצות אבני־חן, שלושה ארגזים אלמוגים, 7 ק"ג עטי־זהב נובעים, 4,148 ק"ג שעוני־זהב, 22,740 ק"ג פנינים, 482,900 ק"ג כלי־שולחן עשויים כסף ועוד ועוד.

רשימה מיוחדת מפרטת את הגזילות במטבע־חוץ 261,589,75 דולרים של ארה"ב, 251,575 דולר קנדיים, 231,789 רובל, 16,795,000 זלוטי ועוד ועוד.

התושבים המקומיים בגליציה, החוגים הלאומניים בציבור האוקראיני וכן האוכלוסיה האוקראינית ברובה הגדול (וגם הפולנים במידה לא מעטה) שהיתה חדורה שנאה עזה ליהודים וחמדה (ועשקה) את רכוש היהודים גם הם עשו לא מעט לכך, שהשמדת היהודים, שנמצאו במצור סגור וחסום מכל עבר, תהיה טוטאלית ושלימה. האוקראינים עזרו באופן פעיל על יד המרצחים ההיטלראים בביצועם של מפעלי הטבח, ההשמדה והשוד, ולאחר שגליציה כולה הוכרזה „יודנריין" התעסקו האוקראינים בציד ובביעור אחרוני היהודים ששרדו בחיים, שנשארו חבויים בבונקרים, או קבורים חיים אי שם בשדות וביערות. הם גילו עירנות רבה, והקפידו ששום יהודי לא יינצל מצפרני הנאצים.

הדבר הנעלה מכל ספק, כי מספר הניצולים היה גדול בהרבה, אלמלא יחסה העויין המביש והפושע של האוכלוסיה המקומית ליהודים.

אולם היו גם פולנים ואפילו אוקראינים, שעזרו ליהודים וגם מספר מועט של אנשים שסיכנו את עצמם למען היהודים. בלבוב ובטרנופול נמצאו כמה אזרחים נוצרים, פולנים בעיקר, שתרמו מכספם (בימים הראשונים של הכיבוש) לקונטריבוציה שהוטלה על היהודים, סכומים מסויימים בעילום שם.

הארכיהגמון הלבובי, הנסיך אנדריי שפטיצקי ואחיו, ראש „מסדר האחים הסטודיטים והאחיות הסטודיטיות" עשו הרבה למען יהודים וגם השתדלו להשפיע על אחרים שיעשו כמותם. חבר עוזריו הקרובים של הארכיהגמון, מזכירו הכומר קאטיווה, הכומר הריצאי, הכומר מרקו סטאָך וחבריו מרטינוק, בודזינדסקי, הנזירה יוזיפא, מנהלת המגזר של „האחיות הסטודיטיות", עשו במסירות רבה למען הצלתם של יהודים. כמאה וחמשים יהודים ניצלו הודות לעזרתם הנאמנה של הנ"ל.

יש להזכיר לשבח את הכומר מזשאביה, שהחביא בביתו שמונה יהודים, והיה דורש בעדתו למען מתן עזרה ליהודים. כשהמדובר הוא בחסידי אומות העולם שנמצאו בכל זאת על אדמת גליציה, מן הדין להזכיר את שמו של הקפיטן האיטלקי סלוואטורה, שהיה מפקדה של תחנת־מעבר לחיילים איטלקיים בחזית המזרח, בלבוב, בחסותו ובשטח פיקודו מצאו מקלט עשרות יהודים. כמה מן היהודים הצליחו בעזרת האיטלקים לעבור את הגבול ולהימלט משטח הכיבוש

הגרמני. בעקבות הלשנה נערך חיפוש בשטח הבנין של תחנת המעבר האיטלקית ונמצאו כמה יהודים שהסתתרו שם. כעונש על כך נשלח סאלווטורה, הקצין האיטלקי הנדיב, אל החזית.

*

חורבנה של יהדות גליציה היה כמעט שלם ומוחלט. תפקידה של יהדות זו, כוח יצירתה הכביר, ומעוף רוחה, שקרנו באורם על הישובים והקיבוצים היהודים בכל קצווי תבל, היו ידועים יפה גם למרצחים, על כך מעיד הדו"ח של המרצח ההמוני קאצמן. „כאן, בגליציה, — כתב קאצמן — בדו"ח שלו, חיו היהודים בהמוניהם בחטיבות גדולות ומגובשות, מאות אלפים בכל חלקי הארץ, כשהם מהווים עולם מיוחד לעצמו, ממנו שאבה יהדות העולם את גידולה הרוחני".

רק אחוז אפסי מן היהודים ניצלו בעזרת „תעודות אריות". מן הישוב היהודי הפורה והמפואר נשאר בחיים מספר זעום של יהודים שהתחבאו ביערות ובמחבואים. בסך הכל הצילו את חייהם אחוז אחד או שניים. כך לדוגמה, שרדו ממאה וחמישים אלף יהודי לבוב למעלה מאלפיים נפש בלבד, מאות מספר בבוריסלב ובדרוהוביץ, למעלה ממאתים בסטאניסלב. משמונה עשר אלף היהודים שנמצאו בטרנופול בראשית הכיבוש הנאצי, שרדו לאחר השיחרור 139 נפשות. מ־5000 יהודי זולקוב נשארו בחיים 74; מלמעלה מאלפיים יהודי גליניאני שרדו 25; מ־550 יהודי קוליקוב — אחד בלבד.

בסך הכל ניצלו בכל החבל 9000 יהודים. ממאות הערים והעיירות בגליציה, בהן חיו היהודים מאות בשנים, לא נשאר, ברובן המכריע גם זכר כלשהו, לא מן היהודים שמתו מות מעונים או שנפלו על קידוש השם במאבקם נגד חיות האדם, ולא מן הערים והעיירות, שיצרו וטיפחו נוסח־חיים יהודי מיוחד, שנמחה ע"י הרוצחים מעל פני האדמה.

מובן, שהסיכום הנוגה של הכליון הטוטאלי אין בו כדי לפרט את קורותיו של כל ישוב לעצמו, את נתיב העינויים המיוחד שלו, במסכת המרטירולוגיה הגדולה. יחד עם העם כולו עלה הכורת על הצמרת הרוחנית של יהדות גליציה.

בימים הראשונים של הפלישה ההיטלראית נרצח בטרנופול באופן אכזרי המשורר, הסופר והמסאי אלטר קאציזנה. בסטניסלב, ניספה בשעת הפוגרום המשורר בר הורוביץ. בימי מבצע הדמים השני ניספה בזלוצוב המשורר שמואל יעקב אימבר. בגיטו לבוב ובמחנה יאנובסקה מתו מות מעונים הסופרים היהודים י. ל. זשיטניצקי, דוד קניגסברג, בר שנאפר, ירחמיאל גרין, אשתו הלנה גרין, משה שימל, נתנאל פרידמן, ישראל לוונשטיין, משה פלד והסופרים היהודים שכתבו פולנית, ליאון בירנבוים, אלכסנדר דאן, זיגמונד שור, קארל דרזנר ואחרים העתונאים הנריק השלס, דוד שרייבר, יעקוב בודק, אברהם בראט, יואל שפיגל, בן־ציון גינסברג, פישל וויטקובר, נפתלי הוזר, משולם רטיג ועוד.

יש להעלות את זכרם של הרבנים ד"ר יחזקאל לווין, ישראל ליב וולפסברג, את העסקנים ד"ר יוסף פרנס, ד"ר רוטפלד, ד"ר קימלמן, ד"ר מיכאל רינגל, ד"ר יוסף וואכמאן, ד"ר איינאיגלר, ד"ר מקס שאף ואחרים. את המלומדים פרופ' משה אלרהנד, פרופ' שמעון אוארבך, אדולף בק, דוצנט שטרנברג, ישראל אוסטרזצר, משה גוליגר ואחרים. המורים: יהושע טילמן, איש האשכולות, ד"ר

דרומלשלגר, זאב וואשיץ, בן־ציון סובק, יעקוב רפופורט, יהודה כהן, מנהל הספריה של הקהלה, שלמה מיזלס ועוד. עורכי הדין והמשפטנים הידועים: ד"ר ליב לנדוי, ליאון חוטינר, ד"ר בובר, ד"ר גלב וד"ר הנריק לנדסברג ועוד. הציירים־האמנים היהודים ליאון אֶרב, פריץ קלינמאן ומנדל רייף. המוסיקאים גימפל, שווארץ, גולדברג ועוד.

נשמדו העיירות והערים היהודיות בגליציה, נחרבו ונשרפו יחד עם היהודים, בתי הספר, בתי הכנסיות ובתי המדרשות ונעקרו גם המצבות מעל בתי העלמין. בין בתי הכנסיות שנחרבו ונשרפו ולא נשאר כל זכר להם היו הבנינים המפוארים מסוף המאה השש־עשרה „שושנת הזהב" (בית הכנסת ע"ש יצחק נחמנוביץ) ובית הכנסת של הט"ז בלבוב, ובית הכנסת בפשמישל, וכן בתי הכנסת שהיו בנויים בצורת מבצר בברודי ובז'ולקיב (מימי המלך הפולני יאן סוביסקי), וכמו כן בית העלמין הישן שבו עמדו מצבות מן המאה השבע־עשרה. במצבות אבן אלו, כמו במצבות בתי הקברות בלבוב, קולומיה, גליניאני, זלוצ'וב, טרנופול, ראווה־רוסקה ועוד, רוצפו רחובות ודרכים. רק מספר מצבות שאי־אפשר היה להרסן נשארו על תילן, כגון ה„אוהל" של בעל „אור החיים" בזלוצ'וב וגם מצבותיהם של צדיקים אחרים. בין 152 התצלומים ושאר הנספחים, שצירף קאצמן לדו"ח שלו על השמדתם של יהודי גליציה נמצא גם תצלום של בית העלמין ע"י לבוב, ממקום שנלקחו, לדברי קאצמן, 2000 מטרים מעוקבים של „חומר לסלילת דרכים". במקומות מסויימים, כגון בטרנופול ועוד, הוצאו לפי פקודת הגיסטפו, כל המסמכים היהודיים, תעודות לידה מן העיר והסביבה, ונשרפו בפומבי. בכך התכוונו המרצחים הגרמנים למחות כל זכר ליהודים, לטשטש כל אות וסימן לישובים היהודים בארץ זו.

בד בבד עם השמדתם של היהודים, נחרבו ונהרסו גם בתיהם ומקומות מגוריהם של היהודים, מחוץ לבתים שיכלו לשמש כמקום מגורים ל„אריים".

עלה הכורת על חיים יהודיים פוריים שפרחו במשך דורות והפעם נחרבו לצמיתות. כדוגמה לכך, תוכל לשמש העיירה סקאלאט. כל 193 שרידיה היהודים, שנשארו בחיים לאחר השיחרור, מתוך 8500 שהיו בגיטו סקאלאט, עזבו במאורגן תוך הסכמה פה אחד את עיירת מולדתם, „שלא יציג יהודי את כף רגלו על האדמה הארורה לעולמים".

5. התנגדות פאסיבית

על אף האבידות הקשות ללא דוגמה וקרבן־הדם האיום שנתנה האוכלוסיה היהודית, שהיתה נתונה בצבת מרצחים אכזריים, כשמסביבה הושם מצור של התנכרות, איבה וגם שמחה לאיד מצד רובם המכריע של העמים שכניהם, היא ידעה להאבק בגבורה ולגלות מאמצים מיואשים לקיים את חייה.

שעה שכוונתו ורצונו של האויב היו להקים חומה בלתי־חדירה מסביב ליהודים, לכלוא אותם חיים בקבר הגיטו, הצליחו היהודים לגלות רצון־חיים בלתי־נכנע, לפתח יוזמה, מרץ והמצאה, עם כורח ההסתגלות לחיי ההסגר והבדידות.

הרצון לחיות ויהי־מה היה כל כך חזק, שעל אף הגוויעה ההמונית מרעב

וממגפה, על אף העינויים ומעשי הרצח מצד הגרמנים לא ברחו היהודים מן החיים, לא קיפחו את חייהם בידי עצמם. על אף החזות השחורה משחור, לא נשתלט עליהם היאוש והדיכאון. כוח הסבל, החריצות וההמצאה התבטאו בהברחתם של צרכי מזון לגיטו, וקיום קשר עם התושבים „האריים" שמעבר לחומת הגיטו. היו קשרים־כלכליים־משקיים עם הלקוחות האריים. הדבר היה כרוך בסיכון רב וההמצאה ליצור ולקיים את הצינורות, שדרכם נכנס זרם ההברחה לגיטו. על המבריחים היה להשתמש בטכניקה ערמומית של שיחוד ורמאות, בכדי שהסחורה המוברחת תוכל לעבור בשלום, את המשמרות החמורים ששקדו על שערי הגיטו, מוצאיו ומבואיו.

האוכלוסיה היהודית היתה אנוסה למכור את שאירית רכושה, רהיטים, בגדים וכו' כדי להשיג צרכי אוכל כלשהם, במחירים גבוהים ביותר. ההברחה לגיטו היה אמצעי יחיד, שהיה בו כדי להחזיק את רמת התזונה במישור גבוה קצת מדיאטת־רעב. ומשום כך נלחמו השלטונות הגרמניים מלחמת דמים נגד ההברחה לגיטו.

המרי הפאסיבי של תושבי הגיטו בא לידי ביטוי ביחסם לגזירות הקשות של הגרמנים והם ידעו לא פעם לסכל או להערים על מזימותיהם השפלות והשטניות של התליינים הגרמנים. במשך הזמן הסכינו לקבל בקור־רוח את הגזירות הדרקוניות, לעקוף אותן, ולנהוג בהן סבוטג'ה וחבלה. כל יהודי שרצה בחיים היה אנוס להפר את „החוקים" הנאציים.

כדוגמה לכך תוכל לשמש גזירת מסירת בגדי החורף והפרוות שבידי היהודים לשלטונות הגרמניים. רק קומץ של פחדנים מסר את אלה לידי הגרמנים, רובה של האוכלוסיה העדיף להסתיר את הבגדים, ואף השמידם ולא למסור אותם לגרמנים.

דוגמה אחרת טרגית יותר לחבלה בהוראות הגרמנים וגזירותיהם, היא החיפוי על אלה שחלו במחלת הטיפוס, שהגרמנים נהגו להוציא אותם מיד להורג. בראווה־רוסקה שוכנו בבונקר גדול שלושת אלפים חולי טיפוס אבעבועות. שלטונות הכיבוש הולכו שולל כמעט בכל מקום בנוגע למספרה של האוכלוסיה היהודית, מספר המועסקים והעובדים בה. מספרה של האוכלוסיה היהודית בגליציה בסוף שנת 1941 היה לפי האומדן של השלטונות הגרמניים, 350.000, על סמך הידיעות שבאו ממקורות יהודיים, שהיו מעונינים, להעלים מן הגרמנים את המספר המדוייק, ולהקטינו ככל האפשר. וכך גדל תמהונם של הגרמנים, בהיוודע להם, עם חיסולו הסופי של גיטו לבוב שמספר היהודים שנתפשו בידיהם הגיע לעשרים אלף, במקום שנים־עשר אלף (לפי הנתונים הסטטיסטיים שהומצאו לגרמנים ע"י היהודים).

בתנאי הבלהות בגיטו לא פסקו בו לחלוטין פעולות חינוך ותרבות. בתנאי טירור משתולל, רעב, עוני וסבל נכתבו יצירות ספרותיות, שאבדו, לדאבון לבנו, ביחד עם היוצרים. המשורר משה שימל חיבר פואימה בשם „ירמיאדה", ושיר בשם: „הנצח". תוכנו של החיבור הראשון לא נודע לנו. השיר „נצח" שהגיע אלינו, סח על הרגשת מר המוות האורב מכל עבר ופינה.

וכך הגיעו אלינו ידיעות על מפעלי תרבות ועזרה הדדית גם בתנאי האופל והסיוט במחנה יאנובסקה. ב־31 לדצמבר 1942 התקיים שם במחתרת נשף

ספרותי בהשתתפותו של המשורר והפזמונאי שלכטר. בקבוצת „הנקיון" (שהיתה עסוקה בעבודות ניקוי וביעור האשפה בעיר לבוב) אורגנו בקביעות „נשפים ספרותיים". היצירות שהוקראו באזני המאזינים בנשפים אלו, הופצו, בהעתקות, בין כלואי המחנה. אסיר המחנה, הסופר רב־הכשרון ירחמיאל גרין, מחברו של הספר „האורגים מקולומיה", כתב סיפור על מחנה יאנובסקה, וגם קראו באזני שכניו לתא „המגורים" במחנה. הודות לזכרונם של העדים הגיע אלינו תוכנו של השיר שנכתב באותו מחנה בידי רעיתו של י. גרין הגב' הלנה נוימן־גרין. בשיר באו לידי ביטוי הלכי־רוח חבלניים, שהיו רווחים בקרב אסירי המחנה („אנו לועגים ל„יחוסו" של „עם האדונים" ועובדים כמו בחול המועד"...), וגם חזון השיחרור והגאולה מהדהד בשיר בקול נוגה וכאוב: „אנחנו מונים ספירה ליום השיחרור, ליד שער החומה הסגורה"... הצייר הלבובי הנודע פרץ קליינמן יצר ציורים על נושאים אקטואליים (מחנה יאנובסקה).

למרבה הצער אבדו הרבה מכתבי יד ויצירות אלו. הפעילות בעניני תרבות בתנאי התופת בהם חיו האסירים, היתה למעשה־רב של התגוננות רוחנית ומוסרית, נגד שיטות העלבון והשפלת כבוד האדם שנהגו התליינים כלפי האסירים. היא משמשת עדות לרצון עז ליצור תריס בפני השפעתה ההורסת של המציאות הקודרת.

אנשי ה„יודנראט" והשוטרים בשורה של מקומות (כגון טרנופול, סקאלאט, פשמישל, קולומיה ועוד) שגילו קשיחות־לב ואכזריות לא מעטה כלפי אחיהם היהודים, הקדירו את פני הגיטו ויצרו, שלא בצדק, רושם על שיפלותו המוסרית.

היודנראט שהיה המבצע, למעשה, את רצונם והוראותיהם של השליטים הגרמנים, הפך בלית־ברירה מכשיר דיכוי כלפי האוכלוסיה היהודית; מכיון שהשליטים הציגו מדי פעם דרישות לפעולות מבישות, נאלץ היודנראט להעזר גם באנשי העולם התחתון, אלמנטים אַ־סוציאליים, שמצאו בתנאים הנתונים קרקע יאות לפעלם המחפיר. תוך תהליך ההשמדה, הרצח ההמוני והריסת כל סייג מוסרי, השתלטו על היודנראטים אנשי־זרוע משוללי־מצפון, טיפוסים מושחתים. תפקיד מחפיר מילאו בגיטו רבים מאנשי „שירות הסדר", ביניהם היו אנשים שפלים, ששימשו מכשיר ישיר לפעולות הדיכוי ומבצעי הסחיטה והשוד של הגרמנים. כמעט בכל מקום, פרט למקרים מעטים, היו למכשיר ישיר של מנגנון ההשמדה, בהסגירם במחיר הצלת עצמם, את אחיהם ואחיותיהם לידי התליינים הגרמנים.

היודנראטים, הפקידים הבכירים ואנשי שירות הסדר, עמדו למעשה בראש ההיררכיה החברתית בגיטו. התנאים ששררו בגיטאות בכל מקום גרמו להחרפת היחסים הסוציאליים. הקבוצה, הקטנה ביחס של האמידים לשעבר, שהצליחה להציל חלק מרכושה, ביחד עם שכבה מסויימת של מתעשרים חדשים, שצברו הון מסחר־ההברחה לגיטו, שהיה אמנם הרה־סכנה, אבל מכניס רווחים, וגם מן העסקים שעשו עם הגרמנים, כבשו להם עמדות של זכויות־יתר, במיוחד מבחינה כלכלית, לגבי רובה המכריע של האוכלוסיה הגיטאית, ששקעה בעוני, מחסור וניוון.

השכבות האמידות ובעלי אמצעים כלשהם התגוננו נגד לחצם של הגרמנים

בעזרת שוחד, מתנות ובצע־כסף — זו היתה תופעה כללית בגיטאות, רווחת הן בקרב היודנראטים, הן בין השליטים הנאציים — נוכח הגזירות והתוצאות של מבצעי ההשמדה הגרמניים. היודנראטים שהשתייכו לפי מעמדם הסוציאלי לשכבה האמידה, חיפו, בשורה ראשונה, על קבוצות אלה בשעת „המבצעים" השונים, כגון שילוחים למחנה עבודה, „גירושים" וכדומה. וכך ניתכו כל הגזירות הרעות בעיקר על ראשה של האוכלוסיה העניה והמתרוששת, בשורה ראשונה על הגולים והפליטים, שמצאו להם קורת־גג בבניני הקהלה, בתי הכנסיות ובתי המדרשות, ההקדשים וכו'.

על אף כל זאת עמדו המוני העם בגיטו במבחן גורלי מר וקשה זה, שלא היה כדוגמתו בתולדות אנוש. יהודי הגיטו גילו מיטב הסגולות של עזרה הדדית, נכונות להקרבה למען הזולת ונשארו נאמנים למסורת היהודית, של חסד ורחמים, עליה חונכו.

למורת רוחם של הגרמנים, שעשו הכול למען החלש את הרגשת האחדות בין היהודים, לסכסך אותם בינם לבין עצמם, לפוררם לקבוצות עוינות מכלות אחת את רעותה, לא הצליחו לשבור את רוחם של היהודים ולהכניס תוהו ובוהו מוסרי, ואנדרלמוסיה של מלחמת אחים ביניהם. קבוצת המנוולים בגיטו היו מיעוט זעום, והדבר תמוה, כמה זעומות היו תוצאות פעלם השטני של הגרמנים, שרצו להראות עד מה ירודה היא המוסריות בקרב יהודי הגיטו, כדי „להצדיק" איך שהוא בעיני עם הארץ, את אכזריותם כלפי היהודים. המון העם בגיטו, רובו ככולו, גילה אומץ־לב רב ורגש של כבוד עצמי ראוי לשבח.

מן הדין להזכיר, כי היו בגליציה המזרחית גם אנשי יודנראט, שגילו אומץ לב אומר כבוד, ולא הסכימו להיות מכשיר עיוור בידי התליינים. הם היו השעיר לעזאזל, עליו ניתכו חמתם האכזרית של המרצחים בכל מוראה. היו"ר הראשון של היודנראט בלבוב ד"ר יוסף פרנס שילם בחייו, משום שלא רצה להיכנע בפני רצון התליינים. בדומה לו נורה יו"ר היודנראט בזלוצ'וב ד"ר זיגמונט מייבלום, משום שסירב לחתום על המסמך, שהוכן מטעם הגרמנים, כי „הואיל ופרצה מגפת הטיפוס בגיטו, יש הכרח לערוך ,מבצע' בו" (2 באפריל 1943).

ראש היודנראט בקולומיה, העסקן רב המרץ והנדיב, מגינה של האוכלוסיה העניה בגיטו, מרקוס הורוביץ, נכדו של הגאון ר' משולם הורוביץ מסטאניסלב, שלח יד בנפשו, הוא ואחותו מרים, בערב יום מבצע החיסול האחרון בגיטו קולומיה. כשקיבל היודנראט בסאסוב את הפקודה להביא מספר אנשים לגיסטפו, הודיע מיד על כך ליהודים בגיטו והם מיהרו להימלט אל היער.

לפרשת ההתנגדות הפאסיבית שייכת גם הבריחה ההמונית מקרונות־המוות, שנהרו למחנות ההשמדה כשהם טעונים יהודים צפופים בהם עד למחנק, ושמירה חמורה מופקדת עליהם. היהודים נקבו חורים בקירות הקרונות וקפצו מתוכם תוך כדי דהירתה של הרכבת. רבים מהם נדרסו תחת הגלגלים, נפצעו או נהרגו ביריות השומרים, או תוך כדי נפילתם על הקרקע. אולם חלק מהם הצליח להימלט. לרוב נשדדו ע"י האוקראינים והוסגרו על ידם לגרמנים. הקומץ הקטן שהצליח להימלט חיים, ביקש מחסה בגיטאות. היו גם מקרים של בריחה מן התופת עצמו, ממחנה יאנובסקה ואפילו מבלז'ץ.

כך, לדוגמה, ברחו שני יהודי בוצ'אץ' מבלזץ, שנשלחו במבצע „הגירוש" באוגוסט 1942. פרשה מיוחדת לעצמה הם הנסיונות הבלתי פוסקים להברחת הגבול להונגריה.

הגרמנים שקדו בשבע עינים על הגבול ועשו מאמצים מיוחדים למנוע הברחה בגבול זה. בדו"ח שלו כותב קאצמן על שתי מכוניות־משא שנפלו על יד הגבול בידי השוטרים הגרמנים (בספטמבר 1942 ובשנים ביוני 1943) על אף התנגדותם הפעילה של האנשים שהיו במכוניות[3].

פרשת „הניירות (המסמכים) האריים" עדיין לא נחקרה כל צרכה. אולם עובדה היא, כי מאות ואולי אלפי יהודים חיפשו להם דרך הצלה, בעזרת „ניירות אריים". ענין זיוף מסמכים התנהל בממדים ניכרים.

בדו"ח שלו על „פתרון" בעית היהודים בגליציה (קרי: השמדתם) מתאונן קאצמן שגם לאחר סיומו של „מבצע הגירוש" של היהודים בגליציה, נתפשים יום־יום אנשים ובידיהם תעודות מזוייפות מכל המינים.

מרץ רב, המצאה וכושר ארגוני יעיל גילו היהודים בתיכנונם של בונקרים ומקומות מחבוא שונים, ששימשו מקום הצלה לזמן מה, או גם לפרק זמן ממושך, והם הכבידו על הגרמנים, או גם מנעו מהם את היכולת לבצע את מפעל ההשמדה עד תומו.

המקורות היהודיים מוסרים על פסיכוזה כללית לבניית בונקרים, מקומות מחסה ומחבואים, שהקיפה את תושבי הגיטו ושאר הישובים היהודים, עם הגיע הידיעה על מבצע דמים מתקרב ובא. כל החושים וכושר ההמצאה נוצלו לשם בניית בונקרים מבוצרים ומוסווים יפה. הוקדשו מאמצים רבים להספקת מים ומלאי של מזון למקומות המחבוא; בכמה מן הבונקרים נחפרו גם בארות. לבונקרים הגדולים היו כמה מוצאות, כדי להבטיח אפשרות בריחה לנחבאים דרך מוצא אחר, במקרה שהגרמנים יגלו אחד המוצאים בבונקר ויכנסו אליו.

בגיטו טרנופול ניבנו בונקרים חזקים ושוכללו כדי מבצרים תת־קרקעיים קטנים. בסקאלאט הצליחו, לאחר מבצע החיסול הסופי בגיטו, להתחבא בבונקרים כאלף יהודים.

מספר מסויים של יהודים בלבוב הצליח להחזיק מעמד כמה חדשים בצינורות הביוב. זמן ממושך התחבאו כששים יהודים בתחנת החשמל בבוריסלב. בראווה־רוסקה וברוהאטין מצאו להם מקלט בבונקרים חולי הטיפוס. היו בונקרים, כגון הבונקר של שטרסלר בזלוצ'וב, בו התחבאו עשרים ושלושה יהודים והחזיקו מעמד עד לשיחרור.

על אמנות הבנייה של הבונקרים סח גם הדו"ח של קאצמן, המתאונן על הקשיים הרבים שעליהם היה על הגרמנים להתגבר, כדי להתחקות ולגלות את כל המחבואים השונים והמשונים, מנהרות ומערות, בעיקר מבנים תת־קרקעיים,

---

[3] הנתפשים בספטמבר 1942 — שבעה יהודים שהסתתרו במחנה המעבר של החיילים האיטלקים בלבוב ועמדו לעבור את הגבול ההונגרי בעזרת חיילים איטלקים. החיפושים גילו 3.200 דולר זהב וכמות ניכרת של אבני־חן ותכשיטים. ארבעה חיילים איטלקים הספיקו לקבל בעד עזרתם 97 דולר זהב שהוחרמו על־ידי הגרמנים. הקבוצה נפלה בפח עקב הלשנה.

בהם הסתתרו יהודים. בדו"ח הנ"ל יש תיאור מפורט (בצירוף עשרים תצלומים) של שלושת הבונקרים ברוהאטין, שנקראו בשמות „סטאלינגרד", „סיווסטופול" ו„לנינגרד".

הבונקר „סטאלינגרד" היה מוסווה יפה, והגרמנים לא היו מצליחים בשום פנים לפי הודאת קאצמן עצמו, לגלותו אלמלא הוראה על ידי אחד הבוגדים, מילידי המקום. אורכו של הבונקר היה שלושים מטר וגובהו שנים. בבונקר גרו ששים איש, שהשתמשו במערכת־משכב בת שתי קומות, באר מים פנימית, בית־כסא, מקלט־רדיו, כשברשותם מלאי ניכר של מזון.

עם גילויו של הבונקר נתקלו הגיסטפואים בהתנגדות מזויינת, והיו נאלצים לפי דברי קאצמן, „לטהר בעשן" את הבונקר.

מן הדין לציין במיוחד את עמידתם האמיצה של היהודים שהובלו למוות. לא אחת הביעו המעונים את שאט־נפשם למרצחים, הטיחו כלפיהם קריאות בוז ללא פחד, והיו הרבה מקרים שהקרבנות, ברגעים האחרונים לחייהם, התנפלו והתקיפו את התליינים, סטרו על לחייהם וגם פצעו אותם, כדוגמת העסקנית רבת הזכויות הנודעה שיסדה וניהלה שורה של מוסדות חינוך מקצועיים לבנות ישראל בגליציה, ד"ר צציליה קלפטן, שסטרה על לחיו של איש הגיסטפו שעמד נגדה ורובהו הטעון מול חזה, על ידי קבר־האחים ההמוני, „בשדה החולות" שע"י לבוב, בה מצאה גם היא, „אם יהדות גליציה", את קברה.

6. תנועת המרי

פרשה מיוחדת לעצמה, פרשת גבורה עילאית, הוא המרי המאורגן בשורה של גיטאות שראשיתו בישובים הקטנים, במקום שפשוטי עם הקדימו לחוש את צעדי הספנה המתקרבת בעוד מועד, טרם שהגיעה התודעה הזאת ליהודים תושבי הריכוזים הגדולים.

אולם המרי האַקטיבי בחלק מן הגיטאות במזרח־גליציה, למרבה הצער, בא בתקופה מאוחרת מדי, כמעט בסופה של פרשת הכליון של יהודי גליציה.

„במידה שפחת מספרם של השרידים היהודים, קובע גנרל קאצמן, הלכה וגברה ההתנגדות". „נשק מכל הסוגים — כך מדווח קאצמן לממונה עליו הגנרל קריגר — בחלקו הגדול ממוצא איטלקי, נמצא בידי היהודים בשעת מבצעי החיסול הסופיים. את הנשק האיטלקי קנו היהודים מידי החיילים האיטלקים, ששופנו בדרכם לחזית במזרח בגליציה. מסופנים במיוחד הם הרובים הקטועים מכל הסוגים..."

היו הרבה סיבות אוֹביקטיביות, ששמו לאַל את כל הנסיונות של מרי אַקטיבי בתקופה בה היה עדיין מרוכז בגיטאות רוב בניה ומנינה של האוכלוסיה. בידודה החמור של האוכלוסיה היהודית, שהיתה שרויה, סגורה ומסוגרת, במצור מַתמיד, ותכסיסיו השטניים של האויב, בחיסולם ההדרגתי של הגיטאות, יצרו אשליות־שוא, החלישו את מתח הפוֹטנציה בפני הספנה, הכניסו תוהו ובוהו למוחות, שיתקו וחיבלו בפעולות ההכנה להתנגדות ומרי. הרגשת האחריות כלפי הכלל שיתקה את יוזמתם של האלמנטים האַקטיביים באַבה. כל פעולה נגד הגרמנים עלתה בדמים מרובים.

כדוגמה לכך משמשת תגובתם של הגרמנים בגיטו לבוב. באחד בספטמבר 1942, נורה בידי יהודי ברחוב צ'וארטאקי הצורר והתליין איש הס"ס קייל. כתשובה לכך

תלו הגרמנים את ראש היודנרט (ד"ר הנריק לנדסברג) ואחד־עשר מאנשי „שירות הסדר" (בעיקר קצינים) וכן נורו כמה פקידי היודנרט ומספר אנשים שהיו במקרה אותה שעה בבנין היודנרט, ומאתים אסירים במחנה יאנובסקה.

גם לנסיונות אחרים של התנגדות אינדיוידואַליות היו תוצאות נוגות דומות, והדבר הרתיע רבים מפני מעשי התנגדות פעילה.

יש להוסיף על כך שהיחס העויין בדרך כלל של האוכלוסיה המקומית ליהודים, שם לאַל כל אפשרות של דו־הצלה ופעולת ארגון קבוצתית להתנגדות אקטיבית. על אף כל זאת, בידינו לציין שורה שלמה של מעשי גבורה נואשים של יחידים, בשעת מבצעי ההשמדה וכן מספר ניכר של קבוצות מרי רבות־פעולה. כך לדוגמה, בגיטו פשמישל פצע קשה מאיר קרבס, צעיר יהודי בן עשרים וארבע, את הגיסטפואי רייסנר. בשעת מבצע החיסול במחנה צ'וארטאקי נורה למוות בידי מחנאי יהודי קצין ס"ס. בבוצ'אץ נורה בשעת מבצע הדמים באַפריל 1943, שוטר אוקראיני. בשעת החיפוש בבגדי קבוצת יהודים שהובלה למקום הוצאת להורג בהר פידור, נמצא נשק אצל השוטר היהודי אנדרמן. עונשו של אנדרמן היה אַיום. שפכו עליו בנזין והוא נשרף חיים.

עם גילוים של בונקרים בטרנופול (ברח' בארון הירש) ובזלו'צוב (בביתו של י. צוקרקנדל) נחלצו היהודים להתנגדות עקשנית וממושכת. בשעת ה„מבצע" בקולומיה (17 בספטמבר 1942) התקיפה נערה יהודית צעירה בתיה זינגר שוטר אוקראיני והיא הומתה באכזריות בו במקום.

בשלהי שנת 1942 קם ארגון לוחם יהודי ברודי. במשך חדשים רבים הוכנו בונקרים ונשק ביערות לישנוב ופוניקובצה. השתמשו גם בבונקרים שנחפרו והותקנו בשעתם בידי החיילים הסובייטיים ביער זה. הארגונים הלוחמים הוציאו ביולטינים וגם כרזות לתושבי הגיטו, שהביאו ידיעות מרדיו לונדון.

פעולה מחתרתית התנהלה בגיטו, גם בחלק זה של הגיטו בו שופנו, תחת שמירה מיוחדת, בעלי המקצוע וצעירים בעלי כושר עבודה גבוה. הוקם קשר עם קבוצת יהודים צעירים בלבוב. קבוצת־היער הברודאית גדלה מיום ליום, על אף היותה נתונה בסכנה מתמדת לא רק מצד הגרמנים אלא גם מצד הפרטיזנים האוקראינים הלאומנים־„הבאנדירובצים".

קבוצות יהודים מלבוב היו מגיעים לשם ברכבת, בלווית יהודי שהיתה לו „חזות טובה" (פנים אריים). בעזרת ארגון הלוחמים הברודאי אורגנו קבוצות־מרי בגיטאות ובמחנות: טופורוב, זלוצ'וב, קוזאקי וסאסוב.

הלוחמים היהודים פוצצו בית חרושת לטרפנטין ע"י הכפר סוקולובקה. בוצעו מעשי חבלה במתקנים צבאיים ומשקיים של הגרמנים. במבצע החיפוש הגדול שנערך ביער, ביום חמשה־עשר במאי 1943, בו השתתפו, כפי שכותב קאצמן בדו"ח שלו, חטיבות הג'נדרמריה, שוטרים אוקראינים ושתי גונדות של הוורמכט, נפלו שלושים ושלושה לוחמים יהודים. „אנשי הכנופיה" — כך מודיע קאצמן — „השתמשו בכל המקרים בנשקם". לפי המקורות הגרמניים נפל רק גרמני אחד בקרב. הגרמנים אספו לאחר הקרב כמה רובים ותתמקלע רוסי. אלה מן הלוחמים שהצליחו להחלץ מן המצור ביקשו מחסה בגיטו. בשעת מבצע החיסול בגיטו ברודי, ב־21 במאי,

בנוכחותו של קאצמן עצמו, ברחו כמה קבוצות נוער מתחנת־הרכבת. הרבה אנשים קפצו מקרונות הרכבת, אולם רק מעטים מהם ניצלו.

הנסיונות הראשונים לארגון התנגדות פעילה בלבוב באו מאוחר מדי, כמעט עם חיסולם הסופי של היהודים בלבוב. התקוממות הגיטו בוורשה הולידה הדים בכל מקום, גם בלבוב. בגיטו לבוב הופיעו כמה פרסומים מחתרתיים והלכי הרוח של ההתנגדות הפאסיבית הלכו וגברו. כשהכריזו הגרמנים על „מבצע" חדש באמתלה, כי זה יהיה ריכוז עובדים שיועברו לעבודה חקלאית — לא נענה איש לקריאתם.

בסוף מאי 1943 מצאו הגרמנים נשק אצל העובדים היהודים. לרוע המזל לא הצליחו הנסיונות לארגון התנגדות פעילה ומזויינת. בסביבה לא היתה קיימת כל תנועה פרטיזנית ראוייה לשמה, כגון אלו שבוולין, רוסיה הלבנה ובסביבת לובלין וקילצי. לא היה קיים גם ארגון מזויין כללי שיוכל לבוא לעזרת קבוצות המרי היהודיות הבודדות והמבודדות. קבוצות המרי היהודיות רכשו את מעט נשקן (אקדוחים, רימוני יד) מידי חיילים אונגריים ואיטלקיים. והנסיונות הרציניים הראשונים לארגון קבוצות פרטיזניות דוכאו ונחנקו באֵבם.

וכך ניסתה הקבוצה שבראשה עמד המשורר היהודי הצעיר יעקב שודריך לפרוץ לעצמה דרך ליערות, אולם היא הוסגרה ע"י פרובוקטורים, סוכני הגיסטאפו. הקבוצה עמדה על נפשה בקרב נואש, אחד מאנשי הס"ס נפצע קשה, והיא הושמדה עד אחד. לפי דברי קאצמן מנתה הקבוצה עשרים איש, והיתה מצויידת בנשק קל, וכמה רובים ממוצא רוסי ופולני. בידי אנשי הקבוצה היו תעודות מזוייפות ועל שני נהגי הוורמאכט, שנשפרו על ידם בשכר של עשרים אלף זלוטי, היה להעבירם ליער הסמוך לברודי. אולם הנהגים נתגלו כפרובוקטורים והם הודיעו על כך לגיסטפו. בעקבות הכשלון נערך מיד מצור על היערות שבסביבות ברודי.

עם חיסולו הסופי של הגיטו התבצרה קבוצת לוחמים יהודים ברחוב לוקיטק. הגרמנים העלו את הרחוב באש. רובם נשרפו חיים וחלקם התאַבד[4].

גם במחנה יאנובסקה היו קיימות קבוצות־מרי מחתרתיות, אלא שהידיעות שהגיעו אלינו על פעולותיהן הן זעומות וקטועות. הקבוצה הקונספירטיבית שהיתה פעילה „במפעלי החימוש הגרמניים" (D.A.W.) שעליה נימנו הסופר ר. גרין ואשתו הלנה, בורוויטש, וורמן, הצייר פ. קליינמן, שטיינברג ואחרים, אירגנה בריחות של בודדים מן המחנה וקיימה קשרים עם קבוצות מחתרת בעיר. קבוצת העובדים שהיו עסוקים בעבודות נקיון בעיר לבוב הצליחה להבריח נשק למחנה יאנובסקה וגם היא קיימה קשר עם קבוצות מחתרתיות שפעלו מחוץ למחנה. אולם ההכנות למבצע התקוממות רחב־ממַד הופסקו בעקבות ההרג הרב שערכו אנשי ס"ס במחנה יאנובסקה, בו הוכרעו לטבח אלפים אסירים (מאי 1943). כמה מחברי הקבוצות הנ"ל, שהוצאו להורג התקיפו את המרצחים ופצעו כמה מהם. עם חיסולו של מחנה יאנובסקה הרסה קבוצת אסירים את גדר התיל של המחנה ונמלטה ליער.

בעשרים בנובמבר 1943, פרץ מרד ב„בריגדת המוות". קבוצה זו עסקה, בפיקוח הס"ס, בהוצאת הגופות מתוך הקברים ההמוניים שעל יד העיר לבוב ולשרפן, במטרה לטשטש את עקבות הפשעים של הגרמנים. כמעט כל המשתתפים במרד נפלו חללים

---

[4] פרטים על כך נתפרסמו בעתון־המחתרת הפולני „רז'פוספוליטה".

בקרב. כמה מהם הצליחו להמלט חיים. לפי הידיעות של העתון הפולני המחתרתי „ביולטין אינפורמציני" נהרגו בקרב עם המורדים היהודים שמונה גיסטפואים, מעט הנמלטים קיבלו עזרה, לפי העתון הפולני הנ"ל, מידי הפולנים. העובדים ב„בריגדה" שאורגנה מחדש היו נאלצים לעשות את עבודתם כשרגליהם כבולות באזיקים.

גם בשעת חיסולם של גיטאות אחרים נתקלו הגרמנים בהתנגדות מזויינת. מאות אסירים הצליחו להימלט ליערות. במחנה סאסוב נפלו חללים מאה אסירים, אבל מאה וחמישים יהודים הצליחו לברוח ליערות הסמוכים. אסירי המחנות יאקטורוב, לאצקי, קורוביצה וכמו כן הבורחים מגיטו פרמישלני, מצאו להם מקלט זמני ביער הגדול הנמשך מגרושנקו עד חאנאצ'וב.

הנמלטים ממחנה קורוביצה (כמה מאות איש) הסתתרו גם הם ביער חאנאצ'וב. ביער שעל יד בילי־קאמין ובילקה קרולבסקה, מצאו מקלט כמאתים וחמישים יהודים. בידיהם היה מעט נשק והם קיימו קשר עם אנשי המחתרת הפולנית „אקא".

לעומת זאת נערך ציד על בורחי מחנה קורוביצה שהתרכזו ביער חאנאצ'וב, בהשתתפות גרמנים ואוקראינים, וכתוצאה ממנו נהרגו כמה מאות יהודים.

עם חיסולם של „הקסרקטינים" בבוריסלב, בהם שופנו והיו צמודים למקומות העבודה, בפיקוח חמור, שמונה מאות עובדים יהודים, הצליחו לברוח ליערות למעלה משלוש מאות איש.

ביערות שמסביב לסקאלאט התחבאו, לאחר כל מבצעי הדמים וההשמדה שהתקיימו בעיירה זו, כמאתים וחמשה יהודים, אולם במשך הזמן נרצחו רבים מהם בידי פרטיזנים אוקראינים ופולנים.

בטוחים יותר הרגישו את עצמם ביערות יהודים מזויינים. כך, לדוגמה, אורגנה קבוצת פרטיזנים יהודים ביער קרוסינקה־לוהורובה (ע"י האחים קאנר מפודהייציק ואלפרידובקה — שני כפרים סמוכים לגליניאני) והיא נתנה את אותותיה באותו איזור. ההתקפה של הכנופיות האוקראיניות הלאומניות על הכפר חאנצ'וב נהדפה, הודות לפרטיזנים היהודים שבאו לעזרת הנתקפים. מששים היהודים המזויינים שהסתתרו ביער שעל יד הכפר ז'ינוב, נשארו בחיים ששה בלבד. האכרים הפולנים בסביבה אמנם סיפקו להם מזון, אולם ההתנגשויות התכופות עם האוקראינים הרבו את חלליהם ורק אנשים ספורים מהם נשארו בחיים.

הנסיונות לארגן קבוצות פרטיזניות בסביבת סטרי וזלוצ'וב הצליחו רק במידה מעטה. לעומת זאת נודע שמען של כמה פלוגות יהודיות שהודות לפעולותיהן הנועזות ועמידתן האמיצה הפילו את חתיתן על האיזור כולו.

קאצמן כותב בדו"ח שלו מיום ה־30 ביוני 1943, שהוא הצליח לחסל „כנופיה יהודית" שהיתה מצויידת בנשק קל ממוצא איטלקי. ב־31 במאי הצליח, לדבריו, בשעת „הסריקה" שנערכה ביערות שע"י בוסק, לגלות ולחסל ששה בונקרים גדולים בהם התבצרו 139 לוחמים יהודים.

בסביבת סקאלאט היתה פעילה פלוגת הרשקה בירנבוים, יהודי כפרי כבן שלושים, שהצטיין בכוחו האטלטי. פלוגה זו שמנתה בראשונה עשרים ואחד איש (ביניהם ארבעה ילדים) גדלה במשך הזמן עד לשלושים ושמונה. כל אנשי הקבוצה, שהפילה את פחדה על האיזור כולו, נשארו בחיים.

ידיעות מעטות הגיעו אלינו על הקבוצות הפרטיזניות היהודיות של יצחק לוזינגר וחבריו ביערות פרמישליאני וטלומאטש. הקבוצות האלה היו מחופשות במדים גרמניים ושל שוטרים אוקראיניים. הקבוצה הפרטיזנית ע"י בורשצ'וב בראשותו של יהושע צוקר, היתה פעילה ביערות שבסביבת הכפרים ציגאן, לומיאטש וזילנצה. הקבוצה שללה נשק ומדים מידי הגרמנים וב־17 בנובמבר 1943 שיחררה 14 יהודים מבית הכלא בבורשצ'וב. בששה בדצמבר הוקפה הקבוצה, בקרב נפלו חמשה־עשר לוחמים, נשארו בחיים רק אלה שנחלצו מן המצור. קבוצת לוחמים יהודים השתלבה בפלוגות מפקד הפרטיזנים הסובייטיים קולפק, שהיו פעילים באותו איזור.

לפלוגות אלו סופחו גם שלושים יהודים מסקאלאט, עם כניסתן של פלוגות קולפק לעיר זו.

לסוף יש עוד להזכיר את הקבוצה הפרטיזנית הגדולה שהיתה פעילה בסביבת דולינה. בראש הקבוצה עמד האוקראיני סטאך באביי. במאי 1943, השתלבו בקבוצה זו כמאתים יהודים מסטרי, סטניסלב ולבוב וכן כמה עשרות חיילים סובייטים, שערקו מחטיבות וולאסוב. הפרטיזנים השמידו את כל המנסרות באיזור. כתוצאה מן ההתנגשויות התכופות עם הגרמנים, נשארו ממנה בנובמבר 1943 כחמישים איש בלבד. קבוצה מאורגנת יפה של פרטיזנים יהודים במספר תשעים איש פעלה ביער הסמוך לבוריסלב. הודות לציודה הקרבי המתאים הצליחה להחזיק מעמד במשך שנה תמימה (עד סוף 1943), תוך התנגשויות בלתי פוסקות עם כנופיות אוקראיניות ופולניות.

פלוגות הלוחמים היהודים הדאיגו מאד את הפיקוד הגרמני. הפיקוד המרכזי של הס"ס בלבוב קיבל מדי פעם ידיעות־אזעקה על התגברותה של תנועת ההתגוננות המזוויינת של היהודים, כפי שהודה בכך קאצמן עצמו. במחצית השניה של יוני 1943, התקיים בעת ובעונה אחת בכל האזורים של „דיסטריקט גליציה", מבצע צבאי מקיף נגד „הכנופיות היהודיות". היה הכרח לנקוט צעדים מיוחדים — כפי שמדווח קאצמן — בשעת חיסולו של גיטו לבוב, במקום שהיהודים בנו בונקרים מבוצרים. כדי למנוע אבידות מצדם פוצצו הגרמנים הרבה בתים או שהעלו אותם באש.

פרשת המרי וההתנגדות המזויינת של היהודים בגליציה ראוייה לעבודת מחקר מיוחדת. אבל העובדות והמעשים שנסקרו בקצרה כאן, משמשים עדות על אופיה ההמוני והמקיף של תנועת המרי וההתנגדות המזויינת היהודית בגליציה, ויש בה כדי להטיל קרן־אור על המארטירולוגיה, חורבנה ואבדנה של יהדות גליציה.

בין הכנת הספר ובין יציאתו לאור עולם נפטר קופל שוואַרץ.
קופל שוואַרץ, שהיה בין יוזמי הספר הזה ומאמרו על זילברשיין מתפרסם בו,
ראוי בעצמו לספר־זכרון, שבודאי לא יאחר לבוא.
להלן דברי הערכה, שנאמרו עם ייסוד מועדון המפלגה בתל־אביב ע"ש קופל
שוואַרץ.

קופל שוואַרץ

חזותו של קופל שוואַרץ ופניו העידו עליו. תכונותיו נשתקפו בהן. על כן ראוי שנחדש אותם בזכרוננו כפי שראינום בימיו האחרונים:

בעל קומה בינונית היה. זקיפותו נכפפה כלשהו בשנים האחרונות. פניו היו כהים במקצת; מצחו רחב כשל תלמיד חכם; עיניו עמוקות ויוקדות; גבותיו עבותות ופרועות מעט כשל קפדן; שערותיו סדורות לו כשפסוקת עוברת ביניהן. שפמו השחור, ששיבה נזרקה בו, מחודד ודוקרני. בת־צחוקו היתה רבת גונים ורבת משמעות. היא לא הופיעה על פניו פתאום, כמו אצל רוב האנשים, אלא לאט לאט, בהדרגה. נועץ היה מבטיו בפני הדובר אליו כשפניו רציניים, אך הנה פלט הדובר דבר של תמימות או של אוולת, ומיד היה צד אותו בשפמו, ושפמו התחיל מתחייך והחיוך עבר והתפשט על כל חזות פניו. אותה שעה היה משרבב לתוך דברי בן־שיחתו מלה אחת חריפה או עוקצנית, שהעמידה את הדובר עמו במצב של מתגונן. דיבורו היה מתון, מנוי וקצוב, אבל מכוון למטרה. הוא היה מביט לא מבעד למִשקפיו אלא מעבר למִשקפיו. כל גישתו הספקנית, היתה מתבטאת בהבטה זו. ההן והלאו היו מעורבים בה שעה קלה עד שנתגבשו להן יציב או ללאו יציב. קולו היה מנוגן, עולה ויורד, מתיז את האותיות וכופה את השומע לשמוע.

לפרקים היה שותק. שתיקתו באה להדגיש, שהדברים שנשמעו אינם ראויים להגבה. זאת היתה שתיקה מוחצת, שהיא קשה שבעתים מדיבור תוקפני.

היה בעל תריסין ובעל נימוסין. ושני אלה לא היו נוגדים זה לזה. נלחם מלחמתה של האמת האישית והציבורית, והיה מקפיד בהליכותיו שיהיו לפי מנהגה של חברה תרבותית. חריפות ביטוי מכאן, ונועם התנהגות — מכאן. ביחוד דקדק בהתנהגותו בפומבי.

בעל תרבות היה. לא דוקטור חצי־משכיל, בנוסח המקובל, אלא אדם שקניני התרבות, הספרות והאמנות נמזגו בדמו והם מדברים מתוך גרונו. לא לקיקה מִספר זה וטעימה מחוברת אחרת, אלא ידיעה שרשית באוצרות תרבות ישראל, בקיאות מופלגת, רכישה מתוך יגיעה ואינטואיציה, הזדהות עם הנושא. ומה מגוונת היתה השפלתו. קודש וחול חוברו בה יחדיו. חינוך מסורתי, שהקנה לו דעת לשוננו וספרות עברית עתיקה וחדשה, הושלם ע״י חינוך כללי וקניני מדע וספרות עולמית. ולא הסתפק בגירסא דינקותא. ולא שכב על דינרי השפלתו, ולא קפא על שמריו. אלא תמיד למד. אפשר לומר עליו, כי מעולם לא פסק פומיה מגירסא. כל יום עיין בספר. חזר למקורות, חידש את ידיעותיו והעמיקן. הוא ידע את רזי הלשון העברית, את צירופיה וצירופי־צירופיה. על כן הפליא כל כך לעשות בה וממנה. והלשון נענתה לו פלבן־ביתה האינטימי.

לא באפס יד ולא בלי עמל הגיע למה שהגיע. הרבה הביא מבית אבא שלו, שהיה בית ציוני, בית אמיד, שאיפשר לו ללמוד בגימנסיה ובאוניברסיטאות. כדרך שלמד מפי מורים פרטיים, וביניהם הסופר שופמן. הוא שהביא עמו מעיירתו בולחוב, שהיתה מרכז־תעשיה יהודי, מושגים על פועלים יהודים ועל תנאי עבודה. הן אבא היה בעצמו בעל בית חרושת ליציקת ברזל, וסיפק היה בידו ללמוד את מסכת יחסי עובדים ומעבידים מסביבתו הקרובה. אולם כל אלה היו לו גורמים מסייעים. את השכלתו האמיתית רכש בכוחות עצמו, מתוך נטייתו הטבעית להתעמקות, בכוח אהבתו לעניני רוח, לתרבות, לשירה ולאמנות. הוא היה על פי מקצועו עורך־דין, אולם לפי שורש נשמתו היה סופר, הוגה־דעות, מנהיג. כשרונו לסניגוריה ולקטגוריה סייע לו לבסס את דעותיו ואת אמיתו, כדרך שסייע לו לערער את הדעות שנראו בעיניו כוזבות.

* * *

הוא נתגדל ונתבגר במזל של פעילות. עוד בהיותו בגימנסיה כבר נבלטה פעילותו באגודות „השחר" ו„פרחי ציון". הוא הרצה, התווכח, עשה אזנים לציונות, לספרות העברית ולמחשבה העברית. היה מראשי התנועה „צעירי ציון", שמטרתה היתה לחנך את הנוער היהודי על ברכי הרעיון הלאומי ושיבת ציון. תנועה זו, ששלמה שילר האציל עליה מרוחו, היתה המבשר של תנועת הנוער החלוצי, וממנה באו לה המנהיגים הראשונים. קופל שוורץ היה הרוח החיה בה ונושא העבריות. השתתף בירחון „סנונית", שבו השתתפו גם שופמן, אשר ברש, א. צ. גרינברג וצבי דיזנדרוק, פירסם בו מאמרים בבקורת הספרות. היה גם מעורכי הירחון הפולני „מוריה", שאחד מהם היה יעקב טון. לאחר מלחמת העולם הראשונה, שבה היה קצין בצבא האוסטרי, בשובו מלימודיו בוינה, נשתקע בפעילות חדשה. היה בין מארגני העליה השלישית. ועם התפצלות התנועה הציונית הכללית היה מראשי אגף העבודה, שממנו צמחה ועלתה אחר כך מפלגת העבודה „התאחדות". במפלגה זו היתה לו דרך ומגמה מיוחדות, שעליהן נלחם תמיד. הוא היה מבעלי הכיוון הארצישראלי־עברי. הוא טיפח, בצד העבודה הגלותית, בעיקר את תנועת העליה וההגשמה, את „החלוץ" ואת „גורדוניה". הוא היה ציר לסיים הפולני, אבל לבו ומוחו היו נתונים לתנועה הציונית־הסוציאליסטית ולערכיה. היה קורא מאמרי לופבן, כפי שסיפר לי, שלוש־ארבע פעמים וראה בהם את הביטוי הממצה לשאלות הציונות ותנועת העבודה. היה בולט בצמרת ההתאחדות, היה ציר לקונגרסים הציוניים וחבר הועד הפועל הציוני הגדול, בקרן היסוד ובמשרד הארצישראלי.

ביחוד ידועה לרבים פעילותו כחבר מועצת הקהילה בלבוב. הנהלתה של קהילה זו, שרובה היה חדור מגמות אנטיציוניות וכל עיקרה למצוא חן בעיני השלטונות הפולניים, היתה מטרה לחציו המושחזים של קופל שוורץ. נאומיו בישיבות המועצה היו מלאכת מחשבת. הוא היה מצליף אותם בשוט לשונו וחושף את כל הנלעג והבלתי־מוסרי שבעמידה מתרפסת זו כלפי השלטונות. נאומים אלה חינכו דור, כי בהם בא לידי ביטוי לא רק יחסו הבקורתי כלפי חוגי המתבוללים והשקפת־עולמם, אלא בהם נתגבש גם החזון הציוני המאיר לעיני הנוער הרציני, כפי שראה אותו קופל שוורץ באספקלריה של „הפועל הצעיר". ואחר כך, עם עליתו, באה פעילותו בארץ כמזכיר המפלגה בתל־אביב, בקופת־חולים, בבית הדין העליון, בשבועון „הפועל הצעיר" וב„דבר".

ולא הבאתי כאן אלא ראשי פרקים של פעילותו המסועפת, שהיתה מבורכת ונושאת פירות. ואף על פי כן, ברור לי, שקופל שוואַרץ נפטר מן העולם ולא השיג אפילו חצי תאוותו. הוא היה משופע בכוחות נפש, בכשרונות, במאוויים וברצון לפעילות, שלא מצאו את ביטויים הממצה. הוא לא הגשים את עצמו, והלא הגשמה עצמית זו של אדם היא תכלית חייו. כוחות בלתי מוגשמים ובלתי מבוטאים אלה, הסעירו את נפשו והדריכו את מנוחתו. הם תססו והמו בו כיין, ולפעמים היה שיכור מעצמו. והם הטילו בו נעימה קוצפנית. הוא לא היה מדבר על כך בפומבי, אבל לעתים נסתננה קובלנה על גורלו זה, שהמר לו. מדרך הטבע הוא, שבמצב זה יהא אדם רואה את המכשול לא בו, אלא באחרים, בתנאים בלתי רצויים או באישים שהפריעוהו מלהגיע למטרתו.

אבל כוח כובש היה בו, שנבע מתוך אצילות אמיתית, והוא שעשה את הופעתו נאה, מרוסנת ובלתי מחוספסת. הוא הצניע את רוגזו ותלונתו בסארקאזם ובשנינה והלבישם מחלצות של חיתול.

* * *

קופל שוואַרץ היה נואם ברוך־כשרון. הוא לא היה נואם עממי, זורק סיסמאות חבוטות ומתפרנס משולחנם של אחרים. אלא היה שוקד על כל נאום ועושה אותו חטיבה של תרבות והסברה. דרכו היה בפולמוס. הוא יכול היה להביא את עצמו לידי ביטוי מלא רק ע"י ויכוח. כי דיאלקטיקן היה לפי טבעו. כוח־הניתוח שלו היה חד, והגיונו ממולח. הוא חש מיד בסתירה של בר־פלוגתא שלו. הוא ידע להבליט סתירה זו, לצבעה בצבעים נאים ולהראותה לכל, עד שאפילו בעל הסתירה עצמו התחיל להאמין בה ולקבל את דינו מידי קופל שוואַרץ.

הוא היה סופר בעל מכשירים של סופר. הסופר והנואם היו מעורבים בו כשני יסודות שהם אחד. היה כותב כנואם ונואם כסופר. מכשיריו העיקריים היו:

הלשון העברית (או האידית או הפולנית) העשירה והחריפה. הוא בחל בדלות הלשונית, הוא שנא את החוורון בכל מקום שנתבלט. הוא אהב את דשנות ההבעה, את עושר הצבעים, את ריבוי האנפין ואת הביטוי המהוקצע. בינו לבין הלשון העברית היה רומאן גדול ומאושר, המבוסס על הדדיות שלמה ומלאה, על מתן־גומלין, על הפראה הדדית. במסתו הנאה על משה שרת הוא אומר:

„כשם שאנשים המופיעים בשער בת רבים, על במה ציבורית, לא יופיעו בפיג'אמות, ולא בבגדים קרועים ובלויים או מלוכלכים, אלא ילבשו בגדי שבת, כדי לא לדחות ולא להרגיז בחיצוניותם, כן מוצא־פיהם צריך להיות לבוש ומלוטש ולא פיג'אמי, מחוספס, דחוק, משובש, מגומגם, מקוטע, אסופי, מים דלוחים, אזוב־פרא! אצלנו כתוב: בכל עת יהיו בגדיך לבנים!"

ואמנם היו בגדיו לבנים תמיד. לפני שהופיע הכין את עצמו יפה וצחצח לא רק את חרבו, את תוכנו, אלא גם את את לשונו. וזה שנתן ברק כל כך גדול להופעתו, שהכריחה כל אדם, ואף את יריביו, להקשיב לו ולהתבשם מדבריו.

אך לא מכשיר הלשון בלבד היה בידו, אלא גם סממנים אחרים. הוא היה פולמוסן מובהק, והשתמש בכוח הניתוח, בהומור, בסארקאזם, בשנינה, בהיתול ובביטול. חביב היה עליו השימוש במשל ונמשל. המשל עצמו היה חטיבה נאה ומבדחת, אולם ביחוד היינו נהנים מן הנמשל, שהיה מתגלה לנו בכל ההיתול ובכל החריפות. כל נושא

פולמוסי קטן, בין אם זה על מפ״ם, או על הציונים הכלליים, או על איזה חזיון ציבורי, שלילי, שנפסל על ידו, היה עולה תחת ידי קולמוסו או בנאומו למעלה גבוהה. הוא היה מצמצם את כל עצמו בנושא זה וע״י כך היה מגדיל את ערך הנושא. בכל מה שעסק היה מרכז את כוחו ואת פתגמיו ואת מימרותיו עד שעשאו כמין נברשת חשמלית גדולה ומאירה. אוי לו למי שנפל לתוך עטו או נאומו של קופל שוורץ.

ההומור שלו היה מכוון לפעמים גם כלפי עצמו: פעם שאלתיו: למה אינך משנה שמך המשפחתי? השיב לי: כבר יש לי שם עברי. — האיך? — הקשיתי. פשוט — ענה — יש שוא נע ושוא נח, ועכשיו יש גם שוא־רץ...

ולא על דרך השלילה היה משתמש בכוחותיו אלה. אהבה ואמונה היו נטועות בלבו. הוא אהב את תנועת העבודה והאמין בערכיה הגדולים, והם שדחפוהו להלחם בכל הבטל והסרק שביריבים. הוא העריץ שורה שלמה של מורי תנועת העבודה ומנהיגיה. הערצה זו נתבטאה במאמריו על גורדון, שילר, ביננשטוק, לופבן ויבדלו לחיים ארוכים שפרינצק ושרת. אותם סממנים, שבהם ביטא את יחסו הבקורתי לאנשים ולחזיונות בלתי אהודים עליו, בהם עצמם פאר ורומם את האישים שכיבד ושלמד מפיהם. וכשם שהיה לו צורך בקהל שמעריך א ו ת ו, כך היה לו צורך באישים המכובדים והנערצים עליו. והוא מצא אותם בציבור, בספרות ובאמנות.

קופל שוורץ אהב את העם, את ציבור הפועלים ולמענם הקדיש חייו. אולם הוא שנא את העמארצות. הוא ידע, שלא כל העם יכול להיות סופרים ומשפילים, אבל דרש מנבחרי העם שיהיו מסולתים, שיהיו בהם טוב־טעם ודעת. הוא פסל לכהונה ציבורית כל מי שתופס בה בכוח מרפקיו בלבד. הוא ראה את מפלגת פועלי א״י כמי שקרואה להנהיג את האומה, ורצה שכל מי שמתכבד בתפקיד מעין זה יהיה ראוי לכך ע״י השפלתו, כוח מחשבתו וכושר ביטויו. ולפי שלא תמיד היה הדבר כך, ראה כמעט עלבון אישי במצב זה, שבו יכול לעלות לגדולה ציבורית מי שאין בו מעלות וסגולות המייחדות אותו לכך. לפיכך היה מוחץ בבקורתו אנשים מסוג זה, דבר, שלא הגביר את פופולאריותו.

* * *

קופל שוורץ בא לארץ בהיותו כבר בן חמישים וכמה. אולם הוא נשתרש בה עד מהרה. כי היה חטיבה של ארץ ישראל גם בגולה. כל מי שנפגש עמו, היה מתפעל מבקיאותו העצומה בכל מה שמתרחש בא״י, ושליחים רבים מא״י היו יכולים ללמוד ממנו, איש הגולה, הרבה מאד על בעיות הארץ ועל הנעשה בה. שכן רק מקרים בלתי מוצלחים מנעו ממנו לעלות לארץ עם העליה השניה או השלישית. על כן נעשה סמוך לעליתו אחד מעמודי התווך של הפובליציסטיקה העברית, הצופה מעל מצפה גבוה על מאורעות חיינו. הוא עמד בשער כל השנים וכל מה שכתב עתיד להצטרף לספר רב־ענין מבחינת המחשבה הציונית־הסוציאליסטית ומבחינת הלשון העברית. עד שחלה את חוליו אשר מת בו, לא פסק להגיב, לכתוב, ללמוד וללמד.

קופל שוורץ היה אישיות רבת צדדים וכבירת פעלים. והוא עתיד לכבוש את מקומו בכותל־המזרח של האישים הפוריים והמפרים, שסייעו לביסוס השקפתנו והווייתנו בכובד מחשבתם ובעומק יחסם.

ישראל כהן

NACA 4793